

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Bilimsel Yayın Ofisi
Kyrgyz-Turkish Manas University
Scientific Publication Office

MANAS Journal of Social Studies - MJSS **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi - MSAD**
Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi International, Peer Reviewed Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Yayın Sıklığı	Publication Frequency
Yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)	Four times annually in January, April, July, October
Yayın Türü	Publication Type
Yaygın Süreli	Serial, Quarterly
Yayın Dili	Publication Language
Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça	Turkish, English, Kyrgyz and Russian

SAHİBİ OWNERS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi *adına* *on behalf of* Kyrgyz-Turkish Manas University

Rektör / Rector – Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN

Rektör Vekili / Pre Rector – Dr. Baktıgul KALAMBKOVA

BAŞ EDİTÖR EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

YARDIMCI EDİTÖR ASSOCIATE EDITOR

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

YAYIN KURULU EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ

Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ

Assoc. Prof. Dr. Alpaslan AŞIK

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV

ALAN EDİTÖRLERİ

SECTION EDITORS

Dil Çalışmaları*Language Studies*

Dr. Leyla BABATÜRK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Din Bilimleri***Theology*

Prof. Dr. Recai DOĞAN

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Edebiyat***Letters*

Prof. Dr. Ozan YILMAZ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Eğitim***Education*

Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Ekonomi Bilimi, Kamu Ekonomisi***Economics, Public Economics*

Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Felsefe***Philosophy*

Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Güzel Sanatlar***Fine Arts*

Prof. Dr. Çağatay AKENGİN

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***İşletme, Yönetim ve Organizasyon***Business, Management and Organization*

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Kamu Yönetimi***Public Administration*

Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Medya ve İletişim***Media and Communication*

Assoc. Prof. Dr. Gökçe YOĞURTÇU

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Muhasebe ve Finansman, Yönetim Bilgi Sistemleri***Accounting and Finance, Management Information Systems*

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Pazarlama***Marketing*

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Psikoloji***Psychology*

Assoc. Prof. Dr. Erkan EFİLTİ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Sosyoloji***Sociology*

Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Spor Bilimleri***Sport Sciences*

Assoc. Prof. Dr. Ünal TÜRKÇAPAR

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Tarih***History*

Assoc. Prof. Dr. Nezahat CEYLAN

Assoc. Prof. Dr. Alpaslan AŞIK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Turizm***Tourism*

Assoc. Prof. Dr. Güntekin ŞİMŞEK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Uluslararası İlişkiler***International Relations*

Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU - Ankara University / Türkiye
Prof. Dr. Abdullah KARAÇAY - Akdeniz University / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR - Turkish Academy of Sciences / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL - Yeditepe University / Türkiye
Prof. Dr. Ali ABISHEV - Kazakh Economics University / Kazakhstan
Prof. Dr. Alisher RASULEV - Institute of Economics / Uzbekistan
Prof. Dr. Anıl YILMAZ - Izmir Katip Celebi University / Türkiye
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ayşegül Asuman AKDOĞAN - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ercan OKTAY - Karamanoğlu Mehmetbey University / Turkey
Prof. Dr. Cemal SEZER - Sakarya University / Türkiye
Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN - Pamukkale University / Türkiye
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR - Pamukkale University / Türkiye
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Engin YILDIRIM - T.C. Supreme Court / Türkiye
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA - University of South Carolina / USA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK - Penn State University / USA
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ - University of Central Florida / USA
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU - Pamukkale University / Türkiye
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI - University of Mohaghegh Ardabili / Iran
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY - Kilis Yedi Aralık University / Türkiye
Prof. Dr. Hakan TAŞ - Marmara University / Türkiye
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR - Erciyes University / Türkiye
Prof. Dr. Hasan GÜL - Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Prof. Dr. Hasan VERGİL - İstanbul University / Türkiye
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV - Institute of Economics / Tajikistan
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV - M. V. Lomonosov Moscow State University / Russia
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Levent ALTINAY - Oxford Brookes University / UK
Prof. Dr. Mehmet AYDIN - Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR - Eastern Mediterranean University / North Cyprus Turkish Republic
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM - International Balkan University / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Fatih Sultan Mehmet University / Türkiye
Prof. Dr. Meltem ONAY - Dokuz Eylül University / Türkiye
Prof. Dr. Metin BAYRAK - Atatürk University / Türkiye
Prof. Dr. Murat TAŞDAN - Kafkas University / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ - Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT - Celal Bayar University / Türkiye
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL - Virginia Polytechnic Institute / USA
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV - Tajikistan Academy Of Sciences / Tajikistan
Prof. Dr. Orazaly SABDEN - Institute of Economics / Kazakhstan
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU - Recep Tayyip Erdoğan University / Türkiye
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA - Academy of Labour and Social Relations / Russia
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Selahattin SARI - Beykent University / Türkiye
Prof. Dr. Selçuk EMSEN - Atatürk University / Türkiye
Prof. Dr. Shakir ULLAH - Stratford University / USA
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA - Academy of Economic Studies of Moldova / Moldova
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Tuncay AYAS - Sakarya University / Türkiye
Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL - Trakya University / Türkiye

Prof. Dr. Turar KOYCHUEV - National Academy of Sciences / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Elena BONTA - University "Vasile Alecsandri" of Bacau / Romania
Prof. Dr. Yahya ALTINKURT - Muğla Sıtkı Koçman University / Türkiye
Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ - Ondokuz Mayıs University / Türkiye
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ - University of Portsmouth / UK
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN - Atatürk University / Türkiye
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL - Atatürk University / Türkiye
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk University / Türkiye
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR - Erzincan Binali Yıldırım University / Türkiye
Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas University / Türkiye
Dr. Bülent NAMAL - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Dr. Cıldız ÇIMANOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan

REDAKSİYON

REDACTION

Türkçe

Ayşe ADIGÜZEL, Murat ATAR, Özkan ÇELİK

Turkish

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Kırgızca

Venera TURATBEK KIZI, Toyçubay ÜSÖNALİYEV

Kyrgyz

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

İngilizce

Gulnara APSAMATOVA, Aida ASILBEKOVA,
Tolkun MUSAEVA, Aynura AHMADOVA,
Zarina CAYLOBAYEVA.

English

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Rusça

Anara BAYIZBEKOVA

Russian

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

TEKNİK DESTEK

TECHNICAL SUPPORT

Kayahan KÜÇÜK, Yusuf GÜNDÜZ

YAZIŞMA ADRESİ

CORRESPONDENCE ADDRESS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Cengiz Aytmatov Caddesi 56,
720044, Bişkek/Kırgızistan

Kyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Avenue,
720044, Bishkek, Kyrgyzstan

İLETİŞİM

CONTACTS

e-mail: mjssmanas@gmail.com, kursadyilmaz@gmail.com

Tel: +996 (312) 49 27 63 (65, 69, 70, 74, 58)
+996 (312) 54 19 41-47

Fax: +996 (312) 49 27 61, 81-89

WEB SAYFASI

WEB PAGE

<http://journals.manas.edu.kg/mjsr/index.php>
<http://dergipark.gov.tr/mjss>

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi
Dizinleme

MANAS Journal of Social Studies (MJSS)
is indexed and abstracted in

ULAKBİM TR Dizin

The European Reference Index for the
Humanities and the Social Sciences
(ERIH PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeksi
OAJI .net Open Academic
Journals Index

Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

Central & Eastern European Academic Source
Database

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atıf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

İdeal Online

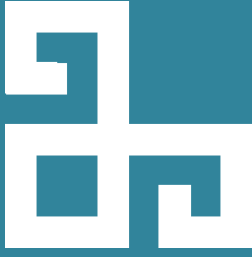
Cosmos IF

Russian Science Citation Index

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
ISAM.
TÜRKİYE DİYANET FOUNDATION
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

MANAS Journal of Social Studies

e-ISSN / ISSN: 1694-7215
<http://journals.manas.edu.kg>

Yıl/Year

Cilt/Volume

Sayı/Issue

2024

13

2

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi / Research Article

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Erhan AKIN ve Nergiz VURAL	Behiç Ak'ın Çocuk Romanlarında Çocuk Psikolojisi <i>Child Psychology in Behiç Ak's Children's Novels</i>	396 – 412
Helin BOZKUR ve Murat POLAT	İngilizce Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Anlayışları ve Lise Öğrencilerinin İngilizce Dersine Yönelik Tutumları: Bir Karma Yöntem Araştırması <i>English Teachers' Classroom Management Approaches and High School Students' Attitudes towards English Course: A Mixed Method Research</i>	413 – 425
Kürşad YILMAZ, Recep Serkan ARIK ve Mustafa ÇELİK	Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinin Geliştirilmesi <i>Development of Quiet Quitting Scale for Teachers</i>	426 – 438
Özgün UYANIK AKTULUN ve Ali İbrahim Can GÖZÜM	Görsel Algılama Destekli Okuma Yazmaya Hazırlık Etkinliklerinin Yazı Farkındalığına Etkisinin İncelenmesi <i>Exploring The Impact of Visual Perception Supported Early Literacy Activities on Print Awareness</i>	439 – 453
Özlem GÖZÜN KAHRAMAN, Esra YAZGAN, Deniz SÖKMEZ ve Merve KARAGÖZ	Okul Öncesi Çocuğa Sahip Annelerin Oyunda Risk Alma Toleranslarının Çocuğun Mizacı ve Çocuğa Ait Değişkenler Bağlamında İncelenmesi <i>Investigation of Risk Taking Tolerances of Mothers with Preschool Children in the Context of Child's Temperament and Child's Variables</i>	454 – 466
Ahmet ÖZCAN	The Level of Cash Holdings and Financial Performance: Evidence from Firms Listed on Borsa Istanbul 50 Index <i>Nakit Bulundurma Düzeyi ve Finansal Performans: Borsa İstanbul 50 Endeksinde Yer Alan Firmalardan Kanıtlar</i>	467 – 476
Emrah Hanifi FIRAT	Quantum Technology in the Financial Sector: Econometric Analyses and Risk Management to Mitigate the Quantum Winter <i>Finansal Sektörde Kuantum Teknolojisi: Ekonometrik Analizler ve Kuantum Kışını Hafifletmek için Risk Yönetimi</i>	477 – 489

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Eylül KABAKÇI GÜNAY, & Meltem INCE YENİLMEZ	Analyzing Macroeconomic Indicators that May Affect Economic Growth in Sub-Saharan African Countries: A Panel Data Analysis in the Context of Income Level Classification (1990-2019) <i>Gelir Gruplarına Göre Sınıflandırılmış Sahra Altı Afrika Ülkelerinin Ekonomik Büyümesini Etkileyen Seçilmiş Makroekonomik Göstergelerin Panel Veri Analizi ile Sınanması (1990-2019)</i>	490 – 498
H. Yusuf GÜNGÖR	Analysis of Financial Performance of Public Sports Clubs in Türkiye via CRITIC-Based SAW Method <i>Türkiye’de Halka Açık Spor Kulüplerinin Finansal Performansının CRITIC Tabanlı SAW Yöntemi ile Analizi</i>	499 – 509
Mehmet Mert TÜRK ve Salih BARIŞIK	CO2 Emisyonunun Ekonomik Büyüme ve Kentleşme ile Etkileşimi: BRICS-T Ülkeleri Örneği <i>The Interaction Of CO2 Emission With Economic Growth And Urbanisation: The Sample Of BRICS-T Countries</i>	510 – 533
Neşe ACAR	Müzelerin Atmosfer Bileşenleri Açısından Değerlendirilmesi: Kayseri Lisesi Milli Mücadele Müzesi <i>Evaluation of Museums in Terms of Atmosphere Variables: Kayseri High School National Struggle Museum</i>	534 – 549
Adil AKTAŞ	Kırgızistan’da Yayınlanan Türk Dizilerinin Yumuşak Güç Ekseninde Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Turkish TV Series Broadcasted in Kyrgyzstan on the Soft Power Axis</i>	550 – 559
Zeki OKYAY ve Aydın YEŞİLYURT	Kırgız Sinemasında Dramaturjik Bir Çözümleme: “Kızıl Elma” Filmi Örneği <i>A Dramaturgical Analysis in Kyrgyz Cinema: The Case of the "Red Apple" Movie</i>	560 – 569
Hüseyin KARAGÖZ	Psikolojik Sözleşme İhlali ve Yabancılaşmanın İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Metal Ürünlerin İmalatı Sektörü Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma <i>On the Intention to Leave Work of Psychological Contract Violation and Alienation: A Study on Employees of the Metal Products Manufacturing Impact Sector</i>	570 – 582
Zeynep KURT	Yeşil Yönetim Anlayışı İle İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi <i>Bibliometric Analysis of Studies Related to Green Management Approach</i>	583 – 593
Yılmaz GÜNEL	İmpulsif (Anlık) Satın Almaya Yönelik Ölçek Geliştirme Çalışması <i>Scale Development Work for Impulsive (Instant) Purchase</i>	594 – 612
Mustafa Koray URU ve Erdem DİRİMEŞE	Üniversite Öğrencileri Yoksulluk Algısı Ölçeği Geliştirme Çalışması <i>University Students Poverty Perception Scale Development Study</i>	613 – 628
Şükrü BALCI ve Derya TEZER	Can Sıkıntısı ile Dijital Oyun Bağımlılığı İlişkisinde Kullanım Süresinin Aracılık Rolü: Lise Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme <i>The Mediating Role of Duration of Use in the Relationship between Boredom and Digital Game Addiction: A Study on High School Students</i>	629 – 645

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Cevat ÖZYURT	Aytmatov'un Eserlerinde Sovyet Eğitim Sisteminin Üç Hâli: Aydınlanma, İşlevsizleşme ve Mankurtlaştırma <i>Three States of the Soviet Education System in Aitmatov's Works: Enlightenment, Dysfunctionalization and Mankurtization</i>	646 – 664
Türkan ARIK	Azerbaycan Türklerinde Atalar Kültü / Ata-Baba Gününün Eski Türk Kültüründeki Yeri ve Önemi <i>Ancestor Cult in Azerbaijani Turks / The Place and Importance of Ata- Baba Day in Ancient Turkish Culture</i>	665 – 677
Saadettin Yağmur GÖMEÇ	Türk Tamgaları Üzerine Bir Deneme <i>An Essay On Turkish Seals (Tamga)</i>	678 – 699
Fatmanur TURAN ve Oğuz TÜRKAY	Otellerde Atık Gıda Yönetimi: Trabzon Örneği <i>Waste Food Management in Hotels: Case of Trabzon</i>	700 – 717
Yusuf Ziya AKBAŞ ve Lütfi BUYRUK	İşe Tutkunluk ve İş-Aile Çatışmasının Yaşam Doyumuna Etkisi: Turist Rehberlerine Yönelik Bir Araştırma <i>The Effect of Work Engagement and Work-Family Conflict on Life Satisfaction: A Study on Tourist Guides</i>	718 – 735
Ruhan GÜÇLÜ	A Perspective on the Intersection of Social Psychology and Linguistics <i>Sosyal Psikoloji ve Dilbiliminin Kesişimine Bir Bakış</i>	736 – 747
Derleme Makalesi / Review Article		
Üzeyir ÖLMEZ ve Zeynep Dilara TINAZ	Sabahattin ZAIM'de Sosyal Siyaset <i>Social Politics in Sabahattin ZAIM</i>	748 – 764
Gülçin ÖZBAY, Serkan SEMİNT ve Vildan TÜYSÜZ	Et ve Et Ürünleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma <i>A Research on The History of Meat and Meat Products</i>	765 – 779

Behiç Ak'ın ocuk Romanlarında ocuk Psikolojisi

Erhan AKIN¹ ve Nergiz VURAL²

Öz

ocuk edebiyatı ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde eserlerin, ağırlıklı olarak ocuk edebiyatı ilkelerine uygunluğu açısından ele alındığı görölmüştür.. Ancak ocuk edebiyatı eserleri, eserlerin içeriğinin ve işleniş biçiminin çocukların psikolojisine uygunluğu açısından ele alınmamıştır. Bu amaçla, çalışmada günümüzün bilinen yazarlarından Behiç Ak'ın ocuk romanlarından tarihsel olarak belirlenmiş ilk üç romanı olan "Yaşasın  Harfi Kardeşliği, Postayla Gelen Deniz Kabuğu, Eve Giden Küçük Tren" eserleri ocuk psikolojisi açısından incelenmiştir. Çalışmada ocuk psikolojisini etkileyen unsurları bulmak amaçlandığından eser incelemesi yapılmış, bu nedenle nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Verilen eserler ocuk psikolojisini etkileyen faktörler açısından incelendiğinde yazarın, eserlerinin merkezine çocuğu yerleştirdiği, çocuğa değer verdiği ve ocuk psikolojisini olumsuz etkileyen unsurları eleştirdiği sonucuna varılmıştır. Eserlerindeki ocuk karakterlerin etkilendiği çevresel ya da bireysel faktörler ocuk psikolojisinin de doğruladığı sonuçlara ulaşmıştır. Çocuğun psikolojisinin toplumu ve tüm insanlığı etkileyebildiğini bilen yazar, çocuğa nasıl davranılması gerektiğini eserlerinde işleyerek sağlıklı bir toplum oluşturma yolunda sağlam adımlar atmıştır.

Anahtar Kelimeler: ocuk Edebiyatı, ocuk Psikolojisi, Behi Ak, ocuk Psikolojisini Etkileyen Faktörler

Child Psychology in Behi Ak's Children's Novels

Abstract

When the studies on children's literature are examined, it is seen that the works are mainly handled in terms of their compliance with the principles of children's literature. However, the works of children's literature have not been examined in terms of the suitability of the content and processing of the works to the psychology of children. For this purpose, in this study, the first three novels written by one of today's well-known writers Behi Ak, which are historically determined from children's novels, "Long live Brotherhood of the Letter ", "The Seashell Coming in the Mail" and "The Little Train Going Home" were analyzed in terms of child psychology. Since the aim of the study was to find out the factors affecting child psychology, the works were examined, and for this reason, document analysis method, which is considered to be one of the qualitative research methods, was used. When the given works were examined in terms of the factors affecting child psychology, it was concluded that the author placed the child at the center of his works, valued the child and criticized the factors that negatively affected child psychology. The environmental or individual factors that the child characters in his works are affected by have reached the results confirmed by child psychology. The author, who knows that the psychology of the child can affect the society and all humanity, has taken firm steps towards creating a healthy society by addressing how the child should be treated in his works.

Keywords: Children's Literature, Child Psychology, Behi Ak, Factors Affecting Child Psychology

Atıf İçin / Please Cite As:

Akın, E. ve Vural, N.(2024). Behi Ak'ın ocuk romanlarında ocuk psikolojisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 396-412. doi:10.33206/mjss.1288945

Geliş Tarihi / Received Date: 27.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.09.2023

¹ Prof. Dr. - Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, erhanakin49@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0003-2372-9331

² Yüksek Lisans Öğrencisi - Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, nergizkarakaya15@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-1346-2282

Giriş

İletişimde duygu ve düşünce aktarımı, dil sayesinde sağlanır. Kişi varlığını kanıtlar, var olma amacının büyük bir bölümünü tamamlamış olur. İletişimin sağlıklı olabilmesi için ise ana dilinin yetkin bir şekilde kullanılıyor olması gerekir. Ana dili eğitimi küçük yaşlarda başlar. Küçük yaşlardaki dil eğitiminin kalitesi, bireyin karşılaşacağı modellere ve edebi eserlere bağlıdır. Bu noktada, edebi eserin ana dili eğitimindeki yerini göz önünde bulundurmak gerekir. Dilin yetkin örnekleriyle karşılaşan çocuk, ana dilinin yapısını daha küçük yaşlarda doğru bir şekilde zihnine yerleştirir, sağlıklı iletişim kurma konusunda bir adım önde olur. Bu durum da çocuğun kendini gerçekleştirmesine yardımcı olur.

Çocukların dil şemalarını kavramasına katkı sağlayan edebiyat, çocuk eğitimini de şekillendirmektedir. Edebi eserlerle buluşan çocuk, sahip olduğu kültürü keşfeder. Özdeşim kuracağı nitelikli karakterlerle iyi bir kişiliğe sahip olur. Belirtilen özelliklerin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için “çocuksu” değil “çocuk için oluşturulmuş” bir edebiyat gerekir. Uzun yıllar yetişkin edebiyatına göre nispeten göz ardı edilmiş olan çocuk edebiyatı, son yıllarda oldukça göz önünde tutulmaktadır. Böylece çocuk, çocuk edebiyatı, çocuk psikolojisi gibi kavramlar öne çıkmakta ve bu kavramlara yakından bakmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Çocuk

Çocuk, birey olmak üzere gelişim basamaklarında ilerleyen, henüz 18 yaşını doldurmamış, bebeklik ve gençlik arasındaki dönemde bulunan küçük bireydir. Küçük bireyler oldukları için yetişkinden farklı özellikleri ve ihtiyaçları vardır. Bu nedenle çocuklarla ilgili bir alanda çocukların ilgi ve gereksinimlerine göre düzenlemeler yapılmalıdır. Ancak çocuk kavramı, çocuğun ilgi ve ihtiyaçları geç fark edilmiştir.

Çocuk olgusu, sanayi devrimine değin yok sayılır. Sanayi devriminden sonra refah seviyesi yükselen toplumlar çocuk kavramının farkına varırlar. Bunun sonucunda 1989’da Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde 0 ile 18 yaş arasındaki her bireyin çocuk kabul edilmesiyle çocuk kavramı şekillenir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocuk kavramını yaş sınırlarını kesinleştirmiştir. Fakat sanayi devrimiyle önemi fark edilen çocuk veya büyük yıkıcı olayların içinde kimliği örselenmiş olan çocuk üzerine edebiyattan sosyolojiye, psikolojiden hukuka, eğitim bilimlerinden tıpa kadar birçok alanda bilim insanının araştırmaları olmuş ve birçoğu çocuk kavramını tanımlamaya çalışmıştır (Tufaner, 2015, s. 3).

İnsan hayatı çeşitli dönemlerden geçmektedir. Bunlardan birisi de çocukluk dönemidir. Çocukların dünyayı algılama, anlamlandırma düzeyi bulunduğu dönem özelliklerine göre şekillenmektedir. Dolayısıyla çocuğa okuması, anlamlandırması, özdeşim kurup hayal dünyasını zenginleştirmesi için sunulan kitap içeriklerinin de yetişkinlerinkinden farklı olması gerekmekte ve yetişkin edebiyatından farklı olarak çocuk edebiyatına ihtiyaç duyulmaktadır.

Çocuk Edebiyatı

İnsanlık savaşlardan kurtulup normal hayata geçince, çocukların yetişkinlerden farklı olduğu keşfedilip ilgi ve ihtiyaçları gözetilmeye başlanmıştır. Gelişim özellikleri, duygulanımları, dünyaya bakış açıları yetişkinlerden tamamen farklı olan çocukların edebiyatı da bu nedenle ayrı tutulmuştur. Kullanılan dil, olaylar, hayal dünyaları, psikolojileri ve gelişim özellikleri dikkate alınarak çocuklar için yapılan edebiyata özenli davranılmıştır. Yetişkin edebiyatından ayrı tutulan çocuk edebiyatı zamanla ilkeleri, dikkate alınacak ölçütleri olan kurallı bir alan haline gelmiştir.

Çocuk edebiyatının ortaya çıkış nedeni çocuğun gerçeklerinin, alımlama biçiminin, dünyayı alımlama ve algılama biçiminin yetişkinlerden çok farklı olmasından kaynaklanmakta ve çocuk edebiyatı, yetişkin edebiyatına geçiş edebiyatı olarak değerlendirilmektedir (Dilidüzgün, 1996, s. 23).

Çocuk edebiyatı, çocukların gelişimini destekleyen, hayal dünyasını geliştiren, duygu ve düşüncelerini eğiten ve bu sırada eğlenmelerine de katkı sağlayan çocukçu bir edebiyattır (Gürel vd., 2007, s. 19).

Şirin’e göre çocuk edebiyatı, kişilik ve dil gelişimi, sosyal ve bilişsel gelişimin yanında sanat-estetik, duygu, düşünce, hayal eğitimi ile çocukların iç dünyalarını zenginleştiren ve yalnızca derece farkı ile yetişkin edebiyatından ayrılan bir edebiyat-sanat alanıdır (Şirin, 2016, s. 30).

Sever’e göre çocuklara seslenen yapıtlar “çocuğun coşkusuna, heyecanına, düşüncelerine ve gülmece anlayışına dil ve çizginin anlatım gücüyle ulaşabilmeyi başarabildiği oranda yazılı ve görsel bir uyarıcı olarak işlevini yerine getirebilir.” Bu nedenle çocuk edebiyatının tanımını yaparken bu öğeleri dikkate alır ve çocuk

edebiyatını, erken çocukluk ve ergenlik dönemini kapsayan, çocukların dil gelişimi ve anlam düzeylerine uygun olarak duygu ve düşünce dünyalarını sanatsal niteliği olan dilsel ve görsel iletilerle zenginleştiren, beğenilerini yükselten ürünlerin genel adı olarak tanımlar (Sever, 2015).

Çocuklar, kitaplar aracılığıyla öğrenir, böylece kendilerini de keşfederler. Kişilikleri hakkında bir algı geliştirirler. Edebiyat eserleri çocukların kendileri, çevreleri ve dünya hakkında hem duyuşsal hem bilişsel bilgi birikimlerini arttırarak çok yönlü gelişimlerine destek veren en önemli araçlardan biridir (Gönen ve Veziroğlu, 2017, ss. 8-9).

Çocuk edebiyatı ile ilgili tanımlar dikkate alındığında bu edebiyatın nitelikli olmasını sağlayan ölçütlerin temelinde çocuğun gelişim özelliklerine uygun olması vardır. Bu da konunun merkezinin bu alanın temel objesi olan çocukların psikolojisi ile ilgili olduğunu gösterir. Nitekim psikoloji de bireyin yaşının, gelişim özelliklerinin, bireysel çevrenin ve kalıtımın çocuğun psikolojisini etkilediğini belirtir. Çocuk edebiyatı da edebiyatı çocukların gelişim özelliklerinin altında ya da üstünde konular işlemeden, ahlaki açıdan olumlu gelişim göstereceği kısacası psikolojilerinin olumsuz etkilenmeyeceği biçimde tasarlar. Bu noktada çocuk psikolojisi ile edebiyatın bağlantısını incelemek gerekir.

Çocuk Psikolojisi

Sosyal bilimin alt bilim dalları gibi edebiyat ve psikoloji de birbiriyle ilişkilidir. Her iki bilimin konusunun da insan olması nedeniyle edebiyat ve psikoloji arasında birçok ortak nokta vardır (Karabulut, 2019, s. 193). Edebi eserler bir anda ve çevreden bağımsız bir şekilde ortaya çıkamayacakları için edebiyatın psikolojiden bağımsız olması düşünülemez. Eseri oluşturan yazar yaşadığı dönemin çevresel, toplumsal, siyasi şartlarından az çok etkilenip bunu eserine yansıtır. Aydın'a göre, "edebiyat çatısı altında yer alan ürünler, toplumların inanç, yaşayış tarzı ile duygu ve düşüncelerini açığa çıkarır. Bunun dışında, insanlar arasındaki sosyal ilişki, din, mitolojik değerler, davranış biçimleri ve her türlü tabiat olayı da edebiyata yansyarak yer bulur" (2009, s. 357).

"Global Britannica Ansiklopedisi'nin tanımına göre çocuk psikolojisi, çocukların psikolojik süreçlerini, bu süreçlerin yetişkinlerden nasıl farklılaştığını, doğumdan ergenlik sürecinin sonuna kadar sürecin nasıl geliştiğini ve bu gelişim sürecinin de bir çocuktan diğerine hangi açılardan farklılık gösterdiğini çalışan psikoloji biliminin alt dalıdır" (Akt. Çeviker, 2016).

Yavuzer'e göre çocuk psikolojisi "büyüme ve olgunluk aşamalarını, çevresel faktörlerin bireyin gelişim biçimlerine olan etkisini, çocukla toplumun diğer üyeleri arasındaki duygusal ve sosyal etkileşimi konu edinir" (2014, s. 13).

Çocuk Psikolojisini Etkileyen Etmenler

Zaman içerisinde çocuğa verilen değer değişkenlik gösterir. Savaş durumu, ekonomik, siyasi ortam, çevre, eğitim vb. çocuğa verilen değer değişkenlik göstermesinde etkilidir. Çocuğa verilen değer ise çocuğun psikolojisini temelden etkilemektedir. En başta kalıtımla ilgili olan bu süreç çevresel etkilere de açıktır. O yüzden psikoloji alanında çalışan kişiler psikolojiyi incelerken bireysel ve çevresel etmenlerin kişinin psikolojisine etkisini dikkate almışlardır. Psikoloji bilimiyle ilgilenen her uzman kişinin psikolojisini etkileyen faktörleri ayrı ayrı sınıflandırmıştır. Yapılan araştırmalarda kalıtımla ilgili öğelerin yanında çevresel öğeler de ele alınmıştır. Bertan ve arkadaşları yürüttükleri çalışmada çocukların biyo-psikososyal, moral ve entelektüel gelişimlerinin çevresel ve genetik faktörlerden etkilendiğini belirtmiştir (2009, s. 2). Karacan, çocuklarda dil gelişimini etkileyen faktörleri birçok alt başlıkta sınıflandırsa da genel olarak bakıldığında kalıtım, çevre ve bireysel faktörler açısından ele aldığı görülecektir (2000, ss. 1-8). Çare Tufaner (2015) de Cengiz Aytmatov'un eserlerini incelediği çalışmada bireysel ve çevresel faktörleri birlikte ele almıştır.

Amaç ve Önem

Çocuk edebiyatı, çocuğa görelilik ilkesini ölçüt olarak çocuklara nitelikli edebiyat yapıtları sunan, eserleriyle çocuğun okuma alışkanlığı edinme sürecini şekillendiren bir alandır. Alanda çocuk edebiyatı eserlerinin çocuk edebiyatının temel ilkeleri çerçevesinde incelendiği birçok çalışma bulunmaktadır.

Ancak bu edebiyatın hedef kitlesi olan çocukların psikolojilerinin esere yansması ile ilgili yapılan çalışma yok denecek kadar azdır. Çocuk psikolojisi bireyin büyüme dönemlerinde kalıtsal, çevresel, sosyal unsurların çocuğun psikolojisine etkisini inceleyen bir bilim dalıdır. Çocuk psikolojisini etkileyen birçok faktör vardır. Eserler bireysel ve çevresel faktörlerin çocuk psikolojisine etkisi açısından incelendiğinde çocuğun dünyası daha iyi kavranacak, özdeşim kavramına yetişkin gözüyle değil çocuğun hisleriyle bakılarak özdeşim kavramı daha yakından tanınacaktır.

Çalışmada Behiç Ak'ın belirlenen eserlerini çocuk psikolojisini etkileyen etmenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Alan yazın tarandığında eserlerdeki çocuk psikolojisiyle ilgili çalışmaların az olduğu grlmştr. Çalışmaların az sayıda yapılmış olması bu çalışmayı gerekli ve önemli kılmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Yapılan alışmada Behiç Ak'ın tarihsel olarak belirlenen üç eserinde yer alan çocuk psikolojisini etkileyen unsurları bulmak amaçlanmıştır. Bu amaca uygun olarak eser incelemesi yapılmıştır. Bu nedenle çalışma nitel araştırma özelliği taşımaktadır. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olaylara ilişkin bilgi içeren yazılı kaynakların analizini kapsamaktadır. Dil bilimciler, sosyologlar, tarihçiler ve diğer birçok alanda araştırma yapanlar bu tekniği sıklıkla kullanmaktadırlar (Yıldırım ve şimşek, 2016).

Çalışma rneklemini

Behiç Ak; yazar, karikatürist ve mizahı olması dolayısıyla toplumsal olgulara karşı son derece duyarlıdır ve bu duyarlılığını eserlerinde başarıyla yansıtmıştır. Bu nedenle çocuk edebiyatı araştırmacıları ve yazarları arasında nc konumda bir entelektüel ve yazardır. “Ak'ın, çocuk kitaplarında oluşturduğu çocuk ve yetişkin karakterler aracılığıyla, çocukların bilişsel, gelişimsel, toplumsal ve ahlaki değerler bakımından donanımlı olarak yetişmesinde farkındalık oluşturma çabası, onun duyarlı bir eğitimci olduğunun göstergesidir” (Karadeniz ve zdemir, 2018, s. 261). Bu nedenle çalışmada Behiç Ak'ın eserleri incelemeye uygun grlmştr.

Çalışmanın kapsamını Behiç Ak'ın çocuk romanları arasından tarihsel açıdan seçilen ilk 3 çocuk romanı olan “Yaşasın  Harfi Kardeşliği, Postayla Gelen Deniz Kabuğu, Eve Giden Kk Tren” eserleri oluşturmaktadır. İncelenen eserlerin künyeleri ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1. Çalışmada İncelenen Eserler

Eserin Adı	Yazarı	Türü	Yayın Tarihi	Yayınevi
Yaşasın  Harfi Kardeşliği	Behiç Ak	ocuk romanı	1.Baskı: 2013; 53.Baskı: 2022	Gnişiği Kitaplığı
Postayla Gelen Deniz Kabuğu	Behiç Ak	ocuk romanı	1.Baskı: 2014; 47.Baskı: 2022	Gnişiği Kitaplığı
Eve Giden Kk Tren	Behiç Ak	ocuk romanı	1.Baskı: 2015; 18.Baskı: 2022	Gnişiği Kitaplığı

Verilerin Toplanması ve Analizi

Eserler çocuk psikolojisini etkileyen faktörler göz önüne alınarak betimsel analizle incelenmiştir. Bu analiz türünde doğrudan alıntılara sıklıkla yer verilebilmektedir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve şimşek, 2016, ss. 239-240).

Çalışmada elde edilen verilen “ocuk psikolojisini etkileyen faktörler” çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırma aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. ocuk Psikolojisini Etkileyen Faktörler

Bireysel Faktörler	evresel Faktörler
1. Yaş	1. Aile İlişkileri
2. Cinsiyet	2. Akran İlişkileri
3. Fiziki Gelişim	3. Eğitim
4. Benlik Algısı	4. Sosyal evre şartları
5. Ahlaki Gelişim	

Bulgular ve Yorum

Behiç Ak'ın İncelenen Eserlerindeki ocuk Karakterlerin Psikolojik Yönleri

Eserler bireysel ve çevresel faktörler olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. Bulgular bölümünde eserlerde tespit edilen başlıklara yer verilmiştir. Yaş, cinsiyet, fiziki gelişim başlıklarıyla ilgili ayırt edici bulgulara rastlanılmamıştır, dolayısıyla başlıklarına da yer verilmemiştir. İncelenen eserlerde benlik algısı ile ilgili daha çok liderlik özelliği ön plana çıkan çocuklar bulunduğu için başlık “liderlik” olarak sınıflandırılmıştır.

Ahlaki Gelişim

Behiç Ak'ın “Yaşasın Ç Harfi Kardeşliği” (2022c) eserinde Ali'nin ödevi kendisi yapmadığı için bundan puan almanın doğru olmayacağını düşünmesi, o yaştaki bir çocuğun ahlaki gelişiminin gelenek sonrası düzeyde olduğunu gösterir. Ümitsu'nun başkalarının yazdığı yarım hikayeleri tamamlayıp kendisine ait olmadığı için kendi ismiyle değil de takma isimle dergilere göndermesi de ahlaki gelişiminin gelenek sonrası düzeyde olduğunu göstergesidir. Ali de Ümitsu da evrensel ahlak ilkelerine uyumludur.

Behiç Ak'ın “Postayla Gelen Deniz Kabuğu” (2022b) eserinde oyuna saldıran Ahtapot isimli korsan kişi, aslında Fikret, şirkete yaptığı sanal saldırıyı kendi açısından saldırı olarak nitelendirmez. Çünkü o tıpkı dedesinin anlattığı masaldaki ahtapot gibi insanlar bilmese de onlara yardım ettiğini, iyilik yaptığını düşünür. Bunu metinde şu sözlerle dile getirir:

“Bunu anlamayan insanlar çıkabilir; onlara yardım değil, kötülük ettiğimi bile düşünebilirler. Bir gün gerçeği anlayacakları için bana bir şey yapamayacaklar” (Ak, 2022b, s. 118).

Behiç Ak'ın “Eve Giden Küçük Tren” (2022c) eserinde İlyas'ın hikayelerine Meltem'in inanması ile İlyas'ın bu hikayelere devam etmesi, ancak köydeki sıkıcı hayatın yerini eğlenceli bir hayat aldığına İlyas'ın “Seni kandırdım. Kusura bakma. Söylediklerim hiç inandırıcı değildi” (Ak, 2022a, s. 136) diyerek hikayeleri uydurduğunu söylemesi İlyas'ın saf çıkarıcı evrede olduğunu gösterir.

Liderlik

Behiç Ak'ın “Yaşasın Ç Harfi Kardeşliği” (2022c) eserinde Ali, “Hoşgörü” soyadına “ç” harfi eklenmesi ile zaten özel olan kişiliğinin, yeni soyadı ile daha da ortaya çıktığını belirtir. Yeni soyadı sayesinde okulda tanınan, sosyal medyada ünlü olan, günlük yaşantısı merak edilen ve kendisinden haberdar olunmak istenen kişi olmuştur.

Behiç Ak'ın “Postayla Gelen Deniz Kabuğu” (2022b) eserinde Sude, oynadığı Gogoluku adlı oyundaki başarısından dolayı herkes tarafından tanınır. İnternete Sude'nin adı yazıldığında “Gogoluku Kraliçesi” söylemleri başı çeker. Oyunda lider konumdadır. Sosyal medyada kendisiyle ilgili bu kadar detay vermesi de bundandır.

Behiç Ak'ın “Eve Giden Küçük Tren” (2022a) eserinde İlyas, köyü çok iyi bildiğini ve tanıdığını Münevver Hanım'a göstermek için onun hayali olan treni yapmasında, ona çok büyük yardımda bulunur. Köye gelen Münevver Hanım'ı karşılar, onunla özenli konuşur, hayalini ciddiye alıp ona yardım eder ve sonunda Münevver Hanım'ın bu hayalinin gerçekleşmesinde İlyas'ın payı büyüktür.

Aile İlişkileri

Behiç Ak'ın “Yaşasın Ç Harfi Kardeşliği” (2022c) eserinde Ali'nin aile düzeninde evde baskın karakter baba Rıza Bey'dir. Ne yapılması ya da yapılmaması gerektiğine o karar verir. Hatta çoğu kuralı kağıtlara yazar ve bu kağıtları duvarlara asar. “Lütfen seyrettiğiniz filmlerin sonunu anlatmayın. Muslukları sıkıca kapatın. Beleş yok! Çalışmadan kazanmayın. Lambaları söndürürseniz, ömürlerinizi uzatırsınız” (Ak, 2022c, s. 9) uyarıları Rıza Bey'in astığı uyarılara örnektir. Rıza Bey, o kadar çok konuşmak ister ki bu konuşma isteğini kağıtlara yazıp asarak belirtir.

Annesi Ayla Hanım ise kocasının tam aksine soru sorulmadıkça konuşmaz ve aşırı derecede suskundur. Rıza Bey'in ayda bir yemek yapma krizi geldiğinde dağılan, pislenen mutfağa Ayla Hanım ses çıkarmaz. Çünkü Rıza Bey'e karşı haklı olmak imkansızdır. “Her hatasının sonunda, kendi dışında bir suçlu bulmayı becerirdi” (Ak, 2022c, s. 10). Rıza Bey eleştiri kabul etmediği için yaptığı yemeklerin beğenilmeme ihtimaline karşı yemeklerle birlikte “Bunu da bulamayanlar var” (Ak, 2022c, s. 10) notu bulunan tabaklar hazırlıyordu.

Ayla Hanım çocuğuyla ilgili bir annedir. Ali'nin söyleşi ödevinde onun sonsuz sorularına sabırla cevap verir. “Annesi Ayla Hanım, her soruyu büyük bir keyifle cevaplıyordu. Suskun Ayla Hanım gitmiş, yerine bambaşka birisi gelmişti” (Ak, 2022c, s. 15).

Kulak çınlamasından kurtulan Rıza Bey eski dizüstü bilgisayarını Ali'ye ödevini yapması için hediye eder. Ancak Ali'nin ödevi yapma hızı yavaşlar. Babası nedenini sorduğunda Ali utana sıkıla “Bilgisayar sadece bir yazı aracı değil ki, aynı zamanda bir iletişim aracı. İki de bir internete girmekten yazmaya çok az vakit kalıyor” (Ak, 2022c, s. 16). der. Bu kesitten babanın denetleyen, sorgulayan yapıda olduğu, çocuğun da bundan çekingenlik duyduğu anlaşılmaktadır.

Nüfus kağıdı kaybolan Ali için nüfus dairesine gittiklerinde Ali'nin soyadının kayıtlara yanlış geçmesi, Rıza Bey'i kızdırır. Rıza Bey, durumu düzeltmek için dilekçe yazarken Ali babasının bu durumu düzeltmesini istemez. Baba kendi soyadını kullanmak istemeyen oğluna sinirlidir. "Rıza Bey burnundan soluyarak dilekçeyi yırtıp çöpe attı" (Ak, 2022c, s. 24). Bu durum ataerkil toplum yapısına, erkekler için soyadının değerine, Rıza Bey'in de düşünce dünyasına ışık tutar. Anne her durumda sessiz kalan taraftır. Oğlunun soyadına bile tepkide bulunmaz. "Annesi Ayla Hanım Ali'nin tuhafliklarına alıştı. Ç harfini sahiplenmesi onu hiç şaşırtmamıştı" (Ak, 2022c, ss. 25-26).

Rıza Bey olaylara müdahale etmeyi, tepkisiz kalmamayı, konuşmayı seven biridir. Öyle ki yaşlılıktan bir şeyleri yanlış hatırlayarak anlatan babasını bile "Olamaz, mümkün değil! Tarihler tutmuyor!" (Ak, 2022c, s. 46) sözleriyle ciddiyetle eleştirir.

Baba ve anne ile ilgili detaylar Ali'nin rüyasında da yer almaktadır. "Annesi hiç konuşmuyor, sorulara cevap vermiyordu. Babası ise kağıtlara yazılar yazıp duvarlara yapıştırıp duruyordu" (Ak: 2022c, s. 70). Ali'nin rüyasında da babası bir yerlere ne yapılması gerektiğini anlatan kağıtlar yazıp yapıştırır, rüyada bile baba çok konuşkan anne suskundur. Bu Ali'nin anne-babasını beynine böyle kodladığını gösterir.

Rıza Bey'in yemek daveti için hazırladığı afişte Ali Hoşgörüş yazması Ali'ye babasıyla barış imzaladığını düşündürüp onu sevdirse de Rıza Bey eşinin kulağına da fısıldadığı üzere dost gibi yaklaşım kaleyi içten fethedecektir. Bu olaydan babanın mantıklı kararlar alabildiği, kabullenmediği istemediği bir şeyi değiştirmek için bazı oyunlara başvurabileceği görülmektedir.

Behiç Ak'ın "Postayla Gelen Deniz Kabuğu" (2022b) adlı eserde ele alınan aile çocuklarına pazar günleri hariç vakit ayırmayan, öncelik olarak işlerini belirlemiş bir ailedir. Başkahraman Sude'nin annesi olan Sevda Hanım, mesleğini seven başarılı bir avukattır. Ancak kızıyla çok az zaman geçirir. Evden sabah erkenden çıkar. Kızının kahvaltısını hazırlamayı ve ona güzel notlar bırakmayı ihmal etmez.

Anne ve baba olarak çocuklarını yalnız bırakma davranışlarını telafi etmek için Sude'nin her istediğini yaparak kendilerini affettirmeye çalışıp vicdanlarını rahatlatırlar. Aynı bu duygularla eve gelen pazarlamacıdan kızlarına bir tablet bilgisayar alırlar. Başlarda kızlarına arkadaş çıktığı ve iş yerlerinden dahi kızlarıyla görüntülü konuşabildikleri için tablet bilgisayar alışverişinden memnun kalırlar. Ancak Sevda Hanım, durumun kötüye gittiğini fark eder. Onu çok yalnız bıraktıkları için böyle olduğunu düşünür. Annenin bu düşüncelerinden kendisini eleştirme özelliğine sahip olduğu dolayısıyla değişime ve gelişime açık olduğu anlaşılmaktadır.

Kızına tableti elinden alacağını söylemek ister. Tam bu sırada bu oyun şirketinden avukatlık teklifi gelir. İş heyecanı ile kızıyla yapacağı konuşmayı, nasıl da Sude hep burada düşüncesiyle erteler. Burada bilinçli bir ebeveynin yapmayacağı bir davranışta bulunulmuştur. Kızımı bu durumdan ne kadar erken kurtarırsam o kadar iyi, düşüncesi yerine iş kaçır ama kızım hep burada, düşüncesi yanlış bir düşüncedir.

Sude anne-babasıyla yapmak istediği, özlem duyduğu hayatı internet ortamına sanki gerçekmiş gibi aktarır. Sude'nin anne babasını çok sevdiği, onlarla birlikte vakit geçirmeyi çok istediği yaptığı paylaşımlarda kendisini göstermektedir. Tıpkı resim çizen bir çocuğun kullandığı renklerden, anne babasını çizme şeklinden aile yaşantısı ve çocuk psikolojisiyle ilgili bulgulara ulaşabildiği gibi çocuğun yazı yazarken kullandığı sözcükler, hissettiği duygular, yaptığı betimlemeler de çocuğun psikolojisiyle ilgili ipuçları verir. Böylece roman içerisine de psikoloji yerleştirilmiş olur. İnsanlar sosyal medyayı özlediği duyguları orada yaşıyormuş gibi hissettikleri için yani eksik olan psikolojik yönü orada telafi ettikleri için kullanılmaktadırlar, düşüncesi okura yansıtılmaktadır. Yazar Sude'nin aslında gerçekte yaşamadığı şeyleri sosyal medyada yaşıyormuş gibi paylaşma davranışını annesinin fark etmesini sağlayarak çocukların söylemlerinin altında gizli olan psikolojik ipuçlarının altını çizmiştir.

Anne bir şeyleri değiştirmek için mücadele verirken baba, bir şeyleri hep iyi görme çabasındadır. Sevda Hanım'ın kaygı duyduğu ne varsa Rıfki Bey hepsinin iyi bir yönünü gösterip endişesini yersiz bulmaktadır. Örneğin sokakta telefonda başını kaldırmayan kişilere Sevda Hanım "uyurgezerler" derken Rıfki Bey hepsini birer pandomimci olarak görür. Bu görüş ayrılıkları annenin kendini çaresiz hissetmesine neden olmaktadır.

Sokaklarda ve evlerde oluşan oyun bağımlılığı görüntüsü Sevda Hanım'a, oynanan oyunların topluma ve özellikle çocuklara zarar verdiğini düşündürmektedir. Oyunlarla ilgili böyle düşünürken oyun şirketinin avukatlığını yapıyor olmayı her ne kadar doğru bulmasa da Sevda Hanım'ın önceliği kızını bu durumdan kurtarmaktır. Burada da bazı etik kuralların kişinin kendini çok yakından ilgilendirdiği durumlarda devre dışı bırakılabildiği görülmektedir. Sevda Hanım'ın annelik duygusu hukukçu kişiliğinin önüne geçmiştir.

Normal zamanda kızlarına vakit bulamayan aile, kızını bu durumdan kurtarmak için iş takvimini ona göre ayarlar ve birlikte bol bol vakit geçirirler. Sude bu duruma o kadar alışır ki oyunu unuttur. Sevda Hanım amacına ulaşır. Sude'yi tablet bilgisayarın prangasından kurtarır ancak sorun çözülünce eski yoğunluğuna tekrar döner. Aslında bunu yapmak tekrar aynı süreci yaşamayı göze almaktır.

Sude'nin babası "Uluslararası Pandomimciler Birliği" yönetim kurulunda çalışmaktadır. Çeşitli ülkelere pandomim gösterileri yapmaya gider. Mesleği kişiliğine yansımış, sessiz sakin bir kişidir. Eşi gibi onun da çok yoğun bir programı vardır. Kızına çok az vakit ayırır. Evde geçirilen ortak zaman sadece pazar günüdür. Ama kızıyla aralarında olumlu yönde bir ilişki vardır. Rıfki Bey'in pandomim çalışmaları kızının ilgisini çeker. Sude de babasından birkaç numara öğrenir. Ayrıca babasının mesleğiyle ilgili konuşmalarda verdiği bilgiler Sude'nin genel kültürünü geliştirir. Eşiyle birlikte kızlarının yanında olmadıkları zamanı onun her istediğini yaparak ve alarak telafi etmeye çalışırlar. Tablet de bu düşünceyle alınır. Başta tabletin Sude'ye arkadaş olduğu, yurt dışından kızına görüntüler gönderebildiği için iletişimde kalmalarını sağladığı düşüncesiyle faydalı olduğunu düşünür. Ancak Sude bağımlı olur. Rıfki Bey olaylara bakacak iyi bir yön bulmayı çok sever. Bunda da iyi yönünden bakar, zararlı olduğunu düşünmez. Teknolojiden faydalanmak gerektiğini söyler.

Sude'nin bağımlılığını eleştiren Rıfki Bey'e kızı, babasının gösterisini yerinde izleyemediği için gösteriyi kaydetmenin bu boşluğu kapattığını belirtir. Kızını yurt dışına götüremeyeceğini anlayan Rıfki Bey susmayı tercih eder. Burada da telafi davranışı devreye girmiş olur. Kızını götürememeyi onun yanlış davranışını eleştirmekten kaçınarak telafi eder.

Sevda Hanım kızı için endişelenip bir şeyleri değiştirmeye çalışırken Rıfki Bey hala teknolojinin onlara sağladığı faydaları sıralar. Yani karı-koca farklı düşüncededir, hatta Rıfki Bey eşinin bu durumu abarttığını düşünür. Bu da kızları konusunda iletişim kopukluğuna neden olur.

Rıfki Bey pandomim gösterilerinin videolarını, kızının oynadığı oyunun sahibi olan şirkete satar. Diğer gösterilerini de satacaktır ve şirket bunun için de gayet iyi bir ödeme yapacaktır. Nihayetinde bir aile babası olduğu için "İlk defa düzgün gelirim olacak" (Ak, 2022b, s. 86) diye sevinir. Ev geçiminin babanın psikolojisi üzerindeki etkisi az da olsa esere yansıtılmıştır.

Sevda Hanım'ın çabalarıyla Sude'yi oyundan uzaklaştıracak talimatlar geldiğinde Rıfki Bey de daha önce kızına ayırmadığı zamanı ayırmış, yolculuğunu ertelemiş ve ailecek çok güzel zaman geçirmişlerdir. Sahilden deniz kabuğu toplarken Rıfki Bey çocukluk günlerini hatırlayıp mutlu olmuştur. Bir başka görev olan yayladaki çalı ve ağaçların dal ve yapraklarıyla yaylaya "SUDE" yazma işi babayı gururlandıracak cinstendir. Çünkü Rıfki Bey'in dedesi amatör botanikçidir ve Rıfki Bey bu yüzden ağaç türleri ile ilgili pek çok bilgi sahibidir. Bu görev için de aslında vakti olmayan anne-baba vakit bulur kamp kurarlar. Olmayan vakti ortaya çıkarmak, programı ona göre uyarlamak davranışı Sude bağımlı olduğunda ortaya çıktığı için okura şunu düşündürmektedir: "Madem programlar kızlarına vakit kalacak şekilde düzenlenebiliyor, bunu neden daha önce yapmadılar?" Burada ailenin kriz önleyici değil de krize müdahale edici bir aile olduğu görülmektedir. Her ikisi de okumuş, kültürlü kişiler olan anne babanın bu davranışı doğru değildir. Gittikleri kampta Rıfki Bey, ağaç türleri üzerine güzel bilgiler verir. Tek haftada bitmeyen görevi tamamlamak için her fırsatta doğaya çıkar eve döndüklerinde de topladıkları yapraklar üzerine konuşurlar. Ailecek keyifli zaman geçirmiş olurlar.

Behiç Ak'ın "Eve Giden Küçük Tren" (2022a) eserinde Meltem'in annesine, İlyas'ın anne ve babasına eser boyunca neredeyse hiç değinilmemiştir. Eser içerisinde verilen Sude'nin annesi ile ilgili "Sana bir şey olursa annene, babana ne derim ben?" (Ak, 2022a, s. 28), İlyas'ın ailesi ile ilgili "Annem, babam, kardeşlerim, öğretmenim ve arkadaşlarım bundan hep şikayetçiler" (Ak, 2022a, s. 48) sözlerinden başka herhangi bir detay yer almamaktadır. O yüzden İlyas'ın ailesi ile ilgili çocuklarının geveze oluşundan şikayet etmeleri dışında herhangi bir yorum yapılamamaktadır.

Meltem'in annesi için ise İlyas'ın sözünden hayatta olduğunu anlamak dışında bir yorum yapılamamaktadır. Ancak Meltem'in babasıyla sürekli bir arada oluşu aralarında olumlu bir baba-kız ilişkisinin olduğunu düşündürmektedir.

Meltem'in babası Rıza Bey ahşap işi biblolar yapan bir adamdır. Kızının hayali cümlelerine inanmadığı için birkaç realist cümle ile yorum yapıp geri kalanını dinlememeyi tercih eder. Kızının bu gerçek dışı şeyleri anlatmasının da arkadaşı İlyas'la ilgili olduğunu bilir.

Geçmişini özlemle anar, yaşantısından verdiği örnekler ile kızına bilgi kaynağı olur. Köylerindeki maden ocağı kapatılmadan önce Rıza Bey madende elektrikçi olarak çalışmaktadır. Maden kapatıldıktan sonra biblolar yapmaya başlar. Münevver Hanım'ın hayali olan tren tasarlanıp elektrikle taşınma aşamasına geldiğinde Rıza Bey devreye girer. Kızı çok küçükken babası bu işi bırakıp biblo yapmaya başladığı için

Meltem babasının elektrikçi olduğunu bilmez. Ancak trenin gideceği elektrik sistemini ve elektrik direklerini kurmakta çok usta olduğunu görür. O an babasına karşı hissettiği duyguları yazar şöyle betimler:

“Meltem babasına hayran kalmıştı doğrusu. Demek ki o, aynı zamanda çok usta bir elektrikçiydi. Hatta, kendi çapında tarzan bile sayılabilirdi” (Ak, 2022a, s. 105). Bir kız çocuğunun babasını kahramanlaştırması oldukça kolaydır. Meltem tam da bunu yapar.

Rıza Bey köydeki arazi kavgasına katılmamış, mantıklı düşünüp konuşabilen tek kişidir. Köy halkı arazi ölçümlerinin yanlış oluşundan kavga ederken Rıza Bey bu ölçümleri harita mühendisliği okumamış dedelerinin yaptığını, hatalar olabileceğini, köy şartlarında sınırları doğal oluşumların belirlediğini o yüzden yapılan tartışmanın yersiz olduğunu dile getirip olaya mantıklı bir açıklama getirir. Münevver Hanım da “Rıza Bey akıllı adam mış” (Ak, 2022a, s. 60) diyerek onu mantıklı bulur. Rıza Bey aynı zamanda nazik bir adamdır. Münevver Hanım’ın projesini destekleyen, köye böyle insanların lazım olduğunu söyleyen hatta ona yaptığı tren biblosunu hediye eden ince bir kişiliğe sahiptir.

Aşağıda yer alan tabloya bakıldığında incelenen 3 eserden ikisinde kararları çocuk üzerinde daha etkili olan baskın karakterin baba olduğu, annenin ise “Postayla Gelen Deniz Kabuğu” (2022b) eseri haricinde baskın karakter olmadığı hatta “Eve Giden Küçük Tren”de (2022a) adının dahi geçmediği görölmektedir. Bu durum Türk aile yapısının esere yansdığını, babanın evde otorite kaynağı olarak göröldüğünü; karar, görüş ve düşüncelerinin çocuklar üzerinde etkili olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 3. Eserde Yer Alan Anne-Baba Karakter Özellikleri

	Yaşasın Ç Harfi Kardeşliği		Postayla Gelen Deniz Kabuğu		Eve Giden Küçük Tren	
	Ali		Sude		Meltem	
	Baskın Karakter	Çekinik Karakter	Baskın Karakter	Çekinik Karakter	Baskın Karakter	Çekinik Karakter
Baba	+		+		+	
	Rıza Bey		Rıfka Bey		Rıza Bey	
	-Otoriter		-Pandomim sanatçısı		-Eski maden elektrikçisi	
	-Hep haklı çıkan		-Genellikle şehir dışında		-Ağaçtan biblolar yapan	
	-Otoritesine karşı olan durumları ortadan kaldıran		-Her şeye iyi yönden bakan		-Gerçekçi	
	-Kontrolcü		-Yokluğunu kızının isteklerini yerine getirerek telafi eden		-Mantıksal düşünen	
	-Kuralcı				-Ara bulucu	
Anne	+		+		Bilgi yer almamaktadır.	
	Ayla Hanım		Sevda Hanım			
	-Ev hanımı		-Yoğun bir avukat			
	-Çekimsiz		-Olaylara mantıksal			
	-Sessiz		çerçeveden bakabilen			
	-Kocasına karşı haklı çıkamayacağını kabullenmiş		-Çocuğu için mücadele eden			
	-Olayları çabuk kabullenen		-Notlarla da olsa çocuğuyla ilgilendiğini gösteren			
			-Yokluğunu kızının isteklerini yerine getirerek telafi eden			

Akran İlişkileri

Behiç Ak'ın “Yaşasın Ç Harfi Kardeşliği” (2022c) eseri, 5. sınıf öğrencisi Ali ve sınıf arkadaşları etrafında geliştiği için birden çok akran vardır. Ancak eser içerisinde Ali üzerinde fazlaca etki bırakan akran Sevinç ve Ümitsu'dur. Tabii ki sosyal medyada yer alan “Yaşasın Ç Harfi Kardeşliği”ne üye olan akranları da oldukça etkilidir.

Ali Hoşgörüş olduktan sonra okulda ayrı bir farkındalık yaratması, arkadaşları tarafından iki isimle seslendirildiği için kendini soylu gibi hissetmesi metinde akranların birbirine olan etkisiyle ilgili güzel bir örnek olmuştur.

Ali'nin Sevinç tarafından fark edilmek için çeşitli yollar denemesi, Sevinç'in Ali'yi, Ali sosyal medyada ünlendikten sonra fark edip ünlü olduğu için yanaşması akran ilişkisi açısından olumsuz örnek teşkil eder. Çünkü sınıfta Ali'nin varlığından haberi olmayışı aslında Ali'yi arkadaş olarak görmediğini gösterir. Ali ünlendikten sonra yanına yanaşması herkes onu tanıdığı, onun etrafında toplandığı için gerçekleşmiştir bu da sınıfın arkadaş grubundaki eğilimin etkisidir.

Ali'nin öğretmene gönderilen ödevi kendisi yapmadığı halde çoğunluğun yaşadığı heyecana ve kendine karşı hissedilen güzel duygulara bakıp ödevi yapmadım diyememesi akran ilişkisini zedelememek için aldığı bir karardır.

Ümitsu ise Ali'nin bilgisayarını bulma sebebiyle tanıştığı ancak sonrasında düşüncelerini ve kişiliğini beğendiği yani etkilendiği, hayran kalıp sen eğitimci olmalısın dediği bir akrandır.

Okulda Ali Hoşgörüş olarak anılınca kendini soylu hisseden Ali, arkadaşları ona Bay Ç deyince kendini kötü hisseder. Böylece yazar, arkadaş çevresinin çocuk psikolojisi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkisini birlikte sunmuş olur. Kişiyi iyi hissettiren de hissettirdiği o duyguları alıp kötü hissettiren de kişinin çevresinde yer alan insanlardır.

Topluluğun kurulmasını sağlayan akran grubu, akıl yürütmeleri ile topluluğun dağılmasına da sebep olmuştur. Bir kişinin düşüncesinin tüm topluluğu etkilemesi adına güzel bir örneğe yer verilmiştir.

Behiç Ak'ın “Postayla Gelen Deniz Kabuğu” (2022b) eserinde Sude'nin sınıf arkadaşı Fikret vardır. Fikret, gerçekten öğrenmek istediği şeyleri sorduğu için Sude babasının mesleğini soran diğer kişilere kısaca cevap verirken Fikret'e uzun uzun anlatır. Örnek bir gösteri dahi yapar. Bu durum Fikret'i etkiler. Böylece aralarında bir arkadaşlık başlar.

Sude babasının gösteriyi en güzel şekilde çıkarabilmek için çok deneme yaptığını söylediğinde Fikret aynı özeni, en güzel fotoğrafı çekebilmek için kendisinin de gösterdiğini söyler. Sude'nin babası Fikret'in çok ilgisini çektiği için onun fotoğrafını çekmek istediğini söylediğinde babasının sürekli şehir dışında olduğunu, onu bulmanın zor olduğunu söyler. Fikret Sude'nin annesi ile birlikte babasının eve gelmesini beklediklerini düşündüğünde Sude, annesinin de yoğun bir şekilde çalışan bir avukat olduğunu, onu da çok göremediğini söyler. Pazar günleri bir arada olduklarını, birbirlerini çok özledikleri için hep yan yana olduklarını söyler. Fikret bu aile karşısında kendi ailesinin yaşantısını çok sakın bulur ve onlardan utana sıkıla bahseder. Babam memur, annem ev hanımı ve genellikle hep birlikteyiz, derken de bu duygu durumunu sürdürür.

İki arkadaş dertleşirler aslında. Fikret aile ortamının durgunluğundan yakınırken Sude anne ve babasını göremediği için özlediğinden, yalnızlıktan sıkıldığından yakınır. Fikret hep ailesiyle birlikte ve bu durum da ona sıkıcı gelir.

Anne babasının kendilerini affettirmek için Sude'nin her isteğini karşıladıklarını öğrenen Fikret onlardan her şeyi isteyebilirsin diye fikrini belirtir. Sude saatlerce kumsalda koşmak istediğini belirtince Fikret bunu çok basit bir istek olarak görür. Sude evlerine bir satıcının geldiğini ve bir tablet bilgisayar modeli tanıttığını söyleyince Fikret “Biliyorum onları! Benim bilgisayarımın iki model sonrası. Hemen isteseydin!” (Ak, 2022b, s. 20) der. Sude istediğini ve onların da almak zorunda kaldıklarını söyleyip çantasından tablet bilgisayarını çıkarınca Fikret bu aletle istediği kadar fotoğraf çekip istediği kadar internete girebileceğini söyler. Sude bu esnada evlerinde internete girme süre ve zaman kısıtı olmadığını söylediğinde Fikret:

*“Çok şanslısın. Bazı arkadaşlarının günde en fazla yirmi dakika internete girme hakkı var” (Ak, 2022b, s. 20)*sözünüyle internete girmekte süre kısıtı olmayışı şans olarak gördüğünü dile getirmiş olur. “Bazı arkadaşlarım” sözünün bir kinaye olduğunu düşündürür. Kendisi olduğunu açıkça belirtmek yerine başkaları üzerinden kendi durumuna gönderme yapar ve yaptığı kıyaslama sonucunda Sude'nin hayatının karşısında kendi hayatını şanssızlık olarak görür.

Sıralanan örnekler akran ilişkilerinde aile, yaşantı karşılaştırma durumunun çocuk psikolojisini olumsuz etkilediğine örnektir. Sude'nin ailesiyle, evde internete girme süresinde bir kısıt olmayışıyla ilgili sıraladığı örnekler Fikret'i şanssız hissettirirken Fikret'in Sude'yi şanslı görmesi Sude'nin yanlış yorumlar yapmasına ve ekran bağımlılığını tetikleyecek bir olumsuzluğa sürüklenmesine neden olur. Aynı zamanda o tablet bilgisayarı hemen isteseydin fikri de aklına gelen her şeyi isteyip aldırma konusunda Sude'nin olumsuz alışkanlık kazanmasına yol açabilir. Bu konuşmalardan çıkarılacak en olumlu yargı iki arkadaşın dertleşmesidir. Sorunlardan bahsederek kendilerini dinleyen birinin olduğunu bilme hissi psikolojik sıkıntılarını azaltmada etkili olacaktır.

Akran ilişkilerinin günümüzdeki versiyonuyla ilgili Behiç Ak eserine (2022b) bir eleştiri de yerleştirmiştir. İnternetin hayatımıza dahil olması ile arkadaşlıkların bundan etkilendiğini belirtmek için Sude'nin gerçek hayatta iyi anlaştığı bir insandan sanal ortamda nefret edebileceğini ya da tam tersi hiç anlamadığı birine de sosyal medyada hayran kalabileceğini belirtir. Örneğin “Sıra arkadaşı Zerin”le Facebook arkadaşı olmuşlardı. Bu, aralarındaki ilişkiyi kopma noktasına getirmişti” (Ak, 2022b, s. 27). Bu arkadaşlık duygusunu sanal ortamdaki ibaret görme düşüncesi akran ilişkilerini olumsuz etkiler ve kişiyi yalnızlığa sürükler. Nitekim Sude de sosyal medyada çok arkadaşı olan gerçek hayatta neredeyse hiç kimsesi olmayan biri haline dönüşür.

Tablet bilgisayarla çok vakit geçirdiğini fark edip ekran bağımlısı olduğunu düşünen Sude, bu endişesini arkadaşı Fikret ile mesaj yoluyla paylaşır. Kendisinin de aynı durumda olduğunu hatta tedavi gördüğünü belirten Fikret, Sude'nin endişelenmemesi gerektiğini, bugünün teknolojisi gereği ekran bağımlısı olduklarını söyleyerek onun durumu kabullenmesini sağlar. Sude bundan kurtulmak istediğini söylediğinde Fikret “Ben istemiyor muyum sanıyorsun?” (Ak, 2022b, s. 28) cevabıyla Sude'yi ekran bağımlılığı ile mücadele etmekten bir sonuç alınamayacağı fikrine yöneltir. Bu aşamada birbirlerini olumsuz etkilemektedirler. Ekran bağımlılığını birlikte yenmeye çalışmak yerine ben deniyorum başaramıyorum sen de hiç deneme gibi olumsuz yönde etkileşim gerçekleşmektedir.

Sude romanın sonunda bu bağımlılıktan kurtulup normal hayata döndüğünde okuldan sonra arkadaşlarıyla buluşup top oynayacaklarını ve sonra da kumsala gideceklerini söylerken oldukça mutludur. Bağımlılıktan kurtulmuş olması akran ilişkilerini olumlu etkilemiştir.

Sude bir gün arkadaşı Fikret'le oyun oynarken Sude'nin annesi Sevda Hanım, Sude'nin arkadaşının kendisini “Ahtapot” olarak tanıtan korsan kişi olduğunu fark eder. Bunun üzerine yaşadıkları durumla ilgili birkaç teori geliştirir. Sude'nin ailesiyle vakit geçirmek için arkadaşıyla kurduğu bir oyuna düştüklerini sanır. Eğer böyleyse Fikret burada arkadaşına destek olan, onun isteklerini gözetken iyi bir arkadaştır. Eğer plan değil de tesadüf üzere bu oyunun korsanı olan Fikret ise yine arkadaşının annesinin, kızını bu bağımlılıktan kurtarmak için giriştiği mücadeleye katkı sağlaması arkadaşının iyiliği içindir ve her iki durumda da Fikret Sude için oldukça iyi bir arkadaştır. Sude'nin onu “O, benim en güvendiğim arkadaşım” (Ak, 2022b, s. 155) diye tanıtmaya da aralarındaki ilişkinin iyi olduğunu kanıtıdır.

Behiç Ak'ın “Eve Giden Küçük Tren” (2022a) eserinde İlyas, köyde kapalı duran madene girdiği zaman içeriden 5 saat çıkmaz. Dışarı çıktığında köydeki çocukların kendisi hakkında endişeleneceğini hatta itfaiyeye, polise haber vereceğini düşünür ancak çıktığında kimseyi bulamayınca hayal kırıklığına uğrar ve “Vay canına, demek benden kurtulmak için can atıyorlarmış!” (Ak, 2022a, s. 20) cümlesini kurar. Kendisinin çok sevilmediğini düşünür. Karşılıklı ilişkiler için bu durum bir hayli önemlidir. Değersiz görüldüğü bir yere kendisini ait hissetmediği için köyü sıkıcı bulur. Madenden çıktığında zakkumların arasında onu endişeli gözlerle bekleyen, biraz daha çıkmasa polise haber vereceğini söyleyen de Meltem'dir. Meltem ona değer verdiği için o da Meltem'e değer verir.

Meltem ile İlyas arasında sıkı bir dostluk vardır. Meltem İlyas'ın anlattığı hikayeleri dinlemeyi, İlyas da kendisini dinleyen tek kişi olan Meltem'e hikayeler anlatmayı çok sever. Meltem İlyas'tan dinlediği hikayelerden keyif alıp hayal dünyasını zenginleştirir. Anlattığı hikayeler sayesinde yeni şeyler öğrenir. Aynı zamanda bu hikayeler üzerine eklemeler yaparak çevresinde bu hikayeleri dinlemeyi seven bir topluluk oluşturur. İlyas da Meltem sayesinde yalnızlıktan kurtulur, kendini dinleyecek bir arkadaş bulur. Meltem için şu sözleri kullanır: “Benim için özeldir, çünkü anlattığım her şeye inanır” (Ak, 2022a, s. 60). İlyas'ı anne, babası, kardeşleri, öğretmeni ve diğer arkadaşları bile dinlemezken Meltem dinler. O yüzden onun kendisi için özel olduğunu dile getirir.

Meltem İlyas'ın anlattığı hikayelerle hayal gücünü geliştirdiği için onların üzerine kendinden eklemeler yapıp bunu anlattığında çevresinde kendisini dinleyen, hikayelerini merak eden bir topluluk oluşturmuştur. Bu da Meltem'in çevre tarafından sevilmesinde ve iyi bir anlatıcı olmasında İlyas'ın etkisi olduğunu gösterir.

Köye tren gelip de kişiler arası ilişkiler güzel bir noktaya varınca İlyas anlattığı hikayelerin uydurma olduğunu Meltem'e açıklar ancak Meltem bunu kabul etmez. Onun madende yaşadığı şeylerin gerçek olduğunu, bunu anlatmaya devam etmesi gerektiğini söyler. İlyas bu duruma günlerce direnip köydeki herkese anlattığı hikayelerin uydurma olduğunu söylese de köylü Meltem'in anlattığı hikayeleri bayılarak dinlediği için İlyas'ın dediklerine inanmaz hatta sen hikaye anlatmaya devam et derler. Arkadaşına daha fazla direnemeyeceğini anlayan İlyas Meltem'e yeni hikayeler anlatacağını ancak trende anlatma işini Meltem'in yaparak kalabalık karşısında konuşamayan İlyas'ı bu yükten kurtarmasını teklif eder. İki arkadaş bu anlaşma sayesinde aralarındaki ilişkiye zarar gelmeden dostluklarına devam ederler. Aynı zamanda birbirini tamamlayan bir ikili olurlar ve bu durum onların mutlu olmasını sağlar.

Eğitim

Eğitim kişiyi donanımlı hissettirir. Donanımlı olmak; özgüvenli olmak, kendini gerçekleştirmek için önemli bir etkidir. Eğitimin kişinin kendisini gerçekleştirmeye olan etkisi çocuklarda kendini daha belirgin biçimde gösterir. Yaşlılarından daha bilgili ise bu durum özgüvenini yükseltebilir. Bilgisi ile çevre edinebilir. “Öğrenme, benlik saygısının yerleşmesine olanak sağlar” (Tufaner, 2015, s. 33). Öğrendikleri yaşantısını, arkadaş grubunu şekillendirebilir. Bu açıdan eğitim çocuk psikolojisini etkileyen önemli bir faktördür.

Eğitim okul dışı ve okul içi eğitim olarak ayrılır. Okul içi öğrenmelerimiz kadar okul dışı öğrenmelerimiz de yaşamamızı etkilemektedir. Behiç Ak'ın incelenen eserlerinde de (Eve Giden Küçük Tren, 2022a; Postayla Gelen Deniz Kabağı, 2022b; Yaşasın Ç harfi Kardeşliği, 2022c) okuldaki öğrenmeler kadar akran öğrenimi, aile bireylerinin çocuğa öğrettikleri ya da çevredeki diğer insanlardan öğrenilen öğeler yer almaktadır.

Yazar eserleri içerisinde eğitim sistemiyle ilgili bazı eleştirilerde de bulunmuştur. “Yaşasın Ç Harfi Kardeşliği” eserinde Ali, dönem ödevi olarak söyleyişi seçer. Bunda hem soru sormayı çok sevme özelliği hem de “Okulda bize sadece sorulara cevap vermeyi öğretiyorlar. Oysa ben soru da sormak istiyorum” (Ak, 2022c, s. 13) düşüncesi etkili olmuştur. Eser içerisinde yer alan “Öğretmeni Ali'nin bitimsiz soruları karşısında yorgun düşmüştü. ‘Sadece sorulara cevap ver,’ demekten dilinde tüy bitmişti” (Ak: 2022c, s. 15) cümleleriyle de bu eleştiri devam etmiştir. Yazar burada eğitim sisteminde sorgulayan değil, dinleyen ve dinlediğini onaylayan bir anlayış olduğunu eleştirmektedir. Düşünen, sorgulayan, eleştiren bireyler yetiştirmek için Ali gibi öğrencilere ve bu öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak öğretmenlere ihtiyaç vardır.

Ali annesine sorduğu sorularla da öğrenme sağlar. Gündelik hayatla ilgili deneyimlerini artırır. “Köstebekler toprağın altından gelip turplarımı aşırıyor. Şişeleri, ağızlarını yukarda bırakarak toprağa gömdüğümüzdeyse bunu yapamıyorlar” (Ak, 2022c, s. 15). Bu bilgiler ile hayvanlara zarar vermeden de topraktan üretim yapılacağı sonucuna ulaşılır. Ali, annesinin “... çatı sularını ıhlamur ağacını sulamak için kullandığını...Aç tavşanlar için bahçe duvarlarına havuçlar koyduğunu...” (Ak, 2022c, s. 16) öğrenerek tasarruf ve hayvan sevgisi konularında da örtük öğrenme sağlamıştır.

Amcasıyla gerçekleştirdiği konuşmadan ise teknoloji kullanımıyla ilgili bilgiler elde etmiştir. Bilgilerini yedeklemesi gerektiği bilgisini ona amcası Sedat Bey: “Yazdıklarını yedek belleğe aktarmakta çok acele etmelisin çünkü bilgisayarının bir haftalık ömrü kalmış” (Ak, 2022c, s. 34) sözleriyle vermiştir.

Amcasından günümüz teknolojisinde aletlerin ömrünün kısa olması gerektiğini, bu kısaltmanın bile bir meslek olduğunu, kendisinin de onlardan biri olduğunu da öğrenir. Böylece yaşadığı dünyanın şartlarıyla ilgili öğrenmeler gerçekleştirir. “Ben ömür törpüleme mühendisiyim,’ dedi amcası gülerek. ‘malların ömrünü kısaltma konusunda bir uzmanım.’ ‘Nasil yapıyorsunuz bunu?’ ‘Dayanıklılıklarını azaltarak... Ya da bilgisayar yazıcı gibi aletlerin içine bazı gizli programlar yerleştirerek” (Ak, 2022c, s. 36). Amcası yeni dünya düzeninde malların uzun ömürlü olmasını istemediklerini çünkü yenisini satmak gerektiğini üretim tüketim zincirinde çalışan kişilerin bu bozulmalar sayesinde ekmek kazandığını belirterek yaptığı işi mantıklı göstermeye çalışmıştır. Amcasıyla yaptığı konuşmalardan genel kültürünü etkileyecek bilgiler de edinmektedir. “... eski Japon ressamlar, tarzlarını değiştirdince, isimlerini de değiştirirlerdi” (Ak, 2022c, s. 39).

Ali babasının yazıp astığı notlardan da öğrenmeler elde ediyordu. “Aşırı enerji tüketimi küresel ısınmaya yol açar. Lambaları kapat!” (Ak, 2022c, s. 38).

Ali dedesinden de geçmişe dair şeyler öğreniyordu. Yaşlıların tarih vermek yerine hasat zamanı gibi örnekler vermesi, para birimi yerine o zamanki paraya değerinde bir varlığı belirtmesi, adres tarif ederken

sokak, cadde yerine ağaçların yosunlu taraflarını söylemesi gibi birçok bilgiyi dedesinden edinir. Bu bilgilerin verildiği kesit şöyledir:

“... ne zaman doğdu? ‘Kıraz iekleri soğuktan donduğu yıl...’ ‘Buzdolabını kaç paraya aldınız?’ ‘Kümeadaki tavuklarla ahırdaki ineğe mal oldu’” (Ak, 2022c, ss. 43-44).

Ali, ödevini aktardığı yedek belleğin de bilgilerini korumaması üzerine arkadaşı Sevinç’in elle yazma yönteminin en korunaklı yöntem olduğunu, bilgilerin böylece hiç kaybolmayacağını da acı bir şekilde deneyimleyerek öğrenmiş olur.

İzlenen öğretici programlar da yeni öğrenmeler sağlar. Bununla ilgili eserde “Ömrü tükenmiş bilgisayarların Afrika ülkelerine gönderildiğini bir belgesel filmde izlemişti” (Ak, 2022c, s. 77) örneği yer almaktadır.

Ali yeni tanıştığı Ümitsu’dan da pek çok şey öğrenir. Bunlar: Amcasının bir kez giyip attığı kıyafetleri alıp kullandığı, okuma kitaplarını kapının önüne bırakan kişilerin kitaplarını aldığı, sahibi olmadığı yazıları dergilere gönderirken kendi adını kullanmadığı, insanların gözden çıkardığı teki kaybolmuş çoraplarla koleksiyon yaptığıdır. Bu sayede tasarruf, geri dönüşüm ve ahlaki açıdan bilgiler edinmiştir.

Behiç Ak’ın “Postayla Gelen Deniz Kabuğu” (2022b) eserinde Sude’nin aile içi öğrenmelerine örnek olabilecek pek çok durum vardır. Sude’nin babası pandomim sanatçısı olduğundan Sude’nin ilgisini çekecek pek çok hareketi ve konuşması vardır. Sude babasından hem bazı pandomim numaraları öğrenir hem de pandomim sanatıyla ilgili bazı kelimeler öğrenerek bilgisini artırır. Sude eskiz kelimesini kullanınca arkadaşı Fikret anlamaz ve Sude’nin

“Ressamların, düşünürken defterlerine çizginotlar alıp, eskizler yapması gibi...babam da etrafındaki hareketleri tekrar ederek pandomim konusu haline getirmeye alışıyor” (Ak, 2022b, s. 14) sözlerini söylemesi, aile içi öğrenmelere örnektir.

Sude’nin babası Rıfki Bey’in dedesinin amatör botanikçi olması Rıfki Bey’in ağaç türleri hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. O da bu bilgi aktarımını kızı ve eşiyle dağlarda 150 ağaç türü bulmaya çalışırken gerçekleştirir. Kızı da eşi de Rıfki Bey’in ağaç kültüründen faydalanır. Hatta kızı bunu bir koleksiyon haline getirir ve tüm öğrendiklerini not alır.

Behiç Ak’ın “Postayla Gelen Deniz Kabuğu” (2022b) eserinde Sude’nin ders sırasında tableti dizinin üstünde ya da göz hizasında tuttuğunu fark eden öğretmeni ona kızmak yerine durumu hoşgörüle karşılayıp “Ders dinlerken tablete bakmak istiyorsan, dersi kayda alabilirsin. Belki evde tekrar izleyip unuttuklarını tekrar hatırlayabilirsin” (Ak, 2022b, s. 26) der. Bu, öğrencide ters tepki yaratmamak için öğretmenin belki bir kerelik verebileceği bir tepki olabilir ancak bunun devamlı olması eğitimi zedeler. Öğrencinin yanlış öğrenmeler gerçekleştirilmesi ve dersi anlayamamasına neden olabilir.

Behiç Ak’ın “Eve Giden Küçük Tren” (2022a) eserinde Meltem, İlyas’ın anlattığı hikayeler sayesinde yeni bilgiler edinir. Nasreddin Hoca’yı ve eşek kavramını ondan öğrendiği gibi daha birçok bilgiyi İlyas’ın anlatımlarından öğrenir. Meltem arkadaşını isteyerek dinlediği ve daha sonrasında üzerine eklemeler yaparak anlattığı için öğrenmeleri kalıcılık kazanır. Meltem de kendi dinleyicilerine hikaye anlatırken hem kendi bilgilerini hem çevresinden öğrendiği bilgileri kullanarak anlatım yapar.

Meltem babasıyla yaptığı sohbetler sayesinde de bilgilerini artırır, yorumlama becerisini geliştirir. Eskiden eşeklerin ne işe yaradığını, köpeklerden nasıl faydalandığını uzun uzun anlatır. “Eşeği ve köpeği olan depremden korkmasın derlerdi. Küçük sallantıları bile önceden bağırarak haber verirdi eşekler” (Ak, 2022a, s. 36) bilgisini de verir.

Sosyal evre Şartları

Behiç Ak’ın “Yaşasın  Harfi Kardeşliği” (2022c) romanında Ali soyadı değiştikten sonra kendini farklı hisseder. Toplum tarafından daha göz önünde bulunacağını düşündüğü için günde 3 kere diş fırçalar, pantolonu her zaman ütülü olur. Konuşurken daha entelektüel bir şekilde konuşmaya çalışır. Bu onun toplum içerisinde farklı bir yeri olduğunu fark etmesi arkadaş topluluğu karşısında saygınlığını koruması için yaptığı birkaç değişikliktir.

İçinde bulunan topluluğun insan davranışlarına etkisini görmek açısından eserde birkaç farklı örnek yer almaktadır. Ali’nin Ali Hoşgörü ismiyle anılarak kendisini soylu gibi hissetmesi de bu duruma örnektir. ocuk yaşta iki isimle anılanın soyluluk olduğunu Ali kendi kafasından uydurmamıştır. Bu değeri ona toplum öğretmiştir. O da toplumsal ilişkilerde ön plana çıkmakta ismin önemli olduğunu düşünmüş nitekim

düşündüğü gibi de olmuştur. Ali Hoşgörüş olunca herkes etrafına toplanmış okulun en ünlü çocuğu olmuştur. Bu durumla ilgili sözler aşağıda yer almaktadır:

“O zamana kadar kimse ondan söz etmiyordu. Şimdi ise manşetlerdeydi. Soyadı Hoşgörüş'ken kimse onu ‘Ali Hoşgörüş’ diye çağırıyor; kısaca ‘Ali’ diyorlardı. Oysa şimdi herkes ona, soylu biriyim gibi, iki ismiyle birden hitap ediyordu” (Ak, 2022c, s. 26).

Ali eskici çocuğun yanına indiğinde onun hemen Ali'yi Bay Ç olarak tanıması, Ali'nin “Ali Hoşgörüş” diye düzeltmesi üzerine eskici çocuğun kendisinin adının sorulmamasına bozulması da çevre şartlarının insan psikolojisi üzerindeki etkisine bir örnektir. Sosyal olarak önemsenmediği yerde Ali de karşıdakini önemseyip merak etmemiştir.

“Eskici kendi isminin sorulmasını bekledi. Ali sormayınca ismi yokmuş gibi davranmasına biraz bozuldu” (Ak, 2022c, s. 80).

Behiç Ak'ın “Postayla Gelen Deniz Kabuğu” (2022b) eserinde Sude babasının mesleğinin pandomim sanatçılığı olduğunu söylediğinde arkadaş çevresinden yükselen “Kaç para kazanıyor? Annen ona kızmıyor mu? Başka iş bulamıyor mu?” (Ak, 2022b, s. 11) soruları çocukların akıllarında da toplumsal yargıların oluştuğunu ve Sude'nin bu toplumsal yargılara yaşatları tarafından dahi maruz kaldığını gösterir.

Türk toplumunda kadınlar genelde ev hanımıdır. Evinde oturur, çocuğuyla eşinin eve gelmesini bekler. Fikret de böyle bir evde yetiştiği için Sude'nin babam genelde evde olmaz, her gün başka şehirdedir sözlerine karşılık “Annenle evde onun gelmesini mi bekliyorsunuz?” (Ak, 2022b, s. 15) sorusunu sorar. Toplumsal hayatın izleri çocukların belleklerine sinmiştir. Yazar eserinde böyle bir bölüme yer vererek okura bunu hissettirir.

Sude'nin oynayacak arkadaş bulamayışı çocukların bilgisayar başında vakit geçirmesinden kaynaklanır. Bilgisayarların artması dışarıya çıkan çocuk sayısını azaltır bu yüzden Sude arkadaş bulmak için internete yönelir. Bu durum sosyal çevrenin insana sunduğu olanak ya da olanaksızlıklardan insanın kaçamayışının göstergesidir.

Sude'nin ailesi kızlarının yanında olamayışlarını ona istediğini alarak telafi ettiğini düşündüğü için Sude artık isteyecek bir şey bulamaz. Ancak ona ne alacağını bulma konusunda yardımcı olan kişiler vardır: satıcılar. Eserin bu bölümünde toplumsal bir eleştiri yer alır. Çocuklarına her istediğini alan ebeveynlere satıcılar sınırsız olanak sunar. Çocuklar da bu olanaklardan yararlanır. Çevre insanların hayatına bir şekilde müdahale eder. Etrafında sürekli tabletle, telefonla, bilgisayarla uğraşan kişilerin yer aldığı çocuklar bu durumun yanlış olduğunu bilseler bile bir süre sonra yalnız kalmayı engellemek için kendisi de bu alışkanlıkları edinecektir. Sude de etrafında gerçek anlamda bir arkadaş kalmadığı için tablet bilgisayarına bu kadar bağımlı hale gelmiştir. Tiyatroya gitmek için sokağa çıktıklarında Sevda Hanım'ın sokaktaki herkesin başını elindeki cihazdan kaldırmadığını görmesi, kızının da onlardan birine dönüşeceğini hatta geleceği büyük tehlikelerin beklediğini dile getirmesi toplum alışkanlıklarının çocuklar üzerinde ne kadar etkili olduğunun kanıtıdır.

Metinde Sude'nin babası Rıfkı Bey'in sokakta yapacağı pandomim denemeleri ile ilgili “Eskiden aklıma gelen bir fikri sokakta denemeye kalktığımda herkes beni deli zannedirdi. Şimdi insanlar ellerindeki ekrana baktığı için çevrelerinde ne var ne yok görmüyorlar bile” (Ak, 2022b, s. 39) sözleri teknolojinin insan hayatını olumsuz etkilediğini, insanların çevreye karşı duyarsızlaştığını gösterir. Bu bir anlamda insan ilişkilerinin azalması da demektir. Yanında farklı hareketler yapan kişiyi fark etmemek yardıma ihtiyacı olan bir yaşlıyı görmemek, kaza geçirecek birisini son anda kurtaramamak gibi sonuçlara da yol açabilir.

Behiç Ak'ın “Eve Giden Küçük Tren” (2022a) eserinde insanların boş kaldıkları zaman boş işlerle uğraşacağı, topluma zarar verebileceği aralarında hoş sohbet olan komşuların bir arazi meselesinden birbirine düşman olmaları ile örneklendirilmiştir. Aynı olayda bir kişinin toplumu nasıl galeyana getirdiği de gözler önüne serilmiştir. Emeklilik sıkıntısından elindeki mezura ile her yeri ölçen Mevlüt Bey arazilerinin sınırlarının haritadakileri yansıtmadığını, herkesin birbirinin hakkına girdiğini söyler. Haritacılar gelip ölçüm yapıp bu bilginin doğruluğu ortaya çıktığında da herkes birbirine düşman olur. Hatta bunu bahane bilip önceden gönül rızası ile yaptıkları iyilikleri dahi yüzlerine vurarak kalp kırarlar. Maden işçisiyken birbirlerine nasıl destek olduklarını unutup birbirlerinin açıklarını yüzlerine vurarak küserler. Köydeki herkes birbirine küsünce haliyle hayat sıkıcı ve çekilmez olur. İlyas gevezeliğinden dolayı arkadaş çevresi edinmemesinin yanında köyün bu durumundan sıkıldığı için eski madene gidip orada saatlerce uyur. Çıkınca da fantastik hikayeler uydurur. Köye tren yapıp küsler barışınca köyün havası değişir ve eğlenceli bir yere dönüşür. O zaman İlyas'ın da o madene gitmesine gerek kalmaz. Bununla ilgili Meltem'e şunları söyler. “Burada bu kadar güzel

şeyler olurken, ben ta orada vakit kaybetmek istemem. O hikayeleri niye anlattım sanıyorsun? Buradaki tatsız tuzsuz hayata biraz renk katmak için” (Ak, 2022a, s. 135).

Değişen dünya düzeni çocuklara yeni düzenin kavramlarını öğretmekte belki ama eski düzenin kavramlarını da silmektedir. Romanda Rıza Bey, köyde oldukları halde kızının hiç eşek görmemesine rağmen Münevver Hanım’ın eşeğini tanımamasına şaşırır. Münevver Hanım da köyde hiç eşek kalmayışına, herkesin kapısının önünde araba oluşuna şaşırır hatta köylünün birbirleriyle küs oldukları için bireysel olan otomobillere yöneldiğini düşünür.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Edebiyat; güzeli, estetik olanı önceler. Edebiyatla iç içe geçen bir çocukluk, bireyin estetik yönünün gelişmesini sağlar. Furtuna, edebiyatın birçok alanla bağlantılı olduğunu, daha çok insana özgü duygulara ya da düşüncelere tercüman olması nedeniyle de insanı inceleyen bilim dallarından psikoloji, psikanaliz, topluma ait bilimlerden sosyoloji, felsefe gibi alanlarla sıkı bir ilişkiye sahip olduğunu belirtir (2015, s. 15). Birçok alanla ilişkili olan edebiyatın nitelikli örnekleriyle buluşan çocuk; dil eğitimi, kültür, bilgi birikimi bakımından kendisini geliştirir, yetiştirir. Doğru edebi eserlerin seçilmesi konusunda ise çocuk edebiyatı devreye girer. Çocuğa uygun olan edebi eserler hangisidir, çocuğa uygun olan edebi eserin niteliği nasıl olmalıdır, çocuğa görelilik nedir gibi soruları cevaplayarak çocuğun bilişsel, duyuşsal, psikomotor becerilerini geliştirecek yönde eserlerin oluşturulmasını sağlar. Çocuk psikolojisi de bu noktada önem kazanır. Çocuğun doğduğu aile, karşılaştığı çevre gibi okuduğu edebi eserler de psikolojisini etkilemektedir. Çünkü edebiyat ve psikoloji birbirinden etkilenen toplumsal bilimlerdir. Böylece çocuk edebiyatına uygun eser üretmenin yanında çocuk psikolojisine uygun eser üretmek önemli hale gelmektedir. Bu durum çocuk edebiyatı eserlerinin çocuk psikolojisine uygunluğunu araştırma ihtiyacı doğurmuştur.

Bu çalışmada Behiç Ak’ın “Yaşasın Ç Harfi Kardeşliği” (2022c), “Postayla Gelen Deniz Kabuğu” (2022b), “Eve Giden Küçük Tren” (2022a) eserleri incelenmiş, belirtilen eserlerde çocuk psikolojisini etkileyen bireysel ve çevresel faktörlerin eserlerin her birinde yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak bireysel faktörler başlığı altında yer alan “yaş, cinsiyet, fiziki gelişim” özellikleri ile ilgili üç eserde de ayırt edici bulgulara rastlanılmamıştır.

İncelenen üç eserin başkahramanı çocuktur. Bu çocukların hepsinde liderlik özelliği mevcuttur. Ali, Sude ve İlyas kendilerini beğendikleri, yeteneklerinin farkında oldukları alanlarda lider kişilerdir. Zaten bu özellikleri ile başkahraman olmayı hak etmişlerdir.

Eserde yer alan çocukların ahlaki özellikleri çocuk okurun özdeşim kurabileceği, doğruyu örnek alabileceği türdedir. Doğruluk, yalan söylememe, hak ederek elde etme, telif konuları çocuğun ahlaki gelişimine olumlu katkıda bulunacak biçimde ele alınmıştır. Çocuklar geleceğin mimarıdır. Gelecekte ahlaklı nesillerin yetişmesi arzulanıyorsa çocukları daha küçük yaşta ahlaki gelişimlerini olumlu yönde etkileyecek eserlerle buluşturmak gerekir. Bu yönüyle yazar ahlaklı bir nesil görmek istediğini, eserlerinin satır aralarına yerleştirdiği ahlaki gelişim notlarıyla açıkça belirtmiştir.

Romanlarda yer alan anne-baba ilişkilerinin çocuğun psikolojisi üzerindeki etkisi önemlidir. Yazar ebeveynler arasındaki iletişimin boyutuna, aileye ve çocuğa ayrılan zamana dikkat çekmiştir. Anne babanın çocuğuna gereken zamanı ayırmadığında ortaya çıkabilecek tehlikeleri işaret etmiştir. Çocuğun ihtiyacı olan şeyin kendisiyle ilgilenen, psikolojik ve fizyolojik olarak çocuğunun yanında olan anne baba olduğunu eserlerinde vurgulamıştır. Aile vurgusunun en çok yapıldığı eser “Postayla Gelen Deniz Kabuğu”dur. Nur Çini de bu eseri incelemiş ve “Ebeveyn tutumları ve çevresel faktörlerin doğurduğu sebeplere bağlı olarak bireyde ortaya çıkan psikolojik olgular ve kişisel faktörler roman boyunca kendini gösterir” yargısına varmıştır (2019, s. 765). Anne-baba tutumunun çocuğun psikolojisi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkisini görmek adına bu eser somut örnek teşkil etmektedir.

Çocukların öğrenmeler sağladıkları, kendilerini tanıdıkları ve kanıtladıkları yer arkadaş ortamlarıdır. Birçok davranışı da bu gruba ait olmak için sergilerler. “Yaşasın Ç Harfi Kardeşliği”nde (2022c) Ali’nin herkes tarafından tanınan biri olduğunda yaşadığı duygular tarifsizdir. Popüler olan sosyal medya grubu da arkadaşları sayesinde oluşmuş ve büyümüştür. “Postayla Gelen Deniz Kabuğu”nda (2022b) Sude, arkadaşlarına ulaşabilmek için interneti kullanmaya başlamıştır. “Eve Giden Küçük Tren”de (2022a) Meltem ve İlyas’ı arkadaş kılan şey ikisinin de hayal dünyasının zenginliğidir. Hayal dünyaları birbirini beslemiştir. Arkadaşlık, akran desteği çocuğun psikolojisinin doğrudan etkilendiği alanlardan biridir. Arkadaşlık ilişkileri gelişmiş çocukların özgüvenleri yüksektir. Böylece kendini gerçekleştirme konusunda daha öndedirler. Ancak arkadaşlık ilişkileri zayıf olan çocuklar içine kapanıktır, çoğunlukla kendini dışlanmış hisseder

dolayısıyla psikolojisi bu durumdan olumsuz etkilenir. “Eve Giden Küçük Tren” (2022a) eserinde gevezeliği nedeniyle yalnız kalan İlyas, arkadaş çevresi olmadığı için eski maden ocağının içine girer, orada uyur. Yine arkadaş çevresi edinmek, dikkat çekmek için sanki orada maceradan maceraya atlamış gibi hikayeler uydurur. Böylece yazar, arkadaş edinme ihtiyacının ve arkadaşlık ilişkilerinin önemini vurgulamıştır.

Çocukların psikolojilerini olumlu yönde besleyen eğitim ögesi de eserlerde dikkat çekmiştir. Eserlerde okul içi eğitimden çok aile bireylerinden ve çevreden öğrenilenler ön plandadır. Ailede gerçekleşen öğrenmeler aynı zamanda çocuğun aile bireyleri ile vakit geçirmesi demektir. Öğrenmeler sırasında kurulan temasın bilişsel katkısının yanında duyuşsal katkısı da yadsınamaz. Aile ve arkadaş çevresiyle paylaşım arttıkça duygusal bağ gelişir, aidiyet duygusu çocuğun psikolojik gelişimini olumlu yönde etkiler. Bu öğrenmeler yaparak yaşayarak gerçekleştiği için kalıcıdır. Bu bakımdan eserde, okul öğrenmelerine göre nispeten daha kalıcı olan okul dışı eğitimin vurgulanması çocukta farkındalık oluşturması açısından önemlidir. Anne ve babanın çocuk eğitiminde sorumluluğu fazladır. Çocuğun her ikisinden de öğreneceği şeyler ve öğrenme sırasında oluşturacağı bağlar farklıdır. Çocuk eğitiminde sorumluluk bir kişinin üzerine bırakılmamalıdır. Anne de baba da çocuklarının eğitimi için gerekli sorumluluğu üstlenmelidir. Yazar incelenen eserlerinde ebeveynlerin sorumlulukları üzerinde durmuş, olumsuz durumları eleştirmiş, olumlu örnekleri desteklemiştir.

Sosyal çevrenin çocuğun psikolojisi üzerine etkilerinin örnekleri de eserlerde yer almaktadır. Çocuğun çevresinin görüşleri, çocuktan beklentileri, eleştirileri; çocuğun yapması ve yapmaması gereken davranışları belirlemede, toplumun normlarını benimsemesinde, geleneksel düzene uyum sağlamasında etkilidir. Tüm bunlar çocuğun sosyal kabul görmesiyle dolayısıyla psikolojisiyle doğrudan ilişkilidir. Eserlerde ele alınan çocuk karakterler belirlenen sınırlara aykırı davrandıklarında yalnızlaşma, dışlanma gibi sonuçlarla karşılaşmıştır. Bunun en belirgin örneği ise “Eve Giden Küçük Tren” (2022a) eserindeki gevezeliğiyle yalnız kalan İlyas’tır.

Eserler çocuk psikolojisini etkileyen faktörler çerçevesinde incelendiğinde çocukların psikolojisinin her etkiye açık olduğu, yazarın ise tüm etkilerin farkında olduğu ve bunu eserlerine yansıttığı açıkça görülmüştür.

Yazar, geleceğin mimarı olan çocukların ileride sağlıklı yetişkinler olabilmesi için onların psikolojisini olumsuz etkileyecek tüm davranışları eserlerinde eleştirmiş, olumlu etkileyecek tüm davranışları ise çocukların içselleştireceği biçimde anlatmayı başarmıştır.

İncelenen eserlerin hepsinin merkezine çocuğu alarak, onun psikolojisini her yönüyle anlayarak ve aktararak çocuk edebiyatında adını duyurmuş olmasının sırrını hissettirmiştir.

Behiç Ak’ın incelenen eserlerinde olumsuz bir iletiye rastlanmadığı için bu metinlerden ders kitaplarında yararlanılabilir.

Psikoloji, olaylara çok yönlü bakabilmeyi sağladığından diğer çocuk edebiyatı eserlerinin de bu bakış açısıyla incelenmesi faydalı olacaktır. Alan yazında bu içerikte çalışmaların az yer alması yapılacak çalışmaları gerekli kılmaktadır.

Etik Beyan

“Behiç Ak’ın Çocuk Romanlarında Çocuk Psikolojisi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Ak, B. (2022a). *Eve giden küçük tren* (18. Baskı). İstanbul: Günışığı Kitaplığı.
Ak, B. (2022b). *Postayla gelen deniz kabuğu* (47. Baskı). İstanbul: Günışığı Kitaplığı.
Ak, B. (2022c). *Yaşasın ç harfi kardeşliği* (53. Baskı). İstanbul: Günışığı Kitaplığı.
Aydın, E. (2009). Edebiyat-sosyoloji ilişkisinde sosyolojik kaynak ve ölçütler. *Journal of Turkish Studies*, 4(1), 357-370. doi: 10.7827/TurkishStudies.548

- Bertan, M., Haznedaroğlu, D., Yurdakök, K. ve Doğan Güçüz, B. (2009). Ülkemizde erken çocukluk gelişimine ilişkin yapılan çalışmaların derlenmesi (2000-2007). *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 52(1). 1-8. Erişim adresi: <https://www.cshd.org.tr/abstract.php?id=322>
- Çeviker, G. (2016). *Çocuk psikolojisi nedir? Doğru yaklaşım nasıldır? Çocuk psikoloğu kimdir*, Erişim adresi: https://www.tavsiyedyorum.com/makale_16044.htm Erişim tarihi: 31 Mart 2023.
- Dilidüzgün, S. (1996). *Çağdaş çocuk edebiyatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Furtuna, F. (2015). Psikanalitik edebiyat kuramı ve "kimlik" romanı. *Akademik Kaynak*, 3(5), 15-22. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akad/issue/51897/675916>
- Gönen, M. ve Veziroğlu, M. (Edt.) (2017). *Çocuk edebiyatının genel hedefleri*. (1-13). Ankara: Eğiten Kitap.
- Gürel, Z., Temizyürek, F. ve şahbaz, N. K. (2007). *Çocuk edebiyatı*. Ankara: Öncü Kitap.
- Karabulut, M. (2019). Psikanalitik edebiyat kuramı bağlamında Edip Cansever'in şiirleri üzerine bir inceleme. *Edebi Eleştiri Dergisi (Eleştiri Kuramları Özel Sayısı)*, 192-220. doi: 10.31465/eeder.665039
- Karacan, E. (2000). Çocuklarda dil gelişimini etkileyen faktörler. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 9(7). 1-8. Erişim adresi: <https://www.ttb.org.tr/STED/sted0700/6.html>
- Karadeniz, E. ve Özdemir, M. (2018). Behiç Ak'ın çocuk kitaplarında medya ve sosyal medya eleştirisi. *Sakarya University Journal of Education*, 8(4), 250-264. doi: 10.19126/suje.460792
- Nur Çini, Y. (2019). Teknoloji bağımlılığının sebepleri üzerine bir roman analizi: "Postayla Gelen Deniz Kabuğu". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6, 754-775. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd/issue/46797/587785>
- Sever, S. (2015). *Çocuk ve edebiyat*. İzmir: Tudem Yayıncılık.
- şirin, M. R. (2016). Edebiyat ve çocuk edebiyatının amacı ve işlevi. *Türk Dili Dergisi*, 10(780), 12-31. Erişim adresi: https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3_Mustafa%20Ruhi%20%20C5%9E%20%20C4%B0R%20%20Edebiyat%20v e%20%20C3%87ocuk%20Edebiyat%20%20Edebiyat%20%20Amac%20%20ve%20%20C4%B0%20%20C5%9Flevi.pdf
- Tufaner, Ç. (2015). *Cengiz Aytmatov'un eserlerinde çocuk psikolojisi* (Yüksek Lisans Tezi). Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
- Yavuzer, H. (2014). *Çocuk psikolojisi* (37. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A. ve şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose In this study, it was aimed to examine the works of Behiç Ak in terms of the factors affecting child psychology. When the literature was reviewed, it was seen that there were few studies on child psychology in the works. The scarcity of studies has made this study necessary and important. **Method, Research Model** In this study, it was aimed to find the elements affecting child psychology in Behiç Ak's three historically determined works. In accordance with this purpose, the work was analyzed, so the study has qualitative research characteristics. In this study the document analysis technique, which is considered to be one of the qualitative research methods, was used. Document analysis involves the analysis of written sources containing information about the phenomena or events targeted for research. Linguists, sociologists, historians and researchers in many other fields frequently use this technique (Yıldırım & şimşek, 2016). **Universe – Sample** The scope of the study consists of Behiç Ak's first three historically selected children's novels among his children's novels, namely Yaşasın Ç Harfı Kardeşliği (Long Live the Brotherhood of the Letter Ç), Postayla Gelen Deniz Kabuğu (Seashell Coming in the Mail) and Eve Giden Küçük Tren (The Little Train Going Home). **Discussion and Conclusion** In this study, Behiç Ak's works "Long Live the Brotherhood of the Letter Ç", "The Seashell That Comes in the Mail", and "The Little Train That Goes Home" were analyzed, and it was determined that the individual and environmental factors affecting child psychology were included in each of the works. The protagonist in all three works analyzed is a child. All of these children have leadership qualities. Ali, Sude and İlyas are leaders in the areas they like themselves and are aware of their talents. They deserve to be the protagonists with these characteristics. The moral characteristics of the children in the work are the child reader can identify with and take the right as an example. Moral truthfulness, lying, earning by deserving, royalty issues are handled in a way to contribute positively to the moral development of the child. The effect of parental relationships in the novels on the child's psychology is important. The author draws attention to the extent of communication between parents and the time allocated to the family and the child. He pointed out the dangers that can arise when parents do not devote the necessary time to their children. In his works, he emphasized that what the child needs is a parent who takes care of him/her and is psychologically there for the child. The work that emphasizes the family the most is The Seashell that Came by Mail. Nur Çini also analyzed this work and concluded that "Psychological phenomena and personal factors that emerge in the individual depending on the reasons caused by parental attitudes and environmental factors manifest themselves throughout the novel" (2019,

p. 765). This work is a concrete example to see the positive and negative effects of parental attitudes on the child's psychology. It is in the environment of friends that children learn, get to know and prove themselves. They exhibit many behaviors in order to belong to this group. In *Long Live the Brotherhood of the Letter Ç*, Ali's feelings when he becomes known by everyone are indescribable. His popular social media group was also formed and grew thanks to his friends. In *The Shell that Comes in the Mail*, Sude starts using the internet to reach her friends. In *The Little Train Going Home*, what makes Meltem and Ilyas friends is the richness of their imaginations. Their imaginary worlds nourished each other. The element of education, which positively nourishes children's psychology, also attracted attention in the works. In the works, what is learned from family members and the environment is at the forefront rather than school education. Since these learnings are permanent, emphasizing them in the work is beneficial in terms of creating awareness in the child. Parents have a great responsibility in child education. The things the child will learn from both are different. Both mother and father should assume the necessary responsibility for their children's education. Examples of the effects of the social environment on the child's psychology are also included in the works. The opinions, expectations and criticisms of the child's environment are effective in determining the behaviors that the child should and should not do, adopting the norms of the society and adapting to the traditional order. All these are directly related to the child's social acceptance and therefore to his/her psychology. When the child characters in the works behave against the determined boundaries, they face consequences such as isolation and exclusion. The most prominent example of this is Ilyas, who is left alone with his chatter in *The Little Train Going Home*. When the works are analyzed within the framework of factors affecting child psychology, it is clearly seen that children's psychology is open to every influence, and that the author is aware of all influences and reflects this in his work. Behiç Ak, as a writer, cartoonist and humorist, is extremely sensitive to social phenomena and has successfully reflected this sensitivity in his works. For this reason, he is a pioneering intellectual and writer among children's literature researchers and writers. "Ak's effort to raise awareness in raising children equipped with cognitive, developmental, social and moral values through the child and adult characters he created in his children's books is an indication that he is a sensitive educator" (Karadeniz & Özdemir, 2018, p. 261).

İngilizce Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Anlayışları ve Lise Öğrencilerinin İngilizce Dersine Yönelik Tutumları: Bir Karma Yöntem Araştırması

Helin BOZKUR¹ ve Murat POLAT²

Öz

Bu araştırma, İngilizce öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışları ile lise öğrencilerinin İngilizce dersine yönelik tutumları arasındaki ilişkiye öğrencilerin bakış açıları üzerinden ışık tutmak amacıyla gerçekleştirildi. Araştırma bir karma yöntem araştırmasıdır. Örneklem grubunu 265 [197 kız; 68 erkek] lise öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın hem nicel hem de nitel verileri Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan bir şehir merkezindeki üç farklı devlet lisesinden toplanmıştır. Ulaşılan veriler üzerinde ilk olarak; betimsel ve nedensel-karşılaştırılabilir istatistiksel analizler yapılmıştır. İkinci olarak, PLS-SEM yaklaşımı temelinde bir yol analizi ölçüm modeli oluşturulmuş ve model sınaması gerçekleştirilmiştir. Üçüncü olarak toplanan nitel veriler üzerinde içerik analizi uygulanmıştır. Veri analizi sonrasında elde edilen nicel ve nitel bulgular birlikte değerlendirilerek araştırmanın sonuçlarına ulaşılmıştır. Buna göre; İngilizce öğretmenlerinin sahip oldukları sınıf yönetimi anlayışlarının lise öğrencilerinin İngilizce dersine yönelik tutumlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre, sınıf yönetimi anlayışı değişkeni ile kurulan modelin İngilizce dersine yönelik tutum puanlarındaki değişimin ~%9.3'ünü anlamlı düzeyde açıklamakta olduğu söylenebilir. Bu sonucu ulaşılan yol analizi bulguları ile öğrencilerden yapılan doğrudan alıntılar da desteklemektedir. Ayrıca, İngilizce öğretmenlerinin demokratik sınıf yönetimi anlayışlarının, öğretmenlerin otoriter sınıf yönetimi anlayışları ile öğrencilerin İngilizce dersinin önemine yönelik tutumları arasında tam aracılık etkisine sahip olduğu da belirlenmiştir ($p < .001$). Araştırmanın sonuçları doğrultusunda İngilizce derslerindeki sınıf yönetimi anlayışı üzerine İngilizce öğretmenleri için birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İngilizce Öğretmenleri, Sınıf Yönetimi, Karma Yöntem, Lise, PLS-SEM

English Teachers' Classroom Management Approaches and High School Students' Attitudes towards English Course: A Mixed Method Research

Abstract

This study was conducted to explore the relationship between English teachers' classroom management approaches and high school students' attitudes towards English language teaching from the students' perspective. The study is a mixed methods study. The sample group consisted of 265 [197 female; 68 male] high school students. Both quantitative and qualitative data were collected from three different public high schools in an urban center in the East Anatolian region of Turkey. First, descriptive and causal-comparative statistical analyses were conducted on the data. Second, a path analysis measurement model was developed based on the PLS-SEM approach and the model was tested. Thirdly, content analysis was applied to the qualitative data collected. The quantitative and qualitative findings obtained after data analysis were evaluated together and the findings of the study were reached. It was found that English teachers' beliefs about classroom management were a significant predictor of students' attitudes towards the English course. It can be said that the model established with the variable of teachers' classroom management beliefs explains ~9.3% of the change in attitude scores towards the English course at a significant level. This result is supported by the results of the path analysis and direct quotes from the students. It was also found that English teachers' democratic classroom management beliefs had a full mediating effect between teachers' authoritarian classroom management beliefs and students' attitudes towards the importance of English lessons ($p < .001$). In line with the findings of the study, some suggestions were made for English teachers regarding classroom management attitudes in the English classroom.

Keywords: English Teachers, Classroom Management, Mixed Method, High School, PLS-SEM

Atıf İçin / Please Cite As:

Bozkur, H. ve Polat, M.(2024). İngilizce öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışları ve lise öğrencilerinin İngilizce dersine yönelik tutumları: Bir karma yöntem araştırması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 413-425. doi:10.33206/mjss.1317572

Geliş Tarihi / Received Date: 20.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.01.2024

¹ Öğrenci – Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, helinbozkur@gmail.com,

 ORCID: 0009-0001-8454-9994

² Doç. Dr. – Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, m.polat@alparslan.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-2921-7831

Giriş

Öğrenci başarısı üzerinde öğretmenlerin sınıflarında benimsedikleri sınıf yönetimi (SY) anlayışlarının; müfredat, değerlendirme, personel arasında iş birliği ve toplumsal katılım ile ilgili okul politikalarına göre daha fazla etkiye sahip olabileceği ifade edilebilir. Başka bir deyişle herhangi bir öğretmenin okuldaki en önemli görevlerinden birinin sınıfı etkili bir şekilde “yönetmek” olduğu (Marzano ve Marzano, 2003) genellikle göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Landau’ya (2009) göre SY için genel olarak toplumsal bakış açısı; “Bunu herkes yapabilir. Sadece daha katı/sert bir anlayış sergilemek gerekiyor” tarzında olabilmektedir. Bu nedenle SY hem göreve yeni başlayan öğretmenler için hem de yılların tecrübesine sahip kıdemli öğretmenler tarafından doğru şekilde ele alınması gereken eğitsel konuların başında gelmektedir. Zira öfkeli, kırgın veya sinirli öğretmenler sınıflarını yönetmeye çalıştıklarında çocuklar okula gitmekten dahi korkabilmektedirler. Bunun aksine iyi planlanmış, düşünceli bir sınıf yönetimi ise güvenli ve besleyici sınıfların temelini atabilmektedir. Çünkü sevecen, saygılı öğretmenler, çoğu zaman öğrencilerin okul deneyimlerine dair sahip oldukları en değerli okul anılarına kaynaklık etmektedirler (Landau, 2009).

Bununla birlikte Delceva–Dızdarevik’e (2014) göre öğrencilerde değerli okul hatıralarının oluşturulma sürecinin anahtarı ancak öğretmenin çabası ile gerçekleştirilebilecek bir durumdur. Genel olarak, böyle bir durumu; amaçlı, aktif, rahat ve motive edici olarak tanımlamak mümkündür. Böylece öğretmenler ve öğrenciler arasındaki karşılıklı güven duygusu inşa edilmiş ve bir öğrenme çevresi oluşturulmuş olmaktadır. Bu durum okul ve öğrenme ile ilgili tüm problemlerin kolayca aşılmasını sağlamanın önünü de açabilme potansiyeline sahiptir. Başka bir ifadeyle, okulda/sınıfta öğrenci başarısının belirlenmesinde sorumlu kişi doğrudan öğretmen olarak görülmektedir. Sınıf yönetiminin sadece sınıfta istenmeyen öğrenci davranışlarının önüne geçmek amacıyla kullanılacak bir acil müdahale seti olmadığını da vurgulamak gereklidir. Nitekim Little ve Akin- Little (2008) da sınıf yönetiminin sadece problemler ortaya çıktığında etkili bir yanıt vermek ile sınırlı olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü SY aynı zamanda öğrenmeyi ve uygun davranışı teşvik eden ortamlar yaratarak problemlerin kendiliğinden önüne geçilmesine de yardımcı olma ihtimaline sahip bir süreci de tanımlamaktadır. Öğretmenlerin yönetsel yeteneklerinin, öğrencilerin davranışları ve başarıları ile pozitif yönde ilişkili olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde Evertson ve Weinstein (2006) da sınıf yönetimine çok daha geniş bir açıdan bakılması gerektiği konusunda görüş bildirmektedirler. Buna göre SY; okullarda, yöneticiler, öğretmenler ve halk için hakkında sürekli kaygı duyulan bir eğitsel alan olarak kabul edilebilir. Bunun temel nedenlerinden biri SY sorunlarının öğretmen tükenmişliği ve iş tatminsizliğinin başlıca nedenleri arasında görülmesidir.

Öte yandan ulusal alanyazında ise öğretmenlerin sınıf yönetimi anlayışları/tarzları/stilleri ile öğrenci tutumları arasında ilişki kuran birçok araştırma bulunmaktadır. Örneğin, Can ve Baksi (2014), öğrencilerin sınıf içi tutum ve davranışlarının öğretmenlerin sınıf yönetimi başarıları üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu öne sürmektedirler. Dahası öğretmenlerin sınıfa karşı tutum ve davranışları öğrenci tutumu nedeniyle farklılaşabilmektedir. Başka bir çalışmada ise Terzi (2001), öğretmenlerin SY anlayışlarının mezun oldukları okul türü ve kıdemleri açısından anlamlı farklılıklar sergilediğini ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda öğretmenlerin özellikle de ilgisiz yönetim anlayışını sergileme durumları mevcut değişkenler açısından farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca öğretmenlerin sınıf yönetimi anlayışlarını; akran zorbalığı (Yurtal ve Yaşar, 2018), sınıf içi iletişim düzeyi (Başar vd., 2018; Gürşimşek, 1999), disiplin problemleri/istenmeyen öğrenci davranışları (Çifçili, 2009; Erdoğan vd., 2010; Şenkulak, 2010), okula yönelik tutum (Adıgüzel ve Culha, 2016) ile ilişkilendiren çalışmalara da rastlanmaktadır.

Ek olarak ulusal alanyazında İngilizce öğretimi ile ilgili olarak araştırmacılar (Yenen ve Dursun, 2019) tarafından öğretmen öz-yeterlik düzeyleri ile sınıf içi uygulamalar arasında farklılaşan birtakım anlamlı sonuçların bulunduğunu ve öğretmenlerin öğrencileri motive etme düzeylerinin (Deniz vd., 2006) cinsiyetlerine göre farklılık gösterebildiğini ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur. Bir başka çalışmada (Büyüksal, 2016) da İngilizce öğretmenlerinin kişilik tipleri ile sınıf yönetimi yaklaşımları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu rapor edilmiştir. Bunun yanı sıra sınıf yönetiminde oyunlaştırmanın etkisini ortaya koyan araştırmalara (Bozkurtlar ve Samur, 2017) da rastlanabilmektedir. Fakat İngilizce öğretmenlerinin otoriter ve/veya demokratik sınıf yönetimi anlayışlarının öğrencilerin İngilizce dersine yönelik tutumları üzerindeki olası etkilerine yönelik araştırmaların sayısının henüz istenen düzeyde olmadığı da ifade edilebilir. Dolayısıyla bu araştırmanın lise düzeyinde İngilizce derslerine yönelik öğrenci tutumlarını anlamak konusunda eğitimcilerle daha derin bir bakış açısı kazandırabilme potansiyeline sahip olması bakımından özgün bir değere sahip olduğu öngörülmektedir.

Nitekim Demirbulak'a (2016) göre liselerde uygulanan İngilizce eğitim programına karşı ğrenci tutumları genel olarak olumsuzdur. Bu konuda öğrencilerin büyük bir çoğunluğu İngilizce dersinden korktuklarını ve gelecekte İngilizce ğretmeni bile olmak istemediklerini beyan etmişlerdir. Gömleksiz ve Kılınç (2014) da çalışmalarının sonunda lise düzeyinde İngilizce ğretimi için daha fazla zaman ayrılması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Bir başka araştırmada (Altındağ, 2006) ise lise ğrencilerinin İngilizce ğretmenlerinin sergilediklerini iddia ettikleri sınıf yönetimi davranışlarını aslında yeterince sergilemedikleri görüşünde oldukları ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle İngilizce ğretiminde yaşanan sorunların temelinde öğretmenlerin sınıf yönetimi anlayışlarının yatabileceği dşnlmektedir. Elbette her İngilizce ğretmeni sınıf yönetimi konusunda kendi belirlediği/belirleyeceği bir anlayış çerçevesinde çözüme ulaşarak ğretim sürecini şekillendirmeyi tercih etmektedir. Ancak bu tercihin lise ğrencilerinin İngilizce dersine yönelik tutumları üzerindeki etkisi kritik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu araştırmanın temel amacı, İngilizce ğretmenlerinin demokratik ve/veya otoriter sınıf yönetimi anlayışlarının lise ğrencilerinin İngilizce dersine yönelik tutumları üzerindeki etkisini keşfetmektir.

Yöntem

Bu alışma kapsamında hem ulaşılacak verilerin genellenebilirlik derecesini ve çeşitliliğini artırmak hem de daha güçlü kanıtlar sunmak adına karma araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bakı ve Gökçek'e (2012) göre karma yöntem araştırmaları, birçok farklı araştırmacı tarafından; bir araştırmada veya birbirini izleyen araştırmalarda nitel ve nicel yöntem, yaklaşım ve kavramları birleştirmenin temel bir yolu olarak tanımlanmaktadır. Karma yöntemin birçok farklı türü bulunmakla birlikte bu araştırma için belirlenen araştırma deseni sıralı karma araştırma desendir. Yani, öncelikle nicel veriler toplanmış ve ardından nicel verilerden elde edilen bulgular neticesinde nitel verilerin toplanması sürecine geçilmiştir. Son aşamada ise her iki uygulamanın bulguları birleştirilerek sonuçlara ulaşılmıştır.

Evren - rneklem

Bu çalışmada sıralı karma araştırma deseni tercih edildiğinden örneklem grubunun belirlenmesi sürecinde sıralı ve eşzamanlı karma örneklem yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Yani yapılan birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışma kapsamında da nicel aşamada kullanılan son örneklem, bir sonraki nitel aşamada örneklem seçme işlemi için belirleyici olarak tercih edilmiştir (Kemper vd., 2003). Bu doğrultuda, araştırma kapsamında öncelikle etik kurul izni alınmış ve sonrasında Muş ili merkezine bağlı farklı lise türlerinde öğrenim gören ve araştırmaya gönüllü katılım gösteren toplamda $n = 265$ lise öğrencisine nicel verilerin toplanması için ulaşılmıştır. Örneklem dahil edilen öğrencilerden 197'si kız 68'i erkektir. Bu öğrencilerden 69'u 9. Sınıf, 79'u 10. Sınıf, 64' 11. Sınıf ve 53' ise 12. Sınıfta ğrenim görmektedir. Öğrenciler genel olarak kalabalık nüfuslu ailelerden gelmektedirler. Bu nedenle öğrencilerin birçoğu beş ve üzeri (5+) sayıda kardeşe sahiptirler. Araştırmanın gerçekleştirildiği okul adları: Muş İlci İnşaat Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Muş Sosyal Bilimler Lisesi, Muş Anadolu Lisesi'dir. Daha sonra burada adı geçen okullardaki örneklem dahil olan gönüllü öğrenciler arasından $n = 42$ ğrenci ile çalışmanın nitel verilerinin toplanması süreci gerçekleştirilmiştir.

Prosedür ve Veri Toplama Araçları

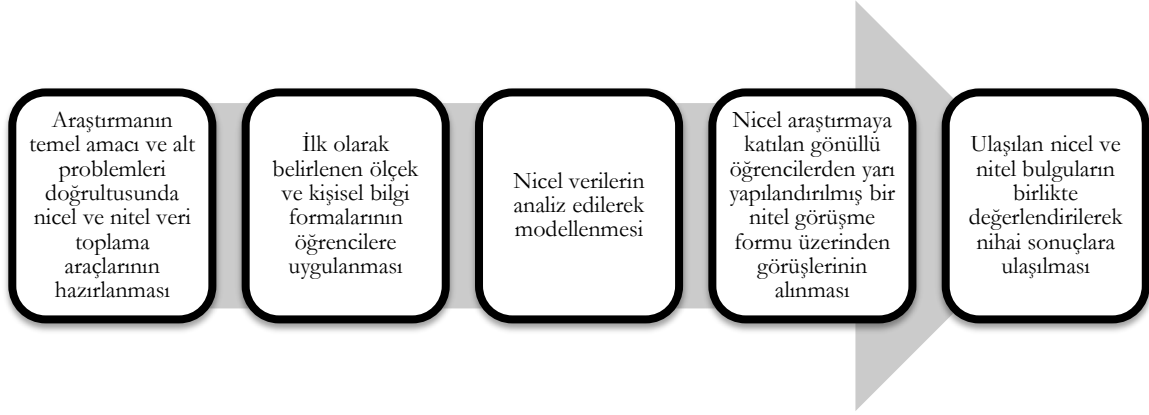
Araştırmanın nicel verilerinin toplanması sürecinde veri toplama formu araştırmacıların kendileri tarafından okullara gidilerek öğrencilere dağıtılmıştır. Buna göre çalışmanın ilk kısmı olan nicel veri toplama sürecinde kullanılan araştırma formu iki ayrı bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde öğrencilerden cinsiyet, sınıf düzeyi ve kardeş sayısı gibi kişisel bilgileri istenmiştir. İkinci bölümde ise ğrencilerin Takkaç-Tulgar (2018) tarafından geliştirilen "İngilizce Dersine Yönelik Tutum leği" ile Kırba (2019) tarafından geliştirilen "Sınıf Yönetimi Anlayışı leği"nde yer alan ifadelere katılma düzeylerini belirtmeleri istenmiştir.

İngilizce Dersine Yönelik Tutum leğinin Psikometrik zellikleri: Takkaç-Tulgar'a (2018) göre ölçeğin faktör yapısı açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiş ve toplam varyansın %64.5'ini açıklayan dört boyutlu (ilgi, önem, katkı, bilgi ve eğlence), 26 maddelik bir yapı elde edilmiş ve bu yapının model uyumunun iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir ($\chi^2/sd = 2,93$, $RMSEA = .069$, $SRMR = .055$, $RMR = .046$, $NFI = .97$, $NNFI = .98$, $CFI = .98$, $IFI = .98$, $AGFI = .86$, $GFI = .86$). Ölçeğin güvenirliğini belirlemek amacıyla yapılan iç tutarlılık, iki yarı ve test tekrar test güvenirlik analizleri ölçeğin güvenirlik açısından yeterli değerlere sahip olduğunu göstermiştir. Bu araştırma kapsamında ölçeğin yeniden hesaplanan güvenirlik değerleri ise McDonald's $\omega = .96$ ve Cronbach's $\alpha = .95$ 'tir.

Sınıf Yönetimi Anlayışı leğinin Psikometrik zellikleri: Kırba'a (2019) göre ölçek "otoriter sınıf yönetimi anlayışı" ve "demokratik sınıf yönetimi anlayışı" olmak üzere iki alt boyutlu ve 17 maddelik bir ölçektir.

Ölçek üzerinde gerçekleştirilen birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonunda iyi uyum değerlerine sahip olduğu anlaşılmıştır ($\chi^2/sd = 2.43$, $RMSEA = .043$, $NFI = .93$, $CFI = .96$, $IFI = .96$, $AGFI = .95$, $GFI = .96$). Bu araştırma kapsamında ölçeğin yeniden hesaplanan güvenilirlik değerleri ise McDonald's $\omega = .91$ ve Cronbach's $\alpha = .90$ 'dır.

Çalışmanın ikinci kısmında ise nitel verilerinin toplanması için araştırmacıların kendileri tarafından uzman görüşleri (1 eğitim yönetimi öğretim üyesi ve 1 ölçme ve değerlendirme öğretim üyesi) neticesinde hazırlanan bir yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Hazırlanan formda öğrencilere temelde iki adet açık uçlu soru yöneltilmiş ve öğrencilerden görüşlerini yazılı olarak iletmeleri istenmiştir. Bu çerçevede araştırma için genel olarak ön görülen veri toplama sürecinin Şekil 1'deki gibi olduğu ifade edilebilir:

Şekil 1. *Karma Yöntem Çalışması İçin Belirlenen Veri Toplama Süreci*

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizi aşamasında aynı anda iki yaklaşım birden benimsendi öncelikle nicel veriler üzerinde ilişkisel ve nedensel karşılaştırmalı analizler yapıldı. Bunun için ilk olarak araştırma formu üzerinden elde edilen öğrenci yanıtlarının geçerlik ve güvenilirliğine dair testler yapıldı. Daha sonra verilerin normal ve homojen bir dağılıma sahip olup olmadıklarının anlaşılması için çarpıklık-basıklık, box plot, Q-Q plot ve Shapiro–Wilk değerleri karşılaştırıldı. Buna göre ulaşılan verilerin büyük oranda normal bir dağılıma sahip oldukları görüldü ($p > .05$). Böylece ilişkisel ve nedensel karşılaştırmalı analizlere geçildi. Tüm bu süreçte analizler için JASP 0.17.1 açık kaynak kodlu analiz yazılımından yararlanıldı. Çalışmanın bir sonraki nicel adımında ise ulaşılan veriler üzerinde PLS-SEM analizleri gerçekleştirildi. Bunun için SmartPLS 4 lisanslı yazılımı kullanıldı. Bu bağlamda bir ölçüm modeli belirlendi ve belirlenen ölçüm modeli “Bootstrap Metodu” kullanılarak sınandı. Ulaşılan sonuçlar tablo ve şekiller üzerinden rapor edildi.

Araştırmanın nitel verileri üzerinde ise betimsel içerik analizi gerçekleştirildi. Bu açıdan öğrencilerin yarı yapılandırılmış görüşme formuna sözlü/yazılı olarak vermiş oldukları yanıtlar doğrudan alıntılama ve frekans (f) değerleri yoluyla paylaşıldı. Öğrenci görüşleri etiketleme yapılarak rapor edildi. Örnek bir öğrenci etiketi ise şu şekildedir:

09K11 = Katılımcı No (01,02,03,...42)+Cinsiyet (K/E)+Sınıf Düzeyi (9.,10.,11. ve 12. Sınıflar)

Bulgular

Bu çalışmanın öncelikli amaçlarından biri öğretmenlerin sınıf yönetimi anlayışları ile öğrencilerin İngilizce dersine yönelik tutumları arasındaki ilişki durumunu ortaya koymaktı. Bu nedenle ulaşılan veriler üzerinde öncelikle korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonunda ulaşılan bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Korelasyon Analizine Ait Bulgular

Değişkenler	(T)	(I)	(Ö)	(K)	(BE)	(OA)	(DA)	(SYA)
Tutum (T)	---							
İlgi (I)	.88***	---						
Önem (Ö)	.87***	.71***	---					
Katkı (K)	.79***	.66***	.65***	---				
Bilgi ve Eğlence (BE)	.95***	.77***	.76***	.70***	---			
Otoriter Anlayış (OA)	.16*	.13*	.07	.11	.13*	---		
Demokratik Anlayış (DA)	.35***	.28***	.23***	.25***	.32***	.59***	---	
Sınıf Yönetimi Anlayışı (SYA)	.31***	.26***	.20**	.22***	.26***	.79***	.95***	---

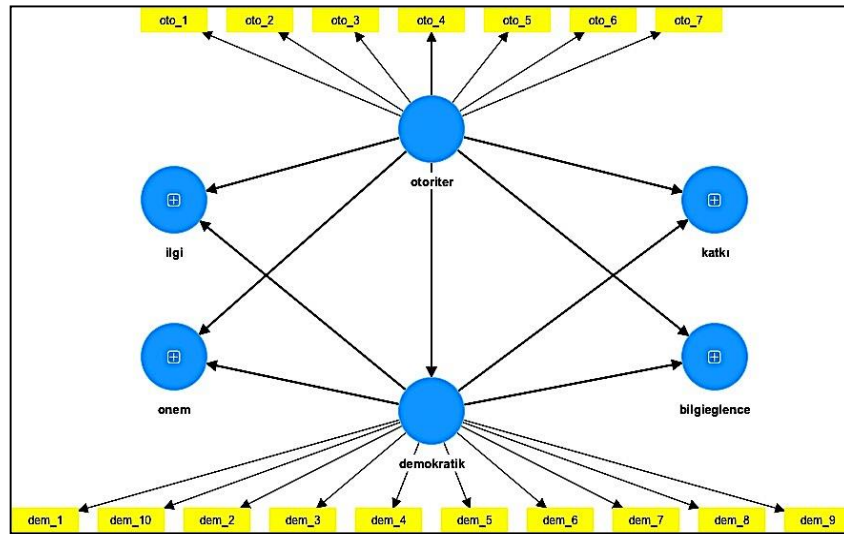
Not: *p<.05, **p<.10, ***p<.001; n = 265

Tablo 1'e bakıldığında öğretmenlerin sınıf yönetimi anlayışları ile öğrencilerin İngilizce dersine yönelik genel tutum puanları arasındaki ilişkinin pozitif yönlü ve manidar derecede anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($r = .31$; $p < .001$). Buna göre öğretmenlerin sınıf yönetimi anlayışları ile İngilizce dersine yönelik tutum ölçeğine ait faktörler arasında en yüksek ilişki durumunun derse yönelik ilgi ($r = .26$; $p < .001$) ve İngilizce derslerinin bilgilendirici ve eğlenceli ($r = .26$; $p < .001$) olduğu alt boyutları arasında ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir. Özellikle öğretmenlerin sahip oldukları otoriter anlayışın öğrencilerin İngilizce dersine yönelik tutumları ile buna bağlı alt boyutlar arasındaki ilişkilerin ise oldukça zayıf olduğu ifade edilebilir. Hatta öğrencilerin İngilizce dersine gösterdikleri önem ($r = .07$; $p > .05$) ve İngilizce dersinin sağladığı katkı düzeyi ($r = .11$; $p > .05$) arasında ise herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Bunun aksine öğretmenlerin İngilizce derslerinde sahip oldukları demokratik anlayışın özellikle dersin bilgilendirici ve eğlenceli olma ($r = .32$; $p < .001$) alt boyutuyla ilişkisinin nispeten daha yüksek olduğu söylenebilir. Burada genel olarak İngilizce derslerinde öğretmenlerin demokratik anlayışa sahip olmaları ile öğrencilerin İngilizce dersine yönelik genel tutum puanları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ilişkiyi daha iyi anlamak için elde edilen veriler üzerinde basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, İngilizce öğretmenlerinin sahip oldukları sınıf yönetimi anlayışı değişkeninin öğrencilerin İngilizce dersine yönelik tutumlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu bulunmuştur ($t = 4.705$; $p < .05$). Buna göre, sınıf yönetimi anlayışı değişkeni ile kurulan model İngilizce dersine yönelik tutum puanlarındaki değişimin %9.3'ünü açıklamaktadır. İngilizce dersine yönelik tutumun %90.7'i ise bu araştırmada kullanılmayan başka değişkenlerce açıklanmaktadır. Bütün bu bulgular doğrultusunda, aşağıdaki gibi bir regresyon eşitliği kurulabilir (Cohen, 1988; Nunnally ve Bernstein, 1994):

$$\text{İngilizce Dersine Yönelik Tutum} = 1.947 + 0.353 \times \text{SYA} + \text{hata}$$

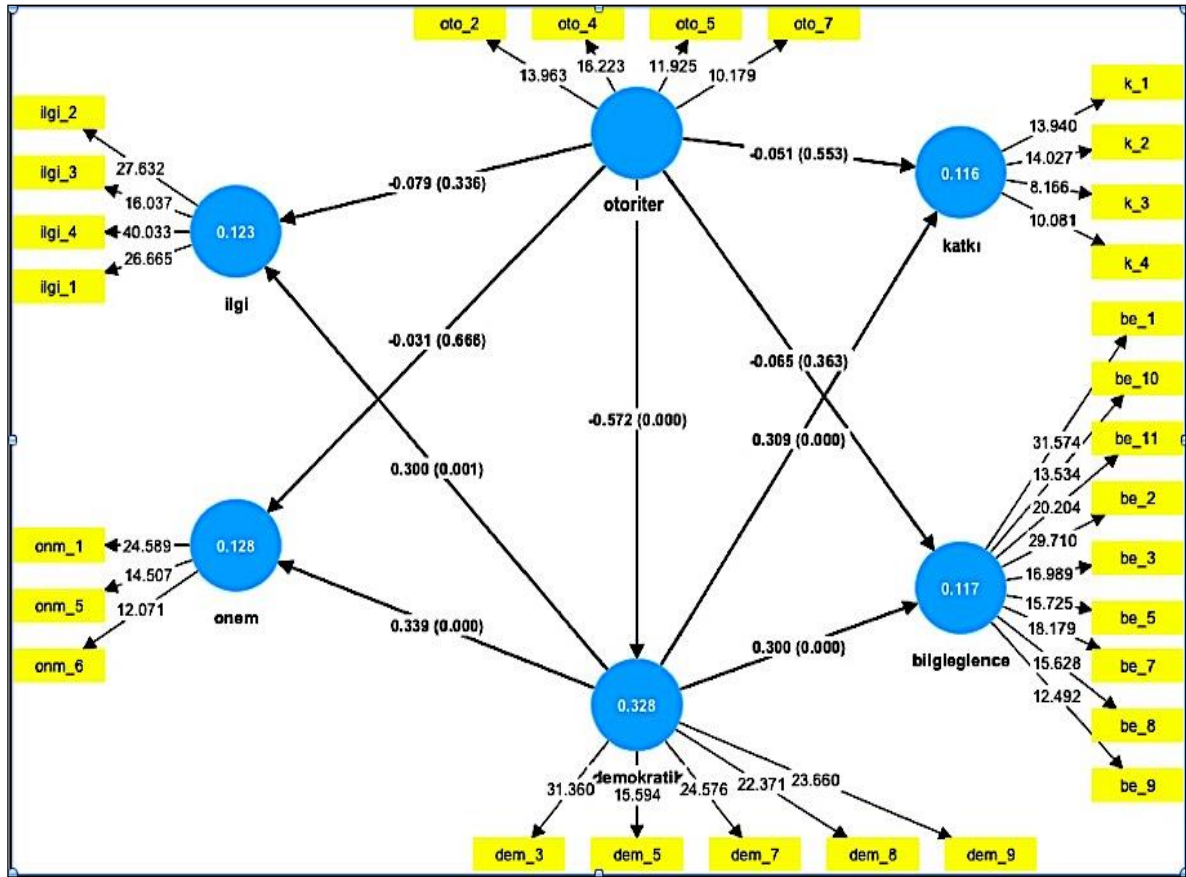
Başka bir deyişle, hesaplanan regresyon eşitliği incelendiğinde, İngilizce öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışı değişkenindeki bir birimlik artış ile öğrencilerin İngilizce dersine yönelik tutumları arasında 0.353 birimlik bir artış beklenebileceği söylenebilir. Yapılan korelasyon ve regresyon analizleri sonrasında ulaşılan bulgular neticesinde bir ölçüm modeli oluşturulmuştur. Bu ölçüm modeline ilişkin detaylı anlatım Şekil 1'de paylaşılmıştır.

Şekil 2. Araştırmanın Nicel Bölümü İçin Belirlenen Araştırma Ölçüm Modeli

Şekil 2'ye göre, İngilizce öğretmenlerinin otoriter sınıf yönetimi anlayışları ile demokratik sınıf yönetimi anlayışları özelinde ortaya çıkan genel bir yapının olabileceği öngörülmektedir. Buna göre her iki sınıf yönetimi anlayışının da İngilizce dersine yönelik tutum ölçeğinin alt boyutları ile aralarında kimi doğrudan kimi dolaylı şekilde birtakım tam ve/veya kısmi aracı ilişkilere sahip olabileceği söylenebilir. Bu bağlamda oluşturulan araştırma modelinin sınanması öncesinde araştırmanın ölçüm modelinin yapısal geçerlik açısından uygunluğu için faktör analizi yapılmıştır.

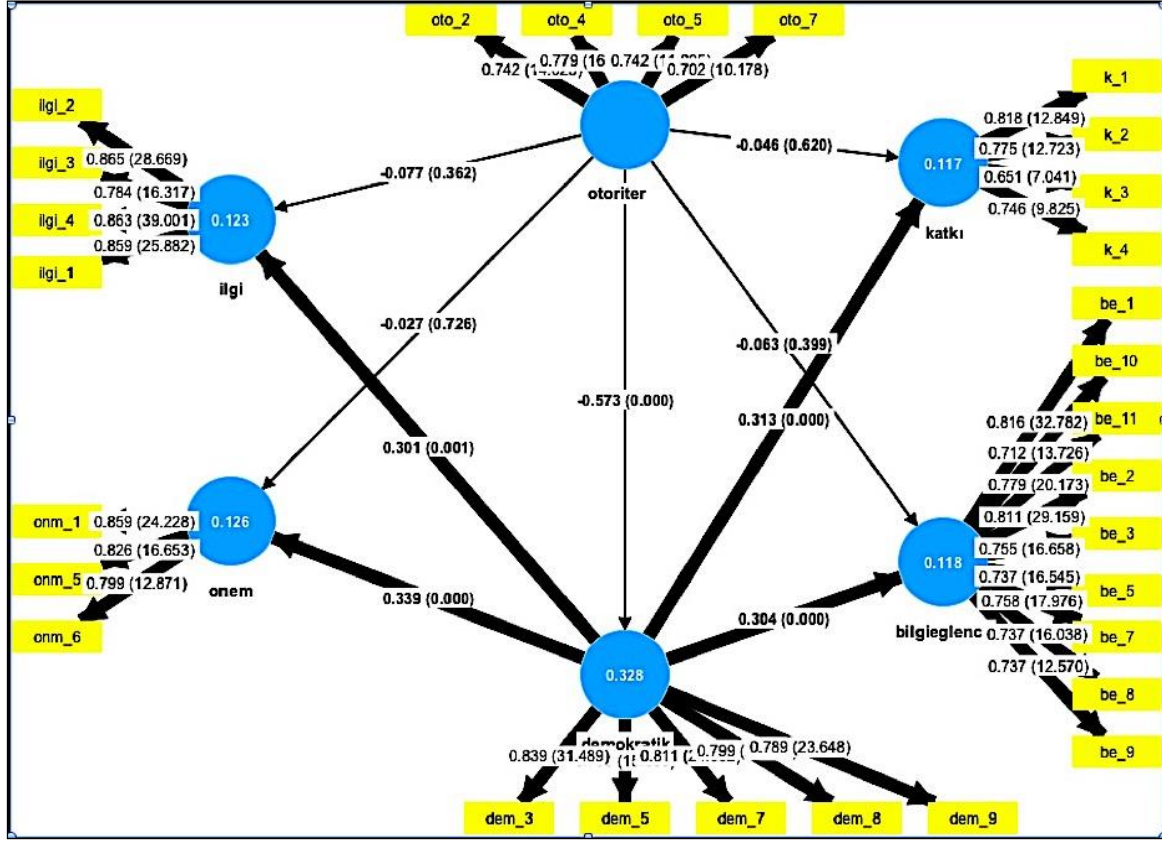
Araştırma modeli için yapılan faktör analizi sonrasında ulaşılan bulgulara göre; faktör analizi için yeterli ayrışma geçerliğini sağlayamayan toplamda 13 madde (oto_6, oto_1, oto_3, be_4, be_6, ilgi_5, onm_2, onm_3, onm_4, dem_1, dem_2, dem_4, dem_6) analizden çıkarılmıştır. Böylece geriye kalan madde faktör yükleri .65 ve üzeri olan ölçek maddeleri ile faktör analizine devam edilmiştir. Maddelerin faktör yük değerlerinin .67 ile .87 aralığında değişen değerler aldığı anlaşılmaktadır. Modeldeki her bir alt boyut için Cronbach Alpha güvenilirlik değerinin .70'in üzerinde olduğu (.73 - .91) ve ortalama varyans değerlerinin (AVE) ise .50 ve üzeri olma şartını sağladığı görülmektedir (.55 - .71). Modelin ayrışma geçerliği değerlerinin ise kabul edilebilir sınır değerlere yakın oldukları söylenebilir. Dolayısıyla araştırma ölçüm modeli için model iyiliği değerlerinin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu belirtilebilir ($SRMR = .073$; $\chi^2 = 1049.47$; $NFI = .74$). Daha sonra Bootstrapping Metodu kullanılarak araştırma modelinin faktörleşme düzeyinin anlamlılığı sınanmış ve ulaşılan t istatistiği değerlerinin Şekil 3'te görüldüğü gibi anlamlı ve yeterli düzeyde olduğu ($t > 1.96$; $p < .05$) ortaya çıkmıştır (Polat, 2018).

Şekil 3. Araştırma Ölçüm Modeli İçin Bootstrapping Faktör Analizi Sonucu (N = 5000)

Araştırma ölçüm modelinin faktörleşme düzeyinin kabul edilebilir ve iyi uyum değerlerine sahip olduğunun anlaşılmasının ardından ikinci aşamada araştırma modeli için yol değerlerinin uyumu kontrol edilmiştir. Bunun için Bootstrapping Metodu yardımıyla yol katsayılarına bakılmıştır.

Ulaşılan sonuçlar Şekil 4'te görselleştirilmiştir. Şekil 4'te paylaşılan t istatistik değerleri ile p anlamlılık düzeyleri incelendiğinde İngilizce öğretmenlerinin sahip oldukları demokratik ve otoriter sınıf yönetimi anlayışları ile İngilizce dersine yönelik öğrenci tutum düzeyleri arasında doğrudan ve dolaylı birtakım anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir. Buna göre ulaşılan doğrudan ve anlamlı ilişkiler Tablo 2'de özetlenmiştir.

Şekil 4. Araştırma Modeli İçin Bootstrapping Yol Analizi Sonucu (N = 5000)

Tablo 2. Araştırma Modeli İçin Yapılan Yol Analizine Ait Bulgular

Yol Değişkenleri	Ort.	sd	t	p
demokratik -> bilgiçlence	0.313	0.074	4.104	0.000***
demokratik -> ilgi	0.302	0.090	3.346	0.001*
demokratik -> katkı	0.319	0.083	3.794	0.000***
demokratik -> önem	0.344	0.072	4.678	0.000***
otoriter -> bilgiçlence	-0.253	0.065	3.672	0.000***
otoriter -> demokratik	-0.582	0.054	10.522	0.000***
otoriter -> ilgi	-0.263	0.064	3.922	0.000***
otoriter -> katkı	-0.244	0.070	3.214	0.001*
otoriter -> önem	-0.234	0.066	3.330	0.001*

Not: *p<.05; ***p<.001

Tablo 2’de İngilizce öğretmenlerinin sahip oldukları sınıf yönetimi anlayışının hem otoriter hem de demokratik açıdan öğrencilerin İngilizce dersine yönelik tutumları üzerinden önemli ve anlamlı düzeyde doğrudan bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. (p<.05; p<.001). Öğretmenlerin demokratik sınıf yönetimi anlayışının otoriter yönetim anlayışından büyük oranda etkilendiği de ifade edilebilir. Bu etkinin daha çok negatif yönlü olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte araştırma modeli için bir takım anlamlı ve dolaylı etkilerin olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu dolaylı etkiler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Araştırma Modeli İçin Yapılan Yol Analizine Ait Bulgular

Yol Değişkenleri	Ort.	sd	t	p
otoriter -> demokratik -> ilgi	-0.175	0.053	3.266	0.001*
otoriter -> demokratik -> önem	-0.200	0.047	4.084	0.000***
otoriter -> demokratik -> bilgiçlence	-0.181	0.045	3.886	0.000***
otoriter -> demokratik -> katkı	-0.184	0.049	3.641	0.000***

Not: *p<.05; ***p<.001

Tablo 3’te görüldüğü gibi İngilizce öğretmenlerinin sahip oldukları otoriter sınıf yönetimi anlayışının demokratik anlayışları üzerinden bir dolaylı etkiyle öğrencilerin İngilizce dersine yönelik tutum düzeylerinin

önemli alt boyutları olan; ilgi, önem, katkı, bilgi verici ve eğlenceli olma faktörleri açısından anlamlı bir fark yarattığı ve otoriter sınıf yönetimi anlayışının etkisini olumlu yönde bir etkiyle desteklediği ortaya çıkmıştır.

Başka bir deyişle İngilizce öğretmenlerinin sahip oldukları demokratik anlayışın öğrenciler üzerinde otoriter tutumun olası negatif etkilerini azaltıcı birtakım etkilere neden olduğu savunulabilir. Bu etkileri daha net ortaya koyabilmek için Hair vd. (2017) ulaşılan anlamlı yol analizi değerlerine ait VAF (Variance Accounted For = Dolaylı Etki/Toplam Etki) değerinin hesaplanması önermektedirler. Bu durumda; $VAF > .80$ ise tam aracı etkiden; $.20 \leq VAF \leq .80$ ise kısmi aracı etki olduğundan söz edilebilir. Altunışık vd. (2022, s.378) bu yöntemin ilgili alanyazında Baron ve Kenny Yöntemi (1986) olarak kabul edilmekte olduğunu belirtmişlerdir.

Buna göre ulaşılan bulgular neticesinde hesaplanan VAF değerleri: otoriter -> demokratik -> ilgi yolunda .66; otoriter -> demokratik -> önem yolunda .85; otoriter -> demokratik -> bilgieğlence yolunda .71 ve otoriter -> demokratik -> katkı yolunda ise .75'tir. Dolayısıyla İngilizce öğretmenlerinin sınıf yönetimi konusunda sahip oldukları demokratik anlayışın öğrencilerin öğretmenlerin otoriter sınıf yönetimi anlayışları ile İngilizce dersinin önemli olduğuna yönelik öğrenci tutum düzeyleri arasında tam aracı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde öğretmenlerin sahip oldukları demokratik anlayışın öğretmenlerin otoriter sınıf yönetimi anlayışları ile öğrencilerin İngilizce dersinin kendilerine katkı sağladığı, bilgi verici ve eğlenceli olduğu ve derse ilgi duymaya yönelik tutum puanları ile arasında kısmi aracı bir etkiye sahip olduğu da ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında ulaşılan nicel bulgular neticesinde katılımcılara temelde iki açık uçlu soru yöneltilmiş ve görüşlerini sözlü/yazılı olarak vermeleri istenmiştir. Sözlü yapılan görüşmeler ses kayıt cihazı yardımıyla kayıt altına alınmış ve sonrasında transkript edilmiştir. Öğrencilere yöneltilen açık uçlu iki soru şu şekildedir:

- Soru-1: İngilizce derslerinde öğretmeninizin size karşı genel olarak sergilediği davranışları nasıl buluyorsunuz? Bu davranışlar sizin derse olan tutumunuzu nasıl etkiledi?
- Soru-2: İngilizce derslerinde öğretmeninizin sınıfta sergilediği davranışlar arasında en çok beğendikleriniz veya hiç beğenmedikleriniz neler? Neden bu davranışları saydınız?

Öğrencilerin araştırma sorularına vermiş oldukları yanıtlar üzerinde betimsel içerik analizi manuel olarak gerçekleştirilmiştir. Bu noktada ulaşılan nitel bulguların inandırıcılığı açısından aralarında en çok öne çıkan açıklamalar/dönütler için ise doğrudan alıntılama yoluna gidilmiştir.

Katılımcıların İngilizce dersine yönelik tutumlarının ulaşılan nitel bulguların daha yakından incelendiklerinde her ne kadar görüş bildirmek konusunda ketum davranan öğrencilerin sayısı çoğunlukta olsa da nicel sonuçlarla büyük oranda örtüştüğü tespit edilmiştir. Yapılan betimsel içerik analizi sonrasında ortaya çıkan öğrenci görüşlerinin daha çok üç kategori altında toplandığı görülmüştür.

Bu kategoriler; olumlu tutum ($f = 16$), olumsuz tutum ($f = 27$) ve umutla yaklaşan ($f = 5$) kategorileridir. Bu kategorilere ilişkin öğrenci görüşleri ise aşağıda paylaşılmıştır:

“İngilizce öğretmenimiz sınıfta disiplini sağlayamıyor.” (01K11, 38K9)

“Okulumdaki İngilizce öğretmeni adaletsiz ve benim seviyeme göre anlatmıyor.” (02E11)

“İngilizce öğretmenimiz aslında iyi biri fakat ders anlatımı sıkıcı bu yüzden İngilizce ‘den biraz soğudum.” (03K9, 30K11, 32K10, 33K10, 37K10)

“İngilizce dersi olmasın/kaldırılsın.” (04K10, 05E10, 16E9, 20K10, 28K11, 31K11, 40K10)

“İngilizce dersi zor ama başaracağıma inanıyorum.” (06K11, 36K10)

“İngilizce öğretmenim her zaman bize derste yardımcı olur. Kendisinden korkmayıp her zaman anlamadığımız yerleri sorarız.” (07K11, 10K11, 11K11)

“İngilizce dersinin herkese sevdirmesi gerektiğini düşünüyorum.” (08K11)

“Bütün devlet okullarında İngilizce gramer yerine konuşma derslerine önem verilmeli.” (09E11)

“İngilizce öğretmenimi severim ama daha destekleyici bir yapıda olması daha iyi olur.” (12E12, 35K10)

“Benim için İngilizce spor gibi her gün yeni bir şeyler öğreniyorum.” (13K12)

“İngilizce dersi mükemmel bir derstir. Ayrıca İngilizce ders saatleri çok az haftada 6 saat olmalı ya da okul çıkışı İngilizce kursu olmalı. Çünkü İngilizce gelecekte çok işe yarayacak.” (14E9, 19K9, 24K11, 25K11, 29K11, 34K10)

“İngilizcemizi geliştirmek önemli ama bunu yaparken zorlanabiliyoruz.” (15K9)

“Öğrenciler İngilizce derslerinde biraz daha serbest bırakılsın.” (17K9)

“İngilizce dersi sayfalarca yazı yazarak öğrenilmez.” (18K9)

“İngilizce hocaları gerçekten de sıkıcı ve sinirliler.” (19E10)

“İngilizce ders müfredatı dilimizi geliştirmek açısından yetersiz.” (21K10)

“İngilizce dersi zorunlu değil seçmeli bir ders olmalı.” (22K10, 23K10, 26K11)

“İngilizce dersinin daha çok sevilmesi için yeni eğlenceli ve faydalı etkinlikler istiyorum.” (27K11, 29K11, 34K10)

“İngilizce hocamla aramızda iyi bir öğretmen-öğrenci ilişkisi vardır. Ancak bazen sınıfta arkadaşlarıma sesinin yükseltmek zorunda kalır. Çünkü arkadaşlarım hocayı dinlemezler.” (38K9)

“İngilizce öğretmenimiz çok iyi biri, çok samimi herkesi dinleyen ona göre karar veren biridir. Kendisine teşekkür ederim.” (39K9)

“İngilizce dersi yerine yerel dilleri öğrensek daha iyi olur.” (41E10)

“Kusura bakmayın ama ben İngilizceyi sevmiyorum. Duyduğumda midem bulanıyor.” (42E9)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu karma yöntem çalışmasının temel amacı İngilizce öğretmenlerinin demokratik ve otoriter sınıf yönetimi anlayışlarının öğrencilerin İngilizce dersine yönelik tutumları üzerindeki olası etkilerinin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla eş zamanlı ve sıralı bir karma yöntem yaklaşımı benimsedi. Böylece hem genel bir nicel kesitsel tarama hem de derinlemesine ve içgörüselleştirecek şekilde bir nitel araştırmanın gerçekleştirilmesi planlandı. Ayrıca bu çerçevede En Küçük Kareler Yol Analizi Yöntemi (PLS-SEM) kullanılarak İngilizce öğretmenlerinin sahip oldukları sınıf yönetimi anlayışlarının öğrencilerin İngilizce dersine yönelik tutumları üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkileri konusunda bir modelleme çalışması da yapıldı.

Ulaşılan nicel sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde; İngilizce öğretmenlerinin sahip oldukları hem otoriter hem de demokratik sınıf yönetimi anlayışları ile öğrencilerin İngilizce dersine yönelik tutum ve alt boyutları arasında küçük/orta düzeyde pozitif yönlü birtakım ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Özellikle de otoriter tutumun öğrencilerde beklenen düzeyde bir olumlu etki yaratmadığı büyük oranda görülmüştür. Bunun aksine öğrencilerin daha çok öğretmenin demokratik bir anlayışa sahip olması gerektiği görüşünde neredeyse birleştikleri söylenebilir. Yapılan basit doğrusal regresyon analizinden elde edilen sonuçlarda bu durumu benzer şekilde desteklemektedir. Yani İngilizce dersine yönelik öğrenci tutumlarındaki artış üzerinde öğretmenlerin sahip oldukları sınıf yönetimi anlayışlarının doğrudan bir etkisinin olduğu görülmüştür. Bu etkiyi, SmartPLS-SEM programı üzerinden sınıması yapılan anlayış ve tutum ilişkisi modeli üzerinden anlamak daha fazla mümkündür. Buna göre, öğrencilerdeki İngilizce dersine yönelik tutum puanları ile öğretmenlerin demokratik sınıf yönetimi anlayışları arasında yüksek ve doğrudan bir ilişkinin olduğu belirtilebilir. Bu ilişki otoriter sınıf yönetimi anlayışıyla da dolaylı şekilde ancak anlamlı bir düzeyde gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle İngilizce öğretmenlerinin sergiledikleri demokratik sınıf yönetimi anlayışının öğretmenin sınıftaki öğrenciler tarafından “sıkıcı” ve “baskıcı” olarak nitelendirilen ders sürecini de iyileştirerek belki de öğrencilere İngilizce dersini sevdirebileceği anlaşılmaktadır. Ancak ulaşılan bazı nitel bulgulardan da açıkça görülebileceği gibi kimi zaman İngilizce öğretmenin sahip olduğu demokratik anlayışın hatalı bir yorumlamayla bir tür “zayıflık” olarak görülmesi ihtimali de muhtemeldir. Araştırma sonuçları Tuncer ve Akmeçe’nin (2018) çalışmalarıyla da uyumludur. Onlara göre de İngilizce dersine yönelik olumlu duygular öğrencilerin akademik başarısının artırılmasında etkili olabilir. Bu nedenle öncelikle öğretim sürecinin belli aşamalarında öğrenci tutumları açısından bir tanılama ve düzenlemeye ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca Sezer’in (2018) bulgularıyla da büyük oranda örtüşen bulgular vardır. Buna göre İngilizce öğretmenlerinin sınıfta sahip oldukları tutum ve anlayışlar öğrenciler üzerinde birtakım olumlu ve olumsuz etkiler bırakmaktadır. Dolayısıyla İngilizce öğretmenlerinin sahip oldukları sınıf yönetimi anlayışları konusunda daha hassas olmaları gerektiği ifade edilebilir. Bu noktada örneğin Yenen ve Dursun’a (2019)

göre İngilizce öğretmenlerinin ders öğretim süreci ile ilgili öz-yeterliklerini daha fazla geliştirmeleri düşünülebilir. Ancak belki de öğrencilerin İngilizce dersine karşı olumsuz görüşler bildirmelerinin temel nedenlerinin en başında özellikle liselerde İngilizce öğretmenlerinin sınıf yönetimi konusundaki kaygı düzeylerinin düşük olması (Sadık ve Nasırcı, 2019) da sayılabilir.

Diğer taraftan bu araştırmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bu sınırlılıklar arasında öncelikle öğrencilerden toplanan nicel ve nitel yanıtların çalışmanın gerçekleştiği üç ayrı devlet lisesinde öğrenim gören ve araştırmaya gönüllü katılan öğrencilerin samimi cevapları olduğunun kabulüdür. Dahası ulaşılan bulguların veri toplama araçlarının ölçme konusundaki geçerlik ve güvenilirlikleriyle sınırlı olduğu da ifade edilebilir. Ayrıca SmartPLS-SEM yardımıyla sınanan araştırma modeline ait tam ve kısmi aracı etkilerin hesaplanması için kullanılan Baron ve Kenny yönteminin (1986) halen güncel bir teknik olup olmadığı konusunda birtakım tartışmaların bulunduğu (Gürbüz ve Bayık, 2021) da söylenebilir.

Sonuçta olarak; İngilizce öğretmenlerinin sahip olduğu/olacağı/geliştireceği demokratik sınıf yönetimi anlayışının İngilizce dersini öğrencilere “sevdirme” konusunda sınıf yönetimi açısından anlamlı bir fark yaratabilme potansiyelinin hayli yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada öğretmenin daha çok demokratik bir anlayışla sınıf yönetimini ele alması ve nispeten dengeli/tutarlı bir sınıf yönetimi sürecini benimsemesi öğrenciler açısından daha olumlu sonuçlar doğurabilir.

Araştırmanın sonuçları çerçevesinde öğrencilerin İngilizce dersine yönelik ifade ettikleri olumsuz yaşantılara dair olumsuz görüşler öğretmenler tarafından ciddiye alınmalı ve İngilizce dersine yönelik öğrencilerdeki birtakım önyargılı tutumları giderici olduğu kadar öğrenci lehine olan kararlar içinde sınıfta bir zemin hazırlanmalıdır. Ancak İngilizce öğretmenlerinin demokratik sınıf yönetimi anlayışı bakımından tüm ders sürecini yönetirken öğrencilerin kültürel bakış açılarını ve hazırbulunuşluklarını da göz önünde bulundurmalarının sürece önemli düzeyde yarar sağlayabileceği ifade edilebilir. Bu konuda örneğin, okullardaki programlar/imkanlar dahilinde İngilizce öğretmenleri için demokratik sınıf yönetimi atölyelerinin akademi iş birliğiyle açılması ve sınıf yönetimi konusunda uzman görüşlerine daha sık başvurulması için akademik mentorlük gibi hizmetlerin sunabileceği önerilebilir.

Etik Beyan

“İngilizce Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Anlayışları ve Lise Öğrencilerinin İngilizce Dersine Yönelik Tutumları: Bir Karma Yöntem Araştırması” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 30.05.2022 tarih ve 8 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir

Not

Bu çalışma birinci yazarın yürütücülüğünü yaptığı TÜBİTAK 2209-A öğrenci projesinden üretilmiştir (Proje No: 1919B012109148). Ayrıca projenin nicel bulgularının bir kısmı 13 Ocak 2023 tarihinde gerçekleştirilen Batman Üniversitesi 1. Uluslararası Öğrenci Kongresinde sözlü özet bildiri olarak sunulmuştur.

Teşekkür

Araştırmanın gerçekleştiği okullarda veri toplama sürecine gönüllü katılım gösteren tüm lise öğrencilerine teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Adıgüzel, A. ve Culha, A. (2016). Öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin öğrencilerin okula ilişkin tutumlarına etkisi. *Electronic Journal of Education Sciences*, 5(9), 42-52.
- Altındağ, M. (2006). *Anadolu liseleri ve Anadolu teknik liseleri İngilizce öğretmenlerinin sınıf yönetimi davranışlarının öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Altunışık, R., Boz, H., Gegez, E., Koç, E., Sığrı, Ü., Yıldız E. ve Yüksel, A. (2022). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Yeni Perspektifler*. Seçkin Yayınları.

- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21.
- Baron, M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Başar, M., Doğan, M. C., Şener, N., Uzun, Ö. ve Topal, H. (2018). İlkokulda öğretmen öğrenci iletişimi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-17.
- Bozkurtlar, S. ve Samur, Y. (2017). Sınıf yönetiminde oyunlaştırmaya yönelik öğrenci görüşlerinin incelenmesi. *Ege Eğitim Teknolojileri Dergisi*, 1(2), 103-124.
- Büyüküysal, E. (2016). *Orta öğretim İngilizce öğretmenlerinin sınıf yönetimi yaklaşımları ile kişilik tipleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Can, E. ve Baksi, O. (2014). Öğrencilerin sınıf içi tutum ve davranışlarının öğretmenlerin sınıf yönetimi başarısına etkisi. *Asya Öğretim Dergisi*, 2(1(Özel)), 86-101.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd edition). Lawrence Earlbaum Associates.
- Çifçili, V. (2009). Sınıf içi disiplinde otorite. *HAYEF Journal of Education*, 6(1), 91-103.
- Delceva-Dizdarevik, J. (2014). Classroom management. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 2(1), 51.
- Demirbulak, D. (2016). Anadolu öğretmen lisesi öğrencilerinin İngilizce dersindeki uygulamalara ve öğretmenliğine ilişkin düşünceleri, İngilizce öğretmenlerinin konuya ilişkin yorumları ve program geliştirmede uzlaşmacı yaklaşım. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(4), 1641 - 1660.
- Deniz, M., Avşaroğlu, S. ve Fidan, Ö. (2006). İngilizce öğretmenlerinin öğrencileri motive etme düzeylerinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(11), 61-73.
- Erdoğan, M., Kurşun, E., Şişman, G. T., Saltan, F., Gök, A. ve Yıldız, İ. (2010). Sınıf yönetimi ve sınıf içi disiplin problemleri, nedenleri ve çözüm önerileri üzerine nitel bir araştırma: Bilişim teknolojileri dersi örneği. *Kuramdan Uygulamaya Eğitim Bilimleri*, 10(2), 853-891.
- Evertson, C. M. ve Weinstein, C. S. (2006). Classroom management as a field of inquiry. *Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues*, 3(1), 16.
- Gömlüksiz, M. ve Kılınç, H. (2014). Lise 12. sınıf öğrencilerinin İngilizce öz yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 43-60. <https://doi.org/10.18069/fusbed.54896>
- Gürbüz, S. ve Bayık, M. E. (2021). Aracılık modellerinin analizinde yeni yaklaşım: Baron ve Kenny'nin yöntemi hâlâ geçerli mi? *Türk Psikoloji Dergisi*, 37(88), 1-14. <https://doi.org/10.31828/tpd1300443320191125m000031>
- Gürşimşek, I. (1999). Etkin sınıf yönetimi için etkili iletişim becerileri. *Eğitim ve Bilim*, 23(112), 40-44.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*, (2nd edition). SAGE Publications.
- JASP Team (2023). *JASP* (Version 0.17.1) [Computer software].
- Kemper, E., Stringfield, S. ve Teddlie, C. (2003). Mixed methods sampling strategies in social science research. In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social & behavioral research* (pp. 273-296). Sage.
- Kırbaç, M. (2019). *Öğretmenlerin sınıf yönetimi anlayışı ile öğrencilerin okul bağlılığı, okul direnci ve akademik başarısı arasındaki ilişkilerin analizi*. (Yayın No: 596771). [Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Landau, B. (2009). Classroom management. In *International handbook of research on teachers and teaching* (pp. 739-753). Springer.
- Little, S. G. ve Akin- Little, A. (2008). Psychology's contributions to classroom management. *Psychology in the Schools*, 45(3), 227-234. <https://doi.org/10.1002/pits.20293>
- Marzano, R. J. ve Marzano, J. S. (2003). The key to classroom management. *Educational leadership*, 61(1), 6-13.
- Nunnally, J. C. ve Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd edition). McGraw-Hill.
- Polat, M. (2018). Eğitim bilimlerinde PLS-SEM yaklaşımının kullanılabilirliği ve bir uygulama. *Social Sciences Studies Journal*, 4(25), 5325-5337. <http://dx.doi.org/10.26449/sss.994>
- Sadık, F. ve Nasırcı, H. (2019). Ortaöğretimde görev yapan öğretmenlerin sınıf yönetimi kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Scientific Educational Studies*, 3(2), 109-131. <https://doi.org/10.31798/ses.641051>
- Sezer, Ş. (2018). Öğretmenlerin sınıf yönetimi tutumlarının öğrencilerin gelişimi üzerindeki etkileri: Fenomenolojik bir çözümleme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 534-549. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2017031319>
- Şenkulak, S. (2010). *Ortaöğretim kurumlarında çalışan İngilizce öğretmenlerinin sınıf yönetiminde karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışları ve bu davranışların yarattığı sorunları çözme becerileri (Kayseri ili örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi.
- Takkaç-Tulgar, A. (2018). Development of a scale measuring attitudes towards english lesson: A study of reliability and validity. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 233-244.
- Terzi, Ç. (2001). *Öğretmenlerin sınıf yönetimi anlayışlarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi.
- Tuncer, M. ve Akmeçe, A. E. (2018). Lise öğrencilerinin İngilizce dersine yönelik motivasyon durumları. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(14), 197-207.

- Yenen, E. T. ve Dursun, F. (2019). İngilizce öğretmenlerinin öğretim süreci öz yeterlikleri ve sınıf ortamına yansımaları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 607-627. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.464253>
- Yurtal, F. ve Yaşar, M. (2018). Öğretmenlerin sınıf yönetimi profillerine göre sınıflarında görülen akran zorbalığı. *SDU International Journal of Educational Studies*, 5(2), 64-75.

EXTENDED ABSTRACT

Teaching English at the high school level in Turkey can sometimes be challenging for teachers in many ways. In fact, according to Demirbulak (2016), students' attitudes towards the English curriculum in high schools are generally negative. Moreover, a large majority of students stated that they were afraid of teaching English and that they did not even want to become English teachers in the future. Gömleksiz and Kılınc (2014) concluded that more time should be allocated to English teaching at high school level. In another study (Altındağ, 2006), it was found that high school students believed that English teachers did not demonstrate the classroom management behaviours they claimed to have. In other words, teachers' understanding of classroom management may be at the root of the problems in English language teaching. Of course, every English teacher prefers to shape the teaching process by arriving at a solution within the framework of an understanding that he/she determines/will determine. However, the impact of this preference on students' attitudes towards English language teaching is crucial. Therefore, the main purpose of this study is to investigate the effect of English teachers' classroom management beliefs on high school students' attitudes towards English classes. A mixed method was used in this study. According to Baki and Gökçek (2012), mixed method research is defined by many different researchers as a way of combining qualitative and quantitative methods, approaches and concepts in one research or in successive researches. Although there are many different types of mixed methods, the research design decided for this study is a sequential mixed research design. In other words, quantitative data was collected first and then qualitative data was collected as a result of the findings from the quantitative data. In the final stage, the findings from both applications were combined and conclusions were drawn.

Sample Group of the Study In the process of determining the sample group for the research, a sequential and simultaneous mixed sampling method was used. In other words, according to Kemper et al. (2003), as in many studies using this method, the last sample used in the quantitative stage was preferred as a determinant for the sample selection process in the next qualitative stage. Accordingly, after obtaining the permission of the Ethics Committee within the framework of the study, a total of 265 high school students studying in different types of high schools in the centre of Muş province who voluntarily participated in the research were reached to collect quantitative data. Of the students included in the sample, 197 were female and 68 were male. Of these students, 69 were in 9th grade, 79 in 10th grade, 64 in 11th grade and 53 in 12th grade. The students generally come from large families. Most of the pupils have five or more (5+) siblings. The names of the schools where the study was carried out: Muş İlci İnşaat Girls Anatolian Imam Hatip High School, Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey Muş Social Sciences High School, Muş Anatolian High School. Then, the process of collecting the qualitative data of the study was carried out with 42 students among the sampled volunteer students in the schools mentioned here.

Data Collection Process In the study, the research form prepared by the researchers was distributed to the students by going to the schools themselves. The research form used in the quantitative data collection process of the study consisted of three parts. In the first part, the students were asked about their personal information such as gender, year level and number of siblings. In the second part, the "Attitude Scale towards English Lesson" developed by Takkaç-Tulgar (2018) was used. In the third and last part, students were asked about their level of agreement with the statements of the "Classroom Management Approach Scale" developed by Kırbaç (2019).

Data Analysis In the analysis phase of the study data, two approaches were taken simultaneously: first, correlational and causal comparative analyses were carried out on the quantitative data. This was done by first testing the validity and reliability of the student responses obtained from the research form. Skewness and kurtosis values were then compared to see if the data were normally distributed. It was found that the data obtained had a largely normal distribution ($p > .05$). Correlational and causal comparative analyses were then undertaken. Throughout this process, the open source analysis software JASP 0.17.1 was used for the analyses. In the next quantitative step of the study, PLS-SEM analyses were performed on the data obtained. For this purpose, the licensed software SmartPLS 4 was used. A measurement model was determined and the measurement model was tested using the bootstrap method. The results are presented in tables and figures. Descriptive content analysis was carried out on the qualitative data of the study. In this respect, students' verbal/written responses to the semi-structured interview form were shared by direct quotation. Students' opinions were reported through coding.

Conclusion and Suggestions As a result, it has been shown that the democratic approach to classroom management that English teachers have/will have/will develop has a

high potential to make a significant difference in terms of classroom management in terms of 'loving' the English lesson for the students. At this point in time, the more democratic the teacher's approach to classroom management and the more balanced/consistent the classroom management process, the more positive the outcomes for the students. In the context of the findings of the study, teachers should take seriously the negative opinions expressed by the students about their negative experiences with the English course and prepare the ground in the classroom for decisions that are in favour of the students and eliminate some of the students' prejudiced attitudes towards the English course. However, it can be argued that if English teachers take into account the cultural perspectives and readiness of the students while managing the whole class process in terms of democratic classroom management approach, it can significantly benefit the process. In this regard, it can be suggested, for example, that workshops on democratic classroom management could be offered to English teachers in collaboration with the Academy as part of programmes/opportunities in schools, and that services such as academic mentoring could be offered so that expert advice on classroom management could be sought more frequently.

Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinin Geliştirilmesi

Kürşad YILMAZ¹, Recep Serkan ARIK² ve Mustafa ÇELİK³

Öz

Sessiz istifa genel olarak, çalışanların işinin asgari gereklerini yerine getirmesi ve kesinlikle gerekli olandan daha fazla zaman, çaba veya coşku göstermemesi olarak tanımlanabilir. Sessiz istifa davranışının özellikle son yıllarda arttığı yönünde bazı görüşler bulunmaktadır. Bu çalışmada, öğretmenlerin sessiz istifa davranışlarının belirlenmesi amacıyla kullanılabilir bir veri toplama aracının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında iki farklı uygulama yapılmıştır. Birinci uygulamada 341, ikinci uygulamada 184 öğretmene ulaşılmıştır. Ölçeğin faktör yapısının belirlenmesi için açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin "Yönetimsel Boyut ve Çalışan Temelli Boyut" olmak üzere iki boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yük değerleri 0.37 ile 0.83; madde toplam korelasyonları 0.376 ile 0.672 arasında değişmektedir. Ölçeğin güvenirlik katsayısı 0.88 olarak belirlenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde belirlenen model veri uyumu indekslerinin kabul edilir sınırlar içinde olduğu belirlenmiştir. RMSEA değeri .07, CFI değeri .96 ve TLI değeri .96 kabul edilir sınırlar içindedir, X²/sd oranının 2.01, GFI değerinin .95 olarak bulunması da iyi uyumu göstermektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda, Sessiz İstifa Ölçeğinin (20 madde) öğretmenlerin sessiz istifa davranışının belirlenmesinde kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Sessiz istifa, yönetimsel boyut, çalışan temelli boyut, ölçek geliştirme

Development of Quiet Quitting Scale for Teachers

Abstract

Quiet quitting can be broadly defined as employees performing the minimum requirements of their job and not devoting more time, effort or enthusiasm than is absolutely necessary. There are some opinions that quiet quitting behavior has increased especially in recent years. In this study, it was aimed to develop a data collection tool that can be used to determine teachers' quiet quitting behaviors. Two different applications were made within the scope of the research. In the first application, 341 teachers were reached, and in the second application, 184 teachers were reached. Exploratory factor analysis was applied to determine the factor structure of the scale. As a result of the exploratory factor analysis, it was determined that the scale consists of two dimensions: "Managerial Dimension and Employee-Based Dimension". The factor loading values of the items in the scale are between 0.37 and 0.83; item-total correlations range between 0.376 and 0.672. The reliability coefficient of the scale was determined as 0.88. The model data fit indices determined in the Confirmatory Factor Analysis were determined to be within acceptable limits. RMSEA value is .07, CFI value is .96 and TLI value is .96 and they are within acceptable limits. Also X²/df ratio is 2.01 and GFI value is .95 indicates that a good fit. As a result of the findings obtained from this study, it was revealed that the Quiet Quitting Scale (20 items) is a valid and reliable measurement tool that can be used to determine the quiet quitting behavior of teachers.

Keywords: Quiet quitting, managerial dimension, employee-based dimension, scale development

Atf İçin / Please Cite As:

Yılmaz, K., Arık, R. S., Çelik, M.(2024). Öğretmenler için sessiz istifa ölçeğinin geliştirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 426-438. doi:10.33206/mjss.1405854

Geliş Tarihi / Received Date: 16.12.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 21.02.2024

¹ Prof. Dr. - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, kursad.yilmaz@dpu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-3705-5094

² Dr. Öğr. Üyesi- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, rserkan.arik@dpu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-3019-7417

³ Dr. Öğr. Üyesi - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mustafa.celik@dpu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-6825-315X

Giriş

Çok fazla bilinmese de sessiz istifa kavramı, 1980'lerin başında Alman yönetim alanyazınında ortaya çıkmış ancak diğer ülkelerde fazla gündem olmamış bir kavramdır (Seçer, 2009; Üstün ve Tatlı, 2020). Kavram 2009 yılında ekonomist Mark Boldger'ın bir ekonomi sempozyumunda yaptığı konuşma ile gündeme geldiği (Çimen ve Yılmaz, 2023; Formica ve Sfodera, 2022; Nordgren ve Björs, 2023; Yıkılmaz, 2022) ileri sürülse de aslında bunun bir sempozyum olmadığı bir protesto eylemi olduğu (Hitt, 2022) iddia edilmektedir. Kavramın asıl gündemi işgali ise 2020 yılındaki Covid-19 salgınıyla birlikte olmuştur. Kavram, yoğun iş temposu yüzünden çalışanların işleri ile yaşamları arasında bir denge kurmakta zorlanmaları ve iş yüklerinin çalışanları tükenmişliğe varacak noktaya getirmesi durumunu eleştirmek amacıyla kullanılmıştır (Çalışkan, 2023). Daha sonra kurumsal işe alım sorumlusu ve kariyer koçu olarak çalışan Bryan Creely tarafından TikTok ve YouTube'da (2022) yayınlanan bir video ile kavram dikkatleri üzerine çekmiştir. Sessiz istifa videolarını başlatanlardan biri de New York'lu Zaid Khan'dır. Zaid Khan'ın çektiği 17 saniyelik TikTok videosu binlerce kez izlenerek ve paylaşılarak koşuşturma kültürünü eleştirdiği bir akıma dönüşmüştür. Zaid Khan birçok insana ilham veren TikTok videosunda “*Sessiz istifa, işinizi bırakmak anlamına gelmiyor. Sadece işinizin hayatınızı ele geçirmesine engel olmak anlamına geliyor. İşinizi hayatınız değil! Değeriniz ürettiklerinizle tanımlanamaz*” ifadelerini kullanmıştır (Önder, 2022).

Sessiz istifa, genel olarak “kendini bırakma, kendini terk etme, iç göç ve performans düşürme” gibi terimler ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Üstün ve Tatlı, 2020) ve çalışanın işletme gerçeğliğinden kopması ve sadece işini gerektiği kadar yerine getirmesi anlamına gelmektedir (Seçer, 2009). Sessiz istifa, konuşulmayan ve gizli bir istifa süreci olup, örgüt çalışanlarının bilinçli olarak katılım ve inisiyatif almaktan vazgeçmesini ifade etmektedir (Sieland, 1991). Kavram sözleşmenin diğer ortağının bilgisi olmaksızın, gayri resmi bir şekilde, kişinin bilinçli olarak performansını düşürmesi ve kurumundan uzaklaşması anlamına gelmektedir (Faller, 1991; Schmitz, Gayler ve Jehle, 2002). Görüldüğu gibi sessiz istifa kavramını “gizli ve bilinçli olarak yapma, performans düşürme, aidiyet duygusunda azalma ve inisiyatif almaktan kaçınma” gibi kavramların karakterize ettiği söylenebilir.

Kavramda istifa kelimesi geçmiş olsa da kavram içerik olarak tam olarak istifa etmek ile ilgili değildir. Çünkü istifa, kendi isteğiyle işten veya bir hizmetten ayrılma, çekilme; istifa etmek ise işinden çekilmek (Türk Dil Kurumu, 2024) gibi anlamlara gelmektedir. İstifa etme eylemi, çalışanın bilinçli ve temkinli bir şekilde iş sözleşmesini feshederek tamamen örgütü terk etmesi demektir ve bunun resmi bir tarafı bulunmaktadır. Bu bağlamda istifa etmek çalışanların doğal haklarından biridir ve istifa eden kişi bu durumu bir dilekçe ile bildirmektedir. İstifa kavramının, örgütü tamamen terk etme anlamına gelmesinden dolayı Türkçe alanyazında sessiz istifa kavramı yerine “içsel işten ayrılma (Seçer, 2009; 2011; Üstün ve Tatlı, 2020; Üstün, Ballı ve Koca-Ballı, 2022); içsel göç-içsel istifa (Üstün ve Tatlı, 2020) gibi kavramların kullanılması tercih edilmiştir.

Sessiz istifa davranışının birçok farklı sebebi olabilmektedir. Özellikle, çalışanların kendini değersiz hissetmesi, yönetici ile çalışanlar arasındaki ilişkilerin şeffaf bir biçimde yürütülmemesi, yönetici ve çalışanlar arasında sağlıklı bir iletişim olmaması, çalışanların yeteri kadar destek ve takdir görmediğini düşünmesi, katılımcı ve demokratik bir iş ortamının olmaması (Kobal ve Batu, 2022) gibi sebepler önemli sessiz istifa sebepleridir. Arar (2023) araştırmasında düşük ücret, makul olmayan iş talepleri/iş yükü, tükenmişlik, örgütsel stres, çalışanların kendini değersiz hissetmesi, takdir görmeme, iş-yaşam dengesizliği, motivasyon eksikliği, örgütsel adaletsizlik, yöneticinin tutum ve davranışı, yönetici ile olan iletişim, çalışma arkadaşları ile olan sorunlar, örgütsel desteğin yetersizliği gibi birçok sebebin alanyazında sessiz istifa sebebi olarak gösterildiğini belirlemiştir. Buna göre sessiz istifa davranışının örgütsel, yapısal, yönetsel, çevresel ve bireysel birçok nedeninin olduğu söylenebilir.

Yukarıda belirtilen olumsuzlukları Türkiye'de en çok yaşayan meslek gruplarından biri kamu okullarında çalışan öğretmenlerdir. Türkiye'de yapılan araştırmalar öğretmenlerin orta düzeyde de olsa belirli bir *tükenmişlik* (Çelik ve Yılmaz, 2015; Kocakaya ve Manolova-Yalçın, 2023), *sinizm* (Altınkurt ve Yılmaz, 2016; Kalağan ve Güzeller, 2010), *örgütsel stres* (Aslan ve Bakır, 2018; Karadaş ve Özgün, 2023) ve *iş doyumsuzluğu* (Alağöz, Can ve Can, 2023; Kumaş ve Deniz, 2010) hissettiğini ortaya koymuştur. Araştırmalar öğretmenlerin çeşitli *yıldırma* (Çelebi ve Taşçı-Kaya, 2014; şengül vd., 2023) davranışlarına maruz kaldıklarını ve *örgütsel sessizlik* (Altınkurt, 2014; Yılmaz-Öztürk ve Ataş, 2023) davranışları sergilediklerini de göstermektedir. Öğretmenlerin *iş-yaşam kaliteleri* (Kaplan, 2021; Mazi, 2023) ve *iş-yaşam dengeleri* (İzki, 2019; Uslu, 2020; Yılmaz ve Altınkurt, 2015) konusunda bazı sorunlar olduğu da araştırmalarda tespit edilmiştir. Sonuç olarak özellikle son yıllarda öğretmenlerde önemli bir *değerersizlik hissi*

(Sunar ve Enginar, 2022; TEDMEM, 2014; Yıldız ve Ünlü, 2014) olduğu yönünde bulgular bulunmaktadır.

Bu anlamda Türkiye’de sessiz istifa davranışını sergileyebilecek önemli gruplardan birinin öğretmenler olduğu düşünülmüş ve kamu okullarında çalışan öğretmenlerin sessiz istifa davranışlarını belirlemede kullanılacak bir veri toplama aracının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla ilk önce ilgili alanyazın taranmış ve çeşitli nicel/nitel araştırmalara ve kavramsal çözümlenmelere ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmalarda kullanılan kavramsal altyapılar ve ölçeklerdeki boyutlar ve maddeler tek tek incelenmiştir. Nicel araştırmalar kapsamında Türkiye’de (Boz, Duran, Karayaman ve Deniz, 2023; Savaş ve Turan, 2023) ve yurtdışında (Bachrach, Guedes ve Patel, 2023; Jehle ve Schmitz, 2007) çeşitli ölçek geliştirme çalışmaları da yapılmıştır.

Boz vd. (2023) sessiz istifayı “güvensizlik, aidiyet, değersizlik, iletişimsizlik ve tutarsızlık” alt boyutları ile incelemişlerdir. Bu çalışmanın örneklemini işletme (beyaz-mavi yakalı) çalışanlarından oluşmaktadır. Ölçekte “sadece çalışıyor gözükmek bana yeterlidir, her ücret artışında gerginlik hissederim, mesaim bitse de işim zihnimi meşgul eder, yöneticimle şeffaf iletişim kuramam, işyerimde yöneticiler güç ve otoritelerini kötüye kullanmaktan çekinmezler” gibi ifadeler bulunmaktadır.

Savaş ve Turan (2023) tarafından geliştirilen ölçeğin amacı üniversite öğrencilerinin sessiz istifa düzeylerini ölçmektir. Ölçek, bağlılıkta azalma, motivasyonsuzluk, sosyalleşme ve kendini koruma alt boyutlarından oluşmaktadır. Ölçek “imkânım olsaydı başka üniversitede okumak isterdim, ders çalışmak için motivasyonum kalmadı, sürekli ders çalışmak beni sosyal hayattan uzaklaştırıyor, mezun olacak kadar not almam yeterlidir” gibi maddeler içermektedir. Maddelerde de görüldüğü gibi bu ölçek bir sessiz istifa ölçeği olmaktan daha çok üniversite yaşamının niteliği ölçeğini andırmaktadır. Çünkü sessiz istifa, genel olarak belirli bir gelir karşılığında belirli bir işi yapan çalışanlarda gözlenen bir davranıştır.

Jehle ve Schmitz (2007) ise 2000 öğretmene uygulayarak bir sessiz istifa (işsel işten ayrılma) ölçeği geliştirmiştir. Ölçek 5 maddeden oluşmaktadır: 1) Zamanla kurumdaki tartışmalara olan ilgimi yitirdim, 2) İşten ayrılabilir durumda olduğumda, işi bırakacağım, 3) Kurum için kendimi yeterince yıprattım, 4) Önceleri kendimi işime daha çok verirdim, 5) Sık sık kurallara harfi harfine uymak suretiyle işimi yavaşlatıyorum. Bu ölçeği Seçer (2011) bir devlet üniversitesinde görev yapan araştırma görevlilerinden oluşan bir gruba uygulamıştır. Aynı ölçek devlet memurları ve özel sektör çalışanlarıyla (Üstün ve Tatlı, 2020), özel sektör çalışanlarıyla (Alat ve Filizöz, 2021), turizm sektörü çalışanlarıyla (Üstün, Ballı ve Koca-Ballı, 2022) ve devlet memurlarıyla (Tatlı, 2023) yapılan bazı araştırmalarda kullanılmıştır.

Bachrach, Guedes ve Patel (2023) geliştirdikleri sessiz istifa ölçeğini “davranışsal, bilişsel ve duygusal” olmak üzere üç alt boyutta (30 madde) incelemişlerdir. Ölçek Portekiz’deki 60.000 çalışandan oluşan bir gruba uygulanmıştır. Ölçekte yer alan maddelere örnekler: Sadece özellikle yapmam istenen işleri yapıyorum; sadece işimi kaybetmeyecek kadar (davranışsal). İşle ilgili sorunları çözmeye çalışmak için zaman harcamıyorum (bilişsel). Fazladan işlerin yarım kalması beni rahatsız etmiyor (duygusal).

Galanis vd. (2023) tarafından geliştirilen sessiz istifa ölçeği ise 9 madde ve üç boyutlu (önyargısız olma, inisiyatif eksikliği, motivasyon eksikliği) bir ölçektir. Ölçek Yunanistan’da 462 çalışandan oluşan bir gruba uygulanmıştır. Ölçekte “aşırıya kaçmadan temel veya asgari miktarda iş yapıyorum, eğer bir meslektaşım işlerimin bir kısmını yapabiliyorsa, bunu yapmasına izin veririm, olabildiğince çok mola veriyorum, çalışma koşullarının değişmeyeceğini düşündüğüm için işimle ilgili fikir ve görüş belirtmiyorum” gibi maddeler yer almaktadır.

Anand, Doll ve Ray (2023) de 8 madde ve tek boyuttan oluşan bir sessiz istifa ölçeği geliştirmiştir. Ölçeğin örneklemini Hindistan’daki işletme çalışanlarından oluşmaktadır. Ölçekte “ek ücret olmadığı takdirde genellikle daha fazla çalışmaktan kaçınıyorum, kovulmayı önlemek için asgari düzeyde iş yapıyorum, işyerinde anlamlılık eksikliği olduğunu hissediyorum, işverenimin benimle ilgilenmesi konusunda bir eksiklik olduğunu hissediyorum” gibi maddeler yer almaktadır.

Karrani, Bani-Melhem ve Mohd-Shamsudin (2023) tarafından geliştirilen sessiz istifa ölçeği 10 maddeden oluşan tek boyutlu bir ölçektir. Ölçek, Birleşik Arap Emirlikleri’ndeki kamu denetçileri ile geliştirilmiştir. Ölçekte “sadece benden bekleneni yapıyorum, daha fazlasını değil, işimi tamamlıyorum ama ekstra çaba ve zaman harcamıyorum, görev tanımım dışında ek proje veya görev üstlenmiyorum, süreçleri veya prosedürleri iyileştirmek için yeni fikirler veya öneriler sunmuyorum” gibi maddeler bulunmaktadır.

Ölçek geliştirme çalışmalarının dışında bazı kuramsal altyapı geliştirme çalışmaları da incelenmiştir. İncelenen çalışmalardan birinde Kaplan (2022) sessiz istifaya neden olan unsurları “güven eksikliği,

tutarsızlık, değerli hissetmeme, aidiyet duygusu eksikliği ve iletişim eksikliği” olmak üzere beş temel boyutta ele almıştır. Başka bir çalışmada ise Formica ve Sfodera (2022) sessiz istifanın başlıca nedenlerini “alışanların değer gormediklerini hissetmesi, çalışanların performansının takdir edilmemesi, işyerinde öğrenme ve büyüme fırsatlarının olmaması, mesleki doyum eksikliği ve yapılan işin anlam ifade etmemesi ve kişilerin amaçları ile örgütün amaçlarının örtüşmemesi” olarak sıralamıştır.

Burada özetlenen çalışmaların dışında eğitim çalışanlarıyla yapılan bazı çalışmalara da ulaşılmıştır. Ancak eğitim alışanlarında sessiz istifa olgusu az sayıda araştırmaya (Thekkechangarapatti, 2023; Hapsari ve Dwianto, 2024) konu edilmiştir. Bu çalışmalardan birinde Thekkechangarapatti (2023) Hindistan’da öğretmenlerin yaşadığı sessiz istifa ile ilgili üç örnek olayı incelemiştir. Hapsari ve Dwianto (2024) ise Endonezya’da yaptığı araştırmada sessiz istifa olgusunun ortaya çıkışını, iş-yaşam dengesi eğilimi ile ilişkili olacak şekilde açıklamaya çalışmıştır. Araştırmada bu amaç için alanyazın incelemeleri ve öğretmenlerle görüşmeler yapılmıştır.

Yöntem

Bu araştırma, ğretmenler İçin Sessiz İstifa lğinin psikometrik niteliklerini ortaya koymak amacıyla yapılmış bir lek geliştirme çalışmasıdır. Bu kapsamda öncelikle geliştirilmeye çalışılan leğin psikometrik niteliklerinden kapsam geçerliğini sağlamak için ilgili alanyazın taranmış ve sessiz istifa davranışına ilişkin madde havuzu oluşturulmuştur. 40 maddeden oluşan madde havuzunda yer alan maddeler 5 uzmanın görüşüne sunulmuştur. Bu kişilerin 1’i eğitimde lme ve değerlendirme alanında, 2’si eğitim yönetimi alanında görev yapmaktadır. Maddeler ayrıca öğretmenlik ve yöneticilik tecrübesi olan 2 kişiye ve dil bakımından görüşlerini bildirmesi için dil alanında uzman 2 kişiye incelettirilmiştir. Değerlendirmeye katılan uzmanlar, lekte yer alan maddelerin öğretmenlerin sessiz istifa davranışını belirlemeye uygun olup olmadığı hakkında görüş bildirmiştir. Bununla birlikte araştırmada amaca uygunluk bakımından aykırı ifadeler veya dil açısından hatalı olan maddeler için uzmanlardan dönütler alınmıştır. leğe dâhil edilebilir maddeler, yüksek lisans eğitimine devam eden 52 ğretmen ve yöneticiye sunulmuş ve nerileri alınmıştır. Tüm bu uzman görüşü ve kapsam geçerliği çalışmaları dikkate alınarak 25 maddelik bir lek elde edilmiş ve lek n uygulama için hazır hale getirilmiştir. Beşli Likert tipi yanıt seçenekleri bulunan lek “1-Hiçbir Zaman, 2-ok Nadir, 3-Bazen, 4-çoğunlukla ve 5-Her Zaman” şeklinde yanıtlanmaktadır. lekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır.

Çalışma Grubu

lek geliştirme çalışmalarında örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde, madde sayısının 4 katı (MacCallum, Widaman, Preacher ve Hong, 2001), 5 katı (Bryman ve Cramer, 2001) ya da 10 katı (Nunnally, 1978) olması gerektiği yönünde farklı görüşler bulunmaktadır. Field (2005) ise en az 300 kişi olması gerektiğini belirtmiştir. Araştırmada hem açımlayıcı faktör analizi hem de doğrulatory faktör analizi için lekte bulunan madde sayısının 10 katı kadar katılımcıya ulaşılması planlanmıştır (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2014). Bu bağlamda, açımlayıcı faktör analizi için lekteki 25 madde dikkate alınarak, madde sayısının 10 katı olan 250 kişiye ulaşılması hedeflenmiştir. Doğrulatory faktör analizi için ise lekteki 20 madde sayısı göz önüne alınarak, en az 200 kişiye ulaşılması hedeflenmiştir. Bu yöntem, faktör yapılarının güvenilir bir şekilde analiz edilmesi ve analiz sonuçlarının daha genelleştirilebilir olması açısından önemlidir (Bagozzi ve Yi, 1988; Kline, 2014).

Araştırmada hedeflenen sayılardan daha fazla veri elde edilmeye çalışılmış ve bu çerçevede, açımlayıcı faktör analizi için, 2023-2024 eğitim ğretim yılında 350 ğretmen den veri toplanmıştır. Eksik ve hatalı olan ölççekler araştırma kapsamı dışında bırakılmış ve toplanan leklerden 341 tanesi analize dâhil edilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi yapılan birinci örneklem grubunda yer alan öğretmenlerin demografik özellikleri şöyledir: Kadın 225 kişi (%65,98), erkek 116 kişi (%34,02); 24-35 yaş arası 74 kişi (%21,7), 36-45 yaş arası 148 kişi (%43,4), 46-55 yaş arası 93 kişi (%27,27), 56-60 yaş arası 26 kişi (%7,62); okul öncesi eğitimde görev yapan 27 kişi (%7,92), ilkokulda görev yapan 139 kişi (%40,76), ortaokulda görev yapan 110 kişi (%32,26), lisede görev yapan 65 kişi (%19,06); eğitim fakültesi mezunu 233 kişi (%68,33), diğer faktelerden mezun (pedagojik formasyon) 36 kişi (%10,56), lisansüstü eğitim 67 kişi (%19,65), diğer (eğitim enstitüsü) 5 kişi (%1,47).

Doğrulatory faktör analizi için ise 200 ğretmen den veri toplanmış, eksik ve hatalı olan ölççekler araştırma dışında bırakılmıştır. Sonuç olarak toplanan leklerden 184 tanesi analize dâhil edilmiştir. Doğrulatory faktör analizi yapılan ikinci örneklem grubunda yer alan öğretmenlerin demografik özellikleri şöyledir: Kadın 102 kişi (%55,43), erkek 82 kişi (%44,57); 24-35 yaş arası 34 kişi (%18,4), 36-45 yaş arası

104 kişi (%56,52), 46-55 yaş arası 38 kişi (%20,65), 56-60 yaş arası 8 kişi (%4,34); okulöncesi eğitimde görev yapan 13 kişi (%7,06), ilkokulda görev yapan 49 (kişi %26,63), ortaokulda görev yapan 80 kişi (%43,47), lisede görev yapan 42 kişi (%22,82); eğitim fakültesi mezunu 84 kişi (%45,65), diğer fakültelerden mezun (pedagojik formasyon) 89 kişi (%48,37), lisansüstü eğitim 11 kişi (%5,98), olarak dağılım göstermiştir.

Verilerin Analizi

Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinin yapı geçerliğini belirlemede öncelikle açımlayıcı faktör analizi, daha sonra da söz konusu yapının geçerli bir yapı olup olmadığının belirlenmesi için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Veri setinin faktör analizine uygunluğu adına gerekli olan varsayımlar için dağılımın normalliği test edilmiş, tespit edilen uç değerler temizlenmiş ve bu işlemlerden sonra analizler tekrar yapılmıştır. Dağılımın normalliği çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılarak belirlenmeye çalışılmış ve bu değerlerin +1 ile -1 aralığında olduğu tespit edilmiştir. Uç değerlerin belirlenmesinde ise z değerleri ve Mahalanobis uzaklıkları hesaplanmıştır. Z değeri +3'ten büyük ve -3'ten küçük olan değerler ile .01 anlamlılık düzeyine göre χ^2 tablo değerinin üzerindeki Mahalanobis değerleri uç değerler olarak belirlenmiş ve veri setinden çıkarılmıştır. Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinin güvenilirlik analizleri kapsamında madde-toplam korelasyonları, Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları hesaplanmıştır. Maddelerin ölçekte kalmasında faktör yük değerlerinin .30'dan büyük olması ve birden fazla faktöre yüksek yük veren maddelerin faktör yükleri arasındaki farkın en az .10 olması ölçütü temel alınmıştır (Büyüköztürk, 2018).

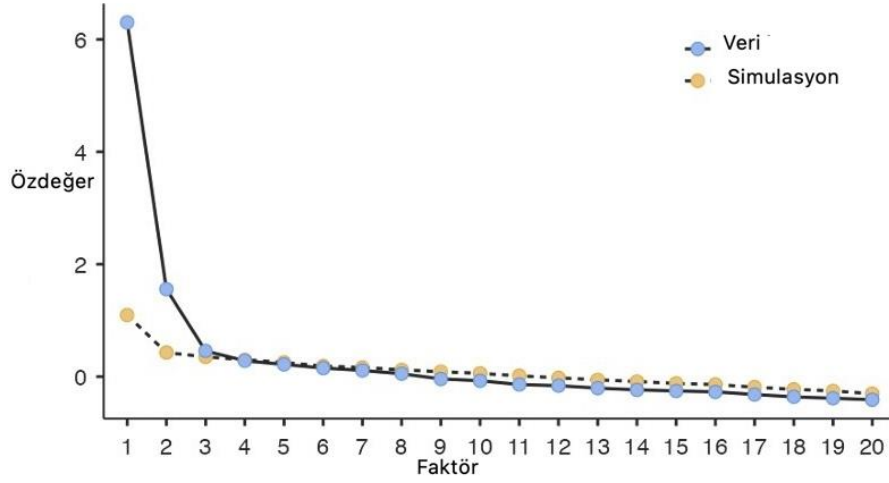
Bulgular

Makalenin bu bölümünde Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik analizlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Öncelikle açımlayıcı faktör analizi için toplanan verilerin faktör analizi için uygunluğunu belirlemek amacıyla, R tabanlı açık kaynak kodlu Jamovi ve JASP programlarında Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı hesaplanmış ve Barlett Küresellik testi uygulanmıştır. Field (2005) verinin faktör analizine uygun olması için KMO katsayısının .50'den büyük olmasını ve Barlett Küresellik testinin anlamlı çıkmış olması gerektiğini ifade ederken, Büyüköztürk (2018) ise KMO Katsayısı'nın .60'tan yüksek olması ve Barlett Küresellik testinin anlamlı çıkmış olması gerektiğini ifade etmiştir. Yapılan faktör analizi sonucu KMO değerinin .906 olduğu ve Barlett Testinin $X^2=3270.43$ ($p<.05$) anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu durum elde edilen verinin ait olduğu örneklemin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Buna göre 25 madde üzerinden açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Daha sonra faktör yük değeri 0.30'un altında ve her iki faktörde faktör yük değerleri arasındaki fark .10'dan düşük olan maddeler ölçekten çıkartılarak analiz tekrar edilmiştir. Ölçeğin açıklanan varyansı faktörlere ilişkin özdeğeri 1'den büyük 4 faktör olduğu belirlenmiştir. Faktör yük değerleri ve varyansa olan katkıları 1. Faktör için 3.373 (%16.7), 2. Faktör için 2.706 (%13.5), 3. Faktör için 1.917 (%9.6) ve 4. Faktör için 1.587 (%7.9) olduğu belirlenmiştir. Faktör yük değeri .30 ve altında olan 5 madde ölçekten çıkartılmış ardından analiz tekrar edilmiştir. Bununla birlikte kırılma noktası grafiği, çok değişkenli veri setlerinde faktör analizi yapılırken, faktörlerin varyanslarının büyüklüğünü görsel olarak analiz etmek için kullanılan bir grafik türüdür. Bu grafik, her bir faktörün eklenmesiyle açıklanan varyansın grafiğini çizmekte ve faktörlerin eklenmesiyle açıklanan varyansın azalma hızının değişimini gösterir. Kırılma noktası grafiği Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğine İlişkin Kırılma Noktası Grafiği

Faktörlerin varyansları ve kırılma noktası grafiği incelendiğinde ölçeğin iki faktörlü bir yapıda olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre yapılan açımlayıcı faktör analizi ile ilgili sonuçlara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinde Bulunan Maddelerin Faktör Yük Değerleri

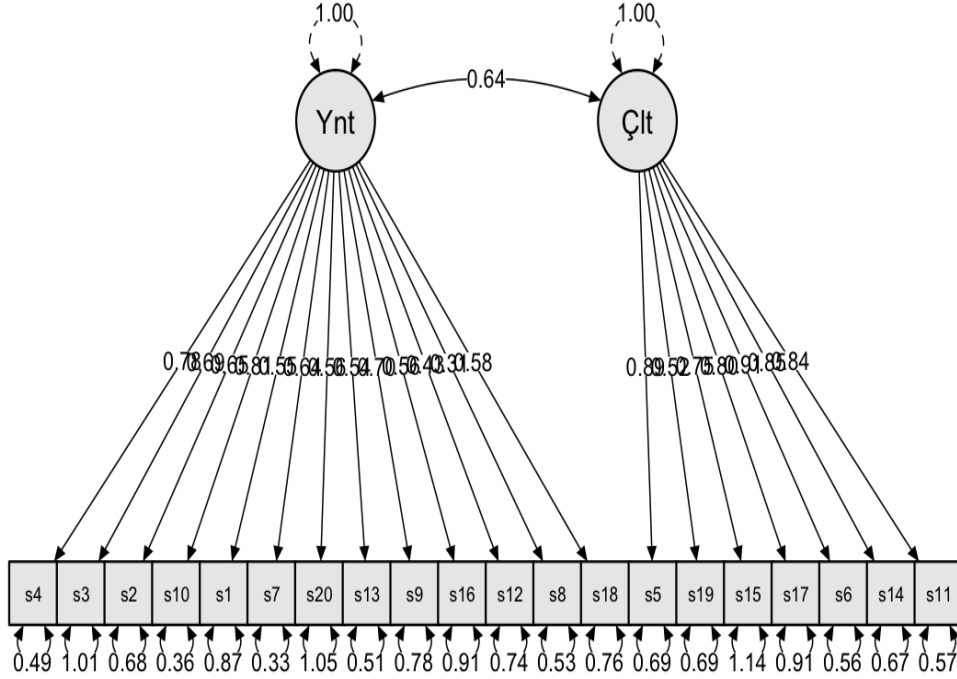
Maddeler	Faktör Yük Değeri	
	Faktör 1	Faktör 2
Madde 4 - Görevlerim dışında okulda sorumluluk almaktan kaçınıyorum	0.83	
Madde 3 - İşim ile ilgili asgari şartları yerine getirmek benim için yeterlidir	0.78	
Madde 2 - Sorulmadığı sürece okuldaki işlere ekstra bir katkı getirmem	0.77	
Madde 11 - Mecbur kalmadıkça okuldaki herhangi bir işe gönüllü olmam	0.75	
Madde 1 - Zorunlu olmadıkça okuldaki sosyal etkinliklere katılmam	0.64	
Madde 8 - Okuldaki işlerde özverili değilim	0.60	
Madde 24 - Okulda gerçekleşen toplantılarda fikir bildirmek yerine susmayı tercih ederim	0.54	
Madde 16 - Kendimi kişisel ve mesleki anlamda geliştirme derdinde değilim	0.52	
Madde 10 - Mesai sonrası okul ile ilgili işlerle meşgul olmamayı tercih ederim	0.51	
Madde 19 - Aldığım ücretin karşılığı kadar çalışıyorum	0.47	
Madde 15 - Mesleki ve eğitim konulu tartışmalardan uzak dururum	0.44	
Madde 9 - En küçük bir sağlık sorununda rapor almaktan çekinmem	0.39	
Madde 21 - Çalışma hızımı iş arkadaşlarıma göre ayarlarım	0.37	
Madde 6 - Bu sistemde çabalamaya gerek olmadığını düşünüyorum		0.53
Madde 22 - Eğitim sisteminde işini iyi yapan da kötü yapan da aynı ücreti alır		0.57
Madde 18 - Yapabileceğim başka bir iş olsa bir gün öğretmenlik yapmam		0.67
Madde 20 - Sıkı çalışma için ödüllendirilmezsin, sadece fazladan iş alırsın		0.72
Madde 7 - Öğretmen olarak kendimi değersiz hissediyorum		0.76
Madde 17 - Kendimi mevcut eğitim sistemine ait hissetmiyorum		0.80
Madde 12 - Mevcut eğitim sisteminin özverimi hak etmediğini düşünüyorum		0.81
Açıklanan Varyans:	%23	%17

Tekrar yapılan açımlayıcı faktör analizine göre ölçekte iki faktör altında 20 madde elde edilmiştir. Birinci faktörde yer alan 13 maddenin faktör yük değerleri 0.37 ile 0.83 arasında; ikinci faktörde yer alan 7 maddenin faktör yük değerleri 0.53 ile 0.81 arasında değişmektedir. Birinci faktörün açıkladığı varyans %23, ikinci faktörün açıkladığı varyans %17, ölçeğin tamamının açıkladığı varyans %40'tır. Elde edilen faktörlerden birinci faktör "Yönetimsel Boyut (13 madde)", ikinci faktör ise "Çalışan Temelli Boyut (7 madde)" olarak isimlendirilmiştir.

Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Açımlayıcı faktör analizi sonucu elde edilen ve iki faktör altında toplanan 20 maddelik Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeği farklı bir örneklem grubuna tekrar uygulanmış ve elde edilen veriler ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. İyi uyum indeksleri için örneklem büyüklüğü 250'nin altında ve gözlenebilir değişken sayısı 12 ile 30 aralığında olduğu durumda; χ^2/sd oranının 2.5'in altında, GFI>.90, CFI>.95, NFI ve TLI>.95 ve RMSEA<.08 olması gerektiği belirtilmiştir (Byrne, 2011). Bu referanslara dayalı olarak

çalışmada model uyum indekslerinden CFI ve TLI değerleri için .95'den büyük ve RMSEA ile SRMR değerleri için .08'den küçük değerlere sahip olduğu görülmüştür (CFI=.96; NFI=.96; TLI=.96; RMSEA=.07; SRMR=.06). Bu değerler için referans kaynakta belirtildiği gibi modelden elde edilen uyum indeks değerlerinin uygun düzeyde olduğunu göstermektedir (Kline, 2011). Son olarak $\chi^2/sd=2.01$ değeri 2.5'in altında olduğu bulunmuştur ve bu da beklenen değerin altındadır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda oluşan path diyagramına Şekil 2'de yer verilmiştir.

Şekil 2. Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinin Path Diagramı

Şekil 2'de de görüldüğü gibi Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinde yer alan maddelerin faktör yük değerleri .308 ile .911 arasında değişmektedir.

Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Bu bölümde ilk olarak madde toplam korelasyon değerleri hesaplanarak, maddelerin ayırt edicilik indeksleri belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Ölçeğin Madde Toplam Korelasyonu ve Güvenirlik Katsayısı

	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Çıkarıldığında Güvenirlik Katsayısı
Madde 1	0.376	0.883
Madde 2	0.469	0.881
Madde 3	0.600	0.878
Madde 4	0.607	0.877
Madde 5	0.587	0.878
Madde 6	0.672	0.875
Madde 7	0.541	0.879
Madde 8	0.558	0.880
Madde 9	0.393	0.883
Madde 10	0.525	0.880
Madde 11	0.666	0.876
Madde 12	0.556	0.879
Madde 13	0.580	0.878
Madde 14	0.382	0.883
Madde 15	0.486	0.881
Madde 16	0.502	0.881
Madde 17	0.566	0.879
Madde 18	0.510	0.880
Madde 19	0.446	0.882
Madde 20	0.498	0.880
Madde 21	0.431	0.882
Madde 22	0.298	0.885
Madde 23	-0.068	0.893
Madde 24	0.525	0.880
Madde 25	-0.194	0.898

Madde toplam korelasyonu genellikle bir maddenin ölçeğin geri kalanıyla olan tutarlılığını belirtmektedir. Yüksek bir korelasyon katsayısı, madde ile ölçeğin geri kalanı arasında güçlü bir ilişki olduğunu gösterirken, düşük bir korelasyon katsayısı zayıf bir ilişkiyi göstermektedir. Ölçeğin toplanabilirlik özelliğinin bozulmaması için madde ile bütün arasındaki korelasyon katsayılarının negatif olmaması ve 0.25 değerinden büyük olması beklenir (Kalaycı, 2006). Bu katsayıya göre ölçekten madde çıkartılmasına karar vermeden önce diğer parametrelere de bakılması gereklidir. İlk analiz sonuçlarına göre, ölçekte yer alan maddelerin madde toplam korelasyonu değerleri -0.194 ile 0.672 arasında değişmektedir. Özellikle, negatif korelasyon ve 0.25'in altında olan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Buna göre kalan maddelerin madde toplam korelasyon değerleri 0.376 ile 0.672 arasında değişmektedir.

Likert tipi ölçeklerde yanıtlayıcıların maddelere verdikleri tepkilerin iç tutarlılığının belirlenmesi için Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı kullanılmaktadır. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı ilk analiz sonuçlarına göre 0.88 olarak hesaplanmıştır. Bu yüksek güvenirlik katsayısı, ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu ve ölçeğin maddelerinin birbirleriyle uyumlu olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında öğretmenlerin sessiz istifa davranışlarının belirlenmesi amacıyla kullanılabilir bir veri toplama aracı geliştirilmiştir. Başlangıçta 40 maddeden oluşan bir soru havuzu oluşturulmuş, uzman görüşleri ve ön değerlendirmeler sonucunda bazı maddeler çıkarılmış ve ölçek 25 maddelik bir taslak form haline gelmiştir. Bu aşamalardan sonra, 25 maddelik ölçek öğretmenlerden oluşan iki farklı çalışma grubuna uygulanmış ve elde edilen veriler üzerinden ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinden önce toplanan verilerin faktör analizi için uygunluğunu belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı hesaplanmış ve Barlett Küresellik testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar toplanan verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda, başlangıçtaki 25 maddenin dört faktör altında toplandığı görülmüştür. Ancak ölçeğe ilişkin kırılma noktası grafiği ölçeğin iki faktörlü bir yapıda olduğunu

göstermiştir. Faktör yük değeri 0.32'nin altında ve her iki faktörde faktör yük değerleri arasındaki fark 0.10'dan düşük olan maddeler ölçekten çıkartılarak analiz tekrar edilmiştir. Tekrar yapılan açımlayıcı faktör analizine göre iki faktör altında 20 madde elde edilmiştir. Buna göre yapılan analiz sonucunda ölçekte yer alan maddelerin faktör yük değerlerinin 0.37 ile 0.83 arasında değiştiği belirlenmiştir. Ölçeğin iki faktörlü yapısının açıkladığı varyans %40'tır. Sosyal Bilimlerde açıklanan varyans oranlarının tek faktörlü ölçeklerde %30 (Büyüköztürk, 2018), çok faktörlü ölçeklerde ise %40 ile %60 arasında olmasının yeterli olduğu belirtilmektedir (Scherer, Wiebe, Luther ve Adams, 1988 Akt: Tavşancıl, 2005). Dolayısıyla, ölçeğin açıkladığı varyans oranının yeterli olduğu söylenebilir.

Ölçeğin, açımlayıcı faktör analizi sonucunda iki faktör altında toplanan 20 maddelik yapısına doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ile hesaplanan diğer uyum iyiliği değerleri modelin geçerli bir model olduğunu göstermiştir. Böylece söz konusu yapının doğrulandığına karar verilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizine göre Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinde yer alan maddelerin faktör yük değerleri .31 ile .95 arasında değişmektedir.

Ölçekte yer alan maddelerin madde-toplam korelasyonları 0.376 ile 0.672 arasında değişmektedir. Büyüköztürk (2018) .30 ve daha yüksek madde-toplam korelasyon değerlerinin yeterli olduğunu belirtmiştir. Ölçeğin Cronbach's Alfa iç tutarlık katsayısı 0.88'dir.

Sonuç olarak Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinin nihai formu 20 maddeden oluşmakta ve "1-Hiçbir Zaman, 2-Çok Nadir, 3-Bazen, 4-Çoğunlukla ve 5-Her Zaman" seçenekleri ile yanıtlanmaktadır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, yanıtlayan kişinin sessiz istifa davranışını daha sık gösterdiğine işaret etmektedir. Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik analizine ilişkin bulgular birlikte değerlendirildiğinde, ölçeğin öğretmenlerin sessiz istifa davranışının belirlenmesinde kullanılacak geçerli ve güvenilir bir araç olduğu ifade edilebilir. Sessiz istifa davranışının olumsuz örgütsel davranışlardan biri olduğu düşünüldüğünde bu ölçek ile örgütsel yaşamı çözümlenmeye dönük birçok değişken birlikte çalışılabilir. Sessiz istifa davranışı, örgütsel yaşamda hem neden hem sonuç durumunda olabilecek bir davranış türü olduğundan araştırmalarda hem bağımlı hem de bağımsız değişken olarak kullanılabilir.

Etik Beyan

"Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinin Geliştirilmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 28.11.2023 tarih ve 2023/11 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Araştırmacıların katkı oranları: Kürşad YILMAZ %40, Recep Serkan ARIK %30, Mustafa ÇELİK %30.

Çatışma Beyanı

Araştırmacıların araştırma ile ilgili olarak diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Alagöz, F., Can, D. ve Can, T. (2023). Okul öncesi öğretmenlerinin iş doyumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 12(34), 123-144.
- Alat, H. ve Filizöz, B. (2021). Örgütsel destek algısının, çalışanların gelişmeleri kaçırma korkusu ve içsel işten ayrılma niyeti üzerine etkisi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 64-78.
- Altinkurt, Y. (2014). The relationship between school climate and teachers' organizational silence behaviors. *Anthropologist*, 18(2), 289-297.
- Altinkurt, Y. ve Yılmaz, K. (2016). Öğretmenlerin mizah tarzları ile örgütsel sinizm düzeyleri arasındaki ilişki. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 122-143.
- Anand, A., Doll, J. ve Ray, P. (2023). Drowning in silence: A scale development and validation of quiet quitting and quiet firing. *International Journal of Organizational Analysis*. DOI 10.1108/IJOA-01-2023-3600.
- Arar, T. (2023). Çalışanları sessiz istifa davranışı sergilemeye yönelten unsurların incelenmesi. İçinde H. A. Kutlu (Edt.), *Sosyal, beşeri ve idari bilimler alanında gelişmeler 1* (ss. 348-377). Ankara: Platanus Publishing.
- Aslan, M. ve Bakır, A. A. (2018). Sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları örgütsel stres kaynakları. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 7(4), 349-365.

- Bachrach, D. G., Guedes, M. ve Patel, P. C. (2023). Quiet quitting scale. <https://osf.io/eqfcn>.
- Bagozzi, R. P. ve Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16, 74-94.
- Boz, D., Duran, C., Karayaman, S. ve Deniz, A. (2023). Sessiz istifa ölçeği. İçinde C. Duran (Edt.), *Sessiz istifa* (ss. 9-40). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bryman, A. ve Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for windows: A guide for social scientists*. London: Routledge.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analiz el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çalışkan, K. (2023). Sessiz istifa: Sonun başlangıcı mı yeniden diriliş mi? *Journal of Organizational Behavior Review*, 5(2), 190-204.
- Çelebi, N. ve Taşçı-Kaya, G. (2014). Öğretmenlerin maruz kaldığı mobbing (Yıldırma): Nitel bir araştırma. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 5(9), 43-66.
- Çelik, M. ve Yılmaz, K. (2015). Öğretmenlerin mesleki profesyonelliği ile tükenmişlikleri arasındaki ilişki. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 102-131.
- Çimen, A. İ., ve Yılmaz, T. (2023). Sessiz istifa ne kadar sessiz. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 27-33.
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS* (2nd Edition). London: Sage.
- Formica, S. ve Sfodera, F. (2022). The great resignation and quiet quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(8), 899-907.
- Galanis, P., Katsiroumpa, A., Vraka, I., Siskou, O., Konstantakopoulou, O., Moisoglou, I., Gallos, P. ve Kaitelidou, D. (2023). The quiet quitting scale: Development and initial validation. *AIMS Public Health*, 10(4), 828-848.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis: Pearson new international edition*. Essex: Pearson Education Limited,
- Hapsari, R. N. ve Dwianto, A. S. (2024). Quiet quitting phenomenon at SMP the Indonesia natural school teachers as a formal educational institution that carries an Merdeka Belajar system. *Jurnal Bina Bangsa Ekonomika*, 17(1), 171-183. DOI: 10.46306/jbbe.v17i1.465.
- İzki, Ö. (2019). *Öğretmenlerin iş aile yaşam dengesinin performanslarına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Jehle, P. ve Schmitz, E. (2007). Innere kündigung und vorzeitige pensionierung von lehrpersonen. In M. Rothland (Edt.), *Belastung und beanspruchung im lehrerberuf [Öğretmenlik mesleğinde stres ve gerginlik]* (pp. 160-184). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kalağan, G. ve Güzeller, C. O. (2010). Öğretmenlerin örgütsel sinizm düzeylerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 83-97.
- Kalaycı, S. (Ed.) (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kaplan, J. (2022). *Pyramid of quiet quitting*. LinkedIn, Erişim Adresi:https://rs.linkedin.com/posts/jason-kaplan-67b52610_leadership-personaldevelopment-management-activity-6971789378721345536-b8jn?trk=public_profile_like_view Erişim Tarihi: 28.10.2022
- Kaplan, V. (2021). Öğretmenlerin iş yaşamı kalitesi ile örgütsel değer algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Erişyes Journal of Education*, 5(1), 51-73. <https://doi.org/10.32433/eje.820504>.
- Karadaş, H. ve Özgün, N. (2023). Öğretmenlerin örgütsel stres ile işe yabancılaşma düzeylerinin incelenmesi. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 8(1), 93-112.
- Karrani, M. A., Bani-Melhem, S. ve Mohd-Shamsudin, F. (2023). Employee quiet quitting behaviours: conceptualization, measure development, and validation. *The Service Industries Journal*, DOI: 10.1080/02642069.2023.2286604.
- Kline, P. (2014). *An easy guide to factor analysis*. Routledge
- Kline, R. B. (2011). Convergence of structural equation modeling and multilevel modeling. In M. Williams ve W. P. Vogt (Edt.), *The SAGE handbook of innovation in social research methods* (pp. 562-589). Sage.
- Kobal, G. ve Batu, S. (2022). Eski bir alışkanlık, yeni bir akım: Sessiz istifa yaşayanlar anlatıyor, uzmanlar yorumluyor. Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/eski-bir-aliskanlik-yeni-bir-akim-sessiz-istifa-yasayanlaranlatiyor-uzmanlar-yorumluyor-42127939> (Erişim Tarihi: 19.05.2023).
- Kocakaya, M. ve Manolova-Yalçın, O. (2023). Öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerine ilişkin öz algılarının değerlendirilmesi(Kayseri ili örneği). *Erişyes Journal of Education*, 7(2), 105-125. <https://doi.org/10.32433/eje.1291704>.
- Kumaş, V. ve Deniz, L. (2010). Öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin incelenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 32, 123-139.
- MacCallum, R. C., Widaman, K. F., Preacher, K. J. ve Hong, S. (2001). Sample size in factor analysis: the role of model error. *Multivariate Behavioral Research*, 36(4), 611-637. https://doi.org/10.1207/S15327906MBR3604_06.
- Mazı, A. (2023). Öğretmenlerin iş yaşam kalitesinin incelenmesi. İçinde S. Sönmez (Edt.), *Eğitim bilimler alanında gelişmeler - 1* (ss. 222-238). Ankara: Platanus Publishing.
- Nordgren, H. ve Björs, A. (2023). *Quiet quitting, loud consequences - The role of management in employee engagement*. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1744351/FULLTEXT01.pdf>.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*. New York: McGraw Hill.
- Önder, N. (2022). Herkesin konuştuğu sessiz istifa. *Marketing Türkiye*. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/sessiz-istifa-nedir/> (Erişim Tarihi:15.10.2023).

- Savaş, B. Ç. ve Turan, M. (2023). Sessiz istifa ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Online Journal of Recreation and Sports*, 12(3), 442-453. <https://doi.org/10.22282/tojras.1291075>.
- Seçer, B. (2009). İçsel işten ayrılma: Nedenleri, ölçülmesi ve önlenmesi. İçinde A. Keser, G. Yılmaz ve S. Yürür (Edt.), *Çalışma yaşamında davranış: Güncel yaklaşımlar* (ss. 549-566). Umuttepe Yayınları.
- Seçer, B. (2011). İş güvencesizliğinin içsel işten ayrılma ve yaşam doyumuna etkisi. *İŞGÜÇ: The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13(4), 43-60.
- Sunar, L. ve Enginar, C. (2022). Türkiye’de öğretmenlik mesleği itibar kaybı yaşıyor. İçinde İ. H. Karataş (Edt.), *Eğitim izleme raporu 2021* (ss. 108-110). İstanbul: İLKE Yayını. https://ilke.org.tr/images/air/egitim_2021/air_egitim_2021_.pdf.
- Şengül, H., Dinç, G., Kocabaş, B., Kayacık, B. E., Erol, H., & Düzce, M. (2023). Öğretmenlerin mobbing algıları. *Premium E-Journal of Social Science*, 7(31), 515–527. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8116440>.
- Tatlı, M. (2023). *Etik iklimin işe angaje olma ve sessiz istifa üzerindeki etkisinde politik becerilerin rolü: Kamu çalışanları örneği* (Doktora Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel.
- TEDMEM (2014). *Öğretmen gözüyle öğretmenlik mesleği*. TEDMEM Rapor Dizisi: 3. https://portal.ted.org.tr/yayinlar/ogretmen_gozuyle_ogretmenlik_meslegi.pdf.
- Thekkehangarapatti, M. (2023). Quiet quitting in the education sector: Enumeration of three cases. *EPR A International Journal of Multidisciplinary Research*, 9(5), 83-88. DOI: 10.36713/epra2013.
- Türk Dil Kurumu (2024). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Uslu, S. (2020). İlkokul sınıf öğretmenlerinin iş-yaşam dengesini açıklayan olgular üzerine nitel bir araştırma. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 35-64.
- Üstün, F. ve Tatlı, M. (2020). İçsel işten ayrılma (içsel göç) ve performans düşürme eğiliminin demografik özellikler açısından değerlendirilmesi: Kamu özel sektör karşılaştırması. İçinde A. A. Akdoğan (Edt.), *19. uluslararası işletmecilik kongresi bildiriler kitabı* (ss. 499-515). Erciyes Üniversitesi Yayını.
- Üstün, F., Ballı, E. ve Koca-Ballı, İ. (2022). İçsel işten ayrılma (sessiz istifa) ve hizmet inovasyon davranışının incelenmesi: Türkiye-Almanya örneği. İçinde H. Karadal, E. Dinçer, M. Şahin-Karadal (Edt.), *Girişimcilik ve yönetim güncel gelişmeler* (ss. 95-110). Özgür Yayın Dağıtım.
- Yıkılmaz, İ. (2022). Quiet quitting: A conceptual investigation. İçinde G. Gürçay ve A. Manafidizaji (Edt.), *Anadolu 10th international conference on social science proceeding book* (ss. 581-591). Academy Conferences Publishing House.
- Yıldız, A. ve Ünlü, D. (2014). Metaforlarla öğretmenliğin dönüşümü. *Eleştirel Pedagoji*, 35, 13-20.
- Yılmaz, K. ve Altınkurt, Y. (2015). Öğretmenlerin mesleki profesyonellikleri ile iş-yaşam dengeleri arasındaki ilişki. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 14(28), 105-128.
- Yılmaz-Öztürk, Z. ve Ataş, A. (2023). Öğretmenlerin örgütsel sessizlik algılarının incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(11), 87-101.

EXTENDED ABSTRACT

Quiet quitting has generally been used synonymously with terms such as "self-abandonment, self-relinquishing, internal migration and performance reduction" (Üstün, & Tatlı, 2020) and means that the employee breaks away from the reality of the business and only performs his job as much as necessary (Seçer, 2009). It was thought that teachers were one of the important groups that could exhibit quiet quitting behavior in Turkey, and it was aimed to develop a data collection tool that could be used to determine the quiet quitting behavior of teachers working in public schools. In this context, first of all, in order to ensure the content validity of the psychometric qualities of the scale that was tried to be developed, the relevant literature was scanned and an item pool related to quiet quitting behavior was created. The items in the item pool consisting of 40 items were presented to the opinion of 5 experts. The items were also examined by 2 people with teaching and administrative experience and by 2 experts in the field of language to give their opinions in terms of language. Items that could be included in the scale were presented to 52 teachers and administrators who were studying for a master's degree and their suggestions were taken. Taking all these expert opinions and content validity studies into consideration, a 25-item scale was obtained and the scale was made ready for pre-application. The scale, which has five-point Likert type response options, is answered as "1-Never, 2-Rarely, 3-Sometimes, 4-Usually and 5-Always'." There are no reverse scored items in the scale. In the study, it was planned to reach 10 times as many participants as the number of items in the scale for both exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2014). In this context, considering the 25 items in the scale for exploratory factor analysis, it was aimed to reach 250 people, which is 10 times the number of items. For confirmatory factor analysis, it was aimed to reach at least 200 people, considering the number of 20 items in the scale. This method is important in terms of reliably analyzing factor structures and making the analysis results more generalizable (Bagozzi & Yi, 1988; Kline, 2014). In the study, it was attempted to obtain more data than the targeted numbers, and within this framework, for exploratory factor analysis data was collected from 350 teachers in the 2023-2024 academic year. Incomplete and incorrect scales were excluded from

the scope of the research and 341 of the collected scales were included in the analysis. The demographic characteristics of the teachers in the first sample group for whom exploratory factor analysis was conducted are as follows: 225 female (65.98%), 116 male (34.02%); 74 people (21.7%) between the ages of 24-35, 148 people (43.4%) between the ages of 36-45, 93 people (27.27%) between the ages of 46-55, 26 people (7.62%) between the ages of 56-60; 27 people (7.92%) working in pre-school education, 139 people (40.76%) working in primary school, 110 people (32.26%) working in secondary school, 65 people (19.06%) working in high school; 233 people (68.33%) graduated from the faculty of education, 36 people (10.56%) graduated from other faculties (pedagogical formation), 67 people (19.65%) graduated from postgraduate education, 5 people (1.47%) from other (education institutes). For confirmatory factor analysis, data were collected from 200 teachers and then incomplete and incorrect scales were excluded from the research. As a result, 184 of the collected scales were included in the analysis. The demographic characteristics of the teachers in the second sample group for whom confirmatory factor analysis was conducted are as follows: 102 female (55.43%), 82 male (44.57%); 34 people (18.4%) between the ages of 24-35, 104 people (56.52%) between the ages of 36-45, 38 people (20.65%) between the ages of 46-55, 8 people (4.34%) between the ages of 56-60; 13 people (7.06%) working in preschool education, 49 people (26.63%) working in primary school, 80 people (43.47%) working in secondary school, 42 people (22.82%) working in high school; 84 people (45.65%) graduated from the faculty of education, 89 people (48.37%) graduated from other faculties (pedagogical formation), and 11 people (5.98%) graduated from postgraduate education. To determine the construct validity of the Quiet Quitting Scale for Teachers, firstly exploratory factor analysis was applied, and then confirmatory factor analysis was applied to determine whether the structure in question was a valid structure. For the assumptions required for the suitability of the data set for factor analysis, the normality of the distribution was tested, the detected extreme values were cleared and analyzes were carried out again after these processes. The normality of the distribution was tried to be determined by looking at the Skewness and kurtosis coefficients, and it was determined that these values were between +1 and -1. In determining the extreme values, z values and Mahalanobis distances were calculated. Z values greater than +3 and less than -3 and Mahalanobis values above the χ^2 table value according to the .01 significance level were determined as extreme values and were removed from the data set. Within the scope of reliability analysis of the Quiet Quitting Scale for Teachers, item-total correlations and Cronbach's Alpha internal consistency coefficients were calculated. The criteria for keeping the items in the scale were based on the fact that the factor load values were greater than .30 and the difference between the factor loads of the items that loaded high on more than one factor was at least .10 (Büyüköztürk, 2018). First of all, in order to determine the suitability of the data collected for exploratory factor analysis, the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) coefficient was calculated in the R-based open source Jamovi and JASP programs and the Bartlett Sphericity test was applied. While Field (2005) states that for the data to be suitable for factor analysis, the KMO coefficient must be greater than .50 and the Bartlett Sphericity test must be significant, Büyüköztürk (2018) states that the KMO coefficient must be greater than .60 and the Bartlett Sphericity test must be significant. As a result of the factor analysis, it was determined that the KMO value was .906 and the Bartlett Test $X^2=3270.43$ ($p<.05$) was significant. This shows that the data obtained is suitable for factor analysis. According to the exploratory factor analysis, 20 items under two factors were obtained in the scale. The factor loading values of the 13 items in the first factor are varying between 0.37 and 0.83; the factor load values of the 7 items in the second factor vary between 0.53 and 0.81. The variance explained by the first factor is 23%, the variance explained by the second factor is 17%, and the variance explained by the entire scale is 40%. Among the factors obtained, the first factor is named "Administrative Dimension (13 items)" and the second factor is named "Employee-Based Dimension (7 items)". The 20-item Quiet Quitting Scale for Teachers, obtained as a result of exploratory factor analysis and collected under two factors, was re-applied to a different sample group and a confirmatory factor analysis was conducted with the obtained data. For good fit indices, when the sample size is below 250 and the number of observable variables is between 12 and 30; it has been stated that the χ^2/df ratio should be below 2.5, GFI>.90, CFI>.95, NFI and TLI>.95 and RMSEA<.08 (Byrne, 2011). Based on these references, it was observed in the study that the model fit indices had values greater than .95 for CFI and TLI values and less than .08 for RMSEA and SRMR values (CFI=.96; NFI=.96; TLI=.96; RMSEA =.07; SRMR=.06). These values show that the fit index values obtained from the model are at an appropriate level, as stated in the reference source (Kline, 2011). Finally, the value of $\chi^2/df=2.01$ was found which is below 2.5, and also it is below the expected value. Factor load values of the items in the Quiet Quitting Scale for Teachers vary between .308 and .911. Item-total correlation generally indicates the consistency of an item with the rest of the scale. While a high correlation coefficient indicates a strong relationship between the item and the rest of the scale, low

correlation coefficient indicates a weak relationship. In order to preserve the additivity of the scale, the correlation coefficients between the item and the whole are expected to be non-negative and greater than 0.25 (Kalaycı, 2006). Before deciding to remove items from the scale based on this coefficient, other parameters should also be examined. According to the first analysis results, the item-total correlation values of the items in the scale vary between -0.194 and 0.672. In particular, items with negative correlations and values below 0.25 were removed from the scale. Accordingly, the item-total correlation values of the remaining items vary between 0.376 and 0.672. Cronbach's Alpha reliability coefficient is used to determine the internal consistency of respondents' responses to the items in Likert-type scales. In this study, the Cronbach's Alpha reliability coefficient of the scale was calculated as 0.88 according to the first analysis results. This high reliability coefficient shows that the internal consistency of the scale is high and the items of the scale are compatible with each other's.

Görsel Algılama Destekli Okuma Yazmaya Hazırlık Etkinliklerinin Yazı Farkındalığına Etkisinin İncelenmesi

Özgün UYANIK AKTULUN¹ ve Ali İbrahim Can GÖZÜM²

Öz

Araştırmada "Görsel Algılama Destekli Okuma Yazmaya Hazırlık Etkinliklerinin Yazı Farkındalığına Etkisinin İncelenmesi" amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmanın tasarımı, yarı deneysel öntest-son test kontrol gruplu desen olarak yapılandırılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, deney (33), kontrol (33) olmak üzere toplam 66 çocuk oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, "Kişisel Bilgi Formu" ile Şimşek Çetin ve Alisinoğlu (2013) tarafından geliştirilen "Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi" kullanılmıştır. Okul öncesi dönemdeki çocukların yazı farkındalığı becerilerini desteklemeyi esas alan "Görsel Algı Destekli Yazı Farkındalığı Etkinlikleri", 6 hafta boyunca haftada üç gün olacak şekilde toplam 18 etkinlik olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada ön-test ve son-test sonuçları arasındaki farklar, bağımsız örneklem t-testi ile değerlendirilmiştir. Ayrıca, deney grubu içinde etkinliklere katılan çocukların performansı, kontrol grubundakilerle karşılaştırmak amacıyla kendi aralarında bir t-testi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, etkinliklerde farklı şekil, doku, renk içeren nesnelerin kullanılmasının, el-göz koordinasyonunu geliştirmenin, benzerlik ve farklılıklara dikkat çekmenin yazı ile ilişkili harf ve sözcüklerin birbirleriyle ilişkisini ve farklılıklarını anlamak konusunda önemli bir destek sağladığı belirlenmiştir. Bu nedenle, bu tür etkinliklerin yazı farkındalığı becerilerinin gelişimine katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Görsel algı, okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri, yazı farkındalığı, okul öncesi eğitim

Exploring The Impact of Visual Perception Supported Early Literacy Activities on Print Awareness

Abstract

The research aims to investigate the Effect of Visual Perception Supported Reading and Writing Readiness Activities on Writing Awareness. For this purpose, the design of the study is structured as a quasi-experimental pre-test post-test control group design. The study group consists of a total of 66 children, divided into experimental (33) and control (33) groups. As a data collection tool, the "Personal Information Form" and the "The Control List for The Evaluation of The Print Awareness of Pre-School Children" developed by Şimşek Çetin and Alisinoğlu (2013) were used. "Visual Perception Supported Writing Awareness Activities", focusing on supporting preschool children's writing awareness skills, were conducted as a total of 18 activities, three days a week over a period of six weeks. Differences between pre-test and post-test results were evaluated using independent sample t-tests. Additionally, a t-test was conducted within the experimental group to compare the performance of children who participated in the activities with those in the control group. The research findings indicate that the use of objects with various shapes, textures, and colors, as well as activities emphasizing hand-eye coordination and highlighting similarities and differences, significantly support understanding the relationships and differences between letters and words in writing. Therefore, these types of activities are considered to contribute to the development of writing awareness skills.

Keywords: Visual perception, Reading and Writing Readiness Activities, Writing Awareness, preschool education

Atıf İçin / Please Cite As:

Uyanık Aktulun, Ö. ve Gözümlü, A. İ. C.(2024). Görsel algılama destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin yazı farkındalığına etkisinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 439-453. doi:10.33206/mjss.1392690

Geliş Tarihi / Received Date: 18.11.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.12.2023

¹ Doç. Dr. - Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ozgunuyanik@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0001-9456-6379

² Doç. Dr. - Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, a_ibrahimcan@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-7765-4403

Giriş

Çocukların ana dilini öğrenmeye başladığı andan itibaren başlayan ve yaşam boyunca sürekli gelişen okuryazarlık, birçok bilim dalı ile ilişkilendirilen karmaşık ve çok boyutlu bir süreçtir (Decker ve Decker, 2016; Kamei-Hannan ve Ricci, 2015). Okuryazarlık, gerekli ön bilgi, beceri ve tutumları içerir ve erken okuryazarlık boyutlarından biri de yazı farkındalığıdır (Griffith, Beach, Ruan ve Dunn, 2008; Jalongo, 2013). Yazı farkındalığı, kişinin doğumundan itibaren yaşam boyu süren bir süreçtir ve duyuşsal algılara dayalı olarak çevresindeki olayları anlama, yorumlama ve yeni durumlara uyum sağlama yeteneğine dayanır (Cook, 1992; Cornelissen vd., 1995). Bu duyuşsal algı süreçlerinin içinde, görsel algı en önemli olanıdır (Geisler, 2008). Görsel algı kavramı, Gestalt psikologlarının çalışmaları sonucu 1920'lerden itibaren okuryazarlık araştırmalarında öne çıkmıştır (Ferah, 2001). Daha sonra, görsel algı, okul öncesi dönemde ortaya çıkmaya başlayan erken okuryazarlık becerileri arasında Frostig, Lefever, Whittlesey (1964) ve Read (1971) tarafından tanımlanmıştır. Kavale (1982), okuma-yazma başarısını öngören faktörler arasına görsel algının dahil edilmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Araştırmalar, görsel algının *erken okuryazarlık becerileri kazanımı* (Demir, 2021), *dil gelişimi* (Küçükkeleşçe, 2020), *okuma-yazma öğrenimi* (Özcan, 2020), *okuma gelişimi* (Meng vd., 2011), *okuma becerileri* (Çayır, 2017; Kavale ve Fornes, 2000; Memiş ve Ayvaz Sivri, 2016), *el yazısı kalitesi ve hızı* (Kaiser, Albaret ve Doudin, 2009; Klein, Guiltner, Sollereder ve Cui, 2010; Memiş ve Harmankaya, 2012), *okuma hızı ve anlama* (Memiş ve Ayvaz Sivri, 2016) becerileriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Wiederholt (1972) tarafından yürütülen bir araştırma, görsel algı mekân ilişkileri alt testi puanının çocukların el yazısı, kelime tanıma ve el-göz koordinasyonu alt testi puanlarını anlamlı ve seçici bir şekilde tahmin ettiğini bulmuştur. Ayrıca, görsel algı sorunlarına sahip çocukların okuma gelişimlerinin zorlandığı ve bu durumun disleksiye yol açtığı açıklanmıştır (Cheng vd., 2018; Rodrigues vd., 2017). Mevcut literatür, yazı farkındalığı ile görsel algı becerileri arasındaki ilişkiyi daha fazla incelemeyi ve deneysel çalışmalara odaklanmayı gerektiren sınırlı sayıda araştırma olduğunu göstermektedir.

Çocukların yazı farkındalığı becerilerini kazanma sürecinde çeşitli demografik değişkenlerin etkisi, farklı zorluklarla karşılaşılmasına yol açabilir. (Bademci, 2016; Bayraktar, 2018; Işıtan ve Akaoğlu, 2016). Bu durumun sebebinin inceleyen araştırmalar, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Okul Öncesi Eğitim Programı'nda (2006) yazı farkındalığına yönelik kazanımların yetersiz olduğunu göstermektedir (Alisinanoğlu ve Şimşek, 2012). Aynı şekilde, MEB Okul Öncesi Eğitim Programı (2013) gelişim alanlarına göre kazanımlar değerlendirildiğinde, yazma temel alanındaki kazanımların eksik olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, motor ve sosyal-duyuşsal gelişim alanlarındaki okuma yazma becerileri ile ilgili yetersiz kazanımları da içermektedir. Öğrenme sürecine bakıldığında, erken okuryazarlık becerilerini destekleyebilecek bir öğrenme merkezinin eksik olduğu, bu becerileri destekleyen etkinliklerin uygulanmasına dair eksik açıklamaların bulunduğu ve çok boyutlu erken okuryazarlık becerilerini değerlendirebilecek araçların sınırlı olduğu görülmektedir (Kandır ve Yazıcı, 2016). Ayrıca, öğretmenlerin birçoğunun erken okuryazarlıkla ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı ve bu tür becerilere yönelik yeterince etkinlik düzenlemediği belirlenmiştir (Ergül vd., 2014). Tüm bu nedenlerle, okul öncesi eğitim sürecine katılan çocukların yazı farkındalığı becerilerini geliştirmek amacıyla eğitim programlarının hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi gereklidir.

Görsel algı ve yazı farkındalığı alanlarındaki araştırmalara dayanarak, bu çalışmanın üç ana nedeni ortaya çıkmaktadır. Birincisi, görsel algı gelişiminin çoğunlukla okul öncesi dönemde gerçekleşmesi (Tsai, Wilson ve Wu, 2008) ve çocukların yazı farkındalığı becerilerinin desteklenmesinin önemi (Jalongo, 2013), görsel algı destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin geliştirilmesine odaklanmayı gerektirir. İkincisi, okul öncesi dönemde görsel algı destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin çocukların yazı farkındalığı becerilerine etkisinin belirlenmesidir. Üçüncüsü, bu çalışmanın görsel algı destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin yazı farkındalığına etkisi konusundaki alan yazınına katkı sağlama potansiyeli vardır ve aynı zamanda bu etkinliklerin okul öncesi eğitim öğretmenlerine farklı bir bakış açısı sunarak faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırma, Türkiye'de okul öncesi eğitim alanında görsel algı destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin yazı farkındalığı becerilerine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla alan yazını taranmış, teorik bilgi ve ilgili araştırma sonuçlarına dayanarak görsel algı destekli okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri hazırlanmıştır.

Alan Yazın Taraması

Görsel Algı

Doğum anından itibaren, bireyler yaşamlarındaki olayları anlamak, yorumlamak ve yeni durumlara uyum sağlamak amacıyla duyularını kullanırlar (Berk, 2013). Algı, organizmanın harekete geçmesini sağlayan anlamlı uyarılar haline gelen uyarıcıların, göz, kulak, deri, burun ve dil gibi beş duyu organı tarafından algılandığı nesnel gerçeklik ve öznel deneyim boyutları arasındaki etkileşim sürecini ifade eder (Gander ve Gardiner, 2007). Görsel algı, organizmanın harekete geçmesini sağlayan en yoğun algı türüdür (Geisler, 2008). Görme duyusu korteksin %60'ını kapladığı için, diğer duylara göre daha fazla yer kaplar ve bu nedenle öğrenmenin büyük bir kısmı görsel algıya dayalıdır (Farroni ve Menon, 2008).

Görsel algı, prenatal dönemin erken aşamalarından itibaren gelişmeye başlar ve uygun çevresel desteklerle ergenlik dönemine kadar sürekli olarak gelişir, bu durumda yetişkin düzeyine ulaşır. Doğan bebekler işlevsel ve olgun bir görme sistemiyle dünyaya gelirler ve gelişimleri sırasında nesnelere derinliğini algılama, hareketi takip etme gibi becerileri geliştirirler. Özellikle ilk yıl içinde, göz teması kurma, mimikleri tanıma ve renkleri ayırma yetenekleri gelişir (Johnson, 2001). Gelişimsel süreç içinde çocuklar, uzaktaki nesnelere odaklanmayı öğrenirler. Üç ila beş yaş arasında şekil-zemin algısı gelişmeye başlar, yedi ile dokuz yaşları arasında mekânda konum algısı iyice gelişir, altı ile yedi yaş aralığında ise şekil algısı hızla gelişir (Tsai vd., 2008).

Bireylerin dış dünyayı algılamalarını sağlayan görsel algı, Frostig (1964) tarafından beş alt alana ayrılmıştır. Bu alt alanlar şunlardır:

- *Görsel-Motor Koordinasyon:* Bu beceri, görme duyusu ile vücut hareketleri ve vücudun farklı bölgeleri arasındaki uyumlu hareketi ifade eder. Bu beceri, üç ila beş aylık bebeklerde temel olarak gözlemlenmeye başlar (Bornstein, Arterberry ve Mash 2005). Çocukların çizim yapma, resim yapma, boyama ve yazı yazabilme gibi becerileri, bu görsel-motor koordinasyonun gelişimiyle ilişkilidir (Schneck, 2005).
- *Şekil-Zemin Algısı:* Şekil-zemin algısı, çocukların görsel uyarıcılar arasında bir ayrım yapmalarını ve görüntünün parçaları ile bütünü arasında ilişki kurmalarını içerir (Kurtz, 2006). Bu beceri, kişinin karmaşık görsel bilgi içeriğinden önemli verileri ayırabilmesine, önemsiz detayları göz ardı edebilmesine yardımcı olur. Şekil-zemin algısının olgunlaşması yaklaşık 6-7 yaşlarında tamamlanır (Schneck, 2005).
- *Şekil Sabitliği:* Şekil sabitliği, nesnelere fiziksel özelliklerindeki farklılıklara rağmen sürekli olarak aynı şekilde algılanmasını ifade eder (Plotnik, 2009).
- *Mekanda Konum Algısı:* Bu beceri, nesnelere çevrelerindeki konumlarını algılamalarını ve nesnelere arasındaki ilişkileri değerlendirmelerini sağlar (Bernstein ve Nash, 2008). Mekanda konum algısının gelişmemesi, çocukların pozisyon farklarını anlamada güçlük yaşamalarına ve benzer yazımları ayırt etmekte zorluk çekmelerine neden olabilir (Reinartz ve Reinartz, 1975).
- *Mekan İlişkilerinin Algılanması:* Bu beceri, iki veya daha fazla nesnenin birbirleriyle ilişkilerini algılama sürecini ifade eder. Mekan ilişkilerinin algılanması, harf sıralamaları ve harf ayırma gibi becerilerin gelişimine öncülük eder (Schneck, 2005).

Literatürde, görsel algı alt alanlarının ayrı ayrı tanımlandığı gözlenmekle birlikte, bu alt alanların gelişiminin ve işleyişinin birbiriyle ilişkili olduğu fark edilmiştir (Berk, 2013). Birçok günlük etkinliğin gerçekleştirilebilmesi ve okuma yazma gibi akademik becerilerin gelişiminin, görsel algısal süreçlerin koordinasyonlu bir şekilde çalışmasına dayandığı belirlenmiştir (Schneck, 2005). Bu nedenle, özellikle okul öncesi dönemde görsel algının gelişiminin, yazı farkındalığı gelişimine olumlu etkide bulunabileceği düşünülmektedir.

Yazı Farkındalığı

Erken okuryazarlık becerileri arasında yer alan yazı farkındalığı, çeşitli bileşenleri içeren bir kavramdır. Bu bileşenler, çevresel yazıların algılanması ve anlaşılması, yazının işlevi, yazının yönü, sözcükler, cümleler, kitap kavramları ve alfabe bilgisi gibi konuları içerir (Morrow, 2007). Çocuklar gelişimleri sürecinde, günlük yaşam deneyimleri sayesinde yazının iletişimi, bakış açısı oluşturma ve yetiştirme işlevlerine yönelik farkındalık kazanmaya başlarlar. Bu süreçte, "sözcük, harf, okuma, yazma" gibi terimleri anlama ve kullanma, sözcük ve cümle kavramını kavrama, cümlelerin sözcüklerden oluştuğunu anlama, sözcüklerin harf sayısına göre uzunluklarını ayırabilme, sözcükler arasındaki boşluğu fark edebilme, harflerin bazılarını tanıma,

noktalama işaretlerini tanıma, büyük ve küçük harfleri ayırabilme, yazının sol üstten sağ alta doğru okunduğunu anlayabilme, kitapların başlangıcı, sonu, önü ve arkasını gösterebilme, kitap başlıkları, başlıkların yazıldığı yeri ve yazım tarzını anlayabilme, kitap yazarlarını veya çizenleri ayırabilme gibi beceriler yazı farkındalığı içinde yer alır (Justice ve Sofka, 2010; Mcginty, Sofka, Sutton ve Justice, 2006).

Yazı farkındalığına dair bu bileşenler, 2-3 yaşlarındaki çocukların çevrelerindeki sembollere ve yazılara ilgi göstermeye başlamalarıyla kazanılmaya başlar ve okul öncesi dönem boyunca çocuğun çevresindeki okuma ve yazma materyallerine bağlı olarak gelişir. Bu nedenle, okul öncesi dönemde çocukların yazılı materyallerle zenginleştirilmiş bir çevre ile etkileşimde bulunmaları, yetişkinlerle birlikte hikaye okuma etkinliklerine katılmaları ve yazıya dayalı oyunlar oynamaları, yazı farkındalığı gelişimine destek sağlar (Justice ve Sofka, 2010; Shanahan ve Lonigan, 2010).

Yazı farkındalığının gelişimi, çocukların ilkökul seviyesindeki okuma ve yazma becerilerini etkileyen önemli bir faktördür. Birçok araştırma, gelişen yazı farkındalığının, çocukların ilkökuldaki okuma ve yazma başarılarına olumlu katkıda bulunduğunu göstermiştir (Farver, Nakamoto ve Lonigan, 2007; Işitan ve Akoğlu, 2016; Storch ve Whitehurst, 2002; Strickland ve Schickedanz, 2009).

Bu nedenle, yazı farkındalığı ile ilgili becerilerin gelişimini destekleyen görsel algıya dayalı okuma ve yazma hazırlık etkinliklerinin tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi önemlidir. Bu tür etkinlikler, çocukların yazı farkındalığı becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir ve okuma yazma sürecine daha güçlü bir temel sağlayabilir.

Görsel Algı Destekli Okuma Yazmaya Hazırlık Etkinlikleri

Yazı farkındalığının gelişimi, çocuğun doğum anından itibaren dil birimlerini algılama süreci ile yakından ilişkilidir. Ayrıca, yazı farkındalığı ile görsel algı arasındaki bağlantı da büyük bir öneme sahiptir. Görsel algı, okuma ve yazma becerilerinin kazanılma sürecinde harflerin doğru bir şekilde algılanması ve tanınmasını sağlamak için gereklidir (Dehaene, 2014). Örneğin, görsel algı, büyük ve küçük harflerin ayırt edilmesi, sözcüklerdeki harflerin her zaman aynı boyutta ve yazı tipinde olmamasına rağmen bu değişmezliğin algılanmasını kolaylaştırır. Aynı şekilde, mekânda konum algısı gelişimi, yazının yönünü anlamayı ve harflerin birbirlerine olan uzamsal ilişkilerini algılamayı destekler (Ferah, 1996). Bu bağlamda, çocuğun yazı farkındalığı becerilerini geliştirmek amacıyla, yazılı materyallere ve çeşitli materyallere maruz bırakılan etkinliklerin görsel algı ile ilişkilendirilmesi büyük bir önem taşır. Yazı farkındalığı becerilerini geliştirmek amacıyla hazırlanan etkinlikler ve bu etkinliklerde kullanılan materyallerin görsel algı gelişimine katkı sağlamak için renk, boyut, şekil, doku, fonksiyon, perspektif, mekânsal ilişkiler ve odak noktaları gibi özelliklere dikkat edilmesi önemlidir (Çukur ve Güller, 2011). Ayrıca, okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri, görsel algının alt bileşenleri olan el-göz koordinasyonu, şekil-zemin ayrımı, algı sabitliği, mekânda konum ve uzamsal ilişkilerle ilişkilendirilerek tasarlandığında, çocukların yazı farkındalığı becerilerini desteklemede etkili olabilir (MEB; 2013). Bu noktadan hareketle, görsel algı ve yazı farkındalığı alanlarına dayalı olarak tasarlanmış görsel algı destekli okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri önemlidir. Bu çalışmada, 61-72 aylık çocukların yazı farkındalığı becerilerine etkisini incelemek amacıyla hazırlanan bu etkinlikler değerlendirilmiş ve Türk çocuklarının eğitiminde kullanılabilirliği göz önüne alınmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı, görsel algı destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin çocukların yazı farkındalığı becerileri üzerindeki etkisini değerlendirmektir. Bu bağlamda bu araştırmanın farksızlık hipotezi (H_0) şudur:

H_0 : "Görsel algı destekli okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri uygulanan deney grubundaki çocuklar, mevcut eğitim programının uygulandığı kontrol grubundaki çocuklara göre yazı farkındalık puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir artış göstermez."

H_0 hipotezinin desteklenmemesi durumunda kabul edilmesi önerilen hipotez şudur: H_1 : "Görsel algı destekli okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri uygulanan deney grubundaki çocuklar, mevcut eğitim programının uygulandığı kontrol grubundaki çocuklara göre yazı farkındalık puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir artış gösterir."

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışmada, "Görsel Algılama Destekli Okuma Yazmaya Hazırlık Etkinliklerinin Yazı Farkındalığına Etkisinin İncelenmesi" amacıyla nicel araştırma yöntemi doğasına uygun yürütülmüştür. Çalışma tasarımı, yarı deneysel bir öntest-son test kontrol gruplu desen olarak yapılandırılmıştır. Araştırma sürecinde deney ve kontrol grupları oluşturulmuş ve çalışma, öntest aşaması ile başlamıştır. Deney grubuna, görsel algı

desteğiyle sunulan yazı farkındalığı etkinliklerini içeren özel bir eğitim programı uygulanmıştır. Kontrol grubu ise normal eğitim-ğretim programlarına devam etmiştir. Eğitim programının tamamlanmasının ardından her iki grup, son testlere tabi tutularak toplanan veriler gruplar arasında karşılaştırılmıştır. Çalışmanın temel amacı doğrultusunda araştırmanın bağımsız değişkeni, bu özel etkinliklerin uygulanma durumunu temsil etmektedir. Yani, çalışmada görsel algılama temelli okuma yazma etkinliklerinin uygulandığı deney grubu ile uygulanmadığı kontrol grubu arasındaki yazı farkındalığını (bağımlı değişken) değerlendirmek amaçlanmaktadır.

Katılımcılar

Çalışmaya katılmak için yaşları 5-6 arasında değişen 66 okul öncesi ocuk, rastgele seçilen bir örnekleme tabii tutulmuştur. Katılımcıların her biri için gönüllü veki veya yasal velilerinden yazılı izin alınmıştır. Çocuklara ait demografik veriler incelendiğinde deney grubundaki çocukların; %45,5'inin kız, %54,5'nin erkek olduğu; %21,2'sinin tek ocuk, %63,6'sının iki kardeş, %15,1'nn  ve daha fazla kardeşe sahip olduğu; annelerin %6,1'nin 29 yaş ve altı, %78,7'sinin 30-39 yaş %15,2'sinin 40-49 yaş aralığında olduğu, babaların %78,8'nin 30-39 yaş aralığında, %18,2'sinin 40-49 yaş, %3'nn 50 yaş ve üzeri olduğu; annelerin 33,3'nn ilkokul ve ortaokul mezunu, %39,4'nn lise, %27,3'nn niversite mezunu olduğu; babaların %24,3'nn ilkokul ve ortaokul mezunu, %36,4'nn lise, %39,3'nn niversite mezunu olduğu; annelerin %51,5'nin ev hanımı, %18,2'sinin memur, %24,2'sinin işi, %6,1'nin serbest meslek yaptığı, babaların ise %30,3'nn memur, %42,4'nn işi, %27,3'nn serbest meslek yaptığı belirlenmiştir.

Kontrol grubundaki çocukların; %54,5'inin kız, %45,5'nin erkek olduğu; %24,2'sinin tek ocuk, %54,5'nin iki kardeş, %21,3'nn  ve daha fazla kardeşe sahip olduğu; annelerin %18,2'sinin 29 yaş ve altı, %60,6'sinin 30-39 yaş %21,2'sinin 40-49 yaş aralığında olduğu, babaların %69,7'sinin 30-39 yaş aralığında, %27,3'nn 40-49 yaş, %3'nn 50 yaş ve üzeri olduğu; annelerin 45,4'nn ilkokul ve ortaokul mezunu, %48,5'nin lise, %6,1'nin niversite mezunu olduğu; babaların %18,2'sinin ilkokul ve ortaokul mezunu, %57,6'sının lise, %24,2'sinin niversite mezunu olduğu; annelerin %78,8'sinin ev hanımı, %3'nn memur, %12,1'nin işi, %6,1'nin serbest meslek yaptığı, babaların ise %33,4'nn memur, %42,4'nn işi, %24,2'sinin serbest meslek yaptığı tespit edilmiştir.

Kontrol grubu, çalışma sürecinde normal eğitim-ğretim programlarına devam etmiş ve herhangi bir özel eğitim programına dönük etkinlikler uygulanmamıştır. Bu grup, dil gelişimi ve bilişsel gelişim açısından aynı koşullarda ilerlemiştir, ancak çalışma sonuçlarıyla ilgili özel bir müdahale almamıştır. Deney grubunda yer alan çocuklara ise görsel algı destekli okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri uygulanmıştır.

Eğitim Programı ve Kazanımlar

Görsel Algılama Destekli Yazı Farkındalığı Etkinlikleri, ocukların yazı farkındalığı becerilerini geliştirmeye yönelik olarak tasarlanan özel eğitim etkinlikleridir. Bu etkinlikler, çocukların görsel algı yeteneklerini kullanarak yazıya dair farkındalık kazanmalarını hedefler. Bu etkinliklerin temel özellikleri şu şekildedir:

- *Görsel Algı Odaklı:* Bu etkinlikler, özellikle çocukların görsel algı becerilerini geliştirmeye odaklanır. Çocuklara görsel uyarılar aracılığıyla yazıya yönelik farkındalık kazandırma amacını taşır.
- *Dil Gelişimini Destekleme:* Dil gelişimi, bu etkinliklerin önemli bir bileşendir. Çocuklar, kelime dağarcıklarını genişletme, anlama ve ifade etme becerilerini geliştirmek için dil ile ilgili etkinliklerle karşılaşırlar.
- *Bilişsel Gelişime Katkı:* Görsel algılama etkinlikleri, çocukların bilişsel gelişimlerine olumlu katkılarda bulunur. Bu etkinlikler, çocukların düşünme yeteneklerini artırmalarına yardımcı olur. Etkinlikler, ocukların neden-sonuç ilişkisi kurmayı artırmayı hedefler. Çocuklar, görsel algıları kullanarak yazı farkındalığı ile ilgili tahminlerde bulunur.
- *Yaratıcı Düşünmeyi Teşvik:* Etkinlikler, ocuklara yaratıcı düşünme fırsatları sunar. Çocuklar, görsel uyarılarla etkileşime girerek yaratıcı düşünme becerilerini geliştirebilirler.
- *Dikkat ve Odaklanmayı Artırma:* Görsel algılama etkinlikleri, çocukların dikkatlerini çeşitli görsel ayrıntılara odaklanmalarını teşvik eder. Bu da okuma ve yazma gibi becerileri geliştirmek için temel bir bileşen olarak kabul edilir.

Bu etkinlikler, çocukların yazı farkındalığı kazanmalarına ve yazma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmak için kullanılır. Ayrıca, ocukların görsel algı becerilerini artırmalarına ve bilişsel gelişimlerine katkıda bulunurlar. Etkinliklerin geliştirilmesindeki aşamalar şu şekildedir:

- *Kuramsal Altyapı ve Literatür İncelemesi:* Bu aşamada, görsel algı, yazı farkındalığı ve erken okuryazarlık alanlarındaki literatür taranmıştır. Görsel algının nasıl işlediği ve bu alandaki teoriler (örneğin, Gestalt kuramı, Gibson'un Doğrudan Algı kuramı, Gregory'nin Yapılandırmacı Görsel Algı kuramı) göz önünde bulundurularak etkinlikler geliştirilmiştir.
- *Kazanım ve Gelişim Göstergelerinin Belirlenmesi:* MEB Okul Öncesi Eğitim Programı (2013) incelenmiş ve bu program çerçevesinde görsel algı ve yazı farkındalığı becerilerine yönelik kazanım ve gelişim göstergeleri belirlenmiştir.
- *Etkinliklerin Tasarlanması:* Bu aşamada, belirlenen kazanım ve gelişim göstergelerine uygun olarak özel etkinlikler tasarlanmıştır. Etkinlikler, çocukların bireysel özellikleri göz önünde bulundurularak deneye dayalı, duyuşal öğrenme süreçlerini içerecek şekilde oluşturulmuştur.
- *Oyun Temelli ve Aktif Öğrenme Süreçleri:* Etkinlikler ağırlıklı olarak oyun temelli olacak şekilde tasarlanmıştır. Bu yaklaşım, çocukların etkinliklere aktif katılımlarını teşvik etmektedir.
- *Dikkat Çekici Materyaller:* Eğitim ortamında dikkat çekebilecek somut materyaller hazırlanmıştır. Etkinlikler sırasında kullanılan materyaller, çocukların ilgisini çekecek ve öğrenme süreçlerini destekleyecektir.
- *Öğrenme Süreci:* Yazı farkındalığına ilişkin kitap kavramları (ön, arka, sayfaların çevrilmesi vb.), yazı ve resim arasındaki farklılıklar, yazının amacı, yazının yönü, çevresel yazılar isim çalışmaları, harf, sözcük, cümle kavramları, farklı yazı özelliklerinin olduğu hikaye kitaplarını kullanma ve özelliklerini fark etmeye yönelik becerilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmalar ayı zamanda uygun olan görsel algı alanıyla (göz motor koordinasyonu, şekil zemin ayırması, şekil sabitliği, mekanda konumun algılanması ve mekansal ilişkilerin algılanması) bütünleştirilerek kazandırılmaya çalışılmıştır.
- *Değerlendirme:* Etkinlikler sırasında ve sonrasında çocuklara düşünmeye yönlendirici açık uçlu sorular sorularak değerlendirme yapılmıştır.

İşlem

Araştırmanın yürütülme sürecinde yapılan deneysel işlem aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

- *Etkinliklerin Hazırlanması:* Araştırmacılar, "Görsel Algı Destekli Yazı Farkındalığı Etkinlikleri"ni geliştirerek 6 haftalık bir süreç için toplam 18 etkinlik hazırlamışlardır. Her etkinlik yaklaşık 45 dakika süresince haftada üç gün olmak üzere toplam 6 hafta boyunca uygulanmıştır. Etkinlikler, uzmanların görüşlerine sunulularak gerekli düzeltmeler yapılmış ve son halini almıştır.
- *Öğretmen Eğitimi:* Öntestlerin uygulanması sırasında deney grubundaki gönüllü öğretmene, etkinliklerin özellikleri, kazanımları, eğitim ortamının düzenlenmesi, kullanılan yöntemler, program içerisindeki öğrenme ve değerlendirme süreçleri hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Her uygulama öncesinde bir gün önceden öğretmene etkinlikler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş ve materyaller tanıtılmıştır.
- *Deney Grubu Uygulaması:* Deney grubu öğretmeni, "Görsel Algı Destekli Yazı Farkındalığı Etkinlikleri"ni çocuklara 6 hafta boyunca 45 dakika olacak şekilde toplam 18 etkinlik uygulamıştır.
- *Kontrol Grubu Uygulaması:* Kontrol grubu, kendi öğretmenleri tarafından uygulanan mevcut eğitim programının doğal akışında devam etmiştir.
- Bu süreç, araştırmanın yöntemine uygun olarak ilerlemiş ve verilerin toplanması ve analiz edilmesi için gerekli temel adımları içermiştir.

Veri Toplama Araçları

"*Kişisel Bilgi Formu*": Çocuklar hakkındaki kişisel bilgileri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen form, doğum tarihi, cinsiyet, kardeş sayısı, anne-baba öğrenim düzeyi ve anne-baba mesleği bilgilerine yönelik soruları içermektedir. Kişisel bilgi formları her çocuk için aileleri tarafından doldurulmuştur.

"*Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi*": Şimşek Çetin ve Alisinanoğlu (2013) tarafından geliştirilmiştir. "Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi"nin geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının başarılı bir şekilde tamamlandığı görülmektedir. İki faktörlü bir yapıya sahip olan kontrol listesi, genel madde dağılımına bakılarak "Kitap Kavramları" ve "Yazı Kavramları" faktörleri altında gruplandırılmıştır.

"Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi" için yapılan DFA (Doğrulamalı Faktör Analizi) sonuçlarına göre elde edilen uyum istatistikleri şu şekildedir: Ki-kare (χ^2) değeri 6102.71'dir. χ^2/sd (Ki-kare/serbestlik derecesi) değeri 52.16'dir. GFI (Goodness of Fit Index - Uyum İyiliği İndeksi) değeri 0.98'dir. AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index - Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi) değeri 0.97'dir. Bu değerler, "Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi"nin faktöriyel yapısının verilere uyumlu olduğunu göstermektedir. Özellikle, GFI değeri 0-1 aralığında yer aldığı ve 0.90'ı geçtiği için mükemmel bir uyumu gösterdiğini gösterir. Ayrıca, AGFI değeri de beklenen düzeyin üzerinde olduğu için, ölçüğün iyi bir şekilde uyum sağladığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar, "Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi"nin belirlenen iki faktörlü yapısının, gerçek verilerle uyumlu olduğunu göstermektedir. Bu, kontrol listenin ölçmek istediği kavramları ve faktörleri başarılı bir şekilde yansıttığını göstermektedir.

Kontrol listesinin güvenilirliği hakkında elde edilen bilgilere göre: Kontrol listesinin "Kitap Kavramları" başlığı altındaki birinci faktöre ait KR-20 güvenilirlik katsayısı 0.64 olarak saptanmıştır. İkinci faktör olan "Yazı Kavramları" başlığı altındaki KR-20 güvenilirlik katsayısı ise 0.51 olarak belirlenmiştir. Kontrol listesinin toplamına yönelik KR-20 güvenilirlik katsayısı ise 0.72 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler, kontrol listesinin genel olarak güvenilir olduğunu göstermektedir. Ancak, ikinci faktör olan "Yazı Kavramları" altındaki güvenilirlik katsayısı birinci faktöre göre daha düşüktür. Bu durum, kontrol listesinin "Yazı Kavramları" altındaki öğelerin ölçümünün biraz daha düşük güvenilirlik düzeyine sahip olduğunu gösterebilir. Bu noktada, kontrol listesinin bu öğelerinin daha fazla incelenmesi veya geliştirilmesi gerekebilir. Buna ek olarak, kontrol listesinin toplamında yüksek bir güvenilirlik katsayısı bulunduğu için, bu ölçüm aracının genel olarak güvenilir olduğu söylenebilir.

Veri Toplama Prosedürü

Araştırmanın başlangıcında, her çocuğa yazı farkındalığını ölçmeye yönelik bir ön-test uygulanmıştır. Bu ön-test, çocukların temel okuma ve yazma becerilerini değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Deney grubundaki çocuklar, görsel algılama destekli etkinliklere katılmışlardır. Bu etkinlikler, özel olarak hazırlanmış materyalleri ve görsel algılama becerilerini geliştirmeye yönelik oyunları içermektedir. Bu etkinlikler haftada üç gün boyunca, her bir oturum 45 dakika süren toplam altı hafta boyunca uygulanmıştır. Kontrol grubu ise mevcut eğitim programlarına devam etmiştir. Araştırmanın sonunda, her iki grup da yazı farkındalığını ölçmeye yönelik bir son-teste tabi tutulmuştur. Bu prosedür, deney grubunda uygulanan görsel algılama destekli etkinliklerin etkisinin tespit edilmesi için sırasıyla uygulanmıştır.

Veri Analizi

Araştırmada veri analizi sürecine geçilmeden önce varsayımlar incelenmiştir.

Normallik Varsayımı: Bu varsayım, ön-test ve son-test sonuçlarının her iki grup için de normal bir dağılıma sahip olup olmadığını belirlemek için yapılmıştır. Veri sayısı 30'dan büyük olduğu için Kolmogorov-Smirnov testi tercih edilmiştir. Kolmogorov-Smirnov normalite testi sonucuna göre ($p > .05$) olduğu için normal dağılım gösterdiği varsayılmıştır.

Homojenlik Varsayımı: Bu varsayım, deney grubu ve kontrol grubu arasındaki varyansların eşit olduğunu ifade eder. Bir başka ifade ile deney grubunun ve kontrol grubunun varyansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmamalıdır. Homojenlik varsayımını kontrol etmek için Levene's Test ($p > .05$) varyans homojen olduğu tespit edilmiştir.

Bağımsızlık Varsayımı: Bu varsayım, her bir katılımcının diğer katılımcıları etkilemediğini ifade eder. Katılımcıların bağımsızlığı, deney grubu ve kontrol grubu oluşturulurken, katılımcıların birbirinden bağımsız ve tesadüfen atanması sonucunda oluşturulmuştur. Elde edilen veriler, istatistiksel analiz için SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) yazılımı kullanılarak incelenmiştir. Ön-test ve son-test sonuçları arasındaki farklar, bağımsız örneklem t-testi ile değerlendirilmiştir. Ayrıca, deney grubu içinde etkinliklere katılan çocukların performansı, kontrol grubundakilerle karşılaştırmak amacıyla kendi aralarında bir t-testi uygulanmıştır.

Bulgular

61-72 ay arası çocukların yazı farkındalığı becerilerini desteklemek amacıyla görsel algılama destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin yazı farkındalığına etkisinin incelenmesi ilişkin bulgular aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 1. Deney ve Kontrol Grubundaki Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Alt Boyutları ve Toplamına İlişkin Ön-Test Puanlarına Göre Bağımsız Gruplarda T Testi Sonuçları

Ölçek	Test	n	\bar{X}	sd	Ss	t	p
Kitap Kavramları	Deney	33	5,939	64	1,143	,206	,432
	Kontrol	33	5,878	64	1,243		
Yazı Kavramları	Deney	33	3,969	64	1,793	,548	1.00
	Kontrol	33	4,212	64	1,798		
Yazı Farkındalığını Toplam	Deney	33	9,909	64	2,553	,286	,672
	Kontrol	33	10,090	64	2,602		

Tablo 1'e göre, deney ve kontrol grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Kitap Kavramları ön test puan ortalamaları arasında ($t = ,206$, $p > 0.05$) ile anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Deney ve kontrol grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Yazı Kavramları ön test puan ortalamaları arasında ($t = -,548$, $p > 0.05$) ile anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Deney ve kontrol grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Toplam ön test puan ortalamaları arasında ($t = -,286$, $p > 0.05$) ile anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulgular, eğitime başlarken deney ve kontrol grubundaki çocukların yazı farkındalığı becerileri açısından benzer özelliklere sahip olduklarını göstermektedir. Başlangıçta her iki grubun da aynı seviyede olduğu sonucuna varılabilir.

Tablo 2. Deney Grubundaki Çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Alt Boyutları ve Toplamına İlişkin Ön-Test / Son-Test Puanlarına Göre Bağımlı Gruplarda T Testi Sonuçları

Ölçek	Test	n	\bar{X}	sd	Ss	t	p
Kitap Kavramları	Ön test	33	5,939	32	1,143	5,455	.000*
	Son test	33	7,424	32	1,299		
Yazı Kavramları	Ön test	33	3,969	32	1,793	4,347	.000*
	Son test	33	5,606	32	1,730		
Yazı Farkındalığını Toplam	Ön test	33	9,909	32	2,553	5,320	.000*
	Son test	33	13,030	32	2,468		

* $p < 0,05$

Tablo 2'e göre, deney grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Kitap Kavramları boyutu ön test / son test puan ortalamaları arasında ($t = 5,455$, $p < 0.05$) ile anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Deney grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Yazı Kavramları alt boyutu ön test / son test puan ortalamaları arasında ($t = 4,347$, $p < 0.05$) ile anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Deney grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Toplamı ön test / son test puan ortalamaları arasında ($t = 5,320$, $p < 0.05$) ile anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuçlar, uygulanan görsel algılama destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin çocukların yazı farkındalığı becerilerinin gelişmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Gözlenen bu fark, son test puanı lehine olmuştur, yani uygulama sonucunda çocukların yazı farkındalığı becerileri olumlu bir şekilde gelişmiştir.

Tablo 3. Kontrol Grubundaki Çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Alt Boyutları ve Toplamına İlişkin Ön-Test / Son-Test Puanlarına Göre Bağımlı Gruplarda T Testi Sonuçları

Ölçek	Test	n	\bar{X}	sd	Ss	t	p
Kitap Kavramları	Ön test	33	5,878	32	1,243	1,277	,211
	Son test	33	6,242	32	1,225		
Yazı Kavramları	Ön test	33	4,212	32	1,798	375	,710
	Son test	33	4,363	32	1,799		
Yazı Farkındalığını Toplam	Ön test	33	10,090	32	2,602	1,015	,318
	Son test	33	10,606	32	2,120		

* $p < 0,05$

Tablo 3 incelendiğinde, yapılan Bağımlı Gruplarda t Testi sonuçlarına göre; kontrol grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Kitap Kavramları alt boyutu ön test / son test puan ortalamaları arasında ($t = 1,277, p > 0.05$) ile anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Kontrol grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Yazı Kavramları ön test / son test puan ortalamaları arasında ($t = ,375, p > 0.05$) ile anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Kontrol grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Toplamı ön test / son test puan ortalamaları arasında ($t = 1,015, p > 0.05$) ile anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuçlar, kontrol grubundaki çocukların yazı farkındalığı becerileri üzerinde, uygulanan programın okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Yani, kontrol grubundaki çocuklar arasında yazı farkındalığı becerilerinde belirgin bir gelişim gözlenmemiştir.

Tablo 4. *Deney ve Kontrol Gruplarındaki Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Alt Boyutları ve Toplamına İlişkin Son-Test Puanlarına Göre Bağımsız Gruplarda T Testi Sonuçları*

Ölçek	Grup	n	\bar{X}	sd	Ss	t	p
Kitap Kavramları	Deney	33	7,424	64	1,299	3,800	.000*
	Kontrol	33	6,242	64	1,225		
Yazı Kavramları	Deney	33	5,606	64	1,730	2,858	.006*
	Kontrol	33	4,363	64	1,799		
Yazı Farkındalığını Toplam	Deney	33	13,030	64	2,468	4,280	.000*
	Kontrol	33	10,606	64	2,120		

* $p < 0,05$

Tablo 4 incelendiğinde, deney ve kontrol grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi, Kitap Kavramları son test puan ortalamaları arasında ($t = 3,800, p < 0.05$) ile anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Deney ve kontrol grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi, Yazı Kavramları son test puan ortalamaları arasında ($t = 2,858, p < 0.05$) ile anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Deney ve kontrol grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Toplam son test puan ortalamaları arasında ($t = 4,280, p < 0.05$) ile anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, deney grubundaki çocukların yazı farkındalığı becerilerinin gelişiminde, uygulanan görsel algılama destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin olumlu bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Yani, deney grubundaki çocuklar arasında yazı farkındalığı becerilerinde belirgin bir gelişim gözlenmiştir ve bu gelişim, kontrol grubundaki çocuklardan daha yüksektir. Bu bulgular, görsel algılama destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin çocukların yazı farkındalığı becerilerini geliştirmede etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. *Deney Grubundaki Çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Alt Boyutları ve Toplamına İlişkin Son-Test / İzleme Testi Puanlarına Göre Bağımlı Gruplarda T Testi Sonuçları*

Ölçek	Test	n	\bar{X}	sd	Ss	t	p
Kitap Kavramları	Son test	33	7,424	32	1,299	1,071	,292
	İzleme	33	7,545	32	,971		
Yazı Kavramları	Son test	33	5,606	32	1,730	-,941	,354
	İzleme	33	5,727	32	1,586		
Yazı Farkındalığını Toplam	Son test	33	13,030	32	2,468	1,759	,088
	İzleme	33	13,272	32	2,267		

* $p < 0,05$

Tablo 5 incelendiğinde, Deney grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Kitap Kavramları son test / izleme testi puan ortalamaları arasında ($t = 1,071, p > 0.05$) ile anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Deney grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Yazı Kavramları son test / izleme testi puan ortalamaları arasında ($t = -,941, p > 0.05$) ile anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Deney grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi Toplam son test / izleme testi puan ortalamaları arasında ($t = 1,759, p > 0.05$) ile anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu sonuçlara göre, uygulanan görsel algılama destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin etkisinin son testten dört hafta sonra yapılan izleme testinde devam ettiği görülmektedir. Yani,

deney grubundaki çocukların yazı farkındalığı becerilerindeki gelişim istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Bu sonuç, etkinliklerin yazı farkındalığı becerilerine kalıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmada, görsel algılama destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin 61-72 aylık çocukların yazı farkındalığı becerilerine etkisi incelenmiştir. Deney grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi alt boyutları ve toplamına ait ön test / son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p < .05$). Benzer şekilde, deney ve kontrol grubundaki çocukların Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi alt boyutları ve toplamına ilişkin son test puan ortalamaları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < .05$). Ancak, kontrol grubunda Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Yazı Farkındalığını Değerlendirme Kontrol Listesi alt boyutları ve toplamına ait ön test ile son test puanları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > .05$). Deney grubuna uygulanan son testten dört hafta sonra yapılan izleme testinde puanların sabit kaldığı görülmüştür. Bu sonuçlar, uygulanan görsel algılama destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin çocukların yazı farkındalığı becerilerine kalıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, araştırma H0 hipotezinin reddedildiği ve H1 hipotezinin desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle, görsel algılama destekli okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin yazı farkındalığını desteklediği iddia edilebilir.

Yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirilen çalışmalar, çocukların yazı farkındalığı ve diğer okuma yazma becerilerinin gelişiminde öğrenme çevresinin zenginleştirilmesinin, sınıf içi ve okul dışı çevresel yazıların artırılmasının olumlu bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır (Berry, 2000; Coviello, 2005; Reutzell vd., 2003). Aynı şekilde, Bayraktar (2013), Bailet vd., (2009), Şimşek (2011) ile Yaden vd., (2000) tarafından yürütülen araştırmalar, öğrenme ortamlarının zenginleştirildiği, çocukların etkin bir şekilde katılım sağladığı, paylaşarak, keşfederek ve sorgulayarak öğrendikleri metotlar ve süreçleri içeren erken okuryazarlık becerilerini destekleyen nitelikli eğitim programlarının uygulanmasının, çocukların yazı farkındalığı becerilerinde anlamlı düzeyde artışa neden olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Breit-Smith, Justice, McGinty ve Kaderavek (2009) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma, yazı farkındalığını desteklemek amacıyla uygulanan altı deneysel araştırmayı incelemiş ve bu araştırmalarda kullanılan yazı farkındalığına yönelik müdahale programlarının çocukların yazı farkındalığı üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, deney grubundaki çocukların yazı farkındalığının artışında, sınıfta sunulan çeşitli yazılı materyallerin ve yazı farkındalığına yönelik eğitim programının etkili olduğu savunulabilir.

Çocuklara kitap okumanın ve kitap üzerinde yapılan çalışmaların yazı farkındalığı becerisi üzerindeki etkisini saptamaya yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde, Efe ve Temel (2018), Justice ve Ezel (2002), Horner (2004) ve, Lefebvre, Trudeau ve Sutton (2011), Lovelace ve Stewart (2007) tarafından yürütülen çalışmalarda, çocuklara hikaye kitapları okumanın yazı farkındalığının geliştirilmesinde etkili olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde, Mol, Bus ve Jong (2009), etkileşimli hikaye okuma müdahale programlarındaki hikaye öncesi, hikaye okuma ve hikaye okuma sonrasında yapılan etkinliklerin çocukların yazı farkındalığına etki ettiğini ifade etmiştir. Okul öncesi dönemdeki çocuklara yönelik resimli hikaye kitaplarını okuma ve kitap üzerinde yapılan yazı farkındalığına yönelik çalışmalar, çocukların yazının özelliklerini fark etmelerinde aracı bir rol üstlenir (Temple, Ogle, Crawford ve Freppon, 2005). Bu araştırmada eğitim etkinliklerinde kullanılan hikaye kitaplarının çocukların yazı farkındalığının desteklenmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Çocukların yazı farkındalığı becerilerinin gelişmesini etkileyen faktörlerden biri olan görsel algı, yirminci yüzyılın başlarından itibaren Gestalt psikologlarının etkisiyle erken okuryazarlık konusundaki araştırmalarda incelenen önemli bir konu haline gelmiştir (Ferah, 2001). Örneğin, Karaman (2013), harf bilgisinin kazanımında görsel algı becerilerinin kritik bir rol oynadığına vurgu yapmıştır. Dere (2019) ise görsel-motor koordinasyon ile yazı farkındalığı arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Aynı şekilde, Büyükalan, Purtaş, Özkür (2019) görsel algı seviyesinin çocukların erken okuryazarlık becerileriyle paralel olduğunu belirtmiştir. Bu araştırmaların yanı sıra, görsel algının erken okuryazarlığın önemli bir bileşeni olan okuma becerilerine etkisi de birçok çalışmada ele alınmıştır (Franchescini vd., 2015; Kavale ve Forness, 2000; Memiş ve Ayvaz Sivri, 2016; Parea, Panadero, Moret-Tatay ve Gomez, 2012; Schneps vd., 2013).

Bu bağlamda, görsel algı becerilerinin çocukların bilişsel aktivitelerini etkilediği göz önüne alındığında, araştırmalar görsel algının akademik becerilerin gelişiminde önemli bir etkisi olduğunu göstermiştir (Caremes, Irwin, Kofler, 2022; Duiser, van der Kamp, Ledebt ve Savelsbergh, 2014; Grewal, Vig ve Saini, 2014; Pienaar, Barhorst ve Twisk, 2014). Bu araştırma, yazı farkındalığına yönelik etkinliklerin görsel algı

süreçleriyle desteklenmesi gerekliliğini vurgulamakta ve bu bağlamda etkinliklerde farklı Şekil, doku, renk içeren nesnelerin kullanılmasının, el-göz koordinasyonunu geliştirmenin, benzerlik ve farklılıklara dikkat çekmenin yazı ile ilişkili harf ve sözcüklerin birbirleriyle ilişkisini ve farklılıklarını anlamak konusunda önemli bir destek sağladığını öne sürmektedir. Bu nedenle, bu tür etkinliklerin yazı farkındalığı becerilerinin gelişimine katkıda bulunduğu düşünölmektedir.

Bu araştırma sonuçlarına dayanarak aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

1. Daha geniş bir örnekleme araştırmalar: Görsel algı destekli yazı farkındalığı etkinliklerinin etkililiğini daha geniş bir örneklem üzerinde test etmek, elde edilen sonuçların genelleme kabiliyetini artırabilir. Daha büyük bir örneklem, sonuçların istatistiksel gücünü artırarak daha sağlam sonuçlar elde etmeyi sağlayabilir.
2. Eğitim etkilerinin uzun dönemli izlenmesi: Eğitimin etkilerini değerlendirmek için uzun vadeli bir perspektif kullanmak, etkinliklerin çocukların yazı farkındalığı becerileri üzerindeki kalıcı etkisini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Belirli bir süre boyunca izleme testleri uygulayarak, eğitim sonuçlarının zaman içinde nasıl değiştiğini gözlemleyebilirsiniz.
3. Diğer erken okuryazarlık becerilerine görsel algı desteği: Görsel algı desteğinin sadece yazı farkındalığı ile sınırlı olmadığını düşünerek, erken okuryazarlıkla ilgili diğer becerileri desteklemek için benzer etkinlikler geliştirebilirsiniz. Örneğin, harf tanıma, kelime okuma veya metin anlama gibi becerileri hedefleyen görsel algı destekli etkinlikler geliştirebilirsiniz.
4. Öğretmen ve ebeveyn farkındalığı: Görsel algı becerilerinin yazı farkındalığı gelişimiyle olan ilişkisi konusunda öğretmenlerin ve ebeveynlerin bilinçlendirilmesi önemlidir. Bu nedenle, seminerler veya eğitim programları düzenleyerek, bu konudaki farkındalıklarını artırabilirsiniz.
5. Disiplinler arası işbirliği: Yazı farkındalığı becerilerini desteklemeye yönelik araştırmalarda ve eğitim uygulamalarında, farklı disiplinlerden uzmanların bir araya gelerek işbirliği yapmaları önemlidir. Bu, daha etkili ve bütöncöl bir yaklaşımın geliştirilmesine yardımcı olabilir.

Bu öneriler, görsel algı destekli yazı farkındalığı etkinliklerinin daha geniş bir bağlamda ve uzun vadeli etkilerini incelemek, çocukların yazı farkındalığı becerilerini desteklemek ve bu konudaki bilinç düzeyini artırmak için başlangıç noktası olarak kullanılabilir.

Etik Beyan

“Görsel Algulama Destekli Okuma Yazmaya Hazırlık Etkinliklerinin Yazı Farkındalığına Etkisinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 11.02.2022 tarih ve 2022/62 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Birinci yazar alan yazın taraması, eğitim programının hazırlanması ve uygulanması, verilerin toplaması ve raporlaştırma işlemlerinde görev alarak işin yüzde ellilik bir bölümünde görev almıştır. İkinci yazar alan yazın taraması, eğitim programının hazırlanması verilerin analizi ve raporlaştırma işlemlerinde görev alarak işin yüzde ellilik bir bölümünde görev almıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırmacıların araştırma ile ilgili diğer kişi veya kurumlarla yaşanabilecek çıkar çatışmaları bulunmamaktadır

Teşekkür

Deneyisel uygulama sürecinde destek olan öğretmen ve çocuklara teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Alisinanoğlu, F. ve Şimşek, Ö. (2012). Okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının okul öncesi dönemdeki çocukların yazmaya hazırlık becerilerine etkisinin incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(2), 1-14. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/209701>
- Bademci, D. (2016). *66-72 aylık çocukların yazı farkındalığı ve yazmaya hazırlık becerilerinin çeşitli değerışkenler açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Bailet, L. L., Repper, K. K., Piasta, S. B. ve Murphy, S. P. (2009). Emergent literacy intervention for prekindergarteners at risk for reading failure. *Journal of Learning Disabilities*, 40 (4), 336-355. doi: 10.1177/0022219409335218
- Bayraktar, V. (2013). *Okuma-yazmaya hazırlık eğitim programı'nın anasınıfına devam eden 6 yaş grubu çocukların yazı farkındalığı becerilerine ve ilkököl birinci sınıftaki ses farkındalığı ve okuma yazma becerilerine etkisinin incelenmesi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bayraktar, V. (2018). Investigating print awareness skills of preschool children in terms of child and parent variances. *Eğitim ve Bilim*, 43(196), 49-65. doi: 10.15390/EB.2018.7679
- Berk, L. E. (2013). *Çocuk gelişimi*. (Çev. A. Dönmez). İstanbul: İmge Yayınevi
- Bernstein, D.A. ve Nash, P.W. (2008). *Essentials of psychology*. Copyright Material
- Berry, R.S. (2000). *Children's environmental print reability, validity and relationship to early reading* (Doctoral thesis). University of North Carolina North Carolina, USA.
- Bornstein, M. H., Arterberry, M. E. ve Mash, C. (2005). Perceptual development. In M. H. Bornstein & M. E. Lamb (Eds.), *Developmental science: An advanced textbook* (pp. 283–325). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Breit-Smith, A., Justice, L.M., McGinty, A.S. ve Kaderavek J. (2009). How often and how much? intensity of print referencing intervention. *Topics in Language Disorders*, 4, 360–369. Eric number: EJ88527
- Büyükalın, F., S., Purtaş, Ö. ve Özkür, F. (2019). Anasınıfına devam eden çocukların görsel algı gelişim seviyeleri ile okuma yazmaya hazırlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(21), 1091-1098. doi: 10.31589/JOSHAS.196
- Carames C.L., Irwin, L. N. ve Kofler, M. J. (2022) Is there a relation between visual motor integration and academic achievement in schoolaged children with and without ADHD?, *Child Neuropsychology*, 28(2), 224-243. doi:10.1080/09297049.2021.1967913
- Cheng, D., Xiao, Q., Chen, Q., Cui, J. ve Zhou, X. (2018). Dyslexia and dyscalculia are characterized by common visual perception deficits. *Developmental Neuropsychology*, 43(6), 497-507. doi: 10.1080/87565641.2018.1481068
- Cook, K.L. (1992). *The effect of an intervention program on writing readiness as measured by the developmental test of visual motor integration* (Master Thesis). Texas Women's University, Texas.
- Cornelissen, P., Richardson, A., Mason, A., Fowler, S. ve Stein, J. F. (1995). Contrast sensitivity and coherent motion detection measured at photopic luminance levels in dyslexics and controls. *Vision Research*, 35(10), 1483–1494. doi: 10.1016/0042-6989(95)98728-R
- Coviello, R. H. (2005). *Language and literacy environment quality in early childhood classrooms: exploration of measurement strategies and relations with children's development* (Doctoral Thesis). University of Pennsylvania State, USA.
- Çayır, A. (2017). Analyzing the reading skills and visual perception levels of first grade students. *Universal Journal of Educational Research*, 5(7), 1113-1116. doi: 10.13189/ujer.2017.050704
- Çukur, Y. ve Güller, D.A. (2011). Erken çocukluk döneminde görsel algı gelişimine uygun 25 mekân tasarımı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 24(24), 25-36. Erişi adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/197962>
- Decker, C. A. ve Decker, J. R. (2016). *Planning and administering early childhood programs* (11st ed.). New Jersey: Pearson Education, Inc.
- Dehaene, S. (2014). *Beyin nasıl okur?* (Çev. O. Karakaş). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Demir, E. (2021). *60-72 aylık çocukların erken okuryazarlık becerileri ve görsel algı düzeyleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dere, Z. (2019). Investigating the creativity of children in early childhood education institutions. *Universal Journal of Educational Research*, 7(3), 652-658. doi: 10.13189/ujer.2019.070302
- Duiser, I. H., van der Kamp, J., Ledebt, A. ve Savelsbergh, G. J. (2014). Relationship between the quality of children's handwriting and the beery buktenica developmental test of visuomotor integration after one year of writing tuition. *Australian Occupational Therapy Journal*, 61(2), 76-82. doi: 10.1111/1440-1630.12064
- Efe, M. ve Temel, Z. F. (2018). Okul öncesi dönem 48-66 ay çocuklarına Etkileşimli Kitap Okuma Programı'nın yazı farkındalığına etkisinin incelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 257-283. doi: 10.24130/eccd-jecs.196720182257
- Ergül, C., Karaman, G., Akoğlu, G., Tufan, M., Dolunay Sarıca, A. ve Bahap Kudret, Z. (2014). Okul öncesi öğretmenlerinin "erken okuryazarlık" kavramına ilişkin bilgi düzeyleri ve sınıf uygulamaları. *İlköğretim Online*, 13(4), 1449-1472. doi: 10.17051/io.2014.71858
- Farroni, T. ve Menon, E. (2008). *Visual perception and early brain development*. Centre for Brain and Cognitive Development. Birkbeck College: UK.
- Farver, J. M., Nakamoto J. ve Lonigan C. J. (2007). Assessing preschoolers' emergent literacy skills in english and spanish with the get ready to read! screening tool. *Annals of Dyslexia*, 57(2), 161-178. doi: 10.1007/s11881-007-0007-9
- Ferah, A. (1996). *İlk okuma yazmada görsel algı ve zekânın yeri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ferah, A. (2001). Okuma-yazmayı öğrenmede göz hareketleri ve görme algısı. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 279, 24-32.
- Franceschini, S., Bertoni, S., Ronconi, L., Molteni, M., Gori, S. ve Facoetti, A. (2015). "Shall we play a game?": Improving reading through action video games in developmental dyslexia. *Current Developmental Disorders Reports*, 2(4), 318-329. doi:10.1007/s40474-015-0064-4
- Frostig, M. (1964). *Developmental test of visual perception*. Palo Alto, CA, Consulting Psychologists Press.

- Frostig, M., Lefever, D. W. ve Whittlesey, J. R. (1964). *Developmental test of visual perception*. Palo Alto, CA, Consulting Psychologists Press.
- Gander, M. J. ve Gardiner, H. W. (2007). *Çocuk ve ergen gelişimi* (Çev: Bekir Onur). (6. baskı). Ankara: İmge kitapevi.
- Geisler, W. S. (2008). Visual perception and the statistical properties of natural scenes. *Annual Review of Psychology*, 59, 167-192. doi: 10.1146/annurev.psych.58.110405.085632
- Grewal, R. K., Vig, D. ve Saini, S. (2014). Role of visual perception in improving quality of handwriting. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 5(5), 591-595. Erişim adresi: <https://research.ebsco.com/c/w2nkfb/viewer/pdf/iw5dp3q27z>
- Griffith, P. L., Beach, S. A., Ruan, J. ve Dunn, L. (2008). *Literacy for young children*. London: Corwn Press.
- Horner, S. L. (2004). Observational learning during shared book reading: The effects on preschoolers' attention to print and letter knowledge. *Reading Psychology*, 25, 167-188. doi: 10.1080/02702710490484714
- Işıtan, S. ve Akoğlu, G. (2016). Yazı farkındalığı becerilerinin resimli çocuk kitabı aracılığıyla değerlendirilmesi: güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(3), 1333-1352. doi: 10.7827/TurkishStudies.9111
- Jalongo, M. R. (2013). *Early childhood language arts* (6th ed.). Boston: Pearson
- Johnson, S.P. (2001). Neurophysiological and psychophysical approaches to visual development. In Kalverboer, A.F, Gramsbergen, A.(Eds.), *Handbook of brain and behaviour in human development* (pp.653-675). Amsterdam: Elsevier.
- Justice , L. M. ve Sofka , A. E. (2010). *Engaging children with print : building early literacy skills through quality read-alouds* . New York: The Guilford Press.
- Justice, L.M. ve Ezell, H.K. (2002). Use of storybook reading to increase print awareness in at-risk children. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 11, 17-29. Erişi adresi: <http://ajslp.pubs.asha.org/>
- Kaiser, M. L., Albaret, J. M. ve Doudin, P. A. (2009). Relationship between visual-motor integration, eye-hand coordination, and quality of handwriting. *Journal of Occupational Therapy, Schools, & Early Intervention*, 2(2), 87-95. doi: 10.1080/19411240903146228
- Kamei-Hannan, C. ve Ricci, L. A. (2015). *Reading connections: strategies for teaching students with visual impairments*. New York: Pearson Education, Inc.
- Kandır, A. ve Yazıcı, E. (2016). Okul Öncesi Eğitim Programı' nın okuma yazma becerilerinin gelişimi yönünden değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(3), 451-488. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/312855>
- Karaman, G. (2013). Erken okuryazarlık becerilerini değerlendirme aracı'nın geliştirilmesi, geçerlik ve güvenilirlik çalışması (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kavale, K. (1982). Meta-analysis of the relationship between visual perceptual skills and reading achievement. *Journal of Learning Disabilities*, 15(1), 42-51. doi: 10.1177/0022219482015001
- Kavale, K. A. ve Forness, S. R. (2000). Auditory and visual perception processes and reading ability: a quantitative reanalysis and historical reinterpretation. *Learning Disability Quarterly*, 23(4), 253-270. doi: 10.2307/1511348
- Klein, S., Guiltner, V., Sollereder, P. ve Cui, Y. (2010). Relationships between fine-motor, visual-motor and visual perception scores and handwriting legibility and speed. *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*, 31(1), 103-114. doi: 10.3109/01942638.2010.541753
- Kurtz, L. A. (2006). *Visual perception problems in children with ad/ hd, autism and other learning disabilities: a guide for parents and professionals*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Küçükkelepeçe, A. (2020). *60-72 ay arasındaki çocukların dil gelişimleri, temel matematiksel akıl yürütme becerileri ve görsel algı düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Lefebvre, P., Trudeau, N. ve Sutton, A. (2011). Enhancing vocabulary, print awareness and phonological awareness through shared storybook reading with low-income preschoolers. *Journal of Early Childhood Literacy*, 11(4), 453-479. doi: 10.1177/1468798411416581
- Lovelace, S. ve Stewart, S. R. (2007). Increasing print awareness in preschoolers with language impairment using non-evocative print referencing. *American Speech Language Hearing Association*, 38, 16-30. doi: 10.1044/0161-1461(2007/003)
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2006). *Okul öncesi eğitim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2013). *Okul öncesi eğitim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları.
- McGinty, A. S., Sofka, A., Sutton, M. ve Justice, L. (2006). Fostering print awareness through interactive shared reading. In A van Kleeck (Eds.), *Storybook reading as a clinical tool* (pp.77- 119). San Diego, CA: Plural
- Memiş, A. ve Harmanakaya, T. (2012). İlköğretim okulu birinci sınıf öğrencisinin görsel algı düzeyleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16 (1), 32-35. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/21485/230291>
- Memiş, A. ve Ayvaz Sivri, D. (2016). The analysis of reading skills and visual perception levels of first grade turkish students. *Journal of Education and Training Studies*, 4(8), 161 166. doi:10.11114/jets.v4i8.1663
- Meng, X., Cheng-Lai, A., Zeng, B., Stein, J. F. ve Zhou, X. (2011). Dynamic visual perception and reading development in Chinese school children. *Annals of Dyslexia*, 61, 161-176. doi: 10.1007/s11881-010-0049-2
- Mol, S. E., Bus, A. G. ve Jong M. T. (2009). Interactive book reading in early education: a tool to stimulate print knowledge as well as oral language. *Review of Educational Research*, 79(2), 979-1007. doi: 10.3102/0034654309332
- Morrow, L. M. (2007). *Developing literacy in preschool*. London: The Guilford Press.

- Özcan, A.F. (2020). *İlkokuma yazma öğrenme sürecinin yordayıcıları: Görsel algı ve fonolojik farkındalık* (Doktora Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.
- Perea, M., Panadero, V., Moret-Tatay, C. ve Gómez, P. (2012). The effects of inter-letter spacing in visual-word recognition: Evidence with young normal readers and developmental dyslexics. *Learning and Instruction*, 22(6), 420-430. doi: 10.1016/j.learninstruc.2012.04.001
- Pienaar, A. E, Barhorst, R. ve Twisk J.W.R. (2014). Relationships between academic performance, ses school type and perceptual-motor skills in first grade south african learners: NW-CHILD study. *Child: Care, Health and Development*, 40(3), 370-378. doi: 10.1111/cch.12059.
- Plotnik, R. (2009). *Psikolojiye giriş*. (Çev.T. Geniş). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Read, C. (1971). Pre-School children's knowledge of english phonology. *Harvard Educational Review*, 41(1), 1-34. doi: 10.17763/haer.41.1.91367v0h80051573
- Reinartz, A. ve Reinartz, E. (1975). *Wahrnehmung Gstraining* (Won Frostig, M., David Horne, B.A. und Ann-Marie Miler, M.A.), An Weisung Self: Dortmund
- Reutzel, D. R., Fawson, P. C., Young, J. R., Morrison, G. T. ve Wilcox, B. (2003). Reading environmental print: what is the role of concepts about print in discriminating young readers' responses?. *Reading Psychology*, 24, 123-162. doi: 10.1080/02702710308232
- Rodrigues, A. P., Rebola, J., Jorge, H., Ribeiro, M. J., Pereira, M., van Asselen, M. ve Castelo-Branco, M. (2017). Visual perception and reading: New clues to patterns of dysfunction across multiple visual channels in developmental dyslexia. *Investigative Ophthalmology & Visual Science*, 58(1), 309-317. doi: 10.1167/iovs.16 20095
- Schneck, C. M. (2005). Visual perception. J. Case-Smith, A. S. Allen, and P. Pratt, (Eds.), *Occupational Therapy for Children* (pp.357-386). Mosby.
- Schneps, M. H., Thomson, J. M., Sonnert, G., Pomplun, M., Chen, C. ve Heffner-Wong, A. (2013). Shorter lines facilitate reading in those who struggle. *PloS One*, 8(8), e71161. doi: 10.1371/journal.pone.0071161
- Shanahan, T. ve Lonigan, C. J. (2010). The national early literacy panel a summary of the process and the report. *Educational Researcher*, 39(4), 279-285. doi: 10.3102/0013189X10369172
- Storch, S.A. ve Whitehurst, G.J. (2002). Oral language and code-related precursors to reading: evidence from a longitudinal structural model. *Developmental Psychology*, 38(6), 934-947. Erişi adresi: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12428705/>
- Strickland, D. S. ve Schickedanz, J. A. (2009). *Learning about print in preschool: working with letters, words, and beginning links with phonemic awareness* (2nd Ed.). Newark, DE: International Reading Association.
- Şimşek Çetin, Ö. ve Alisinanoğlu, F. (2013). Okul öncesi dönemdeki çocukların yazı farkındalığını değerlendirme kontrol listesi'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 15-27. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article/file/149894>
- Şimşek, Ö. (2011). *60-72 aylık çocukların yazı farkındalığı ve yazmaya hazırlık becerilerinin gelişiminde okuma yazmaya hazırlık programının etkisinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Temple, C., Ogle, D., Crawford, A. ve Freppon, P. (2005). *All children read teaching for literacy in today's diverse classrooms*. USA: Pearson Education.
- Tsai, C. L., Wilson, P. H. ve Wu, S. K. (2008). Role of visual- perceptual skills (non-motor) in children with developmental coordination disorder. *Human Movement Science*, 27, 649-664. doi: 10.1016/j.humov.2007.10.002
- Wiederholt, J. L. (1972). The predictive validity of frostig's constructs as measured by the developmental test of visual perception. Erişi adresi: <https://eric.ed.gov/?id=ED071029>
- Yaden, D., Tam A, Madrigal, P., Brassell D., Massa J., Altamirano L.S. ve Armendariz, J. (2000). Early literacy for inercity children: the effects of reading and writing intervention in english and spanish during the preschool years. *The Reading Teacher*, 54(2), 186-189. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/20204894>

EXTENDED ABSTRACT

Literacy, beginning from the onset of learning one's native language and evolving throughout life, is a complex and multidimensional process intertwined with numerous disciplines (Decker & Decker, 2016; Kamei-Hannan & Ricci, 2015). Literacy encompasses prerequisite knowledge, skills, and attitudes, with writing awareness being one of its early dimensions (Griffith, Beach, Ruan & Dunn, 2008; Jalongo, 2013). Writing awareness, a lifelong process starting from birth, relies on sensory perceptions for understanding, interpreting, and adapting to surrounding events (Cornelissen et al., 1995; Cook, 1992), with visual perception being a crucial component (Geisler, 2008). The concept of visual perception gained prominence in literacy research following the work of Gestalt psychologists from the 1920s (Ferah, 2001) and was later defined by Frostig et al. (1964) and Read (1971) as part of early literacy skills emerging in the preschool period. Kavale (1982) suggested including visual perception among the predictors of reading and writing success, while Riberio (2013) emphasized its importance in developing reading skills. Current literature indicates a need for further exploration and experimental studies on the relationship between writing awareness and visual perception skills. Consequently, this research aims to examine the effect of visual perception supported reading and writing readiness activities on writing awareness skills in preschool education in Turkey. *In this context, the null hypothesis (H₀) of this research is as follows:* H₀: "Children in the

experimental group, who undergo visual perception supported reading and writing readiness activities, do not show a statistically significant increase in writing awareness scores compared to children in the control group, who receive the standard education program." Should H₀ not be supported, the alternative hypothesis (H₁) proposed is: H₁: "Children in the experimental group, who undergo visual perception supported reading and writing readiness activities, demonstrate a statistically significant increase in writing awareness scores compared to children in the control group." This study adopts a quantitative research method with a quasi-experimental pre-test post-test control group design to examine the Effect of Visual Perception Supported Reading and Writing Readiness Activities on Writing Awareness. Sixty-six preschool children (aged 5-6) were randomly selected to participate in the study, each obtaining written consent from a parent or legal guardian. The Visual Perception Supported Writing Awareness Activities were designed to enhance children's writing awareness skills. These activities aim to cultivate awareness of writing through the utilization of visual perception abilities. Key features of these activities include a focus on visual perception, language development support, cognitive growth, encouragement of creative thinking, and attention and concentration improvement. The development of the activities involved theoretical foundation and literature review, determination of learning outcomes and development indicators, design of activities, creation of game-based and active learning processes, use of engaging materials, learning process consideration, and evaluation steps. Researchers developed a total of 18 activities for a six-week period, with each activity lasting approximately 45 minutes, conducted three days per week. Data was collected using the "The Control List for The Evaluation of The Print Awareness of Pre-School Children" developed by Şimşek Çetin and Alisinanoğlu (2013). The control list, which has successfully completed validity and reliability studies, is structured into two factors: "Book Concepts" and "Writing Concepts". The difference between pre-test and post-test results was analyzed using independent sample t-tests, and within the experimental group, a t-test was conducted for performance comparison with the control group. No significant difference was found between the pre-test mean scores of the experimental and control groups. However, a significant difference was observed in the pre-test/post-test mean scores of the experimental group ($p < .05$). Similarly, a significant difference favoring the experimental group was identified in the post-test mean scores ($p < .05$). In the control group, however, no statistically significant difference was found between pre-test and post-test scores ($p > .05$). A follow-up test conducted four weeks after the post-test in the experimental group showed consistent scores, indicating a lasting effect of the applied visual perception supported reading and writing readiness activities on children's writing awareness skills. Visual perception has been an important subject in early literacy research since the early 20th century, influenced by Gestalt psychologists (Ferah, 2001). Karaman (2013) emphasized the critical role of visual perception skills in letter recognition. Dere (2019) found a significant correlation between visual-motor coordination and writing awareness, while Büyükalın, Purtaş, & Özkür (2019) noted the parallelism between visual perception level and early literacy skills. Additionally, the impact of visual perception on reading skills, a key component of early literacy, has been explored in various studies (Kavale & Forness, 2000; Memiş & Ayvaz Sivri, 2016; Franceschini et al., 2014; Parea et al., 2012; Schneps et al., 2013). *Based on these findings, the following recommendations can be made:* 1. Testing the effectiveness of visual perception supported writing awareness activities on a larger sample could enhance the generalizability of the results. A larger sample size could increase the statistical power, leading to more robust findings. 2. Employing a long-term perspective to assess the impact of education could help better understand the lasting effects of the activities on children's writing awareness skills. Monitoring tests over a period could reveal how educational outcomes evolve over time. 3. Considering that visual perception support is not limited to writing awareness, similar activities could be developed to support other early literacy skills.

Okul Öncesi Çocuğa Sahip Annelerin Oyunda Risk Alma Toleranslarının Çocuğun Mizacı ve Çocuğa Ait Değişkenler Bağlamında İncelenmesi

Özlem GÖZÜN KAHRAMAN¹, Esra YAZGAN²,
Deniz SÖKMEZ³ ve Merve KARAGÖZ⁴

Öz

Bu çalışmada, okul öncesi dönem çocuğa sahip annelerin oyunda risk almaya yönelik tolerans düzeyleri, çocuğun mizaç özellikleri, yaşı, cinsiyeti, doğum sırası, kardeş durumu, açık havada oyun oynama sıklığı gibi çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırmada 146 anneye Oyunda Risk Alma Toleransı Ölçeği (ORAT), Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği (ÇİMÖ) ve kişisel bilgi formu uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda mizacın aktivite boyutuyla annelerin oyunda risk alma toleransı puanları arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca çocukların açık havada oyun oynama sıklığı ile annelerin oyunda risk alma toleransı puanları arasında da anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Çocukları her gün açık havada oyun oynayan annelerin oyunda risk alma toleransı puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar, çocuklardaki aktif mizaç özelliğinin annelerin oyunda risk alma toleransı ile pozitif ilişkili olduğunu ve annelerin risk alma toleranslarında çocuğun açık havada oyun oynama sıklığına da önemli olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda çocuğun mizacının hareketli olmasının yanında çocuğa sağlanan açık havada oyun deneyimlerinin de ebeveynlerin risk alma toleranslarında anlamlı farklılık oluşturduğu söylenebilir. Ebeveynlerin çocukların oyunda risk alma davranışlarının gelişim sürecindeki önemini fark etmeleri önemlidir. Risk almanın normal gelişimin önemli bir parçası olduğu unutulmamalı ve çocuğun oyunlarında bu doğal riskleri deneyimlemeleri sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Riskli Oyun, Mizaç, Okul Öncesi

Investigation of Risk Taking Tolerances of Mothers with Preschool Children in the Context of Child's Temperament and Child's Variables

Abstract

This study examines the tolerance levels of mothers with preschool children to take risks in play in terms of various child-related variables such as the child's temperament, age, gender, birth order, sibling status, frequency of playing outdoors. The research applied personal information form with two different scales to 146 mothers: the Tolerance of Risk in Play Scale (TRIPS) and the Temperament Scale for Children (TSC). As a result of the research, a significant low-level relationship was found between the activity dimension of temperament and risk-taking tolerance scores. A significant relationship was found between children's outdoor play frequency and their risk-taking tolerance scores in games. In addition, it was observed that there was a significant difference between the frequency of children playing outdoors and the mothers' risk-taking tolerance scores. It was determined that mothers whose children play outdoors every day have higher risk-taking tolerance scores. These results show that active temperament in children is positively related to mothers' risk-taking tolerance in play, and the frequency of children's outdoor play is also essential in mothers' risk-taking tolerance. In this respect, it can be said that the risk-taking tolerance of the mothers may be effective in both the child's temperament being active and the outdoor play experiences provided to the child. It is important for parents to realize the importance of children's risk-taking behaviors in play in the development process. It should not be forgotten that taking risks is an essential part of normal development, and the child should be allowed to experience these natural risks in their games.

Keywords: Risk Play, Temperament, Preschool

Atıf İçin / Please Cite As:

Gözün Kahraman, Ö., Yazgan, E., Sökmez, D. ve Karagöz, M.(2024). Okul öncesi çocuğa sahip annelerin oyunda risk alma toleranslarının çocuğun mizacı ve çocuğa ait değişkenler bağlamında incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 454-466. doi:10.33206/mjss.1219041

Geliş Tarihi / Received Date: 14.12.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12.01.2024

¹ Doç. Dr.– Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, okahraman@karabuk.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-2767-0592

² Yüksek Lisans Öğrencisi– Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, esrayzgn21@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-4599-8217

³ Yüksek Lisans Öğrencisi - Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, denizsokmez@gmail.com,

 ORCID: 0000-0001-5280-0059

⁴ Yüksek Lisans Öğrencisi - Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, mervekaragozz8@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-7424-3676

Giriş

Risk almak, çocuk oyununun doğal bir parçasıdır. Gelişmek, uyum sağlamak ve hayatta kalmak için de bir seviyeye kadar risk almak gerekir (Morrongiello ve Lasenby-Lessard, 2007). Durumları anlama, kendi yeteneklerini değerlendirme ve aşırı risklerden kaçınma becerisinin gelişim için önemli olduğu ifade edilmektedir. Risk alma, istenmeyen sonuçlara veya olumsuz sonuçlara yol açma olasılığı olan eylemler olarak tanımlanmakla birlikte çocuklar bu yeteneklerini tipik olarak oyun şeklinde uyguladıklarından riskli oyun terimi kullanılır (Sandseter, 2007). Riskli oyun çocuk oyunlarının doğal bir niteliği olmakla birlikte çocukların kendilerini korumalarını, yeni deneyimler kazanmalarını, kendileri hakkında bilgi edinme, limitlerini test etme, zarar ve risk hakkında bilgi edinmelerini sağlar (Lavrysen vd., 2017). Çocuklar oyunlarında yüksek hızda koşma, tırmanma, atlama, kayma, sallanma gibi denge ve koordinasyon gerektiren çeşitli deneyimler yaşarlar. Bununla birlikte göller, akarsular, ocak kenarları gibi tehlikeli unsurların yakınında yetişkin denetiminden sıyrılıp dövüş oyunları, güreş vb. oyunlarda riskli oyun davranışlarında bulunurlar (Cevher-Kalburan, 2014; Little ve Wyver, 2008). Riskli oyuna katılım sağlayan bir çocuğun en büyük kazanımı farkında olmadan öğrendiği hayat dersleri ve kazandığı pozitif tecrübelerdir (Sandseter, 2010). Bu nedenle çocukların gelişimini desteklemede riskli oyunlar önemli bir yere sahiptir (Morrongillo, 2004).

Okul öncesi dönem, özgür hareket etme kabiliyeti kazanmak ve riskleri yönetebilmek için kritik bir zamandır. Doğası gereği çevrelerini deneyimlemek isteyen çocuklar, okul öncesi dönemde bunu oyun yoluyla gerçekleştirirler. Pek çok oyun da risk alma davranışını içinde barındırır (Ball, 2002; Lavrysen vd., 2017; Sandseter, 2007). Riskli oyun, fiziksel yaralanma riski içeren ilginç ve heyecan verici oyun biçimleridir. Riskli oyun öncelikle açık havada, genellikle zorlu ve maceralı fiziksel aktivitelerde, çocukların daha önce hiç yapmadıkları bir şeye teşebbüs etmesi, kontrolden çıkma ve korkunun üstesinden gelme hissini sınır çizgisini aşmasıyla gerçekleşir. Korku duygusu sonucu oluşan kaçınma yerine, daha heyecan verici bir duygu yaşanır. Riskli oyunlarda korkunun doğal bir yeri olmasına rağmen, literatür, çığlıklar, kahkahalar ve büyük hareketler, beden diliyle eğlence ve heyecana odaklanma eğilimindedir. Riskli oyun çoğu zaman yetişkinlerin organize ettiği oyunların aksine çocukların serbest oyunlarında ortaya çıkar (Sandseter, 2007; Sandseter ve Kennair, 2011). Bu tür oyunlarla çocuklar, riskleri denetimli bir mekânda kendileri yönetebilirler ve yetişkinlikte de kullanabilecekleri yaşam deneyimlerini öğrenip dünyanın öngörülemez tarafıyla da yüzleşmiş olurlar. Riskli oyunlar sayesinde çocuklar daha büyük risklerle karşı karşıya gelmeden risk alma ve risk yönetebilme becerisini daha uygun ortamlarda kazanmış olup özgüven ve dayanıklılık gibi karakteristik özellikleri de geliştirirler (Gill, 2007).

Riskli oyunlar çocuğun tüm gelişim alanlarına olumlu katkıda bulunur. Yükseklik ve hızla ilgili aktiviteler içeren riskli oyunlar, çocuğun çevresini öğrenmesi ve keşfetmesi için fırsatlar sunarken hem fiziksel (kas gücü, dayanıklılık vb.) hem de motor becerilerini geliştirir. Riskli oyunlar stres azaltma dahil, artan fiziksel aktivite ve yaratıcılık, geliştirilmiş ruhsal sağlık ve esenlik, risk-değerlendirme, dayanıklılık, öz-düzenleme ve duygusal ifade, geliştirilmiş motor beceriler, artan benlik saygısı, çevre bilinci, doğayla bağlantı kurma gibi pek çok alanı destekler. Ayrıca destekleyici sosyal ortamlar sunarak akran ilişkilerini ve sosyal becerilerini de geliştirir (Ball, 2002; Harper ve Obee, 2020). Bundy ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan deneysel bir araştırmada, oyun mekânlarındaki riski artırmanın çocukların sosyal becerilerine katkı sağladığı belirlenmiştir. Başka bir çalışmada da riskli oyunları oynamanın anti sosyal tutumların ve akran zorbalığının azalmasında olumlu etkisi olacağı vurgulanmıştır (Gill, 2007) Riskli oyunlar çocukların materyalleri ve fikirleri keşfetmelerini, problem çözme ve karar verme becerilerini, yaralanmaları önlemek için riski algılama ve yönetme becerilerini destekleyerek bilişsel gelişim alanına da olumlu katkılar sağlar. Ayrıca motor gelişimin mekânsal algılama, denge, koordinasyon, esneklik, güç, tepki hızı gibi alanlarında çocuğun gelişimini olumlu destekler (Sandseter, 2010). Araştırmalar, riskli oyunun okul öncesi çocukların fiziksel aktivitelerini ve motor yetkinliğini geliştirebileceğini, onlara yeni beceriler öğrenme fırsatları sağlayabileceğini, riski uygun şekilde değerlendirme ve yönetme yeteneklerini geliştirebileceğini, heyecanlarını uyandırabileceğini göstermektedir. Ayrıca riskli oyunlar, çocukların duygularını harekete geçirir ve macera ihtiyaçlarını karşılar. Bununla birlikte onların zorluklarla aktif bir şekilde yüzleşmek için ruh ve irade geliştirmelerine yardımcı olur (Lin, Wu, Wu ve He, 2022).

Çocukların riskli oyun davranışlarını etkileyen faktörler; bireysel faktörler, aileye ilişkin faktörler ve sosyal durumsal faktörler olarak gruplandırılabilir. Çocukların yaşı, cinsiyeti, davranışsal nitelikleri, aktivite deneyimleri, kişisel motivasyonu ve kişisel değerleri mizacın oyun davranışlarını etkileyen bireysel faktörlerindedir. Çocukların oyunda risk alma davranışlarını etkileyen ailesel faktörler ise, sosyalleşme pratikleri, ebeveynlik uygulamaları, ebeveynlik tutumları, kardeş etkisi, ebeveyn nitelikleri ve modelleri

olarak sıralanabilir (Morrongiello ve Lasenby-Lessard, 2007). Çocukların risk almalarını etkileyen sosyal-durumsal faktörler ise oldukça kapsamlı ve çeşitli olabilir. Özellikle araştırma sonuçları bağlamında akran ve medyanın etkisine odaklanıldığı görülmektedir. Çocuklar risk alma davranışları açısından kendilerine benzer akranlarını en iyi arkadaşları olarak seçerler ve birbirlerinin risk alma toleransı hakkında da bilgi sahibidirler (Morrongiello ve Dawber, 2004). Televizyonun çocukların davranışları üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar ise, yüksek risk almayı betimleyen programlara maruz kalmanın çocuğun varsayımsal durumlarda daha fazla fiziksel risk almasına neden olduğunu göstermektedir (Potts ve Swisher, 1998). Ayrıca açık havada serbest oyun oynamak okul öncesi çocukları tırmanmak, hızlı koşmak, atlamak vb. hareketlerle oyun oynamasına fırsat verdiğinden çocukları daha fazla risklerle karşı karşıya getirebilir (Sandseter, 2009).

Çocukların fiziksel risk alma becerileri bireysel özelliklerinden de etkilenebilir. Çocukluk çağı yaralanma riski konusunda yapılan araştırmalarda çocuğun heyecan arayışı özelliğinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Heyecan arayışı genellikle kişinin yaralanmasına yol açabilen, duygusal olarak uyarıcı, yeni ve yoğun davranışsal deneyimler aramaya motive eden bir özellik olarak tanımlanır (Morrongiello ve Lasenby-Lessard, 2007; Morrongiello Sandomierski ve Valla, 2010). Ayrıca dışa dönük, dürtüsel veya aşırı aktif okul öncesi çağındaki çocukların akranlarına kıyasla kasıtsız yaralanmalar yaşama olasılığı daha yüksektir (Ryckman vd. 2017). Çocuğun yaşı da riskli oyun davranışlarını etkileyebilir. Spesifik olarak, okul öncesi çocukların fiziksel aktivite davranışları, çocukluk yıllarındaki aktivite seviyeleri ile benzer veya aynı olarak tanımlanmıştır. Ayrıca her yaşta ve her tür yaralanma için erkeklerin kızlardan daha sık ve ciddi yaralanmalar yaşadıkları görülmüştür. Bu sonuç aynı zamanda erkeklerin kızlardan daha fazla fiziksel risk aldıklarını gösteren araştırmalarla da paralellik göstermektedir (Morrongiello ve Lasenby-Lessard, 2007). Okul öncesi çocuklarıyla yapılan bir çalışma çocuklara seçenek sunulduğunda %74'ünün daha zorlu oyun alanı ekipmanlarıyla oynamayı tercih ettiğini göstermiştir (Little ve Eager, 2010). Çocuklarda risk alma eğilimi bir dereceye kadar evrensel olabilir (Sandseter ve Kennair 2011).

Çocukların riskli oyunlara katılımını etkileyen önemli bir faktör, ebeveynlerinin tutumlarıdır. Ebeveyn tutumları, çocukların fiziksel aktiviteye katılımında hayati bir rol oynar. Özellikle, ebeveynlerin çocuklarının güvenliğiyle ilgili endişeleri, çocuklarının belirli spor veya fiziksel aktivitelere katılımını engelleme kararlarını etkileyebilir (Little, Wyver ve Gibson, 2011). Ebeveynlerin riskli oyun hakkındaki tutumları çocukların oyun katılımlarını etkilemektedir ancak bu ilişki çift yönlüdür. Örneğin; ebeveynlik uygulamaları çocuğun mizacından ve davranışından etkilenebildiği gibi tersi yönde de etkileşim olabilir (Sleddens, 2017). Ebeveynlerin çocukları ödüllendirmek ve cezalandırmak için ekran araçlarını kullanması da çocukların daha hareketsiz aktiviteleri tercih etmesine ve çocukların aktif açık hava oyunlarından uzaklaşmasına neden olmaktadır (Hawi ve Rupert, 2015). Ebeveynlerin sosyalleşme uygulamaları üzerine yapılan araştırmalara göre anne ve babalar kız çocuklarının ve erkek çocuklarının riskli oyun davranışlarına benzer şekilde ancak farklı tepkiler vermektedir. Aynı şekilde kız ve erkek çocuklarının ebeveynlerinin vermiş oldukları tepkilere yanıtlar da farklılaşabilir. Ebeveynler erkek çocuklarını risk alma konusunda teşvik ederken, kız çocuklarını risk alma ve yaralanmaya karşı dikkatli olmaları hususunda uyarırlar. Bu sosyalleşme farklılıkları 2 yaşında kendini gösterir ve en az 8 yaşına kadar devam eder (Morrongiello ve Lasenby-Lessard, 2007). Ayrıca, çocuklar tamamen aynı risk davranışlarını, aynı yeterlilik derecesinde gösterebilirler bile, anneler kızlarının riskli davranışlarını erkek çocuklarına göre durdurmak için daha sık ve hızlı müdahale ederler (Morrongiello ve Dawber, 1999). Anneler yaralanmaya neden olabilecek riskli davranışları kızları için güvenlik açısından değerlendirirken oğulları için disiplin açısından yorumlamaktadırlar (Morrongiello ve Hogg, 2004). Erkek ve kız çocuklarsa ebeveynlerin riskli davranışlara verdikleri tepkilere farklı davranışlar sergilerler. Kızlar ebeveynlerin riskli davranış müdahalelerine karşı daha çok kendilerinden beklenildiği gibi uyumlu davranırken, erkek çocukların ebeveynlerin oyun beklentilerine karşı risk alma ihtimalleri daha yüksektir (Morrongiello ve Dawber, 2004a). Karaca ve Aral'ın (2020) yaptığı çalışmada ebeveynlerin riskli davranışlara verdiği tepkilerin kardeş sayısından etkilendiği tespit edilmiştir. Tek çocuğa sahip olan ebeveynler, çok sayıda çocuğa sahip ebeveynlere göre çocuklarının riskli oyun davranışlarının daha fazla farkında olup riskli oyun davranışlarını daha çok desteklemişlerdir.

Modern çağın aşırı güvenlik önlemleriyle artan korku kültürünün yaygınlaşması ebeveynlerin çocuklarını korumaya yönelik endişelerini artırmıştır. Ebeveynlerin çocuklarının güvenliği için duydukları endişenin artması, yetişkinlerin çocuklar üzerindeki kontrolünün artmasına, çocukların bağımsız faaliyetlerini engellemelerine, yapılandırılmış oyun mekanlarının artmasına sebep olmuştur (Little ve Eager, 2010). Ebeveynler "yabancı tehlikesi", "yol güvenliği" gibi risk unsurları nedeniyle çocuklarının sokakta oyun oynamalarını engellerler (Carver vd., 2008). Çocukları güvende tutmak için önlem almak kilit bir rol

oyunlar, ancak yapılan araştırmalar çocukların açık havada riskli oyunlarına çok fazla kısıtlama getirilmesinin gelişimlerini engellediğini göstermektedir (Brussoni vd., 2012). Özellikle çocuklarını her gün okula götüren, çocuklarını yetişkinlerin yanından hiçbir zaman ayırmayan koruyucu ebeveynler sorumlu ebeveynler olarak görülme arzusuyla sosyal tuzaklara kurban gidebilirler (Carver vd., 2008). Ebeveynlerin güvenlik endişeleri küçük çocukların önünde merkezi bir engeldir (Hesketh vd., 2017). Kontrol edici ve destekleyici ebeveyn tutumları çocukların aktif veya hareketsiz oyun tercihlerini etkilemektedir. Ayrıca çocuklar bu konuyla ilgili olarak yetişkinlerin güvenlikleri ve sağlıkları ile ilgili korkularının aktivite düzeylerini sınırladığını ifade etmişlerdir (Noonan vd., 2016).

Literatür dikkate alındığında çocuğun gelişimi için erken yıllardan itibaren riskli oyun davranışlarının desteklenmesinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte konuyla ilgili yurt içinde yapılan çalışmaların sayısının yeterli olmadığı da dikkati çekmektedir. Yapılan çalışmaların çoğunluğunun da ergenlik dönemindeki risk alma davranışlarına yönelik olduğu görülmüştür. Okul öncesi dönem ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, riskli oyun fırsatlarının fiziksel özellikler ve yetişkin yaklaşımları bağlamında ele alındığı bir çalışmaya rastlanmıştır (Moralı, 2019). Ayrıca anne babaların riskli oyunla ilgili görüşlerini etkileyen etmenlerle ilgili ve riskli oyun davranışlarını değerlendirme aracı geliştiren çalışmaların bulunduğu (Ünüvar ve Kanyılmaz, 2017; Karaca ve Uzun, 2020) belirlenmiştir. Bu araştırma annelerin oyunda risk alma tolerans düzeylerinin çocuğa ait değişkenler açısından incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Modern çağın kaygılı ve koruyucu ebeveynleri çocukların riskli oyunlarının öğrenme ve gelişimin önemli bir yönü olduğunun farkında olmalıdır. Çocuğun risk durumlarında uygun şekilde nasıl tepki verileceğini öğrenmesinde çocuğun doğrudan bu deneyimlere maruz kalması elbette önemlidir ancak tek başına yeterli değildir. Bu çalışma annelerin çocukların riskli oyun durumlarında nasıl rehberlik ettiklerine dikkat çekmesi açısından önemli görülmektedir. Bununla birlikte çalışmanın okul öncesi alanında çalışan araştırmacı ve uygulayıcıların konuya yönelik bilgi ve farkındalıklarını artırarak alan yazına önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir. Annelerin oyunda risk almaya yönelik toleranslarını çocuğa ait değişkenler açısından incelemeyi amaçlayan bu çalışmanın alt amaçları şunlardır:

1. Annelerin çocukların oyunda risk almalarına yönelik tolerans düzeyleri ile çocuğun mizaç özellikleri arasında bir ilişki var mıdır?
2. Annelerin çocukların oyunda risk almalarına yönelik tolerans düzeyleri çocuğun cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
3. Annelerin çocukların oyunda risk almalarına yönelik tolerans düzeyleri çocuğun yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
4. Annelerin çocukların oyunda risk almalarına yönelik tolerans düzeyleri çocuğun kardeş durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
5. Annelerin çocukların oyunda risk almalarına yönelik tolerans düzeyleri çocuğun doğum sırasına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
6. Annelerin çocukların oyunda risk almalarına yönelik tolerans düzeyleri çocuğun açık havada zaman geçirme sıklığına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Bu araştırmada annelerin oyunda risk almaya yönelik toleranslarının çocuğa ait değişkenler açısından incelenmesi amaçlandığından genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel araştırmalar, faktörler arasındaki ilişkileri ve bağlantıları inceleyen araştırmalardır. İlişkisel araştırmalar “korelasyonel” ve “nedensel karşılaştırma” yöntemi olarak ikiye ayrılır (Büyüköztürk vd., 2020, s. 25). Korelasyonel çalışmalar iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin değişkenlere müdahale edilmeden ele alındığı çalışmalardır. Korelasyonel çalışmalarda neden- sonuç ilişkisi kurulamaz çünkü çalışmanın sonucunu etkileyen ancak çalışmada bulunmayan üçüncü bir değişken bulunabilir (Büyüköztürk vd., 2020, s. 191). Bu çalışmada “korelasyonel yöntem” kullanılacaktır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, uygun örnekleme yöntemi ile çevrimiçi ortamda kendilerine ulaşılan 3-6 yaş grubu çocuğu olan 150 anne oluşturmuştur. Ancak 4 anne anketteki soruları tam olarak doldurulmadığından onların verileri araştırmadan çıkarılmıştır. Toplam 146 anne çalışmaya dahil edilmiştir.

Uygun örnekleme yöntemi, ulaşılması kolay gönüllü bireyler üzerinden yapılan örneklemedir (Christensen vd., 2015, s. 172). Tablo 1’ de çalışma grubuna ait bazı demografik bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Bazı Kişisel Bilgilerin Frekans ve Yüzde Değerleri

<i>Değişken</i>	<i>Grup</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Çocuğun Cinsiyeti	Kız	65	44,5
	Erkek	81	55,5
Çocuğun Yaşı	3 yaş	15	10,3
	4 yaş	27	18,5
	5 yaş	52	35,6
	6 yaş	52	35,6
Çocuğun kardeş durumu	Var	107	73,3
	Yok	39	26,7
Çocuğun doğum Sırası	İlk çocuk	88	60,3
	Son çocuk	45	30,8
	Ortanca	13	8,9
Anne öğrenim durumu	Lisansüstü (Yüksek lisans/Doktora)	20	13,7
	Üniversite (Önlisans/Lisans)	81	55,5
	Lise	32	21,9
	Ortaöğretim	8	5,5
	İlköğretim	5	3,4
Ailenin algılanan gelir durumu	Çok iyi	8	5,5
	İyi	90	61,6
	Orta	43	29,5
	Düşük	5	3,4
Annenin çalışma durumu	Çalışıyor	74	50,7
	Çalışmıyor	72	49,3

Tablo 1 de araştırmaya katılım gösteren annelere ve çocuklarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Buna göre annelerin %44.5’ i kız çocuğa, %55.5’ i erkek çocuğa sahiptir. Çocukların %10.3’ ü 3 yaş, %18.5’ i 4 yaş, %35.6’sı 5 yaş ve %35.6’sı da 6 yaş grubunda bulunmaktadır. Çocukların büyük çoğunluğunun kardeşi vardır (%73.3) ve ilk çocuktur (%60.3). Katılımcı annelerin önemli bir kısmı üniversite mezunu (%55.5) ve lise mezunudur(%21.9). Annelerin %61.6’sı gelir durumunu iyi olarak algıladığını belirtirken, %29.5’i gelir durumunun orta düzey olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışan annelerin oranı %50.7, çalışmayan annelerin ise oranı %49.3’dür.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından ortaya konulan kişisel bilgi formu, 2012 yılında Hill ve Bundy tarafından hazırlanan ve Yılmaz Uysal ve Çığ (2022) tarafından uyarlaması yapılan” Oyunda Risk Alma Toleransı Ölçeği (ORAT)” kullanılmıştır. İkinci ölçek olarak Özyürek, Gözün Kahraman ve Pekdoğan (2020) geliştirilen “Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği” kullanılmıştır. Google formlar üzerinde hazırlanan ölçekler, araştırmaya katılmaya gönüllü olan katılımcılar tarafından çevrimiçi ortamda doldurulmuştur.

Kişisel Bilgi Formu. Ebeveynlerin demografik bilgilerini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formunda çocuğun yaşı, cinsiyeti, doğum sırası, kardeş sayısı, anne-baba yaşı ve öğrenim durumu, gelir durumu, çocuğun açık hava oyun alanlarında geçirdiği zaman gibi değişkenler bilgiler yer almaktadır.

Oyunda Risk Alma Toleransı Ölçeği (ORAT). “Oyunda Risk Alma Toleransı Ölçeği” ebeveynlerin, çocukların oyunda risk alma davranışları ile ilgili tolerans seviyelerini ölçmek amacıyla 2012 yılında Hill ve Bundy tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe’ ye uyarlaması Yılmaz Uysal ve Çığ (2022) tarafından yapılmıştır. ORAT ölçeği; (1) büyük yükseklikte oynamak, (2) tehlikeli aletlerle oynamak, (3) tehlikeli doğal unsurlara yakın oynamak, (4) itiş-kakış oyunları oynamak, (5) gözetimden uzak/gözden kaybolacak uzaklıkta oynamak ve (6) yüksek hız içeren oyunlar oynamak olmak üzere altı alt nitelikten oluşmakta ve 32 maddeyi içermektedir. Maddeler ‘evet’ ya da ‘hayır’ olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada iç geçerlik, dış geçerlik ve iç güvenilirlik sonuçları da ölçeğin orijinali ile uyum göstermiştir.

Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği (ÇİMÖ). Ölçek 4-8 yaş aralığındaki çocukların mizaç özelliklerini belirlemek amacıyla 2020 yılında Özyürek, Gözün Kahraman ve Pekdoğan tarafından geliştirilmiştir. Form, anne-baba tarafından çocuğa ilişkin gözlemlere dayalı olarak doldurulmaktadır. Beşli Likert tipindeki ölçek. “Her zaman-5 puan” ile “Hiçbir zaman-1 puan” arasında değişmektedir. Ölçek *Aktivite Düzeyi, Yakınlık ve Uyum, Duyusal Hassasiyet, Tepkisellik Durumu, Dikkat ve Sebat, Ritmiklik ve Duyusal Duyarlık* olmak üzere 7 alt

boyuttan oluşmaktadır. Aktivite Düzeyi, çocuğun etkinlikler içerisindeki motor hareketlilik düzeyini; Yakınlık ve Uyum; çocuğun yeni tanıştığı bireylere sıcak/yakın davranma ve yeni durumlara/ortamlara uyum sağlama düzeyini; Duyusal Hassasiyet; çocuğun ses, ışık, koku gibi duyuasal hassasiyet düzeyini; Tepkisellik Durumu; çocuğun öfke, korku, üzüntü gibi duyu ifadelerini gösterme yoğunluğunu; Dikkat ve Sebat; etkinliklerdeki dikkat ve sebatkarlık düzeyini; Ritmiklik; çocuğun biyolojik ritmiklik düzeyini ve Duyusal Duyarlılık; çocuğun diğerlerinin duyu durumlarına karşı hassasiyet düzeyini belirleyen maddeler içermektedir. Ölçeğin *Aktivite Düzeyi, Yakınlık ve Uyum, Dikkat ve Sebat, Ritmiklik ve Duyusal Duyarlılık* alt boyutlarından alınan yüksek puanlar bu özelliklerin çocuklarda yüksek olduğunu gösterirken, *Duyusal Hassasiyet ve Tepkisellik Durumu* alt boyutlarından alınan yüksek puanlar bu özelliklerin çocuklarda normal/kabul edilebilir düzeyde olduğunu ifade eder. Yapılan AFA sonucunda ise 33 madde ve 7 faktörden oluşan ölçme aracının toplam varyansın %57,20'sini açıkladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ölçeğin elde edilen iç tutarlılık katsayısı ise 0,85 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada bir araya getirilen veriler bilgisayar ortamında bir istatistik programına girilerek analiz edilmiştir. Verilerin analizinde hangi testlerin kullanılabileceğini saptamak maksadıyla puan dağılımlarının normal olup olmadığı Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiştir. Kolmogorov Smirnov testi sonuçları, arpıklık ve basıklık değerleri, varyasyon katsayıları incelenmiştir. Kolmogorov Smirnov Testi sonuçları, anlamlılık değerinin $p > .05$, basıklık ve arpıklık değerlerinin $+/- 2$ arasında, varyasyon katsayılarının ise 0,3'ten küçük olması beklenmektedir. ORAT ve MÖ ölçek analiz değerlerinin bu değerleri karşılamaması nedeniyle normal dağılım göstermediği saptanmıştır. Bu nedenle non-parametrik analizlere yer verilmiştir. Verilerin analizinde non-parametrik testlerden Mann Whitney-U (MWU), Kruskal Wallis H (KWH) Testi ve Spearman Brown Korelasyon katsayısından yararlanılmıştır.

Bulgular

Tablo 2. *Annelerin ocukların Oyunda Risk Almalarına Yönelik Toleransları ve ocukların Mizaç Özellikleri Spearman Brown Korelasyon Analizi Sonuçları*

		ORAT toplam	Aktivite düzeyi	Yakınlık-uyum	Duyusal hassasiyet	Tepkisellik	Dikkat ve sebat	Ritmiklik	Duyusal duyarlılık
ORAT toplam	r	1.000	.195*	.022	.134	.100	.075	-.010	-.007
	p	.	.019	.794	.107	.230	.368	.903	.934
Aktivite düzeyi	r	.195	1.000	.350**	.213**	.092	.250**	.210*	.313**
	p	.019	.	.000	.010	.271	.002	.011	.000
Yakınlık-uyum	r	.022	.350**	1.000	.256**	.040	.116	.212*	.212*
	p	.794	.000	.	.002	.628	.165	.010	.010
Duyusal hassasiyet	r	.134	.213**	.256**	1.000	.287**	.143	-.045	.131
	p	.107	.010	.002	.	.000	.085	.586	.114
Tepkisellik	r	.100	.092	.040	.287**	1.000	.262**	.239**	.282**
	p	.230	.271	.628	.000	.	.001	.004	.001
Dikkat ve sebat	r	.075	.250**	.116	.143	.262**	1.000	.219**	.327**
	p	.368	.002	.165	.085	.001	.	.008	.000
Ritmiklik	r	-.010	.210*	.212*	-.045	.239**	.219**	1.000	.196*
	p	.903	.011	.010	.586	.004	.008	.	.018
Duyusal duyarlılık	r	-.007	.313**	.212*	.131	.282**	.327**	.196*	1.000
	p	.934	.000	.010	.114	.001	.000	.018	.

Tablo 2 de annelerin çocukların oyunda risk almalarına yönelik toleransları ve çocuklarının mizaç özellikleri arasındaki ilişkiye yönelik sonuçlar incelendiğinde, ORAT ve İMÖ puanları arasında sadece İMÖ' nün aktivite seviyesi ile ORAT toplam puanı arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p < .05$). Buna göre çocuğun aktivite düzeyi puanları arttıka annelerin çocukların oyunda risk almalarına yönelik tolerans puanları da artmaktadır. İMÖ' nün Yakınlık ve Uyum, Duyusal Hassasiyet, Tepkisellik Durumu, Dikkat ve Sebat, Duyusal Duyarlılık, Ritmiklik alt boyutları ile ORAT toplam puanları arasındaysa herhangi bir ilişki saptanmamıştır ($p > .05$). Annelerin ocukların oyunda risk almalarına yönelik toleransları ocuk mizacının sadece aktiflik boyutu ile ilişkili bulunmuştur.

Tablo 3. Çocukların Cinsiyetine Göre Annelerin ORAT Puanları Man Whitney U Testi Sonuçları

Çocuğun Cinsiyeti	N	X	s.s.	z	p
Kız	65	46.1692	4.09485	-.761	.447
Erkek	81	46.0988	5.30473		
Toplam	146	46.1301	4.78830		

Tablo 3'e göre çocuğun cinsiyeti ile annelerin ORAT ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>.05$). Ortaya çıkan bu sonuca göre, annelerin çocukların oyunlarında risk almalarına ilişkin tolerans düzeylerinde çocuğun cinsiyet değişkeni anlamlı bir farklılık oluşturamamıştır.

Tablo 4. Çocukların Yaşına Göre Annelerin ORAT Puanları Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Çocuğun Yaşı	N	X	s.s	X ²	p
3 yaş	15	44.6000	5.55235	1.910	.591
4 yaş	27	45.6667	4.23357		
5 yaş	52	46.2115	4.74584		
6 yaş	52	46.7308	4.88742		
Toplam	146	46.1301	4.78830		

Tablo 4'e göre çocuğun yaşı ile annelerin ORAT ölçeği puanları arasında anlamlı fark bulunamamıştır ($p>.05$). Bu sonuca göre, annelerin çocukların oyunlarında risk almalarına ilişkin tolerans düzeylerinde çocuğun yaş değişkeni anlamlı bir farklılık oluşturamamıştır.

Tablo5.Çocukların Kardeş Durumuna Göre Annelerin ORAT Puanları Man Whitney U Testi Sonuçları

Kardeş Durumu	n	X	s.s.	z	p
Var	107	46.2523	4.82934	-.457	.647
Yok	39	45.7949	4.71939		
Toplam	146	46.1301	4.78830		

Tablo 5'e göre çocuğun kardeşe sahip olma durumlarıyla annelerin ORAT ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>.05$). Bu sonuca göre, annelerin çocukların oyunlarında risk almalarına ilişkin tolerans düzeylerinde çocuğun kardeş durumu değişkeni anlamlı bir farklılık oluşturamamıştır.

Tablo 6. Çocuğun Doğum Sırasına Göre Annelerin ORAT Puanları Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Çocuğun doğum sırası	N	X	s.s.	X ²	p
İlk çocuk	88	46.4659	4.39422	1.632	.442
Ortanca	13	46.3846	7.05382		
Son çocuk	45	45.4000	4.79773		
Toplam	146	46.1301	4.78830		

Tablo 6'ya göre çocuğun doğum sırası ile annelerin ORAT ölçeği puanları arasında anlamlı fark bulunamamıştır ($p>.05$). Bu sonuca göre, annelerin çocuklarının oyunlarında risk almalarına ilişkin tolerans düzeylerinde çocuğun doğum sırası değişkeni anlamlı bir farklılık oluşturamamıştır.

Tablo 7. Çocuğun Açık Havada Oyun Oynama Sıklığı ile Annelerin ORAT Puanları Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Açık havada oyun oynama sıklığı	N	X	s.s.	X ²	p
Her gün	28	47.4643	4.16762	10.179	.017
Haftada 3-4 gün	68	46.9559	5.14690		
Hafta sonları	39	44.3333	4.10605		
Ayda birkaç kez	11	44.0000	4.09878		
Total	146	46.1301	4.78830		

Tablo 7'ye göre çocukların açık havada oyun oynama sıklığı ile annelerin ORAT ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur ($p<.05$). Bu sonuca göre, annelerin çocukların oyunlarında risk almalarına ilişkin tolerans düzeylerinde çocuğun açık havada oyun oynama sıklığı değişkeni anlamlı bir farklılık oluşturmuştur. Her gün açık havada oyun oynayan çocukların annelerinin oyunda risk almaya ilişkin tolerans puanları en yüksektir.

Tartışma, Sonuç ve neriler

Bu alışma okul öncesi çocuğa sahip annelerin çocuklarının oyunda risk alma davranışlarına yönelik tolerans dzeyeleri ile çocukların temel mizaç özellikleri arasında ilişkiyi incelerken, bununla birlikte çocukların oyunda risk alma davranışlarına yönelik tolerans dzeyelerinde çocuğa ilişkin farklı değişkenlerin etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın ilk ve önemli sonuçlarından biri çocukların aktivite düzeyi arttıķa annelerin çocuklarının oyunlarda risk alma davranışlarına yönelik tolerans dzeyelerinin artmasıdır. Morrengillo ve arkadaşları (2006) mizacın bir yönü olan aktivite düzeyinin çocuklarda yaralanma riskini arttırdığını göstermektedir. Çocukların riskli oyun davranışlarını incelemeye çocukların yaralanma ve kırık yaşama durumlarının incelendiği çalışmalar da önemlidir. Aktivite düzeyi yüksek çocuklar daha riskli oyun davranışları gösterdiklerinden yaralanma riskleri de artabilir. Ancak aktivite düzeyi yüksek çocukların daha fazla kazaya maruz kalması nedeniyle riskli oyun oynamanın önemi göz ardı edilmemelidir. Hareketlilik düzeyi yüksek bir çocuğa sahip olan anne de bu konuda daha esnek ve kabul edici bir yaklaşım sergileyebilir. Hareketlilik düzeyi düşük ve korkulu çocuklar da fiziksel aktivite kendilerini incitmelerine ve yaralanmalarına neden olabileceğini düşündükleri için riskli oyunlarda kendilerini kısıtlayabilirler. Ancak Ryckman ve arkadaşları (2017) araştırmalarında okul öncesi çocuklarda kırık riski ile mizaç arasında ilişki bulamamıştır. Aksine birçok araştırma mizacın oyunlardaki yaralanmayı öngördüğünü göstermektedir. Uygulayıcılar ve ebeveynler, yaralanmaları önlemenin bir yolu olarak, belirli mizaçlara sahip çocuklar arasında riskli oyun oynama cesaretini kırmamalıdır. Çünkü riskli oyun, sağlıklı ocuk gelişiminin önemli bir parçası olarak gösterilmiştir (Brussoni vd., 2012). Literatürdeki bu çelişkili sonuçlar dikkate alındığında bu konuyla ilgili daha fazla araştırma sonucuna ihtiyaç olduğu dşnlmektedir. Bu çalışmadaki ilişkinin de zayıf düzeyde olması beklendiķ bir sonuç olmamıştır. Araştırmanın rneklem sayısının kk olması bu araştırmanın sınırlılıklarından birisidir. Daha büyük örneklemlemlerle yapılacak çalışma sonuçlarına ihtiyaç vardır. Little (2010) ebeveynlerin çocukların riskli oyunlarını önlemek için nadiren müdahale ettikleri ve aktiviteyi güvenli bir Şekilde nasıl tamamlayacakları konusunda tavsiyelerde bulduklarını saptamıştır.

Bu çalışmada çocukların oyunlarında risk almalarına yönelik annelerin tolerans dzeyeleri çocuğun cinsiyetine göre değerlendirilmiş ve çocuğun cinsiyetinin risk alma toleransında farklılık oluşturmadığı saptanmıştır. Ryckman vd. (2017) de yaptıkları çalışmada cinsiyet faktörü ve riskli oyun davranışları arasında bir ilişki bulunmamıştır. Karaca ve Aral'ın (2020) alışmalarında da anne-babaların riskli oyun konusundaki görüşlerinde çocukların cinsiyetinin etkili olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuç çalışmanın sonucunu destekler niteliktedir. Ancak Sandseter ve Kennair, (2011) yaptıkları çalışmada erkek çocuklarının kız çocuklarına göre oyunlarında daha yüksek düzeyde risk alma davranışları sergilediklerini saptamıştır.

Annelerin çocuklarının oyunda risk alma davranışlarına yönelik tolerans dzeyeleriyle çocuğun yaşı arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Literatürde oyunda risk almaya yönelik okul öncesi yaş grubunda çocuklara ilişkin bir araştırma sonucuna rastlanmadığı için bir karşılaştırma yapmak zordur. Ancak çalışmaya katılan çocuklar aynı gelişim dönemi içerisinde oldukları ve benzer özellikleri gösterdiklerinden çocuğun yaşı annelerin riskli oyun davranışlarına yönelik tolerans dzeyelerinde farklılık oluşturmamış olabilir. Literatürde daha büyük çocukların daha kk olanlardan daha fazla risk aldıkları da gösterilmemiştir Morrengillo ve Lasenby-Lessard, (2007). Pozitif aktivite davranışları (rn. daha yüksek fiziksel aktivite /daha az hareketsiz davranış) bebeklikten önemlidir ancak kanıtlar kk çocukların (0-6 yaş arası) nispeten hareketsiz olduğunu göstermektedir (Hesketh, Lakshman ve Van Sluijs, 2017). Annelerin ocukların riskli oyun davranışlarına ilişkin tolerans dzeyelerinin çocuğun yaşına göre farklılık göstermemesi 3-6 yaş aralığındaki çocukların benzer aktivite davranışı göstermesinden de kaynaklanabilir.

Araştırmada annelerin çocuklarının oyunda risk alma davranışlarına yönelik tolerans dzeyeleriyle çocuğun kardeşe sahip olma ve doğum sırası arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Literatürde risk lama eğiliminin doğum sırası değişkeni ile incelendiği çalışmalara rastlanırken, annelerin çocukların riskli oyunlarındaki tolerans dzeyelerinde doğum sırası değişkeninin etkili olup olmadığına ilişkin bir bulguya rastlanılmamıştır. Kişilik psikolojisinde doğum sırası değişkeni ilgi alanı olmuş ve kk kardeşlerin büyük kardeşlere göre daha dışa dönük, deneyime açık oldukları ve yüksek riskli faaliyetlerde bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğu vurgulanmıştır. İlk doğan çocukların ise ebeveynlerinin isteklerine, değerlerine ve standartlarına daha sonra doğan kardeşlerine göre daha uygun olma eğiliminde oldukları belirtilmiştir (Healey ve Ellis, 2007). Lampi ve Nordblom (2010)'un yaptığı çalışma sonuçları ortanca doğanların diğerlerinden önemli lde daha az riskten kaçındıklarını göstermiştir. Lejarraga, Frey, Schnitzlein ve Hertwig (2019) yetişkinlerle yaptıkları çalışmalarında ise risk alma davranışlarında doğum

sırasının etkili olmadığını saptamışlardır. Çalışmanın bu bulgusuna göre çocukların doğum sırasından kaynaklanan özelliklerinin annelerin riskli oyun toleranslarında farklılık oluşturmadığı söylenebilir. Ayrıca annelerin çocukların riskli oyunlarına yönelik tolerans düzeylerinde annelerin riske karşı genel algı ve tutumları da etkili olabilir. Annenin riske karşı genel algısı çocuklarının hepsine benzer yaklaşımları sergilemesine neden olabilir. Çünkü bazı insanlar riski bir fırsat ve macera biçimi olarak görürken, diğerleri riski belirsizlik, güvensizlik ve gelecek üzerinde kontrol kaybı ile ilişkili olarak algılarlar (Tulloch ve Lupton, 2003). Risk korkusu, birçok ebeveyni çocuklarının günlük yaşamda çocuklar için önemli bir uğraş olan oyunda risk yaşamasına da izin vermekten alıkoymuştur (Brussoni, Olsen, Pike ve Sleet, 2012).

Araştırmanın önemli olan son bulgusu ise annelerin çocuklarının oyunda risk alma davranışlarına yönelik tolerans düzeylerinin, çocuğun açık havada geçirdiği süreye göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiğidir. Açık havada vakit geçirip oyun oynamak çocuklar için önemlidir ve çocukların her yönden gelişip sağlıklı büyümesine olanak sağlar (Wilson, 2008). Bu oyunlar çocukların duyu organlarını kullanmalarını sağlayarak özlerini ve çevreyi tanımaları yönünde onlara katkı sağlar (Ouvry, 2005; White, 2008). Bütün bu faydaları hiçe sayıp çocukların risk almasına engel olduğunda, olası bir risk ve bilinmezlik içeren hususlarda önlerine ket vurulan çocuklar ne yapacağını bilememekte ve bu tip durumlara adaptasyon sağlamaları risk alma konusunda engellenmeyen çocuklara nazaran daha zor olmaktadır (Morrongiello ve Dawber, 2000; Ongar, 2010). Son yıllarda açık hava oyunlarına yönelik seçim yapmakta bir düşüş olduğundan pek çok gelişim alanına katkısı olan riskli oyunların oynanma ihtimali de düşmektedir (Clements, 2004). Doğayla vakit geçirmesine fırsat tanınmayan çocuklar, doğayı kendilerine biat eden, sömürüye ve her türlü kullanım şekline uygun alanlar olarak algılayabilirler. Ayrıca unutmayalım ki doğa insansız olabilir ama insan doğasız olamaz. Açık havada oynanan oyunlar sayesinde dünyaya yönelik bilgi toplama ve bunları deneyimleme fırsatı, dikkat toplama duygularını dengeleme; otonomi, fen, matematik gibi alanların gelişmesine sebep olduğundan akademik gelişimde de çocukların daha başarılı olmasına neden olabilmektedir (Wilson, 2008). Açık hava oyunları sayesinde grup içerisinde nasıl davranacağıyla ilgili becerilerin gelişmesiyle grup içerisinde çalışma becerileri artar, problem çözme, uzlaşma, sorumluluk alma gibi davranışlarda artış görülür (Burdette ve Whitaker, 2005). Özellikle araştırmalar, riskli oyunun içerdiği güçlü fiziksel aktivitelerin daha çok açık havada gerçekleştiğini ifade etmekte ve riskli oyunu tipik olarak açık havada oynanan oyun olarak görmektedirler (Kleppe, Melhuish ve Sandseter, 2017). Çocukların fiziksel aktivite davranışlarını olumlu yönde etkilediği düşünülen parklar ve halka açık alanlar gibi daha geniş çevresel kaynakların kullanılması, ebeveynlerin ve çocukların aktif olarak etkileşime girmesine de yardımcı olabilir. Bu özellikle aileler içindeki aktiviteyi artırmak için faydalı olabilir (Hesketh, Lakshman ve Van Sluijs, 2017). Açık hava oyun alanları çocukların kendilerine meydan okumaları, risk almaları, eğlence ve macera yaşamaları için tasarlanmıştır. Yetişkinler tarafından tehlikeli bir yer olarak görülmemesi gereken ortamlardır (Little, Wyver ve Gibson, 2011).

Sonuç olarak bu çalışmada annelerin çocuklarının oyunda risk alma davranışlarına yönelik tolerans düzeyleri ile çocuğun mizaçla ilgili aktiflik boyutunun anlamlı bir ilişkisinin olduğu bulunmuştur. Çocuğun motor aktivite düzeyi ve hareketliliği arttıkça annelerin oyunda risk almalarına yönelik tolerans düzeyi de artmaktadır. Çocukların açık havada oyun oynama sıklığı, annelerin oyunda risk alma tolerans düzeylerini etkileyen bir değişken olarak bulunmuştur. Bununla birlikte bu çalışma grubunda, çocukların cinsiyeti, yaşı, kardeş durumu ve doğum sırası değişkenlerinin, annelerin çocuklarının oyunda risk alma davranışlarına yönelik tolerans düzeylerinde farklılık oluşturmaması da oldukça dikkat çekici sonuçlardır.

Ailelerin riskli oyuna yönelik risk-fayda değerlendirme yaparken olumlu yaklaşması, destekleyici tutum sergilemesi önemlidir. Ebeveynler riskli oyunun daha fazla deneyimlendiği açık hava oyun ortamlarında çocuklarının daha fazla vakit geçirmesini sağlamalıdır. Özellikle günümüz modern toplumlarında anne babaların koruyucu ebeveynlik uygulamalarının yaygınlığı dikkate alındığında, çocuk gelişimcilerin ve erken çocukluk eğitimcilerinin çocukların riskli oyun davranışlarının gelişimsel önemine yönelik bilgi ve farkındalık çalışmaları yapmaları önemlidir. Helikopter ebeveynlik olarak da bilinen koruyucu ebeveynlik uygulamaları anne babaların çocuğun hayatını aşırı programlama ve kontrol etme davranışlarını içerdiği gibi ayrıca çocuklarına zarar gelmemesi için hep yakınında tutma eğiliminde olmalarına neden olur. Bu nedenle okullarda çocuk gelişimci ve okul öncesi öğretmenleri ailelerin de dahil olduğu piknik, yarışmalar, doğa yürüyüşleri, orman gezileri gibi açık hava etkinlikleri düzenleyerek, çocukların riskli oyun davranışlarını gözlemlene ve uygun yaklaşımları sergileme konusunda aileler için uygun fırsatlar oluşturabilirler. Ayrıca yerel yönetimlerin çocukların uzun vakitler geçirdiği park alanlarında keşfetme duygusunu yaşayabilecekleri, bedenlerini aktif olarak kullanabilecekleri, çevreyi araştırabilecekleri daha çok doğal oyun ortamları sağlanması önemlidir. Çünkü çocuk oyun alanları, çocuk gelişimini

desteklemekten çok yaralanmayı ortadan kaldıracak şekilde tasarlanmaktadır. Oyun alanlarının pedagojik açıdan uygun olacak şekilde tasarlanmasında da çocuk gelişim alanındaki profesyonellerin görüşlerinin dikkate alınması gereklidir. Bu çalışmada annelerin çocuklarının riskli oyun davranışlarına yönelik tolerans düzeyleri çocuğa ilişkin değişkenlerle incelenmiştir. Ebeveynlerin çocukların riskli oyunlarına yönelik tolerans düzeyleri daha büyük örneklem gruplarında çocuğa ilişkin faktörle incelenebilir. Çünkü yerli literatürde çocuğun yaşı, cinsiyeti, kardeş durumu gibi çocuğa ait faktörlerin ebeveynlerin riskli oyunlardaki tolerans düzeylerine etkisini belirleyecek daha fazla araştırma sonucuna ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte sonraki çalışmalarda ebeveynlerin riskli oyun davranışlarına yönelik tolerans düzeylerini arttıracak bir eğitim programı hazırlanarak bu eğitimin etkililiğinin ölçüldüğü deneysel bir araştırma yapılabilir. Farklı gelişim dönemindeki çocukların riskli oyun davranışlarının karşılaştırıldığı çalışmalar da alan yazına katkı sağlayabilir. Ayrıca yapılacak çalışmaların, babaların da riskli oyun davranışlarıyla ilgili tutumunu araştırmak üzere genişletilmesi literatürde sayıca az olan baba-çocuk araştırmalarına önemli katkılar sunabilir.

Etik Beyan

“Okul Öncesi Çocuğa Sahip Annelerin Oyunda Risk Alma Toleranslarının Çocuğun Mizacı ve Çocuğa Ait Değişkenler Bağlamında İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’nun 01/04/2022 tarih ve e 2022/03-36 sayılı kararı ile alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Birinci yazarın katkı oranı % 40; ikinci, üçüncü ve dördüncü yazar katkı oranı % 20’dir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Ball, D. J. (2002). Playgrounds-risks, benefits and choices. HSE Books
- Bayar, N. ve Sayıl, M. (2005). Brief report: Risk-taking behaviors in a non-western urban adolescent sample. *Journal of adolescence*, 28(5), 671-676.
- Brussoni, M., Olsen, L. L., Pike, I. ve Sleet, D. A. (2012). Risky play and children’s safety: Balancing priorities for optimal child development. *International journal of environmental research and public health*, 9(9), 3134-3148.
- Brussoni, M., Brunelle, S., Pike, I., Sandseter, E. B. H., Herrington, S., Turner, H., ... ve Ball, D. J. (2015). Can child injury prevention include healthy risk promotion?. *Injury prevention*, 21(5), 344-347.
- Bundy, A.C., Luckett, T., Tranter, P.J., Naughton, G.A., Wyver, S.R., Ragen, J. ve Spies, G. (2009). The risk is that there is ‘no risk’: a simple, innovative intervention to increase children’s activity levels. *International Journal of Early Years Education*, 17(1), 33-45.
- Burdette, H. L. ve Whitaker, R. C. (2005). A national study of neighborhood safety, outdoor play, television viewing, and obesity in preschool children. *Pediatrics*, 116(3), 657-662.
- Büyüköztürk Ş., Çakmak-Kılıç E., Akgün-Erkan Ö., Karadeniz Ş. ve Demirel F. (2020), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Nicel Araştırmalar* (s.244-245), Ankara: Pegem Akademi.
- Carver, A., Timperio, A. ve Crawford, D. (2008). Playing it safe: The influence of neighbourhood safety on children's physical activity—A review. *Health & place*, 14(2), 217-227.
- Cevher Kalburan, N. (2014). Erken Çocukluk Döneminde Riskli Oyun. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22 (3), 943-960.
- Christensen, L.B., Johnson, R.B. ve Turner, L.A. (2015). Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz. (A. Aypay, Çeviri Editörü). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Clements, R. (2004). An investigation of the status of outdoor play. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 5(1), 68–80. doi:10.2304/ciec.2004.5.1.10
- Gill, T. (2007). No fear. Growing up in a risk averse society. London: *Calouste Gulbenkian Foundation*, 1-96.
- Harper, N. J. ve Obee, P. (2020). Articulating outdoor risky play in early childhood education: voices of forest and nature school practitioners. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, 21(2), 184-194.
- Hawi, N. S. ve Rupert, M. S. (2015). Impact of e-Discipline on children's screen time. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(6), 337-342.
- Healey, M. D. ve Ellis, B. J. (2007). Birth order, conscientiousness, and openness to experience: Tests of the family-niche model of personality using a within-family methodology. *Evolution and Human Behavior*, 28(1), 55-59.

- Hesketh, K. R., Lakshman, R. ve Van Sluijs, E. M. (2017). Barriers and facilitators to young children's physical activity and sedentary behaviour: a systematic review and synthesis of qualitative literature. *Obesity Reviews*, 18(9), 987-1017.
- Karaca, N. H. ve Uzun H. (2020). Okul öncesi öğretmenleri için erken çocukluk riskli oyun değerlendirme aracı- öğretmen formunun geliştirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 247-258.
- Karaca, N. H. ve Aral, N. (2020). Anne Babaların Çocukların Oynadıkları Riskli Oyunla İlgili Görüşlerini Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 72-86.
- Kleppe, R., Melhuish, E. ve Sandseter, E. B. H. (2017). Identifying and characterizing risky play in the age one-to-three years. *European Early Childhood Education Research Journal*, 25(3), 370-385.
- Lavrysen, A., Bertrands, E., Leyssen, L., Smets, L., Vanderspikken, A. ve De Graef, P. (2017). Risky-play at school. Facilitating risk perception and competence in young children. *European Early Childhood Education Research Journal*, 25(1), 89-105. <https://doi.org/10.1080/1350293X.2015.1102412>
- Lejarraga, T., Frey, R., Schnitzlein, D. D. ve Hertwig, R. (2019). No effect of birth order on adult risk taking. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(13), 6019-6024.
- Lin, W., Wu, J., Wu, Y. ve He, H. (2022). Development of Teacher Rating Scale of Risky Play for 3-to 6-year-old pre-schoolers in Anji play kindergartens of east China. *International journal of environmental research and public health*, 19(5), 2959.
- Little, H., Wyver, S. ve Gibson, F. (2011). The influence of play context and adult attitudes on young children's physical risk-taking during outdoor play. *European Early Childhood Education Research Journal*, 19(1), 113-131.
- Little, H. (2010). Relationship between parents' beliefs and their responses to children's risk-taking behaviour during outdoor play. *Journal of Early Childhood Research*, 8(3), 315-330.
- Little, H. ve Wyver, S. (2008). Outdoor play: Does avoiding the risks reduce the benefits?. *Australian Journal of Early Childhood*, 33(2), 33-40.
- Morali, D. İ. (2019). *Anaokullarında sunulan riskli oyun fırsatlarının fiziksel özellikler ve yetişkin yaklaşımları bağlamında incelenmesi* (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- Morrongiello, B. A. (2004). Do children's intentions to risk take relate to actual risk taking?. *Injury Prevention*, 10(1), 62-64.
- Morrongiello, B. A., Corbett, M., McCourt, M. ve Johnston, N. (2006). Understanding unintentional injury risk in young children II. The contribution of caregiver supervision, child attributes, and parent attributes. *Journal of pediatric psychology*, 31(6), 540-551.
- Morrongiello, B. A. ve Dawber, T. (1999). Parental influences on toddlers' injury-risk behaviors: Are sons and daughters socialized differently?. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 20(2), 227-251.
- Morrongiello, B.A. ve Dawber, T. (2000). Mothers' responses to sons and daughters engaging in injury- risk behaviors on a playground: Implications for sex differences in injury rates. *Journal of Experimental Child Psychology*, 76, 89-103.
- Morrongiello, B. A. ve Dawber, T. (2004a). Identifying Factors that Relate to Children's Risk-Taking Decisions. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 36(4), 255.
- Morrongiello, B. A. ve Dawber, T. (2004b). Social and cognitive influences on school-age children's risk-taking decisions. *Can J Behav Sci*, 36, 255-66.
- Morrongiello, B. A. ve Hogg, K. (2004). Mothers' reactions to children misbehaving in ways that can lead to injury: Implications for gender differences in children's risk taking and injuries. *Sex Roles*, 50(1), 103-118.
- Morrongiello, B. A. ve Lasenby-Lessard, J. (2007). Psychological determinants of risk taking by children: an integrative model and implications for interventions. *Injury prevention*, 13(1), 20-25.
- Morrongiello, B. A. ve Rennie, H. (1998). Why do boys engage in more risk taking than girls? The role of attributions, beliefs, and risk appraisals. *Journal of Pediatric Psychology*, 23(1), 33-43.
- Morrongiello, B. A., Sandomierski, M. ve Valla, J. (2010). Early identification of children at risk of unintentional injury: a sensation seeking scale for children 2-5 years of age. *Accident Analysis & Prevention*, 42(4), 1332-1337.
- Nixon, H. L. (1981). Birth Order and Preferences for Risky Sport Among College Students. *Journal of Sport Behavior*, 4(1), 13.
- Noonan, R. J., Boddy, L. M., Fairclough, S. J. ve Knowles, Z. R. (2016). Write, draw, show, and tell: a child-centred dual methodology to explore perceptions of out-of-school physical activity. *BMC public health*, 16(1), 1-19.
- Ouvry, M. (2003). Exercising muscles and minds: Outdoor play and the early years curriculum. London: National Children's Bureau.
- Potts, R. ve Swisher, L. (1998). Effects of televised safety models on children's risk taking and hazard identification. *Journal of Pediatric Psychology*, 23(3), 157-163.
- Ryckman, K., Richmond, S. A., Anderson, L. N., Birken, C. S., Parkin, P. C., Macarthur, C. ve Howard, A. W. (2017). Temperament and fracture in preschool-aged children. *Paediatrics & Child Health*, 22(4), 195-198.
- Sandseter, E.B.H. (2007). Categorising Risky Play-How Can We Identify Risk Taking In Children's Play? *European Early Childhood Education Research Journal*, 15(2), 237-252. <https://doi.org/10.1080/13502930701321733>
- Sandseter, E. B. H. (2009). Risky play and risk management in Norwegian preschools-A qualitative observational study. *Safety Science Monitor*, 13(1), 2.
- Sandseter, E. B. H. (2010). Scaryfunny: A qualitative study of risky play among preschool children. PhD avhandling, NTNU, Trondheim.

- Sandseter, E. B. H. ve Kennair, L. E. O. (2011). Children's risky play from an evolutionary perspective: The anti-phobic effects of thrilling experiences. *Evolutionary psychology*, 9(2), 147470491100900212.
- Sleddens, E. F., Gubbels, J. S., Kremers, S. P., van der Plas, E. ve Thijs, C. (2017). Bidirectional associations between activity-related parenting practices, and child physical activity, sedentary screen-based behavior and body mass index: a longitudinal analysis. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 14(1), 1-9.
- Tulloch, J. ve Lupton, D. (2003). Risk and everyday life. London: SAGE Publications.
- Uludağlı, N. P. ve Sayıl, M. (2009). Orta ve ileri ergenlik döneminde risk alma davranışı: Ebeveyn ve akranların rolü. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12, 14-24
- Ünüvar, P. ve Kanyılmaz, E. S. (2017). 5-6 yaş çocukları için riskli oyuna izin verme ölçeğinin geliştirilmesi-developing risky game allowance scale for 4-6 years children. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 510-523.
- White, J. (2008). Playing and learning outdoors: making provision for high-quality experiences in the outdoor environment. New York: Routledge.
- Wilson, R. (2008). Nature and young children: Encouraging creative play and learning in natural environments. New York: Routledge.
- Zheng, P., Ju, L., Ma, X. ve Lou, Y. (2014). Psychological-behavioral characteristics and fractures in children are closely related. *Journal of Pediatric Orthopaedics B*, 23(6), 560-565.

EXTENDED ABSTRACT

Taking risks is a natural part of children's play. To develop, adapt and survive, it is necessary to take risks to a certain extent (Morrongiello, & Lasenby-Lessard, 2007, p. 23). Risky play, on the other hand, is not a game that children play, but a natural quality of their play, as well as providing children with a way to protect themselves, gain new experiences, learn about themselves, test their limits, and learn about harm and risk (Lavrysen, Bertrands, Leyssen, Smets, & Vanderspikken) and De Graef, 2017, p. 5). Lakes, streams, quarries, etc. fighting games, and wrestling, etc. engage in risky game behaviors in games (Cevher-Kalburan, 2014, p. 7; Little & Wyver, 2008, p. 1). Since risk-taking behaviors in play are related to real-life risk-taking behaviors, it has an important place in supporting children's development (Morrongillo, 2004, p. 2). Risky games positively contribute to the child's physical, motor, cognitive, social and emotional development (Brussoni et al., 2015, p. 1). Risky games, which include activities related to height and speed, provide opportunities for the child to learn and explore his environment while supporting physical (muscle strength, endurance, etc.) and motor skills. Another function of risky games is to develop social skills such as reading social cues and leadership by supporting the child's relationships with peers and physical and motor stimulation (Brussoni et al., 2015, p. 1). An experimental study by Bundy et al. (2009, p. 4). In the study, it was determined that increasing the risk in playgrounds contributes to the children's social abilities. Thanks to risky games, children can take and manage risks in more appropriate environments without facing more significant risks and develop characteristic features such as self-confidence and endurance (Gill, 2007, p. 18). Risky games support the discovery of materials and ideas in cognitive development, problem-solving skills, decision-making, risk perception and management skills to prevent injuries. It also contributes to the field of motor development by supporting spatial perception, balance, coordination, flexibility, power, and reaction speed (Sandseter, 2010, p. 5). Considering the literature, it is seen how important it is to support risky play behaviors early on for the child's development. However, it is noteworthy that the number of domestic studies on the subject is insufficient. It has been observed that most studies conducted are on risk-taking behaviors in adolescence. This research was carried out to examine the risk-taking tolerance levels of the mothers in terms of the child's variables. It is thought that the study's results will increase parents' awareness about the importance of risk-taking behavior that should be supported in children starting from preschool. However, it is anticipated that this research will contribute to the literature by increasing the knowledge and awareness of researchers and practitioners working in the preschool field. In this study, 150 mothers with children in the 3-6 age group were reached using Google forms with a convenient sampling method. However, the data of 4 mothers were excluded from the study because the questionnaires were not filled in completely. A total of 146 mothers were included in the study. The convenient sampling method is the sampling conducted on volunteers who are easy to reach (Christensen et al., 2015), (p...) In addition, since it was aimed to examine the mothers' tolerance for taking risks in play in terms of the child's variables, the relational survey model, one of the general survey models, was used as the data collection tool in the study. The personal information form put forward by "The Risk-Taking Tolerance in Play Scale (ORAT)" prepared by Hill and Bundy and adapted by Yılmaz Uysal and Çığ (2022) in 2012 was used. The second scale was developed by Özyürek, Gözün Kahraman and Pekdoğan (2020). "Temperament Scale for Children" was used. The data gathered in this study were analyzed by entering a statistical program in a

computer environment. It was determined that the ORAT and MCQ scale analysis values did not show a normal distribution because they did not meet these values. For this reason, non-parametric analyzes are included. Non-parametric tests, Mann Whitney-U (MWU), Kruskal Wallis H (KWH) Test and Spearman-Brown Correlation coefficient, were used in the data analysis. This study was conducted to examine the relationship between the child risk-taking behaviors of families with preschool children and children's essential temperament characteristics while examining the effects of different variables related to the child on risk-taking tolerance in play. One of the study's first and most important results is that as children's activity level increases, mothers' tolerance level to take risks in games increases. Studies examining the relationship between risk-taking behaviors and temperament in the play show different results. For example, the result of Zeitung et al.'s (2014) study supports the result of this research. However, Ryckman et al. (2017) did not find a relationship between temperament and fracture risk in preschool-aged children, although he thought it was related in his research. Morrengillo et al. (2006) show that activity level, an aspect of temperament, increases the risk of injury in children. The last important finding of the study is that the mothers' tolerance levels towards their children's risk-taking behaviors in play differ significantly according to the time the child spends outdoors. Spending time in the open air and playing games is essential for children and allows children to develop and grow healthy in every way (Wilson, 2008). When children are prevented from taking risks by ignoring all these benefits, children who are prevented from taking risks uncertainties do not know what to do, and it is more difficult for them to adapt to such situations than children who are not prevented from taking risks (Dawber & Morrongiello, 2000; Ongar, 2010).). Since there has been a decrease in the choice of outdoor games in recent years, the probability of playing risky games that contribute too many development areas is also decreasing (Clements, 2004). Families must have a positive approach and a supportive attitude when evaluating the risk-benefit of a risky play. In addition, parents need to provide more opportunities for children to spend time in outdoor play environments.

The Level of Cash Holdings and Financial Performance: Evidence from Firms Listed on Borsa Istanbul 50 Index

Ahmet ÖZCAN¹

Abstract

Cash is of great importance to firms operating in emerging economies. Cash, one of the most important assets, creates shareholder value when rationally used by firm management. This paper aims to reveal the relationship between financial performance and cash holdings by using a sample that consists of non-financial firms listed in Borsa Istanbul 50 index. The result of empirical analysis provides strong evidence that financial performance is positively influenced by cash holdings. Further, firm size, capital intensity ratio and current ratio did not significantly influence the financial performance of sample firms, while financial performance of sample firms is significantly influenced sales growth and financial leverage. Overall, the research findings indicate that firm-specific factors are important factors that affect the relationship between financial performance and cash holdings. The present paper provides important insights for creditors, shareholders and firm management on the impacts of cash holding levels on financial performance.

Keywords: Cash Holdings, Financial Performance, Cash Management

Nakit Bulundurma Düzeyi ve Finansal Performans: Borsa İstanbul 50 Endeksinde Yer Alan Firmalardan Kanıtlar

Öz

Gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren firmalar için nakit büyük bir önem arz etmektedir. Firmalar için en önemli varlıklar arasında yer alan nakit, firma yönetimi tarafından rasyonel olarak kullanılması durumunda hissedar değerini artırmaktadır. Bu makale, Borsa İstanbul 50 endeksinde yer alan finansal olmayan firmalardan oluşan bir örneklem kullanarak finansal performans ile nakit bulundurma düzeyi arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Regresyon analizinin sonuçları, finansal performansın yüksek düzeyde tutulan nakit varlıklardan olumlu etkilendiğine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Ayrıca, firma büyüklüğü, sermaye yoğunluğu oranı ve cari oran, örnek firmaların finansal performansını önemli ölçüde etkilemezken, satış büyümesi ve finansal kaldıraç örnek firmaların finansal performansını önemli ölçüde etkilemektedir. Genel olarak, araştırma bulguları, firmaya özgü faktörlerin finansal performans ile nakit tutma arasındaki ilişkiyi etkileyen önemli faktörler olduğunu göstermektedir. Bu çalışma kreditorler, hissedarlar ve firma yönetimi için nakit tutma seviyesinin finansal performans üzerindeki etkileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nakit Bulundurma, Finansal Performans, Nakit Yönetimi

Atıf İçin / Please Cite As:

Özcan, A.(2024). The level of cash holdings and financial performance: Evidence from firms listed on Borsa Istanbul 50 index. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 467-476. doi:10.33206/mjss.1281263

Geliş Tarihi / Received Date: 11.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.11.2023

¹ Doç. Dr. - Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Business, aozcan@atu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-9021-6096

Introduction

Firms hold a variety of assets to generate future economic benefits. Financial performance is one of the broad topics in the current business environment and grabs too much attention from creditors and investors. Poor financial performance can reduce firms' financial strength, erode investor confidence and prevent them from access to external financing. Many studies have tried to identify key factors that affect financial performance. Some of the studies found that firm-specific factors such as the level of cash holding have a great impact on the financial performance of firms.

Cash is an important strategic asset that a firm holds. In the modern economy, cash assets are viewed as a prominent key that enables firms to boost their financial performance. Firms are expected to effectively use cash assets to gain competitive advantage, increase financial flexibility and exploit investment opportunities (Yun et al., 2021).

Business history has recorded many failures caused by poor cash flow management in the last decade. In today's competitive business environment, cash management is one of the issues that business management should pay close attention in making strategic decisions. There are many acceptable reasons for firms to hold so much cash. Firms aim to hold so much cash in order to minimize business uncertainty and assess investment opportunities (La Rocca and Cambrea, 2019).

According to the modern approach, the high level of cash holding positively influences the value of the firms. By using the cash flow statement of firms, all factors affecting firms' cash position can be comprehensively analyzed. The level of firms' cash holding is affected by many factors such as sector in which firms operate, the organizational structure and the level of internationalization.

The success of firms' board of directors closely depends on the cash management. Effective cash management is an essential for firms in maximizing shareholders' value. Future cash inflows and outflows prominently influence the financial performance of firms. Analyzing cash inflows and outflows in detail and taking corrective actions are important for the sustainability of firms' operations.

The level of cash holding should be determined at an optimal level. The low level of cash holdings can cause firms to miss out on important investment opportunities (Seifert and Gonenc, 2018). Fluctuations in global financial markets increase the financial risk of firms. In such periods, the high level of cash holding helps firms reduce their financial risks. On the other hand, Brealey et al. (2003) claimed that holding too much cash may enable the firm management to increase their wages.

When determining the optimal level of cash holdings, firm management should take into consideration the disadvantages of cash holdings. In firms having excessive cash reserves, firm management can invest resources in unprofitable projects. Thus, firms should establish effective corporate governance mechanisms that can mitigate poor managerial behaviors. Free cash flow theory purports that cash holdings can lead agency costs, since firm management has a large amount of cash under their control. It is worth stating that firm management should be aware that inflation hugely erodes purchasing power of cash.

Pecking order theory, trade-off theory and free cash flow theory are used to clarify the relationship that exists between the level of cash holding and financial performance of firms. According to the pecking order theory, firms strive to minimize the cost of financing while making their financing choices. Pecking order theory argues that firms firstly use their retained earnings when investing, then borrow from outside and finally issue stocks (Ghosh et al., 2017).

According to the trade-off theory, firms should analyze the benefits and costs of holding cash in detail while determining the optimal level of cash holding (Dittmar et al., 2003). By holding the optimal level of cash, firms can ensure the sustainability of their operations and decrease the possibility of financial distress and dependence on external financing sources (Bates et al., 2009).

In 1986, Jensen published a study that analyzed agency theory from a different perspective. In this study, he purported that free cash flows hugely increase agency problems. Jensen (1986) argued that the firm management can utilize cash assets in investment projects that best suit their interests, if the firm management does not distribute the cash assets as dividends to the firm's shareholders or use them for stock repurchases.

The contribution of the present paper to the previous literature is dual. Firstly, the previous literature on the influence of cash holdings on financial performance of businesses operating in developing market is limited, this paper yields up-to date empirical evidence on the impact of cash holdings on profitability of firms in a developing market context. Secondly, the present paper attempts to construct a model that clarifies the effects of cash holdings on profitability of firms operating in developing market.

This study aims to analyze relationship between the level of cash holding and financial performance by using the financial statement data of non-financial firms listed in Borsa Istanbul 50 index. In the second section of the present study, the literature on the relationship between the level of cash holding and firm performance is reviewed. Third section presented the data used in the study and the research model. Fourth section discussed the results of the empirical analysis in detail. The last section concluded the paper and gave recommendations for future studies.

Literature Review

The level of cash holding has a significant impact on the efficiency of firms' business operations. The topic of cash holdings has grabbed the attention of academics and practitioners over the last decade. Numerous research papers that investigated the relationship between the level of cash holding and financial performance have reported contradictory findings. In this section of the study, previous studies in this field are presented.

Yun et al. (2021) claimed that the high level of cash holding positively affects the financial performance of firms with strong corporate governance mechanisms by using the financial statements of firms operating in China. They also put forward that the high level of cash holding does not positively influence financial performance of firms with high ownership concentration.

Jabbouri and Almustafa (2021) found that there is a positive relationship between the level of cash holding and financial performance by employing the financial statement data of sample firms operating in the Middle East and North Africa. In their study, it is stated that cash assets can be used in financing investment projects that can enhance sample firms' financial performance and financial flexibility level.

By using the financial statement data of 261 firms operating in Italy, Rocca and Cambrea (2019) examined the effect of the level of cash holding on the financial performance. According to the results of the analysis, the high indebtedness ratio reduces the effect of cash holding level on financial performance and the presence of institutional investors increases the positive effect of cash holding on financial performance.

Isshaq et al. (2009) found evidence that the effect of cash holding level on firm value is limited by using the financial statement data of firms operating in Ghana between 2001 and 2007. Opler et al. (1999) argued that firms operating in the United States hold too much cash to not miss out profitable investments and the high level of cash holding increases the value of the firms by reducing the cost of financing.

Harford et al. (2008), using financial statement data of 1872 publicly traded businesses operating in the United States between 1993 and 2004, found that businesses with weak corporate governance report lower levels of cash and firms' cash position has important impacts on their future financial performance.

Pinkowitz et al. (2013) documented that firms achieving high financial performance hold a high level of cash and firms with high levels of cash are in a better position to meet their operational expenses, fulfill their debt obligations and exploit profitable investment opportunities. Lian and Ma (2021) claimed that cash can serve as a high-quality collateral, significantly facilitating firms' access to external financing.

Eljelly (2004) investigated the association between cash cycle and profitability using a sample that includes 29 firms operating in Saudi Arabia. The result of empirical analysis indicated that there is an inverse relationship between financial performance and cash cycle.

Doan (2020) investigated the impacts of cash holding on financial performance of firms operating in Vietnam during the period between 2008 and 2018 and found that financial performance of sample firms is positively influenced by cash holdings. The author also claimed that the tangible assets, sales growth and external financing have considerable impacts on financial performance of sample firms. Chang and Yang (2022) scrutinized the role of cash holdings in the period of financial crisis. According to the results of empirical analysis, they found that the operating performance of firms having higher cash holdings

recovers more quickly and higher cash holdings boosts capital expenditure and research and development expenditure that contribute to enhance financial performance.

El-Ansary and Al-Gazzar (2021) analyzed the effects of cash holdings on profitability of firms operating in Middle East and North Africa. Size, financial leverage and sales growth rate are used as control variables and return on assets and return on equity are used as dependent variable in the empirical model. The results of empirical analysis indicate that high level of cash holding levels enhances the profitability of sample firms.

Alnori and Bugshan (2023) investigated the association between cash holdings and financial performance employing a sample of firms listed on Gulf Cooperation Council markets. The results of regression analysis reveal that cash holdings significantly help sample firms increase profitability. Authors also stated that liquidity management should be one of the most important issues for firms.

Karim et al. (2023) examined the role of cash conversion cycle in financial performance of businesses listed on Dhaka Stock Exchange during the period between 2003 and 2020. The result of empirical analysis demonstrated that cash conversion cycle is negatively associated with financial performance measures such as return on assets and earnings per share. The authors claimed that long cash conversion cycle can considerably increase the cost of external financing.

Jiang et al. (2023) examined the effects of cash holding level on financial performance reported by firms operating in Pakistan during 2010 and 2017. They found that cash holdings have adverse impacts on financial performance of firms operating in service industry and corporate governance variables such as board diversity and board size have no impact on cash holding levels of sample firms.

Chintha and Prasad (2021) analyzed the effects of cash management on profitability of manufacturing firms operating in Oman during the period between 2014 and 2019. With the help of regression analysis, the authors put forward that effective cash management plays a prominent role in increasing sample firms' financial performance.

Guo et al. (2021) researched how cash holdings influence the firm efficiency by using financial data of firms operating in the United States, China and Japan. They found that a high level of cash holdings negatively influences the efficiency of sample firms and also claimed that firms that hoard a high level of cash holdings are not able to report strong investment performance.

Data and Methodology

Undoubtedly, there are various factors affecting the financial performance of firms. Some of them are external factors that firms may struggle to cope with. The research data was collected from the website of public disclosure platform. Following previous studies (Yun et al., 2021; Jebran et al., 2019 and Sun et al., 2017), firms operating in the financial industry are excluded from the sample, since their balance sheet structure is vastly different. The sample consists of 40 non-financial firms and 1400 observations for the period between 2016 and 2020. The sample firms are quoted in BIST-50 index. The following empirical model is used to analyze the contribution of cash holdings to the financial performance of sample firms. In this model, six independent variables are employed. The control variables used in the empirical model are in line with Jabbouri and Almustafa (2021), Yun et al. (2021) and Rocca and Cambrea (2019).

$$FIN_PERF_{it} = \beta_0 + \beta_1 CASH_{it} + \beta_2 SG_{it} + \beta_3 LEV_{it} + \beta_4 SIZE_{it} + \beta_5 CIR_{it} + \beta_6 CR_{it} + \varepsilon_{it}$$

in which;

FIN_PERF is the financial performance measured by return on assets. *CASH* is the cash holdings of the sample firm's measured by the ratio of cash and cash equivalents to the total net assets. *SG* is the sales growth measured by percentage change in net sales revenue from year *t* to year *t-1*. *LEV* is the leverage measured by the ratio of total liabilities to total assets. *SIZE* is the firm size measured by the natural logarithm of the sample firm's total assets. *CIR* is the capital intensity ratio measured by the ratio of total assets to the net sales revenue. *CR* is the current ratio measured by the ratio of current assets to current liabilities. ε is the error term.

Size is one of the important factors that influence the level of cash holdings and profitability. Pecking order theory states that there is a positive association between firm size and the level of cash holdings. Large-sized firms tend to employ economies of scale to reduce transaction costs which are mainly composed of fixed costs (Chireka and Fakoya, 2017). Guizani (2017) stated that large-sized firms have

stable cash flows due to having diversified business operations, accordingly they are less likely to experience financial distress. The variable of size is included in the empirical model in order to capture the effects of firm size on profitability and the level of cash holdings.

In the business environment, the level of financial leverage varies according to the macroeconomic conditions and industry in which businesses operate. Trade-off theory claims that high-leverage businesses are more likely to encounter liquidity problems. Hence, high-leverage firms tend to hold more cash to mitigate the risk of bankruptcy. It is also worth stating that high-level of leverage exerts pressure on firms' profitability. Leverage is included in the empirical model to measure its effects on the association between cash holdings and profitability.

Current ratio, one of the liquidity ratios, can influence the level of cash holdings and profitability of firms. Pecking order theory states that firms with high profits have a high degree of liquidity. Profits reported by firms can be used to pay off short-term debts. Sales growth plays a vital role for sustainable profitability. Strong sales growth enables firms to report high financial performance and hold high cash levels. Margaritis and Psillaki (2010) stated that firms with a high level of sales growth can effectively evaluate investment opportunities. Capital intensity ratio enables us to examine how well a firm is employing its assets. The profitability of a firm is heavily affected by capital intensity ratio that has a direct influence on the level of liquidity.

Results and Discussion

Industry Classification

According to table 1, the sample firms operate in eleven different industries. Ten of the firms operate in the metal industry. The second largest group of firms (20%) are concentrated in chemicals and petroleum industry. They are followed by four firms in technology industry and four firms in wholesale and retail trade industry. Textile industry (3%) represents the smallest group in the sample.

Table 1. *Industry Classification of Sample Firms*

<i>Industry</i>	<i>Percent</i>	<i>Number of Sample Firms</i>
Metal Products	25	10
Chemicals and Petroleum	20	8
Technology	10	4
Wholesale and Retail Trade	10	4
Energy	7	3
Transportation	5	2
Real Estate Investment	5	2
Mining	5	2
Construction	5	2
Telecommunication	5	2
Textile	3	1
Total	100	40

Descriptive Statistics

Table 2 presents the descriptive statistics for the research variables employed in the empirical analysis. For the sample firms, the mean of return on assets is 0.053. Return on assets ranges from -0.162 to 0.332. Cash holdings, the primary variable in the empirical model, has a mean of 0.178 and a standard deviation of 0.162. In other words, cash accounts for 17.8% of total net assets for the averaged sample firms listed in BIST-50 index. With regards to the standard deviation, current ratio is the variable that has the greatest dispersion around the mean. The average sales growth for the sample firms amounted to 0.224. The variable of leverage has a mean of 0.606 and ranges from 0.023 to 1.837, indicating that some of the sample firms face severe financial distress. Besides, the average capital intensity ratio is equal to 3.1.

Table 2. Descriptive Statistics

Variable	Obs.	Mean	Std.Deviation	Min	Max
ROA	200	0.053	0.068	-0.162	0.332
Cash Holdings	200	0.178	0.162	0.020	0.717
Sales Growth	200	0.224	0.247	-0.564	0.971
Leverage	200	0.606	0.255	0.023	1.837
Size	200	10.006	0.587	8.311	11.799
Capital Intensity Ratio	200	3.100	8.103	0.248	95.823
Current Ratio	200	3.590	13.740	0.240	176.680

* The definitions of variables are provided in third section.

Correlation Matrix

Pearson correlation matrix is presented in table 3. According to the table 3, the dependent variable, return on assets, is statistically significantly related with cash ratio, sales growth and leverage at the 0.01 significance level, whereas other independent variables do not have statistically significant relationship with financial performance. Capital intensity ratio and firm size are negatively correlated with financial performance, indicating that large-sized firms and firms having a higher capital intensity ratio report relatively lower return on assets. As reported in table 3, none of the correlations is greater than 0.6. Not surprisingly, the greatest correlation appears between leverage and cash holdings (-0.543). The correlation matrix reveals a significant positive relationship between cash holdings and current ratio at the 1 percent significance level.

Table 3. Correlation Matrix

Variable	ROA	CASH	SG	LEV	CIR	SIZE	CR
ROA	1.000						
CASH	0.290***	1.000					
SG	0.294***	0.119*	1.000				
LEV	-0.481***	-0.543***	-0.091	1.000			
CIR	-0.049	0.052	0.008	-0.321***	1.000		
SIZE	-0.085	-0.007	-0.110	0.188***	-0.159**	1.000	
CR	0.057	0.202***	0.219***	-0.379***	0.578***	-0.206***	1.000

Notes: ***, ** and * denote the significance levels of 1%, 5% and 10% respectively. The definitions of variables are provided in third section.

Diagnostic Tests

In this part of the study, Breusch Pagan LM, F- test and hausman test are used to select the appropriate model in the empirical analysis. Breusch Pagan LM test is a useful tool in choosing between pooled OLS and random effects model (Baltagi, 2006). The result of Breusch Pagan LM test reveals the presence of random effects in the sample data. Accordingly, random effects model is an appropriate model that analyzes research data better compared to the pooled OLS.

F-test is conducted in order to determine whether fixed effects model or pooled OLS provide accurate and reliable results. According to F- test, p-value (0.00) is statistically significant, indicating that all firm effects are equal to zero. Thus, fixed effect should be preferred rather than pooled OLS model in the empirical analysis.

Hausman test is run to examine the appropriateness of fixed effects model or random effects model for the panel data regression analysis. As can be seen from table 4, fixed effects model should be employed in analyzing of research data since p-value (0.03) is statistically significant.

Fixed effects regression method is more credible than other regression methods. Fixed effects method enables researchers to control time invariant omitted explanatory variables (Schunck, 2013; Collischon and Eberl, 2020). Fixed effects method mitigates collinearity among research variables and provides more data variability (Clark and Linzer, 2015).

Table 4. Diagnostic Tests

Hausman Test	Chi-square statistic= 13.90, p-value= 0.030
Breusch Pagan LM Test	Chi-square statistic= 91.44, p-value=0.000
F-test	F-statistic= 6.69, p-value = 0.000

Regression Results

This section is devoted to the discussion of the results of empirical analysis. Table 5 presents the empirical results of fixed effects regression model. The results of empirical analysis demonstrate that there is a statistically significant relationship between financial performance measured by return on assets and cash holdings at the 0.10 significance level, indicating that cash holdings enable firms to create value. Potential explanations for this finding are that high level of cash holdings limits the cost of external financing and enables firms to exploit remarkable investment opportunities. This result is consistent with the findings of Yun et al. (2021), Alnori (2020), Abushammala and Sulaiman (2014) and Vishnani and Shah (2007). Based on this result, firms should effectively design cash holding policies that could enhance effectiveness of their operations.

The coefficient on sales growth is statistically significant at the 0.01 level. The results of fixed effects regression suggest that sales growth is positively related with higher financial performance, supporting the findings of Deb et al. (2017), Kim and Bettis (2014) and Rocca and Cambrea (2019).

As shown in table 5, there is a statistically significant relationship between financial performance measured by return on assets and leverage at 0.01 significance level. This finding implies that the presence of high debt negatively influences the sample firms' financial performance. Not surprisingly, financial distress caused by a high level of debt considerably reduces the firms' operational efficiency. In some situations, debt covenants may prevent firms undertaking profitable investment projects. This finding suggests that firms should rely more on internal financing than external financing. This finding is consistent with Danso et al. (2020), Rocca and Cambrea (2019) and Yun et al. (2021). The results of fixed effects regression model indicate that size, capital intensity ratio and current ratio are not statistically significant. Dropping non-significant variables biases the impacts of other research variables. As reported in table 5, the explanatory power of the fixed effects model (r -squared=0.373) is significantly higher than other studies (Yun et al., 2021; Jabbouri and Alm Mustafa, 2021). Taken together, the results of empirical analysis provide important implications for creditors, stockholders and firm management.

Table 5. *The Results of Fixed Effects Regression Model*

<i>Variable</i>	<i>Coefficients</i>	<i>Std. Error</i>	<i>p-value</i>
CASH	0.098*	0.0566	0.084
SG	0.06***	0.0127	0.000
LEV	-0.242***	0.0342	0.000
SIZE	0.010	0.0164	0.523
CIR	-0.00002	0.0006	0.967
CR	-0.0003	0.0002	0.267
Constant	0.0640	0.1633	0.693
Observation	1400		
R-squared	0.373		
F(6,154)	15.32		
Prob > F	0.000		

Notes: ***, ** and * denote the significance levels of 1%, 5% and 10% respectively. The definitions of variables are provided in third section.

Concluding Remarks

Financial performance plays a vital role in the sustainability of firms' operations. Firms should have a well-established strategic plan that can soar their financial performance. In today's economic environment, cash is regarded as one of the strategic assets that can enhance the effectiveness of firms' business operations. The ultimate objective of the present study is to clarify the contributions of firms' cash holding levels to the financial performance. The results of this study are in line with previous studies. Cash management appears to be one of the challenging issues in the globalized economic environment. It is worth stating that firms should update their cash holding policies according to the macroeconomic conditions.

In the empirical model, financial performance is measured by return on assets. Control variables such as sales growth, leverage, firm size, capital intensity and current ratio are used to invigorate the empirical model. The present study confirmed that higher cash holding positively influences financial performance. High financial performance appears to be outcome of the high level of cash holding based on the results of empirical analysis.

The findings of this paper shed light on the association between cash holdings and profitability in the context of developing markets. The findings of the present study are supported by previous studies (El-Ansary and Al-Gazzar, 2021; Alnori and Bugshan, 2023; Chintha and Prasad, 2021). The results of empirical analysis corroborate the existence of cash holdings level that enhances the profitability of firms. It is noteworthy that this level changes according to the firm-specific factors such as liquidity, capital intensity ratio and size. High level of cash holdings markedly decreases cash flow uncertainty and financial risk.

Overall, cash is one of the strategic assets that should be meticulously used by firms in gaining competitive advantage, exploiting investment opportunities and increasing financial flexibility in the business environment. The present paper yields vital insights for creditors, stockholders and corporate management on the impacts of cash holding levels in financial performance. Future studies can employ cross-country data to analyze the role of cash holding levels in financial performance from different perspectives.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*The Level of Cash Holdings and Financial Performance: Evidence from Firms Listed on Borsa Istanbul 50 Index*”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Abushammala, S. N., & Sulaiman, J. (2014). Cash holdings and corporate profitability: Some evidences form Jordan. *International Journal of Innovation and Applied Studies*, 8(3), 898-907.
- Alnori, F. (2020). Cash holdings: Do they boost or hurt firms' performance? Evidence from listed non-financial firms in Saudi Arabia. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 13(5), 919-934.
- Alnori, F., & Bugshan, A. (2023). Cash holdings and firm performance: empirical analysis from Shariah-compliant and conventional corporations. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 16(3), 498-515.
- Baltagi, B. H. (Ed.). (2006). *Panel data econometrics: Theoretical contributions and empirical applications*. Emerald Group Publishing.
- Bates, T. W., Kahle, K. M., & Stulz, R. M. (2009). Why do US firms hold so much more cash than they used to?. *The Journal of Finance*, 64(5), 1985-2021.
- Brealey, R. A., Myers, S. C., Sandri, S., & Bigelli, M. (2003). *Principi di finanza aziendale*. Milano: McGraw-Hill.
- Chang, C. C., & Yang, H. (2022). The role of cash holdings during financial crises. *Pacific-Basin Finance Journal*, 72, 101733.
- Chintha, S. S., & Prasad, K. V. (2021). A study on the impact of cash management on the financial performance of the listed manufacturing companies from Muscat securities market, Sultanate of Oman. *International Journal of Business and Administrative Studies*, 7(1), 25.
- Chireka, T., & Fakoya, M. B. (2017). The determinants of corporate cash holdings levels: evidence from selected South African retail firms. *Investment Management and Financial Innovations*, 14(2), 79-93.
- Clark, T. S., & Linzer, D. A. (2015). Should I use fixed or random effects?. *Political Science Research and Methods*, 3(2), 399-408.
- Collischon, M., & Eberl, A. (2020). Let's talk about fixed effects: Let's talk about all the good things and the bad things. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 72(2), 289-299.
- Danso, A., Lartey, T. A., Gyimah, D., & Adu-Ameyaw, E. (2020). Leverage and performance: do size and crisis matter?. *Managerial Finance*, 47(5), 635-655.
- Deb, P., David, P., & O'Brien, J. (2017). When is cash good or bad for firm performance?. *Strategic Management Journal*, 38(2), 436-454.
- Dittmar, A., Mahrt-Smith, J., & Servaes, H. (2003). International corporate governance and corporate cash holdings. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 38(1), 111-133.
- Doan, T. (2020). The effect of cash holdings on firm performance: Evidence from Vietnam listed firms. *Accounting*, 6(5), 721-726.
- El-Ansary, O., & Al-Gazzar, H. (2021). Working capital and financial performance in MENA region. *Journal of Humanities and Applied Social Sciences*, 3(4), 257-280.
- Eljelly, A. M. (2004). Liquidity-profitability tradeoff: An empirical investigation in an emerging market. *International Journal of Commerce and Management*, 14(2), 48-61.

- Ghosh, A., Cai, F., & Fosberg, R. H. (2017). *Capital structure and firm performance*. Routledge.
- Guizani, M. (2017). The financial determinants of corporate cash holdings in an oil rich country: Evidence from Kingdom of Saudi Arabia. *Borsa Istanbul Review*, 17(3), 133-143.
- Guo, H., Legesse, T. S., Tang, J., & Wu, Z. (2021). Financial leverage and firm efficiency: The mediating role of cash holding. *Applied Economics*, 53(18), 2108-2124.
- Harford, J., Mansi, S. A., & Maxwell, W. F. (2008). Corporate governance and firm cash holdings in the US. *Journal of Financial Economics*, 87(3), 535-555.
- Isshaq, Z., Bokpin, G. A., & Onumah, J. M. (2009). Corporate governance, ownership structure, cash holdings, and firm value on the Ghana Stock Exchange. *The Journal of Risk Finance*, 10(5), 488-499.
- Jabbouri, I., & Alm Mustafa, H. (2021). Corporate cash holdings, firm performance and national governance: evidence from emerging markets. *International Journal of Managerial Finance*, 17(5), 783-801.
- Jebran, K., Chen, S., & Tauni, M. Z. (2019). Principal-principal conflicts and corporate cash holdings: Evidence from China. *Research in International Business and Finance*, 49, 55-70.
- Jensen, M. C. (1986). Agency costs of free cash flow, corporate finance, and takeovers. *The American Economic Review*, 76(2), 323-329.
- Jiang, Y., Mubarik, M. S., Zaman, S. I., Alam, S. H., & Arif, M. (2023). Corporate governance, cash holding, and firm performance in an emerging market. *International Journal of Finance and Economics*.
- Karim, R., Al Mamun, M. A., & Kamruzzaman, A. S. M. (2023). Cash conversion cycle and financial performance: evidence from manufacturing firms of Bangladesh. *Asian Journal of Economics and Banking*.
- Kim, C., & Bettis, R. A. (2014). Cash is surprisingly valuable as a strategic asset. *Strategic Management Journal*, 35(13), 2053-2063.
- La Rocca, M., & Cambrea, D. R. (2019). The effect of cash holdings on firm performance in large Italian companies. *Journal of International Financial Management & Accounting*, 30(1), 30-59.
- Lian, C., & Ma, Y. (2021). Anatomy of corporate borrowing constraints. *The Quarterly Journal of Economics*, 136(1), 229-291.
- Margaritis, D., & Psillaki, M. (2010). Capital structure, equity ownership and firm performance. *Journal of Banking & Finance*, 34(3), 621-632.
- Opler, T., Pinkowitz, L., Stulz, R., & Williamson, R. (1999). The determinants and implications of corporate cash holdings. *Journal of financial economics*, 52(1), 3-46.
- Pinkowitz, L., Stulz, R. M., & Williamson, R. (2013). Is there a US high cash holdings puzzle after the financial crisis?. *Fisher College of Business Working Paper*, (2013-03), 07.
- Schunck, R. (2013). Within and between estimates in random-effects models: Advantages and drawbacks of correlated random effects and hybrid models. *The Stata Journal*, 13(1), 65-76.
- Seifert, B., & Gonenc, H. (2018). The effects of country and firm-level governance on cash management. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 52, 1-16.
- Sun, J., Yuan, R., Cao, F., & Wang, B. (2017). Principal-principal agency problems and stock price crash risk: Evidence from the split-share structure reform in China. *Corporate Governance: An International Review*, 25(3), 186-199.
- Vishnani, S., & Shah, B. K. (2007). Impact of working capital management policies on corporate performance—An empirical study. *Global Business Review*, 8(2), 267-281.
- Yun, J., Ahmad, H., Jebran, K., & Muhammad, S. (2021). Cash holdings and firm performance relationship: Do firm-specific factors matter?. *Economic Research-Ekonomika Istraşivanja*, 34(1), 1283-1305.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Firmalar, gelecekte ekonomik faydalar elde etmek için çeşitli varlıklara sahiptir. Finansal performans, küresel ekonomide önemli konulardan biridir ve finansal piyasa katılımcılarının çok fazla ilgisini çekmektedir. Zayıf finansal performans, firmaların finansal gücünü azaltabilir, yatırımcı güvenini aşındırabilir ve dış finansmana erişimlerini engelleyebilir. Birçok çalışma, finansal performansı etkileyen temel faktörleri belirlemeye çalışmaktadır. Çalışmalardan bazıları, nakit tutma düzeyi gibi firmaya özgü faktörlerin firmaların finansal performansı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Nakit, bir firmanın sahip olduğu önemli bir stratejik varlıktır. Günümüzdeki rekabetçi ekonomik ortamda nakit varlıklar, firmaların finansal performanslarını artırmalarına imkan sağlayan önemli bir anahtar olarak görülmektedir. Firmaların rekabet avantajı elde etmek, finansal esnekliği artırmak ve yatırım fırsatlarından yararlanmak için nakit varlıklarını etkin bir şekilde kullanmaları beklenmektedir. Günümüzün ekonomik ortamında nakit yönetimi, işletme yönetiminin stratejik kararlar alırken en çok dikkat edilmesi gereken konulardan birisidir. Firmaların nakit pozisyonlarını güçlü tutmaları için çeşitli nedenler bulunmaktadır. Genel olarak, firmalar gelecekteki ekonomik belirsizlikleri en aza indirmek ve yatırım fırsatlarını değerlendirmek için nakit pozisyonlarının güçlü olmasını amaçlamaktadır. Nakit yönetiminin firmaların yönetim kurullarının alacağı kararlar üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Etkili nakit yönetimi, hissedar değerini en üst düzeye çıkarmak için firmalar açısından önemlidir. Nakit giriş ve çıkışlarının detaylı olarak analiz edilmesi ve düzeltici kararların alınması firmaların faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından büyük

önem arz etmektedir. Finansal hiyerarşi teorisi, dengeleme teorisi ve serbest nakit akış teorisi nakit tutma düzeyi ile firmaların finansal performansı arasındaki ilişkiyi analiz etmek için kullanılmaktadır. Finansal hiyerarşi teorisine göre firmalar finansman seçimlerini yaparken finansman maliyetlerini en aza indirmeye çalışırlar. Finansal hiyerarşi teorisi, firmaların yatırım yaparken önce kar yedeklerini ardından yabancı kaynakları kullandıklarını ve en sonunda da hisse senedi ihraç ettiklerini savunmaktadır. Dengeleme teorisine göre, firmalar optimum nakit tutma seviyesini belirlerken nakit tutmanın faydalarını ve maliyetlerini ayrıntılı olarak analiz etmelidir. Firmalar optimum düzeyde nakit bulundurarak faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlayabilir, finansal sıkıntı olasılığını ve dış finansman kaynaklarına olan bağımlılığı azaltabilir. 1986'da Jensen, vekalet teorisini farklı bir bakış açısıyla analiz eden bir çalışma yayınladı. Bu çalışmada, serbest nakit akışlarının vekalet problemlerini büyük ölçüde artırdığını iddia etmektedir. Jensen (1986), firma yönetiminin nakit varlıkları şirketin hissedarlarına temettü olarak dağıtmaması veya hisse geri alımları için kullanmaması durumunda, firma yönetiminin nakit varlıkları kendi çıkarlarına en uygun olan yatırım projelerinde kullanabileceğini savundu. Modern yaklaşıma göre, yüksek düzeyde nakit tutma, firmaların değerini olumlu yönde etkiler. Firmaların nakit akış tablosu kullanılarak firmaların nakit pozisyonunu etkileyen tüm faktörler kapsamlı bir şekilde analiz edilebilir. Firmaların nakit tutma düzeyi, firmaların faaliyet gösterdiği sektör, organizasyon yapısı ve uluslararasılaşma düzeyi gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Nakit tutma düzeyi optimal düzeyde belirlenmelidir. Düşük seviyede nakit tutma, firmaların önemli yatırım fırsatlarını kaçırmalarına neden olmaktadır. Firmaların nakit tutma politikalarını makroekonomik koşullara göre güncellemesi gerektiğini belirtmekte fayda var. Nakit bulundurma seviyesi firmaların faaliyetlerinin verimliliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Nakit bulundurma seviyesi ve finansal performans arasındaki ilişki son yıllarda yatırımcıların dikkatini çekmektedir. Bu çalışma, Borsa İstanbul 50 endeksinde işlem gören finansal olmayan firmaların finansal tablo verilerini kullanarak nakit tutma düzeyi ile finansal performans arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Finans sektöründe faaliyet gösteren firmalar, bilanço yapılarının çok farklı olması nedeniyle örneklemin dışında tutulmuştur. Araştırmada Borsa İstanbul 50 endeksinde işlem gören finansal olmayan 40 firmanın 2016-2020 dönemleri arasında yayınlamış olduğu mali tablo verileri kullanılmıştır. Varlık karlılığı araştırma modelinde bağımlı değişken olarak kullanılmaktadır. Nakit ve nakit benzerlerinin toplam net varlıklara oranı, satışlarda büyüme, finansal kaldıraç, firma büyüklüğü, sermaye yoğunluğu oranı ve cari oran araştırma modelinde bağımsız değişken olarak kullanılmaktadır. Araştırmada verileri kullanılan firmalar on bir farklı sektörde faaliyet göstermektedir. Korelasyon matrisine göre sermaye yoğunluk oranı ve firma büyüklüğü, finansal performans ile negatif bir şekilde ilişkilidir; bu sonuç büyük ölçekli firmaların ve daha yüksek sermaye yoğunluk oranına sahip olan firmaların daha düşük varlık karlılığı rapor ettiğini göstermektedir. Finansal kaldıraç ve nakit bulundurma seviyesi arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusudur. Sabit etkiler regresyon modeli kullanılarak araştırma verileri analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, finansal performans ile nakit bulundurma seviyesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sabit etkiler regresyon modelinin sonuçlarına göre firma büyüklüğü, sermaye yoğunluk oranı ve cari oranın finansal performans üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi bulunmamaktadır ve yüksek düzeyde borç kullanımı firmaların finansal performansını olumsuz olarak etkilemektedir. Yüksek düzeyde nakit tutma, dış finansman maliyetinin azalmasına ve firmaların önemli yatırım fırsatlarından yararlanmalarına imkan vermesi sayesinde finansal performans üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Araştırma sonuçları kreditorler, hissedarlar, tedarikçiler ve firma yönetimi için önemli çıkarımlar sağlamaktadır.

Quantum Technology in the Financial Sector: Econometric Analyses and Risk Management to Mitigate the Quantum Winter

Emrah Hanifi FIRAT¹

Abstract

In today's rapidly evolving financial landscape, methods as econometric modeling, predictive analysis, and risk analysis are becoming increasingly important. These methods offer critical tools for understanding and managing the potential of quantum technology in the financial sector. Quantum technology can achieve fast and precise results in data analysis, risk management, portfolio optimization, and market forecasting. However, to realize these possibilities, we need to overcome technical challenges as well as financial and strategic barriers. This paper discusses scientific awareness and proposed solutions to 'Quantum Winter' especially in the financial sector. Mitigating the risk of a 'Quantum Winter' is possible through steps such as building strategic partnerships, conducting risk analysis, developing specialized capabilities, securing government support, and establishing appropriate regulations. Econometric modeling, predictive analysis, and risk analysis are indispensable tools to understand the potential of quantum technology in the financial sector and to achieve sustainable success.

Keywords: Quantum Computing, Quantum Winter, Quantum Optimization, Quantum Finance, Quantum Portfolio Optimization, Financial Econometrics

Finansal Sektörde Kuantum Teknolojisi: Ekonometrik Analizler ve Kuantum Kışı Hafifletmek için Risk Yönetimi

Öz

Günümüz hızla evrilen finansal manzarada, ekonometrik modelleme, tahminsel analizler ve risk analizi gibi yöntemler giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu yöntemler, kuantum teknolojisinin finans sektöründeki potansiyelini anlamak ve yönetmek için kritik araçlar sunar. Kuantum teknolojisi, büyük veri analizi, risk yönetimi, portföy optimizasyonu ve piyasa tahmini gibi alanlarda hızlı ve kesin sonuçlar elde etme yeteneğine sahiptir. Ancak, bu olanakları gerçekleştirmek için yalnızca teknik zorlukların değil, aynı zamanda finansal ve stratejik engellerin üstesinden gelmemiz gerekmektedir. Bu çalışma, özellikle finans sektöründe 'Kuantum Kışı'na dair bilimsel farkındalığı ve önerilen çözümleri tartışmaktadır. 'Kuantum Kışı' riskini azaltmak, stratejik ortaklıklar kurmak, risk analizi yapmak, uzman yetenekleri geliştirmek, hükümet desteği sağlamak ve uygun düzenlemeleri oluşturmak gibi adımlarla mümkündür. Ekonometrik modelleme, tahminsel analizler ve risk analizi, kuantum teknolojisinin finans sektöründeki potansiyelini anlamak ve sürdürülebilir başarı elde etmek için vazgeçilmez araçlardır.

Anahtar Kelimeler: Kuantum Hesaplama, Kuantum Kış, Kuantum Optimizasyon, Kuantum Finans, Kuantum Portföy Optimizasyonu, Finansal Ekonometri

Atıf İçin / Please Cite As:

Firat, E. H.(2024). Quantum technology in the financial sector: econometric analyses and risk management to mitigate the quantum winter. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 477-489. doi:10.33206/mjss.1346041

Geliş Tarihi / Received Date: 19.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.12.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Firat University, Faculty of Administrative and Economics Sciences, emrahf23@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-3800-6574

Introduction

In a quickly changing and complex financial climate today mechanical leap forwards are acquiring developing significance. Here, the rising meaning of quantum development in the financial area has earned vital consideration lately. Quantum advancement includes a variety of computational and logical techniques created by the standards of quantum mechanics, defeating the limitations of customary PCs. The capability of this advancement in the circle of financial administrations has drawn colossal interest from academic circles and industry leaders. The financial area noticeably stands apart as a domain where the assessment of significant information volumes, risk oversight, portfolio upgrade, value projection, and exchange quickness convey pivotal weight.

In such manner, the computational speed and concurrent handling abilities achieved by quantum advancement work with significant speed increase and expanded proficiency in monetary exchanges and examinations. The expected benefits of quantum development in the financial area are broad and might actually change the scene of money-related administrations down the line. A main occasion lies in the movements inside the space of chance organization. Quantum PCs can add to refining risk figures by empowering speedier and more exact recreation of many-sided and broad monetary models. Also, portfolio upgrade cycles can be executed all the more proficiently and precisely through quantum computational techniques, afterwards enabling financial backers to pursue better-passed judgment on decisions.

Value projection and market examinations also fall inside the extent of regions inclined to quantum innovative effect. Quick examinations of complicated financial information could permit the plan of more precise and predictable cost projections, in this manner working with the production of further developed venture strategies and the acceptance of competitive advantages on the lookout.

Considering the previously mentioned focuses, the sprouting capability of quantum advancement in the monetary area highlights the need for thorough investigation and request. Insightful analysts and industry experts are effectively jumping into the complex purposes of quantum development to handle the perplexing obstacles and possibilities inside the financial landscape.

With the fast headway of the innovative scene, the presentation and reception of new pioneering advancements present significant possibilities while simultaneously conveying notable dangers. Here, the peculiarity perceived as the "Quantum Winter" arises as a gamble articulation often examined in monetary justifying earnest thought.

In short, "Quantum Winter" means a stage wherein an innovation or space goes through a time of stagnation or relapse, neglecting to show typical headway following an initial promising stage. The component "Quantum" of the term relates to advances established in the standards of quantum mechanics, "Winter" metaphorically connotes the ominous part of this stage, likened to the cruelty of the colder time of year season. Initially begat by specialists in innovation and advancement, the articulation has been adjusted to the financial area, especially inside the context of expected uses of quantum innovation.

The monetary space stands apart as one of the areas most earnestly requiring innovation, especially in fields for example, high-speed exchange handling, complex information examination, and hazard oversight. While the use of quantum innovation in financial applications holds possible benefits, it likewise presents the peril of Quantum Winter.

One facet of this danger connects with the beginning phase of quantum innovation. The innovation might be in an exploratory stage not yet having arrived at a purpose in producing steady and reliable outcomes. This circumstance could jeopardize vital components like the accuracy and well-being of money-related exchanges.

Another potential result concerns the innovation's insufficiency to meet the area's expectations and prerequisites. Should quantum innovation miss the mark conveying the extended improvements in speed and effectiveness, it could block progress and advancement inside financial administrations, possibly hindering the accomplishment of anticipated area benefits.

The rising importance and likely gains of quantum innovation in the financial area give a fascinating point of view toward molding the fate of the business. In any case, for this possibility to emerge, innovation should develop, we should handle the security issues and moves well-defined for money-

related applications should be overcome. This article aims to handle the flooding significance of quantum innovation in financial administrations, assess its possible benefits, and highlight the meaning of understanding the changes it could bring and adjusting techniques for risk the board appropriately.

Moreover, Quantum Winter remains a significant gamble component that could confine the capability of quantum innovation in monetary applications. Getting a handle on and moderating this chance is pivotal for monetary foundations to outfit the advantages of quantum innovation reliably. In this context, monetary elements should get a handle on the gamble of Quantum Winter, survey its ramifications on money-related area applications, and embrace essential safeguards.

This conversation has been determined to grasp the thriving meaning of quantum innovation in the domain of financial administrations, assessing its likely gains, and dealing with the gamble of Quantum Winter. Its motivation is to lead financial establishments in holding onto the advantages of quantum innovation while imagining and lessening the dangers it could imply.

Literature

In the domain of money, quantum innovation and we have widely analyzed the possible gamble of Quantum Winter in both academic and corporate writing. An examination paper known as "Making Quantum Technology Ready for Industry," prepared by (Andreas et al. 2020), handles a conversation exactly inside the referenced setting. This study highlights that around 80 specialists in quantum material science and related fields hailing from different European countries congregated for the debut time to deliberate on how advancements can be changed into attractive items, subsequently speeding up the acknowledgment of the development venture. Also, the meaning of beginning stage arranging and normalization is based on as essential for rushing the market acknowledgment of exploration results. The concentrate likewise demonstrates that studios that effectively unite relevant partners from research, normalization, industry areas, and public organizations help planning a vital guide by outfitting a reasonable and extensive outline of the current situation with quantum advances.

One more noteworthy insightful work is penned by Rapp P. Hermann (2021) and named "Economic – technological revolution through Quantum 2.0, New super technologies are within reach" distributed in Deutsche Bank Exploration. This examination paper frames the essential and auxiliary quantum upheavals and explains possible areas where progressive quantum advances could apply impact. These areas are named "Industry, production and logistics", "Healthcare, medicine, pharmaceuticals and biotechnologies," and "Finance and insurance". Moreover, the exploration paper plays out a juxtaposition between Quantum 1.0 and Quantum 2.0 encompassing different viewpoints, including Transient Period, Contemporary Quantum Mechanics, Innovative Headways, Modern Application, Correspondence, Insurance, and Man-made brainpower groupings. The examination paper narratives the developmental direction of quantum PCs, beginning with a 2-qubit quantum handling unit in 1998 and advancing to a noteworthy 1121-qubit accomplishment by 2023.

We provide a comprehensive overview of recent developments in the quantum finance domain in the study (Naik, Yeniaras, Hellstern, Prasad, Kumar, and Vishwakarma, 2023). The examined applications include Monte Carlo methods for portfolio optimization, fraud detection, and derivative pricing with risk calculations. Additionally, a thorough examination of the quantum computing applications of blockchain technology, a fundamental concept in the fintech field, is presented.

(Herman et al. 2022) have written an article pointing to the potential areas of quantum technology. This article, which examines the current state of quantum computing in financial applications, focuses on topics such as Monte Carlo integration, optimization, and machine learning. Additionally, it discusses how to apply algorithms in the field of finance on near-term quantum computers and their potential use in the financial sector.

Another study conducted by Li et al. 2023 suggests the potential revolution that quantum computers may bring to the fields of finance and banking. This study references this innovation with the presentation of the quantum software BQ-Bank.

Lee (2020) provides insights and practical applications for intelligent financial systems and trading strategies in the burgeoning field of quantum finance, which encompasses quantum field theory and artificial intelligence technologies in his book. In this regard, it is believed to fill a significant gap in the field.

In a study conducted by (Pistoia et al. 2021), quantum technology in the context of machine learning was examined. The article expresses the expectation that quantum computers are projected to surpass the computational capabilities of classical computers within this decade and are poised to have a disruptive impact on various industry sectors, particularly finance. It is predicted that the finance sector will benefit from Quantum Computing both in the short term and the medium to long term.

Another study conducted by (Li et al. 2023) suggests the potential revolution that quantum computers may bring to the fields of finance and banking. This study references this innovation by presenting the quantum software BQ-Bank.

(Lee 2020) provides insights and practical applications for intelligent financial systems and trading strategies in the burgeoning field of quantum finance, encompasses quantum field theory and artificial intelligence technologies. In this regard, it is believed to fill a significant gap in the field.

In a study conducted by (Pistoia et al. 2021), quantum technology in the context of machine learning was examined. The article expresses the expectation that quantum computers are projected to surpass the computational capabilities of classical computers within this decade and are poised to have a disruptive impact on various industry sectors, particularly in finance. It is predicted that the finance sector will benefit from Quantum Computing both in the short term and the medium to long term.

In the article by (Light 2023), the application of fundamental quantum mechanics concepts to modeling stock prices is introduced to financial researchers. The article elucidates the mathematical meanings of the wave function, the Hamiltonian operator, and the Schrödinger equation. Furthermore, it provides illustrations of how the ever-present binary random variable can be associated with the spin operator in physics.

In (Mugel, Lizaso, and Orus 2020), a brief overview of two recent use cases of quantum optimization algorithms applied to challenging problems in finance and economics is provided. Specifically, it addresses the prediction of financial crashes and dynamic portfolio optimization.

In their work, (Dervovic et al., 2018) focused on the significance of the superior acceleration provided by the Harrow-Hassidim-Lloyd (HHL) quantum algorithm for sampling linear system solutions compared to classical methods. The study, designed to explain the HHL algorithm and its extensively developed versions in detail, addressed various quantum routines such as quantum phase estimation and amplitude amplification. Additionally, the research tackled the process of loading data into a quantum computer using quantum RAM.

(Biele and D'Agosta, 2012) established a starting point to investigate the dynamics of open quantum systems with an external environment capable of energy and momentum exchange, focusing on the stochastic Schrödinger equation. The general derivation of a stochastic Schrödinger equation and its recent applications in spin thermal transport, thermal relaxation, and Bose–Einstein condensation were discussed in detail.

In their study, (Madsen et al., 2022) introduced the Borealis photonic processor, which offers programmability in all quantum gates, providing a quantum computing advantage. An experiment on Gaussian boson sampling with 216 compressed modes demonstrated an example that Borealis could generate in less than 9,000 years. The study represents a significant step in showing the suitability of photonics as a platform for quantum computers.

In their study, (Madsen et al., 2022) introduced the Borealis photonic processor, which offers programmability in all quantum gates, providing a quantum computing advantage. An experiment on Gaussian boson sampling with 216 compressed modes demonstrated an example that Borealis could generate in less than 9,000 years. The study represents a significant step in showing the suitability of photonics as a platform for quantum computers.

(Seskir, 2019) examined the situation of Turkey in terms of quantum information technologies in a master's thesis, making extensive findings about future projections.

(Cirac, 2021) stated that quantum computers have the potential to fundamentally change society. However, he also emphasized that achieving this requires the construction of scalable equipment, the development of error correction techniques, and close collaboration between industry and research centers.

In his study, (Parker, 2021) stated that quantum technology is generally divided into three broad categories: quantum sensing, quantum communication, and quantum computing. He pointed out that quantum sensing has many potential applications like biomedical imaging, advanced imaging and radar, and navigation in environments where GPS usage is impossible. Additionally, the following observations are of significant importance:

- The primary near-term application of quantum communication is to enhance the security of communication, but progress in this area is still limited in the United States.
- Quantum computing is far from being technologically ready, but if successfully utilized, its long-term impact could be the most significant. This could lead to momentous improvements in biochemistry, material science, drug discovery, and (at a later date) machine learning. However, significant technological progress is needed before current quantum computers can reach these theoretical capabilities, and the applications of near-term quantum computers are uncertain.
- Many countries worldwide are searching for significant research and development resources in quantum technology. The United States and China stand out in overall investments, but Canada, the United Kingdom, the European Union, Japan, and Australia also play significant roles. In general, the United States is a world leader in quantum computing and possibly in sensing, while China is a leader in quantum communication.

Table 1. *Quantum Computers from 1988 to 2023*

	<i>Company</i>	<i>Country</i>	<i>Number of Qbits</i>	<i>Quantum Volume</i>
1998	IBM, Oxford, Berkeley, Standford, MIT	USA	2 QBits	
2001	Technical University of Munich	Germany	5 Qbits	
2000	Los Alamos National Laboratory	USA	7 Qbits	
2006	MIT	USA	12 Qbits	
2008	D-Wave System TWO	Canada	28 Qbits	
2017	IBM Q Experience	USA	50 Qbits	
2019	Intel	USA	49 Qbits	
	Google Sycamore	USA	54 Qbits	
	IBM Raleigh	USA	28 Qbits	32
	Honeywell H0	USA	6 Qbits	64
2020	D-Wave "Advantage" (only via cloud)	Canada	5,000 Qbits	
	Rigetti Aspen-8 on AWS	USA	31 Qbits	
	IBM Falcon	USA	27 Qbits	128
	Jiuzhang Photonic Quantum System	China	76 Qbits (Peak)	
	Honeywell H1*	USA	10 Qbits	512
2021	Rigetti Aspen-9	USA	32 Qbits	
	IBM "Eagle"***	USA	127 Qbits	
2022	IBM "Osprey"****	USA	433 Qbits	
2023	IBM "Condor"*****	USA	1121 Qbits	

*Honeywell Quantum Computer System Model H1. URL: <https://www.honeywell.com/us/en/news/2020/10/get-to-know-honeywell-s-latest-Quantum-computer-system-model-h1>

**IBM Quantum Roadmap. <https://research.ibm.com/blog/ibm-Quantum-roadmap>

***dto.

****dto.

(Source: Deutsche Bank Research)

(Ménard, Ostojic, Patel and Volz 2020) have attested in their exploration that among the crucial spaces requiring quantum advances and quantum figuring, the financial circle emerges unmistakably.

(Herman et al. 2022) particularly with regards to the financial area, have illustrated spaces of use for conventional calculation versus quantum calculation arranged as "Stochastic Modeling," "Optimization," and "Machine Learning" This examination fills in as an indispensable source because of its attention on especially huge subjects. The specific examinations highlighted inside the exploration are organized in the subsequent graph.

Table 2. Usage Areas of Classical and Quantum Computing

<i>Problem Category</i>	<i>Example Use Cases</i>	<i>Classical Solutions</i>	<i>Quantum Solutions</i>
Stochastic Modeling	Derivative Pricing (Section 5.3.1)	Monte Carlo Integration	Quantum Monte Carlo Integration (Section 5.1)
	Risk Analysis (Section 5.3.2)	Numerical PDE Solver Machine Learning	Quantum PDE Solver (Section 5.2), Quantum Machine Learning (Section 7)
Optimization	Portfolio Optimization (Section 6.4.1), Hedging, Swap Netting (Section 6.4.2), Optimal Arbitrage (Section 6.4.3), Credit Scoring (Section 6.4.4), and Financial Crash Prediction (Section 6.4.5)	Branch-and-Bound (with cutting-planes, heuristics, etc.) for non-convex cases [26] and Interior-Point Methods for certain convex cases [27]	Quantum Optimization (Section 6)
Machine Learning	Anomaly Detection (Section 7.9.1), Natural Language Modeling (Virtual Agents, Analyzing Financial Documents, Section 7.8), Risk Clustering (Section 7.3)	Deep Learning Cluster Analysis	Quantum Machine Learning (Section 7), Quantum Cluster Analysis (Sections 7.3.1 and 7.3.2)

(Source: (Herman et al. 2022))

Note: Section numbers are those of the authors' work. ((Herman et al. 2022))

Moreover, in the research by (Deodoro et al. (2021)), notable stress is laid on the revolutionary character of quantum computers, specifically in the domain of complex computations, carrying noteworthy ramifications for the fiscal field. As a result, several investigations have underscored the quantum edge over traditional computation across diverse spheres. Instances of such research can be located in the work of (Egger et al. 2020) as well as (Bouland et al. 2020).

Impacts of Quantum Technology on the Financial Sector: Opportunities and Challenges

Fundamentals of Quantum Technology

The essential standards of quantum innovation are grounded in the exceptional traits of quantum mechanics. While traditional PCs' capability in light of basic units alluded to as pieces, quantum PCs execute calculations utilizing components known as qubits. While conventional pieces are limited to expecting upsides of one or the other 0 or 1, qubits can exist in a superposition of both 0 and 1 states together, offering the potential for equal calculation.

Quantum superposition implies the ability of qubits to at the same time exist in numerous states. This trademark allows the concurrent handling of extensive and complex datasets in money-related examinations. To show, with regards to portfolio upgrade, the appraisal of different mixes of resources can be done all the while facilitating the most common way of pinpointing the ideal result.

Impact of Quantum Technology on Financial Transactions: Increased Speed and Processing Capacity
Quantum development can possibly impact financial exchanges through different means. The most eminent effect can be seen in the swift examination and treatment of broad datasets. In areas like peril evaluation, portfolio calibrating, and esteem expectation, quantum PCs can create speedier and more precise results. This enables monetary foundations to proficiently show up at additional learned decisions and handle their weaknesses more.

Moreover, quantum innovation holds impressive commitment in the realm of mystery composing. Quantum PCs could have the ability to break customary cryptographic methodologies. This could bring

about outcomes that lift security and openness. Notwithstanding, concomitantly, new obstacles could arise in regions like the assurance and security of advanced resources.

Efficiency and Cost Reduction

Quantum development holds the possibility to give prominent advantages in amplifying adequacy and shortening costs inside financial capabilities. For example, systems including the examination of broad information assortments can be completed all the more capably, bringing about overhauled exchange viability. Besides, complex assessments like abundance management and capital guesses can create more precise outcomes, empowering monetary foundations to partake in more proficient resource organization and possibly secure an upper hand.

Security and Cryptography

One of the most amazing impacts of quantum progression is seen in the area of mystery composing and information protecting. Quantum PCs could hold the possibility to break laid out cryptographic methods. This possible improvement can strengthen the security of financial exchanges and information. Moreover, the security of blockchain innovation could likewise be upgraded through quantum progress, subsequently diminishing the hazards associated with trickiness and information modification.

Effects of Quantum Technology on Financial Risk Management, Portfolio Optimization, and Forecasting Analyses

Impacts on Financial Risk Management

The effect of quantum progression on the domain of monetary weakness the board lies in its capacity to speed up the assessment of extensive and complex informational collections with raised accuracy. While traditional weakness models habitually capability with limited informational collections, quantum PCs can handle substantial information in equal. This potential might help monetary foundations in acquiring a superior grasp of market weaknesses, doing pressure tests, and directing more careful weakness evaluations. Particularly during times of emergency, quantum headway can work with the detailing of speedier and more powerful weakness the executives systems for monetary organizations.

Effects on Portfolio Optimization

Quantum headway can expect an important job in portfolio improvement systems. The definition of ideal portfolios under complex numerical calculations and various impediments can be achieved all the more proficiently through the equal computational limits of quantum PCs. This can help financial establishments in conceiving all the more even and chance broadened portfolios. Also, portfolio bosses can rapidly assess elective situations and show up at further developed choices.

Impacts on Forecasting Analyses

Projection assessments assume a urgent part in financial direction. The substantial handling potential and equal computational abilities of quantum progression empower the sped up and exact development of perplexing projection models. This potential takes into consideration a superior understanding of market patterns, expectation of future value movements, and more proficient venture choices. Particularly in areas like subsidiary valuation and choice methodology detailing, quantum headway empowers the accomplishment of additional exact results.

Quantum Winter and Potential Causes

"Quantum Winter" is a change of the more extensive idea of "innovative winter" inside the space of software engineering and innovation. This expression shows periods in which the headway of an innovation experiences a log jam or suspension. "Quantum Winter" connects with a comparable stage that could emerge during the innovative work phases of quantum progression. This present circumstance is set apart by a deceleration of progression in quantum innovation, diminished financing, or an absence of energy for a specific span. "Quantum Winter" habitually arises when quantum PCs still can't seem to accomplish substantial accomplishments in reasonable applications or miss the mark regarding beating mechanical impediments important to meet explicit targets. All through such periods, disenchantment might follow the former periods of fervor, bringing about lessened interests in quantum progression.

Potential Effects in the Financial Sector

The development of the "Quantum Winter" peculiarity inside the monetary area could unfold on the off chance that the normal benefits of quantum innovation don't manifest promptly or on the other hand assuming quick results neglect to live up to assumptions. In particular, the inability to noticeably observe the expected impacts of quantum innovation on monetary weakness the board, portfolio upgrade, and projection assessments could actuate the commencement of the "Quantum Winter." Quantum innovation harbors critical commitment in domains, for example, unraveling complicated monetary models and examining broad datasets. In any case, understanding this potential orders beating mechanical snags and figuring out appropriate calculations. Should headway slow or expected results stay tricky throughout these stages, a territory of "Quantum Winter" might actually emerge in the monetary space.

Factors that May Exacerbate the Quantum Winter Risk

While quantum innovation flaunts significant potential to generally reshape the fate of the monetary area, obstructions and vulnerabilities are inevitable during its development. "Quantum Winter" arises as an idea that could decelerate or slow down the advancement of quantum innovation. In this text, we will dig profoundly into the components that could elevate the peril of Quantum Winter.

1. Technological Challenges:

The movement of quantum innovation incorporates basic physical and designing obstacles. Restrictions connected with factors like security, mistake resistance, and adaptability of quantum PCs could ruin headway. On the off chance that these specialized obstructions stay insurmountable, the gamble of Quantum Winter raises. Especially vital is the trustworthy activity of created quantum calculations and the decrease of blunders.

2. Lack of Funding:

The formative excursion of quantum innovation can request significant assets and time. A shortage of subsidizing could restrict innovative work tries, initiating project stagnation. Particularly while customary sources of financial support demonstrate inadequate, the gamble of "Quantum Winter" intensifies. Guaranteeing drawn out and practical monetary support is significant to release the capability of quantum innovation completely.

3. Overinflated Expectations:

Quantum innovation harbors huge guarantee to introduce weighty changes across different areas. However, this potential can now and again be exaggerated, prompting unreasonable assumptions. Assuming there exists a viewpoint for quick, enormous scope utilizations of quantum innovation that stay unfulfilled, disenchantment could follow. This, thus, could uplift the danger of Quantum Winter. Taking on an even minded and steady methodology can assist with relieving this peril.

4. Lack of Technological Collaboration:

The movement of quantum innovation orders a multidisciplinary system, including collaboration among specialists from different fields like physicists, mathematicians, engineers, and monetary specialists. The absence of specialized joint effort can frustrate progression and heighten the gamble of Quantum Winter. Especially, laying out conditions that advance correspondence and coordinated effort across various disciplines can reduce this gamble.

5. Regulation and Security Concerns

The usage of quantum innovation in the monetary area might require novel guidelines and safety efforts. Ambiguities during this cycle and the drowsy detailing of guidelines can thwart progress and amplify the gamble of Quantum Winter. In addition, worries concerning the security of quantum innovation can dampen the enthusiasm of financial backers and associations.

The Role of Econometric Models in Assessing the Future of Quantum Technology Projects

Monetary models are instruments that utilize measurable and numerical ways to deal with scrutinize and foresee financial and monetary information. These models can be utilized to anticipate impending turns of events, gauge dangers, and settle on essential decisions. In like manner, financial models can be

utilized to evaluate the expected results of quantum innovation adventures, as they shape what's to come. In evaluating quantum innovation adventures, financial models can be applied across different areas. Predominantly, they can be important in anticipating monetary and financial repercussions. Upon the conclusion or execution of quantum innovation adventures, monetary models can anticipate the outcomes on monetary business sectors and the more extensive financial framework. Suitable use of monetary models presents an expected goal to the Quantum Winter challenge. Furthermore, monetary models can work as successful instruments in assessing the recompense time frame and monetary execution of mechanical ventures. By directing comprehensive investigations of undertaking costs, profit, and dangers, these models can outfit important insights to financial backers and partners.

Monetary models can be outfit to anticipate the monetary ramifications of quantum innovation adventures. For example, monetary models can be utilized to extend the possible repercussions on monetary business sectors ensuing to the culmination or execution of a particular quantum innovation adventure. This can help financial backers and partners in showing up at additional illuminated choices about the undertaking's expected monetary results.

Quantum innovation adventures could go up against assorted perils. Monetary models can be used to assess these dangers and scrutinize possible situations. Getting a handle on the impacts of Quantum Winter risk under various gauges is essential for settling on essential choices in molding the venture's future.

Monetary models can be utilized to manage and survey the exhibition of a quantum innovation adventure. Information accumulated all through the endeavor's formative stages can be utilized to refresh the models and gauge how intently the endeavor's exhibition lines up with the projected targets. This enables project administrators and partners to oversee and adjust the endeavor as important actually.

Econometric structures have a section to play in the essential depiction and proficient portion of assets for adventures in quantum innovation. Through careful assessments of adventure consumptions, profit, and perils, these systems can give moving to heads and sponsor in shaping prospective speculation conclusions. This, thus, can add to more capable endeavor oversight and smoothed out asset work.

Utilizing econometric systems could involve specific requirements. Conditions, for example, the oversight or deficient thought of forthcoming vulnerabilities and unanticipated events can affect the accuracy of visualizations. In addition, in swiftly developing and exploratory domains, for example, quantum innovation, econometric models established in authentic information could have imperatives.

Risk Management and the Sustainability of Quantum Technology

The acknowledgment, measuring, and administration of the assessed perils inside the ambit of this topic can be assimilated from the ensuing graph.

Table 3. *Quantum Technology and Risk Management*

Data Security Risk	The advancement of quantum technology can pose a threat to current encryption methods, potentially jeopardizing the security of financial data and personal information.	A financial institution utilizes encryption methods that can be deciphered by quantum computers, posing a threat to data security. Addressing this risk involves identifying the potential vulnerability and understanding encryption security, which is subject to analysis by cryptography experts.
Data Manipulation Risk	Quantum technology has the capability to perform faster and more complex operations that could enable the manipulation of specific data. This could increase the risk of data manipulation in financial markets and transactions.	An investor manipulates financial data using rapid and intricate quantum operations to skew the market in their favor. Evaluating this risk entails monitoring transaction data and detecting abnormal movements, a task undertaken by market analysts and regulators.
Human Resource Competency Risk	The progression of quantum technology may require specialized quantum scientists and engineers. Insufficiency or lack of expertise among these professionals could endanger the success and sustainability of projects.	A quantum technology project struggles to attract or train qualified experts, causing delays in its advancement. Managing this risk involves enhancing human resource competence through recruitment specialists and training programs.

... Table 3.

Legal and Regulatory Risks	The development of quantum technology might challenge existing legal and regulatory frameworks, potentially compromising the legal compliance of projects.	A quantum technology project may inadvertently breach existing data privacy laws, leading to potential legal repercussions. Identifying this risk entails the analysis of prevailing legal frameworks by legal experts.
Business Continuity Risk	Quantum technology projects could face interruptions or delays due to technical challenges or lack of funding. This could jeopardize business continuity and timely project completion.	A quantum technology project experiences unforeseen technical setbacks, resulting in delays and resource depletion. Gauging this risk involves continuous monitoring of project progress and resource allocation by project managers.

Solutions and Strategies to Minimize the Risk of Quantum Winter

The quick advancement of quantum innovation offers enormous opportunities for groundbreaking movements across different businesses. While presenting uncertainties like the peril of 'Quantum Winter.' Quantum Winter signifies the possible deceleration in mechanical progression, provoking a meticulous and determined technique to reduce this danger and guarantee the fruitful reconciliation of quantum innovation. Beneath, we will investigate ideas and strategies for easing the gamble of Quantum Winter and working with the triumphant joining of quantum innovation.

- **Establishment of Strategic Partnerships:** Unpredictability and quick development of quantum innovation habitually require a multidisciplinary approach. Subsequently, it is imperative to lay out essential coalitions among pioneers in the field, instructive establishments, and examination centers. These collusions plan to pool aptitude and lessen the risk of Quantum Winter.
- **Risk Assessment and Scenario Planning:** A thorough assessment of dangers ought to be closed to perceive the possible repercussions of quantum innovation and gauge probable perils. Situation planning ought to incorporate the examination of different conceivable formative situations and detailing systems custom-made to these circumstances.
- **Education and Skill Development:** Embracing quantum innovation orders capable experts. Subsequently, preparing and skill improvement drives for relevant staff ought to be started. Expanding the scope of aptitude and supporting arising gifts can help with relieving the gamble of Quantum Winter.
- **Government Support and Regulations:** States can give monetary sponsorship and administrative systems for the examination and headway of quantum innovation. Laying out a consistent lawful and administrative design can help industry members gain a better understanding of gambles.
- **Collaborative Innovation Platforms:** Cooperative advancement stages can be laid out to bolster the combination of quantum innovation. These stages plan to unite grouped partners for the exchange of thoughts, sharing of information, and decrease of the danger of Quantum Winter.
- **Continuous Monitoring and Adaptation:** Given the quickly changing scene of quantum innovation, steady observing and transformation of undertakings and techniques are basic. This approach increases the ability to address unanticipated circumstances and reduces the gamble of Quantum Winter.

Result

Quantum innovation harbors the imperative potential to give significant benefits to the monetary domain. Quantum PCs can work with swifter and more exact results in domains, for example, information translation, risk control, portfolio improvement, and expectant examination. In any case, to understand the capability of representing things to come, we face significant mechanical, monetary, and vital obstacles. We should take different measures to surmount these obstacles and downscale the hazard of 'Quantum Winter.'

Through the foundation of key coalitions that assemble shifted skills, we can speed up the advancement of quantum innovation. Through risk appraisal and situation outline, we can pinpoint conceivable dangers and be ready to handle them by supporting proficient experts using instructive and skill improvement programs. We can expand specialization in this sphere. States can support the acknowledgment of quantum innovation by expanding monetary guides and fitting guidelines.

In addition, cooperative development stages can be started to sustain collaboration among partners. Continuous checking and transformation empower us to keep up to date with the quickly developing field of quantum innovation and steer through unexpected difficulties with more artfulness.

All things being equal, accomplishing the capability of quantum innovation in the monetary field and diminishing the gamble of Quantum Winter requests a far-reaching and deliberate methodology. This comprises an essential step toward acknowledging feasible victories in both monetary foundations and the business at large.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “*Quantum Technology in the Financial Sector: Econometric Analyses and Risk Management to Mitigate the Quantum Winter*” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Biele R. D’Agosta R., (2012), “A stochastic approach to open quantum systems”, J Phys Condens Matter, July 11, 24(27):273201, doi: 10.1088/0953-8984/24/27/273201. Epub 2012 Jun 20.
- Boulard, Adam, Wim van Dam, Hamed Joorati, Iordanis Kerenidis, Anupam Prakash (2020), “Prospects and Challenges of Quantum Finance”, <https://arxiv.org/pdf/2011.06492.pdf>
- Cirac, J. I., (2021), “Quantum Computing and simulation”, Nanophotonics, 10(1):453-456, De Gruyter.
- Deodoro, J., Gorbanyov, M., Malaika, M., & Sedik, T. (2021), “Quantum Computing and The Financial System: Spooky Action at a Distance?” Imf Working Paper.
- Dervovic D., Herbster M., Mountney P., Severini S., Usher N and Wossnig L., (2018), “Quantum linear systems algorithms: a primer”, <https://doi.org/10.48550/arXiv.1802.08227>, arXiv:1802.08227 (quant-ph)
- Egger D. J. et al. (2020), “Quantum Computing for Finance: State of the Art and Future Prospects”, IEEE Transactions on Quantum Engineering, Vol 1., pp. 1-24, Art No. 3101724, doi: 10.1109/TQE. 2020.3030314.
- Herman D., Googin C., Liu X., Galda A., Saftro I. Sun Y., Pistoia M. and Alexeev Y., (2022), “A Survey of Quantum Computing for Finance”, arXiv: 2201.02773, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2201.02773>, Quantum Physics (quant-ph); Computational Finance (q-fin.CP).
- Jenet, A., Trefzger C., Lewis A.M., Taucer F., Berghe, L. V. D., Tüchler A., Loeffler M. and Nik S. (2020), “Making Quantum Technology Ready for Industry, Putting Science into Standarts”, #Standarts4Quantum, JRC Conference and Workshop Report, JRC118197 EUR 30196 EN, ISBN 978-92-76-18452-2, ISSN 1831-9424, doi:10.2760/882029 .
- Lee Raymond S. T., (2020), “Quantum Finance, Intelligent Forecast and Trading Systems”, Springer, ISBN 978-981-32-9795-1, ISBN 978-981-32-9796-8 (eBook), <https://doi.org/10.1007/978-981-32-9796-8>
- Li H., Xing T., Wei S., Liu Z., Zhang J., Long. Gui-Lu (2023), “BQ-Bank: A Quantum Software for Finance and Banking”, Hindawi, Quantum Engineering, Volume 2023, Article ID 7810974, <https://doi.org/10.1155/2023/7810974>
- Light G. L. (2023), “An Introductory Note to Quantum Modeling in Finance”, European Journal of Applied Physics 5(5):16-20, DOI: 10.24018/ejphysics.2023.5.5.280
- M’enard, A., Ostojic, I., Patel, M., & Volz, D. (2020). “A game plan for quantum computing.”, McKinsey&Company.<https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/age-game-plan-for-quantum-computing>
- Madsen, L. S., Laudenbach F., Askarani M. F., Rortais F., Vincent T., Bulmer J. F. F., Miatto F. M., Neuhaus L., Helt L. G., Collins M. J., Lita, A. E., Gerrits T., Nam S. W., Vaidya V. D., Menotti M., Dhand I., Vernon Z., Quesada N. and Lavoie J. (2022), “Quantum computational advantage with a programmable photonic processor”, Nature, Jun;606(7912):75-81. doi: 10.1038/s41586-022-04725-x. Epub 2022 Jun 1.
- Mugel S., Lizaso E., Orus E., (2020), “Use Cases of Quantum Optimization for Finance”, arXiv:2010.01312 [q-fin.GN], (or arXiv:2010.01312v1 [q-fin.GN] for this version), <https://doi.org/10.48550/arXiv.2010.01312>
- Naik A., Yeniaras E., Hellstern G., Prasad G., Kumar S. and Vishwakarma L. P., (2023), “From Portfolio Optimization to Quantum Blockchain and Security: A Systematic Review of Quantum Computing in Finance”, QuantFin, Computational Finance, Pub Date: 2023-06-12, DOI:arxiv-2307.01155.
- Parker, E., (2021), “Commercial and Military Applications and Timelines for Quantum Technology”, Rand Corporation, Research Report, ISBN: 978-1-9774-0752-8.
- Pistoia, M., Ahmad S. F., Ajagekar A., Buts A., Chakrabarti S., Herman D., Hu S., Jena A., Minssen P., Niroula P., Rattew A., Sun Y., Yalovetzky R. (2021), “”, Quantum Physics (quant-ph); Machine Learning (cs.LG), arXiv:2109.04298 [quant-ph], (or arXiv:2109.04298v1 [quant-ph] for this version),

- Rapp P. Hermann, (2021), "Economic – technological revolution through Quantum 2.0, New super technologies are within reach", Germany Monitor, Deutsche Bank Research, (Editor: DB Research Management Schneider S.), December 17, 2021.
- Saltan A. and Hyrynsalmi S., (2023), "The Business Perspective of Quantum Computing: An Overview", CEUR Workshop Proceedings, 2023, Volume number: 3316, eISSN: 1613-0073
- Seskir, Z. C.,(2019), "Current State of Quantum Information Technologies in Turkey", Msc Thesis, June 2019, Department of Science and Technology Policy Studies, The Graduate School of Social Sciences of METU.

EXTENDED ABSTRACT

Günümüz hızla evrilen finansal manzarada, ekonometrik modelleme, öngörü analitiği ve risk analizi gibi yöntemler giderek artan bir öneme sahiptir. Bu yöntemler, kuantum teknolojisinin finans sektöründeki potansiyelini anlamak ve yönetmek için kritik araçlar sunar. Kuantum teknolojisi, büyük veri analizi, risk yönetimi, portföy optimizasyonu ve piyasa tahmini gibi alanlarda hızlı ve kesin sonuçlar elde etme kapasitesine sahiptir. Ancak bu potansiyelleri gerçekleştirmek için sadece teknik zorlukların üstesinden gelmek yeterli değildir, aynı zamanda finansal ve stratejik engelleri de aşmamız gerekmektedir. Kuantum gelişiminin, finansal işlemleri çeşitli yöntemlerle etkileme potansiyeli oldukça geniş bir yelpazede değerlendirilmektedir. Bu teknolojinin finansal dünyaya getirdiği en dikkat çekici etkilerden biri, büyük veri kümelerinin hızlı bir şekilde analiz edilip işleme yeteneğidir. Özellikle risk değerlendirmesi, portföy ayarlama ve değer tahmini gibi alanlarda kuantum bilgisayarlar, geleneksel bilgisayarlara göre daha hızlı ve kesin sonuçlar üretebilirler. Bu durum finansal kuruluşların, daha iyi bilgilendirilmiş kararlar alabilmelerine ve potansiyel zayıf noktaları daha etkili bir biçimde ele almalarına yardımcı olur. Bununla birlikte, kuantum teknolojisinin şifreleme alanında önemli bir rol oynayabileceği vurgulanmaktadır. Kuantum bilgisayarları, geleneksel şifreleme yöntemlerini potansiyel olarak çözümlene kapasitesine sahip olabilir. Bu durum, verilerin güvenliği ve erişilebilirliği konusunda önemli sonuçlar doğurabilir. Bu gelişme sayesinde daha güçlü ve karmaşık şifreleme yöntemleri geliştirilerek, finansal işlemlerin ve verinin korunması daha da güçlendirilebilir. Ancak, bu gelişmelerle birlikte dijital varlıkların korunması ve güvenliği gibi konularda yeni zorluklar da ortaya çıkabilir. Ayrıca, kuantum teknolojisinin blok zinciri teknolojisi üzerindeki etkisi de göz ardı edilemez. Kuantum ilerlemeleri, blok zinciri teknolojisinin güvenliğini artırma potansiyeline sahiptir. Blok zinciri, finansal işlemlerin şeffaf ve güvenli bir şekilde kaydedildiği bir yapı sunar. Kuantum gelişimi, bu teknolojinin daha da güvenli hale getirilmesini sağlayabilir, böylece sahtekârlık ve veri değişikliği gibi riskler azaltılabilir. Bu bağlamda, kuantum gelişiminin finans sektörü üzerindeki etkileri oldukça geniş kapsamlı ve potansiyel doludur. Finans sektörü, uzun bir süredir veri analizi, risk değerlendirmesi ve geleceği tahmin etme çalışmalarında geleneksel yöntemlere dayanmaktadır. Ekonometrik modelleme ve öngörü analitiği gibi bu yöntemler, tarihî verilere dayalı istatistiksel analizler kullanarak gelecekteki trendleri ve olası riskleri belirlemeye çalışmaktadır. Ancak günümüzdeki hızla büyüyen ve değişen finansal manzara, geleneksel yöntemlerin sınırlamalarını daha belirgin hale getirmektedir. Büyük veri kümesinin işlenmesi, karmaşık ilişkilerin anlaşılması ve hızlı kararlar alınması gerekmektedir. İşte bu noktada kuantum teknolojisi devreye girmektedir. Kuantum hesaplama, geleneksel bilgisayarların ulaşamayacağı hesaplama kapasitesini sunar. Süperpozisyon ve kuantum paralelizmi sayesinde, bir kuantum bilgisayarı aynı anda birçok farklı sonucu değerlendirebilir. Bu, büyük veri kümelerinin daha hızlı analiz edilmesini ve karmaşık matematiksel hesaplamaların daha etkili bir şekilde yapılmasını mümkün kılar. Ayrıca, kuantum teknolojisi gelecekteki olası senaryoları tahmin etmek için daha kesin sonuçlar sağlayabilir. Ancak, finans sektöründe kuantum teknolojisinin benimsenmesiyle ilgili bazı engeller vardır. Teknik olarak, kuantum hafızası, kuantum hataları ve stabilite gibi konular hala çözülmeyi beklemektedir. Finansal olarak, kuantum teknolojisi genellikle yüksek maliyetli bir yatırım gerektirir ve erişimi sınırlı olabilir. Ayrıca, kuantum teknolojisinin finansal uygulamalarda nasıl en iyi şekilde kullanılacağı konusundaki belirsizlikler ve karmaşıklıklar da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda, 'Kuantum Kışı' kavramı ortaya çıkar. Kuantum teknolojisi, başlangıçta hızlı bir şekilde gelişebilir, ancak teknik veya pratik zorluklar nedeniyle ilerleme yavaşlayabilir. Finans sektörü gibi uygulama alanlarında da bu tür zorluklarla karşılaşmak mümkündür. Ancak bu durum, kuantum teknolojisinin potansiyelini sınırladığı anlamına gelmez. Aksine, bu zorluklar, daha iyi çözümler bulmak ve teknolojiyi daha da geliştirmek için fırsatlar sunabilir. Kuantum teknolojisinin hızlı ilerlemesi, çeşitli endüstrilerde önemli fırsatlar sunarken aynı zamanda 'Kuantum Kışı' olarak adlandırılan potansiyel ilerleme yavaşlaması gibi belirsizlikleri de beraberinde getiriyor. Kuantum Kışı, teknolojik ilerlemenin potansiyel durgunluğunu işaret eder ve bu riski hafifletmek, kuantum teknolojisinin başarılı entegrasyonunu sağlamak için dikkatli bir yaklaşım gerektirir. Kuantum Kışı riskini azaltma stratejileri şunları içerir: *Stratejik Ortaklıklar*. Kuantum teknolojisinin karmaşıklığı ve hızlı evrimi nedeniyle, endüstri liderleri, eğitim kurumları ve araştırma

merkezleri arasında ortaklıklar kurmak son derece önemlidir. Bu işbirlikleri, uzmanlığı bir araya getirmeyi ve Kuantum Kısı riskini en aza indirmeyi amaçlar. *Risk Değerlendirmesi ve Senaryo Planlaması*: Risklerin detaylı bir şekilde değerlendirilmesi, kuantum teknolojisinin potansiyel etkilerini anlamak ve ilgili tehlikeleri öngörmek için yardımcı olur. Senaryo planlaması, farklı gelişimsel senaryoların analiz edilmesini ve her duruma özel stratejilerin oluşturulmasını içerir. *Eğitim ve Yetenek Geliştirme*: Kuantum teknolojisinin benimsenmesi nitelikli profesyoneller gerektirir. Bu nedenle, ilgili personel için eğitim girişimleri başlatılmalıdır. Uzmanlığın genişletilmesi ve yeni yeteneklerin yetiştirilmesi, Kuantum Kısı riskini azaltmada yardımcı olur. *Hükümet Desteği ve Düzenlemeler*: Hükümetler, kuantum teknoloji araştırma ve geliştirme çalışmalarına finansal destek ve düzenleyici çerçeveler sağlayabilirler. Tutarlı yasal ve düzenleyici yapıların oluşturulması, endüstri paydaşlarının riskleri daha iyi anlamalarına yardımcı olur. *İşbirlikçi İnovasyon Platformları*: İşbirlikçi inovasyon platformları, kuantum teknolojisinin entegrasyonunu kolaylaştırabilir. Bu platformlar, farklı paydaşları bir araya getirerek fikir alışverişi yapmayı, bilgi paylaşmayı ve Kuantum Kısı riskini azaltmayı amaçlar. *Sürekli İzleme ve Uyarlamalar*: Kuantum teknolojisinin hızla değişen peyzajı göz önüne alındığında, stratejilerin sürekli izlenmesi ve uyarlamaları esastır. Bu yaklaşım, beklenmeyen durumlarla başa çıkma yeteneğini artırır ve Kuantum Kısı riskini azaltır. Sonuç olarak, ekonometrik modelleme, öngörü analitiği ve risk analizi gibi araçlar, kuantum teknolojisinin finans sektöründeki potansiyelini anlamamız ve bu potansiyeli sürdürülebilir bir şekilde değerlendirmemiz için önemlidir. Kuantum teknoloji, finansal analizde ve karar verme süreçlerinde devrim yaratabilir. Ancak bu hedefe ulaşmak, teknik, finansal ve stratejik engellerin üstesinden gelmeyi gerektirir. Gelecekte, kuantum teknolojisinin finansal uygulamalarda daha geniş bir benimsenme görmesi muhtemeldir, ancak bu süreçte karşılaşılabilecek zorluklar ve fırsatlar dikkatlice değerlendirilmelidir.

Analyzing Macroeconomic Indicators that May Affect Economic Growth in Sub-Saharan African Countries: A Panel Data Analysis in the Context of Income Level Classification (1990-2019)

Eylül KABAKÇI GÜNAY¹, & Meltem INCE YENİLMEZ²

Abstract

The purpose of the study was to ascertain whether the export-import coverage ratio (EXIM), the income of natural resources (NATR), labour force participation rate (LFPR), and foreign direct investment (FDI) had a positive or negative impact on economic growth for 34 Sub-Saharan African countries using data from 1990 to 2019. The change in Gross Domestic Product Per Capita (%) is used in the study as a proxy for the economic growth variable, and Sub-Saharan African nations were categorized based on the United Nations' income classification system to create more homogeneous groups and consequently more accurate analysis results. To do this, 34 Sub-Saharan African nations were divided into three income categories: lower-middle-income, upper-middle-income, and low-income. The income categories established by the UN were considered while drawing this distinction. This divide led to the analysis of 18 low-income nations, 12 lower-middle-income countries, and 4 upper-middle-income countries. One of the dynamic panel data analysis techniques, the two-step system GMM panel data analysis, was used as the econometric analysis approach. According to the estimations, FDI in lower-middle-income sub-Saharan African countries was statistically significant and inversely related to economic growth; it was observed that the coverage ratio of exports to imports has a statistically significant and linear relationship. None of these independent variables were found to influence economic growth in low-income sub-Saharan African countries. There is a statistically significant correlation between the LFPR and NATR and economic development in the upper-middle income category of nations analyzed. As a result, the influence of factors varied and fluctuated on economic growth based on the income levels of different groups.

Keywords: Economics growth, Sub-saharan Africa, Export-import coverage ratio, Foreign direct investment, Income classification

Gelir Gruplarına Göre Sınıflandırılmış Sahra Altı Afrika Ülkelerinin Ekonomik Büyümesini Etkileyen Seçilmiş Makroekonomik Göstergelerin Panel Veri Analizi ile Sınanması (1990-2019)

Öz

Çalışmada 1990-2019 yılları arasındaki veriler kullanılarak, seçilmiş Sahra altı Afrika ülkeleri için doğrudan yabancı sermaye yatırımları, işgücüne katılım oranı, ihracatın ithalatı karşılama oranı ve doğal kaynak gelirlerinin ekonomik büyümeyi artırıcı ya da azaltıcı yönde etkisi bulunup bulunmadığı tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme değişkenini Kişi Başına Gayri Safı Yurtiçi Hasıla Yıllık Değişim (%)’in temsil ettiği çalışmada, gelir farklılıklarının da etkisi görebilmek amacıyla Sahra Altı Afrika ülkeleri Birleşmiş Milletlerin gelir sınıflandırmasına göre sınıflandırılmış, düşük gelirli ülkeler, alt-orta gelirli ülkeler, üst orta gelirli ülkeler olarak ayrılmıştır. Bu ayırım yapılırken Birleşmiş Milletlerin belirlemiş olduğu gelir aralıkları dikkate alınmıştır. Bu ayırım sonucunda düşük gelir sınıfında 19, alt-orta gelir sınıfında 12, üst-orta gelir sınıfında ise 4 ülke analiz edilmiştir. Ekonometrik analiz yöntemi olarak dinamik panel veri analiz yöntemlerinden olan iki aşamalı sistem GMM panel veri analizi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen tahminler sonucunda düşük gelirli Sahra altı Afrika ülkelerinde ekonomik büyüme üzerinde söz konusu bağımsız değişkenlerden hiçbirinin etkisine rastlanmamışken; alt-orta gelirli sahra altı Afrika ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve ters yönde; ihracatın ithalatı karşılama oranının ise istatistiksel olarak anlamlı ve doğrusal yönde ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Üst-Orta gelir grubundaki ülkeler ile yapılan analizde ise işgücüne katılım oranının ve doğal kaynak gelirlerinin ekonomik büyüme ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülürken, ilişkinin yönüne bakıldığında ise işgücüne katılım oranının doğrusal, doğal kaynak gelirlerinin ise ters yönde ilişkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Sonuç olarak denilebilir ki gelir gruplarına göre ekonomik büyüme üzerinde etkisi olan değişkenler farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, Sahra Altı Afrika, İhracatın ithalatı karşılama oranı, Doğrudan yabancı yatırım, Gelir sınıflandırması

Atıf İçin / Please Cite As:

Kabakçı Günay, E., & Ince Yenilmez, M.(2024). Analyzing macroeconomic indicators that may affect economic growth in Sub-Saharan African Countries: A panel data analysis in the context of income level classification (1990-2019). *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 490-498. doi:10.33206/mjss.1338483

¹ Doç. Dr. - İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı, eylul.kabakci@idu.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-5547-4316

² Prof. Dr. - İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, meltem.inceyenilmez@idu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-4689-3196

Introduction

A significant mechanism that conveys the shift in a nation's productive capacity is economic growth. To be sure, the main source of income in both established and emerging nations is a hotly contested question. Furthermore, a primary priority for governments worldwide needs to be maintaining a steady pace of economic expansion (Higgins, 2015). Greater per capita income, more employment opportunities due to increased competition among economic agents, higher levels of foreign direct investment, an overall improvement in people's living standards and well-being, and other benefits are frequently the aim of developing economies.

This study examined the link between the rate of labour force participation, total revenues from natural resources, and export-import coverage about the GDP per capita rate, which is a measure of economic growth. In addition, Sub-Saharan African nations were split into low-income, lower-middle-income, and upper-middle-income categories based on the United Nations' definition of income. The United Nations-established standards were considered while drawing this distinction. As per the United Nations, nations having a per capita income using the Atlas method below \$1,046 are classified as low-income, while those between \$1,066 and \$4,095 are classified as lower middle-income, those between \$4,096 and \$12,695, and those between \$4,096 and \$12,695 are classified as upper-middle-income.

Literature Review

The relationship between economic growth and its factors has not been conclusively demonstrated. Among these, Gardner (2006) conducted a thorough analysis of growth in sub-Saharan African nations from 1961 to 1996. The study looked at average growth rates as well as growth rates by decade, peak income years, deep income years, and variation in growth rates. His analysis found that low investment rates, faulty institutions and policies for the economy, ethnic fragmentation, and unfavourable geographic location were all contributing factors to Africa's poor performance in terms of economic growth.

Barry (2010) used panel data and the KOF globalization index for 41 Sub-Saharan African nations between 1995 and 2005 to compare globalization with conventional drivers of economic growth such as trade, foreign direct investment, credit, aid, natural resources, corruption, and rule of law. In this investigation, he employed the ordinary least squares (OLS) model. The findings demonstrated that, although not statistically significant, globalization can have a favourable impact on economic growth in Sub-Saharan African nations. Nonetheless, it has been noted that globalization has a statistically significant beneficial impact on economic growth in African nations with limited natural resources (Barry, 2010).

Chang and Lee (2010) examined the connection between economic growth and globalization in different research. The research was conducted for 23 OECD nations between 1970 and 2006 using the Pedroni cointegration approach. The analysis concluded that there is a long-term, bidirectional causal link between growth and the social, economic, and globalization index (Chang & Lee, 2010).

In 21 low-income African nations between 1970 and 2005, Rao and Vadlamannati's (2011) study on the link between globalization and economic growth found that, overall, globalization had a significant and favourable impact on these countries.

The goal of Açıkgöz and Mert's (2011) study was to determine whether globalization has any impact on Turkey's process of economic growth. This study employed data from 1970 to 2008 using the ARDL bounds test technique. This study concluded that Turkey's economy may thrive because of its political and economic integration with the outside world.

In Sakyi's (2012) study, 31 Sub-Saharan African nations were examined using the panel co-integration method between 1980 and 2005. Based on the findings, it was determined that economic globalization has a long-term favourable impact on economic growth.

According to Osterloh (2012), who also examined the possibility of a relationship between liberal discourses and economic growth, there is a negative correlation between liberalization and overall economic growth based on data from his study in 23 OECD countries and data from 1971 to 2004. Nonetheless, he concluded that economic performance and economic globalization are positively correlated.

The study by Yanar and Şahbaz (2013) examined the connection between globalization, poverty, and income inequality in 102 developing nations in 2013. Using data from the nations under examination in 2010, a cross-sectional analysis was conducted for this study. The study's findings suggest that globalization helps to lessen economic disparity and poverty.

Samimi and Jenatabadi (2014) did research in which they attempted to ascertain the impact of economic globalization on the growth of 33 member nations of the Organization of Islamic Cooperation from 1980 to 2008. GMM analysis and dynamic panel data analysis were employed in the examination of this impact. The study's findings indicate that these nations' economies have grown because of economic globalization. In nations with deeper financial development and larger levels of human capital, this beneficial effect is more pronounced. Economic globalization has an impact on nations based on their income levels as well. While high- and middle-income nations get the most benefits from globalization, low-income nations feel as though they are left out of this benefit.

In Kılıç's (2015) study, for instance, 74 developing nations' data from 1981 to 2011 was examined. Using the Granger causality test and the fixed effect least squares approach, which Dumitrescu-Hurlin (2012) devised, he examined the impacts of economic, social, and political globalization on the growth rates of emerging nations as well as the causal link between factors. The analysis's findings showed that although social globalization had a detrimental impact on economic growth, political and economic globalization had a favorable impact on the developing nations that were the focus of the analysis's economic growth rates. Furthermore, the analysis's findings show that, whereas social globalization and economic growth have a one-way causal link, political and social globalization have a two-way causal relationship with economic growth. Nonetheless, Kılıç's research indicates that political and economic globalization sustain the development of emerging nations.

Asafo, Matuko, and Dominic (2019) use a two-step method General Method of Moments (GMM) technique to investigate the link between foreign debt and economic development in a panel of 48 Sub-Saharan African (SSA) countries during the period 1990-2017. Their research demonstrates that foreign debt concurrently has a statistically significant negative effect on GDP growth.

Over a two-decade period (2001–2019), Batrancea, Rathnaswamy, and Batrancea (2021) looked at the economic factors influencing economic growth in 34 African countries. Through a multimodal method based on panel data modeling, they demonstrated that economic variables including imports, exports, gross capital formation, and gross domestic savings had a significant impact on economic growth, which was measured by the GDP growth rate.

Hussen (2023) investigates the effects of several institutional quality index characteristics on the economic growth of nations in Sub-Saharan Africa (SSA). The study uses a two-step system-GMM (Generalized Method of Moments) estimate approach using a panel data set of 31 SSA nations from 1991 to 2015. The empirical findings of the study show that democratic, regulatory, and investment-promoting institutions significantly boost economic development.

Methodology

Using data from 1990 to 2019, the study examined the relationship between certain sub-Saharan African nation's economic development and foreign direct investments, labour force participation rate, export-import coverage ratio, and natural resource revenues. The Gross Domestic Product Per Capita's yearly change (%) serves as a representation of the economic growth variable. Data collected after 2019 were excluded from the research in order to isolate the analysis from the impact of COVID-19.

Sub-Saharan African nations were separated into low-income, lower-middle-income, and upper-middle-income categories based on the UN's income categorization system to demonstrate the impact of economic disparities. The income ranges established by the UN were considered for considering this differentiation. Due to this differentiation, an analysis was conducted on 18 low-income nations, 12 lower-middle-income countries, and 4 upper-middle-income countries. One of the dynamic panel data analysis methods, GMM panel data analysis, was chosen as the two-step system econometric analysis approach.

Table 1. *Sub-Saharan African Countries Classification According to Income Level*

<i>Sub-Saharan African Countries</i>	<i>Low Income Sub-Saharan African Countries</i>	<i>Lower-Middle Income Sub-Saharan African Countries</i>	<i>Upper-Middle Income Sub-Saharan African Countries</i>
<i>Angola</i>	<i>Burkina Faso</i>	<i>Angola</i>	<i>Botswana</i>
<i>Benin</i>	<i>Burundi</i>	<i>Ivory Coast</i>	<i>Gabon</i>
<i>Botswana</i>	<i>Central African Republic</i>	<i>Ghana</i>	<i>Namibia</i>
<i>Burkina Faso</i>	<i>Chad</i>	<i>Nigeria</i>	<i>South Africa Republic</i>
<i>Burundi</i>	<i>Democratic Republic of the Congo</i>	<i>Kenya</i>	
<i>Cameroon</i>	<i>Gambia</i>	<i>Republic of the Congo</i>	
<i>Central African Republic</i>	<i>Guinea</i>	<i>Mauritania</i>	
<i>Chad</i>	<i>Guinea Bissau</i>	<i>Senegal</i>	
<i>Democratic Republic of the Congo</i>	<i>Madagascar</i>	<i>Benin</i>	
<i>Republic of the Congo</i>	<i>Malawi</i>	<i>Zimbabwe</i>	
<i>Ivory Coast</i>	<i>Mozambique</i>	<i>Tanzania</i>	
<i>Gabon</i>	<i>Niger</i>	<i>Cameroon</i>	
<i>Gambia</i>	<i>Rwanda</i>		
<i>Ghana</i>	<i>Sierra Leone</i>		
<i>Guinea</i>	<i>Sudan</i>		
<i>Guinea Bissau</i>	<i>Togo</i>		
<i>Kenya</i>	<i>Uganda</i>		
<i>Madagascar</i>			
<i>Malawi</i>			
<i>Mauritania</i>			
<i>Mauritius</i>			
<i>Mozambique</i>			
<i>Namibia</i>			
<i>Niger</i>			
<i>Nigeria</i>			
<i>Rwanda</i>			
<i>Senegal</i>			
<i>Sierra Leone</i>			
<i>South Africa</i>			
<i>Sudan</i>			
<i>Tanzania</i>			
<i>Togo</i>			
<i>Uganda</i>			
<i>Zimbabwe</i>			

Source: <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-world-bank-country-classifications-income-level-2021-2022> (Access Date: 03.11.2022)

Econometric Model

$$GDPPC = \alpha_1 + \beta_1(GDPPC)_{t-1} + \beta_2(LFPR) + \beta_3(NATR) + \beta_4(EXIM) + \beta_5(FDI) + \epsilon_{it}$$

The variables in the econometric model are explained in Table 2 in detail.

Table 2. *Variables in the Econometric Model*

<i>Variables</i>	<i>Explanation of Variables</i>	<i>Sources</i>
GDPPC	<i>Gross Domestic Product (per capita) Annual Difference (%)</i>	<i>World Data Indicators (WDI)</i>
LFPR	<i>Labor Force Participation Rate (%)</i>	<i>World Data Indicators (WDI)</i>
NATR	<i>Total Natural Resource Revenues (as a percentage of GDP)</i>	<i>World Data Indicators (WDI)</i>
EXIM	<i>Ratio of Exports to Imports</i>	<i>World Data Indicators (WDI)</i>
FDI	<i>Foreign Direct Investment</i>	<i>World Data Indicators (WDI)</i>

Cross-Section Dependence

In this investigation, we employed the Pesaran and Yamagata (2008) test to denote heterogeneity in the slope coefficient. Selecting the best test for cointegration and coefficient estimation requires knowing the slope coefficient heterogeneity. The p-value in this case is 0.000, which is less than 0.05. We must disprove the null hypothesis. Slope coefficients for our model are hence diverse. To determine if there is cross-sectional dependency or correlation between units, the Pesaran CD (2004) cross-sectional dependence test was used. This test permits both homogeneity and heterogeneity.

When assessing whether a shock to the analysis's section units will influence each series equally, cross-section dependence is crucial. The Pesaran CD test or the Breusch-Pagan (1980) LM test can be used to ascertain the cross-section dependency among the series. When the temporal dimension (T > N)

exceeds the cross-sectional dimension, the Breusch-Pagan (1980) LM test can be applied. The temporal dimension ($T > N$) in our investigation is larger than the cross-sectional dimension. This result has led us to use the Pesaran CD test. If both the time dimension and the cross-sectional dimension are bigger than the time dimension ($T > N, N > T$), the Pesaran CD test can be applied.

Table 3. *Cross Section Dependency Test Results for Pesaran CD Test*

<i>Cross Section Dependence</i>	<i>Low Income Countries</i>		<i>Lower-Middle Sub-saharan Countries</i>		<i>Upper-Middle Income Sub-saharan Countries</i>	
	<i>Pesaran CD</i>	<i>Prob.</i>	<i>Pesaran CD</i>	<i>Prob.</i>	<i>Pesaran CD</i>	<i>Prob.</i>
<i>Variables</i>						
GDPPC	6.017	0.000	7.705	0	2.31	0.021
LFPR	18.287	0.000	-1.87	0.061	-2.399	0.016
NATR	16.95	0.000	10.127	0.000	5.385	0.000
EXIM	1.088	0.276	2.18	0.029	2.831	0.005
FDI	2.089	0.000	3.156	0.000	5.012	0

Unit Root Test

Pesaran (2003) was the recommended unit root test in this investigation. Pesaran (2003) presented a novel and straightforward method for testing unit roots in dynamic panels with cross-section dependency and serial reliance on correlated errors. The Cross-Sectionally Augmented IPS-CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS-CIPS) test was employed in the unit root test of variables. This test may be applied in situations when there is a dependency across horizontal sections. The CADF (Cross-Sectional Augmented Dickey-Fuller) test is the source of this assessment. Pesaran added the cross-sectional averages of lag levels and the initial differences of individual series to the usual DF (or ADF) regressions. Schwarz Info Criteria (SIC) has been taken into consideration to determine the proper lag lengths for the variables while using the Pesaran CADF-CIPS statistics.

H₀: has unit root (Non-Stationary)

H₁: no unit root (Stationary)

As we can see in Table 4, most variables' p -p-values are greater than 0,05. So, we cannot reject the null hypothesis. Therefore, we accept H₀ meaning that there are unit roots for our variables.

Table 4. *Unit Root Test Results for Variables and Models*

<i>Variables</i>	<i>Low-Income Sub-saharan Countries</i>		<i>Lower-Middle Sub-saharan Countries</i>		<i>Upper-Middle Income Sub-saharan Countries</i>	
	<i>Schwarz Info Criteria</i>	<i>Unit root Prob</i>	<i>Schwarz Info Criteria</i>	<i>Unit root Prob</i>	<i>Schwarz Info Criteria</i>	<i>Unit root Prob</i>
GDPPC	1	0.000	1	0.014	0	0.000
LFPR	1	0.950	2	1.000	2	0.998
NATR	6	1.000	8	1.000	1	0.024
EXIM	1	0.348	1	0.955	3	0.392
FDI						

A dynamic panel data test without a cointegration relationship was favored, based on the findings of this descriptive test statistic. The system Generalized Method of Moments (GMM) estimator of Arellano-Bover/Blundell-Bond (1998) was tested using panel data. Arellano-Bover/Blundell-Bond (1998) created the GMM approach, which produces reliable findings, particularly when dealing with data that has a narrow time span and a large cross-section size. When compared to the difference GMM estimator, the generated coefficient estimators are more undedicated because the system GMM contains delayed level values of the variables in the model, reducing finite sample deviation (Baltagi, 2005). A finite sample adjustment to the two-step covariance matrix was later included by Bun and Windmeijer (2010). It has been demonstrated that a two-step estimator produces more consistent results than a single-step estimator (Bun and Windmeijer, 2010). Because of this, among the dynamic panel data estimation techniques, the two-step system GMM was chosen for estimating the model's probability values and coefficients.

Table 5. Two-Step GMM Coefficient Estimation Results for the Model

<i>Variables</i>	<i>Low Income</i>	<i>Lower-Middle</i>	<i>Upper- Middle</i>
<i>GDP_{t-1}</i>	0.000.1867 (0,997)	0.3386051 (0.000)	-0.9656107 (0.258)
<i>LFPR</i>	0,0090183 (0,840)	-0.0332959 (0.175)	0.059857 (0.023)
<i>NATR</i>	-0,0576425 (0,337)	-0.0167824 (0.461)	-0.1646116 (0.017)
<i>EXIM</i>	0,0717303 (0,205)	0.0512183 (0.096)	0.0503288 (0.339)
<i>FDI</i>	0,1004302 (0,175)	-0,0278186 (0.070)	0.868589 (0.270)
<i>Diagnostic Test</i>			
<i>Sargan Test (ov.id)</i>	0,27 (0,873)	2.09 (0.352)	1.39 (0.498)
<i>Hansen Test (ov.id)</i>	0,29 (0,866)	0.42 (0.812)	0.001 (0.000)
<i>AB Test AR(1)</i>	-2.72 (0.007)	-2.46 (0.014)	0.02 (0.982)
<i>AB Test AR(2)</i>	-0.72 (0.472)	-0.82 (0.410)	-0.73 (0.467)
<i>Waldx2</i>	6.77	173.65	101.97
<i>Number of Groups</i>	18	12	4
<i>Number of Instrument</i>	8	8	8

According to the estimations, FDI in lower-middle income sub-Saharan African countries was statistically significant and inversely related to economic growth; it was observed that EXIM has a statistically significant and linear relationship with economic growth. None of these independent variables were found to affect economic growth in low-income sub-Saharan African countries. The LFPR and natural resource earnings are shown to have a statistically significant link with economic growth in the upper-middle income category of nations. Consequently, it may be said that different income groups are affected by different variables that affect economic growth.

Conclusion

Every nation group has a different set of data when it comes to the independent variables that affect economic growth, based on the classification of income levels. We have investigated the outcome of economic growth for the Sub-Saharan nations, which are categorized by income levels, using four independent variables in this study.

The labour force participation rate (LFPR), total natural resource revenues (NATR) as a proportion of GDP, the ratio of exports to imports, and foreign direct investment (FDI) have little bearing on economic growth in low-income nations due to the statistically negligible outcomes.

However, the rising influence of wealth related to income level presents a distinct perspective when we investigate lower medium-income nations. Thus, we have two statistically significant variables in the group of countries: FDI (foreign direct investment) and EXIM (ratio of exports to imports). Therefore, a 1% rise in the export-to-import ratio corresponds to a 0.05% gain in GDP. GDP falls by 0.02% with a 1% increase in FDI. The unique circumstances faced by African nations should be considered while assessing this scenario. Despite having an abundance of natural resources, African nations are unable to sell them to markets for high-value commodities. Upon examining the export-capable enterprises, we find that they are often international partnerships. This explains why the increased value generated does not raise the standard of living for the nation's population.

However, we find that there is a statistically significant correlation between economic growth and both the labour force participation rate and natural resource earnings in upper-middle-income nations. GDP increases by 0.05 percent for every 1% rise in the labour force participation rate. Thus, the GDP and labour force participation rate have a linear connection. However, the revenue from natural resources does not fit into this type of connection. GDP falls by 0.16 percent for every 1% rise in natural resource receipts. Despite having an abundance of natural resources, African nations are unable to sell them to markets for high-value commodities. Upon examining the export-capable enterprises, we find that they are

often international partnerships. This helps to explain why the extra value produced does not raise the standard of living for the nation's population.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “*Analyzing Macroeconomic Indicators that May Affect Economic Growth in Sub-Saharan African Countries: A Panel Data Analysis in the Context of Income Level Classification (1990-2019)*” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation. Since the data analysis in this study was conducted using an econometric secondary data set, no ethics committee permission was obtained.

Statement of Contribution Rate of Researchers

The contribution rates of the authors in the study are equal.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

Resources

- Açıkgöz, Şenay and Mert, Merter. 2011. “Küreselleşme ekonomik büyümeyi etkiliyor mu? Türkiye örneği”. *12.Uluslararası Ekonometrik Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, s.701-716.
- Arellano, Manuel and Bover, Olympia. 1998. “Another look at the instrumental variable estimation of error-components models”, *Journal of Econometrics*, 68 (1), 29-51.
- Baltagi, Badi. 2005. *Econometric Analysis of Panel Data*. Sussex: John Wiley and Sons Ltd.
- Barry Hadiatou. 2010. “Globalization and economic growth in Sub-Saharan Africa”. *Gettysburg Economic Review*, 4 (4) <http://cupola.gettysburg.edu/ger/vol4/iss1/4>
- Batrancea, Larissa, Malar Mozhi Rathnaswamy, and Ioan Batrancea. 2021. "A Panel Data Analysis of Economic Growth Determinants in 34 African Countries" *Journal of Risk and Financial Management* 14, no. 6: 260. <https://doi.org/10.3390/jrfm14060260>
- Blundell, Richard and Bond, Stephen. 1998. Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of econometrics*, 87(1), 115-143.
- Bun, Maurice. and Windmeijer, Frank. 2010, “The weak instrument problem of the system GMM estimator in dynamic panel data models”, *Econometrics Journal*, 13, (1), 95-126
- Chang, Chun-Ping. and Lee, Chien-Chang. 2010. “Globalization and economic growth: a political economy analysis for OECD countries”, *Global Economic Review*, 39(2), 151-173.
- Garner, Phillip, Economic Growth in Sub-Saharan Africa (January 2006). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=853184> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.853184>
- Higgins, K. L. (2015). *Economic Growth and Sustainability: Systems Thinking for a Complex World*. San Diego: Academic Press.
- Hussen, M.S. (2023), "Institutional quality and economic growth in Sub-Saharan Africa: a panel data approach", *Journal of Economics and Development*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JED-11-2022-0231>
- Kılıç, Cüneyt. 2015. “Effects of globalization on economic growth: panel data analysis for developing countries”. *Economic Insights- Trends and Challenges*, 9(1), 1-11.
- Osterloh, Steffen. 2012. “Words speak louder than actions: the impact of politics on economic performance”, *Journal of Comparative Economics*, 40(3), 318–36.
- Pesaran, Muhammed Hashem. 2004. “General diagnostic tests for cross section dependence in panels”. *Cambridge Working Papers in Economics*, 0435.
- Pesaran, Muhammed Hashem. 2003. “A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence”. *Cambridge Working Papers in Economics*, 0346. <http://www.econ.cam.ac.uk/research-files/repec/cam/pdf/cwpe0346.pdf>
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T.(2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142(1), (pp.50-93).
- Rao, Bhaskara and Vadlamannati, Krishna Chaitanya. 2011. “Globalization and growth in the low income African countries with the extreme bound analysis”, *Economic Modelling*, 28, 795-805.
- Sakyi, Daniel. 2012. “Economic globalization, democracy and income in Sub-Saharan Africa: a panel cointegration analysis”, *Global Economy and Finance Journal*, 5(1), 1-16.
- Samimi, Parisa. ve Jenatabadi Hashem Salarzadeh. 2014. “Globalization and economic growth: empirical evidence on the role of complementarities”. *PloS ONE*, 9(4). <http://journals.plos.org/plosone/article/metrics?id=10.1371/journal.pone.0087824>

Seyram, Asafo Matuka, Adelajda and Dominic Nyendu. 2019. "External debt and economic growth: two-step system GMM evidence for sub-Saharan Africa countries" *International Journal of Business, Economics and Management*, Vol. 6, No. 1, pp. 39-48.

UNCTAD (2021). *World investment report 2021: Investing in sustainable recovery*. Geneva.

Yanar Rüstem. ve Şahbaz Ahmet. 2013. "Gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 55- 74.

EXTENDED ABSTRACT

Sahra Altı Afrika ülkelerinde ekonomik büyümeyi etkileyebilecek makroekonomik göstergelerin analiz edilmesi, bölgenin ekonomik çeşitliliği, kendine özgü zorlukları ve küresel ekonomideki rolü göz önüne alındığında kritik bir alandır. Bu ülkelerde ekonomik büyümeyi etkileyen makroekonomik göstergelere ilişkin literatürde bölgenin karşı karşıya olduğu zorluklara ve fırsatlara ilişkin çalışmalar mevcuttur. Çalışmalarda doğal kaynaklar, siyasi istikrar, enflasyon, doğrudan yabancı yatırımlar, ticaret dengeleri ve finansal kalkınma gibi faktörleri dikkate alan çok yönlü bir ekonomik kalkınma yaklaşımının önemini vurgulamaktadır. Sahra Altı Afrika, Dünya Bankası'nın gelir sınıflandırmasına göre düşük gelirli, alt-orta gelirli ve üst-orta gelirli ülkeleri kapsayan, ekonomik çeşitliliğiyle bilinen bir bölgedir. Bu bağlamda çeşitli makroekonomik faktörlerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini anlamak, bölgede sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek isteyen politika yapımcılar, yatırımcılar ve uluslararası kuruluşlar için hayati önem taşımaktadır. Bu analizdeki temel göstergelerden biri Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) büyüme oranıdır. Belirtilen dönem boyunca Sahra Altı Afrika, emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar, siyasi istikrarsızlık ve küresel ekonomik ortam gibi faktörler nedeniyle ekonomik büyümede dalgalanmalar yaşamıştır. Bu analiz, düşük gelirli ülkeler dış şoklara karşı daha savunmasız olabileceğinden, gelir seviyesi sınıflandırmasının bölgedeki Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyüme oranlarını nasıl etkilediğini inceleyecektir. Ticaret dengesi de analiz edilmesi gereken önemli bir göstergedir. Sahra Altı Afrika ülkeleri genellikle birincil emtia ihracatına dayanır ve bu da onları ticaret hadleri şoklarına karşı hassas hale getirir. Gelir seviyelerinin ticaret dengeleriyle nasıl ilişkili olduğunun ve bu dengelerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğinin araştırılması, bölgenin ekonomik dinamikleri hakkında değerli bilgiler sağlayabilir. Son olarak, krediye erişim ve finansal gelişme ekonomik büyümeyi teşvik etmek için hayati önem taşımaktadır. Sahra Altı Afrika'daki gelir düzeyi sınıflandırmalarının ve finansal kalkınmanın karşılaştırmalı bir analizi, finansal sistemlerdeki eşitsizliklere ve bunların gelir yelpazesi boyunca ekonomik büyüme üzerindeki sonuçlarına ışık tutabilir. Krediye erişim, ekonomik kalkınmayı teşvik edebilecek girişimcilik faaliyetleri ve yatırımlar için elzemdir. Bu çalışma, makroekonomik göstergeler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Sahra Altı Afrika ülkeleri bağlamında 1990'dan 2019'a kadar uzanan önemli bir zaman diliminde incelemektedir. Bu bölgenin ekonomik kalkınması hem bölgesel hem de küresel paydaşlar için büyük önem taşıdığından, araştırma dört önemli makroekonomik faktörün etkisini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır: ihracat-ithalat karşılama oranı (EXIM), doğal kaynaklardan elde edilen gelir (NATR), işgücüne katılım oranı (LFPR) ve doğrudan yabancı yatırım (FDI). Temel amaç, bu değişkenlerin 34 Sahra Altı Afrika ülkesinde ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini analiz etmek ve daha sonra bunları Birleşmiş Milletler'in gelir sınıflandırma sistemine göre kategorize etmek ve böylece derinlemesine analiz için daha homojen gruplar oluşturmaktır. Bu inceleme için, ekonomik büyümenin bir göstergesi olarak Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (%) kullanılmıştır. Seçilen ekonometrik yaklaşım olarak iki aşamalı bir sistem olan Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) panel veri analizi kullanılmıştır. Metodolojiyi geniş bir veri setiyle birleştiren bu çalışma, seçilen makroekonomik göstergelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine dair kapsamlı ve güvenilir bir değerlendirme sunmaktadır. Bulgular, Sahra Altı Afrika'da bu makroekonomik göstergelerin etkisine dair incelikli ve çeşitli bir bakış açısı sunmaktadır. Alt-orta gelirli ülkeler arasında, doğrudan yabancı yatırım ekonomik büyüme ile ters orantılı istatistiksel olarak anlamlı bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır; bu da artan yatırımın bu alt grupta sürekli olarak artan ekonomik kalkınmaya yol açmadığını göstermektedir. Ayrıca, ihracatın ithalatı karşılama oranı ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir doğrusal ilişki gözlenmektedir. Bu da ticaret dinamiklerinin, ihracat yöneliminin ve ithalat stratejilerinin ekonomik sonuçları şekillendirmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bunun tam aksine, araştırma, seçilen makroekonomik göstergelerin hiçbirinin düşük gelirli Sahra Altı Afrika ülkelerinde ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Bu gözlem, diğer yapısal faktörlerin ekonomik büyüme üzerinde daha belirgin etkilere sahip olabileceği bu ülkelerdeki ekonomik manzaranın karmaşıklığının altını çizmektedir. Üst-orta gelir kategorisinde, işgücüne katılım oranı ile doğal kaynaklardan elde edilen gelir arasında önemli bir korelasyon gözlenmektedir. Bu bağlantı, işgücü piyasası dinamikleri ile kaynaklara dayalı gelir kaynakları arasındaki etkileşimin bu özel gelir grubunda farklı bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu araştırma, farklı makroekonomik

göstergelerin ekonomik büyüme üzerindeki farklı etkilerinin altını çizmekte ve ülkelerin gelir düzeylerinin bu etkileri belirlemede oynadığı kritik rolü vurgulamaktadır. Ülkeleri Birleşmiş Milletler'in gelir sınıflandırma sistemine göre kategorize eden bu çalışma, Sahra Altı Afrika'da makroekonomik değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye daha incelikli ve özel bir bakış açısı getirmektedir. Sonuçlar, bu bölgede sürdürülebilir ekonomik büyüme için hedefli ve etkili stratejiler formüle etmeyi amaçlayan politika yapıcılar için de bilgiler sunmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma Sahra Altı Afrika ekonomik ortamına ilişkin bilgi birikimine katkıda bulunmakta ve politika formülasyonu, sürdürülebilir ekonomik büyümenin teşvik edilmesi ve bölgedeki genel refahın artırılması için ilgili, gerçek dünyadan çıkarımlar sunmaktadır. Özgün ekonomik stratejilere duyulan ihtiyacın ve her gelir grubunun kendine özgü ekonomik dinamiklerini hesaba katmanın önemini altını çizmektedir. Ayrıca Sahra Altı Afrika'nın ekonomik ortamının dinamiklerini anlamak için bir temel teşkil etmekte ve bölgede sürdürülebilir, kapsayıcı ve dirençli ekonomik büyümeyi teşvik etmek için kanıta dayalı politika formülasyonu için rehberlik sunmaktadır. Bu öngörülerini geliştirmek ve Sahra Altı Afrika'da gelişen ekonomik zorlukları ele alacak stratejileri uyarlamak için yapılacak çalışmalara ışık tutacaktır.

Analysis of Financial Performance of Public Sports Clubs in Türkiye via CRITIC-Based SAW Method

H. Yusuf GÜNGÖR¹

Abstract

Sports activities have been performed as a spectacle since ancient times. With the start of the Olympics, sports competitions were organized for the entertainment of the masses in Ancient Greece and later in the Roman Empire. Since the end of the nineteenth century, clubs have been established in many sports branches, especially football, and they have had large fan bases. The establishment of different clubs by different socioeconomic, political and religious strata has also caused these clubs to be positioned in a different place than the purpose of sports. The financial aid of their supporters to these structures, which have the status of association, has enabled the formation of a local and global economy. Sports economy, which was previously non-profit, has turned into for-profit service companies in recent years, especially with the purchase of sports clubs by business people, and they have become public by incorporation. Although many sports clubs are joint stock companies in Türkiye, four of them are traded on Borsa İstanbul. In the study, the financial performance of sports clubs has been examined based on the data of these publicly traded companies. Within the scope of the study, the criteria used in the study have been weighted with the CRITIC method, and the performances of the alternatives have been evaluated with the SAW method. As a result, it has been determined that there is a relationship between working financial performance and sportive success.

Keywords: Sports Clubs, financial performance, CRITIC method, SAW method

Türkiye’de Halka Açık Spor Kulüplerinin Finansal Performansının CRITIC Tabanlı SAW Yöntemi ile Analizi

Öz

Spor faaliyetleri antik çağlardan beri seyirlik şekilde de yapılmıştır. Olimpiyatların başlaması ile Antik Yunan’da ve daha sonra Roma İmparatorluğu’nda kitlelerin eğlenmesi amacıyla spor müsabakaları düzenlenmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren başta futbol olmak üzere birçok spor dalında kulüpler kurulmuş büyük taraftar kitlelerine sahip olmuşlardır. Değişik sosyoekonomik, politik ve dini tabakaların farklı kulüpler kurması, bu kulüplerin spor amacından daha farklı bir yere konumlanmasına da neden olmuştur. Dernek statüsünde olan bu yapılara taraftarlarının maddi yardımlarda bulunması burada bir ekonominin oluşmasını sağlamıştır. Önceleri kâr amacı olmayan spor ekonomisi son yıllarda özellikle iş insanlarının spor kulüplerini satın almaları ile kâr amacı güden hizmet firmalarına dönüşmüşler, şirketleşerek halka açık hale gelmişlerdir. Türkiye’de birçok spor kulübü anonim şirket olmakla birlikte bunlardan dört tanesi Borsa İstanbul’da işlem görmektedir. Çalışmada bu halka açık firmaların verilerinden hareketle spor kulüplerinin finansal performansı incelenmiştir. Çalışma kapsamında CRITIC metodu ile çalışmada kullanılan kriterler ağırlıklandırılmış, SAW metodu ile alternatiflerin performansları değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda finansal performans ile sportif başarı arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor kulüpleri, finansal performans, CRITIC metodu, SAW metodu

Atf İçin / Please Cite As:

Güngör, H. Y.(2024). Analysis of financial performance of public sports clubs in Türkiye via CRITIC-Based SAW method. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 499-509. doi:10.33206/mjss.1366043

Geliş Tarihi / Received Date: 25.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.12.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, yusufhay@gmail.com,

 ORCID: 0000-0001-6783-1552

Introduction

Sports activities have been a part of human existence since ancient times. Historically, it is possible to point to certain competitions organized for the entertainment of aristocrats, especially in the civilizations of Greece and Rome. It is also known that various sports competitions, such as the Olympics, began during the Greek civilization. Although recreational sports activities faced interruptions during various wartime periods, they have continued to exist consistently.

The concept of leisure time emerged with the industrial revolution; especially as western societies transitioned from agrarian to industrial societies. As people began to work in large industrial facilities and concepts like annual paid leave and weekend breaks emerged, the idea of leisure time has arisen. The development of the concept of leisure time, along with other recreational activities, has also contributed to the development of individual sports activities. This situation has facilitated the incorporation of physical education, consisting of games, gymnastics, and sports activities that enhance physical, mental, and intellectual development, foster maturity, and ensure the achievement of maximum efficiency with minimal fatigue, into the education system (Uluşık, Beyleroğlu, Suna, & Yalçın, 2016). This has led to the institutionalization of sports activities in the modern times. Participation in sports competitions as a leisure activity is particularly high in countries with a high standard of living. According to Statista data from 2022, in the United States, roughly 26% of individuals consider themselves fanatically devoted to any sports club, which amounts to around 60 million people. In many countries, sports clubs represent religious, ethnic, socio-economic, and sometimes political divisions. For instance, in Scotland, the rivalry between Celtic (Catholic) and Glasgow Rangers (Protestant) clubs represents sectarian divisions (Davies, 2006). In Spain, the rivalry between Barcelona (Catalan nationalism) and R.C.D. Espanyol (Spanish nationalism) represents ethnic divisions (Barcelo, 2014). In Türkiye, the rivalry between Ankaragücü, Gençlerbirliği, (Bora, 2012) and in Argentina, between River Plate and Boca Juniors, (Bulut & Dever, 2019) represents socio-economic divisions. Likewise in Egypt, the rivalry between Al Ahly and Zamalek, (Gübril, 2018) and in Italy, between Roma and Lazio, (Demir & Rigoni, 2017) represents political divisions. In that manner the allegiance to sports clubs goes beyond simple fandom and provides a significant sense of belonging, motivating supporters to provide both financial and moral support to their clubs.

Attachment to sports clubs' performance is not only watching matches but also generating significant economic activity through the sale of club-produced or club-endorsed products and other economic activities. Competition permeates not only sports events but also all aspects of life, leading fans to support their clubs with higher motivation. This phenomenon has contributed to the significant market size of the sports sector on a global scale, which reached approximately \$500 billion in 2022 (The Business Research Company, 2022). The industry's growth has also led sports clubs to transform into companies with a strong focus on generating substantial revenue, beyond just sporting success.

In Türkiye, sports clubs began to be established in the early 1900s, with a focus on football. Some of these clubs were founded by foreign educational institutions in İstanbul and İzmir, while others were established by government institutions during this period. With the development of capital markets and the enactment of necessary legal regulations, sports clubs became corporate entities and started trading on stock exchanges. Licensed product sales, competition-based revenues, and tournament earnings play a significant role in the income of sports clubs. Sports clubs have high brand values, and their sporting success affects their income, thereby influencing the financial performance of companies.

In this study, the financial performance of four sports clubs traded on Borsa İstanbul (İstanbul Stock Exchange) will be examined. The study will use multi-criteria decision-making methods to measure the financial performance of these four football clubs that are active and publicly traded in Türkiye. Multi-criteria decision-making methods are generally applied in two stages. In the first stage, the weights of the specified criteria are determined in the decision-making process. In the subsequent stage, these determined weights are included in the process, and the performance of alternatives is evaluated. The CRITIC method will be used for weighting the criteria, and the SAW method will be used for evaluating the alternatives within the scope of this study.

Literature Review

In their study in 2016, Pradhan, Boyukaslan, and Ecer measured the financial performance of Italian football clubs using the Grey Relational Analysis method and concluded that there is a relationship between financial performance and sporting performance. Çatı, Eş, and Özevin (2017) examined the financial and

sporting performance of football teams in Europe using the Entropy-based TOPSIS method. They found that high transfer expenses have a negative impact on sporting success, while the average number of spectators per match has a positive impact on financial and sporting performance. In their study in 2017, Sakınc, Acıkalin, and Soygüden examined the relationship between financial performance and sporting performance in European football. They found a weak positive relationship between sporting success and financial performance, but suggested that further studies incorporating other data should be conducted to confirm the results. Ergül (2017) investigated the relationship between the financial and sporting success of publicly traded football clubs in Türkiye. His study found that success in sports competitions has a positive impact on financial statements, thus indicating that sporting success positively affects financial success. Güngör and Uzun Kocamış (2018) examined the financial performance of publicly traded football clubs in the UK using the TOPSIS method. They concluded that football clubs without sufficient equity negatively affect their financial performance. Aslan (2018) analyzed the financial performance of publicly traded football clubs in Türkiye using ratio analysis. His study found that companies are operating with negative working capital and have high debt ratios. In their study in 2019, Özdağaoğlu and Keleş examined the financial performance of publicly traded football clubs in Türkiye using the Entropy-based ROV method from a sports management perspective. They concluded that despite sporting success, poor management prevents firms from demonstrating the same level of success in terms of financial performance.

Gonçalves et al. (2020) studied the impact of the sporting performance of Brazilian football clubs on their financial performance. They found that sporting success has a positive effect on the financial performance of football clubs in Brazil and also contributes to significant export revenue through player exports. Alaminos et al. (2020) examined the financial performance of European football clubs and found that the variables that have the highest impact on financial performance are liquidity, leverage ratio, and sporting success. In their study in 2020, Aytekin and Orakçı analyzed the performance of sports clubs using multi-criteria decision-making and aggregation methods. They found a relationship between sporting success and financial success and concluded that sports clubs need to improve their financial performance for sustainable financial success. Güngör and Sarı (2021) examined the relationship between the sporting success and financial performance of publicly traded sports clubs in Türkiye. They found relationships between sporting success and various financial performance indicators, but also identified some negative relationships. Aktaş and Avşar (2021) concluded in their study where they examined the relationship between sports clubs' images and stock performance that financially positive results were associated with sporting success, and making correct moves in sports led to high financial performance by increasing revenues. Elden Ürgüp and Demir (2021) found in their study investigating the relationship between financial performance and sporting success that increasing financial success is related to improved financial performance. Karadeniz and İskenderoğlu (2022), in their study examining the impact of COVID-19 on the financial performance of football clubs through five national leagues affiliated with UEFA, concluded that all the clubs studied were at risk of liquidity. During the COVID-19 period, there was a decrease in cash reserves, but there was no significant change in leverage ratios. Activity ratios were affected by the pandemic, while profitability ratios did not undergo significant changes. Cash flow ratios exhibited movements in different directions depending on the countries. Aslantaş Ateş and Derer (2022) found in their study where they analyzed sports clubs' stock returns from the perspective of behavioral finance that sporting success positively impacts a sports club's stock, whereas in the case of sporting failure, the stock performance of all clubs examined in the study was negatively affected. In his study conducted in 2022, Abbas examined the impact of the financial and sporting achievements of football clubs on their stock prices. He concluded that the influence of sporting success on financial performance varies in terms of both degree and magnitude for each club. It was found that while some clubs' sporting success had a positive effect on their stock prices, for others, this impact remained statistically insignificant.

Method

In this section of the study, the methods to be used will be examined. The criteria most commonly utilized in the literature will be applied in the study. Within the scope of the research, Beşiktaş Jimnastik Kulübü A.Ş.², Fenerbahçe Spor Kulübü A.Ş., Galatasaray Spor Kulübü A.Ş., and Trabzonspor A.Ş. clubs will be analyzed.

² A.Ş. stands for Anonim Şirket in Turkish and states Joint Stock Company.

Table 1 Criteria

Criteria	Ratio	References
ROA	Net income/total assets	(Dimitropoulos & Limperopoulos, 2014)
receivables turnover	Credit sales/average trade receivables	(Aslan, 2018)
Current liabilities/Total liabilities	Short-term liabilities/total liabilities	(Say & Doğan, 2022)
Financial Leverage	Total liabilities/total assets	(Güngör & Uzun Kocamış, 2018)
Tobins q	Market value of assets/replacement cost	(Alagöz & Güler, 2020)
Points per match ³	Points collected by the team in the season/total number of matches	(Keskin & Öndeş, 2020)

CRITIC Method

The weights of criteria are influenced not only by the subjective perspectives of decision-makers but also by the characteristics of the criteria (Yiğit Gökçınar, 2012, p. 111). Since the CRITIC method focuses on the standard deviation in the data and the interrelatedness of the data, when examining the financial data of companies, it generally assigns higher weights to data with higher volatility in income statement items such as profitability, sales, and costs that tend to fluctuate over periods. This is an important consideration when conducting the analysis. Selecting criteria with similar levels of volatility is crucial for more accurate results in weighting.

To eliminate the subjective perspective of the decision-maker, some methods based on objective weighting have been developed. One of the most commonly used methods is the CRITIC method. The objective calculation of weights is carried out in the following 5 steps (Diakoulaki, Mavrotas, & Papayannakis, 1995).

Step 1: Creation of the Decision Matrix. The matrix represents the performance of alternatives based on different criteria.

$$X = [x_{ij}] = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \tag{1}$$

Equation (1) represents n criteria and m alternatives.

Step 2: The decision matrix is normalized using equation (2).

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \tag{2}$$

Here, x_j^{min} j represents the minimum value of criterion j, while x_j^{max} represents the maximum value according to criterion j.

Step 3: The criterion weights are calculated taking into account the standard deviation of the criterion and the correlation between criteria.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \tag{3}$$

In equation (3), the Pearson correlation coefficient is used. In cases where the number of alternatives is low, the non-parametric Spearman correlation coefficient can also be used.

Step 4: Calculation of the information amount (c_j)

This method encompasses the intensity of contradiction and conflict in decision-making methods. For this purpose, the standard deviation of the column values of the normalized decision matrix is used.

$$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \tag{4}$$

In this method, it can be said that criteria with high standard deviation and low correlation with other criteria gain more weight. In other words, a higher value of c_j indicates that more information is obtained

³The scoring at the end of the regular season has been taken into account.

from the given criterion, thus indicating a higher relative importance of the criterion for the decision-making problem.

Step 5: Obtaining criterion weights.

In the final step, equation (5) is used to obtain the criterion weights.

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{k=1}^n c_k} \quad (5)$$

SAW Method

The SAW (Simple Additive Weighting) method is a technique used in multi-criteria decision-making problems. This method determines the weights of criteria used to evaluate alternatives and calculates the overall performance score for each alternative by weighting their performance on each criterion.

Step 1: The first stage of the Simple Additive Weighting (SAW) method, as in many other multi-criteria decision-making methods, is to determine the decision matrix. The decision matrix is given in equation (6).

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Step 2: In this stage, the decision matrix is normalized. In the normalization process, depending on whether the criteria are benefit or cost-oriented, equation (7) or equation (8) is used for normalization, respectively.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_j^{max}}, i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, m \quad (7)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{min}}{x_{ij}} \quad (8)$$

$$S_j = \sum_{i=1}^m w_j r_{ij} \quad i=1, \dots, m \quad (9)$$

Step 3: In the final stage, the performance value of each alternative is calculated using equation (9), taking into account the previously calculated criterion weights using the CRITIC method. The alternative with the highest r_{ij} value is considered the highest-performing alternative.

Data Collection Tools

The financial data used in the study was obtained from stock data sharing websites and the investor relations section of the websites of the companies analyzed in the study. The data indicating the sports performance was obtained from the archives of the Turkish Football Federation.

Data Analysis

Multi-criteria decision-making methods were used for the analysis of the data. Multi-criteria decision-making methods are generally applied in two stages. The first stage involves determining the weights of the criteria to be used, and the second stage involves ranking the alternatives based on these criterion weights.

Findings

This section of the study presents the interpretation of the findings obtained after analyzing the data using the CRITIC and SAW methods. This section is generally divided into two parts: the first part includes the findings related to the determination of criterion weights using the CRITIC method, and the second part presents the findings related to the SAW method.

CRITIC Application

The CRITIC method is an objective criterion weighting method. The information contained in the data is revealed through various statistical methods, and the criteria are weighted accordingly.

Table 1 CRITIC Method Decision Matrix (2011)

CRITERIA	ROA	RT	CL./TL	FL	TOBINS Q	PPM
ALTERNATIVES	+	-	-	-	+	+
BJK	-11,879	13,11	72,04	377,37	5,11	1,588235
FB	0,68	34,65	56,81	67,69	3,66	2,411765
GS	-6,17	7,28	29	143,17	2,18	1,352941
TS	2,35	26,84	82,76	72,92	1,77	2,411765

In the first step of implementing the CRITIC method, a decision matrix is created. The decision matrix is formed by calculating the ratios representing each criterion. Table 2 shows the decision matrix for the year 2011.

Table 2 CRITIC Method Normalized Decision Matrix (2011)

CRITERIA	ROA	RT	CL./TL	FL	TOBINS Q	PPM
ALTER	+	-	-	-	+	+
BJK	0	0,786993	0,199405	0	1	0,222222
FB	0,986214	0	0,482701	1	0,565868	1
GS	0,929668	1	1	0,756265	0,122754	0
TS	1	0,285349	0	0,983112	0	1

In the second step of the CRITIC method, normalization is performed to ensure the processing of data with each other. The purpose of the normalization process is to correct anomalies in the data. In addition to the normalization process, the amount of information contained in the criteria is also calculated using standard deviation values. The normalized decision matrix for the year 2011 is given in Table 3.

Table 3 CRITIC Correlation Coefficient Matrix (2011)

CRITERIA	ROA	RT	CL./TL	FL	TOBINS Q	PPM
ROA	1	-0,44267	0,283062	0,984059	-0,83977	0,481121
RT	-0,44267	1	0,479385	-0,59336	0,055855	-0,96674
CL./TL	0,283062	0,479385	1	0,142138	-0,19353	-0,60036
FL	0,984059	-0,59336	0,142138	1	-0,77518	0,627818
TOBINS Q	-0,83977	0,055855	-0,19353	-0,77518	1	-0,21068
PPM	0,481121	-0,96674	-0,60036	0,627818	-0,21068	1

In the third step of the CRITIC method, correlations between criteria are calculated. The correlation values are used in the final calculation of the amount of information contained in the criteria. The table 4 shows the Correlation Coefficient Matrix for the 2011 period.

Table 4 (1-qjk) Matrix

CRITERIA	ROA	RT	CL./TL	FL	TOBINS Q	PPM
ROA	0	1,442673	0,716938	0,015941	1,839775	0,518879
RT	1,442673	0	0,520615	1,593363	0,944145	1,966741
CL./TL	0,716938	0,520615	0	0,857862	1,193531	1,600361
FL	0,015941	1,593363	0,857862	0	1,775181	0,372182
TOBINS Q	1,839775	0,944145	1,193531	1,775181	0	1,210678
PPM	0,518879	1,966741	1,600361	0,372182	1,210678	0

In the fourth step of the method, the value of $1-q_{jk}$ is obtained by subtracting the correlation coefficient from 1. The sum of the obtained $1-q_{jk}$ values is multiplied by the standard deviation of the corresponding criterion to find the value of σ_j . The obtained value is multiplied by the $1-q_{jk}$ value of the corresponding criterion to find the value of c_j . The value of c_j for each criterion is divided by the sum of c_j values for all criteria to find the criterion weights, w_j .

Table 5 Weight of Criteria (2011)

$\sum_j c_j, w_j$	ROA	RT	CL./TL	FL	TOBINS Q	PPM
σ_j	0,486932	0,457213	0,434125	0,469893	0,45549	0,521157
c_j	2,207851	2,957043	2,122568	2,168336	3,171719	2,954358
w_j	0,141694	0,189775	0,13622	0,139158	0,203552	0,189602

The values of σ_j , c_j , and w_j for the year 2011 are given in Table 5. Here, σ_j represents the standard deviation of the criterion, c_j coefficient represents the value obtained by dividing the standard deviation by the total $1-q_{jk}$ value of the corresponding criterion in Table 6. Finally, w_j represents the weight of the criterion. The w_j value is obtained by dividing the c_j value of each criterion by the sum of c_j values for all criteria.

Table 6 *Weight of Criteria*

Period/Criteria	ROA	RT	CL/TL	FL	TOBINS Q	PPM
2011	0,141694	0,189775	0,13622	0,139158	0,203552	0,189602
2012	0,150695	0,124639	0,155578	0,174326	0,272585	0,122177
2013	0,141421	0,199366	0,142443	0,145217	0,240976	0,130576
2014	0,130641	0,178812	0,191997	0,165161	0,207511	0,125878
2015	0,116939	0,259044	0,115371	0,178374	0,21206	0,118213
2016	0,15254	0,203765	0,193967	0,162459	0,13647	0,1508
2017	0,148859	0,195254	0,170393	0,15214	0,198612	0,134742
2018	0,115656	0,122655	0,192805	0,122925	0,291053	0,154905
2019	0,165302	0,11918	0,13862	0,24102	0,152914	0,182964

When examining the weights of the criteria for all the years, it can be observed that Tobin's Q value has the highest weight for many periods. Receivable turnover has the highest weight in 2019, while leverage ratio has the highest weight in 1 period. Overall, there is a relatively balanced weighting of the criteria when looking at the criterion weights.

SAW Application

Table 7 *SAW Weighted Normalized Decision Matrix (2011)*

Alternative/Criteria	ROA	RT	CL/TL	FL	TOBINS Q	PPM
BJK	-5,0548936	0,555301	0,402554	0,179373	1	0,658512
FB	0,289362	0,210101	0,510474	1	0,716243	1
GS	-2,625532	1	1	0,472795	0,426614	0,560950
TS	1	0,271237	0,350411	0,928278	0,346380	1

In Table 8, the weighted normalized decision matrix for the 2011 period is given using the SAW (Simple Additive Weighting) method. The normalization process is performed to eliminate anomalies in the criteria. In the SAW method, the criterion weights are also included during the criterion normalization process.

Table 8 *SAW Decision of 2011 Period*

Alternatives	Sj	Alternatives	Sj	Titleholder
BJK	-6,64887033	GS	0,212962808	
FB	0,624961927	TS	0,630186002	Fenerbahçe

According to the results of the SAW (Simple Additive Weighting) method for the year 2011, Trabzonspor club has shown the highest financial performance. Fenerbahçe Sports Club has shown a high performance at the second level. It can be interpreted that there is a relationship between sporting success and financial performance, as the club with the highest performance and the club with a high performance at the second level have similar performance coefficients.

Table 9 *SAW Decisions of all Periods*

Period/Alternative	BJK	FB	GS	TS	Titleholder
2011	Sj -6,64887	0,624962	0,212963	0,630186	Fenerbahçe
2012	Sj -3,72329	0,520368	-0,40506	-1,70668	Galatasaray
2013	Sj -7,59077	0,55367	-0,54572	-1,35015	Galatasaray
2014	Sj -3,76745	0,621156	-0,02189	-1,52112	Fenerbahçe
2015	Sj -0,38534	0,579983	0,18166	-1,67393	Galatasaray
2016	Sj 0,63893	0,531202	-2,20951	-1,24523	Beşiktaş
2017	Sj 0,640312	0,55726	-0,9356	-3,96041	Beşiktaş
2018	Sj -0,79686	0,596986	0,698498	-0,04463	Galatasaray
2019	Sj -1,90578	0,499772	0,405309	0,333167	Galatasaray

When examining the results for all years, it can be observed that there is a connection between sporting success and financial success in some years, while in other years, there is no such connection. In the years 2014, 2016, 2017, and 2018, the teams that finished first in the league and won the trophy also showed the highest performance. Overall, Fenerbahçe Sports Club has shown the highest performance in many periods. Fenerbahçe Sports Club has achieved the highest level of success in five periods. In 2014, they not only finished first in the league but also demonstrated the highest financial performance. Beşiktaş Gymnastics Club, unlike other clubs, has been the most successful club both in terms of finishing first in the league and achieving high financial performance. Galatasaray Sports Club, except for the year 2018, did not show high financial performance in the years they finished first in the league. In terms of financial performance, Fenerbahçe Sports Club has the highest performance, while in terms of sporting success, Galatasaray Sports Club has shown the highest performance. In terms of the relationship between sporting success and financial performance, in four out of nine periods where a club became the champion, it was also the club

with the highest performance. In the year 2011, there is a very small difference between the club that finished first in the league and the club with the highest performance. In other years, the club with the highest sporting performance has come in second place in terms of financial performance. Based on these results, it can be concluded that there is a positive relationship between sporting success and financial performance.

Discussion, Conclusion, and Recommendations

Sports activities have been institutionalized and sports clubs have been established for over a century. Sports activities have been carried out as spectator events since ancient times. With the start of the Olympics, sports competitions were organized in Ancient Greece and later in the Roman Empire for the entertainment of the masses. Since the late 19th century, clubs have been established in various sports disciplines, especially football, and have gained large fan bases. The establishment of different clubs by different socio-economic, political, and religious groups has also led these clubs to be positioned differently from their sports goals. The financial contributions of the fans to these structures, which are in the form of associations, have led to the formation of an economy. Initially non-profit, the sports economy has recently transformed into profit-oriented service companies, especially with the acquisition of sports clubs by business people, and has become publicly traded by becoming corporate. Although many sports clubs in Türkiye are joint-stock companies, four of them are listed on the Borsa İstanbul. In this study, the financial performance of sports clubs was examined based on the data of these publicly traded companies. In the study, the criteria used in the study were weighted using the CRITIC method, and the performances of the alternatives were evaluated using the SAW method. In this context, the evaluation was made using the variables of working capital and capital structure.

According to the results of the weighting of criteria using the CRITIC method, the Tobin's Q ratio emerged as the ratio with the highest weight. In two of the examined periods, the accounts receivable turnover ratio emerged as the ratio with the highest weight, while in one period, the financial leverage ratio had the highest weight. It is considered positive that the Tobin's Q ratio has the highest weight as it encompasses more data related to the company.

According to the results of the SAW method, in four out of the nine periods examined, the teams that finished first in the league showed the highest performance. In the other five periods, the clubs with the highest sporting performance ranked second in terms of financial performance. Based on these results, it can be concluded that there is a positive relationship between financial performance and sporting performance. In the analysis, Fenerbahçe Sports Club A.Ş. showed the highest financial performance in most periods, while Galatasaray Sports Club A.Ş. had the highest sporting performance during those periods. At the conclusion of the study, it can be argued that there is a relationship between athletic success and financial success. Studies applying econometric models should be conducted to determine the direction and strength of this relationship.

This study is consistent with the findings of Pinnuck & Potter (2004), Sakınç (2014), Güngör A. (2014), Pradhan, Boyukaslan, & Ecer (2016), and Ergül (2017) in terms of the relationship between financial performance and athletic performance, but it is not consistent with the findings of the study conducted by Özdağaoğlu & Keleş (2019).

One of the major limitations of the study is the limited number of publicly traded sports clubs in Turkey and the difficulty in accessing data. Additionally, the lag in institutionalization among sports clubs in Turkey compared to clubs in other countries poses a significant obstacle to obtaining accurate results in the study. Examining all teams in the top-tier league in Turkey in the study could lead to better results in terms of the richness of the research. In future studies, including clubs from other parts of the world can allow for an examination of the relationship between financial success and athletic success on an international scale.

Ethical Declaration

During the writing process of the study "*Analysis of Financial Performance of Public Sports Clubs in Türkiye via CRITIC-Based SAW Method*" scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Abbas, N. H. (2022). The impact sporting and financial performance of football clubs on their stock price: an analytical study of European clubs sample listed in the financial market. *Review of Behavioral Finance*, 1-15. doi:https://doi.org/10.1108/RBF-11-2021-0242
- Aktaş, K. M., & Avşar, Z. (2021). Spor kulüplerinin imajları ve hisse senedi performansları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(54), 77-95.
- Alagöz, A., & Güler, Y. (2020). Düzenleyici kurumların Türk spor kulüplerinde entelektüel sermaye oluşumuna etkileri ve bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 637-653.
- Alaminos, D., Esteban, I., & Fernández-Gámez, M. (2020). Financial Performance Analysis in European Football Clubs. *Entropy*, 22, 1-16.
- Aslan, T. (2018). Futbol kulüplerinin finansal performansının oran yöntemiyle analizi: BIST’te işlem gören futbol kulüpleri üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(3), 349-162.
- Aslantaş Ateş, B., & Derer, E. (2022). Spor kulüplerinin hisse senedi getirilerinin davranışsal finans açısından değerlendirilmesi. *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*, 4(9), 106-118.
- Aytekin, A., & Orakçı, E. (2020). Spor kulüplerinin performanslarının çok kriterli karar verme ve toplulaştırma teknikleriyle incelenmesi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 435-470.
- Barcelo, J. (2014). National identity, social institutions and political values. The case of FC Barcelona and Catalonia from an intergenerational comparison. *Soccer & Society*, 16(4), 469-481.
- Bora, T. (2012). Ankara futbolu, bazen karakter oyuncusu, bazen figüran. F. Cantek Şenol içinde, *Cumhuriyetin Ütopyası: Ankara içinde* (s. 569-574). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Bulut, E., & Dever, A. (2019). Derbi Futbol Maçlarında Açılan Pankartların Göstergibilimsel Analizi. *Mavi Atlas*, 7(1), 1-15.
- Cordery, C. J., Sim, D., & Baskerville, R. F. (2013). Three models, one goal: Assessing financial vulnerability in New Zealand amateur sports clubs. *Sport Management Review*(16), 186-199.
- Çatı, K., Eş, A., & Özevin, O. (2017). Futbol takımlarının finansal ve sportif etkinliklerinin ENTROPI ve TOPSIS yöntemiyle analiz edilmesi: Avrupa’nın 5 büyük ligi ve Süper Lig üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 199-222.
- Davies, A. (2006). Football and sectarianism in Glasgow during the 1920s and 1930s., . *Irish Historical Studies*, 35(138), 200-219. doi:doi:10.1017/S0021121400004892
- Demir, E., & Rigoni, U. (2017). You Lose, I Feel Better: Rivalry Between Soccer Teams and the Impact of Schadenfreude on Stock Market. *Journal of Sports Economics*, 18(1), 58-76.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The Critic Method. *Computers & Operational Research*, 763-770.
- Dima, T. (2015). Social media usage in European clubs football industry. Is digital reach better correlated with sports or financial performane? *The Romanian Economic Journal*, 18(55), 117-127.
- Dimitropoulos, P. E., & Koumanakos, E. (2015). Intellectual capital and profitability in European football clubs. *Int. J. Accounting, Auditing and Performance Evaluation*, 202-220.
- Dimitropoulos, P. E., & Limperopoulos, V. (2014). Player contracts, athletic and financial performance of the Greek football clubs. *Global Business and Economics Review*, 16(2), 123-141.
- Elden Ürgüp, S., & Demir, E. (2021). Finansal performans ile sportif başarı arasındaki ilişkinin belirlenmesi: Türkiye’deki 4 büyük futbol kulübü üzerine bir analiz. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 240-250.
- Ergül, N. (2017). Spor kulüplerinin futboldaki başarıları ile spor şirketlerinin finansal başarıları arasındaki ilişkinin test edilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 95-125.
- Esteve, M., Di Lorenzo, F., Ingles, E., & Puig, N. (2011). Empirical evidence of stakeholder management in sports clubs: the impact of the board of directors. *European Sport Management Quarterly*, 11(4), 423-440.
- Gübril, S. (2018). *Football and Politics in Egypt*. Brussels: Palgrave International Handbook of Football and Politics.
- Gonçalves, R. S., Mendes, R. C., Henriques, F. M., & Tavares, G. M. (2020). The influence of sports performance on economic-financial performance: An analysis of Brazilian soccer clubs from 2013 to 2017. *Contextus – Contemporary Journal of Economics and Management*, 18(17), 239-250.
- Güngör, A. (2014). Futbol endüstrisinde sportif başarı ile finansal performans arasındaki ilişkinin analizi ve Türkiye uygulaması. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014(1), 16-36.
- Güngör, A., & Uzun Kocamış, T. (2018). Halka açık futbol kulüplerinde finansal performansın TOPSIS yöntemi ile analizi: İngiltere uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1846-1859.
- Güngör, N., & Sarı, E. S. (2021). BIST 100’de yer alan futbol kulüplerinin sportif başarıları ve finansal performansları arasındaki ilişkinin analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(Özel Sayı), 165-186.
- Karadeniz, E., & İskenderoğlu, Ö. (2022). Futbol kulüplerinin finansal performansı ve covid-19 salgınının etkisi: Avrupa Futbol Federasyonları Birliği’ne bağlı beş ulusal lig karşılaştırması. *Business and Economics Research Journal*, 13(2), 299-317.
- Karadeniz, E., Koşan, L., & Kahiloğulları, S. (2014). Borsa İstanbul’da işlem gören spor şirketlerinin finansal performansının oran yöntemiyle analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 129-144.
- Keskin, H. İ., & Öndeş, H. (2020). Seçilmiş avrupa futbol kulüplerinin etkinliğinin ölçülmesi: VZ ve panel Tobit modeli. *Sosyoekonomi*, 28(43), 153-174.

- Özdağaoğlu, A., & Keleş, M. K. (2019). Spor yönetimi açısından gri ENTROPI tabanlı ROV yöntemi ile 4 büyük futbol kulübünün finansal performans analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(35), 107-123.
- Pinnuck, M., & Potter, B. (2004). The Financial Performance of AFL Football Clubs . *School Working Papers*. Melbourne: University of Melbourne Department of Accounting and Business Information Systems.
- Pradhan, S., Boyukaslan, A., & Ecer, F. (2016). Applying grey relational analysis to Italian football clubs: a measurement of the financial performance of Serie A teams. *International Review of Economics and Management*(4), 1-19.
- Sakıncı, İ., Acıkalin, S., & Soyguden, A. (2017). Evaluation of the relationship between financial performance and sport success in European football. *Journal of Physical Education and Sport*, 16-22.
- Sakıncı, İ. (2014). Using Grey Relational Analysis to Determine the Financial Performance of Turkish Football Clubs. *Journal of Economics Library*, 1(1), 22-33.
- Say, S., & Doğan, M. (2022). Kısa Vadeli Borçlanmanın Aktif Karlılığı Üzerindeki Etkisi: BIST Sınai Endeksi Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1581-1589.
- Statista. (2022, 11 2). Statista. Statista Web sitesi: <https://www.statista.com/statistics/300148/interest-nfl-football-age-canada/> adresinden alındı
- The Business Research Company. (2022, 11 1). *The Business Research Company*. The Business Research Company web sitesi: <https://www.thebusinessresearchcompany.com/report/sports-global-market-report> adresinden alındı
- Uluşık, V., Beyleroğlu, M., Suna, G., & Yalçın, S. (2016). The examination of the secondary school student's attitudes toward physical education lesson and their academic motivation according to some variables (Burdur province sample). *Journal of Human Science*, 13(3), 5092-5106.
- Ulun, C., & Yetim, A. A. (2016). Türkiye'deki futbol kulüplerinin sportif başarı düzeyi ve mali yapı açısından rasyo(oran) analizi ile incelenmesi: Galatasaray ve Fenerbahçe örneği. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 70-81.
- Yiğit Gökpinar, E. (2012). Firmaların Performanslarının Belirlenmesi İçin Kriter Ağırlıklandırılmasında Kullanılan Hedef Programlama Yaklaşımı Ve Uygulanması. *Neşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*(2), 110-121.

GENİŞ ÖZET

Spor müsabakalarına boş zaman aktivitesi olarak katılım özellikle yaşam standardının yüksek olduğu ülkelerde çok yüksektir. Statista (2022) verilerine göre Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kendisini herhangi bir spor kulübüne fanatik düzeyde bağlı hisseden bireylerin oranı %26 olarak verilmiştir. Bu veri ışığında bu ülkede yaklaşık olarak 60 milyon kişinin bir spor kulübüne fanatik düzeyde bağlı olduğu sonucuna varılabilir. Ülkelerde dini, etnik, sosyoekonomik ve bazen politik ayrışmanın spor kulüplerinde temsil edilmesi durumu söz konusudur. İskoçya'da Celtic (Katolik) ve Glasgow Rangers (Protestan) kulüpleri arasındaki rekabet mezhepsel ayrışmaya (Davies, 2006), İspanya'da Barcelona (Katalan milliyetçiliği), Real Madrid (İspanyol milliyetçiliği) rekabeti etnik ayrışmaya (Ortega, 2016) ve Türkiye'de Ankaragücü, Gençlerbirliği (Bora, 2012) ve Arjantin'de River Plate, Boca Juniors rekabetleri sosyoekonomik ayrışmaya (Bulut & Dever, 2019), Mısır'da Al Ahly, Zamalek (Giubril, 2018) ve İtalya'da Roma, Lazio (Demir & Rigoni, 2017) rekabetleri ise politik ayrışmaya örnek olarak verilebilir. Bu durum başta futbol olmak üzere bu kulüplerin temsiliyetinin bir spor kulübünü aşması anlamına gelmektedir. Bu tip bağlılıklar, bazen sağladığı aidiyet duygusundan hareketle normal bir spor kulübü taraftarlığından öte bu aidiyet duygusu ile taraftarın kulübe maddi ve manevi her türlü desteği sağlaması açısından ciddi bir motivasyon kaynağıdır. Burada gerek müsabakaların izlenmesi, kulüplerin ürettikleri veya ürettirdikleri ürünlerin satışları ve diğer ekonomik faaliyetlerle birlikte büyük bir ekonomik aktivitenin ortaya çıkması söz konusudur. Çünkü rekabet sadece spor müsabakasının yanında hayatın her alanına sirayet ettiğinden taraftarların kulüplerini daha yüksek motivasyonla desteklemeleri sonucu doğmaktadır. Bu durum spor sektörünün ciddi bir pazar büyüklüğüne ulaşmasını sağlamaktadır. Global ölçekte spor sektörünün ulaştığı market büyüklüğü 2022 yılında yaklaşık olarak 500 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir (The Business Research Company, 2022). Sektörün bu kadar büyümesi son zamanlarda spor kulüplerinin salt sportif başarı yanında ciddi gelirler elde etme amacına sahip olan firmalar şekline dönüşmesine de sebep olmuştur. Spor faaliyetleri kurumsallaşmış ve spor kulüpleri 150 yıldan uzun bir süredir kurulmuştur. Spor faaliyetleri antik çağlardan beri seyirci etkinlikleri olarak gerçekleştirilmektedir. Olimpiyatların başlamasıyla birlikte antik Yunanistan'da ve sonrasında Roma İmparatorluğu'nda halkın eğlencesi için spor müsabakaları düzenlenmiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle futbol olmak üzere çeşitli spor branşlarında kulüpler kurulmuş ve geniş bir taraftar kitlesi elde etmiştir. Farklı sosyo-ekonomik, siyasi ve dini grupların farklı kulüpleri kurması, bu kulüplerin spor amaçlarından farklı bir konumda yer almalarına da neden olmuştur. Dernek şeklinde olan bu yapıların taraftarların finansal katkıları, bir ekonominin oluşmasına yol açmıştır. Başlangıçta kar amacı gütmeyen spor ekonomisi, özellikle iş insanlarının spor kulüplerini satın almasıyla ve şirketleşerek halka açılarak kar amaçlı hizmet şirketlerine dönüşmüştür. Türkiye'de birçok spor kulübü anonim şirketler olmasına rağmen, bunlardan dördü Borsa İstanbul'da işlem görmektedir. Çalışmada çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılmıştır. Çok kriterli karar verme yöntemleri genel olarak iki şekilde uygulanır. İlk aşamada kriter ağırlıkları hesaplanır, ikinci aşamada ise alternatifler değerlendirilir. Bu çalışmada kriter ağırlıklandırma aşaması için CRITIC yöntemi, alternatiflerin değerlendirilmesi aşamasında SAW yöntemi kullanılmıştır.

Kriterlerin ağırlıkları, karar vericilerin subjektif bakış açısından etkilendiği gibi kriterlerin özelliklerinden de etkilenir (Yiğit Gökşınar, 2012, s. 111). CRITIC yöntemi verilerde yer alan standart sapma ve verilerin birbirileri ile ilişkili olmasına odaklandığından firmalara ait finansal veriler incelenirken genel olarak dalgalı seyir izleyen kârlılık, satışlar ve maliyetler gibi gelir tablosu kalemleri ile ilgili olan dönemlere göre yüksek volatiliteye sahip olan verilere daha yüksek ağırlık yüklemektedir. Bu durum analiz yapılırken göz önüne alınması gereken bir husustur. Volatilité düzeyi birbirine yakın kriterlerin seçilmesi ağırlıklandırmanın daha doğru sonuçlar vermesi açısından önemlidir. Karar vericinin subjektif bakış açısını ortadan kaldırmak için objektif ağırlıklandırmaya dayalı bazı yöntemler geliştirilmiştir. En çok kullanılan yöntemlerden birisi CRITIC yöntemidir. Ağırlıkların objektif olarak hesaplanması 5 aşamada yapılmaktadır (Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis, 1995). Bu aşamalar karar matrisinin düzenlenmesi, veriler arasındaki anomalilerin giderilmesi amacıyla verilerin normalize edilmesi, standart sapma ve kriterler arası korelasyonun hesaplanması, bilgi miktarının hesaplanması ve kriter ağırlıklarının hesaplanmasıdır. SAW (Simple Additive Weighting) yöntemi, çok kriterli karar verme problemlerinde kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, alternatiflerin değerlendirilmesi için kullanılan kriterlerin ağırlıklarını belirler ve her bir alternatifin her kriter üzerindeki performansını ağırlıklandırarak toplam performans puanını hesaplar. Bu çalışmada, spor kulüplerinin finansal performansı, bu halka açık olan şirketlerin verileri temel alınarak incelenmiştir. Çalışmada kullanılan kriterler CRITIC yöntemi kullanılarak ağırlıklandırılmış ve alternatiflerin performansı ise SAW yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda değerlendirme, işletme sermayesi ve sermaye yapısı değerkenleri kullanılarak yapılmıştır. CRITIC yöntemi kullanılarak kriterlerin ağırlıklandırılması sonuçlarına göre, Tobin's Q oranı en yüksek ağırlığa sahip oran olarak ortaya çıkmıştır. İncelenen dönemlerin ikisinde ticari alacak devir hızı en yüksek ağırlığa sahip oran olarak ortaya çıkarken, bir dönemde ise finansal kaldıraç oranı en yüksek ağırlığa sahip olmuştur. Tobin's Q oranının en yüksek ağırlığa sahip olması, şirketle ilgili daha fazla veriyi kapsadığı için olumlu bir durum olarak değerlendirilmektedir. SAW yöntemi sonuçlarına göre, incelenen dokuz dönemin dördünde ligi birinci sırada bitiren takımlar en yüksek performansı sergilemiştir. Diğer beş dönemde ise en yüksek spor performansına sahip olan kulüpler, finansal performans açısından ikinci sıralamaya yerleşmiştir. Bu sonuçlara dayanarak, finansal performans ile spor performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılabilir. Analizde, Fenerbahçe Spor Kulübü A.Ş. çoğu dönemde en yüksek finansal performansı sergilerken, Galatasaray Spor Kulübü A.Ş. bu dönemlerde en yüksek spor performansını sergilemiştir.

CO₂ Emisyonunun Ekonomik Büyüme ve Kentleşme ile Etkileşimi: BRICS-T Ülkeleri Örneği

Mehmet Mert TÜRK¹ ve Salih BARIŐIK²

Öz

Çalışmada bölgesel ilişki bakımından etkin nüfuza sahip BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerine ek olarak Türkiye ekonomisi tahlil edilmeye çalışılmıştır. 1988-2018 dönemine ait kişi başı CO₂ emisyonu, kişi başı GSYH ve toplam kentleşme verileri değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmada yöntem olarak yatay kesit bağımlılığı ve heterojenite araştırması yapıldıktan sonra durağanlık sınaması için CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey–Fuller) Panel Birim Kök Testi ve SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller) Panel Birim Kök testleri uygulanmıştır. Daha sonra Westerlund Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi ile uzun dönemli ilişki araştırılmış ve ardından Ortak İlişkili Etkiler Modeli (CCE) ve Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincisi kullanılarak bu ilişki yorumlanmaya çalışılmıştır. Son olarak Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik testi ile bu ilişkinin yönü ve derecesi için ampirik analiz kısmına geçilmiştir. Ampirik analiz neticesinde kentleşmenin CO₂ emisyonuna etkisinin ilgili ülkeler ve dönem için ekonomik büyümeye göre daha baskın oluğu sonucuna ulaşılmıştır. Ülke bazlı analizde karma sonuçlara ulaşılsa da kentleşme ve ekonomik büyümenin CO₂ emisyonu ile çift yönlü nedensellik ilişkisi %1 anlamlılık düzeyi ağırlıklı olmak üzere tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: CO₂ Emisyonu, Panel Veri Analizi, Çoklu Yapısal Kırılmalı Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi, Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik Testi

The Interaction Of CO₂ Emission With Economic Growth And Urbanisation: The Sample Of BRICS-T Countries

Abstract

In the study, in addition to BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) countries, which have an effective influence in terms of regional relations, the Turkish economy has been analysed. CO₂ emissions per capita, GDP per capita and total urbanisation data for the period 1988-2018 are used as variable: As a method in the study, after conducting cross-sectional dependence and heterogeneity research, CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller) Panel Unit Root Test and SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller) Panel Unit Root tests were applied for stationarity testing. Then, the long-run relationship is investigated with the Westerlund Panel Cointegration Test with Multiple Structural Breaks and then this relationship is interpreted using the Common Correlated Effects Model (CCE) and the Extended Mean Group (AMG) estimator. Finally, Emirmahmutoğlu and Köse (2011) Panel Causality test is used to analyse the direction and degree of this relationship. As a result of the empirical analysis, it is concluded that the effect of urbanisation on CO₂ emissions is more dominant than economic growth for the relevant countries and period. Although mixed results were obtained in the country-based analysis, the bidirectional causality relationship between urbanisation and economic growth and CO₂ emission was determined with a significance level of 1%.

Keywords: CO₂ Emissions, Panel Data Analysis, Westerlund Panel Cointegration Test with Multiple Structural Breaks, Emirmahmutoğlu and Köse (2011) Panel Causality Test.

Atıf İçin / Please Cite As:

Türk, M. M. ve Barışık, S. (2024). CO₂ emisyonunun ekonomik büyüme ve kentleşme ile etkileşimi: BRICS-T ülkeleri örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 510-533. doi:10.33206/mjss.1309493

Geliş Tarihi / Received Date: 04.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.11.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, mehmetmert.turk@gop.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-0164-2131

² Prof. Dr.- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, salih.barisik@gop.edu.tr,

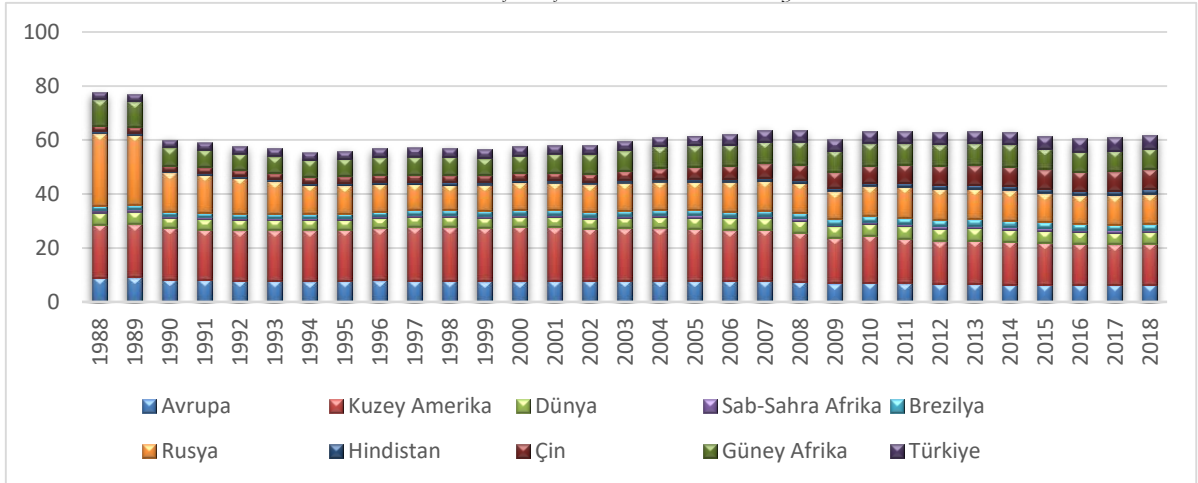
 ORCID: 0000-0002-3029-2206

Giriş

Sanayi devrimi ile artan endüstrileşme ve buna bağlı büyüyen kentlerdeki nüfus yoğunluğu artışı ekonomik büyümeyi beraberinde getirirse de sanayileşme ve kentleşme dinamiği enerji ihtiyacını da aynı oranda arttırmıştır. Günümüze kadar enerji ihtiyacının yüksek oranlarda fosil yakıtlarla karşılanması doğal kaynakların tükenmesine ve çevresel kirlenmelere neden olarak ekonomik sürdürülebilirlik (yeşil ekonomi) kavramını gündeme taşımıştır. Fosil yakıtların olumsuz dışsalılıklarının artması, insanları bir yandan ikame enerji kaynak arayışına yöneltirken diğer yandan karbondioksit (CO₂) sınırlamaları gibi pek çok çevre tahribatını önleyici tedbirlere yöneltmiştir. Daha fazla kaynak kullanılarak veya kaynağı daha verimli kullanarak elde edilen ülke ve dünya geneli üretim (çıktı) düzeyi bir yandan çevreye salınan gazların artmasına yol açarken bir yandan da kentleşmenin artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler, ekonomik büyüme ve kentleşme gibi kavramlar ile kirlilik arasındaki ilişkinin sorgulanmasına yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik büyümenin iktisat politikalarının ilgi odağı olması, enerji maksatlı fosil yakıtlara yönelik artan talebin yol açtığı negatif dışsalılıklar nedeniyle, iktisat literatüründe ekonomik büyümenin maliyetini tartışmaya açmıştır. Bu negatif dışsalılıkların başında gelen karbondioksit (CO₂) emisyonunun yol açtığı yaşam kalitesindeki bozulmalar, salt merkez ülkeleri (sanayileşmesini tamamlamış) değil, çevre ülkeleri de etkilemiş ve çözülmesi gereken önemli bir problem halini almıştır. Chancel (2021) çalışmasında sanayi devriminden bu yana Kuzey Amerika ve Avrupa'nın dünya geneli toplam CO₂ emisyonunun yarısını ürettiğini belirtmekte, günümüzde dahi Kuzey Amerika'da ortalama yılda kişi başı 20 ton, Avrupa'da ise yılda kişi başı 10 ton CO₂ emisyonu gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bu sayı Çin'de 8 ton, Güney ve Güney-Doğu Asya'da 2,6 ton ve Sahra altı Afrika'da ise yılda 1,6 tondur. Tablo 1'de çalışmanın kapsadığı ülkelerin de dahil olduğu çeşitli ülkelere ait kişi başı CO₂ emisyon miktarları verilmiştir:

Tablo 1. Kişi Başı Ortalama CO₂ Emisyonu

Kaynak: The World Bank, 2021b

Niu ve Lekse (2018) çalışmalarında CO₂ emisyonunun temel nedenleri arasında insan kaynaklı gerçekleşen dört temel başlık olduğunu ileri sürmüşlerdir. Gerçekleşmesi sonucunda kentleşme ve üretimden kaynaklı enerji talebinin artmasıyla sonuçlanan ve buna bağlı şekilde CO₂ emisyonunu arttıran bu başlıklar; nüfus artışı, ekonomik büyüme, teknolojik değişimler ve kentleşme kavramında yaşanan sosyolojik hareketler şeklindedir (Niu ve Lekse, 2018: 3). Bu kavramsal çerçeve dâhilinde çalışma öz olarak CO₂ emisyonunun örneklem ülkeleri için ekonomik büyüme ve kentleşme ile aralarındaki etkileşimini analiz etme amacına yöneliktir.

Çalışmada 1988-2018 arası yıllık veriler kullanılarak BRICS-T ülkeleri şeklinde literatürde gruplanan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye için kişi başı CO₂ emisyonu, kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hâsıla (GSYH) ve kentleşme arasındaki uzun dönemli ilişki ve nedensellik araştırılmıştır. Uygulanan modelin dengeli panel bütünlüğü sağlaması için örneklem dönemi 1988-2018 olarak alınmıştır. Çalışmada durağanlık araştırması için Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller (CADF) ve Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller (SURADF) birim kök testleri uygulanmıştır. Eşbütünlüşme ilişkisi için Westerlund (2006) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünlüşme testi kullanılarak yatay kesit bağımlılığı şartlarından bağımsız olarak uzun dönemli ilişki

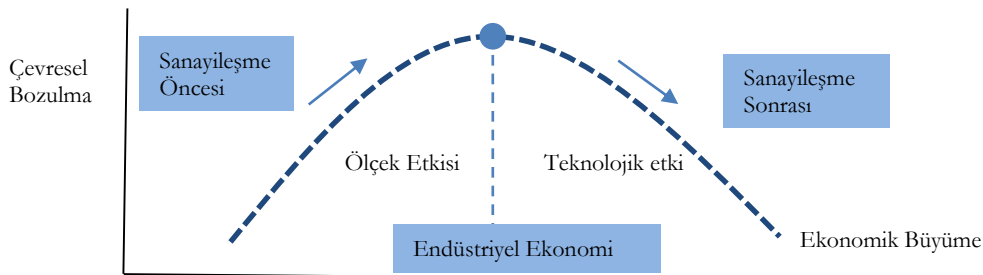
araştırılmıştır. Değişkenlerin uzun dönem katsayıları, Ortak İlişkili Etkiler Modeli (CCE) ve Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) katsayı tahminicileri kullanılarak araştırılmıştır. Son olarak değişkenler arası nedensellik sınaması için Emirmahmutoglu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen Panel Fisher Test yöntemi kullanılarak ilişkinin varlığı ve yönü tespit edilmiştir. Çalışma dört bölüm şeklinde tasarlanmış, giriş bölümünden sonra CO₂ emisyonu, ekonomik büyüme ve kentleşmeye dair teorik altyapı verilmiştir. ikinci başlık literatür kısmına ayrılmış ve alanda yapılmış çalışmalar özetlenmiştir. Üç ve dördüncü bölümde sırasıyla veri seti ve ekonometrik yöntemle birlikte uygulanan testlerden elde edilen bulgular yer almıştır. Çalışmanın son kısmında ise uygulanan ampirik testler neticesinde elde edilen bulgular genel bir değerlendirme halinde sunulmuştur.

Teorik Çerçeve

2019 pandemisi nedeniyle fosil yakıtlarda gerçekleşen talep düşüklüğü, 2020 yılında CO₂ emisyonunu %5,8 azaltarak tüm zamanların en yüksek düşüşünün gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu düşüşe rağmen sanayi devrimi öncesi dönemle mukayese edildiğinde, toplam CO₂ emisyon miktarı sanayi devrimi başlangıcına göre hala %50 daha fazla emisyonu tekabül etmektedir. 2021 yılında ise fosil yakıtlara oldukça yüksek talep artışı gerçekleşerek (sadece kömüre dayalı enerji talebi %60 artmış) 2020 yılında düşen CO₂ emisyonunun %80 oranında artmasına neden olmuştur (IEA, 2021). Tarihsel süreç içerisinde ekonomik büyüme kavramı ve çevresel tahribatlar eşanlı hareket etmiş, 21.yy'a gelindiğinde çevresel tahribat kavramı daha çok sera gazı emisyonu özelinde toplanmıştır. Ekonomik büyümenin ana belirleyicisi olan sanayileşme, ekosistemi bütüncül şekilde etkileyen sera gazlarının temel yapısını etkilemektedir. Sanayileşme ile artan enerji ihtiyacı bir yandan fosil yakıt kullanımını arttırırken diğer yandan da ekonomik büyümenin kentleşme oranlarını arttırması ile tahrip edilen yeşil alanlar atmosferdeki CO₂ tutulumunun azalmasına yol açmaktadır. Bu konu üzerinde fenomen olan temel hipotez, Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) olarak adlandırılan yapı ile ilişkilendirilmiştir.

EKC hipotezi, klasik Kuznets Eğrisi olarak literatüre geçen sanayileşen ülkelerdeki ekonomik büyüme ile gelir dağılımı adaletsizliği arasındaki ilişkiyi gösteren modelin çevreye adapte edildiği bir kuram olup, Simon Kuznets tarafından ortaya atılmıştır. Hipotez temel olarak ekonomik büyümeye paralel olarak artan gelir artışının maliyeti olarak çevresel kirlenmedeki artışı göstermektedir. Hipoteze göre ekonomik büyüme ve gelir artışının sürekliliği çevresel kirlenmeyle paralel gitmeyerek, bir noktada ekonomik büyümenin devamlılığı hem gelir artışında hem de çevresel kirlenmede düşüş yaşanmasına neden olacaktır (Bozkurt ve Okumuş, 2015: 24). Grossman ve Krueger (1991) tarafından öncül çalışmalarının gerçekleştirildiği EKC; ters-U biçimli ilişkinin çevresel kalite ve kişi başına düşen gelir arasında belirli bir eşik düzeyinden sonra ortaya çıktığı varsayımına dayanmaktadır (Polat ve Ergün, 2023: 114).

Ülkelerin sanayileşme modellerine göre hızları değişmekle birlikte az gelişmiş ekonomilerde görülen tarım tabanlı üretim modelinin çevresel kirlilik düzeyinde görece yansız olduğu bilinmektedir. Ancak refah artışı hedefiyle sanayileşme ve büyüme stratejisinin yarattığı kaynak ihtiyacı, doğal kaynaklar üzerinde hem tüketici hem de tahrip edici teknolojilerin kullanımını zaruri kılmaktadır. Belirli gelir seviyesinde kazanılan çevre bilinci nedeniyle yıkıcı üretim modeli terk edilir ve çevre duyarlılığı yüksek organizasyonel üretim biçimi teşvik edilmeye başlanarak çevresel tahribatın önüne geçilmektedir. Salvador-Guerra, Jimber-del-Río ve Vergara-Romero (2023)'ya göre EKC'nin özeti sanayileşme güdüsüyle hareket eden düşük gelirli ülkelerde kirliliğin arttığı, yüksek gelirli ülkelerde azaldığı, orta gelirli ülkelerde ise gelir-kirlilik ilişkisinin ters-U biçiminde olduğu şeklindedir (Salvador-Guerra vd., 2023: 1794). Bu açıklamalar ışığında EKC hipotezine ait şekilsel gösterim şu şekildedir:

Kaynak: (Balsobre-Lorente, Driha, Halkos ve Mishra, 2022, s. 229)

Şekil 1. Çevresel Kuznets Eğrisi

EKC hipotezi çerçevesinde çevresel bozulma (kirlilik) ve buna sebep olan faktörleri belirlemek için yaygın olarak kullanılan model denklem (1)'de verilmiştir:

$$y_{it} = \beta_0 + \beta_1 k_{it} + \beta_2 k_{it}^2 + \beta_3 k_{it}^3 + \beta_4 l_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

y çevresel bozulmayı(kirlilik), k geliri, l ise çevresel bozulmaya sebep olmuş diğereğişkenleri temsil etmektedir. ($\beta_1 \dots \beta_4$) katsayıları ise açıklayıcı değişkenlerin çevresel bozulmaya olan uzun dönemli etkilerini temsil etmektedir. Modelde “i” kesit boyutunu “t” ise zaman boyutunu göstermektedir(Aytun, 2014: 3).

Oluşturulan modele ait çevre ve gelir odaklı olası sonuçlar şu şekildedir (Balin ve Akan, 2015: 84):

- i. $\beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$ ise k ile y arasında ilişki yoktur,
- ii. $\beta_1 > 0$ ve $\beta_2 = \beta_3 = 0$ ise k ile y arasında doğrusal oranda artan bir ilişki vardır,
- iii. $\beta_1 < 0$ ve $\beta_2 = \beta_3 = 0$ ise k ile y arasında doğrusal oranda azalan bir ilişki vardır,
- iv. $\beta_1 > 0, \beta_2 < 0$ ve $\beta_3 = 0$ ise k ile y arasında ters-U (EKC) ilişkisi vardır,
- v. $\beta_1 < 0, \beta_2 > 0$ ve $\beta_3 = 0$ ise k ile y arasında U şeklinde fonksiyonel bir ilişki vardır,
- vi. $\beta_1 < 0, \beta_2 < 0$ ve $\beta_3 > 0$ ise k ile y arasında N şeklinde bir fonksiyonel ilişki vardır,
- vii. $\beta_1 < 0, \beta_2 > 0$ ve $\beta_3 > 0$ ise k ile y arasında ters-N şeklinde bir fonksiyonel ilişki vardır.

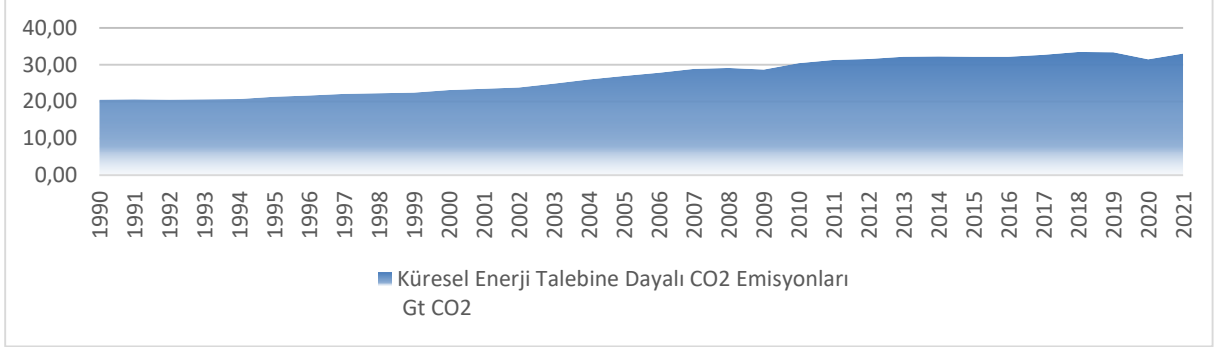
Ekonomik büyümenin çevre üzerine etkisini inceleyen Grossman ve Krueger (1991) çevresel bozulmalar üzerinde etkisi olan öğeleri; yapısal etki, ölçek etkisi ve teknoloji etkisi olarak sınıflamaktadır. Yatırım politikaları ve dış ticaret yapılarını ise sayılan bu üç temel başlık altında sürece dâhil ederek çevresel değişimler üzerinde belirleyici olduğunu vurgulamışlardır (Grossman ve Krueger, 1991: 3). Ölçek etkisi olarak üretim ve tüketim alışkanlıklarının toplam üretim düzeyinde yaratacağı dalgalanmalar (hammadde ihtiyacı, ürün talebi, enerji ihtiyacı vb.) kastedilirken, yapısal etkide ise sanayileşme aşamalarına göre değişiklik ihtiva eden, tarıma dayalı ekonominin sanayileşme sürecinde geçirdiği dönüşümün çevresel ve sosyal yapıda bıraktığı etkiler ifade edilmektedir (Everett vd., 2010: 20).

Teknolojik etkide ise diğereşer maddelerden ayrışarak tüketim materyallerinde gerçekleşen çevre dostu ürün tercihlerinin yaygınlaşması ve üretimin sistematik hale gelmesi ile çevresel yapı üzerinde bırakılan tesirin olumlu olacağı vurgulanmaktadır (Orubu ve Omotor, 2011: 4179). Cole (2004) çalışmasında bu etkilerin yanında kompozisyon etkisinden de bahsederek ülke ticaretine konu olan ürün kompozisyonlarının çevre üzerinde olumlu ve olumsuz olmak üzere çift yönlü etki bırakacağını belirtmektedir. Ülke sınıflandırmalarını ilgilendiren bu etki gelişmiş ve gelişmekte olan ülke çıktılarında gerçekleşen ürün bileşenleriyle ilgilidir. Örneğin ağır sanayi sektörüne dayalı gelişmiş ülke ekonomileri son yıllarda hafif imalat sanayi ve hizmet sektörü üzerine çıktı kompozisyonlarında değişikliğe gitmelerinin aksine gelişmekte olan ülke ekonomileri ağır sanayi sektörlerinde uzmanlıklarını arttırmaya başlamış ve ekonomik modellerini bunun üstüne kurmaya yönelmişlerdir (Cole, 2004: 72). Gelişmekte olan ülkelerde yaygın olan tasarruf yetersizliğinin neden olduğu doğrudan yabancı yatırımlara (DYY) bağımlı kalmış ekonomik yapı, toplam ürün kompozisyonlarının ülkelerin makroekonomik politikalarından ziyade yatırım yapan sermaye tarafından belirlenmesine imkân tanımıştır. Bu da karbon emisyonu konusunda ülkelerin daha esnek ve DYY'ye karşı daha edilgen kalmalarına yol açmaktadır.

Ürün kompozisyonlarında ve karbon emisyon oranları üzerinde doğrudan yabancı yatırımların bu etkisi literatürde “dibe doğru yarış” (race to the bottom) ve “kirlilik sığınağı” (pollution haven) şeklinde iki hipotezin gelişmesine yol açmıştır. Dibe doğru yarış hipotezinde firmaların maliyet avantajı elde edebilmek için çevresel düzenlemelerin esnek olduğu ülkeleri tercih ettiği vurgulanmıştır. Bu hipotezde ekonomik büyüme içerisinde önemli payı olan ticaret ve sanayileşme kavramlarının agresif büyüme stratejisi içinde olan gelişmekte olan ülkelerde uluslararası çevresel standartları esnetebileceği vurgulanmaktadır (Frankel, 2009: 18). Kirlilik sığınağı (pollution haven) olarak adlandırılan hipotezde de benzer vurgular çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelere yaptığı yatırımlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna göre sanayileşmelerini tamamlamış kuzey ülkeleri üretimlerini daha esnek çevresel standartların olduğu güney ülkelere kaydırarak kirlilik sığınağı yaratmakta denilmektedir (Cole, 2004: 71). Kuzey ülkelerinin yüksek refah düzeyinin sürdürülebilirliği uğruna uygulanan katı çevresel standartlar ile Güney ülkelerin ekonomik büyüme iştahı ile esnetilen çevresel standartların ortaya çıkardığı ekonomik ilişki kirlilik sığınağı hipotezinin temelini oluşturmaktadır. Her iki hipotezde de ekonomik büyüme ve çevresel etkiler ürün kompozisyonları, uygulanan sanayileşme ve ticaret modelleri, enerji ihtiyaçları vb. öğeler incelenmiş ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme stratejilerinin yol açtığı çevresel tahribatlara vurgu yapılmıştır.

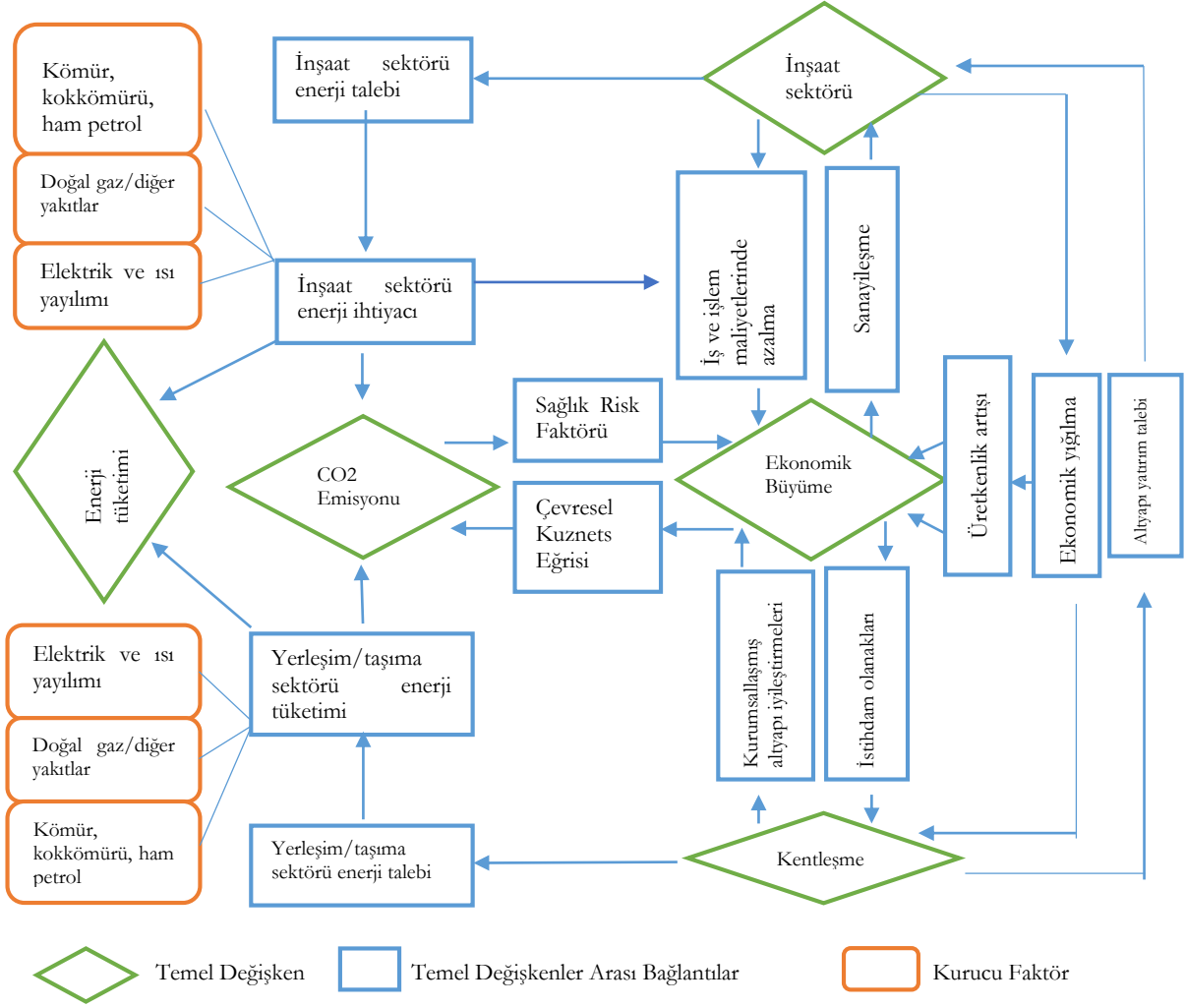
Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) (2015) raporuna göre toplam fosil yakıtlara bağlı emisyon miktarı 2012 yılında Çin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Hindistan tarafından domine edilmiş ve toplam emisyonun yaklaşık yarısı bu üç ülke tarafından gerçekleştirilirken; Çin, ABD, Rusya, Almanya, Kore, Kanada, İran ve Suudi Arabistan ise toplamın üçte ikisine karşılık gelen bir CO₂ emisyonu gerçekleştirdiği vurgulanmıştır. 1990-2014 dönemine bakıldığında Çin’de karbon emisyonu 3 kat artarken Hindistan’da 2,5 kat artış göstermiştir (IEA, 2015, s: 26-27). Günümüzde gelişmekte olan ülkeler ve piyasalar küresel CO₂ emisyonlarının üçte ikisinden fazlasını oluşturmaktadır. Gelişmiş ekonomilere bakıldığında ise 2021 yılında gerçekleşen emisyon artışlarına rağmen yapısal olarak %4 düşüş gerçekleşmiştir. 2000’li yıllardan itibaren bakıldığında 1,8 gigaton (Gt) CO₂ emisyonu azalmış ve toplam emisyon içindeki payı 2021 itibarıyla %20 azalarak küresel toplamın üçte birinden daha aza düşmüştür (IEA, 2021: 13).

Tablo 2. *Küresel Enerji Talebine Dayalı CO₂ Emisyonları (GigaTon- Gt)*

Kaynak: IEA, 2021, s. 11

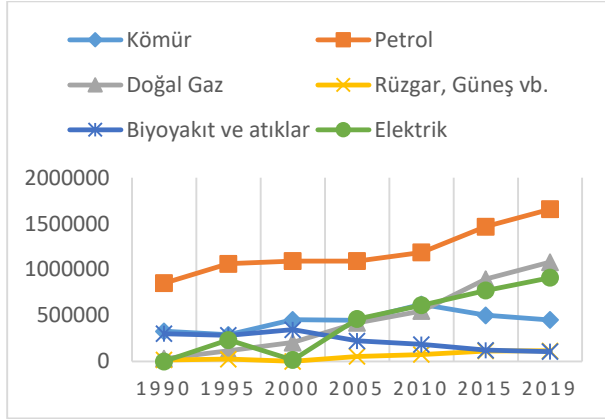
Gelişmiş ve Gelişmekte Olan ekonomilerin iktisadi büyümeye yönelik sanayileşme pratiklerinde meydana gelen dönüşüm, küresel CO₂ emisyon dağılımının değişkenliği için açıklayıcı doneler sunmakta ve CO₂ emisyonu ile ilişkili literatürü daha çok ekonomik büyüme ve kentleşme üzerinde çalışmaya yöneltmektedir. Bu üçlü yapı arasındaki korelasyonu inceleyen çalışmalarda sıkça vurgulanan hızlı ekonomik büyümenin kent nüfusları üzerinde ivmelendirici etkiler bıraktığı ve hem büyüme hem de kentleşmenin bir arada artışının karşılıklı birbirini besleyerek yetersiz altyapı (endüstriyel kirlilik, araç egzoz emisyonları, katı atık vb.) nedeniyle enerji ihtiyacına dayalı CO₂ emisyonunu yükselttiği şeklindedir (Ahmad vd., 2019: 1086). Bu üçlü yapı alt başlıkları ile beraber (CO₂ - ekonomik büyüme-kentleşme) detaylandırılarak aralarındaki korelasyon ve nedensellik ilişkisi Şekil 2’de verilmiştir:

Kaynak: Ahmad, Zhao ve Li, 2019, s. 1087

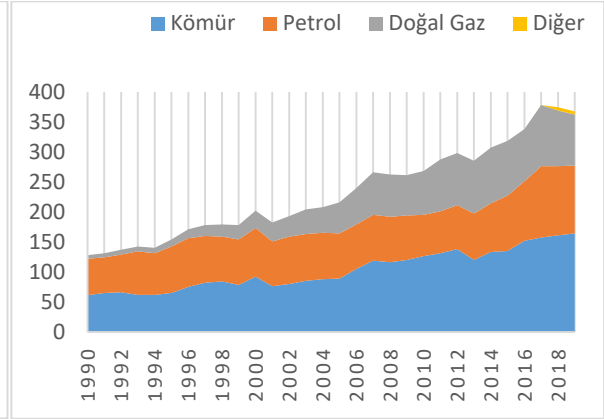
Şekil 2. *CO₂ Emisyonu, Yapılaşma Sektörü, Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme Ve Kentleşme Arasındaki Etkileşim*

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde; İEA (2021) son 20 yıldır gerçekleşen nüfus ve ekonomik büyüme artışının yol açtığı enerji ihtiyacının giderilmesinde petrol ve doğal gaz ithalatına olan yüksek bağımlılığa vurgu yapmış (sırasıyla %93 ve %99), karbon emisyonunda önemli bir yer tutan kömürün hala önemli bir enerji kaynağı olduğunun altını çizmiştir. Enerji ihtiyacının karşılanmasında kömür her ne kadar petrol, doğalgaz ve elektriğin ardından dördüncü sırada yer alsada karbon emisyonunda açık ara ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'nin enerji ihtiyacı için başvurduğu kaynaklar ve tüketimine dayalı emisyon miktarları sırasıyla Şekil 3 ve 4'te verilmiştir:

Kaynak: IEA, 2021

Şekil 3. Enerji Tüketiminin Kaynaklara Göre Dağılımı (T)

Şekil 4. Kaynaklara Göre CO₂ Emisyonunları (Mt)

Literatür Özeti

Literatürde CO₂ emisyonu, kentleşme ve büyümenin birlikte incelendiği çalışmalar olduğu gibi, bu ilişkileri ikiye bölünmüş gruplar halinde analiz eden çalışmalar da mevcuttur. Q. Wang vd., (2016), Wang vd., (2016) ve Ahmad ve Zhao (2018b) kentleşmeden CO₂ emisyonuna yönelik tek taraflı nedensellik saptarken, Wang (2014), Li ve Lin, (2015) ve Fan vd. (2017) kentleşmeden enerji ihtiyacına tek taraflı ilişki saptamıştır. Enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisi sıklıkla EKC kapsamında araştırılmış ve Abdulqadir (2023), Lan-yue vd. (2017), Özokcu ve Özdemir (2017) ve Ahmad ve Zhao (2018a) tüketimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir. Konuyu salt nedensellik ilişkisinden ileri taşıyarak EKC hipotezine uygunluk yönünden ele alan çalışmalardan Hao ve Cho (2022); Çin ekonomisi üzerine gerçekleştirdikleri 1990-2019 örneklem dönemini kapsayan çalışmalarında EKC'nin ters U biçimini aldığı bir ilişki saptamış ve ekonomik büyüme, kentsel altyapı ve CO₂ emisyonu arasında kuvvetli pozitif ilişki, kentsel altyapı-CO₂ emisyonu arasında ise zayıf bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Aynı şekilde Gieraltowska, Asyngier, Nakonieczny ve Salahodjaev (2022) Dünya Bankası kaynaklı 2000-2016 dönemini kapsayan 163 ülke verisini inceledikleri çalışmalarında, CO₂ emisyonlarının kentleşme ve ekonomik büyüme ile ilişkisinin ters U şeklini aldığı yapıyı saptayarak EKC varsayımlarını teyit etmişlerdir. Myszczyzsyn ve Suproń (2022) Visegrad Bölgesi ülkelerindeki (V4) CO₂ emisyonları ve enerji tüketiminin neden olduğu çevresel bozulma, ekonomik büyüme düzeyi ve kentleşme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında 1996-2020 dönemi verilerini kullanarak ARDL sınır testi uygulamışlardır. Analiz sonuçlarına göre kentleşme ve CO₂ emisyonu arasında çift yönlü, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme arasında ise var olan ilişkinin ülkeden ülkeye değişiklik gösteren bir yapı içinde olduğunu ortaya koymuşlardır. Balin ve Akan (2015) ise 27 gelişmiş ülke verisini 1997-2009 örneklem dönemini dikkate alarak EKC kapsamında ele almış ve panel veri metodolojisi izledikleri çalışmalarında CO₂ emisyonu ile kişi başına düşen gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH) arasında geleneksel U şeklindeki EKC'den farklı olarak, "N" notasyonuna benzer bir ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Geniş kapsamlı çalışmalardan biri olan Atalay ve Akan (2023) ise 37 OECD ülke verisini 1990-2015 dönemi için EKC hipotezine göre test etmiştir. Kentleşme ve CO₂ emisyonu özelinde ulaşılan sonuca göre, hipotezin varsayımları 14 ülke için geçerli kanıt sunarken 23 ülke için yanlışlanmıştır. Bunlara ek olarak Aydoğdu ve Özşahin (2023), Acaroğlu, Kartal ve García Márquez (2023), Massagony ve Budiono (2023), Hussain, Li, ve Yang (2023) gibi pek çok araştırmacı farklı ülke grupları üzerine EKC hipotezini test etmiş ve modelin varsayımlarını doğrular nitelikteki ilişkileri ampirik olarak ortaya koymuşlardır.

CO₂ ve kentleşme literatürüne bakıldığında; Cheng ve Hu (2023) 1997-2018 dönemi verilerini kullanarak Çin'de gerçekleşen yoğun kentleşme ve kentsel yayılmanın CO₂ emisyonu ile arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda Çin için kentleşmenin CO₂ emisyonunu arttırdığı sonucunu elde etmişlerdir. Grodzicki ve Jankiewicz (2022) 1995-2018 dönemi için Avrupa'daki CO₂ emisyonu, yenilenebilir enerji tüketimi ve kentleşme üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında CO₂ emisyonu ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında zıt yönlü bir ilişki tespit etmişken, kentleşme düzeyindeki artışın CO₂ emisyon miktarını arttırdığını tespit etmişlerdir. Niu ve Lekse (2018) ise kentleşme ve CO₂ emisyonu etkileşimini dinamik mekânsal Durbin Panel modeli yardımıyla kısa ve uzun vade için araştırmış, kısa vadede kentleşme hızı, şehirlerarası mesafelerin kısalması vb. etkilerin CO₂ emisyonunu düşürmesine

rağmen uzun vadede kontrolsüz yapılaşma ve kentleşmenin bu olumlu etkiyi ortadan kaldıracaklarını saptamışlardır. Martínez-Zarzoso ve Maruotti (2011) gelişmekte olan ülkeler için 1975-2003 arası dönemi çalışmış, kentleşme ve CO₂ emisyonu ilişkisinin kentleşmenin düşük olduğu ülkelerde CO₂ emisyonunun da düşük olduğunu tespit ederek bu ilişki yapısının ters U şeklinde olduğunu vurgulamışlardır. Liu vd. (2014) Çin'in farklı bölgelerine ait 2006-2010 verileriyle CO₂ emisyonuna etki edecek değişkenleri mekânsal ekonometri yöntemiyle analiz etmiştir. İlgili dönem için bölgeler arası CO₂ emisyonları arasında korelasyon tespit etmiş ve kentleşmenin karbon emisyonu üzerindeki negatif etkisi yanında diğer olumsuz etkileri de gözeterek dekarbonizasyon için kontrol değişkeninin ekonomik büyüme değil enerji tüketimi olması gerektiğini vurgulamışlardır. Siddique vd. (2020) ise panel eşbütünleşme ve granger nedensellik testi uygulayarak 1983-2013 dönemi Güney Asya ülkelerini analiz ettiği çalışmasında Granger nedensellik testi uygulamış ve enerji tüketimi - CO₂ ve kentleşme - CO₂ arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptamıştır.

Raheem ve Ogebe (2017) panel veri analizi uygulayarak 20 Afrika ülkesi için 1980-2013 verilerinde yararlanarak yaptıkları çalışmalarında sanayileşme ve kentleşmenin CO₂ üzerinde olumsuz etkiler bıraktığını ancak kişi başına düşen milli gelir de gerçekleşecek iyileşmelerle bu negatif etkinin ortadan kalkacağını tespit etmişlerdir. : Wang vd. (2018) 1980-2011 dönemi için 170 ülke verisinden yararlanarak etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma metodlarını kullanarak geleceğe yönelik tahminlere de yer verdikleri çalışmalarında CO₂, kentleşme, enerji talebi ve milli gelir arasında uzun dönemli ilişki ve karşılıklı nedensellik ilişkileri tespit etmişlerdir. Shahbaz vd. (2014) Birleşik Arap Emirlikleri için 1975-2011 arası çeyrek dönem verilerinden yararlanarak VECM Granger Nedensellik Testi uyguladığı analizinde kentleşmeden CO₂ emisyonuna ve milli gelirden CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi saptamış, elektrik tüketiminin CO₂ emisyonunu azaltıcı etki yaptığını saptamışlardır. Salahuddin vd. (2019) Güney Afrika için 1980-2017 dönemi verilerini kullanarak ARDL sınır testi ve BAİ ve Perron çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi metodlarını uyguladıkları çalışmalarında kentleşme ve CO₂ arasında hem uzun dönemli ilişki hem de çift yönlü nedensellik ilişkisi saptamışlardır. Görüldüğü gibi yapılan analizlerde genellikle nedensellik ilişkisi çalışılmıştır. Bunun altından yatan temel sebep değişen üretim araçları ve teknolojinin kırsalda yaşamayı kentlerde yaşamaya oranla gittikçe dezavantajlı konuma getirmesidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşen endüstrileşme yeni iş imkânları yaratarak kırdan kente göçü hızlandırmakta ve kentlerde biriken nüfusun artması yanında sanayileşmenin getirdiği enerji talebi CO₂ emisyonlarını arttırmaktadır.

CO₂ ve ekonomik büyüme literatürüne bakıldığında; Jebabli, Lahiani ve Mefteh-Wali (2023) G7 ülkeleri için 1820:Q1-2021:Q4 çeyreklik verileri kullandıkları 202 yıllık bir periyodu kapsayan detaylı çalışmalarında; CO₂ emisyonları ve ekonomik büyüme ilişkisinde heterojenliğin ve niceliksel asimetrisinin altını çizmişlerdir. Naseem, Hu, Shi, Mohsin, ve Jamil (2023) BRICS ülkelerini kapsayan çalışmalarında metod olarak Pedroni Panel Eşbütünleşme, Dinamik Sıradan En Küçük Kareler ve Kantil Regresyon testlerini kullanmış ve ekonomik büyüme ile CO₂ arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğunu tespit etmişlerdir. Kartal, Kılıç Depren, Ali ve Nurgazina (2023) ise ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonunu kömür kullanım oranları özelinde değerlendirmiştir. Kömür kullanımı bakımından önemli iki ülke olan Çin ve Hindistan ekonomileri üzerine ARDL simülasyonları uyguladıkları çalışmalarında 1990-2021 dönemi yıllık verilerini kullanmış ve kömür kullanımının bu ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde bıraktığı etkinin zayıf olduğunu tespit etmişlerdir. Iqbal, Tang ve Rasool (2023) 2000-2018 dönemi için BRIC ülkelerinde CO₂ emisyonu, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat, işgücü ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırdıkları çalışmada, değişkenler üzerinde Dumitrescu Hurlin paneli nedensellik testi uygulamış ve karbon emisyonları ile ekonomik büyüme arasında ve ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırım arasında çift yönlü, ihracat ve işgücünden ekonomik büyümeye ise tek yönlü nedensellik varlığı bulgusuna ulaşmışlardır. İnal, Addi, Çakmak, Torusdağ ve Çalışkan (2022) ise Afrika'daki petrol üreten ülkeler üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında ekonomik büyüme, CO₂ emisyonları ve yenilenebilir enerji değişkenleri arasındaki ilişkiyi panel nedensellik analizi ile test etmişlerdir. Analiz sonucunda CO₂ emisyonlarının yenilenebilir enerjiye kıyasla ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin çok daha belirgin olduğunu tespit etmişlerdir. Ang (2007) ise çalışmasında 1960-2000 dönemi için Fransa ekonomisini çalışmış ve uyguladığı VECM ve eşbütünleşme testleri sonucunda ekonomik büyümeden CO₂ 'ye yönelik tek yönlü ilişki tespit etmişlerdir. Narayan ve Narayan (2010) çalışmalarında 1980-2004 dönemi için 43 gelişmekte olan ülkeyi analiz etmiştir. Çalışmalarında EKC kapsamında incelemiş ve uzun vadeli gelir esnekliğinin, kısa vadeli esneklikten daha küçük olduğu durumlarda, CO₂ emisyonunun gelir artışıyla ters orantılı olacağını saptamışlardır. Acheampong (2018) 116 ülke ekonomisini 1990-2004 dönemi için panel VAR (PVAR) yöntemiyle tahlil etmiş ve ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonu arasında çift yönlü nedensellik saptamıştır. Mirza ve Kanwal (2017) Pakistan için 1971-2009 dönemi yıllık verilerini kullanarak Johansen eşbütünleşme, ARDL ve

VECM testlerini uyguladıkları çalışmalarında ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasında çift yönlü nedensellik tespit etmişlerdir. Coondoo ve Dinda (2002) çalışmasında kişi başı GSYH ve kişi başı CO₂ emisyonunu 1960-1990 dönemi için 88 ülke kapsayacak şekilde detaylandırarak farklı ülke grupları için 3 farklı nedensellik yönü saptamışlardır. Emisyondan gelire doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin Kuzey Amerika ve Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri için geçerli olduğunu, gelirden emisyonla doğru tek yönlü ilişkinin ise Orta ve Güney Amerika ile Japonya ve Okyanusya (Avustralya, Endonezya, Fiji, Kiribati, Marshall Adaları, Mikronezya, Nauru ve Palau) ülkeleri için anlamlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çift yönlü nedensellik ilişkisine ise sadece Asya ve Afrika ülkelerinde rastlayabilmişlerdir. Lee ve Lee (2009)' de aynı şekilde kişi başı GSYH ve kişi başı CO₂ emisyonunu değişken olarak kullandıkları modellerinde 1971-2003 dönemi için 109 ülkeyi panel SUR ve FMOLS yöntemiyle analiz etmiş ve aralarında uzun dönemli ilişkinin varlığını saptamışlardır.

Özbek ve Oğul (2022) 1990-2018 dönemi verilerini kullanarak Türkiye'de EKC'nin geçerliliğini test etmişlerdir. ARDL, FMOLS ve CCR yöntemlerini uyguladıkları çalışmalarında kısa ve uzun dönemde EKC hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Soytaş ve Sari (2009) çalışmalarında Türkiye'nin 1960-2000 dönemini analiz etmiş ve Türkiye'de ekonomik büyüme planlamaları yapılırken karbon emisyonlarının göz ardı edilebileceğini çünkü aralarında herhangi bir eşbütünlük ilişkisinin olmadığını vurgulamışlardır. Topcu vd. (2019) 1960-2011 dönemi için Türkiye'de kentleşme gelir ve CO₂ emisyonunu araştırmış ve kentleşme hem uzun dönemde hem de kısa dönemde karbon emisyonunun granger nedeni iken, gelir artışı sadece uzun dönemde CO₂ emisyonunun granger nedeni olduğunu saptamıştır. Pata (2018) ise Türkiye için 1974-2013 dönemini ARDL sınır testi ile analiz ettiği çalışmada kişi başı GSYH artışı ve kentleşmenin kişi başı CO₂ emisyonunu arttırdığını tespit etmiştir. Öztürk ve Acaravcı (2010) 1968-2005 dönemi Türkiye'de ekonomik büyüme, CO₂ emisyonu ve enerji tüketimini araştırdıkları çalışmalarında yine ARDL yöntemini kullanmış ve gelirin CO₂ karşısındaki esnekliğinin -0,606 olduğunu saptamış ve karbon emisyonunun ekonomik büyüme ile ilgili herhangi bir granger nedenselliği taşımadığını saptamışlardır. Yıldız (2019) E-7 ülkeleri için 1992-2004 dönemini çalışmış ve Emirmahmutoglu ve Kose (2011) nedensellik testini kullanarak kentleşmeden CO₂ emisyonuna, enerji tüketiminden kentleşmeye ve ekonomik büyümeden kentleşmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Topallı (2016) 1980-2010 dönemi için Hindistan, Çin, Brezilya ve Güney Afrika ülkeleri üzerine uyguladığı panel nedensellik ve panel eşbütünlük testleri sonucu ekonomik büyümeden karbon emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik saptamış ve ekonomik büyümede gerçekleşecek %1'lik artışın Brezilya'da, Çin'de, Hindistan'da ve Güney Afrika'da karbon emisyonunu sırasıyla yaklaşık yaklaşık %1, %0,5, %0,9, %0,6 oranında arttıracığını tespit etmiştir. Büyükyılmaz ve Mert (2015) 1961-2010 dönemi Türkiye verilerini kullanarak MS-VAR modelleri ile analiz etmiş ve ekonomik büyümede fosil yakıtların katkısının yenilenebilir enerji alternatifine rağmen hala göz ardı edilemeyecek düzeyde olduğunu tespit etmişlerdir. Bozkurt ve Okumuş (2015) ise 1966-2011 örneklem dönemi için Türkiye'de CO₂ emisyonu, ekonomik büyüme, enerji tüketimi, ticari açıklık oranı ve nüfus yoğunluğu değişkenleri arasındaki uzun dönemli etkileşimi incelemiştir. İki yapısal kırılmaya izin veren Hatemi-J (2008) eşbütünlük testini kullandıkları analizlerinde CO₂ emisyonu (bağımlı değişken) ile bağımsız değişkenler arasında iki yapısal kırılma (1973, 1985) tespit ederek eşbütünlük ilişkisi olduğunu saptamıştır.

Ampirik Model ve Veri Seti

Veri Seti

BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerine ait karbondioksit (CO₂) emisyon miktarı, ekonomik büyüme ve kentleşme etkileşimini araştırma amacı güden çalışmada verilerin dengeli panel veri şartını karşılaması için 1988-2018 dönemi yıllık verilerinden istifade edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başı metrik ton cinsi CO₂ emisyon miktarı (LNCO) alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla (LNGDPP) ve nüfusun toplam kentleşme oranı (LNURB) olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler Dünya Bankası veri tabanından (WDI) temin edilmiştir. Değişkenlerin önünde yer alan "LN" değişkeninin veri uyumlaştırması nedeniyle logaritmik dönüşüme tabi tutulduğunu ifade etmektedir. Ekonometrik analiz için Eviews 10, Gauss 22 ve Stata 16 ekonometri paket programlarından faydalanılmıştır.

Kurulan logaritmik model denklem 1'de gösterilmiştir:

$$lnco_{it} = \alpha_i + \beta_{1i}lngdpp_{it} + \beta_{2i}lnurb_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

(i=1,..., 6) ve (t= 1988,..., 2018)

Modelde i ; kesit boyutunu ve t ; zaman boyutunu göstermektedir.

Yöntem ve Bulgular

Çalışmada 2010 yılında son şeklini alan, G20 üyesi ülkelerden oluşan ve bölgesel ilişki bakımından etkin nüfuza sahip BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerine ek olarak Türkiye ekonomisi tahlil edilmeye çalışılmıştır. 1988-2018 dönemine ait kişi başı CO₂ emisyonu, kişi başı GSYH ve toplam kentleşme verileri değişken olarak kullanılmış, uygulanacak testlerde değişen varyans probleminin ortaya çıkmaması için değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Ekonometrik model kurulurken; değişkenler arası nedensellik sınavının çalışmanın ana fikrini oluşturmasına binaen, EKC hipotezi sınavında kullanılan kareli ya da kübik fonksiyonlar yerine, literatürdeki Abdulqadir (2023), Altıntaş (2020), Kiliç, Kurt ve Balan (2020), Myszczyzyn ve Suproń (2022), Otim, Watundu, Mutenyo ve Bagire (2023), Yıldız (2019) vs. gibi çalışmalarda olduğu şekliyle doğrusal model tercih edilmiş ve (2) numaralı eşitlikte verilmiştir. Çalışmada yöntem olarak yatay kesit bağımlılığı ve heterojenite araştırması yapıldıktan sonra durağanlık sınavı için CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey–Fuller) Panel Birim Kök Testi ve SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller) Panel Birim Kök testleri uygulanmıştır. Daha sonra Westerlund Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi ile uzun dönemli ilişki araştırılmış ve ardından Ortak İlişkili Etkiler Modeli (CCE) ve Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincisi kullanılarak bu ilişki yorumlanmaya çalışılmıştır. Son olarak Emirmahmutoglu ve Köse (2011) Panel Nedensellik testi ile bu ilişkinin yönü ve derecesi için nedensellik testi yapılmıştır.

Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi

Yapılacak analizin çalışmada kullanılan modelle uyumlu olması için birtakım ön testler uygulanmıştır. İlk olarak panel veri araştırmalarında parametre tahmini ve çıkarımı üzerinde etkileri olan yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı araştırması için literatürde; CD_{LM} (Pesaran, 2004), CD_{LM1} (Breusch ve Pagan, 1980), CD_{LM2} (Pesaran, 2004) ve CD_{LM-Adj} (Pesaran vd., 2008) testleri yer almakta ve sonuçlarına göre durağanlık sınavı için tercih edilecek birim kök testleri belirlenmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testleri panelin zaman (T) ve kesit (N) boyutuna göre farklılık göstermektedir. $T > N$ olan durumlarda Breusch ve Pagan (1980) LM testi, $N/T \square \infty$, $N > T$ durumlarında ise Pesaran (2004) CD testi dikkate alınmaktadır. Pesaran (2004) CD testi ise $T \square \infty$ veya $N \square \infty$, $N > T$ ve $T > N$ olduğunda diğer bir ifade ile ikisinin de büyük olması durumunda doğru sonuç vermektedir (Nazlıoğlu vd., 2011: 6618). Bireysel ve grup ortalamalarının sifira yakınsaması farklı olduğu için yukardaki 3 test sonucu da sapmalı çıkmaktadır (Pesaran vd., 2008: 106). Sapması düzeltilmiş LM testi olarak literatürde yer alan CD_{LM-Adj} (Pesaran vd., 2008) testinde ise test istatistiğine ortalama ve varyans eklenerek bu sorunun önüne geçilmiştir. Bu çalışmada veri setinin kesit ve zaman boyutu dikkate alınarak, zaman boyutunun kısa ve $T > N$ olduğu için CD_{LM-Adj} (Pesaran vd., 2008) testi dikkate alınmıştır. Testlere ait hipotezler şu şekildedir:

H_0 : yatay kesit bağımlılığı yoktur,

H_1 : yatay kesit bağımlılığı vardır.

CD_{LM-Adj} (Pesaran vd., 2008) testine ait ve test istatistiğinin asimptomatik olarak normal dağıldığını ifade eden denklem şu şekildedir (Pesaran vd., 2008: 108):

$$LM_{Adj} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N P_{ij} \frac{(T-k)p_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}}} \quad (3)$$

(2) numaralı eşitlikte k regresör numarasını göstermektedir. μ_{Tij} , $(T - k)p_{ij}^2$ 'nin ortalamasını, v_{Tij}^2 ise $(T - k)p_{ij}^2$ 'nin varyansını ifade etmektedir.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Sabitli Model	LNCO		LNGDPP		LNURB	
	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri
<i>CD_{lm}</i> (BP,1980)	32,084***	0,006	28,767**	0,017	61,819	61,819
<i>CD_{lm}</i> (Pesaran, 2004)	3,119***	0,001	2,514***	0,006	8,548***	0,000
<i>CD</i> (Pesaran, 2004)	-3,772	0,000	-2,949***	0,002	-2,568***	0,005
<i>LM_{Adj}</i> (PUY, 2008)	8,603***	0,000	6,241***	0,000	3,902***	0,000

Not: ***, ** sırasıyla %1 ve %5 önem seviyesinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. $\Delta y_{i,t} = d_i + \delta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \lambda_{i,j} \Delta y_{i,t-j} + u_{i,t}$ modelinde gecikme sayısı (p_i) 1 alınmıştır.

Tablo 3’de yer alan tüm değişkenlere ait CD_{LM-Adj} (Pesaran vd., 2008) testi sonuçları, “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindeki sıfır hipotezini %1 anlamlılık düzeyinde reddetmektedir. Buna göre ülkelerden birinde oluşabilecek şok diğer ülkeleri de etkileyecektir. Yatay kesit bağımlılığının varlığının saptanması ile alternatif hipotez kabul edilmiş ve çalışmada birinci nesil panel birim kök testlerinin aksine yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testleri ve çözümleme yöntemleri tercih edilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığı tespitinden sonra eğim katsayılarının tespit edilmesi, tahmin yöntem tercihleri ve bazı yöntemler için hesaplanan katsayıların yapısına dair bağlayıcı kısıt oluşturmaktadır. Homojenlik testine ait (Slope Homogeneity Test) ön çalışmalar Swamy (1970) tarafından yapılmış ve gelişimini Pesaran ve Yamagata (2008) gerçekleştirmiştir. Homojenlik testi yatay kesitlerin herhangi birinde oluşacak değişimin diğer kesitlerde bırakacağı muhtemel etkileri araştırmaktadır. Örneklem büyüklüğüne göre farklı hesaplama sistemi sunan bu testte, büyük örneklem için “ $\tilde{\Delta}$ ”, küçük örneklem için ise “ $\tilde{\Delta}_{Adj}$ ” testleri geçerli olmaktadır (Pesaran ve Yamagata, 2008, s: 55-57):

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}S - k}{\sqrt{2k}} \quad (4)$$

$$\tilde{\Delta}_{Adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}S - E(Z_{iT})}{\sqrt{Var(Z_{iT})}} \quad (5)$$

Delta testine ait hipotezler şu şekildedir:

H₀: Eğim katsayıları homojendir ($\beta_i = \beta$),

H₁: Eğim katsayıları heterojendir ($\beta_i \neq \beta$).

Eğim parametrelerinin homojenliğine dair yapılan homojenlik test (Slope Homogeneity Test) sonuçları Tablo 4’te yer almaktadır:

Tablo 4. Pesaran ve Yamagata (2008) Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi

Regresyon Modeli	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$lnco_{it} = \alpha_i + \beta_1 lngdpp_{it} + \beta_2 lnurb_{it} + \varepsilon_{it}$		
<i>LM</i> (BP,1980)	84,729***	0,000
<i>CD_{lm}</i> (Pesaran, 2004)	12,731***	0,000
<i>CD</i> (Pesaran, 2004)	5,417***	0,000
<i>LM_{Adj}</i> (PUY, 2008)	14,068***	0,000
<i>LM</i> (BP,1980)	84,729***	0,000
Homojenite Testi		
	$\tilde{\Delta}$	8,109***
	$\tilde{\Delta}_{Adj}$	8,669***

Not: ***, %1 önem seviyesinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

H₀ hipotezini temsil eden, serilerde yatay kesit bağımlılığının olmadığı ve homojenliğin varlığı %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. H₁ hipotezi temsilindeki eğim katsayılarının heterojen olduğu ve seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı yapılan test ile saptanmış olup, sonraki çözümlemelere yatay kesit bağımlılığı ve heterojeniteyi dikkate alan yöntemler ile devam edilecektir.

Panel Birim Kök Testi

Yapılan n testler neticesinde serilerde yatay kesit bağımlılığının saptanması, durağanlık analizi için ikinci nesil panel birim kök testlerinin daha doğru sonuç vereceğini göstermektedir. Çalışmada ikinci nesil panel birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey–Fuller) testi ve Breuer vd. (2002) tarafından geliştirilen SURADF (Seemingly Unrelated Augmented Dickey Fuller) testleri tercih edilmiştir.

CADF (Cross Sectionally Augmented Dickey-Fuller) Panel Birim Kök Testi

CADF prosedürü paneli oluşturan zaman serilerinin ortak bir bileşene sahip oldukları argümanına dayanmaktadır. Her bir serinin zaman etkilerinden ayrı etkilendiği varsayılmakta ve mekânsal otokorelasyon dikkate alınmaktadır. CADF uygulanırken ilk olarak tüm panel birimleri için CADF test istatistiği hesaplanır ve bulunan istatistiklerin aritmetik ortalaması alınarak panel için CIPS (Cross Sectionally Augmented IPS) test istatistiğine ulaşılır. Ulaşılan CIPS istatistiği panel birim kök araştırmasında kullanılırken, CADF değeri ise birim düzeyinde durağanlık sınımasında kullanılır. Hesaplanan CADF istatistik değerleri CADF kritik tablo değeri ile karşılaştırılarak durağanlık araştırması yapılır. CADF birim kök hipotezlerini test etmek için tahmin edilecek regresyon (6) numaralı eşitlikte verilmiştir (Pesaran, 2007, s: 269-271):

$$t(N, T) = \frac{\Delta'_i \bar{M}_{iy_{i-1}}}{\bar{\sigma}^2 (\Delta y'_{i-1} \bar{M}_{iy_{i-1}})^{\frac{1}{2}}} \quad (6)$$

$$\bar{M} = (\tau, \Delta \bar{y}, \bar{y}_{t-1}) \quad (7)$$

“ τ ” (Tau) ve diğer değerlerin istatistiksel ifadeleri ise;

$$\tau = (1, 1, \dots, 1) \quad (8)$$

$$\Delta \bar{y} = (\Delta \bar{y}_1, \Delta \bar{y}_2, \dots, \Delta \bar{y}_t)' \quad (9)$$

$$\bar{y}_{t-1} = (\bar{y}_0, \bar{y}_1, \dots, \bar{y}_{t-1}) \quad (10)$$

$$\bar{\sigma}^2 = \frac{\Delta y_i \bar{M}_{iw} \Delta y_i}{T-4} \quad (11)$$

CADF için sınanan hipotezler:

H_0 : $b_i = 0$ birim kök vardır,

H_1 : $b_i < 0$ birim kök yoktur.

CIPS istatistik değerlerinin, CADF t-istatistik değerleri ortalamalarını ifade ettiği bilindiğine göre:

$$CIPS(N, T) = t \text{ bar} = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (12)$$

Hesaplanan CADF ve CIPS test istatistik değerleri mutlak değer olarak tablo kritik değerinden küçük ise H_0 hipotezi kabul edilerek birim kök varlığı saptanmış olacaktır.

Tablo 5. CADF Birim Kök Test Sonuçları

	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	Gecikme Sayısı	CADF-Stat	Gecikme Sayısı	CADF-stat
LNCO				
Brezilya	1	-2,276	1	0,433
Rusya	3	-4,553***	4	-1,959
Hindistan	1	-2,670	1	-1,336
Çin	4	-2,514	4	-2,33
G. Afrika	1	-3,227*	1	-2,535
Türkiye	1	-2,669	1	-3,103
Panel CIPS	-2,985***		-1,805	
LNGDPP				
Brezilya	1	-0,143	1	-1,024
Rusya	3	-1,95	3	-1,419
Hindistan	1	-0,897	2	-4,607**
Çin	1	-0,766	1	-3,339
G. Afrika	1	-3,12*	1	-4,094**
Türkiye	3	-2,38	3	-3,564*
Panel CIPS	-1,542		-3,008**	
LNURB				
Brezilya	4	-1,707	4	-2,406
Rusya	2	-3,838**	4	-2,717
Hindistan	4	-2,874	2	-4,140**
Çin	2	-0,598	2	-0,636
G. Afrika	2	-2,022	2	-2,630
Türkiye	4	-1,512	4	-3,909**
Panel CIPS	-2,092		-2,740*	

Not: **, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. CADF istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde -4,11 (%1), -3,36 (%5) ve -2,97 (%10) (Pesaran 2007, table I(b), p:275) ; sabit ve trendli modelde -4,67 (%1), -3,87 (%5) ve -3,49 (%10) (Pesaran 2007, table I(c), p:276). Panel istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde -2,57 (%1), -2,33 (%5) ve -2,21 (%10) (Pesaran 2007, table II(b), p:280) ; sabit ve trendli modelde -3,10 (%1), -2,86 (%5) ve -2,73 (%10) (Pesaran 2007, table II(c), p:281).

Tablo 5'deki CADF test sonuçları incelendiğinde LNCO serisinin BRICS-T ülkelerinin hemen hepsinde düzeyde [I(0)] durağan olmadığı (Rusya sabitli formda %1 anlamlılık seviyesinde, Güney Afrika isesabitli formda %10 anlamlılık seviyesinde durağandır) görülmektedir. LNGDPP serisi ise sabitli ve trendli formda çoğunlukla düzey değerlerinde durağan çıkmıştır (Hindistan sabitli formda %1 anlamlılık seviyesinde, G. Afrika sabitli formda %10, sabitli ve trendli formda %5 anlamlılık seviyesinde, Türkiye ise sabitli ve trendli formda %10 anlamlılık seviyesinde [I(0)] bulunmuştur). LNURB serisi ise Rusya için sabitli formda %5 anlamlılık seviyesinde, Hindistan ve Türkiye için ise sabitli ve trendli formda %5 anlamlılık seviyesinde düzey değerlerinde [I(0)] durağan bulunmuştur. Panelin geneli için durağanlık analizini inceleyen CIPS sonuçlarına bakıldığında LNGDPP ve LNURB serileri için sabitli ve trendli formda sırasıyla %5 ve %10 düzey değerlerinde durağanken [I(0)], LNCO serisi ise %1 önem seviyesinde sabitli modelde durağan çıkmıştır. Serilerin düzey değerlerinde durağan [I(0)] olmaması, ilgili seriye gelen şokların etkilerinin uzun vadeli olduğunu ve kısa zamanda bu şokların etkilerinin ortadan kalkmadığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile serilerin eşbütünleşme düzeylerinin I(1) olduğu anlaşılmaktadır.

SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller)

SURADF panel birim kök testi, Breuer vd. (2002) tarafından geliştirilmiş ve ADF birim kök testinin SUR (Seemingly Unrelated Regression) panel tahmin metodu yardımıyla durağanlık testi yapmasını mümkün kılmıştır. SURADF testinde, serideki otokorelasyonun ve değişen varyansın etkileri dikkate alınmakta ve test istatistikleri aşağıdaki ADF denklemleri ile tahmin edilmektedir (Breuer vd., 2002: 532):

$$\Delta y_{1,t} = \alpha_1 + (\rho_1 - 1)y_{1,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{1,t-i} + \mu_{1,t} \quad (13)$$

$$\Delta y_{2,t} = \alpha_2 + (\rho_2 - 1)y_{2,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{2,t-i} + \mu_{2,t} \quad (14)$$

$$\Delta y_{N,T} = \alpha_N + (\rho_N - 1)y_{N,t-1} + \sum_{i=1} \delta_i \Delta y_{N,t-i} + \mu_{N,t} \quad (15)$$

" ρ_i " her bir (i) serisi için otoregresif katsayısı, "N" panel üyelerini (ülke sayıları) ifade etmektedir. (13), (14) ve (15) numaralı denklemler SUR yöntemi ile tahminlenmekte ve her bir " ρ_{t-1} " in anlamlılığı bootstrapt simülasyonundan elde edilen kritik değerlere göre test edilmektedir.

Tablo 6. SURADF Birim Kök Testi Sonuçları

Sabitli			Sabitli ve Trendli			
lkeler	Test İstatistiği	%5	Gecikme Sayısı	Test İstatistiği	%5	Gecikme Sayısı
LNCO						
Brezilya	-2,5875	-3,9574	1	-0,3743	-4,6281	1
Rusya	-3,5143	-3,9606	3	-3,2892	-4,9661	4
Hindistan	0,3391	-4,0425	1	-2,8090	-5,6213	1
Çin	-0,9591	-3,7065	4	-2,2130	-5,3587	4
G. Afrika	-2,1790	-3,9308	1	-1,6885	-4,8276	1
Türkiye	-1,0371	-3,8499	1	-4,5455	-5,3209	1
LNGDPP						
Brezilya	-1,503	-3,978	1	-2,901	-4,580	1
Rusya	-1,808	-4,576	3	-4,050	-4,596	3
Hindistan	-0,7646	-4,361	1	-4,530	-5,860	2
Çin	-1,971	-4,094	1	-2,533	-5,046	1
G. Afrika	-2,455	-4,221	1	-5,249	-4,918	1
Türkiye	-1,893	-4,942	3	-3,401	-4,997	3
LNURB						
Brezilya	-2,742	-5,627	4	-2,474	-7,098	4
Rusya	-3,854	-10,26	2	-8,141	-1,540	4
Hindistan	-2,443	-5,233	4	-1,214	-37,89	2
Çin	-2,812	-268,8	2	1,123	-156,8	2
G. Afrika	-2,616	-291,4	2	-3,193	-107,4	2
Türkiye	-1,534	-5,107	4	-8,152	-6,335	4

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Kritik değerler, 100 bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Tablo 6, SURADF panel birim kök test sonuçlarını göstermektedir. Anlamlılık seviyesi olarak %5 dikkate alınmıştır. Bu sonuçlara göre sadece LNGDPP serisi için sabitli ve trendli modelde G. Afrika, LNURB için ise aynı Şekilde sabitli ve trendli formda Rusya ve Türkiye için temel hipotez reddedilmiş ve durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Westerlund oklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi

Westerlund (2006) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testi, McCoskey ve Kao (1998)'nin LM testine temel alan, sabitte ve trendde yapısal kırılmaları saptayan bir testtir. Testin önemli bir avantajı yatay kesit bağımlılığına bağlı kalmamasıdır. Sıfır hipotezi sınırlı normal dağılımı ifade ederken, dağılımın kırılma yeri ve zamanına karşı duyarlılığı yoktur. Küçük rneklem üzerinde Monte Carlo simülasyonları kullanılarak yapılan çalışmalarda, ihmal edilebilir bozulmalar harici makul güçte bir test olduğu Westerlund tarafından ortaya konmuştur. İlgili teste ait test istatistiği (16) numaralı eşitlikte verilmiştir (Westerlund, 2006: 102):

$$Z(M) = \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{\mu_i+1} \sum_{t=T_{ij-1}+1}^{T_{ij}} (T_{ij} - T_{ij-1})^{-2} \hat{\omega}_{i,1.2}^{-2} S_{it}^2 \quad (16)$$

Teste ait hipotezler:

H₀: $\phi_i = 0_i = 1, \dots, N$ için (eşbütünleşme vardır)

H₁: $\phi_i \neq 0_i = 1, \dots, N$ ve $\phi_i = 0, i = N_1+1, \dots, N$ için (eşbütünleşme yoktur).

(16) numaralı eşitlikte yer alan $\hat{\omega}_{i,1.2}^2 = \hat{\omega}_{i,11}^2 - \hat{\omega}_{i,21} \hat{\Omega}_{i,22}^{-1} \hat{\omega}_{i,21}$ ve $S_{it} = \sum_{k=T_{ij-1}+1}^t \hat{e}_{ik}^*$ ifade etmektedir. \hat{e}_{it}^* , \hat{e}_{it} 'nin etkin tahmincisidir (Westerlund, 2006, s: 105-106).

Eşbütünleşme ilişkisi analiz edilirken, panel yeleri arasında yatay kesit bağımlılığı varlığına göre karar ölçütü değişmektedir. EĞer paneli oluşturan üyeler (lkeler) arasında yatay kesit bağımlılığı yoksa testin asimptotik olasılık değerleri, yatay kesit bağımlılığı varsa testin bootstrap olasılık değerleri dikkate alınır ve eşbütünleşme araştırması için %5 anlamlılık düzeyine göre yorumlanır. Westerlund oklu yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme sonuçları Tablo 7'de verilmiştir:

Tablo 7. Westerlund Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi

	LM test Aralığı	Asimptotik Olasılık Değeri	Karar	Bootstrap Olasılık Değeri	Karar
<i>Yapısal Kırılmaların Dikkate Alınmadığı Durum</i>					
Sabitte	0,614	0,270	Eşbütünleşme Vardır	0,560	Eşbütünleşme Vardır
Sabitte ve Trendde	0,731	0,233	Eşbütünleşme Vardır	0,270	Eşbütünleşme Vardır
<i>Yapısal Kırılmaların Dikkate Alındığı Durum</i>					
Sabitte	25,628	0,000	Eşbütünleşme Yoktur	0,230	Eşbütünleşme Vardır
Sabitte ve Trendde	40,434	0,000	Eşbütünleşme Yoktur	0,610	Eşbütünleşme Vardır
Kırılma Tarihleri					
	Kırılma Sayısı	Sabitli Model	Kırılma Sayısı	Sabit ve Trendli Model	
Brezilya	3	1996-2004-2011	2	2000-2012	
Rusya	2	1993-2003	1	2006	
Hindistan	2	2002-2008	2	2002-2012	
Çin	1	2004	2	1999-2007	
Güney Afrika	1	2004	2	1993-2008	
Türkiye	1	2005	0	-	

Not: Yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testinde 1.000 tekerarlı bootstrap dağılım ile olasılık değerleri hesaplanmış, maksimum kırılma sayısı 3 alınmıştır. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. Sıfır hipotezi, eşbütünleşme vardır.

Tablo 7'deki eşbütünleşme testi sonuçları incelenirken yatay kesit bağımlılığının önceki testlerle saptanmış olması nedeniyle bootstrap olasılık değerleri dikkate alınarak seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına karar verilecektir. Modelimiz için; bootstrap olasılık değerlerinin hem yapısal kırılmaları dikkate alan hem de yapısal kırılmaları ihmal eden formlarda 0,05'ten büyük olması nedeniyle, eşbütünleşme ilişkisinin varlığı her iki formu kapsayacak şekilde tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının olmadığı varsayıldığında ise asimptotik olasılık değerinin ancak yapısal kırılmaları dikkate alan formda hem sabitte hem de sabit ve trendde 0,05'ten büyük olduğu, başka bir ifade ile eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu görülmektedir.

Tablo 7'de yer alan Westerlund çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testinden elde edilmiş kırılma tarihlerine bakıldığında ise çoğunun isabetli ve iktisadi açıdan yorumlanabilir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. 1994 Doğu Asya Mali Krizi, yükselen ülke piyasalarını derinden etkileyen 2000-2010 arası yaşanan yabancı sermaye (sıcak para) mobilitesi (2000, 2008 ve 2009) ve 2008 Küresel Finans Krizi etkileri kırılma tarihleri ile uyumluluk göstermektedir.

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının saptanması sonrasında, eşbütünleşme tahmincileri kullanılarak uzun dönem katsayıları yardımıyla değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkileri tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Uzun Dönemli Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmin Edilmesi

Yapılan ön testler neticesinde ulaşılan modelin heterojen ve yatay kesit bağımlılığı barındırıyor oluşu, katsayı tahmincisini belirlerken bu özellikleri dikkate alan bir yöntemin kullanılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu amaçla çalışmada eğitim katsayılarının birimler arasında değiştiği durumlarda uygulanabilen Ortak İlişkili Etkiler Modeli (CCE) ve Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) tahmincisi kullanılmıştır.

Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE (Common Correlated Effects, Ortak İlişkili Etkiler) yönteminde birim katsayılarının aritmetik ortalaması panel geneli için bağımsız değişken katsayılarını vermektedir. Eberhardt ve Bond (2009)'un literatüre kazandırdığı AMG metodunda ise, ortalama grup etkisi için bireysel katsayılar ağırlıklandırılır ve panel bütününe ait sonuçlar birimler arası bağımlılıklar hesaba katılarak raporlandırılabilir.

CCE tahmin metodolojisi şu şekildedir:

$$y_{it} = \alpha_{1i} + \beta_i x_{it} + \varphi_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (17)$$

x_{it} ve y_{it} , β_i ile temsile edilen ülkelere özgü eğitim katsayılarını, α_{1i} ülkeler arasında zamandan bağımsız var olan heterojenliği kapsayan sabit grup etkilerini, f_t ise gözlemlenmeyen ortak heterojen faktörleri ve ε_{it} hata terimini göstermektedir. Eşitlik (16) için tüm değişkenlerin yatay kesit ortalamaları

alınarak eşitlik (18) haline getirilir ve her bir yatay kesit için EKK (En küçük Kareler) yöntemi ile tahmin edilir:

$$y_{it} = \alpha_{1i} + \beta_i x_{it} + \delta_i \bar{y}_{it} + \theta_i \bar{x}_{it} + \varphi_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (18)$$

Heterojen eğim katsayıları durumunda, bütün panele ilişkin çıkarım yapmak için ortalama grup tahmin edicisi kullanılabilir. CCE için ortalama grup tahmin edicisi her bir yatay kesite ait katsayıların aritmetik ortalaması olarak ifade edildiğinde;

$$CCEMG = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_i \quad (19)$$

$\hat{\beta}_i$ (17) numaralı eşitlikteki katsayı tahminlerini içermektedir. Diğer katsayı tahmincisi olarak çalışmada faydalanılan AMG metodu, yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate almasının yanında ülkelere ait bireysel katsayıları ve panel geneline ait eşbütünleşme tahmin katsayılarını da hesaplayabilen bir yöntemdir. AMG testi serilerin eşbütünleşme dereceleri arasında kısıt koymaksızın uygulanabilmektedir (Eberhardt, 2012: 64). AMG ile CCE metodu arasındaki temel ayrım ise (17) numaralı eşitlikte yer alan f_t faktörü kestirim yöntemidir. AMG tahmin metodolojisine bakıldığında, (17) numaralı eşitlik birinci fark EKK ile tahmin edilmeden önce zaman kuklasıyla genişletilmektedir;

$$\Delta y_{it} = \alpha_{1i} + \beta_i \Delta x_{it} + \varphi_i f_t + \sum_{t=2}^T \tau_t DUMMY_t + \varepsilon_{it} \quad (20)$$

Bağımlı değişkenden AMG katsayısının çıkarılması ile birim katsayı empozesi sağlanan modelde, grup ya her bir grup üyesi için birim katsayı belirlenmesi ya da grup spesifik regresyon modeli açık değişken uygulaması ile genişletilmektedir. Her regresyon zamandan bağımsız sabit etkileri kapsayan bir kesme noktasını içermektedir. AMG için ortalama grup tahmin edicisi, CCE tahmin edicisine benzer süreçle elde edilmektedir.

$$AMG = N^{-1} \sum_{i=1}^N \tilde{\beta}_i \quad (21)$$

$\tilde{\beta}_i$ (20) numaralı eşitlikteki katsayı tahminini içermektedir.

Tablo 8. Ülkelere Ait Uzun Dönem Model Katsayıları

	CCE			AMG		
	Katsayı	St.hata	Olasılık	Katsayı	St.hata	Olasılık
Brezilya						
Lngdpp	0,229***	0,061	0,000	0,047	0,349	0,177
Lnurb	1,208*	0,650	0,063	1,621***	0,286	0,000
Rusya						
Lngdpp	0,203***	0,054	0,000	0,182***	0,034	0,000
Lnurb	1,560*	0,875	0,075	-0,724	1,971	0,713
Hindistan						
Lngdpp	0,227	0,148	0,126	0,223***	0,085	0,009
Lnurb	1,245	2,533	0,623	0,870**	0,376	0,021
Çin						
Lngdpp	-1,132	0,107	0,221	0,183*	0,098	0,063
Lnurb	2,017**	0,914	0,027	1,498***	0,461	0,001
Güney Afrika						
Lngdpp	0,099	0,098	0,316	-0,003	0,063	0,953
Lnurb	-6,80***	1,610	0,000	1,566***	0,229	0,000
Türkiye						
Lngdpp	-0,010	0,061	0,865	0,048	0,036	1,191
Lnurb	0,811	1,157	0,483	1,053***	0,166	0,000
	Katsayı	Olasılık		Katsayı	Olasılık	
Panel Genelı LNGDPP	0,102	0,089		Panel Genelı LNGDPP	0,113***	0,003
Panel Genelı LNURB	0,006	0,996		Panel Genelı LNURB	0,980***	0,007

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tespit edilen eşbütünleşme ilişkisi neticesinde uzun dönem ilişkilerini tahlil edebilmemize imkân tanıyan CCE ve AMG tahmincilerine ait katsayılar Tablo 8'de verilmiştir. Panel geneline bakıldığında CCE tahmincisine göre değişkenler ile karbondioksit emisyonu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemese de AMG tahmincisine göre hem kentleşme (%0,98) hem de ekonomik büyüme (%0,11) verilerinin karbon emisyonu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki ortaya koyduğu görülmektedir. Kullanılan ekonometrik yöntem aynı zamanda ülke bazlı korelasyonu ayrıştırma olanağı tanıdığından her ülke özelinde farklı eğim

katsayıları tespit edilmiştir. Ekonomik büyümenin CO₂ emisyonu üzerinde etkilerine bakıldığında Rusya için %1'lik bir büyümenin karbondioksit emisyonunu CCE tahmincisine göre yaklaşık %0,20, AMG tahmincisine göre ise %0,18 oranında arttırdığını göstermektedir. Bunun haricinde CCE tahmincisi için ekonomik büyüme - CO₂ emisyon ilişkisi sadece Brezilya için anlamlı çıkmış ve %1'lik büyüme %0,22 CO₂ emisyon artışına neden olduğu saptanmıştır. AMG sonuçlarında ise Rusya'ya ek olarak %1'lik büyümenin Hindistan için %0,22, Çin için ise %0,18 CO₂ artışına neden olduğu tespit edilmiştir. Türkiye, Brezilya ve G. Afrika ülkelerinde ise ekonomik büyümenin CO₂ emisyonuna tesiri istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır.

Ülke katsayılarının ikinci grubunda yer alan kentleşmenin CO₂ emisyonuna etkilerine bakıldığında G. Afrika için CCE skorunun negatifliği azalışı işaret ettiği dikkat çekmektedir. CCE sonuçlarına göre %1'lik kentleşme CO₂ üzerinde Brezilya için %1,2, Rusya için %1,56, Çin için %2,01 artışa neden olduğu, G. Afrika için ise %6,80 azalışa neden olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ve Hindistan için anlamlı sonuçlara ulaşamamıştır. AMG sonuçlarına bakıldığında ise kentleşme Brezilya'da %1,62, Rusya'da %0,18, Hindistan'da %0,87, Çin'de %0,18, G. Afrika ve Türkiye'de ise sırasıyla %1,56 ve %1,05 oranında CO₂ emisyon artışına neden olduğu görülmüştür. Hem CCE hem de AMG tahmincisi sonuçlarına göre kentleşmenin CO₂ emisyonu üzerindeki etki derecesinin ekonomik büyümeye göre daha şiddetli olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçların iktisadi yönden anlamlılıklarına bakıldığında kırılған beşli ülkelerinin makro ekonomik göstergelerinin benzerliği büyüme - CO₂ emisyon etkileşimine sirayet etmiş ancak sosyal politikalar yönünden farklılaşan ülkeleri kentleşme - CO₂ emisyon etkileşiminde farklılaştırmıştır. Kentleşme rakamlarının çoğunluğu %1 gibi kuvvetli bir anlamlılık taşıırken, ekonomik büyüme anlamlılık düzeyleri iki ülke (Türkiye ve G. Afrika) için anlamlılık göstermezken diğer ülkeler için de dağınık bir görünüm arz etmektedir.

Eşbütünleşme analizi ve uzun dönem katsayılarının tahmini ile değişkenler arasında ilişki olup olmadığını ölçülmüştür. Bu ilişkinin yönü ve derecesi hakkındaki bilgiler için ise nedensellik testi yapılacaktır.

Emirmahmutoglu ve Köse (2011) Panel Nedensellik

Çalışmada nedensellik sınaması için Emirmahmutoglu ve Kose (2011) tarafından geliştirilen, nüvesini Toda Yamamoto (1995) tarafından zaman serileri için tasarlanan nedensellik testinin oluşturduğu Panel Fisher Testi uygulanmıştır. Her bir yatay kesit için elde edilecek nedensellik Panel Fisher istatistiğine uygulanan bootstrap yöntemi ile elde edilmiştir. Serilerin entegrasyon ve eşbütünleşme derecelerine ihtiyaç duymayan, bu nedenle ön testlerle neticesinde gerçekleştirilecek sapmaları ortadan kaldıran Toda Yamamoto (1995) nedensellik testi, bu yönüyle Emirmahmutoglu ve Kose (2011) tarafından panel veri analizine uyarlanmıştır. Her birim için ayrı ayrı VAR parametreleri tahminleyen test için panel genelinin heterojen olması ve yatay kesit bağımlılığı bulunması koşulu aranmaktadır. Her kesit için tahmin edilen VAR modeli (22) numaralı eşitlikte verilmiştir (Emirmahmutoglu ve Kose, 2011, s: 870-872);

$$Z_{i,t} = U_i + A_{i1}Z_{i,t-1} + \dots + A_{ik}Z_{i,t-k} + \sum_{l=k+1}^{k_i+dmax_i} A_{il}Z_{i,t-1} + u_{i,t} \quad (22)$$

$$i=1,2,3 \dots N, \quad t=1,2,3 \dots T$$

H₀ = seriler arasında nedensellik ilişkisi yoktur,

H₁ = en az 1 seri verileri arasında nedensellik vardır.

Panel Granger nedensellik hipotezi sınaması için, Fisher istatistiği (λ);

$$\lambda = -2 \sum_{i=1}^N \ln(\rho_i) \quad (23)$$

ρ_i her bir modifiye Wald istatistiğine karşılık gelen ρ değeridir. Fisher test istatistiği 2N serbestlik dereceli ki-kare dağılımına sahip ve geçerlilik koşulu olarak N'in $T \rightarrow \infty$ şeklinde sabitlenmesi gerekmektedir. Ön yüklem yönteminden elde edilen panel istatistiği ampirik dağılımı ile eşzamanlı korelasyon uyumu yakalanması sayesinde Fisher test istatistiği sınır dağılımını ortadan kaldıran yatay kesitler arasındaki çapraz korelasyonların varlığı sorunu giderilmektedir. Heterojen karma panellerde k_i+dmax_i gecikmeli VAR modelleri (24) ve (25) nolu eşitlikte verilmiştir:

$$x_{it} = \mu_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{11,ij}x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{12,ij}y_{i,t-j} + u_{i,t}^x \quad (24)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{21,ij}x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{22,ij}y_{i,t-j} + u_{i,t}^y \quad (25)$$

Yukardaki eşitliklerde yer alan $dmax_i$ her bir i için maksimum eşbütünleşme derecesini temsil etmektedir. (24) numaraları eşitlik y' den x' e nedenselliği, (25) numaralı eşitlik ise x' ten y' ye nedenselliği temsil etmektedir. Çalışmada kullanılan model için nedensellik testinden elde edilen sonuçlar Tablo 9 ve Tablo 10'da verilmektedir.

Tablo 9. CO₂ Emisyonu Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Ülkeler	Gecikme Sayısı	lnCo=>lngdpp	Olasılık Değeri	lnGdpp=>lnco	Olasılık Değeri
Brezilya	1	1,578057	0,209041	0,777520	0,377901
Rusya	3	1,941231	0,584693	1,921318	0,588897
Hindistan	3	3,037851	0,385826	17,33297***	0,000604
Çin	3	15,30425***	0,001574	3,437779	0,328922
G.Afrika	3	11,81218***	0,008055	1,895582	0,594359
Türkiye	1	0,000130	0,990911	0,001220	0,972136
Fisher		28,67763***	0,004398	21,15139***	0,048207

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 9'da yer alan nedensellik ilişkilerine bakıldığında CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Ülke bazlı bakıldığında ise Hindistan'da ekonomik büyümeden CO₂ emisyonuna doğru, Çin ve G.Afrika ülkelerinde ise CO₂ emisyonundan ekonomik büyümeye doğru olmak üzere nedensellik ilişkisinin %1 anlamlılık düzeyinde tek yönlü gerçekleştiği tespit edilmiştir. Brezilya, Rusya ve Türkiye için istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Tablo 10'da CO₂ emisyonu ve kentleşme arasındaki nedensellik ilişkisi yer almaktadır

Tablo 10. CO₂ Emisyonu ve Kentleşme Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Ülkeler	Gecikme Sayısı	lnco =>lnurb	Olasılık Değeri	lnurb=>lnco	Olasılık Değeri
Brezilya	1	0,746186	0,688601	0,867019	0,648230
Rusya	2	13,76887***	0,003237	7,561715*	0,055994
Hindistan	3	9,036532**	0,028809	4,006835	0,260727
Çin	4	2,791783	0,424854	9,905929**	0,019383
G.Afrika	5	5,417978	0,143628	10,03817**	0,018244
Türkiye	6	6,899026*	0,075187	1,104320	0,776031
Fisher		30,07501***	0,002721	25,72225**	0,011748

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Panel geneline bakıldığında CO₂ emisyonu ve kentleşme arasında çift yönlü nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir. Ülke bazlı incelendiğinde ise Rusya'da çift yönlü olmak üzere Hindistan ve Türkiye için sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde CO₂ emisyonundan kentleşmeye doğru, G. Afrika ve Çin'de ise %5 anlamlılık düzeyinde kentleşmeden CO₂ emisyonuna olmak üzere tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Brezilya için ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmada BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerine ek olarak Türkiye ekonomisi tahlil edilmeye çalışılmıştır. 1988-2018 dönemine ait kişi başı CO₂ emisyonu, kişi başı GSYH ve toplam kentleşme verileri değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmadaki temel amaç ilgili panel ülkelerinin benzer ekonomik ve sosyal yapıları sahip olmasının; çevre, büyüme, kentleşme gibi küresel iktisadi problemler karşısında birbirlerinden ayrışıp ayrışmadığını görmektir. Ampirik yöntem olarak çoklu yapısal kırılmalara izin veren panel eşbütünleşme testleri, eşbütünleşme ilişkisinin tespiti ile ortaya çıkan ilişkinin yorumlanması için katsayı tahminçileri ve ülke bazlı nedensellik sınamasına izin veren panel nedensellik testleri kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre; uygulanan Westerlund Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi neticesinde tespit edilen kırılma tarihleri (1994, 2000, 2008, 2009) sermaye mobilitesinde hareketliliklerin yaşandığı ve buna bağlı olarak ekonomik ve sosyal krizlerin hissedildiği tarihleri işaret ederek iktisadi konjonktürle uyum göstermektedir. Yapılan eşbütünleşme testine ait katsayıların tahmin ve

yorumlanmasında ise ilk göze çarpan sonuç ilgili dönem ve panel ülkeleri için kentleşmenin CO₂ emisyonu üzerinde ekonomik büyümeye göre daha etkili çıkmasıdır.

Ülke bazlı bakıldığında CCE tahmincisine göre Rusya ve Brezilya'da sırasıyla ekonomik büyüme CO₂ emisyonunu her %1'lik büyümeye karşılık yaklaşık %0,20 ve %0,22 arttırırken diğer ülkeler için istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunamamıştır. AMG tahmincisinde ise %1'lik ekonomik büyüme CO₂ emisyonunu Rusya ve Çin'de %0,18, Hindistan'da ise yaklaşık %0,22 arttırmaktadır. Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika için ise yine istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca rastlanmamıştır. Kentleşme ve CO₂ etkileşimine bakıldığında ise CCE tahmincisi Türkiye ve Hindistan için anlamlı sonuç bulunamazken %1 oranında kentleşme rasyolarında gerçekleşecek bir artış CO₂ emisyonunu Brezilya'da %1,2, Rusya'da %1,56, Çin'de %2,01 arttırırken, Güney Afrika'da ise %6,8 azalmaya neden olmaktadır.

Elde edilen eşbütünleşme testi sonuçlarının iktisadi yönden anlamlılıklarına bakıldığında kırılğan beşli ülkelerinin makroekonomik göstergelerinin benzerliği ekonomik büyüme - CO₂ emisyonu etkileşimine sirayet etmiş ancak sosyal politikalar yönünden ayrışan ülkeleri kentleşme - CO₂ emisyonu etkileşiminde farklılaştırmıştır. Kentleşme rakamlarının çoğunluğu %1 gibi kuvvetli bir anlamlılık taşıırken, ekonomik büyüme anlamlılık düzeyleri iki ülke (Türkiye ve G. Afrika) için anlamlılık göstermezken diğer ülkeler için de dağınık bir görünüm arz etmektedir.

Nedensellik ilişkisine bakıldığında ekonomik büyüme - CO₂ emisyonu ve kentleşme - CO₂ emisyonu arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin varlığı %1 gibi güçlü bir anlamlılık düzeyinde tespit edilmiştir. Ülke bazlı incelendiğinde ise ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasında Brezilya, Rusya ve Türkiye için anlamlı bir sonuç bulunamasa da Hindistan'da ekonomik büyümeden CO₂ emisyonuna, Çin ve Güney Afrika ülkelerinde ise CO₂ emisyonundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir. Kentleşme - CO₂ emisyonu etkileşiminde sadece Rusya için nedensellik ilişkisi çift yönlü gerçekleşirken, Hindistan ve Türkiye'de CO₂ emisyonundan kentleşmeye doğru tek yönlü, Güney Afrika ve Çin'de ise kentleşmeden CO₂ emisyonuna doğru nedensellik ilişkisi tek yönlü olacak şekilde tespit edilmiştir. Brezilya için ise istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Ulaşılan sonuçlara göre örneklem grubu ülkelerinin (BRICST), sınıflandırmada üretim biçimlerindeki benzerlik nedeniyle birbirine yakınsadığı ancak kentleşme gibi sosyolojik faktörler dikkate alındığında ise birbirinden ıraksak bir görüntü arz ettiği dikkat çekmektedir. Bu yönüyle karbon emisyonu konusunda benzer politikaların ilgili ülkelerde benzer başarılar yaratacağı ihtimali düşük görünmektedir. Hindistan ve Türkiye'de tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinin görece gecikmesi ve nüfusun ülkedeki sanayi kentleri etrafında yoğunlaşması analiz sonucu ulaşılan nedensellik ilişkileri ile örtüşmektedir. Rusya için tespit edilen çift yönlü nedensellik ilişkisi ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminin yoğun sanayileşme ve nüfus politikalarının bir tezahürü olarak kabul edilmelidir. Çin ve Güney Afrika ise bu konuda farklı öznel özelliklere sahip olmakla birlikte sanayileşmesini insan popülasyonuna bağlamış, emek yoğun sanayi özelliğine sahip iki ülkedir. Çalışma sonucu elde edilen bulgular bu yönüyle nesnel gerçeklikle uyumaktadır. Bu bakımdan çalışma sonucu ortaya çıkan temel politika önerisi; CO₂ emisyonunu sorun olmaktan çıkaracak politikaların salt endüstrileşme teknikleri açısından ele alınmaması gerektiği ve sosyal yapı üzerine inşa edilmiş bir çevre politikasının daha etkin olacağı görüşüdür.

Etik Beyan

"CO₂ Emisyonunun Ekonomik Büyüme Ve Kentleşme İle Etkileşimi: BRICS-T Ülkeleri Örneği" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Bu çalışma ile ilgili diğer kişi veya kurumlarla yaşanabilecek herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

Abdulqadir, I. A. (2023). Urbanization, renewable energy, and carbon dioxide emissions: A pathway to achieving sustainable development goals (SDGs) in sub-Saharan Africa. *International Journal of Energy Sector Management, ahead-of-print*(ahead-of-print). doi: 10.1108/IJESM-11-2022-0032

- Acaroğlu, H., Kartal, H. M. ve Garcıa Márquez, F. P. (2023). Testing the environmental Kuznets curve hypothesis in terms of ecological footprint and CO2 emissions through energy diversification for Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(22), 63289-63304. doi: 10.1007/s11356-023-26278-w
- Acheampong, A. O. (2018). Economic growth, CO2 emissions and energy consumption: What causes what and where? *Energy Economics*, 74, 677-692. doi: https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.07.022
- Ahmad, M., Zhao, Z. Y. ve Li, H. (2019a). Revealing stylized empirical interactions among construction sector, urbanization, energy consumption, economic growth and CO2 emissions in China. *Science of The Total Environment*, 657, 1085-1098. doi: 10.1016/J.SCITOTENV.2018.12.112
- Ahmad, M., Zhao, Z. Y. ve Li, H. (2019b). Revealing stylized empirical interactions among construction sector, urbanization, energy consumption, economic growth and CO2 emissions in China. *Science of The Total Environment*, 657, 1085-1098. doi: 10.1016/J.SCITOTENV.2018.12.112
- Ahmad, M. ve Zhao, Z.-Y. (2018a). Causal linkages between energy investment and economic growth: A panel data modelling analysis of China. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 13(8), 363-374. doi: 10.1080/15567249.2018.1495278
- Ahmad, M. ve Zhao, Z.-Y. (2018b). Empirics on linkages among industrialization, urbanization, energy consumption, CO2 emissions and economic growth: A heterogeneous panel study of China. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(30), 30617-30632. doi: 10.1007/s11356-018-3054-3
- Altıntaş, N. (2020). Kentleşme ve Ekonomik Büyümenin Çevresel Bozulmaya Etkisi: Türkiye Örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(26), 4517-4539. doi: 10.26466/opus.725429
- Ang, J. B. (2007). CO2 emissions, energy consumption, and output in France. *Energy Policy*, 35(10), 4772-4778. doi: https://doi.org/10.1016/j.enpol.2007.03.032
- Atalay, A. Ç. ve Akan, Y. (2023). OECD Ülkelerinin Yeşil Ekonomi Verilerinin Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezine Göre Test Edilmesi. *Trends in Business and Economics*, 37(1), 57-67.
- Aydoğdu, D. G. ve Özşahin, G. (2023). Büyüme, eşitsizlik ve karbon emisyonu: Yükselen piyasa ekonomilerinde çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin analizi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 12(1), 133-148. doi: 10.47934/tife.12.01.07
- Aytun, C. (2014). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi: Panel Veri Analizi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 0-0.
- Balin, B. E. ve Akan, D. M. (2015). Ekc Hypothesis And The Effect Of Innovation: A Panel Data Analysis. *Journal of Business Economics and Finance*, 4(1), 0-0. doi: 10.17261/Pressacademia.201519952
- Balsalobre-Lorente, D., Driha, O. M., Halkos, G. ve Mishra, S. (2022). Influence of growth and urbanization on CO2 emissions: The moderating effect of foreign direct investment on energy use in BRICS. *Sustainable Development*, 30(1), 227-240. doi: 10.1002/sd.2240
- Bozkurt, C. ve Okumuş, İ. (2015). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, Ticari Serbestleşme ve Nüfus Yoğunluğunun CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkileri: Yapısal Kırılmalı Eşbütünlüşme Analizi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 23-35.
- Breuer, J. B., McNown, R. ve Wallace, M. (2002). Series-specific unit root tests with panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(5), 527-546. doi: 10.1111/1468-0084.00276
- Büyükyılmaz, A. ve Mert, M. (2015). CO2 Emisyonu, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin MS-VAR Yaklaşımı ile Modellenmesi: Türkiye Örneği. *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, 7(3), 103-117.
- Chancel, L. (2021). Climate Change and The Global Inequality of Carbon Emissions 1990-2020. *Paris School of Economics and Sciences Po*, 1-36.
- Cheng, Z. ve Hu, X. (2023). The effects of urbanization and urban sprawl on CO2 emissions in China. *Environment, Development and Sustainability*, 25(2), 1792-1808. doi: 10.1007/s10668-022-02123-x
- Cole, M. A. (2004). Trade, the pollution haven hypothesis and the environmental Kuznets curve: Examining the linkages. *Ecological Economics*, 48(1), 71-81. doi: 10.1016/j.ecolecon.2003.09.007
- Coondoo, D. ve Dinda, S. (2002). Causality between income and emission: A country group-specific econometric analysis. *Ecological Economics*, 40(3), 351-367. doi: https://doi.org/10.1016/S0921-8009(01)00280-4
- Eberhardt, M. (2012). Estimating panel time-series models with heterogeneous slopes. *The Stata Journal*, 12(1), 61-71.
- Eberhardt, M. ve Bond, S. (2009). *Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator* (Sy 17692). Munich: University Library of Munich, Germany.
- Emirmahmutoglu, F. ve Kose, N. (2011). Testing for granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876. doi: 10.1016/J.ECONMOD.2010.10.018
- Everett, T., Ishwaran, M., Ansaloni, G. P. ve Rubin, A. (2010). Economic growth and the environment. *Defra Evidence and Analysis Series*, 1-52.
- Fan, J.-L., Zhang, Y.-J. ve Wang, B. (2017). The impact of urbanization on residential energy consumption in China: An aggregated and disaggregated analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 75, 220-233. doi: https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.10.066
- Frankel, J. (2009). *Environmental Effects of International Trade* [Working Paper Series:RWP09-006]. HKS Faculty Research Working Paper Series.
- Gieraltowska, U., Asyngier, R., Nakonieczny, J. ve Salahodjaev, R. (2022). Renewable Energy, Urbanization, and CO2 Emissions: A Global Test. *Energies*, 15(9), 3390. doi: 10.3390/en15093390

- Grodzicki, T. ve Jankiewicz, M. (2022). The impact of renewable energy and urbanization on CO₂ emissions in Europe – Spatio-temporal approach. *Environmental Development*, 44, 100755. doi: <https://doi.org/10.1016/j.envdev.2022.100755>
- Grossman, G. M. ve Krueger, A. B. (1991). *Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement* (Working Paper Sy 3914). National Bureau of Economic Research. doi: 10.3386/w3914
- Hao, Y. ve Cho, H. C. (2022). Research on the relationship between urban public infrastructure, CO₂ emission and economic growth in China. *Environment, Development and Sustainability*, 24(5), 7361-7376. doi: 10.1007/s10668-021-01750-0
- Hussain, M. N., Li, Z. ve Yang, S. (2023). Heterogeneous effects of urbanization and environment Kuznets curve hypothesis in Africa. *Natural Resources Forum*, 47(2), 317-333. doi: 10.1111/1477-8947.12284
- IEA. (2015). Energy and Climate Change-World Energy Outlook Special Report. Geliş tarihi 22 Ocak 2022, gönderen IEA website: <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO2015SpecialReportonEnergyandClimateChange.pdf>
- IEA. (2021). Global Energy Review 2021, Assessing the effects of economic recoveries on global energy demand and CO₂ emissions in 2021. Geliş tarihi 03 Ocak 2022, gönderen <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2021/co2-emissions>
- Iqbal, A., Tang, X. ve Rasool, S. F. (2023). Investigating the nexus between CO₂ emissions, renewable energy consumption, FDI, exports and economic growth: Evidence from BRICS countries. *Environment, Development and Sustainability*, 25(3), 2234-2263. doi: 10.1007/s10668-022-02128-6
- İnal, V., Addi, H. M., Çakmak, E. E., Torusdağ, M. ve Çalışkan, M. (2022). The nexus between renewable energy, CO₂ emissions, and economic growth: Empirical evidence from African oil-producing countries. *Energy Reports*, 8, 1634-1643. doi: 10.1016/j.egy.2021.12.051
- Jebabli, I., Lahiani, A. ve Mefteh-Wali, S. (2023). Quantile connectedness between CO₂ emissions and economic growth in G7 countries. *Resources Policy*, 81, 103348. doi: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103348>
- Kartal, M. T., Kılıç Depren, S., Ali, U. ve Nurgazina, Z. (2023). Long-run impact of coal usage decline on CO₂ emissions and economic growth: Evidence from disaggregated energy consumption perspective for China and India by dynamic ARDL simulations. *Energy & Environment*, 0(0), 0958305X231152482. doi: 10.1177/0958305X231152482
- Kiliç, C., Kurt, Ü. ve Balan, F. (2020). Kentleşme ve Sanayileşmenin CO₂ Emisyonu Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 182-196. doi: 10.18026/cbayarsos.628421
- Lan-yue, Z., Yao, L., Jing, Z., Bing, L., Ji-min, H., Shi-huai, D., ... Ya-qi, Z. (2017). The relationships among energy consumption, economic output and energy intensity of countries at different stage of development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 74, 258-264. doi: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.02.055>
- Lee, C.-C. ve Lee, J.-D. (2009). Income and CO₂ emissions: Evidence from panel unit root and cointegration tests. *Energy Policy*, 37(2), 413-423. doi: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.09.053>
- Li, K. ve Lin, B. (2015). Impacts of urbanization and industrialization on energy consumption/CO₂ emissions: Does the level of development matter? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 1107-1122. doi: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.07.185>
- Liu, Y., Xiao, H., Zikhali, P. ve Lv, Y. (2014). Carbon Emissions in China: A Spatial Econometric Analysis at the Regional Level. *Sustainability*, 6(9), 6005-6023. doi: 10.3390/su6096005
- Martínez-Zarzoso, I. ve Maruotti, A. (2011). The impact of urbanization on CO₂ emissions: Evidence from developing countries. *Ecological Economics*, 70(7), 1344-1353. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.02.009>
- Massagony, A. ve Budiono. (2023). Is the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis valid on CO₂ emissions in Indonesia? *International Journal of Environmental Studies*, 80(1), 20-31. doi: 10.1080/00207233.2022.2029097
- McCoskey, S. ve Kao, C. (1998). A residual-based test of the null of cointegration in panel data. *Econometric Reviews*, 17(1), 57-84. doi: 10.1080/07474939808800403
- Mirza, F. M. ve Kanwal, A. (2017). Energy consumption, carbon emissions and economic growth in Pakistan: Dynamic causality analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 72, 1233-1240. doi: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.10.081>
- Myszczyzyn, J. ve Suproń, B. (2022a). Relationship among Economic Growth, Energy Consumption, CO₂ Emission, and Urbanization: An Econometric Perspective Analysis. *Energies*, 15(24), 9647. doi: 10.3390/en15249647
- Myszczyzyn, J. ve Suproń, B. (2022b). Relationship among Economic Growth, Energy Consumption, CO₂ Emission, and Urbanization: An Econometric Perspective Analysis. *Energies*, 15(24), 9647. doi: 10.3390/en15249647
- Narayan, P. K. ve Narayan, S. (2010). Carbon dioxide emissions and economic growth: Panel data evidence from developing countries. *Energy Policy*, 38(1), 661-666. doi: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.09.005>
- Naseem, S., Hu, X., Shi, J., Mohsin, M. ve Jamil, K. (2023). Exploring the optical impact of information communication technology and economic growth on CO₂ emission in BRICS countries. *Optik*, 273, 170339. doi: 10.1016/j.ijleo.2022.170339

- Nazlioglu, S., Lebe, F. ve Kayhan, S. (2011). Nuclear energy consumption and economic growth in OECD countries: Cross-sectionally dependent heterogeneous panel causality analysis. *Energy Policy*, 39(10), 6615-6621. doi: 10.1016/j.enpol.2011.08.007
- Niu, H. ve Lekse, W. (2018). Carbon emission effect of urbanization at regional level: Empirical evidence from China. *Economics*, 12(1), 20180044. doi: doi:10.5018/economics-ejournal.ja.2018-44
- Orubu, C. O. ve Omotor, D. G. (2011). Environmental quality and economic growth: Searching for environmental Kuznets curves for air and water pollutants in Africa. *Energy Policy*, 39(7), 4178-4188. doi: https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.04.025
- Otim, J., Watundu, S., Mutenyo, J. ve Bagire, V. (2023). Fossil Fuel Energy Consumption, Economic Growth, Urbanization, and Carbon Dioxide Emissions in Kenya. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(3), 457-468. doi: 10.32479/ijeeep.14292
- Ozturk, I. ve Acaravci, A. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9), 3220-3225. doi: https://doi.org/10.1016/j.rser.2010.07.005
- Özbek, S. ve Oğul, B. (2022). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 14(26), 35-46. doi: 10.20990/kilisibfakademik.1041209
- Özokcu, S. ve Özdemir, Ö. (2017). Economic growth, energy, and environmental Kuznets curve. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 72, 639-647. doi: https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.01.059
- Pata, U. K. (2018). The effect of urbanization and industrialization on carbon emissions in Turkey: Evidence from ARDL bounds testing procedure. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(8), 7740-7747. doi: 10.1007/s11356-017-1088-6
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. doi: https://doi.org/10.1002/jae.951
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. doi: 10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. doi: 10.1016/j.jecon.2007.05.010
- Polat, M. A. ve Ergün, S. (2023). Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Ekonomik Büyüme ve Farklı Küreselleşme Türleri Bakımından Analizi. *İstanbul İktisat Dergisi*, 73(1), 107-142. doi: 10.26650/ISTJECON2022-1138122
- Raheem, I. D. ve Ogebe, J. O. (2017). CO emissions, urbanization and industrialization. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 28(6), 851-867. doi: 10.1108/MEQ-09-2015-0177
- Salahuddin, M., Gow, J., Ali, M. I., Hossain, M. R., Al-Azami, K. S., Akbar, D. ve Gedikli, A. (2019). Urbanization-globalization-CO2 emissions nexus revisited: Empirical evidence from South Africa. *Heliyon*, 5(6), e01974. doi: https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e01974
- Salvador-Guerra, C., Jimber-del-Río, J.-A. ve Vergara-Romero, A. (2023). Environmental Kuznets Curve: An Updated Empirical Vision for Ecuador. *TEM Journal*, 12(3), 1792-1798.
- Shahbaz, M., Sbia, R., Hamdi, H. ve Ozturk, I. (2014). Economic growth, electricity consumption, urbanization and environmental degradation relationship in United Arab Emirates. *Ecological Indicators*, 45, 622-631. doi: https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.05.022
- Siddique, H. M. A., Majeed, D. M. T. ve Ahmad, D. H. K. (2020). The Impact of Urbanization and Energy Consumption on CO2 Emissions in South Asia. *South Asian Studies*, 31(2). Geliş tarihi gönderen http://journals.pu.edu.pk/journals/index.php/IJSAS/article/view/3083
- Soytas, U. ve Sari, R. (2009). Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: Challenges faced by an EU candidate member. *Ecological Economics*, 68(6), 1667-1675. doi: https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2007.06.014
- The World Bank. (2021). *World Development Indicators*. World Development Indicators | DataBank. Geliş tarihi gönderen https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#
- Topalli, N. (2016). CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Hindistan, Çin, Brezilya ve Güney Afrika için Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 427-447.
- Topcu, M., Yazıcı, M. ve Kartal, G. (2019). An investigation of causality between urbanization and carbon emissions in Turkey. *Social and Political Interactions*, 81.
- Wang, Q. (2014). Effects of urbanisation on energy consumption in China. *Energy Policy*, 65, 332-339. doi: https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.10.005
- Wang, Q., Wu, S., Zeng, Y. ve Wu, B. (2016). Exploring the relationship between urbanization, energy consumption, and CO2 emissions in different provinces of China. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 1563-1579. doi: https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.090
- Wang, S., Li, G. ve Fang, C. (2018). Urbanization, economic growth, energy consumption, and CO2 emissions: Empirical evidence from countries with different income levels. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 81, 2144-2159. doi: https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.06.025

- Wang, S., Li, Q., Fang, C. ve Zhou, C. (2016). The relationship between economic growth, energy consumption, and CO₂ emissions: Empirical evidence from China. *Science of The Total Environment*, 542, 360-371. doi: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2015.10.027>
- Westerlund, J. (2006). Testing for panel cointegration with multiple structural breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(1), 101-132. doi: 10.1111/J.1468-0084.2006.00154.X
- Yıldız, B. (2019). E7 Ülkelerinde CO₂ Emisyonu, Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Kentleşme Arasındaki İlişki. *Social Sciences Research Journal*, 8(3), 283-297.

EXTENDED ABSTRACT

The increasing industrialization with the Industrial Revolution and the resulting population density in growing cities have brought about economic growth, but the dynamics of industrialization and urbanization have also significantly increased the energy demand. Up until today, meeting the energy demand with high rates of fossil fuels has led to the depletion of natural resources and environmental pollution, thus bringing the concept of economic sustainability (green economy) to the forefront. The worsening externalities of fossil fuels have directed people towards seeking alternative energy sources while also necessitating various environmental protection measures such as carbon dioxide (CO₂) limitation: The increase in production (output) at the national and global levels, achieved through either using more resources or using them more efficiently, has led to an increase in the release of gases into the environment and, at the same time, an increase in urbanization. These developments have prompted the questioning of the relationship between concepts such as economic growth, urbanization, and pollution. Due to the 2019 pandemic, the decline in demand for fossil fuels led to a 5.8% reduction in CO₂ emissions in 2020, resulting in the largest drop ever recorded. However, when compared to the pre-industrial era, the total amount of CO₂ emissions still corresponds to 50% more emissions than the beginning of the industrial revolution. In 2021, there was a significant increase in demand for fossil fuels (coal-based energy demand alone increased by 60%), leading to an 80% increase in CO₂ emissions compared to the decline in 2020. Throughout history, the concept of economic growth has moved in parallel with environmental degradation, and in the 21st century, environmental degradation has been primarily associated with greenhouse gas emission: Industrialization, which is the main determinant of economic growth, affects the fundamental structure of greenhouse gases that impact the ecosystem as a whole. While the increasing energy demand of industrialization leads to increased fossil fuel consumption, the rising urbanization rates of economic growth result in the destruction of green areas, leading to a decrease in CO₂ absorption in the atmosphere. Grossman and Krueger (1991) classify the elements that have an impact on environmental degradation as structural effects, scale effects, and technological effects when examining the impact of economic growth on the environment. They emphasize that investment policies and trade structures play a determining role in environmental changes by incorporating them into these three main categories: Scale effects refer to fluctuations in total production levels caused by production and consumption habits (raw material needs, product demand, energy needs, etc.), while structural effects refer to the effects of the transformation of agriculture-based economies in the industrialization process on the environmental and social structure: Technological effects highlight the positive impact of environmentally friendly product preferences and the systematic organization of production materials, which separate them from other substances, on the environmental structure. In addition to these effects, Cole (2004) mentions the composition effect and states that product compositions involved in country trade will have both positive and negative effects on the environment. This effect is related to the product components in the outputs of developed and developing countries: For example, while developed economies based on heavy industry have recently made changes in output compositions towards light manufacturing and the service sector, developing economies have started to increase their expertise in heavy industry sectors and build their economic models on it. The economic structure, which relies on foreign direct investments directly caused by insufficient savings in developing countries, allows total product compositions to be determined by the investing capital rather than the macroeconomic policies of countries: This leads to countries being more flexible and passive in terms of carbon emissions and being more dependent on developed countries. The study investigates the long-term relationship and causality between per capita CO₂ emissions, per capita gross domestic product (GDP), and urbanization for the BRICS-T countries, which are Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Turkey, grouped in the literature. Annual data from 1988 to 2018 are used for analysis: In order to ensure balanced panel integrity, the sample period is taken as 1988-2018. Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller (CADF) and Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller (SURADF) unit root tests are applied for stationarity analysis: The panel cointegration test with multiple structural breaks developed

by Westerlund (2006) is used to investigate long-term relationship independent of cross-sectional dependence condition. The long-term coefficients of the variables are examined using the Common Correlated Effects (CCE) and Augmented Mean Group (AMG) estimator. Finally, the presence and direction of causality between variables are tested using the Panel Fisher Test method developed by Emirmahmutoglu and Köse (2011). The study is structured into four sections, with the theoretical background on CO₂ emissions, economic growth, and urbanization provided after the introduction section. The second section is dedicated to the literature review, summarizing previous studies conducted in the field. The third and fourth sections present the dataset, econometric methods, and the findings obtained from the applied tests, respectively. In the final part of the study, the findings obtained from the empirical tests are presented in a general evaluation. According to the analysis results, the break dates (1994, 2000, 2008, 2009) are in harmony with the economic conjuncture, pointing to the dates when capital mobility was experienced and economic and social crises were felt accordingly. According to the results of the cointegration test, the similarity of the macroeconomic indicators of the fragile five countries permeated the economic growth - CO₂ emission interaction, but differentiated the countries that diverged in terms of social policies in terms of urbanization - CO₂ emission interaction. When the causality relationship is examined, the existence of a bidirectional causal relationship between economic growth - CO₂ emission and urbanization - CO₂ emission was determined at a strong significance level of 1%. It is remarkable that the sample group countries (BRICST) converge to each other due to the similarity in production patterns in the classification, but present a divergent image when sociological factors such as urbanisation are taken into account. In this respect, it seems unlikely that similar policies on carbon emissions will create similar achievements in the relevant countries. In India and Turkey, the relative delay in the transition from agricultural to industrial society and the concentration of the population around the industrial cities in the region are in line with the causality relations found in the analyses. The bidirectional causality relationship found for Russia should be accepted as a reflection of the intensive industrialisation and population policies of the Union of Soviet Socialist Republics period. Although China and South Africa have different subjective characteristics in this regard, they are two labour-intensive industrialised countries that have linked their industrialisation to human population. In this respect, the findings of the study are in harmony with the objective reality. In this respect, the main policy recommendation that emerged as a result of the study is the view that policies that will make CO₂ emission no longer a problem should not be considered solely in terms of industrialisation techniques and that an environmental policy built on the sociological structure will be more effective.

Müzelerin Atmosfer Bileşenleri Açısından Değerlendirilmesi: Kayseri Lisesi Milli Mücadele Müzesi

Neşe ACAR¹

Öz

Günümüzde toplumların geçmişi hakkında bilgi veren ve kültürel mirasın öğrenilip aktarılmasında etkili olan müzelerin yönetilmesi konusu önemli hale gelmiştir. Gelişen ve değişen çevre koşullarında devamlılığın sağlanabilmesi için pazarlama yöntem ve tekniklerinin uygulanması rekabette avantaj sağlamaktadır. Artan teknoloji ile artık müzeler, ziyaretçi bekleyen değil müzeyi ziyaretçilerin ayağına götüren, onların dikkatini çeken stratejiler geliştirme çabasına girmiştir. Pazarlamada önemli bir rolü olan mekân atmosferinin müzelerde de ziyaretçilerin duyguları ve davranışları üzerinde önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Çalışmanın amacı, müzelerin pazarlanmasında etkili olan atmosfer konusunun incelenmesi ve müzede nasıl değerlendirildiğinin belirlenmesidir. Bu sebeple Kayseri Lisesi Milli Mücadele Müzesi atmosfer değişkenleri açısından incelenmiştir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde müzenin atmosfer değişkenleri açısından gerekli yeterliliğe sahip olduğu, bazı olumsuz değerlendirmelerin binanın fiziksel yetersizliklerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Müze, Atmosfer, Müze Atmosferi, Tüketici Tercihi, Kayseri

Evaluation of Museums in Terms of Atmosphere Variables: Kayseri High School National Struggle Museum

Abstract

Nowadays, the management of museums, which provide information about the past of societies and are effective in learning and transferring cultural heritage, has become important. The application of marketing methods and techniques provides a competitive advantage in order to ensure continuity in developing and changing environmental conditions. With increasing technology, museums have now tried to develop strategies that bring the museum to visitors and attract their attention, rather than waiting for visitors. It is seen that the atmosphere of the place, which has an important role in marketing, plays an important role on the emotions and behaviors of the visitors in museums as well. The aim of the study is to examine the issue of atmosphere, which is effective in the marketing of museums, and to determine how it is evaluated in the museum. For this reason, Kayseri High School National Struggle Museum was evaluated in terms of atmospheric variables. Considered as a whole, it can be said that the museum has the necessary sufficiency in terms of atmospheric factors, and some negative evaluations arise from the physical deficiencies of the building.

Keywords: Museum, Atmosphere, Museum Atmosphere, Consumer Preference, Kayseri

Atıf İçin / Please Cite As:

Acar, N. (2024). Müzelerin atmosfer bileşenleri açısından değerlendirilmesi: Kayseri Lisesi Milli Mücadele Müzesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 534-549. doi:10.33206/mjss.1367861

Geliş Tarihi / Received Date: 28.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.11.2023

¹ Doç. Dr. - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, neseacar@nevsehir.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-9830-1463

Giriş

Günümüzde her alanda olduğu gibi tarihsel, kültürel, manevi, doğal ve sanatsal değeri olan çok sayıda nesnenin sergilendiği müzelerde de büyük gelişmeler yaşanmaktadır. Rekabet ortamında tercih edilebilirlik ve ziyaretçilerin içerde daha fazla vakit geçirmeleri, farklı deneyimler yaşamaları, ziyaretin kalıcı olması ve başka ziyaretçilere öneri için sadece sergilenen ürünler değil aynı zamanda ürünlerin sergilendiği ortamlar ve nasıl sergilendiği de önem kazanmaktadır. Bu yüzden müzelerin ziyaretçilerin ilgisini çekecek farklı yöntemler geliştirmesi gerekmektedir. Tüketicilerde belirli etkiler uyandırmak amacı ile mağazada yapılan bilinçli düzenlemeler (Kotler, 1974, s. 50) olarak tanımlanan ve pazarlamada önemli bir rolü olan mekân atmosferinin müzelerde de ziyaretçilerin duygularını ve davranışlarını etkilemede önemli bir farklılaştırma aracı haline geldiği görülmektedir. Müzeler, ziyaretçilerin mekân ile bağlantı kurmalarını sağlayacak tasarımlar ve etkileşimli sergi sunumları ile kalıcılığı arttıran, mekânı çekici kılan, yönlendiren ve hissettiren bir atmosfer oluşturabilir.

Çalışmada Kayseri Lisesi Milli Mücadele Müzesinin tarihinden ve öneminden bahsedilmiş; atmosfer değişkenleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Müze ve Müze Atmosferi

Devlet, kurum ve kişiler tarafından kurulup geliştirilen müzeler; bilim, sanat ve sosyal yaşama yönelik amaçlar taşıyan; geçmiş ve bugüne dair bilgiyi aktaran; kültürel öğeleri bir düzen içerisinde koruyup sergileyen ve çeşitli eğitici ve öğretici uygulamaları içerisinde barındıran mekânlardır (Cengiz, 2006, s. 104; Acar, 2017, s. 140; Karaylıanoğlu ve Arabacıoğlu, 2020, s. 530). Türk Dil Kurumu'na göre müze, "Sanat ve bilim eserlerinin veya sanat ve bilime yarayan nesnelere saklandığı, halka gösterilmek için sergilendiği yer veya yapı" olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>). Müzelerde çekicilik, ziyaretçi ilgisinin ve deneyiminin oluşturulmasında farklı yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu yöntemlerden biri olarak müzelerde mağaza atmosferi çalışmaları önem arz etmektedir.

Mağaza atmosferi, müşteri çekmek, tüketicilerin algısal ve duygusal tepkilerini uyarmak ve satın alma davranışlarını etkilemek amacıyla mağazanın dekorasyonu, ürünlerin ambalajı, şekli, sunumu, ışıklandırma, renk, koku, müzik, havalandırma, satış personelinin görünümü ve tavırları, diğer müşteriler gibi mağazada tüketiciyi etkileyen her türlü uyandırıcı tarafından oluşturulan genel ortamdır. Bir mağazada bulunan fiziksel özelliklerin tüketicide oluşturduğu genel, duygusal ve estetik etki olup mağazanın oluşturduğu duyuşal deneyimlerin toplamıdır (Rosenberg, 1995; Lewison, 1997: 258; Arslan, 2004; Levy ve Weitz, 2007).

Mağaza atmosferi, ürünün tüketildiği veya satın alındığı, satıcı tarafından tasarım imkanının bulunduğu, rakip mağazaların sayısının arttığı, ürün ve fiyatta küçük farklılıkların olduğu ve farklı yaşam tarzına ve sosyal sınıfa sahip tüketicilerin hedeflendiği durumlarda pazarlama aracı olarak daha önemli hale gelmektedir (Kotler, 1974, s. 52-53).

Pazarlama aracı olarak kullanılan mağaza atmosferi uygulamalarında sunum önemli bir role sahip olup farklı biçimlerde tasarlanabilmektedir. Günümüzde müze sunumlarında çeşitlilik arayan ziyaretçilerin değişen beklenti ve ihtiyaçlarına göre simülasyon, etkivizyon, kiosk, projeksiyon vb. uygulamaların yanı sıra yazılı metin, video, grafik, canlandırma ve sesli aktarımlar gibi görsel ve işitsel yöntemler kullanılmaktadır (Kotler ve Kotler, 2000, s. 277; Dıvrak, 2020, s. 24). Ayrıca ziyaretçiler, sergilenen ürünler, çalışanların görünüşleri, davranış ve tutumları gibi sunulan hizmetleri ve atmosferi birlikte değerlendirmektedirler (Sezgin vd., 2011, s. 204). Etkili ve verimli hizmet sunmayı amaçlayan müzelerin ziyaretçilerin motivasyon ve ihtiyaçlarını anlamının yanı sıra onlara çeşitli deneyimler sunan bir atmosferde oluşturulmaları gerekmektedir (Walt, 2006, s. 2). Mimari tasarım ve oluşturduğu atmosferik ortam müze deneyimini etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Sergi alanlarının oluşturulması ile kültür, sanat ve bilimsel içerikten oluşan eserlerin ve nesnelere bir mantık içerisinde konumlandırılması konu bütünlüğünün sağlanması ve ziyaretçiye bilginin daha güçlü aktarılmasını sağlamaktadır (Durukan ve Altın, 2018, s. 573). Müzecilikte sergileme, nesnelere ve koleksiyonların bilgisinin aktarıldığı önemli bir aşamadır. Bilgiler, bilgi grafikleri, etiketler ve hareketli görüntü ekranları gibi farklı araçlarla ziyaretçilere aktarılmaktadır. Sergi sunumunda, vitrin içi veya dışı anlatımın kuvvetlendirilmesi amacıyla dekor, maket, kostüm ve manken gibi malzemeler ile hikâyeler oluşturulmakta ve yazılı metin, video, grafik, sesli aktarım ve canlandırma gibi görsel-ışitsel yöntemler kullanılmaktadır (Mazlum ve Turhangil, 2022, s. 1110). Bu sayede müzeler ziyaretçiler için daha etkili alanlar oluşturabilmektedir. İşletmelerin evrimleşen ve değişen ortamda müşteri deneyimi ile ilgili bilgi sahibi olması ve farklı deneyimler sunması rekabet açısından da önemlidir (Kırçova ve Erdoğan, 2017, s. 650).

Modern müze anlayışının benimsenmesi ile birlikte sergi konusunun temalarla işlendiği, hikâyesi olan mekânlar şeklinde sergileme tekniklerinin kullanılarak mekân tasarımlarının yapıldığı görülmektedir. Mekân tasarımı yapılırken ilk olarak ziyaretçilerin özellikleri dikkate alınmalıdır. Hedef kitlenin belirlenmesi ile tasarımı yapılacak mekânların fiziki ve karakteristik özelliklere etki eden bütün tasarım unsurları değerlendirilmiş olur (Aykut, 2017, s. 224). Bireylerin yapıya ve bilgiye erişimi için müzenin mimarisi, sergi ve sunum uyumu, kurguda kullanılan parçalar, görsel olarak bir bütünlük içerir. Müzelerde mekân ve sunulan eserlerin algılanıp değerlendirilmesinde görsel algı önemli bir unsur olup eser-mekân, mekân-birey ve eser-birey ilişkisi olarak değerlendirilebilir (Uslu ve Yalçın, 2020, s. 234).

Geçmiş ile gelecek arasında köprü görevini yerine getiren müzelerde sunulan eserler kültürel miras açısından da önem taşımaktadır. Bu eserler aracılığıyla kültürel miras korunup, saklanırken aynı zamanda gelecek nesillere kültür aktarımı da yapılmaktadır. Ayrıca geçmişin tanıtılması, toplumsal bilincin oluşması ve sahip çıkılmasında da müzelerin etkisi olmaktadır (Oruç ve Yıldırım, 2017, s. 260). Bu etkinin ortaya çıkmasında önemli bir role sahip olan mağaza atmosfer değişkenleri literatürde farklı şekillerde sınıflandırılmıştır.

Berman ve Evans (1998, s. 553) tarafından dört bölümde incelenen mağaza atmosfer değişkenleri, Turley ve Miliman (2000, s. 194) tarafından insan unsuru da eklenerek dış ortam, iç ortam, yerleşim ve tasarım, satın alma noktaları ve dekorasyon ve insan değişkeni olarak beş grupta incelenmiştir. Kottasz, 2006 yılında müze atmosfer değişkenlerini perakende atmosferi ile karşılaştırarak dış değişkenler, iç değişkenler, düzen ve tasarım, dekorasyon ve insan değişkeni olarak listelemiştir. Daha sonra Forrest (2013) tarafından da teorik olarak dış değişkenler, iç değişkenler, yerleşim ve tasarım değişkeni, satın alma noktası ve dekorasyon değişkeni ve insan değişkeni olarak beş atmosfer değişkeni ortaya konmuştur. Dıvrak (2020) tarafından yapılan çalışmada müze atmosferi değişkenleri, dış faktör, iç faktör, alan düzenleme faktörü, duyuşal faktörler, çalışan ve ziyaretçi faktörü olarak değerlendirilmiştir.

Literatür incelendiğinde müze ile ilgili yapılan çalışmaların farklı alanlar ve konular üzerinde yapıldığı görülmektedir. Atmosfer oluşturma, atmosfer değişkenleri, atmosferin, fiziksel çevrenin ve algılanan kalitenin ziyaretçi deneyimine, tatmine ve tekrar ziyarete etkisi; müze ve sergi tasarımı bileşenleri (Goulding, 2000; Kottasz, 2006; Jeong ve Lee, 2006; Forrest, 2013; İncebacak, 2015; Kandemir ve Uçar, 2016; Aykut, 2017; Durukan ve Altın, 2018; Hyung vd., 2018; Loureiro, S.M.C. 2019; Uslu ve Yalçın, 2020; Dıvrak, 2020; Hammady vd. 2020; Kamaruddin, 2020; Özrili, 2021; Elkadi vd., 2021; Yavuzkır vd., 2022; Aksöz, ve Çay, 2022; Kim ve Lee, 2022; Verbeek vd., 2022; Gamal vd., 2023), müze ziyaretçi profilleri, beklentileri, deneyimleri ve motivasyonlarının değerlendirilmesi (Sezgin vd., 2011; Sheng ve Chen, 2012; Gürel, 2013; Harman ve Akgüzdüz, 2014; Kırçova ve Erdoğan 2017; Tezgel ve Akova, 2017; Harada vd., 2018; Sop ve Ongun ve Abalı, 2020; Hernández ve Toney, 2021; Giammanco vd., 2022), müze türü (Karayılanoğlu ve Arabacıoğlu, 2020; Polat, 2021; Çekal vd., 2022; Mazlum, 2022), kültürel yönü (Karlı vd., 2016; Oruç ve Türkay, 2017; Deniz ve Savaşkan, 2018; Kalaba, 2021; Baki Nalcıoğlu, 2021; Polat, 2021), müzelerin turizm ve pazarlamadaki rolü (Cengiz, 2006; Arslan; Sezgin vd., 2011; Pırnal ve Kurtural, 2017; Tural, 2021; Karabiyik ve Uydacı, 2022;), web siteleri, sanal müzeler, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve teknolojik boyutu (Barlas Başkuş, 2014; Taşkiran ve Kızıllırmak, 2019; Soylu ve Medeni, 2020; Sucaklı ve Güzel, 2020; Sürme ve Atılgan, 2020; Zülfikar ve Ediz, 2020; Tanrıku ve Karagöl, 2021; Bulut ve Uzun, 2021; Akgül, 2021; Zaher, 2021; Özrili ve Özrili, 2021; Engin, 2021; Sönmez ve Zerbizade, 2022; Mazlum, 2022; Li, 2022; Kervankıran ve Çalışırım, 2022) üzerine yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada, Kayseri Lisesi Milli Mücadele Müzesi ziyaret edilerek atmosfer değişkenleri bakımından incelenmiştir. Milli Mücadele Müzesi tercih edilirken, atmosfer konusunun müzelerde de ziyaretçiler açısından etkili olması, şehrin pazarlanmasına katkı sağlaması, tarih bilincinin oluşturulup geliştirilmesi ve yeni nesillere aktarılması amaçlanmıştır.

Milli Mücadele Müzesi

Kayseri Lisesi, 1893'te "Derece-i Ula Mekteb-i Mülkiye İdadisi" ismiyle 5 yıllık (3 yıl rüştiye, 2 yıl idadi) bir okul olarak hizmet vermeye başlamıştır. 1903 yılında mevcut binasının temeli atılmış, 1915'te "Sultani"ye dönüştürülmüş ve 1916'da binanın ikinci katı tamamlanmıştır. Okul, 1921'de Ankara Sultanîsiyle birleştirilerek 12 yıllık tam teşkilâtı yatılı sultanîye dönüştürülmüştür. Milli Mücadele sırasında 1921 yılında TBMM'nin başkenti Kayseri'ye taşıma kararıyla birlikte TBMM çalışmaları için okul binasında hazırlıklar tamamlanmıştır. Sakarya Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte karardan vazgeçilmiştir. Son sınıf öğrencilerinin Sakarya Muharebesi'nde şehit düşmeleri sonucu 1921 yılında mezun verememiştir. Okulun adı 1923'de "Sultani"den "Lise"ye dönüştürülmüştür. 1935-1936 ders yılında kız ortaokulu ile birleştirilen

okul bünyesinde 1959 yılında açılan Akşam Lisesi 1982’de kapatılmıştır. 1994’te “Yabancı Dil Ağırlıklı” bölüm açılmış ve 2005’te "Anadolu Lisesi"ne dönüşmüştür. İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Kayseri Büyükşehir Belediyesi arasında imzalanan protokol ile 02.05.2016 tarihinden itibaren Milli Mücadele Müzesi olarak hizmete girmiştir (www.millimucadelemuzesi.com).

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma için öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Araştırmacı tarafından müze ziyareti gerçekleştirilmiş, gözlem ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ziyaret sırasında müze genel olarak atmosfer değişkenleri açısından incelenmiş ve fotoğraflar çekilerek kayıt altına alınmıştır. Çalışmada, müze atmosfer değişkenleri Dıvrak (2020) tarafından kullanılan atmosfer değişkenlerinden faydalanılarak değerlendirilmiştir. Müzenin genel değerlendirilmesi bu faktörlere göre yapıldıktan sonra bölümlere yönelik bilgi ve görsellere yer verilmiştir.

Müzenin atmosfer değişkenlerine göre değerlendirilmesi

Müze, şehir merkezinde ve tarihi bir bölgede yer alıp ziyaretçiler için ulaşımı kolay bir konuma sahiptir. Bahçe girişinde üzerinde müzenin logosu, ismi, açık olduğu zamanlar ile ilgili Türkçe ve İngilizce bilgiyi içeren görsel yer almaktadır. Müze, etrafı demir parmaklıklı duvarlarla çevrili, içerisinde ağaçlar ve bina girişinde havuzu bulunan bir bahçe içerisinde yer almaktadır.

Fotoğraf 1. Müze girişi ve bahçesi

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Bahçe girişinden itibaren bina da dahil olmak üzere mimari yapısı ve bahçe düzenlemesi, ziyaretçilere huzurlu ve tarihi bir atmosfer hissettirebilmektedir. Ayrıca bahçe içerisinde mücadele yıllarını temsilen bir top arabası bulunmaktadır. Neo-klasik biçimde yığma taş yapı olarak inşa edilmiş olan bina iki kattan meydana gelmektedir.

İ faktör unsurları itibarı ile bina yerleşim ve tasarımının müze konseptine uygunluk arz ettiği görölmektedir. Müzelerde zemin döşemesi, ziyaretçilerin yorgunluğunu doğrudan etkilediği gibi objelerin dikkat çekiciliği konusunda da önemli bir role sahiptir (Aykut, 2017, s. 233). Bütünsel açıdan bakıldığında müzenin zemin yapılanmasında zamana bağlı olarak veya müzeye dönüşümünün de etkisiyle küçük farklılıklar meydana gelmiş olmakla birlikte, bütüne yönelik bir aykırılık teşkil ettiği de söylenemez. Tarihi olayların sahnelenmesi amacıyla oluşturulan platformlar da zemin tasarımına katkı yapmıştır. Bununla birlikte, görsel tasarıma yönelik yapılan çalışmalarda, fiziksel mekanlara kazandırılması gereken dayanıklılık performansının bir kısıtlama getirdiği göz ardı edilemez.

Fotoğraf 2. İç Mekan Görünümü

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Kullanılan mobilyalar konseptte uygun belirlenmiş ve yerleşimi yapılmıştır. Sunulan eserlerin ziyaretçilerin dikkatini çekme ve ilgisini artırma açısından mobilyalara rol yüklendiği ve bütünlük sağladığı görülmektedir. Eserlerin korunmasını ve ziyaretçilere sunulmasını sağlayan sergileme vitrinleri kullanılmıştır.

Sahne ve dekor tasarımı, içerik, yer, zaman ve konsept itibarı ile ziyaretçilere bilgi sunacak şekilde zengin içerikte hazırlanmıştır. Geleneksel tasarım biçimlerine yer verilmekle birlikte sanal veya elektronik ortamlardan da yararlanılmıştır.

Müzelerde yer verilen doğal veya yapay aydınlatma, kullanımı, yoğunluğu veya değişimi mekân içinde görsel algı oluşturulmasında, vurgu yapılmasında, mekânın ve eserlerin niteliklerinin anlaşılabilirliğinin sağlanmasında ve ziyaretçilerin yönlendirilmesinde etkilidir (Uslu ve Yalçın, 2020, s. 235). Müze içerisinde loş bir aydınlatmanın kullanıldığı ve sınıflarda pencerelerden giren doğal aydınlatmalardan da faydalandığı görülmektedir. Ayrıca bazı kısımlarda alttan verilen ışıklandırma eserlere olan ilgiyi arttırmakta ve daha çok dikkat çekmektedir.

Sergileme, eser, nesne veya fikirlerin bir tema doğrultusunda izleyicilerle buluşmasıdır (Mazlum ve Turhangil, 2022, s. 1109). Müzede sergilemeyi etkileyen bileşenlere dikkat edildiği görülmektedir. Nesnelerin yerleşiminin, sunumunun, anlatımının, kronolojik olarak düzenlendiği görülmektedir. Ziyaretçilerinin ilgisini çekecek, keyif alacak ve o dönemi anlamasını, hissetmesini sağlayacak şekilde sergileme yapılmıştır. İlgili bilgilendirmeler hem Türkçe hem İngilizce olarak sunulmuştur.

Fotoğraf 3. Eser Sergileme

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Sergi kurgusu, ziyaretçilerin ilgisini çekecek ve gerekli bilgileri edinmesine imkan verecek görseller, metinler, etkileşimli sergi öğeleri ve teknolojik yöntemler kullanılarak oluşturulmalıdır (Uslu ve Yalçın, 2020, s. 236). Müzede, interaktif sunumlar, görsel panolar, malzemeler, canlandırmalar, sesli anlatımlar, video filmler, kiosklar kullanılarak ziyaretçilere bilgi aktarılmaktadır ve eserin tanıtımı güçlendirilmektedir. Ayrıca yazılı olan metinlerle ilgili daha fazla bilgi almak isteyen ziyaretçiler için karekod uygulaması kullanılmıştır.

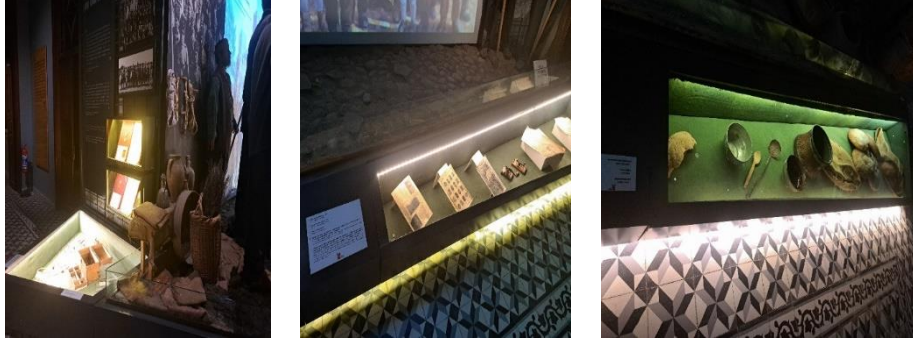

Fotoğraf 4. İnteraktif Sunumlar

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Müzede etkili bir sergileme yöntemine yer verilmiştir. Yerlerde ve tavanda koyu renkler kullanılarak loş bir ortam oluşturulmuş sergilemede kullanılan malzemeler ve ışıklandırma ile ürünlere gerekli vurgular yapılmıştır. Eserler biçim, boyut, kullanım, dönem gibi özelliklerine göre değerlendirilmiş, ziyaretçilerin eserleri bir bütün olarak algılaması sağlanmıştır. Sergi düzeni, fiziksel olarak kronolojik biçimde

düzenlenirken aynı zamanda psikolojik olarak etkili bir atmosfer oluşturularak ziyaretçilerde büyük etkiler bırakabilmektedir. Sergilemede kullanılan yöntemler ile o dönem hatırlatılmakta ve ziyaretçilere büyük deneyimler yaşatılabilmektedir.

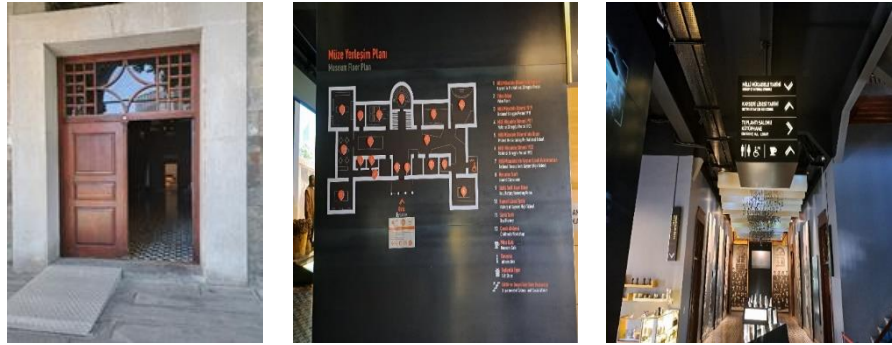

Fotoğraf 5. Eser Sunumu ve Aydınlatma

Kaynak: Araştırmanın kişisel arşivi

Müze girişinin solunda hediyelik eşya satışı yapılmaktadır. Ürünlerin yerleştirilmesi düzenli yapılmış olmakla birlikte ürün çeşitliliğın yeterince zengin olmadığı, hediyelik eşyaların Kayseri'nin tarihi ve kültürel zenginliğini yeterince yansıtmadığı düşünülmektedir. Ayrıca, ürün karmaşısında milli mücadeleyi yansıtan ürünler görülememiştir. Müze içerisinde ziyaretçilerin dinlenip, yiyecek-içecek ihtiyaçlarını giderebileceği bir alan bulunmaktadır. Fakat ziyaret esnasında bu kısmın hizmet verip vermediği anlaşılamamıştır.

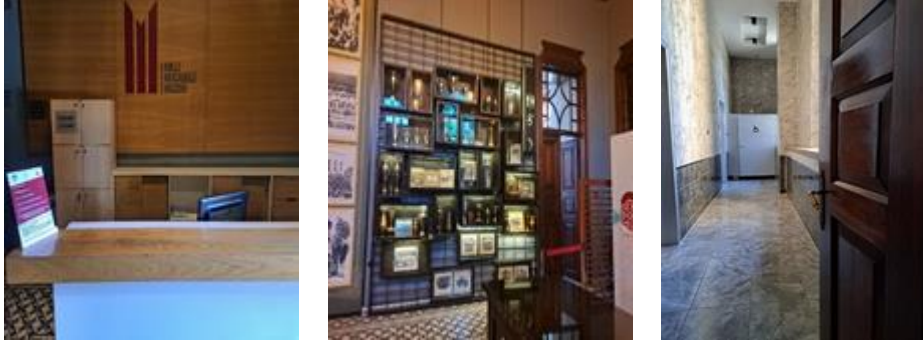
Bina mimarisine uygun bir giriş kapısı söz konusudur. Girişte engelli ziyaretçiler için rampanın bulunduğu görülmektedir. Girişte, içeride neler bulunduğunu anlatan bir görsel tasarım, ziyaretçileri karşılamaktadır. Türkçe bilgilendirmenin yanı sıra yabancı ziyaretçiler için de İngilizce açıklamalara yer verilmektedir. Tavanda yönlendirme işaretleri ve sağ tarafta müze yerleşim planı bulunmaktadır. Müze iki bölümden oluşmakta olup sağ taraf milli mücadele sürecinin görsellerle anlatıldığı, sol taraf ise Kayseri Lisesi tarihinin anlatıldığı bölümden oluşmaktadır. Girişte karşıda üst kata çıkışı sağlayan iki taraflı merdiven ve alt tarafında çocuk atölyesi bulunmaktadır.

Fotoğraf 6. Müze girişi ve Yönlendirmeler

Kaynak: Araştırmanın kişisel arşivi

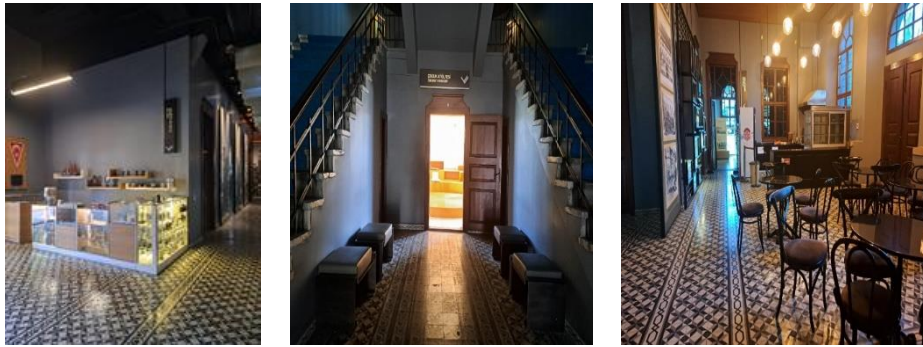
Müzenin girişinde, sağda danışma ve güvenlik yer almaktadır. Danışma bölümünde bilet ücretleri ile ilgili bilgi yer almakta olup giriş ücretleri ve istenilen diğer konularda güvenlik görevlisi yardımcı olmaktadır. Ayrıca danışmanın arka tarafında ziyaretçilerin kullanabileceği emanet dolapları bulunmaktadır. Lavabolar geniş ve hijyenik olup, engelli ziyaretçilere yönelik düzenleme de mevcuttur.

Fotoğraf 7. Sosyal Alanlar (a)

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Müze içerisinde ziyaretçilerin ihtiyaçlarına ve hoş zaman geçirmelerine yönelik gerekli düzenlemelere de dikkat edildiği görülmektedir. Hediyelik eşya bölümü, dinlenme kafe bölümü, çocuklara yönelik çocuk atölye bölümü bulunmaktadır.

Fotoğraf 8. Sosyal Alanlar (b)

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Okul müzeye dönüştürüldüğü için sınıflar ayrı ayrı dönemleri ve farklı kullanım alanlarını gösterecek şekilde düzenlenmiştir. Bu açıdan ziyaretçilerin temaları algılayabilmeleri kolaylaşmakta fakat aynı anda birden fazla kişi/grup ziyaretçinin aynı ortamda bulunmasını zorlaştırmaktadır. Engelli ziyaretçilerin içerde rahat dolaşımını sağlayacak fiziksel düzenlemeler yeterince mevcut değildir.

Müzenin kendine ait bir otoparkı bulunmamaktadır. Bu durum müzenin şehir merkezinde ve işlek bir cadde üzerinde bulunması da eklendiğinde ziyaretçiler açısından bazı güçlükleri beraberinde getirmektedir.

Renkler, sergileme mekanı için önemli bir tasarım unsuru olup diğer tasarım unsurlarını ve ziyaretçilerin duygularını doğrudan etkileyebilmektedir. Müzede kullanılan renklerin bir bütün olarak, tavan, duvar, zemin, sergilenen eser ve konsepti en iyi şekilde yansıttığı, ziyaretçinin konseptte odaklanmasını sağladığı söylenebilir. Kullanılan koyu renk temasına rağmen içerdeki atmosferin ziyaretçiyi rahatsız etmediği ve sergilenen eserler için ilgi çekici olduğu görülmektedir.

Müzede tarihi konseptte uygun içerikte kullanılan ses efektleri mevcuttur. Özellikle, Kayseri Lisesi tarihinin anlatıldığı bölümde cephede şehit olan öğrencilere yönelik hazırlanan platformda kullanılan ses ziyaretçileri duygusal olarak etkileyip dönemin hatırlanmasını ve şehitlere olan minnettarlık duygularını arttırabilmektedir. Ayrıca, bazı bölümlerde bireysel kullanıma yönelik işitsel araçlarda ziyaretçilerin kullanımına sunulmuştur.

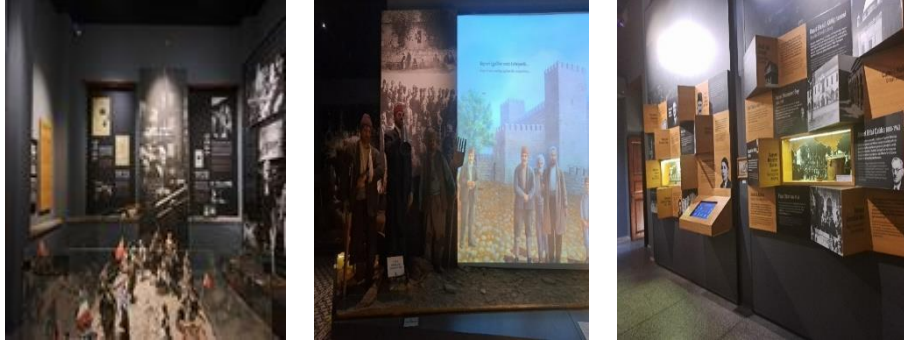
Müze içerisinde tarihi kokuyu hissettiren bir atmosfer oluşturulmuş olup ziyaretçileri olumsuz etkileyecek farklı bir koku hissedilmemiştir. Müze içerisinde havalandırma, ısı şartlarının iklime, ortama uygun olduğu ve genel olarak hijyen koşullarına dikkat edildiği görülmüştür. Ziyaretçilerin müze içerisindeki tutum ve davranışları, sergileme alanı ve sunumunu etkileyebildiği gibi diğer ziyaretçilerin davranışları üzerinde de etkili olabilmektedir. Yoğun olduğu zamanlarda ziyaretçilerin eserleri inceleme fırsatı bulabilmesi diğer ziyaretçilere bağlı olabilmektedir. Müze okuldan dönüştürüldüğü için ortam bazen ziyaretçilerin birbirini olumsuz etkilemesine neden olmaktadır. Gelen ziyaretçilerin müze ziyareti konusunda bilinçli olması bu olumsuzluğu azaltmaktadır.

Müze içerisinde çalışan personel için ayrı bir bölüm oluşturulmuştur. Girişte danışma bölümünde ziyaretçileri karşılayan, bilet satışını gerçekleştiren ve gerektiğinde bilgi aktarımı yapan bir güvenlik görevlisi bulunmaktadır. Müze sergi alanı ve eserlerin sunumu ziyaretçiler için bilgi gerektirmeyecek şekilde düzenlenmiş olduğu için bilgi talep etmek üzere personele ihtiyaç hissedilmemiştir.

Milli mücadele müzesi, milli mücadele tarihi ve Kayseri Lisesi tarihinin anlatıldığı bölüm olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Aşağıda bu bölümlere yönelik bilgi ve görsellere yer verilmiştir.

Milli Mücadele Tarihi Bölümü

Müzenin girişte, sağ taraf milli mücadele bölümünü oluşturmaktadır. Orta hol ve çevresinde yer alan sınıflarda milli mücadele süreci anlatılmış, yaşananlar, Türkiye ve Kayseri bağlamında görselleştirilmiştir. Kayseri halkının milli mücadele sürecinde yaptığı katkılar o dönemi yansıtacak şekilde canlandırılmıştır. Orta holde sağ ve sol tarafta milli mücadele döneminde Kayseri'yi anlatan balmumu heykelleri, görseller ve duvarda sunumların tematik düzende yapıldığı görülmektedir. Alttan ışıklandırma kullanılarak nesnelere gerekli vurgular yapılmıştır. Ayrıca siyah zemin üzerinde beyaz harfler kullanılarak savaş yıllarına ait bilgilerin Türkçe ve İngilizce yer aldığı panolar bulunmaktadır.

Fotoğraf 9. *Milli Mücadelede Kayseri Görselleri*

Kaynak: Araştırmanın kişisel arşivi

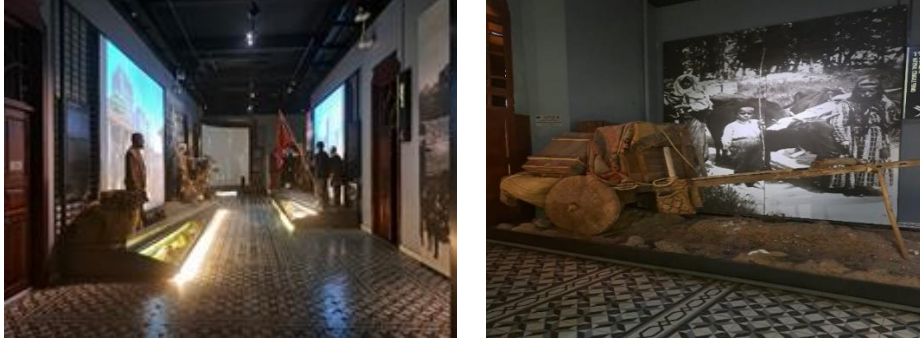
Giriş koridorunun sağında milli mücadeleyi anlatan siyah zemin üzerinde beyaz harf ve rakamlar kullanılarak kronolojik olarak tarihler ve önemli olayların özetlendiği büyük bilgilendirici bir pano bulunmaktadır. Kronolojik anlatımın olduğu panonun yanındaki sınıfta video odası bulunmaktadır. Ziyaretçilerin oturarak sinevizyon gösterisini izleyebilecekleri şekilde ortam düzenlenmiştir. Oda, ziyaretçi sayısının az olması durumunda yeterlilik arz etmekte olup, uygun aydınlatma ve ısı koşullarına sahiptir.

Fotoğraf 10. *Pano ve Video Odası*

Kaynak: Araştırmanın kişisel arşivi

Holün sonunda önceden “taş okul” olarak geçen dönemi anlatan film gösterimi yapılmaktadır. Sağda ise cepheye cephane taşıyan temsili kağı arabası bulunmaktadır.

Fotoğraf 11. Taş okul ve Kağrı Görseli

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Her bir sınıf, tarihi bir dönemi anlatmakta olup sınıf kapılarında dönemleri belirten tabelalar bulunmaktadır. Kurtuluş savaşı döneminde Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Ankara'nın yanı sıra Kayseri'nin başkent olmasının gündeme gelmesini temsil eden bir meclis salonu, müzede ziyaretçilere o günleri yansıtabilmektedir.

Fotoğraf 12. Meclis Salonu Canlandırması

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Sınıflarda her bir dönem kronolojik olarak verilmiştir. O dönemde kullanılan malzemelere, etkili olan şahıslara yer veren, savaşın Kayseri'deki izlerini anlatan bölümler ayrı ayrı oluşturulmuştur. Ayrıca, direnişin kadın kahramanları şeklinde bir bölüm de yer almaktadır.

Fotoğraf 13. Milli Mücadele Dönemi Canlandırması

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Müzede, basın odasına da yer verilmiş ve haberleşme, basım, kullanılan araçlar daktilo, kağıt vb. malzemeler kullanıldığı şekilde zamanına uygun olarak yerleştirilerek sergilenmiştir. Duvarlarda o dönemi anlatan, basılmış gazeteler yer almaktadır.

Fotoğraf 14. Milli Mücadele Basın Odası

Kaynak: Araştırmanın kişisel arşivi

Kayseri Lisesi Tarihi Bölümü

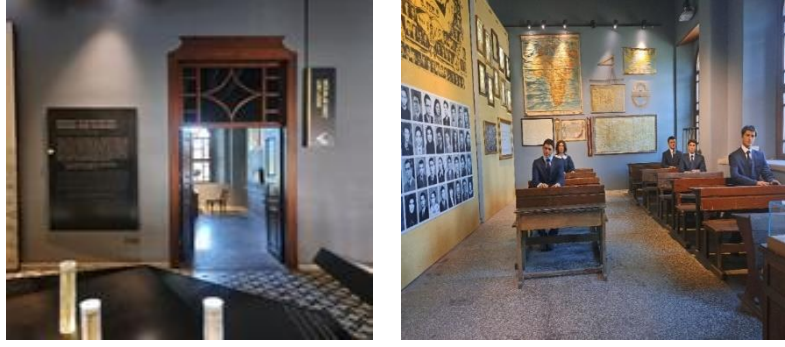
Müzenin girişte sağ taraf, Kayseri lisesi tarihi ve eğitim geçmişinden örneklerin verildiği bölümü oluşturmaktadır. Sergilenen eserlerin, hikâye, kurgu ve müze mekânı ile uyumlu olduğu ve etkili bir atmosferde sergilendiği görülmektedir. Orta holde Sakarya Muharebesi'nde şehit düştükleri için 1921'de mezun veremeyen son sınıf öğrencileri için oluşturulmuş bir platform yer almaktadır. Şehit olan öğrenciler, siyah mermer üzerine yerleştirilmiş ışıklar ve beyaz ile yazılmış isimler ile temsil edilmektedir. Tavanda, beyaz ışıklandırma ve mavi pullar kullanılmıştır. Duvarlarda yine şehit olan öğrencilerin fotoğrafları yer almakta ve öğrencilerin isimleri yoklama şeklinde seslendirilmektedir. Ayrıca, duvarlarda siyah zemin üzerinde beyaz ile Türkçe ve İngilizce Kayseri Sultanisin'nin İsimsiz Kahramanları başlığı altında bilgi panoları bulunmaktadır. Fiziksel sunumun yanı sıra duygusal olarak da ziyaretçileri etkileyen bir atmosfer söz konusudur.

Fotoğraf 15. Şehit Öğrenciler İçin Hazırlanan Bölüm

Kaynak: Araştırmanın kişisel arşivi

Holün çevresindeki sınıflar temalara göre düzenlenmiştir. Her bir sınıf farklı bir temada oluşturulmuştur. Binanın okul olarak kullanıldığı döneme ilişkin canlandırmalar ve sergilemeler söz konusudur. Mezun olan öğrencilere ait fotoğraflar, video röportajlar, basılı hatıralar, okul tarihi ve kullanılan araç gereçler hakkında bilgiler ve görseller yer almaktadır. Ülke idaresinde etkili olmuş Cumhurbaşkanları Turgut Özal, Abdullah Gül, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar, Behçet Kemal Çağlar, Jale Baysal gibi önemli şahsiyetlerin öğrencilik dönemlerini yansıtan balmumu heykelleri yapılarak oluşturulan mezunlar sınıfı bulunmaktadır. Ayrıca ilgili şahısların kişisel eşyaları da sergilenmektedir.

Fotoğraf 16. Mezunlar Sınıfı

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Müze eser odası, Kayseri İl Eğitim Tarihi Müzesi şeklinde oluşturulmuş ve odada okulun lise olarak kullanıldığı zamanlardaki ders materyalleri sergilenmektedir. Oda girişinde ziyaretçileri dönemin kıyafeti ile balmumu heykeli şeklinde iki öğrenci karşılamaktadır. Eşyaların ders bazında vitrinlerde sergilendiği bu sınıfta bazı ziyaretçileri kendi öğrencilik yıllarına götüren ve anıları hatırlatan güzel bir atmosferin oluşturulduğu görülmektedir.

Fotoğraf 17. Eğitimde Kullanılan Malzemeler

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Ayrıca, Kayseri Lisesi Tarihi olarak adlandırılan sınıfta okulun lise olarak kullanıldığı zamanlardaki ders materyalleri ders bazında kullanıldığı şekliyle vitrinler ve camlı mekanlarda sergilenmektedir.

Fotoğraf 18. Ders Materyalleri

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Sözlü tarih olarak adlandırılan sınıfta “Kayseri Lisesi Anılarım” şeklinde görsel ve işitsel bir aktarım yapılmaktadır. Duvarlarda ve tavadan inen iplere asılmış mezunlara ait resimler bulunmaktadır.

Fotoğraf 19. *Sözlü Tarih Bölümü (a)*

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Ayrıca masa üstlerine yerleştirilmiş dokunmatik ekranlarda Milli Mücadele Tarihi ve Kayseri Lisesi Tarihinin anlatıldığı sunumlar söz konusudur. Söz konusu dokunmatik ekranlar, ziyaretçilere içerik açısından bilgi aktarıırken görsel ve işitsel olarak da kalıcılığı sağlamaktadır.

Fotoğraf 20. *Sözlü Tarih Bölümü (b)*

Kaynak: Araştırmacının kişisel arşivi

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Müzeler, kentlerin hafıza mekanları olarak geçmişi koruyarak gelecek nesillere aktaran kurumlardır. Günümüzde müzeler de işletmeler gibi rekabet ortamı içinde bulunmaktadır. Sahip oldukları eserleri korumanın yanı sıra ziyaretçileri de kendine çekebilmesi gerekmektedir. Görsel kültürün ve algının işlendiği müzelerde eserlerin sergilenmesi, korunması, bilgi aktarımı, ziyaretçilerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve farklı deneyimler yaşatılabilmesi için atmosfer değişkeni önemli bir unsurdur. Çalışmada, milli mücadele müzesi atmosfer değişkenleri açısından değerlendirilmiştir. Müze atmosferinin müzenin ziyaret edilmesi, içeride kalış süresi, kalıcılık ve başkalarına tavsiye edilmesinde önemli bir değerşken olduğu gibi farkındalık oluşturma ve dikkat çekme açısından da önemli olduğu düşünölmüştür. Yapılan değerlendirme sonucunda;

Lise olarak kullanılan binanın müzeye dönüştüröldüğu ve tarihi dokusunu koruduğu görölmektedir. Müze içerisinde kullanılan sergileme yöntemlerinin eserlerin sunumunda ve vurgulanmasında, ziyaretçilere bilginin aktarılmasında etkili bir şekilde kullanıldığı görölmektedir. Sergilemede geleneksel yöntemlerin yanı sıra modern ve teknolojik yöntemlerin birlikte kullanılarak ziyaretçilere farklı deneyimler sunulduğu gözlemlenmiştir.

Renk, koku, ısı gibi duyuşsal faktörlerin müze konseptine uygun olarak kullanıldığı ve ziyaretçilere herhangi bir rahatsızlık vermediği gözlemlenmiştir. Aydınlatma açısından loş bir ortam oluşturulmasına rağmen tarihi ortamı tasvir ettiği için bu durum itici bir faktör olarak değerlendirilmemiştir.

Ziyaretçilerin mekan içinde hareketleri, bölümleri ve eserleri incelemeleri ziyaretçi sayısının artması durumunda fiziksel olarak yetersiz kalmaktadır. Söz konusu yetersizlik, okul binasının sonrasında müzeye dönüştürölmelerinden kaynaklanmaktadır. Müzede bölümler ve eserlerin sergilenmesi, tema ve kronolojik temelde sunularak ziyaretçilerin tarih bilincinin gelişmesi, süreci daha iyi kavraması ve değerlendirmesine olanak vermektedir.

Müze içerisinde satış alanı ve kafeterya gibi sosyal etkileşim alanları görülmekte fakat ziyaret edilen süreçte kafeterya hizmetinden yararlanılmadığı gözlemlenmiştir. Kafeteryada Kayseri’ye has ürünlerin satışı yapılarak ekonomik katkı sağlanabilir. Satış mekânında ise milli mücadele yıllarını anımsatan müzeyle ilgili ve müze deneyimini kalıcı kılacak ürünler bulundurulmuş ve mevcut ürün çeşitliliği artırılarak ziyaretçilerin ilgisi çekilebilir. Ayrıca çocuklar için ayrılan bölümde bir görevli gözetiminde çocuklara yönelik etkinlik veya faaliyetlere yer verilebilir. Bina içerisinde yetersiz olan engellilere yönelik düzenlemeler geliştirilebilir. Müzede Kayseri’nin turizm gelişimine doğrudan ve dolaylı katkı yapmasını sağlayacak uygulamalar geliştirilebilir. Bu kapsamda, müzeyi ziyaret eden ziyaretçilerin profilleri çıkarılarak buna uygun pazarlama stratejileri geliştirilebilir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde müzenin atmosfer değişkenleri açısından gerekli yeterliliğe sahip olduğu, bazı olumsuz değerlendirmelerin binanın fiziksel yetersizliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Çalışma ile yapılan değerlendirmelerin, müze ve atmosfer ile ilgili yapılacak akademik çalışmalara, ilgili kurumlarda görev yapan personele ve sonuç itibarı ile hizmet alıcıları olan ziyaretçilere katkı yapacağı söylenebilir.

Bu çalışma, Kayseri’deki tek bir müzeye ilişkin değerlendirmeleri esas almaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda kamu veya özelde birden fazla müzeye ilişkin değerlendirmeler yapılabilir ve sonuçları karşılaştırılabilir.

Etik Beyan

“Müzelerin Atmosfer Bileşenleri Açısından Değerlendirilmesi: Kayseri Lisesi Milli Mücadele Müzesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışmada etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Araştırma ile ilgili diğer kişi veya kurumlarla yaşanabilecek herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acar, A. (2017). Müze ve sergilemelerde etkileşimli tasarım çözümleriyle bilgiyi görselleştirmek, *Sanat Yazıları*, 2017; (36), 139-155.
- Akgül, O. (2021). Deneyimsel Pazarlama Örneği Olarak Sanal Troya Müzesinin Müze Ziyaret Niyetine Etkisi, *Turist Rehberliği Nitel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 92-106.
- Aksöz, E.O. ve Çay, G. (2022). Investigation of perceived service quality, destination image and revisit intention in museums by demographic variables. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 43(3), 1138-1147.
- Arslan, A. (2014). İstanbul arkeoloji müzeleri’ nin turizmdeki yeri üzerine bir değerlendirme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 29, 23-29.
- Arslan, M. (2004). *Mağazacılığa Atmosfer*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Aykut, Z. (2017). Müze sergilemelerinde izleyici-sergi etkileşimi bağlamında mekân tasarımı, *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, Cilt: 2, Sayı: 2, Haziran-Temmuz / Yaz, 219-242.
- Baki Nalçoğlu ve Zeynep. S. (2021). Müzelerde Sürdürülebilirliğin Kültürel Yönü, *Millî Folklor* 129 (Bahar 2021), 124-135.
- Barlas Bozkuş, Ş. (2014). Kültür ve sanat iletişimi çerçevesinde Türkiye’de sanal müzelerin gelişimi, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 26, 329-344.
- Berman, B. ve Evans, J.R. (1998). *Retail Management-A Strategic Approach, Seventh Edition*, Prentice Hall Upper Saddle River.
- Bulut, P. ve Uzun, E.B (2021). Sanal Müzeler ve Yaratıcı Drama için Bir Atölye Önerisi: Müze Sınıfa Geliyor, *Yaratıcı Drama Dergisi*, 16 Sayı 1, 131-156.
- Cengiz, E. (2006). Müze Pazarlaması: Pazarlama karması elemanlarının müzelere uyarlanması, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 87-108.
- Çekal, N., Doğan, E. ve Aktürk, H. (2022). Türkiye’de gastronomi müzeleri ve özellikleri, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(11), 1655-1673.
- Deniz, T. ve Savaşkan, Y. (2018). Taşınmaz kültür varlıkları kapsamında Ayasofya müzesi’nin İstanbul kültür turizmine katkısı, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt (Volume) 1, Sayı (Issue) 2, 92-103.
- Dıvrak, M. (2018). Türkiye’de oyuncak müzelerinde atmosfer oluşturma üzerine bir araştırma, *International Congress on Afro - Eurasian Research IV - April 27-29, 2018 / Budapest*, 289.
- Dıvrak, M. (2020). Müze atmosfer faktörleri bağlamında bir ölçek çalışması: İstanbul oyuncak müzesi örneği. *UNIMUSEUM*, 3 (1), 23-29.

- Durukan, A. ve Altın, B. (2018). Deneysel Pazarlama Işığında Müze Tasarımı: Legion Of Honor ve Mısır Müzesi Örnek İncelemeleri, 2nd International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies, *SETSCI Conference Indexing System*, Volume 3, 572-581.
- Elkadi, H., Al-Maiyah, S., Fielder, K., Kenawy, I. ve Martinson, D.B. (2021). The regulations and reality of indoor environmental standards for objects and visitors in museums. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 152(August), 111653.
- Engin, H. (2021). Bir kentin hafıza mekanı; Doğubayazıt Ahmed-i Hani kent müzesi, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, 1-20.
- Forrest, R. (2013). Museum atmospherics: The role of the exhibition environment in the visitor experience. *Visitor Studies*, 16(2), 201-216.
- Gamal, R., Abdelkafy, J. ve Soliman, A. (2023). The atmospheric elements of the egyptian museums and their effect on the egyptians' intentions to revisit. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 46(1), 148-155.
- Giammanco, M.D., Gitto, L. ve Ofria, F. (2022). Museums' accessibility for senior citizens: Some evidence from Italy. *European Journal of Tourism Research*, 31, 3116, 1-6.
- Goulding, C. (2000). The museum environment and the visitor experience, *European Journal of Marketing*, Vol. 34 No. 3/4, 261-278.
- Güner, H. E. (2017). Liseden müzeye, eğitimden tüketime; Kayseri lisesi'nin milli mücadele müzesi'ne dönüşümü, *Tüba-ke'd* 16/2017, 67-87.
- Gürel, E. (2013). Ankara'daki müzelerde ziyaretçi profillerinin ve motivasyonlarının değerlendirilmesi, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1-9.
- Hammady, R., Ma, M., Strathern, C. ve Mohamad, M. (2020). Design and development of a spatial mixed reality touring guide to the Egyptian museum, *Multimedia Tools and Applications*, 79(5-6), 3465-3494.
- Harada, T., Hideyoshi, Y., Gressier-Soudan, E. ve Jean, C. (2018). Museum experience design based on multi-sensory transformation approach. *Proceedings of the DESIGN 2018, 15th International Design Conference*, 2221-2228.
- Harman, S. ve Akgündüz, Y. (2014). Efes örenyeri ziyaretçilerinin müze deneyimi beklentilerini belirlemeye dönük bir araştırma, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16/2, 113-133.
- Hernández, O. ve Toney, B. (2021). Museums as social and cultural spaces for active ageing: evidence, challenges, and opportunities. *Revista Culturales*, 9, 1-42.
- Hyun, H., Park, J., Ren, T. ve Kim, H. (2018). The role of ambiances and aesthetics on millennials' museum visiting behavior, *Arts and the Market*, 8(2), 152-167.
- İncebacak, B. B. (2015). Müzede Drama: Heykel ve İmgelem Kavramı, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 306-318.
- Jeon, J.H. ve Lee, K.H. (2006). The physical environment in museums and its effects on visitors' satisfaction, *Building and Environment*, Vol.41, Issue 7, 963-969.
- Kalaba, B. (2021). Kültürel mirasın sürdürülebilirliği kapsamında müzelerin önemi, *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık, 102-112.
- Kamaruddin, N. (2020). An empirical understanding on types of museum exhibition design. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 9(10), 533-539.
- Kandemir, Ö. ve Uçar, Ö. (2016). Değişen müze kavramı ve çağdaş müze mekanlarının oluşturulmasına yönelik tasarım girdileri, *Sanat & Tasarım Dergisi*, 17-47.
- Karabıyık Yerden, N. ve Uydacı, M. (2022). Comparative Analysis of Virtual Tour Applications in Museums in the Context of Destination Marketing During the COVID 19 Pandemic Process, 7(1), 229-248.
- Karayılanoğlu, G. ve Arabacıoğlu, B.C. (2020). Çağdaş sanat müzelerinde iç mekân deneyimi üzerine nicel bir araştırma, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 5(2), 529-549.
- Karşlı, C., Kaymaz, Y., Candemir, A. ve Günay, G.N. (2016). Kültür turizminde yerel değerler: Ödemiş ilçesi ve ödemiş yıldız kent arşivi ve müzesi örneği, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17, Ocak 2016, 87-111.
- Kervankıran, İ. ve Çalışırım, O. (2022). Müzeler ve toplumsal hafıza ilişkisi: Süleyman Demirel Demokrasi ve Kalkınma Müzesi örneği. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 45, 114-133.
- Kırçova, İ. ve Erdoğan, H.H. (2017). Müze deneyimi boyutları: İstanbul oyuncak müzesi örneği, *UIİİD-IJEAS*, (16. UIK Özel Sayısı), 649-664.
- Kim, H.J. ve Lee, H.-K. (2022). Emotions and Colors in a Design Archiving System: Applying AI Technology for Museums. *Appl. Sci.* 2022, 12, 2467.
- Kotler, N ve Kotler, P. (2000). Can museums be all things to all people?: Missions, goals, and marketing's role, *Museum Management and Curatorship*, 18:3, 271-287.
- Kotler, P. (1974). Atmospherics as a marketing tool?, *Journal of Retailing*, Vol: 49, Number 4, Winter, 48-64.
- Kottasz, R. (2006). Understanding the Influences of Atmospheric Cues on the Emotional Responses and Behaviours of Museum Visitors, *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 16:1-2, 95-121.
- Levy, M. ve Weitz, B.A. (2007). *Retailing Management*, Sixth Edition, McGraw-Hill International Edition, New York.
- Lewis, D. (1997). *Retailing*, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.
- Li, Q. (2022) Effects of different types of digital exhibits on children's experiences in science museums, *The Design Journal*, 25:1, 126-135.

- Loureiro, S.M.C. (2019). Exploring the role of atmospheric cues and authentic pride on perceived authenticity assessment of museum visitors, *Int J Tourism Res.* 2019; 21, 413-426.
- Mazlum, Ö. ve Arıcı Turhangil, S. (2022). TRT yayıncılık tarihi müzesi'nin görsel iletişim tasarımı açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 17(5), 1101-1130.
- Mazlum, Ö. (2022). Müze iletişimi ve müze web siteleri üzerine bir inceleme, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 100-136.
- Milli Mücadele Müzesi Web Sayfası, www.millimucadelemuzesi.com, [Erişim Tarihi: 15.11.2023]
- Oruç, M.C. ve Yıldırım, İ.M (2017). Amasya müzelerinin kültürel miras yönünden değerlendirilmesi, *IWACT, 2017 International West Asia Congress Of, Tourism Research*, 28 Sept-01 Oct 2017, Van- TURKEY, 259-270.
- Özrili, A.S ve Özrili, Y. (2021). Müzelerde interaktif (Etkileşimli) sergileme uygulamaları, *Inonu University Journal of Art and Design*, 85-102.
- Özrili, Y. (2021). Müzelerde sanatın bir anlatım dili: Empati, *Akademik Sanat Tasarım Ve Bilim Dergisi*, Sayı/Number 14, (2021), 27-39.
- Pırnar, İ. ve Kurtural, S.(2017). Kent markalaşmasında müzelerin rolü ve İzmir mega müze projesi, *UIİİD-IJEAS*, (16. ÜİK Özel Sayısı), 491-502.
- Polat, M. (2021). Yedi Güzel Adam Edebiyat Müzesi'nin kültür ve edebiyat turizmi kapsamında değerlendirilmesi, *Kabramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 645-658.
- Rosenberg, J. M. (1995). *Dictionary of Retailing and Merchandising*, John Wiley&Sons. Inc, USA.
- Sezgin, M., Haşiloğlu, B. ve İnal, M.E. (2011). Müze pazarlamasında müşteri ilişkileri ve deneyimleri üzerine bir araştırma, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, 2011, 201-220.
- Sheng, C.W. ve Chen, M. C. (2012). A study of experience expectations of museum visitors, *Tourism Management*, 33, 53-60.
- Sop, S. A., Ongun, U. ve Abalı, R. (2020). Müze Deneyimini Etkileyen Unsurlar: Çevrimiçi Yorumlar Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 1123-1138.
- Soylu, D. ve Medeni, T.D. (2020). Kum müzesi sanal ziyaretimize ilişkin yansımalar, *Türk Kütüphaneciliği*, 34, 3 (2020), 572-578.
- Sönmez, H.Ş. ve Zarbızade, V. (2022). Müzelerde deneyimsel pazarlama aracı olarak artırılmış gerçeklik uygulamalarının tüketiciler üzerindeki etkileri: seka kağıt müzesi örneği, *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, Volume: 30 Number: 1, 77-96.
- Sucaklı, G. ve Güzel, T. (2020). Müze turizmde artırılmış gerçeklik teknolojisi uygulamaları; Dünya ve Türkiye örnekleri, *Journal of Tourism Research Institute*, 1(2), 71-82.
- Sürme, M. ve Atılgan, E. (2020). Sanal müzede tur yapan bireylerin memnuniyet düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 1794-1805.
- Tanrıku, B. ve Karagöl, A. (2021). Müzede sanal gerçeklik uygulamaları: Bir örnek çalışma olarak Kaplumbağa Terbiyecisi, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5 (2), 95-111.
- Taşkıran, Ö. ve Kızıllırmak, İ. (2019). Deneyimsel pazarlama kapsamında sanal turların müze ziyaretlerine etkisi: Panorama 1453 Örneği, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt, 3, Sayı 1, 1-19.
- Tezgel, E. ve Akova, O. (2017). Müze ziyaretçileri üzerine yapılan çalışmalara ilişkin alanyazın taraması, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4, (Special Issue 1), 308-320.
- Turley, L.W. ve Milliman, R.E. (2000). Atmospheric Effects on Shopping Behavior: A Review of The Experimental Evidence, *Journal of Business Research*, 49, 193-211.
- Total, G. (2021). Özel müzelerin kent imajına etkisi üzerine nitel bir araştırma, *Toplumsal Değişim*, Cilt / 3, 24-39.
- Uslu, Ö. ve Yalçın, G. (2020). Görsel algı bağlamında mekân tasarım bileşenlerinin incelenmesi-Adana Arkeoloji Müzesi, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 232-244.
- Verbeek, C., Leemans I. ve Fleming B. (2022). How can scents enhance the impact of guided museum tours? towards an impact approach for olfactory museology, *The Senses and Society*, 17:3, 315-342.
- Walt, C. (2006). Museums for visitors: Audience development -A crucial role for successful museum management strategies, *INTERCOM 2006 Conference Paper*, 2-7.
- Yavuzkır, A. ve Genç, V. (2022). Müzelerdeki eser sergileme politikasının ziyaretçi deneyimi ve öğrenme motivasyonuna etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 422-446.
- Yazarın Kişisel Arşivi, Müzeye ait fotoğraflar (Fotoğraf 1-Fotoğraf 20).
- Zaher, N. (2021). Display techniques within archeological museums spaces. *Journal of Art & Architecture Research Studies (JAARS)*, 2(3), 104-119.
- Zülfikar, A.B. ve Ediz, Ö. (2020). Değişen müze ve müzecilikte sergilemenin teknoloji boyutunun incelenmesi: Bursa Panorama Müzesi örneği, *Lycus Dergisi*, Sayı 2, 67-100.

EXTENDED ABSTRACT

Nowadays, the management of museums, which provide information about the past of societies and are effective in learning and transferring cultural heritage, has become important. The application of marketing methods and techniques provides a competitive advantage in order to ensure continuity in developing and changing environmental conditions. s seen in every field, great developments are also taking place in museums where many objects of historical, cultural, spiritual, natural and artistic value are

exhibited. Museums, as places of memory in cities, are institutions that preserve the past and pass it on to future generations. Museums, like businesses, are in a competitive environment. In addition to protecting the works they own, they must also attract visitors. Atmosphere is defined as conscious arrangements made in the store in order to evoke certain effects in consumers (Kotler, 1974, p. 50) and has an important role in marketing. It is seen that the atmosphere of the place has become an important differentiation tool in influencing the emotions and behaviors of visitors in museums. In museums, the atmosphere variable is an important element for exhibiting and protecting works, transferring information, meeting the needs of visitors and providing different experiences. With the adoption of the modern museum understanding, it is seen that the subject of the exhibition is handled with themes, and space designs are made using exhibition techniques in the form of spaces with a story. In the study, the subject of museum and atmosphere was examined, Kayseri High School National Struggle Museum was visited and evaluated in terms of atmosphere variables. While choosing the National Struggle Museum, it was thought that the atmosphere would be effective in museums for visitors, contribute to the marketing of the city, create and develop historical awareness and transfer it to new generations. It is seen that the building used as a high school has been converted into a museum and preserves its historical texture. It can be seen that the exhibition methods used in the museum are used effectively in presenting and emphasizing the works and conveying information to the visitors. It has been observed that visitors are offered different experiences by using modern and technological methods in addition to traditional methods in exhibition. It has been observed that sensory factors such as color, smell and temperature are used in accordance with the museum concept and do not cause any discomfort to visitors. Although a dim environment was created in terms of lighting, this was not considered a repulsive factor as it depicted the historical environment. The movements of the visitors in the space, the examination of the sections and works are physically insufficient in case the number of visitors increases. This is due to the fact that the school building, which was built and used for different purposes, was later converted into a museum. The exhibition of sections and works in the museum is presented on a theme and chronological basis, allowing visitors to develop historical awareness and better understand and evaluate the process. Social interaction areas such as the sales area and cafeteria are visible, but it was observed that the cafeteria service was not used sufficiently during the visit. Economic contribution can be made by selling products specific to Kayseri in the cafeteria. In the sales area, the attention of visitors can be attracted by having products related to the museum, which reminds of the years of the national struggle, and which will make the museum experience permanent, and by increasing the existing product range. In addition, in the section reserved for children, activities for children can be held under the supervision of an officer. Arrangements for disabled people can be developed within the building. Applications can be developed in the museum that will enable Kayseri to contribute directly or indirectly to tourism development. In this context, the profiles of the visitors visiting the museum can be created and marketing strategies can be developed accordingly. As a result, when evaluated as a whole, it can be said that the museum has the necessary sufficiency in terms of atmospheric variables, and some negative evaluations arise from the physical deficiencies of the building. It can be said that the evaluations will contribute to academic studies on the museum and its atmosphere, to the personnel working in the relevant institutions, and ultimately to the visitors who are the service recipients. This study is based on the evaluations of a single museum in Kayseri. In future studies, evaluations of more than one museum, public or private, can be made and the results can be compared.

Kırgızistan'da Yayınlanan Türk Dizilerinin Yumuşak Güç Ekseninde Değerlendirilmesi

Adil AKTAŞ¹

Öz

Bu çalışma, bilgi/enformasyon toplumu olarak nitelendirilen günümüz toplumunu yumuşak güç kullanarak etkilemek, cezbetmek, algılarını olumlu yönde değiştirmek amacıyla üretilen ve son yıllarda sürekli yükselme eğilimi gösteren Türk dizilerinin Kırgızistan'daki yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler, internet ve kitle iletişim araçlarının gelişmesi, çeşitlenmesi ve kullanımının yaygınlaşması gibi etkenler günümüz toplumlarını değiştirdiği gibi toplumları yöneten/yönlendiren karar vericilerin yönetim anlayışlarını da değiştirmiştir. Söz konusu bu gelişmelere ek olarak terör, doğal afet, düzensiz göç, salgın, kıtlık, küresel ısınma, ekonomik kriz gibi toplumların kendi başlarına çözmeleri mümkün olmayan küresel olaylar neticesinde toplumlar birbiri ile iletişim kurmaya daha fazla ihtiyaç duymaya başlamışlardır. Bunun sonucunda dar kapsamda bireyin yaşam tarzının, geniş kapsamda ise toplumların ve devletlerin iletişim biçimlerinin değışmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Kısa süreli sonuçlar veren ve görece maliyet gerektiren zor kullanma, tehdit etme, yaptırım uygulama, korkutma vb. kullanılarak uygulanan sert güç (hard power) yerine sevdirmeye, cezbetmeye, beğenisini kazanma, olumlu imaj oluşturma, algıları olumlu yönde değıştirme gibi daha az maliyetli ve uzun süreli istendik davranışların kazanılmasını sağlayan yumuşak güç (soft power) unsurlarının kullanılması bu değışikliklerin başında yer almaktadır. Türkiye, geç de olsa fark etmiş olduğu bu gücü tüm dünyada olduğu gibi bağımsızlığından beri ikili ilişkileri sürekli geliştirmeye çalıştığı ortak kültür ve tarihe sahip Kırgızistan'da da kullanarak yumuşak güç üretmektedir. Bu sayede hem Türkiye'yi cazibe merkezi haline getirerek ekonomik katkı sağlamakta, hem de Kırgızistan ile Türkiye arasında ekonomik değerle sınırlandırılmayacak manevi bir bağ oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin dizi filmler aracılığıyla ürettiği yumuşak gücün, Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkileri olumlu yönde etkilediği ve Türkiye'nin amaçladığı kültür tanıtımına katkı sağladığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yumuşak Güç, Sert Güç, Diziler, Türk Dizileri, Kırgızistan

Evaluation of Turkish TV Series Broadcasted in Kyrgyzstan on the Soft Power Axis

Abstract

This study aims to reveal the reflections of Turkish serials in Kyrgyzstan, which have been produced in order to influence, attract, and positively change the perceptions of today's society, which is described as the information/informatative society, by producing soft power. Factors such as globalization, technological developments, diversification and widespread use of internet and mass media have changed today's societies as well as the management understanding of decision makers who manage/direct societies. Threats, sanctions, intimidation, etc., which give short-term results and require relatively cost. At the beginning of these changes is the use of soft power elements that leave long-term effects by enabling the acquisition of less costly and desired behaviors in a short time, such as endearing, attracting and gaining admiration, instead of hard power applied by using them. Turkey has been producing soft power by using this method, which it has realized, albeit late, in Kyrgyzstan, which has a common culture and history, where it has been trying to develop bilateral relations continuously since its independence, as in the rest of the world. In this way, it not only makes an economic contribution by making Turkey a center of attraction, but also creates a spiritual bond between Kyrgyzstan and Turkey that cannot be limited by economic value.

Keywords: Soft Power, Hard Power, TV Series, Turkish TV Series, Kyrgyzstan

Atıf İçin / Please Cite As:

Aktaş, A. (2024). Kırgızistan'da yayınlanan Türk dizilerinin yumuşak güç ekseninde değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 550-559. doi:10.33206/mjss.1335996

Geliş Tarihi / Received Date: 01.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.11.2023

¹ Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, adil.aktas@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0002-6140-9083

Giriş

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan günümüz yeni dünya düzeninde kitle iletişim araçlarının kullanımı yaygınlaşmış, bilgi çok kısa sürede üretilerek dünyanın dört bir tarafına ulaştırılabilir hale gelmiştir. Bu süreçte teknoloji, nicelik olarak daha fazla kullanıcıya ulaşmakla kalmayıp niteliksel olarak da sürekli gelişmekte, insan hayatında daha fazla yer tutarak doğrudan yaşam tarzına etki etmekte, insanlara yeni alışkanlıklar kazandırmaktadır. Kondratieff (2010) tarafından “ekonomik değişim dalgaları” olarak nitelendirilen ve gerçekleşmesi için üç yüz yılın gerekli olduğu sanayiye dayalı toplumsal yapı, Toffler (2008, ss. 16-18) tarafından “üçüncü dalga” olarak ifade edilen ve bilginin üretimi ve yayımı temelli bir toplum çeşidine evrilmeye başlamıştır. Bu yeni düzende eğitim anlayışı, aile yapısı, insan davranışları, iletişim yöntemleri, toplumsal yapı, hatta devlet yapısı gibi birçok konuda, tarihte hiç olmadığı kadar hızlı değişimler yaşanmaktadır. İnsanların gündelik yaşamında görülen değişikliklerin toplumsal boyuta ulaşmasıyla gerçekleşen değişimlere dikkat çeken Friedman (2002), dünyanın artık dedelerimizin hatta babalarımızın dünyası gibi olmadığını ifade ederek değişimin hızına vurgu yapmakta, yaşanan değişimlerin günümüzde eski geleneksel toplumlara kıyasla sürekli ve aralıksız yaşandığını belirtmektedir.

McLuhan ve Innis’in teknolojik determinizm kuramında da toplumsal değişimin merkezinde iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler yer almaktadır. Teknolojik gelişmeler sonucunda kitle iletişim araçları, toplumların bilgiye daha hızlı ulaşmasını sağlamasının yanında onları etkileyen ve harekete geçiren, örgütleyen bir vasıta olarak kullanılmaya başlanmıştır. Toplumlar arası iletişimin boyutu değişmiş ve dünyanın bir ucunda çıkan kıvılcım, diğer uçlardaki insanları kısa sürede tutuşturur duruma gelmiştir. Ekonomiler birbirine daha bağımlı bir Őekle bürünmüş, bir ülkede yaşanan kriz diğer ülke piyasalarında da hissedilir hale gelmiştir. Sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla bir bölgede yaşanan gelişmeler, diğer toplumlara ulaşana kadar geçen kısa süre içerisinde büyüyerek kelebek etkisi yaratmıştır. McLuhan’ın (2007) “küresel köy” olarak ifade ettiği günümüz dünyasında yaşanan tüm bu değişimlerle birlikte, ülkelerin artık salt kendi imkanlarıyla çözmesinin mümkün olmadığı sorunlar, giderek çoğalmış; ülke güvenliği, ekonomik krizler, evre sorunları, düzensiz göç, terör olayları, salgın, pandemi gibi birçok sorun, ülkeleri ve toplumları çoğu zaman birlikte hareket etmeye zorlamıştır. Dünya her geçen gün daha küresel bir Őekle büründüğünden siyasal iletişim süreçlerinde dönüşümler yaşanmış, ülkeler arasındaki sınırlar daha esnek hale gelmiş, toplumsal sorunların çözümünde küresel bir yaklaşım geliştirme ve toplumların yalnız başlarına özemeyecekleri bu sorunlara karşı birlikte hareket etme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Böylece toplumlar birbirlerinin kültürlerini daha yakından tanımaya başlamış, kültürel değerleri diğer toplumlara ulaştırabilmek kolaylaşmıştır.

Tüm bunların sonucunda *güç* kavramı da son zamanlarda üzerinde çokça durulmaya başlanan ve akademik araştırmalara konu olan bir kavram haline gelmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz gelişmelere bağlı olarak gücün uygulanma Şeklinin değişmesi artık bir zorunluluk olarak görölmekte, geleneksel Şekilde uygulanan ekonomik ve askeri yaptırımlara dayalı sert yöntemler artık eskisi kadar etkili olmadığından daha etkili ve uzun süreli sonuçların alınabileceği yöntemler tercih edilmektedir. Çalışmanın temel konusunu oluşturan ve milyonları ekrana bağlayarak günlük hayatın bir parçası haline gelen dizi ve filmler de bu yöntemlerden bir tanesi ve sürekli gelişme gösteren bir seçenek olarak değerlendirilmektedir.

Buradan hareketle, Kırgızistan özelinde Türkiye’nin yumuşak gücü ve Türk dizileri odak noktası alınarak oluşturulan bu çalışmada, yumuşak güc üretmek için kullanılan Türk dizilerinin Kırgızistan’daki yansımalarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Literatür taraması yöntemiyle oluşturulan bu çalışmanın sonucunda, Türk dizilerinin Kırgızistan’da yoğun bir Şekilde izlendiği, dolayısıyla da bu durumun Kırgızistan’daki Türkiye imajını, Türkiye ile Kırgızistan arasında yıllardır devam eden dost ve kardeş ülke yaklaşımını olumlu yönde etkilediği, Türkiye’nin kültür aktarımında dizilerin olumlu sonuçlar sağladığı görölmüştür.

Güç ve Gücün Uygulanışı

Yaşadığımız enformasyon çağında toplumların birbirleriyle olan iletişim ve etkileşimi *güç* kavramının ve gücün uygulanma biçimlerinin sorgulanmasını zorunluluk haline getirmiştir. Sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi güc kavramı da farklı Şekillerde tanımlanmakta ve farklı bağlantılarda kullanılmaktadır. Genel olarak güc “kapasite, etki, politikanın amacı, bazen de amaca ulaşmada bir araç” (Arı, 2009, s. 136); “bir devletin uluslararası ilişkilerde uyguladığı politikanın yegane vasıtası” (Yılmaz, 2008, s. 37); “bir kişinin, istediği sonuçları elde etmek için başkalarının davranışlarını etkileme yeteneği” (Nye, 2005, ss. 11-12) olarak tanımlanmaktadır. Özdemir’e göre ise güc “şiddet veya zor yoluyla açığa çıkması” (Özdemir, 2008,

s. 118) durumunda bir anlam ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle güç, gerektiğinde şiddete başvurduğunda etkili olabilmektedir.

Güç kavramıyla ilgili yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere güç unsurunda en önemli ögenin *etki* olduğu görülmektedir. Gönlübol, etkiyi “bir devletin ötekilerine bir şey yaptırması, başka bir devletçe bir şeyin yapılmasını önlemesi, ya da bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını devam ettirmesi süreci” biçiminde tanımlamaktadır (1993, ss. 100-101). Bu tanımdan yola çıkarak etkinin karşılıklı sonuçlar doğurması, yani etkileme sürecinde her iki devletin de kendi davranışlarını değiştirmesi gerektiği söylenebilir. Dolayısıyla da kendi davranışını değiştirmeyen ve etkileme sürecinden önce yeterli gelişmişlik düzeyine ulaşmamış bir ülkenin diğer ülkelere örnek olma, onları etkileme ve diğer halklar için cazibe merkezi haline gelebilmesi zor olacaktır.

Uygulama boyutunda gücün kime, ne şekilde ve ne oranda uygulandığı gücün etkisi açısından önemlidir. İşgal altındaki bir ülkenin, topraklarını korumak için uygulayacağı güç ile dünyanın bir başka bölgesindeki bir halkın gönüllü desteğini sağlamak için başvuracağı güç aynı olmayacaktır. Burada gücün yerine ve zamanına göre sert ve yumuşak şekilde uygulanabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır (Sönmezoglu, 2005, s. 179). Dolayısıyla gücün etkili olabilmesi için uygulayıcının yere ve zamana göre sert veya yumuşak şekli tercih etmesi gerekmektedir. Yıldırım'a göre (2015, s. 129), Sanayi Devrimi'ne kadar askerlerin sayıca ve yetenek bakımından üstünlüğü güç unsuru iken, endüstriyel üretimle birlikte üretim kapasitesi, yeni teknolojiler üretme ve onlara ayak uydurma kapasitesi daha önemli hale gelmiştir. Ancak zamanın ve şartların değişmesi, teknolojik imkanlar ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, gücün yumuşak veya sert şeklinin uygulanmasını bir tercih olmaktan çıkarmış adeta bir zorunluluk haline getirmiştir. Farklı bir boyut kazanan toplumlar arası ilişkiler güç anlayışını da tamamen değiştirmiş ve böylece propaganda, muhtıra, sömürge, savaş, korkutma, sindirme gibi sert güce (hard power) dayalı yaptırımlar yerine cezbetmeye, etkilemeye ve kendine çekmeye dayalı yumuşak güç (soft power) anlayışı, toplumlar arası ilişkileri belirleyen temel yaklaşım tarzı olmuştur.

Sert güç kullanılarak elde edilen sonuçların istenen ve amaçlanan düzeyde olmaması, yumuşak güç kullanıldığında daha az maliyetle ve istedik kalıcı sonuçlara ulaşılması, yumuşak gücün tercih edilmesini kolaylaştırmıştır (Aydoğan, 2021). Ayrıca gerek bireysel gerekse toplumsal olarak başkası tarafından kabul edilme, kendi kültür, dil, din gibi kutsallarının diğer halklar tarafından bilinmesi isteği veya ihtiyacının olduğu da bir gerçektir. Bu kazanımın elde edilmesi için iki yöntem görülmektedir: Korkutmak veya sevdirmek. İşte yumuşak güç uygulamaları ikinci yöntemin tercih edilmesiyle başlamıştır.

Soft power ya da Türkçedeki karşılığıyla yumuşak/ince güç, en genel şekliyle “gücün ikinci yüzü” (Nye, 2005, s. 14) olarak ifade edilmektedir. “İstedğini elde etmenin dolaylı yolu” olarak görülen yumuşak güç sayesinde “bir ülke, dünya siyasetinde istediği sonuçları elde edebilir; çünkü onun değerlerine hayran olan, onu örnek alan, refah seviyesine ve fırsatlarına özenen diğer ülkeler, onu izlemek isterler” (Nye, 2005, ss. 14-15). Ayrıca “Bir ülkenin kültürü ve ideolojisi çekiciyse, diğerleri, daha istekli bir biçimde onu izler... Eğer, kurumlarını kullanır ve diğer ülkelerin faaliyetlerini, kendi istediği yola yönlendirmelerine ya da sınırlandırmalarına teşvik eden kuralları takip ederse” (Nye, 2005, s. 19) tehdit veya zorlamalara gerek kalmayacaktır. Dolayısıyla gücün yumuşak şekli hedef kitleyi değiştirmek, değişmeye zorlamak yerine onların gönülünü kazanarak, gönüllü itaatkarlıkla kendi yanına çekmek için uygulanmaktadır. Buradaki gönüllü itaatkarlık, Nye tarafından “eğer istediğim şeyi istemeni sağlayabilirsem, o zaman yapmak istemediğin şeyi yapmaya seni zorlamama gerek kalmaz” (Nye, 2003, s. 11) şeklinde açıklanmaktadır.

Gücün yumuşak şekli ile sert şekli arasındaki etki farkına örnek olarak Çin ve Rusya'nın, güçlerini dünyaya sergilemek için kullandıkları yöntemler verilebilir. Nye'e (2013, s. 2) göre dünyayı olimpiyatlarda aldığı madalyalar, Konfüçyüs Enstitüleri, komşularına karşı uyguladığı uzlaşmacı diplomasi vb. yumuşak güce dayalı uygulamalarla etkileyerek uluslararası saygınlığını yükselten Çin; askeri üstünlük gösterileriyle sert gücü tercih ederek uluslararası arenada aradığı desteği bulamayan Rusya'nın karşısında uzun vadede etkisini sürdürecektir politikalara imza atmıştır. Benzer şekilde etki farkını Rusya'nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'yı işgaliyle başlayan savaşta görmek mümkündür. İstedğini yaptırabilmek için sert güç uygulayarak Ukrayna'yı işgal eden Rusya'ya karşı Batılı ülkeler de çok sayıda yaptırım uygulayarak başka bir sert güçle karşılık vermişlerdir. Ancak bu yaptırımlar Rusya'ya geri adım attırmadığı gibi savaşın ve dolayısıyla krizin daha geniş bir coğrafyaya yayılmasına neden olmuştur. Türkiye ise en başından beri yumuşak güç üreterek yürütmüş olduğu diplomatik girişimler sayesinde her iki ülke ile de ilişkilerini olumlu yönde sürdürebilen tek ülke olmuş ve tüm ülkelerin bu savaştan daha az zararla etkilenmelerini sağlamıştır.

Film Yoluyla Yumuşak Güç Kullanımı

İnce g olarak da ifade edilen yeni g anlayışının kapsam alanı oldukça geniş olduğundan uygulamada bu aktörlerin rolleri belirgin değildir. Küresel dünyanın bir sonucu olarak yaşanan gelişmeler devleti ve hkmetleri doğrudan g uygulayıcı olmaktan çıkarmış, farklı organların kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Devletin doğrudan müdahale etmediği/edemediği, farklı kanalları kullanarak yumuşak güç ürettiği durumlarda bu tarz uygulamalar niversiteler ve diğer eğitim kurumları, medya ve haber ajansları, uluslararası markalar, çok uluslu şirketler, spor kulüpleri, kanaat önderleri, sivil toplum kuruluşları, sanatlar gibi çok farklı araç ve aktör aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Genellikle lke tanıtım programları, insani yardımlar, değişim programları, uluslararası yarışmalar, spor etkinlikleri, marka değeri olan küresel ürünlerin tanıtımı, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, kültürel, sanatsal, tarihi, dini ve turistik etkinlikler ve benzeri bu araç ve aktörler, yumuşak güç üretmektedir. Bununla birlikte doğrudan ya da dolaylı olarak algılara, duygulara ve bilinçaltına etki eden dizi filmler ve sinema filmleri de yumuşak güç unsuru olarak kullanılmaktadır. Nitekim Almagor (2002), medya organlarının belirli bir probleme, kişiye, siyasi yapıya, ideolojiye vb. dikkat çekmek, mesaj iletmek isteyebileceğini belirtmektedir. “Kültürel emperyalizm” (Erdoğan ve Alemdar, 2005) olarak ifade edilen bu ileti metodunu bünyesinde istekle katılma, katılmaya teşvik ve gönüllü işbirliği gibi öğeler bulunmaktadır ve egemen kültürün karakterlerine az gelişmişin kendini uyarlaması ve özdeşleştirmesi biçiminde gerçekleşmektedir.

Söz konusu egemen kültürün en yaygın rnekleri Japon, İnan ve Hint filmlerinde görülmekle birlikte, Amerika dış politikasına hizmet eden Hollywood sineması bu konuda başat rol oynamaktadır. Sancar (2014, s. 193) Hollywood filmlerinde Amerikan yaşam tarzı hakkında verilen mesajların komünizm altında yaşayan halkları Batılı yaşam tarzına zendirdiğini belirtmektedir. Zaten Hollywood’un amacı da izleyiciyi etkileyerek Amerikan hayranlığı oluşturmak ve Amerikan kültürünü tüm dünyaya yaymaktır. Göksu’nun (2019) belirttiğine göre Amerika, Hollywood film endstirisini elinde tutarak pek çok ülkeyi etkileyebilmektedir. Film sektöründe baskın rol oynaması, çok sayıda film üretebilmesi, film üretimi için gerekli olan yüksek teknolojiye sahip teknik ekipmanlarının olması, film üretim, dağıtım ve gösterim ağının gelişmiş olması gibi etmenler, Hollywood filmlerini önemli bir konuma taşıtmaktadır. Dolayısıyla da Amerika; baskı, zorlama, ekonomik yaptırım ve savaş gibi sert gce dayalı tehditlerle elde etmek istemediği sonuçlara, Hollywood aracılığıyla ulaşabilmektedir. Rambo serisi buna örnek olarak gösterilebilir. Amerika, Vietnam savaşında kesin bir galibiyet elde edemese de bu filmi izleyenlerde Amerika’nın savaştan büyük bir galibiyetle çıktığı algısı oluşabilmektedir.

Aynı Şekilde İngiltere’nin, Bond karakteri ile benzer bir imaj kurtarma çabasına girdiği grlmektedir. Ata’a göre (2017) zellikle Soğuk Savaş zamanında İngiltere’nin gemiş yıllara oranla daha az göz önünde olması ve birçok smrgesini ABD’ye kaptırması sonucu ideallerini ve hedeflerini Bond karakteri ile sinema perdesine aktarması, izleyiciler üzerinde etkili olabilmekte ve algıları istenilen doğrultuda yönlendirebilmektedir.

Türkiye’nin Etkili Yumuşak Güç: Dizi Filmler

2000’li yıllardan sonra dış politikasını yeniden Şekillendiren Türkiye, yumuşak gcn cazibesinden faydalanarak Türk kültürüne ait birçok unsuru aktarmak için gerekli tüm araçları kullanmaya başlamıştır. Sinema filmlerinin ve dizi filmlerin bu amaç doğrultusunda kullanılabileceğini fark ederek bu gc dizi filmler aracılığıyla sağlamaya ve uygulamaya başlamıştır. İlk başlarda diziler yerli halkı ekrana bağlayarak reyting yükseltme amacıyla yurt içinde yayınlanmak için çekilmiştir. Nitekim RTÜK’un yapmış olduğu bir kamuoyu araştırmasına göre, yalnızca bir televizyon kanalı seyredilebilse, tercih edilecek kanal tablosunda yer alan ilk 6 kanalda izleyicilerin %50,2’si “dizilerinden dolayı” cevabını vermiştir (Radyo ve Televizyon st Kurulu, 2010). Bu sonuç halkın dizi filmlere olan rağbetini göstermektedir. Bu rağbet neticesinde yapımlar kanallara daha çok dizi film üretebilmek için harekete geçmişlerdir. Gökdağ (2012), kanalların yayın planlarında dizilerin çok yer tutmasının nedenlerini maliyetlerinin düşük olması, sürelerinin uzun olması, tekrar yayınlanabilmesi, reklam gelirlerinin yüksek olması, izleyicinin takip etmesini sağlayacak türde konuların işlenmesi olarak sıralamıştır.

Türk insanını ekrana bağlayan bu tarz diziler kısa sürede başka toplumların da dikkatini çekmiş ve Türk dizileri, Şaşırtıcı bir Şekilde yurt dışında da ilgi görmeye başlamıştır. Bunun zerine Türk dizileri başka lkelere de ihraç edilmeye başlanmıştır. Őentrkn belirttiğine göre (2017, s. 191) bu ihraç süreci her ne kadar 1975 yılında Aşk-ı Memnu adlı TRT dizisinin Fransa’ya satılmasıyla başlamış olsa da 2001-2002’de Deli Yrek, 2007’de Gümüş ve 2009’da Binbir Gece dizileri ile beklenmeyen bir yükseliş göstermiştir. 2011’de Muhteşem Yüzyıl dizisi ise 100’e yakın lkede gösterime girerek dünyanın en çok ihraç edilen

dizileri arasında yerini almıştır. Uştuk'un haberine göre (11 Kasım 2019) 146 ülkeye dizi ihraç ederek 700 milyondan fazla izleyici sayısıyla Türkiye, ABD'den sonra en fazla dizi ihraç eden ülke olmuştur.

Yurt dışında çok büyük bir hayran kitlesine sahip olan bu diziler ilk önceleri sadece özel TV kanallarının ticari gayesiyle ihraç edilmiştir. Bu dizilerden özellikle çarpık kadın-erkek ilişkilerini, doğrudan ya da dolaylı olarak cinselliği, yasak aşkları, karmaşık ve bozuk aile düzenini, gayri ahlaki normları vb. konu edinenleri, hem Türkiye'nin hem de dizilerin gösterildiği bazı ülkelerin toplumsal gerçekliğiyle, ahlaki değerleriyle ve tarihsel kimliğiyle örtüşmediğinden eleştirilmiş, hatta Suudi Arabistan, Mısır, Suriye gibi bazı ülkelerde bu tarz Türk dizilerinin gösterimi yasaklanmıştır. Yine de Muhteşem Yüzyıl, Kuzey Güney, Aşk-ı Memnu, Binbir Gece, Ihlamlar Altında, Yaprak Dökümü, Fatmagül'ün Suçu Ne?, Ezel, Aşk ve Ceza, Masumlar Apartmanı gibi diziler gösterime girdiği ülkelerde günlük hayatın bir parçası olmayı ve sürekli gündemde kalmayı başararak beklenmeyen ve şaşırtıcı bir etki yaratmıştır. Hatta Kurt Seyit ve Şura dizisi örneğinde olduğu gibi bazı diziler yurt içinde yayınlandığı kanal tarafından düşük reyting nedeniyle yayından kaldırılrsa bile yurt dışından gelen yoğun talep üzerine çekimlerine devam etmiş ve diğer ülkelerde yayınlanmayı sürdürmüştür.

Tarihi ve kültürel ortaklığın bulunduğu Osmanlı geçmişine sahip coğrafyalar başta olmak üzere dünyanın dört bir tarafına ulaşan Türk yapımı diziler, yapımcılarına ekonomik olarak para kazandırmanın yanında, yayınlandığı ülkelerde gündelik hayatın bir parçası haline gelerek Türk kültürünü, yaşam tarzını, inancını, dilini, tarihi ve turistik mekanlarını cazip hale getirmekte, yabancı kamuoylarında Türkiye'ye yönelik hayran kitlesi oluşturmaktadır. Aile değerlerine ve geleneklerine bağlı Doğulu yaşam tarzı ile modern yaşam tarzının eşzamanlı yansıtıldığı bu diziler hem Doğulu hem Batılı toplumların ilgisini çekmektedir. Arık'ın belirttiğine göre (2018) gerek Türk izleyiciler, gerekse diğer toplumlar bu dizilerde günlük hayatta her zaman karşılaşılabilecekleri kesitlerle ve kendilerinden, çevrelerinden, akrabalarından, dostlarından hikayelerle, karakterlerle karşılaşmaktadır. Buna benzer bir şekilde Ortadoğu'da Türk dizilerinin Latin Amerika ya da Batı dizilerine tercih edilmesinin nedeni olarak da bu ülkelerin Türkiye ile kültürel, tarihi ve sosyal benzerliklerinin kilit rol oynadığı görülmüştür.

Yurt dışı pazarına açılan Türk yapımı dizilerin sayısının sürekli yükseliş ivmesi göstererek 200'e ulaşması ve 150'ye yakın ülkede gösterime girmesi, sadece ekonomik getiri olarak değerlendirildiğinde daha önemli kazanımlar görmezden gelinmiş olacaktır. Kuşkusuz bu diziler sayesinde Türkiye, maddi olarak ölçülemeyecek daha önemli kazanımlar elde etmektedir. Türkiye'nin ve Türk ürünlerinin uluslararası marka değerinin sürekli yükselmesi, dizilerin gösterildiği ülke vatandaşlarının Türkçeye ilgisinin artması, dizilerde gösterilen tarihi mekanlar ve coğrafi güzelliklere olan ilginin turizm hareketliliğini artırması, Türkiye imajının ve algısının olumlu yönde değişmesi, Türk tarzı mimari ile inşa edilmiş olan yalı, konak, villa vb. yapılara ilginin artması, Türk yemeklerinin ve tatlılarının diğer ülkelerde denenmesi, yeni doğan çocuklara dizi kahramanlarının isimlerinin verilmesi gibi kazanımlar, Türkiye'nin dış politikasında belki klasik diplomasi yöntemleriyle elde edemeyeceği, ekonomik olarak ölçülemeyecek kazanımlardır.

Dizi sektörünün algıları değiştirme, cezbetme, tanıtım gibi etkilerini fark eden Türkiye, bir devlet kanalı olan TRT'nin girişimleriyle dizileri sadece ekonomik getiri sağlayan bir ticari araç olmaktan çıkarak ve zamanla içeriği tamamen kendi kontrolüne alarak kendi değerlerini yabancı kamuoyuna aracısız olarak ulaştırmaya ve böylece yumuşak güç üretmeye başlamıştır. Özel kanallardaki dizilerin yanında TRT'nin yapımcılığında Türk kültürüne, aile yapısına, geleneklerine uygun tarzda Filinta, Diriliş Ertuğrul, Kuruluş Osman, Payitaht Abdülhamit, Uyanış Büyük Selçuklu, Alparslan: Büyük Selçuklu, Barbaroslar Akdeniz'in Kılıcı, Gönül Dağı, Kasaba Doktoru, Teşkilat, Balkan Ninnisi gibi diziler çekilmeye ve ihraç edilmeye başlanmıştır. TRT'nin (TRT, 02 Mart 2021) haberine göre 60'dan fazla dizi TRT tarafından çekilerek ihraç edilmektedir. Yazar'a göre (2020, s. 535) gerek özel kanalların gerekse TRT'nin yapımcılığını üstlendiği bu diziler Türkiye'nin farklı coğrafyalarda yaşayan toplumlarla diyalog kurarak sempati kazanmasını sağlamanın yanı sıra Türklerin gündelik hayatı, yaşam tarzı, kültür ve değerlerinin tanıtılması, Türkiye'ye yönelik olumlu imaj oluşturulması, bunların sonucunda da ekonomik potansiyelin artırılması, turizm ve ihracatının geliştirilmesi gibi birçok alanda katkı sağlamaktadır. Birçok ülkede popüler hale gelen diziler Türk kültürünü, yaşam biçimini ve değerlerini tanıtmaya imkan sunarak diğer ülke vatandaşlarının Türkiye'ye bakışını etkilemekte ve sempatisini kazanarak olumlu yönde değişmesine katkı sağlamaktadır.

Kırgızistan'da Türk Dizileri

Türkiye kültürel ve tarihi ortaklığı bulunan ülkelerle ikili ilişkileri her zaman sürdürmeye ve ilerletmeye önem vermektedir. Bu ülkelerden biri olan Kırgızistan ile bağımsızlığın hemen ardından hem resmi hem de kültürel ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olarak Türkiye,

kardeş ũlke refleksiyle ivedi bir şekilde bir taraftan idari, sosyal ve ekonomik açıdan Kırgızistan'ın dũnya ile bũtũnleřebilmesine yardımcı olmak, sorunlarına özũm ũretebilmek ve yeniden yapılanmasına katkı sağlayabilmek için yapılandırma faaliyetlerinde bulunmuş, diğer taraftan kendi kũltürel değerlerini koruyarak kimliğini kaybetmeden geçiş sürecine uyum sağlayabilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Gũrbũz'ũn ifade ettiği gibi (2011)Tũrkiye, Orta Asya'nın en demokratik adası olarak gũrũlen Kırgızistan'da, birçok devlet kurumu ve sivil toplum kuruluşlarıyla, diğer Orta Asya ũlkelerine nazaran varlığını ve yumuşak gũcũnũ daha yoğun hissettirmekte, bu kurum ve kuruluşlar yũrüttükleri faaliyetlerle Tũrkiye adına Kırgızistan'da yumuşak gũ ũretmektedirler.

Kırgızistan'da Tũrk kurumlarının yer alması ve yerel halk tarafından rağbet gũrmesi Tũrkiye'nin imajı açısından olumlu etkiler sağlamaktadır. Ancak bu kurumların faaliyetleri sadece ilgili kişiiler veya karar vericiler tarafından bilindiğinden halkın geneline yayılamaması sũz konusu olabilmektedir. Devlet veya sivil toplum kuruluşlarıyla her zaman ilişki kurma imkanı veya ihtiyacı olmayan halkın önemli bir kısmı, kitle iletişim araçlarının ve internetin gelişmesi ve kullanımının yaygınlaşmasıyla Tũrk yapımı dizileri veya filmleri takip eder hale gelmiştir. Halkın geneli tarafından bilinen ve takip edilen Tũrk dizileri sayesinde Kırgızistan'daki Tũrkiye algısı ve imajının daha genele yayılmış şekilde ve kısa sũrede değişerek olumlu sonuçlar sağladığıny söylemek mũmkündür. Ayrıca Kırgız halkının izlediği Tũrk dizi veya filmlerdeki karakterlerin festival şeklinde etkinlikler aracılığıyla Kırgızistan'da halkla buluşturulması, olumlu algının kalıcılığına destek vermektedir. Öyle ki ekranda gũrdũėũ ve beğenerek izlediği karakterlerin gerçek hayatta ve gerçek halleriyle gũrũlmesi insanlarda oluşan olumlu algının daha kalıcı olmasını sağlamaktadır. Tayfur'un haberine gũre (2023) bu bilinçle Tũrkiye Cumhuriyeti Kũltür ve Turizm Bakanlığı'nın katkılarıyla 17-21 Kasım 2023 tarihleri arasında Kırgızistan'da Tũrkiye Gũnũ ve Tũrk Filmleri Haftası etkinliği dũzenlenerek sevilen sanatçıların halkla buluşması sağlanmıştır. Bu sanatçılar arasında Tũrkan şoray'ın da bulunması Kırgızlar için ayrı bir önem taşımaktadır. Nitekim Tũrkan şoray, eserleri birçok çevrilen Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un Kızıl Cooluk Calcalım adlı romanından uyarlanarak sinemaya aktarılan Selvi Boylum Al Yazmalım adlı 1977 Atıf Yılmaz yapımı filmde Asya karakteriyle başrol oynamıştır. Bir Kırgız yazarın romanının, Tũrk yapımı bir filme uyarlanması, Kırgızların Tũrkiye'ye olan ilgiisini artırdığı gibi, filmdeki başrol oyuncusunun, romanın yazıldığı coğrafyaya gelmesi ve halkla buluşması bu ilgiyi artırmaktadır.

Ölkede yayınlanan ilk Tũrk dizisi 1986 yapımı alıkuşu dizisidir. Kırgız halkının Tũrkiye yũnũdeki ilk algıları bu dizideki kahramanlara ve sahnelere gũre oluşmuştur. Dizi, gelişmemiş teknolojiyle ve siyah beyaz çekilmiş olmasına rağmen halk tarafından çok beğenilmiş, filmin başkahramanı olan *Feride* adı, filmin yayınlandığı 1990'lı yıllarda doğan birçok kız çocuğuna ad olarak verilmiştir. 2000'li yıllardan sonra tũm dũnyayı etkisi altına alan Tũrk dizileri Orta Asya'da da gũsterilmeye başlamış ve Kore, Amerika ve Rusya dizilerinden daha fazla rağbet gũrmüřtũr. Hatta Belçika'nın *Le Soir* gazetesi Tũrkiye'nin, Orta Asya'nın yeni Hollywood'u olduğu yazmıştır. Őnal tarafından 2016'da yapılan bir araştırmaya gũre ũlkede en çok izlenen Tũrk dizileri Karadayı, Kurtlar Vadisi, alıkuşu, Muhteşem Yũzyıl dizileridir. Daha sonra ise Kuzey Gũney, Sıla, Lale Devri ve Aşk-ı Memnu gelmektedir. Aynı araştırmada en çok izlenen Tũrk kanalı ise TRT olarak belirtilmiştir (Őnal, 2016, ss. 335-336). Arık'ın 2018'de yapmış olduğu araştırmaya gũre ise en çok izlenen Tũrk dizileri Muhteşem Yũzyıl, Kara Sevda, Elde Var Hayat, ilek Kokusu, Fatmagũl'ũn Suçu Ne?, Ezel, Karadayı, Kurtlar Vadisi, Diriliş Ertuğrul dizileridir (Arık, 2018, s. 162). Yine aynı araştırmaya gũre Tũrk dizilerini izleyen Kırgızların %24,8'i dizileri Tũrke takip etmektedirler (Arık, 2018, s. 157). Bu da Tũrkenin kullanımında ve yaygınlaşmasında dizilerin önemini ortaya koymaktadır. Bilis vd.'nin (2018, ss. 417-422) araştırma sonuçlarına gũre ise Kırgızlar, Tũrk dizilerine yoğun ilgi gũstermektedir. Bu ilgi ise Tũrk dizilerinde yansıtılan kũltürel unsurların, kadın-erkek ilişkilerinin, aile hayatının, ahlaki değerlerin, Kırgızların yaşamındakiyle benzerlik taşması olarak belirtilmiştir. Bu nedenle birçok Kırgız, sadece dizileri izlemekle kalmayıp, dizi karakterleriyle kendilerini özdeşleştirdiklerini, Tũrk toplumuna dair olumlu bakış açısı edindiklerini belirtmişlerdir.

Diziler orijinal dili olan Tũrkeden başka, alt yazılı veya dublaj (Kırgızca-Ruşa) olarak da yayınlanmaktadır. Ancak bu ilk dizilerin yayınlandığı dublaj tekniği çok gelişmemiştir. Birden fazla karakterin aynı kişi tarafından seslendirilmesi, orijinal dilin seslendirme dil ile aynı anda duyulması, tonlamaların ayarlanamaması gibi sorunlar sadece Tũrk dizilerinde değil, Kırgızistan'da yayınlanan tũm dublaj filmlerde gũrũlebilen sorunlardır. Özellikle Covid-19 pandemisinin etkisiyle evde daha çok vakit geçirmek zorunda kalan halkın dizilere olan rağbetinin artması ũzerine Kırgız televizyon kanalları Tũrk dizilerini yayınlamak için birbirleriyle yarışır hale gelmiştir. Bu ihtiyacı karşılayabilmek için Kırgızca dublaj ekibi kurulmuş, eskiye gũre daha kaliteli dublajlar yapılmaya başlanmıştır. Zaman içerisinde dublaj ekibi

sayısında artış olmasının yanında kalite de yükselmiş Covid-19 pandemisi sona erdikten ve normalleşme sürecine girildikten sonra da Türk dizilerinin Kırgız kanalları ve sosyal medya platformlarında yayınlanma ve izlenme oranlarından daha geniş kitleye ulaştığı görülmektedir. Nitekim pandemiden sonra Azize, Yargı, Sefirin Kızı, İkimizin Sırrı, Hercal, Kuruluş Osman, Kaderimin Oyunu (Tagdırımdın Oyunu) Türkçe ve Kırgızca en çok izlenen diziler olmuştur (https://youtu.be/y5W5_s5P6gY?feature=shared).

Çoğu özel kanallar tarafından çekilen bu dizileri Kırgızistan'da yerel halk, devlet televizyonu veya özel kanallar tarafından izleyebildiği gibi internet aracılığıyla da izleyebilmektedir. Arık ve Çelik'in belirttiğine göre (2019, ss. 678-679) Kırgızistan'da 2018 ve 2019 yıllarında yayınlanan Türk dizileri ve yayınlandıkları televizyon kanalları şunlardır: Çalkuşu (Piramida, Eho Manas), Muhteşem Yüzyıl (KTRK, Damaşniy Kanal), Kara Sevda ve Kuzey Güney (NTS), "Cesur ve Güzel ve Al Yazmalım (5. Kanal), İntikam ve Muhteşem Yüzyıl-Kösem (Eho Manas), Adını Feriha Koydum ve Aşk-ı Memnu (Oş TV), Kurtlar Vadisi (Ümüt TV), Binbir Gece (STB), Diriliş Ertuğrul (Ayan TV), Fazilet Hanım ve Kızları (Piramida, Sanat TV, Kırgızistan HD), Kanatsız Kuşlar (Eho Manas), Çukur ve İçerde (Oş TV), Kaderimin Yazıldığı Gün (Intimak TV), Kiraz Mevsimi (7. Kanal HD, Oş Pirim), Diriliş Ertuğrul (KTRK, Kırgızistan Devlet Televizyonu).

Son yıllarda ise özellikle internet aracılığıyla ve Türkçe izlenen TRT yapımı Diriliş Ertuğrul, Kuruluş Osman, Payitaht Abdulhamit, Uyanış Büyük Selçuklu, Alparslan: Büyük Selçuklu, Teşkilat, Barbaroslar Akdeniz'in Kılıcı, Masumlar Apartmanı, Gönül Dağı dizilerinde yoğunluk olduğu gözlemlenmektedir. Bu dizilerin yerel halk tarafından yoğun bir şekilde takip edilmesini, Türklerin ve Kırgızların tarihi ve kültürel ortaklığına bağlamak mümkündür. Aile yapılarının, geleneksel değerlerin, inancın, dilin, kültürün benzer yapıda olması ve içerik olarak dizilerde bu öğelere vurgu yapılması son dönem Türk dizilerinin izlenme yoğunluğunu artırıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Doğanay ve Aktaş'ın belirttiğine göre (2021, s. 862) kültürel yakınlık Ortadoğu, Balkanlar, Afrika ve Arap ülkelerinde Türk dizilerinin tercih edilmesini kolaylaştırmaktadır. Benzer durumun tüm Orta Asya için olduğu gibi Kırgızistan için de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Neticede Kırgızistan Türk soylu ve Müslüman bir ülkedir. Gerek Türk tarihinin ve kültürünün gerekse modern Türk aile yaşamının yansıtıldığı dizilerin, kültürel ve tarihi açıdan yakınlık hissettiği coğrafyada beğenilerek izlenmesi beklendik bir durumdur.

Her ne kadar Kırgızlar, toplumsal mühendislik kapsamında uzun yıllar Sovyetlerin ekonomik, sosyal, kültürel, dini ve dil politikalarına maruz kalmış olsalar da büyük oranda bu baskılara direnerek geleneksel yapıyı korumuşlardır. Roy'un belirttiğine göre (2000) bu politikalarda öncelikli olarak Kırgız kadını geleneksellikten ayırarak onlara modern kadın modeli adı altında gelir sağlamak ve aile davranışını değiştirmek hedeflenmiştir. Türk dizilerinde çoğunlukla hem geleneklerine ve sağlam bir aile yapısına, hem de modern yaşam tarzına sahip muhafazakar karakterlerin yer alması, geleneksel aile yapısına sahip Kırgızların dizilere olan rağbetini artırmıştır. Ülkede Amerikan ve Rus dizileri de yoğun olarak izlenmektedir. Ancak bu dizilerde kadının cinsel bir eşya olarak yansıtılması, uyuşturucu ve şiddet gibi suç unsurlarının özendirilmesi, aile yerine aileden bağımsız bireyselliğin özendirilmesi, cinsel farklılıkların ortadan kaldırılması gibi nedenlerle Kırgızların son zamanlarda bu tarz dizilerden ziyade kendi kültürel değerlerine daha yakın hissettikleri Türk dizilerini tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Türk dizilerinin Kırgızistan'ın sosyal yaşamına etkilerini doğrudan gözlemleyebilmek mümkündür. Dizilerdeki kahramanların isimlerinin Kırgız çocuklara verilmesi (Kemal, Nihan, Emir, Ertuğrul vs), dizilerdeki bazı cümlelerin günlük konuşma diline yansması, düğünlerde, törenlerde, kutlamalarda dizilerin jenerik müziklerinin kullanılması, dizilerdeki dans figürlerinin geleneksel danslarda kullanılması, kahramanların kalıp davranışlarının Kırgız gençleri arasında replik haline gelmesi vb. bu etkilerden bazılarıdır. Kırgız Opera bale salonunda düzenlenen ve Türk dizilerini konu alan enstrümantal konserde Kara Sevda, Muhteşem Yüzyıl, Sen Çal Kapımı ve Diriliş Ertuğrul gibi dizilerle özdeşleşen müziklerin çalınması da iddiayı güçlendirmektedir. Ayrıca son yıllarda Kırgız işletmeciler tarafından açılan lokantalarda Türk mutfağından örneklerin bulunmasını, hatta bazı işletmelerin sadece kebab, döner, lahmacun, tantuni, kumpir, simit, baklava, kadayıf, künefe vb. çeşitlerine özel mekanlar olarak açılmasını da dizilerin etkisi olarak değerlendirmek mümkündür. Özellikle yaz aylarında Türkiye'ye iş, eğitim, sağlık, turizm nedenleriyle giden Kırgızistan vatandaşlarının sayısında görülen artışta da dizilerin etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Türkiye uzun zamandır birçok kurum ve kuruluşuyla var olageldiği ve ilişkilerini artırarak devam ettirdiği Kırgızistan'da dizi filmler aracılığıyla yumuşak güç üretmekte ve gözle görülebilir olumlu sonuçlar elde etmektedir.

Sonuç

Türkiye 2000’li yıllardan sonra izlemeye başladığı dış politikanın bir gereği olarak uluslararası alanda yumuşak güç üreten ve uygulayan aktörlere ağırlık vermiştir. Sert güce göre daha az maliyetli ve etkisi daha uzun süreli olan bu yeni güç anlayışını bakanlıklar, eğitim kurumları, düşünce kuruluşları, kanaat önderleri, sivil toplum kuruluşları vb. vasıtasıyla düzenlenen kültür sanat organizasyonları, festivaller, spor organizeleri, bilim olimpiyatları, tanıtım programları gibi alanlarda olduğu gibi dizi film sektöründe de uygulamaya koymuştur.

Esasında Türkiye’de 2000’li yıllara kadar yabancı diziler daha çok izlenmiş, yerli yapımlar ise hem izlenme oranı olarak yabancı dizilerden geride kalmış hem de sadece Türkiye sınırları içerisinde izleyici bulmuştur. Güç algısının değişmesiyle birlikte sinema sektörüne yapılan yatırımlar ve ilgi artmış, böylece ülke sınırlarını aşan diziler yapılmaya başlanmıştır. Aşk-ı Memnu, Ezel, Gümüş, Muhteşem Yüzyıl, Binbir Gece, Kara Sevda, Masumlar Apartmanı, Diriliş Ertuğrul, Kuruluş Osman, Payitaht Abdulhamit, Uyanış Büyük Selçuklu, Alparslan: Büyük Selçuklu, Gönül Dağı, Barbaroslar Akdeniz’in Kılıcı vb. Türk dizilerindeki olaylar birçok ülkede gündem belirleyerek Türkiye’ye olan merak ve ilginin artmasını sağlamıştır. Ayrıca Türk kültürü, gelenekleri, inancı, Türkiye’nin coğrafi güzellikleri, tarihi, aile hayatı gibi birçok unsur bu diziler vasıtasıyla kitlelere ulaştırılmış, böylece devletlerarası diplomatik faaliyetlerle yapılması beklenmeyen veya güç olan cezbetme, tanınma, sevilme gibi etkiler, yumuşak güç unsuru olarak kullanılan diziler sayesinde yapılabilmektedir.

Türk dizileri tüm dünyada 200’e yakın ülkede ilgiyle izlendiği gibi Kırgızistan’da da yoğun bir şekilde takip edilmektedir. Kırgızistan ile Türkiye’nin tarihi ve kültürel ortaklığa sahip olmaları, Türklerin ata yurdunun bu topraklar olması, Türkiye’den bakıldığında bu toprakların Türk Dünyası’nın bir parçası olarak algılanması, benzer geleneksel ve kültürel değerlere sahip olunması, Türk dizilerinin modası geçmiş Amerikan ve Rus dizilerine göre daha çekici konuları daha yeni tekniklerle sunması gibi nedenler Kırgızistan’da Türk dizilerinin izlenmesini artıran etkenler olarak sayılabilir. Ayrıca Covid-19 salgını ile birlikte evlerde daha çok vakit geçirmek durumunda kalan ebeveynler, tüm aile üyeleri tarafından rahatlıkla izlenebilecek tarzda TRT yapımı dizilere yoğun ilgi göstermeye başlamıştır.

Türkiye’nin Kırgızistan’da farklı zamanlarda faaliyete başlayan birçok kurumu bulunsa da bu kurumlar halkın belli bir kısmına hitap ettiğinden Kırgızistan’da Türkiye algısı daha ziyade bu ülkede yayınlanan Türk dizileri vasıtasıyla oluşmuş bulunmaktadır. Film sektörünün devletler tarafından yumuşak güç üretmek için yoğun bir şekilde kullanıldığı ve olumlu sonuçlar alındığı düşünüldüğünde Kırgızistan’da diziler yoluyla olumlu bir Türkiye algısının oluşması, iki ülke arasındaki bağları sağlamlaştırma adına faydalı bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ayrıca dizilerdeki bazı geleneksel davranış kalıplarının Kırgız ailelerde benimsenmesi, Türkçenin halk arasında diziler vasıtasıyla daha da yaygınlaşması, yeni doğan çocuklara dizi kahramanlarının isimlerinin verilmesi, dizilerde gösterilen tarihi ve coğrafi mekanları ziyaret etmek isteyen Kırgızların Türkiye’yi ziyaret etmeleri dolayısıyla sağlanan turizm hareketliliği, Kırgız kafe ve restoranlarının mönülerinde, dizilerde görülen Türk yemeklerinin ve tatlılarının yer alması gibi kazanımlar; Türkiye açısından düşünüldüğünde dizilerin sadece ekonomik kazanımlar elde etmenin ötesinde, para ile ölçülemeyecek daha uzun soluklu kazanımlar da sağladığı anlaşılmaktadır.

Etik Beyan

“Kırgızistan’da Yayınlanan Türk Dizilerinin Yumuşak Güç Ekseninde Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Almagor, C. R. (2002). *İfade, medya, etik* (Çev: S. Nihad Şad). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arı, T. (2009). *Uluslararası ilişkiler ve dış politika*. Bursa: MKM Yayıncılık, 8. Basım.
- Arık, İ. (2018). *Kullanımlar ve doyumlar kuramı çerçevesinde Kırgızistan’da üniversite öğrencilerinin Türk dizilerini izleme eğilimleri* (Doktora Tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.
- Arık, İ. ve Çelik, F. (2019). Türk dizilerinin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Türkçe öğrenmeye etkisi-Kırgızistan örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(64), 677-691. Doi: 10.17719/jisr.2019.3389

- Ataç, O. (2017). Sinemada algı yönetimi ve tanrı-oğul işbirliği: Ian Fleming ve James Bond örneği. *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 5(2), 30-42. <https://doi.org/10.17680/erciyesakademia.310999>
- Aydoğan, B. (2021). Güç kavramı ve kamu diplomasisi. *Politikadergisi*, Erişim adresi: https://www.politikadergisi.com/sites/default/files/guc_kavrami_ve_kamu_diplomasisi_-_bekir_aydogan-pdf.pdf.
- Bilis, P. Ö.; Bilis, A. E. ve Sıdıgalıyeva, M. (2018). Türkiye-Türk Cumhuriyetleri kültürel ilişkilerinde televizyon dizileri faktörü: Kırgızistan örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 403-425.
- Doğanay, M.M. ve Aktaş, M.K. (2021). Türkiye'de televizyon dizisi sektörü. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 16(56), 852-878. DOI: 10.14783/maruoneri.944236
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005). *Öteki kuram, kitle iletişim kuram ve araştırmalarının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesi*. Ankara: Pozitif Yayınları, 2. Basım.
- Friedman, M. L. (2002). *Yatay toplum* (Çev. A. Fethi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökdağ, D. (2012). Türkiye'de en çok izlenen tv kanallarının program yapısı: topluma neler sunuyorlar?. *KTMÜ Yayınları*, 157, 139-152.
- Göksu, O. (2019). *Kamu diplomasisinde yeni yönelimler*. Konya: Literatürk Academia.
- Gönlübol, M. (1993). *Uluslararası politika: ilkeler, kavramlar, kurumlar*. Ankara: Attila Kitabevi, 4. Baskı.
- Gürbüz, Y. E. (2011). Orta Asya'nın ortasında bir ada: Kırgızistan. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 419-447.
- Kondratieff, D. N. (2010). *İktisadi yaşamın uzun dalgaları* (Çev. U. S. Akahın). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Mcluhan, M. (2007). *Gutenberg galaksisi: tipografik insanın oluşumu* (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Nye, S. J. (2003). *Amerikan gücünün paradoksu* (Çev. G. Koca). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Nye, S. J. (2005). *Yumuşak güç: dünya siyasetinde başarının yolu* (Çev. R. İ. Aydın). Ankara: Elips Kitap.
- Nye, S. J. (2013). *Güçün geleceği*. Özet kitap, Erişim adresi: http://www.ozetkitap.com/kitaplar/gucun_gelecegi.pdf
- Özdemir, H. (2008). Uluslararası ilişkilerde güç: çok boyutlu bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63(3), 113-144. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002075
- Radyo Televizyon Üst Kurulu (2010). Kadınların televizyon izleme eğilimleri araştırması-2. *Ankara: Kamuoyu Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı Yayınları*. Erişim adresi: https://www.rtuk.gov.tr/Media/FM/Birimler/Kamuoyu/Kad%C4%B1nlar%C4%B1n%20Televizyon%20%C4%B0zleme%20E%C4%9Filimleri%20Ara%C5%9F%C4%B1rmas%C4%B1%20-2%20_0103.pdf.
- Roy, O. (2000). *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi* (Çev. M. Moralı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sancar, G. A. (2014). *Kamu diplomasisi ve uluslararası halkla ilişkiler*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Sayın, E. (2021). Türk dizileri dünyanın dört bir yanına köprü oldu. TRT Haber, Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/turk-dizileri-dunyanin-dort-bir-yanina-kopru-oldu-560791.html>.
- Sönmezoglu, F. (2005). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 5. Baskı.
- Şentürk, R. (2017). *Türkiye'de film endüstrisi*. İstanbul: Yedikapı Yayınları.
- Tayfur, N. A. (2023). Kırgızistan'da 'Türk filmleri haftası' başladı. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/kirgizistanda-turk-filmleri-haftasi-basladi/3058496>
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü dalga* (Çev. S. Yeniçeri). İstanbul: Koridor Yayınları.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, (2020). 2020 Performans Programı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Erişim adresi: <file:///C:/Users/User/Desktop/insani%20diplomasi/tika%20faaliyet%20raporlar%C4%B1/2020%20performans.pdf>.
- Uştuk, H. (11 Kasım 2019). ABD'den sonra en fazla dizi ihraç eden ülke Türkiye, Anadolu Ajansı, Erişim adresi: <https://www.aa.com/>
- Ünal, U. (2016). *Kamu diplomasisi-kalkınma yardımları ve algı araştırması çerçevesinde*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Vitamin TV, (2023). Erişim adresi: https://youtu.be/y5W5_s5P6gY?feature=shared
- Yazar, F. (2020). Kamu diplomasisi aracı olarak Türk dizi sektörünün değerlendirilmesi. *SSAD Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 529-541.
- Yıldırım, G. (2015). *Uluslararası halkla ilişkiler perspektifinden kamu diplomasisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Yılmaz, S. (2008). Uluslararası ilişkilerde güç ve güç dengesinin evrimi. *Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 27-65.

EXTENDED ABSTRACT

The use of mass media has become widespread in today's new world order, which has emerged as a result of globalization and technological progress, and also information has become available to all parts of the world, because it is produced in a very short time. In this process, technology not only reaches a greater number of users, but also continuously develops qualitatively, occupies an increasing place in human life, directly affects the way of life, gives people new habits. As the world becomes more and more global every day, transformations in the processes of political communication are taking place, and the borders between countries are becoming more flexible. It has become necessary to develop a global approach to solving social problems and to act together against these problems that societies cannot solve alone. In

this way, societies began to get to know each other's cultures more closely, and it became easier to transfer cultural values to other societies. Almagor (2002) argues that media organs may want to draw attention or convey a message to a particular issue, person, political structure, ideology, etc. Expressed as “cultural imperialism” (Erdoğan and Alemdar, 2005), this method of communication includes elements such as voluntary participation, encouragement of participation, and voluntary cooperation, and takes the form of self-adaptation and identification of the underdeveloped to the characteristics of the dominant culture. America can achieve results through Hollywood that it does not want to achieve through hard power threats such as pressure, coercion, economic sanctions and war. An example is the Rambo series. Although America failed to win a landslide victory in the Vietnam War, the movie would seem to suggest that America emerged from the war with a great victory. Likewise, it is seen that England is trying to save a similar image with the character of Bond. According to Ataç (2017), England, especially during the Cold War, when it was less visible than in previous years and lost many of its colonies to the US, brought its ideals and goals to the silver screen with a Bond character, thus affecting the audience and directed perception in the right direction. Turkish serials cover the whole world, especially in regions with an Ottoman past. In addition to generating financial income for their producers, series also become part of everyday life in the countries where they are broadcast and reflect Turkish culture, lifestyle, faith, language, historical and tourist sites, make it attractive and build Turkey's fan base in foreign public opinion. These series, reflecting the eastern way of life associated with family values and traditions, and the modern way of life at the same time, attract the attention of both eastern and western societies. According to Arik (2018), both Turkish viewers and other societies are faced with sections and characters that they can always encounter in everyday life, from their environment, relatives and friends in these series. Similarly, the cultural, historical, and social similarities of these countries to Turkey have been seen to play a key role as a reason why Turkish series are preferred over Latin American or Western series in the Middle East. Although there are many Turkish institutions in Kyrgyzstan that started working in Kyrgyzstan at different times, the perception of Turkey in Kyrgyzstan has been formed mainly through Turkish series broadcast in this country. Considering that the film industry is intensively used by states to generate soft power and positive results have been obtained, the formation of a positive perception of Turkey through series in Kyrgyzstan can be seen as a beneficial development in terms of strengthening ties between the two countries. In addition, serials bring not only economic benefits, but also long-term benefits that cannot be measured in money. For example, some Kyrgyz families are adopting some traditional behavior patterns from Turkish TV series, the Turkish language is spreading among the people through TV series, some families name newborns after the heroes of Turkish TV series, the number of people who want to visit the historical and geographical places shown in the series is growing. All this is an invaluable contribution of Turkish series to the development and dissemination of the culture, language and tourism of Turkey.

Kırgız Sinemasında Dramaturjik Bir Çözümleme: “Kızıl Elma” Filmi Örneği

Zeki OKYAY¹ ve Aydın YEŐİLYURT²

Öz

Dramaturjik çözümleme; sosyoloji, psikoloji, felsefe, tarih gibi disiplinler arası yaklaşımla yapılmaktadır. Dünya edebiyatında özel yeri olan Cengiz Aytmatov’un birden fazla edebi eseri sinemaya uyarlanmış ancak literatür taramasında ulaşılabildiği kadarıyla bu uyarlama filmlerin dramaturjik çözümlemesinin yapılmadığı saptanmıştır. Bu boşluktan ve disiplinler arası yaklaşımdan hareket eden çalışmada Cengiz Aytmatov’un sinemalaştırılan “Kızıl Elma” filmi; “konu, öykünün toplumsal düzlemi, sosyolojik/ekonomi politik arka plan, öykünün söylem düzlemi, tema, öykünün anlatı (narration) düzlemi, mekân tasarımı, kişileştirme tasarımı, bakış açısı, olaylar dizimi, olay çatkısı, krizler, doruk nokta, çözümme ve son, dramaturji perspektifinden rejı tasarımı, oyunculuk, ses ve müzik tasarımı, kamera arkasından önemli notlar” bakımından dramaturjik olarak analiz edilmiştir. Kırgız sinemasının edebiyat ile ilişkisinin Kızıl Elma filmi üzerinden ele alınış biçimi nasıl gerçekteymiştir? Filmde kalıplaşmış Sovyet ortak kimliği dışında ve Kırgızlara ait yaşam biçimleri, kültürleri vd. yerel unsurlar ne şekilde işlenmiştir? Sorularına yanıt aranmıştır. Bu perspektiften bakıldığında analizi yapılan “Kızıl Elma” filmi anlatı biçimi, kullanılan mekân, karakter seçimleri ve olayların dizilim kurgusuyla dramaturjik izleri bünyesinde taşıdığı görülmektedir. Ayrıca filmde sosyolojik ve şırsel dram yaklaşımları örtük bir dünya anlatısı da sunmaktadır. Öykünün içinde bulunan dramatik çatışma, kriz gibi olay akışları filmin hem görsel hem de söylem boyutu kattığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinemada dramaturji, Kırgız Sineması, Cengiz Aytmatov, Kızıl Elma filmi

A Dramaturgical Analysis in Kyrgyz Cinema: The Case of the "Red Apple" Movie

Abstract

Dramaturgical analysis is carried out with interdisciplinary approach such as sociology, psychology, philosophy and history. More than one literary works of Cengiz Aytmatov, which has special place in world literature, has been adapted to the cinema, but as far as can be reached in the literature review, it has been determined that the dramaturgical analysis of adapted films has not been made. Moving from this gap and interdisciplinary approach, Cengiz Aytmatov's "Red Apple" movie, which was made into cinema, has been analyzed dramaturgically from perspective of dramaturgy in terms of “subject, social plane of the story, sociological/economic political background, discourse plane of the story, theme, narration plane of the story, space design, personification design, point of view, plot, event frame, crises, climax, dissolution and end, directorial design, acting, sound and music design, important behind-the-scenes notes”. How was the relationship between Kyrgyz cinema and literature handled through the film Kızıl Elma, apart from the stereotypical Soviet common identity, the Kyrgyz lifestyles, cultures, etc.? How are local elements processed? Answers were sought for the questions. From perspective, it is seen that "Red Apple" film, which is analyzed, carries the dramaturgical traces with its narrative form, place used, character choices and sequence of events. In addition, film also presents an implicit world narrative with sociological and poetic drama approach. It has been determined that the event flows such as dramatic conflict and crisis in the story add both visual and discourse dimension to the film.

Keywords: Dramaturgy in cinema, Kyrgyz Cinema, Chingiz Aitmatov, Red Apple movie

Atf İçin / Please Cite As:

Okyay, Z. ve Yeşilyurt, A.(2024). Kırgız Sinemasında dramaturjik bir çözümleme: “Kızıl Elma” filmi örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 560-569. doi:10.33206/mjss.1287151

Geliş Tarihi / Received Date: 24.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.11.2023

¹ Arř. Gör. - Manas Üniversitesi, İletişim Fakóltesi, zeki.okyay@manas.edu.kg,

 ORCID: 0000-0002-9507-9414

² Arř. Gör. - Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakóltesi, aydn.yslyrt@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-3136-2437

Giriş

Dramaturg; tiyatro için oyun seçmek, oyunları irdelemek, sahnelenmesi işine yardım etmek, oyuncu seçmede, malzemelerin hazırlanmasında danışmanlık yapan kimse olarak tanımlanırken, dramaturji; oyun yazma ve yönetme bilgisi olarak Türk Dil Kurumu tarafından tanımlanmaktadır (TDK, 2011, s. 720). Oxford sözlüğüne göre dramaturjinin tanımı; dramatik metin yazma aktivitesi veya çalışması olarak yapılmıştır (Oxford University, 2010, s. 443). Alman ekolünün literatüre kazandırdığı bu kavram, İngiliz ekolünde de danışman ya da yönetmen olarak yerini almıştır (Nutku, 2001, s. 46). Her ne kadar kavramın bizatihi kendisini kullanmamış olsa da Aristoteles'in Poetika adlı kitabına kadar götürülebilir (Koivumäki, 2016) dramaturji ifadesi literatüre ilk olarak tiyatro ile girmiş ve tiyatrodaki klasik olarak nitelendirilen (17. ve 18. yy) dönemde de kullanılmıştır (Çamurdan, 1996). Aristoteles Poetika adlı kitabında tiyatrodan söz etmektedir (Aristoteles, 1976). 1767 yılında Lessing'in kaleme aldığı Hamburg Dramaturjisi (Lessing, 1869) ile halka ve gündelik yaşama yakınlaşma çabasıyla, zamanının metin, gösteri ve sahneleme tarzını geliştirerek dramaturgi çalışmaları başlamıştır. Zamanla tiyatronun çatısı altından arınarak kendine ait bir biçime dönüşmesinin yanı sıra (Mamet, 1997, s. 15) 20. Yüzyıl başlarında filmlerin çekilmeye başlamasıyla sinemada yer bulan dramaturji (Stutterheim, 2019, s. 19-20) hayatın zıtlıklarının anlamlandırılarak tekrar tekrar inşa edilme süreci ve beyaz perdeye özgü unsurlar eşliğinde ifade edilme biçimi olarak tanımlanmaktadır (Aslanyürek, 2007, s. 50). Bir filmin getirisinin büyüklüğü ve dil yapısının kuvvetli oluşu o filmin dramaturjik çözümlenmeleriyle mümkün olmaktadır (Dmytryk, 2003, s. 95) ve birçok senarist ve yönetmen kendi dramaturjilerini oluşturmaktadırlar.

Bugünün insanı şimdiye kadar geçen insanlık tarihinde en çok seyretme edimini gerçekleştirdiği dönemin içerisinde yaşamaktadır. Çünkü bir zamanlar sahne oyunları tiyatro gösterisinin tek iletişim yöntemiydi, ancak bugün dramatik gösteriler ve anlatılar; sinema, televizyon, radyo, video gibi yollarla seyirciye ulaşmaktadır. (Esslin, 1996, s. 13). Bireyin yaşadığı hayatı değerli hale getiren, belli bir zaman ve belli bir mekânda sebep sonuç zinciri içerisinde ele alınan anlatı (Bordwell ve Thompson, 2006, s. 89-90), olaylar silsilesini en ince ayrıntılarıyla birlikte ifade etme olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011, s. 130).

Buradan hareketle anlatı yapısını bünyesinde barındıran bir film, sözü edilen olaylar silsilesi etrafında dönen ve dramatik yapısı olan film olarak nitelendirilmektedir (Chandler ve Munday, 2018, s. 27). Anlatılarda film bir olayla başlamakta (Todorov, 1995, s. 233-234), giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden meydana gelmektedir (Topçu, 2004, s. 58). Sahneler birbirinin devamı niteliğindedir (Oluk Ersümer, 2013, s. 103) yani sekanslar sebep sonuç ilişkisi üzerinden birbirine bağlıdırlar (Uğur ve Yılmaz, 2016, s. 211-214). Bu tarz anlatı filmlerinde seyircinin aldığı haz artırılmak istenmektedir. Bu durum doruk noktasında tavan yapmaktadır. Çünkü her anlatı filminin kendine özgü doruk noktası bulunmaktadır (Tuğan, 2018, s. 132).

Doruk noktasında, sahneler arasında kahramanın yaşadığı engellerde gaye seyircide gerilim ve gizem uyandıran duyu yüklü anlam inşaları oluşturmaktır. İşte tam bu noktada dramaturjinin amacı ortaya çıkmaktadır. Dramaturjinin amacı; bir filmdeki sahneler arası devam eden engellerin çözüme ulaşması noktasında film yönetmeni ya da senaristi tarafından yardım edilmesi olarak ifade edilmektedir. Ayrıca dramaturjik yapımda uygun sahneler, özgün roman veya hikâyeye uyarlamaları tercih edilebilmektedir (Koivumäki, 2016). Yani dramaturgi; bir hikâyeyi aktarmak için anlatı yapısına ait unsurları (tema, anlatı, anlatının nasıl aktarıldığı, çatışma, düğüm, zaman, mekân, sahneler arası bağlantılar, sebep-sonuç zincirleri, ışık, ses, müzik ve kurgu kullanımı gibi) nasıl kullanacağını seçme bilgisine dayanmaktadır. Aynı zamanda dramatik yapı unsurlarını oluşturan bu öğelerin nasıl düzenlendiğinin (Çamurdan, 1996, s. 58) ve nasıl kullanıldığının analizini yapmak da sinema dramaturjisinin film analiz yöntemlerini oluşturmaktadır (Sözen, 2017, s. 23).

Ulaşılabilir literatür taramasında Cengiz Aytmatov'un da birçok kitabı sinemaya uyarlanmış ancak uyarlanan filmlerin içerisinde dramaturjik çözümlenmesi yapılan eser bulunmamaktadır. Bu boşluktan hareketle çalışmada edebi eserleri dünya çapında karşılık bulan Cengiz Aytmatov'un yazdığı ve Elga Lindina, Tölömüş Okeyev ile senaryolaştırdığı, Tölömüş Okeyev'in yönettiği "Kızıl Elma" filmi Sözen'in (2013) "Sinemasal Dramaturgi ve Örnek Bir Çözümleme" adlı makalesinde ortaya koyduğu dramaturjik sinema çözümlenmesi modeli kullanılarak analiz edilmiştir.

Sinemada Dramaturji: Sovyet ve Kırgız Sineması

Rusya'da 27 Ağustos 1919 tarihinde bir kararname ile sinema devletleştirilmiş, yaygın adıyla VGİK olarak bilinen ilk film atölyesi 1919'da Moskova'da kurulmuş (Stutterheim, 2019, s. 21) 1921-1924 yılları

arasında Sovyet sinemasında üç akım öne çıkmıştır: Deziga Vertov’un Sinema-Göz, Grigori Koşintzev ve Leonid Terauberk ile arkadaşlarının oluşturduğu FEKS (Eksantrik Oyuncu Fabrikası) ve son olarak Kuleşov’un Devlet Sinema Okulundaki atölyesi (Yıldız, 2015, s. 61-62). 1917 Ekim Devriminden sonra ülkeyi yöneten Lenin 1922 yılında; “sinema tüm sanatların en önemlisidir ve film programları eğlence ve eğitimi dengelemelidir” çıkışı (Thompson & Bordwell, 2003, s. 123), Devlet Film Okulu’nda eğitim veren (1925-1930) Lev Kuleşov’un atölyesi (Clarke, 2012, s. 146), konstruktivizm anlayışı (Erdikmen, 2015, s. 51) Sovyet Sinemasının geleceğini şekillendiren etkenler arasında görülmektedir. Daha çok resim, heykel, mimarlık gibi alanlarda görülen sonraları tiyatrodan da boy gösteren (Schitzer, Schitzer, & Martin, 2003, s. 16) Türk Dil Kurumuna göre “kurmacılık” anlamına gelen konstruktivizmin (TDK, 2023) temsilcisi olan konstruktivistler sanatçıyı; toplum yararına yeni inşalar yapan (Petric, 2000, s. 21) halkta görüş birliği oluşturan mühendisler olarak görmektedirler (Medin, 2018, s. 44). Bu amaç doğrultusunda Sovyet Sinemacıları kurguyu kullanmak istemişlerdir (Yengin, 2015, s. 130-131). Kurgu deyince akla Vertov, Eisenstein gibi isimler gelmektedir. Vertov sahnelenmiş görüntüleri ustaca kurgulayabilmektedir (Hicks, 2007). Sinemada kurgu sorununa değinen Eisenstein (1984, 1985) ise kurguyu film yönetmeninin hayatı algılama biçimi olarak görmektedir. Çeşitli edebiyat biçimleri ve türleri ile ilişki içerisinde gelişimini hızlandıran Sovyet Sineması için dramaturjisi (Министерство культуры Российской Федерации, 2011, s. 6) hayati önem taşımaktadır (Rudnev, 2015, s. 62). Bu noktada Sovyet yönetmenlerinin çığır açan keşifleri temel öneme sahip olmakla birlikte sinema sanatının ihtiyaçları arttıkça sinema dramaturjisi de gelişim göstermektedir (Turkin, 2007).

Kırgızistan’ın ilk sinema gösterimleri Rus biçimcilere ait olmakla birlikte (Luzanova, 2015), ilk sinema film gelişimleri de yine Sovyetler zamanına denk gelmektedir (Akman, Jamankulova, & Ayhan, 2014). Film üretimiyle ilgili geniş bir üne sahip olmadığı söylene de (Chapron, 2010) Kırgız Sinemasının ilk uzun metraj filmi 1955 (Rus film yapım şirketi: Mosfilm) yılında çekilerek 1960-1980 arasında altın çağını yaşadığı söylenmektedir (Güngör, 2023). Bugün ünü dünyaya yayılan Cengiz Aytmatov’un o yıllarda öyküleri sinemaya uyarlanmaya başlamıştır ve Kırgız Sineması Cengiz Aytmatov ile birlikte anılmaktadır (İri, 2007, s. 45). 1991 yılında bağımsızlığını alan Kırgızistan’da sinema üretimleri 2010 yılından sonra hız kazanmış (Dzhumakmatova, 2023) ve yeni sinema dönemi başlamıştır (Moldaliev, 2010).

Yöntem

Kırgız sineması Sovyet sinemasıyla eş zamanlı ve iç içe geçmiş bir vaziyette gelişim göstermiştir. Sovyet sinemasının genel özelliklerine bakıldığında dinamik kurgunun ön plana çıktığını görmekteyiz. Sovyet sinemacılar dünya sinemasında kurgunun ilk uygulayıcıları olarak nam salmışlardır. Yine toplumsal kültürel öğelere sıklıkla yer veren Sovyet sineması edebiyat ile de sıkı ilişki içinde olmuştur. Edebiyat-sinema ilişkisi bağlamında Sovyet sineması; “tanıdık olandan çıkarma (defamiliarization), ön plana taşıma ya da öne çıkarma, çelişkinin anlatılması, sembollerin üretilmesi ya da yönetmenin estetik kaygılarından farklı olarak olguya dair kişisel tavrının eserin içinde üretilmesi” gibi özellikleri bünyesinde taşımıştır. Ayrıca Sovyet sinemasında Politik ve toplumsal konulara odaklanmıştır. Sovyet filmlerinde genellikle Sovyet kimliğine, kolektivist toplumsal ideolojiye ve sosyalizme bağlılığa yer edinmiştir.

Bu çalışmada amaç, Kırgız sinemasının baş yapıtlarından biri olan Kızıl Elma filminin dramaturjik çözümlemesinin yapılarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

- Kırgız sinemasının edebiyat ile ilişkisinin Kızıl Elma filmi üzerinden ele alınış biçimi nasıl gerçekleşmiştir?
- Filmde kalıplaşmış Sovyet ortak kimliği dışında ve Kırgızlara ait yaşam biçimleri, kültürleri vd. yerel unsurlar ne şekilde işlenmiştir?

Cengiz Aytmatov’un yazdığı ve Elga Lindina, Tölömüş Okeyev ile senaryolaştırdığı, Tölömüş Okeyev’in yönettiği 1975 yapımı “Kızıl Elma” filmi tarihsel bağlamda dönemin Sovyet sinemasında toplumsal değerlerin, özellikle Kırgızların lokal karakteristik ve kültürel kodlarının gösterime sunulduğu ve kültürel göstergelerin sevgi bağlamında zirveye çıktığı önemli bir film olarak tarihe geçmiştir. Eserleri 100’ün üzerinde dile çevrilen Cengiz Aytmatov’un klasiklerinin başında gelen Kızıl Elma filmi çeşitli dillerde altyazılı ve dublaj olarak 1975 yılından günümüze kadar başta Kırgızistan ve eski Sovyet ülkeleri olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde gösterile gelmektedir. Filmin çekildiği yıllarda Kırgızistan’da ilk renkli filmler yapılmıştır. Ayrıca 1975-1985 yılları arasında Kırgızistan’da film stüdyoları, sinemalar ve tiyatro merkezleri her geçen gün artmaya başladı. 1982 yılında Kırgızistan genelinde 63 film yapım merkezi, faal vaziyette 15 sinema, 3 yazlık sinema ve 18 film yapım okulları bulunmaktaydı 1975-1985 yılları arasında Sovyetler Birliğinde her yıl onlarca film yapılmıştır. (Cumakmatova, 2020, s.5). Filmin çekildiği

yıllarda ülkenin geniş coğrafyaya ve farklı etnik gruplara sahip olması sinema sektörüne de etki etmiştir. Sovyet hükümeti sinemayı halka ulaşmada, halkı kendi benimsediği ve uygulamak istediği politikaları kabullendirmeye yönelik önemli bir araç olarak kullanmıştır. Dolayısıyla filmin çekildiği yıllarda Sovyetler Birliği içindeki özerk cumhuriyetlerde onlarca filmin çekilmesine rağmen bir takım sansür veya filtreleme unsurları kullanılmıştır. Öyle ki Sovyet yönetimi tarafından yönetimin, ideolojik düşünce yapısının, kollektivizt sovyet kimliği unsuruna ters düşecek filmlere tamamen ya da kısmi sansür uygulandığı açıkça görülmektedir. Yine devlet tarafından verilen film yapım destekleri ancak az önce belirtilen unsurları ihlal etmeyen yapımcılara verilmekteydi. Özel film yapımcılarının da düşük bütçe ile uzun metrajlı film yapımı gerçekleştirmesi oldukça zordu. Yine Sovyet sinemasında ülkenin geniş coğrafyası ve farklı arazi yapısına sahip olması nedeniyle de çeşitli fiziki engellerle de karşılaşmak söz konusuydu. Bütün bu hususlar göz önüne alındığında çalışmanın örneklemini olarak Kırgız sinemasının başatlarından olan Kızıl Elma filmi seçilmiştir. Bir başka ifadeyle Kızıl Elma filmi;

- Dünya'nın en tanınmış yazarlarından biri olan Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un kaleme aldığı Kızıl Elma eserinin filme uyarlanması,
- Kırgız sinemasında birçok önemli yönetmen ve filmlerin olmasına karşın Kırgız sinemasının öncülerinden olan Cengiz Aytmatov'un eserlerinden uyarlamaların kendine münhasır bir konumda yer alması,
- Filmin sadece Kırgız sineması için değil aynı zamanda eski Sovyet ülkelerindeki sinema sektöründe de büyük değer görmesi,
- Edebi eserde yer alan olay örgüsü ve konu bütünlüğü'nün filmde ne şekilde ele alındığının ortaya konulması,
- Filmin 1975 yılından itibaren günümüze kadar izleyiciler tarafından baş yapıtlardan biri olarak görülmesi ve gösterimlerin devam etmesi (film haftaları, büyük film festivalleri vb.),
- Kırgız kimliğine ait öğelerin filmde yer alması,
- Yönetmen Tölömüş Okeyev'in meslek hayatında dönüm noktası baş eser filmi olması gibi sebeplerden ötürü bu film örnekleme olarak tercih edilmiştir.

Dramaturjik film çözümlemeleri esas itibarıyla edebiyat ve sinema ilişkisi temelinde dayanmaktadır. Öyle ki bu tür çözümlemelerin yapıldığı bilimsel çalışmalar incelendiğinde edebi eserlerden film ya da dizi analizleri karşımıza çıkmaktadır. Kızıl Elma filmi de Cengiz Aytmatov'un edebi eserinden esinlenerek filme uyarlanması nedeniyle bu çalışmada dramaturjik film çözümlemesi tekniği kullanılmıştır. Dolayısıyla çözümlemede kullanılan yöntem edebiyat-sinema ilişkisi bağlamında amaca hizmet ettiği düşünülmektedir.

Cengiz Aytmatov'un yazdığı ve Elga Lindina, Tölömüş Okeyev ile senaryolaştırdığı, Tölömüş Okeyev'in yönettiği 1975 yapımı "Kızıl Elma" filmi; "konu, öykünün toplumsal düzlemi, sosyolojik/ekonomi politik arka plan, öykünün söylem düzlemi, tema, öykünün anlatı (narration) düzlemi, mekân tasarımı, kişileştirme tasarımı, bakış açısı, olaylar dizimi, olay çatkısı, krizler, doruk nokta, çözümme ve son, dramaturji perspektifinden reji tasarımı, oyunculuk, ses ve müzik tasarımı, kamera arkasından önemli notlar" dramaturjik perspektiften manuel olarak analiz edilmiştir. Analiz yönteminin temeli Sözen'in (2013) "Sinemasal Dramaturji ve Örnekleme Bir Çözümleme" adlı makalesinde ortaya koyduğu dramaturjik sinema çözümlemesi modeli kullanılarak oluşturulmuştur. Filmin künyesi verildikten sonra her bir konu başlığı altında bulgular değerlendirilmiş sonuç kısmında tartişılmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Filmin Künyesi

"KIZIL ELMA" FİLMİ	
Yılı:	1975
Senaryo:	Cengiz Aytmatov, Elga Mihailovna Lındina, Tölömüş Okeyev
Yönetmen:	Tölömüş Okeyev
Yardımcı Yönetmenler	S. Kurmanov, T. Razzakov
Oyuncular:	Süymönkul Çokmorov (Temir), Sabira Acibekova (Sabira), Tattübü Tursunbayeva (Yabancı Güzel), Anara Makekadırova (Anara), Sabira Kumuşaliyeva (Bekçi), Bakı Ömüraliyev (Yan oyuncu), Aliman Cangorozova (Yaşlı Kadın), Asanbek (Arsen) Umuraliyev, Ş. Ablayev, S. Satıvaldiyeva, Çorobek Dumanayev
Görüntü Yönetmeni:	Konstantin Orozaliyev
Sanat Yönetmeni	Cambul Cumabayev
Ses Operatörleri:	Yuriy Şein
Prodüksüyon	KırgızFilm
Montaj	R. Şerşenov
Süre	70 dakika
Dili	Kırgızca ve Rusça

Konu

Ressam olan Temir gençlik yıllarında âşık olduğu kız ile aralarında geçen anılar filmin esas konusunu ifade etmektedir. Temir'in duyduğu aşk kızıl elma üzerinden simgeleştirilmiştir. Temir gençlik yıllarında çağdaşlarıyla birlikte vakit geçirirken yaprakların döküldüğü sonbaharda büyükçe kızıl bir elma bulur. Bu elmayı hoşlandığı kıza verir. Ancak kızdan karşılık göremez. İlerleyen zamanda sunucu Sabira ile evlenir. Anara adında kızları vardır. Temir ve Sabira'nın evliliği sıkıntılı günler geçirmektedir. Ayrılmak isteyen Sabira Oş şehrine taşınır. Annesine duyduğu özlemi her fırsatta dile getiren Anara, babasına annesinin geri dönmesini söylemektedir. Anara'da Temir gibi çayırdaki büyükçe kızıl elma bulur ve onu ilk tadan kişinin mutlu olacağını kızına söyleyen Temir, Anara ile buldukları elmayı birlikte annesi Sabira'ya vermeleri gerektiğini söyler. Film yine sonbaharda sona erer. Filmde, kızıl elma Temir'in aşkının karşılık görmediği bir simge olmuştur.

Öykünün Toplumsal Düzlemi

Öykü genel olarak aynı toplumsal düzlem üzerine söylemler ile örülü sinematografik anlatılardan oluşmaktadır. Öykünün toplumsal düzlem alanı entellektüel yaşamdır. Bu çerçevede oyuncuların kıyafetleri ve gündelik işleri modern şehir yaşantısı ile paralellik göstermektedir. Temir'in resim sanatı çalışmaları ve Sabira'nın televizyon programı sunma faaliyetleri gibi olaylarla entellektüel yaşantısı tanımlanmıştır. Bu toplumsal düzlemde Sovyetler Birliği dönemindeki sosyolojik tabakalara değinilmiştir. Ana karakter Temir'in gençlik aşkına olan duyguları üzerine öykü anlatıları inşa edilmiştir.

Sosyolojik/Ekonomi Politik Arka Plan

Öykü toplumsal düzlem alanında sunulan karakterlere paralel olarak bazı gösterimlerle sosyolojik ve ekonomi-politik arka plan ile ilgili veriler aktarmaktadır. Örneğin Temir ressamdır ve geçimini bu alanda sürdürmektedir. Yine ikinci ana karakter olan Sabira'da program sunucusudur ve aydın bir kişiliğe sahiptir. Filmde Kırgız kültürüne de milli kıyafet, kalpak ve sözler, Manasçı ile yer verildiği sosyolojik yapıdan kesitler aktardığına şahit olmaktadır.

Öykünün Söylem Düzlemi

Filmdeki öykünün söylem biçimleri incelendiğinde karakterler içinde bulunduğu toplumu temsil etmektedir. Filmin söylemsel düzleminde tüm karakterler aynı sınıfsal statüye sahip değildirler. Temir'in gençlik aşkına duyduğu hisleri yaptığı portrelerde ve söylediği güzel sözlerde görmekteyiz.

Öykü söyleminde var olan Sovyet Kırgızistan'ın Bişkek'inde ressam olarak çalışan Temir'in gençlik aşkına karşı duygu yoğunluğuna ilişkin Temir'in söylemleri ana hatları çizmiştir. Bu durum dönemin toplumsal koşullarına ilişkin çerçevede aşk, sevgi gibi ortak toplumsal duygulara da işaret ederken, herkesin toplumun her kesiminin belirli bir amaç etrafında toplandığını belirtmektedir. Öyküde Temir'in hayalindeki aşka sahip olamaması yaşadığı hüznün ve hayal kırıklığı da filmde aktarılan ortak söylemlerden olmuştur. Filmde geçen *Temir'in hoşlandığı kıza verdiği kızıl elmanın başka bir adamla bu elmanın tüketilmesi* bu ortak uzlaşım alanını oluşturmaktadır.

Tema

Filmde entellektüel bir ailenin yaşamı aktarılır. Ressam Temir ile sunucu Sabira'nın yaşamı çevresindeki insanlara mutlu görünse de aslında tam tersi tartışma ve anlaşmazlıkların olduğu resmedilir izleyici kitleye. Temir'in yaşadığı karşılıksız aşk üzerine kurulu olan öykünün konusunu özgün kılan tema Temir'in aşkının kırmızı elma ile bağdaşmasıdır. Filmin kırılma noktası kızıl elmayı bulan Temir'in aşkının sevdiği genç kız tarafından karşılık görmemesidir. Temir gençlik yıllarında tanımadığı genç bir kıza gönlünü kaptırır. Uzun süre geçe de bir türlü genç kıza düşünmeden edemez. Sonbaharın son dönemlerinde yaprakları dökülen ağaçlardan birinde kıpkırmızı ve tatlı olduğunu söylediği büyükçe bir kırmızı elma bulan Temir bunu gönlünü kaptırıldığı genç kıza vermeye karar verir. Güzel genç kız elmayı alır almaz, başka bir adama gider ve Temir ile birlikte olamaz. Sabira hayat arkadaşı Temir ve kıza Anara için yaşadığını fark ettikten sonra onarsız yeni bir yaşama başlamaya karar verir. Filmin sonunda yeniden sonbaharın son zamanlarıdır. Temir ağaçların arasında resim çizerken kıza Anara kırmızı elma bulur. Babasına bulduğu elma ile gelen Anara babasının acılı, tatsız hayatına yeni bir sayfa açmasına neden olur.

Öykünün Anlatı (Narration) Düzlemi

Anlatı baş kahraman Temir'in ağızından yani birinci şahıs üzerinden gerçekleşmektedir. Filmin tamamında birinci şahsın ya da hikâye anlatıcısının Temir'in başından geçen olaylar ve sevdası filmin anlatı çatısını oluşturmaktadır. Bu anlatılar kapsamında öykü anlatısının ilk kısmında ressam Temir'in sonbaharda gerçekleşmesi imkânsız olan yapraklarını dökten ağaçtan bir kırmızı elma bularak onu gönlünü kaptırıldığı kıza vermesidir. Bu durum filmdeki ana iletinin aktarılmasıdır. İkinci bölümünde sunucu Sabira ile evlenen Temir'in kıza Anara'nın babası gibi sonbaharda bulunması zor olan kızıl bir elma bulmuştur. Bu bölümde anne Sabira ise Temir ve kıza Anara ile birlikte yaşamak istemez. Bu durum Temir'in mutsuzluğunun yaşamı boyunca sure geldiğini göstermektedir. Ne var ki Anara'nın bulduğu kızıl elma ile Temir tüm acılarını unutup yeni bir hayata başlamaya karar verir.

Mekân Tasarımı

Öyküde mekân tasarımı toplumsal temsillere ilişkin şekilde dizayn edilmiştir. Öykünün geçtiği mekanlar anlatılara uygun şekildedir. Program sunucusu olan Sabira'nın mesleğinin yansıtıldığı sahneler televizyon stüdyolarında geçmektedir. Filmde, ressam olan Temir ise doğa ortamlarını ve Sovyetlere ve Kırgız milli değerlerine ilişkin çizimleri için gerekli olan tüm alanlar kullanılmıştır. Film genel olarak sonbahar mevsiminde geçtiği için açık mekanlara daha fazla yer verilmiştir. Evlerin içinde geçen sahneleri oldukça az düzeyde gösterilmektedir. Film mekanlarında farklı alternatifler kullanılmasında gözetilen temel özellik Sabira ve Temir'in entellektüel yaşamlarının izleyiciye aktarımıdır. Net olarak zaman sonbahar olarak belirtilmiştir. Bu durum ağaçların yapraklarını dökmesinden ve karakterler arasındaki konuşmalardan anlaşılabilir.

Kişileştirme Tasarımı

Temir, Sovyetler Birliği döneminde tanınmış bir ressamdır. Kişilerin kara kalem çalışmasından doğanın güzelliklerine varıncaya kadar farklı çalışmalara imza atmıştır. Sabira ise televizyonda program sunucusu olarak çalışmaktadır. Film öykü ve kişi odaklı bir anlatıdan ibarettir. Burada önemli olan hem kişiye yani sevgisine karşılık bulamayan Temir'e ve onun yaşamı boyunca başından geçen öyküsüne odaklanılmıştır. Filmin adından da anlaşılacağı üzere öykü Temir'in ve kıza Anara'nın bulduğu kırmızı elmanın, onların yaşamında özellikle Temir'in karşılık görmeyen sevdasının yansıtılması söz konusudur.

Olaylar ve öykü Temir'in etrafında şekillenirken, izleyiciye sunulan duygular da yine Temir'in duygularıyla aynı olması beklenmektedir.

Öykünün içinde geçen karakterler kişilik özellikleriyle entellektüel kişilikler niteliğine sahiptirler. Bu kısımda giyim-kuşamlarıyla baş karakter olan ressam Temir, sevdasına karşılık bulamayan hayatı boyunca aradığı mutluluğu yakalayamayan bir kişiliğe sahiptirler.

Bakış Açışı

Öykünün bakış açışı ressam Temir'in gözüyle sunulmaktadır. Dolayısıyla izleyici öyküyü algılamak için Temir'in bakış açışını temel almaktadır. Temir konumu itibarıyla olayları ve öyküyü aktaran birinci şahıs olduğundan olaylar, birinci kişi bakış açışı üzerinden izleyici ile buluşmaktadır. Bu bakımdan karakterler izleyicisine dönemin entellektüel ve aşık kişilik tutumlarıyla aktarılmış, bu sebeple karakterlerle izleyici arasında bir özdeşleşme beklenilebilir.

Olaylar Dizimi

Öyküde her ne kadar geçmişi anlatıyor gibi gözüksün de film eş zamanlı şekilde anlatılmakta, öyküleme bu eş zaman çerçevesinde şekillenmektedir. Öykü de Temir'in anlatısıyla geçmiş yıllardaki yaşamı ve karşılık görmeyen sevdasına film boyunca yer verilmiştir. Temir'in bulduğu kırmızı elma ile çektiği aşk acısı görsele dönüştürülerek olayların somutlaştırıldığı görülmektedir.

Olay Çatması

Çatki perspektifinden bakıldığında olay örgüsü üç kırılma noktasından oluşmaktadır. Bu kırılma noktaları aynı zamanda öykünün karakterleri etrafında şekillenmesini sağlayan devinimlerdir. Bunlardan ilki ressam Temir'in bulduğu elmayı gönlünü kaptırdığı kıza vermesidir. Filmde sonbahar mevsiminde ağaçların yaprak döktüğü o anlarda bulduğu büyükçe kırmızı elma karşılık görmediği sevdası ile özdeşleşmiştir. İkinci devinim Sabira'nın evi terk ederek Oş şehrinde yaşamaya karar vermesidir. Temir'in aradığı mutluluğu Sabira'da da bulamaz. Üçüncü devinim ise Anara'nın bulduğu elma ile Temir hayatına yeni bir sayfa açmaya karar verir. Film Temir ve kızı Anara'nın eve dönmek üzere yolda oldukları sahne ile film sona erer.

Krizler

Öyküde bazı krizler göze çarpmaktadır. Bu krizler aynı zamanda izleyicinin merak duygularını harekete geçiren unsurlardır. Filmde iki temel kriz yer almaktadır. Bunlardan ilki Temir'in kızıl elmayı sevdiği kıza verdiği andır. Ancak Temir ne var ki kızdan beklediği karşılığı alamaz. İkincisi ise Sabira ile Temir'in gölün kıyısında konuşurken birden Sabira'nın Temir'e kızarak orayı terk etmesidir. Burada Sabira, Temir ve kızı Anara'dan uzakta yaşamak ister.

Doruk Nokta

Öykünün doruk noktası Temir'in uzun süredir peşinde onu takip ettiği merakla hep onu izlediği genç kıza cesaretini toplayıp kızıl elmayı vererek açılmasıdır. Ne var ki Temir genç kızdan beklediği dönüşü alamaz.

Çözüm ve Son

Öykü Anara ve Temir'in eve doğru yolculuk yaparken kızıl elmayı ilk tadan kişinin mutlu olacağını Temir'in kızı Anara'ya söylemesiyle Anara'nın kızıl elmayı babası ile birlikte bulduklarını ve annesi Sabira'ya beraber verelim baba demesi ile sona erer. Bu konuşmalar Temir'in hayatına yeni bir başlangıç yapmaya karar vermesini sağlamıştır.

Dramaturji Perspektifinden Reji Tasarımı

Öykünün temel kurgusu filmin sinematografik alanındaki anlatımına dayanmaktadır. Filmin açılışında Temir gençlik yıllarında şehrin sokaklarında sık sık rastladığı herkes için sıradan bir genç kıza gönlünü kaptırmasıdır. Kütüphane de çalışan genç kız ile göz teması kuran Temir onunla hep konuşmayı dener ancak bir türlü bunu yapamaz. Bu esnada sahnede genç kız ile Temir arasında diyalog yer alır. Bu durum izleyicilerde bir merak duygusu uyandırır. Ancak bunun bir süre sonra gerçekte olmadığı hayali olduğu ortaya çıkar.

Mekan olarak çeşitli mekanların kullanılması gündelik hayata dair açıklamaların daha açık betimlenmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca öykünün başlangıcında sonbahar mevsiminden sahnelerin olması ve Temir'in bu zaman zarfında şehrin sokaklarında sevdalandığı kıza takip etmesi ve bulduğu kızıl elmayı ona vermesi yer alır ve yine film sonbahar mevsiminde bu kez kızı Anara'nın kızıl elmayı aynı şekilde sonbahar mevsiminde bulması ve Temir ile Anara'nın arabayla eve dönmeleri ile sona erer.

Oyunculuk

Oyunculuk olarak filmi baştan sona, kendinden emin yapısı ve rolünü ustalıkla ifa eden ressam Temir karakteri sürüklemektedir. Temir'in gönlünü kaptırdığı Genç kız karakteri ve Sunucu Sabira ise Temir ile birlikte başrolü paylaşan diğer karakterlerdir. Filmdeki oyuncuların rollerinde karakterle bütünlük görülmektedir. Temir'in yaşama tutunmadaki en büyük destekçisi kızı Anara olmuştur.

Ses ve Müzik Tasarımı

Öykünün tamamı çeşitli mekânlarda geçen ve çok değişkenin olduğu bu anlatıda, seyircinin öyküdeki gerçekliği hissedebilmesi için araba ve stüdyodaki sesler ile günlük yaşamın içinde yer alan diğer tüm ses

efektleri filmde kullanılmıştır.

Kamera Arkasından Önemli Notlar

Filmde çekilen Temir ve Sabira'nın evleri Cengiz Aytmatov'un eskiden yaşadığı evidir. Filmdeki bütün resimler baş aktör Süymönkul Çokmorov tarafından yapılmıştır. Film fotoğrafçısı alkol bağımlısı olduğu için aktörlerin tamamı fotoğraf çekilmemiştir. Filmdeki kırmızı elmayı özel olarak seçip filmde geöen sahnede özel olarak asılarak çekim yapılmıştır (<http://mediamanas.kg/> 19.04.2023).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Dramaturji hikâyenin ařamalarını kontrol eden, ortaya konulan dűřünsel (söylem) düzlem anlatı boyutuyla olan iliřkilerini inceleyen bir analiz tekniğidir.

Eser ortaya koymaya entegre bir fikir evresiyle gerçekleştirilen çözümlenimin neticesinde ifadenin ne düzeyde doğru olduğu belirlenebilir. Filmin konusu, nedenselliği, imgeleri, olaylarının sıralanışı, oyunculuğu ve ses tasarımı gibi prensipleri, söylemini oluşturan esas unsurlarıdır. Bundan dolayı bütün filmler, ana fikirden hikâyeye, film metninden çerçevesi belirlenmiş anlatıya dek bütün boyutlarının strüktür ve mana açısından incelenip sinematografik estetik bakış açısından değerlendirme ihtiyacı arz etmektedir. Bir başka bir ifadeyle dramatik fiiliyat ile sinema anlatı sanatındaki görsel şekillenme arasındaki paralellik ne seviyede ortaya konulduğu bulunmalı, eđer varsa eksiklikler bunlar giderilmelidir. Çünkü etkili ve dűřündürücü temayı bünyesinde barındıran ancak dramaturji türü gerçekleştirilmeyen filmlerin büyük bir bölümünde mana açısından yitikleri bulunmaktadır.

Dramaturji analizi yapılan filmlerde bir takım cevap aranmaktadır. Anlatı sosyolojik perspektiften bir paha ifade ediyor mu: olay nesnellik prensibine uygun mu; hikâye ve şahışların birbirleriyle olan bağlarını doğrusal düzlemde mi kurmuş: olaylar arasındaki çatışmalar ne derece mana taşıyor; yönetmen perspektifinden yapılan tasarımı filmin söylemini konu ediniyor mu gibi sorulan sorulara cevap bulunmaya çalışılmakta ve film dramaturji perspektifinden net olarak tanımlanmaktadır.

Ortaya konulan bu sorular çerçevesinde Kızıl Elma sineması ele alındığında geniş bir bütçeyle, farklı mekân ve geniş oyuncu kadrosuyla inşa edilen gerçek bir dramaturji türünden geömiş olduğu ifade edilebilir. Öyküdeki olay aşamalarında, bir yandan sosyal çalkantılar, bir başka yandan ise bireyin anlayış ve aktarımından meydana gelen tutum değerimleri ve bunların aralarındaki kısır döngü ilişki anlatıda tutarlı olarak kurgulanmış ve bu nedenle de film, toplumsal, şişsel dram yaklaşımı bağlamından kapalı olan bir dünya anlatısıyla görünür kılmaktadır.

Etik Beyan

"Kırgız Sinemasında Dramaturjik Bir Çözümlenim: "Kızıl Elma" Filmi Örneği" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Makale için etik kurul izni zorunluluğu bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşitittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değerildir.

Kaynakça

- Akman, E., Jamankulova, R., & Ayhan, N. (2014). Emergence And Representation Of Identity Through Cinema In Kyrgyzstan After Collapse Of Soviet Union. *Ulakbilge*, 2(4), s. 77-86.
- Aristoteles. (1976). *Poetika*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aslanyürek, S. (2007). *Senaryo Kuramı* (3 b.). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Chandler, D. ve Munday, R. (2018) *Medya ve İletişim Sözlüğü*. (Çev. B. Taşdemir). İstanbul: İletişim yayınları.
- Chapron, J. (2010). A Little History of Recent Kyrgyz Cinema. *Studies in Russian and Soviet Cinema*, 4(2), s. 210-213. doi:<https://doi.org/10.1386/srsc.4.2.210>.
- Clarke, J. (2012). Sinema Akımları Sinema Dünyasını Değerştiren Filmler. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Cumakmatova, E. (2020). Otsenka polojeniya del v kinoindustrii i sootvetstvuyuşih zakonodatelnih aktov v Kirgıztstane, Proekt: "Usilen,ye kinoindustrii v Tsentrolnoy Azii"
- Çamurdan, E. (1996). *Çağdaş Tiyatro ve Dramaturji*. İstanbul: MitosBOYUT Yayınları.

- Bordwell, D. ve Thompson, K. (2006). *Film Art an Introduction*. USA: The McGraw-Hill.
- Dmytryk, E. (2003). *Sinemada Yönetmenlik*. İstanbul: İzdüşün Yayıncılık.
- Dzhumakmatova, E. (2023, 4 14). http://en.unesco.kz/_files/574_Working%20Document%20RUS%20Annex.pdf adresinden alındı.
- Eisenstein, S. M. (1984). *Film Duyumu*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Eisenstein, S. M. (1985). *Film Biçimi*. (N. Özön, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Esslin, M. (1996). *Dram Sanatının Alanı Dram Sanatının Göstergeleri Sahne, Perde ve Ekrandaki Anlamları Nasıl Yaratır*. (Çev. Ö. Nutku) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erdikmen, A. (2015). Rudolf Julius Arnhem. Z. Özarslan içinde, *Sinema Kuramları II* (p. 35-58). İstanbul: Su Yayınevi.
- Güngör, A. (2023, 04 12). <http://gungorname.com/2021/04/24/kirgizistanin-odullu-filmleri/>.
<http://gungorname.com/2021/04/24/kirgizistanin-odullu-filmleri/>
<http://gungorname.com/2021/04/24/kirgizistanin-odullu-filmleri/> adresinden alındı.
- Hicks, J. (2007). *Dziga Vertov Defining Documentary Film*. London: I.B.Tauris & Co Ltd.
- İri, M. (2007). Küreselleşme Ve Kırgızistan Sineması: Bir 'Yabancı Sinema' Dili Üzerine Okumalar . *İletişim Fakültesi Dergisi*, s. 41-55.
- Koivumäki, M.-R. (2016). *Dramaturjical Approach in Cinema Elements of Poetic Dramaturgy in A. Tarkovsky's Films*. Finland: Aalto University publication series.
- Lessing, G. (1869). *Hamburgische Dramaturgie*. Paris: Librairie academique Didier.
- Luzanova, E. (2015). *Kırgızistan'da Sinema Sanatı*. Eğitim Klavuzu.
- Medin, B. (2018). Sinemada Propaganda Temelli İmaj ve Söylem Üretimi. B. Eryılmaz, K. Özlü, Y. Keskin, & C. Yüceci içinde, *Sosyal Bilimlerinde Güncel Akademik Çalışmalar* (s. 25-50). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Medin, B. (2014). Duvara Karşı ve Zenne Filmlerine Dramaturjik Bir Yaklaşım. *Selçuk İletişim*, 8(3), 228-246.
- Moldaliev, A. (2010). New Cinema in Kyrgyzstan. *Studies in Russian and Soviet Cinema*, 4(2), s. 2013-2018. doi:<https://doi.org/10.1386/srsc.4.2.213>.
- Nutku, H. (2001). *Dramaturji*. İstanbul: Mitoş&Boyut Yayıncılık.
- Oluk Ersümer, Ayşen. (2013). *Klasik Anlatı Sineması*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Oxford University. (2010). *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (8 b.). Oxford: Oxford University Press.
- Petric, V. (2000). *Dziga Vertov: Sinemada Konstruktivizm*. Ankara: Öteki Ajans.
- Rudnev, P. (2015). The new play dramaturgy in Russia. M. Romanska içinde, *The Routledge Companion To Dramaturgy* (J. Hinds-Bond, Çev., 62-67). New York: Routledge .
- Schitzer, L., Schitzer, J., & Martin, M. (2003). *Devrim Sineması Sovyet Sinemasının Altın Çağı*. (O. Akınay, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Sözen, M. (2013). Sinemasal Dramaturji ve Örnek Bir Çözümleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, s. 100-119.
- Sözen, M. (2017). Sinemasal Anlatılarda Dramatik İnşa ve Dramaturji. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 22-45.
- Stutterheim, K. (2019). *Modern Film Dramaturgy An Introduction*. Berlin: Peter Lang GmbH.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük* (11 b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turkin, V.K.(2007). *Dramaturgiya kino*. - M.:VGİK.
- Todorov, T. (1995). *Yazın Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Thompson , K., & Bordwell, D. (2003). *Film History: An Introduction*. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Topçu, Aslıhan Doğan. (2004). Sinema ve Zaman: Geleneksel (Klasik) Anlatı ve Çağdaş Anlatı Filmlerinin Zamanın Kullanımı ve Anlatısal Yapı ile İlişkileri. *Sinemada Anlatı ve Türler* içinde, (Ed) Fatma Dalay Küçük Kurt ve Ahmet Gürata, 49-93. Ankara: Vadi Yayınları.
- Tuğan, N. H. (2018). Günümüz sinemasında geleneksel anlatı: Marslı (2015-Ridley Scott) filminin dramatik yapısı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 125-147.
- Uğur, İ., & Yılmaz, M. (2016). Karşı sinema perspektifinden godard sineması ve 'serseri aşıklar' film örneği. *Odü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (Odüsobiad)* Cilt:6, No:14 (2016): 206-219.
- Kırgız Sinemasına Seyahat: "Kızıl Elma" <http://mediamanas.kg/1288-kyrgyz-kinosuna-sayakat-kyzyl-alma.html> 19.04.2023
- Yengin, D. (2015). Sergei Mikhailovich Eisenstein. Z. Özarslan içinde, *Sinema Kuramları II* (s. 107-132). İstanbul: Su Yayınevi.
- Yıldız, S. (2015). Vsevolod Illarionovich Pudovkin. Z. Özarslan içinde, *Sinema Kuramları II* (s. 59-106). İstanbul: Su Yayınevi.
- 2011 Ministerstvo kul'turu Rossiyskoy Federasii, Federal'noe gosudarstvennoe budzhetnoe obrazovatel'noe uchrezhdenie, Vjsshhego professional'nogo obrazovaniq, Severo - Kavkazskiy gosudarstvennny institut iskusstv, Teatral'ny fakul'tet,Kafedra rezhissurj, Rabochaq programma disciplinj, «Kinodramaturgiq», po napravleniü (special'nost') 070601, Rezhissura kino i TV specializaciq Rezhisser televizionnıx programm, pedagog, Kvalifikaciq, Specialist, Forma obucheniq, ochnaq, zaochnaq (s. 5-6), https://skgii.ru/images/stories/oop/programmi/rej_ktv/kin_dram.pdf

EXTENDED ABSTRACT

In this research, the concepts of dramaturgy and dramaturg, related to theater and playwriting, are discussed. Dramaturgy is defined as the knowledge of playwriting and directing, while a dramaturg is defined as a person who selects, analyzes and provides guidance on staging, actor selection, and material preparation. Although the term itself has not been used, and it refers to theater in its content, the origins of dramaturgy can be traced back to Aristotle's Poetics, and it has been used in theater since the 17th and 18th centuries. Since its emergence in the 20th century, it has also found its place in cinema, referring to the process of creating life's contradictions and expressing them through cinema's unique elements. Today, audiences are exposed to more dramatic elements than ever before through various media such as cinema, television, radio, and video. Here, drama is defined as a narrative that depicts a cause-and-effect chain of events in a specific time and place, making an individual's life valuable. The concepts of dramaturgy and dramaturg encompass playwriting, directing, and staging. As theater art developed over time, so did these concepts. With Hamburg Dramaturgy, dramaturgical work has further developed with an approach towards the public and everyday life. In cinema, dramaturgy is the process of turning the characters, events, and dialogues of the film into a narrative structure. In this process, the term dramaturgy covers areas such as the design of the film's structure, planning the plot, designing character development, and implementing scriptwriting. Dramaturgy is a tool used by cinema directors and screenwriters and helps to tell a story that will interest the audience. Kyrgyz cinema started to develop during the Soviet Union era, and especially since the gaining of independence, it has been revived, particularly from the 2000s onwards. Although the film industry in Kyrgyzstan is small due to insufficient budget, limited equipment, untrained personnel, and other challenges, it is considered successful in producing creative and thoughtful films. Kyrgyz cinema tells stories based on local culture and traditions and frequently addresses social, economic, and political issues. This study, based on the lack of a dramaturgical analysis of films adapted from Cengiz Aytmatov's literary works, defines the concepts of dramaturgy and dramaturg and focuses on their historical processes. Using Sozen's (2013) proposed cinematic dramaturgical analysis model, a dramaturgical analysis of the film "The Red Scarf" is conducted. The films adapted from the books of the famous writer Chingiz Aitmatov generally focus on the nuances of the Kyrgyz people's daily life. Topics such as social relationships in daily life, cultural richness, and the sanctity of the family as the smallest unit of society are presented to the audience within the film's plot. In the films adapted from Aitmatov's works, the relationships between people, the natural challenges of life in society, and the struggle of humans against these difficulties, as well as nature, drama, love, and other topics, and the relationships between these topics are portrayed through a cultural narrative. These characteristics seen in other films adapted from Aitmatov's works are also present in the film "The Red Apple". As in other films, the film's narrative is presented through the point of view of the main character using the cinematic narrative method of stream of consciousness. In fact, in the film "The Red Apple", the narration is made from the mouth of the main actor, the painter Temir, from the first-person point of view. This is because it is desired for the audience to empathize with the events and feelings experienced by Temir in his life. The turning points of the film consist of Temir finding the red apple in the autumn season and wanting to give it to the young girl he fell in love with, Sabira deciding to leave her home and live in the city of Osh, and Anara's discovery of the apple leading Temir to decide to start a new chapter in his life. When we look at the social plane of the period, it is seen that the high literacy rate and intellectual life in the Soviet Union are featured in the film. It also reveals that the clothing of the characters in the film bears traces of modern city life. *"On the social plane, referring to the layer system that existed in the Soviet Union, the characters in the film are in the same layer, -In addition to the main characters who try to correct the deteriorated social situation, there are also supporting characters and opposite characters who play a blocking role. -The intensity of emotion that the main actor Temir felt for the love of youth pointed to the common social feelings such as love and affection in the Soviet society of the period, -Preferring the villages of Soviet Kyrgyzstan as a place, -In the film, mostly TV studios and open spaces that convey the nature of Kyrgyzstan's vast steppes, magnificent high mountains, in short, are used for the drawings of the painter Temir, -Again, images from inside the house were used sparingly in the movie. The use of various venues is intended to leave traces of intellectual life on the audience, -Inclusion of Soviet and Kyrgyz musical tones, -cultural elements such as Manas Epic, Kalpak, Komuz etc., -There are issues such as the fact that the plot is in accordance with the causality principle.* In the movie Kızıl Apple, which is analyzed based on all these; The narrative is sociologically valuable and the event cycle complies with the principle of causality. Again in the film, the relationships between the stories and the characters are correctly established, the conflicts between the events have meaning and the directorial design reflects the discourse of the film."

Psikolojik Sözleşme İhlali ve Yabancılaşmanın İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Metal Ürünlerin İmalatı Sektörü Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma

Hüseyin KARAGÖZ¹

Öz

Araştırmanın amacı, psikolojik sözleşme ihlali ve yabancılaşmanın, işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini saptamaktır. Bu bağlamda çalışmada örneklem olarak Karaman ili Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyetlerini sürdüren metal ürünlerin imalatı sektörü çalışanları seçilmiş, ilgili örneklemdeki 256 çalışana yüz yüze anket uygulanmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak psikolojik sözleşme ihlali algısı ölçeği (9 soru), yabancılaşma ölçeği (8 soru) ve işten ayrılma niyeti ölçeği (3 soru) kullanılmıştır. İlgili örneklemden toplanan veriler SPSS 27.0 programı vasıtasıyla analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda basıklık ve çarpıklık değerlerinin istenen aralıkta olduğu görülmüş, dolayısıyla araştırma verilerinin normal dağılım gösterdiği test edildiğinden, verilerin analizinde parametrik testlerden faydalanılmıştır. Araştırma sonuçları ışığında H1 hipotezi reddedilmiş, H2 hipotezi ise kabul görmüştür. Yani, psikolojik sözleşme ihlalinin, işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü etkisi saptanmamıştır. Buna ek olarak yabancılaşmanın, işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü güçlü ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Araştırmadan çıkarılabilecek bir diğer sonuç da, psikolojik sözleşme ihlali ve yabancılaşmanın ilgili örneklemde işten ayrılma niyetinin %81,8'ini açıklayabildiğidir. Araştırma bulguları literatürdeki araştırmaları destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Sözleşme İhlali, Yabancılaşma, İşten Ayrılma Niyeti

On the Intention to Leave Work of Psychological Contract Violation and Alienation: A Study on Employees of the Metal Products Manufacturing Impact Sector

Abstract

The research aims to determine the effect of psychological contract violation and alienation on the intention to leave. In this context, the employees of the manufacturing sector of metal products, who continue their activities in the Organized Industrial Zone of Karaman province, were selected as a sample in the study, and a face-to-face questionnaire was applied to 256 employees in the relevant sample. In the study, the psychological contract violation perception scale (9 questions), alienation scale (8 questions), and turnover intention scale (3 questions) were used as data collection tools. The data collected from the relevant sample were analysed by the SPSS 27 program. As a result of the analysis, it was seen that the kurtosis and skewness values were in the desired range, so since the research data were tested to show normal distribution, parametric tests were used in the analysis of the data. In light of the research results, the H1 hypothesis was rejected, and the H2 hypothesis was accepted. In other words, there was no positive effect of psychological contract violation on turnover intention.

Keywords: Psychological Contract Breach, Alienation, Intention to Leave the Job

Atıf İçin / Please Cite As:

Karagöz, H. (2024). Psikolojik sözleşme ihlali ve yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Metal ürünlerin imalatı sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 570-582. doi:10.33206/mjss.1353942

Geliş Tarihi / Received Date: 01.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.11.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, huseyinkaragoz@kmu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-4981-8156

Giriş

Dünyadaki teknolojik gelişmeler ve küreselleşme rekabeti artırmıştır. Küreselleşme ile birlikte aynı ürün ya da hizmeti üreten birçok örgüt, rekabette öne çıkabilmek adına politikalar üretmek durumunda kalmıştır. Bu hususta örgütler için en önemli kaynak insan kaynağıdır. Örgütler, insan kaynaklarının niteliğini artırma hususunda önemli adımlar atmak durumundadırlar. Küreselleşme ve artan rekabet, örgütlerin uzun vadeli planlarını sekteye uğratmıştır. Örgütler artık, uzun vadeli planlardan ziyade, sadeleşme ve durumsallık yaklaşımı çerçevesinde hareket etmeyi tercih eder olmuşlardır. Bu bağlamda örgütler çalışanlarına da uzun vadeli taahhütlerde bulunmayı tercih etmemektedir (Herriot, Pemberton ve Hawtin, 1996, s.181). Örgütlerdeki insan kaynağını yakından ilgilendiren bir kavram olan psikolojik sözleşme, örgütlerde çalışanlara verilen sözlerin yerine getirilmesi, onların motivasyonlarını yükseltmek suretiyle sürdürülebilir rekabette öne çıkabilme imkânını yakalama hususunda önemli görölmektedir. Örgütlerdeki yöneticiler, astlarına verdikleri sözleri yerine getirdiklerinde onlarla pozitif ilişkiler geliştirmiş olurlar (Zagenczyk, Cruz, Cheung, Scott, Kiewitz ve Galloway, 2015, s.854). İş yaşamının önemli olgusu haline gelen psikolojik sözleşmeler, tarafların yani işveren ile çalışanların birbirlerine karşı olan taahhütlerini içeren yazılı olmayan sorumluluklarıdır (Robinson ve Rousseau, 1994, s.38).

Çalışmanın diğer değişkeni olan işten ayrılma niyeti ise Cotton and Tuttle (1986) tarafından “örgüt çalışanlarının mevcut koşullardan memnun olmaması durumunda ortaya koymuş oldukları yıkıcı davranışlar” olarak tanımlanmaktadır. Örgüt çalışanlarının işlerinden aktif ayrılmayı zihinsel anlamda tasarlaması olarak da tanımlanan bu kavram, örgütler adına olumsuz bir durumdur (Hom, Caranikas-Walker, Prussia ve Grifeth, 1992, s.897) Çalışmaların işten ayrılma niyetini tetikleyecek birçok sebep olabilir. Bunlardan birkaçı; uzun mesailer, ödöl veya terfi sisteminde görölen hatalar, çalışma ortamındaki rahatsızlıklar, yönetsel problemlerdir. Bunlara ek olarak çalışanlara verilen sözlerin yerine getirilmemesi ya da verilen vaatlerin karşılık bulmaması da çalışanları işten ayrılmaya itebilecektir (Erkutlu ve Elden, 2017).

Yabancılaşma, örgüt çalışanlarının kendilerini yabancı hissetmesi, örgüte ait hissetmemesi, kopuk hissetmesi halidir (Erdoğan, 2023, s.112). Seeman (1959) yabancılaşmanın örgüt çalışanların bireysel sorunları ya da toplumsal sorunlar neticesinde ortaya çıkabildiğini, çalışanın kendisini yalnız dışlanmış ve kopuk hissetmesi neticesinde kendisini her şeyden ve herkesten soyutlaması durumu olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin örgüt için bir anlam ifade etmediği algısına kapılan örgüt çalışanının zaman içerisinde durumdan olumsuz etkilendiği bilinmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı psikolojik sözleşme ihlali algısının ve yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini tespit etmektir. Çalışmanın birinci bölümünde ilgili değişkenler kavramsal olarak ele alınacak, ardından literatür taraması ile birlikte çalışmanın hipotezleri ortaya konacak ve ilgili örnekleme test edilecektir. Çalışma bulgularının iş dünyasına, örgüt yöneticilerine ve çalışan algılarının doğru yönetilmesine katkı sunabileceği düşünölmektedir.

Psikolojik Sözleşme İhlali

Psikolojik sözleşmeler, İş Kanunu'nda tanımlanan ancak iş sözleşmelerinde yer almayan boşluklardan oluşmaktadır (Erdoğan, 2015, s.5). Rousseau (1989) psikolojik sözleşmeyi “kişinin, kendisi ve örgütü arasındaki mübadele ilişkisinin koşullarına dair örgüt tarafından biçimlendirilen kişisel inanç sistemi” şeklinde tanımlamıştır. İş hayatında örgüt çalışanlarının davranışlarını oluşturmada önemli bir parametre olarak sayılabilecek psikolojik sözleşme, çalışanların ve işverenin algılarını, taahhüt ya da beklentilerini, inançlarını kapsayan ve somut olmayan bir yapıdır (Esmer ve Özdaşlı, 2018, s.5). Psikolojik sözleşmenin taraflar arasındaki iş ilişkisinin konusuyla ilgili olduğu bilinmektedir. Kavram, sosyal değişim teorisine dayanmaktadır. İş sözleşmesinin taraflarını oluşturan işveren ve çalışanlar arasındaki değişimi konu alan psikolojik sözleşmenin karşılıklılık prensibine dayandığı görölmektedir (Cassar, 2001). Bu kavram ilk olarak 1938 yılında Chester Barnard tarafından ortaya atılmıştır. Chester Barnard' a göre psikolojik sözleşme “çalışanların sosyal, psikolojik ve daha farklı kazançlar sağlamak için kurumsal hedeflere sadakat hususunda ikna edilmesi gerektiği” olarak tanımlanmıştır (Lynne ve Cropley, 2003). Kavramın öncülerinden sayılan Argyris (1960) ise psikolojik sözleşmeyi “iş gören ve işveren arasında, birbirlerinin normlarına saygılı olmaya yönelik, örtük ve kâğıt üstünde yazılı olmayan anlaşma” şeklinde tanımlamaktadır (Smithson ve Lewis, 2004). Rousseau (1989) ise psikolojik sözleşmeyi işveren ile çalışanlar arasındaki yazılı olmayan beklentiler olarak tanımlamıştır. Buna göre işveren ile çalışanlar arasındaki beklentilerin tamamı iş sözleşmesinde yer almayabilir. Yazılı olmayan karşılıklı beklentileri konu alan psikolojik sözleşmenin ihlal edilmeye müsait olduğu görölmektedir. Çünkü tarafların beklentilerinin ya da arzularının değişime uğrayabileceği, zaman içerisinde değişebilecek bu beklentilerin gerçekteşmemesi

durumunda ise bu psikolojik sözleşmenin ihlalden bahsetmek mümkün olabileceği görülmektedir (Örücü ve Bayramov, 2022, s.51).

Shore ve Tetrick (1994) bu ihlali “çalışanın, psikolojik sözleşmenin temel şartlarına yönelik sorumlulukların yerine getirilmediği şeklinde örgütten elde ettiği bilgi sonucunda ortaya çıkan tepkisel süreç” olarak nitelemişlerdir. Öte yandan Robinson ve Rousseau (1994)’ a göre psikolojik sözleşme ihlali çalışan ya da işverenin birbirlerine verdikleri sözlerin, belirtilen sorumlulukların yerine getirilmemesi ya da eksik getirilmesi durumunda ortaya çıkan algı değişimi söz konusudur. Psikolojik sözleşme ihlali kişilere, taraflar arasındaki ilişkilere ve dış faktörlere göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu hususta tarafların davranışlar karşısındaki algıları önemlidir. Yani yaşı olgun kimselerde iş hususunda önemli kriter işin sürekliliği iken, daha genç bireylerde önemli faktör terfi, yükselme olabilecektir. Dolayısıyla psikolojik sözleşme ihlali her birey için farklı algılar barındırabilir. Örgüt çalışanları kendilerine verilen sözlerin yerine getirilmemesi durumunda ihlal algısına kapılabilmektedir (Kickul ve Laster, 2001). Doğal olarak her çalışan, işine başlamadan önce kendisine verilen vaatlerin gerçekleştirilmesi beklentisine girmektedir. Bu beklentilerin karşılanmadığı durumlarda psikolojik sözleşme ihlali ortaya çıkmakta, bu durum ise olumsuz birçok davranışın ortaya çıkabilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu olumsuz davranışlar arasında performans düşüklüğü, işe devamsızlık, hatta işten ayrılma niyeti sayılabilecektir (Morrison ve Robinson, 1997, s.230).

Yabancılaşma

Yabancılaşma, örgüt çalışanının mevcut işine ya da örgütüne duyduğu kopukluğu ifade etmektedir. Yabancılaşan bireylerin işlerinde kontrolü kaybettikleri, kendilerini ifade etme hususunda yetersiz kaldıkları görülmektedir (Jiang, Chen, Sun ve Li, 2019, s.1670). Banai, Reisel ve Probst (2004)’ e göre bireyi yabancılaşmaya iten faktörler arasında örgüt koşulları önemli bir yere sahiptir. Örgütteki iş ve ilişki ortamlarındaki kopukluk, dışlama gibi durumların varlığı bireyin yabancılaşmasında önemli etkenler olarak sayılabilmektedir (Banai vd., 2004, s.377).

Yabancılaşma kavramı köken itibarıyla Marx’a dayandırılmaktadır. Marx, çalışanların iş süreçlerine hâkim olmadıklarını, mevcut işlerini önemsemediklerini ve bunlar sonucunda da işlerine yabancılaştıklarını iddia etmektedir (Li ve Chen, 2018). Fedi, Pucci, Tartaglia ve Rollero (2016) de örgüt çalışanlarının mevcut işlerini benimsemedikleri, işlerine odaklanmadıkları durumlarda yabancılaşmanın arttığını ifade etmişlerdir. Yaptıkları işlerde mutlu olmayan, kariyer anlamında tatmin olmayan ve bir biçimde umduğunu bulamayan çalışanların zamanla yabancılaştıkları görülmektedir (Aiken ve Hage, 1966, s.497).

Seeman (1967) toplumların modernleşmesiyle birlikte bireylerin tatmin olmadıkları işlerde çalışması zorunlu hale gelmiştir. İş seçme hususunda çok seçeneği olmayan bireylerin kendilerini sevmedikleri bir işe adanmaları neticesinde ortaya çıkabilecek yabancılaşmanın, örgütsel ortamla da ilgisi vardır. Örgütte yaşananların tamamı çalışanın isteği veya beklentileri dışında gerçekleşmektedir. Aynı zamanda yaptıkları işle ilgili verilen yetkilerin nitelik gerektirmeyen hususlardan oluşması da yabancılaşmayı tetikleyen etmenlerdendir (Greenberg ve Grunberg, 1995, s.85). Bunlara ek olarak çalışanların beklentilerinin önemsenmemesi, kişiye tanımlanmış görev ile kişiden beklenenler arasında tutarlılığın bulunmaması veya örgüt çalışanlarının gereğinden fazla çalıştırılması neticesinde bireyin özel yaşamına vakit ayıramaması gibi hususlar da yabancılaşmayı beraberinde getirebilmektedir (Tozoğlu ve Uçar, 2022, s.1940). Bireyi yabancılaşmaya iten birçok faktörden söz edilebilecektir. Bunlardan birkaçı; örgütte yapılan işin bireye uygun olup olmaması, üretim sürecinde çalışanın inisiyatif sahibi olup olmaması, yönetim süreçlerinin çalışan lehine olup olmaması, iş ortamında harcanan vaktin gereğinden fazla olması, bireyin beklentilerinin karşılanıp karşılanmaması olarak sayılabilecektir (Mahmud, 1993). Bunların yanında bireyin örgütteki işini sıkıcı bulması, çalışma koşullarının düzgün olmaması, yapılan işin zorluğu ve bireyin yaptığı iş konusunda fikir beyan edebilecek bir yapının oluşturulmamış olması da örgütte yabancılaşmayı artırabilecek etmenlerdendir (Tozoğlu ve Uçar, 2022, s.1940).

Yabancılaşma kavramını yönetim alanında teorik ve ampirik olarak çalışan Seeman (1959)’a göre yabancılaşma beş boyutta gerçekleşebilmektedir. Birinci boyut olarak kabul gören güçsüzlük; çalışanın ortaya koymuş olduğu çıktılar üzerindeki tasarrufunu yitirmesi olarak tanımlanmıştır (Seeman, 1959, s.784). İkinci boyut olan anlamsızlık; çalışanın yetki alanı içerisinde kalan konularda karar verememesi durumudur (Seeman, 1959). Üçüncü boyut kuralsızlıktır. Bu durum örgütteki iş süreçlerinin işletilmesinde dikkat edilmesi gerekli kuralların imha edilmesidir (Seeman, 1959). Dördüncü boyut olan topluma yabancılaşma, bireyin toplumdan kopmasını ifade ederken, beşinci ve son boyut kendine yabancılaşmadır. Bu durumda

ise birey kendi benliğini yitirmektedir. Bu durum ise amaçsız yaşamayı ve kendini değersizleştirmesini beraberinde getirmektedir (Roberts, 1987).

İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma niyeti bireyin kazanç elde ettiği mevcut işinden başka bir örgüte geçme isteği olarak tanımlanmaktadır (Bartlett, 1999, s.70). Meyer ve Allen (1991)'e göre bireyin bilinçli ve istekli şekilde alternatif iş ya da örgütler araması olarak nitelediği işten ayrılma niyeti, bireyin işiyle ilgili rahatsızlıkları, taleplerinin yerine getirilmemesi, terfi, ücret veya herhangi bir başka sebepten ötürü işinden haz almaması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Mobley (1977) bu niyeti, bireylerin örgütsel bağlılıkları ile de ilişkilendirmiştir. Örgüte daha az bağlılık duyan çalışanların olası işten ayrılma niyetlerini daha az baskılayabildikleri düşünölmektedir. Mobley (1982) işten ayrılma niyetini “bir örgütte çalışan bireyin yakın bir gelecekte mevcut işinden ayrılması ile ilgili bir algıya sahip olması” şeklinde tanımlamıştır. Mobley (1977)'e göre örgüt çalışanı devamlı olarak mevcut işini zihninde değerlemektedir. Burada iki durum söz konusudur. Birinci durumda örgüt çalışanı mevcut durumundan hoşnuttur, ikinci durumda ise birey, işinden belli hususlardan ötürü rahatsızdır. Bu rahatsızlığı zihinde yer etmiş birey, kendisi için daha iyi olabileceğini düşünödüğü alternatifler aramaya başlar. Eğer, alternatif bulabiliyorsa, işten ayrılma niyeti baskın çıkabilecektir. Bartlett (1999) işten ayrılma niyetini örgüt çalışanlarının mevcut işlerinden bilinçli biçimde ayrılma isteği olarak tanımlarken; Rusbult, Farrell, Rogers ve Mainous (1988) örgüt çalışanlarının herhangi bir sebepten ötürü memnuniyetsizliklerinden kaynaklanan bir davranış olarak nitelemişlerdir. İşten ayrılma niyeti neresinden bakılırsa bakılsın negatif bir örgütsel davranıştır ve örgütler açısından olumsuz etkileri söz konusudur. Örgütlerin en önemli kaynaklarından sayılan insan kaynağının sürekli yenilenmesi, yani işgücü devir hızının yüksek olması örgütler açısından ciddi bir maliyet kaynağıdır (Raziq ve Maulabakhsh, 2015).

Günümüz artan rekabet ve gelişen teknoloji dünyasında örgütlerin işi rekabet açısından zorlaşmaktadır. Aynı ürün ya da hizmetin birçok örgüt tarafından üretilmesi örgütlerin diğerlerinden farklı olmasını zorunlu kılmaktadır. Burada ise en önemli faktör insan kaynağıdır. Nitelikli insan kaynağı ile diğerlerinden farklı olabilen örgütlerin daha başarılı oldukları görölmektedir. Bu bağlamda örgütlerin nitelikli elemanları istihdam etmesi, işgücü devir hızlarını olabildiğince azaltması, verimliliklerini artırmaları ve işten ayrılmaları azaltmaları son derece önemlidir. Bu nedenle sürdürülebilir rekabet avantajını elde etmek isteyen örgütlerin yetişmiş insan kaynaklarını elde tutmanın yollarını aramaları hayati görölmektedir (Carnevale, 2005; Dawley, Houghton ve Bucklew, 2010; Kinter ve Katı, 2022).

İşten ayrılma niyetinin birçok sebebi bulunmaktadır. Her bir çalışan için farklı yorumlansa da genel olarak işten ayrılmayı tetikleyen sebepler arasında; terfi ve ödüllendirme sistemi, örgütün ücret politikaları, örgütteki yönetim anlayışı, çalışana verilen değer, çalışana verilen sözlerin yerine getirilmesi, çalışanın örgütüne duyduğu aidiyet duygusu ve örgüt içi ve örgüt dışı iletişim sayılabilmektedir. Hangi sebepten ötürü olursa olsun bireyin örgütten ayrılma niyeti ve ardından gelebilecek olası ayrılık, örgütler açısından önemli bir maliyet kalemidir. Çünkü yeni bir çalışanın örgüte alınması, oryantasyon sürecini olumlu tamamlaması ve işinde uzmanlaşması örgütler açısından masraflı bir süreçtir (DeConinck ve Bachmann, 2005; Samadi, Bagheri, Sadighi ve Yarmohammadi, 2020). Bunlardan ötürü örgütlerin çalışanların memnuniyeti hususunda hassasiyet göstermeleri, rekabet avantajı açısından önem arz etmektedir (Dawley, Houghton ve Bucklew, 2010).

Hipotez Geliştirme

Çalışmanın bu bölümünde ilgili değerkenlerin birbirleriyle olan ilişkileri literatür taraması yoluyla ortaya konmuş, çalışma hipotezleri oluşturulmuştur.

Psikolojik Sözleşme İhlali ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi

İlgili iki değerken arasındaki ilişki sosyal mübadele teorisi ile açıklanmaktadır. Psikolojik sözleşmede çalışan için verilen sözlerin tutulmadığı durumlarda çalışanlar buna davranışsal tepki gösterebilmekte, hatta işten ayrılmayı düşünebilmektedirler (Turnley ve Feldman, 1999). Örgüt alışanı kendisine verilen sözler ile gerçekleşenler arasında fark hissettiğinde sosyal mübadeledeki dengesizliği fark etmekte ve bu dengesizliği ortadan kaldıracak ya da azaltacak adına da kurumu adına daha az katkı sunmaya başlamakta, hatta bu dengesizliği yok edemiyorsa örgütten ayrılmayı düşünmektedir (Robinson, 1996). Chin ve Hung (2013) alışmalarında ilgili iki değerkenin birbirini pozitif yönde etkilediklerini saptamışlardır. Malik ve Khalid (2016) ise çalışmalarında psikolojik sözleşme ihlali, işten ayrılma niyeti ve işe adanmışlık değerkenlerini konu almış, psikolojik sözleşme ihlali ile işe adanmışlık arasında ve işe adanmışlık ile işten ayrılma niyeti

arasında negatif etki tespit etmişlerdir. Buna ek olarak işe adanmışlık, psikolojik sözleşme ihlali ile çalışanların işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye kısmen aracılık etmektedir. Araştırma, Lahor'daki 302 banka çalışanı üzerinde uygulanmıştır. Aykan (2014) ise Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nde imalat sanayinde faaliyet gösteren 5 işletmenin 500 çalışanı üzerinde uyguladığı anket çalışması sonucunda psikolojik sözleşme ihlalinin işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Said, Ali, Ali ve Chen (2021) ise araştırmalarında psikolojik sözleşme ihlalinin, işten ayrılma niyetine doğrudan etki etmediğini bulgulamışlardır. Santhanam, Dyaram ve Ziegler (2017) ise araştırmalarında psikolojik sözleşme ihlalinin, işten ayrılma niyetini artırdığını bulgulamışlardır. Araştırmanın örneklemini otel çalışanları oluşturmaktadır. Benzer biçimde Hartmann ve Rutherford, 2015; Robinson ve Rousseau, 1994 da ilgili iki değişken arasında pozitif korelasyon tespit etmişlerdir.

Literatür incelemesi sonucunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H1: Psikolojik sözleşme ihlali işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

Yabancılaşma ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi

Kurtulmuş ve Yiğit (2016) çalışmalarında yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerine etkisini Diyarbakır Merkez İlçelerindeki Anadolu Liselerinde görev yapan öğretmenler üzerinde çalışmış, iki değişken arasında anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Ayaydın (2020) çalışmasında ilgili iki değişken arasında ilişki tespit etmiştir. Araştırma Gümüşhane ve Trabzon'da çalışan 194 birey üzerinde uygulanmıştır. Öte yandan Kaynak ve Çiçek (2021) araştırmalarında işe yabancılaşmanın, işte var olmama ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerini incelemiş, işe yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti ve işte var olmama üzerinde pozitif etkilerini bulgulamışlardır. Kasap (2019) da çalışmasında liderlik tarzı ve işe yabancılaşmanın işten ayrılma üzerindeki etkisini konu almış, her iki değişkenin de işten ayrılma üzerinde etkisi olduğunu bulgulamıştır. İlgili araştırma İstanbul'daki bir özel hastanede gerçekleştirilmiştir. Serinkan ve Mengüloğlu (2023) araştırmalarında yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini konu almış, işe yabancılaşmanın, işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilediğini bulgulamışlardır. İlgili uygulama Denizli'deki iki alışveriş merkezinde çalışan personeller üzerinde gerçekleştirilmiştir. Nadi ve Shojaee (2019) da çalışmalarında benzer biçimde yabancılaşmanın, işten ayrılma niyetini artırdığını tespit etmişlerdir. Taboli (2015) ise araştırmasında Kerman'daki üniversite çalışanları arasında işten ayrılma niyetlerinin yordayıcıları olarak tükenmişlik, işe bağlılık ve işe yabancılaşma değişkenlerini konu almış; sonuç olarak işe bağlılığın, işten ayrılma niyetiyle negatif ilişkili olduğunu, tükenmişlik ve işe yabancılaşmanın ise işten ayrılma niyetiyle pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmalara ek olarak Zhao, He, Xu ve Hu (2022); Çiftçi (2021); Nawafleh ve Qerba (2021) de araştırmalarında literatür ile benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Bu bağlamda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H2: Yabancılaşma işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

Yöntem

Bu bölümde çalışmanın amacı, evren ve örnekleme, veri toplama araçları ve verilerin analizi başlıklarına yer verilmiştir.

Çalışmanın Amacı, Evren ve Örnekleme

Çalışmanın amacı, psikolojik sözleşme ihlali ve yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini belirlemektir. Çalışmanın örneklemini, Karaman ili Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren metal ürünleri imalatı ile istihgal eden işletme çalışanları oluşturmaktadır. Karaman Organize Sanayi Bölgesi'nden alınan bilgiye göre ilgili sektörde toplam çalışan sayısı 282'dir. Yani araştırma evrenini 282 kişi oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan çalışan sayısı ise 256'dır. Bu araştırma Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun (Tarih: 07.08.2023; Karar No: 13-2023/202) kararı ile uygun bulunmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı Ölçeği, Yabancılaşma Ölçeği ve İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği kullanılmıştır.

Psikolojik sözleşme ihlali algısı ölçeği, Robinson ve Morrison (2000) tarafından geliştirilmiş, Salha, Cinnioğlu ve Yazıt (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. İlgili ölçek 9 önermeden ve tek boyuttan oluşmaktadır.

Yabancılaşma ölçeği, Hirschfeld, Field ve Bedeian (2000) tarafından geliştirilmiş, Kanten ve Ülker (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. İlgili ölçek 8 önermeden oluşmaktadır.

İşten ayrılma niyeti ölçeği ise Mobley (1977) tarafından geliştirilmiş, Örucü ve Özafarlıoğlu (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. İlgili ölçek ise 3 önerme ve tek boyuttan oluşmaktadır. Buna ek olarak bu çalışmada Yılmaz (2018)'in çalışmasında kullandığı işten ayrılma niyeti ölçeğinden yararlanılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerden elde edilen veriler bilgisayar ortamına girilerek SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 27.00 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Eksik ve hatalı olduğu tespit edilen veriler analizlere dâhil edilmemiştir. Veriler değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel yöntemlerden (sayı, yüzde, frekans, ortalama, standart sapma) yararlanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesine parametrik test yöntemlerinin uygulanabilmesi için örneklemin normal dağılım göstermesi gerektiği varsayılmıştır (Kalaycı, 2010). Elde edilen puanlar için dağılımların normalliğini değerlendirmek amacıyla verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Araştırmada kullanılan değerkenlerin normal dağılıma sahip olup olmadığını belirlemek için skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. George ve Mallery (2003) çarpıklık ve basıklık ölçüsünün -2 ile +2 aralığında değerler alması durumunda normal dağılım göstereceğini belirtmiştir.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde demografik bulgulara ve çoklu regresyon analizi bulgularına yer verilmiş, ilgili bulgular yorumlanmıştır.

Demografik Bulgular

Aşağıda betimleyici istatistikler bağlamında Tablo 1'de katılımcılara ait demografik veriler yer almaktadır:

Tablo 1: Demografik Bulgular

<i>Değerken</i>		<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>	<i>Kümülatif Yüzde</i>
Cinsiyet	Kadın	86	40,6	40,6
	Erkek	126	59,4	100
	Toplam	212	100	
Yaş	18-23	43	20,3	20,3
	24-29	81	38,2	58,5
	30-35	47	22,2	80,7
	36-41	28	13,2	93,9
	42 ve üzeri	13	6,1	100
	Toplam	212	100	
Medeni Durum	Evli	86	40,6	40,6
	Bekar	126	59,4	100
	Toplam	212	100	
Eğitim Durumu	İlkokul	16	7,5	7,5
	Lise	48	22,6	30,2
	Ön lisans	79	37,3	67,5
	Lisans	59	27,8	95,3
	Lisansüstü	10	4,7	100
	Toplam	212	100	
Çalışma Yılı	1-3 yıl	66	31,1	31,1
	4-6 yıl	87	41	72,2
	7-10 yıl	52	24,5	96,7
	11 yıl ve üzeri	7	3,3	100
	Toplam	212	100	
Pozisyon	Çalışan	93	43,9	43,9
	Alt düzey yönetici	60	28,3	72,2
	Orta düzey yönetici	42	19,8	92
	Üst düzey yönetici	17	8	100
	Toplam	212	100	

Katılımcılardan 86'sı kadın, 126'sı ise erkektir. 18-23 yaş 43 kişi, 24-29 yaş 81 kişi, 30-35 yaş 47 kişi, 36-41 yaş 28 kişi, 42 ve üzeri 13 kişidir. 86 kişi evli, 126 kişi bekârdır. Katılımcılardan ilkokul mezunu 16 kişi, lise mezunu 48 kişi, ön lisans mezunu 79 kişi, lisans mezunu 59 kişi ve lisansüstü 10 kişidir. Çalışma yılı grubunda 1-3 yıl 66 kişi, 4-6 yıl 87 kişi, 7-10 yıl 52 kişi, 11 yıl ve üzeri 7 kişidir. Pozisyon grubunda çalışan 93 kişi, alt düzey yönetici 60 kişi, orta düzey yönetici 42 kişi, üst düzey yönetici 17 kişidir. Aşağıda tabloda ölçek maddelerinin ortalama ve standart sapma değerleri görülmektedir:

Tablo 2: Ölçek Maddelerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

<i>Ölçek Maddeleri</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>Ort.</i>	<i>S.S</i>
PS1	1,00	5,00	3,6038	1,24054
PS2	1,00	5,00	3,5991	1,32228
PS3	1,00	5,00	3,5849	1,27586
PS4	1,00	5,00	3,6038	1,28188
PS5	1,00	5,00	3,6038	1,23672
PS6	1,00	5,00	3,5991	1,24854
PS7	1,00	5,00	3,5708	1,28782
PS8	1,00	5,00	3,6179	1,25069
PS9	1,00	5,00	3,6368	1,29350
IA1	1,00	5,00	3,6792	1,41788
IA2	1,00	5,00	3,1604	1,50913
IA3	1,00	5,00	3,4340	1,42103
YAB1	1,00	5,00	3,6132	1,25113
YAB2	1,00	5,00	3,6651	1,23385
YAB3	1,00	5,00	3,6038	1,22903
YAB4	1,00	5,00	3,5755	1,22338
YAB5	1,00	5,00	3,5236	1,18618
YAB6	1,00	5,00	3,4575	1,16550
YAB7	1,00	5,00	3,2217	1,28532
YAB8	1,00	5,00	3,5849	1,16723

NOT: PS->Psikolojik Sözleşme İhlali; IA->İşten Ayrılma Niyeti; YAB->Yabancılaşma

Araştırmada kullanılan ölçeklerin basıklık ve çarpıklık değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Normallığın sağlanmasıyla birlikte, verilerin analizinde parametrik yöntemlerin kullanılması tercih edilmiştir. Ayrıca güvenilirlik analizi bağlamında cronbach alfa değerleri irdelenmiştir. Psikolojik sözleşme ihlali ve yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

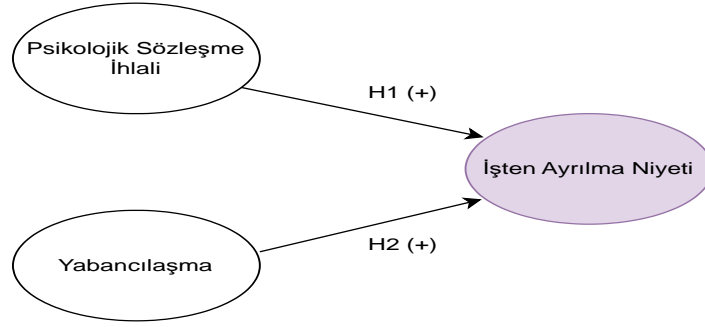
Tablo 3: Değişkenlerin Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

<i>Değişken</i>	<i>Çarpıklık</i>	<i>Basıklık</i>
Psikolojik Sözleşme İhlali	-,804	-,919
İşten Ayrılma Niyeti	-,608	-1,122
Yabancılaşma	-,819	-,989

Ölçeğin güvenilirlik analizi için hesaplanan (Cronbach's Alpha) iç tutarlılık değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Cronbach's Alpha güvenilirlik değerleri 0,6 değerinden büyükse ölçek oldukça güvenilir olarak değerlendirilebilir (Akgül ve Çevik, 2003).

Çoklu Regresyon Analizi

Çok değişkenli doğrusal regresyon analizinin uygulanma aşamasında öncelikle değişkenler arasında çoklu bağıntı olup olmadığı Durbin-Watson (D-W) ve VIF testine bakılarak tespit edilmiştir. D-W değeri 1,903 olup DU ve 4-DU değerleri arasındadır ve otokolerasyon yoktur (Uysal ve Günay, 2001). VIF değerleri ise psikolojik sözleşme ihlali (9,436), yabancılaşma (9,436) için $1 < VIF < 10$ arasında yer aldığından çoklu bağıntı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. (Gujarati, 2009). Aşağıda şekil 1'de araştırma modeli sunulmuştur:

Şekil 1: Araştırma Modeli

Tablo 4: Psikolojik Sözleşme İhlali, Yabancılaşma ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki Çok Değişkenli Regresyon Matrisi

	<i>B</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>Sig.</i>	<i>VIF</i>
(Sabit)	-,398	,131		-3,036	,003	
Psikolojik Sözleşme İhlali	,169	,106	,151	1,587	,114	9,436
Yabancılaşma	,910	,114	,759	7,969	,000	9,436

Bağımlı Değişken: İşten ayrılma niyeti / N=212, R=0,904, R²=0,818, F=470,009, p<0,001

Tablo 4'te (i) psikolojik sözleşme ihlali, (ii) yabancılaşma ile işten ayrılma niyeti arasındaki çoklu regresyon katsayıları sunulmuştur. (i) psikolojik sözleşme ihlali, (ii) yabancılaşma puanları birlikte işten ayrılma niyeti puanını yordama gücü istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur [F(2, 209)=470,009, p<0,001]. Psikolojik sözleşme ihlalinin, işten ayrılma niyetine etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir ($\beta=0,151$, $p>0,05$). Yabancılaşmanın ise işten ayrılma niyetinde pozitif yönde güçlü etkisi ($\beta=0,759$, $p<0,001$) olduğu görülmektedir. İncelenen iki bağımsız değişkenin birlikte işten ayrılma niyeti puanındaki değişimin %81,8'ini [R=,904, R²=0,818] açıklayabildiği saptanmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada psikolojik sözleşme ihlali ve yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespit yapılırken SPSS 27 programı kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesi sürecinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemlerden faydalanılmıştır. Bu süreçte parametrik test yöntemlerinin uygulanabilmesi için ilgili örneklemin normal dağılım göstermesi gerekmektedir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığının test edilebilmesi için verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmış, ilgili değerlerin -2 ile +2 arasında olduğu görüldüğünden, örneklemin normal dağıldığı test edilmiştir. Bu sebeple, araştırmada parametrik test yönteminin kullanılması uygun bulunmuştur. Bu bağlamda, psikolojik sözleşme ihlali ile yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin test edilebilmesi amacıyla çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analiz neticesinde psikolojik sözleşme ihlali ve yabancılaşma puanlarının işten ayrılma niyeti puanını yordama gücü istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bunun yanında psikolojik sözleşme ihlalinin, işten ayrılma niyetine etkisi anlamlı değildir. Yani bu bağlamda H1: "Psikolojik sözleşme ihlali işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir" hipotezi reddedilmiştir. Öte yandan yabancılaşmanın, işten ayrılma niyetine pozitif yönde güçlü etkisi bulgulanmıştır. Dolayısıyla, H2: "Yabancılaşma işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir" hipotezi kabul edilmiştir. Buna ek olarak, araştırmanın konusunu oluşturan iki bağımsız değişkenin birlikte işten ayrılma niyetini puanlarındaki değişimin %81,8'ini [R=,904, R²=0,818] açıklayabildiği tespit edilmiştir. Yani, ilgili örneklemdaki çalışanların işten ayrılma niyetlerinin %81,8'i psikolojik sözleşme ihlali ve yabancılaşma ile açıklanabilmektedir. Bu değer, oldukça yüksek görülmektedir. Buradan hareketle, psikolojik sözleşme ihlalinin, işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif etkisi tespit edilemez iken, yabancılaşmanın, işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif etkisi saptanmıştır. Ancak her iki bağımsız değişken analize dâhil edildiğinde, işten ayrılma niyetinin %81,8'ini açıklama gücüne sahip olmaktadır.

Literatür incelendiğinde Tokmak (2020) çalışmasında işe yabancılaşma ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki testini konu almış, ilgili iki değişken arasında pozitif korelasyon bulgulanmıştır. Benzer biçimde Elibol ve Sever (2022) de 300 çalışan ile yürüttüğü araştırmada iki değişken arasında anlamlı ilişki tespit etmiştir. Türe ve Akkoç (2021) çalışmalarında lider-üye etkileşiminin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde yabancılaşmanın aracı rol üstlendiğini ortaya koymuşlardır. Ek olarak Tummers, Bekkers, van Thiel ve Steijn (2015) de işe yabancılaşmanın, işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Gözükara, Mercanlı, Capuk ve Yıldırım (2017) araştırmalarında işe yabancılaşmanın işten

ayrılma niyeti ile yalnızlık arasındaki ilişkiye tam aracılık ettiğini bulmuşlardır. Öte yandan Suarhana ve Riana (2016) araştırmalarında psikolojik sözleşme ihlalinin işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymuşlardır. Paille ve Dufour (2013) ise araştırmalarında psikolojik sözleşme ihlali algısı taşıyan çalışanların işlerinden ayrılma hususunda daha istekli olabilecekleri sonucuna varmışlardır. Guchait, Cho ve Meurs (2015) de araştırmalarında psikolojik sözleşme ihlalinin direkt olarak işten ayrılma niyetini etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla çalışma bulguları literatürdeki çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Araştırma kapsamında yabancılaşmanın, işten ayrılma niyeti üzerinde güçlü etkisi görüldüğünden, yöneticilerin, çalışanların işlerine yabancılaşmasına neden olabilecek; çalışan ile kuruluş arasındaki ilişkilerin zayıflaması, çalışanların yeteneklerini örgütün faydası adına kullanmaması, çalışanın mevcut işinden soğuması ve kuruma olan aidiyetinin azalması (Froom, 1991) gibi hususlarda özverili davranması önemli görülmektedir. Bu bağlamda örgüt yöneticileri, çalışanları ile kuracağı bağları güçlendirmeli, onlar ile iletişim kanallarını açık tutmalı, görüş veya önerilerinin kıymetli olduğunu kendilerine hissettirmelidir. Bu sayede kendilerini kuruluşun birer paydaşı olarak hissedecek çalışanların yabancılaşma seviyelerinin azalabileceği düşünülmektedir. Buna ek olarak ilgili çalışmadaki bağımsız değişkenler birlikte düşünüldüğünde çalışanların işten ayrılma niyetleri üzerinde önemli ölçüde pay sahibi olduğu görülmektedir.

Ek olarak, ilgili araştırma üretim sektöründe yapılmıştır. Benzer araştırmaların farklı sektörlerde uygulanması, olası farklı sonuçları ortaya çıkarabileceğinden, gelecek araştırmacılar için önerilebilecektir. Öte yandan, negatif bir örgütsel davranış olarak nitelenebilecek işten ayrılma niyetini tetikleyen diğer değişkenlerin araştırılması gelecek araştırmalar için faydalı olabilecektir. İlgili değişkenlerin ilişki testini konu alan diğer araştırmaların mavi ve beyaz yakalı ayrımı gözetilmek suretiyle farklı örneklerde test edilmesi de literatür açısından fayda düşünülmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları da söz konusudur. Araştırmanın üretim sektöründe uygulanması, örgüt yöneticileri tarafından kısa da olsa iş kesintisi olarak algılanabilmekte, bu durum, araştırmanın yüz yüze uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu durumda anket yoluyla veri toplanırken, ilgili anket çalışması, çalışanlara farklı üretim aşamalarında farklı zamanlarda uygulanmış, bu durum ise anket verilerinin toplanma süresini uzatmıştır. Buna ek olarak çalışmaya katılım sağlayan çalışanların bir kısmının yönetici pozisyonunda görev alıyor olması, psikolojik sözleşme ihlali hususundaki cevapların samimiyetini etkileyebilecektir. Bu husus da çalışmanın bir diğer kısıtı olarak sayılabilir.

Etik Beyan

“Psikolojik Sözleşme İhlali ve Yabancılaşmanın İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Metal Ürünlerin İmalatı Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 07.08.2023 tarih ve 13-2023/202 sayılı toplantısında alınmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Aiken, M. ve Hage, J. (1966). Organizational Alienation: A Comparative Analysis, *American Sociological Review*, 31(4), 497-507.
- Akgül, A. ve Çevik, O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset.
- Argyris, C. (1960). *Understanding Organizational Behaviour*. Homewood, IL: The Dorsey Press.
- Ayaydın, Ç.İ. (2012). İşyerinde Psikolojik Şiddetin İş Tatmini, İşe Yabancılaşma Ve İşten Ayrılma Niyeti İle İlişkisi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 143-176.
- Aykan, E. (2014). Effects Of Perceived Psychological Contract Breach on Turnover Intention: Intermediary Role of Loneliness Perception of Employees. *Procedia-Social and Behavioural Sciences*, 150, 413-419.
- Banai, M., Reisel, W.D. ve Probst, T. (2004). A Managerial and Personal Control Model: Predictions of Work Alienation and Organizational Commitment in Hungary, *Journal of International Management*, 10, 375-392.
- Bartlett, K. R. (1999). *The Relationship Between Training and Organizational Commitment In The Health Care Field*. Amerika: ProQuest Dissertations Publishing.

- Carnevale, T. (2005). The Coming Labor and Skills Shortage. *Training & Development*, 59(1), 37-41.
- Cassar, V. (2001). Violating Psychological Contract Terms Amongst Maltese Public Service Employees: Occurrence and Relationships. *Journal of Managerial Psychology*, 16(3), 194-208.
- Chin, P. L. ve Hung, M. L. (2013). Psychological Contract Breach and Turnover Intention: The Moderating Roles of Adversity Quotient and Gender. *Social Behaviour and Personality: An International Journal*, 41(5), 843-859.
- Cotton, J.L. ve Tuttle, J.M. (1986). Employee Turnover: A Meta-Analysis and Review with Implications for Research. *Academy of Management Review*, 11(1), 55-70.
- Çiftçi, D. (2021). Emotional Exhaustion as A Mediator Among Workplace Loneliness, Work Alienation and Turnover Intention. *International Journal of Organization Theory & Behaviour*, 24(2), 93-106.
- Dawley, D., Houghton, J. D. ve Bucklew, N. S. (2010). Perceived Organizational Support and Turnover Intention: The Mediating Effects of Personal Sacrifice and Job Fit. *The Journal of Social Psychology*, 150(3), 238-257.
- DeConinck, J. ve Bachmann, D. (2005). An Analysis of Turnover Among Retail Buyers. *Journal of Business Research*, 58(7), 874-882.
- Elibol, G. ve Sever, E. (2022). Örgütsel Kronizmin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde, İşe Yabancılaşmanın Aracı Rolü. *İktisat İşletme ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 18-38.
- Erdoğan M. (2015). *Psikolojik Sözleşme İhlali Algısının Örgütsel Sınızm Ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Erdoğan, S. U. (2023). Yönetim Alanındaki İşe Yabancılaşma Makalelerinin Bibliyometrik Analizi. *Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 111-139.
- Erkutlu, H. V. ve Elden, B. (2017). *Psikolojik Sözleşme İhlali Ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Birey-Örgüt Uyumunun Düzenleyici Rolü* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Nevşehir.
- Esmer, Y. ve Özdaşlı, K. (2018). *Akademik Yönetimde Psikolojik Sözleşme İhlali, Etik Liderlik Ve Prosoyial Davranışlar*. Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Fedi, A., Pucci, L., Tartaglia, S. ve Rollero, C. (2016). Correlates of Work-Alienation and Positive Job Attitudes in High- and Low-Status Workers. *Career Development International*, 21(7), 713-725.
- Fromm, E. (1991). *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırlılığı*. (Çev. A.Ardoğan), (3. Bsm). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- George, D. ve Mallery, P. (2003). *SPSS For Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 4th Edition, Boston: Allyn & Bacon, USA.
- Gozukara, I., Mercanlı, A., Capuk, S. ve Yıldırım, O. (2017). Impact Of Turnover Intention on Loneliness and The Mediating Effect of Work Alienation. *Business Management and Strategy*, 8(1), 18-38.
- Greenberg, E. S. ve Grunberg, L. (1995). Work Alienation and Problem Alcohol Behaviour. *Journal of Health and Social Behaviour*, 36(1), 83-102.
- Guchait, P., Cho, S. ve Meurs, J. A. (2015). Psychological Contracts, Perceived Organizational and Supervisor Support: Investigating The Impact On Intent to Leave Among Hospitality Employees in India. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 14(3), 290-315.
- Gujarati, D. N. (2009). *Basic Econometrics*. Tata McGraw-Hill Education.
- Hartmann, N. N. ve Rutherford, B. N. (2015). Psychological Contract Breach's Antecedents and Outcomes in Salespeople: The Roles of Psychological Climate, Job Attitudes, And Turnover Intention. *Industrial Marketing Management*, 51, 158-170.
- Herriot, P., Pemberton, C. ve Hawtin, E. (1996). The Career Attitudes and Intentions of Managers in The Finance Sector. *British Journal of Management*, 7(2), 181-190.
- Hirschfeld, R. R., Feild, H. S. ve Bedeian, A. G. (2000). Work Alienation as An Individual-Difference Construct for Predicting Workplace Adjustment: A Test in Two Samples 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(9), 1880-1902.
- Hom, P.W., Caranikas-Walker, F., Prussia, G.E. ve Griffeth, R.W. (1992). A Meta-Analytical Structural Equations Analysis of a Model of Employee Turnover. *Journal of Applied Psychology*, 77, 890-909.
- Jiang, H., Chen, Y., Sun, P. ve Li, C. (2019). Authoritarian Leadership and Employees' Unsafe Behaviours: The Mediating Roles of Organizational Cynicism and Work Alienation. *Current Psychology*, 38(6), 1668-1678.
- Kalaycı, Ş. (2010). *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım A.Ş.
- Kanten, P ve Er Ülker, F. (2013). *Yönetim Tarzının Üretkenlik Karşılı İş Davranışlarına Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracılık Rolü*. 21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı. (624-629). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kasap, N. (2019). *Liderlik Tarzı Ve İşe Yabancılaşmanın İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaynak, İ. ve Çiçek, B. (2021). İşe Yabancılaşmanın İşte Var Olamama Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Babacan Liderliğin Rolü. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 568-593.
- Kickul, J. ve Lester, S. (2001). Broken Promises: Equity Sensitivity as A Moderator Between Psychological Contract Breach And Employee Attitudes And Behaviour. *Journal of Business and Psychology*, 16(2), 191-217.
- Kinter, O. ve Katı, Y. (2022). The Mediation Effect of Job Stress and Burnout on the Relationship between Workload and Turnover Intention: An Application in the Healthcare Sector. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 23(4), 852-863.

- Kurtulmuş, M. ve Yiğit, B. (2016). İşe Yabancılaşmanın Öğretmenlerin İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 860-871.
- Li, S. ve Chen, Y. (2018). The Relationship between Psychological Contract Breach and Employees 'Counterproductive Work Behaviours: The Mediating Effect of Organizational Cynicism and Work Alienation, *Frontiers in Psychology*, 9, 1-13.
- Lynne, J. P. ve Cropley, M. (2003). The Psychological Contract of National Health Service Nurses. *Journal of Nursing Management*, 11(2), 108.
- Mahmud, Z. K. (1993). *Work Alienation and Training: A Study of Florida Correctional Officers and Correctional Officer Sergeants*. (Doctoral Dissertation). The Florida State University, ABD.
- Malik, S. Z. ve Khalid, N. (2016). Psychological Contract Breach, Work Engagement and Turnover Intention. *Pakistan Economic and Social Review*, 54(1), 37-54.
- Meyer, J.P. ve Allen N.J. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61-89.
- Mobley, W. H. (1977). Intermediate Linkages in the Relationship between Job Satisfaction and Employee Turnover. *Journal of Applied Psychology*, 62(2), 237-240.
- Mobley, W. H. (1977). Intermediate Linkages in The Relationship Between Job Satisfaction and Employee Turnover. *Journal of Applied Psychology*, 62(2), 237-240.
- Mobley, W. H. (1982). *Employee Turnover: Causes, Consequences and Control*. MA: Addison-Wesley.
- Morrison, E. W. ve Robinson, S. L. (1997). When Employees Feel Betrayed: A Model of How Psychological Contract Violation Develops. *Academy of Management Review*, 22(1), 226-256.
- Nadi, M. ve Shojaee, M. (2019). Relationship Between Perception of Bullying in The Workplace, Job Self-Alienation, Organizational Support to Leave Work and The Role of Mediator of Forced Citizenship Behaviour. *Journal Of Applied Sociology*, 30(1), 167-188.
- Nawafleh, S. H., Alkhalayleh ve Qerba, M. K. F. (2021). Impact Of Work Alienation Feelings on Turnover Intention in The Aqaba Special Economic Zone Authority Located in Jordan. *Journal of Social Sciences (COES&RJ-JSS)*, 10(2), 179-193.
- Örücü, E. ve Bayramov, S. (2022). Örgütlerde İşten Ayrılma Niyetini Etkileyen Faktörler Olarak; Psikolojik Sözleşme İhlali Ve Ücret Tatmini. *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), 47-66.
- Örücü, E. ve Özafşarhoğlu, S. (2013). Örgütsel Adaletin Çalışanların İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Güney Afrika Cumhuriyetinde Bir Uygulama. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (23), 335-358.
- Paillé, P. ve Dufour, M. É. (2013). Employee Responses to Psychological Contract Breach and Violation: Intentions to Leave the Job, Employer or Profession. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 29(1), 205-216.
- Raziq, A. ve Maulabakhsh, R. (2015). Impact of Working Environment on Job Satisfaction. *Procedia Economics and Finance*, 23, 717-725.
- Roberts, B. R. (1987). A Confirmatory Factor-Analytic Model of Alienation. *Social Psychology Quarterly*, 50(4), 346-351.
- Robinson, S. L. ve Rousseau, D. M. (1994). Violating The Psychological Contract: Not the Exception but The Norm. *Journal Of Organizational Behaviour*, 15(3), 245-259.
- Robinson, S. ve Rousseau, D. (1994). Violating the Psychological Contract: Not the Exception but the Norm. *Journal of Organizational Behaviour*, 15(3), 245-259.
- Robinson, S.L. ve Morrison, E.W. (2000). The Development of Psychological Contract Breach and Violation: A Longitudinal Study. *Journal of Organizational Behaviour*, 21, 525-546.
- Robinson, S.L. ve Rousseau, D.M. (1994). Violating The Psychological Contract: Not the Exception but The Norm. *Journal Of Organizational Behaviour*, 15 (3), 245-259.
- Rousseau D. M. (1989). Psychological And Implied Contracts in Organizations. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 2(2), 128.
- Rusbult, C. E., Farrell, D., Rogers, G. ve Mainous III., A. G. (1988). Impact of Exchange Variables on Exit, Voice, Loyalty, and Neglect: An Integrative Model of Responses to Declining Job Satisfaction. *Academy of Management Journal*, 31(3), 599-627.
- Said, H., Ali, L., Ali, F. ve Chen, X. (2021). COVID-19 And Unpaid Leave: Impacts of Psychological Contract Breach on Organizational Distrust and Turnover Intention: Mediating Role of Emotional Exhaustion. *Tourism Management Perspectives*, 39, 100854.
- Salha, H., Cinnioğlu, H. ve Yazıt, H. (2016). Psikolojik Sözleşme İhlal Algısının Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. 17. Ulusal Turizm Kongresi, Muğla'da Sunulan Bildiri.
- Samadi, L., Bagheri, M. S., Sadighi, F. ve Yarmohammadi, L. (2020). An Investigation into EFL Instructors' Intention to Leave and Burnout: Exploring the Mediating Role of Job Satisfaction. *Cogent Education*, 7(1), 1781430.
- Santhanam, N., TJ, K., Dyaram, L. ve Ziegler, H. (2017). Impact Of Human Resource Management Practices on Employee Turnover Intentions: Moderating Role of Psychological Contract Breach. *Journal of Indian Business Research*, 9(3), 212-228.
- Seeman, M. (1967). On The Personal Consequences of Alienation in Work. *American Sociological Review*, 32(2), 273-285.
- Seeman, M. (1959). On The Meaning of Alienation. *American Sociological Review*, 24, 783-791.
- Seeman, M. (1959). On The Meaning of Alienation. *American Sociological Review*, 783-791.

- Serinkan, C. ve Mengüloğlu, M. A. (2023). Yabancılaşmanın İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Duygusal Zekânın Aracılık Rolü: AVM Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(37), 1-23.
- Shore, L. M. ve Tetrick, L. E. (1994). The Psychological Contract as an Explanatory Framework in the Employment Relationship, *Trends in Organizational Behaviour*. (L. C. Carl ve D. M. Rousseau, Dü) *John Wiley ve Sons* (1), 91-109.
- Smithson, J. ve Lewis, S. (2004). The Psychological Contract and Work-Family. *Organization Management Journal*, 1(1), 70-80.
- Suarthana, J. H. P. ve Riana, I. G. (2016). The Effect of Psychological Contract Breach and Workload on Intention to Leave: Mediating Role of Job Stress. *Procedia-Social and Behavioural Sciences*, 219, 717-723.
- Taboli, H. (2015). Burnout, Work Engagement, Work Alienation as Predictors of Turnover Intentions Among Universities Employees in Kerman. *Life Science Journal*, 12(9), 67-74.
- Tokmak, M. (2020). Algılanan Örgütsel Desteğin Çalışanların İşe Yabancılaşması Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 429-439.
- Tozoğlu, B. ve Uçar, Ö. (2022). Duygusal Emek ve Örgütsel Sinizmin İşe Yabancılaşma Üzerine Etkisi: Kuşadası'nda Faaliyet Gösteren Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma (The Effect of Emotional Labor and Organizational Cynicism on Work Alienation: A Study on Four- and Five-Star Hotel Business Employees Operating in Kuşadası). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(3), 1937-1961.
- Tummers, L., Bekkers, V., van Thiel, S. ve Steijn, B. (2015). The Effects of Work Alienation and Policy Alienation on Behavior of Public Employees. *Administration & Society*, 47(5), 596-617.
- Türe, A. ve Akkoç, İ. (2021). Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Lider Üye Etkileşiminin İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracılık Rolü. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(1), 93-108.
- Uysal, M. ve Günay, S. (2001). Durbin-Watson Ölçütüne Göre Kararsızlık Bölgesinde Bulunan Negatif Otokorelasyon İçin Bazı Testler. *Anadolu University Journal of Science and Technology*, 2(2), 277-284.
- Yılmaz, B. (2018). *Örgütsel Bağlılık Ve Örgütsel Adaletin İşten Ayrılma Niyetine Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Elektrik Sektöründe Bir Uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Zagenczyk, T. J., Cruz, K. S., Cheung, J. H., Scott, K. L., Kiewitz, C. ve Galloway, B. (2015). The Moderating Effect of Power Distance on Employee Responses to Psychological Contract Breach. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 24(6), 853-865.
- Zhao, J., He, Y., Xu, J. ve Hu, S. (2022). The Study of Nurse's Work Alienation and Its Influence on Turnover Intention. *Yangtze Medicine*, 6(3), 57-65.

EXTENDED ABSTRACT

The research aims to reveal the effect of psychological contract violation and alienation on the intention to leave. In this context, the employees of companies engaged in the manufacture of metal products, which continue their activities in the Organized Industrial Zone of Karaman province, were selected as a sample in the research. According to the information received from the Karaman Organized Industrial Zone, the total number of individuals working in the relevant sector as of 2022 is 282. In other words, the study population consists of 282 people. However, the number of employees included in the research is 256. The research representing the relevant sample was carried out through a face-to-face survey. In the research, the psychological contract violation perception scale, alienation scale and turnover intention scale were used as data collection tools. The psychological contract perception scale consists of 9 questions and one dimension; the alienation scale consists of 8 questions and one dimension, and finally, the scale of intention to leave the job consists of 3 questions and one dimension. SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 27.00 program was used in the analysis of the research data. Questionnaires that were found to be incomplete or incorrect in the collected data were not included in the study. While evaluating the data, descriptive statistical methods (number, percentage, frequency, mean, standard deviation) were used. It was assumed that the sample should show a normal distribution to apply parametric test methods to the evaluation of the data (Kalaycı, 2010). To evaluate the normality of the distributions for the obtained scores, the skewness and kurtosis values of the data were examined. To determine whether the variables used in the study had a normal distribution, skewness and kurtosis values were examined. George and Mallery (2003) stated that if the skewness and kurtosis measure take values between -2 and +2, it will show a normal distribution. It was seen that the relevant data for the study were under the normal distribution ranges. With the provision of normality, the use of parametric methods was preferred in the analysis of the data. In addition, Cronbach's alpha values were examined in the context of reliability analysis. Multiple regression analysis was conducted to examine the effect of psychological contract breach and alienation on turnover intention. During the application of multivariate linear regression analysis, first of all, whether there was a multicollinearity between the variables was determined by looking at the Durbin-Watson (D-W) and VIF tests. The D-W value is 1.903 and it is between DU and 4-DU values and there is no autocorrelation (Uysal and Günay, 2001). Since VIF values were between

1<VIF<10 for psychological contract violation (9,436) and alienation (9,436), it was concluded that there was no multicollinearity. When the literature was searched for the research, Chin and Hung (2013), Malik and Khalid (2016), Aykan (2014), Said, Ali, Ali and Chen (2021), Santhanam, Dyaram and Ziegler (2017), Hartmann and Rutherford (2015) Robinson and Rousseau's (1994) findings are parallel to the findings of the research in determining the relationship between psychological contract violation and intention to leave. In this context, hypothesis H1: "Violation of psychological contract positively affects the intention to leave the job" has been developed. On the other hand, Kurtulmuş and Yiğit (2016), Ayaydın (2020), Kaynak and Çiçek (2021), Kasap (2019), Serinkan and Mengüloğlu (2023), Nadi and Shojaee (2019), Taboli, which are about the relationship between alienation and turnover intention. (2015), Zhao, He, Xu and Hu (2022), Farmer (2021), and Nawafleh and Qerba (2021) have also reached results that are in line with the research findings. From this point of view, the hypothesis of H2: "Alienation positively affects the intention to leave the job" was developed. When the multiple regression coefficients between psychological contract violation, alienation and intention to leave the job are examined, according to the results of the analysis; psychological contract violation, alienation scores and the predictive power of the intention to quit job score were found to be statistically significant [F (2, 209) =470,009, p<0,001]. The effect of psychological contract violation on intention to leave was not statistically significant ($\beta=0,151$, $p>0,05$). It is seen that alienation has a strong positive effect ($\beta=0.759$, $p<0.001$) on turnover intention. It was determined that the two independent variables examined together could explain 81.8% [R=.904, R²=0.818] of the change in the turnover intention score. In other words, for the research, hypothesis H1: "Violation of psychological contract positively affects the intention to leave the job" was rejected, and hypothesis of H2: "Alienation positively affects the intention to leave the job" was accepted.

Yeşil Yönetim Anlayışı İle İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Zeynep KURT¹

Öz

Bu çalışmanın amacı yeşil yönetim ile ilgili yayınlanmış makaleleri incelemektir. Bu amaç çerçevesinde Scopus veri tabanında bulunan, 1992-2024 yılları arasında yayınlanmış 3081 makale analiz edilmiş, sonuçları görselleştirmek için VOSviewer yazılımından yararlanılmıştır. Analiz sonucuna göre yeşil yönetim alanında yazılan makalelerin sayısında 2010 yılından itibaren artış olduğu görülmüş, 2023 yılı ise en fazla makalenin yayınlandığı yıl olmuştur. Yine sonuca göre yeşil yönetimle ilgili en fazla makale Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanmıştır. Yeşil yönetim konusu ile ilgili en fazla yayın Jabbour, C.J.C. tarafından hazırlanmıştır. Bu alanda en fazla yayın çıkaran üniversite The Hong Kong Polytechnic University ve en çok yayın çıkaran dergi Journal of Cleaner Production olmuştur. Yeşil yönetim alanında en çok atf alan makale Zhu, Q. ve Sarkis, J. adlı yazarlar tarafından yazılmıştır. Yeşil yönetim alanında yazılan makalelerde en fazla kullanılan ilk üç anahtar kelime; *sürdürülebilir kalkınma*, *çevre yönetimi* ve *sürdürülebilirlik* olmuştur. Bu çalışma sonuçlarının gelecekte yeşil yönetim alanında çalışmak isteyen araştırmacılara rehberlik edebileceği düşünölmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Yönetim, Makaleler, Bibliyometrik Analiz, Bilim Haritalama

Bibliometric Analysis of Studies Related to Green Management Approach

Abstract

This study aims to examine published articles on green management. For this purpose, 3081 articles published between 1992 and 2024 in the Scopus database were analyzed, and VOSviewer software was used to visualize the results. According to the results of the analysis, it was observed that the number of articles written in the field of green management has increased since 2010, and 2023 was the year in which the highest number of articles were published. Again, according to the results, the highest number of articles on green management were published in the United States. Most publications on the subject of green management have been prepared by Jabbour, C.J.C. The university that produces the most publications in this field is The Hong Kong Polytechnic University and the most published journal Journal of Cleaner It has become production. The most cited article in the field of green management was written by authors Zhu, Q. and Sarkis, J. The first three keywords most used in articles written in the field of green management are; *sustainable development*, *sustainability*, and *environmental management*. It is thought that the results of this study can guide researchers who want to work in the field of green management in the future.

Keywords: Green Management, Articles, Bibliometric Analysis, Science Mapping

Atf İçin / Please Cite As:

Kurt, Z. (2024). Yeşil yönetim anlayışı ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 583-593. doi:10.33206/mjss.1435771

Geliş Tarihi / Received Date: 12.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.03.2024

¹ Dr. – Bağımsız Yazar, mir2727@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-2423-8596

Giriş

Dünyada yaşanan nüfus artışı ve endüstrideki gelişim üretim artışını beraberinde getirmiş, buna bağlı olarak da çevre büyük zarar görmüştür. Bununla birlikte üretimde kullanılan kaynakların sınırlı oluşu insanları farklı üretim tarzlarının arayışına sevk etmiştir. Bu noktada çevreyi ve kaynakları koruyarak üretime imkân veren yeşil yönetim tarzı ortaya çıkmıştır.

Yeşil yönetimi, işletme kaynaklarını koruyan, enerji kaynaklarının verimli kullanımını sağlayan, arındırılmış uygulamaları benimseyen bir yönetim anlayışı olarak tanımlamak mümkündür (Goyal, 2013, s. 70). Diğer bir tanımda ise yeşil yönetim, işletme amaçlarına ulaşmak üzere, tüm işletme faaliyetlerini yürütürken bir taraftan kaynakların, diğer taraftan da çevrenin korunmasını öncelikleyen, kaynak israfını önleyen, sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk kavramlarıyla yakından ilişkili, işletmeler için değer yaratan bir yönetim anlayışı olarak tanımlanmıştır (Kurt, 2022, s. 17). Yeşil yönetim uygulamaları ile kalitesi iyileştirilmiş, daha güvenilir, ambalaj maliyetleri azaltılmış, üretim sürecinde kaynakların daha verimli kullanıldığı ve atıkların elden çıkarılma maliyetlerinin azaltıldığı ürünler elde edilebilmektedir (Porter ve Linde, 1995, 145).

Yeşil yönetim olgusunun tarihine bakıldığında bu yeni yönetim tarzının tarihsel sürecini sanayi öncesi ve sanayi sonrası dönem olmak üzere ele almak mümkündür. Sanayi öncesi dönemde tabiatın kendi kendini yenileme özelliği yeterli iken, Sanayi Devrimi'nden sonraki dönem en yıkıcı çevresel zararın ortaya çıktığı dönem olmuştur (Haden vd., 2009, s. 1042). Bu dönemde fabrikalar inşa edilmiş, makineler ve yeni icatlar geliştirilmiş tüm bu gelişmeler üretim ve verimlilikte artışa sebep olmuştur. Ancak üretkenlik ve verimlilikteki artış hava ve su kirliliğini de beraberinde getirmiştir. Çevre bilincinin gelişmesi ile ilk çevre koruma hareketleri on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarında ABD'de görülmüştür. Doğal kaynakları ve çevreyi korumak için daha önce çaba sarf edilmiş olsa da gerçek çevre hareketleri 1960'ların ortalarında ortaya çıkmış ve sonraki on yıllarda oldukça hızlı şekilde gelişmiştir (Buchholz, 1993). Çevreye olan duyarlılık ve çevre bilinci 1970'lerde olgunlaşmış, Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı ilk defa bu yıllarda gerçekleşmiştir. (Nattrass ve Altomare, 1999, s. 26). 1980'ler şiddetli çevresel olaylarla büyük kayıpların yaşandığı yıllar olmuştur. 1984'teki Union Carbide olayı, 1989'daki Exxon Valdez Petrol Sızıntısı ve 1986 Çernobil Faciası gibi krizler bu yıllarda gerçekleşmiştir. 1990'lı yıllarda ise çevresel farkındalık artmış eko-verimlilik kavramı ortaya çıkmıştır. Şirketler eko-verimlilikle, kirliliği önleme ve çevreye verilen zararı azaltmanın ötesine geçen geri dönüşüm ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı gibi stratejiler geliştirmiştir. 2000 yılı ve sonrasında faaliyet gösteren şirketlerin tepkisi ise çevreci üretim tarzına yüksek entegrasyon olmuştur (Nattrass ve Altomare, 1999, s. 27). Yöneticiler işletme hedefleri ile çevre hedeflerini iki ayrı konu olarak görmek yerine birlikte ele alınması gerektiğinin farkına varmıştır.

Öte yandan geliştirilen çevreci yönetim tarzının işletmenin bütün fonksiyonlarında uygulanabilir olduğu anlaşılmıştır. Yeşil yönetim tarzı ile işletmenin üretim, insan kaynakları, pazarlama, muhasebe ve arge faaliyetleri olmak üzere işletmenin tüm birimlerinde faaliyetleri yeşil anlayışla sürdürmek mümkündür. Bununla birlikte çevre yönetim standartları bu fonksiyonların sağlıklı bir şekilde yürütülmesine katkı sağlamaktadır. Çevre yönetim standartları, işletmelerin çevreyle ilgili faaliyetlerini gerçekleştirirken performanslarını artırmaya yarayan ve yasal düzenlemelere uyumlarını kolaylaştıran unsurlardır (Karabulut, 2003, s. 29). Bu standartlardan en yaygın olarak kullanılan uluslararası standartlar ise; ISO 14000 serisi, BS 7750 ve EMAS çevre yönetim standartlarıdır. İşletmelerin faaliyetlerini yeşil yönetim ile sürdürmeleri onlara bazı faydalar sağlamaktadır. Bu faydalar; işletme imajını artırma, maliyetleri azaltma, karlılığı artırma ve işletmeye rekabet avantajı sağlama diye sıralanabilmektedir (Porter ve Van Der Linde, 1995, s. 145). Bunun yanı sıra yeşil yönetim, atık yönetimi ve geri dönüşüm gibi faaliyetleri de içermektedir. Bu yönüyle yeşil yönetim tarzının, kaynakların daimi olma yeteneğini ifade eden "sürdürülebilirlik" kavramıyla da yakından ilişkili olduğu ifade edilebilir.

Bibliyometrik analiz terimi ilk olarak Cambridge Üniversitesi'nde E. Wyndham Hulme (1922) tarafından kullanılmıştır (Akt: Pritchard, 1969, s. 348). Pritchard ise (1969) bibliyometriyi matematik ve istatistiksel yöntemlerin kitap ve diğer iletişim araçlarına uygulanması olarak tanımlamıştır. Bibliyometri, yayınların ya da belgelerin yazar, konu, atıf yapılan yazar, yayın bilgisi, atıf yapılan kaynaklar gibi belirli özelliklerinin istatistiksel olarak incelenmesi ve nicel olarak analizi ile ilgilenmektedir (Yılmaz, 2021, s. 1475).

Bibliyometrik analiz, yayınlanmış araştırmaların tanımlanması, değerlendirilmesi ve izlenmesi için nicel bir yaklaşım kullanılmaktadır. Bu analiz yöntemi büyük miktardaki bilimsel verileri keşfetmek ve analiz etmek için kullanılmaktadır (Bal ve Ufacık, 2023, s. 1657). Bibliyometrik analiz, makale ve dergi

performanslarında gerçekleşen eğilim, işbirliği ve araştırma faktörlerini ortaya çıkarmak ve literatürdeki bir alanın yapısını keşfetmek gibi sebeplerle de kullanılmaktadır (Donthu, vd., 2021; Verma ve Gustafsson, 2020). Yöntem sistematik, şeffaf ve tekrarlanabilir bir inceleme süreci sunma ve dolayısıyla incelemelerin kalitesini artırma potansiyeline sahiptir (Zupic ve Cater, 2015, s. 429). Bibliyometrik analiz yöntemi araştırmacıları en etkili çalışmalara yönlendirirken, okuma yapmadan araştırma alanını harita üzerinde göstererek literatür taramalarında kolaylık sağlar. Sonuç olarak bibliyometrik çalışmalarda bilimsel yayınları ölçmek ve analiz etmek için matematiksel ve istatistiksel yöntemler kullanılmaktadır (Yılmaz, 2021, s. 1476).

Bibliyometrik yöntemin performans analizi ve bilim haritalaması olmak üzere iki ana kategorisi bulunmaktadır. Performans analizi, araştırma bileşenlerinin belirli bir alana katkılarını incelemektedir (Cobo vd., 2011; Rodrigue ve Navarro, 2004). Performans analizi için birçok sayıda ölçüm alanı bulunmaktadır. En göze çarpan ölçüm alanları; yıllık veya araştırma bileşeni başına yayın ve alıntı sayısıdır. Bu alanlar yayın üretkenliğinin göstergesi, alıntılar ise yayın etkisinin ölçüsüdür (Donthu, vd., 2021, s. 288). Bilim haritalaması ise araştırma bileşenleri arasındaki bağlantıyı incelemektedir. Analiz, entelektüel etkileşimler ve yapısal bağlantılarla ilgilidir. Bilim haritalama teknikleri arasında alıntı analizi, ortak alıntı analizi, bibliyografik eşleştirme, ortak kelime analizi ve ortak yazarlık analizi yer alır. Bu tür teknikler ağ analiziyle birleştirildiğinde araştırma alanının bibliyometrik ve entelektüel yapısını sunmada etkili olmaktadır (Baker, vd., 2020; Tunger ve Eukerich, 2018).

Yeşil yönetim; yeşil üretim, yeşil insan kaynakları faaliyetleri, yeşil pazarlama faaliyetleri, yeşil muhasebe faaliyetleri ve yeşil ar-ge faaliyetleri gibi tüm işletme fonksiyonlarında uygulamaları olan bir yönetim tarzıdır. Alanyazında yeşil işletmelerin alt birimleri üzerinde ve analizleri bibliyometrik analiz yöntemi kullanarak yapılmış farklı çalışmalar mevcuttur. Sangwan ve Mittal (2015) Google Scholar veri tabanındaki yeşil üretimle ilgili çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak incelemiştir. Yine Wang, Liu ve Perez (2023) Web of Science veri tabanındaki yeşil pazarlama ile ilgili yapılmış çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemiştir. Khan ve Muktar (2020) ise Scopus Index veri tabanındaki yeşil insan kaynakları ile ilgili çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak incelemiştir. Koyęit vd., (2023) Web of Science veri tabanındaki yeşil muhasebe ile ilgili çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemiştir. Setyo vd.'de (2023) Google Scholar veritabanındaki yeşil ar-ge faaliyetleri ile ilgili çalışmaları incelerken bibliyometrik analiz yöntemini kullanmıştır.

Yapılan literatür taramasında yerli yazında işletme fonksiyonlarının (üretim, pazarlama, muhasebe, insan kaynakları ve ar-ge) yeşil yönetim anlayışıyla sürdürülmesini ele alan ve bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak yapılmış çalışmalar olduğu görölmüştür. Öte yandan yönetim birimi işletmelerdeki bütün fonksiyonlardan sorumludur ve bu birim işletme faaliyetlerini evre hassasiyetiyle sürdürdüğünde yeşil yönetim anlayışı ortaya çıkmaktadır. Yerli yazına bakıldığında yeşil yönetimle ilgili çalışmaları (işletmenin alt birimlerini ele alan çalışmalar haricinde) bibliyometrik analiz yöntemiyle inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın bahsedilen boşluğu doldurarak, literatüre katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Bununla birlikte çalışmanın, yeşil yönetimle ilgili çalışmaların eğilim ve yönünü göstererek gelecekte bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara rehberlik etmesi beklenmektedir.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı “yeşil yönetim anlayışı” ile ilgili var olan literatürü incelemek ve gelecekteki araştırmalara katkı sağlayacak alt yapıyı hazırlamaktır. Belirlenen amacı gerçekleştirmek üzere bu çalışmada “yeşil yönetim anlayışı” ile ilgili yayınların bibliyometrik analizi yapılmıştır. Belirli bir alanda yapılan çalışmaları bütüncöl olarak kavrayabilmek için alanyazındaki çalışmaların incelenmesi diğer araştırmacılara da yol göstermektedir. Bu bağlamda bibliyometrik analiz seçeneği kapsamlı ve sistematik taramalarda tercih edilmeye başlanan dikkat çekici ve yenilikçi bir yöntemdir (Seyran, 2021, s. 2872). Araştırma kapsamında 1992-2024 yılları arasında Scopus'ta endekslenen 3081 adet makaleye ulaşılmıştır. “Green management”, sözcüğüyle “tüm alanlar” seçilerek yapılan analizde ulaşılan veri, yazar, atıf, dergi, ölke, kurum, anahtar sözcük ve özet analizleri üzerinden incelenmiştir. Analiz için VOSviewer yazılımından yararlanılmıştır. VOSviewer, bibliyometrik ağları oluşturmak ve görselleştirmek amacıyla kullanılan bir yazılım aracıdır.

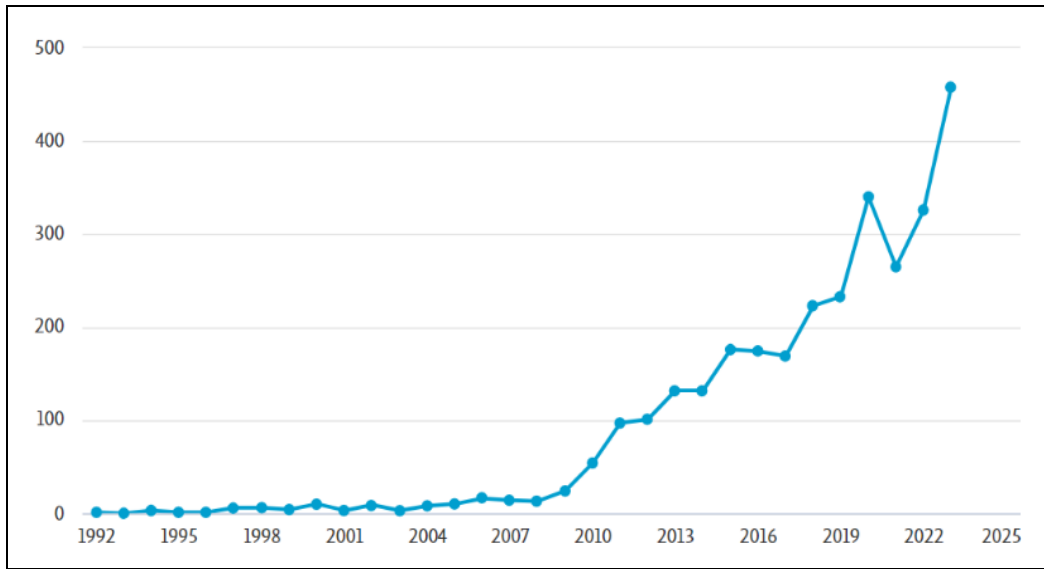
Araştırma kapsamında aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır:

- Yeşil yönetim ile ilgili yapılan çalışmalar yıllara göre nasıl dağılım göstermektedir?
- Yeşil yönetim ile ilgili yapılan çalışmalar ölkelere göre nasıl dağılım göstermektedir?
- Yeşil yönetim ile ilgili en çok atıf alan ölkelere zamana göre nasıl dağılım göstermektedir?

- Yeşil yönetim ile ilgili en çok yayın yapan yazarlar kimlerdir?
- Yeşil yönetim ile ilgili yayın yapan üniversiteler nasıl dağılım göstermektedir?
- Yeşil yönetim ile ilgili yayın yapan dergiler nasıl dağılım göstermektedir?
- Yeşil yönetim ile ilgili en çok atıf alan yayınlar hangileridir ve yazarları kimlerdir?
- Yeşil yönetim ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelimeler hangileridir?
- Yeşil yönetim ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelimeler zamana göre nasıl dağılım göstermektedir?

Bulgular

Bu bölümde yeşil yönetim alanında yayınlanan makalelerin “yayın yılı, yayınların ülkelere göre dağılımı, ülkelere göre zaman haritası, en çok atıf alan yayınlar ve yazarları, en çok yayın yapan üniversiteler, en çok yayın yapan dergiler, en sık kullanılan anahtar kelimeler ve kelime madenciliği yoğunluk ve zaman haritaları” başlıkları altında incelenmesi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Yeşil yönetim ile ilgili yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. Yeşil Yönetimle İlgili Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

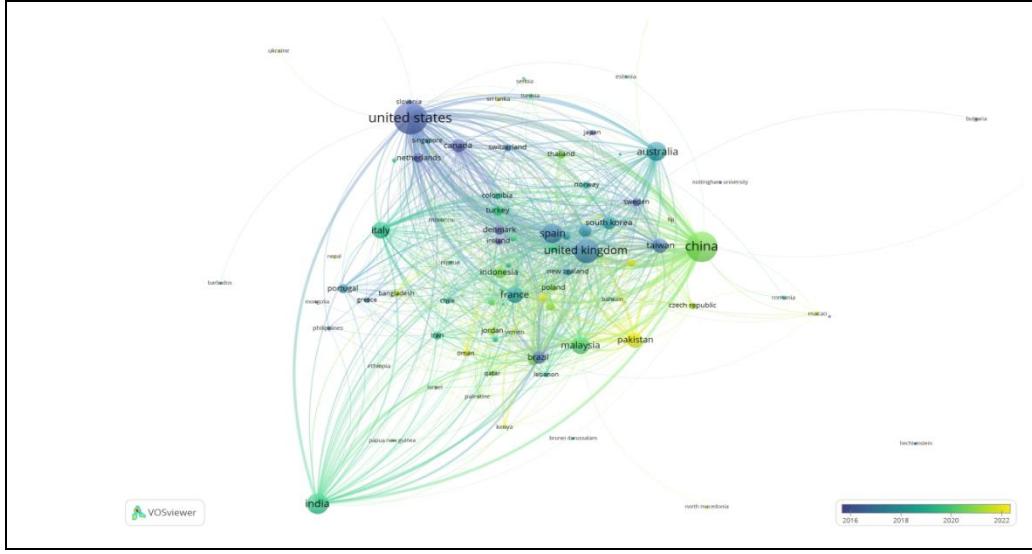
Şekil 1’de görüldüğü gibi araştırma analizinin başlangıç yılı olarak kabul edilen 1992 den 2024 yılına kadar Scopus veri tabanında toplamda 3081 makale yayınlanmıştır. 1992 (1) yılında yeşil yönetim ile ilgili sadece 1 yayının yapıldığı, yıllar içerisinde yayın sayısı ile ilgili durağan bir seyrin olduğu, 2010 (54) yılından itibaren ise yayın sayısında hızlı bir artışın yaşandığı görülmektedir. Analiz bulgularına göre en çok yayının 2023 yılında (458) gerçekleştiği görülmektedir. Yeşil yönetim ile ilgili yayınların ülkelere göre dağılımı Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Yeşil Yönetimle İlgili Yayınların Ünelere Göre Dağılımı

Ülke	Makale Sayısı
Amerika Birleşik Devletleri	576
Çin	523
İngiltere	330
Hindistan	235
İspanya	216
Avustralya	203
Malezya	166
İtalya	156
Fransa	148
Almanya	134

Tablo 1’de görüldüğü gibi yeşil yönetim konusu üzerinde en çok yayın yapan ülkenin Amerika Birleşik Devletleri (576) olduğu, Amerika Birleşik Devletleri’ni, Çin’in (523), İngiltere’nin (330), Hindistan’ın (235), İspanya’nın (216) ve Avustralya’nın (203) takip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte yeşil yönetim ile ilgili

Türkiye’de 60 yayının yapıldığı tespit edilmiştir. Yeşil yönetim ile ilgili en çok atıf alan ülkelerin zaman haritası Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. Yeşil Yönetimle İlgili En Çok Atıf Alan Ülkelerin Zaman Haritası

Şekil 2’de görüldüğü gibi yeşil yönetimle ilgili en çok atıf alan yayına sahip ülke olan Amerika Birleşik Devletleri’nde en çok atıf alan yayınların 2016 yılında, Çin’de en çok atıf alan yayınların 2020 yılında, İngiltere’de en çok atıf alan yayınların ise 2016-2018 yılları arasında yayınlandığı görülmektedir. Yeşil yönetim ile ilgili en çok yayın yapan yazarlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Yeşil Yönetim ile İlgili En Çok Yayın Yapan Yazarlar

Yazar	Yayın Sayısı
Jabbour, C.J.C	31
Feng, T.	15
Lee, K.H.	14
Luthra, S.	13
Huo, B.	11
Zhang, F.	10
De Sousa Jabbour, A.B.L.	9
Mangla, S.K.	9
Sarkis, J.	9
Cheng, T.C.E.	8

Tablo 2’de görüldüğü gibi yeşil yönetim ile ilgili en çok yayın yapan yazar 31 yayın ile Jabbour C.J.C’dir. Onu 15 yayın ile Feng, T., 14 yayın ile Lee, K.H., 13 yayın ile Luthra, S. takip etmektedir. Yeşil Yönetim ile ilgili yayın yapan üniversitelerin dağılımı Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Yeşil Yönetim ile İlgili Yayın Yapan Üniversitelerin Dağılımı

Üniversite	Makale Sayısı
The Hong Kong Polytechnic University	42
Xi’an Jiaotong University	40
Universiti Sains Malaysia	31
Universidade Estadual Paulista	27
Harbin Institute Technology	25
Griffith University	25
Montpellier Business School	25
Universidade de Sao Paulo	22
Shanghai Jiao Tong University	20
Universidad de Granada	20

Tablo 3’te görüldüğü gibi yeşil yönetim ile ilgili en çok yayın yapan üniversitenin The Hong Kong Polytechnic University (42) olduğu görülmektedir. Bu üniversiteyi, Xi’an Jiaotong University (40), Universiti Sains Malaysia (31), Universidade Estadual Paulista (27), Harbin Institute Technology (25) üniversiteleri izlemektedir. Yeşil yönetim ile ilgili yayın yapan dergilerin dağılımı Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Yeşil Yönetim Alanında Yararlanılan Dergilerin Dağılımı

Dergi Adı	Makale Sayısı
Journal of Cleaner Production	308
Corporate Social Responsibility And Environmental Management	200
Business Strategy And The Environment	122
Journal of Business Ethics	92
Technological Forecasting And Social Change	46
Management Decision	45
International Journal of Production Economics	44
Journal Of Business Research	42
Benchmarking	34
International Journal of Hospitality Management	30

Tablo 4’de görüldüğü gibi yeşil yönetim ile ilgili yayınların en çok yayınlandığı kaynak, Journal of Cleaner Production (308) olmuştur. Bu kaynağı Corporate Social Responsibility and Environmental Management (200), Business Strategy and The Environment (122), Journal of Business Ethics (92), Technological Forecasting and Social Change (46) ve Management Decision (45) kaynakları izlemektedir. Yeşil yönetim ile ilgili en çok atıf alan yayın ve yazarlarını dair bilgi Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Yeşil Yönetim İle İlgili En Çok Atıf Alan Yayınlar ve Yazarları

Yayın Adı	Yazar	Atıf
Relationships Between Operational Practices and Performance Among Early Adopters of Green Supply Chain Management Practices in Chinese Manufacturing Enterprises	Zhu, Q., Sarkis, J	1965
The New Political Role of Business in a Globalized World: A Review of a New Perspective on CSR and its Implications for the Firm, Governance and Democracy	Scheherer, A. G. Palazzo G.	1385
Green Supply Chain Management in China: Pressures, Practices and Performance	Zhu, Q., Sarkis, J., Geng, Y.	1098
ESG and Financial Performance: Aggregated Evidence From More Than 2000 Empirical Studies	Friede, G., Busch, T., Bassen, A.	1059
Green Human Resource Management: A Review and Research Agenda	Renwick, D. W., Redman, T., Maguire, S.	969
Assessing the Impact Environmental Management Systems on Corporate and Environmental Performance	Melnyk, S.A., Sroufe, R.P., Calantone, R.	929
Stakeholders and Environmental Practices: An Institutional Framework	Delmaz, M., Toffel, M. W.	871
A Fuzzy Multi Criteria Approach for Measuring Sustainability Performance of a Supplier Based on Triple Bottom Line Approach	Govindan, K, Khodaverdi, Jafarian, A.	792
Sustainability-Oriented Innovation: A Systematic Review	Adams, R., Jeanrenaud, S., Bessant, J., Denyer, D., Overy, P.	791
Enhance Green Purchase Intentions: The Roles of Green Perceived Value, Green Perceived Risk and Green Trust	Chen, Y. S., Chang, C.H.	702

Tablo 5’de görüldüğü üzere Scopus veri tabanında yeşil yönetimle ilgili hazırlanan yayınlardan en çok atıf alan yayın 1965 atıfı ile Zhu ve Sarkis’in (2004) yazdığı “Relationships Between Operational Practices and Manufacturing Enterprises” adlı makaledir. 2. Sırada Scheherer ve Palazzo’nun (2011) yazdığı ve 1385 atıf alan “The New Political Role of Business in a Globalized World: A Review of a New Perspective on CSR and its Implications for the Firm, Governance Democracy” adlı makale yer almaktadır. 3. Sırada ise yine Zhu ve Sarkis’in (2011) yazdığı ve 1098 atıf alan “Green Supply Chain Management in China: Pressures, Practices and Performance” adlı makale yer almaktadır.

Yeşil yönetimi ele alan çalışmalarda en çok kullanılan kelimeleri tespit etmek için WOSviewer programı yardımıyla kelime madenciliği analizi yapılmıştır. Analiz programında veriler seçilirken atıf sayısı “10” ve üzerindeki dökümanlar seçilmiş ve çalışmaya 10023 terimden 337 terim dahil edilmiştir.

Yeşil yönetim ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelimelere ilişkin bilgi Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Yeşil Yönetim İle İlgili Yayınlarda En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler

En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler	Kullanım Sayısı
Sürdürülebilir Kalkınma	400
Sürdürülebilirlik	360
Çevre Yönetimi	330
Kurumsal Sosyal Sorumluluk	243
Çevresel Performans	201
Yenilik	170

sonrasında tsunami gibi çevresel olayların akabinde gerçekleşmiştir. Büyük çapta yaşanan büyük çevre olayları dünya çapında öğrencileri, aktivistleri, gazetecileri ve gençleri, öngörülen çevresel etkilere ve insan sağlığıyla ilişkili tehditlere karşı savunmaya teşvik etmiştir. Bu alanda yapılan çalışmaların 2019 yılından itibaren hızla arttığı, 2023 yılında ise en üst sayıya ulaştığı tespit edilmiştir. Bu artışın ise dünyada yaşanan pandemi ile ilişkilendirilmesi mümkündür. Pandemi döneminde insanların evlerinde izole olması ve tabiatın kendi haline bırakıldığında kendini yenileme özelliğinin açığa çıkması gibi sebepler temiz üretimi hedefleyen yeşil yönetimle ilgili çalışmaların sayısını da artırmıştır.

Araştırmada yeşil yönetimle ilgili en fazla yayın yapan ülkelerin sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve İngiltere olduğu tespit edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde en çok atıf alan yayınların 2016 yılında, Çin'de en çok atıf alan yayınların 2020 yılında, İngiltere'de en çok atıf alan yayınların ise 2016-2018 yılları arasında yayımlandığı görülmektedir. Bu ülkelerin ilk ortak özelliği üretim hacimlerinin büyük olmasıdır. Üretim hacminin büyüklüğü çevre tahribatında da artışı beraberinde getirir ve yeşil yönetim çevre tahribatına yönelik çözüm arayışıyla ortaya çıkmış bir yönetim tarzıdır. En fazla yayın yapan ülkelerin ikinci ortak özelliği ise, araştırmaya elverişli ve gelişmiş çok sayıda üniversiteye ev sahipliği yapmalarıdır. Her konuda olduğu gibi yeşil yönetim konusunda da çalışma sayısının çok olması üniversite sayısı ile doğru orantılıdır denilebilir.

Yeşil yönetim ile ilgili en çok yayın yapan yazar 31 yayın ile "Jabbour", en fazla yayın yapan üniversite ise "The Hong Kong Polytechnic University"dir. "Journal of Cleaner Production" dergisi yeşil yönetim konulu en çok makalenin yayımlandığı dergidir. Araştırma sonucuna göre, Zhu, ve Sarkis'in (2004) birlikte yazdığı "Relationships Between Operational Practices and Performance Among Early Adopters of Green Supply Chain Management Practices in Chinese Manufacturing Enterprises" adlı makale 1965 atıf alarak en çok atıf alan makale olmuştur.

Araştırmada yeşil yönetim ile ilgili yazılan makalelerde en fazla kullanılan ilk beş anahtar kelimenin; "Sürdürülebilir Kalkınma", "Sürdürülebilirlik", "Çevre Yönetimi", "Kurumsal Sosyal Sorumluluk" ve "Çevresel Performans" olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonucuna göre, yeşil yönetimle ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelimelerden çevre yönetimi teriminin daha temel, sürdürülebilir kalkınma, kurumsal sosyal sorumluluk, yenilik ve yeşil teknoloji terimlerinin daha güncel kullanıldığı görülmektedir. Yeşil yönetim ürüne, üretim sürecine ve organizasyonel sisteme sürdürülebilir kalkınma kavramlarını dahil etmeyi, diğer bir ifadeyle, malzeme, çevre ve kültür sistemlerini, kirlilikten arındırılmış bir şekilde yönetmeyi ifade etmektedir (Taylor, 1992, s. 670). Buradan hareketle, en fazla kullanılan anahtar kelimelerle yeşil yönetim tarzının varoluş amacının örtüldüğü görülmektedir. Yeşil yönetim bir taraftan çevre hassasiyetini, diğer taraftan kaynak tasarrufunu gözetken, bu yönüyle de sürdürülebilirliğe katkı sağlayan bir yönetim tarzıdır.

Bu çalışma ile yeşil yönetim ile ilgili çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmeye çalışılmıştır. Analiz sonucundaki bulguların gelecekte yeşil yönetim konusunda çalışmak isteyen araştırmacılara kaynak sağlayarak, rehberlik edebileceği düşünülmektedir.

Etik Beyan

"Yeşil Yönetim Anlayışı İle İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Makale için etik kurul zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Çalışma kapsamında kişisel ve finansal herhangi bir çıkar çatışmasına neden olabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adams, R., Jeanrenaud, S., Bessant, J., Denyer, D. ve Overy, P. (2016). Sustainability-oriented innovation: a systematic review. *International Journal of Management Reviews*. 18(2), 180-205.
- Akyay, U., Musluk, B. Y. ve İlbey, N. (2015). Examining the influence of green management on operation functions: case of a business. *Research Journal of Business and Management*. 2-348.
- Al, U., Sezen, U. ve Soydal, İ. (2019). Türkiye'nin bilimsel yayınlarının sosyal ağ analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Proje Raporları*. No: 110K044, Ankara.
- Baker, H. K., Kumar, S., Pattnaik, D. (2020). Twenty-five years of the journal of corporate finance: a scientometric analysis. *Journal of Corporate Finance*. 66-101572.

- Bal, F. ve Ufacık, O. E. (2023). Vekalet teorisi üzerine bibliyometrik bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 13 Sayı: 4.
- Buchholz, R. A. (1998). Principles of environmental management. *The Greening of Business*. 2nd edition, Prentice-Hall, London.
- Calero, M. C. ve Van Leeuwen, V. T. (2012). Seed journal citationa network maps: a method based on network theory. *Journal Of the American Society For Information Science and Technology*, 63 (6), 1226-1234.
- Chen, Y. S. ve Chang, C.H. (2012). Enhance green purchase intentions: the roles of green perceived value, green perceived risk and green trust. *Management Decision*. 50(3), pp. 502-520.
- Cobo, M. J., Lopez-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E. ve Herrera, F. (2011). An approach for detecting, quantifying, and visualizing the evolution of a research field: a practical applicationa to the fuzzy sets theory field. *Journal of Informetrics*. 5 (1) pp. 146-166.
- Delmas, M., Toffel, M. W. (2004). Stakeholders and environmental management practices: an institutional framework. *Business Strategy and the Environment*. 13(4). pp. 209-222.
- Donthu, N., Kumar, S., Pandey, N., Lim, W. M. (2021). Research constituents, intellectual structure and collaboration patterns in journal of international marketing: an analytical retrospective. *Journal of International Marketing*.
- Friede, G., Busch, T. ve Bassen, A. (2015). ESG and financial performance: aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. *Journal of Sustainable Finance and Investment*. 5(4), pp. 210-233.
- Govindan, K., Khodaverdi, R. ve Jafarian, A. (2013). A fuzzy multi criteria approach for measuring sustainability performance of a supplier based on triple bottom line approach. *Journal of Cleaner Production*. 47, pp. 345-354.
- Goyal, M. (2013). Future outlook of green management practcies. *Journal of Business Management*. 14(6) 68-72.
- Haden, S. P., Oyler, J. ve Humphreys, J. (2009). Historical, practical and theoretical perspectives on green management: an exploratory analysis. *Management Decision*. 47(7) pp. 1041-1055.
- Kara, E. (2017). *Konaklama işletmelerinde çevre bilinci ve yeşil yönetim uygulamalarının işletme başarısına katkısı: Muğla ilinde bir araştırma*. (Doktora Tezi) s. 32.
- Karabulut, E. (2003). *İşletmelerde çevre bilinci ve yeşil yönetim uygulamalarının işletme başarısına katkısını incelemeye yönelik bir araştırma*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı. İstanbul.
- Khan, M. H. ve Mukhtar, S. N. (2020). A bibliometric analysis of green human resource management based on scopus platform. *Cogent Business & Management*. 7-1831165.
- Koçyiğit, S. Ç., Aras, İ. A., Çelik, G. ve Günen, E. Ö. (2023). Sağlık alanında yeşil muhasebe ile ilgili yapılan çalışmaların bibliyometrik haritalaması. *Mehmet Akif Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 10 Sayı: 2 s. 1627-1645.
- Krauskopf, E. (2018). A bibliometric analysis of the journal of infection and public health: 2008-2016. *Journal of Infection and Public Health*. 11(2) 224-229.
- Kurt, Z. (2022). *İsrafla mücadelede yeşil yönetim ve yeşil örgütsel davranış: Mersin'de yeşil etiketli işletmelerde araştırma*. (Doktora Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mersin.
- Loknath, Y. ve Azeem, B. A. (2017). Green management-concept and strategies. *National Conference on Marketing and Sustainable Development*. 13 (14), pp. 692-693.
- Melnyk, S. A., Sroufe, R. P. ve Calantone, R. (2003). Assessing the impact of environmental management systems on corporate and environmental performance. *Journal of perations Management*. 21(3). pp. 329-351.
- Nattrass, B. ve Altomare, M. (1999). *The natural step for business: wealth, ecology and the evolutionary corporation*. New Society Publishers. Gabriola Island.
- Porter, M. E. ve Van Der Linde, C. (1995). Green and competitive: ending the stalemate. *Harvard Business Review*. s. 120-134.
- Renwick, D. W., Redman, T. ve Maguire, S. (2013). Green human resources management: a review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*. 15(1). pp. 1-14.
- Ramos-Rodrigue, A. R. ve Navarro, R. (2004). Changes in the intellectual structure of strategic management research: a bibliometric study of the strategic management journal 1980-2000. *Strategic Management Journal*. 25 (10) pp. 981-1004.
- Sangwan, K. S. Ve Kumar, V. M. (2015). Management of environmental quality: an international journal. *Management of Environmental Quality*. 26(4) pp. 566-587.
- Scherer, A. G. ve Palazzo, G. (2011). The new political role of business in a globalized world: a review of a new perspective on CSR and its implications for the firm, governance and democracy. *Journal of Management Studies*. 48(4), pp. 899-931.
- Setyo, A. A. A., Kurniadi, D. ve Hozairi, H. (2023). Bibliometric analysis of research development on green port implementation. *Journal of Maritime Dynamic*. Volume: 4 No: 2.
- Seyran, F. (2021). İşyeri şiddeti çalışmalarının bibliyometrik analizi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. Cilt 17-36.
- Su, H. N. ve Lee, P. C. (2010). Mapping knowledge structure by keyword co-occurrence: a first look at journal papers in technology foresight. *Scientometrics*. Volume: 85-1.
- Taylor, S. R. (1992). *Green management: the next competitive weapon*. 24(7) s. 669-680.

- Tunger, D. ve Eulerich, M. (2018). Bibliometric analysis of corporate governance research in German-speaking countries: applying bibliometrics to business research using a custom-made database. *Scientometrics*, 117(3) pp. 2041-2059.
- Wang, S., Liu, M. T., Perez, A. (2023). A bibliometric analysis of green marketing in marketing and related fields: from 1991 to 2021. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.
- Verma, S. ve Gustafsson, A. (2020). Investigating the emerging covid-19 research trends in the field of business and management: a bibliometric analysis approach. *Journal of Business Research*.
- Yılmaz, K. (2021). Sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde sistematik derleme, meta değerlendirme ve bibliyometrik analizler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt 10, Sayı 2.
- Zhu, Q. ve Sarkis, J. (2004). Relationships between operational practices and performance among early adopters of green supply chain management practices in Chinese manufacturing enterprises. *Journal of Operations Management*, 22(3), pp. 265-289.
- Zhu, Q., Sarkis, J. ve Geng, Y. (2005). Green supply chain management in China: pressures, practices and performance.
- Zupic, I. ve Cater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), pp. 429-472.

EXTENDED ABSTRACT

Population growth and industrial development in the world have brought about an increase in production, and as a result, the environment has suffered great damage. For many years, businesses have continued their functions with traditional management systems without paying attention to environmental damage. Activities were continued without paying attention to environmental damage and environmental pollution caused by emitted gases, chemicals, and solid waste (Akyay, et al., 2015, p.348). On the other hand, businesses have been seen as responsible for most of the environmentally related diseases in the world and have been held responsible for finding solutions to this problem. Therefore, businesses have no choice but to incorporate green management initiatives into all their businesses and functions (Haden, et al., 2009, p.1044). At this point, the green management approach is a management style that emerged with the search for solutions to the problems caused by increased production. Green management approach; It is a management approach that is closely related to the concepts of sustainability and social responsibility and fully integrates with the goals and strategies of the business to create a competitive advantage (Loknath, et al., 2017, pp. 692-693). Businesses need to carry out all their functions within the framework of the green management approach to effectively implement the green management approach. Green management; It can be applied in all business activities, including green production, green human resources activities, green marketing activities, green accounting activities, and green R&D activities. The bibliometric analysis method was used in the research analysis. Bibliometric analysis is one of the qualitative and quantitative analysis methods used to evaluate the impact of individual researchers, research groups, countries, institutions, and journals (Krauskopf, 2018). This method helps researchers explore the literature before they start reading and shows the most effective studies, directing them to these studies (Zupic and Cater, 2015). With the bibliometric analysis method, the number of articles in a certain period can be determined, as well as the impact of a study on subsequent studies (Al, et al., 2019). However, the bibliometric method also allows researchers to base their findings on collective bibliographic data produced by other scientists in the specified field and to express their ideas through citation, collaboration, and writing (Zupic and Cater, 2015). The bibliometric analysis method manifests itself in two categories: performance analysis and science mapping. Essentially, performance analysis takes into account the contributions of research components, while science mapping focuses on the relationships between research components (Donthu et al., 2021, p.287). The last and current era of environmental awareness is the millennium. The response of businesses operating in 2000 and after to environmental sensitivity was high integration (Nattrass, & Altomare, 2005, p. 27). The high compliance shown by businesses has also attracted the attention of researchers, and environmental issues and green management in this context have been the subjects that many researchers have studied. However, no study has been found examining articles on the subject of green management. This study aimed to fill this gap in the literature. This study aims to examine articles on green management using the bibliometric analysis method. For this purpose, 3081 articles published between 1992 and 2024 in the Scopus database were analyzed, and VOSviewer software was used to visualize the results. In this context, answers were sought to questions such as how the articles on green management are distributed by year and country, who the most published authors are, and how the publishing universities and journals are distributed. In addition, in the analysis, the most cited publication and its author were to be determined using the most used keywords in the publications. It was determined that in the period from 1992, which was determined

as the starting year of the analysis in the research, to 2010, studies on green management were in a stable course, there was an increase in the number of studies starting from 2010, and the highest number of publications was reached in 2023. The first three countries that publish the most on green management are; It has been determined that the United States, China, and England. These countries are developed in production and education, and it can be stated that this development is positively reflected in the research conducted. It was determined that the author who published the most on green management was "Jabbour" with 31 publications, and the university with the most publications was "The Hong Kong Polytechnic University". "Journal of Cleaner Production" is the journal where the most articles on green management are published. According to the results of the research, the article titled "*Relationships between Operational Practices and Performance among Early Adopters of Green Supply Chain Management Practices in Chinese Manufacturing Enterprises*", co-authored by Zhu and Sarkis (2004) became the most cited article in 1965 citations. In the research, the first three keywords most used in articles written about green management are; It has been determined that there are "sustainable development", "sustainability", "environmental management" and it is a management style that aims to protect the environment and resources while producing green management and thus serves sustainability. At this point, it is understandable that the first three words most used in the studies are sustainable development, environmental management, and sustainability. In the research, it was concluded that the use of the term environmental management, one of the most frequently used keywords in publications about green management, is more basic, while the terms sustainable development, corporate social responsibility, innovation and green technology are more up-to date. Bibliometric studies done well can create solid foundations for advancing a field in new and meaningful ways. With the bibliometric analysis method, academics can obtain a single-point overview, identify knowledge gaps, and obtain new information (Donthu et al., 2021, p. 285). In addition, with this method, research ideas and contributions to the field can be positioned. In this study, studies on green management were tried to be examined using the bibliometric analysis method. It is thought that the findings of the analysis will provide resources and guidance to researchers who want to work on green management in the future.

İmpulsif (Anlık) Satın Almaya Yönelik Ölçek Geliştirme Çalışması

Yılmaz GÜNEL¹

Öz

Tüketicilerin, daha önce satın almayı planlamadığı bir ürünle karşılaştığında onu aniden satın alması ile sonuçlanan eylem impulsif satın almıdır. Spontane gerçekleşen bu satın alma eyleminde bireylerin karar vermelerinde etkisi olan faktörlerin belirlenmesi tüketici davranışlarının ortaya konması açısından önemlidir. Bu çalışma ile tüketicilerin impulsif satın alma davranışlarının ölçülebileceği geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda ilgili literatür incelenmiş ve 46 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzunda yer alan 7 maddenin uzman değerlendirmeleri sonucunda çalışmadan çıkarılması uygun bulunmuş ve 39 maddelik taslak ölçek elde edilmiştir. Taslak ölçek, çalışmanın çeşitli safhalarında olmak üzere, Sivas ilindeki tüketicilerden toplam 766'sına uygulanmıştır. Çalışmada açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, test-tekrar-test ve iç tutarlılık analizi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonrası taslak ölçek, 5 faktör ve 25 maddeden oluşan bir yapıya ulaşmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ile açıklayıcı faktör analizi sonrası elde edilen ölçme yapısının geçerliği teyit edilmiştir. Ölçeğin ölçme sonuçlarının zamanla farklılaşmadığı test-tekrar-test yöntemi ile belirlenmiştir. Ölçekte yer alan her bir faktör ve ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach Alpha katsayı değerleri, ölçeğin "yüksek güvenilirlikte" olduğunu göstermiştir. Araştırma sonucunda, geliştirilen "İmpulsif Satın Alma Ölçeği"nin güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmpulsif Satın Alma, Tüketici Davranışları, Ölçek Geliştirme, Geçerlilik, Güvenirlilik.

Scale Development Work for Impulsive (Instant) Purchase

Abstract

Impulsive buying is the action that results in consumers suddenly buying a product that they had not planned to buy before. Determining the factors that affect individuals' decision-making in this spontaneous purchasing action is important in terms of revealing consumer behaviour. This study aimed to develop a valid and reliable scale to measure consumers' impulsive buying behaviour. In this context, the relevant literature was examined and an item pool consisting of 46 items was created. As a result of expert evaluations, it was decided to remove 7 items from the item pool from the study and a draft scale with 39 items was obtained. The draft scale was applied to a total of 766 consumers in Sivas province, at various stages of the study. Exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis, test-retest and internal consistency analysis methods were used in the study. As a result of exploratory factor analysis, the draft scale had a structure consisting of 5 factors and 25 items. The validity of the measurement structure obtained after exploratory factor analysis was confirmed by confirmatory factor analysis. It was determined by the test-retest method that the measurement results of the scale did not differ over time. Cronbach Alpha coefficient values calculated for each factor in the scale and the entire scale showed that the scale was "highly reliable". As a result of the research, it was determined that the "Impulsive Buying Scale" was a reliable and valid scale

Keywords: Impulsive Buying, Consumer Behaviours, Scale Development, Validity, Reliability.

Atıf İçin / Please Cite As:

Yılmaz, G. (2024). İmpulsif (anlık) satın almaya yönelik ölçek geliştirme çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 594-612. doi:10.33206/mjss.1364134

Geliş Tarihi / Received Date: 21.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.12.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Divriği Nuri Demirağ Meslek Yüksekokulu, Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, yilmaz23gunel@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-4776-1344

Giriş

Günümüzde, teknoloji ve artan rekabetin etkisiyle pazarlama alanı hem dünyada hem de ülkemizde önemli gelişmeler sağlamıştır. Bu gelişmede hizmet veya mal satın alan ve kullanan kişi olarak tanımlanan tüketici başrol oyuncusudur (Ivanovic, 2003). Hizmet veya mal satın alım ve kullanımına etki eden karar verme süreci ise satın alma davranışı olarak ifade edilmektedir (Pride and Ferrell, 2000). Tüketicilerin farklı profillere sahip oluşu, satın alma sürecindeki ruh hali ve motivasyon düzeyleri, farklı satın alma davranışlarının sergilenmesine yol açmaktadır. Bu davranışların sergilenme süreci, tüketicilerin bireysel özelliklerinden, alışkanlıklarından, pek çok sosyo-kültürel ve psikolojik olayların etkisinden kaynaklanmaktadır (Dursun ve Yener, 2014). Kişiler satın aldıkları ürünler ile yalnızca üründen fonksiyonel yarar sağlamanın dışında sosyal statülerini gösterebilmeyi, haz ve keyif almayı, kendilerini ifade edebilmeyi de ummaktadırlar (Özoğlu ve Bülbül, 2017).

Tüketiciler birbirinden farklı özelliklere sahip kompleks davranışlar sergileyen kişilerdir. Bu davranışlar her gün farklılaşabildiği gibi gün içerisinde de değişim sergileyebilmektedir. Bazen tüketiciler mağazada dolaştıkları esnada akıllarında olmayan bir ürünü görür görmez ona ihtiyacı olduğunu hatırlayabilir; üründe yapılan indirim cazip gelebilir veya ürüne yönelik uygulanan promosyondan faydalanmak için onu satın almak isteyebilir (Tayfun, 2015). Tüketiciler satın alma kararlarını verirken bunu her zaman bir plan dâhilinde uzun araştırmalar sonucu yapmamakta; plansız, içgüdüsel veya satın alma takıntısıyla da bu kararı verebilmektedir. Tüketicinin ürünü satan işletmeye yabancı olduğu, zaman baskısı altında bulunduğu veya rafta görür görmez ürünü aldığı yapılan alışveriş plansız satın alım olarak tanımlanmaktadır. Olumsuz olayların ve duyguların (gerginlik, sınırlı ruh hali, sıkıntı vb.) üstesinden gelme isteğiyle kronik olarak kişilerin alışveriş yapması ise satın alma takıntısı olarak ifade edilmektedir. Tüketicilerin karşı koyamadığı bir satın alma dürtüsüyle anlık hareket ederek alışveriş yapması ise içgüdüsel satın almadır (Solomon, 2013). İnternet üzerinden son zamanlarda yapılan alışverişlerin büyük bir kısmı; markalı ve moda ürünlerinin belirli bir zaman aralığında ve sınırlı sayıda yapılan kampanyalar ile cazip indirimler sunan alışveriş sitelerinden ve çoğu zaman da anlık satın alma davranışı sonucu gerçekleşmektedir (Hocaoğlu, 2017).

Her tüketici uzun araştırmalar sonucu bir plana bağlı kalarak satın alma kararı vermemektedir. Ürünü görür görmez aniden satın alabilmektedir. Tüketicileri ani satın almaya yönelten faktörlerin belirlenmesi pazarlama sektörü açısından önemli görülmektedir. Tüketici davranışlarının sürekli farklılaşması, işletmelerin tüketicileri daha iyi analiz ederek kişilerin görüş ve önerileri doğrultusunda talep ve isteklerini önemsemelerini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu çalışma ile anlık satın alma davranışını ölçen “İmpulsif (Anlık) Satın Alma Ölçeği” geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmakta olup; birinci bölümde impulsif satın alma ve impulsif satın almanın türleri hakkında bilgi verilmiş olup impulsif satın alma üzerine yapılan bazı çalışmalardan bahsedilmiştir. Ayrıca birinci bölümde tüketicilerin impulsif satın alma davranışı göstermelerinin nedenleri literatür yardımı ile incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde; araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama araçlarının geliştirilme süreci ve verilerin analizi hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise; tüketicilerin impulsif satın alma davranışlarının belirlenmesine yönelik, Sivas ili özelinde yürütülen araştırmanın bulguları (ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği) ve bulguların değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

İmpulsif Satın Alma

İmpulsif satın alma kavramı ilk defa 1950 yılında Clover tarafından gündeme getirilmiştir (Yapraklı ve Mutlu, 2020). Bir plan dâhilinde olmaksızın satın almaya ilişkin birdenbire gerçekleşen ve kuvvetli bir istek sonucu meydana gelen ve hedonik (hazcı) duygu birleşiminin bir neticesi olarak yapılan alışveriş anlık satın alma şeklinde ifade edilmektedir (Beatty and Ferrel, 1998; Rook, 1987; Stern, 1962). Bir başka tanıma göre anlık satın alma, bir sebep olmaksızın veya herhangi bir faydaya dayanmadan plansız bir şekilde yapılan satın alımdır (Luo, 2005 Akt: Torlak ve Tiltay, 2010). Yani anlık satın alma davranışı planlanmamış, aniden ve kendiliğinden ortaya çıkan bir süreçtir (Mihic and Kursan, 2010). Bu sürecin başında kişi alışveriş öncesi satın alacağı ürünlere daha önceden karar vermemiştir (Sofi and Nika, 2017). Rook ve Hoch'a göre (1985) impulsif satın alma, spontane bir şekilde ve kesin bir arzu sonucunda gerçekleşmektedir. Davranışın gerçekleştirilmesinde kişilerin düşünmeden ve var olan seçenekleri değerlendirmeden birdenbire ürünü kapmaya odaklanması etkili olmaktadır. Tüketicilerdeki bu arzu çok güçlü olup satın alma isteği ortaya

çıkarmaz kişilerle karşı koyamamasıyla sonuçlanabilmektedir (Rook, 1987). Ürün ile ilgili detaylı araştırma yapılmadan ve rasyonel bir süzgeçten geçirilmeden dürtüsel olarak yapılan bu alışveriş, tüketicilerde bir heyecan oluştururken aynı zamanda kendilerini iyi hissetmelerini de sağlamaktadır.

Rook ve Fisher'e göre (1995) impulsif satın almanın şu özellikleri bulunmaktadır: Anlık ve planlanmamıştır yani gelişigüzel olup zamana bağlı olmaksızın, bilinmeyen bir dürtü veya güdü doğrultusunda, doğuracağı sonuçlar düşünülmeden arzulu ve heyecanlı bir şekilde hemen gerçekleşir. İmpulsif satın alma eyleminin gerçekleşmesinde, satın alma davranışının planlanmaması ve tüketicilerin sergilediği duygusal tepkiler iki önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duygusal tepkiler satın alma eyleminden önce, satın alma esnasında ve hatta daha sonrasında oluşmaktadır (Verplanken and Herabadi, 2001). Kişiler alışveriş anında ürünü fark eder etmez etkilenmekte ve o ürüne sahip olma isteği oluşmaktadır. Tüketicileri alışveriş yaparken satın almaya yönlendiren bu dürtü ve satın alma kararı, impulsif satın almanın en önemli özelliğidir (Kuzudışlı, 2012). Ansızın meydana gelen satın alma arzusu tüketicilerde duygusal çatışma ve zihinsel bir karmaşaya da sebep olmaktadır. Piron'a göre (1991) anlık satın almada kişilerde bilişsel veya duygusal tepkiler meydana gelmektedir.

Tüketicinin satın almaya ilişkin karar verme süreci; hangi ürünü, ne şekilde, ne zaman, nereden, hangi fiyata satın alacağı ile şekillenir (Wells and Prenskey, 1996). Aniden satın alma eyleminin gerçekleştirilmesinde, tüketicilerin ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmesinin yanı sıra işletmelerin oluşturduğu algılarla kişilerin ihtiyaçları olduğunu zannederek de hareket etmesi etkili olmaktadır. Kollat ve Willett'a göre (1967), mağazalardaki uyaranlar tüketicilere yönelik yeni bir ihtiyaç oluşturmakta veya kişinin unuttuğu bir ihtiyacı hatırlamasına sebep olmaktadır. Ayrıca işletmelerde uygulanan promosyonlar da tüketicilerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni yöntemlerdir. Günümüzde bazı işletmeler tüketicileri plansız satın almaya sevk eden birtakım uygulamalar hayata geçirmişlerdir. Ürünlerin kasa önüne konulması veya orta kısımlarda dökme şeklinde yerleştirilmesiyle, tüketicilerin ihtiyacı olmasa bile o ürünü görünce ihtiyacı olabileceğini düşünmesi sağlanmıştır. Bunun sonucu olarak tüketicilerin pek çoğunun evden çıkarken planladıklarının dışında ürünleri satın aldıkları hatta gereksiz pek çok ürünü satın alarak planladıkları ürünleri satın almadıkları gözlenmiştir (Tayfun, 2015). Özetle, anlık satın alma eyleminde işletme tarafından sunulan önerilerin etkisi çok fazladır.

Ülkemizde ve dünyada impulsif satın alma davranışına yönelik pek çok çalışma yapılmış olup bu çalışmaların yaklaşık %30'u içgüdüsel ve plansız satın alma üzerinedir. Söz konusu bu oran ürün kategorisine göre farklılık gösterebilmektedir (Dursun ve Yener, 2014). Bellenger vd. (1978), impulsif satın almanın bazı ürün gruplarında daha önemli olabildiğini ve bu şekilde yapılan satın alma oranlarının ürün gruplarına göre farklılaştığını ortaya koymuştur. Moda mücevheratında impulsif satın alma oranı %62 iken bu oran pastane ürünlerinde %55, kadın spor giyimde %54, erkek spor/gündelik giyimde %36 ve kadın iç çamaşırı grubunda ise %27 olarak belirlenmiştir. Luo (2005) süpermarket alışverişlerinin %62'sinin ve bazı ürün kategorilerinde ise yapılan bütün satışların %80'inin anlık satın alma şeklinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Rook ve Fisher (1995) anlık satın almaya yönelik yapılan alışverişlerin yaklaşık üçte birinin kişilerin ürünleri mağaza içerisinde görmesi ile gerçekleştiğini ve bu tüketicilerin alışveriş listelerinin eklemeler ve çıkarmalara yani güncellemelere açık olduğunu belirtmiştir.

Altunışık ve Çallı (2004) yapmış oldukları çalışmada, impulsif satın alma eyleminde bulunanların bilgi kullanma ve satın alma safhasında ilgisiz veya yetersiz davranışlar sergilediğini ifade etmişlerdir. Çalışmada katılımcıların; araştırma amaçlı mağaza gezmediği, nakitten ziyade kredi kartı ile alışveriş yaptığı, yabancı markalı ürünler tercih ettiği, alışveriş esnasında pazarlık yapmadığı, fiyattan çok bilindik marka ve imaj ile ilgilendiği, modayı takip etmediği ve alışveriş esnasında düşünmeden satın aldıkları belirlenmiştir. Gödelek ve Akalın (2008) ise kredi kartı sahipliğinin impulsif satın alma üzerindeki etkisini incelemişler. Araştırma sonucunda kredi kartına sahip kişilerin kredi kartına sahip olmayan kişilere nispeten daha fazla düşünmeden impulsif satın alım yaptıkları saptanmıştır.

Literatürde, tüketicilerin impulsif satın alma davranışlarını etkileyen başlıca unsurların neler olduğuna yönelik ortak bir görüş bulunmamaktadır. Bu konuda yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının daha çok içgüdüsel satın alma üzerine olduğu ve çalışmalarda iki unsurun ön plana çıktığı görülmektedir. Bu unsurlardan ilki satın alma davranışının önceden planlanmayışı olup diğeri ise duygusal tepkilerdir. Rook ve Fisher (1995) yaptıkları çalışma ile içgüdüsel satın almanın beş önemli yönünü (duygusal boyut, karşı konulamaz dürtü, sonuçların göz ardı edilmesi, çok az bilişsel değerlendirme, plansız olma) ölçmek amacıyla tek boyut ve dokuz maddeden oluşan "İçgüdüsel Satın Alma Eğilimi Ölçeği"ni tasarlamışlardır. Bu ölçek pek çok çalışmada ve içgüdüsel/anlık satın alma üzerine yapılan ölçek geliştirme çalışmalarında

kullanılmıştır. Weun vd. (1998) tarafından geliştirilen ‘‘İçgüdüsel Satın Alma Ölçeği’’ tek boyutlu ve beş ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan 3 madde davranış ağırlıklıyken 1 madde anlık satın almayı ölçmek için tasarlanmış ve 1 madde ise sorulara verilen yanıtlar arasındaki tutarlılığı ölçmek için olumsuz tasarlanmıştır. Bu ölçek madde sayısının azlığı bakımından eleştirilmiş olmasına karşın pek çok çalışmada kullanılmıştır.

Beaty ve Ferrel (1998) çalışmalarında, tüketicilerin bazı olumlu ruh halleri ile anlık satın alma istekleri arasında bir ilişkinin olduğunu belirtmişlerdir. Alışveriş merkezlerini ziyaret eden tüketicilerin daha fazla impulsif satın alma davranışları gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Araştırmada, tüketicilerin anlık satın alma davranışı göstermelerinde, indirim duyarlılığı ve zaman baskısının diğer unsurlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Youn’un (2000) içgüdüsel satın alma üzerine geliştirdiği ölçek bilişsel ve duygusal olmak üzere iki boyut ve 33 maddeden oluşmaktadır. Bilişsel boyutunda rasyonel davranma ve geleceği düşünmeden plansız davranmaya yönelik ifadeler yer almaktadır. Duygusal boyutunda ise satın almaya karşı koyamama, duyguların çatışması, alışverişe yönelik olumlu duygular ve ruh hali yönetimine ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Beatty ve Ferrell (1998) ile Youn’un (2000) çalışmalarını temel alan Coley ve Burgess (2003) ise 15 maddeden oluşan bir içgüdüsel satın alma ölçeği geliştirmiştir. Ölçeğin bilişsel boyutunda bilişsel müzakere ile plansız satın almaya ilişkin ifadeler bulunurken duygusal boyutunda ise ruh hali yönetimi, pozitif satın alma duyguları ve satın almak için karşı konulamaz isteğe yönelik ifadelere yer verilmiştir. Benzer şekilde Verplanken ve Herabadi (2001) yaptıkları ölçek geliştirme çalışması ile duygusal ve bilişsel olmak üzere iki boyuttan ve yirmi maddeden oluşan bir ‘‘İçgüdüsel Satın Alma Eğilimi Ölçeği’’ tasarlanmışlardır.

İmpulsif Satın Alma Türleri

Anlık satın alma genel olarak bir plansız satın alma davranışı olmasına karşın literatürde plansız satın almadan farklı olarak değerlendirilmiştir. İki satın alma arasındaki fark; anlık satın almanın yalnızca plansız bir satın alma eyleminden kaynaklanmadığı bazen de kişilerin karşı koyamadığı bir dürtü ile yaptığı satın alma davranışı olmasıdır (Piron, 1991). İmpulsif satın alma davranışı ani, planlı, hatırlamalar ve öneri odaklı olmak üzere 4 farklı türde ele alınmaktadır (Stern, 1962).

Ani Anlık Satın Alma: Bu satın alma eylemi ansızın meydana gelen bir dürtüyle ve normal satın alma davranış kalıplarından farklı bir şekilde gerçekleşir. Yani ani anlık satın alma rutin satın alma süreç ve kurallarının farklılaşmasına sebep olmuştur (Stern, 1962).

Planlı Anlık Satın Alma: Cobb ve Hoyer (1986), belli bir markadan ve belli bir ürün kategorisinden alışveriş yapma niyetinde olan tüketicileri planlı olarak sınıflandırmıştır. Bu satın alma davranışı kısmen planlı olmayan, ürün veya ürün gruplarının satın alımı için önceden karar verilmemiş olup mağazada gezerken ürün, promosyon ve fiyata bağlı olarak gerçekleşir (Muruganatham and Bhakat, 2013). Planlı gerçekleşen impulsif satın almılarda, alışveriş esnasında diğer markaların çekici kampanyaları veya ürüne ilişkin özel fiyat uygulamaları etkili olmaktadır. Alışveriş merkezlerini dolaşırken tüketiciler bu gibi durumlarla çok sık karşılaşmaktadır (Tayfun, 2015; Villi ve Kayabaşı, 2013; Zheng vd., 2019).

Hatırlatıcı Anlık Satın Alma: Stern (1962), hatırlatıcı anlık satın almanın tüketicinin ürünle karşılaştığı zaman ihtiyacı olduğunu hatırlamasıyla gerçekleştiğini ifade etmiştir. Yani bu satın alım, reklam veya duyum yolu ile kişilerin bilinçaltına işlenen bir ürünü tüketicinin görür görmez satın almasıdır (Hung, 2008 Akt: Muruganatham and Bhakat, 2013). Hatırlatıcı anlık satın alma türünde kişiler daha önce o ürünü kullandıkları yani deneyimledikleri için bilgi sahibi olup ürünün azaldığını veya bittiğini ürünle karşılaşınca hatırlar (Karbasivar and Yarahmadi, 2011; Odabaşı ve Barış, 2002; Tayfun, 2015; Villi ve Kayabaşı, 2013).

Öneri Odaklı Anlık Satın Alma: Bu satın alma davranışı, kişinin ilk defa karşılaştığı ürünü referans aldığı gruplardan veya ürüne ilişkin markayı tanıyan kişilerden duyması veya görmesiyle gerçekleşmektedir (Stern, 1962). Öneriyle yapılan anlık satın almılarda kişiler ürünle ilgili bilgiye sahip olmayıp ürünü gördükleri an ihtiyaçları olduğunu düşünerek satın alırlar (Zheng vd., 2019). Ürüne ilişkin kalite, fonksiyonellik ve tüketicilerde oluşturduğu duygular alışveriş esnasında oluşmakta ve rasyonel olarak satın alım gerçekleşmektedir (Karbasivar and Yarahmadi, 2011 Akt: Tayfun, 2015; Odabaşı ve Barış, 2002).

Tüketicilerin İmpulsif Satın Alma Davranışı Göstermelerinin Nedenleri

Tüketicileri impulsif satın almaya yönelten faktörlerin belirlenmesi üzerine yapılan pek çok çalışma bulunmaktadır. Tüketicilerin impulsif satın alma davranışları; bireylerin dürtüleri, sosyo-kültürel ve kişisel özellikleri ile alışveriş yapılan mağazanın atmosferi, ürüne ilişkin özellikler ve dış etkiler altında kalınarak

gerçekleşmektedir (Muruganatham and Bhakat, 2013). Şenel'e göre (2018) anlık satın alma davranışı; ekonomik, kişisel, kültürel, yer ve zaman faktörlerinden etkilenmektedir. Tüketicilerin alışveriş yapmayı sevmeleri impulsif satın alma davranışının gerçekleşmesinde önemli bir unsurdur. Tüketicilerin profili, insanların çevresine kendisini daha iyi gösterme düşüncesi, tüketiciye sunulan fırsat ürünleri, birden fazla ürünün kombin edilerek cazip hale getirilmesi ve promosyonlu ürünlerin tasarruf ettireceği düşüncesi anlık satın almada etkisi olan diğer faktörlerdir (Graves, 2013 Akt: Hocaoglu, 2017). Yapraklı ve Mutlu (2020) yaptıkları çalışma ile sosyal medyada verilen kıtlık mesajlarının ve sosyal medya reklamlarının impulsif satın alma davranışına etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Sosyal medya uygulamalarının yaygın kullanımı, zamanla mal ve hizmetlere erişimi daha rahat sağlayarak tüketicilerin anlık satın alma davranışları sergilemelerini kolaylaştırmıştır (Mihić and Kursan, 2010; Leong vd., 2018).

Ghani ve Jan (2011) Pakistanlı tüketicilere ilişkin gerçekleştirdikleri çalışmalarında, yaşlı tüketicilerin genç tüketicilere göre daha az anlık satın alım yaptıklarını ve impulsif satın alma davranışıyla cinsiyet ve gelir arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını belirtmişlerdir. Benzer şekilde Tirmizi vd. (2009), genç tüketicilerin anlık satın almaya daha yatkın olduklarını ifade etmişlerdir. Coley ve Burgess (2003) yaptıkları çalışma ile güzellik/sağlık ürünleri, aksesuar, kitap/dergi, iç çamaşın, kazak/gömlek, elektronik eşya gibi ürünlerde erkek ve kadın tüketiciler arasında impulsif satın alma bakımından farklılık olduğunu belirlemişlerdir. Alagöz ve Ekici (2011) ise çalışmalarında, erkeklerin kadınlara oranla daha az impulsif satın alım yaptıkları sonucuna ulaşmışlardır. Erkekler kadınlara göre daha planlı olup, alışveriş esnasında kadınlar erkeklere nazaran daha fazla ani karar verip alışverişten daha çok zevk almaktadırlar (Akturan, 2009).

Kim (2003) ve Stern (1962) yaptıkları çalışmalar sonucunda impulsif satın almanın; depolama kolaylığı sağlama, ürün ömrünün kısa olması, ürün teşhiri, düşük fiyat, reklamlar, ihtiyaç ve kitlesel dağıtım faktörlerinin etkisiyle oluştuğunu belirlemişlerdir. Virvilaite vd. (2011) ise bunu duygular, hedonik nedenler, alışveriş merkezi, mağaza atmosferi, cinsiyet ve yaş şeklinde sıralamıştır. Mağaza atmosferi önemli bir faktör olup bu konuda yapılan pek çok çalışmada, anlık satın alma üzerinde tüketicilerin bu atmosferin etkisi altında kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır (Abrat and Goodey, 1990; Baker vd., 2002; Bitner, 1992; Cobb and Hoyer, 1986; Çetinkaya, 2021; Kaş ve Bozbay, 2017; Kaur and Singh, 2007; Kotler, 1973; Mattila ve Wirtz, 2001; Mattila ve Wirtz, 2008; Piron, 1991; Prasad and Aryasri, 2009; Zhou and Wong, 2004). Bazı çalışmalarda ise impulsif satın almanın; sosyal ilişki, eğlence, haz, yenilik, fikir edinme, çeşitlilik ve macera yaşamak gibi hedonik arzuların tatmin edilmesi için yapıldığı belirlenmiştir (Hausman, 2000; Verplanken and Sato, 2011; Gültekin ve Özer, 2012). Yu ve Bastin (2010) hedonik tecrübelerin daha fazla impulsif satın almaya neden olabileceğini ileri sürmüştür. Aytekin ve Ay (2015) hedonik tüketim ve anlık satın alma arasında bir ilişkinin varlığını araştırmış ve bu iki tüketim şekli arasında pozitif yönde zayıf fakat anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Beaty ve Ferrel (1998) ile Youn ve Faber (2000) çalışmalarında, impulsif satın alma eyleminin gerçekleşmesinde tüketicilerin ruh hali ile duygularının etkisi olduğunu saptamıştır. Beaty ve Ferrel, alışveriş merkezlerini ziyaret eden kişilerin daha sık impulsif satın alım yaptıklarını ve tüketicilerin olumlu duygularıyla anlık satın alma istekleri arasında bir ilişki olduğunu belirtirmişlerdir. Turley ve Milliman ise (2000) kalabalık, müzik ve renk gibi etmenlerin impulsif satın almada etkisi olduğunu saptamışlardır. Bayley ve Nancarrow (1998) kişileri impulsif satın almaya yönelten etkenin dürtüleri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu davranışta etkisi olan dürtüleri ise kör, gaz pedalı, devrimci ve telafi edici olmak üzere dört şekilde ele almışlardır. Tüketicinin; ansızın bir ürüne sahip olmak istemesinde kör dürtünün, ürünü görmesi veya istemesiyle kendini onayladığında gaz pedalı dürtüsünün, hayatlarında ciddi bir farklılık oluşturmak istediklerinde devrimci dürtünün ve bazı sebeplerden dolayı gerçekleştiremedikleri satın alımların yapılmak istenmesi durumunda ise telafi edici dürtünün ön plana çıktığını belirtmişlerdir (Yalman, 2014). Rook ve Fisher (1995) ise impulsif satın alma eğilimi fazla olan kişilerin anlık uyarılara yönelik çok hassas olduklarını ifade etmişlerdir. Bu kişilerin; satın alma isteğine, yenilikçi düşüncelere ve açık uçlu bir alışveriş listesine sahip olduklarını, uyarıcıya karşı bir tepki ile davranışın gerçekleştiğini ve bunun kontrol edilebilmesinin zor olduğunu dile getirmişlerdir.

Rook (1987), anlık satın alma sonrası tüketicilerin kendilerini muhteşem, iyi, tatmin olmuş, mutlu ve hafiflemiş olarak hissettiklerini belirtmiştir. Alagöz ve Ekici (2011) yaptıkları çalışma ile erkek tüketicilerin büyük çoğunluğunun (%61,1) anlık satın alma sonrası pişmanlık yaşamamasına karşın kadın tüketicilerin büyük çoğunluğunun (%58,6) ise mutlu oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Rook ve Fisher (1995) impulsif satın alma eyleminin erdemli bir amaç için gerçekleştirildiğinde (hasta arkadaşına alınan hediye, arkadaşlarla yenilen yemeğin parasının ödenmesi vb.) bunun olumlu bir davranış olduğunu ifade etmişlerdir. İnsanların

indirim zamanlarında, tatil yerlerinde ve eğlence merkezlerinde impulsif satın alım yapımlarının normal olacağını belirtmişler ve bu satın almayı “masum bir kötülük” şeklinde değerlendirmişlerdir.

Yöntem

Bu çalışma ile tüketicilerin impulsif satın alma davranışlarını ölçen bilimsel yöntemlere dayalı geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, test-tekrar-test ve iç tutarlılık analizi yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Evren - Örneklem

Araştırma amacına ulaşmak için Sivas ilindeki tüketiciler üzerinde 13.02.2023-20.05.2023 tarihleri arasında, çalışma evreninde yer alan kişilere kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşarak yüz yüze anketler uygulanmıştır. Çalışmada üç farklı örneklem grubu yer almaktadır. Tablo 1’de bu üç örneklem grubuna ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Demografik Özellikler	Açıklayıcı Faktör Analizi Aşaması		Doğrulayıcı Faktör Analizi Aşaması		Test-Tekrar-Test Aşaması		
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
Yaş	18 veya altı yaş	90	21,4	53	21,2	8	16
	19-39 yaş arası	201	47,7	112	44,8	20	40
	40-59 yaş arası	92	21,9	56	22,4	16	32
	60 veya üzeri yaş	38	9	29	11,6	6	12
Cinsiyet	Erkek	225	53,4	145	58	30	60
	Kadın	196	46,6	105	42	20	40
Medeni Hal	Evli	286	67,9	196	78,4	36	72
	Bekâr	135	32,1	54	21,6	14	28
Eğitim Düzeyi	Lise ve altı	65	15,4	33	13,2	9	18
	Ön Lisans	186	44,2	110	44	21	42
	Lisans	106	25,2	60	24	13	26
	Lisansüstü	64	15,2	47	18,8	7	14
Meslek	İşçi	56	13,3	34	13,6	6	12
	Esnaf	72	17,1	46	18,4	8	16
	Memur	118	28	76	30,4	14	28
	Emekli	28	6,7	26	10,4	5	10
	Ev Hanımı	60	14,3	28	11,2	8	16
	Çalışmıyor	87	20,6	40	16	9	18
Gelir (TL)	15.000'den az	157	37,3	89	35,6	20	40
	15.000-19.999	61	14,5	61	24,4	11	22
	20.000-24.999	99	23,5	52	20,8	11	22
	25.000 ve üzeri	104	24,7	48	19,2	8	16

Birinci Örneklem Grubu: Araştırmanın açıklayıcı faktör analizi aşamasında 421 tüketiciye ulaşılmıştır. Katılımcıların; %53,4’ü erkek ve %46,6’sı bayan olup %67,9’u evli ve %32,1’i bekârdır. Katılımcıların %15,4’ü lise ve altı, %44,2’si ön lisans, %25,2’si lisans ve %15,2’si de lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir. Bu kişilerin %21,4’ü 18 yaş veya altında olup %47,7’si 19-39 yaş aralığında, %21,9’u 40-59 yaş aralığında ve %9’da 60 yaş veya üzerindedir. Tüketicilerin %13,3’ü işçi olup %17,1’i esnaf, %28’i memur, %6,7’si emekli, %14,3’ü ev hanımı ve %20,6’sının herhangi bir işte çalışmadığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların %37,3’ünün aylık gelirin 15000 TL’den az olduğu, %14,5’inin 15.000-19.999 TL arasında, %23,5’inin 20.000-24.999 TL arasında ve %24,7’sinin de 25.000 TL ve üzerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci Örneklem Grubu: Araştırmanın doğrulayıcı faktör analizi aşamasında 250 tüketiciye ulaşılmıştır. Katılımcıların; %58’i erkek ve %42’si bayan olup %78,4’ü evli ve %21,6’sı bekârdır. Katılımcıların %13,2’si lise ve altı, %44’ü ön lisans, %24’ü lisans ve %18,8’i de lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir. Bu kişilerin %21,2’si 18 yaş veya altında olup %44,8’i 19-39 yaş aralığında, %22,4’ü 40-59 yaş aralığında ve %11,6’sı da 60 yaş veya üzerindedir. Tüketicilerin %13,6’sı işçi olup %18,4’ü esnaf, %30,4’ü memur, %10,4’ü emekli, %11,2’si ev hanımı ve %16’sının herhangi bir işte çalışmadığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların %35,6’sının aylık gelirin 15000 TL’den az olduğu, %24,4’ünün 15.000-19.999 TL arasında, %20,8’inin 20.000-24.999 TL arasında ve %19,2’sinin de 25.000 TL ve üzerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Üçüncü Örneklem Grubu: Araştırmanın test-tekrar-test aşamasında 50 tüketiciye ulaşılmıştır. Katılımcıların; %60'ı erkek ve %40'ı bayan olup %72'si evli ve %28'i bekârdır. Katılımcıların % 18'i lise ve altı, %42'si ön lisans, %26'sı lisans ve %14'ü de lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir. Bu kişilerin %16'sı 18 yaş veya altında olup %40'ı 19-39 yaş aralığında, %32'si 40-59 yaş aralığında ve %12'si de 60 yaş veya üzerindedir. Tüketicilerin %12'si işçi olup %16'sı esnaf, %28'i memur, %10'u emekli, %16'sı ev hanımı ve %18'inin herhangi bir işte çalışmadığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların %40'ının aylık gelirinin 15000 TL'den az olduğu, %22'sinin 15.000-19.999 TL arasında, %22'sinin 20.000-24.999 TL arasında ve %16'sının da 25.000 TL ve üzerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

İmpulsif satın alma davranışının ölçümüne yönelik ifadelerin belirlenmesi amacıyla ilk olarak ilgili alan yazın taranmış ve bu alanda yapılan çalışmalar ile geliştirilen ölçekler incelenmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılacak anket için bir madde havuzu oluşturulmuştur. Bu madde havuzunun oluşturulmasında; Youn ve Faber'in (2000) çalışmasından 22 madde, Verplanken ve Herabadi'nin (2001) çalışmasından 3 madde, Rook ve Fisher'in (1995) çalışmasından 1 madde olmak üzere toplam 26 madde çalışma için uyarlanmıştır. Ayrıca 20 madde de araştırmacı tarafından havuza eklenmiş ve 46 maddelik bir madde havuzu elde edilmiştir. Madde havuzundan yararlanılarak bir taslak form oluşturulmuştur. Görünüş geçerliliğinin sağlanması için formda yer alan ifadeler 10 tüketici ve 8 pazarlama uzmanının değerlendirmesine sunulmuştur. Kişilerden gelen geri bildirimler neticesinde formda anlaşılmayan ve net olmayan ifadeler revize edilmiştir.

Görünüş geçerliliği sonrası elde edilen 46 ifadeye ilişkin kapsam geçerliliğinin sağlanması aşamasına geçilmiştir. Geliştirilecek olan ölçekte kapsam geçerliliğinin sağlanabilmesi adına ölçme aracında bulunan bütün ifadelerin, ölçülecek özelliği ölçebilecek nitelikte olması ve ölçülecek özelliğin bütün ayrıntılarının ölçüm aracında bulunan ifadelerce sorgulanıyor olması gerekir (Kartal ve Bardakçı, 2018). Kapsam geçerliliği için pazarlama alanında 5 akademisyen ve işletme alanında 6 uzmandan, tüm soruların anlaşılabilir olup olmadığını ve araştırmanın amacına uygun olup olmadığını değerlendirmeleri istenmiştir. Değerlendirmeler sonrası, kapsam geçerlilik oranı (KGO) negatif bir değere sahip olan 3 madde taslak ölçekten çıkarılmıştır (Günel ve Bircan, 2022). Daha sonra KGO oranı pozitif olan maddelere ilişkin $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyinde Ayre ve Scally'nin (2014) on bir uzman için önerdiği minimum kapsam geçerlilik ölçütü (KGÖ) değerine (0,636) bakılmıştır (Lawshe 1975). Dört madde bu değerden küçük KGO değerine sahip olduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Bu işlemden sonra ölçekte kalan maddelerin kapsam geçerlilik oranı değerlerinin ortalaması olan kapsam geçerlilik indeksi (KGI) değeri incelenmiştir (Lawshe 1975). İnceleme sonrası, ölçekte kalan maddelerin istatistikî açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmış ve kapsam geçerliliğine sahip 39 maddelik "İmpulsif Satın Alma" taslak ölçeği elde edilmiştir (EK 1). Uzman değerlendirmeleri sonrası bu taslak ölçekte yer alan ifadelerin anlaşılabilir olup olmadığını ve tüketiciler açısından yanıtlanma kolaylığını tespit etmek amacıyla 45 tüketici ile bir pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Taslak ölçekte yer alan ifadelerin tüketiciler tarafından kolayca anlaşılabilirdiği görülmüş ve uygulama safhasına geçilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan anket formunda, taslak ölçeğin son halinde yer alan 39 madde ile birlikte katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi adına 6 soru ve çalışma hakkında bir bilgilendirme notuna yer verilmiştir. İmpulsif Satın Alma Ölçeği beşli Likert tipinde bir ölçek olup katılımcılardan ölçekte yer alan ifadeleri; "1= Kesinlikle Katılmıyorum", "2= Katılmıyorum", "3= Kararsızım", "4= Katılıyorum" ve "5= Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde cevaplamaları istenmiştir. Çalışmada elde edilen verilerin analizlerinde SPSS 23 ve Amos 23 paket programları kullanılmıştır. Analizlerde ilk olarak betimleyici istatistikler gerçekleştirilmiş, çalışma yapılan örneklem gruplarının demografik özellikleri incelenmiş ve daha sonra İmpulsif Satın Alma Ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Bulgular

Ölçeğin Geçerliliğine Yönelik Bulgular

Yapılandırılmış bir ölçeğin belirli olayları yordama yeteneği veya diğer yapıların ölçümü ile olan ilişkisi geçerlilik olarak ifade edilmektedir (Devellis, 2021). Yani ölçeğin hangi amaç için tasarlanmışsa buna ilişkin hizmet etme derecesi ölçeğin geçerlilik derecesini belirler. Ölçekler belli bir özelliği ölçmek üzerine tasarlanmış olması nedeniyle ilgili özellik ölçülürken bir başka özellikten ne kadar az etkilenirse ölçeğin geçerliliği de o oranda yüksek olur (Kartal, ve Bardakçı, 2018). Sosyal bilimlerde geliştirilecek olan ölçme

aracına ilişkin ölçümün kalitesini ve geçerliliğini belirlemek adına yapılan en önemli analizlerden biri faktör analizidir. Bu çalışmada “İmpulsif Satın Alma Ölçeği” geliştirilirken ölçeğin yapısal geçerliliği sahip olup olmadığı sırayla açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Açıklayıcı faktör analizi ile yeni faktör yapısı ortaya konmuş ve bu yapı doğrulayıcı faktör analizi ile onaylanmaya çalışılmıştır. Suhr’a göre (2006), açıklayıcı faktör analizinde toplanan veri ile ortaya konmuş bir yapının doğrulayıcı faktör analizini yapmak, zaten bilinen bir şeyi onaylamak anlamına gelecektir. Bu nedenle hem açıklayıcı faktör analizinde hem de doğrulayıcı faktör analizinde yararlanılacak örneklemelerin birbirinden farklı olması gerekir. Çalışmada bu husus göz önünde bulundurularak her iki aşama için birbirinden farklı örneklemelerden faydalanılmıştır.

Açıklayıcı Faktör Analizi: Açıklayıcı faktör analizi (AFA) ile p tane değişken bir araya getirilerek bu değişken sayısından daha az sayıda kavramsal olarak anlamlı k tane yeni değişken (faktör, boyut) elde edilmesi amaçlanır (Büyüköztürk, 2018). Yani bir grup değişken için bir faktör modeli veya yapısı belirlenmiş olur. Bu analiz genellikle teorilerin test edilmesinden ziyade teori üreten bir tekniktir (Stevens, 2002). Araştırmacının ölçme aracı ile ölçülen faktör sayısını bilmediği ve belirli bir hipotezin test edilmesinden ziyade ölçek yardımıyla ölçülen boyutların doğasına ilişkin bilgiye sahip olduğu inceleme türüdür (Tavşancıl, 2010).

Araştırmada toplanan verilerin faktör analizine uygunluğu Kaiser Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Küresellik Testleri ile incelenmiştir. KMO katsayı değerinin (0,863) olduğu yani örneklem büyüklüğünün faktör analizi için “iyi” olduğu belirlenmiştir (Tavşancıl, 2010). Barlett-Sphericity testi değeri ise 5427,42 ($p < .001$) olup maddelerin birbirleriyle yüksek korelasyon ilişkisine sahip bulunduğu ve verilerin çoklu normal dağılımdan geldiği sonucuna ulaşılmıştır (Kartal ve Bardakçı, 2018). Bu sonuçlara göre toplanan verilerin, faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir.

Ölçekte yer alan 39 maddeye açıklayıcı faktör analizi uygulanırken, çıkarsama yöntemi olarak Temel Bileşenler Analizi ve döndürme yöntemi için ise Varimax Rotasyon yöntemi tercih edilmiştir. Büyüköztürk’e göre (2010), açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilirken hiçbir faktör altında yer alamayan ve iki veya daha fazla faktörde bulunan binişik maddelerin belirlenerek ölçekten çıkarılması gerekir. AFA neticesinde bu şartları sağlayan 14 madde olduğu belirlenmiş ve ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Geriye kalan ölçek maddelerine ilişkin faktör yük değerleri, özdeğerler, açıklanan varyanslar ve kümülatif varyans ilgili tabloda sunulmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. Açıklayıcı Faktör Analizi Bulguları

Ölçek Faktörleri	Madde No	Faktör Yük Değeri	Özdeğer	Varyans (%)	Kümülatif Varyans (%)
Faktör 1	20	0,834	7,191	28,762	28,762
	22	0,787			
	24	0,780			
	21	0,765			
	40	0,711			
	43	0,708			
	26	0,697			
	23	0,678			
Faktör 2	17	0,650	3,407	13,628	42,390
	29	0,876			
	33	0,842			
	46	0,837			
	30	0,773			
	28	0,750			
Faktör 3	13	0,617	2,000	7,999	50,390
	8	0,774			
	6	0,729			
	1	0,636			
Faktör 4	7	0,621	1,826	7,304	57,694
	25	0,867			
	18	0,825			
Faktör 5	5	0,757	1,270	5,080	62,774
	37	0,758			
	38	0,684			
	9	0,679			

Açıklayıcı faktör analizi aşamasında ölçekte yer alabilecek faktörlerin özdeğeri 1 veya 1'den büyük olması gerekir (Netemeyer vd., 2003). Tablo 2'de görüldüğü üzere AFA sonrası ölçeğin öz değeri 1'den büyük olan beş faktör altında toplandığı anlaşılmaktadır. Bu beş faktörün ölçeğe ait toplam varyansın %62,774'ünü açıkladığı ve Sosyal Bilimler için toplam varyans oranının yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Karagöz, 2016). Bu analizde faktörlerin açıkladıkları varyans oranları birinci faktör için %28,762; ikinci faktör için %13,628; üçüncü faktör için %7,999; dördüncü faktör için %7,304 ve beşinci faktör için ise %5,08 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Tablo 2'de görüldüğü üzere maddelere ilişkin faktör yük değerlerinin (0,617) ile (0,876) arasında yer aldığı belirlenmiştir. Tüm maddelere ait faktör yüklerinin 0,6'dan büyük olması neticesinde, analiz sonuçlarının iyi seviyede olduğu ifade edilebilir (Meyers vd., 2005).

Açıklayıcı faktör analizinin son aşamasında geliştirilen "İmpulsif Satın Alma Ölçeği" için aynı boyut altında bulunan maddelere, içerdikleri ortak anlam göz önünde bulundurularak isimlendirme faaliyeti yapılmıştır. Buna göre dokuz maddeden oluşan 1. faktöre "karşı koyamama", altı maddeden oluşan 2. faktöre "ruh halı", dört maddeden oluşan 3. faktöre "arzuları tatmin", üç maddeden oluşan 4. faktöre "plansız davranış" ve üç maddeden oluşan 5. faktöre ise "olumlu duygu" adının verilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi: Doğrulayıcı faktör analizi (DFA), modelleri, yapılar arasında bulunduğu düşünülen özel yönlü ilişkilerden ziyade sadece potansiyel açıdan aralarında bir bağlantı bulunan yapıları gösterir (Raykov and Marcoulides, 2006). Bu analiz, geliştirilen veya sağlam kuramsal temellere dayalı olan ölçek veya yapıların verilerle teyit edilmesi için tercih edilir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Açıklayıcı faktör analizi neticesinde 25 madde ve 5 boyut olarak şekillenen "İmpulsif Satın Alma Ölçeğinin" farklı bir örneklem üzerinde değerlendirilebilmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analizin gerçekleştirilmesinde AMOS 23 paket programı kullanılmış ve modele ilişkin yapının verilerle uyumlu olup olmadığı, uyum iyiliği indeks değerlerine bakılarak belirlenmiştir. DFA sonrası modele ait uyum indeks değerlerinin; AGFI=0,851, GFI=0,885, CFI=0,961, TLI=0,954, NFI=0,906, IFI=0,962, RMR=0,044, RMSEA=0,050 ve $\chi^2/df=1,623$ olduğu belirlenmiştir. Hesaplanan bu uyum indeks değerleri literatürde sağlaması gereken kritik değerler ile karşılaştırıldığında; modelin TLI, IFI, RMR, RMSEA ve CMIN/DF uyum indekslerinde "iyi uyum" değerleri sergilediği; AGFI, GFI, CFI ve NFI uyum indekslerinde ise kabul edilebilir düzeyde uyum değerleri sergilediği sonucuna ulaşılmıştır (Günel ve Bircan, 2022).

Yapı geçerliliği bakımından DFA sonrası standart faktör yük değerlerinin 0,40'ın üzerinde bulunması ölçek geliştirme çalışmaları için önemli görülmektedir (Hair vd., 2005). DFA sonrası oluşan 5 boyutlu modelde standart faktör yüklerinin (0,678) ile (0,892) arasında değiştiği belirlenmiştir (Tablo 3). Maddelere ilişkin bu faktör yükü değerleri bakımından analiz sonuçlarının iyi seviyede olduğu ifade edilebilir. Ayrıca DFA sonrası, gözlenen değişkenler ile gizil değişkenleri yordama gücü olan regresyon katsayılarının anlamlılığına bakılmış ve tamamının anlamlı olduğu belirlenmiştir (Meydan ve Şeşen, 2015). Bu bulgular sonucunda açıklayıcı faktör analizi ile ortaya konulan yapının doğrulayıcı faktör analizi neticesinde doğrulandığı anlaşılmaktadır.

Benzeşim Geçerliliği: Benzeşim geçerliliği, aynı boyutta bulunan maddelerin birbirleriyle oluşturmuş oldukları boyutla ilişki içerisinde olması anlamına gelir ve ölçüm aracının amacına uygun biçimde ilgili yapıyı doğru ölçmesidir (Sürücü ve Maslakçı, 2020). Benzeşim geçerliliği için faktör yük değerleri, çıkarılan ortalama varyans (AVE) değerleri ve yapı güvenilirliği-kompozit güvenilirlik (CR) değerlerinin incelenmesi gerekir (Hair vd., 2005; Malhotra, 2010). Çalışmada faktörlere ait AVE değerleri ve CR katsayılarının hesaplanması aşamasında Hair vd. tarafından önerilen formüllerden faydalanılmıştır (Günel ve Bircan, 2022). Maddelere ilişkin standart faktör yükleri ile bu yüklerin kullanılması sonucunda her bir faktöre ilişkin AVE ve CR değerleri hesaplanmış ve Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Standart Faktör Yükleleri, AVE ve CR Değerleri

İfadeler	Faktörler				
	1	2	3	4	5
Bir şey satın alma isteğim birdenbire gerçekleşir.	0,879				
İlk görüşte heyecana kapılıp bir şeyler satın alırım.	0,876				
Bir yerde (mağaza, internet vb.) gördüğüm ve beğendiğim ürünleri satın almadığım zaman mutsuz olurum.	0,864				
Bir şeyi satın almaya yönelik aniden oluşan isteği kontrol etmekte zorlanırım.	0,845				
Bir ürünü satın alma isteğim oluştuğunda sonradan üzülmemek için o ürünü satın alırım.	0,831				
Gördüğüm şeyi satın almak için çaba sarf ederim.	0,828				
Bir yerde (mağaza, internet vb.) gördüğüm ve beğendiğim ürünleri satın alma isteği duyarım.	0,827				
Gördüğüm şeyi satın alamadığım zaman çaresiz kalmış gibi hissederim.	0,824				
“Gördüm ve aldım” beni en iyi anlatan cümledir.	0,808				
Stresten uzaklaşmak için alışveriş yaparım.	0,835				
O an kendimi nasıl hissediyorsam ona göre bir şeyler satın alırım.	0,805				
Bir ürünü alamayıp öfkelendiğimde bu durumdan kurtulmak için anlık kararlarla bir şeyler satın alırım.	0,789				
Başarılı olduğumda kendimi ödüllendirmek için bir şeyler satın alırım.	0,743				
Üzgün olduğumda bu durumdan kurtulmak için anlık kararlarla bir şeyler satın alırım.	0,729				
Kendimi iyi hissetmek için bazen bir şeyler satın alırım.	0,678				
Fiyatının uygun olduğunu düşündüğüm her şeyi satın almak isterim.	0,858				
Ortamın atmosferinden (renk, müzik vb.) etkilenerek alışveriş yaparım.	0,814				
Kalabalık bir kitlenin bir şeyler satın aldığını görünce aniden o yerden alışveriş yaparım.	0,785				
Bir şeyin fiyatının indirimine girdiğini görünce satın almak isterim.	0,726				
Alışveriş esnasında genellikle ihtiyacım olmayan ürünler de satın alırım.	0,892				
Alışveriş esnasında satın alma gücümün dışında ürünler satın alırım.	0,831				
Alışveriş esnasında satın almayı planlamadığım şeyleri satın alırım.	0,805				
Anlık alışveriş yaptığımda kendimi özgür hissederim.	0,837				
Anlık alışveriş yapmak beni heyecanlandırır.	0,825				
Anlık alışveriş yapmaktan hoşlanırım.	0,772				
<i>AVE Değerleri</i>	0,664	0,510	0,528	0,623	0,667
<i>CR Değerleri</i>	0,959	0,845	0,814	0,837	0,841

Tablo 3'te görüldüğü üzere, doğrulayıcı faktör analizi sonrası faktör yük değerlerinin (0,678) ile (0,892) arasında bulunduğu ve bu değerlerin benzeşim geçerliliği için 0,5'ten büyük olma şartını sağladığı belirlenmiştir (Hair vd., 2005).

AVE (çıkartılan ortalama varyans) değeri, ortak faktörde yer alan maddelerin gerçekten uyumluluğunu incelemektedir. Çıkartılan ortalama varyans değeri 0,5'ten büyük ise faktörün benzeşim geçerliliği vardır. Aksi takdirde ölçüm hatası ile oluşan varyansın yapıcı (boyut) açıklanan varyanstan daha fazla olduğu ve boyutun benzeşim geçerliliğini gerçekleştirmediği ifade edilebilir (Fornell and Larcker, 1981). Hesaplamalar sonrası her bir boyuta ilişkin AVE değerlerinin; “karşı koyamama” faktörü için (0,664), “ruh halı” faktörü için (0,51), “arzuları tatmin” faktörü için (0,528), “plansız davranış” faktörü için (0,623) ve “olumlu duygu” faktörü için ise (0,667) şeklinde olduğu görülmüştür (Tablo 3). Bu bulgular neticesinde, birden fazla boyutu bulunan yapılarda benzeşim geçerliliğinin sağlanması için boyutların her birinin çıkartılan ortalama varyans değerinin 0,5'ten daha fazla olması şartının sağlandığı anlaşılmaktadır (Kartal ve Bardakçı, 2018).

CR (yapı güvenilirliği-kompozit güvenilirlik) katsayı değeri, Cronbach Alpha katsayısı ile çok az farklılıklara sahip olup daha çok yapısal eşitlik modellemesi sonucu oluşan yapılarda yaygın olarak kullanılmakta ve faktörlere ilişkin yapı güvenilirliğini ifade etmektedir (Günel ve Bircan, 2022). Hesaplamalar sonrası her bir boyuta ilişkin CR değerlerinin; “karşı koyamama” faktörü için (0,959), “ruh halı” faktörü için (0,845), “arzuları tatmin” faktörü için (0,814), “plansız davranış” faktörü için (0,837) ve “olumlu duygu” faktörü için ise (0,841) şeklinde olduğu görülmüştür (Tablo 3). Bu bulgular neticesinde, faktörün yüksek yapı güvenilirliğini yani benzeşim geçerliliğini sağlaması için yapı güvenilirliği-kompozit güvenilirlik değerinin 0,7'den daha fazla olması şartının sağlandığı görülmektedir (Kartal ve Bardakçı, 2018).

Ayrırma Geçerliliği: Birden fazla boyutu bulunan yapılarda faktörlerin birbirlerine göre farklı olup olmaması ayırma geçerliliği ile incelenir. Bu geçerlilik şartının sağlanabilmesi için tüm gözlenen

değişkenlerin sadece bir tane örtük değişkenden yüklenmesi yani yapının diğerlerinden farklılığının ortaya konması gerekir. Tüm faktörlerin çıkarılan ortalama varyans değerinin en az 0,50 olması ve bütün faktörlere ait çıkarılan ortalama varyans değerlerinin, bu faktörler arasındaki korelasyon katsayısının karesinden daha fazla olması durumunda, ayırım geçerliliğinden söz edilebilmektedir (Fornell and Larcker, 1981; Malhotra, 2010). Faktörlere ilişkin AVE değerleri Tablo 3'te sunulmuştur. Ayrıca kovaryans değerleri standartlaştırılarak boyutlar arası korelasyon değerleri elde edilmiş ve bunların kullanılmasıyla boyutlar arasındaki korelasyon katsayılarının kareleri hesaplanarak Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Faktörler Arası Korelasyon Katsayılarının Kare Değerleri

Faktörler ve AVE Değerleri	Karşı Koyamama (0,664)	Ruh Hali (0,51)	Arzuları Tatmin (0,528)	Plansız Davranış (0,623)	Olumlu Duygu (0,667)
Karşı Koyamama (0,664)	1				
Ruh Hali (0,51)	0,0364	1			
Arzuları Tatmin (0,528)	0,0027	0,0225	1		
Plansız Davranış (0,623)	0,0003	0,0847	0,0061	1	
Olumlu Duygu (0,667)	0,1325	0,2959	0,0021	0,0847	1

Tablo 4'te tüm faktörlere ilişkin AVE değerlerinin 0,5'ten daha büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca bu tabloda; "karşı koyamama" boyutuna ilişkin AVE değeri (0,664) ile "ruh hali" boyutuna ilişkin AVE değerinin (0,51), bu iki boyut arasındaki korelasyon katsayısının karesinden (0,0364) daha büyük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylece her bir faktör çiftinin çıkarılan ortalama varyans değerinin ilgili iki faktör arasındaki korelasyon katsayısının karesinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4). Elde edilen bu bulgular neticesinde 5 faktörlü ölçek için ayırım geçerliliğinin sağlandığı anlaşılmaktadır.

Ölçeğin Güvenirliliğine Yönelik Bulgular

Bir ölçme aracının ölçmek istediği şeyi istikrarlı ve tutarlı ölçme dereci "güvenirlik" şeklinde ifade edilmektedir. Bir test veya ölçeğin benzer şartlar altında uygulanması neticesinde benzer sonuçlar alınıyorsa güvenilir olduğu ifade edilebilir (Karagöz, 2016). Bu çalışmada güvenilirlik testleri arasında en çok tercih edilen test-tekrar-test ve iç tutarlılık analizlerinden faydalanılmıştır.

Test-Tekrar-Test: Test-tekrar-test, çalışmaya katılan kişilerin ölçekte yer alan ifadelerle farklı zaman diliminde verdiği yanıtların o zaman içerisindeki istikrarı ile ilgili olup genellikle ölçümler arasındaki korelasyon katsayısı ile hesaplamalar yapılmaktadır (Netemeyer vd., 2003). Çalışmada, test-tekrar-test yöntemi sonucunda kararlılık katsayısı ile ölçeğin kararlılık seviyesi tespit edilmiştir. Geliştirilen "İmpulsif Satın Alma Ölçeği" 2 hafta arayla 50 kişiye ikinci kez uygulanmıştır. Bağımlı gruplar t testi ile ölçek ve alt boyutlarına ilişkin her iki uygulama puanları arasındaki farklılık tespit edilmeye çalışılmıştır. Pearson Momentler Çarpımı korelasyon formülü ile iki uygulamada oluşan ortalama puanlar arasındaki ilişki incelenmiş, ölçeğe ve alt boyutlarına ilişkin kararlılık katsayıları hesaplanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Test-Tekrar-Test Uygulaması Bulguları

	Uygulamalar	Ortalama	N	ss	t	p	r	
Faktör Grupları	Karşı Koyamama	İlk Uygulama İkinci Uygulama	41,26 40,76	50 50	2,59 2,69	1,954	0,056	0,766
	Ruh Hali	İlk Uygulama İkinci Uygulama	27,04 26,90	50 50	1,63 1,66	1,124	0,267	0,856
Faktör Grupları	Arzuları Tatmin	İlk Uygulama İkinci Uygulama	18,12 18,26	50 50	1,52 1,34	-1,021	0,312	0,777
	Plansız Davranış	İlk Uygulama İkinci Uygulama	13,52 13,62	50 50	1,11 0,99	-0,927	0,358	0,742
Faktör Grupları	Olumlu Duygu	İlk Uygulama İkinci Uygulama	13,68 13,54	50 50	1,04 0,99	1,414	0,164	0,764
	Ölçeğin Toplamı	İlk Uygulama İkinci Uygulama	113,60 113,38	50 50	4,64 4,28	0,581	0,564	0,854

Tablo 5'te görüldüğü üzere, t testi neticesinde ölçeğin tamamına ve tüm alt boyutlarına ilişkin ilk ve ikinci ölçüm sonuçları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($p>.05$). Yani birinci ve ikinci uygulamada benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca ölçeğin tamamına ve ölçeğin tüm alt boyutlarına ilişkin test-tekrar-test kararlılık katsayı (r) değerleri; karşı koyamama faktörü için (0,766), ruh hali faktörü için (0,856), arzuları tatmin faktörü için (0,777), plansız davranış faktörü için (0,742), olumlu duygu faktörü için (0,764) ve ölçeğin tamamı için ise (0,854) şeklinde hesaplanmıştır. Bu bulgular neticesinde ölçeğin ölçme sonuçlarının zamanla değişmediği ifade edilebilir.

İç Tutarlılık: İç tutarlılık güvenilirliği, ölçüm için kullanılan maddelerin homojen bir yapı sergileyip sergilememesi ile ilgili olup daha çok Cronbach α katsayısı ile belirlenmektedir (DeVellis, 2021). Bu katsayı, tutarlı istatistik temellere sahip ve hesaplama aşamasında ölçekte yer alan bütün soruları dikkate aldığından, farklı katsayılara göre, genel güvenilirlik yapısını yansıtan en iyi katsayıdır (Yakar ve Alpar, 2017). Çalışmada açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi aşamalarındaki veri setleri için ölçeğin bütünü ve alt boyutlarına yönelik Cronbach α katsayıları hesaplanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Ölçek ve Faktörlerine İlişkin Cronbach α Katsayıları

		Açıklayıcı Faktör Analizi Aşaması		Doğrulayıcı Faktör Analizi Aşaması	
		İfade Sayısı	Cronbach α Değeri	İfade Sayısı	Cronbach α Değeri
Faktör Grupları	Karşı Koyamama	9	0,908	9	0,950
	Ruh Hali	6	0,883	6	0,872
	Arzuları Tatmin	4	0,673	4	0,809
	Plansız Davranış	3	0,772	3	0,808
	Olumlu Duygu	3	0,712	3	0,857
Ölçeğin Tamamı		25	0,874	25	0,852

Tablo 5'te görüldüğü üzere; AFA aşamasında ölçeğin bütününe ait Cronbach α değeri (0,874) iken bu değer karşı koyamama boyutunda (0,908), ruh hali boyutunda (0,883), arzuları tatmin boyutunda (0,673), plansız davranış boyutunda (0,772) ve olumlu duygu boyutunda ise (0,712) şeklinde hesaplanmıştır. DFA aşamasında ölçeğin bütününe ait Cronbach α değeri (0,852) iken bu değer karşı koyamama boyutunda (0,950), ruh hali boyutunda (0,872), arzuları tatmin boyutunda (0,809), plansız davranış boyutunda (0,808) ve olumlu duygu boyutunda ise (0,857) şeklinde olduğu görülmüştür. Elde edilen bu bulgulara göre hem AFA hem de DFA aşamalarında ölçeğin bütününe ait Cronbach α katsayı değerleri 0,8 değerinden büyük olduğu için ölçeğin "yüksek güvenilirlikte" olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tavşancıl, 2010). Ayrıca ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach α değeri; AFA aşamasında 0,673-0,908 arasında ve DFA aşamasında ise 0,808-0,950 arasında olduğu görülmektedir. Tavşancıl'a göre bu değerler ölçekte yer alan alt boyutların bir kısmının "oldukça güvenilir" olduğunu bir kısmının ise "yüksek güvenilirlikte" olduğunu göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada temel ölçek geliştirme adımları izlenerek 25 maddeden oluşan "İmpulsif Satın Alma Ölçeği" elde edilmiştir.

Araştırmanın pilot uygulama safhasında 39 maddenin yer aldığı taslak ölçek 45 tüketiciye uygulanmış ve taslak ölçekte yer alan maddelerin tamamına ait Cronbach α değeri (0,848) olarak hesaplanmıştır. Daha sonra ölçeğin yapı geçerliliğinin incelenmesi amacıyla bu örneklemden ve birbirinden farklı iki örnekleme önce açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonrası elde edilen beş faktörlü yapının başka bir örnekleme üzerinde doğrulanıp doğrulanamayacağını belirlemek için ise doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda; Kaiser-Meyer-Olkin katsayısı hesaplanarak örnekleme büyüklüğünün faktör analizi için yeterli düzeyde bulunduğu ve Bartlett testi sonuçlarına göre ise maddeler arasında yüksek korelasyonun olduğu, verilerin çoklu normal dağılımdan geldiği belirlenmiştir. Analiz neticesinde özdeğeri 1'den büyük olan beş boyutlu 25 maddelik bir yapı elde edilmiş ve bu yapının toplam varyansın %62,774'ünü açıkladığı, maddelerin faktör yükü değerlerinin oldukça yüksek ve yeterli olduğu belirlenmiştir. Karagöz'e göre (2016) ortaya çıkan bu varyans değeri Sosyal Bilimler için yeterlidir. Boyutlara yönelik yapılan adlandırma işlemi sonucunda; birinci boyuta "karşı koyamama", ikinci boyuta "ruh hali", üçüncü boyuta "arzuları tatmin", dördüncü boyuta "plansız davranış" ve beşinci boyuta da "olumlu duygu" adı verilmiştir.

Çalışmanın doğrulayıcı faktör analizi aşamasında, açıklayıcı faktör analizi sonrası elde edilen beş faktör ve 25 maddeden oluşan modelin başka bir örneklem üzerinde geçerli olup olmadığı incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi ile modelin uyum iyiliği indeks değerleri hesaplanmıştır. Analiz neticesinde modelin; TLI, IFI, RMR, RMSEA ve CMIN/DF uyum indekslerince iyi uyum sergilediği; AGFI, GFI, CFI ve NFI uyum indekslerince ise kabul edilebilir düzeyde uyum sergilediği tespit edilmiş ve modelin verilerle genel anlamda iyi uyum içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modele ilişkin standart faktör yüklerinin (0,678) ile (0,892) arasında değiştiği ve Hair vd. göre (2005) bu değerlerin maddelere ait faktör yükü için yeterli olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca faktör yüklenimlerinin anlamlı olup olmadığı, normal regresyon katsayılarının anlamlılık testleriyle incelenmiş ve modeldeki maddelerin faktör yüklenimlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uyum geçerliliği kapsamında, aynı faktör altında yer alan maddelerin faktör yük değerlerinin yeterli olması nedeniyle bu maddelerin gerçekten uyum içerisinde olduğuna karar verilmiştir. Ölçekte yer alan faktörlere ilişkin AVE değerleri hesaplanmış, Fornell ve Larcker'e göre (1981) alt sınır değer olan %50'nin üzerinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca CR katsayısı değerleri incelenmiş, faktörlerin tamamında bu değer Hair vd. (2005)'e göre yüksek yapı güvenilirliği için alt sınır değer olan 0,7'den büyük olduğu yani tüm faktörlerin yüksek yapı güvenilirliğine sahip olduğu saptanmıştır. Her bir faktör çiftinin çıkarılan ortalama varyans değerlerinin, ilgili iki faktörlerde meydana gelen korelasyon katsayısının karesinden daha fazla olduğu yani 5 boyutlu ölçüm aracının ayırım geçerliliğinin gerçekleştiği belirlenmiştir (Malhotra, 2010).

Açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi sonrası ölçeğin güvenilirliğine yönelik iç tutarlılığı incelenmiş ve ölçeğin tamamına ait Cronbach α değerinin; AFA aşamasında (0,874) ve DFA aşamasında ise (0,852) olduğu görülmüştür. Ayrıca ölçekte yer alan alt boyutların bir kısmının "oldukça güvenilir" olduğunu bir kısmının ise "yüksek güvenilirlikte" olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gerek ülkemizde gerekse de diğer ülkelerde impulsif satın almaya dair pek çok çalışma yapılmış olup bu alanda geliştirilen ölçek sayısı yapılan çalışma sayısına kıyasla çok azdır. Ayrıca geliştirilen ölçeklerin önemli bir kısmının içgüdüsel satın almaya ilişkin olduğu görülmektedir (Beatty and Ferrell, 1998; Coley and Burgess, 2003; Kacen vd., 2012; Martinez and Kim, 2012; Özer ve Gültekin, 2015; Rook and Fisher, 1995; San-Martin and Lo'pez-Catala'n, 2013; Verplanken and Herabadi, 2001; Weun vd., 1998; Youn, 2000; Yu and Bastin, 2010). Ayrıca bu çalışmaların bir kısmı daha önce geliştirilen ölçeklere dayalı yapılmıştır. Ülkemizde ise geliştirilen bu ölçeklerin bazılarının geçerliliği ve güvenilirliği araştırılmış olup, Türk tüketicilere yönelik kullanılabilirliği ele alınmıştır (Akturan, 2010; Dursun ve Yener, 2014; Gödelek ve Akalın, 2008; Günay, 2012; Özoğlu ve Bülbül, 2017; Yıldırım, 2011).

Gödelek ve Akalın (2008), Rook ve Fisher'in (1995) geliştirdiği ölçeğin Türkçe uygulamasını yaparak, tüketicilerin anlık alışveriş eğilimlerini ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek tasarlamayı amaçlamıştır. Ölçeğin tamamına ilişkin Cronbach α değeri (0,919) olarak hesaplanmıştır. Diğer bulgularla beraber ölçeğin, tüketicilerin anlık alışveriş eğilimlerini ölçebilecek düzeyde olduğuna karar verilmiştir. Yıldırım (2011) ise Rook ve Fisher'in (1995) ölçeğini aynı ülkede yaşayan farklı etnik gruplardan tüketicilerin anlık satın alma davranışlarını incelemek amacıyla kullanmıştır. Çalışmada Türk, Hint ve Çinli tüketicilerin anlık satın alma davranışları arasındaki fark incelenmiş ve etnik kökene göre anlık satın alma davranışının farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada "Anlık Satın Alma Eğilimi Ölçeği"nin Cronbach α değeri (0,838) çıkmıştır. Günay (2012), Verplanken ve Herabadi'nin (2001) geliştirdiği ölçeği temel alarak yaptığı çalışmada, duygusal boyut için Cronbach α değerini (0,74), bilişsel boyut için Cronbach α değerini (0,63) ve ölçeğin tamamına ilişkin Cronbach α değerini ise (0,67) olarak hesaplamıştır. Dursun ve Yener (2014) Türk tüketicilere yönelik yaptıkları çalışmayla, Weun vd. (1998) ile Youn'un (2000) ölçeklerini güvenilirlik katsayısı açısından incelemiştir. Çalışmada Weun vd. (1998) tarafından geliştirilen ölçeğin Cronbach α değeri (0,784) çıkarken Youn'a (2000) ait ölçeğin Cronbach α değeri (0,881) çıkmıştır ve Youn'un (2000) ölçeğinin daha güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özoğlu ve Bülbül (2017), Rook ve Fisher'in (1995) geliştirdiği ölçeği giyim ve teknoloji ürünlerine uyarlayarak geçerliliğini ve güvenilirliğini sınamıştır. Giyim ürünleri boyutunda Cronbach α değeri (0,88) hesaplanırken teknoloji ürünleri için bu değer (0,93) olarak bulunmuştur.

Bu çalışmada, Youn ve Faber (2000), Verplanken ve Herabadi (2001) ile Rook ve Fisher'in (1995) çalışmaları temel alınmıştır. Araştırmanın hem AFA aşamasında hem de DFA aşamasında ölçeğin tamamına ilişkin Cronbach α değerinin "yüksek güvenilirlikte" olduğu belirlenmiştir. Test-tekrar-test aşamasında ölçeğin ölçme sonuçlarının zamanla değişmediği görülmüştür. AFA, DFA, benzeşim geçerliliği ve ayırma geçerliliği aşamaları sonrası ölçeğin geçerli olduğu saptanmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde,

tüketicilerin impulsif satın alma davranışlarını ölçülebilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek olan “İmpulsif Satın Alma Ölçeği” geliştirilmiştir (EK 1). Ölçeğin bu konu ile ilgili araştırmacılara, pazarlama sektör paydaşlarına ve tüketicilere yardımcı olacağı düşünölmektedir. Araştırma imkânlar dâhilinde gerçekteştirildiği için bazı sınırlılıklara sahip olup araştırmacılara şu hususlar önerilmektedir:

- ✓ Çalışma Sivas ilinde yaşayan tüketiciler ve bu tüketicilere madde havuzunda yer alan soruların sorulması ile sınırlıdır. Farklı şehirlerde daha büyük örneklem gruplarına uygulanarak geliştirilen ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği sınanabilir. Ayrıca ölçeğe yeni maddeler eklenip temel ölçek geliştirme adımları uygulanarak daha kapsamlı bir ölçek geliştirilebilir.
- ✓ İşletmelerin ve kurumların bu çalışmadan faydalanarak, tüketicilerin anlık satın alım tercihlerinde nelere dikkat ettiklerini bilmeleri önemlidir. Bu bilgi, mevcut tüketici pazarının korunmasına katkı sağlayacağı gibi yeni tüketici pazarlarının oluşmasında da önemli bir rol oynayacaktır.
- ✓ Tek tip müşteri profilinden uzaklaşan ve her geçen gün yeni arayışlar içerisine giren pazarlama sektörünün müşteri ihtiyaç ve isteklerini ön planda tutarak yeni stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Bu gereklilik modern pazarlama anlayışının bir sonucudur.
- ✓ Ölçek geliştirilirken hem yerli hem de yabancı araştırmacıların çalışmalarından faydalanılmış ve ölçek geliştirmenin gerektirdiği temel adımlar uygulanmıştır. Bu bağlamda geliştirilen ölçeğin evrensel nitelik taşıdığı ve farklı költürlere sahip başka ölkelerde de uygulanabileceği öngörülmektedir.

Etik Beyan

“İmpulsif (Anlık) Satın Almaya Yönelik Ölçek Geliştirme Çalışması” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gereklili olan etik kurul izinleri Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 31.01.2023 tarih ve 261406 sayılı toplantısında alınmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değerildir.

Kaynakça

- Abratt, R. ve Goodey, S. D. (1990). Unplanned buying and in-store stimuli in supermarkets. *Managerial and Decision Economics*, 11(2), 111-121. <https://doi.org/10.1002/mde.4090110204>
- Akturan, U. (2009). Tüketicilerin cinsiyetlerine ilişkin olarak içgüdüsel alışveriş eğilimlerindeki farklılıkların belirlenmesi: Üniversite öğrencilerine yönelik pilot bir araştırma. *İşletme İktisadı Enstitü Dergisi*, 20, 64, 62-77. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0006465&lng=0>
- Akturan, U. (2010). Hedonik tüketim eğiliminin plansız satın alma eğilimi üzerindeki etkisinin belirlenmesi. *Öneri Dergisi*, 9 (33) , 109-116. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruoneri/issue/17894/187671>
- Alagöz, S. B. ve Ekici, N. (2011). Bir satın alma davranışı olarak anlık satın alma ve Karaman üzerine bir araştırma. *International Research Journal of Finance and Economics*, 66, 172-180. https://www.researchgate.net/publication/292737170_Impulse_purchasing_as_a_purchasing_behaviour_and_research_on_Karaman
- Ayre, C. ve Scally, A. J. (2014). Critical values for Lawshe’s content validity ratio: Revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counselling and Development*. 47 (1), 79–86. doi: 10.1177/0748175613513808
- Aytekin, P. ve Ay, C. (2015). Hedonik tüketim ve anlık satın alma: İzmir ilinde bir araştırma. *Niğe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1),141-156. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/niguiibfd/issue/19757/211509>
- Baker, J., Parasuraman, A. P., Grewal, D. ve Voss, G. B. (2002). The influence of multiple store environment cues on perceived merchandise value and patronage intentions. *Journal of Marketing*, 66, 120-141. <https://doi.org/10.1509/jmkg.66.2.120.18470>
- Bayley, G. ve Nancarrow, C. (1998). Impulse purchasing: A qualitative exploration of the phenomenon. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 1(2), 99-114. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/13522759810214271/full/html>
- Beatty, S. E. ve Ferrel, M. E. (1998). Impulse buying: Modelling its precursors. *Journal of Retailing*, 74, 2, 169-191. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S00224359980092X>
- Bellenger, D. E., Robertson D. H. ve Hirschman, E.C. (1978). Impulse buying varies by product. *Journal of Advertising Research*, 8, 15-18. <https://doi.org/10.1086/209105>
- Bitner, M. J. (1992). Servicescapes: The impact of physical surroundings on customers and employees. *Journal of Marketing*, 56, 57-71. <https://doi.org/10.1177/002224299205600205>

- Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum. Ankara: Pegem Yayınları.
- Cobb, C. J. ve Hoyer W. D. (1986). Planned versus impulse purchase behaviour. *Journal of Retailing*, 62(4), 384-409. <https://psycnet.apa.org/record/1988-12512-001>
- Coley, A. ve Burgess, B. (2003). Gender differences in cognitive and affective impulse buying. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 7(3), 282-295. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/13612020310484834/full/html>
- Çetinkaya, N. Ç. (2021). İndirim duyarlılığının impulsif satın alma davranışına etkisinde mağazaya ait uyarıcıların düzenleyici rolü. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)* , 13 (25) , 398-412. doi: 10.20990/kilisübfakademik.972264
- Devellis, R. F. (2021). Ölçek geliştirme: Kuram ve uygulamalar (Çev: Tarkan Totan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dursun, T. ve Yener, D. (2014). İlgüdüsel satınalma ölçeklerinin Türk tüketiciler için uyarlanmasına yönelik hazır giyim sektöründe bir uygulama. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 4 (1), 22-31. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejovoc/issue/5388/73067>
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equations models with unobservable variables and measurement error. *Journal Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Ghani, U. ve Jan, F. A. (2011). An exploratory study of the impulse buying behaviour of urban consumers in Peshawar. 2010 International Conference on Business and Economics Research, Vol.1. Kuala Lumpur, Malaysia: IACSIT Press.
- Gödelek, E. ve Akalın, F. (2008). Anlık alışveriş ölçeği geliştirmeye ilişkin ön çalışma. 13. Ulusal Pazarlama Kongresi, 25-29 Ekim, Nevşehir, Bildiriler Kitabı, 228-233.
- Gültekin, B. ve Özer, L. (2012). The influence of hedonic motives and browsing on impulse buying. *Journal of Economics and Behavioural Studies*, March, 4(3), 180-189. <https://doi.org/10.22610/jeb.v4i3.315>
- Günay, G. (2012). Yeni teknolojilerin gençlerin satın alma eğilimleri üzerine etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 29, 1-20. <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868030.pdf>
- Günel, Y. ve Bircan, H. (2022). Scale development effort to determine individual housing financing preferences. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 23(3), 709-725. <https://research.ebsco.com/c/mwdjhe/results?q=AN%20158900899>
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (2005). Multivariate data analysis. New Jersey: Prentice Hall, Pearson Education.
- Hausman, A. (2000). A multi-method investigation of consumer motivations in impulse buying behaviour. *Journal of Consumer Marketing*, 17(5), 403-426. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/07363760010341045/full/html>
- Hocaoğlu, G. (2017). Tüketicilerin online anlık satın alma davranışlarının analizi: Özel alışveriş siteleri üzerine bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ivanovic, A. (2003). Dictionary of marketing. London: Bloomsbury Publishing.
- Kacen, J., Hess, J. ve Walker, D. (2012). Spontaneous selection: The influence of product and retailing factors on consumer impulse purchases. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19, 578-588. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2012.07.003>
- Karagöz, Y. (2016). SPSS 23 ve Amos 23 uygulamalı istatistiksel analizler. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karbasivar, A. ve Yarahmadi, H. (2011). Evaluating effective factors on consumer impulse buying behaviour. *Asian Journal of Business Management Studies*, 2, 4, 174-181. <http://repository.ukwms.ac.id/id/eprint/5157/6/LAMPIRAN.pdf>
- Kartal, M. ve Bardakçı, S. (2018). SPSS ve Amos uygulamalı örneklerle güvenilirlik ve geçerlik analizleri. Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Kaş, İ. ve Bozbay, Z. (2017). Mağaza atmosferi algıları itibariyle oluşan tüketici gruplarının anlık satın alma davranışlarındaki farklılıkların belirlenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 97-110. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/365515>
- Kaur, P. ve Singh, R. (2007). Uncovering retail shopping motives of Indian youth. *Young Consumers*, 8(2), 128-138. <https://doi.org/10.1108/17473610710757491>
- Kim, J. (2003). College students' apparel impulse buying behaviours about visual merchandising (Master's Thesis). University of Georgia, Athens, Georgia.
- Kollat, D. T. ve Willett, R. P. (1967). Customer impulse purchasing behaviour. *Journal of Marketing Research*, 4, 21-31. <https://doi.org/10.1177/002224376700400102>
- Kotler, P. (1973). Atmospheric as a marketing tool. *Journal of Retailing*, 49(4), 48-64. <http://belzudovic.free.fr/nolwenn/Kotler%20%20Atmospherics%20as%20a%20marketing%20tool%20%20%28cit%C3%A9%20171%29%20-%201973.pdf>
- Kuzudişli, C. (2012). Mağaza içerisinde geçirilen zamanla plansız satın alma (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28, 563-575. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393.x>
- Leong, L.Y., Jaafar, N. I. ve Ainin, S. (2018). The effects of Facebook browsing and usage intensity on impulse purchase in e-commerce. *Computers in Human Behaviour*, 78, 160-173. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.09.033>
- Luo, X. (2005). How does shopping with others influence impulsive purchasing? *Journal of Consumer Psychology*, 15(4), 288-294. https://doi.org/10.1207/s15327663jcp1504_3
- Malhotra, N. K. (2010). *Marketing research is an applied orientation*. New Jersey: Pearson.
- Martinez, B. ve Kim, S. (2012). Predicting purchase intention for private sale sites. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 16(3), 342-365. <https://doi.org/10.1108/13612021211246080>
- Mattila, A. S. ve Wirtz J. (2001). Congruency of scent and music as a driver of in-store evaluations and behaviour. *Journal of Retailing*, 77(2), 273-289. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(01\)00042-2](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(01)00042-2)
- Mattila, A. S. ve Wirtz J. (2008). The role of store environmental stimulation and social factors on impulse purchasing. *Journal of Services Marketing*, 22(7), 562-567. <https://doi.org/10.1108/08876040810909686>
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi amos uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Meyers, L.S., Gamst, G. C. ve Guarino, C. (2005). *Applied multivariate research: Design and interpretation*. California: Sage Publications.
- Mihčić, M. ve Kursan, I. (2010). Assessing the situational factors and impulsive buying behaviour: Market segmentation approach. *Journal of Contemporary Management Issues*, 15 (2), 47-66. <https://hrcak.srce.hr/62289>
- Muruganantham, G. ve Bhakat, R. S. (2013). A review of impulse buying behaviour. *International Journal of Marketing Studies*, 5(3), 149-160. doi:10.5539/ijms.v5n3p149
- Netemeyer, R. G., Bearden, W. O. ve Sharma, S. (2003). *Scaling procedures: Issues and applications*. California: Sage Publications.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2002). *Tüketici davranışı*. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Özer, L. ve Gultekin, B. (2015). Pre and post-purchase stage in impulse buying: The role of mood and satisfaction. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 22, 71-76. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2014.10.004>
- Özoğlu, B. ve Bülbül, H. (2017). İçgüdüsel satın alma ve demografik özellikler ile ilişkisi: Teknoloji ve giyim ürünlerinde karşılaştırılmalı bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 769-783. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/52994/704155>
- Piron, F. (1991). Defining impulse purchasing. *Advances in Consumer Research*, 18, 509-514. <https://www.acrwebsite.org/volumes/7206/volumes/v18/NA-18>
- Prasad, J. S. ve Aryasri, A. R. (2009). Determinants of shopper behaviour in e-tailing: An empirical analysis. *Paradigm*, 13(1), 73-83. <https://doi.org/10.1177/0971890720090110>
- Pride, W. M. ve Ferrell, O. C. (2000). *Marketing concepts and strategies*. U.S.A: Houghton Mifflin Company.
- Raykov, T. ve Marcoulides, G. A. (2006). *A first course in structural equation modelling*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Rook, D. W. (1987). The buying impulse. *Journal of Consumer Research*, 14, 189- 199. <http://www.psych.ualberta.ca/~msnyder/p486/read/files/R1987.pdf>
- Rook, D. W. ve Fisher, R. J. (1995). Normative influences on impulsive buying behaviour. *Journal of Consumer Research*, 22, 305-313. https://www.researchgate.net/publication/24098925_Normative_Influences_on_Impulsive_Buying_Behavior
- Rook, D. W. ve Hoch, S. J. (1985). Consuming impulses. *Advances in Consumer Research*, 12, 23-27. <http://www.acrwebsite.org/volumes/6351/volumes/v12/NA-12>
- San-Martin, S. ve Lo'pez-Catala'n, B. (2013). How can a mobile vendor get satisfied customers? *Industrial Management & Data Systems*, 113(2), 156-170. <https://doi.org/10.1108/02635571311303514>
- Sofı, S. A. ve Nika, F. A. (2017). Role of İntrinsic factors in the impulsive buying decision: An empirical study of young consumers. *Arab Economic and Business Journal*, 12(1), 29-43. <https://doi.org/10.1016/j.aebj.2016.12.002>
- Solomon, M. R. (2013). *Consumer behaviour*. New Jersey: Prentice Hall.
- Stern, H. (1962). The significance of impulse buying today. *Journal of Marketing*, 26(2), 59-62. <https://doi.org/10.2307/1248439>
- Stevens, J. P. (2002). *Applied multivariate statistics for the social sciences*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Association, Inc.
- Suhr, D. D. (2006). Exploratory or confirmatory factor analysis? In Cary: SAS Institute, 31, 200-31. <https://support.sas.com/resources/papers/proceedings/proceedings/sugi31/200-31.pdf>
- Sürücü, L. ve Maslakçı, A. (2020). Validity and reliability in quantitative research. *BMIJ*, 8(3), 2694- 2726. <http://dx.doi.org/10.1136/eb-2015-102129>
- Şenel, M. (2018). Farklı kıtlık mesajlarının plansız satın alma niyeti üzerindeki etkisi ve fomonun (fırsatları kaçırma korkusu)'nu aracı rolü (Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutulumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Basım Yayın.

- Tayfun, N. Ö. (2015). Market alışverişlerinde plansız satın alma davranışında demografik farklılığı belirlemeye yönelik bir araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (34), 87-94. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1724785>
- Tırmızı, M. A., Rehman, K. ve Saif, M. I. (2009). An empirical study of consumer impulse buying behaviour in local markets. European Journal of Scientific Research, 28(4), 522-532. <http://www.eurojournals.com/ejsr.htm>
- Torlak, Ö. ve Tiltay, M. A. (2010). Anlık satın alma ölçeklerinin Türk tüketicisi için uyarlanmasına yönelik bir deneme. Ulusal Pazarlama Kongresi (405- 422).
- Turley, L.W. ve Milliman, R. E. (2000). Atmospheric effects on shopping behaviour: A review of the experimental evidence. Journal of Business Research, 49(2), 193-211. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(99\)00010-7](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(99)00010-7)
- Verplanken, B. ve Herabadi, A. (2001). Individual differences in impulse buying tendency: Feeling and no thinking. European Journal of Personality, 15(1), 71-83. <https://doi.org/10.1002/per.423>
- Verplanken, B. ve Sato, A. (2011). The psychology of impulse buying: An integrative self-regulation approach. Journal of Consumer Policy, 34(2), 197-210. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10603-011-9158-5>
- Villi, B. ve Kayabaşı, A. (2013). Kozmetik ürünlerde kadınların dürtüsel satın alma davranışlarını etkileyen faktörlerin analizi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(1), 143-165. <https://dergipark.org.tr/en/pub/esad/issue/6061/81513>
- Wells, W. ve Prenskey, D. (1996). Consumer behaviour. New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
- Weun, S., Jones, M. A. ve Beatty, S. E. (1997). A parsimonious scale to measure impulse buying tendency. AMA Educators's proceedings: Enhancing knowledge development in marketing, Chicago: American Marketing Marketing Association (306-307).
- Weun, S., Jones, M. A. ve Beatty, S. E. (1998). Development and validation of the impulse buying tendency scale. Psychological Reports, 82(3), 1123-1133. <https://doi.org/10.2466/pr0.1998.82.3c.1123>
- Yakar, H. K. ve Alpar, Ş. E. (2017). Kültürlerarası farkındalık ve kültürlerarası etkililik ölçeklerinin güvenilirlik ve geçerliğinin belirlenmesi. Journal of Human Sciences, 14(3), 2748-2761. <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/4885>
- Yalman, Ş. (2014). Süpermarket ve hipermarketlerde gerçekleştirilen promosyon çalışmalarının tüketicilerin anlık satın alma davranışlarına etkisi: İzmir ilinde bir araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Yapraklı, Ş. ve Mutlu, M. (2020). sosyal medyanın impulsif satın almaya etkisi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 40, 427-440. [doi: 10.30794/opus.685921](https://doi.org/10.30794/opus.685921)
- Yıldırım, H. H. (2011). Tüketicilerin anlık satın alma davranışlarında etnik kökenin rolü (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Youn, S. (2000). The dimensional structure of consumer buying impulsivity: Measurement and validation (Doctoral Dissertation). Faculty of the Graduate School of the University of Minnesota, Minnesota.
- Youn, S. ve Faber, R. J. (2000). Impulse buying its relation to personality traits and cues. NA - Advances in Consumer Research, 27(200), 179-185. <https://www.acrwebsite.org/volumes/8383/v>
- Yu, C. ve Bastin, M. (2010). Hedonic shopping value and impulse buying behaviour in transitional economies: A symbiosis in the mainland China Marketplace. Brand Management, 18(2), 105-114. <https://link.springer.com/article/10.1057/bm.2010.32>
- Zheng, X., Men, J., Yang, F. ve Gong, X. (2019). Understanding impulse buying in mobile commerce: An investigation into hedonic and utilitarian browsing. International Journal of Information Management, 48, 151-160. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.02.010>
- Zhou, L. ve Wong, A. (2004). Consumer impulse buying and in-store stimuli in Chinese supermarkets. Journal of International Consumer Marketing, 16(2), 37-53. https://doi.org/10.1300/J046v16n02_03

EXTENDED ABSTRACT

The constant differentiation of consumer behaviour makes it inevitable for businesses to analyse consumers better and pay attention to their demands and requests in line with their opinions and suggestions. In this sense, the marketing sector, which is moving away from a uniform customer profile and seeking new things every day, needs to develop new strategies by prioritizing customer needs and requests. This requirement is a result of the modern marketing approach. It is thought that determining the purchasing behaviour of consumers by industry stakeholders will contribute to the protection of the existing consumer market and will also play an important role in the formation of new consumer markets. This study aims to determine consumers' impulsive buying behaviour and to develop a valid and reliable scale based on scientific methods. The research was conducted for consumers living in Sivas province. The study was conducted with three different sample groups: Exploratory factor analysis (EFA), confirmatory factor analysis (CFA) and test-retest stages. The people in the study population were reached by convenience sampling method and the surveys were applied face to face. 421 consumers were reached in the exploratory factor analysis phase, 250 consumers were reached in the confirmatory factor analysis phase and 50 consumers were reached in the test-retest phase of the research. To determine the expressions for measuring impulsive buying behaviour, the relevant literature was first scanned and the

scales developed by studies in this field were examined. An item pool of 46 items was obtained for the survey to be used as a data collection tool in the research. A draft form was created using the item pool. Face validity and content validity were examined for the statements in the form, and after expert evaluations, a 39-item "Impulsive (Impulse) Buying" draft scale was obtained. A pilot study was conducted with 45 consumers to determine that the statements in the draft scale were understandable and easy to answer. In the pilot application, the Cronbach α value for all items in the scale was calculated as (0.848). It was seen that the statements in the draft scale could be easily understood by consumers and the implementation phase was started. To examine the construct validity of the scale, first exploratory factor analysis and then confirmatory factor analysis were applied to two different samples. As a result of exploratory factor analysis; it was determined that the sample size was sufficient for factor analysis by calculating the Kaiser-Meyer-Olkin coefficient. According to the Bartlett test results, it was seen that there was a high correlation between the items and the data came from multiple normal distributions. As a result of the analysis, a structure consisting of 25 items with five dimensions with eigenvalues greater than 1 was obtained and it was determined that this structure explained 62.77% of the total variance and the factor load values of the items were quite high and sufficient. According to Karagöz (2016), this resulting variance value is sufficient for social sciences. As a result of the naming process for dimensions; The first dimension is called "inability to resist", the second dimension is called "mood", the third dimension is called "satisfaction of desires", the fourth dimension is called "unplanned behaviour" and the fifth dimension is called "positive emotion". In the confirmatory factor analysis phase of the study, it was examined whether the model consisting of five factors and 25 items obtained after the explanatory factor analysis was also valid on another sample. The goodness of fit index values of the model was calculated with confirmatory factor analysis. As a result of the analysis, it was determined that the model showed a good fit according to TLI, IFI, RMR, RMSEA and CMIN/DF fit indices; showed an acceptable level of fit according to AGFI, GFI, CFI and NFI fit indices. It was concluded that the model was in general good fit with the data. It was understood that the standard factor loadings of the model ranged between (0.678) and (0.892) and according to Hair et al. (2005), these values were sufficient for the factor loading of the items. In addition, whether the factor loadings were significant or not was examined by significance tests of normal regression coefficients, and it was concluded that the factor loadings of the items in the model were statistically significant. Within the scope of convergent validity, it was decided that these items were truly compatible since the factor load values of the items under the same factor were sufficient. Average variance extracted values (AVE) for the factors included in the scale were calculated and were determined to be above 50%, which is the lower limit value according to Fornell and Larcker (1981). In addition, the structure reliability-composite reliability (CR) coefficient values were examined, and it was determined that this value in all factors was greater than 0.7, which is the lower limit value for high structure reliability according to Hair et al. (2005), meaning that all factors had high structure reliability. It was determined that the extracted average variance values of each factor pair were greater than the square of the correlation coefficient occurring in the two relevant factors, meaning that the discriminant validity of the 5-dimensional measurement tool was achieved (Malhotra, 2010). After exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis, the internal consistency of the scale was examined and the Cronbach α value of the entire scale was (0.874) in the EFA stage and (0.852) in the CFA stage. In addition, it was concluded that some of the sub-dimensions in the scale were "highly reliable" and some were "highly reliable". Many studies have been conducted on impulsive buying, but the number of scales developed in this field is very small compared to the number of studies conducted. In addition, it is seen that a significant part of the developed scales is related to instinct impulse buying (Beatty and Ferrell, 1998; Coley and Burgess, 2003; Kacen et al., 2012; Martinez and Kim, 2012; Özer and Gültekin, 2015; Rook and Fisher, 1995; San -Martin and Lo'pez-Catala'n, 2013; Verplanken and Herabadi, 2001; Weun et al., 1998; Youn, 2000; Yu and Bastin, 2010). In addition, some of these studies were conducted based on previously developed scales. The validity and reliability of some of these scales developed in our country have been investigated and their usability for Turkish consumers has been discussed (Akturan, 2010; Dursun and Yener, 2014; Gödelek and Akalın, 2008; Günay, 2012; Özoğlu and Bülbül, 2017; Yıldırım, 2011). When the literature on impulsive buying is examined, "Scale Development for Impulsive Buying" emerges as a unique research problem. It is thought that the "Impulsive Buying Scale" obtained as a result of the research and presented in ANNEX 1 will be helpful to researchers, marketing sector stakeholders and consumers interested in this subject. Since the research was carried out within the limits of its possibilities, it has some limitations and the following points are recommended to researchers: • The study is limited to consumers living in Sivas and asks these consumers questions in the item pool. The validity and reliability of the developed scale can be tested by applying it to larger sample groups in different cities. Additionally,

a more comprehensive scale can be developed by adding new items to the scale and applying basic scale development steps. It is thought that businesses and institutions will benefit from this study and gain significant knowledge about what consumers pay attention to in their impulse purchasing preferences. In addition, while developing the scale, studies conducted by many foreign researchers as well as domestic literature were used. In this context, it is envisaged that the developed scale has universal representation and can be applied in other countries with different cultures.

EK-1: İmpulsif (Anlık) Satın Alma Ölçeği

Ölçek, Alt Boyut ve Maddeleri	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
<p>Karşı Koyamama Boyutu</p> <p>Bir şey satın alma isteğim birdenbire gerçekleşir. İlk görüşte heyecana kapılıp bir şeyler satın alırım. Bir yerde (mağaza, internet vb.) gördüğüm ve beğendiğim ürünleri satın almadığım zaman mutsuz olurum. Bir şeyi satın almaya yönelik aniden oluşan isteği kontrol etmekte zorlanırım. Bir ürünü satın alma isteğim oluştuğunda sonradan üzülmemek için o ürünü satın alırım. Gördüğüm şeyi satın almak için çaba sarf ederim. Bir yerde (mağaza, internet vb.) gördüğüm ve beğendiğim ürünleri satın alma isteği duyarım. Gördüğüm şeyi satın alamadığım zaman çaresiz kalmış gibi hissederim. “Gördüm ve aldım” beni en iyi anlatan cümledir.</p>					
<p>Ruh Hali Boyutu</p> <p>Stresten uzaklaşmak için alışveriş yaparım. O an kendimi nasıl hissediyorsam ona göre bir şeyler satın alırım. Bir ürünü alamayıp öfkelendiğimde bu durumdan kurtulmak için anlık kararlarla bir şeyler satın alırım. Başarılı olduğumda kendimi ödüllendirmek için bir şeyler satın alırım. Üzgün olduğumda bu durumdan kurtulmak için anlık kararlarla bir şeyler satın alırım. Kendimi iyi hissetmek için bazen bir şeyler satın alırım.</p>					
<p>Arzuları Tatmin Boyutu</p> <p>Fiyatının uygun olduğunu düşündüğüm her şeyi satın almak isterim. Ortamın atmosferinden (renk, müzik vb.) etkilenerek alışveriş yaparım. Kalabalık bir kitlenin bir şeyler satın aldığını görünce aniden o yerden alışveriş yaparım. Bir şeyin fiyatının indirimde girdiğini görünce satın almak isterim.</p>					
<p>Plansız Davranış Boyutu</p> <p>Alışveriş esnasında genellikle ihtiyacım olmayan ürünler de satın alırım. Alışveriş esnasında satın alma gücümün dışında ürünler satın alırım. Alışveriş esnasında satın almayı planlamadığım şeyleri satın alırım.</p>					
<p>Olumlu Duygu Boyutu</p> <p>Anlık alışveriş yaptığımda kendimi özgür hissederim. Anlık alışveriş yapmak beni heyecanlandırır. Anlık alışveriş yapmaktan hoşlanırım.</p>					

Üniversite Öğrencileri Yoksulluk Algısı Ölçeği Geliştirme Çalışması

Mustafa Koray URU¹ ve Erdem DİRİMEŐE²

Öz

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin yoksulluğu nasıl algıladıklarını ölçebilmek amacıyla "Üniversite Öğrencileri Yoksulluk Algısı (ÜÖYA)" ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ölçek 11 madde ve iki boyuttan meydana gelmektedir. Araştırmanın örneklemini 222 kadın, 228 erkek olmak üzere toplam 450 üniversite öğrencisi katılımcı oluşturmaktadır. Veriler Türkiye'nin Batı Karadeniz Bölgesinde bulunan bir devlet üniversitesinde toplanmıştır. Ölçeğin geçerliliği açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analiziyle test edilmiştir. Açımlayıcı faktör analizinde ölçeğin iki faktörlü yapısının toplam varyansın %46,859'unu açıkladığı görölmüştür. Doğrulayıcı faktör analizinde kıkare değeri anlamlı bulunmuştur. Uyum indeksleri [RMSEA = 0.064], [GFI = 0.957], [CFI = 0.937], [NFI = 0.907], [AGFI = 0.930], [IFI = 0.938], [TLI = 0.914], [RMR = 0.050] olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar ölçeğin yapı geçerliliğini sağladığını düşündürmektedir. ÜÖYA ölçeğinin tüm maddeler için Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0.809 olarak bulunmuştur. 100 Örnekleme uygulanan Test-Tekrar Test güvenilirliği için hesaplanan Pearson Korelasyon Katsayısı 0.722 olarak elde edilmiştir. Geliştirilen ölçeğin, öğrenci yoksulluğu ile ilgili araştırmalara ve öğrenci yoksulluğuyla yapılan mücadelelere katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Öğrenci Yoksulluğu, Ölçek Geliştirme, Yoksunluk

University Students Poverty Perception Scale Development Study

Abstract

This study aims to develop the "University Students Poverty Perception (UOYA)" scale to measure how university students perceive poverty. The scale consists of 11 items and two dimensions. The sample of the study consists of 222 females and 228 males, a total of 450 university students. Data were collected at a state university located in the Western Black Sea Region of Turkey. The validity of the scale was tested with exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis. In the exploratory factor analysis, it was seen that the two-factor structure of the scale explained 46,859% of the total variance. The chi-square value was found significant in confirmatory factor analysis. The fit indices were found to be [RMSEA = 0.064], [GFI = 0.957], [CFI = 0.937], [NFI = 0.907], [AGFI = 0.930], [IFI = 0.938], [TLI = 0.914], [RMR = 0.050]. The results obtained suggest that the scale provides construct validity. The Cronbach's Alpha reliability coefficient for all items of the UOYA scale was found to be 0.809. The Pearson Correlation Coefficient calculated for Test-Retest reliability was 0.722. It is thought that the developed scale will contribute to research on student poverty and the struggle for student poverty.

Keywords: Poverty, Student Poverty, Scale Development, Deprivation

Atf İçin / Please Cite As:

Uru, M. K. ve Dirimeşe, E.(2024). Üniversite öğrencileri yoksulluk algısı ölçeği geliştirme çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 613-628. doi:10.33206/mjss.1270295

Geliş Tarihi / Received Date: 24.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.11.2023

¹ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mustafakoray@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-2828-6501

² Dr. Öğr. Üyesi – Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, erdemdirimese@beun.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-1873-6425

Giriş

Sosyal bilimler açısından yoksulluk, birçok faktörden etkilenen ve farklı perspektiflerden incelenen karmaşık bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluğu anlamının ve tanımlamanın farklı yolları olduğu kadar, yoksulluğu ölçmenin ve değerlendirmenin de farklı yolları vardır. Bu nedenle yoksulluğun incelenmesi ve yorumlanması karmaşık bir süreçtir. Toplumdan topluma görülen farklılıklar, kültür ve sosyal yapılarıdaki çeşitlilikler yoksulluğa bakış açısını etkilemektedir.

Dünyada birçok insanı olumsuz olarak etkileyen ve küresel çapta gittikçe artan (Karakas, 2010) yoksulluğun sadece ekonomik sorunlara değil birçok sosyal soruna yol açtığı, bu sebeple yoksulluk tanımının yapılmasının dahi güç bir hale geldiği ifade edilmektedir (Bilen, Şan vd., 2005; Gerşil, 2015). Yoksullukla ilgili çalışmalar incelendiğinde yoksulluk olgusunun tek bir tanımının olmadığı “Mutlak Yoksulluk”, “Görelî Yoksulluk”, “Subjektif Yoksulluk” vb. tanımlar yapıldığı (Can, 2017) anlaşılmaktadır. Yoksullukla ilgili çalışmalarda yoğun olarak kullanılan ve yoksulluğu ekonomik boyutuyla ele alan tanımların “Mutlak Yoksulluk” ve “Görelî Yoksulluk” tanımları olduğu görülmektedir.

Mutlak yoksulluk, bireyin biyolojik olarak yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan yiyecek, barınak ve minimum seviyede sağlık hizmeti ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılamasını ifade ederken görelî yoksulluk, bireyin toplumun ortalama refah düzeyinin belirli bir oranının altında olması olarak tanımlanmaktadır (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012; Aksan, 2012). Townsend’da çalışmasında, beslenme, giyim barınma, sağlık, çevre, çalışma gibi göstergeleri mutlak yoksulluk olarak dile getirirken, çalışma hakkı, yaşadığı toplumla bütünleşme, sosyal kurumlardan faydalanma, eğlence, eğitim gibi göstergeleri görelî yoksulluk olarak belirtmektedir. Ayrıca yoksullukla ilgili verdiği bu göstergelerin hepsinin birbiriyle ilişki içerisinde olduğunu söyleyerek çoklu yoksulluk kavramından bahsetmektedir (Townsend, 2013).

Yoksullukla ilgili çalışmalarda yoğun şekilde kullanılan bir başka tanım ise “İnsani Yoksulluk” tanımıdır. İnsani yoksulluk tanımı yoksulluğu, bireyin insanca bir yaşam sürdürebilmesi için gereken fırsat ve seçimlerden yoksun olması (Açıkgöz vd., 2012; Aksan, 2012), bireyin altyapı, enerji, eğitim, hijyen, içme suyu, iletişim gibi olanaklara ulaşmadaki yeterlilik oranı gibi kıstaslarla geniş bir çerçevede tanımlanmaktadır (Ünlü, 2020).

Bu tanımların dışında yoksulluğun, bireylerin ekonomik kaynaklardan veya toplumun geneliyle sosyal bağlar kurmaktan yoksun bırakılmaları süreci olarak tanımlanan “Sosyal Dışlanma” kavramıyla ilişkili olduğu ifade edilmekte ve (Ak, 2016; Beşirli, Bakır vd., 2016; Marshall, 2003) yoksulluk, bireyin toplumdan soyutlanması ve dışlanması gibi sosyal boyutlarıyla da değerlendirilmektedir (Ak, 2016; Aksan, 2012; Köse ve Bahçe, 2009).

Çalışmalardan yoksulluğun birden fazla tanımı olduğu, karmaşık bir olgu ve toplumsal bir sorun haline geldiği, toplumdan topluma değişen anlamlar ürettiği görülmektedir. Örneğin Ak, yoksullukla ilgili çalışmasında Gordon ve Spicker’a atıf vererek yoksulluğun farklı anlam kümeleri içerdiğini ve bu anlam kümelerinin yoksulluğa farklı bakış açıları yansıttığını söylemektedir (Ak, 2016). Açıkgöz ve Yusufoglu’da yoksulluğun küresel bir olgu olmasına rağmen, büyüklüğünün ve boyutlarının ancak bölgesel düzeyde gözlemlenerek yapılacak araştırmalarla anlaşılabilirliğini ileri sürmektedir (Açıkgöz vd., 2012). Benzer şekilde başka bir çalışmada, yoksulluk çalışmalarında yaygın olarak kullanılan ölçme araçlarının bireylerin toplumsal pozisyonları arasındaki farklılıkları yok saydığını, bireylerin sahip oldukları toplumsal kimlikleri önemsemediğini ileri sürmekte ve eleştirmektedir (Köse vd., 2009). Dağdemir’de yoksulluk olgusunu günümüzde görelî bir kavram olarak yorumlanmaktadır (Dağdemir, 2002).

Yapılan çalışmalardan günümüzde yoksulluğun farklı toplumlar, farklı sınıflar, farklı gruplar arasında farklı anlamlar ürettiği anlaşılmaktadır. Üniversite öğrencilerinin de geçimlerini genellikle burs, öğrenim kredisi, aileden gelen para ya da yarı zamanlı çalışma ile sağlamaları, barınma ihtiyacını yurtda, öğrenci evinde karşılamaları, eğitim/öğretim için gerekli özel ihtiyaçlarının olması, Türkiye’nin farklı kültürlerle sahip çeşitli bölgelerinden eğitim için bir araya gelmeleri, okulu bitirmek, iş bulmak gibi gelecekle ilgili ortak paydalarının olması sebepleriyle, toplumun geri kalanından farklılıklar gösteren toplumsal bir grup oluşturdukları ve yoksulluğu farklı algılayabilecekleri düşünülmektedir. Bu sebeple bu çalışmada farklı bir toplumsal grup oluşturduğu düşünülen üniversite öğrencilerinin yoksulluğu nasıl algıladıklarını ölçebilmek amacıyla “Üniversite Öğrencileri Yoksulluk Algısı (ÜÖYA)” ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Sosyal bilimlerde tekli ölçekler, çoklu ölçekler gibi çeşitli ölçme araçları kullanılmaktadır. Bu ölçek çalışmasında çok boyutlu kavramların ölçülmesinde kullanılan çoklu ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çoklu ölçekler arasında en yaygın kullanılan ölçek tipi likert ölçektir. Likert tipi ölçekte katılımcıların farklı ifadeler verilmekte ve her ifade için bu ifadeye ne katılıp ne kadar katılmadıkları sorulmaktadır (Şengül ve Aydınalp, 2021). ÜÖYA ölçeğinin de 5 seçenekli likert tipi bir ölçek olması amaçlanmıştır.

Evren - Örneklem

Araştırmanın Evrenini Batı Karadeniz Bölgesinde bulunan bir üniversitenin öğrencileri oluşturmaktadır. Gerekli etik kurul izinleri alındıktan sonra ölçeğin Test-Tekrar Test güvenilirliği için söz konusu üniversitenin öğrencileri arasından rassal örnekleme (Karagöz, 2019) yöntemiyle örneklem seçimi yapılmıştır. Literatürde Rassal örnekleme büyüklüğünün ne olması gerektiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Genel olarak örneklem büyüklüğüyle ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu çalışmada da genel bilgilerden faydalanarak 100 örneklem seçilmiş ve Test-Tekrar Test çalışmaları bu 100 kişilik örneklem ile gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin diğer geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları için de örneklem seçimi aynı üniversitenin öğrencileri arasından yine rassal örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Ölçek geliştirmede geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları için literatürde kesin bir örneklem sayısı bulunmamaktadır. Ancak madde sayısının en az iki katı ya da en az 300 örneklem olması gerektiği ifade edilmektedir (Bandalos, 2018; DeVellis, 2017). Bektaş, açıklayıcı faktör analizi için örneklem sayısının, Comrey tarafından "... 50 çok kötü, 100 kötü, 200 orta, 300 iyi, 500 çok iyi, 1000 mükemmel ..." olarak ifade edildiğini aktarmaktadır (Bektaş, 2017, s. 48). Yine Sekaran örneklem büyüklüğü için popülasyon sayılarına göre bir tablo hazırlamıştır. Çalışmanın yapıldığı üniversitede, çalışma yapıldığı sırada öğrenci popülasyonu 34.410'dur. Sekaran'ın verdiği tabloya göre 30.000 popülasyon için örneklem sayısı 379, 40.000 popülasyon için 380'dir. Bandalos, DeVellis, Comrey ve Sekaran'ın örneklem büyüklüğüyle ilgili tartışmaları da dikkate alınarak 450 öğrenci örneklem olarak seçilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

		Gelir									Toplam
		Asgari Ücretin Yarısından Az			Asgari Ücretten Az			Asgari Ücretten Fazla			
		Yaş			Yaş			Yaş			
		18-22	23-27	27+	18-22	23-27	27+	18-22	23-27	27+	
Cinsiyet	Kadın	77	47	2	38	26	1	20	9	2	222
	Erkek	56	62	3	26	34	0	15	28	4	228
Toplam		133	109	5	64	60	1	35	32	6	450

Tablo 1'de rassal örnekleme yöntemiyle seçilen öğrencilerin pilot uygulama yaparken alınan demografik bilgileri görülmektedir. Öğrencilere aylık bilgileri sorulurken çalışmanın güncelliğini koruması için miktar sorulmamış asgari ücret kıyaslama için kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Ölçek için tasarlanan madde havuzundaki maddeler, daha önce yayınlanmış olan "Üniversite Öğrencilerinin Gözünden Yoksulluk" (Dirimeşe, 2022) isimli nitel çalışma sonucu ortaya çıkan maddeler ve literatür taraması ile elde edilen 36 maddeden oluşturulmuştur (Tablo 2). Bu madde havuzunda bulunan maddeler uzman görüşünü sunulmuş ve uzman görüşü sonrasında ölçekte kalan maddeler veri toplanmasında kullanılmıştır. Uzmanların görev yerleri ve Unvanları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Uzmanların Ünvan ve Görevleri

Uzmanlar	Görev Yerleri	Unvanları	Yetkinlik
Uzman 1	İnsan ve Toplum Bilimleri Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	Doç.	Maddeleri özellikle Türkçe ifadesi açısından değerlendirdi.
Uzman 2	İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji	Doç.	Yoksulluk çalışmaları var.
Uzman 3	İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji	Dr. Öğr. Üyesi	Yoksulluk ve Ölçek çalışmaları var.
Uzman 4	İnsan ve Toplum Bilimleri Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	Dr. Öğr. Üyesi.	Maddeleri özellikle Türkçe ifadesi açısından değerlendirdi.
Uzman 5	İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji	Dr. Öğr. Üyesi	Yoksulluk çalışmaları var.
Uzman 6	Sağlık Bilimleri Fak. Hemşirelik Bölümü	Dr. Öğr. Üyesi	Ölçek çalışmaları mevcut

Ölçek maddelerinin değerlendirmesini yapan uzmanların olduğu Tablo 2 incelendiğinde iki uzman'ın maddeleri özellikle anlaşılabilirliği yönünden değerlendirdiği, diğer uzmanların ise özellikle yoksulluk ve ölçek konusunda değerlendirdiği yetkinliklerine bakıldığında görülmektedir.

Tablo 3. Ölçekte Yer Alması Düşünülen Maddeler

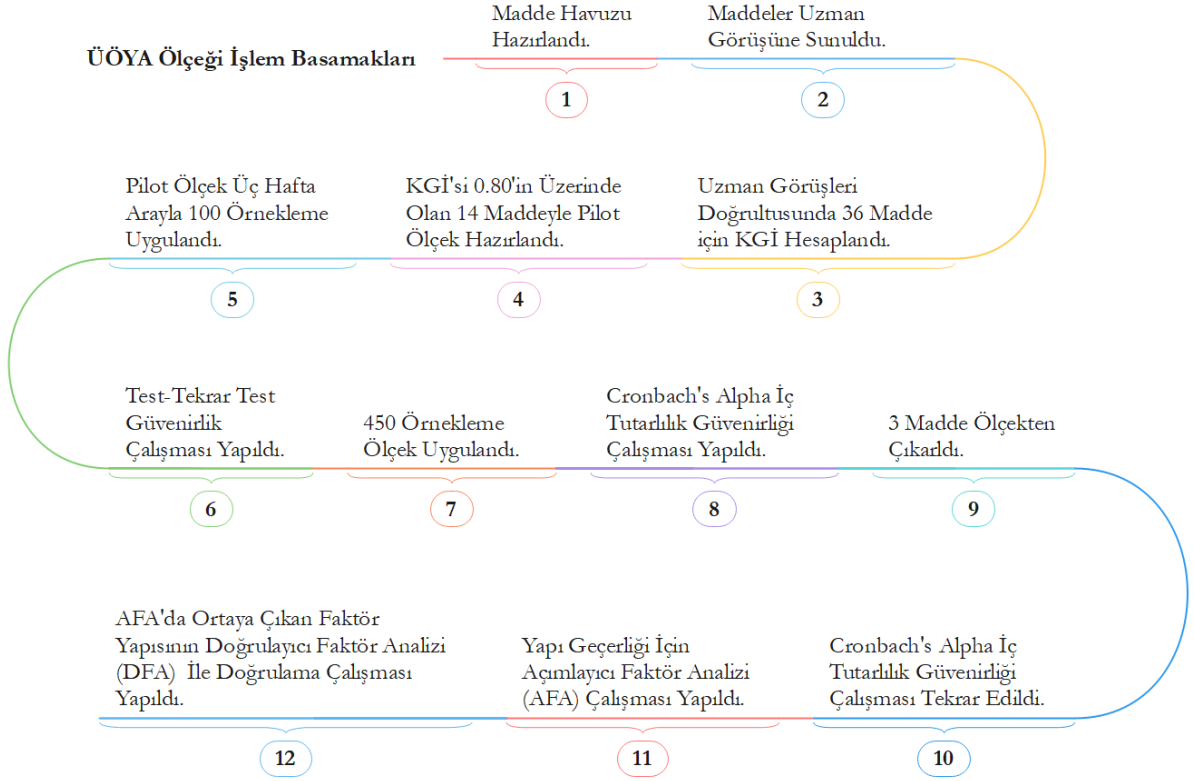
Madde No.	Madde Adı
M1	Yoksulluk eğitimsizlikten kaynaklanmaktadır.
M2	Yoksulluk kişinin kendi başarısızlığından kaynaklanmaktadır.
M3	Yoksulluk açgözlü insanlardan kaynaklanmaktadır.
M4	Yoksulluk başarısız devlet politikalarından kaynaklanmaktadır.
M5	Yoksulluk liyakatsiz atama ve adam kayırmadan kaynaklanmaktadır.
M6	Yoksulluk göçmen sayısının artmasından kaynaklanmaktadır.
M7	Yoksulluk üniversite öncesi mesleki eğitimin verilmemesi ya da eksik verilmesinden kaynaklanmaktadır.
M8	Yoksulluk köyden kente göçün devam etmesinden kaynaklanmaktadır.
M9	Yoksulluk tarımsal üretime yeterli desteğin verilmemesinden kaynaklanmaktadır.
M10	Yoksulluk yeterli istihdamın sağlanamamasından kaynaklanmaktadır.
M11	Yoksulluk kötüleşen ekonomiden kaynaklanmaktadır.
M12	Yoksulluk işsiz insanların sayısının artmasından kaynaklanmaktadır.
M13	Yoksulluk Sendika ve Sivil Toplum örgütlerinin çalışanların haklarını yeterince savunamamasından kaynaklanmaktadır.
M14	Yoksulluk insanların risk almamasından kaynaklanmaktadır.
M15	Yoksulluk insanların parayı iyi değerlendirememesinden kaynaklanmaktadır.
M16	Yoksulluk insanların yeniliğe açık olmamasından kaynaklanmaktadır.
M17	Yoksulluk tembellikten kaynaklanmaktadır.
M18	Yoksulluk yeterince çaba göstermemekten kaynaklanmaktadır.
M19	Yoksulluk şanssız olmaktan kaynaklanmaktadır.
M20	Toplumun çoğunluğundan daha az gelire sahip olmak yoksulluktur.
M21	Gezmek, sinemaya, tiyatroya, konsere gitmek gibi sosyal aktiviteleri gerçekleştirilememek yoksulluktur.
M22	Maddi olarak özgür olamama hissi yaşamak yoksulluktur.
M23	Aileye sahip olmamak yoksulluktur.
M24	Ulaşım aracına sahip olmamak yoksulluktur.
M25	Kaliteli kıyafetler giyememek yoksulluktur.
M26	Gelecek kaygısı yaşamak yoksulluktur.
M27	Harcamalarını devamlı kısıtlamak yoksulluktur.
M28	İçinde yaşadığı toplum tarafından kişiye saygı duyulmaması yoksulluktur.
M29	Yalnız kalmak yoksulluktur.
M30	Bir bireyin toplum tarafından ötekileştirilmesi yoksulluktur.
M31	Asgari ücretle çalışmak yoksulluktur.
M32	İnsani koşullarda çalışmamak yoksulluktur.
M33	Çalışamayacak durumda olmak yoksulluktur.
M34	Maddi manevi çaresizlik yaşamak yoksulluktur.
M35	Maddi olarak başka kişilere muhtaç olmak yoksulluktur.
M36	Para biriktirememek, kazandığının sadece ihtiyaçlarına yetmesi yoksulluktur.

Tablo 3’de ölçekte kullanılması düşünülen maddelerden oluşan madde havuzu yer almaktadır. Madde havuzunda yeralan maddeler, yoksullukla ilgili literatür incelenmesi ve üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen Dirimeşe’ye ait nitel çalışmadan elde edilen bulgulardan faydalanılarak yazılmıştır (Dirimeşe, 2022). Özellikle Dirimeşe’nin yaptığı nitel çalışmada üniversite öğrencilerinin ifadeleri madde yazımı konusunda büyük katkı sağlamıştır.

Verilerin Analizi

Öğrencilerden elde edilen verilerin değerlendirmeleri, IBM SPSS Statistic v.26 paket programı ile yapılmıştır. Ölçek geliştirme sürecinin ilk aşamasında 36 madde uzman görüşüne sunulmuş maddelerin Kapsam Geçerlilik İndeksleri (KGİ) hesaplanmıştır. KGİ hesaplamasında Davis tekniği kullanılmıştır (Davis, 1992; Yurdağül, 2005). Uzman değerlendirme formları Davis tekniğine uygun olarak “1-Çok Uygun, 2-Uygun, 3-Az değişiklik gerekiyor, 4-Çok değişiklik gerekiyor” seçeneklerinden oluşan dördü derecelendirme ile hazırlanarak 6 uzmana gönderilmiştir. Uzman görüşlerine göre her ölçek maddesi için KGİ hesaplamasında $KGİ = \frac{\text{Maddeyi Kabul Eden Uzman Sayısı (n)}}{\text{Toplam Uzman Sayısı (N)}}$ formülü (Davis, 1992; Yurdağül, 2005; Yusoff, 2019) kullanılmıştır. Kapsam geçerliliğini sağlayamayan maddeler ölçekten çıkarılarak kalan maddelerle pilot ölçek hazırlanmış ve Test-Tekrar Test güvenilirliği için 100 gönüllü katılımcıya üç hafta arayla iki defa uygulanmıştır. Test-Tekrar Test güvenilirliğini sağladığı düşünülen pilot ölçek diğer geçerlik ve güvenilirlik analizleri için 450 örnekleme uygulanmıştır. Ölçek formları incelendiğinde iki ölçek formunda bazı seçeneklerin boş bırakıldığı görülmüş bu iki form değerlendirmeye alınmamıştır. 448 örnekleme ait veriler değerlendirilmiştir. İç tutarlılık güvenilirliği için Cronbach’s Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Cronbach’s Alfa analizi sonucunda ölçekte yer alan üç madde’nin toplam korelasyon değerlerinin 0.20’den küçük olduğu görülmüştür. Büyüköztürk ve Karagöz korelasyon değeri 0.20’den küçük olan maddelerin ölçekten çıkarılması gerektiğini söylemektedir (Büyüköztürk, 2021;

Karagöz, 2019). Üç madde ölçekten çıkarılarak Cronbach's Alpha tekrar hesaplanarak ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliğini sağladığı düşünülerek ölçeğin yapı geçerliği analizi için açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. AFA'da ortaya çıkan faktör yapısının uygun bir model oluşturup oluşturmadığı doğrulayıcı faktör analiziyle (DFA) test edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Şekil 1. ÜÖYA Ölçeği İşlem Basamakları

Şekil 1'de ÜÖYA ölçeğinin geliştirilmesi sürecinde takip edilen işlem basamakları görülmektedir.

Bulgular

Gerekli veriler toplandıktan sonra ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları için istatistiksel analizlere geçilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik analizlerinden elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Geçerlik

Kapsam geçerliği

Uzman değerlendirmelerinin yer aldığı 18 sütundan oluşan Tablo 4'de U_1 , U_2 , U_3 , U_4 , U_5 ve U_6 uzmanları göstermekte bu sütunlarda yer alan "1" ve "2" puanları uzmanlar tarafından maddenin kabul edildiğini "3" ve "4" puanları ise maddenin uygun görülmediğini göstermektedir. KGİ sütununda ise maddenin kapsam geçerlilik indeksi yer almaktadır.

Tablo 4. Ölçek Maddelerinin Kapsam Geçerlik İndeksleri (KGİ)

Madde	U1	U2	U3	U4	U5	U6	Kabul			Madde	U1	U2	U3	U4	U5	U6	Kabul		
							Eden	KGİ	Uzman								Eden	KGİ	Uzman
M 1	2	1	1	1	1	1	6	1,00	M 19	3	2	1	1	3	1	4	0,67		
M 2	2	2	1	1	2	1	6	1,00	M 20	2	1	1	1	1	1	6	1,00		
M 3	4	2	1	2	2	3	4	0,67	M 21	3	1	1	1	1	1	5	0,83		
M 4	3	1	1	1	1	1	5	0,83	M 22	3	3	1	2	4	1	3	0,50		
M 5	4	1	3	1	1	4	3	0,50	M 23	3	4	1	1	4	1	3	0,50		
M 6	3	1	1	1	1	1	5	0,83	M 24	4	3	1	1	1	1	4	0,67		
M 7	2	1	1	3	3	1	4	0,67	M 25	3	3	1	3	4	4	1	0,17		
M 8	3	2	1	1	3	1	4	0,67	M 26	4	1	1	1	4	1	4	0,67		
M 9	2	1	1	1	4	1	5	0,83	M 27	4	1	1	1	4	4	3	0,50		
M 10	2	3	1	1	4	1	4	0,67	M 28	2	1	1	1	2	2	6	1,00		
M 11	1	2	1	1	4	1	5	0,83	M 29	2	2	1	1	4	4	4	0,67		
M 12	4	3	1	1	4	1	3	0,50	M 30	2	2	1	1	4	4	4	0,67		
M 13	3	1	1	1	1	4	4	0,67	M 31	3	2	1	1	1	1	5	0,83		
M 14	3	1	1	3	4	4	2	0,33	M 32	2	1	1	1	1	1	6	1,00		
M 15	2	1	1	3	4	1	4	0,67	M 33	2	2	1	3	2	1	5	0,83		
M 16	2	2	1	3	1	4	4	0,67	M 34	2	2	4	1	4	4	3	0,50		
M 17	1	2	1	1	3	1	5	0,83	M 35	1	2	1	1	1	1	6	1,00		
M 18	1	1	1	3	3	4	3	0,50	M 36	3	1	1	3	1	4	3	0,50		

Tablo 4 incelendiğinde uzman değerlendirmesi sonucunda 22 maddenin kapsam geçerlilik indeksinin (KGİ) 0.80 altında kaldığı görülmektedir. Bu maddeler ölçekten çıkarılmış ve kalan maddeler tekrar numaralandırılmıştır (Tablo 5 ve Tablo 6).

Tablo 5. Kapsam Geçerlik İndeksi (KGİ) 0.80'in Üzerinde Olan Maddeler

Madde	U1	U2	U3	U4	U5	U6	Kabul			Madde	U1	U2	U3	U4	U5	U6	Kabul		
							Eden	KGİ	Uzman								Eden	KGİ	Uzman
M 1	2	1	1	1	1	1	6	1,00	M 8	2	1	1	1	1	1	6	1,00		
M 2	2	2	1	1	2	1	6	1,00	M 9	3	1	1	1	1	1	5	0,83		
M 3	3	1	1	1	1	1	5	0,83	M 10	2	1	1	1	2	2	6	1,00		
M 4	3	1	1	1	1	1	5	0,83	M 11	3	2	1	1	1	1	5	0,83		
M 5	2	1	1	1	4	1	5	0,83	M 12	2	1	1	1	1	1	6	1,00		
M 6	1	2	1	1	4	1	5	0,83	M 13	2	2	1	3	2	1	5	0,83		
M 7	1	2	1	1	3	1	5	0,83	M 14	1	2	1	1	1	1	6	1,00		

Tablo 6. Pilot Ölçekte Kullanılacak Maddeler

Madde No.	Madde Adı
M1	Yoksulluk kişinin kendi başarısızlığından kaynaklanmaktadır.
M2	Yoksulluk eğitimsizlikten kaynaklanmaktadır.
M3	Yoksulluk tembellikten kaynaklanmaktadır.
M4	Asgari ücretle çalışmak yoksulluktur.
M5	Çalışmayacak durumda olmak yoksulluktur.
M6	Yoksulluk başarısız devlet politikalarından kaynaklanmaktadır.
M7	Toplumun çoğunluğundan daha az gelire sahip olmak yoksulluktur.
M8	Yoksulluk kötüleşen ekonomiden kaynaklanmaktadır.
M9	Yoksulluk göçmen sayısının artmasından kaynaklanmaktadır.
M10	Gezmek, sinemaya, tiyatroya, konsere gitmek gibi sosyal aktiviteleri gerçekleştirilememek yoksulluktur.
M11	İnsani koşullarda çalışmamak yoksulluktur.
M12	İçinde yaşadığı toplum tarafından kişiye saygı duyulmaması yoksulluktur.
M13	Yoksulluk tarımsal üretime yeterli desteğin verilmemesinden kaynaklanmaktadır.
M14	Maddi olarak başka kişilere muhtaç olmak yoksulluktur.

Tablo 5'te kapsam geçerlik indeksi 0.80'in üzerinde olan ve ölçekte bulunmasına karar verilen 14 madde bulunmaktadır. Tablo 6'de ise pilot ölçekte yer almasına karar verilen bu 14 maddenin yeni madde numaraları görülmektedir.

Yapı geçerliliği

Yapı geçerliliği analizinden önce gerçekleştirilen ve analiz sonuçları güvenilirlik başlığı altında verilen Cronbach's Alpha güvenilirlik çalışması sonucunda ölçekten üç maddenin (Madde 1, Madde 2 ve Madde 3) çıkarılmasına karar verilmiş ve ölçekteki toplam madde sayısı 11'e düşmüştür. Yapı geçerliliği analizleri bu

11 madde üzerinden gerçekleştirilmiştir. ‘‘Yapı Geçerliğinin’’ ortaya konabilmesi için açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılarak ortaya çıkan faktörler doğrulamayı faktör analiziyle (DFA) doğrulanmıştır.

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA)

AFA’da değişkenlerdeki tüm varyansın analiz edilmesi için ‘‘Ayrırma’’ (Extraction) yöntemi olarak ‘‘Temel Bileşenler Analizi’’ (Principal Component) kullanılmıştır (Bandalos, 2018). Faktörler arasında ilişki olduğu düşünülerek döndürme metodu olarak ‘‘Yatay Döndürme’’ (Direct Oblimin) (Bandalos, 2018; Bartholomew, Steele vd., 2008; DeVellis, 2017; Watkins, 2018) metodu seçilmiştir.

AFA sonucunda, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olup olmadığını ifade eden KMO değeri 0.867 olarak bulunmuştur. Bu değer Aksu tarafından çok iyi olarak değerlendirilmektedir (Aksu, Eser vd., 2017). Yine KMO ve Bartlett’s testi sonucunda Bartlett’s testi değeri olan p (sig) = 0.000 < 0.05 bulunmuştur. Bu sonuçta anlamlıdır ve değişkenler arasında yüksek korelasyonlar bulunduğunu göstermektedir (Karagöz, 2019). Bu iki test sonucuna göre verilerin AFA’ya uygun olduğu görölmüştür.

Tablo 7. Ortak Faktör Varyansı Tablosu (Communalities)

	Başlangıç	Ayrırma
Madde 4	1,000	,311
Madde 5	1,000	,624
Madde 6	1,000	,547
Madde 7	1,000	,399
Madde 8	1,000	,586
Madde 9	1,000	,533
Madde 10	1,000	,469
Madde 11	1,000	,448
Madde 12	1,000	,353
Madde 13	1,000	,413
Madde 14	1,000	,472

Ayrırma Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi.

AFA sonucunda iki faktör ortaya çıkmış ve maddelerle ilgili olarak tanımlanan bu iki faktörün ortak varyanslarının (communalities) ise [0.311] ile [0.624] arasında değiştiği sonucuna varılmıştır. Sonuçlar Tablo 7’de görölmektedir.

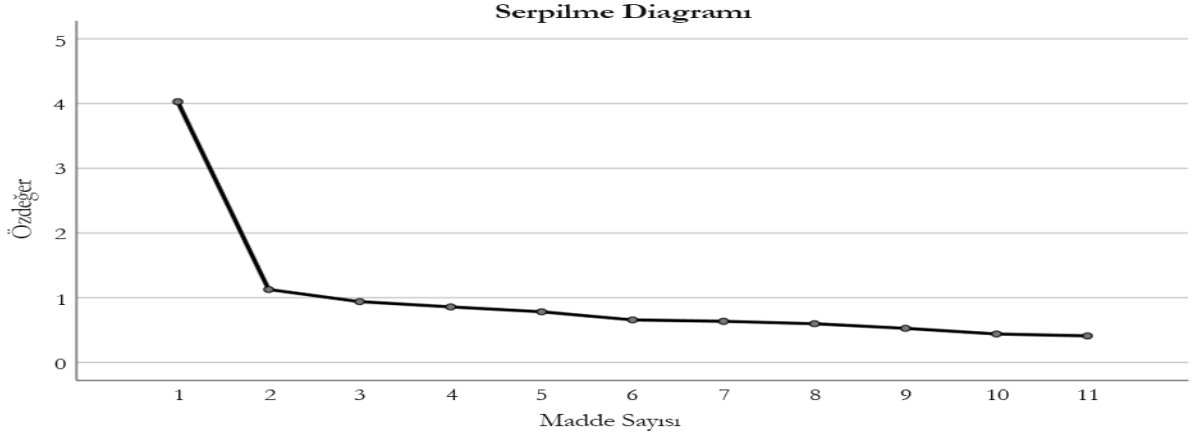
Tablo 8. Toplam Varyans Tablosu (Total Variance Explained)

Maddeler	Başlangıç Özderleri			Karesel Yüklerin ıkartılmış Toplamları			Karesel Yüklerin Rotasyon Toplamları
	Toplam	Varyans Yüzdesi	Kümülatif %	Toplam	Varyans Yüzdesi	Kümülatif %	Toplam
1	4,028	36,620	36,620	4,028	36,620	36,620	3,770
2	1,126	10,239	46,859	1,126	10,239	46,859	2,219
3	,939	8,539	55,398				
4	,858	7,799	63,196				
5	,783	7,114	70,311				
6	,657	5,974	76,285				
7	,635	5,775	82,060				
8	,598	5,433	87,493				
9	,526	4,785	92,278				
10	,439	3,995	96,273				
11	,410	3,727	100,000				

Ayrırma Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi.

a. Bileşenler korelasyonlu olduğunda, toplam varyansı elde etmek için karesel yüklerin toplamları toplanamaz.

Tablo 8 incelendiğinde AFA sonucunda analize alınan 11 maddenin öz değeri 1’den büyük olan iki faktör altında toplandığı anlaşılmaktadır. Bu iki faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları toplam varyans %46.859’dur. Literatür incelendiğinde sosyal bilim alanında geliştirilen ölçeklerde, ölçek geçerliliği için toplam varyans değeri alt sınırının %40 olarak değerlendirildiği (Hair, Black vd., 2019; Tavşancıl, 2018) dolayısıyla geliştirilen bu ölçeğin alt sınır değerinin üzerinde olduğu görölmektedir. Tablo 7 ve Tablo 8 birlikte değerlendirildiğinde, AFA sonucunda ortaya çıkan iki faktörün birlikte, maddelerdeki toplam varyansın ve ölçeğe ilişkin varyansın çoğunluğunu açıkladıkları düşünölmektedir.

Şekil 2. Serpilme Diyagramı

Şekil 2’de yer alan serpilme diyagramı da ölçeğin öz değeri birden büyük olan iki faktör yapısı olduğunu göstermektedir.

Tablo 9. Rotasyonlu (Dönüşümlü) Faktör Yükleri Tablosu (Pattern Matrix^a)

Madde	Faktörler	
	1	2
Madde 8	,797	
Madde 6	,785	
Madde 9	,746	
Madde 13	,634	
Madde 10	,560	
Madde 12	,507	
Madde 7	,479	
Madde 5		,841
Madde 14		,528
Madde 11	,332	,476
Madde 4		,378

Ayrırma Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi.

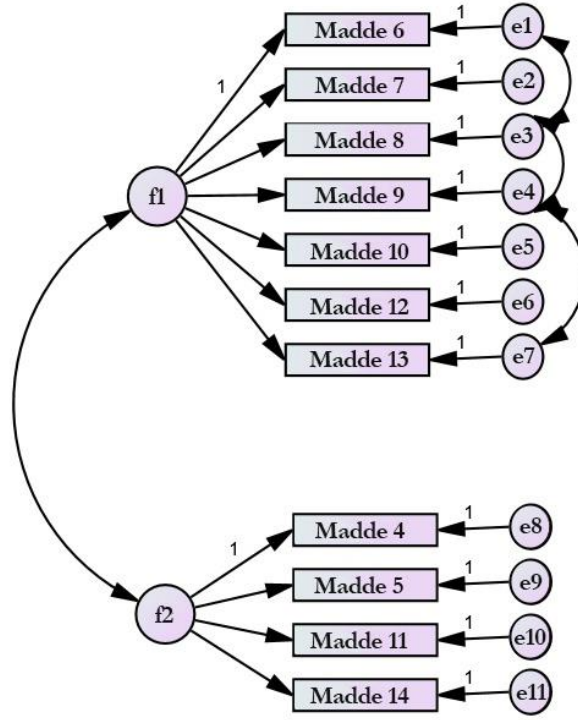
Döndürme Yöntemi: Kaiser Normalleştirmeyle Yatay Döndürme.

a. Döndürme 11 iterasyonda yakınsamıştır.

Tablo 9’da ise rotasyonlu (dönüşümlü) faktör yükleri görülmektedir. Bu faktörlere maddelerin taşıdıkları anlamlar dikkate alınarak “Sosyo-Ekonomik ve Politik Alt Boyut” ve “Çalışma ve İstihdam Alt Boyut” isimleri verilmiştir. Ayrıca Tablo 9’da iki farklı faktöre dağıldığı görülen Madde 11’in bu iki faktöre dağılımı arasında 0.10’dan daha büyük bir fark bulunduğu için bu madde de binişik madde olarak değerlendirilmemiştir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Ölçeğin yapı geçerliliğini doğrulamak için iki faktörlü yapı IBM SPSS Amos v.24 paket programı kullanılarak DFA yöntemiyle test edilmiştir. On bir maddeden oluşan ölçek modelinin test edilmesi için DFA için 458 kişiden elde edilen veriler kullanılmıştır.

Şekil 3. İki Faktörlü Ölçeğin Yol Şeması

Şekil 3, DFA için 11 madde ve iki faktörden oluşan yapının Amos programında çizilen yol şemasını göstermektedir. İlk yapılan analiz sonucunda GFI ve NFI değerleri 0.850 altında çıktığı için e1 ve e3, e3 ve e4, e4 ve e7 arasında kovaryans oluşturulup analiz tekrarlanmıştır. İkinci analiz sonucunda ulaşılan değerler Tablo 10'de verilmiştir.

Tablo 10. Model Uyum İndeksi Tablosu

Model	NPAR	CMIN	DF	P	CMIN/DF
Varsayılan model	26	112,135	40	,000	2,803
Doymuş model	66	,000	0		
Bağımsız model	11	1203,754	55	,000	21,886
Model	RMR	GFI	AGFI	PGFI	
Varsayılan model	,050	,957	,930	,580	
Doymuş model	,000	1,000			
Bağımsız model	,298	,510	,412	,425	
Model	NFI	RFI	IFI	TLI	CFI
Varsayılan model	Delta1	rho1	Delta2	rho2	
Varsayılan model	,907	,872	,938	,914	,937
Doymuş model	1,000		1,000		1,000
Bağımsız model	,000	,000	,000	,000	,000
Model	RMSEA	LO 90	HI 90	PCLOSE	
Varsayılan model	,064	,050	,078	,053	
Bağımsız model	,216	,206	,227	,000	

Tablo 10 incelendiğinde ulaşılan sonuçların literatürde belirtilen yeterliliği karşıladığı sonucuna varılmıştır. Karagöz, ölçek geliştirme sürecinde DFA'da faktörlerin doğrulanması için; χ^2/df için üst sınırı 5, RMR için üst sınırı 0.80, RMSEA için üst sınırı 0.080, GFI için alt sınırı 0.850, AGFI alt sınırı 0.850, NFI için alt sınırı 0.90, IFI için alt sınırı 0.90, TLI için alt sınırı 0.90, CFI için alt sınırı 0.90 olarak belirtmiştir (Karagöz, 2019).

Tablo 11. Model Uyum Değerleri Tablosu

χ^2/df (CMIN/DF)	RMR	GFI	AGFI	NFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA
2,803<5	0.050<0.080	0.957>0.850	0.930>0.850	0.907>0.90	0.938>0.90	0.914>0.90	0.937>0.90	0.064<0.080

Karagöz'ün belirttiği değerler ile DFA sonucunda elde edilen değerler (Tablo 11) karşılaştırıldığında ölçek için model uyumunun sağlandığı ve AFA'da ortaya çıkan faktör yapısının doğrulandığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca DFA sonucunda ulaşılan Regresyon Katsayıları Tablosu ve Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları Tablosu aşağıda sunulmuştur (Tablo 12 ve Tablo 13).

Tablo 12. Regresyon Katsayıları Tablosu

Maddeler	Faktörler	Tahmin	S.E.	C.R.	p	
Madde_6	<---	f1	1,000			
Madde_7	<---	f1	1,159	,131	8,874	***
Madde_8	<---	f1	1,013	,099	10,238	***
Madde_9	<---	f1	1,212	,137	8,856	***
Madde_10	<---	f1	1,275	,133	9,592	***
Madde_12	<---	f1	1,142	,133	8,566	***
Madde_13	<---	f1	1,058	,125	8,450	***
Madde_4	<---	f2	1,000			
Madde_5	<---	f2	,751	,152	4,934	***
Madde_11	<---	f2	1,130	,143	7,923	***
Madde_14	<---	f2	,899	,115	7,838	***

Bilindiği gibi regresyon katsayıları için (***) gösterimi p değerinin 0,05'ten küçük olduğunu, dolayısıyla regresyon katsayısının anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Ölçek çalışmasıyla elde edilen ve Tablo 12'de verilen "Regresyon Katsayıları" incelendiğinde de tüm maddelerin yüklenimlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları Tablosu

Maddeler	Faktörler	Tahmin	
Madde_6	<---	f1	,552
Madde_7	<---	f1	,579
Madde_8	<---	f1	,610
Madde_9	<---	f1	,585
Madde_10	<---	f1	,660
Madde_12	<---	f1	,548
Madde_13	<---	f1	,541
Madde_4	<---	f2	,483
Madde_5	<---	f2	,299
Madde_11	<---	f2	,617
Madde_14	<---	f2	,603

Tablo 13 her bir maddenin faktör yüklenimlerini, başka bir deyişle gizli değişkenleri tahmin etme gücünü göstermektedir. Tablo incelendiğinde, Madde 5'in yeterli, Madde 12, Madde 13 ve Madde 4'ün iyi Madde 11 ve Madde 16'nın ise yüksek derecede faktör yüklenimlerine sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Güvenirlilik

Test-tekrar test güvenirliliği

Test-tekrar test güvenirliliği için pilot ölçek 100 örneklemden oluşan bir gruba 3 hafta arayla iki defa uygulanmıştır. Pilot ölçeğin İlk Test ve Tekrar Test madde toplam puanları kullanılarak Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır (Tablo 14).

Tablo 14. ÜÖYA Ölçeği Test-Tekrar Test Güvenirliği İçin Pearson Korelasyon Katsayısı

		UOYAO İlk Test Madde Toplam Puanı	UOYAO Tekrar Test Madde Toplam Puanı
UOYAO İlk Test Madde Toplam Puanı	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed)	1	,722**
UOYAO Tekrar Test Madde Toplam Puanı	Pearson Korelasyon Sig. (2-tailed)	,722**	1
		100	100

***Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).*

Tablo 14 incelendiğinde Pearson Korelasyon Katsayısının [0.722] olduğu grlmektedir. Literatürde $0.60 \leq r < 0.80$ aralığı ölçek güvenilirdir Şeklinde ifade edilmektedir (Akoğlu, 2018; Karagöz, 2019). Üniversite ğrencileri Yoksulluk Algısı leği için ulaşılan [0.722] değeri de $0.60 \leq r < 0.80$ aralığında bulunduğu için ölçeğin güvenilir olduğu dşnlmektedir.

İç tutarlılık güvenirliği

Ölçeğin iç tutarlılık güvenirliğini için Cronbach's Alpha değeri hesaplanmıştır.

Tablo 15. Cronbach's Alpha Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Standartlaştırılmış Maddelere Dayalı Cronbach's Alpha	Madde No
,724	,752	14

Tablo 15 incelendiğinde iç tutarlılık güvenirliği değerinin [0.724] olduğu grlmektedir. Bu değer de Karagöz tarafından ölçekler için güvenilir olarak ifade edilmekte (Karagöz, 2019) bu sebeple istatistiki hesaplama sonucunda bulunan [0.724] değeriyle ölçeğin yüksek derecede iç tutarlılık güvenirliğine sahip olduğu dşnlmektedir.

Tablo 16. Madde Toplam İstatistikleri Tablosu

Madde	Madde Silinirse lek Ortalaması	Madde Silinirse lek Varyansı	Dzletilmif Madde-Toplam Korelasyonu	oklu Korelasyon Karesi	Madde Silinirse Cronbach's Alpha
Madde 1	51,14	50,439	,065	,435	,745
Madde 2	51,13	48,139	,194	,291	,728
Madde 3	50,89	49,989	,102	,378	,738
Madde 4	49,76	46,821	,341	,212	,708
Madde 5	50,71	46,789	,250	,144	,722
Madde 6	49,50	46,729	,439	,339	,698
Madde 7	49,82	45,497	,473	,304	,693
Madde 8	49,40	47,113	,456	,433	,698
Madde 9	49,78	44,841	,500	,402	,689
Madde 10	49,56	45,970	,459	,384	,695
Madde 11	49,58	46,871	,402	,328	,702
Madde 12	49,83	46,013	,412	,268	,699
Madde 13	49,85	46,308	,427	,315	,698
Madde 14	49,42	47,443	,470	,299	,698

Tablo 16'da yer alan dzletilmif madde toplam korelasyon değerleri incelendiğinde, Madde 1, Madde 2 ve Madde 3'n toplam korelasyon değerlerinin 0.20'den kk olduğu grlmif ve bu değer literatüre göre değerlendirilerek (Karagöz, 2019) lekten çıkarılması gerektiğine karar verilmiştir.

Tablo 17. Üç Madde ıkarılarak Yapılan Cronbach's Alpha Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Standartlaştırılmış Maddelere Dayalı Cronbach's Alpha	Madde No
,809	,821	11

Madde 1, Madde 2 ve Madde 3 ölçekten çıkarılarak iç tutarlılık güvenirliği için Cronbach's Alpha tekrar hesaplanmıştır. Genel güvenirlik katsayısının [0.809]'a yükseldiği grlmif (Tablo 17).

Tablo 18. Üç Madde Çıkarıldıktan Sonra Madde Toplam İstatistikleri Tablosu

Madde	Madde Silinirse Ölçek Ortalaması	Madde Silinirse Ölçek Varyansı	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Çoklu Korelasyon Karesi	Madde Silinirse Cronbach's Alpha
Madde 4	41,30	39,508	,416	,203	,799
Madde 5	42,24	40,744	,233	,131	,826
Madde 6	41,04	39,840	,493	,332	,792
Madde 7	41,36	38,714	,521	,301	,788
Madde 8	40,94	39,815	,552	,423	,787
Madde 9	41,32	37,985	,556	,399	,785
Madde 10	41,09	38,524	,562	,377	,785
Madde 11	41,11	39,415	,500	,321	,791
Madde 12	41,37	39,012	,471	,265	,794
Madde 13	41,38	39,042	,511	,311	,790
Madde 14	40,95	40,801	,504	,289	,792

Üç madde çıkarılarak yapılan hesaplardan sonra düzeltilmiş madde toplam korelasyon değerleri incelendiğinde ise (Tablo 18), [0.20]'den küçük madde toplam korelasyon değeri olmadığı görülmüştür.

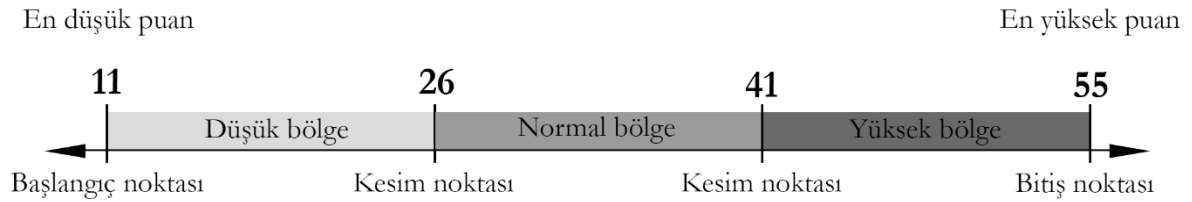
Tablo 19. Varyans Analiz Tablosu

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Sig
Gruplararası	1900,948	447	4,253		
Maddeler Arası	583,479	10	58,348	71,761	,000
Bağılantısızlık	,557 ^a	1	,557	,685	,408
Gruplarıçi	3633,964	4469	,813		
Kalan	3634,521	4470	,813		
Denge	4218,000	4480	,942		
Toplam	6118,948	4927	1,242		
Toplam					

Grand Mean = 4,13

a. Tukey's estimate of power to which observations must be raised to achieve additivity = 1,205.

Tablo 17 iç tutarlılık güvenilirliği için Cronbach's Alpha'nın hesaplaması sırasında verilen Varyans analiz tablosudur (Tablo 19). Tablonun "Bağılantısızlık Sig" değeri [$p = 0.408 > 0.05$] 0,05'ten büyük olması literatüre göre ölçeğin toplanabilirlik özelliğinin olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2019). Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 55, en düşük puan 11'dir. Ölçeğin kesim noktaları için En yüksek puandan en düşük puan çıkarılarak "düşük", "normal" ve "yüksek" puan bölgelerini belirlemek amacıyla sonuç 3'e bölünmüştür. Bu formülasyon sonucunda bölgeler arasındaki puan $((55-11)/3)=14,666 \sim 15$ olarak belirlenmiştir. Buradan hareketle ölçekten alınabilecek en düşük puan noktası olan 11'e 15 eklenmiş ve birinci kesme noktası 26 olarak bulunmuştur. Birinci kesme noktası olan 26'nın üzerine 15 eklenmiş ve ikinci kesme noktası 41 olarak bulunmuştur. Ölçek için kesme noktaları Şekil 4'te verilmiştir. Aynı işlem ölçeğin "Sosyo-Ekonomik ve Politik" alt boyutları içinde yapılmış ve her alt boyuta ait toplam puanları "Tartışma, Sonuç ve Öneriler" başlığı altında verilmiştir.

Şekil 4: UÖYA Ölçeği Kesim Noktaları ve Toplam Puanlar Grafiği

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yoksulluk çalışmalarıyla ilgili literatür incelendiğinde, yoksulluğun tek bir tanımının olmadığı ayrıca yoksulluğun günümüzde karmaşık bir olgu ve toplumsal bir sorun haline geldiği anlaşılmaktadır. Bu farklı tanımların yoksulluğa farklı bakış açıları getirdiği görülmektedir. Yine ilgili literatürden yoksulluğun küresel bir olgu olmasına rağmen, büyüklüğünün ve boyutlarının ancak bölgesel düzeyde gözlemlenerek yapılacak araştırmalarla anlaşılacağı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde konuyla ilgili çalışmalar, yaygın olarak kullanılan ölçme araçlarının bireylerin toplumsal pozisyonları arasındaki farklılıkları yok saydığını, bireylerin sahip oldukları toplumsal kimlikleri önemsemediğini ileri sürerek eleştirmektedir.

Tüm bu eleştirel çalışmalar günümüzde yoksulluğun farklı toplumlar, farklı gruplar arasında farklı anlamlar ürettiğini göstermektedir. Üniversite öğrencileri de geçimlerini genellikle burs, öğrenim kredisi, aileden gelen para ya da yarı zamanlı çalışma ile sağladıkları ayrıca barınma ihtiyacını yurtda, öğrenci evinde karşıladıkları için ve eğitimleri sırasında bir takım özel ihtiyaçlarının olması sebebiyle toplumun geri kalanından farklı bir grup oluşturmaktadır. Toplumun geri kalanından farklı özelliklere sahip olmaları üniversite öğrencilerinin yoksulluğu da farklı algılayabileceklerini düşündürmektedir. Bu sebeple bu çalışmada, farklı bir toplumsal grup oluşturduğu düşünülen üniversite öğrencilerinin yoksulluğu nasıl algıladıklarını ölçebilmek için “Üniversite Öğrencileri Yoksulluk Algısı Ölçeği (ÜÖYA)” isimli ölçeğin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

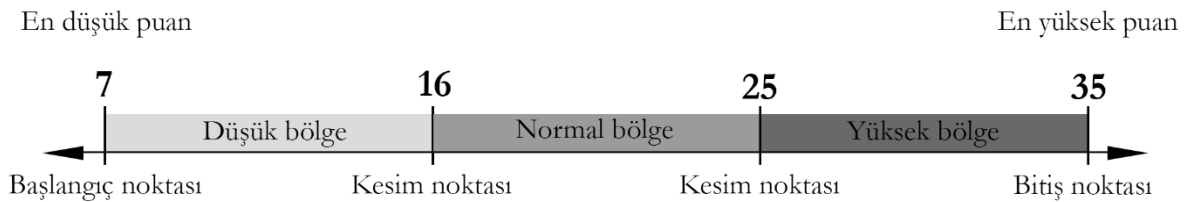
“Üniversite Öğrencileri Yoksulluk Algısı Ölçeği (ÜÖYA)” isimli ölçek “Sosyo-Ekonomik ve Politik” ve “Çalışma ve İstihdam” isimlerinde iki alt boyuttan oluşan bir ölçme aracıdır. Ölçek toplam 11 madde ve 2 alt boyuttan meydana gelmektedir. Ölçeğin, “Sosyo-Ekonomik ve Politik” alt boyutunda toplam 7 madde, “Çalışma ve İstihdam” alt boyutunda ise 4 madde bulunmaktadır.

Ölçeğin geçerlilik çalışmaları için kapsam geçerliliği ve yapı geçerliliği çalışmaları yapılmıştır. Davis yöntemiyle gerçekleştirilen kapsam geçerlilik çalışması sonucunda [Kapsam Geçerlilik İndeksi=80]’in altında olan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Yapı geçerliliği için uygulanan “Açımlayıcı Faktör Analizi” sonucunda iki alt boyuttan oluşan ölçeğin toplam varyansın %46.859’unu açıkladığı bulunmuştur. %46.859 değerinin, literatürde sosyal bilimler alanında geliştirilen ölçekler için alt sınır olarak belirtilen %40 değerinin üzerinde olduğu görülmüştür. Açımlayıcı faktör analiziyle ortaya çıkan alt boyutlar “Doğrulamalı Faktör Analizi ile test edilmiş ve ulaşılan sonuçlar faktör analizini doğrulamıştır. Elde edilen değerlerle ölçeğin geçerliliği sağladığı sonucuna varılmıştır.

Ölçeğin güvenilirlik çalışmaları için “Test-Tekrar Test” ve “Cronbach’s Alpha” çalışmaları yapılmıştır. Test-Tekrar Test çalışması sonucunda [Pearson Korelasyon Katsayısı = 0.722] olarak bulunmuştur. [Cronbach’s Alpha Katsayısı = 0.724] olarak bulunmuştur. Elde edilen değerlerle ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu sonucuna varılmıştır.

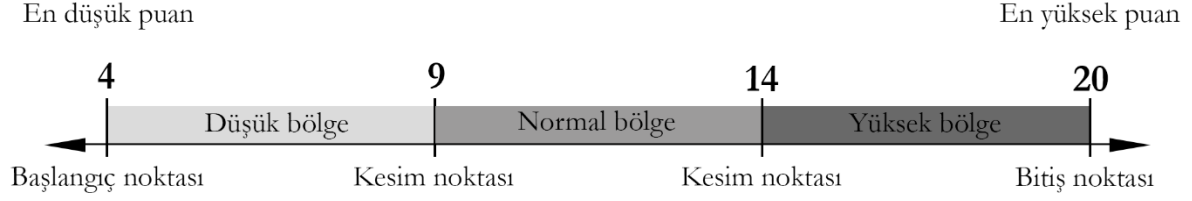
Ölçek ile ulaşılabilecek en yüksek puan 55, en düşük puan 11’dir. Ölçeğin kesme noktaları sırasıyla 26 ve 41’dir. 11 ve 26 puan arası ölçek için “düşük bölgeyi”, 26 ve 41 puan arası “normal bölgeyi”, 41 ve 55 puan arası “yüksek bölgeyi temsil etmektedir. Bu hesaplama, “((en yüksek puan – en düşük puan)/bölge sayısı)=bölge puanı” formülüyle elde edilmiştir. Formül örneklendirilecek olursa $((55-11)/3) = 14,666 \sim 15$ sonucuna ulaşılır. 15 sayısı, ölçekten alınan en düşük puana eklenerek “düşük bölge” bulunur $15+11=26$. 26 sayısı hem “düşük bölgenin” bitiş noktası hem de birinci kesim noktasıdır. 26 sayısı ayrıca “normal bölgenin” de başlangıç noktasıdır. “Normal bölgenin” bitiş noktasını bulmak için 26 sayısına yine 15 sayısı eklenmiştir ve hem “normal bölgenin” bitiş noktası olan, hem de ikinci kesim noktası olan 41 sayısına ulaşılmıştır. 41 sayısı ve en yüksek ölçek puanı olan 55 puan arası ise ölçeğin “yüksek bölge”sidir. Aynı işlem alt boyutlar içinde tekrarlanabilir.

Ölçeğin alt boyutlarından biri olan ve 7 maddeden oluşan “Sosyo-Ekonomik ve Politik” alt boyutu için alınabilecek en yüksek puan 35, en düşük puan 7’dir. Alt boyutun ilk kesme noktasını bulmak için alan puanı $((35-7)/3) = 9,333 \sim 9$ olur. Bu alt boyut için ilk kesim noktası $7+9=16$ ’dır. İkinci kesim noktası $16+9=25$ ’dir. Bu alt boyut için kesme noktaları Şekil 5’te ki grafikte verilmiştir.

Şekil 5: Ölçeğin, "Sosyo-Ekonomik ve Politik" Alt Boyutu İçin Kesme Noktaları Grafiği

Yine ölçeğin diğer alt boyutu olan ve 4 maddeden oluşan “Çalışma ve İstihdam” alt boyutu için alınabilecek en yüksek puan 20, en düşük puan 4’ür. Alt boyutun ilk kesme noktasını bulmak için alan puanı $((20-4)/3) = 5,333 \sim 5$ olur. Bu alt boyut için ilk kesim noktası $4+5=9$ ’dur. İkinci kesim noktası $9+5=14$ ’dür. Bu alt boyut için kesme noktaları Şekil 6’da ki grafikte verilmiştir.

Şekil 6: Ölçeğin, "Çalışma ve İstihdam" Alt Boyutu İçin Kesme Noktaları Grafiği

Uygulamada her alt boyut için ölçek toplam puanları bulunduktan sonra örneğin; "X" üniversitesinde yapılan bir çalışmada ölçekten 42 toplam puanı, "Sosyo-Ekonomik ve Politik" alt boyut için 34 toplam puanı ve "Çalışma ve İstihdam" alt boyutu için 8 toplam puanı alındığını varsayarsak, yorum yaparken öğrenciler bir yoksulluk algısına sahiptir ve bu öğrenciler yoksulluğu yüksek oranda "Sosyo-Ekonomik ve Politik" boyutuyla algılamaktadır. "Çalışma ve İstihdam" boyutuyla algılamamaktadır şeklinde yorum yapmak mümkün gözükmemektedir. Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere, ölçekten elde edilen puanlar için yorum yapılmadan önce alt boyutlarda elde edilen toplam puanlara ve kesme puanlarına bakılması ve yorumun buna göre yapılması halinde daha sağlıklı olacağı düşünülmektedir.

Geçerlilik ve Güvenirlilik çalışmalarıyla ulaşılan sonuçlara dayanarak ölçeğin uygulanabilir olduğu söylenebilir. Yoksulluğun tartışıldığı son dönemlerde özellikle üniversite eğitimi için bir araya gelen üniversite öğrencilerinin, toplumun geri kalanından bazı farklılıklar gösterdiği düşüncesiyle yoksulluğu nasıl algıladıklarını ölçebilmek amacıyla geliştirilen ölçek, yoksulluk çalışmalarında, üniversite öğrencileriyle ilgili çalışmalarda ortaya çıkabilecek ölçme aracı ihtiyacını karşılayacak ve çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

"Üniversite Öğrencileri Yoksulluk Algısı Ölçeği Geliştirme Çalışması" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Açıkgöz, R. ve Yusufoglu, Ö. Ş. (2012). Türkiye'de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 76-117.
- Ak, M. (2016). Toplumsal Bir Olgu Olarak Yoksulluk. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*(54), 296-306.
- Akoğlu, H. (2018). User's Guide to Correlation Coefficients. *Turkish journal of emergency medicine*, 18(3), 91-93.
- Aksan, G. (2012). Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(27), 9-19.
- Aksu, G., Eser, M. T. ve Güzeller, C. O. (2017). *Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi ile Yapısal Eşitlik Modeli Uygulamaları*, Detay Yayıncılık.
- Bandalos, D. L. (2018). *Measurement Theory and Applications for the Social Sciences*, Guilford Publications.
- Bartholomew, D. J., Steele, F. ve Moustaki, I. (2008). *Analysis of Multivariate Social Science Data*, CRC press.
- Bektaş, H. (2017). *Açımlayıcı Faktör Analizi*. İstanbul, Beta Yayıncılık.
- Beşirli, H., Bakır, M. A., Koçancı, M., Özdemir Güler, Z. ve Yalçınkaya Gülle, M. (2016). Sosyal Konut Uygulamaları ve Sosyal Dışlanma (Toplu Konut İdaresi Yoksul Konutları Örneği). *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 158-175.
- Bilen, M., Şan, M. K. ve Aydın, M. K. (2005). Yoksulluk Sorunu Üzerine. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 1-26.
- Can, Y. (2017). Yoksulluk, Yerel Ve Küresel Eşitsizlikler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(63).
- Dağdemir, Ö. (2002). Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi: 1987-1994. In C. C. Aktan (Ed.), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri* (pp. 1-19). Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını.
- Davis, L. L. (1992). Instrument Review: Getting the Most from a Panel of Experts. *Applied nursing research*, 5(4), 194-197.
- DeVellis, R. F. (2017). *Ölçek Geliştirme: Kuram ve Uygulamalar* (T. Totan, M. Uluman, A. Ş. Avşar, A. S. Sağkal, D. Ç. Eser ve Ö. B. Bilgen, Trans. 3 ed.), Nobel Akademik Yayıncılık.

- Dirimeşe, E. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Gözünden Yoksulluk. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 12(3), 545-559.
- Gerşil, G. (2015). Küresel Boyutta Yoksulluk ve Kadın Yoksulluğu. *Journal of Management & Economics*, 22(1).
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2019). *Multivariate Data Analysis* (Eighth ed.).
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS AMOS META Uygulamalı Nitel-Nitel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karakaş, M. (2010). Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 12(2).
- Köse, A. H. ve Bahçe, S. (2009). 'Yoksulluk' Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek. *Praksis*, 19(1), 385-419.
- Marshall, G. (2003). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akinhay ve D. Kömürcü, Trans.), Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Şengül, F. N. ve Aydınalp, H. (2021). Yeni Bir Gençlik Tipolojisi ve Ölçek Denemesi: Hedonist Gençlik. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(50), 124-138.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*, Pearson Education.
- Tavşancıl, E. (2018). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, Nobel Yayıncılık.
- Townsend, P. (2013). *The International Analysis of Poverty*, Routledge.
- Ünlü, A. (2020). Türkiye'nin Dezavantajlı Bölgelerinde Yoksulluk Olgusu. *The Journal of Social Science*, 4(7), 394-405.
- Watkins, M. W. (2018). Exploratory Factor Analysis: A Guide to Best Practice. *Journal of Black Psychology*, 44(3), 219-246.
- Yurdagül, H. (2005). *Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kapsam Geçerliği İçin Kapsam Geçerlik İndekslerinin Kullanılması*. Paper presented at the XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Denizli.
- Yusoff, M. S. B. (2019). ABC of Content Validation and Content Validity Index Calculation. *Resource*, 11(2), 49-54.

EXTENDED ABSTRACT

In terms of social sciences, poverty is a complex phenomenon that is affected by many factors and is examined from different perspectives. Just as there are different ways of understanding and defining poverty, as well as different ways of measuring and evaluating poverty. Therefore, the study and interpretation of poverty are a complex process. Differences between societies, diversity in culture, and social structures affect the perspective on poverty. It is stated that poverty, which negatively affects many people in the world and is increasing globally, causes not only economic problems but also many social problems; therefore, so even the definition of poverty becomes difficult. When the studies on poverty are examined, it is understood that there is no single definition of the phenomenon of poverty, and different definitions are made. From these different definitions, it is seen that poverty has become a complex phenomenon and a social problem, producing meanings that vary from society to society. It is understood from these studies that today poverty produces different meanings between different societies, different classes, and different groups. It is thought that university students form a social group that differs from the rest of society and may perceive poverty differently because of their common denominators about their living conditions and the future. For this reason, in this study, it was aimed to develop the "University Students Poverty Perception (UOYA)" scale to measure how university students, who are thought to constitute a different social group, perceive poverty. The population of the research consists of students of a university located in the Western Black Sea Region. Required ethics committee permissions were obtained. The sample selection for the test-retest reliability of the scale was made by a random sampling method among university students. The test-retest application was carried out with 100 samples. For the other validity and reliability studies of the scale, 450 students from the same university were selected as a sample using the random sampling method. The data obtained from the students were evaluated with the IBM SPSS Statistics v26 package software and the IBM SPSS Amos v.24 Package software. The scale items were formed from the results of the previously published qualitative study titled "Poverty Through the Eyes of University Students" and the items obtained from the literature review. A total of 36 items were written on the scale. For the validity of the scale, "Scope Validity" and "Exploratory Factor Analysis" studies were conducted. During the content validity study, the items were presented to expert opinion and the Davis technique was used to calculate the content validity index of the items. Because of the expert evaluation, it was observed that the content validity index of 22 items remained below 0.80 and these items were removed from the scale. Because of exploratory factor analysis, the Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy [0.867] was found. Bartlett's Test of Sphericity test result was found as [p (sig) 0.000<0.05]. It was concluded that these results are significant. Two factors emerged because of the exploratory factor analysis. To verify the construct validity of the scale, the two-factor structure was tested with the "Confirmatory Factor Analysis" method using the IBM SPSS Amos v.24 Package software. Because of the test, it is thought that the model fit was achieved and the factor structure revealed in the exploratory factor analysis was confirmed. For the reliability studies of the scale,

the Test-Retest reliability study was performed first and the Pearson Correlation Coefficient was found to be [0.722]. This result suggests that the scale is reliable. Cronbach's Alpha value was calculated for the internal consistency study of the scale. Because of the calculation, the result [0.809] was reached. This result suggests that the scale has a high degree of internal consistency reliability. As a result of the study, a scale consisting of 11 items and two sub-dimensions named "Socio-Economic and Political" and "Work and Employment" was developed. There are a total of 7 items in the "Socio-Economic and Political" sub-dimension of the scale. There are a total of 4 items in the "Work and Employment" sub-dimension of the scale. Based on the results obtained through the validity and reliability studies, it can be said that the scale is applicable. Today, when poverty is discussed intensively, the "University Students' Perception of Poverty (UOYA)" scale; is thought to it will meet the need for measurement tools needed in poverty studies and studies on university students. In addition, it is thought that it will give an idea to researchers in developing measurement tools related to measuring poverty in different cultures and different groups.

Can Sıkıntısı ile Dijital Oyun Bağımlılığı İlişkisinde Kullanım Süresinin Aracılık Rolü: Lise Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme

Şükrü BALCI¹ ve Derya TEZER²

Öz

Günümüzde dijital teknolojilerle pek çok aktivite gerçekleştirilebildiği gibi oyun oynama da çokça tercih edilen bir faaliyettir. Dijital oyun oynama her ne kadar hoşça vakit geçirten, eğlendiren bir etkinlik gibi gözükse de uzun süreli ve kontrolsüz bir şekilde oynanması bağımlılık riskini oluşturmaktadır. Can sıkıntısı, olumsuz bir duygu durumu olup, dijital oyun bağımlılığı ile ilişkilendirilmektedir. Birey, can sıkıntısı durumunda dijital araçlara yönelerek; bu durumundan uzaklaşmakla beraber dijital oyunun sunduğu hoş vakit geçirme motivasyonu ile gün geçtikçe oyunda daha fazla zaman geçirmektedir. Bu durum bağımlılık riskini artırmakla birlikte özellikle genç nesli hedef almakta, gençleri hem fizyolojik hem de ruh sağlığı açısından olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Dijital oyun bağımlılığı ile can sıkıntısı arasındaki ilişki ve kullanım süresinin aracılık rolünü ortaya koymak üzere, nicel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırmada veriler, 390 katılımcıdan yüz yüze anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırma sonucunda can sıkıntısı düzeyinin dijital oyun oynama süresini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra katılımcıların dijital araç kullanım süresinin dijital oyun bağımlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir yandan can sıkıntısı düzeyinin de dijital oyun bağımlılığını tetiklediğini ve can sıkıntısı ve dijital oyun bağımlılığı ilişkisinde kullanım süresinin aracılık rolü olduğu gözler önüne serilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Araç, Dijital Oyun, Bağımlılık, Can Sıkıntısı, Ergenler

The Mediating Role of Duration of Use in the Relationship between Boredom and Digital Game Addiction: A Study on High School Students

Abstract

Today, many activities can be performed with digital technologies, and playing games is a highly preferred activity. Although playing digital games seems to be an enjoyable and entertaining activity, playing it for a long time and uncontrollably creates the risk of addiction. Boredom is also a negative emotional state and is associated with digital game addiction. The individual, in case of boredom, turns to digital tools; Although it is getting away from this situation, it increases the time spent in the game day by day with the enjoyment and motivation offered by the digital game. This situation, which we will also call addiction; negatively affects especially adolescents in terms of both physiological and mental health. In this study, the relationship between boredom and digital game addiction and the role of boredom on duration of use were examined. The data in this study, in which the quantitative research method was used; was obtained from 390 high school students using a face-to-face survey technique. As a result of the research, it is concluded that the level of boredom positively affects the duration of playing digital games. In addition, it is revealed that the duration of digital tool use by the participants has a positive and significant relationship with digital game addiction. On the other hand, it is revealed that the level of boredom also triggers digital game addiction and the duration of use has a mediating role in the relationship between boredom and digital game addiction.

Keywords: Digital Tool, Digital Game, Addiction, Boredom, Adolescents

Atf İçin / Please Cite As:

Balci, Ş. ve Tezer, D. (2024). Can sıkıntısı ile dijital oyun bağımlılığı ilişkisinde kullanım süresinin aracılık rolü: Lise öğrencileri üzerine bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 629-645. doi:10.33206/mjss.1276006

Geliş Tarihi / Received Date: 03.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.12.2023

¹ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, sukrubalci@selcuk.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-0477-0622

² Doktora - Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, deryatezer@hotmail.com,

 ORCID: 0009-0008-1280-2162

Giriş

Günümüzde dijital oyunlar özellikle ergenler tarafından çokça tercih edilmekte, uzun süreli ve kontrolsüz bir şekilde oynanmaktadır. Bu durumun oluşmasını sağlayan başlıca etkenler *başarı-ilerleme, mekanik ve rekabet* olarak üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Bunlardan ilki olan *başarı-ilerleme*, oyun içinde gerçekleşen ödül ve ceza sistemini, oyunda aşama kat ederek seviye atlamayı, oyundan elde edilen ödüller sayesinde bir statü kazanmayı içerir. *Mekanik* kavramı ise; oyunun ana hatlarını, yapısını ve içeriğini, oyunun işleyiş tarzını kavramayı ifade etmektedir. Bir diğer kategori olan *rekabet* de ise oyuncular arasındaki kıyasıya mücadele ve yarışı anlatmaktadır. Bir yönüyle dijital oyunlar birden fazla kişinin katılımını sağlayan; sohbet etmeyi ve oyuncular arasında iş birliğinin kurulmasını mümkün kılan sosyal yapıya sahiptir (Yee, 2006). Özellikle dijital oyunlardaki belirsizlik ve bir adım sonrasında dair uyandırılan merak duygusu; oluşturulan karakterler aracılığıyla gerçek hayatta edinmek istediği role girme imkânının sunulması; rol yapma, karakteri ya da oyun ortamını kişiye özgü hale getirme; insanları yaşamın getirdiği günlük stres ve kaygılardan bir an olsun uzaklaştırmaktadır (Kırış, 2022).

Gün geçtikçe popülerliği artan ve önemli bir boş zaman değerlendirme faaliyeti olarak nitelendirilebileceğimiz dijital oyunlar (Yalçın Irmak & Erdoğan, 2016); bir eğlence kaynağı olduğu kadar, aynı zamanda çocukların gelişimi üzerinde olumlu etkileri olduğu kabul edilmektedir. Dijital oyunların, çocukların hayal gücünü, öz disiplini, odaklanma gibi becerilerini artırdığını, bunun yanı sıra bilişsel süreçlere olumlu etkiler yaptığı ifade edilmektedir (Şahin & Tuğrul, 2012). Dijital oyunlar, çocukların hayal gücünü geliştirme, daha çabuk hesaplama ve işlem yapabilme, fen bilimleri ile ilgili olguları anlayabilme ve zihinde canlandırabilme, birbirinden bağımsız nesnelere bir bütün haline getirmeyi sağlama, fiziksel anlamda el ve gözlerin birlikte hareket edebilmesini sağlama, algı ve dikkati geliştirme yanında bilgisayar okuryazarlığı becerilerini kazandırma gibi daha birçok benzer olumlu etkileri içinde barındırmaktadır (Horzum ve diğerleri, 2008).

Bireylerin genellikle boş zamanlarını değerlendirme, hoş vakit geçirme (eğlence) ve gündelik yaşamın sıkıntılarını uzaklaşma amacıyla oynadıkları dijital oyunlar (Liu & Chang, 2016), zamanla amacından uzaklaşarak, farklı bir boyuta evrilmiştir. Başka bir deyişle önceleri serbest zaman etkinliği olarak değerlendirilen oyun faaliyeti, bilinçli ve planlı bir şekilde gerçekleştirilen aktiviteye dönüşmüştür (Horzum ve diğerleri, 2008). Dijital oyunların olumsuz etkileri oyunu kontrolsüz ve uzun süre oynaması sonucunda ortaya çıkmaktadır (Lemmens ve diğerleri, 2009). Çevrimiçi oyunların aşırı kullanımı, akademik performans üzerinde olumsuz etki yaratırken, artan kaygı, kişilerarası ilişkilerin bozulması, gerçeklikten kaçış ve gençlik şiddeti ve suçları gibi bir dizi olumsuz sonuca neden olmaktadır (Wan & Chiou, 2016). Bununla beraber oyunlarda zaman kontrolünün sağlanamaması bireyleri fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak da etkilemekte ve bu alanlarda sorun yaşamalarına yol açmaktadır. Bireyler uzun süreli oyun başında kalmaları nedeniyle sorumluluklarını yerine getirmemekte, gerçek ile sanal dünyayı ayırt etmekte zorlanmakta ve zamanla oyunda geçirdiği süreyi artırmakta (Keskin, 2022) ve böylelikle oyun bağımlılığı ortaya çıkmaktadır.

Bu haliyle dijital çağ ve sahip olduğumuz teknolojik yenilikler, oyun oynamayı masum bir boş zaman değerlendirme aktivitesi olmaktan çıkarak, bambaşka bir boyuta taşımaktadır. Oyun bağımlılığı riski ile karşı karşıya kalan birey, zamanla gerçek yaşamdan uzaklaşarak oyun dünyasında yeni bir kimlik inşa ederek, bu dünyada aidiyet duygusu oluşturmaktadır. Bu çerçevede reel yaşamda kendine ait bir yer bulamayan birey kendini mutsuz, gergin hissederek, toplumdan kendini soyutlayarak yalnızlaşmaktadır (Kavlak ve diğerleri, 2022). Toplumdan izole olan birey can sıkıntısını gidermek amacıyla daha fazla oyun oynamakta ve gün geçtikçe bu bireylerin oyunda geçirdikleri süre artmaktadır (Zhou & Leung, 2014; Yuwono & Virlia, 2022; Zhu ve diğerleri, 2021; Güler & Özmeden, 2023; Kuss & Griffiths, 2012).

Lise öğrencileri örnekleminde gerçekleştirilen bu çalışma; can sıkıntısının dijital oyun bağımlılığı üzerinde etkisi ve bu süreçte dijital araç kullanımının aracılık rolü incelemeyi amaçlamaktadır. Teknolojik araçların günden güne etkisini daha fazla hissettirdiği bu çağda, can sıkıntısı gibi psikolojik davranışların, dijital oyun bağımlılığını nasıl etkilediğini ortaya koyması ve ilgili literature güncel bilgiler kazandırması bakımından bu araştırmanın sonuçları önem taşımaktadır.

Dijital Oyun Bağımlılığı

Dijital oyunlar, bilgisayar üzerinde, bilgisayarın bir parçası olan ekran ve onun uzantısı niteliği taşıyan araçlar olarak mouse ve klavye ile oynanırken, oyun konsollarının görüntü almasını sağlayacak televizyon ve monitör gibi herhangi bir araca bağlanmasıyla da oynanmaktadır (Uzunoglu, 2021). Aynı zamanda her geçen gün gelişen ve yenilenen teknolojiyle bilgisayar oyunları dijital oyunlar haline gelerek, yalnızca

bilgisayarla oynanan oyunlar olmanın ötesinde, mobil cihazlar başta olmak üzere, VR gözlükle, oyun konsollarıyla, simülasyonlar halinde oynanan oyunlar haline gelmektedir. Bunun yanı sıra dijital araçlar günden güne güçlenmekte ve bilgisayarların yapabildiği bütün özellikleri yapabilmektedir (Karaduman & Acıyan, 2020). Böylelikle bireyler dijital araçları istediği her yere taşıma imkânı elde etmekte, modern insanın vazgeçilmez, yanından ayırmadığı bir parçası olmaktadır.

Bugün oyuncu tercihleri doğrultusunda şekillenmiş çok sayıda ve farklı türde oyun bulunmakla beraber, başlıca oyun türlerini dört temel kategoride değerlendirebiliriz. Bunlar; konsol oyunları, masaüstü oyunları, çevrimiçi (online) oyunlar ve mobil oyunlar olarak sınıflandırılmaktadır (Dijital Oyun Raporu, 2020). Bunun yanı sıra oyunlar; oyuncu sayısına göre de tek kişilik ya da çoklu kişiler olmak üzere de iki kategoride değerlendirilebilmektedir. Çok kişilik oyunlar; tek kişilik oyunlara göre yeni medyanın sunduğu iletişimsel olanaklara daha fazla sahiptir. Bu olanaklar; eş anlı iletişime sahip olma ve belirli bir deneyim paylaşabilmesidir. Bununla birlikte, internetin bir oyun forumu olmasını sağlayan yenilikler sunması ve oyuncuların oyun esnasında birbirleri ile iletişim kurabilmesi, oyun oynama tarzlarında değişikliklere sebep olmaktadır. Bu gelişmeler yeni oyun türlerinin ortaya çıkmasını sağlamış ve bu oyunlar internet temelli üç ana sosyal oyun türü olarak adlandırılmıştır. Bu türler; Bağımsız Oyunlar, Yerel ve Geniş Ağ (LAWN) Oyunları ile Devasa Çok Oyunculu Çevrimiçi Rol Yapma (MMORP) Oyunları (Griffiths ve diğerleri, 2004) olarak adlandırılmaktadır.

Dijital oyunların neredeyse bütün dijital aygıtlarla oynanabilmesi, oyun bağımlılığını tetiklemektedir. Özellikle mobil telefonlara ve tabletlere yüklenen oyunlar; istenilen her yerde ve zamanda oyun oynama kabiliyetini artırmaktadır. Böylece bireyler oyun oynamak için özel bir zaman dilimi ayırmamakta, tabiri caizse her fırsatta oyun oynayabilmektedir. Dijital araçların sunduğu imkânların yanı sıra, dijital oyun oynamanın verdiği olumlu duygular, bireyleri özellikle de ergenleri, daha çok oyun oynamaya sürüklemektedir. Diğer yandan dijital oyun oynarken eğlenceli ve hoşça geçen zaman, gündelik yaşamın monotonluğundan sıkılan bireyde tatmin duygusu oluşturmaktadır.

Oyun oynamanın bireylere sunduğu olumlu özelliklerinin yanında, aşırı ve kontrolsüz bir şekilde oynanmasının olumsuz sonuçlara yol açtığı bilinmektedir. Oyun bağımlılığı olarak da adlandırabileceğimiz bu durum, oyuncunun bir oyunu bırakamaması, sürekli olarak oyunu düşünmesi ve sürekli oyunla ilgilenmesi olarak tanımlanabilir (Horzum, 2011). Oyun bağımlılığının ortaya çıkmasında, internetin dijital araçlar ile oluşturduğu birleşim de etkili olmuştur (Zhou & Leung, 2014). İnternet, sahip olduğu özellikler sayesinde her yaş grubundan bireyi etkisi altına alan bir mecradır. Özellikle daha düşük bilişsel seviyeye sahip ve kendini kontrol etme yeteneği daha az olan ergenlerde; (Lin ve diğerleri, 2016; Ayhan & Köselören, 2019) olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Özellikle internetin dijital oyun teknolojisine eklenmesi, oyun bağımlılığına ivme kazandırmıştır.

Çevrim içi oyun oynayan bireyleri bağımlı olarak adlandırmak için diğer bağımlılık türlerinde olduğu gibi belirli kıstasların bulunması gerekmektedir. Çevrim içi oyun bağımlılığına ilişkin gerekli kıstaslar, 1990'lı yılların yarısından sonra, kumar oynama bağımlılığının ölçütlerinin oyun bağımlılığına entegre edilmesiyle, bir bağımlılık olarak kabul edilmiştir (Ayas ve diğerleri, 2011) Dijital oyun bağımlılığı; Amerikan Psikiyatri Birliği (2014) tarafından hazırlanan *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı-5* (DSM-5) isimli eserin, “*Maddeyle İlişkili Olmayan Bozukluklar*” başlığı altında yer alarak, dokuz kriterden oluşmaktadır. Bu kriterler; “Oyunun verdiği duygu durumunu, hazzı ve coşku elde etmek için oyun süresini artırmak, oyun oynamayı durdurma istediğine karşın huzursuz ve sinirli hissetme, oyun oynamayı durdurma girişimlerinin olumsuz sonuçlanması, zihnin sürekli oyunla meşgul olması, genellikle can sıkıntısı durumunda oyun oynama, oyunda başarısız olma durumunda bu durumu başka bir gün telafi etme yoluna gitme, uzun süreli oyun oynadığını gizlemek adına yalan söyleme, oyun oynama adına hayatındaki sorumluluklarını ihmal etme, oyun oynamasına bağlı olarak, maddi kayıp yaşadığı için bu kaybı telafi etmek adına girişimlerde bulunmadır.” Son 12 ay içerisinde bu dokuz kriterden beşinin ya da daha fazlasının gözlenmesi durumunda, birey oyun bağımlısı olarak nitelendirilmektedir (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2014).

Benzer değerlendirmede bulunan Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Hastalıkların Sınıflandırılması kılavuzunda (ICD) (2019), oyun bağımlılığını bir hastalık kategorisinde tanımlamıştır. Burada bir bireyin oyun bağımlısı olarak nitelendirilebilmesi için, 3 temel kriter benimsenmektedir. Bu üç kriter çerçevesinde oyun bağımlılığının 12 ay süreyle devam etmesi durumunda, birey oyun bağımlısı olarak kabul edilmektedir. Bunlardan ilki oyun oynama sürecinde bireyin oyun üzerindeki kontrol düzeyini ayarlayamaması (başlanması, sıklığı, yoğunluğu, süresi, bağlamı), diğeri gündelik yaşam aktivitelerinde ve

İlgilerinde oyuna öncelik vermesi ve son olarak da oyun oynamanın gündelik yaşam pratiklerini olumsuz etkilemesine rağmen, oyun oynamaya devam etmesi olarak tanımlanmaktadır.

Dijital oyun bağımlılığı gün geçtikçe artan bir sorundur. Bu durumu, internetin ve akıllı telefonların yaygınlaşması ve erişim kolaylığı gibi nedenlerin yanında (Temiz ve diğerleri, 2020), toplumsal yaşamda var olmak adına çaba sarf eden insanın yaşadığı stres, kaygı ve hızlı yaşam da körüklemektedir. Bu yapıdaki bireyler, dijital oyun oynayarak, gündelik hayatın sorunlarından uzaklaşırlar ve kendilerine hayali bir dünya yaratırlar. Oyun süresince geçen zaman, oyuncuların algıladıkları süreyi ifade etmekte olup, oyunun akışını olumlu bir şekilde etkiler. Dijital oyunlar, bireyin can sıkıntısı yaşadığı durumlarda bu duygu durumunun geçmesini sağlar ve oyun süresince geçen zaman, oyun oynayan birey için motive edici bir etken olmaktadır (Liu & Chang, 2016). Böylelikle oyun bağımlısı bireyler can sıkıntısı durumuna bağlı olarak oyunda geçen süreyi gün geçtikçe artırır. Özellikle genç ve ergen nesli daha çok etkileyen bağımlılık durumu, ergenlerin sanal dünyada daha çok vakit geçirmelerine neden olurken; oyun oynamak adına gerçekleştirmeleri gereken temel yaşamsal faaliyetlerden olan yeterli beslenme, kişisel bakım, hobi edinme, sosyalleşme vb. sorumlulukları yerine getiremezler. İhtiyaç duydukları uygun dinlenme ve beslenmeyi alamadıkları için, kendi sağlıklarını ihmal ederler. Bu kişiler vücut gerginliği, göz yorgunluğu ve stres gibi bir dizi sağlık sorunu yaşayabilmektedirler (Young, 2004).

Diğer yandan oyun bağımlısı bireylerin oyun oynamak adına harcadığı uzun saatler, bireyi gerçek yaşamdan koparmakta ve sanal dünyaya hapsedmektedir. Böylelikle toplumdaki izole olan birey, yabancılaşma duygusunu daha derinden hissetmekte; bununla da kalmayıp, hayatını idame ettirmesi için yapması gereken sorumlulukları yerine getirememekte (Young, 2009), bir nevi hayattan kopmaktadır. Özellikle bu durumdan ergen veya genç olarak tabir edeceğimiz dijital oyun oynayanlar daha çok etkilenmekte (Lin ve diğerleri, 2016); böylelikle geleceğimizin yapı taşları olan gençler, hem eğitim öğretim yönünden, hem de fiziksel ve ruhsal yönden büyük bir zarar görmektedir.

Bir yönüyle dijital oyun bağımlılığı; planlı ve kontrollü gerçekleştirilen bir faaliyettir. Bunda pek çok faktör etkili olurken, bunlardan biri de dijital oyun üreticileridir. Dijital oyun geliştiricilerinin temel amacı; ekonomi çıkar elde etmek olduğu için, daha fazla kullanıcıya ulaşmak ve bu kullanıcıların oyunda daha fazla süre geçirmesini sağlamaktır. Böylelikle tasarlanan oyunlarda; bireylerden daha uzun süreli ve zorlayıcı bir şekilde oyun oynaması istenmektedir (Ünlü, 2022).

Dijital oyunların her geçen gün sunduğu yenilikler, aslında oyun bağımlılığının oluşması adına planlı faaliyetler dizisidir. Bunlardan biri bu oyunlara birden fazla kişinin katıldığı, çok kişili oyunlardır (Wan & Chiou, 2016). Böylelikle çok kişinin aynı anda oyuna dâhil olduğu bu sanal âlemde, bireyler ortak hareket ederek, köyler, şehirler, ülkeler kurmakta; bir şeyleri kazanmak adına mücadele etmekte, ticaret yapmaktadır. Bu noktada dijital oyunlar bir nevi gerçek dünyanın yansıması gibidir. Bu paralel dünyada ilerlemek ve gelişmek için, daha fazla oyunda zaman sarf etmek, tabir yerindeyse daha fazla emek vermek gerekmektedir. Oyun bağımlısı bireyler bunu yaparken, oyunda daha fazla bilgi, ilerleme ve güç kazanmaktadır.

Bir başka noktada teknoloji çağında doğup büyüyen ve dijital yerliler olarak da adlandıracağımız neslin, dijital araçlara çokça maruz kalmaları nedeniyle, bilişsel yapıları, ilgi ve alışkanlıkları bu çerçevede şekillenmektedir. Böylelikle bu bireylerde oyun oynama istekleri ve oyunda daha fazla süre geçirme arzuları daha fazladır (Kula & Erdem, 2005). Öyle ki oyun bağımlıları; bazı zamanlarda tek oturumda aralıksız 10, 15-20 saat oyun oynayabilmektedir. Oyunun içeriğinin karmaşık olması ve sürekli değişmesi nedeniyle de oyuncuların, oyun ortamında tetikte olmaları gerekmekte ve bu durumun gerçekleşmesi için, oyun süresince sürekli bildirim almaktadırlar. Oyun bağımlısı birey, oyunda kurulan kazan-kaybet dengesi sonucu, sürekli kazanma adına mücadele ederken, kısa zaman dilimleri uzun saatlere dönüşebilmektedir. Başka bir deyişle kazanma odaklı hareket eden oyun bağımlısı birey, bu hedefini gerçekleştirmek adına, uzun süre oyun oynamak zorundadır (Young, 2009).

Can Sıkıntısı ile Dijital Oyun Bağımlılığı Arasındaki İlişki

Can sıkıntısı genel olarak; memnuniyetsizlik, hoşnutsuzluk ve düşük uyarılma olarak ele alınmaktadır (Pekrun, 2006). Mikulas ve Vodanovich (1993) can sıkıntısını, yetersizliğe atfedilen nispeten düşük uyarılma ve memnuniyetsizlik durumu olduğunu, aynı zamanda olumsuz bir duruma çağrışım yaptığını dikkat çeker. Can sıkıntısı, bireyler anlamsız bir rutinden kaçamayacaklarını hissettiklerinde, çok fazla yükümlülükle sınırlandıklarında veya boş zamanlarını verimli bir şekilde değerlendiremediğinde ortaya çıkmaktadır (Lin ve diğerleri, 2016). Boş zaman davranışı, özellikle bireylerin yeterli miktarda zamana sahip olduklarını algıladıklarında, psikolojik olarak ödüllendirici olması,

en etkili uyandırıcıdır (Leung, 2008). Fakat bireyler boş zamanlarını değerlendirecek anlamlı ve yeterli bir faaliyet bulamadıklarında, can sıkıntısı durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Barbalet (1999) can sıkıntısı durumunu, bireyin yaşamın tek düzelikliğini şartsız bir şekilde kabul ettiğinde, aynı zamanda bireyin kendini sürekli gergin, stresli ve huzursuz hissettiği durumlarda ortaya çıktığını dile getirmektedir. Bir başka görüşe göre, bireyin herhangi bir etkinliğe yönelmesi sonucu bu etkinlikten elde ettiği tatmin; beklentisinin altında ise, birey can sıkıntısı durumu ile karşı karşıya kalmaktadır. Diğer bir ifadeyle, can sıkıntısı, bireyin faaliyet gerçekleştirmek için zamanının çok olması fakat bu zaman dilimini dolduracak yeterli aktivitesi olmaması durumunda ortaya çıkmaktadır (Iso-Ahola & Weissinger, 1990).

Can sıkıntısı durumunda birey, içinde bulunduğu mevcut durumundan memnun değildir. Başka bir deyişle can sıkıntısı durumunda birey kendini mutlu hissetmez ve huzursuzdur (Tilburg & Igou, 2016); bu yüzden içinde bulunduğu durumdan uzaklaşmak ister. Can sıkıntısı durumdaki birey, duygusal olarak bir anlam yokluğunu hisseder; kişisel anlamlılık duygusunu geri elde etmeyi amaçlayan davranışlara yönelir (Tilburg & Igou, 2016). Böylelikle birey; içinde yer aldığı durumdan uzaklaşır, başka bir deyişle içinde sıkışık kaldığı durumdan başka bir duruma geçme çabasına girer (Fahlman ve diğerleri, 2013).

Brissett ve Snow (1993) ise can sıkıntısının düşük bir uyarılma durumu olduğunu ve insanların bu duygusal durumdan uzaklaşmak için, daha fazla uyarılmaya ihtiyaç duyduklarını savunmaktadır. Öyle ki birey ancak ilginç, heyecan verici, tatmin edici veya anlamlı bir durum bulduğunda can sıkıntısından kurtulur. Can sıkıntısı, bireyi hoşnutsuzluk durumundan çıkmaya motive ettiğinde, ilgi alanlarına daha yakın ve arzuları doğrultusunda hareket etmesine yardımcı olduğunda, pozitif işlevini başarıyla yerine getirir (Elpidorou, 2018). Böylece bireyler boş zamanlarını değerlendirmek adına daha hoşça vakit geçirecek, memnuniyet ve tatmin sağlayacak etkinliklere yönelir. Bu bağlamda bireyler, can sıkıntısı duygu durumunu gidermek için, yapılandırılmamış boş zaman etkinliklerinden; sosyalleşme, televizyon ve video izleme, rekabet dışı sporlar, oyunlar ve aylıklık gibi faaliyetlere yönelirler (Zhou, 2010).

Can sıkıntısı duygu durumu; her yaş grubundan insanı etkilemekle beraber, en çok etkilenenlerin başında, ergenler olarak değerlendirdiğimiz, 13-18 arası yaş grubundaki kişiler gelmektedir. Gençler/ergenler hoş vakit geçirebileceği ve eğlenebileceği etkinliklere aktif olarak katıldıklarında ve tatmin olduklarında reel hayatta psikolojik ihtiyaçlarını giderirler. Bu nedenle, boş zaman sıkıcı olarak algılanırsa ve beklenen en uygun deneyimi tatmin edemezse; ergenler başka bir alternatif aramaya motive edilebilirler (Lin ve diğerleri, 2016). Ergenler bu bağlamda can sıkıntılarını giderecek dijital araçlara yönelerek, dijital araçların kendilerine sunduğu imkânlardan faydalanmaktadır. Günümüzde dijital araçların internet teknolojisiyle birleşmesi ve taşınabilir olması, beraberinde kullanım alanı ve beklentileri daha da artırmıştır. Bu cihazlara her geçen gün yenileri eklenmekle beraber, en yaygın kullanılanları bilgisayarlar, tabletler, mobil cihazlar, oyun konsolları vb. gibi dijital araçlardır (Karataş, 2021). Bu araçlarla en yaygın gerçekleştirilen faaliyetlerden biri olan dijital oyunlar, bilgisayar tabanlı oyun oynamak için internet bağlantısı olan bir bilgisayar, konsollar, tabletler, cep telefonu veya internet bağlantısı olmaksızın bu araçlarla oynanabilmektedir (Biricik & Atik, 2021).

Literatür incelendiğinde can sıkıntısının dijital oyun bağımlılığı üzerinde pozitif etkisinin olduğu tartışılmaktadır (Zhou & Leung, 2014; Bingöl & Eker, 2022; Öz & Üstün, 2022; Yuwono & Virlia, 2022; Zhu ve diğerleri, 2021; Güler & Özmaden, 2023; Kuss & Griffiths, 2012; Keskin & Aral, 2022). Bu araştırmalarda can sıkıntısı yaşayan bireylerin önemli bir bölümünün, dijital oyun oynama eğiliminde olduğu ortaya konulmuştur. Diğer bir deyişle genç ve ergenler anti-sosyal davranışları engellemek için alternatif olarak mobil oyunlara yönelebilmektedir. Günümüzde kentli gençlerin yüzde 89'unun cep telefonu sahibi olduğu ve bu cep telefonlarının yaklaşık yüzde 94'ünün, en az bir mobil oyunu barındırdığı bilinmektedir (Öz & Üstün, 2022). Bir araştırmada ortalama olarak, erkek öğrencilerin, kız öğrencilere kıyasla dijital oyunları bir yıldan daha uzun süredir tecrübe ettikleri tespit edilmiştir. Kız öğrencilerin dijital oyun oynama sebebi arasında ise can sıkıntısından kurtulmak, daha çok ön plana çıkmaktadır (Rosyida H. A. ve diğerleri, 2019). Bir başka araştırmada ders başarısı daha düşük olan ve sosyo kültürel etkinliklere katılmayan öğrencilerin; sosyal ve daha başarılı olan öğrencilere nazaran daha çok oyun bağımlılık riski taşıdığı tespit edilmiştir (Falan & Kalınkara, 2020).

Yukarıdaki literatür ışığında ergen ve gençler başta olmak üzere bireylerin bağımlılık davranışından bahsedilebilmesi için, en önemli değişkenin süre olduğu görülmektedir. Öyle ki; dijital oyun bağımlılığı davranışından da söz edilebilmesi için dijital cihazlarda geçirilen sürenin temel alındığı bilinmektedir. Bu cihazlar karşısında geçirilen sürenin oranı bağımlılık davranışına işaret etmektedir. Çalışmanın bir diğer

değişkenini oluşturan can sıkıntısı içinde bireylerin sosyal hayatlarında memnun ve tatmin olmamaları gerekçe gösterilmektedir. Sosyal yaşamlarından ve paylaşımlarından zevk almayan ve kazanım sağlayamayan başta genç ve ergen bireyler, bu ihtiyaçlarını gidermek ve can sıkıntısı davranışından kurtulmak için dijital oyunlara başvurmaktadır. Bu durum araştırmacıları dijital oyun bağımlılığı, can sıkıntısı ve dijital cihaz kullanım süresinin ilişki ve etkisine yöneltmektedir. Bu bağlamda dijital oyun bağımlılığı, can sıkıntısı ve dijital cihaz kullanım süresine yönelik ilişkiye farklı çalışmalarda ayrı ayrı değinildiği görülmektedir. Ancak bu üç değişkenin bir arada bulunduğu; birbirileri ile ilişkisinin, etkisinin ortaya konulduğu ve aracılığının araştırıldığı çalışma literatürde çok yaygın değildir. Bu neden ve gereklilikten yola çıkılarak tasarlanan bu çalışmada, lise öğrencilerinin dijital oyun bağımlılıkları ile can sıkıntısı ilişkisi ve bu ilişkide dijital cihaz kullanım süresinin aracılık rolü sorgulanmıştır. Araştırma sonuçlarının ilgili literatüre yeni ve güncel bilgiler sağlamanın yanında çalışmada oluşturulan modelin konuya ilişkin gelecekteki çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, can sıkıntısı ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişki ve kullanım süresinin aracılık rolü mercek altına alınmıştır. Çalışma gönüllülük esasına dayandığı için, araştırmaya katılan bireyler önceden bilgilendirilmiştir.

Araştırma Modeli

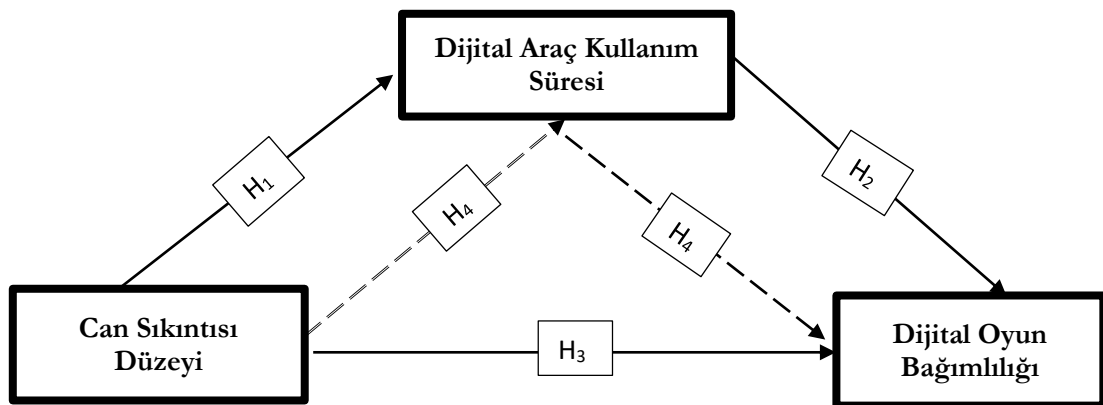
Can sıkıntısı ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişki de, kullanım süresinin aracılık rolünü inceleyen bu çalışma ilişkiyel tarama modeline göre oluşturulmuştur. Tarama modeli geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Modelde araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Genel tarama modelinde, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak için, evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde tarama yapılmaktadır. İlişkiyel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında, birlikte değişimin varlığını belirlemeyi amaçlayan tarama yaklaşımı olarak ön plana çıkmaktadır. İlişkiyel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu saptanmaya çalışılır (Karasar, 2011). Bu araştırma için kurulan modelde; can sıkıntısı bağımsız değişkeni, dijital oyun bağımlılığı bağımlı değişkeni ve kullanım süresi aracı değişkeni oluşturmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı can sıkıntısının dijital oyun bağımlılık üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bunun yanı sıra can sıkıntısının dijital oyun bağımlılığı üzerindeki etkisinde, dijital araç kullanımının aracılık rolünü de incelenmektedir. Bu amaçları gerçekleştirmek için, aşağıda sıralanan hipotezler test edilmiştir:

Hipotez 1: Can sıkıntısı düzeyinin, dijital araç kullanım süresi üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 2: Dijital araç kullanım süresinin, dijital oyun bağımlılığı üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 3: Can sıkıntısı düzeyinin, dijital oyun bağımlılığı üzerinde pozitif anlamlı etkisi vardır.

Hipotez 4: Can sıkıntısı düzeyi ile dijital oyun bağımlılığı ilişkisinde, kullanım süresinin aracılık rolü vardır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evreni, Elâzığ merkezde 2022-2023 eğitim-öğretim yılında eğitim gören ortaöğretim (lise) öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise; evreni temsilen 390 lise öğrencisi gibi toplumun ergen kesiminden meydana gelmektedir. Ergenlik; bireylerin çocukluk döneminden gençlik dönemine geçiş olarak nitelendirilebileceğimiz bir ara dönem, kişiliğinin oluşma evresidir. Bu dönemde kişilik arayışına giren birey oyun dünyasına adım atmasıyla bu dünyada kendine bir kimlik inşa eder. Toplumsal kurallardan ve yaptırımlardan uzak olan bu alanda, birey gerçek kimliğinden soyutlanarak, takma adlarla var olur. Oyun dünyası olarak adlandıracağımız bu âlemde gerçek hayatın getirdiği sınırlamalar kalkar, birey burada kendi özgür alanını yaratır. Toplum önünde küçük düşme, yargılanma vs. gibi korkularından arınır (Wan & Chiou, 2016). Bunun yanı sıra oyuncular bir rol seçtikten sonra diğer sanal rollerle etkileşim kurmasıyla sosyalleşir, deneyimler elde eder (Lo ve diğerleri, 2005). Böylelikle dijital oyunlar bireyleri sosyalleştirir. Yeni arkadaşlıklar edinilmesinin yanında sosyal bir çevre oluşturur. Zamanla dijital oyunlarla geçirilen aşırı zaman, bağımlılık gibi sorunların yaşanmasına neden olabilir. Soyöz-Semerci & Balcı'nın (2020) da vurguladığı gibi; özellikle lise çağındaki ergenlerin, dijital oyun bağımlılığa yatkınlığı daha yüksek olabilmektedir.

Bu çalışmada örneklem türü belirlemede olasılıksız örneklem alma tekniklerinden biri olan, Yargısal Örneklem Tekniği esas alınmış ve 405 lise öğrencisine yüz yüze anket uygulanmıştır. Ön inceleme sonrasında 390 anket analiz için uygun görülmüştür. Yapılan anketlerin geri dönüş oranı yüzde 96,2 dir. Araştırma doğrultusunda belirlenen örneklem grubu yüzde 5 kesinlik seviyesinde ($\pm 0,05$ örnekleme hatası), ile evreni temsil etme gücüne sahiptir (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2014).

Araştırma sorularına yanıtlayan lise öğrencilerinin yüzde 43,1'si erkeklerden, yüzde 56,9'u ise kızlardan oluşmaktadır. Elde edilen yüzdeler dağılımlar, cinsiyet yönünden karşılaştırma yapmaya uygun bulunmuştur.

Yaş sorusunun betimleyici istatistiği, örneklemdaki kişiler arasında, en düşük 15, en yüksek 18 yaşındaki lise öğrencisiyle görüşüldüğünü göstermektedir. Katılımcıların yaş ortalaması ise 16,5'dir.

Veri Toplama Araçları

Kısa Can Sıkıntısı Eğilimi Ölçeği: Kısa Can Sıkıntısı Eğilimi Ölçeği, Struk ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilen 8 maddelik tek boyuttan oluşan bir ölçektir. Ölçek maddeleri 7'li likert tipinde (1= Kesinlikle katılmıyorum, 7= Kesinlikle katılıyorum) oluşturulmuştur. Ölçek Güner ve arkadaşları (2021) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Yazarlar ölçeğin iç tutarlılık katsayısını *Cronbach's Alpha* = ,91 olarak tespit etmiştir. Araştırmacılar yapmış oldukları uyarılama çalışmasından ölçeğin DFA'dan elde edilen uyum indekslerini iyi ve kabul edilebilir düzeylerde ($X^2/sd=2.020$; $p < .005$; RMSEA= 0.061; SRMR= 0.061; NFI= 0.965; CFI= 0.982; GFI= 0.963; RFI= 0.948) olduğunu belirlemişlerdir. Bu sonuçlar ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik noktasında iyi değerlere sahip olduğu ve ilgili çalışmalarda kullanılabileceği anlamına gelmektedir.

Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği: Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği (DOBÖ-7) Lemmens ve arkadaşları (2009) tarafından 12-18 yaşları arasındaki ergenlerin sorunlu dijital oyun oynama davranışlarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Yazarlar öncelikle oyun bağımlılığıyla ilgili daha önceki teorilerden ve araştırmalardan ilham alarak, yedi temel kriteri (yani belirginlik, tolerans, ruh hali değişikliği, nüksetme, geri çekilme, çatışma ve sorunlar) ölçmek için 21 madde oluşturmuşlar; ölçeğin boyutsal yapısını, ergenlerden oluşan iki bağımsız örneklemden (N= 352 ve N= 369) incelemişlerdir. Her iki örnekte de, ikinci dereceden bir faktör modeli verilerimizi en iyi şekilde tanımladı. 21 maddelik ölçek ve 7 maddelik kısaltılmış versiyonu yüksek güvenilirlik ve iyi eşzamanlı geçerlilik göstermiştir (Lemmens ve diğerleri, 2009). Ölçeğin kısa formunun Türkçe uyarılması Yalçın Irmak ve Erdoğan (2015) tarafından yapılmıştır. Yazarlar yürüttükleri çalışmada DOBÖ-7'nin -güvenilirlik değerleri ,72 olarak belirlemişler; yapı geçerliliği açısından yapılan DFA sonuçları, kabul edilebilir uyum indeks değerleri ortaya koymuştur. Ölçek 5'li Likert tipinde olup (1=hiçbir zaman, 5=her zaman), ölçekten alınacak minimum puan 7, maksimum puan 35'dir (Yalçın Irmak & Erdoğan, 2015). Bu araştırmada gerekli izinler alındıktan sonra, ölçeğin Türkçe'ye uyarlanmış kısa formu kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Bu kısım, örneklemdaki kişilerin sosyo-demografi nitelikleri (cinsiyet ile yaş) ile dijital oyun oynama örüntülerini tespit etmeye yönelik olarak, araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Verilerin Analizi ve Kullanılan Testler

Bu araştırma için veriler; 6 Mart 2023-10 Mart 2023 tarihleri arasında, örneklemden lise öğrencileriyle yüz yüze görüşme yöntemiyle toplanmış; istatistik paket programı kullanılarak, bilgisayar ortamında analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan Can Sıkıntısı Ölçeği (Skewness: ,128; Kurtosis: -,315) ve Dijital Oyun Bağımlılığı (Skewness: ,388; Kurtosis: -,494) ölçekleri için kullanılan Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerleri -1,0 ile +1,0 arasında değiştiğinden veriler normal dağılıma sahiptir (Tabachnick & Fidell, 2013). Bu noktada verilerin işlenmesinde parametrik testler tercih edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin gücü ve yönünü ortaya koymada *Korelasyon Analizi*; cinsiyete göre farklılıkları belirlemede *Bağımsız Örneklem T-Testine* başvurulmuştur. Can sıkıntısının, dijital araç kullanım süresi üzerindeki etkisi ile dijital araç kullanım süresinin, dijital oyun bağımlılığı üzerindeki etkisi *Doğrusal Regresyon Analizi* ile ölçümlenmiştir. Yine can sıkıntısı düzeyinin, dijital oyun bağımlılığı üzerindeki etkisini ortaya koymada *Yol Analizi (Yapısal Eşitlik Modeli)* kullanılmıştır. Ayrıca can sıkıntısı ve dijital oyun bağımlılığı ilişkisinde, dijital araç kullanım süresinin aracılık rolünü belirlemede Sobel Testi tercih edilmiştir (Baron & Kenny, 1986; Yılmaz & İlhan Dalbudak, 2018).

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde öncelikle can sıkıntısı ve dijital oyun bağımlılığı ölçeklerinin güvenilirlik analizi ve betimleyici istatistik sonuçları değerlendirilmekte; sonrasında ise değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkisine ilişkin araştırma bulguları ele alınmaktadır.

Ölçeklerin Güvenilirlik ve Geçerlilikleri

Bu başlık altında öncelikle Can Sıkıntısı Ölçeğindeki 8 maddenin aritmetik ortalama (mean) ve standart sapma (SD) puanları ile korelasyon ve güvenilirlik katsayısı değerlerine yer verilmektedir.

Tablo 1. Can Sıkıntısı Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi

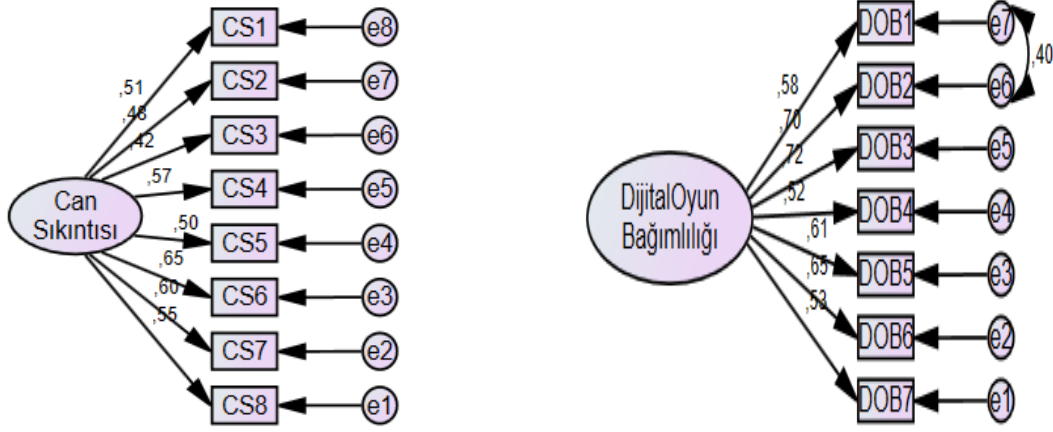
MADDELER	Mean±SD	Korelasyon	Cronbach's α
Kendimi sıklıkla "yarım kalmış işlerin" içinde, ne yapacağımı bilmez halde bulurum	3,57±1,94	,444	,740
Kendimi eğlendirmek benim için zordur	3,16±2,00	,425	,744
Yapmak zorunda olduğum çoğu şey, tekrardan ibaret ve monotondur	3,49±1,76	,365	,753
Bir işe başlamam için, çoğu insandan daha fazla motivasyona ihtiyaç duyarım	3,73±1,94	,492	,732
Yaptığım çoğu şey, beni yeni şeyler yapmaya motive etmez	3,29±1,95	,435	,742
Çoğu durumda, yapacak bir şeyler bulmakta ya da ilgimi çekecek şeylerle meşgul olmakta zorlanırım	3,40±1,93	,554	,721
Çoğu zaman, hiçbir şey yapmadan öylece otururum	3,92±2,14	,505	,729
Tehlikeli bile olsa heyecan verici bir şey yapmadıkça, kendimi çok yorgun ve sıkılmış hissedirim	3,94±2,25	,464	,738
TOPLAM			,763

Katılımcılar ölçekteki maddeler arasında "Madde 7": Çoğu zaman hiçbir şey yapmadan öylece otururum (\bar{X} =3,92) ve "Madde 8": Tehlikeli bile olsa heyecan verici bir şey yapmadıkça, kendimi çok yorgun ve sıkılmış hissedirim (\bar{X} =3,94) ifadelerine yüksek puanlar vermişlerdir. Ölçekteki maddelerin düzeltilmiş madde toplam korelasyon kat sayıları, 365 ve ,554 arasında değişmektedir. Can Sıkıntısı Ölçeğindeki maddelerden hangisi dışarıda tutulursa, geriye kalan maddelerin güvenilirlik kat sayısı, 721'in üzerindedir. Ölçeğin tamamı için güvenilirlik katsayısı ,763'dür.

Tablo 2. Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi

MADDELER	Mean±SD	Korelasyon	Cronbach's α
Bir bilgisayar oyununu tüm gün boyunca oynamayı düşündün mü?	2,31±1,38	,565	,792
Oyun için harcadığın zamanı giderek artırdın mı?	2,45±1,32	,664	,775
Günlük yaşamdan uzaklaşmak için oyun oynadığın oldu mu?	2,83±1,40	,628	,781
Yakınındaki kişiler (aile bireyleri, arkadaşlar gibi) oyun süreni azaltmada başarısız oldu mu?	2,49±1,33	,464	,809
Oyun oynamadığın zaman kendini kötü hissettin mi?	2,10±1,26	,544	,796
Oyunda harcadığın zaman konusunda yakınındaki kişiler ile (aile bireyleri, arkadaşlar gibi) kavga ettin mi?	2,29±1,32	,568	,791
Oyun oynamak için diğer önemli faaliyetleri (okul, iş, spor gibi) ihmal ettin mi?	2,02±1,22	,466	,808
TOPLAM			,818

Dijital Bağımlılık Ölçeğini oluşturan maddeler incelendiğinde ise; örneklemdaki kişilerin, “Madde 3” : Günlük yaşamdan uzaklaşmak için oyun oynadığını oldu mu?” ($\bar{X}= 2,83$) ve “Madde 4: Yakınındaki kişiler (aile bireyleri, arkadaşlar gibi) oyun süreni azaltmada başarısız oldu mu?” ($\bar{X}= 2,49$) ifadelerine daha yüksek katılım gösterdikleri dikkat çekmektedir. Ölçekteki maddelerin düzeltilmiş madde-toplam korelasyon katsayıları; ,464 ile ,664 arasında değişmektedir. Ölçeğin tamamı için güvenilirlik katsayısı ,818 olarak belirlenmiştir.

Şekil 2. Can Sıkıntısı ve Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçekleri İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Diyagramları

Araştırma kapsamında her iki ölçeğin yapı geçerliliğini sağlamak adına Doğrulayıcı Faktör Analizi uygulanmış ve ölçeklerin tek faktörlü yapısı test edilmiştir. Tablo 3’de sunulan uyum indeksleri için, kabul edilen değerlerin sağlandığı (Kline & St, 2022; Baumgartner & Homburg, 1996; Browne & Cudeck, 1993) ve ölçeklerin test edilen yapılarının doğrulandığı dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Can Sıkıntısı ve Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçekleri İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Sonuçları

Ölçek/Model	$\Delta\chi^2$	p	df	$\Delta\chi^2/df$	RMSEA	GFI	CFI	SRMR
CSÖ	57,601	,000*	20	2,880	,070	,965	,930	,046
DOBÖ	33,236	,002**	13	2,557	,063	,975	,974	,034

Not: RMSEA= Root Mean Square Error of Approximation; GFI= Goodness of Fit Index; CFI= Comparative Fit Index; SRMR= Standardized Root Mean Square Residual.

CSÖ= Can Sıkıntısı Ölçeği; DOBÖ= Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği.

* $p < ,001$; ** $p < ,01$

Ölçeklerin Betimleyici İstatistikleri ve Cinsiyete Göre Fark Testleri

Lise öğrencilerinin can sıkıntısı düzeyinin betimleyici istatistik sonuçları ele alındığında; katılımcıların ölçekten minimum 8, maksimum 56 aldıkları görülmektedir. Katılımcıların can sıkıntısı düzeyi ortalaması ise 28,49 olarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların cinsiyetine göre can sıkıntısı düzeyi anlamlı farklılık göstermemektedir ($t = -1,29$; $p > ,05$). Analiz sonuçları, kızların ($\bar{X} = 29,05$) ve erkeklerin ($\bar{X} = 27,76$), can sıkıntısı düzeyi bakımından birbirlerine yakın değerlere sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Can Sıkıntısı, Dijital Oyun Bağımlılığı ve Kullanım Süresi Ölçekleri İçin Betimleyici İstatistik Sonuçları

Ölçekler	N	En Az	En Çok	\bar{X}	SD	Skewness	Kurtosis
CSÖ	390	8	56	28,49	9,79	,128	-,315
DOBÖ	390	7	35	16,48	6,40	,388	-,494
Kullanım Süresi	390	10	720	188,68	160,67	,522	,180

Not: CSÖ= Can Sıkıntısı Ölçeği; DOBÖ= Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği.

Örneklem olarak ele alınan lise öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığı düzeyinin istatistik sonuçlarını değerlendirdiğimizde; ölçekten en düşük 7, en yüksek 35 puan aldıkları dikkat çekmektedir. Örneklemdaki kişilerin dijital oyun bağımlılığı ortalaması ise 16,48 gibi, çok yüksek düzeyde değildir. Lise öğrencilerinin cinsiyetine göre dijital oyun bağımlılık düzeyleri anlamlı farklılık taşımaktadır ($t = 5,05$; $p < ,001$). Betimleyici istatistik sonuçları mercek altına alındığında, erkeklerin ($\bar{X} = 18,30$) dijital oyun bağımlılık düzeyleri, kız öğrencilere ($\bar{X} = 15,09$) göre daha yüksektir. Anlamlı farklılığın etki büyüklüğü açısından Cohen’s d değeri incelendiğinde; orta düzey etkinin ($d = 0,51$) varlığı dikkat çekmektedir (Cohen, 1992).

Katılımcıların dijital araç kullanım sürelerinin merkezi eğilim istatistiği sonuçları incelediğimizde ise; en az 10, en çok 720 dakika dijital araçlarla günlük zaman geçirdikleri tespit edilmiştir. Lise öğrencilerinin günlük ortalama dijital araçları kullanım süreleri 188,68 dakikadır. Örneklemdaki kişilerin cinsiyetine göre günlük dijital araçları kullanma süreleri anlamlı farklılık göstermektedir ($t= 2,04$; $p< ,05$). Betimleyici istatistik sonuçları; erkeklerin ($\bar{X}= 207,77$), kız öğrencilere ($\bar{X}= 174,23$) nazaran dijital araçlarla daha fazla zaman geçirdiklerini göstermektedir. Anlamlı farklılığın etki büyüklüğü açısından Cohen's d değerine bakıldığında; zayıf düzey etkinin ($d= 0,20$) varlığı söz konusudur.

Etki Analizleri

Bu başlık altında öncelikle can sıkıntısının dijital araç kullanım süresi üzerindeki etkisi mercek altına alınmıştır. Oluşturulan modelde; dijital araç kullanım süresi bağımlı değişken, can sıkıntısı düzeyi ise bağımsız değişken konumundadır.

Tablo 5. Dijital Araç Kullanım Süresinin, Can Sıkıntısı Düzeyi Tarafından Yordanmasına İlişkin Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Beta (β)	t	Sig.
(Sabit) Dijital Araç Kullanım Süresi	92,26		3,75	,000
Can Sıkıntısı Düzeyi	3,38	,206	4,15	,000
R ² = ,043; Düzenlenmiş R ² = ,040		F= 17,23; df= 1; p= ,000		

Analiz sonuçları incelendiği zaman, can sıkıntısı düzeyinin modele anlamı bir katkı sağladığı gözlemlenmektedir. Aynı zamanda can sıkıntısının, dijital oyun oynama süresini yordayıp yordadığına ilişkin β ve t değerleri ele alındığında, can sıkıntısı düzeyinin dijital oyun oynama süresini pozitif yönde anlamlı biçimde yordadığı bulgulanmıştır ($\beta= ,206$; $p< ,001$). Başka bir deyişle, can sıkıntısı düzeyi arttıkça, dijital oyun oynama süresinde de artış gözlemlenmektedir ($r= ,206$; $p< ,01$). Bu sonuçlar **Hipotez 1**'in doğrulandığına işaret etmektedir.

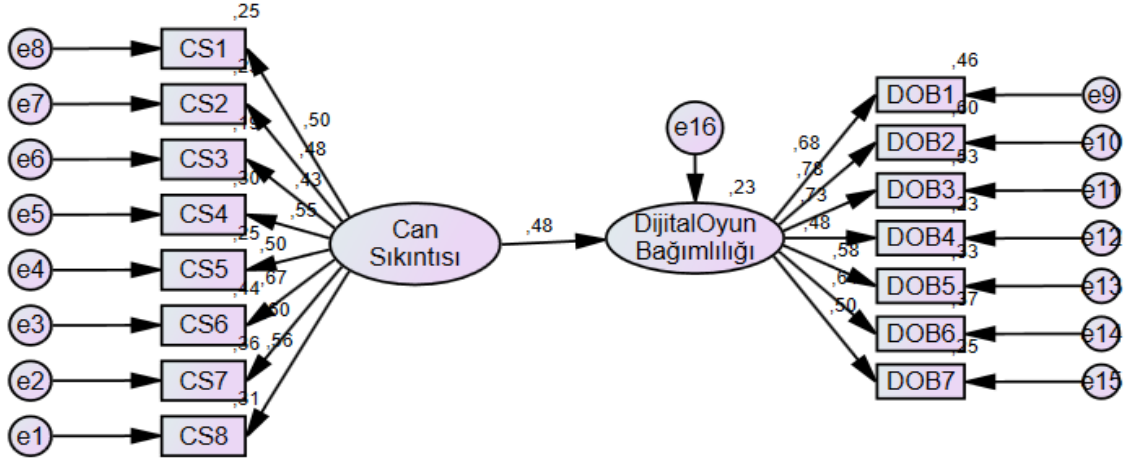
İkinci modelde dijital araç kullanım süresi bağımsız değişkeni, dijital oyun bağımlılığı ise bağımlı değişkeni oluşturmaktadır.

Tablo 6. Dijital Oyun Bağımlılığının, Dijital Araç Kullanım Süresi Tarafından Yordanmasına İlişkin Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Beta (β)	t	Sig.
(Sabit) Dijital Oyun Bağımlılığı (İndeks)	13,02		29,25	,000
Dijital Araç Kullanım Süresi	,018	,460	10,21	,000
R ² = ,212; Düzenlenmiş R ² = ,210		F= 104,33; df= 1; p= ,000		

Dijital araç kullanım süresinin, dijital oyun bağımlılığını yordayıp yordadığına ilişkin β ve t değerleri mercek altına alındığında; sürenin, dijital oyun bağımlılığı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi söz konusudur ($\beta= ,460$; $p< ,001$). Oluşturulan modelin yüzde 21 oranında açıklama kapasitesi bulunmaktadır. Başka bir deyişle, dijital araç kullanım süresi arttıkça, dijital oyun bağımlılık düzeyi de artmaktadır ($r= ,460$; $p< ,01$). Bu sonuçlar aynı zamanda **Hipotez 2**'nin doğrulandığını göstermektedir.

Üçüncü modelde ise can sıkıntısının, dijital oyun bağımlılığı üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Yol Analizinde can sıkıntısı bağımsız, dijital oyun bağımlılığı ise bağımlı değişken konumundadır.

Şekil 3. Can Sıkıntısı Düzeyinin, Dijital Oyun Bağımlılığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Yol Analizi Diyagramı

Tablo 7. Can Sıkıntısı Düzeyinin, Dijital Oyun Bağımlılığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Yol Analizi Sonuçları

	$\Delta\chi^2$	p	df	$\Delta\chi^2/df$	RMSEA	GFI	CFI	SRMR
Yol Analizi	247,548	,000*	89	2,781	,068	,923	,900	,056

Not: RMSEA= Root Mean Square Error of Approximation; GFI= Goodness of Fit Index; CFI= Comparative Fit Index; SRMR= Standardized Root Mean Square Residual.

* $p < ,001$

Can sıkıntısı düzeyindeki bir birimlik artış, dijital oyun bağımlılığı üzerinde 0,1879'luk artışa neden olmaktadır. Etkinin pozitif yönde olduğu Beta değeri üzerinde görülmektedir. Uyum iyiliği değerleri ise ($\Delta\chi^2/df = 2.781$; RMSEA= 0.68, GFI= 0.923; CFI= 0.900, SRMR= ,056) kabul edilebilir düzeyde olduğu dikkat çekmektedir. Böylelikle **Hipotez 3** doğrulanmıştır.

Son olarak bu araştırma kapsamında, Can Sıkıntısı Düzeyinin (CSD), Dijital Oyun Bağımlılığı (DOB) üzerindeki etkisinde, Dijital Araç Kullanım Süresi (DAKS)'nin aracılık rolünü test etmek için model geliştirilmiştir.

Tablo 8. Can Sıkıntısı Düzeyi ile Dijital Oyun Bağımlılığı İlişkisinde, Kullanım Süresinin Aracı Rolü (Sobel Testi)

Etki (Aracı yokken)	Tahmin (β)	Standart Hata	t	p	Sonuç
CSD ¹ → DOB ²	0.2420	0.0308	7,8438	0.000*	Kabul
Doğrudan Etki (Aracı varken)	Tahmin (β)	Standart Hata	t	p	Sonuç
CSD → DAKS ³ → DOB	0.1879	0.0286	6,5662	0.000*	Kabul
Dolaylı Etki (Aracı varken)	Tahmin	Güven Aralığı			
CSD → DAKS → DOB	0.0827	(0.0490 – 0.1202)			Anlamlı (Aracılık var)

* $p < ,001$

¹Can Sıkıntısı Düzeyi, ²Dijital Oyun Bağımlılığı, ³Dijital Araç Kullanım Süresi

Geliştirilen modelde aracı yokken can sıkıntısının, dijital oyun bağımlılığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta = ,242$; $p < ,001$). Bu etkide aracı değişkenin rolüne bakılmış ve modelin sonuçlarına göre, yüzde 95 güven aralığındaki değerlerin 0'ı içermemesi, modelde aracı rolünün olduğuna işaret etmektedir (0,0490 – 0,1202). Aracılık rolünün varlığı belirlendikten sonra, aracı rolünün türüne karar vermek için, doğrudan etkinin anlamlı olup olmadığına bakılmıştır. Sonuç olarak doğrudan etkinin anlamlı olduğu ancak etki kat sayısı değerinin düştüğü sonucuna ulaşılmış ($\beta = ,187$; $p < ,01$) ve aracının, kısmi aracı olduğuna karar verilmiştir (Bkz. Tablo 8). Bu sonuçlar, **Hipotez 4**'ün doğrulandığını ortaya koymaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Yeni iletişim teknolojileri ve internet, insanların yaşam pratiklerini değiştirip, dönüştürerek, yeni bir yaşam alanı yaratmaktadır. Bu yaşam alanında bireyler, geleneksel olarak yaptıkları aktiviteleri; sosyalleşme, eğitim, haberleşme, alışveriş, oyun bilgi edinme gibi internet temelli teknolojik araçlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Özellikle dijital araçların internet teknolojisiyle birleşmesi ve taşınabilir olması, beraberinde dijital oyun oynamanın yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Dijital oyun oynama her ne kadar eğlendiren, hoşça vakit geçirten, masum bir boş zaman değerlendirme aktivitesi olarak gözükse de günümüzde farklı bir boyuta doğru yol almaktadır. Bireylerin zaman kavramını yitirip; aşırı ve zorlayıcı bir şekilde oyun oynaması olarak açıklayacağımız oyun bağımlılığı özellikle günümüz genç ve ergenlerini olumsuz bir şekilde etkisi altına almaktadır. Bu noktada bireyin oyun süresince sarf ettiği zaman önemli rol oynamaktadır. Dijital oyun tasarımcıların temel hedefi kişilerin uzun süreli oyun oynamasını sağlamaktır. Bu açıdan oyun geliştiricileri, oyunda sürekli yeni hedefler ve stratejiler belirler ve oyuncu, bu sunulan hedefleri geçmek adına daha fazla çaba sarf etmektedir. Bu durum bireylerin daha uzun süreli oyunda zaman geçirmesine sağlamakla beraber oyunda sarf ettiği zamanın farkına varmamasına neden olmaktadır (Uzunoglu, 2021).

Literatür tartışmaları ışığında lise öğrencilerinden seçilen bir örnek üzerinde yürütülen bu araştırmada; can sıkıntısı düzeyi ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişki ve bu süreçte dijital araç kullanım süresinin aracılık rolü incelenmiştir. Bu çalışmada öncelikle olarak dijital oyun bağımlılığının cinsiyete farklılaştığı belirlenmiştir. Bulgular erkeklerin bağımlılık düzeyinin kız öğrencilere göre daha yüksek olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu sonuçlar, dijital oyun bağımlılığıyla ilgili Türkiye'nin farklı bölgelerinde farklı zamanlarda yürütülen diğer araştırmaların sonuçlarıyla uyumludur (Dursun & Erarslan-Çapan, 2018; Gökbulut, 2020; Gökçearslan & Durakoğlu, 2014; Göldağ, 2018; Güvendi ve diğerleri, 2019; Mustafaoğlu & Yasacı, 2018; Polat & Topal, 2022; Yavuz, 2018; Bingöl & Eker, 2022). Araştırmada ayrıca lise öğrencilerinin cinsiyetinin, can sıkıntısı düzeyi bakımından anlamlı farklılık yaratmadığı tespit edilmiştir. Betimleyici istatistik sonuçları hem kız hem de erkeklerin, can sıkıntısı düzeyi açısından birbirlerine yakın değerlere sahip olduğuna işaret etmektedir. Kadın ve erkek katılımcıların farklı fizyolojik yapıya, bunun yanında benzer duygu ve hislere sahip olduğu bilinmektedir. Bu bilgi temelinde bakıldığında, her iki gruba ait katılımcıların duyguları ve hisleri doğrultusunda davranış geliştirdiği ve can sıkıntısının duygusal bir durum olduğu düşünüldüğünde, kadın ve erkekler arasında benzer sonuçların çıkmasının beklenir bir durum olduğu söylenebilir (Jaradat, 2015). Benzer bulgular literatürdeki bazı çalışmalarda da (Duygun ve diğerleri, 2022) sunulmaktadır.

Öte yandan dijital oyun bağımlılığı; literatürde boş zaman değerlendirme, yalnızlık, depresyon, yeme bozuklukları, otoriter anne baba tutumları, akıllı telefon vb. gibi konularla ilişkilendirilerek çalışılmıştır. Lise öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığı, can sıkıntısı ve boş zaman çerçevesinde yapılan araştırmalar; bireylerin can sıkıntısı duygu durumu yaşadığında dijital oyunlara yöneldiğini gözler önüne sermektedir (Bingöl & Eker, 2022; Lin ve diğerleri, 2016; Zhou, 2010). Yine bu çalışmada can sıkıntısı düzeyinin, dijital araç kullanım süresini pozitif yönde yordadığı bulgulanmıştır. Böylelikle dijital araçların kullanımının, olumsuz bir duygu durumu olan can sıkıntısından uzaklaşmanın bir yolu olarak görülen araştırmalarla (Chen & Leung, 2016; Nichols & Nicki, 2004; Güvendi ve diğerleri, 2019) tutarlıdır.

Araştırmada can sıkıntısı düzeyinin, dijital oyun bağımlılığı üzerindeki etkisini tespit etmek için Yol Analizinden yararlanılmıştır. Elde ettiğimiz bulgular, can sıkıntısı düzeyinin dijital oyun bağımlılığı üzerinde pozitif anlamlı bir etkisine vurgu yapmaktadır. Lise öğrencilerinin can sıkıntısı düzeyi arttıkça, dijital oyun oynama isteği de artmakta, bu durum beraberinde bağımlılığı körüklemektedir. Alan yazında benzer sonuçlara ulaşan araştırmalar (Zhou & Leung, 2014; Bingöl & Eker, 2022; Öz & Üstün, 2022; Yuwono & Virlia, 2022; Zhu ve diğerleri, 2021; Güler & Özmaden, 2023; Kuss & Griffiths, 2012; Keskin & Aral, 2022) bulunmaktadır.

Özellikle dijital oyunların yaşattığı gerçeklik algısı, ödül-ceza sistemi, istenilen hedefe ulaşma ve bu süreçte salgılanan adrenalin oyun bağımlılığı tetiklemektedir. Bunun yanı sıra oyunda belirli seviyelere gelmiş oyunculara verilen rozetler, dijital oyun platformunda statü göstergesi olarak kabul görerek, bireylerin toplumda beğenilme ve onaylanma duygusunu harekete geçirmektedir. Bunun yanı sıra oyun bağımlılığıyla karşı karşıya kalan birey, zamanla gerçek yaşamdan uzaklaşarak oyun dünyasında yeni bir kimlik inşa ederek, bu dünyada aidiyet duygusu oluşturmaktadır. Bu çerçevede reel yaşamda kendine ait bir yer bulamayan birey kendini mutsuz, gergin ve depresif hissederek, toplumdaki kendini soyutlayarak yalnızlaşmaktadır. Toplumdan izole olan birey can sıkıntısını gidermek amacıyla daha fazla oyun oynamakta ve gün geçtikçe bu bireylerin oyunda vakit geçirme süresi artmaktadır. Aynı zamanda oyun

geliştiricilerin bağımlılık yaratacak şekilde oyunları tasarlaması, oyunda yer alan gerçeklik ve hareket algısı ve bireylerin oyunlarda geçirdiği süreyi gün geçtikçe artırmasına neden olarak bağımlılığa yol açmaktadır. Zamanla oyunda geçen zamanı artıran birey gerçek yaşamdan uzaklaşmakta, günlük hayattaki görev ve sorumluluklarını yerine getirememektedir. Özellikle genç yaş grubunu etkisi altına alan oyun bağımlılığı, öğrencilerin okul başarısının düşmesine, derslerde uyku ve odaklanma problemi yaşamalarına neden olmaktadır. Bu bağımlılık durumu özellikle ergenleri, hem fizyolojik hem de ruh sağlığı açısından olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Yine bu araştırmada can sıkıntısının dijital oyun bağımlılığı üzerindeki etkisinde dijital araç kullanımının aracılık rolü ortaya konulmuştur. Bilindiği gibi lise öğrencilerinin can sıkıntısı gibi rahatsızlık verici duygulardan kurtulmak için yöneldiği faaliyetlerden biri dijital oyunlarla geçirilen zamandır. Dijital oyunlar karşısında geçirilen zaman uzadıkça, bağımlılık riski kendini göstermektedir. Bu haliyle can sıkıntısının, dijital oyun bağımlılığı üzerindeki etkisinde, dijital araç kullanım süresinin aracılık rolü ortaya çıkmaktadır.

Teknoloji temelli yaşadığımız çağda yaşamın her alanı dijitalleştirdiği gibi, toplumsal ilişkiler de bu bağlamda şekillenmektedir. Özellikle ergen/ genç olarak değerlendirdiğimiz nesil, bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Geleneksel ilişkilerinden çözüldüğü ve bireyleşmenin hâkim olduğunu süreçte, gençler sosyal ilişkilerden kopmakta, zamanların büyük çoğunluğunu dijital araçları kullanarak geçirmektedir. Bu süreçte toplumsaldan izole olan genç, yalnızlığın getirisi olan can sıkıntısı duygusuyla başa çıkmaya çalışmaktadır. Bireyler yaşadıkları bu olumsuz duygu durumundan kurtulmak amacıyla dijital oyunlara yönelmekte ve zamanla oyun oynama süresini artırmakta ve böylelikle bağımlılığa zemin hazırlanmaktadır. Bu çerçevede lise çağındaki ergenleri dijital oyun bağımlılığı sorunundan kurtarmak adına, öncelikle ailelere ve eğitim kurumlarına büyük bir görev düşmektedir. Gençlerin boş zamanlarını verimli geçirmeleri adına; aile üyeleriyle birlikte etkinlikler yapması, gençlere görev ve sorumluluk verilmesi, eğitim kurumları tarafından gençlere yönelik spor, sanatsal vb. faaliyetlerin daha çok düzenlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun yanı sıra oyun bağımlılığı gelişen bireylere, tedavi edilmeleri adına sağlık birimlerinin desteğine ağırlık verilmeli; lise öğrencileriyle düzenli olarak bağımlılıkla ilgili bilgilendirici toplantılar yapılmalı ve toplumda dijital oyun bağımlılığı riskine karşı bir bilinç oluşturulmalıdır.

Sonuç olarak bu araştırmada lise öğrencileri üzerinde, can sıkıntısının dijital oyun bağımlılığı üzerindeki etkisini ortaya koymak için veriler toplanmıştır. Dijitalleşmenin günden güne değişmesi ve gelişmesi, bu noktada dijital araçların toplum üzerindeki etkisine ölçmeye yönelik araştırmalara olan ihtiyacı artırmaktadır. Gelecekteki araştırmalar, daha geniş bir örneklem üzerinde, toplumun farklı kesimleri üzerinde yürütülebilir. Yine gelecekte dizayn edilecek araştırmalarda, yalnızlığın dijital oyun bağımlılığı üzerindeki etkisinde, can sıkıntısının aracılık rolü inceleme konusu yapılabilir.

Etik Beyan

“Can Sıkıntısı ile Dijital Oyun Bağımlılığı İlişkisinde Kullanım Süresinin Aracılık Rolü: Lise Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu makalenin araştırma kısmı için, “Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Etik Kurulu’nun 19.12.2022 tarih 426780 sayılı kararı” gereğince Etik Kurul Onayı alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2014). *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı* (5. b.). (E. Köroğlu, Çev.) Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Ayas, T., Çakır, Ö., & Horzum, M. B. (2011). Ergenler için bilgisayar bağımlılığı ölçeği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2), 439-448.
- Ayhan, B., & Köseliören, M. (2019). İnternet, Online Oyun ve Bağımlılık. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 6(1), s. 1-30.
- Barbalet, J. M. (1999). Boredom and Social Meaning. *British Journal of Sociology*, 50, s. 631-646. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.1999.00631.x>

- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), s. 1173-1182. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.51.6.1173>
- Baumgartner, H., & Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modelling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161.
- Bingöl, T., & Eker, H. (2022). Ergenlerde Dijital Oyun Bağımlılığının Boş Zaman Can Sıkıntısı Tarafından Yordanması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(1), s. 110-118. <https://doi.org/https://doi.org/10.24315/tred.876441>
- Biricik, Z., & Atik, A. (2021). Gelenekselden Dijitale Değişen Oyun Kavramı ve Çocuklarda Oluşan Dijital Oyun Kültürü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), s. 445-469. <https://doi.org/https://doi.org/10.19145/e-gifder.818532>
- Brissett, D., & Snow, P. R. (1993). Boredom: Where the Future Isn't. *Symbolic Interaction*, 16, s. 237-256. <https://doi.org/https://doi.org/10.1525/si.1993.16.3.237>
- Brown, M. W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. K. A. Long içinde, *Testing structural equation models* (s. 136-162). Sage.
- Chen, C., & Leung, L. (2016). Are you addicted to Candy Crush Saga? An exploratory study linking psychological factors to mobile social game addiction. *Telematics and Informatics*, 33(4). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.11.005>
- Chiu, S.-I., Lee, J.-Z., & Huang, D.-H. (2004). Video game addiction in children and teenagers in Taiwan. *CyberPsychology & Behavior*, 7(5), 571-581. <https://doi.org/10.1089/cpb.2004.7.571>
- Cohen, J. (1992). Statistical Power Analysis. *Current Directions In Psychological Science*, 1(3), s. 98-101.
- Dijital Oyun Raporu. (2020). Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. Mart 19, 2023 tarihinde <https://www.guvenlioyna.org.tr/dosya/jVFeB.pdf> adresinden alındı
- Dursun, A., & Erarslan-Çapan, B. (2018). Digital Game Addiction and Psychological Needs for Teenagers. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 128-140. <https://doi.org/10.17679/inuefd.336272>
- Duygun, S., Turkak, V., Cöhce, E., & Balcı, R. Ç. (2022). Lise Öğrencilerinde Boş Zaman Can Sıkıntısının Sosyal Medya Bağımlılığı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Anatolia Social Research Journal*, 1(1), 106-1119.
- Elpidorou, A. (2018). The bored mind is a guiding mind: toward a regulatory theory of boredom. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 17(3), s. 455-487.
- Fahlman, S. A., Lynn, K. B., & D B Flora, J. D. (2013). Development and validation of the multidimensional state boredom scale. *Assessment*, 20(1), s. 68-85. <https://doi.org/10.1177/107319111421303>
- Gökbulut, B. (2020). Ortaokul öğrencilerinin akran zorbalığı ve dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişki. *Karaelmas Journal of Educational Sciences*, 8(1), 89-100.
- Gökçearsan, Ş., & Durakoğlu, A. (2014). Ortaokul öğrencilerinin bilgisayar oyunu bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 419-435.
- Göldağ, B. (2018). Lise öğrencilerinin dijital oyun bağımlılık düzeylerinin demografik özelliklerine göre incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1287-1315.
- Griffiths, M. D. (1998). Internet addiction: Does it exist? (İ. J. Gackenbach, Dü.) *Psychology and the Internet: Interpersonal and Transpersonal Applications*, s. 61-75.
- Griffiths, M. D., Davies, M. N., & Chappell, D. (2004). Online computer gaming: a comparison of adolescent and adult gamers. *Journal Of Adolescence*, 27(1). <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2003.10.007>
- Güler, H., & Özmaden, M. (2023). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığı farkındalıkları ile serbest zaman tatmin düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *ROL Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1-21. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7577292>
- Güner, H., Okan, N., & Kardaş, S. (2021). Kısa Can Sıkıntısı Eğilimi Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması ve Psikometrik Yönden İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*(53), 326-341. <https://doi.org/10.15285/maruaebd.797235>
- Güvendi, B., Demir, G. T., & Keskin, B. (2019). Ortaokul öğrencilerinde Dijital Oyun Bağımlılığı ve Saldırganlık. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), s. 1194-1217. <https://doi.org/https://doi.org/10.26466/opus.547092>
- Horzum, M. B. (2011). İlköğretim Öğrencilerinin Bilgisayar Oyunu Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 56-68.
- Horzum, M. B., Ayas, T., & Balta, Ö. Ç. (2008). Çocuklar İçin Bilgisayar Oyun Bağımlılığı Ölçeği. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(30), 76-88.
- Iso-Ahola, S. E., & Weissinger, E. (1990). Perceptions of Boredom in Leisure: Conceptualization. *Reliability and Validity of the Leisure Boredom Scale*, 22(1), s. 1-17.
- Jaradat, A.-K. M. (2015). Differences in boredom proneness according to gender and academic achievement. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 6(10), 982-985.
- Karaduman, M., & Acıyan, E. P. (2020). Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Bağlamında Dijital Oyunlar Ve Bağımlılık Üzerine Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1). <https://doi.org/https://doi.org/10.26468/trakyasobed.550935>
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Metodu*. Hacettepe Taş Kitapçılık.
- Karataş, B. (2021). Pandemi Sürecinde Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Dijital Oyun Bağımlılıklarının İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 23(2), 195-207.

- Kavlak, M., Sarılır, A. İ. ve Tönbol, B. (2022). Dijital oyun bağımlılığı yalnızlığı tetikler mi? *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-13. <https://doi.org/10.51119/ereegf.2022.18>
- Keskin, A. D., & Aral, N. (2022). Positive and Negative Aspects of Digital Games from the Perspective of Adolescents. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 12(67), 543-557. <https://doi.org/10.17066/tpdrd.12241172>
- Keskin, R. (2022). Dijital Oyun Bağımlılığı ve Duygusal Zeka. N. Tarhan, & A. T. Ünal (Dü) içinde, *Metaverse ve Dijital Oyun Psikolojisi* (s. 107-117). Der Yayınları.
- Kırış, B. F. (2022). Ergenlik Döneminde Dijital Oyun Kullanımı. N. Tarhan, & A. T. Ünal (Dü) içinde, *Metaverse Dijital Oyun Psikolojisi* (s. 73-92). Der Yayıncılık.
- Kline, R. B., & St, C. (2022). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. The Guilford Press; A Division of Guilford Publications, Inc.
- Kula, A., & Erdem, M. (2005). Öğretimsel bilgisayar oyunlarının temel aritmetik işlem becerisinin geliştirilmesine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(29), s. 127-136.
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2012). Online gaming addiction in children and adolescents: A review of empirical research. *Journal of Behavioral Addictions*, 1(1), 3-22. <https://doi.org/10.1556/JBA.1.2012.1.1>
- Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2009). Development and validation of a game addiction scale for adolescents. *Development and validation of a game addiction scale for adolescents. Media Psychology*, 12(1).
- Leung, L. (2008). Linking Psychological Attributes to Addiction And Improper Use Of The Mobile Phone Among Adolescents In Hong Kong. *Journal of Children and Media*, 2(2), s. 93-113. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/17482790802078565>
- Lin, C. H., Lin, S. L., & Wu, C. P. (2016). The Effect of Parental Monitoring and Leisure Boredom on Adolescents. *Internet Addiction Adolescence*, 44(176), s. 993-1004.
- Liu, C. C., & Chang, I. C. (2016). Model of online game addiction: The role of computer-mediated communication motives. *Telematics and Informatics*, 33(4), 904-915.
- Lo, S. K., Wang, C. C., & Fang, W. (2005). Physical Interpersonal Relationships and Social Anxiety among Online Game Players. *CyberPsychology & Behavior*, 8(1). <https://doi.org/10.1089/cpb.2005.8.15>
- Mikulas, W. L., & Vodanovich, S. J. (1993). The Essence Of Boredom. *The Psychological Record*, 43, s. 3-12.
- Mustafaoğlu, R., & Yasacı, Z. (2018). Dijital oyun oynamanın çocukların ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Bağımlılık Dergisi*, 19(3), 51-58.
- Nichols, L. A., & Nicki, R. (2004). Development of a Psychometrically Sound Internet Addiction Scale: A Preliminary Step. *Psychology of Addictive Behaviors*, 18(4), s. 381-384. <https://doi.org/https://doi.org/10.1037/0893-164X.18.4.381>
- Öz, N. D., & Üstün, F. (2022). Are we Playing Mobile Games Because We are Bored? An Exploratory Study on University Students. *Mediterranean Journal of Sport Science*, 5(3), 636-650. <https://doi.org/10.38021/asbid.1156991>
- Öztürk, E. D., & Coşanay, B. (2020). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Can Sıkıntısı Eğilimleri İle Mobil Telefon Yoksunlukları Arasındaki İlişki. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(70), s. 711-720. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.4128>
- Pekrun, R. (2006). *The Impact of Emotions on Learning and Achievement: Towards a Theory of Cognitive/Motivational Mediators. Applied Psychology*, 41, s. 359-376. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1992.tb00712.x>
- Polat, A., & Topal, M. (2022). Relationship between digital game addiction with body mass index, academic achievement, player types, gaming time: A cross-sectional study. *Journal of Educational Technology & Online Learning*, 5(4), 901-915. <https://doi.org/10.31681/jetol.1156594>
- Rosyida, H. A., Murtia, D. M., Fajarania, E., Adhilagaa, H., & Amaliaa. (2019). The online game addiction, psychology and interpersonal relationship of the engineering students. *Bulletin of Social Informatics Theory and Application*, 3(2), 75-79. <https://doi.org/10.31763/businta.v3i2.88>
- Semerci, Ö. U., & Balcı, E. V. (2020). Lise öğrencilerinde dijital oyun bağımlılığı üzerine bir alan araştırması: Uşak örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(3).
- Soyöz-Semerci, Ö. U., & Balcı, E. V. (2020). Lise Öğrencilerinde Dijital Oyun Bağımlılığı Üzerine Bir Alan Araştırması: Uşak Örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(3), 538-567. <https://doi.org/10.14230/johut869>
- Struk, A. A., Carriere, J. S. A., Cheyne, J. A., & Danckert, J. (2015). A Short Boredom Proneness Scale: Development and Psychometric Properties. *Assessment*, 24(3), 346-359, <https://doi.org/10.1177/107.319.1115609996>
- Şahin, C., & Tuğrul, V. M. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Bilgisayar Oyunu Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi. *Journal of World of Turks*, 4(3).
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed. b.). Pearson Publications.
- Talan, T., & Kalınkara, Y. (2020). Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Oyun Oynama Eğilimlerinin ve Bilgisayar Oyun Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi: Malatya İli Örneği. *Journal Of Instructional Technologies & Teacher Education*, 9(1), s. 1-13.
- Temiz, E., Korkmaz, Ö., & Çakır, R. (2020). Meslek Lisesi Öğrencilerinin Dijital Oyun Bağımlılıklarının, Akıllı Telefon ve Bilgisayar Bağımlılıkları Çerçevesinde İncelenmesi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 5(2).
- Tilburg, W. A., & Igou, E. R. (2016, Oct 6). Boredom begs to differ: Differentiation from other negative emotions. *National Library of Medicine*. <https://doi.org/10.1037/emo0000233>
- Uzunoglu, A. (2021). Dijital Oyun ve Bağımlılık. *Yeni Medya*, 2021(11), s. 116-131.

- Ünlü, D. (2022). Dijital Oyun ve Yeme Alışkanlığı. N. Tarhan (Dü.) içinde, *Metaverse Dijital Oyun Psikolojisi* (A. Ünal Tutgun, Çev., s. 51-59).
- Wan, S. C., & Chiou, W. B. (2016). Why are Adolescents Addicted To Online Gaming? An interview study in Taiwan. *CyberPsychology & Behavior*, 9, 762-766. <https://doi.org/10.1089/cpb.2006.9.762>
- World Health Organization. (2019). ICD-11 for mortality and morbidity statistics. Mart 19, 2023 tarihinde <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/1448597234> adresinden alındı
- Yalçın Irmak, A., & Erdoğan, S. (2015). Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği Türkçe formunun geçerliliği ve güvenilirliği. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 16(1), 10-18. <https://doi.org/10.5455/apd.170337>
- Yalçın Irmak, A., & Erdoğan, S. (2016). Ergen ve Genç Erişkinlerde Dijital Oyun Bağımlılığı: Güncel Bir Bakış. 27(2), s. 128-137.
- Yavuz, O. (2018). Özel yetenekli öğrencilerde internet ve oyun bağımlılığı ile algılanan sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 281-296. <https://doi.org/10.31461/ybpd.475080>
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2014). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Detay.
- Yee, N. (2006). Motivations for playing online games. *Cyberpsychol Behavior*, 9, s. 772-775. <https://doi.org/10.1089/cpb.2006.9.772>
- Yılmaz, V., & İlhan Dalbudak, Z. (2018). Aracı değişken etkisinin incelenmesi: yüksek hızlı tren işletmeciliği üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2). <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2018239946>
- Young, K. S. (2004). Internet Addiction: A New Clinical Phenomenon and Its Consequences. *American Behavioral Scientist*, 48(4), 402-415. <https://doi.org/10.1177/0002764204270278>
- Young, K. S. (2009). Understanding Online Gaming Addiction and Treatment Issues for Adolescents. *The American Journal of Family Therapy*, 37(5), s. 355-372. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/01926180902942191>
- Yuwono, M. R., & Virlia, S. (2022). Leisure Boredom Affects Gaming Disorder on Emerging Adult Smartphone Users. *ANIMA Indonesian Psychological Journal*, 37(1), 1-18. <https://doi.org/10.24123/aipj.v37i1.2324>
- Zhou, S. X. (2010). Gratifications, Loneliness, Leisure Boredom and Self-Esteem as Predictors of SNS-Game Addiction and Usage Pattern Among Chinese College Students. *Master Dissertation*, Presented to the Faculty of Graduate School of The Chinese University of Hong Kong.
- Zhou, S. X., & Leung, L. (2014). Gratification, Loneliness, Leisure Boredom, and Self-Esteem as Predictors of SNS-Game Addiction and Usage Pattern Among Chinese College Students. *International Journal of Cyber Behaviour*, 2(4), 34-48. <https://doi.org/10.4018/ijcbpl.2012100103>
- Zhu, S., Zhuang, Y., Lee, P., Li, J. C.-M., & Wong, P. W. (2021). Leisure and Problem Gaming Behaviours Among Children and Adolescents During School Closures Caused by COVID-19 in Hong Kong: Quantitative Cross-sectional Survey Study. *JMIR Serious Games*, 9(2), e26808. <https://doi.org/10.2196/26808>

EXTENDED ABSTRACT

In this study, which was carried out on a sample selected from high school students in the light of literature discussions; The relationship between the level of boredom and digital game addiction and the mediating role of the duration of digital tool use in this process were examined. In this study, first of all, it was determined that digital game addiction differed by gender. The findings emphasize that the addiction level of boys is higher than that of girls. These results are consistent with the results of other studies on digital game addiction conducted at different times in different regions of Turkey (Dursun & Erarslan-Çapan, 2018; Gökbulut, 2020; Gökçearslan & Durakoğlu, 2014; Göldağ, 2018; Güvendi et al., 2019; Mustafaoğlu & Yasacı, 2018; Polat & Topal, 2022; Yavuz, 2018; Bingöl & Eker, 2022). In the study, it was also determined that the gender of high school students did not make a significant difference in terms of the level of boredom. Descriptive statistical results indicate that both girls and boys have similar values in terms of boredom level. On the other hand, digital game addiction; In the literature, leisure time, loneliness, depression, eating disorders, authoritarian parental attitudes, smartphones etc. have been studied about topics such as Researches on digital game addiction, boredom and leisure time in high school students; reveals that individuals turn to digital games when they experience a state of boredom (Bingöl & Eker, 2022; Lin et al., 2016; Zhou, 2010). Again, in this study, it was found that the level of boredom positively predicted the duration of digital tool use. Thus, the use of digital tools is consistent with research (Chen & Leung, 2016; Nichols & Nicki, 2004; Güvendi et al., 2019) seen as a way to get away from boredom, which is a negative mood. In the research, Path Analysis was used to determine the effect of boredom levels on digital game addiction. Our findings emphasize the positive and significant effect of the level of boredom on digital game addiction. As the boredom level of high school students increases, the desire to play digital games also increases, which also fuels addiction. Studies reaching similar results in the literature (Zhou & Leung, 2014; Bingöl & Eker, 2022; Öz & Üstün, 2022; Yuwono & Virlia, 2022; Zhu et al., 2021; Güler & Özmaden, 2023; Kuss & Griffiths, 2012; Keskin & Aral, 2022). Especially the perception of reality created by digital games, the reward-punishment system, reaching the desired goal and the adrenaline secreted in this process trigger game addiction. In addition, badges given

to players who have reached certain levels in the game are accepted as a status indicator on the digital game platform, activating a sense of appreciation and approval in society. In addition, the individual who is faced with game addiction creates a sense of belonging in this world by building a new identity in the game world by moving away from real life over time. In this framework, the individual who cannot find a place of his own in real life feels unhappy, tense and depressed, isolates himself from society and becomes lonely. The individual who is isolated from society plays more games to relieve his boredom and the time spent by these individuals in the game is increasing day by day. At the same time, game developers' designing games in an addictive way cause addiction by increasing the perception of reality and motion in the game and the time spent by individuals in games day by day. The individual, who increases the time spent in the game over time, moves away from real life and does not fulfil his duties and responsibilities, including his daily duties. Digital game addiction, which especially affects the young age group, causes students to decrease in school success, and to have problems sleeping and focusing on lessons. This state of addiction negatively affects especially adolescents in terms of both physiological and mental health. Again, in this study, the mediating role of digital tool use in the effect of boredom on digital game addiction was revealed. As it is known, one of the activities that high school students tend to get rid of uncomfortable feelings such as boredom is time spent with digital games. The longer the time spent in front of digital games, the greater the risk of addiction. As such, the mediating role of the duration of digital tool use emerges in the effect of boredom on digital game addiction. In this context, to save high school adolescents from this addiction problem, first of all, families and educational institutions have a great responsibility. For young people to spend their empty evaluation activities meaningfully, family members should do activities together, assign duties and responsibilities to young people, and sports, artistic, etc. activities for young people by educational institutions. More regulation of activities is needed. In addition, health units should be given weight to treat individuals who develop game addiction; informative meetings about addiction should be held regularly with high school students and awareness should be created against the risk of digital game addiction in society.

Aytmatov'un Eserlerinde Sovyet Eğitim Sisteminin Üç Hâli: Aydınlanma, İşlevsizleşme ve Mankurtlaştırma

Cevat ÖZYURT¹

Öz

Cengiz Aytmatov, eserlerinde yaşadığı toplumu ve dünyayı bütüncül olarak yansıtan, önemli toplumsal sorunlar ve imkânlar üzerinde farkındalık oluşturan edebiyatçılarıdır. Sovyet döneminde aile, din, ekonomik ilişkiler, kültürel kimlik, insan-doğa ilişkisi gibi toplumsal alanlarda gördüğü imkânları ve sorunları insan unsuruyla ilişkilendirerek, dikkatleri mevcut kurumsal eğitim sisteminin durumu ve hedeflerine çeker. Bu makalede Aytmatov'un eserlerinde Sovyet Dönemi eğitim sisteminin yansımaları bütüncül olarak analiz edilecektir. O, *İlk Öğretmenim* hikâyesinde görüldüğü gibi, bir dönem Sovyet ideolojisi ve eğitim sistemini aydınlanmacı bağlama yerleştirip desteklemiştir. *Beyaz Gemi* romanında ise Sovyet eğitim sistemini bir boş gösteren olarak sunar; okul, romanın önemli konularından biri olmasına rağmen, okuyucu burada nasıl bir eğitim verildiğini bilemez. *Gün Olur Asra Bedel* ve *Cengiz Han'a Küsen Bulut* romanlarında, mankurtlaşma kavramı geliştirilerek, eğitim sisteminin ahlâkî ve kültürel değerler alanında yaptığı yıkıma odaklanılmıştır. Bu tespitler çerçevesinde Aytmatov'un Sovyet eğitim sistemine bakışını pozitif, nötr ve negatif yönelimlerle veya aydınlanma, işlevsizleşme, mankurtlaşma kavramlarıyla açıklanan üç döneme ayırmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, Edebiyat Sosyolojisi, Eğitim Sosyolojisi, Sovyet Döneminde Eğitim, Mankurtlaşma

Three States of the Soviet Education System in Aitmatov's Works: Enlightenment, Dysfunctionalization and Mankurtization

Abstract

Chingiz Aitmatov is one of the literary figures who reflects the society and the world in which he lived holistically in his works. He increases awareness on important social issues and opportunities. By associating the opportunities and issues he encounters in social areas such as family, religion, economic relations, cultural identity, human-nature relations with the human element in the Soviet-era, he draws attention to the status and goals of the current institutional education system. In this article, the reflections of the Soviet-era education system in Aitmatov's works will be analyzed comprehensively. As seen in the story *The First Teacher*, for a period of time, he supported the Soviet ideology and education system by portraying it in an enlightenment context. In the novel *The White Ship*, he presents the Soviet education system as a blank signifier; although the school is one of the principal subjects of the novel, the reader does not know what kind of education is provided there. In the novels *The Day Last More Than a Hundred Years* and *The Cloud* that offended Genghis Khan, the concept of "mankurt" is developed. He also focuses on the destruction of the education system in terms of moral and cultural values. Within the scope of these themes, it is possible to categorize Aitmatov's view of the Soviet education system in three periods that can be characterized as positive, neutral and negative perspectives. Alternatively, his work is shaped by the concepts of enlightenment, dysfunction and Mankurtization.

Keywords: Cengiz Aitmatov, Sociology of Literature, Education in the Soviet Era, Sociology of Education, Mankurtization

Atf İçin / Please Cite As:

Özyurt, C. (2024). Aytmatov'un eserlerinde sovyet eğitim sisteminin üç hâli: Aydınlanma, işlevsizleşme ve mankurtlaştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 646-664. doi:10.33206/mjss.1392118

Geliş Tarihi / Received Date: 16.11.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.12.2023

¹ Prof. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi ve Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ozyurtcevat@gmail.com,

 ORCID ID: 0000-0002-1818-6312

Giriş

Kırgız-Sovyet edebiyatçı Cengiz Aytmatov, eserlerinde yaşadığı çağın ve toplumun temel sorunlarını konu edinerek, okuyucusunu bilinçli bir yaşama sevk etme amacı güder. Ona göre edebiyat, bireysel gelişimin, toplumda ve dünyada olan biteni anlamının, yüksek etik ilkelere bağlı kalmanın (insanlaşmanın) bir aracı olarak eğitici bir işleve sahip olmalıdır. O, 1960'ların ortalarından itibaren kültürel yabancılaşma, kültürel kimlik-insanî değerler dikotomisi, bürokratikleşme, totaliterleşme, merkezî planlama, bencilleşme, ailenin parçalanması, madde bağımlılığı, tüketim kültürü, popüler kültür, mekanikleşme, ekolojik kriz, nükleer tehdit, küresel adaletsizlik, piyasa ekonomisi, yapay zekâ gibi her biri diğlerinden önemli güncel sorunlara odaklanır. Böylece, geleceğin insanî ve demokratik toplumunu inşa edecek kurucu değerleri ortaya çıkarmayı ve yaymayı yazarlık misyonunun eksenine yerleştirir. İnsanî toplumu kurmak için bir ütopyaya veya sihirli formüllere sahip değildir. Eserlerinde okuyucusuna dikte edeceği bir doğrular, dogmalar ve ödevler listesi yer almaz. Bireysel, toplumsal ve evrensel sorunların tespitinde ve bu sorunlara çözüm bulmada okuyucuya rehberlik etmeye çalışır. Geleneği, moderniteyi, siyasî ideolojileri ne fanatik biçimde savunur ne de bunlara karşı radikal reddiyeci bir tutum geliştirir. Ona göre, insanın tarih boyunca doğa ve toplumla kurduğu ilişkiden doğan deneyimini (geleneği) ve bu deneyimin ürünlerini (toplumsal kurumları) ideolojik hayâller (ütopyalar) uğruna reddetmek, yâni insanlaşma tarihini sıfırdan başlatmak büyük krizlere dâvetiye yazmak demektir.

Nesilden nesle aktarılan kültür(ler) ve tarih bilinci, insanlığı büyük krizlere karşı koruyucu kalkanlardır. Bu nedenle Aytmatov'a göre eğitimin asıl amacı, geçmişin bilgisi ile modern bilginin, yerel bilgi ile evrensel bilginin uyumlu hâle getirilmesi olmalıdır. O, hem evrenseli reddeden yerellik anlayışını hem de yereli reddeden evrensellik anlayışını yanlış bulur. Kültürel kimliğe her yönelim faşizm olmadığı gibi, her evrensellik söylemi de faşizmden veya totalitarizmden arınmış değildir. Toplumlar dışarıya açık olarak kendi kültürünü korumalı, tarih bilinci sağlıklı bir değişime ve gelişmeye rehberlik edecek enerji ve dinamizme sahip olmalıdır (Aytmatov, 2019e: 17, 34, 52, 62; Aytmatov and Jaggi, 1990: 197). Modern dünyadaki ve özellikle Sovyetler Birliği'ndeki eğitim sistemini çıkarıcı, gelecek odaklı ve ideolojik bulan Aytmatov, kurumsal eğitimde ihmal edilmiş olan öz kültürün ve insanî değerlerin öğretilmesinde aile içi eğitimin önemini *Beyaz Gemi*, *Gün Olur Asra Bedel* ve *Cengiz Han'a Küsen Bulut* eserlerinde göstermeye çalışmıştır. Yazar bu üç eserde ailenin yeni kuşakları ideolojik saldırılardan koruma yükümlülüğüne ve imkânına dikkat çeker (Aytmatov ve Şahanov, 1998: 137).

Yukarıda genel çerçevesini çizdiğimiz Aytmatov'un eğitim paradigması, onun yazım serüveninin belli aşamasında ortaya çıkar ve giderek olgunlaşarak detayları daha belirgin hâle gelir. Eğitim konusunu kapsamlı biçimde ilk defa ele aldığı *İlk Öğretmenim* hikâyesinde Sovyet eğitim ideolojisini onaylayan bir bakış açısı hâkimdir (Aytmatov and Jaggi, 1990: 197). 1966'da yayınlanan *Elveda Gülsarı* romanında Sovyet eğitim sistemine yönelik eleştirilerinin ilk örneklerini buluruz. 1970'te yayınlanan *Beyaz Gemi*'de ilkökul çağındaki çocuk, değerler eğitimini okuldan değil dedesinden alır ve kültürel kimliğiyle ilgili her şeyi dedesinden öğrenir (Özyurt, 2022). Burada okulun insanlaşmanın, olgunlaşmanın ve ahlâkî gelişimin bir aracı değil, çocuğun sıradan/gündelik bir etkinliği olarak verilmesi dikkat çekicidir. Ancak doğrudan bir okul eleştirisi yoktur. *Gün olur Asra Bedel* ve *Cengiz Han'a Küsen Bulut* romanlarında ise Sovyet eğitim sistemi —özellikle de tarım emekçilerinin ve kırsal kesimde çalışanların çocuklarının gittiği yatılı okullar— daha açık biçimde eleştiri konusu edilir: Totaliter sistemin ideolojik bir aygıtı olan okul, kültürleri ve insanlığı tahrip eden mankurtlar yetiştirmektedir.

Modern toplumlarda kurumsallaşmış genel eğitim, devletlerin tekelinde yürütülür (Gellner, 1992: 71-2; Özyurt, 2017: vi, 5). Sosyalleşmenin ve meşrulaştırmanın en yaygın kurumu olan okulun birincil amacı, Pierre Bourdieu'e göre (2015: 144), toplumun yeniden üretimini sağlamaktır. Devletin kurumsal eğitim tekeline sahip olması, onun “yapay kültür”ü yayma kapasitesini artırır (Bourdieu, 2015: 195). Bu kapasiteyi hem ulus-devletler hem de sosyalist devletler başarılı biçimde kullanmak istemişlerdir. Kurumsal eğitim aracılığıyla yeniden üretim, Bourdieu literatüründe öncelikle sosyal tabakaların yeniden üretimi anlamına gelirken, Louis Althusser analizini daha çok kapitalist toplumların bütüncül bir yapı olarak varlığını nasıl devam ettirdiğini anlamaya yönelmiştir. Düşünce tarihi içinde hem Bourdieu hem de Althusser “yeni Marksistler” kategorisinde değerlendirilir. Onlar, kapitalist toplum çözümlerine katkı sunmuş olsalar da yirminci yüzyıl reel sosyalizmini analiz konusu etmemişlerdir. Hattâ Althusser'in reel sosyalizme yönelik analizleri istihza ile karşılaşması dikkat çeker. Ona göre, sosyalist ülkelerin, insan özgürlüklerini baskılayan ve her şeyi kontrol/gözetim altında tutan bir toplum olduğu imajı, bir “siyasal-bilimsel kurgu”dur (Althusser, 2003: 84).

Yine de biz Althusser'in kapitalist toplum için geliştirdiği çözümlemenin sosyalist toplumlara uyarlanabilir olduğunu görürüz. Althusser, devletlerin varlığını "baskı aygıtı" (hükümet) ve "ideolojik aygıtlar" (kilise, parti, sendika, aile, okul, medya, vb.) aracılığıyla yürüttüğünü belirtir. Devletin baskı aygıtı olan hükümet kamu alanında bulunur, devletin ideolojik aygıtlarının çoğu ise özeldir (Althusser, 2003: 169). Devletler, özel alandaki ideolojik aygıtlar üzerindeki etkisini "hafifletilmiş, gizlenmiş, simgeselleşmiş" baskı kullanarak devam ettirmektedir. Bu durumda ideoloji, devletin dolaylı/örtülü baskı (Bourdieu'nün ifadesiyle sembolik şiddet) kullandığı alanı oluşturur. Devlet dinî kurumlar, eğitim kurumları, toplumsal dışlama ve ödüllendirme mekanizmaları gibi "uygun yöntemlerle, yalnız kendi çobanlarını değil, sürülerini de yola getirir" (Althusser, 2003: 170). Aytmatov, Althusser'in kuramının ötesinde bir şeyler söyler okuyucuya. Aytmatov'un tespitlerini Althusser'in terminolojisine dönüştürsek; okuyucu, ailenin ve dinin eğitim alanındaki rolünün azaltıldığı, okulların devletin ideolojik aygıtı hâline getirildiği, devletin ise tekkelci siyasi parti ile özdeşleştiği totaliter sistemlerde devletin baskı aygıtı ile devletin ideolojik aygıtı arasında hiçbir fark kalmadığını görürüz.

Bourdieu'ye göre devlet, sadece egemen sınıfın kendi çıkarlarını koruduğu bir üst yapı olarak değil "toplumsal dünyayı belli yapılara göre teşekkül ettiren bir mercîdir". Devlet hem toplumsal düzeni hem de bireylerin düşüncelerini yapılandırır. Devlet toplumun üstünde değildir, aksine "toplumsal dünyaya nakşolmuş"tur (Bourdieu, 1995: 223-4). Toplumsal olan her şeyin devlet tarafından planlandığını ve güdümlendiğini savunan bu anlayışın, bireyler, gruplar, topluluklar, sivil toplum kuruluşları gibi unsurların toplumsal özne olma imkânını yok sayması ilginçtir (Koch, 2022: 3).

Althusser ve Bourdieu'nün mevcut eğitim-devlet ilişkisini analizleri, okuyucuyu yapısal unsurlar hakkında mâlûmât sahibi kılar. Ancak her iki eleştiri de negatif niteliklidir, yani sadece neyin yanlış olduğunu gösterir. Bu durum, ne yapılması gerektiği konusunda bir fikir vermedikleri için, okuyucuyu ya Althusser'de olduğu gibi umutsuzluğa ya da Bourdieu'de olduğu gibi bilmişliğe yönlendirir.

Ivan Illich (2013: 23), modernitede okulların iki özelliğine dikkat çeker: Birincisi, okulun yoksul insanlar için bir "kurtuluş vaadi" sunmasıdır. İkincisi ise okulun meşrû hayatın sınırlarını çiziyor olmasıdır. Devletin, kendi geleceklerini düşünmeyen vatandaşlara gerektiğinde zor kullanarak okullaşmayı sağlaması, bireylerin eğitim konusunda devletten bağımsız olarak herhangi bir eylemde bulunmasını sakıncalı hâle getirir (Illich, 2013: 15, 21, 23). Okulların yoksullar için vaat ettiği kurtuluşu getiremediğini, dahası okulların insan yeteneklerini sığlaştırdığını gözlemleyen Illich, "okulsuz toplum" çağrısı yaparak alternatif eğitim imkânı arayışında bulunur. Aytmatov da, Sovyet eğitim sisteminin ailesine ve kültürüne yabancılaşan bireyler yetiştirdiğini gördüğünde, aile içi eğitimin ve sözlü kültür aracılığıyla eğitimin imkânlarını aramaya başlamıştır.

İlk Öğretmenim: Aydınlanma Olarak Eğitim

Aytmatov'un 1962 yılında yayınlanan *İlk Öğretmenim* hikâyesi, Sovyet Kırgızistan'ında eğitim aracılığıyla yeni insanı ve yeni toplumu kurmanın anlatısıdır. Hikâye Sovyet yönetiminin kuruluş sürecinde Talas'a bağlı Kurkuru köyündeki çocukların modern eğitim kurumlarıyla ilk tanışmalarını konu edinir. Parti Gençlik Kolu (komsomol) üyesi Düyşen, 1923 yılında köy okulunu kurmak ve öğretmenlik yapmak için görevlendirilmiştir. Her şey, üzerinde eski bir asker parkası olan Düyşen'in elinde parti buyruğuyla bu köye varmasıyla başlar. Uzun yıllar süren iç savaşlarda asker olarak görev yapan genç parti üyesi, herhangi bir pedagojik formasyona sahip değildir; okuma-yazmayı askerde öğrenmiştir. Uzun boylu, iri kemikli ve sert bakışlı Düyşen, okulun kuruluş sürecinde köylülerden talep ettiği yardımı elde edemez. Köylülerle kurmaya çalıştığı diyalog başarılı olamayınca, ancak Parti'nin soğuk buyruğunu sert biçimde okuyarak köylüleri çocuklarını okula göndermeye iknâ edebilir. Köylüler böylece yeni düzende çocukların asıl vesayetinin kendilerine değil sosyalist devlete ait olduğunu öğrenmiş olur.

Aytmatov'un *İlk Öğretmenim* hikâyesi, devrim mitolojisi oluşturan edebî metinler arasında yer alır. Sovyet toplumunun kuruluş sürecinde Komsomol üyesi gençler, imkânsızlıklar içinde büyük özverilerde bulunarak birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da mucizeler yaratmıştır. Hikâyedeki Düyşen öğretmen de bu mucizeleri yaratan idealist efsanevî kahramanlardan biridir: Köyde terk edilmiş bir tavlayı onarıp okula dönüştürmüştür. Okula benzer yanı olmasa da Düyşen buraya okul adını verir, çocukları burada okutur. Devrimci gençlerin başına buyruk olduğu ve her aklına geleni yaptığı (Aytmatov, 2021: 11), kararlılık ve fedakârlıkla yeni toplumu inşa ettiği bir dönemdir bu.

Devrimci Düyşen, yaşam döngüleri içinde okulun yeri olmayan köylülere değişen eğitim paradigması hakkında çok az şey söyleyebilir. Köylüler, "Eskiden çocukları hocalar okuturdu" diye itiraz ettiğinde o,

zamanın diliyle cevap verir; eskinin dinî eğitimi yerini seküler eğitime bırakmıştır (Aytmatov, 2021: 20). Artık okulun ve eğitimin masraflarını devlet karşıladığı için, sadece zengin çocuklarının okuma imkânı bulduğu günler gerilerde kalmıştır: Okul, parasız olduğu gibi zorunlu hâle gelmiştir.

Köyde inatçılığıyla bilinen Satımkul, diğer köylülerin düşüncelerine de tercümanlık eder: “Eski çağlardan beri köylüyüz biz; çapamızla çalışır, karnımızı doyururuz. Çocuklarımız da aynı işle geçineceklerine göre okul onların neyine. Okumak bizim gibi halkın değil, bizi yöneteceklerin işine yarar”. O, sert devrimci eylemlerden kendini savunmak için kıvrak zekâsıyla devrimci ilkeleri hatırlatır. “İstemezsek zorla mı okutacaksınız yoksa. Geçti o dönemler, ağam. Özgürüz şimdi, istediğimiz gibi yaşıyoruz.” diyerek devrimin özgürlük ideali ile eğitimin ebeveynlerin rızasına gerek duyulmayacak biçimde zorunlu olması arasındaki çelişkiye dikkat çekmek istediğinde, Sosyalist devletin sert yüzüyle karşılaşır. Köylüler, her şeyini sınıflı toplumu sona erdiren Sovyet devrimine borçludur, öyleyse özgürlük söylemleriyle devrimci hedeflere ulaşma çabalarının önünde engel olmaya cüret göstermemelidirler:

“Düşen’in kan beynine sıçramıştı. Titreyen parmaklarıyla kaputunun kopçalarını yirtarçasına açtı, cebinin cebinden dörde katlanmış bir kâğıt çıkardı. Sonra kâğıdı açarak başının üstüne kaldırdı. Demek, çocuklarımızın okula gönderileceğini bildiren, Sovyet yönetiminin mührünü taşıyan şu kâğıda karşı çıkıyorsunuz, öyle mi? Toprağı, suyu, özgürlüğü kim verdi size? Sovyet yasalarına karşı koyacak varsa çıksın ortaya’... Herkes başını önüne eğmişti” (Aytmatov, 2021: 21).

Sovyet devletin veya Düşen’in sertliği, sadece çocukların değil, köylülerin de vesayet altında olduğunu göstermektedir. Düşen’e göre, köylüler, kendileri için doğru olanın ne olduğunu, insanca yaşamının ne anlama geldiğini bilemeyen karanlıkta bırakılmış câhil insanlardır: “Bizler yoksul insanlarız, bizi hep küçük görmüşler. Bugüne değin karanlıkta yaşamışız. Ama şimdi Sovyet yönetimi ışığı görmemizi istiyor, okumayı yazmayı öğrenmemizi istiyor” (Aytmatov, 2021: 21-2). Eğitim sorunu ilerici-gerici dikotomisi ekseninde ortaya konulduğunda, Düşen’in sesi tarihsel gerçekliği ve zamanın ruhunu yansıtan üst bir sese dönüşür. Diyaloga gerek duyulmaz. Köylüler değişim talebinde bulunan devrimci özneler değil, devrimci kadro tarafından gerekirse zorla oradan kurtarılmalı gereken cehâlet bataklığının kurbanları durumundadır.

Nihayetinde köylüler okulun kuruluşuna yardım etmeye iknâ olmaz, ancak çocuklarını okula göndermelerini isteyen Sovyet buyruğunu çaresizce kabûl ederler. Düşen’in elindeki mühürlü kâğıt, çocukları okula çağırırken tek dayanağıdır (Aytmatov, 2021: 22-4). Köylülerden en büyük direnci, Altınay’ın yengesi gösterir. Anne ve babası öldüğü için Altınay amcasının evinde yaşamaktadır. Yenge, Düşen’e sert çıkıp, “Senin yasalarla işim yok benim. Burada benim yasalarım geçer” dese de; amcası, Altınay’ın okula gitmesine râzı olur ve karısını susturur (Aytmatov, 2021: 30). On dört yaşındaki Altınay’ın ev işlerine yardım etmek yerine vaktini okulda geçirmesi yengenin aklının kabûl edeceği bir şey değildir. Yengenin görünürdeki bu suskunluğu, birkaç ay sonra Altınay için bir trajedi doğuracaktır.

Sovyet eğitim sistemi köylülere beklenen özgürlüğü getirmese de çocuklar ve yeni kuşaklar kendilerini, aile baskısından, yerel ve geleneksel sınırlamalardan özgürleşmiş hisseder. Altınay da okulun kendisi için gelecek mutlulukların kapısını açacağını düşünmeye başlamıştır (Aytmatov, 2021: 26-7). Sovyet rejimi ile çocuklar arasında bağ oluşturan okul, hem rejimin hem de çocukların geleceğinin güvencesi demektir (Aytmatov, 2021: 46). Kurkuru köyünde eğitim süreci alenacele ve imkânsızlıklar içinde başlar, ancak ne çocuklar ne de öğretmen Düşen bu durumu sorun edinmez. Çocuklar ileride geniş pencereleri olan büyük bir okul binâsında eğitim imkânı bulacakları inancıyla (Aytmatov, 2021: 32), Düşen’in derme çatma okulunda eğitim görmekten mutludur. Altınay, okulun ilk gününü şöyle tasvir eder:

“Okula gidişimizin birinci günü öğretmen bizî yere serilmiş safların üzerine oturttu, elimize birer defter, birer kalem birer de tahta tutuşturdu. Yazarken kolaylık olsun diye tahtaları dizlerimizin üzerine koyun’ [dedi]. Sonra duvara çakılmış bir resmi, bir Rus’un resmini gösterdi. ‘Bu, Lenin’dir!’ dedi... [Lenin’in] yumuşak yüreğimizi ısıtan bakışları; ‘Çocuklar, bilerseniz sizleri ne aydınlık günler bekliyor’ der gibiydi. O sessiz ders saatlerinde onun gerçekten beni düşündüğünü kurardım” (Aytmatov, 2021: 31).

İlk Öğretmenim hikâyesinde iki anlatıcı vardır. Birincisi, Altınay’dır. İkinci anlatıcı ise Kurkuru köyünde Düşen’in öğretmenliği bıraktığı ve yeni okul yapıldığı zamanlarda okumuş olan ressamdır. Altınay, Düşen öğretmen efsanesinin birincil kaynağıdır; ressam ise duyularını aktarır. Altınay’ın anlattıklarına göre ne Kurkuru köyündeki okul bir okula benzemekte ne de Düşen öğretmen bir öğretmene benzemektedir. Düşen’in elinde ne bir ders kitabı ne de bir alfabe bulunmaktadır, kendi okuması da pek akıcı değildir. Ama Düşen, fedakârlığıyla köyde mucize niteliğinde büyük bir iş başarmış; sezgiyle verdiği

derslerle, “yedi göbekten ataları bilgisiz olan” ve hiç köylerinden çıkmamış Kırgız çocuklara “yeni bir dünya”nın kapılarını açmıştır (Aytmatov, 2021: 32). Burada geleneksel toplumdan modern topluma veya parçalı toplumdan bütünlük topluma geçişte okulun sosyalleştirici rolünün ön plana çıkarıldığı görülür. Yerel ve tarihsel olanı dışlamak, yeni ve bütünlük olmuş olanı idealleştirmek okulun ana işlevleri arasındadır.

Düşen'in kapılarını açtığı yeni dünyada Lenin, çocuklara anne ve babalarından daha yakındır. Düşen, Lenin'den bahsederken bir efsane kahramanından bahseder gibi heyecanlanır. Kırgız çocukları ise hayattaki yeni rehberlerini bulmuş gibi hisseder. “Alfabeyi az buçuk sökmeye başlayınca ‘ana’, ‘baba’ yazmadan önce ‘Lenin’ yazmayı öğrendik. ‘Ağa’, ‘ırgat’, ‘Sovyetler’ kelimeleri bizim siyasal kavramlarımızın tümüydü”. ‘Devrim’ kelimesi ve devrimci mücadele öncelikle öğrenilmesi gereken şeyler arasında yer alır. Bu arada siyasal sosyalleşmenin bir gereği olarak devrim karşıtlarının kimler olduğu ve neden devrime karşı oldukları da anlatılarak, çocuklara sınıfsal devrimci bilinç kazandırılır (Aytmatov, 2021: 33). Düşen, öğrencileri için özellikle de Altınay için tek bilgi kaynağı ve bilgi otoritesidir: “Öğretmenimin söylediği her söz, yazdığı her harf kutsal şeylermiş gibi hemen zihnimde yer ederdi... Benim için yeryüzünde Düşen'den daha akıllı, daha bilgili insan yoktu” (Aytmatov, 2021: 34).

Elbette Lenin'in yeri başkadır. Çocukların tanklık ettiği yenilikler Lenin sayesinde gerçekleşebilmektedir. Lenin öldüğünde Düşen öğretmen ve öğrenciler saygı duruşuyla onu anarlar. Altınay duvardaki Lenin resminin öğrencilere baktığını ve “Çocuklar, bilerseniz, ne aydınlık günler bekliyor sizi” dediğini hisseder (Aytmatov, 2021: 39).

Düşen'in okulu çocuklara (özellikle de kız çocuklarına) özgürlük getirir. Okuyan kızlar küçük yaşta evlenmeme, bir adamın ikinci veya üçüncü karısı olmama konusunda bilinçlenmektedir. Ancak devrim, kırsal alanlarda hâlâ var olan “kara ruhlu” insanların kalıntılarıyla uğraşmak zorundadır. Altınay'ın yengesi de bu kara ruhlu insanlardan biridir. Yenge, Altınay'ı dağlarda hayvancılık yapan feodal dönemin son kalıntılarından olan bir akrabasına verir. Ağzı daima içki kokan, kırmızı yüzlü ve kütük gibi iri olan bu adam tam bir kötülük sembolüdür (Aytmatov, 2021: 50). Bir gün yakınlarıyla birlikte okulu basıp, Altınay'ı kaçıtır. Karşı koymak isteyen Düşen'i döverler ve kolunu kırarlar. Altınay on beş yaşında ruhsuz bir feodal beyin ikinci karısı olmuştur (Aytmatov, 2021: 50). Düşen'in ilçeye gidip oradan kolluk kuvvetleriyle dönmesi üç gün alır. Devrimci öğretmen Altınay'ı kirletilmekten kurtaramamıştır, ancak dağlardaki Kırgız çadırında bir ömür boyu kaderine küskün yaşamasının önüne geçebilmiştir.

Düşen, yanındaki kolluk kuvvetleriyle birlikte kırmızı yüzlü feodalizm kalıntısı adamın çadırına vardığında, bir çağ sona erer. “Düşen'in başı sargılar içindeydi, bir kolu askıya alınmıştı. Çadıra yaklaşınca atından atladı, kapıyı bir tekmede kırarak kırmızı suratlının üstündeki örtüleri fırlatıp attı. ‘Kalk’ diye bağırdı. ‘Namussuz herif! Çekeceklerin var elimden! Hadi düş yola... Onu körpe bir ot çiğner gibi ezdiğini sanıyorsan yanıyorsun. Senin çağın çoktan geçti, şimdi onunkisi başlıyor” (Aytmatov, 2021: 61). Altınay, Sovyet coğrafyasında feodal beylerin köleleştirmeye çalıştığı son kadının kendisi olduğu düşünür. Onun kaderinin değişmesi, Kırgız kadınlarının kaderinin değişmesi demektir.

“Kuma! Bu sözcükten tiksiniyorum. Hangi karanlık çağda, kim düşünmüştü bu iğrenç sözcük? Rubuyla, gövdesiyle köle olan ikinci kadının durumundan daha aşağılık ne olabilirdi. Ey mutsuz kadınlar! Ey, insanlık onurunu yitirmiş, aşağılanmış, sefilce yaşamış kadınların ruhları, kalkın mezarınızdan! Kalkın ey acı çekmiş zavallılar, o çağların karanlığı sizinle birlikte silkinsin! Yazgısı sizinle aynı olan son kuma söylüyor bunu” (Aytmatov, 2021: 59).

Yaşanan olaylar Altınay'ın köyde okumasını imkânsızlaştırmıştır. Düşen öğretmen yetkililerle irtibata geçerek onu okumak için büyük kente gönderir. Köylüler de okulun ve Düşen öğretmenin kendilerinin ve çocuklarının geleceği için bir imkân oluşturduğunu nihâyet anlamışlardır. Aytmatov köylülerin değişen düşüncelerine okulun açılmasına en fazla itirazda bulunmuş olan inatçı Satımkul'un ağzından aktarır: Satımkul, “Hadi, yolun açık olsun kızım. Çekinmeden git. Düşen öğretmenin öğütlerini tutarsan aradığını bulursun. Biraz geç oldu ama eğriyi doğruyu biz de anlamaya başladık” sözleriyle uğurlar Altınay'ı (Aytmatov, 2021: 64).

On beş yaşında ilkokul birinci sınıf öğrencisi olan Altınay, o güne kadar yaşadığı köyden eğitime devam etmek için ayrılır. O zamana kadar birbirlerine karşı çelişkili duygular beslemiş olan ancak bu duyguları bastıran iki gencin ayrılık vakti gelmiştir. Ayrılırken Düşen duygularını ortaya koysa da, devrimci idealizmin sesi burada da hâkimdir: “Altınay, seni yanımdan hiç ayırmak istemezdim ama biliyorum, hakkım yok buna. Okumalısın sen. Benim fazla okumuşluğum yok. En iyisi, buradan gitmen” (Aytmatov, 2021: 64-5). Gençler, bencil duygularla değil toplumsal ideallerle hareket etmektedir. Aşk veya adı her ne

ise o duygular, devrimci ve toplumcu idealler için bastırılmakta veya ötelenmektedir. Altınay, mutluluğu, ilk öğretmeninin ifade ettiği gibi aşkta değil “bilim yolunda” yolunda bulacaktır (Aytmatov, 2021: 53). O, bir felsefe profesörü, başarılı bir bilim kadını olmasına rağmen, eğitim sürecinin onu Düşen’den ayırdığını düşündüğünde içinde hep bir burukluk hissederek (İbraimov, 2018: 61).

Altınay, Düşen’in anlattığı büyük şehirlerde geniş pencerele okullarda okur. İşçi üniversitesini bitirir ve bilimsel çalışmalar için Moskova’ya gider. Düşen öğretmene verdiği sözü hatırlayarak öğrenim yılları boyunca karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelir (Aytmatov, 2021: 66). Oradaki anıları iyi olmadığı için köyle ilişkisini tamamen keser (Aytmatov, 2021: 72). Düşen öğretmeni ise unutamaz. Yıllar sonra ona bir mektup yazar ve cevap alamaz. Düşen öğretmen II. Dünya Savaşı’na katılınca, Altınay onun izini kaybeder ve başka biriyle evlenir. Louis Aragon’un “dünyanın en güzel aşk hikâyesi” olarak adlandırdığı *Cemile*’nin yazarı Aytmatov, *İlk Öğretmenim* eserinin arka planında da platonik bir aşk hikâyesi anlatmıştır.

Aytmatov, *İlk Öğretmenim* hikâyesini sosyalist gerçekçi bir edebiyat anlayışıyla kaleme almıştır. Devrimci ilkeleri, devrimcileri, devrim pratiklerini idealleştirerek anlatmıştır. Düşen’in Kurkuru köyünde kurduğu okul çocuklar için bir mucize gerçeķleřtirmiřtir. En önemli mucize Kurkuru köylülerinin gurur duyduğu Profesör Altınay’ın başarılı eğitim hikâyesidir. Bu mucizelerin değerinin bilinmemesi ve köylülerin Düşen öğretmene vefa borçlu olduklarını unutmuş olmaları, hikâyenin ana konusunu oluşturur (İbraimov, 2018: 63).

Yazarın amacı, Düşen öğretmenin hikâyesini kurucu bir Sovyet efsanesine dönüştürmektir. Bu köyde doğmuş ve okumuş olan sonraki kuşaklardan olan hikâyenin ikinci anlatıcısı ressam, Düşen’in okulundan tarihin sayfalarına gömülmüş bir efsane gibi bahseder:

“Anlatılanlara göre bu tepede bir zamanlar bir okul varmuş. Bir izini bile görmedik bu okulun. Çocukluğumda birçok kez yakıntısını bulmak için sağı solu bir hayli dolaşmuştum, ama elime bir şey geçmemişti. Sonraları çiplak bir tepenin Düşen’in Okulu adını alması bana tuhaf görünmeye başladı...” (Aytmatov, 2021: 11).

Ressam, Düşen’in Okulu olarak anılan tepede iki büyük kavak ağacını hatırlar. Bu kavakları Düşen Öğretmen ile Altınay birlikte dikmişlerdir. “Kurkuru’ya hangi yönden yaklaşırsanız yaklaşın, yükseğe dikilmiş iki deniz feneri gibi önce bu kavakları görürsünüz” (Aytmatov, 2021: 8). Kurkuru köyünün çocukları, bu kavaklara tırmanıp dünyanın ne kadar büyük olduğunu anladıklarında başları döner. Onların bu yeni dünyada gördükleri huzur ve aydınlıktır:

“[B]üyüklü bir değnekle dokunmuşçasına, önümüzde şaşırtıcı bir sessizlik ve ışık dünyası açıldı... Rüzgârın yerel olmayan sesine kulak kabarttırdık, yapraklar ağız birliği etmişçasına, mavi ufuklarda gizlenmiş diş ülkeleri üzerine gizli gizli fışuldaşırlarda esen yellere karşı... Uzak ülkeleri gözümün önüne getirmeye çalışırdım” (Aytmatov, 2021: 10).

Ressam, son resminde Düşen’in Okulu denilen tepeyi tüm hakikâtiyle yansıtabilmenin sorumluluğuyla, heyecanlı ve huzursuzdur. Düşen öğretmen ve Altınay’ın diktiği iki kavak ötelere, uygarlığı, modernliği ve evrenselliği imgeler. Bu resimde mutlaka olması gereken detay tepedeki iki kavağın dikiliş anı olsa gerek. O ânı, Altınay şöyle anlatmıştır:

“... ‘Seninle iyi bir iş yapacağız, Altınay. Bu iki kavak fidanını senin için getirdim. Hadi, birlikte dikelim onları. Bu fidanlar boy attıkça sen de büyüyüp serpileceksin, sonunda iyi bir insan olacaksın. Duygulu, akıllı bir kızısın. Senin değerli bir bilgün olacağına inanıyorum... Benim ışık sağan yıldızım; dilerim, mutluluğun bilim yolunda olur...’ Düşen’in duygularının coşkunluğu, yüceliği o anda beni o denli etkilemişti ki... Ona dıyduğum hayranlıktan yüzüne bakamaz olmuştum. Yüzündeki iç açıcı aydınlığı, bakışlarındaki yumuşaklığı yeni görmüş gibiydim” (Aytmatov, 2021: 53).

Aytmatov’un Düşen’in okuluyla ilgili betimlemeleri hem olumlu hem de olumsuzdur. Köyün ilk komünisti ve ilk öğretmeni altın kalpli Düşen, büyük fedakârlıklar yaparak çocukları okutmuş ve o çocuklar arasından felsefe profesörü Altınay gibi köylülerin gurur duydukları önemli insanlar çıkmış olmasına rağmen Düşen köylülerden gerekli saygıyı görmemiştir. Dahası Düşen’in öğrencilerinden bazıları okul anılarından söz ederken öğretmenlerini alaya alırlar. Altınay bu olumsuz tabloyu köye yapılan yeni bir okul binâsının açılışına gittiğinde görüp çok üzülür. Okulun açılışına Düşen öğretmenin dâvet edilmemiş olması büyük bir vefasızlıktır. Altınay bu yeni okula Düşen’in Okulu adının verilmesi için çalışacak ve böylece kendi vefa borcunu ödeyecektir. Ancak devrimci öncülere toplumun vefasızlığı sadece Kurkuru köyündeki bu örnekle sınırlı kalmayıp, bir salgın gibi Sovyet coğrafyasına yayılmıştır. “Bu olay tek değil, bunun gibi birçoklarını gördüm... Lenin’in değer verdiği gibi sadece insanlar âleminin bireyine değer

vermeyi ne zaman unuttuk. Çok şükür şimdi bunları ikiyüzlülük etmeden, açık yüreklilikle söyleyebiliyoruz. Hiç olmazsa böylece Lenin'e biraz yakınlaştık" (Aytmatov, 2021: 74).

Altınay'ın ağzından ortaya konulan Lenin dönemi (kurucu değerler), Stalin dönemi (kurucu değerlerden uzaklaşma), Stalin sonrası dönem (Lenin'e ve kurucu değerlere dönüş) biçimindeki üçlü dönemselleştirme Aytmatov'un 1960'lardan itibaren yazdığı eserlerde oluşturmaya çalıştığı hâkim tarih algısıdır. Böylece yazar, hem Stalin döneminde sertleşen dil ve kültür politikalarının yıkıcı etkilerine dikkat çekmiş (Aytmatov and Jaggi, 1990: 198) hem de Sovyet sisteminde eleştiri konusu ettiği yanlış uygulamaları Stalin dönemine yerleştirip mevcut Sovyet yöneticilerini doğrudan eleştirmeyerek sistemin gazabını üzerine çekmeme gibi ihtiyatlı bir yolu tercih etmiştir.

Beyaz Gemi: Eğitimin İşlevsizleşmesi

Aytmatov'un Sovyet kültür ve eğitim politikasını yönelik eleştirel tutumu *Elveda Gülsarı* (1966) ile başlar. Dinî inançların zayıflaması, Kırgız keçe çadırcılığı gibi geleneksel zanaatların kaybolması gibi birkaç kültürel konuya değinen yazar, bu eserde Sovyet sisteminin edebiyat aracılığıyla yapılan eleştirilere karşı duyarlılıklarını test eder. Eğitim konusundaki endişelerini yıllık bakıcısı Tanabay'ın ağzından dile getirir. Bir zamanların komsomol üyesi ve ateşli devrimcisi Tanabay, halkın maddî yaşam koşullarını iyileştirme yönündeki vaatlerin yıllar sonra gerçekleşmemiş olmasına ve yeni oluşan bürokratik sınıfın halk üzerinde kurduğu tahakküme öfkeli. Üstelik eğitim sistemine ve gençliğin tutumuna baktığında gelecekte de iyileşme umutları görememektedir. Sovyet okullarında verilen ideolojik eğitim, ahlâki değerlerden yoksun, pragmatik ve tek tip insan yetiştirmektedir. Sloganlarla monotonlaştırılmış okul şarkıları, çocuklara hiçbir neşe vermemektedir (Aytmatov, 2019b: 116).

Tanabay, okul çocuklarının ağzında yırların ve türkülerin olmasını ister. Ama sosyalist eğitim sistemi, yırlara, türkülere, masallara ve destanlara yer vermemektedir. Geleneksel her kültür unsuru, içinde bâtil inançlar veya feodal kalıntılar barındırdığı düşünülerek, sosyalist ilerleme için tehlikeli görülmektedir. Gençliğinde ateşli bir komsomol üyesi Tanabay da kültürel varlıkların değerini bilememiş, yabancılaşmanın hattâ mankurtlaşmanın eşliğine kadar uzanmıştır. Kırgız kültürünün önemli unsurlarından olan keçe çadırlar (boz üyler) aleyhinde atıp tutmuş, "Yok olsun çadır evler! Eski usuller yok olsun!" demiş, daha sonraları bu tutumundan pişmanlık duymuştu. O yabancılaştıktan sonra tekrar kendi kültürünün değerlerini anlayıp özüne dönüş yapan Kırgızları temsil eser. Boz üyler için artık farklı düşünmektedir: Keçe çadır, onun için milletin en değerli buluşlarından biridir. İnsanoğlu göçebelerin ihtiyaçlarını karşılamak için bugüne kadar daha iyisini bulamamıştır (Aytmatov, 2019b: 96). Tanabay, tövbekâr bir devrimcidir. Genç bir komsomol üyesi ve ateşli bir komünist olduğu yıllarda kültüre ve akrabalarına karşı sert tutumunu hatırladıkça, derin bir vicdan azabı duyar.

1970'te yayınlanan *Beyaz Gemi* romanı Aytmatov'un kültürel kimlik ve eğitim sorununa odaklanan eserlerinden biridir. Romanın ana kahramanı sekiz yaşında bir çocuktur. Anne-babası boşanmış olan çocuk, Issık-Göl civarında bir orman koruma bölgesi olan San-Taş'ta dedesi ve üvey ninesi ile yaşamaktadır. San-Taş'ta iki aile daha bulunur: Çocuğun teyzesi Bekey ve onun kocası Orozkul. Seydahmed ve karısı Gülcemal ile onların küçük kızları. Orozkul korucu başı, Mümin Dede ve Seydahmed de onun yardımcılarıdır.

Mümin Dede gezgin satıcıdan torunu için bir okul çantası satın alır. Gezgin satıcı arabasının o gün San-Taş'a gelmesi, çocuk için büyük bir sürpriz olmuştur. Bir gün okula gideceği çocuğun aklına o ana kadar hiç gelmemiştir. Dedesi de kendisini okula göndereceğini hiç söylememiştir.

Bu çanta, çocuğun okul heyecanını olduğu gibi, Mümin Dede için de zorlu bir süreci başlatır. Çocuğun gideceği okul on beş kilometre uzaktaki Celesay Kolhozu'ndadır. Çocuğu okula götürüp getirmek, Mümin Dede için büyük bir fedakârlıktır. Satıcı, çantayı çocuğa verirken, okulun iyi bir gelecek imkânı hazırlayacağını hatırlatır: "İyi oku ha! Yoksa dedenle birlikte bu dağlara çakılıp kalırsın!". Karşılığı Mümin Dede verir: "Okur o, akıllı çocuktur benim oğlum". Dede nasırlı, ağır elini çocuğun başına koyarak ona olan güvenini ve verdiği değeri gösterir. Çocuk bu değeri fark eder, boğazının düğümlendiğini hisseder: "Hayatta ona en büyük sadâkat, en büyük ilgi gösteren ve kendisini canı kadar sevdiğinden emin olduğu tek kişi varsa o da dedesiydi" (Aytmatov, 2019a: 21).

Çocuk büyük bir sevinçle çantasını herkese gösterir. Seydahmed, dedesinin her gün çocuğu okula götürüp getirme sözü vermesine şaşırır. "Her gün götürüp getirecek ha! Delirmiş senin ihtiyar" (Aytmatov, 2019a: 23). Orozkul eniştenin çantaya tepkisi ise sert olur; çocuğu yanından kovar. Orozkul sert, hırçın bir adamdır. Kendisi bu sertlik ve hırçınlığını çocuklarının olmamasına bağlar. Çocuklarının olmamasının

kusurunu karısı Bekey'e yükler ve bir şeyleri bahâne edip karısını sık sık döver. Bu çanta meselesi de yeni bir bahâne olur. Koşarak çantasını göstermeye gelen çocuk kendi çocuğu olmadığı için öfkelenen Orozkul, çocuğa güzel bir söz söyleyemez.

“Orozkul derin bir iç çekti, sonra bučkara bučkara ağlamaya başladı. Bir yandan, bu dünyadan hiçbir iz bırakmadan ayrılacağı için kendine acıyor, bir yandan da öfkeden kuduruyordu. Öfkesi kısır karısına idi. O lânet karı, yıllardan beri ona bir çocuk doğurmuyordu... ‘Bak seni ne yapacağım!’ diye geçirdi aklından... Eve varır varmaz iyi bir sofa çekecekti karısına” (Aytmatov, 2019a: 23).

Celesay'daki ilkokul binâsı ufacıktır, ona Cüce Okul derler. Duvarlarına yazılar çiziktirilmiş, kırık camlı pencerelerine kâğıt yapıştırılmış; verandasındaki tahtalar ise kırılmış ve çarpıklaşmıştır. Çocuk elinde çantasıyla okulun kapısından girişini hayâl eder. “O kapının ardında neler vardı? Ne olacaktı?”, bunlar çocuk için müphemdir (Aytmatov, 2019a: 30).

Aytmatov çocuk okula başladığında da o kapının ardında neler olduğunu okuyucuya anlatmaz. Çocuk ile dede arasında okulda verilen eğitime ilişkin bir diyalog da yer almaz romanda. Mümin Dede okul çıkışında torununun ellerini hep mürekkepli görür ve bundan hoşlanır; “Demek ki yavrucağ kendini dersine veriyor...” diye düşünür (Aytmatov, 2019a: 83) ve onun için duâ eder: “Allah vere de hep böyle sevse okumayı” (Aytmatov, 2019a: 85).

Çocuk okulunu çok sevecek ve okul da çocuktan disiplin bekleyecektir. Mümin Dede bayan öğretmene ayıp olmasın diye çocuğun okula geç kalmasını hiç istemez. Çocuk da geç kalacağını düşündüğü zamanlarda öğretmenin kızacağı korkusuyla ağlamaya sızlanmaya başlar (Aytmatov, 2019a: 84). Dede ve torunun okul saatlerine itinâ göstermesi, Orozkul için çok komik bir durumdur. Ona göre, ne öğretmen öğretmene benzemekte ne de okul okula benzemektedir:

“Ne imiş? ... ‘[Ç]ocuk okula geç giderse öğretmene karşı ayıp olur’ diyor. Amma da utanılacak insanı bulmuş ha!... Bu bayan öğretmen de kim oluyor? Tam beş yıldan beri hep aynı mantoyu giyiyor... Yine her zaman yol kenarında durup geçen arabalara el kaldırır. Sık sık kasabaya gider. Her zaman bir eksigi vardır okulun. Ya kömürü kalmamıştır, ya camı kırılmıştır, tebeşiri hattâ silgisi bile yoktur... İyi bir öğretmen olsaydı böyle bir okulda görev kabûl eder miydi? ... Ne gereği varmış böyle bir okulun? Öğretmen dediğin şehirde olur” (Aytmatov, 2019a: 72).

Orozkul'un çocukları olsa onları mutlaka şehirde okuturdu. Onun en büyük hayâli, şehirde yaşamaktır. Çocukları olmadığı için karısına ne kadar öfke duyuyorsa, orman koruyucusu olarak kaldığı için kendisine de o kadar öfkeli. Sık sık gelecek hayâlleri kurar:

“Bir de bakmışsın çocuklarımız olmuş. Oğlumu bir hukukçu yapardım, kızım ise piyano çalardı. Şehir çocukları zeki olurlar. Her şeyi hemen öğrenirler. Evde yalnız Rusça konuşulurdu. Köyde konuşulan kaba kelimelerle beyinlerini doldurmak ne işe yarar? İşte böyle yetiştirirdi çocuklarını. ‘Papačka, mamačka...’ derdi çocuklar” (Aytmatov, 2019a: 73).

Celesay'daki öğretmen, herhangi bir idealizmden yoksun, tükenmişlik hâlinindedir. Küçük bir kusur veya sorun karşısında öğrencilerine veya velilere çıkışır. Mümin Dede, torununu okula götürmekte bir kez gecikmiş ve öğretmenden özür dilemiştir. Bir başka sefer de okul çıkışı torununu almakta gecikmiş ve öğretmen onu bir çocuk gibi azarlamıştır: “Bu çocuğu vaktinde gelip almayacaksanız hiç getirmeyin daha iyi. Bana da hiç güvenmeyin, bende tam dört tane var!”. Mümin Dede başı öne eğik, söylenenleri dinleyip öylece durmuştur (Aytmatov, 2019a: 91, 129).

Beyaz Gemi romanında çocuğun kişisel gelişimine okulun ne yönde etkide bulunduğundan yazar söz etmez. Kültüre, kimliğe, örfe, âdâba ve ahlâkî değerlere ilişkin bilgileri çocuk dedesinden öğrenir. Selâmlaşmanın kuralları, yedi atayı bilmenin önemi, Buğu Boyu'nun Maral Ana soyundan gelmesi dedesinden öğrendiklerinin en önemlileridir. Mümin Dede defalarca Boynuzlu Maral Ana Masalı'nı anlatmış ve masalda geçen her şeyin gerçek olduğunu söylemiştir. Bu çocuğun en sevdiği ve inandığı masallardan biridir.

Mümin Dede geleneksel Kırgız sözlü kültürünün son temsilcisi ve çocuk da bu sözlü kültürü öğrenmeye çalışan son öğrenci gibi sunulur eserde. Orozkul, Seydahmed ve Kazak asker şoför bu masala inanmamaktadır. Bir gün kamyonuyla San-Taş'a gelen asker şoförün Boynuzlu Maral Ana masalını bilmediğini, dahası yedi atasını sayamadığını öğrendiğinde, çocuk çok şaşırır. Dedesi ona yedi atasını bilmeyen insanın bozulup kötüleceğini söylemiştir. Çocuk bunlardan söz ettiğinde, asker şoför bu anlattıklarının boş inançlar olduğu ve dedesinin devrinin geçtiği teşhisinde bulunur:

“[Ş]u senin deden... bir sürü saçmalıklarla dolduruyor kafanı. ... Dedenin anlattıklarına kulak asma sen. Biz şimdi komünizm yolunda yürüyoruz, uzaya gidiyoruz, deden de kalkmış sana neler öğretiyor! Onu bizim politika kurslarına soksak hiç de fena olmazdı. Kısa zamanda eğitirdik onu. Bak ne diyeceğim. Büyüyünce, okulunu bitirince, dedeni bırakıp çek git buradan. Kültürsüz, câbil bir adam o” (Aytmatov, 2019a: 108).

Çocuk, dedesinin iyi bir insan olduğunu ve onu aslâ terk etmeyeceğini söyler. Asker şoför, “şimdi böyle düşünüyorsun ama büyüyünce anlarsın” diyerek rasyonelleşmenin kaçınılmazlığına olan îmanını ortaya koyar. Çocuk, büyümek için romanın sonunda ölür. Yetişkinlerin ilkesizleşmiş ve yabancılaşmış dünyasına girmeyi reddeder. Aytmatov, bu eserde hakikati yansıtanın yaş tecrübesi olmayıp çocuk ruhu olduğu tezini işler. Suya atlayarak balık olmak isteyen çocuğa, yâni kendi yarattığı kahramana şöyle seslenir:

“Çay boyunca yüzyüp gittin çocuğum... Çocuk kalbinin, çocuk rubunun bağdaşamadığı her şeyi reddettin... İnsandaki çocuk vicdanı, tohumdaki öz gibidir. Ve o öz olmadan tohum filizlenmez, gelişmez. Yeryüzünde biz neler beklerse beklesin, insanoğlu doğdukça ve öldükçe, insanoğlu yaşadıkça, hak ve doğruluk denen şey de var olacaktır...” (Aytmatov, 2019a: 162).

Çocuk ile asker şoför arasında geçen diyalog, sosyalist eğitim ve geleneksel eğitim paradigmasını karşılaştırma imkânı verir. Parti okullarında verilen sosyalist eğitimi öven asker şoför, öz kültürüne ve kimliğine yabancılaşmıştır. Dedesinden geleneksel değerleri öğrenmiş olan çocuk ise küçük yaşta etrafında gördüğü iyi ve kötüyü ayırt edecek bilgiye ve kötülüğe pırım vermeyecek bir karaktere sahiptir. Aytmatov’un ilk baskıdan sonra romana eklediği Beyaz Gemi Üzerine Gerekli Açıklamalar başlıklı kısım, onun eğitim anlayışını açık hâle getirir. Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi, Aytmatov için eğitimin asıl amacı, çocuğun fitratının, vicdanının ve özünün ortaya çıkıp atılım göstermesine rehberlik etmektir. O da Aliya İzzetbegoviç gibi tüm çocukların aynı ahlâkî sermaye ile doğduğunu düşünmektedir. Çocuk yaradılışı gereği adaletli davranış ile zâlim davranışı birbirinden ayırmayı başarabilir (İzzetbegoviç, 2014: 251, 264).

Beyaz Gemi romanı, çantayla ilişkilendirilmiş bir okul heyecanı/sevinci ile başlar ve çocuğun dedesinden öğrendiği değerlerin ayaklar altına alınmış olmasından kaynaklı derin üzüntüyle sona erer. Bu eserde Aytmatov, çocuklara kadîm/insanî/etik değerlerin öğretiminde masalların yerini hatırlatmakla, Sovyetler Birliği’ndeki pedagoji anlayışındaki bir boşluğa dikkat çekmiş olur. Okuyucu, *Gün Olur Asra Bedel* romanında bu boşluğun Sovyet sistemi tarafından itaatkâr mankurtlar yetiştirilmek için kasıtlı olarak oluşturulduğunu öğrenecektir. Bir halkın tarihini ve kimliğini bastırmak veya yok etmek isteyenlerin öncelikle yapacağı şeylerden biri, masalların ve efsanelerin yeni kuşaklara aktarılmasını engellemektir. Çünkü efsaneler, toplumların yazılı kültür öncesi belleklerini oluşturur (Casirer, 2005: 20-1).

Çocuk, dedesinin anlattıkları ve rol model olması sayesinde, “büyük adam gibi karakter sahibi” olmuştur. Karşılaştığı yanlışlara ve haksızlıklara boyun eğmeyip veya onları görmezlikten gelmeyip dimdik ayakta kalmaya çalışır (Aytmatov, 2019a: 92). Orozkul’un zorlamasıyla Mümin Dede’nin Buğu soyunun kutsal saydığı maralı öldürmesi, onda büyük bir hayâl kırıklığı yaratır. Sistem, değerlerini ayakta tutmak için çaba harcayanları bir şekilde dişlileri arasına alıp öğütmekte ve bir yabancıya çevirmektedir. Mümin Dede, sadece maralı öldürmemiş, aynı gün hayatında torununu tanımayacak kadar sarhoş olmuştur. Dedesinin onu tanımamış olması çocuğun yaşamdaki en önemli dayanağını kırılanaştırıp ontolojik güvenini sarsar: “Çocuk, dedesinin burada toza-toprağa uzanarak yatışının asıl sebebini biliyor muydu? Torununa Boynuzlu Maral Ana’nın kutsallığını anlatmıştı. Onu buna inandırmıştı. Sonra da bütün anlattıklarına, telkinlerine kendisi ihânet etmişti” (Aytmatov, 2019a: 160). Masal veya masal çağı Mümin Dede’nin Orozkul’un zulmüne boyun eğmesiyle sona erer. Aile, akrabalık ve soy ilişkilerini bencil çıkarları doğrultusunda örseleyen, geleneksel ve yerel değerlerle alay eden Orozkul, kafasında oluşturduğu pragmatik eğitim idealiyle yabancılaşmış/mankurtlaşmış bir Kırgız portresi oluşturur. Evler de bile Rusça konuşulmasını, çocuklar babalarına ve annelerine “ata”, “ene” demek yerine “papıçka, mamıçka...” demelerini hayâl eder.

Beyaz Gemi romanının ilk ismi, *Masaldan Sonra*’dır (Asanalıyev, 2004: 78). Eser, Sovyet sisteminin farklı bilme biçimlerini reddetmekle nasıl ahlâkî sorunlarla yüz yüze kaldığını bize gösterir. Halk masalları, geleneksel bilgeliğin billurlaşmış sesidir. Sözlü kültür de değerler eğitiminin önemli kaynaklarından biridir.

Beyaz Gemi, eğitim sisteminin işlevsizleşmesinin ve Sovyet toplumunun giderek insanın özüne yabancılaşmasının anlatısını sunar. Çocukları koruyarak, özlerindeki doğruluğun ve güzelliğin ortaya çıkmasına yardımcı olacak okul ve aile sisteminin yokluğunu vurgular. Geleneksel ve yerel değerlerin kaybedilmesi, toplumun iyileşme umudunu ortadan kaldırmıştır. Çocuğun masaldaki ölümü bu gerçekliği bir trajedi aracılığıyla okuyucunun kavramasını sağlar. Çocuk, “Merhaba Beyaz Gemi! Ben Geldim” diyerek çayda Issık-Göl’e doğru sürüklenir. Bu, unutulmak üzere olan ahlâkî erdemlerin, Kırgız kültürünün,

Boynuzlu Maral Ana'nın ve çocuk vicdanının büyük tehlikeyi haber veren ıĝlıdır. Çocuĝun trajedisine neden olan da o trajedinin önemini saĝlayan da "çok sevdiği Boynuzlu Maral Ana Masalı"dır (Aytmatov, 2019a: 52). Çocuk, kim olduğunu ve nasıl olması gerektiğini bu masaldan öğrenmiştir. Yabancılaşmaya direnip özüne bağlı kalmayı tercih ettiği için Orozkulların egemen olduğu sistemde kendisine yer olmadığını görmüştür.

Aytmatov eğitici nitelikli halk efsanelerine ve hikâyelerine ilk defa *Elveda Gülsarı*'da yer vermişti. Kolhozda yolunda gitmeyen işler Tanabay'ı bunalttığında, karısı Caydar Kırgız komuzuyla ona "göçebe atalarının şanlı geçmişinden kalan" bozlaklar söyler. Karagül-Botam Bozlağı, soyunun tamamı genç avcı tarafından öldürülen Boz Geyik'in dramını, diğer bir ifadeyle türsel bir kıyımın dramını anlatır. Sonunda Boz Geyik avcuyu lanetler ve avcı sarp kayalıklarda kalıp, onu bulmak için gelen ihtiyar babasına kendisini okla öldürmesi için yalvarır (Aytmatov, 2019b: 207-211). Karagül-Botam Bozlağı, sembolik olarak yorumlandığında, komsomol teşkilatına bağlı Kırgız gençlerinin öz kültürlerine karşı duyarsızlıklarının yıkıcı sonuçlarını orta yaşlara geldiğinde görmüş olmalarının dramını anlatır. Tanabay gibi emekçileri partiden çıkararak sistem de kendi varoluşuyla çelişkiye düşerek, yerel halka yabancılaşarak kendi sonunu hazırlamaktadır. Eğitim sistemi, geleceğe dair bir iyileşme umudu vermemektedir. Aytmatov *Elveda Gülsarı*'da kayıp kuşak algısı oluşturmak için Tanabay'ın oğlunun adını okuyucuyla paylaşmaz. Her türlü geleneksel değerden ve sosyalist idealden yoksun olan bu kayıp kuşak, konforlu yaşam ve bürokraside terfi etmekten başka bir düşünceye sahip değildir. Büyüklere saygılı olmak gibi Kırgız kültürünün temel değerleri, onlar için bir anlam ifade etmemektedir. Anne veya babaları bir şekilde sosyalist sistemin kıyısında yer aldığında, onların varlıklarını kendi gelecekleri adına bir tehlike görmektedirler. Bu kayıp kuşak algısı, *Beyaz Gemi*'de çocuĝun adı belirtilmeyerek daha kuvvetli hâle getirilmiştir. *Elveda Gülsarı*'da adı belirtilmeyen Tanabay'ın oğlu da Kırgız, Kazak veya diğer Sovyet halklarının kendi değerlerini ve kültürünü unutmuş evlatlarını temsil eder (Özyurt, 2021: 254). *Beyaz Gemi* romanındaki çocuk yine bu halkların kendi değerlerini ve kültürünü yaşatmaya imkân bulamadığı için sessizliğe gömülmüş evlatlarını temsil eder.

Gün Olur Asra Bedel ve Cengiz Han'a Küsen Bulut: Mankurtlaştırma Olarak Eğitim

Gün Olur Asra Bedel, Aytmatov'un Sovyet sansür otoritelerinden yayın izni almakta en çok zorluk çektiği eseridir. Eser 1980 yılında önemli bir kısmı çıkarılmış olarak yayınlanır. Bu kısım Sovyet sisteminin son anlarını yaşadığı 1990'da *Cengiz Han'a Küsen Bulut* adıyla ayrı olarak yayınlanır. Aytmatov'un Sovyet eğitim sistemine yönelttiği eleştiriler bu iki eserde daha sistematik biçimde sunulur. Totaliter eğitim sisteminin dini, geleneksel ve yerel kültürü yıkmayı amaç edinen mankurt tipler üretmeyi amaçladı yargısı, bu iki eserin temel tezini oluşturur. Okul ve komsomol teşkilatlarıyla ve propaganda faaliyetleriyle yürütölen Mankurdizm programı, köleliğin totaliter sistemdeki yeni biçimidir (İbraimov, 2018: 99). Yatılı Sovyet okulları, evlerinden kopartılmış gençlere tıpkı partinin gençlik kollarında (komsomolda) olduğu gibi sloganik bir eğitim vererek hayâli cennet vaadinde bulunarak öz kültürüne ve kimliğine düşman mankurtlar yetişirmiştir (Korkmaz, 2016: 23).

Gün Olur Asra Bedel, Sarı-Özek Bozkırındaki Boranlı İstasyonu'nda uzun yıllar demir yolu işçisi olarak çalışmış olan emekli Kazangap'ın ölümünü ve defnedilme sürecini anlatır. Kazangap'ın cenâze töreni ve defin işlemlerinin sorumluluğunu çalışma arkadaşı Yedigey üstlenmiştir. Şehirden babasının cenâzesine gelen Sabitcan ise âdetâ bir misafir gibi davranır (Aytmatov, 2019c: 15). Sabitcan'ın babasının cenâzesindeki duyarsızlığı ve sergilediği pragmatizm, Yedigey'in hem kendi hayatını hem de Sovyet eğitim sistemini ve kültürel değerlerinden bihaber yetişen yeni nesillerin durumunu düşünmesine neden olur. Yedigey'in Boranlı'daki tüm hayatı film şeridi gibi zihninde canlanır. Karısı ve kendisi öğretenlikten atıldığı için Boranlı'da demir yolu işçiliği yapan Abutalıp Kuttubayev'i ve Kuttubayev hakkında düzmece dosya hazırlayarak bürokraside ilerleme hayâleri kuran Tansıkbayev'i de hatırlar.

Doğum, evlilik ve düğün insan hayatının önemli dönüm noktalarıdır. Toplumun ve kültürün bireyler üzerindeki aşkın varlığı bu dönüm noktalarında her zamankinden daha fazla hissedilir. Birey bu ânlarda inanç, örf-âdet ve ritüeller sayesinde toplumla olan bağını yeniden kurar. Doğum, düğün ve cenâzeye ilişkin inanç, örf-âdet ve ritüeller kolektif bellekte varlığını devam ettirdiği ölçüde toplumlar ve toplulukların kimliğinden ve kültüründen bahsedilebilir. Mezarlıklar da ibâdethâneler gibi bir toplumun mânevî coğrafyasını çizer. Aytmatov Kazangap'ın cenâzesi ve Ana-Beyit Mezarlığı'na defnedilme vasiyeti üzerinden Sovyet idaresindeki Kazak kültürünün ve dolayısıyla Kazak toplumunun üzerindeki siyasal-ideolojik baskıların ve yaşadığı sosyo-kültürel çözümlerin detaylı betimlemesini yapar.

Kazangap'ın cenâzesinde bir din adamının bulunmaması nedeniyle, din adamının yapması gereken cenâzenin yıkanması, cenâze namazının kılınması, helâlleştirme gibi işleri bu alanlarda eğitimi ve deneyimi bulunmayan Yedigey'in yapması, Kazak toplumunda ve Orta Asya Türk toplumlarında Sovyet döneminde yaşanan kültürel yabancılaşmanın önemli göstergelerinden biridir. Kazangap'ın defnedilmeyi istediği Ana-Beyit mezarlığının uzay-üssü alanında kaldığı için tel örgülerle çevrilerek yöre halkına yasaklı hâle getirilmiş olması ise romanda bir başka yabancılaşma olgusu olarak yer alır. Üstelik burada görev yapan güvenlik korumaları Kazak olmasına rağmen bölgenin insanlarıyla Rusça konuşmakta ısrar etmektedir. Anadilini küçümsedikleri için veya ideolojik baskılardan korktukları için konuşmamaktadırlar. Teğmen Tansıkbayev: "Yabancı yoldaş, benimle Rusça konuşun lütfen, şu ânda görevimin başındayım" diyerek Yedigey'i uyarır (Aytmatov, 2019c: 394). Görev başında Rusçadan başka dilin konuşulmaması, Ana-Beyit ve daha genel olarak Kazak coğrafyasının kültürel bir mekân olmaktan çıkarak yabancılaştırıldığını göstermektedir.

Kazangap'ın Sabitcan'ı okutmak için verdiği emeklere yazık olmuştu. Emekli olunca şehre oğlu Sabitcan'ın yanına gitmiş, orada ancak üç ay kalabilmiş ve Boranlı'ya geri dönmüştü. Sonunda yanında gözlerini kapayacak biri olmadan ölüvermişti Kazangap (Aytmatov, 2019c: 12, 27-8). Yedigey, bunlar düşündükçe öfkelenir:

"Ne biçim oğuldu bu, babasının cenâzesine misafir gibi gelmiş, cenâze aşısı için bir paket çay bile getirmemiş! Merhumun gelini olan o şebirli kadın da zahmet edip cenâzeye gelememiş mi, birkaç damla gözyaşı döküp dünyaya katılamaz mıydı! Ne utanmaz arlanmaz insanlardı bunlar! Rahmetli sağ iken, iki sağmal devesi ve beş-on koyunu ile oldukça rahat bir hayat yaşarken sık sık ziyaret etmişti onu. Adamcağıza hayvanlarını sattırıp şehre, yanlarına götürmüşlerdi. Hayvanların parasıyla evlerinin mobilyasını düzmüş, bir de araba satın almışlardı. Adamı beş parasız bıraktıktan sonra da öylece ortada bırakmış, yüzüne bile bakmamışlardı!" (Aytmatov, 2019c: 34).

Yedigey'in Sabitcan'a duyduğu öfke, babasının değer verdiği her şeyi basite almasından, hattâ onun değerlerinin karşısında konumlanmış olmasındandır. Kazangap oğlunu adam olsun diye yatılı okullara, enstitülere gönderip büyük umutlarla okutmuş, ama o, adam olamayıp "okumuş câhillerden biri olup çıkmıştı". Sabitcan, gevezeliği, övünmeyi, bilgiç görünmeyi, içki içmeyi çok seven "kocaman bir sıfır, bir hiçtir" (Aytmatov, 2019c: 22). Şehirde bir devlet dairesinde sekreterlik yapmasına rağmen, kendini çok önemli bir kişi olarak tanıtır (Aytmatov, 2019c: 31-2).

Sabitcan, babasının otuz kilometre uzaktaki yolu olmayan Ana-Beyit mezarlığına gömülme vasiyetini ve Yedigey'in bu vasiyeti ısrarla yerine getirme çabasını anlayamaz. "Ne diye gideceklermiş uzak Ana-Beyit mezarlığına?... Köyün yakınında, demiryolu boyunda bir tümseğe gömebilirlermiş onu". Sabitcan, "ertelenmesi imkânsız acele işleri" olduğunu söyleyip babasını bir yerlere alalecele defnedip bir ân önce oradan ayrılmak ister. Ne de olsa, iş iştir. Karısı bir konferansa katılması gerektiği için cenâzeye gelmemiştir. Çocuklarının ise okuldan geri kalmamak gibi ciddi mazeretleri vardır. "Yedigey 'Ne biçim insanlar bunlar!' diye söylendi nefretle. 'Ne hâle gelmiş bu nesil? Her şey önemli ama ölüm önemli değil'. Ve kendi kendine soruyordu: 'Eğer ölümün onlar için hiçbir önemi yoksa yaşamının da yoktur. Öyleyse niçin ve nasıl yaşıyor bu insanlar?'" (Aytmatov, 2019c: 35).

Sabitcan, doğup büyüdüğü ailesinin ve çevrenin değerlerine ve kutsallarına yabancılaşmış biridir. Din, tanrı, kutsal bunların hepsi ona göre, geçmişte kalmıştır. Şimdi insanlık "bilimin yüksek başarıları ve inanılmaz mucizeleri"ne tanıklık etmektedir. Sabitcan'ın durumu, bir taraftan inançlara ve kutsallara saldırırken diğer taraftan yeni kutsallar icat etmeye çalışan modern dönemde sözde aydınlanmış insanın çelişkisini yansıtır. Babasının cenâzesinde susup yas tutacağına arka arkaya içtiği votka ve kırmızlarla dili çözülmüş, Boranlıların kafasını karıştıran "saçma sapan şeyler" anlatmaya başlamıştır.

"Düşününün bir kere, bizler insanlık tarihinin en mutlu kişileriyiz... Eskiden insanlar tanrılara inanırlardı. Eski Yunanistan'daki inanca göre güya bu tanrılar Olimpus dağında yaşarmış. Ne biçim tanrı imiş onlar? Saçmalık işte! Ne gelirdi ellerinden? Durmadan birbirleriyle karga etmek... İnsan hayatını değiştirmek, insanın mutluluğuna en ufak bir katkıda bulunmak gelmezdi ellerinden. Zaten böyle bir şey düşündükleri de yoktu. Aslında tanrılar da yoktu. Bir efsane, masal, uydurma idi bütün bunlar. Ama bizim tanrılarımız bambaşkadır ve hemen şuracıkta, Sarı-Özek Uzay Üssünde yaşıyorlar. Ve biz bu tanrılarımızla bütün dünyaya karşı övünüyoruz, gururlanıyoruz... Asıl gerçek tanrılardır bunlar" (Aytmatov, 2019c: 47).

Sabitcan'ın tanrısı, teknoloji ve güç tanrısıdır. Yeni tanrılar, yeryüzü cennetini vaat etmektedir. Sabitcan, bilimin her türlü sonucunun insanlığın ve toplumun büyük çıkarına hizmet edeceğine dair sarsılmaz bir inanca sahiptir. Onun ikili bir rolü vardır: Hem bir misyoner gibi kendini inancını yaymaya

adamı hem totaliter bir sistemde devlet adamı olarak uygulamaya konulan her yeniliğin hikmetini sorgulamadan propagandasını yapmayı kendine vazife edinmiştir (Aytmatov, 2019c: 51). George Orwell 1984 ve Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* eserlerinde otomatlaşan insanın disütopik tasvirlerini, Sabitcan, birer kurtuluş portresi olarak sunar. Bu bir bakıma bilim adamlarının tanrı rolü oynaması demektir (Aytmatov, 2019c: 50). Modern insanın tabiata hâkim olma sarhoşluğunda kendi özgürlüğünden vazgeçmesi, bazı insanların diğerleri üzerinde Tanrısal bir güce sahip olmasını doğurmaktadır. Otomatlaşma, Sabitcan'ın düşündüğü gibi insanlığın kurtuluşunu değil uygarlıktan barbarlığa doğru bir gerileyiştir. İnsanın insan kalabilmesi için "Tanrı'ya bir şey bırakmalıdır" (Mumford, 2017: 43).

Sabitcan, insanın düşünme ve seçme yeteneğinin baskılanmasını ve insan-ötesi çağı heyecanla karşılamaktı. O, tüm bunları, kendini salt biyolojik bir varlığa indirgeyip sadece boğazını ve kığını düşündüğü için alkışlar:

"Gün gelecek, insanlar da telsizle yönetilecekler, tıpkı şimdiki otomatlar gibi. Anlıyor musun, büyük, küçük herkes radyo dalgalarıyla yönlendirilecek... Keyfince yaşadığını, dilediğince bereket ettiğini sanacak ama aslında her şeyi, aldığı nefesi bile yukarıdan verilen programa uygun olacak. Tabii toplumun yüksek çıkarları için olacak bu" (Aytmatov, 2019c: 48-9).

Sabitcan, Sovyet eğitim sisteminde aklına-fıkrına ideolojik şire geçirildiği için (Aytmatov ve Şahanov, 1998: 149) rejime körü körüne itaat eder ve Sovyet Döneminde kendi halkının yaşamış olduğu büyük dramlara duyarsız kalır. Bu büyük dramlardan biri kolektifleştirme döneminde yaşanmıştır. Kolektifleştirme ideolojisinin başarıya ulaşması için o zamanlarda orta hâlli çiftçiler burjuva veya feodal bey çağrışmaları yapan kulak statüsüne koyulmuş, malları ellerinden zorla alınmakla kalınmamış bir kısmı doğrudan kurşuna dizilmiş bir kısmı da Sibiry'a da olan çalışma kamplarına gönderilmiştir. Sistemin kendileri için hazırlamış olduğu kara yazgıya boyun eğmeyenlerin bir kısmı ise Sovyetler Birliği'ni terk ederek Çin'e sığınmıştır (Altınova, 2013: 23-5). Sabitcan'ın dedesi de haksız yere kulak muamelesi görmüştür. Babası Kazangap bu damgalanmadan etkilendiği için köyünden ayrılarak önce Özbekistan'da pamuk tarlalarında çalışmak daha sonra Kazakistan'a dönüş yaptığında hayatının kalan kısmını ıssız Boranlı'da geçirmek zorunda kalmıştır.

Sabitcan kolektifleştirme devrinde devletin Kazak ve Kırgız halklarına uyguladığı baskı politikasına dayanamayıp tepki olarak Çin'e göç edenlerin tutumunu yanlış bulur. O kolektifleştirme döneminde Çin'e göç edenlerin oradaki baskılardan dolayı tekrar Sovyetler Birliği'ne geri dönüş yaptıklarını öğrenmiştir ve bu dramı Boranlılara keyifle anlatır:

"Çinliler komünlerde onlara hayati zehir etmişler. Yemeklerini evlerinde kendileri pişirip yemelerine izin vermemişler. Günde üç defa aşevlerinde kaynatılan kazanların önünde, büyük küçük sıraya giriyor, tabaklarına ne koyarlarsa onu yiyorlarmış. Öyle güç şartlar altında bırakılmışlar ki, şimdi hepsi varını yoğunu bırakıp kaçıyor, kabûl edilmeleri için de Sovyet otoritelerinin elini eteğini öpüyorlarmış" (Aytmatov, 2019c: 86).

Kazangap okusun, adam olsun diye bin bir türlü sıkıntıya katlandığı oğlunun özüne ne kadar yabancılaştığını görür bu cümlelerde. Sabitcan'ın eğitim serüveni hüsrarla sonuçlanmıştır. Kazangap suratu asık, dudakları titrek ve kan beynine çıkmış hâlde daha önce hiç yapmadığı bir sertlikle oğlunu azarlar: "Gülünecek ne var bunda!.. Onların başına gelen bu felâketle niye alay ediyorsun". Kudret Tanrısı olan Yüce Sovyet devletine iman etmiş olan Sabitcan, babasının hassasiyeti ve kırgınlığının nedenini anlamak yerine, konu hakkında mantık yürütme ve muhakeme yapma haklarının olmadığını belirterek sözü kutsal (yüce) düzeye yükseltir: "Kime darılıp küstüğünü anlamıyorum... Devlete mi kızacağız? Buna hakkımız yok". Kazangap'ın kutsal düzeyde verdiği cevap oldukça nettir; gerçek Tanrı'yı ve onun kudretini hatırlatır: "İnsan yalnız Allah'a sırt çevirmez, yalnız O'na küsemez. Allah ölüm verirse, bu, hayatın sona ermesi demektir. Çünkü insan doğar ve vakti gelince ölür. Bunun dışında, bu dünyada olan her şeyin hesabı sorulur!" (Aytmatov, 2019c: 86-7). Kazangap'ın tüm değerleri din ve Allah merkezli biçimlenirken, Sabitcan meselelere siyaset ve devlet ekseninden bakmaktadır. Sovyet rejimi eski değerlerin ve kutsalların yerine yeni kutsalları geçirmiştir. Komsomol teşkilatı ve devlet okulları bu geçişin sağlanmasına rehberlik eden iki temel kurum olarak varlık gösterir.

Kazangap'ın cenâzesini Ana-Beyit'e defnetme çabasının başarısızlıkla sonuçlanması, cenâzenin herhangi bir yere gömülebileceğini düşünen Sabitcan hâric herkesi üzmüştür. Sabitcan ise başta Yedigey olmak üzere inatçı Boranlıların "dayak yemiş köpekler gibi" amaçlarına ulaşmadan geri dönmüş olmalarından keyif alır gibidir (Aytmatov, 2019c: 390). Yaşananlar onu haklı çıkarmış ve Boranlılara bunu anlatma fırsatı bulmuştur: "Ölüyü bu kadar uzak bir yere getirmenin ne gereği vardı! Gelenek görenek diye

boş inançlarınızla herkesin başını derde sokuyorsunuz. Bir ölüyü oraya ya da şuraya gömmüşsün ne fark eder!” (Aytmatov, 2019c: 355).

Boranlılar cenâzeyi Ata-Beyit'e defnedememişler dahası bu mezarlığın yeni kurulacak yerleşim birimi için yakında kaldırılacağını öğrenmişlerdir: “Planda böyle öngörülmüştür” (Aytmatov, 2019c: 388). Sarı-Özek Kazaklarının kültürel sembollerinden biri olan mezarlığı kaldırma kararı alınırken etrafta yaşayanların görüşlerini almaya hiç ihtiyaç duyulmaması, devletin halka ve farklı kültürlere ne kadar mesafeli durduğunu ve ayrıca bu işin sonunun nereye varacağını da kestirilemeyeceğini gösterir. Yedigey durumu kabül edilemez bulur ve mezarlığın yerinde yeni yerleşim biriminin kuruluşunun engellenmesi için Sabitcan'dan destek almak ister:

“Şu bizim mezarlığımız Ana-Beyit konusunda ne yapacağız?”

- Ne mi yapacağız? Bunun için kafa patlatmanın ne gereği var? Plan plandır. Buna göre de mezarlık yerinden kaldırılacak. Bu kesin. Söylenecek, yapılacak bir şey yok!

- Mesele yalnız o değil. Böyle düşünülürse her şeye göz yummuş, hiçbir şeyi umursamamış oluruz... Ana-Beyit koca bir tarihtir...

- Bunların bepsi masal... eski masal. Adamlar burada dünya çapında, uzay çapında meselelerle uğraşıyorlar, sen de tutturmuşsun ‘Mezarlığımız, Ana-Beyit’imizi!’ diye... Ana-Beyit umurumda değil benim, bana hiç güvenme... Bir ailem, çocuklarım var benim. İyi de bir işim var. Durup dururken ne diye riizgâra karşı işeyeyim? Bir telefonda sonra kaçma bir tekme atsınlar diye mi? Yoo, ben yoğun bu işte. Beni bağışla.” (Aytmatov, 2019c: 405-6).

Sabitcan'ın mantığı iş, aş, güç üçgenini gözetten pragmatik bir mantıktır. Bu mantık kimlik, kültür ve mâneviyatla ilgilenmenin devletin gazabını üzerine çekmek olacağını bilir. Yedigey için ise mezarlığın kaldırılmasına sessiz kalmak, devletin yaşadıkları toprakları vatansızlaştırma yönünde yapacağı her türlü karara peşinen boyun eğmek demektir.

Sabitcan ile yaptığı konuşma Yedigey'i derin bir hayâl kırıklığına uğratmıştır. Bu konuşma Sovyet toplumundaki eğitilmiş bürokrat kitlenin kendi özüne ne kadar yabancılaştığını; bu yabancılaşmanın kültürleri ve insanlığın geleceğini yok oluşturma sürükleyeceğini görmesini sağlamıştır. Yedigey derin uçurumlara doğru sürüklenir: “içi ıstıraptan alev alev yanıyor, yüreği sıkılıyor, boğulacak gibi oluyor ve içindeki o yangını söndüremiyordu”. Sabitcan'ın daha önceki konuşmalarında ve davranışlarında da hoşuna gitmeyen birçok şey vardı, ama onun ısrarlı bir biçimde halkının değerlerinin karşısında yer aldığını bu kadar açık biçimde önceden görmemişti. Görmediği için de mankurtlaşmış bir adamdan yardım isteme hatasını yapmıştı. Yedigey (ve elbette romanın yazarı Aytmatov), aldığı eğitimin Sabitcan'ı mankurtlaştırdığını düşünmektedir:

“O okullarda, o enstitülerde ne öğrenmişti bu adam? Belki onu işte böyle bir adam, bir Sabitcan olsun diye eğitmişlerdi. Belki de bir yerlerde onu bekleyen bir varlık vardı. Onu bekliyor, gelince avuncunun içine alıyor, şeytan gibi her şeyi görüp yaptırıyor ve onun işte böyle bir Sabitcan olmasını ve öyle kalmasını sağlıyordu. Sabitcan denen bu herif, yakında insanların telsizle yönetileceklerini büyük bir coşku ile anlatmamış mıydı? Belki de o görünmez güç, Sabitcan'ı şimdiden yönetiyordu!” (Aytmatov, 2019c: 407).

Sabitcan, kafasına ideolojik şire geçirilmiş (Aytmatov ve Şahanov, 1998: 149) ve programlanmış bir otomat gibi, yâni bilinci ve benliği olmayan bir mankurt gibi hareket etmektedir. Modern toplumlar bilimi tek bilgi kaynağı olarak gördüğünde aşkın ve sezgisel olanı dışlayarak rasyonel hareket eden bir otomata dönüşür. İnsanın rasyonelleşmesi, yâni her davranışın çıkara uygun olup olmadığını hesaplaması, mâkul (sağduyulu) davranışın kaybolmasına yol açar (Roszak, 1999: 185, 203).

Yedigey, Sarı-Özek Efsanesi'ni Sabitcan'ın babası Kazangap'tan dinlemiştir. Efsane'de mankurtlaşan oğlu Colaman tarafından okla vurulan Nayman Ana'nın Sarı-Özek'te gömüldüğü yerin sonraları Ana-Beyit Mezarlığı hâline geldiği anlatılır (Aytmatov, 2019c: 160, 167, 188-9). Kazangap özüne bağlı olduğu için Ana-Beyit Mezarlığına defnedilme vasiyetinde bulunmuştur. Colaman mankurtlaştığı için nasıl annesine yabancılaştı ise Sabitcan da babasına yabancılaşmıştır. Bu yabancılaşmayı apaçık olarak gören Yedigey Sabitcan'ı düşündükçe “mankurtsun sen, mankurtsun! Gerçek bir mankurt!” diye mırıldanır (Aytmatov, 2019c: 408).

Yedigey'in bu mırıldanmaları, efsanede Sarı-Özek bozkırında mankurtlaştırılmış oğluna belleğini geri kazandırmak için “Adını hatırla! Kim olduğunu hatırla! Babanın adı Dönenbay! Dönenbay! Dönenbay!” diye çaresizce çırpınan Nayman Ana'nın çığlığına karışır; tarih ve şimdiki zaman iç içe geçer. Kazak ve Kırgız inançlarına göre geçmişi unutmak atalar ruhunun bedduâsını uğramaya neden olur (Aytmatov ve

Şahanov, 1998: 58-9). Sarı-Özek bozkırının son bilgisi Boranlılı Kazangap'ın oğlu Sabitcan, babasının değer verdiği her şeyin aksini yapacak biçimde kurgulanmış ve Kazangap'ın yaşatmaya çalıştığı her şeyi ayakları altına almıştır. Çünkü “Bir mankurt kim olduğunu, hangi soydan, hangi kabileden geldiğini, anasını, babasını, çocukluğunu bilmezmiş. İnsan olduğunun bile farkında değilmiş. Bilinci, benliği olmadığı için, efendisine büyük avantaj sağlamış” (Aytmatov, 2019c: 144).

Sabitcan'ın yatılı okula gitmekle bir mankurtlaşma sürecine girdiğini yıllar önce annesi Bikey hissedip “Yatılı okula gideli sanki bizim yabancıımız oldu. Ne evini biliyor, ne ana-baba tanıyor! Felâket bu!” demiştir (Aytmatov, 2019c: 222). Abutalip Kuttubayev de yatılı okullarda okuyan Kazak çocuklarının öz kültürüne, öz kimliğine ve öz değerlerine yabancılaştığını görüp, kendi çocuklarına mümkün olduğu kadar aile içi eğitim vererek önlem almaya çalışmıştır. Onun bu tutumu Sovyet eğitim sistemine yönelik eleştirileri hakkında açılan soruşturmanın da konularından biri olmuştur.

Gün Olur Asra Bedel ve Cengiz Han'a Küsen Bulut romanlarında Abutalip'in sorgu yargıçlığını yapan Tansıkbayev, bir başka mankurt tipidir. Sabitcan kendi değerlerine karşı yabancılaşmış sıradan bir devlet memurudur; Tansıkbayev ise öz değerlerine karşı sistematik biçimde mücadele ederek Sovyet bürokrasisi içinde yükselme hayâlleri kuran daha üst düzeyde bir bürokrattır. Sovyet sisteminin yürüttüğü kültür devriminin bilinçli bir muhafızıdır. Eski öğretmen Abutalip'in çocukları için savaş anılarını kaleme alması ve sözlü kültüre ait türküleri, efsaneleri derlemesi Tansıkbayev'e göre “Kazakistan'ın ücra yerlerindeki halk arasında yıkıcı, ideolojik fikirleri yayma” çabasıdır. Tansıkbayev, Abutalip'in bu ideolojik suçunu kanıtlarıyla ortaya çıkarıp, terfi etmeyi düşünür. Son gelişmelere bakılırsa Tansıkbayev'in hayâline kavuşması ân meselesidir (Aytmatov, 2019d: 12-3).

“Altı ay kadar önce Alma-Ata'da, gizli duruşmalarla sürdürülen bir dâvâ sonuçlanmıştı: Burjuva Kazaklar'dan oluşan bir grup milliyetçi askerî mahkemede yargılanmıştı. Bu emekçi halk düşmanlarını, hiç acımadan etkisiz hâle getirmişlerdi: Bu milliyetçilerden ikisi, Kazak dilinde, o lanetlenmiş ataerki-feodal düzeni amaçlayan bilimsel araştırma yapmak suçlamasıyla kurşuna dizilmiş, Filoloji Enstitüsü ve Edebiyat Akademisi'nde öğretim üyesi olan diğer ikisi yirmi beşer yıl, ötekiler de onar yıl kürek cezasına (çalışma kamplarına sürülmeye) mahkûm edilmişlerdi” (Aytmatov, 2019d: 14).

Cengiz Han'a Küsen Bulut romanında Tansıkbayev ve devlette terfi bekleyen diğer Sovyet bürokratlarının tıpkı Sabitcan gibi, “kudret tanrısı” olan devlete taptığı görülür. Tansıkbayev'in örnek aldığı bir bürokratin terfi etme töreninde yaptığı konuşma, eğitim, din ve tanrı gibi konularda yabancılaşmış Sovyet bürokratlarının düşüncelerini ana hatlarıyla ortaya koyar:

“Ben hiçbir zaman Tanrı'ya inanmadım. Bir komsomolda büyüdüm ben. Bükülmeyen katı bir Bolşevikim yâni. Ve böyle olmaktan gurur duyuyorum. Benim için ‘Tanrı’ kelimesi boş bir sözcüktür, anlamsızdır yâni!. Herkes biliyor, Sovyet okullarındaki bütün öğrenciler biliyor ki Allah yoktur. Ama ben başka bir şey söyleyeceğim. Yeryüzünde bir Tanrı'nın olduğunu söyleyeceğim... Bizim Tanrımız iktidarı elinde tutandır... Bugünün dünyasına hükmeden, bizi zaferden zaferle ulaştıran, bütün dünyada komünizmi yücelten Tanrı'dan söz ediyorum yâni! Bu Tanrı bizim dâbi önderimizdir... Josif Visarinoviç (Stalin)... Bizden başka türlü düşünen varsa, kim bizim gibi düşünmüyorsa... ‘Çeka’ (Sovyet Gizli Polis Örgütü)nin bütün yıldırımları onun üzerine inecektir! Düşmanlarımızı karşı kıyasla bir savaş ilân ettik. Proletarya dâvası uğruna onların kökünü kazıyoruz yâni!” (Aytmatov, 2019d: 16-7).

Bu tek ideoloji, millî kültürden ve kimlikten söz edenleri, burjuvaziye veya feodalizme özlem duymakla suçlayıp “halk düşmanı” ilân eder. Türk halklarının tarihindeki kahramanlar, “donları ters giydirilip” birer kötülük sembolüne dönüştürülür. Sovyet ideolojisinin uyguladığı kültür emperyalizmi kendi halkının kültürünü ve tarihini yazmak isteyen aydınları sürgünlere ve mezâlimlere mârûz kalmıştır. Böylece kalk kendi kendinden ayrılmak ve “ne baba ne de dede terbiyesi görmeyen çocuk”, yâni bir mankurt hâline getirilmek istenmiştir (Aytmatov ve Şahanov, 1998: 272). Böyle bir ortamda kimse öz değerlerini savunamaz, “aksine, herkes milliyetçilik aleyhinde, millî değerler, hattâ ana dilleri aleyhinde atıp tutar” (Aytmatov, 2019d: 19). İnsanlar ya mankurtlaşmıştı ya da mankurtlaşmış rolü oynayarak baskılardan kurtulmaktaydılar. Kudret tanrısına taparak, sözde halk düşmanı avına çıkanlar ve birilerinin milliyetçi düşünceleri yaydığını ispatlamayı başaranlar, yeni tanrılarının lütfuyla bürokrasi basamaklarını kolayca tırmanarak lükse (mutlu bir yaşama) kavuşabilirdi. Tansıkbayev de mutlu hayata ulaşmak için halk kültürü derlemeleri yapan Abutalip'i kurban olarak seçmiştir (Aytmatov, 2019d: 19). Sözde gizli bir devlet düşmanı olan Abutalip, diğer devlet düşmanları ve yabancı devletler ile işbirliği yaptığını itiraf etmek için her türlü

insanlık dışı muameleye layıktı. Burada âdeta Törökül Aytmatov, Yusuf Abdırâhmanov ve Kasım Tınıstanov gibi Kırgız aydınların kaderi ortaya konmuştur. 1930'lu yıllarda kulak, halk düşmanı, milliyetçi burjuva gibi suçlamalarla soruşturmalar başlatılmış ve bu suçlamalara mârûz kalan yüzlerce insan kurşunlanarak öldürülmüştür (Buyar, 2017: 83-84). Yazarın, Stalin döneminde yapılan *repressiya* (baskı ve kovuşturma) döneminin ortaya konduğu insanlık dışı uygulamalara gönderme yaptığını düşünebiliriz. Tansıkbayev kendi kültürüne yabancılaşmakla kalmamış, devletin/gücün varlığı adına kendi kültürüne karşı savaş açmış bir mankurttur. O da Sabitcan gibi sadece boğazını (veya kığını) düşünüp kudret tanrısına hizmet edip bu tanrının gücünden kendine de bir pay çıkarır:

“Devletin çıkarlarından daha önemli ne olabilir? Bazıları insan bayatının önemli olduğunu sanıyorlardı... Ne lâf ya! Devlet bir sobadır ve yakıtı da yalnız insandır. Yakılacak insan olmazsa soba söner. Sönen, yanmayan sobanın da hiçbir yararı yoktur. Ama öte yandan bu insanlar da devlet olmadan yaşayamazlar: Sobayı tutuşturan, yakan onlardır. Sobayı yanar tutmakla görevli olanlar da ona yakıt temin etmelidirler. Her şey buna bağlı!” (Aytmatov, 2019d: 23-4).

Tansıkbayev, ideolojiyi ve devleti güçlü tutmak için kurbanlara ihtiyaç olduğunu düşünmektedir (Aytmatov, 2019d: 93). Mankurt Efsanesi'ni (Sarı-Özek Efsanesi'ni) derlemiş olan Abutalıp, iyi bir kurbandır. Onun eski bir efsaneyi derlemekte, gizli bir amacı olabilir. “Dolaylı yoldan, temsili yoldan gizli mesajlar vermiş olamaz mıydı?”. Bu efsaneyi yazıya geçirmekle Abutalıp, tarihi ve milleti öven bir burjuva tutumu sergilemiştir (Aytmatov, 2019d: 25-6). Tansıkbayev, Abutalıp hakkında nihâi kararını verir: Abutalıp, Mankurt Efsanesi'ni derlemekle “unutulmuş, yararsız ata dilini canlandırmaya [ve] milletlerin asimile olmasını, eritilmesini önlemeye çalışmak” gibi büyük bir ideolojik suç işlemiştir (Aytmatov, 2019d: 88-9). Tansıkbayev'in ödüllendirilmesi ve terfi alması için Abutalıp'in kan içici Moloch² veya Sovyet devletine kurban edilmesi gerekmektedir (Aytmatov, 2019d: 92).

Tansıkbayev'in şahsında görüldüğü gibi Mankurdizm, Orta Asya'daki Rus olmayan seçkinleri kimliklerini silmek suretiyle Ruslaştırma politikasını ifade eder. Bu politika öncelikle halkların geleneğinin, dillerinin ve yaşam tarzlarının sistematik olarak baskılanmasını içerir. İkinci aşamada ise yeni bir hâfızanın yaratılması ve sadâkatin sağlanması yer alır. Böylece, halkların içinden çıkmış olan seçkin kesim kendi halkını dönüştüren veya özyıkımı gerçekleştiren araçlar hâline gelir (Ploskanka, 2015: 47-8). Abutalıp, bu öz yıkıma bilinçli olarak direndiği ve ulus inşasında yararlanılabilecek eserleri kayıt altına alarak kendi çocuklarına mîras bırakmak istediği için (Çonoğlu, 2020: 63) kültür emperyalizmi uygulayan kadronun gazabını üzerine çekmiştir.

Eğitimde Yeni Efsaneler Oluşturmak

Aytmatov, modern bir efsane yazarıdır (Çonoğlu, 2020, 65; Özyurt, 2022: 108). O, eserlerinde halk masallarına yer verdiği için hikâye ve romanlarındaki kahramanlar birer efsanevi/mitolojik kahramana dönüşür. *Beyaz Gemi*'de çocuk, *Gün Olur Asra Bedel*'de Yedigey ve Abutalıp, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*'ta Abutalıp, *Dağlar Yıkıldığı Zaman*'da Arsen Samançin birer çağdaş efsane kahramanı gibi, yâni hayatı iyileştirecek rol modeller olarak okunur. Aytmatov, *Beyaz Gemi*'de masalın/efsane bitmesi ile yaşamın bitmesi arasında paralellik kurmuştur, öyleyse onun yazdığı çağdaş efsaneler sayesinde yaşamın daha değerli hâle geleceği söylenebilir (Özyurt, 2021: 247). Radikal pozitivist paradigmanın gerçek dışı ilân edip tarihin sayfaları arasına kapatmaya çalıştığı efsaneler, günümüzde dinî ve felsefi düşüncelerin sembolik ifade biçimleri olarak yeniden önem kazanmaya başlamıştır (Fromm, 1992: 209). Armstrong (2006: 12-3)'un belirttiği gibi efsaneler, gerçek olduğu için değil, etkili olduğu ve hayatı anlamlandırdığı için önemlidir. Efsanelerin gerçekliğini değil geçerliliğini sorgulamak yerinde olacaktır. İnsanlara umut vererek harekete geçiren efsaneler, geçerlilik testinden başarıyla geçmiş olur. Bu efsanelerde olaylar ve kişiler dokunacağımız kadar yakında, ama tutamayacağımız kadar uzaktadır. Efsanelerdeki bu zaman ve mekân dışılık unsuru, insana, doğaüstü kökene sahip mânevî bir varlık olduğunu hatırlatır (Eliade, 2001: 29). Zamana karşı direnen mânevî varlıklar olarak efsaneler, değerler eğitiminin ve kültür aktarımının önemli araçları olarak işlevselliğini günümüzde de korumaktadır.

Aytmatov, yazarlık hayatının son kırk yılında eserlerini modern toplumların edebiyatın yanında mitolojiye de yer vermeleri gerektiği inancıyla yazmıştır. Ona göre kadim şiirlerle başlayan edebiyat mitolojiden arındırılırsa varlığını devam ettiremez. İnsanlığın tecrübî birikimi olan örf, âdet ve gelenek hayatın destekleyici unsurlarıdır. Bu unsurlara yer vermeyen eğitim sistemi, anlam kaybına ve yaşamın çoraklaşmasına ve nihâi olarak insanlığın yabancılaşmasına yol açar (Aytmatov, 2019e: 17).

² Moloch: Ammonluların çocuk kurban ettikleri tanrı.

Efsaneler dinî, millî ve felsefî değerleri aktarmada her zaman olduğu gibi bugün de eğitimin önemli enstrümanlarından. Aytmatov, bu gerçeğliği kavradığı ândan itibâren eserlerini mevcut Sovyet eğitim sistemine alternatif bir eğitim aracına dönüştürmüştür. Onun bu çabası, totaliter sistemin zinde güçleri tarafından elbette kuşkulu bulunup yakından takip edilmiştir. *Gün Olur Asra Bedel* ve *Cengiz Han'a Küsen Bulut*'ta Abutalip'in hikâyesi, bir bakıma Aytmatov'un kendi hikâyesidir.

Aytmatov, *İlk Öğretmenim* hikâyesinde yeni bir efsane kurgulayarak Sosyalist toplumun inşasına katkıda bulunmaya çalışır; *Beyaz Gemi* romanında ise millî kimliği, millî kültürü ve insanî değerleri ayakta tutmak için geleneksel efsanelerin önemini yeniden keşfetmiş gibidir. Hikâyede yüzü sadece geleceğe dönük olan pedagoji anlayışı, romanda yerini insan olarak kalabilmek için çağın maddî bilgisi ile geçmişin/geleneğin kadim bilgeliliğine bir arada yer veren pedagoji anlayışına bırakmıştır. Çocuk, Maral Ana Efsanesine önem verdiği kadar, dedesinin hediye ettiği dürbüne de önem vermekte ve çağdaşlığın önemli sembollerinden biri olan arabaları da çok sevmektedir.

Abutalip, Aytmatov'un yaratmak istediği yeni bir eğitim kahramanıdır. Bu kahramanı yaratmakla, aydınlanmacı eğitim kahramanı öğretmen Düşsen'in pabucu dama atılır. Kahraman Düşsen, her şeyi kendisiyle başlatan bir devrim gencidir. Aklına ne eserse onu yapar. Onun yetişkinlerin yaşamında yeri yoktur. Bir aile bile kuramayacak kadar idealisttir. Abutalip ve Yedigey ise halkın içinde ve gündelik yaşama önem veren kişilerdir. Buldukları her yere yaşam tohumları saçar. Kazangap, Yedigey ve Abutalip'in Sarı-Özek'in Boranlı istasyonundaki efsaneleri, Kazak halkının ve Türk halklarının kadim efsaneleriyle birleştiğinde, uzak geleceğe ulaşma imkânı bulur. Bu nedenle *İlk Öğretmenim* hikâyesinde ön planda yer alan "vefa" mevzûu *Gün Olur Asra Bedel* ve *Cengiz Han'a Küsen Bulut* romanlarında bulunmaz.

İlk Öğretmenim eseri nasıl tarihin ve millî kültürün olumlu yansımalarına herhangi bir biçimde yer vermemiş (Aytmatov and Jaggi, 1990: 197) ise *Beyaz Gemi* eseri de Sovyet eğitim sisteminin ve genel olarak Sovyet döneminin olumlu yansımalarına hiç yer vermez. Orozkul gibi kendi kültürüne yabancılaşmış kişilerin çokluğu ve sistem içinde önemli noktalarda bulunmaları öz kültürün, geleneksel inançların ve değerlerin gündelik yaşam içinde bile tutunmasını zorlaştırmaktadır. Romanın sonunda Mümin Dede'nin, Orozkul ve Seydahmet'in kurduğu kumpasa yenik düşerek, Maral Ana'yı öldürmesi, sağduyulu Sovyet vatandaşlarının dram olan hikâyesini bir trajediye dönüştürüyor. Böylece Aytmatov, okuyucuyu sarsıp/titretip özüne dönmesini amaçlamıştır. O, insanı sığlaştıran Sovyet ideoloji ve doktrinlerinden kurtulmanın yolunu "ahlâkî ve mânevî değerlere sıkı sıkıya sarılmakta" bulur (İbraimov, 2018: 88).

Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel* ve *Cengiz Han'a Küsen Bulut* romanlarında, insanın özünden ve hakikâttten uzaklaştığında mankurtlaşmaya doğru yol alacağı tezini geliştirir. İnsan aklını ve düşüncesini kullanmadığında gözünü kırpmadan öz annesini öldürebilir. Yazara göre, mankurt efsanevî bir kahraman olsa da çağımızda birçok insan mankurda dönüşüp dünyanın her tarafında insanlığa ve doğaya karşı terör/şiddet uygulamaktadır (Aytmatov, 2019e: 68). Aytmatov Mankurt Efsanesi'ne (Sarı-Özek Efsanesi'ne) yer vermekle, hem "millî konular aracılığıyla evrensel genellemelere ulaşmak" istemiş hem de insanlığın gelişimine ayak uydurmak için "kendi milletinin ve diğer milletlerin tarihî tecrübesinden" yararlanmak gerektiğini göstermiştir (Aytmatov, 2019e: 34, 130). Yerel ve tarihsel birikimden yoksun kalan ve sadece bugününün bilgisiyle yaşayan insan derinliği olmayan bir varlığa dönüşür.

Aytmatov'un Sovyet sistemine yöneltmiş olduğu eleştirilerin çıkış noktasının Sosyalist ideoloji karşıtlığı değil Sosyalist sistemi insanileştirme düşüncesi olduğunu; tüm eleştirilerine rağmen Sovyetler Birliği'nin dağılmasının onda hayâl kırıklığı yarattığını (Aytmatov and Jaggi, 1990: 198) belirtmek gerekir. Jeffrey B . Lilley, yazarın altmışlı yılların ikinci yarısından itibâren sistemin içinde kalarak sisteme güçlü eleştiriler yöneltmiş olmasını "Aytmatov paradoksu" olarak adlandırır. O, sakin kişiliği ve geliştirdiği sembolik anlatım sayesinde "vicdanına sâdik kalmak ile partiye itaat etmek arasında denge" kurmayı başarmıştır (Lilley, 2018: 135). Halk düşmanı suçlamasıyla 1937'deki Repressia'da kurşuna dizilmiş Törökül Aytmatov'un oğlu olarak, hem yapabileceğinin en iyisini yapmış (Kırgız millî kimliğinin ve Orta Asya halklarının önemli temsilcilerinden biri olmuş) hem de totaliter sistemin gazabına uğramaktan sakınabilmiştir.

Sonuç

Çocukluğunda Talas'ın Şeker Köyü'nde uzun yıllar geçirmiş olan Aytmatov, özellikle babaannesinin anlattıkları sayesinde Kırgız sözlü kültürünün etkisi altında büyümüştür. Orada aksakallarla, manasçılarla karşılaşmıştır. Köyde dinlediği şiirler ve efsaneler için Aytmatov "bunlar benim ilk kütüphanem" ifadesini kullanır; köyünün "müthiş zengin bir kültür"e sahip olduğunu düşünür. Büyüdüğü çevredeki aksakalları ise

halkın gelenek ve göreneklerini, kardeşlik duygusunu ve ahlâkî koruyan “köy akademisyenleri” olarak görür (Aytmatov ve Şahanov, 1998: 16). Ona göre efsaneler, mânevî ve ahlâkî eğitimin önemli araçlarından biridir. Bu araçların başarılı sonuç verebilmesi, insanın içindeki sevgi potansiyeline bağlıdır. Sevgi, doğayı, tüm insanları, bütün dünyayı ve koskoca evreni değerli kılarak, beraberinde bunlara karşı ahlâkî sorumluluk duygusu doğurur. İnsan bu ahlâkî sorumluluklarını yerine getirdiği ölçüde yükselir ve kendini huzur içinde bulur. Huzur, başkalarına karşı gösterdiğimiz sevginin nihâî ürünüdür. Kendini düşünme, çıkarıcılık, hırs ve rekabet ise insanı yabancılaştırarak ve yalnızlaştırarak mutsuzluğa yol açar. Aytmatov için, eğitimin birincil amacı, insan olmaya rehberlik etmektir. Eğitimde çocuklara yeni duygular kazandırmak gerekmez, çocuklarda doğuşlarından mevcut olan duyguların yaşamasına imkân tanımak yeterlidir. Ona göre, insanın ahlâkî ve estetik güzelliğinin saf hâli, çocuklukta bulunur (Aytmatov, 2019e: 13-27). Bu nedenle, eğitim sürecinde insandaki çocuksu yanının korunması için çaba sarf etmelidir.

Aytmatov, *İlk Öğretmenim* hikâyesinde Sovyet devletinin aydınlanmış Sovyet eğitim politikasını uygulamaya koyarak geleneksel pratikleri yok etmesini övgüyle karşılamıştır. *Elveda Gülsarı* romanından itibaren ise kültürü, tarihi ve kimliği unutmamanın yol açacağı yanlışlar konusunda uyarılarda bulunarak kültüre dönüş yapmıştır. Bu değişim, yazardaki ufuk genişlemesini gösterir. Kültüre dönmekle yazar Sovyet Sosyalist ideolojisinin sınırlarını aşar. O, bu dönüşümü “milliyetçilik veya enternasyonalizmin diktelerinden bağımsız” biçimde “insan doğasının ruhunu anlama” çabası olarak açıklar. Halklar hem tüm dünyanın sunduğu imkânlardan yararlanmalı hem de kendi değerlerini ve farklılıklarını korumalıdır (Aytmatov and Jaggi, 1990: 197).

Beyaz Gemi'de okulun bir boş gösteren olması, geleneksel değer aktarım sisteminin ve aile eğitiminin ahlâkî ve kültürel gelişimdeki önemini vurgulamıştır. Aytmatov'un *İlk Öğretmenim* hikâyesinde yer vermediği tarihe ve millî kültüre burada geniş bir alan açması, yazarın salt materyalist toplum ve insanlık anlayışından mânevîyata da önem veren bir toplum ve insanlık anlayışına doğru bir paradigma değişimi yaşadığını gösterir. Bu paradigma değişikliği, daha sonraki eserlerde eğitim alanına yöneltilen eleştirilerin tonunun giderek daha da sertleşmesine neden olmuştur.

Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel* romanında yabancılaşmaya karşı direnen Kazangap, Yedigey ve Abutalip'i birer kültür kahramanına dönüştürerek ölümsüzleştirmek istemiştir. Kazangap, toplumun belleği olan “bilge bir adam”dır. O, “unutulmayacak çok şeyler söylemişti” (Aytmatov, 2019c: 20). Yedigey kendini Kazangap'ın mânevî mirasçısı olarak görür. O, Orta Asya halklarının tarihini, kültürünü ve kendilerine olan özsaygısını korumanın mücadelesini verir. Sovyet sistemi tarafından tabu olarak görülen dinî ve millî değerleri, davranışları ve ritüelleri gündelik yaşamının bir parçası hâline getirerek normalleştirmeye çalışır. Yazarın romanda ortaya koyduğu “güçlü, kendine güvenen ve uzlaşmaz” Yedigey portresi (Lilley, 2018: 178), halkların ve kültürlerin geleceği adına bir umut doğurmaktadır. Abutalip ise Sovyet tarihinde yerel ve millî değerleri yeni kuşaklara aktarmak istedikleri için 1937'deki Repressia (Büyük Terör) gibi kitlesel ölümlere ve sistematik baskılara uğratılmış Orta Asyalı aydınları temsil eder (Aytmatov ve Şahanov, 1998: 272).

Sovyetler Birliği'nde kırsal kesimde yaşayanların çocukları ilkokuldan sonra yatılı okullarda okumak durumundadır. Bu durum çocukların eğitiminde ailenin fonksiyonunun tamamen ortadan kalkması ve devletin tek eğitici hâline gelmesi demektir. Yatılı okullarda okuyan çocukları kaçınılmaz iki sonuçtan biri bekler. Bu ihtimallerden biri çocukların tüm ideallerden yoksun ve kendi kültürüne yabancılaşmış olarak yetişmesidir. İkinci ihtimal ise devlet okullarında verilen ideolojik eğitim sayesinde insanların farklı bir kültürel kimlik edinerek kendi kültürlerinin karşısında konumlanması, kendi kültürünü aşağılaması, Aytmatov'un eğitim bilimleri terminolojine kazandırdığı ifadeyle “mankurtlaşma”dır. Yabancılaşma ile mankurtlaşma arasındaki sınır her zaman belirgin olmayabilir. Örneğin Kırgızca, Kazakça Gürcüce gibi kendi öz dillerini bildiği hâlde kendi aralarında Rusça konuşmakta ısrar edenler mankurtlaşmış olur. Başkalarını böyle konuşmaya zorlamak ise ileri derecede mankurtlaşma belirtisidir. Dış faktörler nedeniyle kendi dilini ve kültürünü öğrenememiş olanlar ise yabancılaşmış olur. Yabancılaşma uzaklaşma ve ilgisizleşme olgusunu, mankurtlaşma ise kendi özü için bir tehdiye dönüşmeyi ifade eder.

Bu çalışma, Aytmatov'un ilk zamanlar pozitif olan Sovyet eğitim sistemine bakışının 60'lı yılların ortalarından itibaren değiştiğini göstermektedir. *Beyaz Gemi*'de romanın önemli mekânlarından biri olmasına rağmen okulun çocuğun gelişimindeki rolüne değinilmemiş olması, yazarın 70'li yıllarda Sovyet eğitim sistemine mesafeli (nötr) bakışını yansıtır. 1980'de yayınlanan *Gün Olur Asra Bedel* ve 1990'da yayınlanan *Cengiz Han'a Küsen Bulut* romanlarında eğitim sistemi mankurtlaştırma politikasına hizmet eden bir araç olarak algılanmıştır. Yazarın eğitim sistemine bakışının pozitiften nötre ve nihâî olarak da negatife

dönüşümünü a) millî kültüre ve kimliğe zamanla daha fazla önem vermesiyle, b) insan ve topluma ideolojik bakıştan uzaklaşarak felsefî ve etik meselelere odaklanan bir hümanizme yönelmesiyle, c) yazarın sembolik anlatım konusundaki başarılarının ona daha sistematik eleştiri yapabilme imkânı vermesiyle, d) yazarın aile içi eğitim, sözlü ve yazalı edebiyat gibi alternatif eğitim unsurlarının yeni nesillerin kimlik ve karakter terbiyesindeki rolünü ve gücünü kavramasıyla açıklayabiliriz. Aytmatov'un Sovyet eğitim sistemini eleştirdiği eserlerde Mümin Dede, Kazangap, Yedigey, Ebutalip gibi alternatif eğitim kahramanlarıyla karşılaşırız. Bu kahramanlar, zorba ve yabancılaşmış totaliter sistem içinde insanın nefes alabileceği bir atmosfer oluşturur. Bunların ortak özelliği, gelenek ile modernlik, kimlik ile etik arasındaki dengeyi gözetimlili bir yaşam felsefesine sahip olmalarıdır.

Etik Beyan

“Aytmatov'un Eserlerinde Sovyet Eğitim Sisteminin Üç Hâli: Aydınlanma, İşlevsizleşme ve Mankurtlaştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Aitmatov, C. and Jaggi, M. (1990). Voice from the republics: an interview author(s): Chingiz Aitmatov source, *Third World Quarterly*, 12(1), 194-200.
- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altunışova, Z. (2013). 1930'lu yıllarda Kırgızistan'dan Çin'e göç hareketleri, *Turkish Studies*, 8(11), 17-29.
- Aytmatov, C. (2019a). *Beyaz gemi* (Çev. R. Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aytmatov, C. (2019b). *Elveda Gülsarı* (Çev. R. Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aytmatov, C. (2019c). *Gün olur asra bedel* (Çev. R. Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aytmatov, C. (2019d). *Cengiz Han'a küsen bulut* (Çev. R. Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aytmatov, C. (2019e). *Cengiz Aytmatov: insan, toplum, devir ve edebiyat-I* (Ed. L. Ükübayeva ve H. Aşlar). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Aytmatov, C. (2021). *İlk Öğretmenim* (Çev. M. Özgül). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Aytmatov, C. ve Şahanov, M (1998). *Kuz başındaki avcının çağlığı* (Çev. B. Muhyevaeva). Ankara: Tolkun Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Devlet üzerine* (Çev. A. Sümer), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buyar, Cengiz (2017). Kırgız tarihi: Başlangıcından 1991 yılına kadar. İçinde C. Buyar(Edt.), *Kırgızistan: tarih-toplum-ekonomi-siyaset* (47-87). Bişkek: BYR Yayınları.
- Çonoğlu, Salim (2020). Ebedî olanın sözcüsü olan yazar: Cengiz Aytmatov. İçinde Y. Yavuz (Haz.), *Aytmatov araştırmaları* (59-69). Ankara: Bengü Yayınları.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri* (Çev. S. Rifat). İstanbul: Om Yayınları.
- Fromm, E. (1992). *Rüyalar masallar mitoslar* (Çev. A. Arıtan ve K. H. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk* (Çev. B. E. Behar ve G. G. Özdoğan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- İbraimov, O. (2018). *Devrinin büyük yazarı Cengiz Aytmatov* (Çev. M. Gümüş). Ankara: Bengü Yayınları.
- Illich, I. D. (2013). *Okulsuz toplum* (Çev. M. Özay). İstanbul: Şule Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2014). *Özgürlüğe kaçışım: zindandan notlar* (Çev. H. T. Başoğlu). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Koch, M. (2022). State-civil society relations in Gramsci, Poulantzas and Bourdieu: Strategic implications for the degrowth movement. *Ecological Economics*, 192, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107275>
- Korkmaz, R. (2016). *Aytmatov anlatılarında ötekileştirme sorunu ve dönüş izlekleri*. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Lilley, J. B. (2018). *Have the mountains fallen?: two journeys of loss and redemption in the Cold War*. Indiana: Indiana University Press.
- Mumford, L. (2017). *İnsanın durumu*, (Çev. Y. Kaplan). İstanbul: Açılım Kitap.
- Özyurt, C. (2017). *Eğitim sosyolojisi yazıları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Özyurt, C. (2021). Beyaz Gemi romanında değerler eğitimi aracı olarak masal ve dede. *Uluslararası Aile ve Değerler Sempozyumu*. Bişkek, 7-9 Ekim.
- Özyurt, C. (2022). Aytmatov'un Dağlar Yıkıldığı Zaman romanında toplumsal çözölme sorunu: küreselleşmenin Kırgızistan'da sosyal kültürel ve ekonomik etkileri. *XX. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*. Bişkek, 18-20 Ekim.
- Ploskonka, K. (2015). Mankurtism monuments and marketing: identity and power in post-Soviet contemporary art of Central Asia. *The SOAS Journal of Postgraduate Research*, 9(16), 47-64.
- Roszak, T. (2019). *Çorak ülkenin bittiği yer* (Çev. N. Öztürk). İstanbul: İnsan Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

In his works, Chingiz Aitmatov endeavors to lead his readers to a more mindful life by addressing the main problems of his time and society. In his view, literature should have an educational function as a means of individual development. It is also to promote an understanding of what is happening in society and the world while adhering to high ethical principles (humanization). Culture(s) and historical consciousness passed down from generation to generation are the protective forces of humanity against major crises. Aitmatov's educational paradigm changed at numerous stages of his writing quest. In the story *The First Teacher*, in which he deals with the subject of education comprehensively for the first time, pro-Soviet perspective of education ideology is predominant (Aitmatov and Jaggi, 1990: 197). In his novel *Farewell Gulsary*, published in 1966, we find the first examples of his criticism of the Soviet education system. In *The White Ship*, published in 1970, a primary school child learns everything about values and cultural identity from his grandfather (Özyurt, 2022). It is noteworthy that school is presented in the work not as a means of humanization, maturation and moral development, but rather as part of a child's daily routine. However, there is no direct criticism of school. In the novels *The Day Lasts More Than a Hundred Years* and, *The Cloud that Offended Genghis Khan*, on the other hand, the Soviet education system is more openly criticized. As an ideological apparatus of the totalitarian system, the school produces Mankurts who destroy cultures and humanity. Aitmatov's story *The First Teacher* is among the literary texts that create the mythology of revolution. In the process of the establishment of the Soviet society, youth belonging to Komsomol made great sacrifices in the face of impossibilities and created miracles in the field of education as well as in many other fields. The teacher Duyshen in the story is one of the legendary idealist heroes who created these miracles: He restored an abandoned horse backgammon in the village and turned it into a school. Although it does not resemble a school, Düyşen calls it a school and teaches the children there. This was a period when revolutionary youth were mavericks and did whatever they wanted (Aitmatov, 2021: 11), including building a new society with determination and sacrifice. In the novel *The White Ship*, the author does not mention how the school affects the personal development of the child. The child learns about culture, identity, customs, manners and moral values from his grandfather. The rules of greeting, the importance of knowing the seven ancestors, the descent of Bugu Tribe (Buğu Boyu) from Mother Deer are the most lessons he learns from his grandfather. Grandfather Momyn repeatedly told the Tale of Mother Deer and said that everything in the tale was true. This is one of the fairy tales that the child loves and believes in. *The White Ship* presents a narrative of the dysfunction of the education system and the increasing alienation of Soviet society from the essence of man. It emphasizes the absence of a school and family system that would protect children and help bring out the truth and beauty in them. The loss of traditional and local values has eliminated any hope for the betterment of society. The death of the child in the tale allows the reader to better grasp this reality through tragedy. Just as *The First Teacher* does not include any positive reflection of history and national culture (Aitmatov and Jaggi, 1990: 197), *The White Ship* does not include any positive reflection of the Soviet education system and the Soviet-era in general. The large number of people like Orozkul who are alienated from their own culture and their presence at important points in the system makes it difficult for the core culture, traditional beliefs and values to hold on even in everyday life. At the end of the novel, Grandfather Mümin succumbs to the conspiracy of Orozkul and Seydahmet and kills Mother Deer, turning the story of common sense Soviet citizens into a tragedy (Ibraimov, 2018: 88). In his novels *The Day Lasts More Than a Hundred Years* and, *The Cloud that Offended Genghis Khan*, Aitmatov develops the thesis that when man moves away from his essence and the truth, he will move towards becoming a Mankurt. Many people in our times become Mankurts and commit terror/violence against humanity and nature all over the world (Aytmatov, 2019e: 68). By including the Legend of the Mankurt, Aytmatov both wanted to "reach universal generalizations through national issues" and showed that in order to keep up with the development of humanity, it is necessary to benefit from "the historical experience of his own nation and other nations" (Aytmatov, 2019e: 34, 130). This study shows that Aitmatov's initially positive view of the Soviet education system has changed since the mid-60s. The fact that the role of the school in the development of the child is not mentioned in *The White Ship*, although it is one of the important places of the novel, reflects the author's neutral view of the Soviet education system in the 70s. In the novels, *The Day Lasts More Than a Hundred Years* published in 1980, and *The Cloud That Offended Genghis Khan*, published in 1990, the education system is perceived as a tool that serves the policy of Mankurtization. The transformation of the author's view of the education system from positive to neutral and finally to negative can be explained by a) the author's gradual emphasis on national culture and identity, b) the author's shift away from an ideological view of man and society and towards a humanism that focuses on philosophical and ethical issues, c) the author's success in symbolic expression, which enabled him to make more systematic criticism, and d) the author's understanding of the role and power of alternative educational elements such as family education, oral and written literature in terms of its ability to shape the identity and character of new generations.

Azerbaycan Türklerinde Atalar Klt / Ata-Baba Gününün Eski Trk Kültüründeki Yeri ve nemi

Trkan ARIK¹

z

lm, lmden sonraki hayat, insan ruhlarıyla ilgili inanışlar ve uygulamalar toplumların din, kültür ve gelenekleri çerçevesinde onların yaşadıkları zaman ve mekâna göre harmanlanmıştır. Ölüm gerçekteleştikten sonra geride kalanlar dünyasını değişen kişinin mezarına, onun ruhuna karşı saygı gösterilmiş ölen kişinin ruhunun memnun edilmesine - doyurulmasına yönelik birtakım uygulamalar yapmışlar. Kutsal sayılan ata mezarlarının korunması, onlara karşı saygılı olmak Türk kültüründe önemli yer tutmuştur. Ata mezarlarına yapılan saygısızlıklar savaş sebebi olmuş, ataların mezarlarında rahat uyuması için mücadeleler verilmiştir. lmsz olan ruhun geride bıraktıkları kişilerin hayatını etkilemesi inancı ile alakalı olarak onların ruhlarının doyurulması önemli sayılmış, mezarlıklarda ve evlerde çeşitli uygulamalar yapılmıştır. İnanışlara göre ata ruhlarını memnun etmek manevi borç sayılmış gerekli uygulamaları yapan insanların kendilerini rahat hissetmelerini sağlamıştır. Makalede, eski Türk kültüründe atalar mezarlarının kutsal sayılması, atalar kültü, ata ruhlarının doyurulmasına yönelik yapılan uygulamalardan bahsedilecektir. Bunun yanı sıra atalar kültünün Azerbaycan Türkleri arasında özellikle Nahçivan ve İğdir Bölgesinde devam etmesi hakkında bilgi verilerek Türk halkları arasında büyük coşkuyla kutlanan Nevruz bayramı öncesi ata ruhlarının memnun edilmesi - doyurulması için yapılan uygulamalar, inanışlar detaylı olarak açıklanacaktır. İster Nahçivan ister İğdir Bölgesinde ata ruhları için yapılan uygulamaların, düzenlenen merasimlerin unutulmaması adına "Ata-Baba Günü", ve "l Bayramı" olarak adlanan ataları anma günlerinin ve bu kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasının önemine değinilmiştir. Özünde bin yıllık tarih barındıran bir coşk ritüel sosyal yaşamla alakalı olarak unutulmaya yüz tutmuştur. Bunları nleye bilmek adına Türk kültürü üzerine detaylı incelemelerin gerekli olduğu açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nahçivan, İğdir, Atalar Kültü, ller Günü, Nevruz

Ancestor Cult in Azerbaijani Turks / The Place and Importance of Ata-Baba Day in Ancient Turkish Culture

Abstract

According to the time and location people live in, beliefs and practices relating to death, life after death, and human souls have been adapted within the context of religion, culture, and traditions of communities. After death, which is considered a sad event, those who remained performed some practices to satisfy the soul of the deceased, which was respectful of the deceased's grave. In Turkish culture, the preservation of ancestor graves, or kurgans, which are revered, and their respectful maintenance were very significant. The desecration of the ancestors' graves by foreigners became the reason for the war. The struggles were made to rest in peace in their graves. In connection with the belief that the immortal soul makes the life of the people they left behind effective, it was very important to feed their souls and people carried out various practices in cemeteries and houses. According to beliefs, pleasing the ancestral spirits was seen as a spiritual debt and made people who performed the necessary practices feel comfortable. The importance of ancestral graves in ancient Turkish culture, as well as the ancestral cult practices for feeding the ancestral souls- will be discussed in the article. In addition, we will give information about the continuation of the ancestral cult the history of which dates back a thousand years, among Azerbaijani Turks, especially in the Nakhchivan and Iğdir region the practices and beliefs made to please- satisfy the ancestral spirits before the Novruz Holiday, which is celebrated with great enthusiasm among the Turkish peoples will be explained in detail. The importance of ancestor remembrance days called "Ata-Baba Gn", "l Bayramı" and the importance of transferring this culture to future generations were mentioned in order not to forget the practices and ceremonies held for ancestor spirits in Nakhchivan or Iğdir region.

Keywords: Nakhchivan, Iğdir, "Ancestral Cult", the day of dead, Novruz.

Atf İçin / Please Cite As:

Arık, T. (2024). Azerbaycan Türklerinde atalar kültü / ata-baba gününün eski Türk kültüründeki yeri ve nemi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 665-677. doi:10.33206/mjss.1317036

Geliş Tarihi / Received Date: 19.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.11.2023

¹ Dr. Öğretim yesi - İğdir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, turkan.gadirzade@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-4233-9451

Giriş

Bütün toplumlarda ölüm ve ölümden sonraki hayat, ölüm gerçekleştikten sonra insan ruhuyla ilgili inanış ve uygulamalar bölgelere göre şekillenmiş, ölümden sonra neler olduğu, farklı bir yaşamın olup olmadığı insanların zihninde önemli yer edinmiştir. Zamanla ölümden sonraki yaşama, ruhun ölümsüz olduğuna inanan eski toplumlar ölüm gerçekleştikten sonra ölen kişilerin ruhları ve mezarları aile bireylerinin kutsal yerine dönüşmüştür.

Ataların ruhlarına ve mezarlarına olan saygı, atalar kültürünün temelini oluşturmaktadır. Yapılan incelemeler atalar kültürünün Uzak Doğu ve Afrika halkları arasında ortaya çıktığını ve onların yaşamında da önemli yer edindiğini göstermektedir. Çin’de aile bireylerinden biri öldükten sonra onlara ait eşyalar bir odada muhafaza edilerek önünde, belirli aralıklarla çeşitli törenler düzenlenmiş ve bu alan tapınak olarak değerlendirilmiştir (Tümer, 1991). İslamiyet’ten önce Araplar arasında atalara bağlılık, ataların yolunda gidilmesi gerektiğine defalarca vurgu yapılmaktadır (Çınar, 2022).

Atalar kültürü din sahasında ve kültür alanında çalışan pekçok araştırmacının ilgisini çeken önemli bir konudur. Yakın döneme kadar özellikle 19.yy.ın sonlarında bütün dinlerin temelini atalar kültürünün oluşturduğu, günümüz din, toplum ve kültür araştırmalarının özünde atalar kültürünün olduğu düşünülüyor. Atalar kültürü, toplumun kozmolojisi ve dünya görüşünün yanı sıra ruh ve ölümden sonraki hayat, içinde bulunduğu toplumun kültürel miras anlayışıyla da yakından bağlantılıdır (Hardacre, 2005).

Atalar kültürü kavramı, öncelikle ölen kişinin yakınları tarafından düzenlenen ibadet ve ritüellerin yanı sıra inançları da kapsar. Atalar kültürü uygulamaları duaları, hane içinde düzenlenen çeşitli ritüelleri, ölmüş atadan uzanan soya dâhil olan grup ya da klanın düzenlediği ayinleri, merhumun ölüm yıl dönümünde gerçekleştirilen periyodik uygulamaları ve bütün ataların aynı anda anıldığı yıllık törenler şeklinde gerçekleşmektedir. Genellikle bu kategoriye doğrudan kan bağına sahip olmayan ölümler dahil edilmemektedir. Atalar kültürünün görüldüğü toplumlarda atalar kültürü her zaman din şeklini almamış, sadece bir dinî pratik olarak da uygulanmaktadır. Atalar kültürü anlayışı sadece atalar kültürüne bağlı grup üyelerinde görülmekte ve genellikle hiçbir şekilde dışa aktarım yapmamaktadır (Hardacre, 2005).

Ölü ritüelleri ise, cenaze ve mezar törenleri de dâhil olmak üzere, şayet ölüye periyodik suretlerde (aylık, haftalık, yıllık gibi) çeşitli hatırlanma törenleri icra ediliyorsa ve grup üyeleri tarafından cesedinin korunmasına ihtimam gösteriliyorsa atalar kültürü içerisine dahil edilir. Basit cenaze törenleri doğrudan atalar kültürü kabul edilme de şayet atalar-ölüler yaşayanlar-torunları tarafından bir kült haline getirilmişse ve hatıralarına ihtimam gösteriliyorsa bu durumda ölümler kültürü tamamen atalar kültürü haline gelmiş olur ((Hardacre, 2005).

Birçok kaynakta atalar kültürü ile ölümler kültürünün farklı kültürler olduğu açıklanmıştır (Güngör, 2012, Yıldız, 2018. Gezer, 2023). Atalar kültürü ile ölümler kültürü arasında benzerlik olduğunu, ölü kültürünün zamanla atalar kültürüne dönüştüğünü savunan bilim adamlarından olan Ruox’un (Roux, 1999) ve atalar kültürünün kan bağına bağlı olan kişileri kapsadığını savunan Hardacre’nin (2005) düşünceleri dikkate alınarak makalede Azerbaycan Türkleri arasında Nevruz Bayramı öncesi düzenlenen Ata Baba Gününde de kan bağı olan kişilerin mezarlarının ziyaret edilmesi atalar kültürünün devamı niteliğinde değerlendirilmiştir. Tespit ettiğimiz bilgilere göre ölü kültürü ve atalar kültürünün oluşması için ölümün gerçekleşmesi ve mevtanın ruhunun yaşaması inancı bu kültürlerin temeli oluşturmaktadır.

Ataların ruhlarının kutsal sayılması diğer toplumlarla beraber eski Türkler arasında da bin yıl öncesinde var olmuştur (Şükürov, 1997. Ocak, 2000). Diğer halklarda ata ruhlarını temsil eden nesnelere bulunduğu odalar ve odalardaki eşyalar tapım iken (Tümer, 1991) eski Türklerde ise Türk töresi gereğince ata ruhlarına ve onların mezarlarına karşı saygılı olmak geride kalanlar için manevi borç sayılmıştır.

Ata ruhlarının kutsal sayılması, geride kalanlar için minnet duygusu olmakla beraber onların hayattayken yapmış oldukları kahramanlıkları ve mücadeleleri de kendisinde barındırmıştır (Gömeç, 2019). Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan “kahraman atalar kültürünün” ortaya çıkmasında atalar kültürü inancının etkili olduğu bilinmektedir. (Selçuk, 2010). “Kahraman atalar” mirasına sahip çıkılması Türk töresinin temelini oluşturmuş, özellikle yöneticiler bu konuya hassasiyet göstermişlerdir. MÖ. 55 yılında Çi-Çi ve Ho-han-yeh kardeşleri arasında gerçekleşen anlaşmazlık sonucunda Hunlar ikiye bölünmüştür. Ho-han-yeh’in, Hunların Çin’in himayesine girme isteği Çi-çi ve taraftarlarınca “utañ verici” durum ve atalara karşı hükmetsizlik olarak görülmüş, vatani için kanının son damlasına kadar savaşmış kahraman ataları gibi mücadele edip onların yolundan gidilmesi Türk devletçilik geleneklerinin devam etmesinin önemine vurgu yapılmıştır (Ögel, 1992).

Kahraman atalardan kalan mirasın korunması Vuculiu örneğinde de görölmektedir. Şanyu Vuculiu döneminde (MÖ. 8- MS.13) Çin İmparatoru'nun başveziri İmparatora: "Hunlarla aralarında olan arazinin verimli olduğunu, zengin ormanlardaki ağaçları ok yapımında kullanabileceklerini ve bu arazinin Çin'e verilmesinin kendileri için faydalı olacağını" belirtmiştir. Arazinin Çin'e verilmesi konusunda istekli olan İmparator, vezirini Şanyu'nun yanına göndererek arazi hakkında Şanyu'nun düşüncelerinin öğrenmesini ister. Şanyu ile görüşen vezir arazinin Çin'e verilmesini söyler. Şanyu vezire kendisine belli bir süre verilmesini kararını kısa süre sonra açıklayacağını bildirir. Kısa süre sonra kararı öğrenmek için Şanyu'nun yanına gelen elçiye: "Arazinin kendileri için önemli olduğunu, çadır ve araba direklerini orada olan ağaçlardan yaptıklarını bunun yanı sıra atalardan kendilerine miras kalan eski topraklarını vermeye cesaret edemeyeceği söylenmiştir (Ögel, 1992). Kahraman atalarından miras kalan toprakların ve bu topraklarda bulunan ata mezarlarının sahihsiz bırakılması ata ruhlarının rahatsız olacağı inancı ile de alakalı olmuştur. İnanışlara göre ata ruhları bu durumdan hoşnut olmaz ve geride bıraktıkları aile bireylerini manevi olarak rahatsız ederler.

Azerbaycan Türkleri arasında da ata mezarlarının düşmanlara karşı korunması geride kalan kişiler için manevi borç olarak bilinmektedir. Azerbaycan Ermenistan Savaşı esnasında ata yurtlarını terk etmek zorunda kalan Azerbaycan Türkleri geride bıraktıkları mezarları ziyaret etmek ve ata ruhlarını memnun etmek için yıllarca hasret çekmişlerdir. 2020 yılında büyük bir kısmı düşman işgalden kurtarılan eski Türk yurtlarında bulunan ata mezarları yeniden aile bireyleri tarafından gözyaşları ile ziyaret edilerek ruhları memnun edilmiş, tahrip olunan mezarların* parçaları bir araya getirilmiştir. (Resim1-2)

Kutlu Sayılan Ata Mezarları: Kurganlar

Ata ruhlarına karşı saygılı olma, bıraktıkları mirasa sahip çıkmanın yanı sıra ata mezarlarının / kurganlarının yabancılara karşı korunması da Eski Türkler için önemli sayılmıştır. Kelime anlamı tepe biçiminde mezar, gömüt, aynı zamanda kale, sur, şehrin etrafını çeviren kemer olarak bilinir. Kurgan ilk olarak ata mezarlarının, yerleşik yaşama geçtikten sonra şehrin korunmasına yönelik olarak kullanılmıştır (Çoruhlu, 2016.; Durmuş, 2012). Eski Türk geleneklerinde kutsal değerlerden olan kurganlar tarihin bütün dönemlerinde önemini koruyarak kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Bazı Türk boyları arasında mezar yerine "kör/gör/kor" (Çoruhlu, 2016), Azerbaycan Türkleri arasında ise mezar yerine sadece "gor"*** kelimesi kullanılmaktadır. Tespit ettiğimiz bilgilere göre, hayırlı evladı olan anne babalar için: "atasının goruna ışık tutacak" derler. Gora ışık tutması aile büyüklerinin ruhlarını memnun etmek için onların mezarlarının ziyaret edilmesine yönelik söylendiği tespit edilmiştir. Halk inanışlarına göre mezarı ziyaret edilip ruhu memnun kalan mevtanın mezarı ışıkla, nurla dolar. Diğer inanışa göre ata ruhlarını memnun eden evlat yaşamı boyunca mutlu olur.

"Gor" adlı verilen ata mezarları Azerbaycan Türkleri arasında halkın ant yerine çevrilmiştir. "Ata goruna" yemin edilmesi mezarlara karşı saygıyı göstermektedir. "Ata gorları" kolay kolay dile getirilmez, sadece önemli olaylar gerçekleştiğinde kutsal sayılan ata mezarlarına yemin edilerek: "Atamın goruna ant olsun" derler (KK-3, KK-12, KK-15).

Korunması önemli olan ata mezarlarına, düşmanlar tarafından yapılan ufak saygısızlık dahi savaşıla sonuçlanmış; ata ruhları için kan dökmek Türklerde gurur kaynağı olmuştur. İskitlerle ilgili bilgi edinmemizi sağlayan Herodot'un *Tarih* adlı eserinde İskitler üzerine sefer düzenleyen Pers hükümdarı elçi göndererek İskit hükümdarını savaşa davet etmiş, kendisi ile savaş yapacak güce sahip olduğunu düşünüyorsa karşısına çıkmasını ister. İskit hükümdarı cevabında savaştan çekinmediklerini, savaşmak için geçerli sebeplerinin olmadığını, bunun yanı sıra kurulu şehirleri ve ekin sahalarının olmamasından dolayı savaş yapmak istemediğini belirtmiştir. Fakat Perslerin, ata mezarlarını bulup tahrip etmeleri durumunda kendileri ile savaş yapacağını bildirmiştir (Herodot, 1998).

Benzeri bir durum da Hunlar zamanında gerçekleşmiştir. MÖ. 78 yılında Moğolların Hun büyüklerinin mezarlarına saldırması sonucunda Hun Kağanı 20.000 kişiden oluşan orduyla Moğollara savaşarak onları cezalandırmıştır (Kafesoğlu, 2009).

* İşgalden kurtarılan eski Türk yurtlarında binlerce mezar ve mezarlıklar Ermeniler tarafından dağıtılmış ve büyük oranda tahrip edilmiştir. Ata mezarlarının düşman işgalinde kalmasından rahatsızlık duyulmuş ve bu durum ruhlar karşısında utanç verici bir hal olarak görülmüştür. Yurdunu yuvasını terk etmek zorunda kalan milyonlarca Azerbaycan Türk'ü geride bıraktıkları mal mülkleri için değil, ata yurtları ve ata mezarları için yıllarca gözyaşı dökmüş ve onların özlemi ile yaşamışlardır.

** Mezarlara Azerbaycan Türkleri arasında "gor" denilmesine örnek olarak işgal edilmiş bölgelerde mezarları dağıtan Ermeniler için "gor eşenler" ifadesinin kullanılması tesadüf değildir. "Gor eşen" mezarları tahrip eden anlamına gelmektedir.

Margos Psikoposu'nun Konstantia Bölgesinde bulunan Hun büyüklerinin mezarlarını soyması sonucunda Attila 1. Balkan Seferini başlatmıştır (Kafesoğlu, 2009; Özdek, 1992).

Azerbaycan Türklerinde Mezar Kültü

Nahçıvan Bölgesinde atalar kültü çerçevesinde dünyası değişen kişilerin mezarlarına ve ruhlarına saygı gösterilmesi gerektiğine inanılır. Bu sebeple halk arasında: “Diri ile beraber ölüye de hürmet vardır.” deyiimi yaygın olarak kullanılır. Toplumun bütün bireylerinin sadece kendi yakınlarının mezarlarına değil bütün ahirete irtihal eden kişilerin mezarına ve ruhuna karşı saygılı olması gerekir.

Derlenmiş bilgilere göre günümüzde düğün konvoylarının mezarlıkların yakınından geçmesi durumunda korna seslerine ara verilir, arabanın içinde dinlenen müzik kapatılır, mezarlıklar gözden kaybolana kadar bu durum devam eder. Bu mezarlıklarda gömülen kişilerin ruhlarına saygı olarak bilinmekle beraber onların ruhlarının rahatsız edilmemesi inancı ile alakalıdır (KK-6, 7, 11).

Eski Türk boyları arasında da benzeri uygulamalar yapılmıştır. Mezarlığa yaklaşan kişi atından inerek mezarlığa gider, onların ruhlarına dua ettikten sonra oradan uzaklaşır ve mezarlıklar gözden kaybolana kadar atına binmez (Kalafat, 1998). Yaya olan kişiler ata mezarları önünde eğilerek onların ruhu karşısında saygıda bulunurlar (Gömeç, 2019).

Mezarlara karşı saygısızlık yapmanın savaşlara sebep olduğundan yukarıda bahsedilmiştir. Benzeri inanışlar Azerbaycan Türkleri arasında devam etmektedir. Birisinin mezarına küfür etmek büyük kavgalara sebep olacağından herkes mezarlara karşı hassas davranır. Nahçıvan Türklerinde halk arasında: “Düşmanın bile mezarına küfür edilmez.”, “Kendi ölüsüne saygısı olan biri başkasının ölüsüne küfür etmez” söylemi kullanılmaktadır. Üzerinden bin yıllar geçmesine rağmen mezar ve mezarlıklarla ilgili inanış ve uygulamalar Türk kültür mirasının Azerbaycan Türkleri arasında özellikle Nahçıvan Bölgesinde korunduğunu göstermektedir.

Kutsal Sayılan Ata Mezarları, Ata- Baba Günü İle İlgili Yapılan Uygulamalar

Kutsal sayılan ata mezarlarının belirli zamanlarda ziyaret edilmesi Türk kültürünün önemli halkalarından biridir. Eski Türkler arasında ata ruhlarının memnun edilmesi / doyurulması için ata mezarları belirli zamanlarda ziyaret edilerek çeşitli törenler düzenlenmiştir. Ata mezarlarının ziyaret edilmesi için törenler düzenlenmesi Türk tarihinin şaheserleri olarak bilinen eski yazıtlarda da yer almaktadır. Uygur Dönemine ait Şine Usu Yazıtında 748 yılında Uygurların birtakım başarılar elde etmesinden sonra “Ata Mezarlığında” törenler düzenlenmesinden ve bu törenden sonra Kağanın devleti yönetme yetkisinin olduğundan bahsedilmektedir. Türk cihan hâkimiyeti kurmak için mücadele eden Türk kağanları kendilerine bırakılan mirası koruduklarını mezarları başında atalarına ifade ettikten sonra belirli kararlar almışlardır. (Gömeç, 2012). Eski Türkler arasında ölen kişilerin ruhlarının aile bireyleri ile ilişkilerini koparmadığına inanılmış ve onların ruhlarının memnun edilmesi için çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Bütün Türk halkları arasında var olan inanışa göre insan, ölümle bedenini kaybetmekte fakat benliği daha doğrusu manevi varlığı / ruhu yeryüzünde kalmakta ve geride bıraktığı kişilerin hayatlarını etkileyebilmektedir (Günay ve Güngör, 2015; Seyidov, 1983). Bu sebeple ata mezarları ziyaret edilip ruhları memnun edildikten sonra, insanlar manevi borçlarını yerine getirmiş sayılır ve bırakılan mirasın gelecek kuşaklara aktarılması için mücadelelerine devam ederler. Ata ruhlarının memnun edilmesi ile ilgili yapılan birçok inanış ve uygulamalar üzerinden bin yıllar geçmesine rağmen nesilden nesile miras bırakılarak günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

Azerbaycan Türkleri arasında ata ruhlarını memnun etmek için Nevruz Bayramı öncesi yapılan mezar ziyaretleri Nahçıvan'da “Ata Baba / Dede Baba Günü, Gebir Üstü” İğdir ve çevresinde de benzer şekilde “Ölü Bayramı / Gebir Üstü” olarak bilinmekle beraber bölge halkının yaşamında önemli yer tutmaktadır. Nahçıvan'ın Ordubad Bölgesinde Nevruz Bayramı öncesinde mezar ziyaretlerinin yapıldığı günün Ata-Baba / Dede Baba Günü olarak adlanması tarihi yüzyıllar öncesine ait olan atalar kültünün kuşaktan kuşağa aktarılması günümüze kadar geldiğinin kanıtıdır (Gadirzade, 2003) Nevruz Bayramı öncesi mezarların ziyaret edilmesi, ölen kişilerin ruhlarına karşı gösterilen saygı, onların ruhlarının doyurulmasına yönelik uygulamalar atalar kültünün devamı niteliğinde değerlendirilebilir.

Nahçıvan Türkleri Ata Baba Gününün önemine binaen ata mezarlarını ziyaret ederek ruhlarının memnun edilmesi /doyurulmasından sonra bayramın coşku ile kutlanması gerektiğine inanırlar. Çünkü Ata Baba Günü ruhlar mezarlıklarda aile bireylerinin kendisini ziyaret etmesini beklediği kabul edilir. Bu sebepten bayram öncesi herkes kendi yakınlarının mezarını ziyaret ederek ata ruhlarını memnun etmek /

doymak için çeşitli uygulamalar yaparlar. Mezarlıkta okunan dualar, mezarların baş kısmında bulunan çukura dökülen su, ihsan niyetine dağıtılan helva ve diğer yiyecekler bu uygulamalara örnek olarak gösterilebilir. Ata Baba Günü ataların ve aile büyüklerinin hatırlanma günü olarak bilinmekle beraber onların mezarlarını ziyaret etmekle geride kalanlar atalarına karşı manevi borçlarını yerine getirmiş olduklarını düşünürler.

Bayram günlerinde atalar kültürünün bir parçası olan mezarların ziyaret edilmesinin yanı sıra *ata ocağının* tütürülmesi de büyük önem arz etmektedir. Bu inanışlarla alakalı olarak bayram günlerinde aile bireyleri ata ocağında bir araya gelerek aile büyüklerinin ruhlarını memnun etmek için gerekli uygulamaları yapmayı kendilerine borç bilirler. Yapılan saha araştırmaları bu manevi görevi yerine getirmek için il, şehir hatta yurt dışında bulunan kişilerin Ata Baba Günü için ata ocağında bulunduğunu göstermektedir (KK-1, KK-2, KK-9). Ata ocağını kutsallaştıran ve onu önemli kılan aile büyüklerinin bu evde yaşaması, ailesi için verdiği mücadele aynı zamanda öldükten sonra da ruhunun sık sık evine gelmesi inancı ile alakalıdır. Nahçıvan'da ata ocağında ocak ve ateşin sönmemesi gerektiğine inanılır. Bu sebeple Nevruz Bayramı günü bahçelerde ateş yakılarak ata ocağının tütürülmesi geleneği devam ettirilir. Bunun yanı sıra Nevruz Bayramı akşam evlerde mum yakılmasına özen gösterilir. İnanışlara göre ruh evine geldi zaman ocağın aydınlık olması onu memnun eder ve hoşnut olarak geri döner.

Halk arasında insanların başkalarına dua ederken: "Ocağın yanar, kazanın kaynar olsun" (KK-12) şeklindeki duası da ata ocağına verilen önemi yani atalar ve ocak kültürünün birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu göstermektedir. Benzeri inanışlar eski Türkler arasında da var olmuştur. Ocak kültürü ata kültürü ile özdeşleşerek kutsal sayılmış "atalarımızın yaktığı ocak" olarak ifade edilerek korumaya alınmıştır (İnan, 1976).

Azerbaycan Türkleri arasında aile bireylerinden özellikle erkek çocuklardan birinin ata ocağında yaşamaması, ata ocağının boş kalması ve sönmemesi olarak kabul edilir. Bu bakımdan Ata ocağının tütürülmesinden evin en küçük erkek çocuğı, erkek çocuk yoksa kız çocuklarından biri sorumludur. Halk arasında öte dünyaya göçen ve evladı olmayan kimseler için: "Yurdunda ocağını tütürecek kimse kalmadı, ocağın ateşi söndü" denilmektedir. Bin yıllar boyunca halkın değerli olarak gördüğü ata baba ocağının kutsallığı hem kültürde hem de ifadelerde halen varlığını korumaktadır. Nevruz Bayramı* günü ata ocağında bayram kutlanması, bahçede ateş yakılması, evlerde pişirilen çeşitli yemeklerle ölen kişilerin huzura ermesi için ruhlarının doyurulmasına ve atalar kültürünün önemine yönelik yapılan işlemlerdir. Bayram günü ruhların ocaklarına yani evlerine gelerek aile bireylerini izlediğine inanılmaktadır. Ocağında yemek pişirilmişse, aile bireyleri arasında samimiyet devam ediyorsa ruhun huzurlu olarak geri döndüğü düşünölmektedir. Diğer inanışa göre bayram günü evlerde pişirilen yemeğin kokusuyla / kavrulmuş soğan kokusuyla ruh kendini doyurarak, hoşnut olarak geri dönmektedir. Bunun için bayram günü bütün evlerde soğan kavrulmuş yemek pişirilmesine özen gösterilmektedir. Soğan kavrulduğunda kokusunun kısa sürede etrafa yayılması ve onun kokusunu alan ruhun cennete ulaşacağına inanılmaktadır. Ruhun kavrulmuş soğan kokusuyla kendini doyurması inancı Ata ocağının boş kalmaması isteğı yönündedir.

Ruhların genel olarak gece evlerini ve ocaklarını ziyaret etmesi inancı birçok Türk boyu arasında da mevcuttur. "Tiki" olarak adlandırılan ruhların hayattayken yaşadığı ocağı gelip aile bireylerini izlediğine inanılmaktadır. Gece duyulan ses anlamına gelen "tiki" ecdat ruhları olarak kabul görmüş ve halkın yaşamında önemli yer edinmiştir (Seyidov, 1983).

Halk arasında olan inanışlara göre bayram günlerinde ruhun doyurulmaması ve bu yüzden ruhun gözünün ocağında kalması hoş karşılanmaz. Ata ocağının tütürülmemesi, kendisi için dualar okunmaması, ölen kişinin gözünün ocağında kalması ve aile bireylerine küs olarak geri dönmesi olarak yorumlanmaktadır. Ölünün gözü ocağında kaldığında aile bireylerinin rüyasına gelerek onları manevi olarak rahatsız etmektedir.

İnanışlara göre dünyası değımiş kişilerin aile bireylerinden memnun kalıp kalmamaları görölen rüyalardan anlaşılır. Rüyada dünyası değımiş kişi huzur içinde görülürse ruhunun memnun olduğuna, rüyayı gören kişi ile konuşmadığında ona kırgın olduğuna inanılır. Ruhun razı kalması amacıyla helva

* Azerbaycan Türkleri arasında 21 Mart'ta büyük coşku ile kutlanan Nevruz Bayramında yapılan birçok inanış ve uygulamaların insan hayatını büyük oranda etkilediğine inanılmaktadır. İnanışlara göre Nevruz Bayramını ata ocağında geçirmeyen birisi yedi sene boyunca hasta olur ve ata ocağına gelemmez. Bu ata ruhlarının geride kalanlara zarar vermesi inanışı ile alakalıdır. Bu sebeple herkes Nevruz Bayramında ata ocağında bulunmaya ve bayramı ata ocağında geçirmeye özen gösterir.

yapılıp dağıtılması, yemek pişirilip fakirlerin karnının doyurulması ve ölen kişinin ruhuna dualar okunması gerekir.

Bir konuya açıklık getirmekte fayda vardır. Ata Baba Günü'nün eril kelime kalıbından yola çıkarak Ölü Bayramı'nda sadece erkeklerin mezarlarının ziyaret edilmesini düşünmek yanlış olur. Ata baba gelmiş geçmiş genç yaşlı ölen bütün kişileri kapsamaktadır. Eski Türkler arasında da ata mezarları ziyaret olunurken ayırım yapılmamıştır. Bozkır Türk kültürü yaşam şartları ve Türk töresi gereğince kadın erkek her zaman eşit olmuş hep beraber anılmışlardır. Eski Türklerde ailede erkeğe duyulan saygıdan dolayı aileyi babadan sonra temsil eden kadın devlet yönetiminde de etkili olmuştur. Hatunların elçi kabul edip antlaşmalar yapması siyasette önemli görevler alması devlet yönetme yetkisinin hatunlarda da bulunması (Kafesoğlu 2009), onlara Kağanlar'la beraber kut verilmesi inancı ile alakalıdır. Gök Tanrı tarafından çeşitli yollarla kut verilen kişiler kuta sahip olmakla beraber kendilerine verilen sorumluluğu doğru değerlendirmekle yükümlü olmuşlardır. (Çeribaş, 2021)

Bilge Kağan Anıtında Türk kadının önemine değinilmiş, Türk milletinin yok olmaması için Gök Tanrının İltirış Kağanı ve İlbilge Hatunu kutsamasından bahsedilmiştir (Ergin, 1989) Kut verilen annelerin doğurdukları erkek çocukların kağan olabilme yetkisi de kadının önemli olduğunu göstermektedir. Kadınların devlet yönetme yetkisinin olduğunu Tomris Hatun örneğinde de görmekteyiz. İlk kadın hükümdar olan Tomris Hatun Perslerle yapmış olduğu savaşta Pers ordusunu yerle bir etmiş ve adını tarihe altın harflerle yazdırmıştır. Oğlunun intikamını almak ve Türk kadınının gücünü Perslere göstermek için verdiği mücadelede erkek gibi savaşarak onlara diz çöktürmüştür. Bugün atalarımızın yaptıkları kahramanlıklardan bahsederken Tomris Hatunu anlatmaktan gurur duymaktayız. Yaşam boyunca erkekle beraber bazen tek başına mücadele eden kadın ölümden sonraki süreçte de unutulmamış, ata olarak hatırlanmışlardır.

Nahçıvan ve İğdir Bölgesinde “Ata Baba Günü” ve “Ölü Bayramı”na Yapılan Hazırlıklar

Mezarlıklarda Yapılan Hazırlıklar

Gerek Nahçıvan gerekse İğdir'da Ata Baba günü, Ölü Bayramı için Nevruz Bayramı öncesinde erkekler ve kadınlar arasında birtakım hazırlıklar yapılmaktadır. Bayramdan önce mezarlıkların temizlenmesine ve mezarların onarılmasına büyük önem verilmektedir. Bayrama birkaç gün kala gençler bir araya gelerek mezarlıklara gider, mezarlık alanında ve aile yakınlarının mezarlarının çevresinde bulunan kurumuş ot ve dalları temizleyerek mezarlığın dışına çıkararak boş bir alana bırakırlar. Mezarın üstündeki kurumuş ot ve dalların yakılması iyi sayılmaz. Bu, mezarlıkta gömülen kişilerin ahiretinin iyi olmayacağı inancı ile alakalıdır. Mezarlık alanı temizlendikten sonra kar ve yağmur sularından tahrip olan mezarlar onarılır, mezarların baş taşı yıkanarak veya silinerek toz, topraktan arındırılır. İğdir Bölgesinde mezarların üstüne gül fidanlarının dikilmesi (KK-8: KK-9), Nahçıvan'da ise mezarın etrafında çeşitli çiçek tohumlarının serpilmesi ve gül fidanları dikilmesi âdeti de vardır. Mezarlıklardaki işler tamamlandıktan sonra herkes elini ve yüzünü mezarlığın dışında bulunan çeşmelere yıkadıktan sonra evlerine döner. İnanışlarına göre, mezarlık toprağının bahçeye getirilmesi iyi sayılmaz. Bunun için mezarlıktan çıkınca ayakkabılara bulaşmış toprak veya çamurun temizlenmesi gerekmektedir (KK- 7: KK-10).

Evlerde Yapılan Hazırlıklar

Kadınlar arasında yapılan birtakım hazırlıklar vardır. Genellikle evlerde helva yapılır ve çeşitli kurabiyeler pişirilir. Dünyası değişen kişilerin ardından helva yapılması her iki bölgede mevcuttur. Helvanın kokusunu alan ruhun huzura ereceğine inanılır. Bu sebepten ruhların doyurulmasına yönelik olarak helva yapılması şarttır. Nahçıvan Bölgesinde senesi çıkmayan ölülerin aileleri Nevruz Bayramı öncesi yakın komşu ve akraba kadınlar tarafından ziyaret edilerek tekrar baş sağlığı dileklerinde bulunulur. Ata Baba Günü için helva yapımında yardıma geleceklerini ifade ederler. Eve gelen misafirlere çay ikram edilir, konuşma esnasında helvanın yapılacağı gün kararlaştırılır. Helva genellikle Ata-Baba Günü'ne bir veya iki gün kala yapılır. Kadınların birbirlerine yardım etmesi, helva yapımının zor olması ve beceri gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yardımlaşma halk arasında *medetçi*, *pörnekeçi* ve *imeci* olarak adlanır. Belirlenen gün kadınlar sabah erkenden senesi dolmayan ölünün evine gelip helva için hazırlık yaparlar. Helva, genellikle bahçedeki tandır veya ocakta yapılır. Helva yapımı esnasında ölen kişinin ruhunu memnun etmek için bilhassa kadın aile bireylerinin helva yapımında yardım etmesi ve helva pişirilirken birinci dereceden kadın akrabalarının helvayı karıştırması gerekir. Ölü ruhunun huzura ermesi için helvayı karıştıran herkes dua okur. Helva hazır olduktan sonra herkese yemek ikram edilir. Helva yapımında yardıma gelenlere çeşitli hediyeler; başörtü, yelek veya kumaş verilmesi âdeti yaygındır (Hacıyev, 1996).

İnanışlara göre helva yapımında yardıma gelen kadınların memnun edilmesi ruhun rahat edeceği gibi yorumlanmaktadır. Helva soğuduktan sonra lavaş ekmeğinin arasına bir kişiye yetecek kadar helva konularak Ata -Baba Günü dağıtılmak üzere birçok pay yapılarak tepsilere dizilir. Bu pay halk arasında *lş* olarak adlanır. *lş* kavramı, etimolojik olarak Türkler arasında bir kişiye yetecek kadar yiyeceğe verilen bir isim olup (Ögel, 1988), günümüzde l bayramındaki helva drmn adlandırmak için kullanılmaktadır. Eski Türkler arasında var olan birçok kelimenin günümüzde Nahçıvan Bölgesinde kullanılması bölgenin fazla g almamasından insanların dil ve kültürlerine karşı daha duyarlı olmasından kaynaklanmaktadır.

İğdir ve çevresinde ise yakın döneme kadar l Bayramı günü mezarlıkta dağıtılmak üzere çeşitli kurabiyeler ve helva yapılırken günümüzde ise mezarlıklarda genellikle hazır bisküvi, kek eşitleri ve meyve suyu dağıtılmaktadır. Dolayısıyla Nahçıvan'da Ata Baba Günü için helva yapımı ve bu yapım esnasında gerçekleşen geleneklerin İğdir'da unutulmaya yüz tuttuğunu söylemek mümkündür.

Nahçıvan'da Ata Baba Günü Yapılan Uygulamalar

Nahçıvan Bölgesinde Ata Baba Günü ilçeler ve köylerde farklı günlerde düzenlenmektedir. şahbuz İlçesi ve köylerinde Nevruz Bayramı günü öğleye kadar (KK-6), Ordubad ilçesinin bazı köylerinde İlahır erşembe* ile Nevruz Bayramı arasında kalan gün mezarlar ziyaret edilir. Bu gün, halk arasında, tıpkı Türkiye Türklerinde olduğu gibi, yani eski yıl ile yeni yıl arasındaki kalan "ara gün" anlamına gelen *Arafa* olarak isimlendirilir. (KK-2: KK-3: KK-6: KK-8: KK-9).

Culfa, şerur, Babek, ve Kengerli ilçelerinde ve köylerinde ise Nevruz Bayramı günü mezarlıklara gidilmesi iyi sayılmaz. İnanışlara göre bayramı üzüntülü, gözü yaşlı geçirmek aile bireyelerine uğursuzluk getirir. Bundan dolayı herkes İlahır erşembe günü öğleye kadar aile yakınlarının mezarlarının ziyaret edilmesi gerekir.

İğdir ve çevresinde yapılan l Bayramı, Gebir st ile Nahçıvan'da Ata Baba Günü olarak adlanan merasim uygulamalar bakımından farklılık göstermektedir (KK-4, KK-12). Bu farklılıklara mezar ziyaretlerinin yapıldığu gün, ihsan niyetine dağıtılan yiyecek, içecekler ve mezarlıklarda yapılan uygulamalar örnek olarak gösterilebilir. Nahçıvan Bölgesinde Nevruz Bayramı ncesi yapılan mezar ziyaretleri günü halk arasında Ata -Baba / Dede- Baba Günü, "Ehli Gbur" olarak da adlandırılır. Ata Baba Günü ölmüş olan ata babaların, aile büyüklerinin hatırlandığu gün; "Ehli Gbur" yani "gebiristanlık ehlinin" ziyaret olunması anlamındadır. Azerbaycan Türklerinde mezar kelimesi yerine gebir, mezarlık yerine ise gebiristanlık kelimesi kullanılmaktadır (Gadirzade, 2003).

İğdir'dan farklı olarak Nahçıvan'da Ata Baba Günü mezarlar toplu halde ziyaret edilmemekle beraber küçük çocukların ve hamilelerin mezarlığa gitmesine müsaade edilmez. Çocukların kendi aralarında konuşması atalar ruhuna karşı saygısızlık olarak bilinir. Bunun yanı sıra l ruhlarının küçük çocuklara musallat olacağına inanılır. Hamile kadınların mezar ziyaretlerine katılmasına müsaade edilmemesi anne adayının ve bebeğinin zarar görmesi inancı ile alakalıdır. Hamile kadınlar ve bebeklerinin kalp gözleri açık olduğu için mezarlığa gitmesi uygun karşılanmaz. Onların l ruhlarını göreceklerine inanılır.

Ata Baba Günü aile fertlerinin tamamı mezar ziyareti için bir araya gelerek önceden hazırladıkları ülüş tepsisini, su dolu testiye ve yeşertmiş oldukları *semeni*** yanlarına alıp mezarlığa giderler. Kadınlar yanlarına aldıkları lş yolda karşılaştıkları kişilere vererek dünyası değişen kişinin adını söyleyerek onun ruhu için ihsan olduğunu ifade eder. Helvayı alan herkes merhum için dua eder. Mezarlığa yetişince önce herkes için dua okunur, sonra ise aile yakınlarının mezarları ziyaret edilir. Mezarın baş taşına küçük taşla üç kere vurarak onu ziyarete geldikleri l ruhuna haber verilir. Dünyası değişen kişinin senesi çıkmamışsa aile bireyleri onsuz kutlayacakları ilk Nevruz Bayramının buruk geçeceğini dile getirerek ağlarlar. Yanlarına aldıkları sudan mezarın üstüne ve çevresine serper, semeniye ve helvayı mezarın üstüne bırakırlar. Mezarların baş kısmında bulunan çukurlara kuşların içmesi için su dökülür. Eski inanışlara göre ölüm gerçekleştiği zaman ağızdan çıkan ruh, belirli zamanlarda geri gelerek mezarın baş kısmındaki çukurdan su

* Azerbaycan Türkleri arasında Nevruz Bayramından önce yılın Son erşembesi büyük coşku ile kutlanır. Bu halk arasında "İlahır erşembe" (Azerbaycan Türklerinde kullanıldığu şekli ile yazılmıştır), "Yedi Levin" Bayramı olarak bilinir ve büyük coşku ile kutlanır. Detaylı bilgi için bakınız. Türkan ARIK. *Azerbaycan Türk Kültüründe İlekbahar Bayramı*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi. Bahar 2019/89.s. 169-185

**Nevruz Bayramı'na yirmi gün kala bütün evlerde tabaklarda, tepsilere buğday yeşertilir. Yeşertilmiş buğday halk arasında semeni olarak adlanır. Bolluk ve bereketin simgesi olan Semeni yeşertmenin insanlara sağlık ve huzur getireceğine inanılır. "Ata Baba Gününde mezarlıklara yeşermiş semeni götürülerek mezarın üstüne bırakılması mevtanın ruhunun huzura ermesi olarak yorumlanmaktadır. Benzeri uygulama İğdir Bölgesinde de yapılmaktadır. l Bayramı günü genellikle geç yaşta ölen kişilerin mezarlarının üstüne semeni konulur.

içerek kendisini doyurur (KK-11, KK-12). Ölüm gerçekleşikten sonra ruhun kuşa dönüşmesi ve halk arasında “ruh kuşu” olarak adlanması hiç tesadüfî değildir. Ruhun kuşa dönüşerek gökyüzüne uçması inancı eski Türkler arasında da var olmuş, ölen kişilerin ruhları için aynı tabir kullanılmıştır (Ergin, 1989: Roux, 1999).

Nahçıvan’ın Ordubat Bölgesinde Ata Baba Günü mezar ziyaretleri yapılırken kadınlar yanlarına helva, su ile beraber gül suyu, buğday, pirinç ve mum alırlar. Mezarlığa gidince dualar okunduktan sonra ölen kişinin ahiretinin iyi olması için mezarın üstüne cennetin simgesi olduğu düşünülen gül suyu serpilir (KK-8). Bunun yanı sıra mezarların etrafına ve üstüne kuşların yemesi için buğday, pirinç serpilir, baş taşının yanına helva konulur.

Ordubat Bölgesinde mezarın üstünde mum yakılması ve mezarların ayak ve baş tarafında önceden yapılan küçük ocak yerlerinde ateş yakılması âdeti vardır. Bu da ölen kişinin ahiretinin aydınlık olması inancından kaynaklanmaktadır (KK-7). Nahçıvan’da halk arasında hayırlı evlatlar için: “ata mezarına ışık tutacak” deyişi bu inancın bir göstergesidir. Mezarların üstünde ateş yakılması ile ilgili inanış ve uygulamalar günümüzde özellikle şehirleşme ile alakalı olarak azalmaya başlamıştır.

Eski Türkler arasında da mevtanın ölümünden yedi gün sonra yakınları mezarı ziyaret ederek orada ateş yakarlardı (İnan, 1995).

Ata-Baba Günü mezarlıklarda yapılan uygulamalar mevtanın yaşına göre farklılıklar göstermektedir. Özellikle genç, nişanlı veya evlenmeden ölen senesi dolmayan kişilerin mezarları ziyaret edilirken yapılan uygulamalar dikkat çekmektedir. Ata- Baba Günü siyah honça yani tepsi süsleyip mezarlığa götürülür (KK-11). Siyah honça hazırlanırken tepsi siyah renkli bir bezle kaplanır, şekerlemeler ve çikolatalar yine siyah renkli kâğıda sarılarak tepsiye dizilir. Benzer şekilde yumurtalar da siyah renge boyanır ve semeniye siyah kurdele bağlanır. Bunların yanı sıra tandır külü ile kına karıştırılarak siyah honçaya konulur. Halk arasında genç yaşta birisi öldüğü zaman kullanılan, “düğün kınasına kül karıştı” deyişi bu gelenekten kaynaklanmaktadır. Siyah honça hazır olduktan sonra ölen kişinin ailesi ve birinci dereceden akrabalarından kadınlar toplanarak siyah honça, helva, su ve gül suyunu alıp mezarlığa gitmek üzere yola çıkarlar. Mezarlığa giden kadınlar koyu renkli elbiseler giyinir, genellikle siyah renkli başörtü bağlarlar. Siyah rengin yas, matem rengi olması ve ailesinden birisini kaybeden kadınların bu renkleri tercih etmesi Azerbaycan Türkleri arasında da yaygın olan bir gelenektir.

Mezarlığa gitmek üzere yola çıkan kadınlar yolda karşılaştıkları kişilere helva verir, ellerine gül suyu dökerek ölen kişinin ruhuna dua etmesini isterler. Mezarlığa varınca mevtanın yakınları annesi, ablası, eşi başındaki siyah başörtüsünü çıkararak mezarın üstüne açar veya baş taşına bağlayarak ağlamaya başlar. Mezarlara başörtü, cenaze olan çadırların üstüne bayrak asılması eski bir Türk geleneği olmakla beraber günümüzde de Nahçıvan Bölgesinde halen varlığını sürdürmektedir (Ögel, 1988). Genellikle mezarın baş taşını okşayarak, ağıtlar yakan kadınlar dövünerek erek sesli olarak ağlarlar. Yakılan ağıtlara örnek olarak:

Toy (Düğün) kıyafetin sel aldı,

Toy koçunu kurt aldı.

Toy kınası küle döndü,

Toy otağı mezar oldu (KK-11).

Mezarlıkta kadınlara ağlayıp kendilerini rahatlamaları ve hasret gidermeleri için belli bir süre müsaade edilir. Ağıt bittiğinde mezarın üstüne serilen başörtü akraba kadınlar tarafından kaldırarak yerine gül suyu serpilir. Gül suyu serpilene mezarın üstünde ağlayıp gözyaşı dökmek iyi sayılmaz. Siyah honça mezarın baş taşının yanına bırakılır, siyah renkli kâğıda sarılmış şekerleme ve çikolatalar mezarın üstüne serpilir ve bu uygulama ile aile bireyleri mevtanın bayramını kutlamış olurlar. Mezarlıkta yapılan uygulamalar tamamlandıktan sonra evden götürülen eşyalar mezarlıkta bırakarak oradan ayrılırlar. İnanışlara göre mezarlıktan çıkan kişinin dönüp arkaya bakması iyi sayılmaz. Bu sebeple mezarlıktan çıkarken herkes ruhun kendilerinden memnun kaldığını düşünerek oradan uzaklaşır. Mezarlıktan çıkınca herkesin kendi evine gitmesi gerekir. Bölgede bin yıllardır var olan ve halen önemini koruyan inanışlara göre mezarlıktan çıkıp başkasının evine gitmek hoş karşılanmaz. Bunun yanı sıra mezarlıkta gözyaşı döken kadınların kendi evlerine gözü yaşlı dönmelerinin haneye uğursuzluk getireceğine inanılır. Bunun için kadınlar mezarlığın dışında bulunan çeşmelerde ellerini ve yüzlerini yıkadıktan sonra evlerine dönerler. Mezarlık dönüşü evde ağlamak, siyah renkli elbise ve başörtü ile dolaşmak evin erkeği tarafından hoş karşılanmaz. Bu sebeple kadınlar evlerine varınca elbiselerini ve başörtülerini yenileri ile değiştirirler. Bazı köylerde mezarlıktan

dönen kadınların yıkanması adettendir. Evdeki acının sona ermesi, genç yaşta ölümlerin son bulması için mezarlıktan dönen kadınlara şekerli çay ve lokum ikram edilir. Benzeri inanış ve uygulamalar Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde de mevcuttur (Abdullayev, 1989). İnanışlara göre yapılan bu uygulamalardan sonra ölen kişinin bayramı kutlanmakla beraber onun ruhu memnun edilmiş sayılır.

İğdir'da Ölü Bayramı Günü Yapılan Uygulamalar

İğdir ili ve çevresinde Ölü Bayramı (Bozyel, 1989) genellikle Nevruz Bayramı'ndan önceki salı veya perşembe günü düzenlenir. İğdir'da, Ölü Bayramı'na halkın toplu halde katılmasından dolayı il veya yurt dışında yaşayanların katılım sağlaması için belirlenen tarih herkese önceden duyurulur. İğdir ve çevresinde sabah erkenden başlayan Ölü Bayramı'na yukarıda belirtildiği gibi bütün köy halkı katılır. Herkes bir araya gelerek önde erkekler, arkada ise kadınlar pişirdikleri kurabiyeleri, para ile aldıkları bisküvi, kek çeşitleri, şekerleme ve meyve sularını yanlarına alarak çocukları ile beraber mezarlıklara gitmek üzere yola çıkarlar. Derlenmiş bilgilere göre yakın zamana kadar çocukların Ölü Bayramı'na katılması hoş karşılanmazdı (KK-4). Bu, ölen kişilerin ruhuna saygısızlık olarak bilinir. Ölü Bayramı'na katılanlar genel olarak siyah, kahverengi, mavi renkteki elbiseler giyinir, kadınlar koyu renkli elbiselerle beraber siyah renkli başörtü bağlarlar. İnanışlarına göre mezarlıklara giderken açık renkli elbiseler giyilmez.

Mezarlığa yetişene kadar herkes evinde pişirdiği yiyeceklerin bir kısmını yolda karşılaştıkları kişilere dağıtır, bir kısmını ise mezarlıkta dağıtılmak için saklar. İğdir'in Aralık ilçesinin Aşağı Çiflik köyünde Gebir Üstü günü evlerden getirilen şekerleme ve çerez çeşitleri yaşlı kadınlardan biri tarafından kilim veya cicimin üstüne dökülerek karıştırılır ve mezarlıkta olan kişilere dağıtılır (KK-11). Dağıtılan yiyecekler ölü ruhunun huzura ermesi için ihsan olarak bilinir. Mezarlığa varınca herkes ölü ruhlarına Fatıha okuduktan sonra mezarlığa girilir. Mezar ziyaretleri yapılırken ölen kişilerin cinsiyeti, yaşı ve kaç sene önce öldüğü dikkate alınmaz ilk olarak herkes aile büyüklerini sonra ise yakın akrabalarının mezarlarını ziyaret ederler. Mezar ziyaretlerinde kadınlar arasında bir takım uygulamalar yapılmaktadır. Ölen kişi genç ve senesi çıkmamışsa yakınları olan kadınlar özellikle annesi, ablası, evliyse eşi mezarın üstünde ağıtlar yakar, kendilerini döverek yani, elleri ile bacalarına ve yüzlerine vurarak ağlarlar. Ağıt yakarak ağlayan kadınlara kendilerini rahatlatmaları için kısa süre müsaade edilir, sonra yakın komşu ve akraba kadınlar onlara teselli ederek mezardan uzaklaşmaları sağlanır.

Senesi dolmayan ve genç yaşta dünyası değişen kişilerin mezarları merasime katılanlar tarafından ziyaret edilerek ailelerine başsağlığı dlenir. Bu ölen kişinin yakınlarının acılarının taze olması ve herkesin onların acılarını paylaşması inancı ile alakalıdır.

Yukarıda ölünün ocağının sönmemesiyle ilgili adet ve inançlardan bahsetmiş, bilhassa çocuğu olmayan kişinin ocağının söneceğine olan inancı vurgulamıştık. Bu anlayışın devamına mezar ziyaretinde de rastlanmakta ve ocağını tütürecek nesli olmayan ölü ruhlarının doyurulması da gözetilmektedir. Çocuğu olmayan karı kocanın ruhlarının memnun edilmesi için mezar ziyaretleri esnasında onların mezarları köy halkı tarafından ziyaret edilerek dualar okunur.

Merasim yaklaşık iki saate yakın devam eder, herkes yakınlık derecesine göre akrabalarının mezarlarını ziyaret ettikten sonra önce erkekler sonra ise kadınlar mezarlıktan çıkarlar. Ölü Bayramı günü köyde bulunan bütün mezarlıklar tek tek ziyaret edilerek dünyası değişen kişilerin ruhları memnun edilir. Havanın yağmurlu veya karlı olması mezar ziyaretlerinin yapılmasına engel teşkil etmediği gibi insanlar atalarına karşı manevi borçlarını yerine getirmenin huzurunu yaşarlar.

Ölü Bayramı bittikten sonra merasime yetişemeyenler sonradan mezarlıklara gidip yakınlarının mezarlarını ziyaret eder, dualar okur gereken uygulamaları yaparlar.

Mezar ziyareti bittikten sonra herkes evine gider öğleden sonra komşu ve akraba kadınlar senesi çıkmayan ölümlerin evlerine gidip tekrar başsağlığı verir, tesellide bulunurlar. Misafirlere çay, lokum ve pişirilen kurabiyelerden ikram edilir.

Gara Bayram

Her iki bölgede de ailesinden birini kaybeden kişiler için gelen ilk bayram öncesi Gara Bayram merasimi düzenlenir. Gara Bayram genellikle Nevruz, Kurban ve Ramazan Bayramı öncesinde yapılmaktadır. Tespit ettiğimiz bilgilere göre Gara Bayram mevtanın yedisi ve kırkıktan sonra yakınlarının bir araya gelerek onu hatırlamak için düzenlediği bir merasimdir.

Gara Bayram için yapılan hazırlıklar her iki bölgede benzerlik göstermektedir. Genel olarak bayrama bir gün kala evlerde helva yapılır, tatlı kurabiye çeşitleri ve kek yapılır. Merasim günü mevtanın ruhunun

doyurulması ve memnun edilmesi için misafirlere önce pilav ve etli yemek sonra ise helva, tatlı kurabiyeler ve hurma ikram edilir. Gara Bayram'da tatlı kurabiyelerin ikram edilmesi ailenin yastan çıkmasına yönelik yapılmaktadır. İnanışlara göre Nevruz öncesi mevtanın ruhunun doyurulmasından sonra aile bireyleri Nevruz Bayramı'nı gönül rahatlığı ile kutlanabilir. Nahçıvan Bölgesinde Nevruz, halkın değer verdiği önemli bir bayram olduğundan bayramın gözlü yaşlı geçirilmesi hoş karşılanmaz. Bu sebeple evinde cenazesi olan yedisi çıkmayan mevtanın ocağında Nevruz ateşi yakılarak bayram kutlanır.

Yastan Çıkarma

Ata-Baba / Dede-Baba Günü'nden sonra senesi çıkmayan ölülerin aileleri geleneksel olarak Nevruz Bayramına kadar yastan çıkmalıdırlar. Halk arasında yastan çıkarma olarak bilinen bu adet Nevruz Bayramı'nı üzüntülü, gözü yaşlı geçirmek için yapılmalıdır. Bu sebeple Ata Baba Günü'nden bir gün sonra yakın komşu ve akraba kadınlar mevtanın annesini, eşini, ablasını, kız kardeşini yastan çıkarmak için yanlarına küp şeker, kuru çay, kına ve başörtü alarak onları evlerinde ziyaret ederler.

Nahçıvan Bölgesinde yastan çıkarma günü yapılan uygulamalar ölen kişinin yaşına göre farklılık göstermektedir. Genç yaşta ölen birisinin ailesini yastan çıkarmaya giderken kadınlar yanlarına küp şeker, kuru çay; ölen kişi yaşlıysa küp şeker ve kuru çayla birlikte kına ve başörtü alırlar.

Genç yaşta ölen birisinin annesi, eşi, ablası, kız kardeşi mevtanın senesi çıkana kadar bazen de ömürlerinin sonuna kadar kına yakmaz, düğünlere katılmazlar. Bundan dolayı genç yaşta ölen birisinin ailesini yastan çıkarmaya giderken onun ailesine kına götürülmesi iyi sayılmaz. Yastan çıkarma zamanı evlere küp şeker, kuru çay götürülmesi evdeki acının son bulması ümidi ile alakalıdır.

Ordubad ilçesinde yastan çıkarmaya giderken mevtanın yaşlı göz önünde bulundurularak yaşlı kadınların başına kına yakılır, başörtüleri değiştirilir. Çünkü yaşlı kadınlar belli bir süre başörtülerini değiştirmezler. Yas süreci bittiğinde yakın komşu ve akraba kadınlar başörtü götürüp onu değiştirmekle kadını yastan çıkarmış olurlar. Benzeri inanış ve uygulamalar birçok Türk halkı arasında da mevcuttur (Çağlayan, 1997). Bu dünyası değişen kişilerin ailelerinin yastan çıkarılması ölen kişinin ruhunun huzura ermesi olarak yorumlanmaktadır. Eski inanışlara göre dünyası değişen kişinin ardından devamlı gözyaşı dökmek onun ruhunun huzursuz olmasına sebep olur. Nevruz Bayramı öncesi yapılan bütün uygulamalar ata ruhlarının memnun edilmesinin öncelikli olduğunu, onların ruhlarının doyurulmasının aile bireyleri üzerindeki manevi bir borç olduğu anlayışını yerine getirmeye yöneliktir.

Sonuç

Eski Türkler arasında ölüm ve ölümden sonraki yaşamla alakalı olan inanışlar mevtanın mezarının korunmasına ve ruhunun doyurulmasına yönelik olarak yapılmıştır. Ruhun sonsuza kadar yaşaması ve aile bireyleri ile ilişkisini koparmadığına inandıkları için gömüldükleri mezarlar kutsal sayılmış ve belirli zamanlarda ziyaret edilerek ruhları doyurulmuştur. Kutsal sayılan ata mezarları tarihin bütün dönemlerinde yabancılara karşı korunmaya alınmış, en ufak saldırı ve saygısızlıklara taviz verilmemiş, ata mezarları için savaşlar yapılmıştır. Kurganların korunması için verilen mücadeleler ata ruhları karşısında manevi borç olarak bilinmekle beraber Türkler için onur kaynağı olmuştur.

Tarihi bin yıllar öncesine ait olan ve kutsal sayılan ata mezarları, ata ruhlarının doyurulmasına/memnun edilmesine yönelik yapılan uygulamalar kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Azerbaycan Türkleri arasında ata ruhlarına karşı duyulan saygıdan dolayı ve aynı zamanda onların ruhlarını memnun etmek için Nevruz Bayramı öncesi düzenlenen Ata Baba Günü, Ölü Bayramı ve Gebir Üstü gibi çeşitli şekillerde ifade edilen gelenek; uzun dönemli halk inanışlarına dayanmakla beraber, benliğinde bin yıllık tarih barındırmaktadır. Azerbaycan Türkleri arasında özellikle Nahçıvan'ın Ordubad Bölgesinde ata mezarlarının ziyaret edilerek ruhlarının doyurulması gününün "Ata-Baba Günü" olarak adlanması atalar kültürünün unutulmadan günümüze kadar geldiğinin en bariz örneği olarak değerlendirilebilir.

Ata ruhlarını memnun etmek için mezarlıklarla beraber evlerde de yapılan bütün ritüeller ruhun ocağına geldiğinde huzurlu olarak geri dönmesine yöneliktir. Özellikle Nevruz Bayramı günü mevtanın evinde yemek pişirilerek koku çıkarılmasına, bahçelerde ateş yakılmasına ve evlerde mum yakılmasına özen gösterilir.

Iğdır ve çevresinde aynı zamanda Nahçıvan'da ata ruhlarının memnun edilmesi için yapılan uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde Iğdır'da Nevruz öncesi düzenlenen Ölü Bayramı gününden sonra veya önce ruhların memnun edilmesine yönelik uygulamaların fazla yapılmadığını,

Nahçıvan Bölgesinde ise dünyasını değişen kişinin ölüm gününden itibaren başlayan bir takım uygulamaların, Gara Bayram merasiminde, İlahır Çerşenbe ve Nevruz Bayramı günü de yapıldığını göstermektedir. İster İğdir ister Nahçıvan Bölgesinde ata ruhları için yapılan uygulamaların, düzenlenen merasimlerin unutulmaması adına “Ata Baba Günü”, Ölü Bayramı olarak bilinen ataları anma günlerinin önemini ve bu kültürün gelecek kuşaklara aktarılması gerekir.

Etik Beyan

“Azerbaycan Türklerinde Atalar Kültü / Ata-Baba Gününün Eski Türk Kültüründeki Yeri ve Önemi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Abdullayev, B. (1989). *Hakkın Sesi*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı Yayınları.
- Altın, Y. (2018). *Türk Kültüründe Atalar Kültü*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Bozşel, İ. (1996). İğdir, Nahçıvan ve Tebriz Üçgeninde Nevruz Gelenekleri. *V MTHKK Gelenek, Görenek, İnamlar Sektörünü Bildirileri Sempozyumu* (ss. 205- 211). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çağlayan, H. (1997). Anadolu'nun Bazı Yörelerinde Yas Görenekleri. *V MTHKK Gelenek, Görenek, İnamlar Sektörünü Bildirileri Sempozyumu* (ss. 217-222), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çeribaş, M. (2021). Türk Kültüründe Kut İnancı ve Kut Aktarma Yolları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, c.14. s. 36. (ss. 1185-1206)
- Çınar, A. (2022). *Antik Dünyada Kutsal Rubun Öncüsü KÜLLÜ RUH*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar. Orta ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Durmuş, İ. (2012). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Orhun Abideleri*. 13 Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gadirzade, G. (2003). *Aile ve Meşetle İlgili Adetler, İnamlar ve Etnogenetik Elageler*. Bakü: Elm Yayınları.
- Gadirzade, T. (2006). *İslamgederki Adetler, İnamlar ve Merasimler (Nahçıvan Materyalleri Esasında)*. Bakü: Nafta- Pres Yayınları.
- Gezer, S. (2023). Türk Kültüründe Atalar Kültü ve Ölüler Kültü Kavramları. *International Journal of Turkish Academic Studies (TURAS)*, c. 4. s. 1. (ss. 75-89)
- Gömeç, S.(2012). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. 2 Baskı. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. (2019). Eski Türk Dininin Temel Özellikleri. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Özel Sayısı*. Ankara: Yıl.4 Sayı/No.1 Bahar, (ss. 84-123). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/745024>. Erişim tarihi. 18 Mayıs 2023
- Günay, Ü. ve Güngör H. (2015), *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi
- Güngör, H. (2012), *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık
- Hacıyev, M. (1996), *İnançlar, İnamlar*. Bakü: Gençlik Yayınları.
- Herodot. (1998). *Tarih Eseri*. Çev. Halilov Penah. Bakü: Azerneşr Yayınları.
- Hardacre, H. (2005). Ancestors: Ancerstor Worship, *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones, C.1 (ss. 320-325).
- İnan, A. (1995), *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kafesoğlu, İ. (2009). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kalafat, Y. (1998). *Kuzey Azerbaycan- Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Dini İzleri. (Dini Folklorik Tabakalaşma)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ocak, A.Y. (2000). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Ötesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ögel, B. (1984). *Türk Kültür Tarihinin Giriş VI cilt*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (1988). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (1992). *Büyük Hun İmparatorluğu. II Kitap*. Bakü: Gençlik Yayınları.
- Özdek, R. (1992). *Türkün Qızıl Kitabı. Birinci kitap. Çev.Yagublu ve Şüküroğlu*. Bakü: Yazıcı Yayınları.
- Roux, J.-P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm. İstanbul Kabalcı Yayınevi*
- Selçuk, A. (2010). *Horasanda Eren Anadolu'da Evliya: Acısu Sıraç Köyü Örneğinde Kabraman Atalar Kültü*. Milli Folklor Dergisi. s. 87. (ss. 136-147)
- Seyidov, M. (1983). *Azerbaycan Mifik Tefekürünün Kaynakları*. Bakü: Yazıcı Yayınları.
- Şükürov, A. (1997). *Mifolojiya 6-cı kitap*. Bakü: Elm Yayınları.
- Tümer, G. (1991). “Atalar Kültü”. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt IV*. Türk Diyanet Vakfı Yayınları İşletmesi. s.42-43

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Abbasova, Meryem. Nahçıvan Culfa ilçesi Külüs köyü, 1936 doğumlu, ev hanımı, okuma yazması var. (Görüşme 07.06.2006)
- KK-2: Abışova, Pakize. Nahçıvan Culfa ilçesi Göynük köyü, 1947 doğumlu, ev hanımı, okuma yazması yok. (Görüşme 08.06.2006).
- KK-3: Ahmedova, Sara. Nahçıvan Şerur ilçesi Oğlangala köyü, 1923 doğumlu, ev hanımı, okuma yazması yok. (Görüşme 23.07.2007)
- KK-4: Arık, Ekber. İğdır Karakoyunlu ilçesi Koçkiran köyü 1938 doğumlu, okuma yazması var. (Görüşme 23.05.2023).
- KK-5: Arık, Nazlı. İğdır Karakoyunlu ilçesi Koçkiran köyü 1938 doğumlu, okuma yazması yok. (Görüşme 23.05.2023).
- KK-4: Asgerov, Zeynalı. Nahçıvan Şahbuz ilçesi Keçili köyü, 1922 doğumlu, okuma yazması var, çiftçi. (Görüşme 19.05.2007)
- KK-5: Askerova, Servinaz. Nahçıvan Kengerli ilçesi Hok köyü, 1927 doğumlu, okuma yazması var. (Görüşme 16.05.2006)
- KK-6: Babayeva, Gülnaz. Nahçıvan Babek ilçesi Cehri köyü, 1940 doğumlu, okuma yazması yok, ev hanımı. (Görüşme 12.04.2006)
- KK-7: Bahşiyeva, Hürü. Nahçıvan Ordubat ilçesi Genze köyü, 1923 doğumlu, okuma yazması yok (Görüşme 17.05.2007).
- KK-8: Guliyeva, Gövher. Nahçıvan Ordubat İlçesi, Düylün köyü, 1930 doğumlu, ev hanımı, okuma yazması yok. (Görüşme 18.05.2007)
- KK-9: Memmedova, Zeyneb. Nahçıvan Culfa ilçesi Gal köyü, 1922 doğumlu, okuma yazması yok. (Görüşme 09.06.2006).
- KK-10: Memmedova, Gumru. Nahçıvan Çalhankala ilçesi, Kengerli köyü, 1932 doğumlu okuma yazması yok, ev hanımı. (Görüşme 23.07.2005).
- KK-11: Zeynalabdinova, Gemer. Nahçıvan Ordubat İlçesi Tivi köyü, 1910 doğumlu, ev hanımı, okuması var. (Görüşme 17.05.2007).
- KK-12: Seferova, Münevver. Nahçıvan Babek İlçesi Cehri köyü, 1955 doğumlu, öğretmen. (Görüşme 21.05.2018 - 23.06.2021).

RESİM 1

RESİM 2

Ağdam Şehri Etyemezli Köy Mezarlığı

https://www.youtube.com/watch?v=FLPT8_2skco&t=914s Erişim 20.05.2023

EXTENDED ABSTRACT

Death and the afterlife, which are crucial transitional stages of human life, beliefs and customs concerning human souls have been combined within the framework of religion, culture, and traditions of society by the time and space in which they live. In all societies, death and what happens after death, regardless of whether there is another life, occupy an important place in people's thoughts. In ancient societies that believed in the afterlife, that their soul was immortal, over time the souls and graves of the deceased were considered sacred to their family members. The veneration of ancestral spirits and their graves is known in sources as the cult of ancestors. The veneration of ancestral spirits existed among the ancient Turks millennia before our era and persists among the Turkic peoples to this day. Protecting ancestral graves from enemies was seen as a spiritual duty for those who remained after them, and family members believed that ancestral spirits would be restless if they did not fulfill this task. For this reason, the tombs of the ancestors, considered sacred, were visited at certain times, and various ceremonies were held to please/saturate their souls. According to the belief, their souls live even after the death of their ancestors and do not break off relations with family members and what they left behind. Once more, by this

viewpoint, a person loses his/her physical body when they pass away, but his " I" more precisely, his spiritual presence/spirit, remains on earth and can influence the lives of the living people. For this reason, after visiting the graves of their ancestors and satisfying their souls, people are considered to have fulfilled their spiritual duty. Despite being passed down from generation to generation for thousands of years, many beliefs and practices relating to the satisfaction of the ancestral soul have survived to the present day. Before the Novruz Holiday, Azerbaijani Turks visit graves to appease the spirits of their ancestors, which is known in Nakhchivan as “Ancestors’ Day /Dede Baba Day, Gebir us (the Day of visiting the graves)”, in Iğdir and its surroundings as “The Feast of the Dead / Gebir us”, and also occupies an important place in the lives of the inhabitants of the region. The fact that the day of visiting the graves in the Ordubad district of Nakhchivan before the Novruz holiday was called Baba / Dede Baba Ancestral Day indicates that the cult of ancestors, whose history dates back many centuries, is passed down from generation to generation and is preserved to this day. The importance of the Day of the Ancestors is highlighted by the Turks of Nakhchivan who believed that the festival should be celebrated enthusiastically after visiting the graves of their ancestors to satisfy or fill their souls. As it is said that souls are waiting in cemeteries on the Day of the Ancestors for family members to pay a visit. For this reason, everyone visits the graves of their relatives before the holiday and performs various rituals to please / saturate the souls of their ancestors. Examples of these customs include saying prayers at the graves, pouring water into a trench at the head of the tombs, sharing halva, and distributing other foods to people. The Day of the Ancestors is regarded as a day to remember ancestors and family elders but those who stayed and visited their graves fulfilled their spiritual duty to their ancestors. On holidays, visiting the graves that are part of the cult of ancestors, as well as smoking the ancestors’s hearth is of great importance. In connection with these beliefs, family members owe themselves to come together at the ancestral hearth on feast days and to make the necessary practices to please the spirits of the family elders. Field studies conducted to fulfill this spiritual mission show that people who live in the province or even abroad meet in the heart of their ancestors on the Day of the Ancestors. The concept that the souls frequently return to their house after death is associated with the fact that the family’s elders sanctified the ancestor’s heart and made it vital to dwell in this house. In Nakhchivan, it is believed that the hearth and the fire in the hearth of ancestors should not go out. For this reason, on the day of the Navruz holiday, bonfires are lit in the gardens and the tradition of smoking hearth ancestors is continued. It is believed that on the day of the Novruz holiday, spirits come to the hearth, that is, to their homes, and watch their family members. It is believed that if intimacy remains between family members if the food is cooked on the stove, the soul returns peacefully. According to other beliefs, on the day of the holiday, the soul returns satisfied, saturated with the smell of homemade food / the smell of fried onions. On a celebratory day, it is common to fry onions to do this in all homes. It is said that when an onion is cooked, the smell quickly permeates the whole area, and anyone who breathes it in will enter the hereafter. The belief that the soul is saturated with the smell of fried onions is connected with the desire that the heart does not remain empty. According to the beliefs among the people, it is not welcomed that the soul is not fed during the feast days and therefore they cast their eyes on it. When the ancestors’ hearth is not smoking, the prayers are not read for them, it is interpreted as casting an eye of the souls on the hearth and as returning with resentment to his family members. When the soul’s eyes are cast on the hearth, the soul comes to family members in a dream and worries them spiritually. According to beliefs, it can be understood from the dreams that people who have changed their world are not satisfied with their family members. If a person who has changed his world is seen in peace in a dream, it is believed that his soul is satisfied, and when he is seen as resentful, he is offended when he does not talk to the person who sees the dream. To please the soul, there is a custom of making and distributing halva, cooking and feeding the poor, and praying for the soul of the deceased. The custom, which is founded on long-standing folk beliefs but also has a thousand years of history, is expressed in numerous ways such as the Day of Ancestors, the Day of Ata Baba, the Day of Dead, and the Day of Gebirustu (the day of visiting the grave), which is held before Novruz Feast owing to the reverence for the spirits of the ancestors among the Azerbaijani Turks. In order not to forget about the custom of ancestral spirits and ceremonies held in the Iğdir or Nakhchivan region, it should be noted the importance of ancestral remembrance days, called “The Day of Ancestors”, “the Feast of the Dead, and this culture should be passed on to future generations. The unconscious inclusion in our lives of many elements unfamiliar to our culture in recent times also creates several problems. To prevent this, we must take responsibility for our ancestral cultures, whose history goes back thousands of years, and we must fully understand the historical roots of beliefs and customs and the purposes for which they were created.

Türk Tamgaları Üzerine Bir Deneme

Saadettin Yağmur GÖMEÇ¹

“D. D. Vasıhyev’in Anısına...”

Öz

Bilindiği üzere tamga geleneğinin kökenleri Milattan önceki çağlara kadar inmekte olup, günümüzde de bilhassa Hazar ötesi Türkleri diye adlandırdığımız gruplar buna büyük önem vermektedir. Bu tamgaların bir kısmı yazılı kitabelerin, bazıları mezar taşları diyebileceğimiz balbaların, bir bölümü kayaların, bazıları da hayvanların üstüne vurulmuş durumdadır. Tamga kısaca bireyi ya da toplumu ifade eden özel işaretlerdir. İşte bu noktada Türk insanı kendisine ait canlı-cansız herşeye bu tamgaları kazımıştır. Bunlar bazan birbirlerine benzese de esas itibarıyla hepsi değişiktir. Türk kültür hayatında önemli bir yeri bulunan tamgalar, bu milletin düşünce dünyasını yansıtırken, onun sahip olduğu varlıkların tapu belgesi konumundadır. İşte tarihin başlangıcından beri düzenli bir aile ve toplum yapılanması içerisindeki Türkler kendi farklılıklarını ortaya koymak amacıyla bir tür hususi imzaları olan tamgaları kullanmıştır. Biz bu çalışmada öncelikli olarak metindeki dört tabloda yer alan tamgaların benzerlerini önce Oguzlarınkiyle, sonra da bugün yaşayan bazı Türk boylarının tamgalarıyla eşleştirmeye gayret ettik. Netice olarak bu araştırmanın en azından bu konu hakkında çalışacaklara birtakım ham malzemeleri sağlaması açısından faydalı olacağına inanmaktayız.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Türk Toplulukları, Tamga, Tamga Kültürü

An Essay On Turkish Seals (Tamga)

Abstract

As it is known, the origins of the seal (tamga) tradition go back to the ages before Christ, and today, especially the groups we call the Trans-Caspian Turks attach great importance to this. Some of these seals are inscribed on inscriptions, some on balbals that we can call tombstones, some on rocks, and some on animals. Tamga are special signs that express the individual or society in short. At this point, Turkish people have engraved these seals on everything that belongs to them, animate and inanimate. Although they are sometimes similar to each other, they are essentially all different. The seals, which have important Turkish cultural changes, reflect the world of thoughts of this nation and are the title deed documents of the assets owned by this nation. Since the beginning of history, Turks in a regular family and society structure have used seals, which have a kind of special signature, in order to reveal their differences. In this study, we first tried to match the tamgas of the four tables in the text with those of the Oguz and then with the tamga of some Turkish tribes living today. In conclusion, we believe that this research will at least be useful in terms of providing some raw materials for those who will work on this subject.

Keywords: Turkish Culture, Turkish Communities, Tamga (Seal), Seal Culture

Atf İçin / Please Cite As:

Gömeç, S. Y. (2024). Türk tamgaları üzerine bir deneme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 678-699. doi:10.33206/mjss.1440716

Geliş Tarihi / Received Date: 21.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.03.2024

¹ Prof. Dr. - Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, sgomec@ankara.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-4606-9006

Giriş

Türk kültür hayatında önemli bir yeri bulunan tamgalar (damga), bu milletin düşünce dünyasını yansıtırken, onun sahip olduğu varlıkların da tapu belgesi konumundadır. Tarihin başlangıcından beri düzenli bir aile ve toplum yapılanması içerisindeki Türkler kendi farklılıklarını ortaya koymak amacıyla bir tür hususi imzaları olan tamgaları kullanmıştır. Tamgalar kısaca bireyi ya da toplumu ifade eden özel işaretlerdir. İşte bu noktada Türk insanı kendisine ait canlı-cansız herşeye bu tamgaları kazımıştır. Bunlar bazan birbirlerine benzese de esas itibarıyla hepsi değişiktir.

Bazı ilim adamları tamgaları birbirine kan bağı ile bağlı aile gruplarının, sembolü olarak kabul ederken, sözlü edebiyat kalıntılarını incelediğimizde tamga geleneğini en eski Oguz Kagan Destanı'na kadar götürüyoruz. Herkesin bildiği üzere burada; "İrki Koca, Oguz Kagan hayatta iken Boz Ok ve Üç Ok adlarını alan oğullarının yirmidört evladına birer lâkap ve her birisine hayvanlarıyla, mülklerine vurulmak üzere tamgalar tespit etti. Bu yirmidört oğul, Oguz'un asıl hatunlardan olan çocuklardı. Bundan başka kumalardan doğan oğlanlar da çoktu. Onlara da layık oldukları nesnelere verildi. Ondan sonra Oguz Han'ın altın otadı kuruldu. Ve İrki Koca yine herkesin ongununu (töz) belirledi" (Czaplicka, 1918, ss. 42-44; Gömeç, 2021a, ss. 103-109) sözüyle karşılaşmaktayız. Bu Oguz tamgalarının nasıl olduğunu da yine değişik kaynak ve Oguz-nâmeler vasıtasıyla öğrenmekteyiz.

	BOY ADLARI	TAMGALARI	BOZ OKLAR	TAMGALARI	ÜÇ OKLAR	TAMGALARI	BOZ OKLAR	TAMGALARI	ÜÇ OKLAR	TAMGALARI		
1	KINIK	┌	KÜN HAN OĞULLARI		KÖK HAN OĞULLARI		KÜN HAN OĞULLARI		KÖK HAN OĞULLARI			
2	KAYIG	IV	Kayı	9	1	Bayındır	9	Kayı		1	Bayındır	┌┐
3	BAYINDIR	≡	Bayat	┌┐	2	Beçene	┌┐	Bayat	┌┐	2	Beçene	┌┐
4	YIVA	┌┐	Alka Evli	3	Çavuldur	┌┐	Alka Evli	┌┐	3	Çavuldur	┌┐
5	SALGUR	┌┐	Kara Evli	┌┐	4	Çepni	┌┐	Kara Evli	┌┐	4	Çepni	┌┐
6	AVŞAR	┌┐	AY HAN OĞULLARI		TAG HAN OĞULLARI		AY HAN OĞULLARI		TAG HAN OĞULLARI			
7	BEGDİLİ	┌┐	Yazır	┌┐	1	Salur	┌┐	Yazır	┌┐	1	Salur	┌┐
8	BÜGDÜZ	┌┐	Döğer	┌┐	2	Eymür	┌┐	Döğer	┌┐	2	Eymür	┌┐
9	BAYAT	┌┐	Dodurga	┌┐	3	Alayuntlu	┌┐	Dodurga	┌┐	3	Alayuntlu	┌┐
10	YAZGIR	┌┐	Yaparlı	┌┐	4	Üregir	┌┐	Yaparlı	┌┐	4	Üregir	┌┐
11	EYMÜR	┌┐	YILDIZ HAN OĞULLARI		TENGİZ HAN OĞULLARI		YILDIZ HAN OĞULLARI		TENGİZ HAN OĞULLARI			
12	KARA BÖLÜK	┌┐	Avşar	┌┐	1	Yığdır	┌┐	Avşar	┌┐	1	İğdir	┌┐
13	ALKA BÖLÜK	┌┐	Kızık	┌┐	2	Bügdüz	┌┐	Kızık	┌┐	2	Bügdüz	┌┐
14	İĞDIR	┌┐	Begdili	┌┐	3	Yıva	┌┐	Begdili	┌┐	3	Yıva	┌┐
15	ÜREGİR	┌┐	Karkın	┌┐	4	Kımık	┌┐	Karkın	┌┐	4	Kımık	┌┐
16	TOTIRKA	┌┐										
17	ALAYUNTLIG	┌┐										
18	TÖKER	┌┐										
19	BEÇENEK	┌┐										
20	ÇAVULDUR	┌┐										
21	ÇEPNİ	┌┐										
22	ÇARUKLUK	Tamga Yok SYG										

*Kaşgarlı Mahmud'a
Göre Oğuz Boyları*

*Reşideddin Fazlıllah'a
Göre Oğuz Boyları*

*Yazıcıoğlu Ali'ye
Göre Oğuz Boyları*

Bununla beraber kendisinin atası Oguz Kagan olarak görülen Çingiz Han'a ait bazı destan parçalarında da tıpkı Oguz gibi onun da dört oğluna, kendi yanında bulunan beylerine tug ve yurtlar ihsanına, onların kuş ve ağaçtan tamga ile ongunlarına değinilmektedir (Moğolların Gizli Tarihi, 1986, ss. 57-58; Cengiznâme, 2009, s. 80). Dolayısı ile tamga geleneğinin kökenleri Milattan önceki çağlara kadar inmekte olup, günümüzde de bilhassa Hazar ötesi Türkleri diye adlandırdığımız gruplar buna büyük önem vermektedir.

Biz yıllar önce "Oguz Tamgalarının Bazı Kazak-Türk Tamgalarıyla Karşılaştırılması" (Gömeç, 1995, ss. 166-167) ve "Kök Türk ve Uygur Tamgaları Üzerine Bir Deneme" (Gömeç, 2000, ss. 65-70), başlıklı küçük birkaç çalışma gerçekleştirmiştik. Bunlarda elimizde bulunan tamgaların benzer noktaları üzerinde durmuştuk. Geçen zaman zarfında değişik Türk boylarına ait topladığımız tamga örnekleri çoğaldığı gibi, Doğu Avrupa ve Orta Asya'da yeni ele geçen arkeolojik malzemeler üstüne kazılmış birçok tamgayı da arşivimize ekledik. Netice itibarıyla bu araştırmada elimizde bulunan bütün tamgaların benzerlikleri ve ne anlam ifade ettikleri konusunda birkaç şey söylemek istiyoruz.

Öncelikli olarak tamgaların gruplar halinde toplu görsellerinin ortaya konmasında fayda vardır. Bu sayede bizim fikirlerimiz haricinde de okuyucular kendine göre bir kıyaslama yapabilecektir. Mesela işin ilginç yanı yukarıda üç ayrı eserden yola çıkarak listesini verdiğimiz bu Oguz kabilelerine ait tamgaların büyük çoğunluğu birbirine benzememektedir.

Bununla birlikte elimizde o kadar çok tamga materyali bulunmaktadır ki, bunların tasnifinde büyük bir sıkıntıya düştüğümüzü belirtmek isteriz. Bu konularda çalışmış olan dilci, tarihçi, arkeolog, halk bilimci vs. pek çok uzmanın hem kitap, hem de makale düzeyinde yüzlerce yayını söz konusudur. Bu tamgaların bir kısmı yazılı kitabelerin, bazıları mezar taşları diyebileceğimiz balbalların, bir bölümü kayaların, bazıları da hayvanların üstüne vurulmuş durumdadır. Dolayısıyla bilhassa eski çağlara ait olduğunu düşündüğümüz 250 civarında tamganın yerini ve adını bildiklerimizi şeklin kenarına kaydettik. Ancak çağdaş boy tamgalarının çoğu yazılı kaynak durumundaki şecerelerde bulunması sebebiyle onlar için böyle bir şey yapmadık. Zaten onları aldığımız makale ve kitaplar da çalışmanın sonuna umumi kaynakça içinde konulmuştur. Bu noktada biz araştırmamızı iki bölüm halinde ele almayı düşünüyoruz. Birinci kısımda değişik coğrafyalarda bulunan tamgaların, ikinci kısımda da ulaşabildiğimiz boy tamgalarının tasnifini yapmaya gayret edeceğiz.

I. Bölüm

Hun, Kök Türk, Avar, Bulgar, Uygur, Kırgız, Türgiş, Öngüt, Peçenek, Kıpçak Tamgaları ile Oguz Boy Tamgalarının Karşılaştırılması

Bu başlık altında erken dönem Türk tarihi ve topluluklarına ait olduğunu düşündüğümüz çeşitli coğrafyalarda tespit edilen tamgaların listesini vereceğiz. Bununla alakalı dört tablo hazırladık ve bunların tasnifini yaparken birbirine benzerleri yanyana getirmeye özen gösterdik. Ancak biz bu tabloları yıllar önceden hazırlamaya başladığımızdan sonradan bulunan kaya resimleri, yazıt ve değişik materyaller üstündeki yeni tamgaları bu tablolara işlerken bazı düzensizlikler olduğunu da belirtmek isteriz.

							
Bilge Kagan-Çoyr Darvi-Davirt Dongoin Şire Gınıñs Kap Kırız Ovo-Hağita Had Köl Tigin-Mogolistan	Şine Usu Dongoin Şire Mukhar Mogolistan	Biger Urza Calkal Mogolistan Kırızistan	Darşay Mugur Mogolistan Sibirya	Hutuk Ul Mogolistan	Davirt Tölös Şad'ın Balbalı Mogolistan	Tez I Mogolistan	Çulut Hoytu-Tamır Mogolistan
							
Aldibel-Avar Bulgar-Çakol II Çakol VII-Çakol VIII Dongoin Şire Hun-Mogolistan Ukrayna -Buryatya	Terelcin Mogolistan	Talin Höşö Mogolistan	Bömbögör Öngüt Mogolistan	Bönbögör Öngüt Mogolistan	Akkaynar-Koçkor Akölen-Tangalı Bayşut-Tuyakta Bololu-Ule Bömbögör-Çagan Klemetel-Çuvaşistan	Koçkor Kırızistan	Çiyin Taş Kırızistan
							
Avar Bulgar Hun Peçenek Romanya	Koçkor Kırızistan	Kemçik Çirgak Sibirya	Bay Bulun I Bay Bulun II Çakol V-Temir Şug Çakol X-Orta Kem Kara Bulun I Kara Bulun II	Çakol XI Sibirya	Elegeş II Elegeş IV İr Kol Sibirya	Kemçik Kaya Başı Sibirya	Uyuk Tarlak Sibirya
							
Barlık III Sibirya	Barlık I Çakol IV Sibirya	Aldibel Çakol III Sibirya	Hazar Özbekistan	Barlık II Kızıl Çıra II Ottuk Taş III Uyuk Turan Biger Sibirya	Altan Had Hazar-Mogolistan	Hun Avar Hazar-Sibirya Kazakistan Macaristan Romanya	Hazar
							
Öngüt Gırvan Mandal Mogolistan	Çiyin Taş Kırızistan	Avar-Hun Bugat-Tuva II Mogolistan Romanya Ukrayna	Tele Mogolistan	Çoyr Mogolistan	Çoyr Mogolistan	Davirt Terhin Tez II Mogolistan	Tsangol Mogolistan
							
Hun Avar Bulgar Macaristan	Hazar	Bulgar Tepsey Hakasya Mogolistan	Hun-Avar-Bulgar Hazar-Kırızistan Syantszitan Macaristan Mogolistan	Bulgar Syantszitan Mogolistan	Hazar Tsayangol Mogolistan	Hun Hazar Ukrayna	Hun-Avar Bulgar Peçenek Moldova Romanya
							
Hun Avar Hazar Ukrayna Romanya	Hun Avar Romanya Ukrayna	Hun Avar Romanya Ukrayna	Bulgar	Tsayangol Mogolistan	Tsayangol Mogolistan	Bulgar	Bulgar
							
Hun Avar Hazar Romanya Ukrayna	Hun Avar Ukrayna	Hun Avar Hazar Den-Romanya Ukrayna	Hun Noyon Ula Mogolistan Romanya	Noyon Ula Hun Mogolistan Romanya	Yaman Su Mogolistan	Sarkel Hazar	Öngüt Mogolistan S.Y.GÖMEÇ

Tablo I

							
Hun-Bulgar-Hazar Peçenek-Sarkel Bilge Kagan Maantın Burd Övörhangay Kazakistan-Romanya Mogolistan	Hun-Avar Hazar-Don Romanya Macaristan	Syantszitan Doğu Çin	Syantszitan Doğu Çin	Hazar	Hun Bulgar Hazar Don	Hun-Avar Bulgar Hazar-Macaristan Don-Romanya	Hun Hazar Don
							
Hun Bulgar Hazar Don	Hun-Avar Bulgar-Hazar Don-Romanya Ukrayna	Hun Bulgar Hazar Don-Romanya	Hun-Avar Bulgar-Hazar Don-Romanya Ukrayna	Hun Hazar Don Romanya	Hun Bulgar Hazar Don	Hun Bulgar Hazar Don	Hun Romanya
							
Hun-Avar Peçenek Romanya Ukrayna	Hun-Avar Bulgar-Hazar Don-Romanya Ukrayna	Hun-Avar Hazar Don Ukrayna	Hun-Avar Hazar Don-Romanya Ukrayna	Hun-Avar Bulgar-Hazar Don Ukrayna	Hun Hazar Don Romanya	Hun Hazar Don	Hun Hazar Don Romanya
							
Hun Hazar Don	Hun Hazar Don Romanya	Hun-Avar İli-Türkiş Macaristan Özbekistan	Fergana Türkiş-Sikke Özbekistan	Oyvur I Tepsey VIII Sibiry	Hun Don	Hun-Hazar-Mogolistan Bömbögör-Öngüt-Avar Hoytu-Tamur-Don Noyon Ula-Tsagangol	Hun Avar Kazakistan Macaristan
							
Tsagangol Mogolistan	Hun Noyon Ula Mogolistan	Hun Noyon Ula Mogolistan	Syantszitan Doğu Çin	Dündendeg Mogolistan	Syantszitan Doğu Çin	Davirt-Örtön Bulak Gurvan Mandal Öngüt-Mogolistan Raşan Had-Zün Oroy	Bömbögör Davirt Peçenek Öngüt-Mogolistan
							
Syantszitan Doğu Çin	Hun Romanya Gurvan Mandal Mogolistan	Avar-Hun Hazar-Mogolistan Raşan Had Macaristan	Hun Don Romanya	Biger Burgastayn Mogolistan	Altan Had Mogolistan	Kreskaya Sibiry	Bömbögör Mogolistan
							
Altan Had Davirt Mogolistan	Hun-Avar Shahr-Mogolistan Talin Höşö Macaristan	Hun Hazar Don	Davirt Mogolistan	Hun Hazar Don	Hun-Bulgar Hazar-Peçenek Don-Romanya	Tangalı Taş Kırgızistan	Biçig Ulaan Had Kulcabaşı Öngüt-Mogolistan
							
Hun-Avar Hazar-Sarkel Macaristan	Dongoın Şire Mogolistan	Hun	Davirt Mogolistan	Talin Höşö Mogolistan	Eleges III Sibiry	Oznaçen I Oznaçen II Sibiry	Bilge Kagan Mogolistan S.Y.GÖMEÇ

Tablo II

Bulgar Avar Hazar	Biger Bugat Bulgar-Mogolistan	Bulgar Hakasya Tuva	Hun-Avar Bulgar-Peçenek Hazar-Macaristan Romanya	Bulgar Hazar Elegeş I Mogolistan	Hazar	Bulgar-Peçenek Hazar-Sarkel Darvi-Mogolistan Romanya	Hazar Sarkel Bulgar
Bulgar	Bulgar-Avar Hazar-Peçenek Minusinsk-Romanya Kazakistan Özbekistan	Hun Avar Hazar Ukrayna	Hun-Avar Öngüt-Macaristan Sarabikkulova Tataristan Özbekistan	Hun-Avar-Bulgar Hazar-Öngüt Peçenek-Mogolistan Don-Ukrayna Özbekistan-Talas	Hun-Avar-Hazar Bömbögör-Davirt Kulcabası-Talas Tangalı Taş Kazakistan	Hun-Avar Bulgar-Hazar Sarkel Kazakistan Macaristan	Biger Bulgar İkh Ölzit Mogolistan
Bulgar Hun Öngüt -Mogolistan Tunyukuk	Bulgar Hun-Avar Peçenek Romanya-Ukrayna	Bulgar Romanya	Bulgar Hazar Sarkel	Hun Uygur-Mogolistan Romanya	Hun-Hazar Bulgar-Peçenek Sarkel-Romanya	Tsagan Gol Mogolistan	Hun Hazar Bulgar Don
Altan Had-Bolulu Bömbögör-Öngüt Del Ula-Eski Öhnes Kulca Başı-Ukok Tangalı-Mogolistan	Avar Bulgar Hazar Talas	Bömbögör Öngüt Peçenek Mogolistan	Hun Bulgar	Kırgız Şivet Ulan Tepsey Terhin -Mogolistan	Hun-Bulgar-Uygur Hoytu-Tamır Karı Çor Tigin Tepsey-Mogolistan	Bilge Kagan Mogolistan	Bulgar
Anav-Türkmenistan Yi-chang-Çin-Bulgar Kazakistan-Peçenek Davirt-Shahr -Tamır Kırgız-Mogolistan Talas-Romanya	Bilge Kagan Bulgar Hazar Kırgız Sarkel Mogolistan	Bulgar Açıktaş Kulcabası-Talas Minusinsk-Sibırya Şivet Ulan-Mogolistan Semireçi-Kazakistan	Biger Höşöt Tolgoy Uyuk Arhan Uyuk Orzak Uyuk Turan Mogolistan	Çagan Kulcabası Ule-Mogolistan Urkoş III Biçig Ulan Had Ukok	Mukhar Mogolistan	Terejin Mogolistan	Bömbögör Öngüt Özbekistan Mogolistan
Hun-Avar Bulgar-Hazar Ka İbaktaş-Don Kulca Başı-Sarkel	Bulgar Peçenek Sarkel-Hazar Talas-Kırgızistan	Bulgar	Hun-Hazar Don Öngüt Sarkel	Bulgar-Hazar Hun -Avar Kazakistan Romanya	Hun-Avar-Hazar-Bulgar Talas-Kazakistan Öngüt-Gurvan Mandal Klemetel-Çuvaşistan Macaristan-Tataristan	Bulgar Hazar Peçenek Sarkel-Romanya	Bulgar Hazar-Sarkel Özbekistan Türkmenistan
Bulgar-Hazar Peçenek Sarkel-Kırgızistan Talas -Türkmenistan	Bulgar	Bulgar-Avar Hazar -Özbekistan Peçenek-Kırgızistan Sarkel-Türkmenistan	Hun Peçenek Romanya	Hun Hazar Don	Bulgar	Hun-Avar Bulgar Kazakistan Macaristan	Bulgar
Bömbögör Mogolistan	Tsagan Gol Mogolistan	Hun Hazar Don	Hun Romanya Ukrayna	Hun Bulgar Hazar-Don	Hun-Bulgar Davirt-Peçenek Romanya -Mogolistan	Hun-Avar Hazar Ukrayna	Hun-Bulgar Romanya S.Y.GÖMEC

Tablo III

Hun Avar Hoytu-Tamır Macaristan	Hun-Avar Kazakistan Macaristan Türkmenistan	Hun-Avar Kazakistan Macaristan Türkmenistan	Hun Hazar Türkmenistan	Hun Hazar Kazakistan	Hun Bulgar Kazakistan	Hun Hazar Kazakistan	Hun Bulgar Hazar Kazakistan
Hun Avar Bulgar Kazakistan	Bulgar	Bulgar Peçenek Özbekistan Türkmenistan	Hun-Bulgar-Hazar Kazakistan Özbekistan Türkmenistan	Peçenek Özbekistan	Hun-Avar Bulgar-Hazar Özbekistan	Hun-Avar Mogolistan Ukrayna	Hun Avar Ukrayna
Hun Hazar Don	Biger-Bugat Teşhin Küren Mogolistan	Harkol Anav-Türkmenistan Mogolistan	Hun Hazar Don	Hun Avar-Hazar Romanya	Hun-Avar Hazar Ukrayna	Hun Avar-Romanya Ukrayna	Hun-Avar Macaristan Ukrayna
Hun Avar Bulgar Romanya	Hun Avar Bulgar Romanya	Höşöt Tolgoy Hoytu-Tamır Bugan Höşö Mogolistan	Hun-Avar-Bulgar Peçenek-Don Sarkel-Macaristan Ukrayna-Romanya	Bulgar	Bulgar	Bulgar	Bulgar
Hazar Sarkel	Avar Hazar-Kazakistan Peçenek-Kırgızistan Talas-Özbekistan	Hazar Talas Kırgızistan	Hun-Avar-Özbekistan Bulgar-Hazar Talas-Kırgızistan Macaristan	Bulgar	Bulgar Klemetel Tataristan	Çeboksarı Çuvaşistan	Bulgar
Hun Kırgız Tuva	Hun Peçenek Romanya	Tsagangol Mogolistan	Tsagangol Mogolistan	Tsagangol Mogolistan	Darvi Mogolistan	Ulançulut Mogolistan	Şakar Tolgoy Mogolistan
Sibirya							S.Y.GÖMEÇ

Tablo IV

Biz bu çalışmada öncelikli olarak yukarıdaki dört tabloda yer alan tamgaların benzerlerini Oguzlarınkiyle eşleştirmeye gayret edeceğiz. Bu tamgaların bir kısmını bizzat yerinde araştırmalarımız sırasında kendimiz kayda geçirdik. Bir kısmı ise başka çalışmalardan alındı. Elbette bunların künyelerini yukarıda da belirttiğimiz üzere kaynaklar kısmında verdik.

Buna binaen Yazıcıoğlu Ali'deki Kayı damgasının bir benzerini biz ortadaki şekil form olarak biraz değişik görünmekle birlikte Bulgar tamgaları içerisinde de tespit etmiş bulunmaktayız.

Sadece Kaşgarlı Mahmud'taki Bayat tamgasınının bazı sembollerini Avrasya coğrafyasındaki Bulgar ve Öngüt tamgalarında rastlamaktayız. Ne Reşideddin, ne Yazıcıoğlu ne de Kaşgarlı'daki gibi üçlü biçimde bir tamgaya tesadüf edemedik.

Alka Evli tamgaları üç kaynağımızda da farklıdır. Ancak Yazıcıoğlu listesindeki tamgayı andıran bir tanesini Bulgar tamgaları arasında görmek mümkündür. Yazıcıoğlu'ndaki Kara Evli ve Çepni

tamgalarına \top ise yine Bulgar tamgaları içerisinde rastlamaktayız. Bununla beraber Reşideddin Fazlullah'ın listesindeki epni tamgası \curvearrowright ngüt ve Tataristan bölgesi tamgalarında görülebilmektedir. İşin ilginç tarafı Reşideddin'deki Kara Evli tamgasının birebir benzerine Ukrayna, Güney Sibirya ve Mogolistan coğrafyasında ele geçen Hun, Avar, Bulgar tamgalarıyla birlikte Aldibel, akol II, akol VII, akol VIII, Dongoin şire kurganlarında rastlanmıştır.

Temel aldığımız üç kaynakta da (Kaşgarlı, Reşideddin, Yazıcıoğlu) Bayındır boyunun tamgası farklıdır. Bununla birlikte alan araştırmalarına bağlı olarak biraraya getirdiğimiz hiçbir tamga Bayındır boyu ile eşleşmemektedir.

Peeneklere ait tamgaların benzerleri üç aşağı-beş yukarı elimizdeki örneklerle kıyaslanabilmektedir. Mesela Kaşgarlı Mahmud'taki tamga \curvearrowright Davirt, Gurvan Mandal ve Raşan Had bölgesinde tespit edilen, ayrıca ngtlere ait olduğunu sandığımız şekilde grlen tamga \curvearrowright ile eşleşebilmektedir. Bunun gibi Reşideddin Fazlullah'ın kitabındaki Peçenek tamgası \curvearrowright ile Kemçik irgak Yazıtında karşılaştığımız tamga da \curvearrowright birbirine benziyor.

Bu arada Kaşgarlıda'ki avuldur tamgası ile eşleşen bir tamgaya \curvearrowright elimizdeki malzemelerden Hoytu-Tamır kayalđı ile Macaristan'da, Yazıcıoğlu'ndakinin bir formuna da Bulgar tamgaları \curvearrowright arasında rastladığımızı belirtelim.

Ay Han'ın oğlu Yazır'ın tamgasının Reşideddin'deki benzeri Hun, Avar, Bulgar, Peçenek, ngt gibi Türk boylarının tamgalarıyla, Talas, Ten (Don), Ukrayna, Özbekistan bölgelerindeki pekçok buluntuda \curvearrowright görülüyor. Yazır boyunun Yazıcıoğlu Ali'deki şeklinin aynısı Bulgar tamgalarında \curvearrowright tesadüf edilmektedir.

Salurlara ait Kaşgarlı \curvearrowright ve Yazıcıoğlu'ndaki \curvearrowright tamgalarla Hun, Avar, Bulgar, Hazar, ngt gibi Türk boylarının arasında ve Kırgızistan, Kazakistan, Mogolistan, Macaristan gibi lkelerde çeşitli nesnelere üstünde gördüğümüz bir tamga \curvearrowright benzerlik göstermektedir.

Dger tamgası kullandığımız üç kaynakta da farklıdır. Bununla birlikte Kaşgarlı Mahmud'daki Peçenek ve Dger damgalarının birbirine benzer olduğunu söyleyebiliriz. Burada gördüğümüz Dger sembolü \curvearrowright bir alta Peeneklere ait olarak yatay durumdadır. Bu kurdela biçimli tamganın teklisini \curvearrowright Davirt, Gurvan Mandal, ngt, Raşan Had gibi Mogolistan'ın pekçok yerindeki kalıntılarda rastlayabiliyoruz.

Tag Han oğullarından Eymür'e ait Reşideddin Oguz-nmesi'ndeki tamga Hun, Avar, Bulgar, Peçenek \curvearrowright boyları ile Romanya ve Ukrayna sahasında da grlmektedir. Yine Yazıcıoğlu Oguz-nmesi'ndeki tamganın aynısına Hun, Bulgar \curvearrowright tamgaları arasında tesadüf ediliyor.

Bununla beraber Kaşgarlı Mahmud'un eseri Divan Lgat-it-Türk'te gördüğümüz Totırka (Dodurğa) damgasını Hun, Avar, Hazarlara ait kalıntılar ile yine Bömbögör, Davirt, Kulcabası, Talas, Tamgalı Taş ve Kırgızistan ile Kazakistan bölgesi yazıt ve buluntularında \curvearrowright görebilmekteyiz.

Herhalde ortaya ıkışları ta Hun-Kök Türk ağına kadar inen Alayuntluların (Gömeç, 2021b, s. 203) Reşideddin Fazlullah'taki tamgasının \curvearrowright benzer formlarını ngt \curvearrowright , Syantszitan \curvearrowright ve Mogolistan'daki pekçok tamgalı taş üzerinde rastlamaktayız.

Bilindiği zere Yaparlı boyu Kaşgarlı Mahmud'un listesinde yoktur ve Reşideddin ile Yazıcıoğlu'nda da bunlar farklı biçimdedir. Reşideddin'deki Yaparlı tamgasının \curvearrowright bir benzerini ise Hun, Avar, Bulgar, Hazar ve Kırgızistan, Özbekistan, Macaristan \curvearrowright gibi ülke topraklarında bulununan yazıt ve materyaller üstünde görebilmekteyiz.

Tamgaların içerisinde en karmaşıklardan birisi regirlere aittir. Maalesef elimizdeki malzemeler arasında birebir regir tamgası diyebileceğimiz bir şekil bulunmamaktadır.

Esasında Reşideddin ve Yazıcıoğlu'nda Avşar ile Kızık tamgası \curvearrowright veya \curvearrowright formunda birbirine çok benzemekte olup; Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek gibi Türk kabileleri ile Sibirya, Kazakistan, Özbekistan, Romanya ve Rusya'daki pekçok yazıt, balbal ve kaya üzerinde görmek mümkündür. Kaşgarlı'daki Avşar tamgasına \curvearrowright ise belgelerde fazla rastlanmıyor.

Tengiz Han Ogullarından İğdir/Yigdir boyuna ait tamga üç kaynaktan da farklıdır. Bununla beraber Reşideddin Fazlullah'da Begdili, Kaşgarlı'daki İğdir sembolünü Bulgar kalıntıları içinde görebiliyoruz.

Oğuz boyları içinde en karmaşık tamgalardan birisine Bügdüzler sahiptir. Her üç listede de biçimleri değişiktir. Elimizdeki malzemelerde bunlara benzer bir tamga yoktur.

Yazıcıoğlu Ali'deki tamgayı da neredeyse bütün Türk coğrafyası ve kabileleri arasında görebilmekteyiz.

Yıvalara ait Reşideddin'deki tamga Hun, Kök Türk, Bulgar, Hazar, Peçenek gibi Türk hanedanları ile Mogolistan ve Kazakistan bölgelerinde tesadüf edilmektedir.

Yıldız Han Ogullarından Karkınlara ait tamga bize göre hem Reşideddin, hem de Yazıcıoğlu'nda birdir. Bu işarete ayrıca Hun, Avar, Bulgar, Hazar kabileleri ile Özbekistan bölgesinde rastlamaktayız. Bilindiği üzere Karkınlılar Kaşgarlı'da geçmez.

Oğuz boylarından bir hanedan kurup, devlet idare eden ve en başta gelen aşiretlerden birisi Kınıklardır. Ancak bu önemli Türk boyunun tamgası her üç kaynağımızda farklı farklı bulunuyor. Bunlardan sadece ok tamgayı Hun, Avar, Bulgar, Hazar gibi Türk sülalesinin arasında ve Kazakistan ile Romanya topraklarında görebiliyoruz.

II. Bölüm

Yaşayan Türk Boyları Tamgaları ile Eski Türklere Ait Tamgaların Karşılaştırılması

I- Kazak-Kırgız-Türkmen Tamgaları

Günümüz Türk kabileleri içinde konar-göçer hayvancılığı hâlâ devam ettiren ve soy-şecere geleneğini de yaşatan en dikkate değer topluluklar içinde Kazak ve Kırgızlar başta gelir. Bununla birlikte Türkmenler günümüzde daha çok yerleşik hayatı benimsemişlerse de, onların da büyük bir kısmı hâlâ koyun ve keçi gibi küçük baş hayvancılığı sürdürmekte olup, şecere ve tamga geleneğini bırakmamışlardır. Her ne kadar ortaya çıkış ve teşekkül devreleri (Gömeç, 2021c; Gömeç, 2022) farklı farklı ise de, bu Türk boylarının pekçok gelenek ve görenekleri bugün birbirine çok benzediklerinden onları aynı grup içerisinde aldık.

Şekti-Kazak Bağış-Kırgız Saru-Kırgız Teke-Türkmen	Bağış-Kırgız Bugu-Kırgız	Aday-Kazak Bağış-Kırgız Bugu-Kırgız Çerik-Kırgız Mongoldor-Kırgız Saru-Kırgız	Mangatay-Kazak Sarcomart-Kazak Bargı-Kırgız Sarıtar-Kırgız Sayak-Kırgız Solto-Tölös-Kırgız Salur-Türkmen	Saru-Kırgız	Bestanbalı-Kazak Bağış-Kırgız Bugu-Kırgız Sayak-Kırgız	Ergeneki-Kazak	Serkeş-Kazak Çetim-Kırgız Kıpçak-Kırgız
Börü-Kırgız Saru-Kırgız	Uak-Kazak	Calayır-Kazak Taraktı-Kazak	Töre-Kazak Elimulı-Kazak	Kongrat-Kazak Sanglı-Kazak Bağış-Kırgız Kıdırşa-Kırgız Munduz-Kırgız Saru-Kırgız	Bağış-Kırgız Barnı-Kırgız	Karakerey-Kazak Şagalbaylı-Kazak Bağış-Kırgız Börü-Kırgız Bugu-Kırgız Çerik-Kırgız Saru-Kırgız	Sirgeli-Kazak Basız-Kırgız
Baltalı-Kazak	Uysun-Kazak	Kerey-Kazak	Sadırlı-Kazak	Bugu-Kırgız Kürkürö-Kırgız Sayak-Kırgız	Canıs-Kazak Teleu-Kazak Sıkım-Kazak Şumekey-Kazak Maskar-Kazak Basız-Çerik-Kırgız Sayak-Kırgız	Bugu-Kırgız Çerik-Kırgız Mongoldor-Kırgız Sayak-Kırgız	Aday-Kazak Alşın-Kazak Beriş-Kazak Karasakal-Kazak Nayman-Kazak Yamut-Türkmen
Teke-Türkmen	Oşaktı-Kazak	Bekbolat-Kazak	Altın-Kazak	Aday-Kazak Kangdı-Kırgız	Kereyit-Kazak Kıpçak-Kazak Tama-Kazak Bugu-Kırgız Munguz-Kırgız Teke-Türkmen	Saru-Kırgız	Sıkım-Kazak Şuy-Kazak Teleu-Kazak Börü-Kırgız Bugu-Kırgız
İsti-Kağlı-Kazak Sıkım-Tilik-Kazak Saru-Kırgız Sarıtar-Kırgız Sayak-Kırgız Teke-Türkmen Yamut-Türkmen	Aday-Kazak Kereyit-Kazak Sanişkilı-Kazak Basız-Kırgız	Matay-Kazak	Karakesek-Kazak	Argın-Kazak	Aday-Kazak Tabın-Kazak Munguş-Kırgız	Alban-Kazak Ontabınlı-Kazak Ramadan-Kazak Teristabınlı-Kazak Barnı-Kırgız	Koralas-Kazak Sıkım-Kazak
Şmkoca-Kazak	Botbay-Kazak Sambet-Kazak	Suan-Kazak	Teke-Türkmen	Aday-Kerey-Kazak Teleu-Kazak Törtkara-Kazak Bağış-Bargı-Kırgız Bugu-Kıpçak-Kırgız Kongrat-Sarıg-Kırgız Sayak-Kırgız	Kerey-Kazak Bugu-Kırgız Munguş-Kırgız Sarıtar-Kırgız Sayak-Kırgız Teke-Türkmen	Şappas-Kazak Şekti-Kazak Tazıtar-Kazak	Şapıraştı-Kazak Şırım-Kazak Bağış-Kırgız Sayak-Kırgız
Alaşa-Kazak Baganalı-Kazak	Baganalı-Kazak Esentemir-Kazak Mansır-Kazak	Sunak-Kazak Basız-Kırgız Kürkürö-Kırgız	Teke-Türkmen	Karasadak-Kırgız	Azık-Kırgız	Saru-Kırgız	Şumekey-Kazak

S. Y. GÖMEÇ

Kazak-Kırgız ve Türkmen Tamgaları

Kazak-Kırgız ve Türkmen tamgalarının neredeyse hepsi elimizde mevcuttur. Ancak bu boy tamgalarının pekçoğu birbirine benzer olduğundan her boya ait tamganın yer aldığı tablolar hazırlamayı gereksiz gördüğümüzden ortak birşey hazırladık. O yüzden bu karşılaştırmaları yukarıdaki tabloya göre yapacağız. Ayrıca şunu da belirtmek isteriz ki, kabileye göre veya bu konularda araştırma yapanların tahminleri doğrultusunda tamgaların şekilleri veya isimleri değişmektedir. O yüzden biz gereksiz tartışmalara yol açmamak için tamga isimleri meselesine pek girmeyeceğiz.

Kırgız Türklerinin Bağış, Bugu, Çerik, Mongoldor, Saru boyları ile Kazak Türklerinin Aday kabilesi arasında görülen bu Ψ , Υ tamgalar I. tablodaki Mogolistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Romanya coğrafyaları ile Altın Had ve Talin Höşö kurganlarında da rastladığımız Hun, Avar, Hazar tamgalarıyla birebir benzerlik göstermektedir.

Kazak Türklerinin Ergeneki boyunda rastladığımız bu C tamgaya ise Mogolistan, Güney Sibirya ve Ukrayna bölgesi ile Aldibel, Çakol, Dongon Şire buluntu alanlarında tesadüf edilip, Hun ve Bulgardan beri kullanılmaktadır. Bu tamga Reşideddin'in listesinde Kara Evlilere aittir.

Hun ve Bulgar kalıntıları ile Kazakistan coğrafyasında gördüğümüz tamgaya U Kazak Türklerinin Serkeş, Kırgızların Çetiu ve Kıpçak kabileleri içinde rastlamaktayız.

Kazak Türklerinin Taraktı ve Calayır boylarında tesadüf edilen tarak tamgayı M biz 3. tabloda yer alan Hun, Avar, Bulgar, Hazar ve Peçenek Türkleri ile Macaristan ve Romanya havalisinde görmekteyiz.

Yine Elimulı ve Töre Kazakları arasında rastladığımız şekildeki M tamgaya genellikle Bulgar kalıntıları ile Açıktaş, Kulcabaşı, Şivet Ulan arkeoloji alanlarında ve Güney Sibirya, Mogolistan ile Kazakistan coğrafyalarında tesadüf edilmektedir.

Kırgız Türklerinin Bosogo yani eşiğin pervazı manasında kullandıkları tamgayı K Kongrat, Sangıl gibi Kazak boyları ile yine Kırgızların Bağış, Kıdırşa, Munduz ve Saru aşiretleri içerisinde görüyoruz ki, bu tamgaya eski Türk kabilelerinden Hun, Avar, Hazar ve Bulgarlar arasında da rastlamaktayız. Ayrıca yine bu şekil Rusya Federasyonu ve Ukrayna'nın Don bölgesi ile Macaristan ve Özbekistan'da da tespit edilmiştir.

Kazak-Kırgız Türklerinin aşağı-yukarı ya da Cogoru Tamga, Tömön Tamga dedikleri bu işaretle de T çok sıkça karşılaşmaktayız. Karakey ve Şagalbaylı Kazak tayfaları ile Bağış, Börü, Bugu, Çerik, Saru gibi Kırgız kabileleri bu tamgayı kullanıyorlar. Bununla birlikte söz konusu tamga tarihte Hun, Avar ve Bulgar Türklerinin kalıntıları ile Macaristan ve Kazakistan'da pekçok yerde görülmüştür. Söz konusu bu tamga Yazıcıoğlu listesinde hem Kara Evli hem de Çepnilerde vardır.

Bugu tamgaya B Kırgız Türklerinin hem Bugu, hem de Çerik, Mongoldor ve Sayak gibi boylarında rastlıyoruz. Ayrıca bu tamga tarihte Hun, Avar, Öngüt gibi Türk topluluklarından kalan bakiyeler ile Mogolistan, Özbekistan, Tataristan ve Macaristan bölgelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Kazak Türklerinin Aday, Alşın, Beriş, Karasakal ve Nayman kabileleri ile Türkmenlerin Yamut boyu arasında gördüğümüz V çatal tamgaya, eski çağlarda Hun, Avar, Hazar Türkleri başta olmak üzere Bömbögör, Davirt, Kulcabaşı, Talas, Tamgalı Taş arkeolojik bölgelerinde de rastlanmaktadır.

Yine Kazak Türklerinin Oşaktı boyunda rastladığımız üçgen A ya da üçayak tamga Tataristan'daki Klemetel Köyünün mezarlığındaki bir taşın üzerine kazanmış olup, bunun Bulgara ait olduğu sanılmaktadır.

Kazak Türklerinden Aday ile Kırgız Türklerinden Kangdılın arasında gördüğümüz tamganın A bir benzerine A Hun, Avar, Hazar, Bulgar, Öngüt Türklerinde ve Kazakistan, Kırgızistan, Mogolistan, Çuvaşistan, Tataristan ve Macaristan gibi ülkelerde de tesadüf etmekteyiz.

Türkmenlerin Teke, Kırgızların Bugu, Munduz ve Kazakların Kereyit, Kıpçak, Tama gibi aileleri arasında görülen tamgaya H Özbekistan coğrafyası ile Peçenek Türklerinde rastlanmaktadır.

Bilindiği üzere ok tamga O hem tarihte, hem de günümüzdeki bazı Türk kabileleri arasında tesadüf edilen önemli bir semboldür². Bununla beraber ok tamga Kazak Türklerinin Aday, Kereyit, Sanışkılı ve Kırgız Türklerinin Basız urugu arasında karşımıza çıkmaktadır. Ok tamga Reşideddin'de Kınık boyuna aittir.

Kazakların Karakesek boyuna ait tamganın S benzer formunu Romanya ve Ukrayna gibi ülkeler ile Hun, Avar ve Peçenek S gruplarında da görebilmekteyiz.

İki halkanın birleşmesiyle ortaya çıkan ve Kazak Türklerinin Argın kabilesinde rastladığımız tamgaya O ise Hun ve Avar toplulukları ile Kazakistan, Türkmenistan ve Macaristan'da tesadüf ediyoruz.

Kırgız Türklerinin Barın, Kazakların ise Alban, Ontabınlı, Teristabınlı, Ramadan gibi kabileleri arasında görülen tamgayı O Hun, Avar gibi Türkler ile Mogolistan ve Macaristan topraklarında da bulmak mümkündür.

² Eski Türklerde ok ve yayın birçok işlevi olduğu gibi, hâkimiyet sembolü ve mühür yerine geçtiğini de çeşitli tarihi hadiselerle tespit edebiliyoruz. Bakınız, Süleyman er-Ravendî, 1999, ss. 87-88; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, 2000, ss.7-8; Turan, 1945, ss. 309-310; Reşideddin, 2010, s.74-77; Zahirü'd-din Nişaburî, 2018, s.76-77; Gömeç, 2018a, ss. 165-169.

Yukarıdaki tamganın bir başka formuna ♀ Kazakların Korlas ve Sıkım boylarında rastlamaktayız ve bunun karşılığını Mogolistan'da görmekteyiz. Sıncoca Kazaklarına ait ♀ tamgaya da Ten boyundaki Hun ve Hazar Türklerinde tesadüf ediyoruz.

Kazak-Kırgız kabileleri arasında en çok kullanılan tamgalardan birisi + olup, bunu Aday, Kerey, Teleu, Törtkara gibi Kazak aşiretleri ile Kırgızların Bağış, Bargı, Bugu, Kıpçak, Sarıg, Kongrat, Sayak ailelerinde görüyoruz. Söz konusu bu tamga Bulgar, Peçenek ve Hazar Türklerinin bakiyelerinde de mevcuttur. Mogolistan'da Darvi ve Rostov'daki Sarkel ile Romanya bölgesinde rastlanmaktadır.

Bulgar, Avar, Hazar, Peçenek ile Güney Sibirya, Romanya, Kazakistan ve Özbekistan gibi coğrafyalarda karşılaştığımız tamgayı X Kazak Türklerinin Kerey, Kırgızların Bugu, Munguş, Sarıtar, Sayak kabileleri ile Türkmenlerin Teke boyu arasında görmekteyiz. Bu tamga Reşideddin'de Kızık, Yazıcıoğlu'nda Avşarlara aittir.

Yine daha çok Şappas, Şekti ve Taztar gibi Kazak aşiretlerinde rastlanılan tamgaya Z eski Bulgarlarda da tesadüf edilmektedir.

Türklerin genellikle "tirken" dedikleri tamga Y Hun, Avar, Hazar, Bulgar, Öngüt, Peçenek kalıntılarına ve Mogolistan, Ukrayna, Kırgızistan ile Özbek topraklarında görülüyor. Bu tamga ayrıca Kazakların Şapıraştı, Şırım oymakları ile Kırgız Türklerinin Bağış ve Sayak grupları içinde kullanılmaktadır.

Kazakların Baganalı, Esentemirli, Mansır kabileleri ile Kırgız Türklerinin Bugu, Çerik, Mongoldor ve Sayak boylarında rastladığımız tamga — Hun, Avar, Öngüt gibi tarihi Türk kavimleriyle ve Macaristan, Tataristan ve Özbekistan gibi ülkelerde tesadüf ediliyor.

Kırgız Türklerinin bir parçası durumundaki Azıklara ait bu tamga H Hun, Avar, Bulgar, Hazar grupları ve Kırgızistan, Mogolistan, Çin ve Macaristan gibi ülkelerin içinde görülebilmektedir.

Yine Kırgızların Saru boyunda rastladığımız V tamgayı ise Hun, Avar, Bulgar ve Hazar Türklerinin kalıntıları ile Rusya, Kazakistan ve Macaristan topraklarında bulmaktayız.

Bununla beraber Kırgızların Bağış ve Saru, Kazakların Şekti, Türkmenlerin de Teke kabileleri arasında görülen tamga Y Yazıcıoğlu Ali'de Begdili'ne aitken; Bağış, Bargı, Bugu, Kıpçak, Kongrat, Sarıg, Sayak gibi Kırgız aileleri ile Aday, Kerey, Teleu, Törtkara benzeri Kazak uruglarında rastlanan artı tamga + Reşideddin'in listesinde Avşar boyuna tahsis edilmiştir. Kazak Türklerinin Şappas, Şekti ve Tazdar kabileleri içinde görülen tamga Z Yazıcıoğlu'nda Çavuldurlara aittir. Reşideddin'de verilen Yazır tamgasına Y ise yine Kırgız Türklerinin Bağış ve Sayak gibi aileleri ile Kazakların Şapıraştı ve Şırım uruglarında tesadüf edilmektedir.

II- Karaçay-Balkar Tamgaları

Karaçay-Balkarların büyük bir çoğunluğu bugün Rusya Federasyonuna bağlı topraklar ile Türkiye gibi ülkelerde varlıklarını sürdürmektedirler (Gömeç, 2018b, ss. 453-458). Türk kültürünün bütün unsurlarını yaşatmaya çalışan bu Türk boyları, buldukları coğrafyaya tıpkı diğer Türkler gibi imzalarını bir şekilde atmışlardır. Karaçay-Balkar aile tamgalarının tasnifi ile alakalı birkaç çalışma mevcuttur ve biz bunlardan faydalandık. Ancak bunların birçoğu birbirinin benzeri olduğu halde farklıymış gibi değerlendirildiğinden kendi usulümüzce bir sınıflandırma yaptığımızı da belirtmek isteriz.

Bununla beraber bugünkü Kafkasya halklarında bir karışıklık söz konusu olup, yanlış bir biçimde üst ve alt başlıklar yaratılmaktadır. Bu yüzden aşağıdaki tablolarda gösterdiğimiz ve Karaçay-Balkarlara ait olduğu sanılan aile tamgalarının büyük bir kısmı yine Türk soyundan gelen Kabartaylar ile diğer farklı Kafkas ırklarında da görülebiliyor ki, bu hususu belirtmekte de fayda vardır.

							
Açı-Adurkay Balkar-Çaraştı Kilastan-Orus Misak-Tambiy	Koyuk	Botta Erikgen Kaşaytuk	Bayramkul Camankul	Keşke Konak Kulça Laypan	Bolovan Butyan Laypan	Elturka Kakiy	Kakaca Şahan
							
Kozay Tezak	Bolat	Badmok Çutçutan	Şitak	Çıgır Lagiy Süyünç Şahan	Belsiz Orusbiy	Kapuka Kazgeriy	Küçük Şahmırza Uyana
							
Çoçay Çotta Kalibet Kıştik	Kaplan	Zankişi Keyku Kul-Çıma Kubol	Appa Bayçora Otar	Biyazır Biytuvgan Magrel Tuvgan	Bayçora Etleksuk Karabaş Kelemet	Kaçır Koban	Bapma
							
Balkar Çaraştı	Kulça Lehuka	Navruz Osman Şakman	Navruz	Köçerlik Molla Sarı	Bagatır-Tuvgan Çanok-Kamay Hasanmolla Kantemir-Borça Kenanoruk	Boran Çankot Moran Tambiy	Etez Kulterbay
							
Akmet Tuzula	Kuly Süyünç Şana	Abay-Aydabol Bagatır-Efendi Çukka-Süyünç Topihan	Altu-Belsiz Boza-Büyüka Kabol-Kaziy Kola-Kültiy Orusbiy-Şalbar	Koçu	Abayhan-Kuşka Etleksuk-Küçük Tekkuş-Ozarlık Sarı-Karabaş Kelemet-Şakman	Abay-Aydabol Açı-Bagatırbiy Balkar-Bata Bulgar-Semen Süyünç-Üstüp	Balkar Tebu
							
Abay Abit Koçkar Malkondu	Attasa Bittu Konak Nogay-Tuda	Mame Samay Teyrikul Tuda	Appa-Aytek Çasaktı İşek-Kurtan Zagoştok	Emirkan	Bitsu Çotsu Eney	Kaşay Şahmırza	Ozrak
							
Kaziy Sabançı Şahan	Karabaş Kaygurmaz Soga Tetu	Tokuma	Baykul-Balkar Ekçi-Kakul Kinyaz-Tavken Musaka-Töppe Tögerli-Tekke	Çabalı Kayıt Kaziy Zalihan	Soltan	Çola Kepke Koçak Musa	Kutu
							
Aydabol-Zoru Çıppık-Keriy Mogamet Marşan	Açpa-Baştak Kayır-Kanku Lov-Ozrak Tatu	Alıka	Albot Sozan	Botaş Bolovan Çantemirok	Severdin Teva	Çantıbay	Beçel Çekiş Kuly S.Y.Gömeç

Karaçay-Balkar Tamgaları I

							
amırza ekke	Apandıkop Apaşok-Bıtta Boruk-utubay opan-Edikay Kumuk-asar	ankot şakman	Akbay Aybaz ota oma Kabi	Botaş Bödene Emirkan Kaçı Zul	Bii Kubiy	Maktı	Kamala Karakışi
							
Malkaruk	Bii Koba Kuday	Koçaş Kul	Kaçar Kubiy Zanbek	Bay-Temukku ılkbay-Musuk Kabarduk Kolam-Başıy	Butyan oma ılkbay Adurhay	Bosuk Kırınşavkal	Aybaz Bolovan
							
Barsbiy ette	Baka-Batırbiy Beşbaş-Koruk Kurman-asu Narav-Mam	Belsiz atto	Bakku Bekiş Kerkok Osman	Apşo-Ayu Bekan-Tuvgan Bieni Tuarı	Kegiy Keziy Kiti Suvabar	Atsıkan Zaşakku	Nasıpli
							
Beşbay ankazıy	Berpay ankazıy Kakuy Kazıy-Kuze	Biykan Kurtu Ketuv	Abay-Muşuka Baytuvgan Kanza-Kumuk opa-Pişihan	ugu Köliiy Mudor Ulak	Aabay	Mamuka	Artık Koa Matu
							
Açap Akkul Ogurlu Tatay	Bayekku olap Hüseyin Lapın	Ette Stüydüm Zankot	Abazek-apa Elmırza-Koruk Koşmo-Kumuk Tögerli	Mamua	Mamaş Kulak	Ako Aysandır Batırbiy	Kerüz
							
Ana aka okay otan	Abit-Maşay epkenci Maka-Toka Tugo	anıka	ebu	Kayın	Biir	Buta-Kela Kubol Kunop Moka	ankot Kubol Kuta şeker-Tatçı
							
Apşa Begiy	Aı-Adurkay Baı-Bagatır Balkar-Eki Korkmaz-Otar Misak-Tondora	Kida Temu Zammo	Makula Stüyünbay	Sozarlık Zabak	Koçaş Kümek	Ahmet Aliy anakayıt	Terikul
							
Saka	Baba	Bala Bekir	Ebe Kılaş	Aakır Tisepiş	Kalakul Kıp Listin	aptar Müüka	S.Y.Gömeç

Karaçay-Balkar Tamgaları II

Karaçay-Balkar tamgaları içerisinde bilhassa Mogolistan coğrafiyasında rastladığımız teke ya da kotuz tamgayı andıran iki tamga   Aı, Adurkay, Balkar, Botta, araştı, Erikken, Kaşaytuk, Kılaştan, Misak, Orus ve Tambiy ailelerinde mevcuttur.

Hun, Avar ve Bulgar Türklerinin kalıntıları arasında ve Macaristan sahasında gördüğümüz tamgaya Karaçay-Balkarların Süyünç, Lagiy, Şahan ve Çıgır uruglarında da rastlamaktayız.

Hun, Avar, Bulgar ve Hazarlar ile Kırgızistan, Mogolistan ve Macaristan gibi ülke topraklarında tesadüf edilen tamgayı Bolatlarda da görmekteyiz. Yine buna benzer bir tamga Hun, Avar, Hazar ve Peçenek bakiyeleri içinde yer alırken aynı Kakaca ve Şahan ailelerinde de vardır.

Karaçay-Balkarların Kulça ve Leluka gruplarında rastlanılan tamgayı Hazar Türklerinin kalıntıları ve Mogolistan içlerinde bulabilmekteyiz.

Hun, Kırgız ve Tuva Türkleri arasında tespit edilen şekildeki tamganın benzeri Karaçay-Balkar gruplarından Navruzlarda da tespit edilmektedir.

Bagatır, Borça, Çanok, Hasan Molla, Kamay, Kantemir, Kenanoruk gibi ailelerin sembolü olan tamgayı pek çok Türk boyu kullanmakla beraber, Akkaynar, Akölen, Bayşint, Bololu, Bömbögör, Çagan, Klemetel, Koçkor, Tamgalı, Tuyakta vs. ören yerleri ile Mogolistan, Kırgızistan, Çuvaşistan gibi bölgelerde görmekteyiz.

Hun, Avar, Hazar Türklerinin kalıntıları ile Romanya ve Ukrayna topraklarında rastlanan tamgaya Akmet ve Tuzula urugları içinde de tesadüf edilmektedir.

Karaçay-Balkar Türklerinin Abay, Açı, Aydabol, Bagatırbiy, Balkar, Bata, Bulgar, Semen, Süyünç ve Üsüp gibi grupları arasında görülen tamganın benzerinin izlerine Hun, Avar ve Türgişlerde de rastlanılmaktadır.

Mame, Samay, Teyrikul ve Tuda ailelerinin kullandığı tamga ise yine Hun, Avar, Bulgar, Peçenek ve Hazar kalıntıları ile Mogolistan, Kazakistan ve Romanya'da tesadüf edilen bir semboldür.

Yukarıdaki tamganın bir benzeri hem Hun ve Hazar Türkleri ile Kazakistan bölgesinde bulunurken, hem de Attasa, Bittu, Konak, Nogay ve Tuda gibi Karaçay-Balkar gruplarında karşımıza çıkıyor.

Güney Sibirya mezar taşlarından Kemçik Çirgak'ta gördüğümüz tamga Bitsu, Çotsu ve Eney kabilelerinde de vardır.

Hun, Avar ve Bulgar gibi tarihi Türk toplulukları ile Balkar, Baykul, Ekçi, Kakul, Kinyaz, Musaka, Tavken, Tekke, Tögerli, Töppe ailerinde şekildeki aynı tamgaya rastladık. Bu tamga Yazıcıoğlu Ali'nin listesinde Çepni ve Kara Evlilere aittir.

Türk boyları arasında sıkça görülen bu tamgaya Açıkbaş, Kulcabaşı, Talas ve Şivet Ulan kalıntılarında rastladığımız gibi Kırgızistan, Kazakistan, Mogolistan ve Güney Sibirya ile Aydabol, Çıpçık, Keriy, Marşan, Mogamet ve Zoru kabilelerinde de tespit etmiş bulunuyoruz.

Alıka urugunun sembolü olan tamga umumiyetle Mogolistan coğrafyasındaki Hoytu-Tamır, Höşöt Tolgoy yazıtlarında resmedilmiştir.

Karaçay-Balkar Türklerinin Çantıbay uruguna ait tamgayı biz Mogolistan'daki Davirt, Gurvan Mandal ve Raşan Had kalıntıları içerisinde de görebilmekteyiz.

Peçenek ve Öngüt gibi Türk boylarının kullandığı şekildeki tamgaya Çamırza ve Çekke kabileleri arasında da tesadüf edilmektedir.

Bugün Doğu Çin'de, Syantszitian anıt bölgesinde rastladığımız ve Hunlara ait olduğunu sandığımız tamganın benzeri Apandıkop, Apaşok, Bitta, Boruk, Çasar, Çopan, Çutubay, Edikay ve Kumuk ailelerinde de kullanılmaktadır.

Karaçay-Balkarların Botaş, Bödene, Emirkan, Kaçı ve Zul gibi uruglarında tespit edilen tamga eski Hun ve Hazar kalıntıları içerisinde de görülmüştür.

Maktı urugunun sembolü olarak rastladığımız tamga geçmişte Hun ve Hazar kabileleri tarafından da kullanılmıştır.

Biz Hun ve Hazar bakiyeleri arasında tespit ettiğimiz tamgayı Karaçay-Balkarların Kaçar, Kubiy ve Zambek gruplarında da gördük.

Barsbiy ve Çette gibi ailelerin sembol seçtiği tamga ise yine Hun ve Avar boyları ile Kazakistan, Türkmenistan ve Macaristan topraklarında da göze çarpmaktadır.

İki çift halkadan oluşan Hun ve Avar boyları ile Kazakistan, Türkmenistan ve Macaristan'da tesadüf ettiğimiz tamgayı Baka, Batırbiy, Beşbaş, Çasu, Koruk, Kurman, Mam ve Narçav urugları kullanmaktadır.

Karaçay-Balkar Türklerinden Bakku, Bekiş, Kerkok, Osman kabilelerinin sembol olarak seçtiği tamgayı Hun, Avar ve Hazar boylarıyla Bömbögör, Davirt, Kulcabaşı, Talas, Tamgalı Taş yazıtlarıyla, Kazakistan, Kırgızistan ve Mogolistan gibi ülkelerde görebilmekteyiz.

Hun, Avar, Hazar, Bulgar gibi tarihi Türk kabilelerinde rastlanan tamgayı Kegiy, Keziy, Kitçi ve Suvabar ailelerinde de tespit etmiş bulunmaktayız.

Eski Bulgar Türklerinin tamgaları içerisinde yer alan ok şeklindeki bu tamga Karaçay-Balkarların Nasıplı oymağınca da kullanılıyor.

Çugu, Kölüy, Mudor ve Ulaklar arasında görülen ok tamga yine tarih boyunca Hun, Avar, Kök Türk, Uygur, Bulgar ve Hazar gibi Türk siyasi teşekküllerince sembol olarak seçilmiş ve birçok coğrafyada da izlerine tesadüf edilmiştir. Bu tamga Reşideddin Fazlullah da Kınıklara aittir.

Yine Hun, Avar, Kök Türk, Uygur, Hazar kabileleri içinde rastlanan er tamgayı Karaçay-Balkarların Açap, Akkul, Ogurlu ve Tatay gibi aileleri de kullanmıştır.

Çapraz ya da çatma tamgayı Bulgar, Avar, Hazar, Peçenek gibi Türk toplulukları ile Sibirya, Kazakistan, Özbekistan, Mogolistan ve Romanya topraklarında görülürken, Karaçay-Balkarların Bayçekku, Çolap, Hüseyin ve Lapın cemaatlerinde de tesadüf ediyoruz. Bu tamga Yazıcıoğlu'nun listesinde Avşar, Reşideddin de ise Kızıklara aittir.

Ette, Süydüm ve Zankotların kullandığı tamgaya Sarkel ve Talas bölgelerinde rastlanılmıştır ve bu şekil Bulgar, Peçenek ve Hazar kalıntıları üzerine çizilmiştir.

Tirgen tamgaya neredeyse bütün Türk boylarında tesadüf edilir. Buna bağlı olarak Hun, Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek ve Öngüt gibi Türk kabileleri arasında gördüğümüz bu tamgayı Abazek, Çapa, Elmırza, Koruk, Koşmo, Kumuk ve Tögerliler de kullanmaktadır. Bu tamga Reşideddin Fazlullah'ta Yazırlara tahsis edilmiştir.

Karaçay-Balkarların Atsıkan ve Zaşakku ailelerinde rastladığımız anatut tamga Türklerin Bulgar, Avar, Hazar, Peçenek boylarında da olup, yine Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Rusya Federasyonu ile Ukrayna'da Türklerden kalan bakiyelerde izi muhafaza edilmektedir.

Türk coğrafyasının pekçok yerinde ve Hun, Bulgar, Peçenek, Kırgız gruplarında gördüğümüz tamga , Mamaş ve Kulak ailelerinin de sembolüdür.

Yine yukarıdaki tamgaya benzeyen ve Karaçay-Balkarların Ako, Aysandır ve Batırbiy tayfaları arasında rastladığımız tamga başta Bilge Kagan Anıt mezarlığında olmak üzere Mogolistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonu topraklarında da tespit edilmekle beraber, bunu Bulgar, Hazar, Kırgız ve Kök Türkler de kullanmışlardır.

Hun, Bulgar, Avar, Peçenek gibi Türk boylarıyla, Romanya ve Ukrayna topraklarında görülen tamgaya Ana, Çaka, Çokay ve Çotanlarda da rastlanılmaktadır. Bu tamga Reşideddin'in listesinde Eymürlere aittir.

Karaçay-Balkarların Çanıka ailesi Saçayak tamgayı seçmiş olup, bunu ayrıca Tataristan bölgesinde de tespit etmiş bulunuyoruz.

Buta, Kela, Kubol, Kuçnop, Moka gibi ailelerin sembol seçtiği tamga Hun, Bulgar, Peçenek Türklerinde ve Mogolistan ile Romanya'da da karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki tamganın \propto biraz benzerini Hun ve Bulgar boyları kullanırken, bunu Karaçay-Balkarlardan Çankot, Kuta, Kubol, Şeker ve Tatçı kabileleri de tercih etmişlerdir.

Sozarlık ve Zabak gibi ailelerin sembol olarak seçtiği kare formundaki tamgayı \square Hazar bakiyeleri arasında ve Kırgızistan bölgesinde de görüyoruz.

Mogolistan'ın Şakar Tolgoy harebelerinde rastlanılan tamga \smile Karaçay-Balkar Türklerinin Baba urugunda da vardır.

Karaçay-Balkarların Saka kabilesinin sembolü olan tamga ∇ Hun, Avar, Bulgar, Hazar Türkleri ile Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Macaristan gibi ülkelerde tespit edilmiştir.

Ayrıca şekildeki tamga \bar{T} Yazıcıoğlu'nda hem Alayuntlu, hem de İgdir için kullanılırken, Karaçay-Balgar Türklerinden Soltan ailesi arasında da görülmektedir. Yine Yazıcıoğlu'nda rastladığımız Begdili tamgası ψ Appa, Aytek, Çasauktu, İşek, Kurtan ve Zagoştok gibi Karaçay-Balkar urugları tarafından da kullanılmaktadır.

III- Başkurt-Kırım-Nogay Tamgaları

İdil-Ural ve Kırım Tatar Türkleri arasında da boy yapılarında bir karışma söz konusudur. Bölge umumen bir Kıpçak yerleşimi ise de, buraya sonradan gelme Oguz-Türkmen kabileleri de görülebiliyor. Dolayısıyla aynı ailelere büyük boy teşekkülleri içerisinde rastlanması bizi şaşırtmamalıdır. Zaten bu durum aşağıda verdiğimiz tabloda da rahatlıkla müşahede edilebilir. Bu grupta Doğu Avrupa ve İdil-Ural sahasındaki üç Türk boyunu ele aldığımızdan tablodaki ailelerin mensup olduğu boyları B, K, N kısaltmaları ile verdik

 Argın-Ming-K Nayman-K Bürçen-B Yagalbay-B Saraylı-N	 Kudey-B	 Bakkal-K	 Bakkal-K Karakurt-K	 Calayır-K Keneges-KN Kıdırbalı-K Nayman-N	 Kıdırbalı-K Nogay	 Buruneli-K Nayman-N	 Kırım
 Baytaş-N Kıdırbalı-K	 Seyit-N	 Ayıb-K Orak-N	 Kırım	 Abuz-K Akçora-K Nogay	 Alaş-Ayıb-K Kongrat-K Kudey-B Şabbas-N	 Bakkal-K Şabbas-N	 Botrak-N Törmen-N Tuğlat-K
 Alaş-Kazak-K Kırlevik-K Takıl-K Tüñgevir-B	 Nogay	 Beşakay-N Kalaç-K	 Opton-N	 Nogay	 Nogay	 Kanglı-K	 Tamyan-B Toksaba-K Türkmen-K
 Toksaba-K Türkmen-KN	 Ayıb-K Alaş-K Türkmen-N	 Türkmen-N	 Karas-N Kıtay-N	 Buruneli-K Kerey-N Kerleüt-K Kıpçak-K	 Kumuk-N	 Büyük As-K Kırız-K Kırk-KN Semen-K	 Büyük As-K
 Alaş-K Çulçak-K Şırın-K	 Buruneli-K Karas-N Kıtay-K	 Abaklı-K Barak-N Kamacı-K Karasıyrak-N	 Karasıyrak-N Kolda-N	 Abuz-K Karangıt-K	 Burkut-N Merkit-K Ming-K Nayman-K	 Kırkçolpan-K	 Uygur-N
 Üsergen-B	 Bürçen-B Kazayaklı-N Yagalbay-B	 İrgaklı-KN Kıpçak-N Kudey-B Tamyan-B	 Karas-N KaraUyırn-N Kudey-B Tamyan-B	 Kerey-K Kırk-N Törmen-N Tuğlat-K	 Kalaç-K Üçtangalı-N	 Ayıb-Alaç-K Karay-K Kudey-B Keneges-K	 Karakurt-K Kudey-B
 Gözleve-K	 Katagan-K Kudey-B Serkeli-N Tamyan-B	 Buruneli-K Kanglı-Ming-K Mangıt-N Nayman-K	 Kırlevik-K	 Buruneli-K Kırlevik-K Nogay	 Abuz-K Bayraç-K Ergenekli-N	 Açamaulu-K Kıpçak-Kıtay-K Kerey-K Telev-N	 Kongrat-N Semen-K
 Abuz-K Kerey-K Kıtay-K Kostangalı-N	 Nogay	 Botrak-N Tüñgevir-B	 Botrak-K	 Ayıb-K Kazak-K	 Abuz-K	 Kanglı-K Kazak-K Kerey-N	 Kazak-K
 Kudey-B	 Kanglı-N Işun-K Tamyan-B Uysun-K	 Nogay Semen-K	 Buyten-K Burlak-K Nökis-N	 Abuz-K Nogay	 Nogay	 Mangıt-KN Şıban-K	 Argın-K As-N S.Y.Gömeç

Başkurt-Kırım-Nogay Tamgaları

Öncelikli olarak Hun, Bulgar ve Avar gibi Türk topluluklarında rastladığımız şekildeki tamgayı T Başkurt, Kırım ve Nogay Türklerinin Argın, Bürçen, Ming, Nayman, Saraylı ve Yagalbay uruglarında da gördüğümüzü belirtelim.

Ayrıca Calayır, Keneges, Kıdırbalı ve Naymanların kullandığı meşhur tarak tamgayı M Hun, Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek Türklerinin arasında ve Macaristan ile Romanya topraklarında tesadüf edilmektedir.

Aynı zamanda İdil-Ural coğrafyası Türkleri içinde yer alan bu tasnifimize göre Abuz ve Akçora ailelerinin sembolü olan tamgayı Hun, Avar, Bulgar, Hazar boyları arasında ve Mogolistan, Çin, Kırgızistan, Rusya Federasyonu ve Macaristan'da da görebiliyoruz.

Hun, Avar, Bulgar, Hazar gruplarına ait tamgaya ise Ayıb, Alaş, Kongrat, Kudey, Şabbas uruglarında rastlamaktayız.

Nogay boylarından Beşakay ile Kırım'daki Kalaçların kullandığı şekildeki bu tamgaya Kırgızistan'da da tesadüf ediyoruz.

Hun ve Hazar gibi Türk gruplarında gördüğümüz tamga Nogayların Opton ailesinde de vardır.

Kırım'daki Kanglı ailelerinin sembol seçtiği tamga Hazar boyları ile Özbekistan coğrafyasında da karşımıza çıkıyor.

Bilhassa Mogolistan'da Bagan Höşö, Höşöt Tolgoy, Hoytu-Tamır bölgelerinde rastladığımız tamgayı ise Nogay ve Kırım'da Toksaba ile Türkmen kabileleri içinde bulmaktayız.

Nogayların Türkmen grubunda tesadüf edilen şekildeki tamga Çin'de de görülmüştür.

Hun ve Avar gibi Türk boylarının içinde ve ayrıca Kazakistan, Türkmenistan ile Macaristan topraklarında da bulunan tamgayı ise yine Nogaylar arasındaki Kumuk ailesi de kullanmaktadır.

Kırım coğrafyasında yaşayan Büyük As, Kırgız, Kırk ve Semen gibi gruplara ait tamgayı Hun ve Avar ile Mogolistan ve Macaristan bölgesinde de tespit edebiliyoruz.

Kırım'ın Alaş, Çulçak ve Şırın uruglarında rastlanılan bu tamga Ten (Don) Nehri boyundaki Hun ve Hazar boylarında da görülmektedir.

Tataristan bölgesinde tespit edilen üçgen tamganın aynısına Kırım'daki Merkit, Ming ve Nayman aileleri ile Nogaylardaki Burkut sülalesinde de rastlanılmaktadır.

Hun, Bulgar, Avar, Peçenek gibi Türk toplulukları ile Ukrayna ve Romanya topraklarındaki arkeolojik buluntu merkezlerinde kayda geçen tamga Kırım'ın Kırkçolpan urugunda da kullanılmaktadır.

Nogaylar arasındaki Uygur kabilesinin seçtiği şekildeki tamga pek çok Türk boyu ile Mogolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Romanya bölgesinde de görülmektedir.

Öngüt, Peçenek gibi Türk boylarıyla, bilhassa Mogolistan'da rastlanan "eb" tamga Başkurt Türklerinin Üsergen ailesinin de sembolüdür.

Ok tamga da neredeyse pekçok Türk urugunun amblemidir. Buna bağlı olarak ona Nogayların Kazayaklı, Başkurtların da Bürçen ve Yağalbay gruplarında tesadüf ediyoruz. Bu tamga ayrıca Hun, Avar, Bulgar, Hazar sahasında ve Kazakistan, Mogolistan ve Romanya gibi ülkelerde de görülüyor. Ok tamga Reşideddin Fazlullah'ta Kızıklara aittir.

Peçeneklerde ve Özbekistan coğrafyasında rastladığımız çift süngü veya çizgi halindeki tamga Kırım'daki Kereyler ile Tuğlatlarda ve Nogayların Kırk ve Törmen oymaklarında da vardır.

Bulgarlara ait olduğunu sandığımız şekildeki tamga ise Kırım'daki Kalaç urugu ile Nogay Türklerinin Üçtamgalı boyunda tespit edilmiştir.

Kırım bölgesinde yer alan Ayıb, Alaça, Karay, Keneges boyları içinde görülen tamgaya Hun, Avar, Bulgar, Hazar, Öngüt gibi Türk kabileleri ile yine Mogolistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Ukrayna gibi ülkelerde de rastlanmıştır. Reşideddin'in listesinde bu tamga Yazırların sembolüdür.

Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek gibi Türk kabilelerinin kullandığı ve Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonundaki arkeolojik buluntularda ele geçen şekildeki tamgayı ise Kırım'daki Karakurtlar ile Başkurtlardaki Kudey aşiretlerinde tespit ediyoruz.

Gözleve'de gördüğümüz bu Kırım tamgasına Bulgar, Hazar, Peçenek kalıntılarıyla Kırgızistan, Türkmenistan ve Rusya Federasyonun'da rastlanılmaktadır.

Hun, Avar, Hazar, Kırgız gibi Türk kavimleri ile Mogolistan, Kırgızistan ve Kazakistan bölgelerinde tesadüf edilen tamga < Kanlı, Ming, Buruneli, Nayman gibi Kırım kabileleri ile Nogayların Mangıt boyunda da görülebilmektedir.

Kırım'daki Kirleviklere ait bu tamga **Al** ise yine Hun, Avar, Bulgar, Hazar kabileleri ile Özbekistan'da karşımıza çıkıyor.

Buruneli ve Kirlevikler ile Nogayların da kullandığı tamgayı **∨** Hun, Avar, Bulgar, Hazarlar da sembol olarak seçmişlerdir. Ayrıca bu tamga Kazakistan ve Macaristan topraklarında da görülüyor.

Hazar gibi Türklerde nadiren tesadüf edilen şekildeki tamgaya **H** Kırım'ın Abuz ve Bayraç aileleri ile Ergenekli Nogaylarında rastanılmaktadır.

Çapraz tamgaya **X** hem tarihte Bulgar, Avar, Hazar, Peçenek boylarında, hem de Kırım'ın Açamanulu, Kıpçak, Kıtay, Kerey kabileleri ile Nogay Türklerinin Telev grubunda tesadüf ediliyor. Yazıcıoğlu Ali'nin Oguz-nâmesinde bu tamga Avşar, Reşideddin Fazlullah da ise Kızık boyunundur.

Bulgar, Hazar, Peçenek gibi Türk gruplarıyla Mogolistan, Rusya Federasyonu ve Romanya sınırları içinde karşılaştığımız artı tamga **+** Kırım'daki Abuz, Kerey ve Kıtay aileleri ile Nogaylarca da kullanılıyor. Bu tamga Reşideddin'in listesinde Avşarlara aittir.

Yarım ay şeklinde ve Kırım'ın Işun, Uysun kabileleri ile Nogayların Kanlı, Başkurtların Tamyan ailelerinin içinde gördüğümüz tamgaya **☺** Mogolistan'aki Şakar Tolgoy kazı alanında da tesadüf edilmiştir.

Hazarlar ile Kırgızistan sahasında rastladığımız bu tamga **□** ise Kırım'daki Argın ve Nogayların As boyları tarafından kullanılmaktadır.

Ayrıca Nogaylar arasında görülen bu tamga **∪** Yazıcıoğlu'nun eserinde Begdililerin, Reşideddin Fazlullah da karşımıza çıkan şekildeki tamga **X** ise Eymürlerin sembolüdür.

Netice itibarıyla bu çalışmada Doğu Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan coğrafyada çeşitli nesnelere üstünde tespit edilen yüzlerce tamganın başta Oguz tamgalarıyla bir eşleştirmesi yapıldı. Sonra Türk Dünyasından örnek olarak aldığımız Kazak, Kırgız, Türkmen, Karaçay, Balkar, Kırım, Nogay ve Başkurt Türklerindeki listeleri verilerek, karşılaştırılmıştır. Bunların büyük bir kısmının arkeolojik ve tarihi belgelerde de görüldüğü üzere günümüze kadar değişmeden geldiğine şahit olunulmuştur.

Etik Beyan

"Türk Tamgaları Üzerine Bir Deneme" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Abramzon, S. M. (2021). *Kırgız ve Kırgızistan Tarihine İlişkin Seçme Eserler*. (Çev: A. Ünal). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Adiloğlu, A. (2004). Karaçay Malkar Türklerinde Sülale Damgaları. *Akba*. Paterson.
- Akgün, H. C. (2023). *Avrasya Kaya Resimlerinde Türk Kültür ve Mitolojisi*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Alimov, R. (2001). Kırgızistan'da Yeni Bulunan Runik Harfli Eski Türk Yazıtları Hakkında Ön Bilgiler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 48(2000), 5-10.
- Alimov, R. (2004). Koçkor'daki Türgeş Yazıtları. *İÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, İstanbul.
- Amanjolov, A. S. (1969). İliyskiye Runiçeskiye Nadpis. *Voprosı Yazıkoznaniya*, No 3, Almatı.
- Badam, A-Batjav, B. (2021). Govi-Altay Aymağındaki Runik Yazıtlar ve Tamgalar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, Sayı 72, Ankara.
- Bakır, A. (2008). Tevarih-i Al-i Selçuk Oğuz-namesi. *Turkish Studies*, 3/7, Erzincan.
- Bărcă, V. (2021). The Sarmatian Mirror with Tamgas from the Settlement of Sebeş-"Podul Pripocului (Alba county, Romania): 50 Years Later", *Journal of Ancient History and Archaeology*, 8/1, Cluj-Napoca.
- Baskakov, N. A. (1978). Naskalnaya Runiçeskaya Nadpis v Terezennike-Buyuk Uriçişça Mugur-Sargol Tuvinskoy ASSR. *Soyetskaya Etnografya*, No 3, Moskva.
- Batbold, N. (2012). Hunnugiyn Handı Zugar, *Hunnugiyn Ezent Uls ba Mongolın Ertniy Tuubiyın Sudalga*, Ulaanbaatar.
- Bayçorov, S. Ya. (1996). *Avrupa'nın Eski Türk Runik Abideleri*. (Çev: M. Duranlı). Ankara.
- Bernştam, A.N. (1949). Noviye Nadpisi iz Sredney Azii. *Epigrafika Vostoka*, II, Moskova-Leningrad.

- Berzovan, A & Padureanu, E. D. (2010). A Clay Pot with Tamga Signs Discovered at Şiria (Arad County). *Annales*, 12/2, Bucureşti.
- Bold, L. (2001). Orhun Yazısının Yeni Üç Anıtı Hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, 2000, Ankara.
- Cengiznâme. (2009). (Haz. B. Şişman). Samsun.
- Czaplicka, M. (1918). *The Turks of Central Asia in History and Present Day*. Oxford.
- Enkhbat, A. ve Erdenebold, L. (Edt.) (2022). *Mongolın Ertniy Nuudelçidiyn Öv*. Ulaanbaatar.
- Enktör, A. (Red.) (2019). *Talın Höşööniy Tabihlın Ongon*. Ulaanbaatar.
- Eregzen, G. ve Chuluun, S. (Edt.) (2020). *Mongolın Rumi Biçigün Baqa Durşgal*, XII, Ulaanbaatar.
- Gömeç, S. Y. (1995). Oguz Tamgalarının Bazı Kazak-Türk Tamgalarıyla Karşılaştırılması. *Türk Kültürü*, 33/383, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (2000). Kök Türk ve Uygur Tamgaları Üzerine Bir Deneme. *Türk Kültürü*, 38/442, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (2018a). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. 4. Baskı, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (2018b). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları*. 8. Baskı, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (2021a). *Türk Destanlarına Giriş*. 4. Baskı, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (2021b). *Kök Türk Tarihi*. 6. Baskı, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (2021c). Kırgız Etnik Oluşumu ve Tarihlerinin İlk Devirleri. *Kökler*. C. II, İstanbul.
- Gömeç, S. Y. (2021d). Orkun Vadisindeki Büyük Kurgan ve Bilge Kagan Anıt Mezarlığındaki Tamgalı Balballar. *Uluslararası Orhon Yazıtları ve Türk-Mogol İlişkileri*, İstanbul.
- Gömeç, S. Y. (2022). Kazak Türklerinin Ortaya Çıkışları ve Tarihlerinin İlk Devirleri. *Yeni Türkiye*, Sayı 123, Ankara.
- Güllüdağ, N. (2015). Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3/6, İstanbul.
- Hunmygyn öv Soöl Uzşşgeleng*. (2011). Ulaanbaatar.
- Karatayev, O. K. (2002). Kırgızların-Oguzların (Türkmenlerin) Tarihi ve Etnik Bağları. (Aktaran: M. Kalkan). *MÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 5, Bışkek 2002.
- Kaşgarlı, Mahmud. *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*. (1986). C. I, (Çev: B. Atalay). Ankara.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, (2000). *Müsâmeretü'l-Abbâr*. (Çev: M. Öztürk). Ankara.
- Kızlasov, I. L. (1981). Noviye Materiali po Yeniseyskoy Runičeskoy Pismennosti. *Soyetskaya Tyurkologiya*, No 4, Baku.
- Kızlasov, L. R. (1965). Noviy Pamyatniki Yeniseyskoy Pismennosti. *Soyetskaya Etnografiya*, No 2, Moskova.
- Klyashorniy, S. G. (1978). Naskalniye Runičeski Nadpisi Mongolii. *Tyurkologičeskij Sbornik*, 75, Moskova.
- Kormuşın, I. V. (2001). Kuzey Tuva Ögök-Turan Vadisindeki Göktürk Anıtlarının Bazı Özellikleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, 2000, Ankara.
- Kozlovskaya, V & Ilyashenko, S. M. (2018). Tamgas and Tamga-like signs from Tanais. *Zeichentragende Artefakte im Sakralen Raum*, Berlin.
- Mert, O. (2008). Öngüt Mezar Külliyesi ve Külliye de Bulunan Damgalar. *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, Erzurum.
- Mincan, N. (1994). *Kazaktın Kıskaşa Tarihi*. Almatı.
- Mits, V. L. ve Mayko, V. V. (2001). VIII. - X. Yüzyıl Tavrika Türk Bulgarlarının Runik ve Damgavari İşaretleri Meselesi Üzerine. (Çev: R. Alimov). *TDAY-Belleten*, Ankara.
- Moğolların Gizli Tarihi*. (1986). (Ter: A. Temir). 2. Baskı, Ankara.
- Mongol Nutag Dab Taub Soöln Durşgal*. (1999). Ulaanbaatar.
- Nemeth, J. (1967). Von, Die Köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan. *Körösi Csoma Archivum*, Vol. II, (1926-1932), Leiden.
- Olkhovsky, V. S. (2001). Tamgas (Function). *Historical and Archaeological Almanac*, No 7, Armavir.
- Orkun, H. N. (1936-1941). *Eski Türk Yazıtları*. C. I-IV, İstanbul.
- Reichert, S & Lkhagvadorj, M. (2022). Overlooked-Enigmatic-Underrated: The City Khar Khul Khaany Balgas in the Heartland of the Mongol World Empire. *Journal of Field Archaeology*, 47/6, London.
- Reşidüddin, Fazlullah. (2010). *Camii'ü't-Tevarih*. Selçuklu Devleti. (Çev: E. Göksu ve H. H. Güneş), İstanbul.
- Rogova, I. G. (2020). "M-Obrazaniye" Tamgi-Petroglifi Srednego Yeniseya: Opıt Tipologii i Hronologičeskoy Atributsii Znakov. *Teoriya i Arheologičeskib Issledovaniy*, 3/31, Barnaul.
- Rogozhinsky, A. E & Cheremisin, D. V. (2019). The Tamga Signs of the Turkic Nomads in the Altai and Semirechye: Comparisons and Identifications. *Archaeology Ethnology and Anthropology of Eurasia*, 47/2, Novosibirsk. doi: 10.17746/1563-0102.2019.47.2.048-059
- Süleyman er-Ravendî, (1999). *Râbat-üs-Sudür ve Ayet-üs-Sürür*. (Çev: A. Ateş). C. I, 2. Baskı, Ankara.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar*, 2. Baskı, Ankara.
- Şoroon Bumbagarn Bunhant Orşuulga*. (2018). (Zohiogçid: A. Oçir ve L. Erdenebold). Ulaanbaatar.
- Togan, Z. V. (1972). *Oğuz Destanı*. İstanbul.
- Trofimov, A. A. (1993). *Drevnečuvaşskaya Runičeskaya Pismennosti*. Çeboksarı.
- Tryjarski, E. (1975). The Tamgas of the Turkic Tribes from Bulgaria. *Altäische Jahrbücher*, Band 47, Wiesbaden.
- Tryjarski, E. (1985). Die Runenartigen Schriften Südosteuropas. *Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaiica*, Band 19, Wiesbaden.
- Turan, O. (1945). Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması. *Belleten*, 9/35, Ankara.
- Useev, N. (2021). Moğolistan'daki Ulan Çuluut Yazıtları ve Eski Türklerde Yalın Kaya Kavramı. *Orhon Yazıtları ve Türk-Moğol İlişkileri*. Ed. İ.Şahin-E. Avirmed-G. K. Ercilasun, İstanbul.

- Vasilyev, D. D. (1980). Novaya Drevnetyurskaya Nadpis iz Tuvi. *Arkeologičeskiye Otkritiya*. 1979. Moskva.
- Vasilyev, D. D. (1983). *Korpus Tyurkskih Runičeskikh Pamyatnikov Basseyna Yeniseya*. Leningrad.
- Vasilyev, D. D. ve Çadamba, E. B. (1981). Drevnetyurkskiye Epigrafičeskiye Pamyatniki iz dolin r.Uyuk. *Tyurkologičeskij Sbornik*, 77, Moskva.
- Vdovchenkov, E. ve Pokutta, D. (2020). Some Remarks on New Directions in Social Archaeology of Early Nomads. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, Tom 41, Rzeszów.
- Voroniatov, S. (2014). Connections Between Central Asia and the Northern Littoral of the Black Sea: the Evidence from Objects with Tamgas. *Silk Road*, Vol. 12, Saratoga.
- Voytov, V. (1989). Onginskiy Pamyatnik. Problemy Kulturovedčeskoj Interpretatsii. *Soyetskaya Tyurkologiya*, No 3, Baku.
- Yatsenko, S. A. (2001). *Znaki-Tamgi*. Moskva.
- Yatsenko, S. A. (2013). Some Problems Related to Early Medieval Turkic Tamga-Sign Studies. *Signum*, Vol. I, Athens.
- Zahiru'd-din Nişaburî, (2018). *Selçuknâme*. (Haz: A. G. Fidan). İstanbul.
- Zotkina, L. V., Çarğınov, T. T., ve Soltobayev, O. A., (2019). Petroglifi Uşelya Gavyan (Batkenskaya Oblast, Kırgızstan). *Problemy, İstorii, Kultury*. 2. Bişkek.

EXTENDED ABSTRACT

As it is known, the origins of the seal (tamga) tradition go back to the ages before Christ, and today, especially the groups we call the Trans-Caspian Turks attach great importance to this. Some of these seals are inscribed on inscriptions, some on balbals that we can call tombstones, some on rocks, and some on animals. Tamga are special signs that express the individual or society in short. At this point, Turkish people have engraved these seals on everything that belongs to them, animate and inanimate. Although they are sometimes similar to each other, they are essentially all different. The seals, which have important Turkish cultural changes, reflect the world of thoughts of this nation and are the title deed documents of the assets owned by this nation. Since the beginning of history, Turks in a regular family and society structure have used seals, which have a kind of special signature, in order to reveal their differences. There are many seal materials in our archive, and we would like to state that we had great difficulty in classifying them. Many experts such as linguists, historians, archaeologists, folklorists, etc. who have worked on these issues have hundreds of publications in both books and articles. Some of these tamgas are engraved on written inscriptions, some on balbals that we can call tombstones, some on rocks, and some on animals. In conclusion, we believe that this research will at least be useful in terms of providing some raw materials for those who will work on this subject. Therefore, we have recorded in the margin of the figure the locations and names of about 250 seals that we think belong to ancient times. However, since most of the contemporary clan seals are found in genealogies, which are written sources, we did not do such a thing for them. When we analyze the remains of oral literature, we trace the seal tradition back to the oldest Oguz Kagan Epic. As everyone knows, here; "İrkıl Koca, while Oguz Kagan was alive, determined a name for each of the twenty-four sons of his sons, who were named Boz Ok and Üç Ok, and seals for each of them to be struck on their animals and properties. These twenty-four sons were the children of Oguz's main wives. Moreover, there were many sons born to second wives. They were also given the objects they deserved. After that, Oguz Khan's golden tent was established. And again we come across the saying that İrkıl Koca has identified everyone's bird of prey (ongun)". We learn what these Oguz seals (tamga) are like through different sources and Oguz-nâmes. In this study, we first tried to match the tamgas of the four tables in the text with those of the Oguz and then with the seal of some Turkish tribes living today. Then, the lists of the Kazakh, Kyrgyz, Turkmen, Karachay, Balkar, Crimean, Nogay and Bashkir Turks, which we took as examples from the Turkish World were given and compared. Most of these can be seen in archaeological and historical documents and have survived unchanged until today. As a result, we believe that this research will be useful in providing at least some raw materials for those who will work on this subject.

Otellerde Atık Gıda Yönetimi: Trabzon Örneği

Fatmanur TURAN¹ ve Oğuz TÜRKAY²

Öz

Gıda atığı, konaklama endüstrisinde kontrol edilmesi gereken en önemli gider kalemlerinden biridir. Bu çalışma otel işletmelerinde meydana gelen gıda atıklarının tespitini, bu atıkları önlemeye ve değerlendirmeye yönelik mevcut uygulamaları incelemek ve gıda atıkların önlenmesine yönelik önerilerde bulunmak amacıyla yürütölmüştür. Bu amaçla Trabzon'da faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel mutfaklardan yarı yapılandırılmış görüşme ve yapılandırılmamış gözlem yoluyla veri elde edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre otel işletmelerinde atığın en fazla servis sonrası aşamada ortaya çıktığı belirlenmiştir. Müşterilerin tüketebileceklerinden çok daha fazlasını tabaklarına almaları ve fazla miktarda sipariş vermelerinin buna neden olduğu anlaşılmaktadır. Tabaklarda kalan gıda artıklarının hayvan barınaklarına gönderildiği, personel ile paylaşıldığı ya da hiçbir uygulamaya tabi tutulmadan çöpe atıldığı belirtilmiştir. Üretim sırasında ise daha çok sebze atıklarının meydana geldiği ortaya koyulmuştur. Kullanıma uygun olan sebze atıklarının çorba, çeşni veya farklı ürünler içerisinde kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca otel işletmelerinde gıda atıklarının en aza indirmek için tüm departmanların iş birliği içerisinde çalıştığı, büyük miktarlarda stokların yapılmadığı, mutfakta kullanılan yağların biriktirilip belediyelere teslim edildiği, dolaplarda yiyeceklerin bozulup gıda atığına dönüşümünü engellemek için düzenli olarak depo kontrollerinin sağlandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gıda Atığı, Atık Yönetimi, Sürdürülebilir Mutfak, Otel İşletmeleri, Trabzon

Waste Food Management in Hotels: Case of Trabzon

Abstract

Food waste is one of the most important expense items to be controlled in the hospitality industry. This study was carried out in order to determine the food wastes that occur in the hotel businesses, to examine the existing practices for preventing and evaluating these wastes, and to make suggestions for the prevention of food waste. For this purpose, data were obtained from the kitchens of four and five star hotels operating in Trabzon. Semi-structured interview and unstructured observation techniques were used as the basic data collection method. According to the findings, it has been determined that the most waste occurs in the post-service stage in hotel businesses. It is understood that this is caused by the fact that customers take more than they can consume on their plates and order in large quantities. It has been stated that the food residues left on the plates are sent to animal shelters, shared with the staff or thrown away without any application. It has been revealed that mostly vegetable wastes occur during production. It has been stated that the vegetable wastes suitable for use are used in soups, condiments or different products. In addition, it has been determined that all departments work in cooperation to minimize food waste in hotel businesses, large amounts of stocks are not made, the oils used in the kitchen are accumulated and delivered to the municipalities, and warehouse controls are provided regularly to prevent the food in the cabinets from turning into food waste.

Keywords: Food Waste, Waste Management, Sustainable Kitchen, Hotel Management, Trabzon

Atıf İçin / Please Cite As:

Turan, F. ve Türkay, O.(2024). Otellerde atık gıda yönetimi: Trabzon örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 700-717. doi:10.33206/mjss.1306637

Geliş Tarihi / Received Date: 29.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 31.10.2023

¹ YLS Öğrencisi – Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 22501705007@subu.edu.tr,

 ORCID: 0009-0001-3458-2040

² Prof. Dr. - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakóltesi, turkay@subu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-0752-6799

Giriş

Gıda atığı problemi 2000'li yılların ortalarından itibaren üzerinde sıklıkla durulan bir konudur. Sağlıklı ve yeterli gıdaya erişimin tüm dünyada en önemli sorunlardan biri haline gelmesi gıda atıkları konusunda hassasiyeti artırmaktadır. Gıda atığı, insanların tüketimi için güvenli ve besleyiciyi olan besinlerin çöpe atılması veya beslenme dışında farklı amaçlarla kullanılması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Bilgin ve Özen, 2021). Gelişmiş ülkelerde yılda 670 milyon ton, gelişmekte olan ülkelerde de 630 milyon ton gıdanın israf edildiği belirtilmektedir (Coşkun ve Özbük, 2019). İngiltere'de gerçekleştirilen bir çalışmaya göre yiyecek hizmeti veren işletmelerin bir yılda ki atık gıda miktarının 920.000 ton olduğu tespit edilmiştir. Atık haline gelen bu gıdaların % 75'inin önlenebilir olduğu düşünülmektedir (Pirani ve Arafat, 2014). Bu atıkların, önlenebilir ve/veya yeniden değerlendirilebilir olmalarına rağmen çöpe atılmaları bir yandan sosyal, ekonomik kayıpların yaşanmasına ve işletme maliyetlerin artmasına neden olmakta diğer yandan çevre kirliliğine yol açmaktadır (Şahin ve Bekar, 2018; Kırmızıkuşak ve Yücel, 2019; Ademoğlu, 2021). Bu anlamda, gıda atıklarının önlenmesi ve gıda sistemlerinin en az atık üretecek şekilde yönetilmesi acilen geliştirilmesi gereken konulardan biri olarak ifade edilmektedir (Türkiye İsrافی Önleme Vakfı, 2022; Gjerris ve Gaiani, 2013).

Gıda atıklarının önlenmesi, atığın ortaya çıktığı üretim, dağıtım ve tüketim aşamalarının sorunlarına odaklanmayı zorunlu kılmaktadır. Yiyeceklerin tarlada/satıcıda, nakliye sürecinde, depolanma aşamasında ve hazırlama (pişirme) aşamasında en azından bir kısmının atık haline gelmesi işletmeler için büyük bir maliyet kalemi oluşturmaktadır (Baytok, Pelit, Gökçe ve Gökçe vd. 2015). Gıda atıkları her ne kadar tarladan nihai tüketiciye ulaşıncaya dek değişik adımlarda ortaya çıksa da en ciddi aşamalardan birisi yiyecek-içecek hizmeti üreten işletmelerin üretim ve sunum süreçleridir. Yiyecek içecek işletmeleri çok çeşitli gıda ürünlerini gerek ham gerek işleyerek tüketiciye ulaştırmakta olduklarından Dünya'da üretimi gerçekleştirilen gıda atıklarının oluşumunda da önemli bir yer tutmaktadırlar. Bu nedenle bu tür işletmelerde gıda atıklarının azaltılması için gerçekleştirilecek olan uygulamalar, ileriye dönük büyük bir kazanım elde edilmesine olanak sağlayacaktır.

Yiyecek-içecek hizmeti üreten işletmeler içerisinde de gerek hacimleri ve ağırladıkları misafir sayıları, gerekse de sundukları hizmetin içerisinde en önemli parçanın yeme-içme olması nedeniyle en başta gelen işletme grubu otel işletmeleridir. Kasavan, Sironi, Yusof ve Fakri (2022)'nin aktardığına göre ABD otel sektöründe üretilen katı atığın %46'sı gıdalardan oluşmakta, Slovenya otellerinde turist başına yılda 6 kg'dan fazla gıda atığı üretilmekte, Birleşik Krallık genelinde otel sektörünün gıda atığı giderleri, işgücü, gıda, hizmet ve atık yönetimi maliyetleri de dahil olmak üzere yıllık 318 milyon sterlin olarak hesaplanmaktadır. Bu bakımdan, gıda atığının yönetimi konaklama işletmelerinin sürdürülebilirliğini destekleyen yönetsel uygulamalardan birisi olarak görülmektedir (Baytok vd. 2015). Atık gıdanın yönetilmesi bu işletmelerin sürdürülebilirliği, kar-zarar dengesi ve mali gelecekleri açısından önemli bir konudur. Bu işletmeler benzer önlemlerle hem tasarruf sağlama hem de çevre duyarlı uygulamaları turist tercihi ve memnuniyeti açısından değerlendirme yoluna gidebilmektedirler (Kahraman ve Türkay, 2017). Bu önemine rağmen otellerin gıda atığını yönetmeleri konusunu ele alan literatürün oldukça sınırlı olduğuna da vurgu yapılmaktadır (Kasavan vd., 2022).

Amicarelli, Aluculesei, Lağioia, Pamfilie, ve Bux (2022)'un da önemine dikkat çektiği oteller için gıda atığı konusunda mevcut yapıların analizi, gıda atığı yönetiminin kapsamı, otel mutfaklarının bu konuda güçlü ve zayıf yanları vb.nin anlaşılması atık gıda miktarlarını azaltmak ve gıda atığı süreçlerini yönetmek açısından gereklidir. Bu çalışmanın da amacı; yiyecek-içecek hizmeti üreten ve sunan otellerde gıda atıklarının ortaya çıktığı aşamaların net olarak belirlenmesi, atık azaltımı ve atıkların yönetilmesi konularında ne tür uygulamaların hayata geçirildiğinin Trabzon örnekleminde hareketle tespit etmektir. Konuyu açık büfe ve Antalya'da yerleşik oteller üzerinden ele alan (Ceyhun Sezgin ve Ateş, 2020; Akmeşe ve İlyasov, 2021) benzer çalışmalar olsa da Trabzon üzerinden farklı turist segmentlerine hitap eden şehir otellerinin bu konudaki durumu ortaya koyulmuş olacaktır. Araştırmanın genel çerçevesi üç soru üzerine temellendirilmiştir: Trabzon'da yerleşik otel işletmelerinde; 1) Gıda atıklarının oluşum nedenleri nedir? 2) Gıda atıklarının ortaya çıktığı aşamalar nelerdir? 3) Bu atıklar nasıl azaltılır ve/veya yeniden değerlendirilebilir? Bu çalışma ile farklı otelcilik alanlarında gıda atığı oluşumu süreçleri ile bunların nasıl yönetilmekte olduğunun örneklendirilmesi literatüre önemli bir katkı olacaktır.

Atık ve Gıda Atığı Kavramları

Atık, bir faaliyet sonucu ortaya çıkan, kişi veya kurumlar tarafından kanunlara uygun bir şekilde elden çıkarılarak çevreye atılan doğrudan ve dolaylı olarak insan sağlığına ve çevreye zarar veren herhangi bir

madde veya materyal olarak tanımlanmaktadır (Şahin ve Bekar, 2018; Çirişoğlu ve Akoğlu, 2021). Gıda atıkları ise; tarladan sofraya kadar tüm gıda tedarik zincirinin herhangi bir aşamasında ortaya çıkan, insanlar tarafından tüketilmeyen bitkisel ve hayvansal kökenli olarak ayrışabilen organik maddelerdir (Okazaki, Turn ve Flachsart, 2008). Hayvansal kaynaklı gıda atıkları içerisinde, balık, deniz ürünleri, et yağları ve sınırları daha ağırlıklı görülürken, bitkisel kaynaklı gıda atıkları içerisinde ise tahıl ürünleri, meyveler ve sebzelerin ağırlıklı olduğu belirlenmiştir (Yıldırım, Capone, Karanlık, Bottalico, Debs ve El Bilali, 2016).

Gıda atıkları, yenilebilir ve yenilemez olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yenilebilir gıda atıkları, kullanılmamış, yenebilecek durumda olan ancak hasarlı ürünleri kapsamaktadır. Bu gıdalar fazla stok durumu, yetersiz depolama alanı ve uygun koşullar da muhafaza edilmeme nedenlerinden ötürü ortaya çıkmaktadır (Çirişoğlu ve Akoğlu, 2021). Aşırı miktarda hazır gıda, yanlış işlenmiş, son kullanma tarihi geçmiş gıda veya yemek artıklarının da yenilebilir gıda atığı sınıfına girdiği ifade edilmektedir (Kilibarda, Djokovic ve Suzic, 2019). Yenilebilir gıda atıkları da kendi içerisinde tüketim öncesi ve tüketim sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır (Owen, Widdowson ve Shields, 2013). Tüketim öncesi gıda atıkları, aşırı üretim, bozulma, ürünü boşa harcama ve son kullanma tarihinin geçmesi gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır (Ceyhun Sezgin ve Ateş, 2020). Genellikle tabak atığı olarak adlandırılan tüketim sonrası gıda atığı ise, müşteriler tarafından bırakılan veya atılan gıda maddeleridir. Bunlar genellikle tabaklarda kalan yiyecekleri veya tüketime uygun olmayan kısımları kapsamaktadır (Dolnicar, Juvan ve Grün, 2020). Yenilemez gıda atıkları ise, insan tüketimi için uygun olmayan ve aynı zaman da gıda hazırlık sürecinde ortaya çıkan maddeleri kapsamaktadır. Yumurta kabuğu, meyve-sebze kabukları, kemikler, kahve telvesi, etin yağ ve sınırları yenilemez gıda atıklarına örnektir (Hazarhun, Çetinsöz ve Gündoğdu, 2020).

Gıda Atığının Yönetimi

Yiyecek içecek hizmeti sunan işletmelerde gıda atıkları üç şekilde oluşmaktadır. Bunlardan ilki hazırlık sırasında aşırı, soyma, doğrama, üretim ve pişirme ile meydana gelen atıklar, ikincisi satılan yiyeceklerin servisinden sonra müşteriler tarafından bırakılarak tabakta kalan atıklar, üçüncüsü ise büfe üzerinde veya bir gıda depolama alanında ortaya çıkan atıklardan oluşmaktadır (Hazarhun vd. 2020). Gıda atıklarının yönetilmesi bu alt süreçlerde önlem almayı, süreçlerin atık üretimini en aza indirecek şekilde tasarlanmasını ve mecburi olarak ortaya çıkan atıkların yeniden değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu süreçlere odaklanılarak ortaya koyulacak yönetim sisteminin temel konuları hala tartışılmaktadır. Müşteri-servis personeli ve aşçı iletişiminin oldukça iyi olması gerektiğine yapılan vurgu (Çirişoğlu, 2019; Okumus, 2020), bu sayede müşteri isteklerinin maksimum düzeyde karşılanmasıyla tabakta kalan miktarın azaltılması (Kasavan, Mohamed ve Halim, 2019), atıkların yenilebilir ve yenilemez şeklinde ayrıştırılması, yenilebilir gıda atıklarının farklı yemekler içerisinde veya hayvan yemi olarak değerlendirilirken, yenilemeyen gıda atıklarının gübre ve biyogaz olarak değerlendirilmesi (Ademoğlu, 2021) öne çıkan temel uygulama önerilerinden bazılarıdır.

Atık yönetimi uygulamalarında en ekonomik yöntem atık oluşumunun kaynağında ve/veya ilk aşamada önlenmesidir. Yiyecek-içecek işletmelerinde satın alma aşamasından itibaren atık önleme uygulamalarının geliştirilmesi gerektiği ve bu uygulamaların da hükümet politikaları ve yasal düzenlemelerle desteklenmesi gerektiği belirtilmektedir (Baytok vd. 2015). Bu durum aslında, atık gıda bertarafından geleneksel anlayışın dönüşümü anlamına gelmektedir. Öncelikli ve daha kapsamlı eylemlerin çöp toplama, bertaraf etmeden kaynağında atık azaltımına doğru dönüşümü yeni bir “geri kazanım hiyerarşisi”ne işaret etmektedir. Burada, eylemlerin çoğu kaynağında azaltmaya, daha azı geri dönüştürmeye, daha azı da imha çalışmalarına yönelecektir. Gıda geri kazanım hiyerarşisi, işletmelerde atık gıda oluşumunun önüne geçilmesini hedeflerken aynı zaman gıdaları farklı kullanım alanlarına yönlendirebilmek için gerçekleştirebilecekleri faaliyetleri de içeren bir anlayış sunmaktadır (Radwan, Jones ve Minoli, 2012). Yeniden dağıtım yoluyla gıdanın ihtiyaç sahibi olan kişilere bağışlanması gibi ciddi atık azaltma çözümlerine de dikkat çekmektedir (EPA, 2017; EPA, 2014). Zira, engellenemeyen gıda atıklarının da hayvan yemi, biyogaz ve gübre üretimi gibi çeşitli yollarla değerlendirilmesi yoluna gidilmelidir (Bilgin ve Özen, 2021).

Otellerde Gıda Atığı ve Yönetimi

Oteller hizmet kalitesine ve müşteri memnuniyetine son derece yüksek önem atfeden kurumlardır. Müşteri memnuniyetine önem veren işletmelerde, çok miktarda ve fazla çeşitte gıdanın sunulması (Yılmaz ve Ceyhun Sezgin, 2022), biraz eskiyen veya tabakta hoş durmayan gıdaların çöpe atılması (Güner ve Çirişoğlu, 2021) gıda atıklarının daha fazla ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Otel işletmelerinde oluşan

atıkların üçte ikisi gıda atıklarından meydana gelmektedir (Şahin ve Bekar, 2018; Ceyhun Sezgin ve Ateş, 2020; Martin-Rios, Hofmann ve Mackenzie, 2021; Kasavan vd. 2022).

Yiyecek ve içecek hizmetleri sunan işletmelerde gıda atığı, tüketim öncesi ve tüketim sonrası olarak iki farklı aşamada ele alınmaktadır (Drewitt, 2013; Kaya, 2022). Tüketim öncesi gıda atığı satın alma, depolama, hazırlama, pişirme ve tabaklama süreçlerinde ortaya çıkarken, tüketim sonrası gıda atıkları ise “servis öncesi ve servis sonrası” süreçleri içerisinde müşterilerden kaynaklanan atıkları içermektedir (Keskin, Dinçer ve Dinçer, 2019; Kilibarda vd. 2019; Şenel ve Çılgınoğlu, 2022). Tüketim sonrası oluşan gıda atığı aynı zamanda tabak atığı olarak da adlandırılmaktadır (Costello, Birisci ve McGarvey, 2016). Tüketicilere satışı gerçekleştirilmeyen ama bu amaç doğrultusunda hazırlanan gıdalar da aşırı üretilmesinden ötürü tüketim sonrası gıda atığı olarak değerlendirilmektedir (Kilibarda vd. 2019).

Otel işletmelerinde gıda atıkları çeşitli nedenlerle ortaya çıkmaktadır (Çetinöğlü ve Ünlüöner, 2020). Satın alma ve depolama bölümlerinde, eksik ürün kontrolleri, mevsimi olmayan ürünlerin satın alınması, maliyeti azaltmak için fazla miktarda ve düşük kaliteli ürünlerin alınması atık gıda oluşumlarına neden olmaktadır. Ayrıca uygun olmayan depolama sıcaklığı, yanlış depolama, denetim eksikliği, daha erken satın alınan ürünlerin daha erken tüketilmesine çalışılmaması ve envanter kontrolünün yapılmaması gıda atığına neden olmaktadır (Şenel ve Çılgınoğlu, 2022; Pekerşen, Paşlı ve Takkacıgil, 2022; Güner ve Çirişoğlu, 2021). Ürün tipine göre depolama süresi boyunca uygun sıcaklığın seçilmesi ürünlerin daha uzun süreler saklanabilmesine olanak sağlamaktadır (Çirişoğlu, 2019).

Mutfakta özellikle ön hazırlık yapılırken ihtiyaçtan fazla yarı mamul hazırlanması kalite kaybının yaşanmasına ve gıdaların atığa dönüşmesine neden olmaktadır (EPA, 2010). Gıdaların el ile soyulması da atık miktarını arttırmaktadır (Şenel ve Çılgınoğlu, 2022). Pişirme aşamasında kullanılan fırınların ve ocakların özellikleri hakkında mutfak personelinin yeterli bilgiye sahip olmaması, yemeklerin fazla pişirilmesi, yanması veya fazla miktar da hazırlanmasına bağlı olarak gıda kayıplarının yaşanmasına neden olmaktadır (EPA, 2010). Tabaklama aşamasında görsel görünüm seviyesini arttırmak amacıyla yiyeceklerin bir bölümünün çöpe atılması da gıda atıklarını arttırmaktadır (Heikkilä, Reinikainen, Katajajuuri, Silvennoinen, K. ve Hartikainen, 2016).

Otel işletmelerinde en fazla atığın oluştuğu aşama olan servis sonrasında, gıda atıkları özellikle müşterilerin tabaklarındaki ürünleri tam olarak tüketmemesiyle ortaya çıkmaktadır. Servis sonrası meydana gelen gıda atıkların genel sebepleri arasında fazla ürün siparişi, yanlış belirlenmiş porsiyon hacimleri ve lezzetin beğenilmemesi gibi nedenler yer almaktadır (Güner ve Çirişoğlu, 2021).

Otel yönetiminin çeşitli departmanlarındaki personel arasında iletişim eksikliği de gıda atığına neden olmaktadır. Rezervasyon departmanının kayıtlı otel misafirlerinin güncel sayısını mutfığa iletmemesi, mutfığın daha fazla yemek hazırlamasına yol açmaktadır. Servis personelinin müşterileri yanlış yönlendirmesi ve siparişleri yanlış alması da gıda atığı oluşumuna neden olmaktadır (Güner ve Çirişoğlu, 2021; Kasavan vd. 2022).

Gıda atıklarını sıfırlamak veya en aza indirmek için mutfak şeflerine önemli görevler düşmektedir (Hazarhun vd. 2020). Diğer yandan, çalışanların gıda atığıyla ilgili farkındalığının artırılması ve işletmecilerinin atık gıda miktarları ve kökenleri üzerinde yoğunlaşması gerektiği ifade edilmektedir. Aynı zaman da tabak boyutlarının küçültülmesi, gıda atığı takibinin yapılması, teslimat kontrolünün sağlanması, yemek artıklarının bağışlanması ve gıdaların gübreye dönüştürülmesi gibi biyolojik arıtma alternatiflerine dikkat çekilmektedir (Naikoo, Mir, Dar ve Najar, 2021). Otel sektöründe uygulanan etkili atık yönetimi, atık miktarını azaltarak ulaşım ve emek gücü gibi birçok konuda finansal fayda sağlamaktadır (Todd ve Hawkins, 2001).

Otellerde gıda atığının ortaya çıkma nedenleri ve atık üretiminin sonuçları birlikte ele alındığında bu işletmecilik alanının farklı bileşenleri olan farklı tür ve coğrafyalardaki oteller için gıda atığı yönetiminin geliştirilmesi gerekmektedir. Buna bağlı olarak da farklı otelcilik alanlarında gıda atığı oluşumu süreçleri ile bunların nasıl yönetilmekte olduğunun örneklendirilmesi literatüre önemli bir katkı olacaktır.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı; otel işletmelerinde farklı aşamalarda meydana gelen gıda atıklarının tespitini, bu atıkları azaltmanın yollarını, önlemeye ve değerlendirmeye yönelik mevcut uygulamaları tespit etmek ve gıda atığının yönetimi konusunda önerilerde bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda Trabzon’da yerleşik dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinden veri elde edilmiştir. Dört ve beş yıldızlı otel işletmeleri büyüklükleri

nedeniyle daha fazla kişiye hizmet sunmaktadırlar. Dolayısıyla daha fazla oranda atık üretme potansiyeline sahiptirler. Buna bağlı olarak da atık konusunda hem bir farkındalık ve çaba hem de muhtemel sistematik çözümlere sahip olabilecekleri düşünülmüştür. Şahin ve Bekar (2018) da gıda atığının boyutlarını araştırdıkları çalışmalarında aynı gerekçe ile dört ve beş yıldızlı otellerden veri elde etmişlerdir. Yine Kalkan, Şapıcılar, Adabalı ve Büyüksalvarcı, (2020)'den hareketle şehirde yerleşik beş yıldızlı otellerin kahvaltılı sunumlarının açık büfe şeklinde olmasının da atık üretimini artıracacağı düşünülmektedir.

Otellerin seçiminde tam sayım esasına göre hareket edilmiştir. Çalışmanın yapıldığı dönemde Trabzon'da 20 adet dört yıldızlı ve 7 adet beş yıldızlı olmak üzere toplam 27 otel işletmesi bulunmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023). Ancak 1 işletmenin mutfak şefi görüşmeyi reddettiği için çalışma 26 otel işletmesinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Katılmayı kabul eden otellerde görüşülecek yetkililerin seçiminde kasti örnekleme yoluna gidilmiştir. Özellikle yiyecek-içecek bölümü yöneticileri ve mutfak şefleri ile görüşülmeye çalışılmıştır. Görüşmeler 17-28 Ocak 2023 tarihleri arasında yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Veri elde etmek için yarı-yapılandırılmış görüşme ve gözlem tekniklerinden yararlanılmıştır. Veri toplama amaçlı kullanılan görüşme formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda katılımcıların demografik bilgilerini elde etmeye yönelik 5, ikinci kısımda araştırma konusuyla ilgili 19 soru yer almaktadır. Bu doğrultuda görüşme sırasında katılımcılara otel işletmelerinde oluşan gıda atıkları ile ilgili genel bilgiler, gıda atıklarının oluşum nedenleri, gıda atıklarını değerlendirme yöntemleri ve gıda atıklarına yönelik yürütülen çalışmalara ilişkin sorular yöneltilmiştir. Sorular Kaya (2022) ve Güner ve Çirioğlu (2021) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca, ziyaret edilen bazı otel işletmelerinin mutfak, depo ve açık büfe servisinin gerçekleştiği bölümler gezilerek gözlem notları tutulmuş, verilen izinler doğrultusunda fotoğraf çekimleri gerçekleştirilmiştir.

Yapılan görüşmelerde katılımcılardan izin alınarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kaydını kabul etmeyen katılımcılar ile yapılan görüşmelerde ise yazılı olarak notlar alınmıştır. Görüşmeler katılımcıların kendilerini baskı altında hissetmeden rahat ifade edebileceği ve ses kaydının yapılabileceği otel işletmesine ait ofis/mutfaklarda gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme en az 20 dakika en çok 60 dakika süre zarfında gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda çalışmada otel işletmelerinin sahip olduğu ilgili sertifikalardan, atık gıda yönetimi ile ilgili broşürlerden ve çekilen fotoğraflardan da yararlanılmıştır. Görüşmeler sonrasında ses kayıtları ve alınan notlar metin haline getirilerek verilerin sistemli hale dönüştürülmesi sağlanmıştır. Daha sonrasında bu ham veriler araştırma probleminde uygun bir şekilde özetlenerek çözümlenmesi yapılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analiz teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Görüşmenin gizlilik kuralına bağlı kalması gerekçesiyle çalışma içerisinde otel işletmelerinin ve görüşülen kişilerin isimlerine yer verilmemiştir. Her bir katılımcı için K1, K2 şeklinde kod kullanılmıştır.

Katılımcılardan alınan cevapların tekrar etmeye başlaması elde edilen bulguların belli temalar altında analiz edilmeye uygunluğunun ispatı olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde katılımcılara yönetilen sorulardan elde edilen veriler ve gözlem notları ile ilgili analizler yer almaktadır. Görüşme gerçekleştirilen katılımcıların demografik özellikleri aşağıda Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcılar	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Yaş	İşletmedeki Görevi	Sektör Deneyimi	İşletmede Çalışma Süresi	İşletme Sınıfı
K1	Erkek	Lisans	40	Executive Chef	24 yıl	5 yıl	4 yıldız
K2	Erkek	Lise	36	Executive Chef	16 yıl	2 yıl	4 yıldız
K3	Erkek	Lise	48	Executive Chef	25 yıl	12 yıl	4 yıldız
K4	Erkek	Lisans	49	Grande Chef	32 yıl	5 yıl	4 yıldız
K5	Erkek	Lisans	50	Satın Alma Müdürü	29 yıl	1 yıl	4 yıldız
K6	Erkek	Ön lisans	31	Yiyecek İçecek Müdürü	16 yıl	2 yıl	4 yıldız
K7	Kadın	Ön lisans	26	Aşçı Yardımcısı	8 yıl	8 yıl	4 yıldız
K8	Kadın	Lise	53	Sous Chef	12 yıl	1 yıl	4 yıldız
K9	Erkek	Ön lisans	47	Executive Chef	27 yıl	2 yıl	5 yıldız
K10	Erkek	Ön lisans	38	Executive Chef	24 yıl	1.5 yıl	5 yıldız
K11	Erkek	İlköğretim	44	Executive Chef	26 yıl	10 yıl	4 yıldız
K12	Erkek	Lisans	40	Executive Chef	26 yıl	5 yıl	5 yıldız
K13	Erkek	Lise	26	Kısım Chef	8 yıl	3 yıl	4 yıldız

Tablo 1 Devamı. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcılar	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Yaş	İşletmedeki Görevi	Sektör Deneyimi	İşletmede Çalışma Süresi	İşletme Sınıfı
K14	Kadın	Lisans	28	Aşçı Yardımcısı	6 yıl	6 yıl	5 yıldız
K15	Erkek	Lise	32	Kısım Chef	13 yıl	3 yıl	4 yıldız
K16	Erkek	Lise	47	Executive Chef	27 yıl	4 yıl	4 yıldız
K17	Kadın	Lise	40	Aşçı Yardımcısı	14 yıl	5 yıl	4 yıldız
K18	Erkek	Lisans	28	Kısım Chef	9 yıl	5 yıl	4 yıldız
K19	Erkek	İlköğretim	43	Executive Chef	22 yıl	7 yıl	4 yıldız
K20	Erkek	Lise	30	Kısım Chef	11 yıl	2 yıl	4 yıldız
K21	Kadın	Lise	25	Kısım Chef	8 yıl	6 yıl	4 yıldız
K22	Erkek	Ön lisans	39	Executive Chef	20 yıl	2.5 yıl	4 yıldız
K23	Erkek	Lise	30	Kısım Chef	16 yıl	6 yıl	4 yıldız
K24	Kadın	Ön lisans	27	Chef de Partie	10 yıl	5 yıl	5 yıldız
K25	Erkek	Lise	44	Executive Chef	28 yıl	1 yıl	5 yıldız
K26	Erkek	Lisans	37	Kısım Chef	14 yıl	3.5 yıl	4 yıldız

Yukarıdaki tabloya göre katılımcıların 6'sı kadın 20'si erkektir. Bu durum otel işletmelerinde ve mutfaklarda erkek çalışanların daha ağırlıklı olmasıyla (Denk ve Koşan, 2017) örtüşmektedir. Katılımcıların yaşları 25 ile 53 arasında değişim göstermektedir. Çalışmaya dahil olan katılımcıların, grande chef, executive chef, kısım chef, sous chef, yiyecek içecek müdürü ve satın alma müdürü etiketleri ile çalıştıkları belirlenmiştir.

Katılımcıların Çalıştıkları Mutfaklarda Üretilen Temel Gıda Atıkları

Otel mutfaklarında gıda atığı olarak en çok sebze kabukları (soğan, patates, patlıcan, kabak), biber tohumları, unlu mamuller, ömrü biten yağlar, deniz ürünleri, kavun ve karpuz kabukları gıda atığı olarak ortaya çıktığı belirlenmiştir. Bunun yanında marine (terbiye) edilmiş etler ve tavuklar, deniz ürünleri gibi işlem görmüş gıdalarda da atık söz konusudur. Bir katılımcı ürünleri porsiyonlayıp şoka kaldırdıklarını sipariş durumuna göre hareket ettiklerini ve gıda atıklarıyla çok karşılaşmadıklarını belirtmiştir. Bazı katılımcıların görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

“1000 kişilik bir düğün için hazırlanan ordövr tabağında bulunan her meze çeşidi için hazırlık aşamasında özellikle ürün kabukları karşımıza çıkıyor. Örneğin patlıcan ezme yapacağız, 1000 kişi için 15 kasa patlıcandan 2 kasa da kabuk ve baş kısmı çıkıyor ve bunun gibi tabakta yer alan diğer ürünler içinde direkt tüketime uygun olmayanlara tabakta yer veremiyoruz. Bunları hayvan barınaklarına ulaştırıyoruz.” (K9).

“Özellikle deniz ürünlerinde çok fazla atık ile karşılaşlıyoruz. Deniz ürünleri işlenirken %40 fire vermektedir. Bu yüzden de menüde deniz ürünlerin fiyatları da yüksektir.” (K10).

Gıda Atığı Oluşumunun Temel Nedenleri

Gıda atığı oluşumunun birçok gerekçesi olduğu tespit edilmiştir. Gıda atıklarına yol açan temel nedenler olarak; satın alınan gıdanın niteliği, belirtilen sayıda müşterinin gelmemesi üzerine hazırlanan ürünlerin atılması zorunluluğu, müşteri portföyünden kaynaklı sorunlar öne çıkmaktadır. Diğer katılımcılar ise bilinçsiz tüketiminin gıda atığına yol açtığına dikkat çekmişlerdir. Bir katılımcı otel yönetiminin düzenli olarak cost control (maliyet kontrol) faaliyeti üzerinden gıda kaynaklı maliyet kalemlerini takip ettiğini, böylelikle mutfak çalışanlarının bu konuya daha dikkatli yaklaştıklarını ifade etmiştir. Böylece, üretimde dikkatli olduğunu, müşteri portföyüne göre menü ve porsiyon miktarlarının ayarlandığını ve servis sonrasında gıda atığı oluşumunun da önüne geçildiği belirtmiştir. Örnek katılımcı ifadeleri aşağıdadır.

“Açık büfe, personel yemeği ve banket yemekleri sonrasında tüketilmemelerinden ötürü gıda atıkları meydana gelmektedir. Örneğin 500 kişilik bir yemek var. Salatayı 500 bastık ama 300 kişi geldi o salatalar yağlanmış ve yapılmış onların geri dönüşümü yoktur. Ama bir ordövr tabağı yaptın içerisinde el değmemiş peynir çeşitleri ile domates ve salatalığı alıyoruz ve tekrar kullanıyoruz.” (K10).

“Daha çok Arap müşterilere hizmet veriyoruz...Ukraynalı, Japon ve Türk müşterilerimiz de bulunuyor. Her müşterimize aynı porsiyonlarda ürün servis ediyoruz ancak Arapların diğer milletlere kıyasla inanılmaz bir gıda atığına sebebiyet verdiğini söyleyebiliriz.” (K14).

“Müşterinin fazla isteği veya yanlış rezervasyon alın sonraları oluşuyor. Örneğin; otel restoranı aranıp 20 kişilik hamburger istenip daha sonrasında iptal edilme durumları yaşadığımız zamanlarda gıda atıkları meydana gelebiliyor.” (K24).

Mutfakta Oluşan Gıda Atıklarının Ortaya Çıktığı Aşama

Mutfakta oluşan gıda atıkları servis öncesi ve sonrası olmak üzere iki aşamada ortaya çıkmaktadır. Servis öncesi gıda atıkları genel olarak satın alınan hammadde kalitesizliğinden, yanlış porsiyonlamadan ve ihtiyaç fazlası üretimden kaynaklı ortaya çıkmaktadır. Servis sonrası gıda atıkları ise tatmin olmayan müşterilerden kaynaklı olarak ortaya çıktığı belirlenmiştir. Konuya ilişkin görüşler ise aşağıda örneklendirilmektedir.

“İmalat öncesi kayıplarımızı en çok alınan hammadde kalitesizliğinden ötürü yaşıyoruz. İmalat sonrası en çok zayıyatı da özellikle banket yemeklerinde 8-10 arası çeşitli ordövr tabaklarındaki birçok ürün tüketilmemesinden kaynaklı yaşıyoruz.” (K5).

“Atık gıda genelde ön aşamada oluyor ama servis sonrasında da çok alımlardan ötürü veya kişiye porsiyonun fazla gelmesinden kaynaklı atık gıdalar ortaya çıkıyor.” (K12).

“Üretimde ön aşama da (atık üretiliyor) ancak bunların birçoğu da değerlendiriliyor, misafir tüketiminde de özellikle açık büfelerde tabaklara çok fazla ürün alımı gerçekleşiyor bu durumda gıda atığına yol açıyor.” (K22).

Menü Planlama Süreci ve Gıda Atığı

Katılımcıların hepsi menü planlanırken atık yönetimine dikkat edildiğini belirtmektedir. Duruma göre en uzun 1 sene arayla menü içeriğinde değişikliğe gidildiğini vurgulanmaktadır. Atık miktarını azaltmak için artan malzemeler menüdeki diğer ürünler içerisinde değerlendirilmekte, menü içerisinde birbirini tamamlayan ürünlere yer verilmeye çalışılmaktadır. Katılımcıların birçoğu, gitmeyen ürün olunca menüden kaldırdıklarını ifade ederken işletme prestiji için menüde çok sık ürün değiştirmeye gidilmediği söylenmektedir. Menü değişikliği anlamına gelmese de yemeklerde kullanılan ama memnun kalınmayan malzemelerin de muadilleri ile hızlıca değiştirilmesi söz konusudur. Küçük boy tabak tercihi ve böylelikle porsiyonlama esnasında standart gramların altında ürün kullanımı da atık miktarını azaltmaya yönelik bir tedbir olarak belirtilmektedir.

“Menüyü daha fazla kazanç elde etme ve israfın en az yaşanacağı şekilde oluşturuyoruz. Menüümüzde yer alan ürünlerin birçoğu buharda ve fırında pişiriliyor. Bu durumda işletme uzun dönemde yağ konusunda tasarruf sağlıyor.” (K4).

“Menüde yer alan ürünlerden bazıları daha az tercih edilme durumu da oluyor. O durumda sebze dışı ürünler hep donduruluyor. Ayrıca işletme değeri açısından 1 sene geçmeden menüde değişiklik yapıyoruz.” (K5).

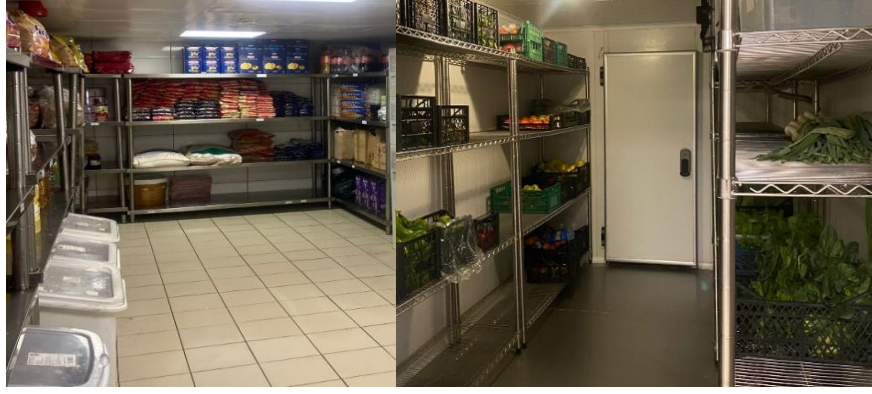
“Cost (maliyet) dengesini sağlamak adına toplantılar yapıyoruz. En çok ve en az satılan ürünler bu toplantıda ortaya koyuluyor. Az satılan ürünlerin satışını arttırmak için öneriler geliştiriyoruz. Duruma göre menü yenilemeye de gidilebiliyor.” (K12).

“Tercih edilmeyen ürünleri kaldırıyoruz. Daha fazla tercih edilen ürünlerin kaydını tutuyoruz ve buna göre 3 ile 6 ay aralığında yeniden bir menü planlamasına gidiyoruz.” (K15).

Satın Alma ve Depolama Sürecinde Ortaya Çıkan Atıklar ve Önleme Yöntemleri

Görüşmelerden, satın alma ve depolama süreçlerinde kayıp yaşanması ihtimalinin az olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların geneli menüdeki ürün ihtiyacı kadar en fazla haftalık stok yapıldığını bildirmiştir. Süregiden faaliyetlerde tercihi az olan ürünlerin elenmesi neticesinde zaten yoğun tercih edilen ürünler satın alınmaktadır. Bu durum satın alma ve depolamadaki atık üretimini azaltmaktadır. Katılımcılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda 1 ile 7 gün arayla menüdeki ürünler için satın alımın gerçekleştiği ve fazla stok halinin olmadığı belirlenmiştir. Ürünlerin önce işlenip daha sonra porsiyonlayıp soğuk hava depolarında muhafaza edilmesiyle de oluşabilecek gıda atığının büyük ölçüde önüne geçildiği gözlemlenmiştir. Yoğun olunmadığı dönemlerde günlük mutfak ihtiyaçlarını satın alma birimlerine başvurmadan kendileri tedarik eden mutfaklar da vardır.

Depo kontrollerinin düzenli aralıklarla yapıldığı FİFO (first in first out- ilk giren ilk çıkar) kurallarına uyulduğu ve yazılı prosedürlerinde mevcut olduğu gözlemlenmiştir. Depolarda son tüketim tarihi yaklaşan ürünlerin takibinin yapıldığı ve bu ürünlerin üretici firmaya iadesinin gerçekleştiği görülmüştür. Gözlemler de otel depolarının genel anlamda düzenli ve ürün takibine imkan verecek şekilde kontrol edildiğini göstermektedir. Şekil 1’de katılımcı otellerden depo fotoğrafları yer almaktadır.

Şekil 1. Kuru Gıda ve Sebze Dolapları

Satın alma ve depolamadaki önlemler yanında hammaddenin kalitesizliğinden kaynaklı olumsuzluklara dikkat çeken katılımcılar da vardır. Bazı görüşler aşağıda verilmektedir.

“Kayıplar yaşamıyoruz. Satın alma sırasında ürün sıcaklıkları ölçülüyor 8 dereceden yukarı olan ürünler satın alınmıyor. Donuk ürünlerde de -15’e kadar kabul ediyoruz. Depolarda her gün kontrol edilip, düzenlenip FIFO kuralına uyulmaktadır.” (K6).

“Depolar sürekli kontrol altında, alımlarımızı da 2 günde bir gerçekleştiriyoruz ve stok yapma durumumuz olmadığı için ürün bozulma gibi durumlar yaşamıyoruz.” (K7).

“Satın almadan kaynaklı özellikle yeşillik grubunda sorunlar yaşıyoruz. Mesela marulun dış yaprakları güzel ancak içini açtın mı çürük çıkıyor ve kullanamıyoruz böylelikle fazla fire verme durumları yaşıyoruz.” (K11).

“Yeni bir markayı değerlendirmek maksadıyla çay grubunda bir girişimimiz olmuştur. Bir çayı demledikten sonra maksimum 40 dakika içerisinde tüketilmesi gerekmektedir. Ancak alınan farklı markadaki bu çay bize 20 dakika gibi bir süre tanıdı ve rengi tadı bozuldu bu durumda bize mali kayıplar yaşattı.” (K26).

“Sebze ve baklagiller dışında diğer ürünleri -18 ile -40 soğuk hava depolarında saklıyoruz. Bu yüzden bazı ürünler az tercih edilme durumu olsa bile bozulmuyor. STT’sı (son tüketim tarihi) yaklaşan her üründe satın alınan firmaya iade ediliyor. Sebzelerde de çok kaybumuz olmuyor bazen personel için değerlendiriyoruz bazen de blanch (şoklama) edip donduruculara atıyoruz daha sonrasında sulu yemekler içerisinde kullanıyoruz.” (K4).

Hazırlık Esnasında Oluşan Gıda Atıkları ve Değerlendirme Yöntemleri

Katılımcıların çoğu hazırlık esnasında bir gıda atığının oluşmadığını, fazla üretim sonucu gıda fazlalıklarının ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu gıda fazlalıklarıyla personel yemeğinin çeşitlendirildiği, müşterilere ikramlıkların hazırlandığı, kahvaltı için sıcak ürünlerin çıkarıldığı ve sıcak-soğuk meze yapılarak değerlendirildiği belirtilmiştir. Bazı görüşler aşağıda sunulmaktadır.

“Hazırlık aşamasında ortaya çıkan ürün fazlalıklarıyla müşterilere ve personellere ikramlıklar hazırlıyoruz.” (K15).

“Hazırlık aşamasında herhangi bir işlem görmemiş, büfeye malzeme olarak çıkmamış, servis edilmemiş ürün fazlalıkları çorba, sıcak-soğuk meze ve kahvaltı için sıcak ürünler de değerlendiriliyor.” (K21).

Servis Süresince Oluşan Gıda Atıkları

Katılımcıların çoğu servis sürecinde müşteri portföyüne bağlı olarak ve müşterilerin kültürel farklılıklardan kaynaklı olarak gıda atığının ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bazı katılımcılar ise konuyu “bilinçsiz tüketici” sorunu olarak adlandırmıştır. Diğer yandan, tabakta atık miktarı yaz aylarında daha fazla oranlara ulaşmaktadır. Katılımcıların bir kısmı ise servis sürecinde gıda atıkları ile pek karşılaşmadıklarını, genel olarak tabaktaki ürünlerin tüketildiğini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcı görüşleri şöyledir:

“Yemekleri porsiyonlarken gramajlara tabi kalıyoruz. Tabak boyutlarında bu noktada önemli çok büyük tabaklar kullanmamaya çalışıyoruz. Çünkü tabak ne kadar büyük olursa porsiyon miktarda artıyor ve gıda atıklarına yol açıyor. Genel olarak servis sürecinde gıda atıklarıyla karşılaşmıyoruz ama kültürel farklılıklardan kaynaklı zaman zaman yemek artıkları ortaya çıkıyor.” (K2).

“Müşteri portföyüne bağlı olarak çoğunlukla tabaktaki yan ürünler, garnitürler geri geliyor. Ayrıca sunum için yapılan ürünler de eleştiriliyor.” (K12).

“Misafire göre değişkenlik göstermektedir. Biz Araplara daha çok hizmet etmekteyiz ve Araplar tabaklarını asla tam bitirmiyor ve ekmeklerin içini tüketiyor. Özellikle yazın gıda atığıyla çok karşılaşyoruz.” (K14).

“Servis sürecinde gıda atığı pek olmaz. Garsonlar müşteriye etin ne kadar pişeceğini, üzerine sos isteyip istemediğini sormakta ve bize iletmektedir. Doğru bir organizasyonla işletme kaynaklı bir atık ile karşılaşmıyoruz.” (K20).

“Çok sipariş verilmesinden kaynaklı servis sürecinde atıklarla karşılaşabiliyoruz. Çünkü bazen hiç dokunulmamış kızartma ve salata tabakları geri gelebiliyor.” (K23).

Öğünler İtibariyle Gıda Atıkları

Katılımcı görüşlerinden kahvaltıda ortaya çıkan gıda atığının fazla olduğuna dönük bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bunda iki unsur etkilidir. Birinci, şehir otellerinde çoğu turistin kahvaltı-yatak konaklama (Bed&breakfast) yapmasıdır. Dolayısıyla, katılımcı oteller için kahvaltı en yoğun öğündür. İkincisi, kahvaltı servisi açık büfe olarak yapılmaktadır. Açık büfe sistemi de atık üretimine elverişli bir uygulamadır. Katılımcılar açık büfede müşterilerin tabaklarını çok doldurdıklarına dikkat çekmektedir. Hatta bazı işletmeler bunu önlemek adına tabak boyutlarını küçülttüğünü belirtmekte, tereyağı, reçel vb. ürünleri tek kullanımlık paketlerde vermeye başladıklarını böylelikle bu ürünlerle temas halinde tümünün dökülmesinin önüne geçildiğini ifade etmektedir. Bazı işletmeler için ise öğlen ve akşam yemeklerinde gıda atığı daha fazla oranda ortaya çıkmaktadır.

Kahvaltıda En Fazla Atığı Oluşan Gıdalar

Otel işletmelerinde kahvaltıda (açık büfede) en fazla atık gıdalla karşılaşılan ürünler sırasıyla; ekmek, peynir çeşitleri, sıcaklar, reçel-bal, yeşillikler, domates-salatalık, şarküteri ve zeytin olduğu belirlenmiştir.

Görüşme yapılan katılımcıların tümü, açık büfede sunulan ürünlere müşterilerin teması olması durumunda mutfakta yeniden değerlendirilmediğini genel olarak çöpe atıldığı veya hayvan barınaklarına gönderildiğini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda katılımcılar büfe hazırlığının tümünü aynı anda sunmadıklarını, ürünlerin azalması durumunda ürün takviyesini gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Gıda atığının ise müşterilerin tabaklarının tüketemeyeceklerinden fazla ürünlerle doldurmasından kaynaklı ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Katılımcılar itibariyle en fazla üretilen gıda atığına konu olan ürünler Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2. Kahvaltıda en fazla atığı oluşan gıdalar nelerdir?

K1: Ekmek, yumurta, domates, salatalık	K14: Ekmek, süt ürünleri
K2: Ekmek, yumurta, yeşillikler, peynir	K15: Zeytin yeşillik, reçel, bal
K3: Peynir, şarküteri	K16: Şarküteri, yeşillik, peynir çeşitler,
K4: Domates, salatalık, peynir, reçel	K17: Ekmek, meyve, yeşillik
K5: Ekmek, peynir, zeytin, şarküteri	K18: Peynir çeşitleri, ekmek, zeytin
K6: Ekmek, yumurta, patates kızartması	K19: Şarküteri, reçel, yumurta
K7: Yeşillik, poğaç, şarküteri	K20: Peynir, yumurta, ekmek
K8: Peynir, reçel, bal, zeytin	K21: Sıcaklar, domates, salatalık, zeytin
K9: Peynir, şarküteri, ekmek	K22: Yumurta, peynir çeşitleri, reçel, bal
K10: Poğaç, yumurta	K23: Ekmek, peynir çeşitleri
K11: Peynir, ekmek, cips	K24: Ekmek, yumurta, yeşillik
K12: Peynir, sıcaklar, yeşillikler	K25: Peynir, domates, salatalık, yumurta
K13: Peynir, reçel, cips	K26: Şarküteri, ekmek

Öğle/Akşam Yemeklerinde En Fazla Atığı Oluşan Gıdalar

Otel işletmelerinde öğle/akşam yemeklerinde en fazla atığı oluşan gıdalar sırasıyla yan ürünler (meze, yeşillik, sos, patates), garnitür, salata, ekmek, et kemiği ve balık kılıcı olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların tümü, masaya giden tabaklara müşterinin teması olmasa bile yeniden değerlendirilmediğini, çöpe atıldığını veya hayvan barınaklarına gönderildiğini ifade etmişlerdir. İki otel öğlen ve akşam servisi bulunmadığını beyan ederek bu konuda görüş bildirmemiştir. Katılımcılar itibariyle öğlen ve akşam servislerinde en fazla üretilen gıda atığına konu olan ürünler Tablo 3’te verilmektedir.

Tablo 3. Öğle/akşam yemeklerinde en fazla atığı oluşan gıdalar nelerdir?

K1: Ekmek	K14: Salata
K2: Ekmek	K15: Ekmek
K3: Garnitür, salata	K16: Sebzeler
K4: Ekmek	K17: Unlu mamuller
K5: Et kemiği ve balık kılçığı	K18: Yan ürünler
K6: -	K19: Sebze ürünleri ve mezeler
K7: Garnitür, sos	K20: Garnitür, sos
K8: Salata	K21: Ekmek, salata
K9: Garnitür	K22: Soslar ve yan ürünler
K10: Et kemiği ve balık kılçığı	K23: Garnitür
K11: -	K24: Atık yok
K12: Garnitür ve yan ürünleri	K25: Salata
K13: Salata	K26: Yeşillik ve patates kızartması

Gıda Atıklarının Değerlendirmeye İlgili Genel Yaklaşım

Atıkların değerlendirilmesinde iki temel eğilim gözlenmektedir. Birincisi, işletme içinde yeniden kullanımı ve/veya geri dönüşüm. İkincisi, bunun mümkün olmadığı durumlarda (örneğin atık yağlar) belediyeler, hayvan barınakları vb. çözüm ortaklarına yönelme. İlk kapsamda değişik uygulamalara dikkat çekilmektedir. İkinci kapsamda ise özellikle atık yağların biriktirildiği vurgulanmaktadır. Atık yağların bidonlar içerisinde işletmelerin mal çıkışının gerçekte olduğu yerlerde toplandığı gözlenmiştir (Şekil 2). Yeniden değerlendirilmesi mümkün olmayan diğer gıda atıkları çoğunlukla otel yönetiminin ve mutfak çalışanların özel çabaları ile dışardan anlaşılan firmalar aracılığıyla bertaraf edilmekte veya çöpe atılmaktadır. Farklı türde atıkların değerlendirilmesi ile ilgili bulgular ve bazı görüşler aşağıda ayrı başlıklar altında sunulmaktadır.

Şekil 2. Biriktirilen Atık Yağlar

“Mesela bayat ekmekleri kruton (kızarmış ekmek) yapıyorum, çiğ olarak tüketilmeyecek sebzeleri kaygana ve meze içerisinde değerlendiriyorum, ezilmiş domateslerden menemen, salatalık ve domates kabuklarından meze ve sos yapıyorum hatta kalmış keki bile toz haline getirip çikolatalı toplar yapıyorum.” (K8).

“Atık yağlar işletmemizde biriktirilip geri dönüşümü sağlanıyor. Ayrıca bayat ekmekler ve kalan yemekler hayvan barınaklarına gönderiliyor. Müşterilerden dokunmadığı ürünler mutfakta değerlendiriliyor. Örneğin; bayat ekmekler köfte yapımı için kullanılıyor.” (K9).

“Ürünlerin geri kazandırılmasına yönelik pek bir uygulamamız yok birçok ürün direk çöpe gidiyor bundan ötürü mümkün olduğu kadar az atık çıkarıyoruz özellikle kalan ekmekleri galeta unu ve pizza olarak değerlendiriyoruz.” (K3).

“Mutfağımızdaki gıda atıklarını hayvansal ve bitkisel olarak ikiye ayırıyoruz. Hayvansal kaynaklı gıda atıkları olan koyun ve dana kemiklerini hayvan barınaklarına gönderiyoruz. Bitkisel kaynaklı gıda atıkları olan soğan, patates, domates gibi ürünlerin kabuklarını ise bahçede gübre olarak değerlendiriyoruz. Yağsal atıklarında 15 günde bir belediyeye gönderiyoruz.” (K4).

Artan Pişmiş Ürünleri Değerlendirme Yöntemleri

Katılımcıların çoğu artan pişmiş ürünleri değerlendirmek amacıyla farklı ürünlere dönüştürdüklerini ve böylelikle tekrar tüketilmesine olanak sağlandığını belirtmişlerdir. Katılımcılar arasında artan pişmiş ürünleri personel yemeği olarak değerlendirmek, hayvan barınaklarına teslim etmek ve hızlı soğutma işlemiyle daha sonra kullanım için muhafaza etmek de diğer değerlendirme yöntemleri olarak

uygulanmaktadır. Bu tür ürünlerin doğrudan çöpe atıldığını belirten işletmeler de vardır (K3). Bu konuda işletme görüşleri Tablo 4'te özetlenmekte, bazı ifadeler de örnek olarak aşağıda verilmektedir.

Tablo 4. Mutfağımızdaki artan pişmiş ürünleri ne şekilde değerlendirirsiniz?

K1: Personel yemeği	K14: Hayvan barınakları ile paylaşma
K2: Ürün dönüştürme ve personel yemeği	K15: Personel yemeği
K3: Çöpe atılıyor	K16: Personel yemeği
K4: Ürün dönüştürme	K17: Ürün dönüştürme
K5: Personel yemeği	K18: Ürün dönüştürme
K6: Hayvan barınakları ile paylaşma	K19: Personel yemeği
K7: Ürün dönüştürme	K20: Hayvan barınakları ile paylaşma
K8: Ürün dönüştürme ve personel yemeği	K21: Ürün dönüştürme
K9: Hayvan barınakları ile paylaşma	K22: Şoka atma
K10: Şoka atma	K23: Ürün dönüştürme
K11: Personel yemeği	K24: Şoka atma
K12: Ürün dönüştürme ve hayvan barınakları ile paylaşma	K25: Şoka atma
K13: Ürün dönüştürme	K26: Personel yemeği

“Mesela geçen gün 500 kişilik kuzu tandır yaptık. Ancak yemeğe 300 kişi geldi. O 200 kişilik kuzu tandır çok hızlı bir şekilde soğutup şoka attık. Daha sonra yemeklerde kullandık.” (K22).

“Pişmiş ürüne göre değişiyor. Diyelim makarna pişirdik sonraki güne kaldı onu dökiyoruz. Ancak pilav ve et gibi ürünleri farklı yemeklere çevirip personele veriyoruz.” (K2).

“Diyelim mercimek çorbası kaldı bir sos yapıyorum yeniden pişiriyorum ve ezogelin çorbasına dönüştürüyorum.” (K13).

“Kalan yeşillikleri kurutup dekor olarak kullanıyoruz. Ayrıca elimizde çok fazla pilav kaldıysa onu hemen yayla veya ezogelin çorbasına dönüştürüyoruz.” (K7).

“Örneğin etli bir yemek yaptık kaldı. Onun etlerini ayıklıyoruz ve yüksek çorbası yapıyoruz. Ya da büfeden sosis kaldı hemen onu mezeye çeviriyoruz ve farklı şekilde tekrar sunuyoruz.” (K23).

Oluşan Tabak Artıklarını Değerlendirme Yöntemleri

Katılımcıların çoğu servis sonrası tabakta kalan ürünlerin çöpe atıldığını ve değerlendirilmediğini belirtmiştir. Bu durum, oluşan tabak artıklarının çoğu işletme tarafından değerlendirilemediğini ortaya koymaktadır. Katılımcıların bazıları tabakta kalan ürünlerin evlerine götürmek üzere personelle paylaşıldığını bir kısmı ise hayvan barınaklarına verildiğini bildirmiştir. Bazı katılımcılar da alakart sistemiyle çalışmalarına bağlı olarak müşterilerin yetecek kadar sipariş verdiklerini, tabaktaki yemeklerin de tamamen tüketildiğini ifade etmiştir. Bu konuda bazı örnek ifadeler şöyledir:

“Çöpe gidiyor. Sadece ekmeğin artıklarını atmıyoruz onlar toplanıyor ve hayvanı olan alıyor.” (K17).

“Özellikle tam sayı gelmez ve fazla sipariş yapılırsa tabak artıklarının sayısı artmaktadır.” (K7).

Artan Malzemelerden Oluşturulan Ürünler

Tüm katılımcılar artan gıda malzemelerini farklı şekillerde değerlendirmektedirler. Bu kapsamda bazı çok tekrar eden örnekler de vardır. Mesela, büfeden artan ve kullanıma uygun peynirleri börek içi olarak değerlendirmek, artan ekmeklerden kruton (kızarmış ekmeğin) yapmak bunlardandır. İlave cevaplar ise aşağıda aynen sunulmuştur.

“Kullanılmayan marul, labana, pırasa yapraklarıyla çorba ve çeşni (baharat karışımı) yapıyoruz. Ayrıca soğan diğer sebzeler kabuklarını fırınlayıp toz haline getirip çorba ve yemekler içerisinde kullanıyoruz. Ancak sistem yetersizliğinden ötürü işin yoğun olduğu dönemlerde bu uygulamalarımızı gerçekleştiremiyoruz ve çöpe gidiyor.” (K3).

“Haşlanmış yumurta, peynir ve yeşillik artıklarını meze yapımı için değerlendiriyoruz.” (K5).

“Pizzanın hamuru arttığı zamanlarda ekmeğin yapıyorum ve personel yemeğinde tüketiyoruz. Sararmaya dönmüş sebzeleri kaygana içerisinde değerlendiriyoruz.” (K8).

“Eziz domatesleri hemen büfe için menemen olarak değerlendiriyoruz. Ayrıca kabuklarda dahil eziz domatesleri baharatlayıp salça yapıyoruz.” (K14).

“Büfeden kalan peynirleri robottan geçirip börek içi olarak kalan salam ve jambonları da pizzanın üst malzemesi olarak değerlendiriyoruz.” (K12).

“Açık büfelerde kalan ve tekrar kullanıma uygun olan peynirleri baharatlayıp makinada çekiyoruz ve peynir topları olarak tekrar geri dönüşümünü sağlıyoruz.” (K16).

Gıda Atıklarının Değerlendirmek İçin İşletmenin Sahip Olduğu Araç ve Gereçler

Katılımcıların gıda atıklarını değerlendirme konusunda hangi imkanları kullandıkları da önemlidir. Sadece bu amaç için satın aldıkları özel araç-gereçler bu konuya karşı duyarlılıklarını göstermektedir. Bazı katılımcılar mutfaklarında vakum makinası, ozonlama makinası, yağ süzme makinası, ekme yapma makinası, yağ ölçüm cihazı, blast chiller (soğuk oda), sebze doğrama makinası, slayzer (dilimleme makinası), konveksiyonel fırın ve kurutma makinası gibi özel araç gereçlerden faydalandıklarını bildirmişlerdir. Bazı katılımcılar bu amaç için özel araç gereçlerinin bulunmadığını, bazıları ise otel yönetiminden talep etmelerine rağmen maliyet nedeniyle gerçekleştirilemediğini ifade etmiştir. Bu konuda örnek ifadeler ve örnek iki cihazın fotoğrafı (Şekil 3) aşağıda sunulmaktadır.

“Slayzer mevcut. Gıda dilimle makinası ile büfeden gelen salamları geçiriyoruz ve pizza için değerlendiriyoruz.” (K12).

“Konveksiyonel fırın aracılığıyla 70 derecede domates, patlıcan, kabak ve salatalık kabuklarını 3-4 saat kurutuyorum. Daha sonrasında toz haline getirip yemekler içerisinde çeşni olarak değerlendiriyorum.” (K4).

“Yağ ölçüm cihazı (polarimetre) en son safbaya kadar kullanılmaya imkan veriyor eskiden göreceli olarak yağın değişimleri gerçekleştirilirdi en büyük tasarruf şuan işletmemizde budur.” (K2).

“Misafir temas etmediyse meyveleri kurutma makinasında kurutup değerlendirebiliyoruz” (K11).

“Vakum makinesi, ürünleri daha uzun süreler saklamaya imkân tanıyor.” (K23).

Şekil 3. Vakum Makinası ve Sebze Doğrama Makinası

Gıda Atıklarının Denetleyen Denetim Ekibi

Katılımcıların tümü çalıştıkları otellerde gıda atıklarına karşı duyarlı yöneticiler ile iş birliği yaptıklarını belirtmişlerdir. Diğer yandan otel işletmelerinin Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca 2-3 ay arayla denetlendiği ortaya koyulmuştur. Bir katılımcı ile görüşme sırasında otel işletmesinin mutfak ve depolarının Çevre ve Şehircilik Bakanlığından gelen yetkili tarafından denetlenmesine denk gelinmiştir (K12). Bazı katılımcılar gıda kaynaklı maliyet kalemlerinin takibinin otel yöneticileri ve mutfak şefleri tarafından düzenli olarak yapıldığını vurgulamışlardır. Bazı işletmelerin ise gıda güvenliğine dair bir programa kayıtlı olduğu ve 2-3 ayda bir denetlendikleri öğrenilmiştir. Ayrıca iç denetimden bahseden katılımcılar da executive chef (baş şef) tarafından sürekli denetlendiklerini ifade etmişlerdir. Örnek ifadeler şu şekildedir:

“İşletmemiz bünyesinde iki gıda mühendisi var, onlar tarafından denetimler gerçekleştiriliyor. Ayrıca mutfak şefi olarak her zaman bu konuda kontrolleri ben de elden bırakmıyorum.” (K18).

“Kendi içimizde ben her gün denetimlerimi yapıp gözlemlerimi gerçekleştiriyorum. Mesela açık büfede giden ve kalan ürünlere bakıyorum. Çünkü ertesi gün ile bugünkü kişi sayısını karşılaştırıyorum yani bugün 150 kişiye ertesi gün de 150 kişiye mi verdiniz umduğumuzdan fazla veya az tüketildi 3 gün bunun gözlemini yapıyorum ve sonunda belli başlı ürün gruplarında azaltma veya çoğaltmaya gidiyoruz. Ayrıca dışarıdan firmalardan da 2-3 ayda bir denetleniyoruz.” (K1).

“Gıda güvenliğine dair otelin sertifikası var. Ayrıca yeşil anahtara da sahiptir. Bu birimlerden 2-3 ayda bir işletmemize denetimler yapılmaktadır.” (K23).

Gıda Atıklarının Önlenmesine Yönelik Yönergeler

Katılımcı işletmelerin bir kısmında gıda atığını önlemeye dair prosedürlerin geliştirilmiş olduğu ve bunların yazılı bir şekilde personelin kullandığı alanlara asılarak yönlendirici olunmaya çalışıldığı görülmüştür. Özellikle soğuk hava depolarında ve tezgâh duvarlarında gıdayı doğru saklama ve işlemeye yönelik yazılı kâğıtların bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu durum otel yöneticilerinin ve ilgili personelin gıdayla ilgili hassasiyetlerini ortaya koysa da bu yönergelerin farkındalık çalışmaları ve eğitimlerle desteklenmesi gerektiğine de dikkat çekilmektedir. İşletme yetkililerinin örnek ifadeleri şöyledir:

“Yazılı prosedürler mevcut ama eğitimle desteklenmediği takdirde o yazılı prosedürler pek verimli olmuyor.” (K24).

“Dikkat çekmek ve farkındalık yaratmak için yazılı prosedürler mevcut işletmemizde.” (K1).

“Personel için mutfak depolarında, tezgâh duvarlarında gıdayla ilgili bilgilendirme broşürleri yer almaktadır.” (K7).

Atık Gıda Yönetimi Konusunda Personele Verilen Eğitimler

Gıda atığının yönetilmesi konusunda katılımcı işletmelerin önemli kısmında iç denetim mantığı hayata geçirilmekte, daha az bir kısmında ise dışarıdan uzmanların denetimi söz konusu olmaktadır. İç denetimin yürütüldüğü işletmelerde personelin mutfak şefleri tarafından yönlendirildiği ve gıdayla ilgili eğitim eksiklerinin bu şekilde içeriden ekiplerce tamamlandığı görülmüştür. Eğitim konusuna önem verdiğini vurgulayan bazı işletmeler düzenli olarak atık yönetimi ve hijyen konularında personele dışarıdan getirilen uzmanlar aracılığıyla eğitim vermektedir.

“Hijyen ve sanitasyon, saklama koşulları ve ürünleri ayırtırmayla ilgili eğitim ve seminerlerimiz oluyor.” (K1).

“Ben mutfağa yeni gelen herkese ilk eğitimi veriyorum. Soğan keserken bile atıkları düşünerek hareket etmek lazım bunları gösterip öğretiyoruz.” (K13).

Tartışma

Trabzon’da yerleşik otellerin mutfaklarında en fazla oranda sebze kabukları (soğan, patates, patlıcan, kabak), biber tohumları, unlu mamuller, ömrü biten yağlar, deniz ürünleri, kavun ve karpuz kabuklarının gıda atığı olarak ortaya çıktığı belirlenmiştir. Bunun yanında marine edilmiş etler ve tavuklar gibi işlem görmüş gıdalar da atık olarak ortaya çıkmaktadır. Çirişoğlu ve Akoğlu (2021)’nin çalışmasında en çok atılan ürünler sırasıyla sebzeler, etler, ekmekler, garnitürler, yağlar, kahvaltılık ürünler, donuk ürünler, mezeler ve kızartmalar olarak bulunmuştur. Ceyhun Sezgin ve Ateş (2020)’in çalışmasına göre mutfaklarda üretim esnasında ortaya çıkan gıda atıkları genel olarak meyve-sebzelerin dış kabukları ve sapları, kavun karpuz kabukları ile kemikli ve kemiksiz etlerdir. Bu bakımdan, Trabzon otellerinde üretilen gıda atıklarının diğer şehirlerde ve farklı hizmet içeriklerine sahip otellerle benzeştiği anlaşılmaktadır. Yine, katılımcı işletmelerde gıda atıkları daha fazla oranda servis sonrasında ortaya çıkmaktadır. Bilgin ve Özen (2021)’in çalışmasına göre de işletme içerisinde gıda atığının en fazla ortaya çıktığı aşama servis aşamasıdır. Bu durum, tabakta oluşan atığın oteller için en önemli sorun olarak tanımlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Katılımcı ifadelerinden anlaşıldığına göre, menü planlamadan satın almaya, üretimden servis aşamasına dek farklı aşamalarda atık gıdanın azaltılmasına dikkat edilmektedir. Özellikle talep görmeyen ve atılan ürünlerle hazırlanan yemeklerin menüden çıkarıldığına, artık malzemelerin farklı kombinasyonlarla yeni ürünlere dönüştürülebildiğine, diğer yemeklere katılarak geri-dönüşüm ve yeniden kullanımıyla ilgili değişik uygulamalara dikkat çekilmektedir. Kaya (2022)’nin çalışmasına göre de işletmelerde birbirini tamamlayan menüler oluşturulduğu ve bazı gıdaların hazırlanması esnasında kullanılmayan kısımların da mezeye dönüştürüldüğü ifade edilmiştir.

Satın alma ve depolama süreçlerinde kayıp yaşanması ihtimalinin az olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların geneli menüdeki ürün ihtiyacı kadar en fazla haftalık stok yapıldığını bildirmiştir. Benzer şekilde önceki çalışmalar da otellerde sipariş üzerine ürün hazırlandığı, ayrıca manav siparişleri için her gün satın alımın gerçekleştirildiği, diğer ürünler içinde haftada 1-2 kez sipariş verildiği (Bilgin ve Özen, 2021), depolama aşamasında genelde fazla bir kaybın yaşanmadığı (Şenel ve Çılgınoğlu, 2022) tespit edilmiştir.

Katılımcılar çoğu hazırlık esnasında bir gıda atığının oluşmadığını fazla üretim sonucu gıda fazlalıklarının ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu ortaya çıkan gıda fazlalıklarıyla personel yemeğinin çeşitlendirildiği, müşterilere ikramlıkların hazırlandığı, kahvaltı için sıcak ürünlerin çıkarıldığı ve sıcak-soğuk meze yapılarak değerlendirildiği belirtilmiştir. Şahin ve Bekar (2018)’in yapmış oldukları çalışmada mutfakta ön hazırlık aşamasında meydana gelen gıda atıklarının kullanılabilir kısımlarıyla çorba yapıldığını, başka ürün içerisinde değerlendirildiğini ve personeller tarafından tüketildiğini ifade etmişlerdir.

Gerçekleştirilen çalışma sonucu servis sürecinde gıda atığının ortaya çıkma nedenleri; müşteri portföyüne bağlı olarak kültürel farklılıklar, bilinçsiz tüketiciden kaynaklı fazla sipariş durumu ve satın alınan gıdanın niteliği olarak tespit edilmiştir. Tekin ve İlyasov (2017) çalışmasında, otel işletmelerinde Türk müşterilerin diğer milletlere oranla daha fazla yiyecek artığı oluşturduğu ve misafirlerin demografik özelliklerine göre gıda artığı tutumlarının değiştiği ortaya koyulmuştur. Ceyhun Sezgin ve Ateş (2020) çalışmasında da gıda atıklarının oranının müşteri portföyüne göre değiştiği bildirilmiştir. Servis sürecinde gıda atığının ortaya çıkma nedenleri yukarıda belirtilen çalışmalarla benzer şekilde ortaya çıktığı görölmektedir.

Katılımcılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda en çok gıda atığının açık büfe kahvaltıda ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Görüşme yapılan katılımcıların tümü, açık büfede sunulan ürünlere müşterilerin teması olması durumunda mutfakta yeniden değerlendirilmediğini genel olarak çöpe atıldığı veya hayvan barınaklarına gönderildiğini ifade etmişlerdir. Gıda atığının da müşterilerin tabaklarının tüketemeyeceklerinden fazla ürünlerle doldurmasından kaynaklı ortaya çıktığı tespit edilmiştir. şahin ve Bekar (2018)'in yapmış olduğu çalışmada açık büfede tüketilmeyen yemeklerle ilgili olarak otel işletmelerinin değerlendirme yöntemleri sırasıyla; çöpe atma, personel yemeği olarak verme, başka ürün yapımında değerlendirme ve hayvan barınaklarına gönderme olduğu tespit edilmiştir. Ceyhun Sezgin ve Ateş (2020)'in çalışmasında da açık büfelerde sunulan ürünlere müşterilerin teması olması durumunda tekrar kullanılmadığı, büfeden artanların çoğunlukla hayvan barınaklarına gönderildiği belirtilmiştir.

Katılımcıların çoğu artan pişmiş ürünleri değerlendirmek amacıyla farklı ürünlere dönüştürdüklerini ve böylelikle tekrar tüketilmesine olanak sağlandığını belirtmişlerdir. Katılımcılar arasında artan pişmiş ürünleri personel yemeği olarak değerlendirmek, hayvan barınaklarına teslim etmek ve hızlı soğutma işlemiyle daha sonra kullanım için muhafaza etmek de diğer değerlendirme yöntemleri olarak uygulanmaktadır. Güner ve Çirişoğlu, (2021)'in çalışmasına göre artan pişmiş ürünlerin değerlendirilme yöntemleri sırasıyla; personel ile paylaşma, hayvan barınaklarına verme, yeni bir ürün içerisinde değerlendirme ve direkt çöpe atıldığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların bazıları personelin mutfak şefleri tarafından yönlendirildiğini ve gıdayla ilgili eğitim eksiklerinin bu şekilde iç ekip tarafından tamamlandığını belirtmişlerdir. Katılımcıların bazıları da eğitim konusunu önemsedikleri için düzenli olarak atık yönetimi ve hijyen konuları hakkında personele dışarıdan getirilen uzmanlar aracılığıyla eğitimin verildiğini ifade etmiştir. Çirişoğlu ve Akoğlu (2021)'in çalışmasında katılımcıların sadece %10'unun eğitim aldığı tespit edilmiştir. şahin ve Bekar (2018)'de ise personelin atık yönetimiyle ilgili eğitimsiz olduğunu tespit etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada Trabzon'da yerleşik otel işletmelerinde meydana gelen gıda atıklarının oluşum nedenleri, ortaya çıktığı aşamalar ve buna bağlı olarak atık oluşumunun önlenmesi, azaltılması ve değerlendirilmesine yönelik mevcut uygulamaların incelenmesi hedeflenmiştir. Mutfak şefi veya ilgili departman yöneticileri ile görüşölmüş, yerinde gözlemler yapılmıştır.

Gıda atığının en çok servis sonrası tabaklarda kalan yemek artıklarından kaynaklı ortaya çıkmaktadır. Tabak atıklarının ortaya çıkışı temel olarak müşteri portföyüden, fazla miktarda ürün siparişinden ve her bir misafirin bitirebileceği yemek miktarının tahmin edilmesindeki zorluklardan kaynaklı olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle servis sonunda müşterilere tabakta kalan yemeği paket isteyip istemediği sorulmalıdır. Bu bağlamda otel işletmesinin menü içerisinde konukların ihtiyaçlarına göre büyük, orta ve küçük olmak üzere çeşitli porsiyonlarda yemek boyutunu seçmesi, müşterilere uyarıcı duyurular ve afişler ile menüler içerisinde de dikkat çekici yazılara ve görsellere yer verilmesi gıda atıklarının azaltmak amacıyla önerilmektedir. Servis sırasında ise tabaklama esnasında görsel anlamda iyi görüntü vermeyen kısımların yenmemesinin de atık oluşumuna sebebiyet verdiği tespit edilmiştir. Bu durum da tabaklama aşamasının önemini ortaya koymaktadır. Yemekler tabağa alınırken görselliğine dikkat edilmeli, hoş görünmeyen kısımlar ilave dokunuşlarla çıkarılmalı veya görüntüsü düzeltilmelidir. Otel işletmelerin de en çok gıda atığı olarak karşılaşılan ürünün sebze olduğu belirlenmiştir. Ortaya çıkan bu sebze atıklarının ve diğer tüketime uygun olmayan çay posası, kahve telvesi, yumurta kabukları, etin yağ ve sinirleri tarımda gübre olarak, endüstride ise enerji olarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

En fazla gıda atığının ortaya çıktığı ikinci süreç ise üretim aşaması olduğu belirlenmiştir. Üretim aşamasında gıda atıkları fazla üretim, yanlış porsiyon miktarı ve gıdaya uygun olmayan işleme gibi nedenlerden dolayı ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Mutfakta özellikle ön hazırlık yapılırken ihtiyaçtan fazla

yarı mamul hazırlanmamalıdır. İhtiyaç fazlası yarı mamul hazırlanması halinde kalite kaybının yaşanması, gıdaların atığa dönüşmesine neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu gıda atıklarının kullanıma uygun olanlarının yiyecekler içerisinde tekrar değerlendirildiği, kullanıma uygun olmayanların ise hayvan barınakları ve personel ile paylaşıldığı ya da çöpe atıldığı belirlenmiştir. Aynı zamanda otel işletmelerinde ortaya çıkan atık yağlarında belediyeler tarafından toplandığı ve tekrar geri dönüşümü sağlanarak biyoyakıt olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir.

Otel işletmelerinde özellikle kahvaltılarda uygulanan açık büfe sistemi, tüketiciye aynı anda sayısız gıda ve içecek seçeneğini sunmasıyla atığın en fazla görüldüğü bir servis sistemidir. Açık büfede yer alan sıcak ve soğuk yiyeceklerin uygun sıcaklıklarda muhafaza edilmesi, açık büfe noktasında yemeklerini almaları için misafirlere daha küçük tabakların sağlanması ve büfeyi son 30 dakikasında daha az miktarda yiyeceklerle doldurmak gıda atıklarını azaltmak için etkili bir stratejidir.

Menü içerisinde yer alan ürünler için malzemelerin birden fazla tarifte kullanılması ekonomik olarak uygulanabilir menü döngüsünü sağlamaktadır. Aynı zamanda menü planlamasında atık yönetiminin uygulandığı ve bu bağlamda ürünlerin her parçasının değerlendirildiği bilgisine de ulaşılmıştır. Mal kabulünde ürünlerin özelliklerine göre kontroller yapılmaktadır. Gıdaların depolandığı alanlar düzenli olarak temizlenip ısı kontrollerin yapıldığı belirtilmiştir. Stok kontrolünde son tüketim tarihi yaklaşan ürünler üretici firmaya iade edilirken, bozulan ürün olması halinde de hemen imha edildiği belirlenmiştir. Aynı zamanda personelin gıda kayıp ve atıkları ile ilgili olarak sürekli iç ekip tarafından bilgilendirildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte personel eğitimlerinin önemine de vurgu yapılmaktadır.

Katılımcılardan elde edile bilgiler doğrultusunda soğuk hava depolarında ve tezgâh duvarlarında gıdayı doğru saklama ve işlemeye yönelik yazılı kâğıtların bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu durum otel yöneticilerin gıdayla ilgili hassasiyetlerini ortaya koymaktadır. Görüşülen otel yetkililerinden hepsi ilk giren ilk çıkar ilkesini uyguladıkları, müşteri sayısına göre minimum stokla çalıştıklarını, depo kontrollerinin sürekli yapıldığını, STT (son tüketim tarihi) yaklaşan ürünleri almadıklarını açık büfeye yemeklerden azar azar takviye yapıldığı ve hammadde alımı yapılırken tekrar geri dönüşüm özelliği bulunan ürünlerin tercih edildiği belirlenmiştir.

Çoğu otel işletmecisi, rezervasyon departmanından gelen konukların tam sayısıyla ilgili bilgilerin güncellenmesinin önemini vurgulamıştır. Bu durum misafir sayısına göre yemek çıkarmanın yiyecek fazlalığını önlemek açısından en önemli adımlardan biri olduğunu göstermiştir.

Bu durum mutfak da çalışan personelin gıda atığına yönelik duyarlı olduğunu göstermektedir. Aynı zaman da katılımcıların gıda atıklarına yönelik görüşleri incelendiğinde bu konuda büyük çoğunluğun farkındalık sahibi olduğu ancak işletme tarafından yeterli desteği göremedikleri belirlenmiştir. Özellikle otel işletmelerinin üst yönetimlerin atık gıda yönetimine destek vermesi ve kamu, hükümet ve belediyeler yardımıyla eğitim programlarının yürütülmesi atık gıda miktarının azaltımını büyük oranda sağlayacağı düşünülmektedir. Katılımcılardan bazıları da maliyetleri kontrol altına almak için cost control (maliyet kontrolü) üzerinden sürekli takip sistemi uyguladıklarını, böylelikle gıda atıklarının takibinin yapılabildiği ve personelin daha titiz bir çalışma yürüttüğünü belirtmişlerdir.

Yiyecek hazırlama miktarına, porsiyon boyutlarına, menü planlamasına, etkili stok yönetimine ve etkili servis biçimlerine karar vermek, otel işletmelerinde ortaya çıkan gıda atıklarını sürdürülebilir bir şekilde yönetmek, maliyetleri erken aşamalarda azaltmak için temel bileşenlerdir. Bu bileşenlerin detaylı incelenmesi ve farklı türde hizmet işletmelerinde gıda atığı konusunun bu çerçevede ele alınması gelecek çalışmalara yön göstermek adına vurgulanabilir.

Etik Beyan

“*Otellerde Atık Gıda Yönetimi: Trabzon Örneği*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Ademoğlu, A. (2021). Atık Gıda Yönetimi ve Sürdürülebilirlik. İçinde; Y. Oğan (Edt.), *Gastronomi Araştırmaları* (ss. 64-73). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Akmeşe, H. ve İlyasov, A. K. (2022). Açık Büfe Servis Sisteminde Gıda İsrافی: Rus Misafirler Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Global Tourism And Technology Research*, 3(1), 1-14.
- Amicarelli, V., Aluculesci, A.-C., Lagiöia, G., Pamfile, R. and Bux, C. (2022). How to manage and minimize food waste in the hotel industry: an exploratory research. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 16(1), 152-167.
- Baytok, A. Pelit, E. Gökçe, F. ve Gökçe, Y. (2015). Sürdürülebilirlik Kapsamında Termal Otel İşletmelerinde Atık Yönetimi Uygulamaları: Sandıklı Örneği. *Gümüshane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 5(14), ss.1-11.
- Ceyhun Sezgin, A. ve Ateş, A. (2020). Otel İşletmelerinde Gıda İsraf Boyutunu Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma (A Research. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 3489-3507.
- Costello, C. Birisci, E. ve McGarvey, R. G. (2016). Food waste in campus dining operations: Inventory of pre-and post-consumer mass by food category, and estimation of embodied greenhouse gas emissions. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 31(3), 191-201.
- Coşkun, A. ve Özbük, R. M. Y. (2019). Restoranlardaki Atık Gıda Oluşum Sebeplerinin Hizmet Planı Üzerinden İncelenmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(5), 2556-2576.
- Çetinoğlu, D. ve Ünlüönen, K. (2020). Otel işletmelerinde gıda israfını önlemeye yönelik turuncu bayrak uygulaması üzerine bir araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(5), 318-335.
- Çirişoğlu, E. ve Akoğlu, A. (2021). Restoranlarda Oluşan Gıda Atıkları ve Yönetimi: İstanbul İli Örneği. *Akademik Gıda*, 19(1), 38-48.
- Çirişoğlu, E. (2019). *Restoranlarda oluşan gıda atıklarının belirlenmesi: İstanbul ili örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gastronomi ve Mutfak Sanatları ABD, Bolu.
- Denk, E. ve Koşan, A. (2017). Otel Mutfak Çalışanları Mesleki Eğitim Seviyeleri Ve Kariyer Hedeflerinin Ölçülmesi: Kış Koridoru Analizi. *Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Felsefe Dergisi*, 5(1), 55-83.
- Dolnicar, S., Juvan, E. Ve Grün, B. (2020). Reducing the plate waste of families at hotel buffets – A quasi-experimental field study. *Tourism Management*, 80, <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104103>.
- Drewitt, T. (2013). Food waste prevention in quick service restaurants (Doctoral dissertation, Lund University (Master of Science in Environmental Management and Policy)).
- EPA (2017). Food Recovery Hierarchy. Erişim Adresi: <https://www.epa.gov/sustainable-management-food/food-recovery-hierarchy> (15.01.2023).
- EPA, (2010). Less Food Waste More Profit. A Guide To Minimising Food Waste İn The Catering Sector. Erişim Adresi: <https://www.foodwaste.ie/web-images/Food-Waste-Prevention-Guide.pdf> (18.01.2023).
- EPA, (2014). A Guide to Conducting and Analyzing a Food Waste Assessment. Erişim Adresi: https://www.epa.gov/sites/default/files/2015-08/documents/r5_fd_wste_guidebk_020615.pdf (15.01.2023).
- Gjerris, M. ve Gaiani, S. (2013). Household Food Waste in Nordic Countries: Estimations and Ethical İmplications. *Nordic Journal of Applied Ethics*, 7(1), 6–23.
- Güner, D. ve Çirişoğlu, E. (2021). Birinci sınıf restoranlarda oluşan gıda atıklarının oluşum süreci üzerine bir inceleme (Ankara-Çankaya örneği). *ART/ıcle: Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1), 64-90.
- Hazarhun, E. Çetinsöz, B. C. ve Gündoğdu, O. (2020). Her şey Dahil Sistemde Çalışan Mutfak şeflerinin Sıfır Atık Uygulamalarına Bakış Açılar: Antalya Beş yıldızlı Her şey Dahil Sistem Otel Örneği (The Perspectives of. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4, 581-600.
- Heikkilä, L. Reinikainen, A. Katajajuuri, J. M. Silvennoinen, K. ve Hartikainen, H. (2016). Elements Affecting Food Waste in the Food Service Sector. *Waste Management*, 56, 446-453.
- Kahraman N. ve Türkay, O. (2017). *Turizm ve Çevre*, 7. Baskı, Detay Yayıncılık: Ankara.
- Kasavan, S. M. Sironi, R. Yusof, S. Fakri, M.F. R. (2022). Drivers of food waste generation and best practice towards sustainable food waste management in the hotel sector: a systematic review, *Environmental Science and Pollution Research* (2022) 29:48152–48167
- Kasavan, S. Mohamed, A. F. ve Halim, S. A. (2019). Drivers of food waste generation: Case study of island-based hotels in Langkawi, Malaysia. *Waste management*, 91, 72-79.
- Kalkan, F. şapıcılar, MC, Adabalı, MM ve Büyüksalvarcı, A. (2020). Konya ilinde faaliyet gösteren otel ve restoran işletmelerinde israf ve israf üzerine bir inceleme. *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar Dergisi*, 10 (2), 277-304.
- Kaya, E. (2022). Sürdürülebilir Mutfak Uygulamalarına Bir Örneğ: Ankara Fine Dining Restoranlarında Gıda Atıkları (Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keskin, Ö. G. E. Dinçer, F. İ. ve Dinçer, M. Z. Her şey Dâhil Konaklama İşletmelerinde Gıda İsrافی. Nevşehir HBV Üniversitesi Turizm Fakültesi, 48.
- Kılınç şahin, S. ve Bekar, A. (2018). Küresel bir sorun “gıda atıkları”: Otel işletmelerindeki boyutları, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 1039-1061
- Kırmızıkuşak, A. G. D. ve Yücel, R. (2019). Yiyecek İçecek Sektöründeki Gıda Kaybı Ve İsrافیyla İlgili Ölçek Önerisi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9 (1), 448-469.

- Kilibarda, N. Djokovic, F. ve Suzic, R. (2019). Food waste management—reducing and managing food waste in hospitality. *Scientific journal" Meat Technology"*, 60(2), 134-142.
- Martin-Rios, C. Hofmann, A. ve Mackenzie, N. (2020). Sustainability-oriented innovations in food waste management technology. *Sustainability*, 13(1), 210.
- Naikoo, N.M. Mir, A.R. Dar, A.S. Najar, A.H. (2021). *Managing Food Waste In Hotels; Challenges And Opportunities*, Lovely Professional University Jalandar Punjab, India, Chandigarh University, Chandigarh, India, Tourism, Central University of Kashmir, J &K, India.
- Okazaki, W. K. Turn, S. Q. ve Flachsbart, P. G. (2008). Characterization of food waste generators: A Hawaii case study. *Waste Management*, 28(12), 2483-2494.
- Okumus, B. (2020). How do hotels manage food waste? Evidence from hotels in Orlando, Florida. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(3), 291-309.
- Owen, N., Widdowson, S. ve Shields, L. (2013). *Waste Mapping Guidance for Hotels in Cyprus: Saving money and improving the environment*. The Travel Foundation. Erişim Adresi: [https://www.tourism.gov.cy/tourism/tourism.nsf/All/A9F84CCB90BC8BEFC225849D003A4B90/\\$file/Waste_Mapping_Guidance_Hotels.pdf?OpenElement](https://www.tourism.gov.cy/tourism/tourism.nsf/All/A9F84CCB90BC8BEFC225849D003A4B90/$file/Waste_Mapping_Guidance_Hotels.pdf?OpenElement)
- Pekrşen, Y., Paşlı, M. M. ve Takkacıgil, M.(2022). Otel Çalışanlarının İsrafa Yönelik Yaklaşımları: Konya Örneği. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(2), 529-541.
- Pirani, S. I. ve Arafat, H. A. (2014). Solid waste management in the hospitality industry: A review. *Journal of Environmental Management*, 146, 320-336.
- Radwan, H. R. Jones, E. ve Minoli, D. (2012). Solid waste management in small hotels: a comparison of green and non-green small hotels in Wales. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(4), 533-550.
- Şenel, F. M. ve Çılğınoğlu, H. (2022). Otel İşletmelerinin Gıda İsrافی Konusundaki Eğilimleri: Kastamonu Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(2), 1088-1114.
- Tekin, Ö.A. ve İlyasov, A. (2017). The Food Waste in Five-Star Hotels: A Study on Turkish Guests' Attitudes, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(3), 13-31.
- Todd, M. ve Hawkins, R. (2001). *Atık sayımları: konaklama işletmecileri için bir el kitabı*. Konaklama Endüstrisinde Çevresel Çalışmalar Merkezi. Oxford: Oxford Brookes Üniversitesi.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023). *Turizm İşletmesi Belgeli Tesisler*. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. Erişim Adresi: <https://yigm.ktb.gov.tr/genel/turizmtesisleri.aspx>, (Erişim Tarihi: 22.03.2023).
- Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (2022). Sayılarla israf raporu. Erişim Adresi: http://www.tisva.net/eyayin/israf_raporu_2022.html
- Yıldırım, H. Capone, R. Karanlık, A. Bottalico, F. Debs, P. ve El Bilali, H. (2016). Food Wastage in Turkey: An Exploratory Survey on Household Food Waste. *Journal of Food and Nutrition Research*, 4(8), 483-489.
- Yılmaz, M. ve Ceyhun Sezgin, A. (2022). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Konaklama İşletmelerinde Gıda İsrافی Boyutunun Belirlenmesi: Helal Konseptli Oteller Çerçevesinde Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(1), 732-753.
- Zıvalı Bilgin, E. ve Özen, C. (2021). 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Uygulanan Gıda Atık Yönetim Prensipleri Üzerine Bir Araştırma: Ankara İli Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5, 355-370.

EXTENDED ABSTRACT

Food waste is one of the most important cost items to control in the hospitality industry. Preventing food waste requires focusing on the problems of the production, distribution and consumption stages where the waste occurs. Among the businesses that produce food and beverage services, hotel businesses are the leading business group due to their volume and the number of guests they host, as well as the fact that the most important part of the service they offer is food and beverage. Reducing food waste, and more generally managing it, is at the center of cost reduction, resource utilization and sustainability efforts in hotel businesses. Therefore, it is necessary to determine at what stages, with what kind of foodstuffs, how they are used and how much food waste is generated, to understand the processes that generate waste in more detail and to understand the current measures developed by businesses to manage these processes. This study was conducted to determine the food wastes occurring in hotel establishments, to examine the current practices to prevent and evaluate these wastes and to make suggestions for the prevention of food wastes. For this purpose, data were obtained from four and five star hotel kitchens operating in Trabzon through semi-structured interviews and unstructured observations. According to the findings, the most common food wastes produced in hotels are vegetable and fruit peels, bakery products, expired oils, seafood, and marinated products (meat, chicken and seafood). The main reasons for food waste are the nature of the food/raw material purchased, the necessity to throw away the prepared products when the specified number of customers do not show up, problems arising from the customer portfolio (especially problems due to unconscious consumption). Although it has been identified that most waste occurs at the post-service stage, there are also important managerial steps for pre-service. Pre-service food waste is generally caused by the poor quality of raw materials purchased and improper portioning. In addition, it is

observed that attention is paid to waste management during the menu engineering phase. In this context; complementary products are tried to be included in the menu. Products that are difficult to sell are removed from the menu, but it should be emphasized that the menu is not changed too often for the prestige of the business. On the other hand, leftover ingredients are utilized in other products on the menu. It is understood that the possibility of loss in purchasing and storage processes is low. It is seen that maximum weekly stocks are made as much as the product needs in the menu. It has been observed that warehouse controls are carried out at regular intervals, "first in-first out" rules are followed and there are written procedures for process management in the hotels. It is understood that no serious waste is generated during the preparation phase. However, there is a significant amount of food waste generated during the service process. The reasons for waste generation at this stage are that customers take much more than they can consume on their plates and/or order too much. It is possible to explain the issue by relating it to the consumer's culture and even consumption consciousness. On the other hand, it is also emphasized that the waste left on the plate increases during the summer months. This suggests that the issue may have different dimensions such as climate. In terms of meals, it is understood that the most waste is produced at breakfast. Especially bread waste is very high. This is followed by dairy products and vegetables. This may be due to the fact that breakfasts are served as open buffet as well as the fact that the participating hotels are mostly sold with a breakfast & bed concept. Lunch and dinner also generate waste in the form of bread and side dishes, salads, bones etc. There are two main trends in the utilization of food waste. First, in-house reuse and/or recycling. Secondly, in cases where this is not possible (e.g. waste oils), turning to solution partners such as municipalities, animal shelters, etc. In the first context, which applies especially to cooked but unrepresented products, attention is drawn to various practices such as using as staff meals, adding waste materials to other recipes, and transforming the product. For example, it was stated that vegetable waste that is suitable for use is used in soups, condiments or other products. In the second context, it is emphasized that especially waste oils are collected. It was observed that waste oils are collected in drums at the locations where goods are discharged. Other food wastes that cannot be recycled, such as plate wastes, are mostly disposed of or thrown in the garbage through the special efforts of the hotel management and kitchen staff, or by contracted external companies. Food waste left on plates was reported to be sent to animal shelters, shared with staff or thrown away without any treatment. Various tools and equipment are purchased and used in hotel establishments to minimize food waste and to reuse the waste. Vacuum machine, ozonizing machine, oil filtering machine, bread making machine, oil measuring device, vegetable chopping machine are the special equipment used in this context. It is understood that the management of the hotels is sensitive to food waste and all departments work in cooperation on this issue. The establishments are periodically inspected by the Ministry of Environment and Urbanization. In some hotels, it is also seen that procedures for preventing food waste have been developed and these are posted in written form in the areas used by the staff to provide guidance. In some businesses, food waste processes are tried to be prevented on site and on time with the logic of internal audit, and some businesses, albeit a small number, operate the help and supervision of external experts in this regard. In enterprises where internal audits are carried out, it is seen that the staff are guided by the kitchen chefs and food-related training deficiencies are completed by internal teams in this way.

İşe Tutkunluk ve İş-Aile Çatışmasının Yaşam Doyumuna Etkisi: Turist Rehberlerine Yönelik Bir Araştırma

Yusuf Ziya AKBAŐ¹ ve Lütü BUYRUK²

Öz

Turist rehberi, ziyaretçi ile destinasyon arasında köprü vazifesi gören turizmin en önemli aktörlerindedir. Mesleği gereği turist rehberi zorlu ve uzun çalışma şartlarına sahiptir ve bu durum bazen rehberin aile hayatı ve işi arasında birtakım zorluklar yaşamasına neden olabilmektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı turist rehberlerinin işe tutkunluk ve iş-aile çatışma düzeylerinin yaşam doyumları üzerindeki etkisini belirleyebilmektir. Bu kapsamda Türkiye Turist Rehberleri Birliği'ne (TUREB) kayıtlı 376 eylemli turist rehberine tabakalı örnekleme yöntemi ile anket uygulanarak veri elde edilmiştir. Araştırma bulguları sonucunda işe tutkunluk, dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşmanın yaşam doyumunu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu belirlenirken; iş-aile çatışmasının ve gerginlik temelli çatışmanın yaşam doyumunu üzerinde negatif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Zaman temelli çatışma ve davranış temelli çatışma ile yaşam doyumunu arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Elde edilen sonuçlar neticesinde çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turist Rehberi, İşe Tutkunluk, İş-Aile Çatışması, Yaşam Doyumu

The Effect of Work Engagement and Work-Family Conflict on Life Satisfaction: A Study on Tourist Guides

Abstract

Tourist guides are the most important people in tourism, they act as a bridge between the visitor and the destination. Due to his profession, the tourist guide has a tough and intense work environment and this can sometimes cause the guide to have some difficulties between his family life and his job. From this point of view, this study aims to determine the effect of tourist guides' work engagement and work-family conflict levels on their life satisfaction. In this context, we obtained the data by applying a questionnaire to 376 tourist guides who are registered with the Association of Tourist Guides of Turkey (TUREB), using the stratified sampling method. As a result of the research findings, we determined that vigor, dedication, and absorption, which are the dimensions of work engagement, have positive and significant effects on life satisfaction. We found out that strain-based conflict, one of the dimensions of work-family conflict has a negative and significant effect on life satisfaction. On the other hand, we did not find a significant relationship between time-based conflict and behavior-based conflict and life satisfaction.

Keywords: Tourist Guide, Work Engagement, Work-Family Conflict, Life Satisfaction

Atıf İçin / Please Cite As:

Akbaş, Y. Z. ve Buyruk, L. (2024). İşe tutkunluk ve iş-aile çatışmasının yaşam doyumuna etkisi: turist rehberlerine yönelik bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 718-735. doi:10.33206/mjss.1273025

Geliş Tarihi / Received Date: 29.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 31.10.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Çankırı Karatekin Üniversitesi, İlgaz Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, yusufziyaakbas@karatekin.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-4478-3580

² Prof. Dr. -Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, buyruk@nevsehir.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-1921-7782

Giriş

Turist rehberi, turizm sektörünün vazgeçilmez dinamiklerinden biridir. Özellikle kitle turizminin artış göstermesiyle, çeşitli gayretlerle kazanılan müşterilerin devamlı hale gelebilmesinde turist rehberlerinin rolü yadsınamaz (Batman, 2003, s. 118). Turist rehberleri, turistleri bir destinasyona çekmede önemli rol oynayan öncü çalışanlardır (Nguyen, 2015, s. 21). Turist ile en yakın ilişki içerisinde olan turist rehberi, turiste toplum ve ülke hakkında fikir verir (Çimrin, 1995, s. 10). Turist rehberi turizm destinasyonlarının başarılı bir şekilde tanıtılmasında ve ekonomik-sosyal faydaların ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır (Rabotic, 2010, s. 353). Turist rehberinin bilgi, beceri, tutum ve ilgi davranışları turistin memnun olmasında en etkili faktörlerdendir. Rehberlik mesleği, ülke tanıtımından turistin tatilinden haz almasına, negatif düşüncelerinin yok olmasına kadar çoğu konuda önemli bir görev üstlenmektedir (Ahipaşaoğlu, 2006; Tetik, 2006).

Turist rehberliği; mesleki gelişimine önem veren, işine bağlı olan, kendini geliştirmek isteyen ve mesleğini severek yapan insanlar için zevkli bir meslektir. Fakat mesleğin doğası gereği bazı rehberlerin iş ve aile yaşantısında çatışmalara sebep olabilecek bazı durumlar ile karşılaşma ihtimalleri de bulunmaktadır. Özellikle rehberin uzun süreler evinden uzak kalması aile hayatını etkileyebilmektedir (Çolakoğlu, Epik ve Efendi, 2010; Demirbulat, 2014; Yarcın, 2007). Turist rehberinin mesleğinden haz duymasının onun yaşamına da olumlu bir şekilde yansyacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan işi ve ailesi arasındaki sorumlulukları yerine getirirken birtakım olumsuzluklar yaşayan turist rehberi ise hayatından memnuniyetsizlik duyabilir. Turist rehberinin yaşantısını etkileyebilecek önemli unsurlardan iki tanesi işe tutkunluk ve iş-aile çatışmasıdır. İşe tutkunluk, çalışanların işlerine yansıttığı kişisel enerjidir ve genelde olumlu sonuçları beraberinde getirir (Wu, 2013; Agin, 2010; Bakker, Schaufeli, Leiter ve Taris, 2008). İş ve aile arasındaki rollerin dengeli bir biçimde yerine getirilememesinden kaynaklanan iş-aile çatışmasının sonuçları ise olumsuz olabilmektedir (Liu, Cao, Zhang ve Wu, 2020; Zhang, Griffeth ve Fried, 2012). Bu kapsamda araştırmanın amacı turist rehberlerinin işe tutkunluklarının ve iş-aile çatışma düzeylerinin yaşam doyumları üzerindeki etkisini incelemektir. Turizm literatürü incelendiğinde konuyla ilgili çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Acun (2016), turist rehberlerinin iş-aile çatışma düzeyleri ile işten ayrılma niyetlerini; Deveci (2020), turist rehberlerinin iş ve yaşam doyumlarını; Wu, Chen, Huang ve Cheng (2013), turist rehberlerinde işe tutkunluk ile yönetici desteği ilişkisini; İnanır ve Tetik Dinç (2022), turist rehberlerinde duygusal emek ve iş-aile çatışması ilişkisini; Guo ve Hou (2021), turist rehberlerinde işe tutkunluk-ış uyumu-ışın anlamlılığı ilişkilerini; Boz, Eşitti ve Özkan (2021), turist rehberlerinin iş-aile çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisini; Ayyıldız (2022), turist rehberlerinin iş ve yaşam doyumları ile mesleki bağlılık ilişkisini incelemiştir. Bununla birlikte işe tutkunluk, iş-aile çatışması ve yaşam doyumunu değişkenlerinin turist rehberleri üzerinde incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın bu açıdan ilgili literatüre ve rehberlik mesleğine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Turist rehberlerinin mesleklerini başarılı bir şekilde uzun seneler yapmaları, turizm endüstrisinin gelişimi bakımından önemlidir. Bu anlamda turist rehberinin iş ve aile yaşantılarının incelenmesi; rehberin performansı, ülke imajı ve ziyaretçi memnuniyeti açısından önem arz etmektedir (Demirbulat, 2014).

İşe tutkunluk, kişinin işine ne ölçüde dâhil olduğunu, işinde ne kadar kararlı, hevesli ve tutkulu olduğunu göstermektedir (Macey ve Schneider, 2008, s. 8). İşe tutkunluğun dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Dinçlik, kişinin çalışma esnasında yüksek düzeyde enerji ve zihinsel dayanıklılığı, işinde gayret gösterme isteğini ifade etmektedir. Adanmışlık, özdeşleşmenin bir derece üstü olup güçlü bir katılım anlamına gelmektedir. Yoğunlaşma ise bireyin derin bir şekilde işi ile meşgul olması ve kendisini işinden alamaması durumunu ifade etmektedir (Schaufeli, Salanova, Gonzalez-Roma ve Bakker, 2002, s. 74-75).

İşe tutkunluk bazı teorilere dayandırılmaktadır. Kaynakların Korunması Teorisine (COR Theory-Hobfoll, 1989) göre bireyler değer verdikleri şeyleri elde etmek, elinde tutmak ve korumak için çaba gösterirler. Bireylerin değer verdiği bu şeylere "kaynak" adı verilmektedir. Bu teoriye göre saygınlık, sosyal destek, mesleki beceri, sosyal statü gibi kişisel kaynakları yüksek olanlar deneyimlerini bilişsel olarak olumlu bir şekilde çerçeveleyebilirler (Hobfoll ve Wells, 1998, s. 122-123). Arzu edilen kaynaklar biriktirilebildiği sürece insanların mutlu olduğu varsayılmaktadır (Hallberg, 2005, s. 12). İşe tutkun olmak öz-yeterlik, iyimserlik, iş-aile zenginleşmesi gibi kişisel kaynakları artırabilir ve böylece yaşam doyumunu olumlu yönde, depresif belirtileri ise olumsuz etkileyerek yayılma etkisi gösterebilmektedir (Hakanen ve Schaufeli, 2012, s. 417). Turist rehberi, mesleği gereği bilgili, donanımlı ve çeşitli niteliklere sahiptir. Temsil ettiği ülkenin

elçisi olarak nitelendirilen turist rehberi, icra ettiği iş bakımından itibarlı bir konumdadır. Bu yüzden turist rehberinin yukarıda bahsedilen saygınlık, beceri, statü gibi kaynaklara sahip olduğu söylenebilir.

Tükenmişlik Anti Tez Yaklaşımı'na (Maslach ve Leiter, 1997) göre tükenmişlik “işe tutkunluğun erozyonu” olarak ifade edilerek yeniden tanımlanmıştır (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001, s. 416). Bu tanıma göre tükenmişlik tutkunluğun zıddı olarak kabul edilmektedir. Tutkunluk ve tükenmişlik, birey ile iş etmenlerinin uyum seviyesiyle ilgilidir. Birey ile işi arasındaki uyumsuzluk ve boşluk tükenmişliğe neden olmaktadır. Bunun tersi olarak, birey ile iş uyumu yüksek düzeyde tutkunluğu beraberinde getirmektedir (Gürlek ve Tuna, 2019, s. 38).

İş Talepleri-Kaynakları Modeli'ne (JD-R Job Demands Resources-Demerouti, Bakker, Nachreiner ve Schaufeli, 2001) göre çalışanları etkileyen iki psikososyal çalışma özelliği (iş talepleri ve iş kaynakları) mevcuttur. İş talepleri; yorgunluk, iş yükü, ailevi sorunlar ve duygusal çatışmalar gibi çalışanlar için gerginlik ve strese neden olabilecek iş unsurlarını içermektedir. İş kaynakları ise sosyal destek, geri bildirim ve karar alma gibi çalışanları motive olmaya teşvik edecek iş unsurlarından oluşmaktadır. Turist rehberliğinin eğlenceli olmasının yanı sıra fiziksel güce dayalı olması, esnek ve uzun çalışma şartlarına sahip olması ve aile içi sorunlara neden olabilecek bir yapıda olması nedeniyle beraberinde bazı zorlukları getirebilmektedir. Bu anlamda turist rehberliği mesleğinin olumsuz yönleri “iş talepleri”, olumlu yönleri ise “iş kaynakları” olarak nitelendirilebilir. Demirbulat (2014), turist rehberlerinin iş ve aile yaşantılarında çatışmanın yaşanmasına sebep olabilecek nitelikte iş hayatına ve çalışma koşullarına sahip olduklarını savunmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde turist rehberlerinin iş-aile çatışması yaşayabileceklerini söylemek mümkündür.

İş-aile çatışması, iş ve aile etki alanlarından gelen rol baskılarının, bazı açılardan karşılıklı olarak uyumsuz olduğu bir çeşit roller arası çatışma durumudur. İş-aile çatışması; zaman temelli çatışma, gerginlik temelli çatışma ve davranış temelli çatışma olmak üzere üç boyuta sahiptir. Zaman temelli çatışma, bir role ayrılan zamanın başka bir role katılmayı zorlaştırması halinde ortaya çıkan durumdur (Greenhaus ve Beutell, 1985, s. 77-78). Gerginlik temelli çatışma, bir başka rolün taleplerini yerine getirmeye çalışırken bireyin bir rol ile ne kadar meşgul olduğunu ifade eder (Wallace, 1999, s. 799). Davranış temelli çatışma ise bir alanda sergilenen davranışın diğer alandaki davranışı etkilediği bir yayılma şekli anlamına gelmektedir (Edwards ve Rothbard, 2000, s. 182).

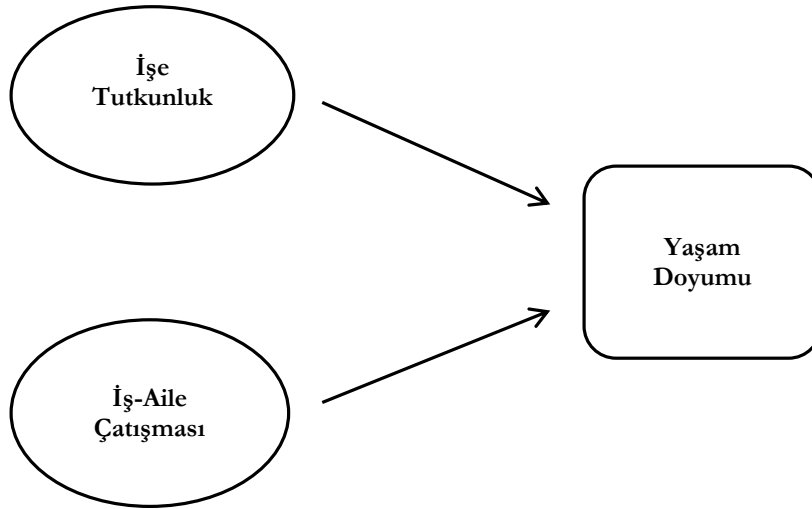
İş-aile çatışması ile ilgili araştırmalar büyük ölçüde Rol Teorisi'ne (Role Theory- Kahn, Wolfe, Quinn, Snoek ve Rosenthal, 1964) dayanmaktadır. Kahn vd.'ne (1964) göre roller belirli bir pozisyonda neyin uygun davranış olduğuna dair diğerlerinin beklentilerinin sonucudur. Rol talepleri, iş ve aile rolüne sahip kişilerin (kişinin işvereni, eşi, çocukları) beklentilerinden veya kişinin kendi iş ve aile rolü gereksinimlerine ilişkin içsel değerlerinden kaynaklanır. Rol çatışmasından kaynaklanan stres, bireylerin birbiriyle uyumsuz birden fazla role girmesi ile ortaya çıkar ve rol çatışması bu psikolojik zorlanma ile ilişkilidir (Zhang vd., 2012, s. 698). Mesleği gereği turist rehberinin birçok role sahip olması, uzun süreler evinden uzak kalması, iş ile aile arasındaki beklentileri karşılayamamasına yol açabilir. Akılcı Bakış Açısı Teorisi'ne (The Rational View Theory) göre iş ve aile yaşamlarına ayrılan zaman, sürdürülmesi güç olan bir denge içerisinde. Bu ise iş-aile yaşam çatışmasını kaçınılmaz kılmaktadır. İş ve aile yaşamlarının getirdiği yükümlülükleri gerçekleştirmek için gayret gösteren çalışan, gerek duyduğu zamanı bulamaması sebebiyle çatışma yaşamaktadır (Efeoğlu, 2006, s. 14). Frone, Yardley ve Markel (1997), bir roldeki aşırı yüklenmenin diğer alandaki performansta azalmaya neden olacağı görüşündedirler. İşini tutku ile yapan ve kendisini işine kaptıran turist rehberi de aile sorumluluklarını yerine getiremeyebilir ve bu durum çatışma yaşanmasına neden olabilir. İş ve aile hayatı arasında yaşanan olaylar da turist rehberinin yaşam algısını değiştirebilir.

Yaşam doyumunu kavramı, kişinin yaşam kalitesini kendi seçtiği ölçütlere göre değerlendirmesidir (Shin ve Johnson, 1978, s. 478). Bearon, (1989) yaşam doyumunu; “durumsal faktörler, başarılar ve arzu edilen şeyler arasındaki ilişkinin bir fonksiyonu” olarak tanımlamaktadır. Fiziksel ve zihinsel göstergelerin yanında yaşam doyumunu bireyin gelişmişlik düzeyini de göstermektedir (Veenhoven, 1996, s. 3). Cummins (1996) yaşam doyumunun yedi ölçütü olduğunu savunmaktadır. Bu ölçütler; maddi refah, sağlık, verimlilik, samimiyet, güvenlik, ortaklık ve duygusal iyi oluş düzeyidir. İnsanlar yaşam doyumlarını, kendilerinin ve başkalarının sahip oldukları koşullar ile kıyaslayarak belirlemektedirler (Sousa ve Lyubomirsky, 2001, s. 670). Aşağıdan-Yukarı (Bottom-Up) ve Yukarıdan-Aşağı (Top-Down) Teorileri yaşam doyumunu kavramını açıklayan en önemli teorilerdendir. Diener (1984), Aşağıdan-Yukarı ve Yukarıdan-Aşağı Teorilerini birbirinden ayırarak, aşağıdan yukarıya nedenselliğin; “belirli değişkenlerin öznel iyi oluşu sağladığı yer” ve yukarıdan aşağıya nedenselliğin ise; “öznel iyi oluşun belirli sonuçlar ürettiği yer” olarak ifade etmiştir

(Headey, Veenhoven ve Wearing, 1991, s. 81). Yukarıdan-Aşağıya Teorisi'ne göre olayları olumlu yönde yaşamanın genel, küresel bir eğilim olduğunu ve bu eğilimin kişi ile dünyası arasındaki etkileşimleri etkilediğini savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kişi mutlu olduğundan küçük hazlardan hoşlanabilmektedir (Yetim, 1991, s. 99). Aşağıdan-Yukarıya Teorisi'ne göre ise mutluluğun kaynağı, eğlenceli ve eğlencesiz anıların toplamıdır. Bu perspektife göre yaşam doyumunu; aile hayatı, evlilik, iş, maddi durum gibi bir dizi bileşimden oluşmaktadır (Brief, Butcher, George ve Link, 1993, s. 646). Meslek zellikleri bakımından turist rehberliğinin eğlenceli ve bireyin yaşamdan haz almasını sağlayacak nitelikte bir iş olduğu söylenbilir.

Hipotezler

Kaynakların Korunması Teorisi'ne göre işine tutkun bireylerde öz-yeterlik, iyimserlik, iş-aile zenginleşmesi gibi arzu edilen kişisel kaynaklar yaşam doyumunu olumlu yönde etkileyebilmektedir (Hakanen ve Schaufeli, 2012). Bu teoriye dayanarak işe tutkunluğun yaşam doyumunu pozitif yönde etkileyebileceği tahmin edilmektedir. Öte yandan Rol Teorisi'ne göre iş ve aile arasındaki rol çatışmasından kaynaklanan stres psikolojik zorlanmaya sebep olabilmekte ve bu durum bireyin doyum düzeyini düşürebilmektedir (Kosseck ve Ozeki, 1998; Zhang vd., 2012). Bu teoriye göre iş-aile çatışmasının yaşam doyumunu negatif şekilde etkileyebileceği öngörülmektedir. Bu yüzden turist rehberlerinin mesleklerini icra ederken hevesli ve motive oldukları, ancak işi ve ailesi arasındaki sorumluluklarını yerine getirirken birtakım zorluklarla karşılaşabilecekleri düşünülebilir. Buradan hareketle işine tutkun turist rehberinin yaşam doyumunun olumlu; iş-aile çatışması yaşayan turist rehberinin yaşam doyumunun ise olumsuz yönde etkileneceği beklenmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacına ulaşabilmek için geliştirilen model ve hipotezler aşağıda sunulmaktadır:

şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmada işe tutkunluğun ve iş-aile çatışmasının yaşam doyumunu üzerindeki etkisi turist rehberleri üzerinde incelenmiştir. Bu amaca yönelik oluşturulan model şekil 1'de gösterilmiştir. Modelde üç adet değişken yer almaktadır. Bunlardan "İşe Tutkunluk" ve "İş-Aile Çatışması" bağımsız değişkenler, "Yaşam Doyumu" ise bağımlı değişkendir. İşe tutkunluğun dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma; iş-aile çatışmasının ise zaman temelli, gerginlik temelli ve davranış temelli olmak zerde üçer adet alt boyutu bulunmaktadır. Araştırmanın amacına ulaşabilmek için geliştirilen altı hipotez ise şu şekildedir:

- H₁:** Turist rehberlerinin dinçlik düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.
- H₂:** Turist rehberlerinin adanmışlık düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.
- H₃:** Turist rehberlerinin yoğunlaşma düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.
- H₄:** Turist rehberlerinin zaman temelli çatışma düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi vardır.

H₅: Turist rehberlerinin gerginlik temelli çatışma düzeylerinin yaşam doyumu algıları üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi vardır.

H₆: Turist rehberlerinin davranış temelli çatışma düzeylerinin yaşam doyumu algıları üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi vardır.

Yöntem

Bu araştırmanın evrenini TUREB'e kayıtlı olan tüm eylemli turist rehberleri oluşturmaktadır. Eylemsiz turist rehberi, ruhsatnameye sahip, ancak mesleği aktif olarak icra etmeyen kişiyi ifade etmektedir. Bu yüzden eylemsiz turist rehberleri araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. 2021 yılı itibariyle TUREB'e üye 13 odaya kayıtlı toplam eylemli turist rehberi sayısı 9346'dır (Tablo 1). Araştırmada örnekleme yöntemi olarak olasılığa dayalı örnekleme yöntemlerinden tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tabakalı örneklemede önce ana kütle alt gruplara ayrılır, sonra da bu ayrılmış alt gruplardan rassal örnekleme ile veri elde edilir (Karagöz, 2016, s. 290). Bu çalışmada TUREB'e kayıtlı 13 turist rehberi odası alt tabakaları oluşturmaktadır. Araştırmada 9346 evren büyüklüğü için %95 güven düzeyinde kabul edilebilir gerekli örneklem büyüklüğü 370 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1. Rehber Odalarına Göre Turist Rehberi Sayıları

Oda	Eylemli	Eylemsiz	Oda Toplam
ADRO	124	62	186
ANRO	549	302	851
ARO	1369	432	1801
ATRO	623	110	733
BURO	125	35	160
ÇARO	209	38	247
GARO	148	38	186
İRO	3936	1192	5128
İZRO	836	339	1175
MUTRO	351	117	468
NERO	793	117	910
ŞURO	156	35	191
TRO	127	31	158
Toplam	9346	2848	12194

Kaynak: TUREB, 2021

Tablo 1'de de görüldüğü üzere 2021 yılı itibariyle TUREB'e bağlı 13 odaya kayıtlı toplam 12194 rehber bulunmaktadır. Bu rehberlerden 9346'sı eylemli, 2848'i ise eylemsizdir. İRO toplam 5128 ile en fazla rehber sayısına sahip oda durumundadır. ARO ise 1801 rehber ile ikinci sıradadır. Onu 1175 rehber ile İZRO takip etmektedir. TRO ise 158 rehber ile en az rehberin kayıtlı bulunduğu odadır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Söz konusu anket dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik sorular ile mesleki sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde dokuz ifadeden oluşan ve Schaufeli, Bakker ve Salanova (2006) tarafından geliştirilen İşe Tutkunluk Ölçeği (Utrecht Work Engagement Scale) bulunmaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Eryılmaz ve Doğan (2012) tarafından yapılmıştır. Bu bölümde her bir ifadeye katılma derecesini belirten beşli likert tipi ölçek kullanılmıştır. Kullanılan bu ölçek; "1=Hiçbir Zaman", "2=Nadiren", "3=Bazen", "4=Sıklıkla", "5=Her Zaman" seçeneklerinden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde yine dokuz ifadeden oluşan ve Carlson, Kacmar ve Williams (2000) tarafından geliştirilen İş-Aile Çatışması Ölçeği (Work-Family Conflict Scale) yer almaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Diker (2010) tarafından yapılmıştır. Bu bölümde her bir ifadeye katılma derecesini belirten beşli likert tipi ölçek kullanılmıştır. Kullanılan bu ölçek; "1=Hiç", "2=Az", "3=Orta", "4=Çok", "5=Tam" seçeneklerinden oluşmaktadır. Anketin son bölümünde ise beş ifadeden oluşan ve Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen Yaşam Doyumu Ölçeği (The Satisfaction With Life Scale) bulunmaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Yetim (1991) tarafından yapılmıştır. Bu bölümde de her bir ifadeye katılma derecesini belirten beşli likert tipi ölçek kullanılmıştır. Kullanılan bu ölçek; "1=Hiç", "2=Az", "3=Orta", "4=Çok", "5=Tam" seçeneklerinden oluşmaktadır.

Anket formuna nihai hali verildikten sonra anketin uygulama süreci başlamıştır. İlk başta yüz yüze yapılması planlanan anketler küresel salgın (Covid-19) sebebiyle farklı yöntemler kullanılarak uygulanmıştır. Bu amaçla dijital ortamda "Google Formlar" üzerinden anket formu oluşturulmuştur. Bu anket formu daha sonra TUREB Rehber Veri Tabanından iletişim bilgilerine ulaşılabilen eylemli rehberlere kısa mesaj, Whatsapp, e-posta ve sosyal medya hesapları aracılığıyla gönderilmiştir. Anketler 2021 yılı Nisan-Haziran

ayları arasında toplanmıştır. Eksik ya da hatalı doldurulan anketlerin devre dışı bırakılmasından sonra 376 anket formu elde edilmiştir. Ulaşılan bu örneklem büyüklüğüne araştırma için yeterli olduğu söylenebilir.

Verilerin analizinde SPSS 21 ve AMOS 23 istatistik paket programlarından yararlanılmıştır. Turist rehberlerinin demografik ve mesleki özelliklerine ilişkin veriler, frekans ve yüzde dağılımları verilerek açıklanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği Cronbach's Alpha testi ile değerlendirilmiştir. Normallik varsayımını test etmek için verilerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine bakılmıştır. Ölçeklerin geçerliliklerini belirlemek amacıyla doğrulamalı faktör analizi yapılmıştır. Araştırma değerkenleri arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin yönünü tespit etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Her bir ölçek ifadesinin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri incelenmiştir. Her bir değerken için hipotezler doğrusal regresyon analizi ile test edilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu kısmında katılımcıların demografik ve mesleki özellikleri, verilerin normallik varsayımı, ölçeklerin geçerliliği ve güvenilirliği, değerkenler arası ilişkiler, değerkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve hipotez testlerine ilişkin analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Demografik Değerkenler	(n)	%	
Cinsiyet	Erkek	256	68.1
	Kadın	120	31.9
Yaş Grubu	25 ve altı	10	2.7
	26-33	68	18.1
	34-41	117	31.1
	42-49	75	19.9
	50-57	66	17.6
Medeni Durum	58 ve üzeri	40	10.6
	Evli	235	62.5
	Bekâr	141	37.5
Eğitim Durumu	Lise Mezunu	17	4.5
	Ön Lisans Mezunu	38	10.1
	Lisans Mezunu	215	57.2
	Yüksek Lisans Mezunu	81	21.5
Çocuk Sahibi Olma Durumu	Doktora Mezunu	25	6.6
	Evet	213	56.6
	Hayır	163	43.4
Toplam		376	100

Tablo 2'ye göre araştırma kapsamındaki katılımcıların %68,1'i erkek, %31,9'u ise kadındır. Yaş grubu incelendiğinde katılımcıların %2,7'sinin 25 yaş ve altında, %18,1'inin 26-33, %31,1'inin 34-41, %19,9'unun 42-49, %17,6'sının 50-57, %10,6'sının 58 yaş ve üzerinde olduğu görülmüştür. Katılımcıların %62,5'i evli, %37,5'i ise bekârdır. Eğitim durumuna göre dağılım incelendiğinde lisans mezunları %57,2 ile en fazla orana sahiptir. Öte yandan yüksek lisans mezunlarının oranı %21,5, ön lisans mezunlarının oranı %10,1, doktora mezunlarının oranı %6,6 ve lise mezunlarının oranı ise %4,5'tir. Araştırmaya katılanların %56,6'sı çocuk sahibi olup, %43,4'ünün ise çocuğu yoktur. Çocuk sahibi olan katılımcıların %53,1'i bir, %38'i iki, %8,9'u ise üç ve üzeri çocuğa sahiptir.

Tablo 3. Katılımcıların Mesleki Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Mesleki Değişkenler	(n)	%		
Ruhsatname Türü	Ülkesel	303	80.6	
	Bölgesel	73	19.4	
Çalışma Şekli	Bağımsız	328	87.2	
	Acentede Kadrolu	26	6.9	
	Acentede Sezonluk	22	5.9	
	İro	106	28.2	
	Aro	50	13.3	
	Nero	49	13.0	
	İzro	33	8.8	
	Anro	29	7.7	
	Atro	24	6.4	
	Kayıtlı Olunan Rehber Odası	Çaro	16	4.3
Mutro		16	4.3	
Şuro		15	4.0	
Garro		11	2.9	
Adro		9	2.4	
Buro		9	2.4	
Tro		9	2.4	
1 yıldan az		13	3.5	
1-5 yıl		70	18.6	
6-10 yıl		77	20.5	
Mesleği Yapma Süresi	11-15 yıl	70	18.6	
	16-20 yıl	48	12.8	
	20 yıl üzeri	98	26.1	
	İngilizce	311	64.4	
	Almanca	51	10.6	
	Fransızca	23	4.8	
	Çalışma Kartında Ekli Olan Diller	Rusça	20	4.1
İspanyolca		17	3.5	
Arapça		11	2.3	
İtalyanca		9	1.9	
Japonca		9	1.9	
Diğer		32	6.5	
Kesinlikle memnun değilim		5	1.3	
Memnun değilim		25	6.6	
Meslekten Memnuniyet Durumu		Kısmen memnunum	108	28.7
		Memnunum	158	42.0
	Kesinlikle memnunum	80	21.3	
	Çok az	71	18.9	
Mesleğin İcrası Sırasında Aileye Ayrılan Zaman	Az	175	46.5	
	Yeterince	120	31.9	
	Oldukça fazla	10	2.7	
Toplam	376	100		

Tablo 3'e göre araştırmaya katılan turist rehberlerinin mesleki özellikleri incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun (%80,6) ülkesel ruhsatnameye sahip oldukları görülürken, %19,4'ünün ruhsatnamesi bölgeseldir. Çalışma şekilleri incelendiğinde katılımcıların yine büyük çoğunluğunun (%87,2) bağımsız olarak çalıştığı görülürken, %6,9'u acentede kadrolu, %5,9'u ise acentede sezonluk olarak görev yapmaktadır. Araştırmaya katılan turist rehberlerinin %26,1'i 20 yıl ve üzeri, %20,5'i 6-10 yıl arası, %18,6'sı 1-5, 11-15 yıl arası, %12,8'i 16-20 yıl arası ve %3,5'i de bir yıldan az mesleki deneyime sahiptir. Öte yandan katılımcıların %64,4'ünün çalışma kartında İngilizce, %10,6'sında Almanca, %4,8'inde Fransızca, %4,1'inde Rusça, %3,5'inde ise İspanyolca, %2,3'ünde Arapça, %1,9'unda İtalyanca ve Japonca dili eklidir.

Turist rehberliği mesleğinden duyulan memnuniyet incelendiğinde katılımcıların %63,3'ünün mesleklerinden memnun oldukları, %28,7'sinin kısmen memnun oldukları ve yalnızca %7,9'unun memnun olmadıkları görülmektedir. Araştırma kapsamındaki turist rehberlerinin %46,5'i ailelerine az zaman ayırabilirken %31,9'u yeterince, %18,9'u çok az ve %2,7'si ise oldukça fazla zaman ayırmaktadırlar.

Normal Dağılım Testi

Araştırmada normallik varsayımını test etmek amacıyla ölçek değişkenlerine ait çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. Normal bir dağılımda bu değerlerin -1 ile +1 aralığında olması gerektiği savunulmaktadır (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2014; Tabachnick ve Fidell, 2013). Fakat -2 ile +2 arasında yer alan değer de kabul edilebilir düzeydedir (George ve Mallery, 2020, s. 114-115). Araştırmada kullanılan ölçek ifadelerine ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde (-1,292 ile +1,660) yer aldıklarından, verilerin normal bir dağılım gösterdiğini ve parametrik testler için uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Doğrulatoryı Faktör Analizi Sonuçları

Araştırmadaki ölçeklerin yapı geçerliliklerini belirlemek amacıyla doğrulatoryı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA genel olarak önceden kullanılan ölçeklerin orijinal yapısının toplanan veri ile desteklenip desteklenmediğini belirlemek amacı ile uygulanmaktadır. DFA uygulamasında teste tabi tutulan modelin veriyle doğrulanıp doğrulanmadığı, analizler sonucu oluşan uyum değerlerine bakılmak suretiyle değerlendirilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 334-336). Genel olarak model uyumu için bakılan değerler χ^2/df (CMIN/DF), GFI, CFI, RMSEA değerleridir. Bazı çalışmalarda IFI, RMR, NFI, AGFI değerlerine de bakılmaktadır. Fakat bakılacak değerlere ilişkin herhangi bir sınırlandırma bulunmamaktadır (Karagöz, 2016, s. 1012).

Doğrulatoryı faktör analizinde farklı ölçüm modelleri bulunmaktadır. Birinci düzey tek faktörlü model değişkenlerin tek bir faktör altında toplandığı model, birinci düzey çok faktörlü model ise değişkenlerin birden fazla faktör altında toplandığı modeldir (Karagöz, 2016). Araştırmada birinci düzey tek faktörlü ve birinci düzey çok faktörlü model kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklere ait uyum indeksi değerleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Ölçeklere İlişkin Uyum İndeksi Değerleri

ÖLÇEKLER	χ^2/DF (CMIN/DF)	GFI	AGFI	NFI	IFI	CFI	RMSEA
İşe Tutkunluk	2,196	0,972	0,942	0,971	0,984	0,984	0,056
İş-Aile Çatışması	2,173	0,971	0,944	0,960	0,978	0,978	0,056
Yaşam Doyumu	1,379	0,994	0,979	0,994	0,998	0,998	0,032

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliklerini belirlemek amacıyla AMOS 23 programı kullanılarak doğrulatoryı faktör analizi yapılmıştır. Veriler normallik varsayımını karşıladıkları için *Maximum Olabilirlik* yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde tüm ölçek değerlerinin kabul edilebilir eşik değerler içerisinde olduğu tespit edilmiştir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010). Bu sonuçlara göre işe tutkunluk ölçeğinin 'dinçlik', 'adanmışlık', 'yoğunlaşma' olmak üzere üç; iş-aile çatışması ölçeğinin zaman temelli çatışma', 'gerginlik temelli çatışma', 'davranış temelli çatışma' olmak üzere üç ve yaşam doyumu ölçeğinin ise tek faktörden oluşan yapısının veri ile doğrulandığı ve desteklendiği ifade edilebilir. Literatür incelendiğinde aynı faktör sayılarının elde edildiği çalışmalara (Amor, Vazquez ve Faina, 2020; Cullen, 2005; Jones, 2006; Martin, 2013; Xanthopoulou, Bakker, Demerouti ve Schaufeli, 2009) rastlamak mümkündür.

Güvenilirlik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği Cronbach's Alpha testi ile değerlendirilmiştir. Ayrıca ölçeklerin yapı güvenirliliği için birleşik güvenilirlik CR (Composite Reliability) değerinin hesaplanması ve birleşme geçerliği için ise faktör yük değerlerinin belirlenmesinin yanı sıra açıklanan ortalama varyans AVE (Average Variance Extracted) değerleri de hesaplanmıştır. Cronbach's Alpha ve CR değerinin $\geq 0,70$; AVE değerinin ise $\geq 0,50$ olması beklenir (Hair vd., 2010 Akt: Zorlu ve Korkmaz, 2020). Araştırma ölçeklerine ait faktör yükleri, AVE, CR ve Cronbach's Alpha değerleri Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Ölçeklere Ait Faktör Yüklü, AVE, CR ve Cronbach's Alpha Değerleri

		Faktör Yüklü	AVE	CR	Cronbach's Alpha
İŞE TUTKUNLUK					
Dinçlik	Madde 1	0,720	0.568	0.797	0,897
	Madde 2	0,750			
	Madde 3	0,790			
Adanmışlık	Madde 4	0,740	0.504	0.753	
	Madde 5	0,710			
	Madde 6	0,680			
Yoğunlaşma	Madde 7	0,740	0.482	0.733	
	Madde 8	0,750			
	Madde 9	0,580			
İŞ-AİLE ÇATIŞMASI					
Zaman Temelli Çatışma	Madde 1	0,780	0.646	0.845	0,826
	Madde 2	0,840			
	Madde 3	0,790			
Gerginlik Temelli Çatışma	Madde 4	0,770	0.402	0.661	
	Madde 5	0,620			
	Madde 6	0,480			
Davranış Temelli Çatışma	Madde 7	0,860	0.652	0.661	
	Madde 8	0,750			
	Madde 9	0,810			
YAŞAM DOYUMU					
Yaşam Doyumu	Madde 1	0,780	0.576	0.871	0,872
	Madde 2	0,800			
	Madde 3	0,800			
	Madde 4	0,730			
	Madde 5	0,680			

Tablo 5'te yer alan bilgilere göre işe tutkunluk ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,897, iş-aile çatışması ölçeğinin 0,826 ve yaşam doyumu ölçeğinin ise 0,872 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca ölçek maddelerinin faktör yüklerinin 0,480 ile 0,860 arasında kabul edilebilir değer aralıklarında oldukları görülmüştür. AVE ve CR değerleri incelendiğinde yoğunlaşma, gerginlik temelli çatışma ve davranış temelli çatışma boyutlarının istenilen eşğin biraz altında değer aldıkları görülmüştür. Ancak, Fornell ve Larcker (1981), CR değerinin 0,6'dan büyük olduğu durumda, AVE değerinin 0,5'ten küçük olmasının kabul edilebilir olduğunu ve yapı geçerliliğinin hala yeterli olduğunu ifade etmişlerdir (Huang, Wang, Wu ve Wang, 2013, s. 219). Bu sonuçlara göre araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir oldukları ve yapı geçerliliklerini sağladıkları söylenebilir.

Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma ölçeklerine ait aritmetik ortalama (\bar{X}) ve standart sapma (S.S.) değerlerini içeren bilgiler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	\bar{X}	S.S.
İşe Tutkunluk	4,11	0,62
Dinçlik	4,17	0,67
Adanmışlık	4,09	0,69
Yoğunlaşma	4,08	0,74
İş-Aile Çatışması	2,82	0,67
Zaman Temelli Temelli Çatışma	2,93	0,89
Gerginlik Temelli Çatışma	2,85	0,69
Davranış Temelli Çatışma	2,68	1,00
Yaşam Doyumu	3,15	0,80

Tablo 6'ya göre işe tutkunluk leğinin genel ortalaması $X=4,11$ olup, katılımcıların ifadelerine katılma düzeylerinin yüksek olduğu söylenbilir. Bu durum turist rehberlerinin işlerine bağlı ve motive olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Öte yandan dinçlik $X=4,17$, adanmışlık $X=4,09$ ve yoğunlaşma $X=4,08$ boyutlarının birbirlerine yakın değer aldıkları grlmştr. İş-aile çatışmasının genel ortalaması $X=2,82$ olup, zaman temelli atışmanın $X=2,93$, gerginlik temelli atışmanın $X=2,85$ ve davranış temelli çatışmanın ise $X=2,68$ 'dir. Katılımcıların iş-aile atışması düzeylerine bakıldığında ifadelerine ortalama düzeyin biraz altında katılım sağladıkları grlmektedir. Bu sonuçlara göre turist rehberlerinin ailelerine yeterince vakit ayıramamalarına rağmen çok fazla çatışma yaşamadıkları söylemek mümkündür. Acun (2016) da turist rehberlerini konu alan araştırmasında iş-aile çatışma düzeyinin ortalamasının biraz altında $X=2,68$ değer aldığını tespit etmiştir. Öte yandan yaşam doyumunu ifadelerinin ise ortalamasının biraz üzerinde ($X=3,15$) değer aldığını sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar, katılımcıların yaşamlarından son derece tatmin olmadıkları ancak memnuniyetsizlik de duymadıkları, orta düzeyde bir görüş bildirdikleri şeklinde yorumlanabilir.

Korelasyon Analizi Sonuçları

Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkilere yönelik korelasyon analizi sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Değişkenlere Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7
1-Dinçlik	1						
2-Adanmışlık	,754**	1					
3-Yoğunlaşma	,603**	,692**	1				
4-Zaman Temelli Temelli atışma	-,120*	-,104*	-,026	1			
5-Gerginlik Temelli atışma	-,215**	-,176**	-,114*	,357**	1		
6-Davranış Temelli atışma	-,225**	-,206**	-,120*	,446**	,396**	1	
7-Yaşam Doyumu	,189**	,227**	,182**	-,054	-,117*	-,076	1

**p<0,001 *p<0,05

Tablo 7 incelendiğinde işe tutkunluk boyutlarının kendi aralarında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler içerdikleri grlmektedir. Dinçlik ile adanmışlık ($r=,754$; $p<0,001$); dinçlik ile yoğunlaşma ($r=,603$; $p<0,001$) ve adanmışlık ile yoğunlaşma ($r=,692$; $p<0,001$) arasında pozitif yönlü güçlü ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Öte yandan işe tutkunluk boyutları ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkilerde pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Dinçlik ile yaşam doyumunu arasında ($r=,189$; $p<0,001$); adanmışlık ile yaşam doyumunu arasında ($r=,227$; $p<0,001$) ve yoğunlaşma ile yaşam doyumunu arasında ($r=,182$; $p<0,001$) pozitif yönlü zayıf ancak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. İş-aile atışması boyutlarının kendi aralarında orta kuvvette ilişkiler bulunmuştur. Zaman temelli çatışma ile gerginlik temelli çatışma ($r=,357$; $p<0,001$); zaman temelli çatışma ile davranış temelli çatışma ($r=,446$; $p<0,001$) ve gerginlik temelli çatışma ile davranış temelli çatışma ($r=,396$; $p<0,001$) arasında orta kuvvette pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca gerginlik temelli çatışma ile yaşam doyumunu arasında negatif yönlü zayıf ancak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,117$; $p<0,05$). Zaman temelli çatışma ($r=,054$; $p>0,05$) ve davranış temelli çatışma ($r=,076$; $p>0,05$) ile yaşam doyumunu arasında ise anlamlı ilişkiler bulunamamıştır.

Hipotez Testi Sonuçları

Araştırmanın hipotezleri doğrusal regresyon analizi ile test edilmiştir. Söz konusu analiz sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	P	R ²	F
Yaşam Doyumu	Dinçlik	0,226	8,596	,000	,036	13,786
	Adanmışlık	0,262	8,618	,000	,051	20,271
	Yoğunlaşma	0,197	1,314	,000	,033	12,839
	Zaman Temelli atışma	-,049	23,084	,295	,003	1,102
	Gerginlik Temelli atışma	-,136	20,122	,024	,014	5,156
	Davranış Temelli atışma	-,061	28,082	,139	,006	2,194

Tablo 8'e göre dinçliğin yaşam doyumunu üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik oluşturulan modelin anlamlı olduğu görülmüştür ($\beta=0,226$; $F=13,786$; $p<0,001$). Ayrıca katılımcıların yaşam doyumları üzerindeki değişimin %3,6'sının dinçlik kaynaklı olduğu tespit edilmiştir ($R^2=,036$). Bu sonuçlara göre "**H₁**: Turist rehberlerinin dinçlik düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır" hipotezi desteklenmiştir. Bu sonucun Kaynakların Korunması Teorisi ile tutarlılığı söz konusudur. Bu teoriye göre işe tutkun bireylerde öz-yeterlik, iyimserlik gibi biriktirilen kişisel kaynaklar depresif belirtileri azaltarak yaşam doyumunu artırabilir (Hakanen ve Schaufeli, 2012). Öte yandan Kahn'ın İşe Tutkunluk Yaklaşımı'na göre enerjisini işinde kullanmaya hevesli olan çalışan ile kendisini özgürce ifade etmesini sağlayan iş rolü arasında dinamik bir ilişki vardır. Sonnentag ve Niessen (2008) ise dinçliğin bireyin işini daha fazla enerji ile yapmasına olanak sağladığı için günlük hayatta, çalışma hayatında ve aile içinde fayda sağlayacağı görüşündedirler. Bu yüzden işe tutkunluğun, kişinin işine enerji katan ve bireysel açıdan olumlu sonuçlar üreten bir davranış olduğu söylenebilir. Büssing, Lötze, Glöckler ve Heusser (2015) sağlık çalışanları; Bekiroğlu ve Yıldırım (2021) da tekstil sektörü çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmalarda dinçliğin yaşam doyumunu pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Adanmışlığın yaşam doyumunu üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik oluşturulan modelin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,262$; $F=20,271$; $p<0,001$). Ayrıca katılımcıların yaşam doyumları üzerindeki değişimin %5,1'inin adanmışlık kaynaklı olduğu tespit edilmiştir ($R^2=,051$). Açıklama oranı bakımından en önemli boyut adanmışlıktır. Bu sonuçlara göre "**H₂**: Turist rehberlerinin adanmışlık düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır" hipotezi desteklenmiştir. Mache, Vitzthum, Klapp ve Danzer (2014) ve Aydın (2019) da adanmışlık ile yaşam doyumunu arasında pozitif bir ilişki saptamışlardır.

Yoğunlaşmanın yaşam doyumunu üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik oluşturulan modelin anlamlı olduğunu görülmüştür ($\beta=0,197$; $F=12,839$; $p<0,001$). Ayrıca katılımcıların yaşam doyumları üzerindeki değişimin %3,3'ünün yoğunlaşma kaynaklı olduğu tespit edilmiştir ($R^2=,033$). Bu sonuçlara göre "**H₃**: Turist rehberlerinin yoğunlaşma düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır" hipotezi desteklenmiştir. Pena, Rey ve Extremera (2012) öğretmenler üzerinde; Çapri, Gündüz ve Akbay (2013) ise öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışmalarda aynı sonuca ulaşmışlardır.

Zaman temelli çatışmanın yaşam doyumunu üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik oluşturulan modelin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($\beta=-,049$; $F=1,102$; $p>0,05$). Bu sonuçlara göre, "**H₄**: Turist rehberlerinin zaman temelli çatışma düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi vardır" hipotezi desteklenmemiştir. Özogul (2017) turist rehberleri üzerinde yaptığı araştırmasında beş faktör kişilik özelliklerinden sorumluluk alt boyutunun mesleğe yönelik duygusal bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğunu tespit etmiştir. Buna göre turist rehberinin bazı mesleki sorumlulukları üstlenerek başarıyı hedeflemesi pozitif deneyimlerin yaşanmasını sağlayabilir. Böylece mesleki zorluklara rağmen turist rehberi içsel bir motivasyonla meslek ile duygusal bir bağ geliştirebilir (Özoğul, 2017: 133). Mustafayeva ve Bayraktaroğlu da (2014) akademisyenler üzerinde yaptıkları çalışmada, zaman temelli çatışmanın yaşam doyumunu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Ortaya çıkan bu sonucu ise ekonomik, teknolojik ve sosyo-kültürel sebepler ile açıklamışlardır.

Gerginlik temelli çatışmanın yaşam doyumunu üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik oluşturulan modelin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($\beta=-,061$; $F=5,156$; $p<0,05$). Ayrıca katılımcıların yaşam doyumları üzerindeki değişimin %1,4'ünün gerginlik temelli çatışma kaynaklı olduğu tespit edilmiştir ($R^2=,014$). Bu sonuçlara göre "**H₅**: Turist rehberlerinin gerginlik temelli çatışma düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi vardır" hipotezi desteklenmiştir. Bu sonucu Rol Teorisi ile açıklamak mümkündür. Bu teoriye göre iş ve aile arasındaki rol çatışmasından kaynaklanan stres psikolojik zorlanmaya sebep olabilir ve bu durum bireyin doyum düzeyini de düşürebilir. Mustafayeva (2013) akademisyenler üzerinde; Yıldırım, Öner ve Yenihan da (2014) hemşireler üzerinde yaptıkları çalışmada gerginlik temelli çatışma ile yaşam doyumunu arasında negatif bir ilişki saptamışlardır.

Davranış temelli çatışmanın yaşam doyumunu üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik oluşturulan modelin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($\beta=-,136$; $F=2,194$; $p>0,05$). Buna göre, "**H₆**: Turist rehberlerinin davranış temelli çatışma düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi vardır" hipotezi desteklenmemiştir. Bu sonuç, yaşam doyumunu açıklayan Yukarıdan-Aşağıya Teorisi ile açıklanabilir. Bu teoride genel kişilik özelliklerinin bireyin olaylara tepki verme şeklini etkilediği savunulmaktadır. Örneğin, iyimser mizaca sahip bir kişi, çoğu olayı olumlu bir şekilde değerlendirir (Diener, 1984, s. 565). Bu teoriye göre bireyler durum ve olaylara olumlu ya da olumsuz şekillerde tepki vermeye yatkındırlar ve kişiliğin boyutları, öznel iyi oluşun seviyesini belirlemektedir (Brief vd., 1993, s. 646).

Araştırma hipotezlerinin sonuçları Tablo 9'da yer almaktadır. Buna göre araştırma kapsamındaki turist rehberlerinin işe tutkunluk ve iş-aile çatışma düzeylerinin yaşam doyumları üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik geliştirilen hipotezlerden dördü desteklenmiş, ikisi ise desteklenmemiştir.

Tablo 9. Hipotez Testi Sonuçları

HİPOTEZLER	P	SONUÇ
H₁ ; Turist rehberlerinin dinçlik düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.	,000	Desteklendi
H₂ ; Turist rehberlerinin adanmişlık düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.	,000	Desteklendi
H₃ ; Turist rehberlerinin yoğunlaşma düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.	,000	Desteklendi
H₄ ; Turist rehberlerinin zaman temelli çatışma düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi vardır.	,295	Desteklenmedi
H₅ ; Turist rehberlerinin gerginlik temelli çatışma düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi vardır.	,024	Desteklendi
H₆ ; Turist rehberlerinin davranış temelli çatışma düzeylerinin yaşam doyumunu algıları üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi vardır.	,139	Desteklenmedi

Tartışma, Sonuç ve neriler

İşe tutkunluğun ve iş-aile çatışmasının yaşam doyumunu üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan bu araştırmanın örneklem grubunu TUREB'e kayıtlı 376 eylemli turist rehberi oluşturmaktadır. Araştırmanın demografik sonuçları incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun (%68,1) erkeklerden oluştuğu grlmektedir. Turist rehberlerini konu alan çalışmalara bakıldığında (Acun, 2016; Erkol, 2015; Köroğlu, 2011; zoğul, 2017; Temizkan, 2010; Yetgin, 2017) genel olarak katılımcıların çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu grlmektedir. Katılımcıların mesleki memnuniyetlerine bakıldığında turist rehberlerinin çoğunluğunun (%63,3) mesleklerinden hoşnut oldukları sonucuna varılmıştır. Turizm sektörünün kırılğan yapısına rağmen araştırma kapsamındaki turist rehberleri yaptıkları işten memnuniyetsizlik duymamaktadırlar. Küresel salgın döneminde turist rehberlerinin büyük oranda işsiz kaldıkları düşünüldüğünde ortaya çıkan bu sonucun dikkat çekici olduğu söylenebilir. Karakaş (2018) ve Yıldırım da (2018) araştırmalarında turist rehberlerinin mesleklerinden büyük oranda memnun oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan katılımcıların çoğunluğu (%65,4) mesleklerini icra ederken ailelerine yeterli bir Şekilde vakit ayıramadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum turist rehberliği mesleğinin esnek ve uzun çalışma Şartlarına sahip olması ile açıklanabilir. Öte yandan araştırma kapsamındaki turist rehberlerinin işe tutkunluk düzeylerinin yüksek ($\bar{X}=4,11$) olduğu grlmştir. Bu sonuçla katılımcıların mesleklerini motive bir Şekilde ve severek yaptıklarını söylemek mümkündür. Benzer Şekilde Wu vd., (2013) ile Guo ve Hou da (2021) turist rehberleri üzerinde yaptıkları araştırmalarında katılımcıların işe tutkunluk ortalamalarının yüksek düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. İş-aile çatışma düzeyleri incelendiğinde turist rehberlerinin ifadelere ortalamasının altında ($\bar{X}=2,82$) katılım gösterdikleri belirlenmiştir. Turist rehberliği, özellikleri gereği iş-aile çatışması yaşanmasının muhtemel olduğu bir meslektir. Çalışmada ortaya çıkan bu beklenmedik sonuç, turist rehberlerinin aileleri tarafından bu mesleğin kabullenildiği ve tüm zorluklara rağmen aile içinde fazla çatışmaya sebep olmadığı Şeklinde yorumlanabilir. Benzer Şekilde Gezer (2020) turist rehberlerinin iş-yaşam dengesi düzeylerini araştırdığı çalışmasında yakın bir oran ($\bar{X}=2,69$) tespit etmiştir. Öte yandan Demirelbulat (2014) çalışmasında turist rehberlerinin iş ve aile ilişkisine yönelik algı ve tutumlarının olumlu yönde gerçekleştiği, iş-aile çatışmalarının söz konusu olmadığını belirtmektedir. Demirel, Yumuk ve Hacıoğlu (2021) ise çalışmalarında turist rehberlerinin daha çok düşük düzeyde gerginlik temelli çatışma yaşadıkları sonucuna ulaşmışlardır. Araştırma kapsamındaki turist rehberlerinin yaşam doyumunu ifadelerine katılım durumlarına bakıldığında ise katılımcılar, ortalamasının biraz üzerinde ($\bar{X}=3,15$) görüş bildirmişlerdir. Bu sonuç Bozbaş (2019) ve Demirdelen Alrawadieh'ın (2021) turist rehberlerinin yaşam doyumlarını incelediği çalışma ile paralellik göstermektedir. Netice olarak katılımcıların hayatlarından fazla tatmin olmasalar bile memnuniyetsizlik de duymadıkları söylenebilir.

Örneklem grubunu TUREB'e kayıtlı eylemli turist rehberlerinin oluşturduğu bu araştırma ilgili değişkenleri turist rehberleri özelinde incelemesi açısından öncül bir çalışma olarak nitelendirilebilir. Bu anlamda araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir. Araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda akademisyenlere, turist rehberlerine, acentelere, rehber odalarına ve politika belirleyicilere yönelik şu öneriler sunulmuştur:

- Acenteler rehberin motivasyonunu, işe tutkunluklarını, yaşam doyumlarını artırıcı stratejiler izlemelidir. Örneğin ödüllendirme (prim, komisyon, tatil) gibi teşvik edici araçları uygulayabilir. Taban ücret kuralına riayet edilmelidir. Çalışma koşullarında iyileştirmeler yapılabilir. İş dışında kalan zamanlarda acente çalışanları ve rehberler ile bazı etkinlikler düzenlenebilir.
- Acenteler tur programı hazırlarken özellikle evli rehberlerin istek ve ihtiyaçlarını dikkate almalıdır. Bu sayede iş-aile çatışması yaşanma ihtimali azaltılabilir.
- Araştırma kapsamındaki turist rehberlerinin iş-aile çatışması boyutlarından en fazla zaman temelli çatışma yaşadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca turist rehberlerinin çoğunluğunun ailelerine yeterince zaman ayıramadıkları görülmüştür. Buna yönelik olarak turist rehberleri iş ile aile arasındaki rollerini dengeleme çabası içinde olmalıdır.
- Turist rehberinin sağlıklı ve zinde olması onun yaşam doyumunu da artıran faktörlerdendir. Bu yüzden turist rehberi mesleğini icra ederken sağlığına da dikkat etmelidir. Özellikle uzun turlarda uyku düzenine, beslenme düzenine özen göstermeli, sıcak ya da soğuktan kendisini korumalı, dinlenmeyi ihmal etmemelidir.
- Turizm; siyasi çatışmalar, ekonomik bunalım, savaş, doğal afetler gibi krizlerden olumsuz anlamda en hızlı etkilenen sektörlerdendir. Turist rehberleri bu durumlarda maddi olarak zorluk yaşamaktadırlar. Bu durum rehberin motivasyonuna ve yaşam doyumuna olumsuz etki edebilir. Bu gibi kriz zamanlarında rehberlere ekonomik olarak desteklenmelidir. Örneğin faizsiz kredi, hibe gibi kolaylıklar sağlanabilir. TUREB ve rehber odaları, aidat ve çalışma kartı ücretlerinde indirimde gidebilir.
- Devlet tarafından bağımsız rehberlerin faydalanabilecekleri kolay emeklilik gibi uygulamalar hayata geçirilebilir.
- TUREB ve rehber odaları tarafından turist rehberlerine yönelik sosyal programlar, meslektaş buluşmaları gibi etkinlikler gerçekleştirilebilir.
- Literatür incelendiğinde turist rehberlerinin işe tutkunlukları ile ilgili çalışmaların sayısının artırılması gerektiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bu çalışmada incelenmeyen işe tutkunluğun iş-aile çatışması üzerindeki etkisi turist rehberleri üzerinde incelenebilir. Öte yandan çalışmada kullanılan ölçekler diğer turizm sektörü çalışanları (otel, acente, yiyecek-içecek işletmeleri, ulaştırma işletmeleri) üzerinde uygulanabilir.
- Bundan sonra yapılacak olan benzer çalışmalarda nitel yöntemler (mülakat, odak grup görüşmesi vb.) kullanılarak ortaya çıkacak sonuçların daha iyi açıklanması ve farklı açılardan yorumlanması sağlanabilir.

Etik Beyan

“İşe Tutkunluk ve İş-Aile Çatışmasının Yaşam Doyumuna Etkisi: Turist Rehberlerine Yönelik Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu makale Yusuf Ziya AKBAŞ'ın “Turist Rehberlerinin İşe Tutkunluk ve İş-Aile Çatışma Düzeylerinin Yaşam Doyumları Üzerine Etkisi” adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

Acun, A. (2016). *İş aile çatışması ve turist rehberlerinin işten ayrılma niyetlerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

- Agin, Ö. (2010). *İşe bağlanma düzeyinin işten ayrılma niyeti üzerine etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Ahipaşaoğlu, S. (2006). *Turizmde rehberlik*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Amor, A. M., Vazquez, J. P. A., & Faina, J. A. (2020). Transformational leadership and work engagement: Exploring the mediating role of structural empowerment. *European Management Journal*, 38(1), 169-178. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2019.06.007>
- Aydın, G. (2019). *Örgütsel aile desteğinin iş-aile çatışması ve işle bütünüleşme üzerindeki etkisini açığa çıkarmaya yönelik bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., & Taris, T. W. (2008). Work engagement: An emerging concept in occupational health psychology. *Work & Stress*, 22(3), 187-200. <https://doi.org/10.1080/02678370802393649>
- Batman, O. (2003). Türkiye'deki profesyonel turist rehberlerinin mesleki sorunlarına yönelik bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 117-134. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/301098>
- Bearon, L. B. (1989). No great expectations: The underpinnings of life satisfaction for older women. *The Gerontological Society of America*, 29(6), 772-778. <https://doi.org/10.1093/geront/29.6.772>
- Bekiroğlu, Ç. ve Yıldırım, Ş. S. (2021). Çalışmaya tutkunluğun iş ve yaşam tatmini üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik tekstil sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 8(2), 169-184. doi: 10.18394/iid.834010
- Boz, M., Eşitti, B. ve Özkan, Ç. (2020). Turist rehberlerinin iş-aile ve aile-iş çatışması, kişilik özellikleri ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik bir araştırma. *TroyAcademy*, 2021, 6(2), 697-711. <https://doi.org/10.31454/troyacademy.946318>
- Bozbaş, A. (2019). *Turist rehberlerinin demografik ve mesleki değişkenler bakımından iş ve yaşam doyumlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Alanya Alâeddin Keykubat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alanya.
- Brief A. P., Butcher A. H., George J. M., & Link K. E. (1993). Integrating bottom-up and top-down theories of subjective well-being: The case of health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4), 646-653. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.64.4.646>
- Büssing, A., Lötze, D., Glöckler, M., & Heusser, P. (2015). Influence of spirituality on cool down reactions, work engagement, and life satisfaction in anthroposophic health care professionals. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 754814. <https://doi.org/10.1155/2015/754814>
- Carlson, D. S., Kacmar, K. M., & Williams L. J. (2000). Construction and initial validation of a multidimensional measure of work-family conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 56(2), 249-276. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1999.1713>
- Cullen, J. C. (2005). *The effects of work-family conflict and the psychosocial work environment on employee safety performance* (Doctoral Dissertation). Portland State University, Oregon. ProQuest Dissertations and Theses veri tabanından erişildi. (UMI No. 3169407)
- Cummins, R. A. (1996). The domains of life satisfaction: An attempt to order chaos. *Social Indicators Research*, 38, 303-328. <https://doi.org/10.1007/BF00292050>
- Çapri, B., Gündüz, B., & Akbay, S. E. (2013). The study of relations between life satisfaction, burnout, work engagement and hopelessness of high school students. *International Education Studies*, 6(11), 35-46. <http://dx.doi.org/10.5539/ies.v6n11p35>
- Çiçekli Ayyıldız, S. (2022). *Turist rehberlerinin iş ve yaşam doyumunun mesleki bağlılık düzeylerine etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Çimrin, H. (1995). *Turizm ve turist rehberliğinin abc'si*. Antalya: Akdeniz Kitabevi.
- Çolakoğlu O. E., Epik F. ve Efendi, E. (2010). *Tur yönetimi ve turist rehberliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499-512. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.3.499>
- Demirbulat, Ö. G. (2014). Profesyonel turist rehberliği mesleğinin aile yaşantısı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir inceleme. *Turur Turizm ve Araştırma Dergisi*, 3(2), 21-41. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/551402>
- Demirdelen Alrawadieh, D. (2021). *Turist rehberlerinin duygusal emek, iş yaşam kalitesi ve yaşam doyumunu: Tükenmişliğin aracı ve örgütsel desteğin düzenleyici rolü* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirel, N., Yumuk, Y. ve Hacıoğlu, N. (2021). İş-aile rol çatışması ve kariyer devamlılığı ilişkisi: Kadın turist rehberleri üzerine bir değerlendirme. *Turist Rehberliği Dergisi (Tured)*, 4(1), 48-63. <https://doi.org/10.34090/tured.842129>
- Deveci, B. (2020). *Beş faktör kişilik özelliklerinin iş doyumunu ve yaşam doyumuna etkisi: Turist rehberleri üzerine bir araştırma* (Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Diener, E. (1984). *Subjective well-being*. Psychological Bulletin, 95(3), 542-575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Diker, O. (2010). *İş-aile çatışması ve işe bağlılık ilişkisinin turizm sektöründe incelenmesi: Nevşehir bölgesinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel çalışanları üzerinde bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

- Edwards, J. R., & Rothbard, N. P. (2000). Mechanisms linking work and family: Clarifying the relationship between work and family constructs. *Academy of Management Review*, 25(1), 178-199. <https://doi.org/10.5465/amr.2000.2791609>
- Efeoğlu, İ. E. (2006). *İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: İlaç sektöründe bir araştırma* (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Erkol, G. (2015). *Mobbing ve motivasyon arasındaki ilişki: Turist rehberleri üzerine bir araştırma* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Eryılmaz, A. ve Doğan, T. (2012). İş yaşamında öznel iyi oluş: Utrecht işe bağlılık ölçeğinin psikometrik niteliklerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 15(1), 49-55. Erişim adresi: https://jag.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD_15_1_49_55.pdf
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Frone, M. R., Yardley, J. K., & Markel, K. S. (1997). Developing and testing an integrative model of the work-family interface. *Journal of Vocational Behavior*, 50(2), 145-167. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1996.1577>
- George, D., & Mallery, P. (2020). *Ibm spss statistics 26 step by step: A simple guide and reference*. New York: Routledge.
- Gezer, M. (2020). *Profesyonel turist rehberlerinde toplumsal cinsiyet rolü, iş-yaşam dengesi ve kariyer tatmini ilişkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88. <https://doi.org/10.5465/amr.1985.4277352>
- Guo, Y., & Hou, X. (2022). The effects of job crafting on tour leaders' work engagement: The mediating role of person-job fit and meaningfulness of work. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(5), 1649-1667. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-09-2021-1082>
- Gürbüz Ş. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürlek, M. ve Tuna, M. (2019). İşe adanmanın teorik temelleri ve ölçümü. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(44), 35-49. doi: 10.31828/tpy1301996120191005m000012
- Hair, J. F., Black, C. W., Babin, J. B., & Anderson, E. R. (2010). *Multivariate data analysis*. Edinburg: Pearson.
- Hair, J. F., Black, C. W., Babin, J. B., & Anderson, E. R. (2014). *Multivariate data analysis*. Edinburg: Pearson.
- Hakanen, J. J., & Schaufeli, W. B. (2012). Do burnout and work engagement predict depressive symptoms and life satisfaction? A three-wave seven-year prospective study. *Journal of Affective Disorders*, 141(2-3), 415-424. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2012.02.043>
- Hallberg, Eriksson, U. (2005). *A thesis on fire: studies of work engagement, type a behavior and burnout* (Doctoral Dissertation). Stockholm University, Stockholm. Erişim adresi: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:198686/FULLTEXT01.pdf>
- Headey, B., Veenhoven, R., & Wearing, A. (1991). Top-down versus bottom-up theories of subjective well-being. *Social Indicators Research*, 24(1), 81-100. <https://doi.org/10.1007/BF00292652>
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation on resources a new attempt at conceptualizing stress. *American Psychological Association*, 44(3), 513-524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>
- Hobfoll, S. E., & Wells, J. D. (1998). Conservation of resources, stress, and aging: Why do some slide and some spring? In J. Lomranz (Eds.), *Handbook of aging and mental health: An integrative approach* (pp. 121-134). New York: Plenum Press.
- Huang, C. C., Wang, Y. M., Wu, T. W., & Wang, P. A. (2013). An empirical analysis of the antecedents and performance consequences of using the moodle platform. *International Journal of Information and Education Technology*, 3(2), 217. Erişim adresi: <http://www.ijiet.org/papers/267-IT0040.pdf>
- İnanır, İ. ve Tetik Dinç., N. (2022). Turist rehberlerinde duygusal emek ve iş-aile çatışması ilişkisi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 227-248. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.949>
- Jones, M. D. (2006). Which is a better predictor of job performance: Job satisfaction or life satisfaction? *Journal of Behavioral and Applied Management*, 8(1), 20-42. <https://doi.org/10.21818/001c.16696>
- Kahn, R. L., Wolfe, D. M., Quinn, R. P., Snoek, J. D., & Rosenthal, R. A. (1964). *Organizational stress: Studies in role conflict and ambiguity*. New York: Wiley.
- Karagöz, Y. (2016). *Spss 23 ve amos 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karakaş, B. (2018). *Turist rehberlerinin mesleki sorunları ve çözüm önerileri: İstanbul örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kossek, E. E., & Ozeki, C. (1998). Work-family conflict, policies, and the job-life satisfaction relationship: A review and directions for organizational behavior-human resources research. *Journal of Applied Psychology*, 83(2), 139-149. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.83.2.139>
- Köröğlu, Ö. (2011). *İş doyumunu ve motivasyonu düzeylerini etkileyen faktörlerin performansla ilişkisi: Turist rehberleri üzerine bir araştırma* (Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Liu, C., Cao, J., Zhang, P., & Wu, G. (2020). Investigating the relationship between work-to-family conflict, job burnout, job outcomes, and affective commitment in the construction industry. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(16): 5995. <https://doi.org/10.3390/ijerph17165995>
- Macey, W. H., & Schneider, B. (2008). The meaning of employee engagement. *Industrial and Organizational Psychology*, 1(1), 3-30. <https://doi.org/10.1111/j.1754-9434.2007.0002.x>

- Mache, S., Vitzthum, K., Klapp, B. F., & Danzer, G. (2014). Surgeons' work engagement: Influencing factors and relations to job and life satisfaction. *The Surgeon*, 12(4), 181-190. <https://doi.org/10.1016/j.surge.2013.11.015>
- Martin, A. B. (2013). *Work/family conflict as a predictor of employee work engagement of extension professionals* (Doctoral Dissertation). University of Tennessee, Knoxville. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/255991129_Workfamily_Conflict_as_a_Predictor_of_Employee_Work_Engagement_of_Extension#fullTextFileContent
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). *The truth about burnout how organizations cause personal stress and what to do about it*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Maslach, S., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
- Mustafayeva, L. (2013). *İş-aile çatışmalarının hayat memnuniyeti üzerindeki etkisi: Türkiye ve İngiltere'deki akademisyenlerin karşılaştırılması* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Mustafayeva, L. ve Bayraktaroğlu, S. (2014). İş-aile çatışmaları ve hayat memnuniyeti arasındaki ilişki: Türkiye ve İngiltere'deki akademisyenlerin karşılaştırılması. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(1), 127-145. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/213307>
- Nguyen, H. L. (2015). *The impacts of tour guide performance on foreign tourist satisfaction and destination loyalty in Vietnam* (Doctoral Dissertation). ProQuest Dissertations and Theses veri tabanından erişildi. (UMI No. 10310237)
- Özoğul, G. (2017). *Profesyonel turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile mesleki bağlılık arasındaki ilişki üzerine psikolojik sermayenin aracılık etkisi* (Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Pena, M., Rey, L., & Extremera, N. (2012). Life satisfaction and engagement in elementary and primary educators: Differences in emotional intelligence and gender. *Revista de Psicodidactica*, 17(2), 341-360. Erişim adresi: <https://www.redalyc.org/pdf/175/17523128006.pdf>
- Rabotic, B. (2010). Tourist guides in contemporary tourism. *International conference on tourism and environment* (pp. 353-364). Philip Noel-Baker University, Sarajevo, Bosnia & Herzegovina.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., & Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and Psychological Measurement*, 66(4), 701-716. <https://doi.org/10.1177/0013164405282471>
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92. <https://doi.org/10.1023/A:1015630930326>
- Shin, D. C., & Johnson, D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social Indicators Research*, 5(1), 475-492. <https://doi.org/10.1007/BF00352944>
- Sonnetag, S., & Niessen, C. (2008). Staying vigorous until work is over: The role of trait vigour, day-specific work experiences and recovery. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 81(3), 435-458. <https://doi.org/10.1348/096317908X310256>
- Sousa, L., & Lyubomirsky, S. (2001). Life satisfaction. In J. Worell (Eds.), *Encyclopedia of women and gender: Sex similarities and differences and the impact of society on gender* (pp. 667-676). San Diego: Academic Press.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.
- Temizkan, S. P. (2010). *Profesyonel turist rehberlerinin turizm pazarlamasındaki rolüne etkisi açısından hizmet işi eğitim seminerleri* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tetik, N. (2006). *Türkiye'de profesyonel turist rehberliği ve müşterilerin turist rehberlerinden beklentilerinin analizi (Kaşadası örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Turist Rehberleri Birliği (2021). Rehber Odalarna Göre Turist Rehberi Sayıları. <http://www.tureb.org.tr/tr/RehberIstatistik>
- Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction, In W. E. Saris, R. Veenhoven. A. C. Scherpenzeel. B. Bunting (Eds.), *A comparative study of satisfaction with life in Europe* (pp. 11-48). Hungary: Eötvös University Press.
- Wallace, J. E. (1999). Work-to-nonwork conflict among married male and female lawyers. *Journal of Organizational Behavior*, 20(6), 797-816. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1379\(199911\)20:6<797::AID-JOB942>3.0.CO;2-D](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1379(199911)20:6<797::AID-JOB942>3.0.CO;2-D)
- Wu, D. L. (2013). *Examining the antecedents and consequences of work engagement in a cross-cultural context* (Doctoral Dissertation). Hofstra University, Hempstead. ProQuest Dissertations and Theses veri tabanından erişildi. (UMI No. 3561660)
- Wu, M. H., Chen, C. H., Huang, Y.A., & Cheng, J. S. (2013). The effects of supervisor support and trait competitiveness on work engagement: The case of national scenic area's tour guide. *International Proceedings of Economics Development and Research*, 67(3), 11-14.
- Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Demerouti, E., & Schaufeli, W. B. (2009). Reciprocal relationships between job resources, personal resources, and work engagement. *Journal of Vocational Behavior*, 74(3), 235-244. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2008.11.003>
- Yarcan, ř. (2007). Profesyonel turist rehberliğinde mesleki etik üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 33-44. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/atad/issue/16793/174455>
- Yetgin, D. (2017). *Turist rehberlerinin tükenmişlik ve ekonomik kayđı düzeylerinin mesleki bağlılık düzeyleri üzerindeki etkisi* (Doktora Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Yetim, Ü. (1991). Kişisel Projelerin Organizasyonu ve Örüntüsü Açısından Yaşam Doyumu (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yıldırım, C. (2018). *Depresyon ve mesleki doyumun işten ayrılma niyetine etkisi: Turist rehberleri üzerinde bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Yıldırım, S., Öner, M. ve Yenihan, B. (2014). Hemşirelerin iş-aile çatışması ve yaşam tatmini düzeyleri: Demografik özellikler açısından bir değerlendirme. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 165-182. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1024976>
- Zhang, M., Griffeth, R. W., & Fried, D. D. (2012). Work-family conflict and individual consequences. *Journal of Managerial Psychology*, 27(7), 696-713. <https://doi.org/10.1108/02683941211259520>
- Zorlu, K. ve Korkmaz, F. (2020). Sürdürülebilir liderlik ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Gazi Akademik Bakış*, 13(26), 199-213. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1144267>

EXTENDED ABSTRACT

Tourist guides are one of the indispensable dynamics of the tourism industry. Especially with the increase in mass tourism, no one can deny the role of tourist guides (Batman, 2003: 118). Two crucial factors that can affect the life of a tourist guide are work engagement and work-family conflict. Engagement is the personal energy that employees reflect on their work and generally brings positive results (Wu, 2013; Agin, 2010; Bakker et al. 2008). The consequences of work-family conflict arising from the inability to fulfill the roles between work and family in a balanced way can be negative (Liu et al. 2020; Zhang et al. 2012). This research aims to examine the effect of tourist guides' work engagement and work-family conflict levels on their life satisfaction. The hypotheses are presented below: *H1*: Tourist guides' vigor levels have a positive and significant effect on their perceptions of life satisfaction. *H2*: Tourist guides' dedication levels have a positive and significant effect on their perceptions of life satisfaction. *H3*: Tourist guides' absorption levels have a positive and significant effect on their perceptions of life satisfaction. *H4*: Tourist guides' time-based conflict levels have a negative and significant effect on their perceptions of life satisfaction. *H5*: Tourist guides' strain-based conflict levels have a negative and significant effect on their perceptions of life satisfaction. *H6*: Tourist guides' behavior-based conflict levels have a negative and significant effect on their perceptions of life satisfaction. The universe of this research consists of active tourist guides registered with TUREB. We got the data by applying a questionnaire that was prepared digitally via "Google Forms" to 376 tourist guides who are registered with the Association of Tourist Guides of Turkey (TUREB), using the stratified sampling method. We used the questionnaire technique as a data collection tool in the research. A scale consisting of nine statements Schaufeli et al. (2006) Work Utrecht Work Engagement Scale, consisting of nine statements and developed by Carlson et al. (2000), the Work-Family Conflict Scale, which consists of five statements and Diener et al. (1985) The Satisfaction With Life Scale was used. SPSS 21 and AMOS 23 statistical package programs were used in the analysis of the data. The reliability of the scales was evaluated with the Cronbach's Alpha test. To test the normality assumption, the skewness and kurtosis values of the data were checked. We performed confirmatory factor analysis to determine the validity of the scales. Also, we performed correlation analysis to determine the relationships between research variables. Hypotheses were tested by regression analysis. According to the results of confirmatory factor analysis; three of the scales of work engagement are 'vigor', 'dedication', and absorption; the work-family conflict scale consists of three factors time-based conflict, strain-based conflict, and 'behavior-based conflict', and life satisfaction scale consists of a single factor. The reliability coefficients of the scales are as follows: work engagement=0.897; work-family conflict=0.826 and life satisfaction=0.872. According to these results, we can say that the scales are reliable. According to the results of the regression analysis vigor has a significant effect on life satisfaction ($\beta=0,226$; $F=13,786$; $p<0.001$). Therefore, the H1 hypothesis was supported. This result is consistent with the Conservation of Resources Theory. According to this theory, personal resources such as self-efficacy and optimism can increase life satisfaction by reducing depressive symptoms (Hakanen & Schaufeli, 2012). The model created to determine the effect of dedication on life satisfaction was found to be significant ($\beta=0,262$; $F=20,271$; $p<0.001$). Therefore, the H2 hypothesis was supported. Mache et al. (2014) and Aydın (2019) also found a positive relationship between commitment and life satisfaction. The model created to

determine the effect of absorption on life satisfaction was found to be significant ($\beta=0,197$; $F=12,839$; $p<0.001$). Therefore, hypothesis H3 was supported. Pena et al. (2012) on teachers; Capri et al. (2013) on the other hand, reached the same conclusion in their studies on students. It was determined that the model created to determine the effect of time-based conflict on life satisfaction was not significant ($\beta=-,049$; $F=1,102$; $p>0.05$). Therefore, the H4 hypothesis was not supported. Mustafayeva and Bayraktaroglu (2014) also found that time-based conflict did not have a statistically significant effect on life satisfaction in their study on academics. They explained this result with economic, technological, and socio-cultural reasons. The model created to determine the effect of strain-based conflict on life satisfaction was found to be significant ($\beta=-,061$; $F=5,156$; $p<0.05$). Therefore, the H5 hypothesis was supported. It is possible to explain this result with Role Theory. According to this theory, the stress arising from role conflict between work and family may cause psychological strain and this may decrease the satisfaction level of the individual. It was determined that the model created to determine the effect of behavior-based conflict on life satisfaction was not significant ($\beta=-,136$; $F=2,194$; $p>0.05$). Therefore, the H6 hypothesis was not supported. This result can be explained by the Top-Down Theory, which explains life satisfaction. In this theory, it is argued that general personality traits affect the way an individual reacts to events. Four of the hypotheses developed to determine the effects of work engagement and work-family conflict levels of tourist guides within the scope of the research on life satisfaction were supported, and two were not. Considering the professional satisfaction of the participants, it was concluded that the majority of the tourist guides (63.3%) were satisfied with their profession. This research can be considered as a preliminary study in terms of examining the relevant variables in the context of tourist guides. In this sense, it can be said that this research will contribute to the literature. In line with the results obtained in the research, some suggestions are presented. Strategies to increase the motivation, work passion, and life satisfaction of the guide can be followed like incentive tools such as rewards (bonus, commission, vacation). Tourist guides should strive to balance their roles between work and family. The effect of work engagement, which was not examined in this study, on work-family conflict can be examined on tourist guides. In addition, the scales used in the research can be applied to other tourism sector employees (hotels, agencies, food and beverage businesses, transportation businesses). By using qualitative methods (interviews, focus group discussion, etc.) in similar studies to be conducted in the future, the results can be better explained and interpreted from different perspectives.

A Perspective on the Intersection of Social Psychology and Linguistics

Ruhan GÜÇLÜ¹

Abstract

Social psychology and linguistics are two scientific disciplines that deal with human as their principle subject matter. Focusing on where these disciplines meet and how they feed each other, this paper aims to investigate the interdisciplinary contribution of social psychology and linguistics to each other. To achieve this, the contrastive analysis (CA) is applied which is composed of three steps as (1) description; (2) juxtaposition; (3) comparison (Krzyszowski, 1990). This comparative revision reveals that social psychology applies and investigates many fundamental areas in linguistics and particularly benefits from the language as data collection tool and method in the investigation to understand human behavior. Specifically, social psychology discusses the language with its communication aspect to examine and to analyze the human behavior. On the other hand, linguistics benefits from social psychology as it provides insights into the social and behavioral factors. There are some research areas and theories that these disciplines contribute to each other such as communication accommodation theory, speech act theory, expectancy theory, prejudice, politeness, patronizing speech, gender. Such a review is expected to benefit researchers by encouraging a wider view of intersection of these two disciplines and interdisciplinary critical thinking.

Keywords: Communication, Language, Human Behavior, Interdisciplinary Contribution, Social Psychology, Linguistics

Sosyal Psikoloji ve Dilbiliminin Kesişimine Bir Bakış

Öz

Sosyal psikoloji ve dilbilim, temel araştırma konusu olarak insanı ele alan iki bilimsel disiplindir. Bu disiplinlerin nerede bulunduğuna ve birbirini nasıl beslediğine odaklanan bu makale, sosyal psikoloji ve dilbilimin birbirine disiplinler arası katkısını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için, şu üç adımdan oluşan karşılaştırma analize başvurulmuştur: (1) tanımlama; (2) yan yana getirme; (3) karşılaştırma (Krzyszowski, 1990). Bu karşılaştırma revizyon, sosyal psikolojinin dilbilimdeki birçok temel alanı araştırdığını ve özellikle insan davranışını anlamak için veri toplama aracı ve yöntemi olarak dilden yararlandığını ortaya koymaktadır. Özellikle, sosyal psikoloji, insan davranışını incelemek ve çözümlmek için dili iletişim yönüyle tartışır. Öte yandan, dilbilim, sosyal ve davranışsal faktörlere ilişkin içgörüler sağladığı için sosyal psikolojiden yararlanır. İletişim uyumu kuramı, söz edimi kuramı, dil beklentisi kuramı, önyargı, nezaket, tepeden bakan konuşma, toplumsal cinsiyet gibi bu disiplinlerin birbirine katkı sağladığı bazı araştırma alanları ve kuramlar vardır. Bu makalenin, bu iki disiplinin kesişimine ilişkin daha geniş bir bakış açısına ve disiplinler arası eleştirel düşünmeye teşvik ederek araştırmacılara fayda sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Dil, İnsan Davranışı, Disiplinler Arası Katkı, Sosyal Psikoloji, Dilbilim

Atıf İçin / Please Cite As:

Güçlü, R. (2024). A perspective on the intersection of social psychology and linguistics. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 736-747. doi:10.33206/mjss.1347055

Geliş Tarihi / Received Date: 21.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.10.2023

¹ Asst.Prof.Dr. – Gaziantep University, Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature, Turkey, gucluruhan@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-2748-8363

Introduction

The history of social psychology and linguistics dates back to Plato's and Aristotle's fundamental arguments about the nature of human beings and what the meaning is. The statement of Ebbinghaus (1908) which is "Psychology has a long past but a short history" is often used by the social psychologists for the discipline as the social psychology was not existent with its name and the contents before the 19th century. Taking also into consideration that the modern field of linguistics started from the beginning of the 19th century, discussing the pure contributions of both disciplines to each other may not be possible because of the philosophical background and the interactions of the disciplines with each other throughout the decades. Accordingly, in this paper firstly social psychology and linguistics and their subfields are introduced and their research areas are given after a content investigation of the sources pertaining to the disciplines. With the help of this type of investigation, this is where the linguistics is in social psychology and where the social psychology in linguistics is revealed. Later on, it is discussed how and from which perspectives the language and social psychology are handled and the contributions of these disciplines to each other are explained with shared methods, theories and research areas. Lastly, an overall conclusion is presented.

Social psychology examines the causes of social behavior and social thought which may affect our feelings, behavior and thought in social situations through the use of scientific methods. The causes may source from a wide range of social, cognitive, environmental, cultural, and biological factors (Baron et al., 2009, p.13). Therefore, a social psychologist is influenced by the social and economic conditions and observes the behaviors of the people in the environment. For example, the bad outcomes of the Second World War influenced the social psychologists and they discussed how to decrease the intragroup and intergroup conflicts by focusing on adaptation behaviors and the break of agreement (Arkonaç, 2001). It can be noted that there are two scientific disciplines are known as social psychology, one is psychology and the other is sociology, which means that social psychology is implied in both psychology and sociology. Although both disciplines study social behavior, they do so by forming different perspectives. Whereas social psychology is concerned with social influences on individual behavior, sociological social psychology focuses on larger group or societal variables, such as people's socioeconomic status, their social roles, and cultural norms (Stryker & Leaver, 1997).

Linguistics is the scientific study of language (Lyons, 1981). Language was believed to be a human behavior which could be learnt from other human role models through imitation, rewards, and practice according to the Behaviorism advanced in the 1950s (Cooter & Reutzler, 2004). With the contributions of Chomsky, a new era started in linguistics with the explanations of language faculty and universalism and the concept of generative grammar which effectively ended the era of behavioral psychology. Micro- and macro- dimensions of the language have been traditionally studied; while the former is concerned with the structures of the language system in itself and for itself such as phonology, morphology, syntax, semantics and pragmatics, the latter adapts a broader view and includes cultural and behavioral features associated with language such as psycholinguistics, sociolinguistics, neurolinguistics, discourse analysis, applied linguistics, etc.

Neuman et al. (2002, as cited in Becher, 1994) cluster academic disciplines into four main groupings as hard pure, soft pure, hard applied, and soft applied, each with their own epistemological characteristics. They refer to this structure as the Becher-Biglan typology. These groups have intellectual differences in disciplines, e.g. research problems, research objects, and methods. Specifically, the softpure category is "reiterative, holistic, concerned with particulars and having a qualitative bias. There is no sense of superseded knowledge, as in Hard Pure fields. Scholarly enquiry is typically a solitary pursuit, manifesting only a limited overlap of interest between researchers" (p. 406).

Social psychology and linguistics are disciplines of soft pure sciences according to the Becher-Biglan typology. Accordingly, it is hypothesized that these two disciplines feed each other in regard to research areas, theories and methods. However, the contributions of these fields to each other have not been clearly recognized yet, accordingly need to be focused and developed. Therefore, this study tries to identify the research areas, methods and theories that these disciplines share and benefit from each other. In other words, this study aims to reveal the interdisciplinary contribution of social psychology and linguistics to each other, instead of focusing on the boundaries. In parallel to these research objectives, this study tries to answer the following research questions: Do social psychology and linguistics contribute

to each other as two different social sciences disciplines? If yes, how do social psychology and linguistics feed each other in regard to research areas, theories and methods?

Method

This research follows three methodological steps of Contrastive Linguistics: description, juxtaposition and comparison (e.g. Krzeszowski, 1990). The description includes selection of the items to be compared. The juxtaposition involves a search for, and identification of the equivalents. In the comparison, the degree and type of correspondence between the compared items are specified. This method is mostly used for the contrastive analysis of two different languages. However, this study applies this method in order to compare two different disciplines from soft pure sciences; social psychology and linguistics. This study focuses only on their common points and whether/how these disciplines feed each other. The sources were randomly chosen among the books which disclose the fundamentals of social psychology and linguistics.

In the following sections, main themes covered in Social psychology and linguistics are described, juxtaposed and compared and how these disciplines contribute to each other in regard to research areas, methods and theories is discussed.

Result and Discussion

In Figure 1 and 2, which present the most discussed research topics in the sources of linguistics and social psychology successively, it can be seen that Linguistics does not fully occupy the domain of social psychology. Figure 3 presents the journals and books in which language and social psychology are intersected and handled together. Figure 4 reveals how and from which dimensions language and social psychology are dealt with in the sources shown in Figure 3.

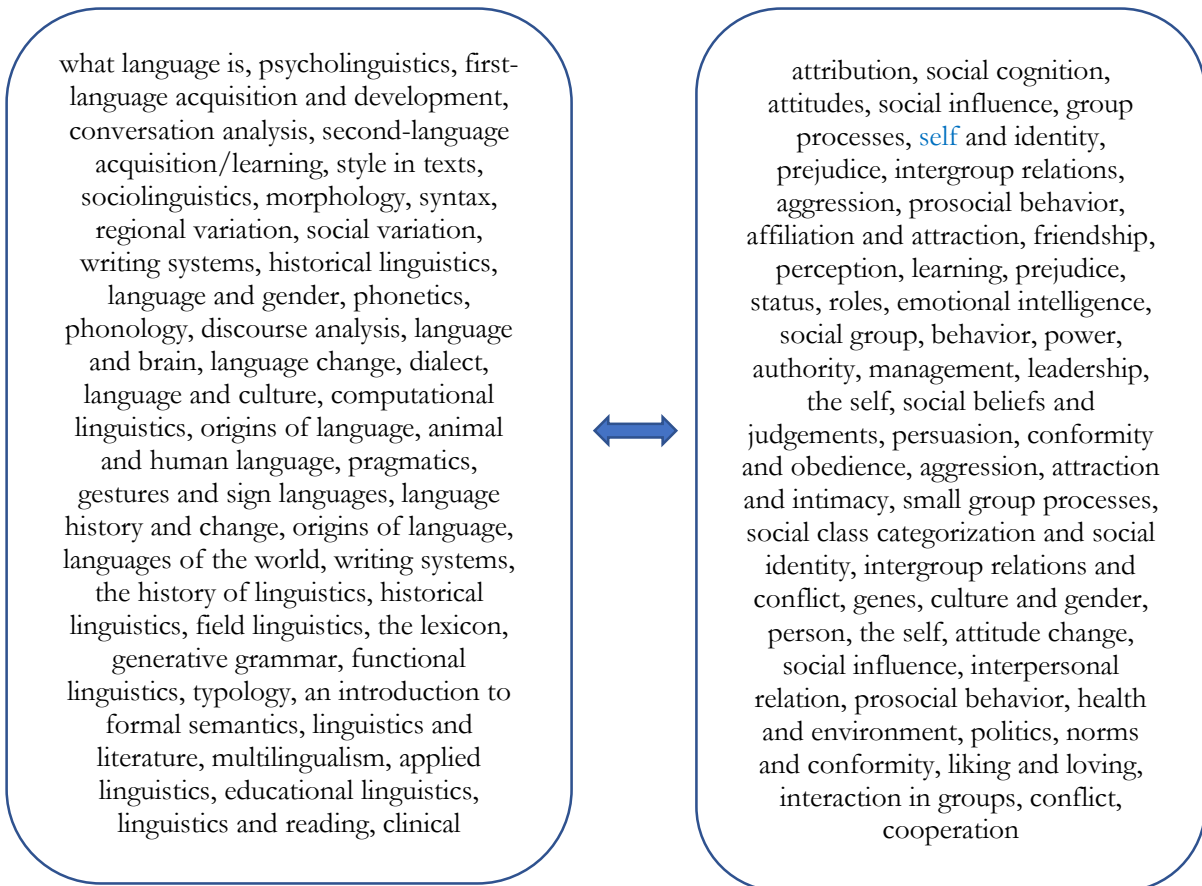

Figure 1. Main Themes Covered in Linguistics (Wray et al., 1998; Poole, 1998; Fasold et al., 2014).

Figure 2. Main Themes Covered in Social Psychology (Taylor, et al., 1994; Smith et al., 2007; Crisp & Turner, 2014; Myers, et al., 2014; Güney, 2015).

Journals: Journal of Language and Social Psychology; Journal of Personality and Social Psychology; Psychology Journal of Language and Communication; Journal of Personality and Social Psychology; Language, Individual & Society; Research on Language and Social Interaction

Books: The Oxford Handbook of Language and Social Psychology; Language and Social Psychology: Introduction and Overview; Social Psychology and Second Language Learning; Language as Social Action: Social Psychology and Language Use; Language, Discourse and Social Psychology; Social Psychology of English as Global Language; The Relevance Of Language for Social Psychology (chapter in The Message of Social Psychology: Perspectives on Mind and Society); Handbook of Language and Social Interaction.

Figure 3. *The Sources Covering and Studying Language and Social Psychology*

Language in communication: frames of reference, communication accommodation theory, discrepancy arousal theory and cognitive valence theory, expectancy theories, discursive social psychology, storytelling: the power of narrative communication and interpretation, language attitudes: retrospect, concept and prospect, a comprehensive model of non-verbal communication, social cognition and communication, language and emotion, language and social influence, language and personality, functions of non-verbal behavior in social interaction, the communicative functions of paralinguistics and prosody, the structure and organization of verbal and non-verbal behavior, social cognition and discourse, the language of self-disclosure, the many faces of facework, interpersonal accounting, language and deception, language and control, bilinguality and multilinguality, ethnic identity, language and communicative behavior, changing the complexion of gender in language research, language and communication in mental handicap, language attitudes and impression formation, language in friendships, models of marital interaction, language and later life, language in education, social psychological perspectives on second language acquisition, communication characteristics of provider-patient, language and law: an overview of 15 years of research, language and television, etc.

Figure 4. *The Research Areas of the Sources Covering and Studying Language and Social Psychology*

Figure 1 and 2 show the interrelationship between the social psychology that covers linguistics and accordingly linguistics that represents social psychology. The common research fields of both disciplines are provided in the Figure 4. The sources given above are mostly from abroad literature show that social

psychology of language is relatively new research area in Turkey and also the interface of this field with the language has rarely occurred via a conference and a journal or a book in Turkey.

Where is Social Psychology in Linguistics?

Considering that macrolinguistics focuses more on society as a whole in relation to language when compared with the microlinguistics, it can be deduced that social psychology interacts with the macro-dimensions of language such as social variation, language and gender and etc., as shown in Figure 1 and 2. As Bell (2014) explains in his *The Guidebook to Sociolinguistics*, the field that neighbors and overlaps the social psychology of language most in linguistics is sociolinguistics, which studies the relationship between language and society, specifically the role of the language in the organization of social groups and institutions. Yule (2010) suggests that sociolinguistics benefits from social psychology with respect to how attitudes and perceptions are expressed and how in group and out group behaviors are identified.

Social psychology of language

The social psychology of language studies language attitudes, the role of language in group behavior relations, language and ethnicity. Its interests overlap considerably with sociolinguistics and it brings a different disciplinary perspective and methodology to a sociolinguist (Bell, 2014). Inasmuch as social psychology of language has a place in sociolinguistics, revealing the research areas of sociolinguistics as follows may be helpful for gaining insight about these fields: language choice in multilingual communities, language maintenance and shift, language varieties and multilingual nations, regional and social dialects, gender and age, ethnicity and social networks, context and register, politeness and cross cultural communication, language cognition and culture, attitudes and applications, language birth and death, language in space, sociolinguistics and utterance, interactional sociolinguistics as a linguistic theory, sociolinguistic metatheory (Bell, 2014; Holmes, 1992).

These research areas show that social psychology applies and investigates many fundamental areas in linguistics and particularly benefits from the language as data collection tool and method in the investigation and explanation of its fundamental theories relating to human behavior such as Behaviorist Theory, Cognitive and Domain Theory, Psychoanalytic Theory, Role and Norm Theory, Attribution Theory, Motivational Theories, Social Exchange Theory (Güney, 2015). Social psychology collaborates with linguistics to explain the causes of human behavior and linguistics provides a social psychologist with a tool, namely, language to examine and analyze the human behavior.

Where is Linguistics in Social Psychology?

When the contents of the journals and books are examined (see Figure 3), it can be understood that social psychology discusses the language with its communication aspect (see Figure 4). The research on Communication Accommodation Theory, language and law, language and television, language and deception can be given as examples.

Communication as Central Feature of Social Behavior

British linguist David Crystal (1989) defines language as “human vocal noise used systematically and conventionally by a community for purposes of communication” (p. 251). Communication, a vital notion in language has been regarded by the social psychologists as a central feature for social behavior (Weatherall et al., 2011). Barnlund (1962) defines communication as "a word that describes the process of creating a meaning". Figure 5 presents his Transactional Model of Communication (2008) which demonstrates the communication process and the components.

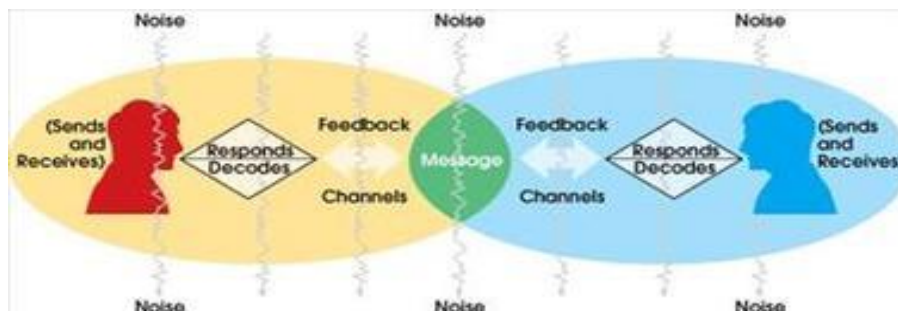

Figure 5. Transactional Model of Communication: Barnlund's Model (2008)

Figure 5 is the simplified metaphorical and systematic representation of Barnlund's transactional model of communication. It comprises a sender, channel and a receiver, feedback, and noise. The message which is transmitted from the encoder to decoder can be verbal and/or nonverbal. Apart from sign language, linguistics studies the verbal code, which is a form of communication, in which the words are used to interchange the information with other people either in the form of speech or writing. Linguistics also examines these messages in regard to syntactic, semantic, phonological and pragmatic points. Accordingly, a social psychologist, who studies the structure of the message which is transmitted or not transmitted, often applies Semin and Fiedler's (1991) linguistic category model (LCM), which is a classificatory approach to the domain of interpersonal language by attaining the interpersonal verbs to describe actions or psychological states and adjectives and nouns to characterize a person.

Roberson et al. (2008) examined the role of language in the relationship between diversity and team performance to consider how a linguistic approach to social categorization may be used to study the social psychological mechanisms that underlie diversity effects and ended up the study with the proposition of a team input-output model that highlights the potential effects of language on team processes and effectiveness, with suggestions for future research linking diversity, linguistic categorization and team effectiveness. From the Goffman's question for pragmatics as a sociologist: "What can we learn about culture and society from the study of communicative aspects?", it can be deduced that the influence of language on society is (D'hondt et al., 2009).

Communication, which carries the information, provides the interaction by enabling the feedback that may not come up with healthy relationships. While a social psychologist studies the causes of the miscommunication such as social, cultural, cognitive and environmental factors, a linguist studies the language to uncover the linguistic reasons of the miscommunication. At this point, social psychology may apply Grice's maxims (1975) which consist of the maxim of quality, quantity, relation, and manner in the matter of the assessment of the communication to explain the influence of social factors in language use. Language and, especially communication plays a prominent part in social psychology (Brown, 1965).

Some Research Areas, Methods and Theories that These Disciplines Contribute to Each Other

Discourse Analysis as Research Method in Discursive Psychology

Following sociolinguistics, discourse analysis has something to offer to most social psychologists (Van Dijk, 1993). There are many fundamental areas of current social psychology in which discourse plays an important role, particularly from methodological perspective. These can be followed as social perception, impression management, attitude change and persuasion, attribution, categorization, intergroup relations, stereotypes, social representations and interaction (Van Dijk, 1993). The background of discourse analysis used by social psychology is discursive psychology which is a relatively new field or subdiscipline of psychology and which focuses on psychological themes in talk, text and images with a theoretical and analytical approach (Edwards & Potter, 1992). In practice focusing specifically on the phenomena beyond the sentence, discourse analysis is particularly influenced by discussions and developments within discursive psychology (Edwards, 1997; Potter & Wetherell, 1987).

Discourse analysis provides the social psychology with a more theoretical and broader perspective. The reverse is also possible when social psychological insights contribute to the development of the discourse analysis (Van Dijk, 1993).

The survey of some of the literature in social psychology shows that discourse appears to be relevant in many ways in the study of human behavior. Studying the words and sentences which are integral parts of discourse, linguistics contributes to the fundamental research topics in social psychology such as self, attitudes and attitude change, conformity, group processes, interpersonal attraction, prosocial behavior, aggression, prejudice, social cognition, attributional bias, impression management, cognitive dissonance.

Communication Accommodation Theory

As the language and social interaction has been one of the major areas of research in social sciences, especially in the fields of social psychology, sociology, sociolinguistics, Communication Accommodation Theory (CAT) is considered as the cornerstone theoretical perspective at the interface of these four areas of research (Bradac et al., 1979, as cited in Robinson & Giles, 2001). CAT, originally labeled as Speech Accommodation Theory (SAT), was developed as a sociopsychological model to explain modifications in speech style during interactions (Giles, 1973) and proposes that individuals use language to achieve a desired social distance between self and interacting partners. Whereas convergence refers to the strategies

by which individuals adapt linguistic and paralinguistic features to become more similar to their interaction partner (Giles & Coupland, 1991), divergence consists of strategies that individuals utilize to accentuate differences in speech between themselves and others (Shepard et al., 2001).

Jones et al. (1999) examined the accommodation strategies in the fifty interactions between a student and faculty member which were videotaped to reveal both verbal and nonverbal behavior. Their study presented that status was the main influence on choice of strategies, particularly the extent and type of discourse management and interpersonal control. Participants' sex and ethnicity also played a role; male participants made more use of interpretability (largely questions), whereas female participants used discourse management to develop a shared perspective.

Speech Act Theory

Besides accommodation theory, Holtgraves (2001) also discussed speech acts with a social psychological perspective in that using language is not an action but also a social action involving other people. His statement explains it: "To use language is to perform an action, and it is a meaningful action, with consequences for the speaker, the hearer, and the conversation of which it takes part." According to the theory which was first developed by the philosopher J. L. Austin and later expanded upon by J. Searle in the 1950s, people use language to accomplish various things they request, compliment, criticize, and so on.

Carr et al. (2012) examined the use of speech act in 204 status messages of Facebook which were created by 46 participants. The content analysis of this computer-mediated communication showed that status messages were most frequently constructed with expressive speech acts followed by assertive.

Language Expectancy Theory (persuasion)

Another theory which leads to the contribution of both disciplines to each other is Language Expectancy Theory (LET), which is a theory of persuasion (Burgoon & Miller, 1985). LET begins with the assumption that language is a rule-governed system and people develop macro-sociological expectations and preferences concerning the language or message strategies employed by others in persuasive attempts.

Burgoon et al. (1985) identified types of individuals who were presumed to be expected to use less aggressive language choices in their persuasive messages. Such people that use more instrumental verbal aggression were seen as negatively violating expectations and the attitude change was inhibited.

Prejudice

Dijk (1993) asserts that prejudiced people apply strategic tactics in which other negative presentation is combined with tactics of impression management, such as face-keeping. Collins and Clément (2012) examined empirical evidence linking language and prejudice with the assumption that language plays a central role in prejudice. Their study presents a taxonomic classification with three causal hypotheses. Collins and Clément (2012) ended the abstract of the study as "not only are language and prejudice inextricably linked but also that the study of prejudice without a consideration of language is incomplete."

Language Attitudes

Lambert et al. (1960) compared the evaluative reactions of English and French-speaking respondents who listened to English and French versions of a prose which was audio-recorded by four bilingual speakers. This technique is called as Matched Guise Technique which is often used in sociolinguistics. The results indicated that both types of respondents gave more positive ratings on several traits to the speakers presenting the English versions.

While examining communication patterns in court trials, Erickson et al. (1978) uncovered several linguistic features that appeared to be associated with the social power of some speakers: relatively frequent use of intensifiers ("really nice"), hedges ("sort of nice"), tag questions ("nice, wasn't it?"), hesitations ("...uh...nice"), deictic phrases ("that nice man over there"), and polite forms ("nice, thank you"). Early research indicated that messages containing these features reduced communicator credibility. Recent research has confirmed the negative relationship between the use of the low-power style and communicator credibility (Gibbons et al., 1991).

Politeness

According to Brown and Levinson (1987), politeness refers to phrasing one's remarks so as to minimize face threat to others and self. Holtgraves and Yang (1990) found that the less a request form encoded concern for a hearer's face, the greater was the perception of the speaker's power. Politeness theory is important because it can contribute to the understanding of the effectiveness of communication patterns in small group interactions and provide a wedge into the role that language plays in these processes. Furthermore, Holtgraves (2001) explains that it has the advantage of postulating links between interpersonal variables and numerous aspects of language use; it is truly a social psychological approach to language use. Considerations of politeness and face can help us to notice important discursive details (Myers, 1989), particularly those details that involve the management of respect and contempt (Penman, 1990).

Looking at the previous studies suggesting that people with Parkinson's disease (PD) display certain deficiencies in their use of language, Holtgraves and McNamara (2010) examined PD participants' level of politeness as a function of the social context. The analysis of the data indicated that PD participants, relative to control participants, produced less polite strategies and failed to vary their politeness as a function of the size of the request.

Patronizing speech

There is a style of talk directed to low-power persons that has been labeled as "patronizing speech" or "secondary baby talk" (Caporael, 1981). This style includes "slower speech rates, higher pitch, exaggerated intonation, increased loudness, simplified grammar, and simplified vocabulary" (Giles et al., 1993, p.130).

In the study of Giles and Williams (1994), young adults who were provided with a single vignette of a short conversation between an older and younger person were required to evaluate both eight versions of the vignette which were designed varying the elder's age (40- vs. 70-years) and speech style (neutral vs. non-listening vs. disapproving vs. parental). They found out that the patronizing elders were negatively perceived. An evaluative hierarchy differentiated between the three patronizing forms, and in ways that differed depending on the nature of the judgmental task.

Gender

Over the last several decades, research in communication and related fields has identified many consistent differences between men and women in language use (Aries, 1996). Güney (2015) explains that social psychologists have carried out many researches regarding the relationship between the language and gender and states that the researchers have shown that the women are more talkative, more polite, more sensitive, and less assertive. Gender-linked language affect consist of different ratings for male and female speakers on three attitudinal dimensions: socio-intellectual status, aesthetic quality of speaker, and speaker dynamism.

Hancock and Rubin (2015) transcribed 3-minute conversations of forty participants (20 male) and the conversations were coded for dependent clauses, fillers, tag questions, intensive adverbs, negations, hedges, personal pronouns, self-references, justifiers, and interruptions. The results of the study indicated no significant changes in language based on speaker gender. However, when speaking with a female, participants interrupted more and used more dependent clauses than when speaking with a male.

Social psychologists who are presumably concerned with explaining and understanding the nature of human social interaction, communication has an important role to play in such contexts (Giles & Robinson, 1990). There are many other research areas that social psychology and linguistics meet and contribute to each other such as hate speech, deceiving, negotiating, gossiping, marital communication, ethnicity, law, and media.

Conclusion

This paper introduces social psychology and linguistics with their main themes and discusses the contributions of these disciplines to each other in regard to research areas, theories and methods by giving references to the journals and books in which both are handled and examines the social psychology and linguistics intertwined. It has been pointed out that language provides an expressive medium by which the social psychological functions are realized. Language is a behavior that is affected by other people and a

means for influencing the behavior of other. On the other hand, social psychology feeds the linguistics via holding insights into the social and behavioral factors. As can be understood from the existence of the journals and books about the language and social psychology, the contributions of these disciplines to each other cannot be ignored and rather there are more than the published ones.

As the social psychology of language is relatively new research area in Turkey and the interface of this field with the language has rarely occurred via a conference and a journal or a book in Turkey, it is obvious that the contributions of these fields to each other has not been clearly recognized yet, accordingly need to be focused and developed. We hope and believe that this paper may guide organizers of current and future social psychology encounters by inviting linguists to submit abstract to the conferences and vice versa. These encounters enable researchers to work across disciplines and improve future interdisciplinary collaboration.

Considering that effective interaction and collaboration between disciplines relies on openness and communication between individuals, it is suggested that careful consideration is to be given to ensuring adequate funding for interdisciplinary conferences in the future to contribute to the future interdisciplinary collaboration. More specifically, in our view, interdisciplinary encounters such as conferences, workshop and project teams should be organized to bring together researchers from social psychology and linguistics disciplines to explore potential project ideas. Thus, these encounters are particularly effective in assisting researchers to build a research network exposing them to new perspectives and ideas, and providing them with practical experience of a cross-disciplinary communication.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “A Perspective on the Intersection of Social Psychology and Linguistics” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Aries, E. (1996). *Men and women in interaction*. New York: Oxford University Press.
- Barnlund, D. C. (1962). Toward a meaning-centered philosophy of communication. *Journal of Communication*, 12(4), 197-211.
- Barnlund, D. C. (2008). A transactional model of communication. In C. D. Mortensen (Eds.), *Communication theory* (pp. 47–57). New Brunswick, New Jersey: Transaction
- Baron, R. A., Byrne, D., & Branscombe, N. R. (2009). *Social psychology*. Boston, MA: Pearson Education.
- Bell, A. (2014). *The guidebook to sociolinguistics*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Bradac, J.J., Bowers, J.W. & Courtright, J.A. (1979). Three language variables in communication research: Intensity, immediacy, and diversity. *Human Communication Research*, 5, 257-269.
- Brown, P. & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Brown, R. (1965). *Social psychology*. New York: The Free Press
- Burgoon, M. & Miller, G.R (1985). An expectancy interpretation of language and persuasion. In H. Giles & R. St Clair (Eds), *The social and psychological contexts of language* (pp. 199-229). London: Erlbaum.
- Caporalet, L. (1981). The paralinguistic of caregiving: Babytalk to the institutionalized aged. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 876-884.
- Carr, C. T., Schrock, D. B., & Dauterman, P. (2012). Speech acts within Facebook status messages. *Journal of Language and Social Psychology*, 31(2), 176-196.
- Collins, K. A., & Clément, R. (2012). Language and prejudice: Direct and moderated effects. *Journal of Language and Social Psychology*, 31(4), 376-396.
- Cooter, R. B., & Reutzler, D. R. (2004). *Teaching children to read: Putting the pieces together*. USA: Pearson Education.
- Crisp, R. J., & Turner, R. N. (2014). *Essential social psychology*. Los Angeles, CA: Sage.
- Crystal, D. (1989). *A dictionary of linguistics and phonetics*. U.K.: Basil Blackwell.
- D’hondt, S., Ostman, J. O., & Verschuere, J. (Eds.). (2009). *The pragmatics of interaction*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ebbinghaus, H. (1908). *Psychology: An elementary textbook*. Boston: Heath.
- Edwards, D. (1997). *Discourse and cognition*. London: Sage.
- Edwards, D., & Potter, J. (1992). *Discursive psychology*. London: Sage.

- Erickson, B., Johnson, B.C., Lind, E.A. & O'Barr, W. (1978). Speech style and impression formation in a courtroom setting: The effects of "powerful" and "powerless" speech. *Journal of Experimental Social Psychology*, 14, 266-279.
- Fasold, R. W., & Connor-Linton, J. (Eds.). (2014). *An introduction to language and linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbons, P., Busch, J. & Bradac, J.J. (1991). Powerful versus powerless language: Consequences for persuasion, impression, formation and cognitive response. *Journal of Language and Social Psychology*, 10, 115-133.
- Giles, H., Fox, S. & Smith, E. (1993). Patronizing the elderly: Intergenerational evaluations. *Research on Language and Social Interaction*, 2, 129-150.
- Giles, H., & Williams, A. (1994). Patronizing the young: Forms and evaluations. *The International Journal of Aging and Human Development*, 39(1), 33-53.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J.L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics: Speech acts* (pp. 41-58). New York: Academic Press.
- Güney, S. (2015). *Sosyal psikoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hancock, A. B., & Rubin, B. A. (2015). Influence of communication partner's gender on language. *Journal of Language and Social Psychology*, 34(1), 46-64.
- Holmes, J. (1992). *An introduction to sociolinguistics*. London: Longman.
- Holtgraves, T. M. (2001). *Language As Social Action: Social Psychology and Language Use*. Lawrence Erlbaum.
- Holtgraves, T.M., & McNamara, P. (2010). Parkinson's disease and politeness. *Journal of Language and Social Psychology*, 29(2), 178-193.
- Holtgraves, T. M. & Yang, J. N. (1990). Politeness as universal: Cross-cultural perceptions of request strategies and inferences based on their use. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 719-729.
- Jones, E., Gallois, C., Callan, V., & Barker, M. (1999). Strategies of accommodation: Development of a coding system for conversational interaction. *Journal of Language and Social Psychology*, 18(2), 123-151.
- Krzeszowski, T. P. (1990). *Contrasting languages: The scope of contrastive linguistics*. Walter de Gruyter.
- Lambert, W. E., Hoodgson, R., Gardner, R.C. & Fillenbaum, S. (1960). Evaluational reactions to spoken languages. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 44-51.
- Lyons, J. (1981). *Language and linguistics*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- Myers, D., Abell, J. & Sani, F. (2014). *Social psychology*. New York: McGraw-Hill Education.
- Myers, G. (1989). The pragmatics of politeness in scientific articles. *Applied Linguistics*, 10, 1-35.
- Neuman, R., Parry, S., & Becher, T. (2002). Teaching and learning in their disciplinary contexts: A conceptual analysis. *Studies in Higher Education*, 27(4), 405-417.
- Penman, R. (1990). Facework and politeness: Multiple goals in courtroom discourse. *Journal of Language and Social Psychology*, 9, 15-38.
- Poole, S. C. (1998). *An introduction to linguistics*. New York: Palgrave.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behavior*. London: Sage.
- Roberson, Q. M., Bell, B., & Porter, S. C. (2008). *The language of bias: A linguistic approach to understanding intergroup relations*. In M. A. Neale, E. A. Mannix, & K. W. Phillips (Eds.), *Research on managing groups and teams: Diversity in groups* (pp. 267-294). London: Emerald Publishing Group.
- Robinson, W. P., & Giles, H. (Eds.). (2001). *The new handbook of language and social psychology*. New York: Wiley.
- Shepard, C. A., Giles, H., & Le Poire, B. (2001). Communication accommodation theory. In W. P. Robinson & H. Giles (Eds.), *The new handbook of language and social psychology* (pp. 33-56). New York: Wiley.
- Smith, E. R. & Mackle, D. M. (2007). *Social psychology*. New York: Psychology Press.
- Stryker, S. B., & Leaver, B. L. (Eds.). (1997). *Content-based instruction in foreign language education: Models and methods*. Washington DC: Georgetown University Press.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A., & Sears, D. O. (1994). *Social psychology*. New Jersey: Prentice Hall.
- Van Dijk, T.A. (1993). Social cognition and discourse. In H. Giles & R. P. Robinson (Eds.), *Handbook of social psychology and language* (pp.163-183). Chichester: Wiley.
- Weatherall, A., Watson, B., & Gallois, C. (Eds.). (2011). *Language, discourse and social psychology*. Hants, UK: Palgrave Macmillan.
- Wray, A., Trott, K. & Bloomer, A. (1998). *Projects in linguistics: A practical guide to researching language*. United States of America: Oxford University Press.
- Yule, G. (2010). *The study of language*. New York: Cambridge University Press.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Geçtiğimiz birkaç yılda, bilimsel alanlar arasındaki sınırlar yavaş yavaş bulanıklaşmaya başladıçça disiplinlerarası araştırmaların sayısının da günden güne arttığı gözlemlenmiştir. Günümüzde disiplinlerarası araştırma, karmaşık sosyo-ekonomik sorunları çözenin en etkili yolu olarak görölmekte ve yeni bilgi akışları geliştirmenin en iyi yolu olarak kabul edilmektedir. Disiplinlerarası araştırma, ortak sorunları çözmek için çeşitli disiplinlerden araştırmacıların birlikte çalışmasını içermektedir. Bu araştırmacılar farklı disiplinlerden yöntemlerin, teorilerin ve bakış açılarının bütünleştirerek bir sorunu ya da soruyu ele almaktadırlar. Böylelikle, yenilikçi çözümlere, yeni anlayışlara ve çeşitli olayların daha derin anlaşılması

sağlanabilir. Disiplinlerarası çalışmalara sık sık başvuran disiplinlerden birisi dilbilimdir. Dilbilim en genel tanımıyla, dilin bilimsel olarak incelenmesidir. Dilbilimin odak noktası, belirli dillerin özelliklerinin yanısıra genel olarak dilin özelliklerinin sistematik olarak araştırılmasıdır. Yalnızca ses, dilbilgisi ve anlam çalışmalarını değil, aynı zamanda dil ailelerinin tarihini, dillerin çocuklar ve yetişkinler tarafından nasıl edinildiğini, dil kullanımının zihinde nasıl işlendiğini, toplumla ve cinsiyetle nasıl bağlantılı olduğunu da inceler. Beşeri bilimler, sosyal bilimler ve doğa bilimleriyle yakın bağlantıları olan dilbilim, antropoloji, felsefe, psikoloji, sosyoloji, biyoloji, bilgisayar bilimi, sağlık bilimleri, eğitim ve edebiyat gibi çok çeşitli diğer disiplinleri tamamlar. Bu disiplinler de kendi içlerinde birbirlerinden faydalanmaktadır. Buna örnek olarak; sosyal psikolojiyi verebiliriz. Sosyal psikoloji, insanların düşüncelerinin, duygularının, inançlarının, niyetlerinin ve hedeflerinin sosyal bir bağlamda başkalarıyla gerçek veya hayali etkileşimler yoluyla nasıl inşa edildiğinin bilimsel çalışmasıdır. Bu nedenle, insan davranışının diğer insanlardan ve sosyal davranış ve duyguların ortaya çıktığı koşullardan nasıl etkilendiğine bakar. Sosyal psikoloji ve dilbilim, Becher-Biglan tipolojisine göre yumuşak saf bilimlerin disiplinleridir. Buna göre, bu iki disiplinin araştırma alanları, teorileri ve yöntemleri açısından birbirini beslediği varsayılmaktadır. Ancak, bu alanların birbirlerine olan katkıları henüz net olarak anlaşılmadığından, bu alanlara odaklanılması ve bu disiplinlerarası bakışın geliştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada sosyal psikoloji ve dilbilimin paylaştığı ve birbirlerinden faydalandığı araştırma alanları, yöntem ve teoriler belirlenmeye çalışılmaktadır. Başka bir deyişle, bu çalışma, sınırlara odaklanmak yerine, sosyal psikoloji ve dilbilimin disiplinler arası olarak birbirine katkısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu araştırma hedeflerine paralel olarak, bu çalışma aşağıdaki araştırma sorularına cevap vermeye çalışılmaktadır: Sosyal psikoloji ve dilbilim, iki farklı sosyal bilim disiplini olarak birbirlerine katkı sağlar mı? Öyle ise, sosyal psikoloji ve dilbilim araştırma alanları, teorileri ve yöntemleri açısından birbirini nasıl besliyor? Bu soruları cevaplamak için, Karşılaştırmalı Dilbilimin üç metodolojik adımı takip edilmektedir: (1) tanımlama; (2) yan yana getirme; (3) karşılaştırma (Krzyszowski, 1990). Tanımlama, karşılaştırılacak öğelerin seçimini içerir. Yan yana getirme, eşdeğerlerin araştırılmasını ve tanımlanmasını içerir. Karşılaştırmada, karşılaştırılan öğeler arasındaki uyumun derecesi ve türü belirtilir. Bu yöntem çoğunlukla iki farklı dilin karşılaştırmalı analizi için kullanılır. Ancak bu çalışma, yumuşak saf bilimlerden iki farklı disiplin olan sosyal psikoloji ve dilbilimi karşılaştırmak için bu yöntemi uygulamaktadır. Bu çalışma bu disiplinlerin sadece ortak noktalarına değil, bu disiplinlerin birbirini besleyip beslemediğine ve nasıl beslediğine de odaklanmaktadır. Karşılaştırma yapılırken faydalanılan kaynaklar, sosyal psikoloji ve dilbilimin temellerini açıklayan kitaplar arasından rastgele seçilmiştir. Yapılan karşılaştırma sonucunda, sosyal psikoloji ve dilbilimin çalışma alanlarının sunulduğu kitaplarda bu disiplinlerin kapsadığı ana temalar ve bu disiplinlerin araştırma alanları, yöntemleri ve teorileri açısından birbirlerine nasıl katkıda bulunduğu açıklanmıştır. Dil ve sosyal psikoloji alanı, dil ve iletişim arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, sosyal-psikolojik ve iletişim yaklaşımları arasındaki farklılıkları ön plana çıkarmaktadır. Temel konulardan biri iki dillilik ve dil, kimlik ve kültür arasındaki ilişkilerdir. Bir diğeri, sosyal psikologların dile bakmak için deneysel ve araştırma stratejilerini seçme eğiliminde oldukları yöntemidir. Dergi ve kitapların içerikleri incelendiğinde, sosyal psikolojinin dili iletişim boyutuyla ele aldığı anlaşılmaktadır. İletişim Uyum Kuramı, dil ve hukuk, dil ve televizyon, dil ve aldatma üzerine yapılan araştırmalar örnek olarak verilebilir. Öte yandan, sosyal psikolojinin dilin sosyal çeşitlilik, dil, cinsiyet vb. makro boyutlarıyla etkileşim içinde olduğu sonucuna varılabilir. Bu disiplinlerin birbirine katkı sağladığı bazı araştırma alanları, yöntem ve teoriler vardır. Söylemsel psikolojide araştırma yöntemi olarak söylem analizi, İletişim Konaklama Teorisi, Konuşma Eylemi Teorisi, Dil Beklenti Teorisi (ikna), ön yargı, dil tutumları, incelik, patronlaştırıcı konuşma, cinsiyet bunların arasında sayılabilir. Bu makale, sosyal psikoloji ve dilbilimi ana temalarıyla tanıtmakta ve her ikisinin de ele alındığı dergi ve kitaplara atıfta bulunarak, bu disiplinlerin araştırma alanları, teorileri ve yöntemleri açısından birbirlerine olan katkılarını tartışmakta ve sosyal psikoloji ve dilbilimi incelemektedir. Dilin sosyal psikolojik işlevlerin gerçekleştirildiği bir ifade ortamı sağladığına dikkat çekilmiştir. Dil, diğer insanlardan etkilenen bir davranış ve başkalarının davranışlarını etkilemenin bir aracıdır. Öte yandan sosyal psikoloji, sosyal ve davranışsal faktörlere dair içgörüler tutarak dilbilimi besler. Dil ve sosyal psikoloji ile ilgili dergi ve kitapların varlığından da anlaşılacağı üzere, bu disiplinlerin birbirlerine olan katkıları göz ardı edilemez, aksine yayınlanmış olanlardan daha fazladır. Sonuç olarak, dil her yerde mevcut olduğu için ve genellikle farklı bağlamlardaki diğer insan davranışlarıyla birlikte ortaya çıktığı için onu tek başına incelemek zordur. Bu zorluk, 20. yüzyılın başlarında sosyal psikolojide dilin öne çıkmasına ve bu alanla ilgili çok sayıda el kitabı ve incelemenin varlığına rağmen, hepsi olmasa da çoğu sosyal psikologun dili ihmal etme eğiliminde olmasının nedeni olabilir. Dil kullanımının birçok sosyal psikolojik süreç üzerinde etkileri vardır ve günlük sosyal yaşamdaki rolü göz önüne alındığında, sosyal temellerini anlamak önemlidir. Bu yüzyıl, dile geniş ölçekte ve zengin ayrıntılarla bakmamızın bir sonucu olarak, 21. yüzyılın başlarında dil ve sosyal psikolojide

gelecekteki araştırmalar için yeni bir gündem oluşturmaya yardımcı olan birçok yeni konunun ortaya çıkabileceğine dikkat çekmektedir. Dilin sosyal psikolojisi, Türkiye'de nispeten yeni bir araştırma alanı olduğundan ve bu alanın dille arayüzünün Türkiye'de nadiren de olsa bir konferans, dergi veya kitap aracılığıyla gerçekleştiğinden, bu alanların birbirlerine katkılarının arttığı aşıkardır. Henüz net olarak anlaşılamadığı için odaklanması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bu makalenin, dilbilimcileri sosyal psikoloji konferanslarına özet sunmaya davet ederek, mevcut ve gelecekteki sosyal psikoloji karşılaşmalarını düzenleyenlere rehberlik edebileceği beklenmektedir. Bu karşılaşmaların, araştırmacıların disiplinler arası çalışmasına ve gelecekteki disiplinler arası işbirliğini geliştirmesine olanak tanıyacağı düşünölmektedir.

Sabahattin ZAIM'de Sosyal Siyaset

Üzeyir ÖLMEZ¹ ve Zeynep Dilara TINAZ²

Öz

Sosyal siyaset dar anlamıyla emek-sermaye çatışmasını, geniş anlamıyla bütün sosyal sınıf ve grupların birbiriyle mücadelesini çözümlenmeye çalışan bir disiplin olarak tanımlanmaktadır. İster dar ister geniş anlamıyla ele alınsın sosyal siyasetin anlaşılabilmesi için bu disipline katkıda bulunmuş akademisyenlerin çalışmalarının değerlendirilmesi önem arz eden bir husustur. Buna rağmen alan yazında sosyal siyaset disiplinine hayati katkıları bulunan akademisyenlerin çalışmalarının yeterince konu edinilmediği ortaya koyulmaktadır. Bu çalışma Türkiye'de çalışma ekonomisi kürsüsünün en etkili aktörlerinden biri olan Sabahattin Zaim'in sosyal siyaset eksenli görüşlerini bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmek amacıyla yürütülmüştür. Bu kapsamda Zaim'in tez, makale ve kitaplarındaki fikirleri, kavramlaştırmaları, tespit ve önerileri, gelir dağılımı ve refah artışı, ücret siyaseti, sendikalar, zekât ve vakıf müessesesi gibi konular temelinde incelenmiştir. Sonuç olarak sosyal siyasetin, tamamen yeni bir bakış açısıyla geliştirilmesi yönündeki ihtiyaca Zaim'in fikirlerinin cevap verdiği tespit edilmiştir. Zaim'in sosyal siyaset disiplini ile ilgili çalışmalarında kendi kültür ve inancını referans alarak bir bakış açısı geliştirdiği görülmektedir. Sosyal siyaset tedbirlerinin hak temelinden yardım severlik ve merhamet temeline kaydığı günümüzde zekâtı, sosyal siyaset tedbirlerinin çıkış noktası ve fakirin zengindeki hakkı olarak vurgulayan Zaim'in, tecrübe ve değerler ışığında hâkim sosyal politikalara karşı farklı bir yol geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda Zaim'in görüşleri ile disiplinin diğer önde gelen aktörlerinin gelir, refah, ücret ve sendikalar mevzuları hakkındaki görüşlerinin karşılaştırılması yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sendikalar, Sosyal Politika, Ücretler, Vakıflar, Zekât

Social Politics in Sabahattin ZAIM

Abstract

Social politics is defined as a discipline that tries to resolve the labor-capital conflict in the narrow sense, and the struggle of all social classes and groups with each other in the broad sense. In order to understand social politics, whether it is taken in a narrow or broad sense, it is very important to evaluate the work of academics who have contributed to this discipline. Despite this, it is revealed in the literature that the studies of academics, who have made vital contributions to the discipline of social politics, are not adequately covered. This study was carried out in order to evaluate the social policy-oriented views of Sabahattin Zaim, one of the most influential actors of the labor economy chair in Turkey, from a holistic perspective. In this context, Zaim's ideas, conceptualizations, determinations and suggestions in the theses, articles and books were examined on the basis of issues such as income distribution and welfare increase, wage politics, trade unions, zakat and foundation institution. As a result, it has been determined that Zaim's ideas responded to the need to develop social politics from a completely new perspective. It is seen that Zaim developed a perspective by taking his own culture and belief as a reference in his studies on the discipline of social politics. It is understood that Zaim, who emphasizes zakat as the starting point of social policy measures and the right of the poor to the rich, has developed a different way against dominant social policies in the light of experience and values. In future studies, it will be useful to compare Zaim's views with those of other leading actors of the discipline on income, welfare, wages and unions.

Keywords: Foundations, Social Policy, Trade Unions, Wages, Zakat

Atıf İçin / Please Cite As:

Ölmez, Ü. ve Tınaz, Z. D. (2024). Sabahattin ZAIM'de sosyal siyaset. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 748-764. doi:10.33206/mjss.1262434

Geliş Tarihi / Received Date: 09.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.11.2023

¹ Öğr. Gör. - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Meslek Yüksekokulu, uzeyir.olmez@gop.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-8637-2010

² Öğr. Gör. Dr. - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Meslek Yüksekokulu, zeynepdilara.tinaz@gop.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-8063-9749

Giriş

Sosyal siyaset, siyasal ve toplumsal yapıdaki değişimle birlikte değişebilen (Koray, 2007: 19), tartışmaları kapitalizmin varlığını sürdürmesi yönünde evrilebileceği gibi onun temel özelliklerini sorgulayan ve onu dönüştürmeye de yönelebilen (Buğra, 2009: 13) bir disiplindir. Bu değişim ve yönelimler sosyal siyasetin, sosyal bilimlerin her daim ilgi çekici alanlarından biri olmasını sağlamaktadır. Türkiye’de batılı anlamda sosyal siyaset eğitimi İstanbul Üniversitesi’nin kurulmasıyla birlikte başlamıştır (Tuna ve Yalçıntaş, 1991: 9). Türkiye’de bu disiplinin öncü ismi Gerhard Kessler olarak gösterilmekle birlikte (Fındıkoğlu, 1963: 46) Orhan Tuna, Cahit Talas, Sabahattin Zaim gibi akademisyenlerin bu alana hayati katkıları bulunmaktadır. Fakat alan yazında bu önemli isimlerin çalışmaları yeterince değerlendirilmemiştir. Zaim’in sosyal siyaset ile ilgili fikirlerini yansıtan birçok makalesi bulunmasına rağmen onun bu konuyla ilgili görüşlerini toplu olarak ele alan çalışma sayısı çok azdır. Bu sebeple “İçtimai Siyaset Kürsüsü” nün “Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri” ismini almasında en etkili aktörlerden biri olan Sabahattin Zaim’in sosyal siyaset eksenli görüşlerinin bir arada değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Teoriler yoksa olgular var olamazlar; bu sebeple hem doğa bilimlerinde hem de sosyal bilimlerde olgular varoluşlarını teorik bir çerçevenin varlığına borçludur (H. Arslan, 2019: 27). Türkiye’de sosyal politika disiplininin teorik çerçevesinin çizilmesinde Gerhard Kessler’in öncü isim olarak çok önemli katkıları bulunmaktadır. Onun İçtimai Siyaset (1945) isimli kitabı bu alanda yazılmış ilk Türkçe eserdir. Zaim’in de daha sonra “Çalışma Ekonomisi” ismini alacak olan “Günümüzün Sosyal Siyaset Meseleleri” kitabı 1962’de yayımlanmıştır (Zaim, 1962; Zaim, 1972; Zaim, 1997). Kessler’in bu alandaki öncülüğü tartışmasız kabul edilmekle birlikte Kessler sonrası ile ilgili farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu konudaki bir düşünce Türk sosyal politika geleneğinde Kessler’in çizgisi içinde başat bir yaklaşım belirlemenin zorluğundan bahsetse de bunu ilk ana çizgi olarak kabul etmekte ve ikinci ana çizgiyi de Ankara Mülkiye’den Cahit Talas’ın oluşturduğunu ifade etmektedir (Makal, 2014: 19). Keza Talas’ın 1955’te yayımlanan İçtimai İktisat isimli kitabı bu alandaki önemli kaynaklar içinde yer almaktadır. Bu konudaki bir diğer düşünce ise Keslerin geleneği içinde Sabahattin Zaim’in “İslami motifli” Cahit Talas’ın ise “sınıfsal temelli” aşilar yaptığını ve sosyal siyaset disiplininde bu meyanda iki temel ekol bulunduğunu vurgulamaktadır: Zaim Ekolü ve Talas Ekolü (Taşçı, 2013: 1110).

Kessler, Tuna, Yalçıntaş, Zaim ve Talas gibi akademisyenler sosyal politika disiplininin gelişiminde hayati rol oynamış akademisyenlerdir. Alan yazında bu disipline önemli katkıları bulunan akademisyenlerin çoğunluğunun yaşamları ve çalışmalarının yeterince değerlendirilmediği, hâlbuki sosyal siyaset geleneğinin sağlıklı biçimde değerlendirilebilmesi için bu isimler üzerinde kapsamlı çalışmalar yapılmasının bir zorunluluk olduğu ifade edilmektedir (Makal, 2014: 19). Kessler, Tuna ve Talas’ı konu edinen birer, Zaim’i konu edinen iki yüksek lisans tezine ulaşılabilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bakınız: P. Arslan, 2019; Güven, 2019; Özdemir, 2011; Ölmez, 2010; Kucur, 2011). Bu sebeple Türkiye’de sosyal siyaset geleneğinin kutuplarından biri olan Sabahattin Zaim’in sosyal siyaset eksenli görüşlerinin incelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Zaim’in Dili

Bir disiplinle ilgili tartışabilmek ancak o disipline ait kavramların varlığı ile mümkün olmaktadır. Zaim de meseleleri bulunduğu yerden tartışabilmek için kavramlar oluşturmaya çalışmış, bazı olgular üzerinde durmuş, bazı metaforlar geliştirmiştir. Hatta onun bu dilini bazı araştırmacılar “Zaim’in Araçsal Dili: Geçiş Kavramları” (Kucur, 2011: 73) olarak da ifade etmiştir. Zaim’in sosyal siyaset eksenli görüşlerine geçmeden önce kavramsallaştırmaları ve vurgularına değinilmesi yerinde olacaktır:

Kendi Kavramlarımızla Konuşabilmek: Zaim kendi toplumuna yabancı kalarak, onu incelemeyen, telif eser vermeden yalnızca tercüme ile bilim yapılamayacağını vurgulamaktadır (Zaim, 2007: 21). Toplumun kendi değerlerini ifade eden kavramları üretebilmesi önemlidir. Zaim, kendi değerlerimiz ile irtibatı muhafaza eden çalışmalar yapabilmek için ithal kavramlar yerine kendi kavramlarımızı ikame etmenin, bu kavramlarla yeni bir müfredat oluşturmanın ve bu müfredatı destekleyen kitaplar yazılmasının ve bunları okutacak hocalar yetiştirilmesinin önemini vurgulamıştır (Zaim, 2007: 22).

Gerçekten de kavramların ithal edildikleri kültürel coğrafyadan izler taşıdıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Başka toplumların kavramları sırtlarında daima kendi düşünce, ideoloji, kültür ve tarihlerini taşımaktadırlar (Kızılcılık, 2014: 5). Bu sebeple bir disiplini kendi kavramlarımızla konuşabilmek büyük önem arz etmektedir.

Disiplinlerarasılık / Disiplinlerötesilik: Zaim (2007), İbn Haldun'un tezine dayanarak kâinat ilimleriyle beşeri ilimler arasında sebep sonuç ilişkisi olduğunu, insan bedeni ve ruhunun birbirini etkilediğini ve toplum yapısının insan psikolojisini, insan psikolojisinin de toplumun yapısını etkilediğini ifade etmektedir. Zaim bu çıkarımlarından hareketle "bilsek de bilmesek de bilimler arasında esasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu (Zaim, 2007: 15)" vurgulamaktadır.

Pergel Metaforu: Zaim disiplinler arası münasebetin önemini vurguladıktan sonra, bilim insanının da kendini bu yönde geliştirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Eski âlimlerin "âlim-i kül" olduğunu, bütüncül bir bakış açısına sahip olduklarını ancak günümüzde teknolojinin gelişmesinin mesleki uzmanlaşmayı hızlandırdığını, bunun ise küçük bir sahada derinlemesine bilgi sahibi fakat bilgisi ve ufku dar uzmanlar yetişmesine yol açtığını ifade etmektedir (Zaim, 2007: 16, 17). Zaim bilim insanının böyle dar bir bakış açısına sahip olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre bir bilim insanı kendi sahasında derinlemesine bilgi sahibi olmalı, ancak bunu yeterli görmemeli ve bir ayağını seçtiği sahaya koyarak, diğer ayağını da geniş bir daire üzerinde dolaştırmaya çalışmalıdır. Böylece bilim insanının hem uzmanlık sahası hem de ufku genişlemiş olacak, aksi halde ise geniş perspektiften bakamayan bir spesyalistten, bir teknisyenden ötesi olamayacaktır (Zaim, 2007: 17; Zaim, 2007b: 324, 325).

Zaim'in bu tespiti günümüzde de sosyal bilimciler tarafından vurgulanmaktadır. Kızılcılık (2014) uzmanlaşma hikâyesi adı altında sosyal bilimlerin birbirinden koparıldığını, meşruiyet krizine sokulduğunu belirtmekte ve aslında sosyal bilim disiplinlerinin iç içe, alanlarının ve problemlerinin benzer olduğunu vurgulayarak disiplinler duvarlar yıkılmazsa sosyal bilimlerin akıbetinin hiç de iyi olmadığını ifade etmektedir.

Zaim'in bilim insanının âlim-i kül olmasına ilişkin bu yaklaşımı "pergel metaforu" (Kucur, 2011: 72) olarak isimlendirilmiştir. Esasen pergel metaforu farklı bakış açılarıyla önceden beri zikredilegelmiş bir fenomendir. Feridüttin Attar Mantıkut't-tayrı'ında insanın bir ayağını pergel misali bulunduğu yere sabitleyerek dünyayı turlasa da gönül huzuru ve emniyetini sadece bir noktada bulacağını ifade etmektedir (Attar, 2018:261). Attar kendisinden sonra yaşayan Mevlânâ, Sa'dî gibi pek çok mutasavvıf-şair ve edibe önderlik etmiş bir düşünürdür (Şahinoğlu, 1991: 95). Öğrencisi Mevlana da pergel metaforundan bahsetmektedir. Mevlana " Biz pergel gibiyiz. Bir ayağımız şeriatta sağlamca durur, öteki ayağımız yetmiş iki milleti dolaşır" demektedir (Beytur, 2005: 69). Zaim de bu metafora güncel bir bakış açısı getirerek bilim insanının mihenk noktası olarak kendi uzmanlık alanını seçmesi ancak öteki ayağıyla da geniş bir daire çizmesi, farklı disiplinlerle ufkunu genişletmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Din ile Bilimin Çatışmazlığı: Zaim, pozitivizmin etki alanı içindeki modern bilimin ve bilim adamlarının dinle olan problemleri ilişkisinin bilimsel faaliyetin ön şartı olmadığını ülkemizde en erken kabul eden bilim adamlarından biri olmuştur (Orman, 2008: 58). Nitekim Çalışma Ekonomisi kitabında her bölüm başında konuyla ilgili veya hadislere yer vermektedir. Zaim bütün ilim kitaplarının başlarına Batılı müelliflerden pasajlar konulmakta olduğunu, kendisinin de bizden bir şeyler koymak isteği ile mevzu başlarına o mevzu aydınlatan ayetler yerleştirdiğini ifade etmektedir (Zaim, 2007c: 181).

Burada söylemek gerekir ki Zaim 1976'da düzenlenen İslam İktisadı Birinci Dünya Kongresine katılmış ve İslam İktisadı alanında önemli eserler vermiştir. Onun İslam ve İktisadi Nizam (1979), İslam'ın İktisadi Görüşü (1981), Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması (1993), İslam-İnsan Ekonomi (1995) isimli çalışmaları bu önemli eserler arasında yer almaktadır. Zaim İslam İktisadı ile ilgili çalışmalarına bir hadis vesilesiyle başlamıştır. Zaim "Faydasız ilimden Allah'a sığınırım" hadisini görünce sadece iktisat ile uğraşmanın hikâye bir iş olduğunu düşünmüş, neredeyse seksen kitabın sekseninin de birbirini nakzettiğini fark ettiği için de İslam İktisadı çalışmalarına Yaratıcı ile irtibatı muhafaza ederek devam etme yolunu seçtiğini ifade etmiştir (Zaim, 2007a: 21).

Homo-İslamicus Kavramı: İnsan emeğini refahın ve değerinin (Kuyucuklu, 1985: 24; Barber, 1991: 37) kaynağı olarak gören A. Smith, insanları bir araya getiren unsurun ise kişisel menfaat olduğunu, merhamet ve hayır yapma gibi faktörlerin bu husustaki etkisinin kısıtlı olduğunu belirtmektedir (Ersoy, 1986: 121, 122). Onun bu fikirleri klasik İktisadın homo-economicus yani insanın rasyonel davranan bir varlık olduğu varsayımına temel oluşturmuştur. Polanyi (2020) ise artık Smith'in 1776'da yayımlanan Ulusların Zenginliği'ne bir önsöz olarak bakmamamız gerektiğini ve tarihin bu sayfasının kapandığını ifade etmektedir.

Zaim de klasik İktisadın insanı sadece menfaatperest bir varlık olarak görme eğilimini eleştirmekte, İslam'da insanın İktisadi adam gibi davranamayacağını belirtmekte ve buna karşılık yeni bir kavram

önermektedir. Ona göre Müslüman bir insan (homo-İslamicus) iktisadi hayattaki davranışlarını kendinde yaratılıştan var olan nefsinin tatmin ve menfaatlerini maksimize etme duygularını Allah'ın emir ve yasaklarıyla makul ölçüde düzenleyerek hareket etmelidir (Zaim, 2007c: 112). Polanyi (2020) de insanın bireysel çıkarlarını korumak amacıyla maddi zenginlik elde etmeye çabalamadığını, aksine toplumsal konumunu, sosyal haklarını ve değerlerini koruyabilmesine yardım ettiği için maddi zenginliğe değer verdiğini vurgulamaktadır.

Ekonomik Sistemler ve İslam: Zaim (1979) İslam'a göre gelirin ya bir emek karşılığı ya da bir teşebbüs sonucu risk ve tehlikeyi benimsemek karşılığında elde edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu noktada İslam'ın kapitalizmden ve marksizmden tamamen farklı bir tutumu olduğunu, İslam'ın mülkiyet, kar ve özel teşebbüsü belli çerçeveler içinde kabul ettiğini, ancak faiz sistemini ve bu sistemin oluşturduğu insan istismarını reddettiğini vurgulamaktadır (Zaim, 1979: 20).

Zaim'e göre (1979, 1981) kapitalist ve sosyalist sistemler iktisadi hayatla sınırlı bir nizamı ortaya koymakta, maddeciliğe dayanmakta ve her ikisinin de aksak tarafları bulunmakta iken İslam, insanın bütün hayatıyla ilgili ilahi bir nizamı ifade etmektedir. Ona göre kapitalizm üretim tüketim dengesini kuramamış, üretimi artırmış ancak tüketimde denge kuramadığı için sosyal adaleti sağlayamamıştır. Hudutsuz kar ve faize dayalı bir sistem olduğu için insan hakkını istismar etmektedir. Bünyesinde devamlı bir gelişme hırsı mevcut bulunmaktadır. Hristiyanlık bununla ilgili bir düzenleme getirmediği için de insanın iç dünyası ile dış dünyası arasındaki denge kurulamamakta ve esas problem bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yine Zaim kapitalizmin ahlaki yapısına bir tepki olarak doğan sosyalizmin de manevi unsurları reddetmesinin, hatta ateistlik telakkisinin, sosyal ve ahlaki aksaklıklara sebep olduğunu vurgulamakta, ferdiyetçi ve liberal kapitalizme karşı mutlak otoriter ve devletçi bir yapı benimsenirken insan hürriyetinin kısıtlanmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sefer de tüketim dengede tutulmaya çalışılırken üretimde başarı sağlanamamakta ve insanın inisiyatif, hareket, özel teşebbüs duyguları kısıtlanmış olmaktadır.

Zaim, İslam'ın bu iki sistemden de farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre İslam'da denge ne kapitalizmdeki gibi tüketimden, ne de sosyalizmdeki gibi üretimden tarafa bozulmaya meyaldir. Çünkü İslam'da dünya ve öteki dünya arasında bir denge mevcuttur ve hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünyaya, yarın ölecekmiş gibi öbür dünyaya çalışmak prensibi benimsenmiştir (Zaim, 1981: 21). Zaim İslam'ın iktisat modeline hâkim olan prensipleri yirmi yedi başlık altında sınıflandırmıştır. Ayrıca İslam'ın üretimde emek ve teşebbüs, gelir, tüketim, tasarruf ve kredilerle ilgili kaidelerini ortaya koymuştur. Ayrıntılı bilgi için Zaim'in İslam'ın İktisadi Görüşü (1981) ve İslam-İnsan Ekonomi (1995) isimli eserine bakılması yararlı olacaktır.

Adaletin sosyal Meselesi: Zaim, İslam'daki ilahi adalet prensibine göre adaletin hayatın bütün sahaları için geçerli olduğunu, sadece sosyal ya da ferdi olmadığını, bir bütün olduğunu vurgulamaktadır (Zaim, 1981: 56). Bu sebeple ona göre adaletin sosyal, iktisadisi vs. olmaz, adalet bir küldür, her yerde caridir, adalet mülkün yanı kâinatın temelidir (Şentop vd., 2006: 20). Ayrıca Zaim İslam'da sosyal adaletin temini için iki önemli müessese bulunduğunu ifade etmektedir. Zaim'e göre (2007b) zekât ve vakıf müesseseleri fırsat eşitliğini ve gelirin daha adil dağılmasını sağladığı için sosyal adaletin tesisi hususunda önemli kurumlardır.

Zaim (2007b) İslam'ın sosyal adalete dayalı bir cemiyet yapısı kurmaya çalıştığını ve bu hususta kapitalim ve sosyalizmden farklı bir siyaset ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Kendisinin de sosyal adalete taraftar olduğunu ama bunun sosyalizm yoluyla değil sosyal siyaset tedbirleriyle gerçekleştirilmesi gerektiğini, bunun da ancak demokrasi ve refah ekonomisi tedbirlerinin ortaya çıkardığı refah devleti yoluyla mümkün olacağını vurgulamaktadır. Son olarak belirtmek gerekir ki Zaim (1979) İslam'da bütün sosyal adalet mefhumunu özetleyen çok ağır hükümler bulunduğunu, "Bir kimse komşusu açken buna bigâne kalırsa mü'min değildir." ve "Bir ülkede bir kimse açlıktan ölürsa bütün ülke onun katili sayılır." hükümlerinin bunun en açık örnekleri olduğunu ifade etmektedir.

Sosyal Siyasete Giden Yol

Polanyi (2020) Sanayi Devrimi'nin entelektüel saikinin "teknik buluşlar" değil "sosyal buluşlar" olduğunu ifade etmekte ve "iktisadın keşfini" toplumun dönüşümünü ile piyasa sisteminin kurulmasını çabuklaştıran baş döndürücü bir buluş olarak değerlendirmektedir. Toplumun dönüşümü ile kurulan bu yeni düzenin toplumsal birçok sorunu da beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Bu sorunların en önemlileri arasında şüphesiz işgücünün hadsiz kullanımı gelmektedir. İngiliz toplumunda 1815 sonrasında

yeni sanayi düzenine uyumsuzluk, işsizlik, düşük ücretler, uzun çalışma süreleri ve çocukların çalıştırılması gibi sebeplerle işçi hareketleri görülmeye başlamıştır (Kuyucuklu, 1985: 70).

İşgücü ekonomik büyümede önemli bir rol oynamakla birlikte olumsuz çalışma şartları karşısında üretim aleyhine davranışlar sergileyebilmektedir. Bu tür üretim karşıtı olaylar 18. Yüzyılın sonları ile 19. Yüzyılın başlarında görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde işçilerin tahrik edildiklerinde tümüyle çaresiz olmadıklarını bildiklerini (Deane, 1988: 141) ve tepki olarak işverenlerin sadece makinalarına değil aynı zamanda hammadde, mamul, hatta özel mülkiyetlerine de zarar verdiklerini söylemek mümkündür (Hobsbawm, 1952: 59). Yine aynı dönemde sosyal siyasetin gelişiminde de etkili olan ilk fikirlerin işçilerin korunmasıyla ilgili olarak sanayici, bilim insanı ve politikacılar tarafından ortaya atıldığı bilinmektedir (Tokol, 1995: 2).

Zaim, Batı Dünyasında sosyal siyasetin ortaya çıkışına zemin hazırlayan ortamı izah etmeye çalışmıştır. Ona göre sosyal siyaset tedbirlerine başvurulmasını bazı değişimler gerekli kılmıştır. Zaim'in sosyal siyasetin ortaya çıkışına ilişkin bu görüşlerini Batı felsefesindeki değişim ve Batının madde yapısında meydana gelen değişimler olmak üzere iki başlık altında toplamak mümkündür.

Ona göre öncelikle Batı 18. Yüzyılda spiritüalizmi terk etmiş, dünyaya manevi bir gözle bakış felsefesinin yerini materyalist bir dünya görüşü almış, bunun pozitivism, ilmin ve teknolojinin gelişmesi, icatlar gibi olumlu yönleri olsa da ahlaki, sosyal ve ruhi değerlerin geri planda kalması gibi olumsuz etkileri de olmuştur (Zaim, 2007c: 12, 13). Bu süreç Batı felsefesindeki değişimi yansıtmaktadır. Dünya görüşündeki bu değişim Batının maddi dünyasındaki değişimi de tetiklemiştir.

Batıda sanayi inkılabından ve şehirleşme hareketlerinden sonra Hristiyanlık dininde bir kopma meydana gelmiş, Klasik Katolikliğe karşı onu protesto eden bir Protestanlık doğmuş, Protestanlık da iki özelliği bakımından cemiyet yapısına yön vermiştir: “zengine önem vermek” ve “faize meşruiyet tanımak” (Zaim, 2007c: 12, 13). Bu iki paradigma iktisadi ve sosyal felsefenin değişmesine sebep olmuş, buna bağlı olarak liberalizm gelişmiştir.

Bu domino taşı etkisi gösteren değişimler silsilesini Zaim'in mantıksal bir çerçeve içinde özetlediği görülmektedir. Zaim'e göre (2007c) zengine önem vermek daha sonraları ferdi menfaatin toplum menfaatini doğurduğu yönündeki iktisadi ve sosyal felsefenin gelişmesine yol açmıştır. Bu sebeple ferdiyetçilik ön plana çıkmış, liberalizm gelişme zemini bulmuştur. Faize meşruiyet tanımak ise tefeciliğin bankacılığa dönüşmesine sebep olmuştur. Böylece de kredi sistemi oluşmuş, para birikimi, sermaye ve kapital oluşumu gerçekleşmiş, bunlar da kapitalizmin gelişmesini sağlamıştır. Bütün bunlara ilave olarak teknolojik gelişmeler, Rönesans'tan devretmiş olan pozitivism, keşifler ve icatlar birlikte düşünüldüğünde yeni bir toplum yapısı oluştuğu görülmektedir. 18. Yüzyılın sonunda bu değişimlerin olduğu ülkelerde üretim artışı, iktisadi büyüme aynı zamanda da hammadde ve pazar arayışları, sömürgecilik faaliyetleri baş göstermeye başlamıştır.

Zaim bütün bunların ferdiyetçi sistem içinde zengin, akıllı, kuvvetlinin gelişmesine fakirin ise ezilmesine yol açtığını bu durumun da reaksiyonlara ve toplumda radikal değişikliklere sebep olduğunu ifade etmektedir (Zaim, 2007c: 13; Zaim, 2007d: 57). Ona göre bu reaksiyonlara karşı iki tür gelişme yaşanmıştır. Bir kısım insanlar mevcut düzenin yıkılıp yerine yenisinin kurulması gerektiğini savunmuş ve liberal, kapitalist sisteme karşı sosyalist ve komünist sistemleri ortaya koymuşlardır. Bir kısım insanlar ise kapitalist sistemin bazı arızaları olduğunu kabul etmekle birlikte komünist cereyanlara meydan vermemek ve sistemin yıkılmasını önlemek için sosyal siyaset tedbirlerine müracaat etmiş, bu da refah ekonomisi ve refah devleti anlayışını, sonra da bugün bildiğimiz anlamda Batı Demokrasi modeline doğru gelişimi sağlamıştır.

Zaim'in Sosyal Siyaset Eksenli Görüşleri

Zaim'in sosyal siyaset eksenli görüşlerini sosyal siyaset tanımlaması; gelir dağılımı ve refah artışı hakkındaki düşünceleri; ücret siyaseti ile ilgili fikirleri; sendikacılık konusundaki tespitleri; vakıf, zekât müesseseleri ve sosyal kuruluşlar hakkındaki önerileri açısından incelemek, onun bu konuda daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Zaim'e Göre Dar ve Geniş Anlamda Sosyal Siyaset

19. Yüzyılın sonlarında sosyal siyaset kavramını ilk olarak kullanan kişinin Wilhelm Heinrich Riehl olduğu ifade edilmektedir (Aysan ve Kaya, 2008: 225). Sosyal siyasetin bilimsel bir disiplin haline gelmesi ise 20. Yüzyılın başında 1911 yılında Alman bilim insanı Otto V. Zwiedineck-Sünderhorst'ın “Sosyal

Siyaset” isimli eserini yayımlaması ile olmuştur (Tuna ve Yalçıntaş, 1991: 25). Türkiye’de ise ilk defa siyaset-i içtimaiye kavramını 1916-1917 yıllarında yayımlamış olduğu Yeni Mecmua’da Ziya Gökalp kullanmıştır (Tuna ve Yalçıntaş, 1991:25). O tarihten beri çalışma mevzularıyla ilgilenen disiplinin nasıl isimlendirileceği alan yazında tartışılan bir konu olmuştur.

Kessler (1945) sosyal siyaseti, sosyal sınıfların hareketleri, tezatları ve mücadeleleri karşısında devletin ve hukuk sisteminin sürekliliğini sağlamaya yönelik bir siyaset olarak tanımlamaktadır. Zaim (2007d) de genel olarak çalışma mevzularıyla uğraşan disiplinin sosyal siyaset olarak benimsenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Zaim sosyal siyaset tanımlamalarında fikir birliğine varılamamasının sebebini Türkçe’de yeni teknik ve terimlerin karşılığını bulmada yaşanan güçlükte ve sosyal siyasetin kendisinin dinamik bir mevzuu olmasında aramaktadır (Zaim, 2007d: 50).

Alan yazında sosyal siyasetin/çalışma ekonomisinin farklı yönleri ile ele alındığı grlmektedir. Bunlar mikro - makro tahlil, eski (geleneksel) – yeni (modern) yaklaşım, dar - geniş tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır (Zaim, 1972: 2; Tuna ve Yalçıntaş, 1991: 27; Zaim, 1997: 4; Mehmet ve Kılıç, 2009: 2,3). Zaim öncelikle sosyal siyasetin sosyolojinin araştırma sahasında olduğunu belirtmekte ve sosyal siyasetin “alışma mevzularını ilmi yönden inceleyen bir disiplin” olarak tanımlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Zaim, 2007d: 53). Zaim daha sonra sosyal siyaseti ele aldığı konu bakımından sınıflandırmıştır. Ona göre sosyal siyasetin çalışma meselelerini iktisadi açıdan inceleyen kısmına çalışma ekonomisi, sosyolojik yönüyle inceleyen kısmına çalışma sosyolojisi, psikolojik yönüyle inceleyen kısmına da çalışma psikolojisi denebilir (Zaim, 2007d: 54).

Zaim’in sosyal siyasetle ilgili bu bakış açıları ortaya koyulduktan sonra dar ve geniş sosyal siyaset tanımlamalarına değinmek yerinde olacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki dar ve geniş sosyal siyaset tanımlamaları sosyal siyasetin amacına göre şekillenmektedir. Dar kapsamlı sosyal siyaset kentleşme ve endstrieleşmenin ortaya çıkardığı emek - sermaye çatışmasını azaltmayı amaçlarken geniş kapsamlı sosyal siyaset sosyal eşitliği, sosyal adaleti sağlamayı amaçlamaktadır (Koray, 2020: 34,36). Zaim’e göre dar manada sosyal siyasetin konusunu işçi - işveren münasebetleri oluşturmakta ve buğun “endüstriyel ilişkiler” terimiyle ifade edilmekte; geniş manada sosyal siyaset ise bir ülkenin iktisadi rejimiyle ve dolayısıyla “siyasi rejimi ve ideolojik yapısıyla” ilgilenmektedir. Ona göre dar anlamda sosyal siyaset geniş anlamda sosyal siyasetin bir cz, bir parçasıdır (Zaim, 2007d: 41). Son olarak vurgulamak gerekir ki Zaim “alışma meselelerini” bütün yönleriyle yani hem işletme çapında (mikro) hem de toplum çapında (makro) inceleyen disiplinin “sosyal siyaset” olarak isimlendirilebileceğini ve böylece “alışma” tabiri ile “sosyal siyaset” mefhumunun bağdaşmış olacağını ortaya koymaktadır (Zaim, 2007c: 54).

Gelir Dağılımı ve Refah Artışı

Gelir dağılımı, lkeler ve bölgeler arasında gelirin nasıl dağıldığı ile ilgili fikir verirken aynı zamanda bir ülkedeki zenginliğin nasıl blşldğne de ilişkin bilgi vermektedir (Koray, 2020: 286). Gelir dağılımı gayrisafı milli hasılanın ücret, kar, faiz ve rant olmak üzere gelir gruplarınca bölüşümü olarak tanımlanmaktadır (Tuna ve Yalçıntaş, 1991: 80). Gelişmiş lkelerde milli gelirin sadece dörtte birlik kısmını faiz, rant ve karın; geri kalan dörtte lk kısmı ise ücretin aldığı ortaya koyulmaktadır (Esen, 1993: 4). Bugün dünyada gelir dağılımı eşitizliği belki de hiç olmadığı kadar yüksek seyretmekte, gelişmekte olan lkelerde 1,4 milyar kişi günde 1,25 dolardan daha az bir gelirle hayatını devam ettirmeye çalışmaktadır (Ersöz, 2021:100).

Zaim (2007c) milli gelir artışının bir ülkenin reel gelir toplamındaki mutlak artış olduğunu ve aynı zamanda bunun iktisadi kalkınmayı ifade ettiğini vurgulamaktadır. Ancak Zaim (2007c), her milli gelir artışının milli refah artışı anlamına gelmediği, şayet bu artıştan bütün gelir grupları faydalanırsa o zaman bu artışın refah artışı sayılabileceği hususu üzerinde özellikle durmuştur. Bir başka deyişle Zaim’in gelir dağılımı ve refah artışı konularındaki vurgusu, gelirin onu üreten faktörlerce bölüşümü üzerinedir. Ayrıca Zaim iktisadi kalkınmanın sadece buz dağının üstünde görünen kısmı olduğunu, bu kalkınmayı sağlayan şeyin ise cemiyetin kültürel ve manevi yapısı olduğunu vurgulamaktadır (Zaim, 1981: 8)

Zaim, bireylerin aile içinde şekillenen dünya görüşü, hayat tarzı ve davranış biçimlerinin onların üretimini, tüketim seviyesini ve biçimini belirlediğini dolayısıyla gelir seviyesi ve servetini de etkilediğini ileri sürmektedir (Zaim, 2007b: 37). Ona göre bir bireyin aile içinde kazandığı manevi ve ahlaki değerler onun üretim, tüketim, gelir ve servet ile olan ilişkilerinin biimleyicisidir. Bu değerlerin cemiyetin kültürel ve manevi yapısını oluşturduğu düşünüldüğünde, iktisadi kalkınmanın da temelini oluşturdukları söylenebilir.

Günümüzde gelir eşitsizliğini arttıran faktörler küresel eğilimler, teknolojik değişim, ticaretin küreselleşmesi, finansal piyasaların küreselleşmesi ve derinleşmesi, İşgücü piyasasındaki değişimler, yeniden bölüşüm politikaları ve eğitim olarak sıralanmaktadır (Dabla-Norris et al., 2015: 18-22). Küreselleşen kapitalizm ve piyasanın, gelişen teknolojinin ve derinleşen finans piyasasının gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediği ifade edilmektedir (Koray, 2020: 287). Diğer faktörler yanında finansal piyasaların küreselleşmesinin ve derinleşmesinin de eşitsizliği artırdığı düşünüldüğünde gelir adaletinin ekonomik gelişmenin önemli araçlarından olan finansal araçlar vasıtasıyla bozulduğu söylenebilir.

Zaim ise gelir adaletini sağlayacak bir düzenin ancak insanın manevi ve ahlaki değerlere bağlılığıyla mümkün olabileceğini iddia etmiştir. Zaim, insanların diğer insanlarla özellikle de akraba ve komşularıyla yardımlaşma, Allah'ın rızasını kazanma, haram ve helale riayet, başkalarının hakkına hürmet, kendi için istediğini diğerleri için de istemek, nefsinin kontrol etmek, hakkına razı olmak, zulüm etmemek gibi manevi ve ahlaki değerlerle yetiştirildiği toplumlarda üretimin artacağını ve milli gelirin hem çoğalacağını hem de dengeli bir şekilde dağılacakını öne sürmektedir (Zaim, 2007b: 37). Yine ona göre tüm bunların sonucu olarak arz ve talepte; üretim, tüketim ve istihdamda denge sağlanması mümkün olacaktır (Zaim, 2007b: 37).

Zaim'e göre hükümetlerin nihai amacı halkın genel refah seviyesini artırmaktır (Zaim, 2007c: 554). Yukarıda belirtildiği üzere refah seviyesinin artışı da ancak milli gelirin üretim faktörlerine istikrarlı bir şekilde dağılmasıyla mümkündür. Zaim (2007b) gelir dağılımının bozulmasının hem "iktisadi" hem de "sosyal" dengeyi bozacağını, gelir dağılımı bozulduğunda ise toplam gelirin küçük bir azınlığın eline geçeceğini, lüks mallara ve gösteriş tüketimine meylin artacağını, sonuçta üretim kaynaklarının bu mallara tahsis edileceğini ifade etmektedir. Bunun karşılığında ise zorunlu malların üretimine tahsis edilen kaynaklar azalacağından üretimlerinin ya artmayacağını ya da düşeceğini, fiyatlarının yükseleceğini ortaya koymaktadır. Gelir dağılımının bozulmasıyla da geliri azalan çoğunluğun talebinin düşeceği, arz talep dengesinin bozulacağı ve tüm bunların iktisadi hayatta durgunluk, verimsizlik, büyümenin yavaşlaması gibi sonuçlar üreteceği, en nihayetinde de ekonomide enflasyon, deflasyon, devalüasyon, işsizlik gibi problemlerin baş göstereceği onun tespitleri arasındadır.

Ücret Siyaseti

Klasik iktisatçılar emeği mal olarak görmekte ve emeğin bedeli olan ücreti üretim faktörlerinden biri olarak değerlendirmekteler (Esen, 1993: 20). Koray (2020), emeği yalnızca bir faktör geliri ya da işletmenin bir maliyet unsuru olarak görmenin doğru olmadığını, liberal anlayışın arz ve talep ilişkisini işgücü piyasası için de geçerli kılmanın emeği bir meta / mal haline getireceğini vurgulamaktadır. Buğra (2009), gelişmiş kapitalist ülkelerde devlet - toplum ilişkilerine ve bireyin toplumdaki yerine ilişkin en radikal dönüşümün refah devletinin ortaya çıkışı olduğunu ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1944 tarihli Philadelphia Şartı'nda yer alan "emek meta değildir" cümlesinin bunu net olarak ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

Talas (1976) da emeği sadece mallar kategorisinde düşünmenin adaletsizlik yaratacağını, ücretin işçinin geliri olması ve emeğin insanın kişiliğinden ayrılmasının imkânsızlığı sebebiyle sosyal bir yanının olduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar yüzyılımızda emeğin metalaşmasının olumsuzlukları dile getirilse de bundan kurtulduğumuz söylenemez. Hatta geçtiğimiz otuz yılda hükümetlerin "refah devleti"ni yerle bir ettiği ve sistemi daha piyasa dostu hale getirerek, sosyal politikaların zayıflamasına, emeğin yeniden meta haline gelmesine ve ticarileşmesine yol açtığını da söylemek mümkündür (Guy, 2009: 115).

Zaim ise, emek hususunda "insanlar elinin emeğinden daha hayırlı bir şey yememiştir" mealindeki hadisi şerifi zikretmekte ve zaten İslam'da emeğin mukaddes sayıldığını hatırlatmaktadır (Zaim, 1979: 26). Keza İslam'ın iktisat düşüncesi emeği mal olarak değerlendirmemekte, işverenin işçinin emekten hâsıl olan menfaati satın aldığı ifade edilmektedir (Esen, 1993: 20). Menfaatin ise mal olup olmadığı tartışılabilir da Hanefilerde menfaat mal olarak görülmemektedir (Esen, 1993: 20). Zaim mukaddes sayılan emek ve ücretler konusunu özellikle vurgulamaktadır. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Kürsüsünde hazırlamış olduğu "İstanbul Mensucat Sanayii'nin Bünyesi ve Ücretler (1956)" isimli doktora tezinde İstanbul tekstil sanayisinin yapısı, ülke ekonomisindeki yeri ve uygulanan politikalarla ilgili tespitlerde bulunmaktadır (Ölmez, 2010: 20).

Üretim unsurlarının biri olarak ücret kısaca "emeğin fiyatı" olarak tanımlanmaktadır. Zaim (1997), ücreti "bedeni veya fikri emeğin karşılığında ödenen bedel, başka bir ifadeyle, işletmenin kar veya zararına bağlı olmayan ve müteşebbis tarafından emek sahibine, üretilen malın satışı beklenmeden ödenen, miktarı

önceden belirlenmiş bir gelir” olarak tanımlamaktadır. Zaim’in çalışmalarında emeğin sadece meta sayılamayacağı fikrine uygun olarak üç farklı yönünün vurgulandığı görülmektedir. Ona göre ücret meselesi işçi ve ailesi açısından, işletme bakımından ve milli gelir yönünden önem arz etmektedir (Zaim, 1997: 196, 197; Zaim, 2007d: 188, 189):

Çalışanlar/İşçi ve Ailesi Açısından: Ücret emeği karşılığında çalışan insanın geliridir ve dolayısıyla hayat standartlarını belirleyen unsurdur. Bir ülkede sanayileşme arttıkça ücret karşılığı çalışanların sayısı da artmaktadır. Ücretler genellikle ücretli çalışanların tek gelir kaynağıdır. Bu sebeple ücretler nüfusun büyük bir kısmının hayat şartlarını belirleyen unsur olduğu için önemini artırmaktadır.

İşletme Bakımından: Ücret sanayinin gelişmesine etki eden mühim bir maliyet faktörüdür. Ücretler sanayide rekabet konusu olan fiyatın ve maliyetin bir unsurunu teşkil etmektedir. İşçilik maliyetleri genel maliyetler içinde mühim bir yer tutmaktadır. Bu sebeple işçilik maliyetleri düşürülürken aynı zamanda verimliliğin düşmemesi işletmelerin üzerinde durduğu önemli konulardan biridir.

Milli Gelir / Milli Ekonomi Yönünden: Milli gelirin gelir grupları arasındaki dağılışı tarzı o ülkedeki sosyal adaletin düzeyini ortaya koyan bir göstergedir. Ücretler milli gelirin gelir grupları arasında dağılımında büyük bir çoğunluğu teşkil etmektedir. Bir ülkede sanayi geliştikçe ücretlerin milli gelirden aldığı payın önemi de artmaktadır. Bir ekonomide milli gelirin artması halinde bunun hangi gelir grupları arasında dağılacakını tespit etmek iktisadi kalkınma politikasıyla ilgilidir. Mesela hızlı bir kalkınma politikası benimsendiğinde tasarrufların artırılması ve yatırımların çoğaltılması bahis konusu olduğunda bu aynı zamanda ücretlere ve tüketime gidecek payın azaltılması anlamına gelmektedir.

Gelirin üretim faktörleri (ücret, kira, faiz, kar) arasında dağılımı fonksiyonel gelir dağılımı olarak ifade edilmekte ve söz konusu dağılımda, gelişmiş ülkelerde ücret ve maaşların milli gelirin %80-90 kadarını oluşturduğu, Türkiye’de bu oranın 2002 yılında %38’de kaldığı bilinmektedir (Seymen, 2021: 11). 2021 yılına gelindiğinde Türkiye’de bu oranın %48 civarında gerçekleştiği görülmektedir (TÜİK, 2021).

Her ne kadar bir ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ücretlilerinin toplam faal nüfus içindeki payı artsa da, aynı zamanda kendi hesabına çalışanların sayısının azaldığı göz ardı edilmemelidir (Tuna ve Yalçıntaş, 1991: 39). Ayrıca az gelişmiş ekonomilerde ücretlilerin payının düşük olması ekonominin tarımsal karakterine bağlanmakta; endüstrinin ve şehir hayatının kendi hesabına çalışanların, yardımcı aile fertlerinin sayısını hızla azalttığı araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır (Tuna ve Yalçıntaş, 1991: 39).

Belirtmek gerekir ki, bir malın arzı ile fiyatı arasındaki aynı yönlü ilişki arz kanunu olarak ifade edilmekte ve bu pozitif yönlü arz eğrisinin tek istisnasını emek piyasasının emek arzı ile ücretler arasındaki ilişkiyi gösteren ve belirli bir ücret düzeyinden sonra tersine dönen emek arz eğrisi oluşturmaktadır (Çoban, 2010: 66). Yani emek piyasasında ücretlerin artması belli bir seviyeden sonra emek arzının düşmesine yol açmaktadır. Bunun sebebi ailenin geçimini sağlamakla sorumlu kişinin artan ücretinin fiziki ve kültürel geçim seviyesini karşılaması sonucu genellikle kadınların evlerine dönmesi, çocuk ve gençlerin daha uzun süre öğrenime yönelmesi, yaşlıların ise tamamen piyasadan çekilmesidir (Tuna ve Yalçıntaş, 1991: 56).

Ücret artışı hususunda, eğer istikrarlı bir gelir bölüşümü varsa bozucu etkisi olmayan iki temel yöntem bulunmaktadır: Bunlardan ilki ücret artışlarının tüketici fiyatları indeksindeki artışa, ikincisi verimlilik artışı esasına dayandırılmasıdır. Gelir dağılımı istikrarlıysa her iki yöntemin de gelir bölüşümünde grupların paylarını etkilemediği ifade edilmektedir (Tuna ve Yalçıntaş, 1991: 82).

Günümüzde ücretin artık yalnızca bireyin yaşam koşulları ve geçimiyle ilgili ekonomik yönü değil toplumsal ve siyasal yönü de kabul görmekte ve bu açıdan ücretler belirlenirken siyasal yoldan bazı müdahaleler yapılmaktadır (Koray, 2020: 277). Zaim (2007c) ücret siyasetinin üç açıdan iktisadi ve sosyal gelişmede önem arz ettiğini ifade etmektedir:

Milli refahın temini bakımından ücret siyasetinin önemi: Milli gelir artışından bütün gelir grupları faydalanırsa milli gelir artışı milli refah artışı haline gelmiş demektir. Hükümetin nihai amacı halkın refah seviyesini artırmak olduğuna göre ücret siyaseti bu açıdan önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkelerde işgücünün %60-70’ini ücretliler denem memur, işçi ve müstahdemler oluşturmaktadır. Ücretle geçinenlerin refahı ücretlerinin artışına bağlıdır. O halde işgücünde ücretlilerin oranı arttıkça ücretlerin halkın refahını artırıcı etkisi de artacaktır. Ancak ücret siyaseti açısından reel ücret seviyesi, ücretlilerin satın alma gücündeki artış ve dönemler itibarıyla bu artış hızının ne olması gerektiği de dikkate alınması gereken konulardır.

İktisadi gelişme hızı yönünden ücret siyasetinin önemi: İktisadi gelişme dönemlerinde reel ücret artış hızının tespiti iktisadi ve sosyal gelişme stratejisi ve kalkınma hızı ile ilgilidir. Ücret siyaseti belirlenirken milli gelirin ücret, faiz, kar ve rant gelirleri arasındaki dağılımı değiştirilmek istenmezse o halde her gelir grubunun gelirinin nüfus başına reel milli gelir artış oranı ile aynı oranda artırılması gerekmektedir.

İşletme maliyeti açısından ücret siyasetinin önemi: Ücretler işçilik maliyetleri yoluyla genel maliyetlere etki etmektedir. Emek yoğun işkollarında işçilik maliyetinin genel maliyet içindeki payı yüksek, ağır sanayi kollarında ise düşüktür. Bu durumdan bazı sonuçlara varmak mümkündür:

- Her iş kolunda işçiliğin önemine göre ücret artışlarının genel maliyete tesiri farklı olmaktadır.
- Emek yoğun iş kollarında yatırımların hızlandırılması isteniyorsa ücretlerin fazla artırılmaması gerekmektedir.
- İktisadi kalkınma açısından öncelikli iş kollarında da ücretlerin maliyet artışına sebebiyet vermeyecek ölçüde artışına dikkat edilmelidir.
- Hatta fazla gelişmesi istenmeyen iş kollarında ücret artışlarının yavaşlatılması düşünülmelidir.

Ancak Zaim'e göre bütün bunlar göz önüne alınarak işkollarında işçiliğin genel maliyetteki payı, işçilik maliyetindeki değişimler ve bu ikisi arasındaki ilişkiler takip edilmeli, bu araştırmaların yapılabilmesi için de işletmelerde maliyet muhasebesi kayıtlarının tutulmuş olması gerekmektedir (Zaim, 2007:559).

Sosyal siyaset literatüründe ücretlerin bünyesindeki farklar vasıf, işyeri, işkolu, coğrafi bölgeler arası ve şahıslar arası olmak üzere beş başlık altında sınıflandırılmaktadır (Zaim, 1997:253; Zaim, 2007c: 576). Ücret farkları çalışmayı teşvik, ilave gayreti ödüllendirme gibi gayelerin dışında iş gücünün optimum dağılımı ve emek seyyaliyeti hususlarında da önem arz etmektedir (Esen, 1993: 99). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki ücretlerin bünyesindeki bu farklılık adalet temeline dayanmalıdır. Elbette hem küresel hem de ulusal düzeyde ücret farkları olağan görülmekte, ancak yönetim kademesindekilere oldukça yüksek maaşlar ödenirken emek maliyetini düşürmek için alt kademelerdekilere oldukça düşük ücretlerin ödenmesi, ücretliler arasında kutuplaşmalara yol açmaktadır (Koray, 2020: 283). Zaim (2007c) ücret farkları açısından günümüzde bazıları hayata geçen tedbirler öngörmektedir:

Vasıf ücret farkları hususunda: Vasıflı emek arzını artırmak için vasıflı işçilerin ücretlerini artırmak, asgari ücretin bölgeler itibariyle merkezi bir organ tarafından tespitini yapmak.

İşyeri ücret farkları hususunda: İşletme büyüklüğü ve verimliliği hususundaki farklılıkların ücrete olumsuz tesirini önlemek için işkollarına göre hesaplanacak optimum büyüklüğe göre işletme kurulmasını tesis etmek, şahıs firmalarında ücretler genellikle şirketlere oranla düşük olduğundan şirketleşmeyi teşvik etmek.

İşkolu ücret farkları hususunda: Sendikaların tesirinde kalarak piyasada teessüs etmiş ücret yapısını bozmamak, sendikaların tesirinde kalarak emeğin işkolları arasındaki optimum dağılımının bozulmasına ve bu sebeple işsizliğe yol açılmasına engel olmak.

Coğrafi ücret farkları hususunda: Aynı işkolu için dört siyaset izlenebilir; Bunlardan ilki Türkiye'nin her yerinde nakdi ücretin eşitlenmesidir. İkincisi bölgeler arası reel ücretlerde eşitlik sağlanmasıdır. Üçüncüsü kalkınma seviyesi düşük bölgelerde çalışanların reel ücretlerinin yüksek tutulmasıdır. Dördüncüsü ise az gelişmiş bölgelerde sermaye ve yatırımları bu bölgelere çekmek için reel ücretlerin bir müddet düşük tutularak işçilik maliyetlerinin düşürülmesidir.

Şahıslar arası ücret farkları hususunda: İşletmelerde iş değerlendirme sistemlerinin kurulması ve uygulanması yoluyla ücret farklarının adil esaslara göre belirlenmesini sağlamak.

Sendikacılık Meselesi

Adam Smith Ulusların Zenginliği (1985) eserinde “efendiler daima kuvvetlidirler ve birbirlerine yardım ederler, hükümetler de onların arkasındadır; geçim sıkıntısı içinde kıvranan işçiler ise birleşemezler, bu yasak olmakla beraber aksini hayal edenler de cahil kimselerdir” demektedir. Nitekim 18. yüzyılda işçilerin sendika kurarak teşkilatlanmaları yasaktır (Ersoy, 1986: 131). İngiltere’de yürürlükte olan “Combination Act” işçilerin sendika kurmalarına mani olmaktadır (Ulutan, 1978: 267). Her ne kadar Smith görmese de neredeyse bir yüzyıl sonra yasalar değişmiş, işçilerin birleşerek sendika kurmaları mümkün hale gelmiştir.

Dünyada ilk sendikalaşma hareketleri, 1797’deki işçi ayaklanmalarına, 1819’daki “Peterloo Katliamı”na rağmen bu tarihlere gerçekleşmiştir. İşçi ayaklanmaları, sanayici Robert Owen’ın katkısıyla

geliştirilen önlemler ve hatta “Combination Act”ın kaldırılması bile o tarihlerde işçi grevlerini durdurmakta etkili olmamıştır (Kuyucuklu, 1985: 72). Sendikaların yasal temele oturması içinse 1871-1876 yıllarını beklemek gerekmiştir (Charles, 1901: 82).

Türkiye’de ise ilk sendikalaşma hareketleri çok partili hayata geçişle birlikte 1947’de başlamıştır. İlk Sendikalar Kanunu 1947’de ikincisi ise 1963’te çıkarılmıştır. İkinci kanunla aynı tarihte çıkarılan Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile de demokratik endüstriyel ilişkiler sisteminin temelleri hazırlanmıştır (Ekin, 1982: 127). Zaim (2007d) sendikaları demokrasinin mecbur kıldığı, devlet dışındaki iktisadi gücün dağılımını sağlayan bir müessese olarak tanımlamaktadır. Ona göre devlet dışında gelişen özel teşebbüsün karşısında ona mukabil bir kudretin varlığı, işçilerin teşkilatlanması ve toplu sözleşme müessesesinin oluşturulması iktisadi gücün menfaat grupları arasında dengeli dağılımı için elzemdir (Zaim, 2007d: 46-47). Ayrıca ona göre sendikalar sosyal adaleti sağlayıcı bir sosyal siyaset tedbiridir olduğundan geliştirilmeleri gerekmektedir (Zaim, 2007b: 328). Ancak bu yapılırken İşlam’ın ekonomik modeline uygun bir sistem geliştirilmelidir, aksi takdirde Batı taklidi modellerin başarılı olması mümkün görünmemektedir (Zaim, 2007b: 437).

Ülkelerin sanayileşme biçimine göre bu ülkelerde tezahür edecek sendika tipleri de farklılık gösterebilmektedir. Bugün birçok farklı sendika türü farklı iktisadi bünye içinde faaliyette bulunmakta, bunların fonksiyonları ve tezahürleri farklı olmaktadır (Zaim, 1997: 477). Zaim bu açıdan sendika türlerini dörde ayırmaktadır (Zaim, 2007d: 28):

Güdümlü Sendikalar: Güdümlü iş piyasalarında görülen sendikalardır. Devletin endüstri ilişkileri siyasetini gerçekleştirme fonksiyonunu yerine getiren organlarından biridir. Bunlar fiilen toplu iş mücadelesi yapamazlar.

Demokratik Sendikalar: Kurumsal iş piyasalarında tezahür ederler. İstihdam şartlarının düzelmesinde etkili olabilirler. Tüccar-sermayedar sanayileşme modeli için iktisadi bir baskı unsuru olarak işlev görebilirler.

İdeolojik Sendikalar: Kurumsal-koruyucu iş piyasalarında ortaya çıkan sendika türüdür. Elitler eliyle yürütölen sanayileşme modeli içinde sınıf bilinciyle hareket ederler.

Markсист-Anarşist Sendikalar: Yine kurumsal-koruyucu iş piyasasında görölen bir sendika tipidir. İktisadi düzeni iş ve sınıf mücadelesi yoluyla devirerek kolektivist bir rejim kurmayı amaç edinmişlerdir. Başarılı olmaları halinde güdümlü sendika haline gelirler. Amaçları siyasi hedeflerini gerçekleştirmektir. İstihdam şartlarını geliştirmeyi amaç edinmezler.

Zaim ölkelerin sanayileşme hamlelerinin iktisadi, siyasi ve kültürel yapılarına göre şekil aldđını ve bunların genel olarak üç başlık altında toplandığını ifade etmekte ve Türkiye için zikredilen sınıflandırmaya uygun olarak o dönem itibariyle sektörel bazda bir durum tespiti de yapmaktadır (Zaim, 2007d: 26):

İlki orta sınıf tüccarlar vasıtasıyla sanayileşen ölkeler: Bu tip ölkelerde “tabii iş piyasası” modeli görölür yani eksik ve aksak rekabet şartları piyasaya hâkimdir. Bu durumda sendikalar ya hiç mevcut değildir ya da iş piyasasına hâkim olacak güçte değildir. Türkiye’de tarım sektörü, küçük esnaf, küçük hizmet erbabları tabii iş piyasası şartlarına yakın bulunmaktadır.

İkincisi büyük aileler eliyle sanayileşen ölkeler: Bunlarda “kurumsal (müessesevi) iş piyasası” görölmektedir. Hür teşebbüs sistemi içinde sanayileşmiş ölkelerde kuvvetli sendikalar mevcuttur. Türkiye’de sanayi, ticaret ve büyük hizmet sektöründe bu durum geçerlidir.

Üçüncüsü ibtilaci metodla sanayileşen ölkeler: Bu ölkelerde “güdümlü iş piyasası” modeli görölmektedir. Bağımsız sendikalar ve toplu iş sözleşmeleri yoluyla iş piyasasının tanzimine izin verilmez. Birçok ölkede olduğu gibi Türkiye’de de personel kanununa tabi kamu personelinin tabi olduğu iş piyasası bu modele göre çalışmaktadır.

Zaim bu değerlendirmelerden sonra ikinci bir analiz daha yapmaktadır. O, her ölkede zaman ve mekâna göre bu modellerin oluşumlarının değişiklik gösterebildiğini ifade etmekte ve Türkiye’de Cumhuriyet döneminde 1923-1936 yıllarında tabii; 1936-1950 yıllarında güdümlü ve himayeci; 1950-1963 yıllarında kısmen, 1963 sonrasında ise tamamen kurumsal iş piyasası modelinin sanayi ve ticaret kesiminde hâkim olduğunu belirtmektedir (Zaim, 2007d: 26-27).

Ayrıca vurgulamak gerekir ki Zaim işveren sendikalarının kurulmasına ve büyümesine tesir eden bazı faktörler olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu faktörler işçi sendikalarını varlığı ve gücü, hükümetin

tutumu, ticaret ve sanayi odalarının tutumu, mamul teknolojisi, monopsoni faktörü olarak sıralanmaktadır (Zaim, 2007d: 29).

Vakıf Müessesesi

Vakıflar, Osmanlı toplum yapısında sosyal siyaset açısından sosyal adalet, fırsat eşitliği, dengeli gelir ve servet dağılımı sağlayabilmek için önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Zaim, 2007b: 93). Burada vakıf ve zekât müesseseleri toplumsal dengeyi sağlayıcı önemli birer araç olarak işlev yapmaktadır. Vakıflar servetin özel mülkiyetten çıkıp toplumsal mülkiyete girmesine sebep olduğu için gelip geçici hayırdan farklı bir özellik göstermektedirler (Kozak, 1985). İktisadi açıdan İslam'ın hem vakıf hem de zekât müessesesi sadece bir gelir transferi değil aynı zamanda bir servet dağılımı politikası niteliği de taşımaktadır. Her iki müessesede de hem gelirin hem de servetin yeniden dağıtımı söz konusu olmaktadır.

Zaim (2007b) vakfı, bir malı geliri ile birlikte hayırlı bir işte kullanmak üzere ona sahip olanın mülkiyetinden çıkararak sosyal mülkiyet kategorisine aktarmak olarak tanımlamaktadır. İslam'da genel fıkhi bir esas olarak toplum mülkiyeti ile özel mülkiyet çatıştığında toplum mülkiyeti tercih edilmektedir (Şen, 2008: 49). Vakıf müesseselerinde servet, servet sahiplerinin mülkiyetinden çıkmakta ancak gelir seviyesi düşük olanların mülkiyetine değil toplumun mülkiyetine girmektedir (Zaim, 2007b: 101). Zaim (2007b) vakıflar yoluyla servet dağılımının bugünkü servet dağılımı politikalarından önemli bir farkı olduğunu ifade etmekte ve sosyal siyaset açısından sosyal adalet, fırsat eşitliği, dengeli gelir ve servet dağılımı gibi mevzularda vakıfların önemini vurgulamaktadır. Tekrar vurgulamak gerekir ki vakıflar hem gelir hem de servet dağılımını birlikte etkilemektedir (Kozak, 1985).

Zaim, insanların temel haklara sahip oldukları bir ülkede teşkilatlanarak baskı grupları oluşturabilmeleri, hukuki çerçevede meselelerin çözümüne katkıda bulunabilmeleri için vakıf, dernek, birlik ve benzeri teşkilatları kurmaya teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Zaim, 2007b: 79,80). Ona göre bu kuruluşların kültür hayatımızın gelişmesinde katkısı çok büyüktür (Zaim, 2008: 301) Kendisi de birçok birlik, cemiyet, vakıf, dernek gibi teşkilatlarda etkin rol almıştır.

Vakıflar sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan toplumsal yaşama etkide bulunan kurumlardır. Zaim vakıfların iktisadi ve sosyal fonksiyonlarını beş başlık altında toplamıştır. Bu sınıflandırma vakıfların toplum üzerindeki etkilerinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Zaim bu sınıflandırmayı yaparken vakıfların geçirdiği safhaları, mikro ve makro tesirlerini, fonksiyonlarını, refah seviyesine tesirlerini, sosyal yardım ve sosyal güvenlik fonksiyonunu ve son olarak da diğer iktisadi tesirlerini dikkate almaktadır. Zaim her bir başlıkta vakıfların bu yönleriyle ilgili işlevlerini vurgulamaktadır (Zaim, 2007b: 99-105):

Geçirdiği safhalara göre vakıflar: Kuruluş safhasındaki vakıf serveti ferdi mülkiyetten toplum mülkiyetine devrettiği için servet dağılımı açısından önem arz eder. Devam eden vakıfların yönetiminin rasyonellik ilkesine bağlı olması, gelirlerini idame ettirmek ve arttırmak için karlılık amacına yönelik olması ve faydayı maksimize edebilmek için verimlilik ilkesine uyması vakıflar açısından bir gerekliliktir.

Vakfın mikro ve makro tesirleri: Vakıflar mikro açıdan iktisadi birer işletme olarak düşünülmelidirler. Bu sebeple de işletmecilik prensiplerine uygun olarak beşeri ve maddi kaynakları, üretim, pazarlama, halkla ilişkiler, muhasebe, finans gibi fonksiyonlara uygun olarak dizayn edilmelidir. Makro açıdan ise vakıflar, milli servetin dağılımı, milli gelirin yeniden dağıtımı, istihdamın artması yoluyla dengeli kalkınmaya; alt yapının gelişmesine sebep olarak hızlı kalkınmaya; sosyal yapıyı iyileştirerek gelişmeye; sağlık, eğitim, bayındırlık, şehirleşme yatırımlarına katkıda bulunarak devlet bütçesinin iktisadi yatırımlara kaymasına; cemiyette sosyal ve siyasi istikrarın gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Fonksiyonlarına göre vakıflar: Vakıfların tüketime tesiri kaynakların lüks tüketim ve gösteriş tüketiminden ziyade zaruri ihtiyaçlara kayması yoluyla marjinal faydayı arttırmak, tüketimden sağlanan toplam fayda ve tatmin duygusunu arttırmak şeklinde olmaktadır. Tasarrufa etkisi ise yine lüks tüketim ve gösteriş tüketimine gitmesi muhtemel kaynakların tasarruf edilmesini sağlamak yoluyla olmaktadır. Yatırıma etkisi de yine lüks tüketim ve gösteriş tüketimine gitmesi muhtemel kaynakların faydalı yatırımlara kaymasını teşvik etmek yoluyla olmaktadır. Bütün bunlar yanında vakıfların sosyal faydayı artırıcı etkileri de vardır. Vakıflar yatırımların sosyal faydası olan alanlara kaymasını sağlayarak zenginlerdeki serveti teşhir etme arzusunun en azından bu yolla tahakkukuna yol açmaktadır.

Vakıfların sosyal yardım ve sosyal güvenlik fonksiyonu: Vakıflar fakirlikle mücadele ve yoksullara yardım hususlarında sınırları aşmakta dahası insanlığın yücelmesi, hayatın güzelleşmesi gibi insan haysiyetine yaraşır bir seviyenin sağlanmasına yönelmektedir. Bu açıdan vakıfların hizmetleri sadece düşük gelirli değil diğer gelir gruplarını da kapsamaktadır. Ayrıca yalnızca çok zenginler değil esnaf, köylü, asker, işçi

gibi her zümreden halk vakıf kurmakta ve sosyal yardıma katkıda bulunmaktadır. Vakıflar sosyal güvenlik fonksiyonunu yerine getirirken şahsiyeti zedeleyici etkilere yol açmamaktadır. Yardım alanlar ile verenler arasında dayanışma duygusu gelişmekte, sınıflar arası kaynaşma husule gelmektedir. Oysa sosyal güvenlik sisteminde her iki taraf için bir duygu alış veriş söz konusu olmamaktadır. Yine vakıflar sanayi toplumunda ortaya çıkan yalnızlaşma sorunu bir ölçüde hafifletmektedir. Vakıf kuranların da çevreleriyle bütünleşmesini ve sorumluluk duygularının gelişmesini sağlamaktadır. Sosyal güvenlik sistemi servetin dağılımına doğrudan etki etmediği halde vakıflar bu işlevi yerine getirmektedir.

Vakıfların diğer iktisadi tesirleri: Vakıfların istihdam imkânları sağlama; köy ve şehirlerin gelişmesi ve çevre koruması; ulaşımın gelişmesi; belediye, tarım ve bayındırlık işleri gibi hususlardaki payı büyük önem arz etmektedir.

Zekât Üzerine

Endüstri toplumunda kapitalistleşme ve proleterleşme, sermaye ve emek olmak üzere iki sınıflı bir toplum yapısını kesinleştirmektedir (Koray, 2002: 51). Toplumsal yapı içindeki sınıf farklılıklarının azaltılmaya çalışılması sınıfsal sisteme yönelik bir taarruz niteliği taşımazken bilinçli olarak tehdit altındaki sınıfsal sistemin hassasiyetini ortadan kaldırmayı amaçlamakta bu suretle toplumsal yapı içinde en alt katmanda bulunanlar yine burada kalmaya devam ederken üst katmanda bulunanlar bu değişimden asla olumsuz bir şekilde etkilenmemektedir (Marshall ve Bottomore, 2000: 40). Oysa Zaim Türk toplumunda kesin sınıf hareketleri görülmediğini, Batı modelinden farklı bir toplum düzenimiz olduğunu belirtmekte (Zaim, 2007b: 15), zekât müessesesinin iyi uygulandığı devletlerde sınıf mücadelelerinin mevcut olmadığını, zekâtın manevi açıdan taraflar arasındaki husumeti giderdiğini maddi olarak da servetler arasındaki aşırı farklılıkları önlediğini ifade etmektedir (Zaim, 1979: 21).

Her ne kadar İslam'da zekâtın zorunlu bir vergi olduğu vurgulansa da (Demir, 2012: 288) Zaim'e göre zekât müessesesi ancak başlangıçtaki uygulaması bakımından devlete gelir sağlayan bir tür vergi konumunda olup bu günkü vergi tatbikatına göre farklılıkları bulunmakta ve aynı zamanda sosyal siyaset tedbirlerinin de temelini oluşturmaktadır (Zaim, 1979: 20). Zaim (2007b) zekâtı İslam'ın beş şartından biri ve mali bir ibadet olarak tanımlamakta, zekâtın zenginden fakire bir gelir transferi olma özelliğini vurgulayarak zekât ile vergi geliri arasında on üç farklı yön bulunduğunu belirtmektedir:

- Zekât dini ve mali bir ibadetken vergi devlet gelirlerine iktisadi ve mali bir katkıdır.
- Zekât sadece Müslümanlar içinken vergi tüm vatandaşlar içindir.
- Zekât borcu affedilemezken vergi borcu affedilebilir.
- Zekâtın sarf edilebileceği yerler kesin iken verginininki kesin değildir.
- Zekât zenginden fakire giderken vergide durum farklıdır.
- Zekât ödeyen o zekâtı faydalanamazken vergide faydalanır.
- Zekât üretken servetten alınırken vergi tüketimden dahi alınabilmektedir.
- Zekât ibadet olarak ödenir, vergide kayıp önemli bir husustur.
- Zekâtın amacı gelir transferi yaparak daha adaletli bir gelir dağılımı sağlamakken verginin amacı devletin gelir ihtiyacını karşılamaktır.
- Zekâta asgari sorumluluk kesinken vasıtalı vergilerde değildir.
- Vergi yükü vergiyi ödeyen tarafından üretici veya tüketiciye yansıtılabilirken zekâta bu mümkün olmaz.
- Zekât yalnız geliri değil atıl duran mali varlıkları da kapsamaktadır.
- Zekât menfi vergi özelliği gösterir.

Zaim (2007b) zekâtın amacının geliri, birinci gruptan üçüncü gruba transfer etmek ve üçüncü grubu ikinci gruba yükseltmek olduğunu belirtmektedir. Zekât müessesinde bu gelir transferi yapılırken bazı maddi ve manevi hususlar belirleyici olmaktadır. Zaim İslam ve İktisadi Nizam eserinde İslam'da zekât müessesesinin bu maddi ve manevi inceliklerinden bahsetmektedir. O öncelikle zekâtın ihtiyari bir sadaka olmadığını, zengin vâzifesi fakirin hakkı olduğunu ve servetin terakümüne mani olarak, büyük servet farklarını önlediğini vurgulamaktadır (Zaim, 1979: 20). Daha sonra ise zekâtın fakirle zengin arasındaki

sınıf farkını ortadan kaldırdığını, servet arttıkça fakirin hakkının da artacağını ve bu yolla taraflar arasındaki husumet azaldığından İslam dünyasında sınıf mücadelesinin ortaya çıkmadığını ifade etmektedir (Zaim, 1979: 20, 21).

İslam'da zekât tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde gelir üzerinden; ticaret sektöründe ise servet üzerinden farklı nisap ve oranlarda alınmaktadır (Zaim, 1981: 34). Ayrıca zekâtın sarf edilebileceği yerler Kur'an-ı Kerim'de belirtilmektedir. Yani zekâtın harcanabileceği yerler sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmayı Tevbe Suresi 60. Ayette görmek mümkündür (Mevdudî, 2003:129). Zekât ihtiyaç sahipleri olarak fakirler, düşkünler, köleler ve yolda kalmışlara; menfaat sahipleri olarak zekât toplamakla görevli memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılmak istenenler, borçlular ve cihat edenlere verilebilmektedir (Esen, 1993: 76). Zaim, Kur'an'da sarf yeri belirtilmiş olan zekâtın bu günkü anlamda nerelere harcanabileceği ile ilgili tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitler yine Kur'an'da zikredilen sınıflamaya uygun olarak yapılmıştır. İslam ve İktisadi Nizam eserinde bu tespitlerden bahsedilmektedir (Zaim, 1979: 21-24):

- Zekât gelirlerinden bir kısmı öncelikle fakirlere verilmelidir. Burada muhtaç durumda olanlar kastedilmektedir. Bugünkü anlamıyla düşünüldüğünde işsizlerin de bu sınıfta değerlendirilmesi doğru olacaktır.

- İkinci olarak miskinlere sarf edilmelidir. Fakir kelimesi genellikle Müslümanlar için kullanılmaktadır. Miskin kelimesiyle ise Müslüman veya değil bütün vatandaşlar kastedilmektedir.

- Üçüncü sarf yeri zekât toplamakla vazifeli olanlardır. Günümüzde bunun karşılığı devlet personel giderleri olarak düşünülebilir.

- Dördüncü olarak kalpleri kazanılması gereken insanlara sarf edilmelidir. Geniş anlamıyla düşünüldüğünde İslamiyet'i yayıcı faaliyetler ve İslam'a zarar verici davranışların engellenmesi bu gruba girecektir.

- Beşinci sarf yeri kölelikten azattır. Kölelik bir yük olduğuna göre bugünkü anlamıyla düşünüldüğünde sosyal yükler altında bulunan insanlara yardım etmek bu sınıfta değerlendirilebilir.

- Altıncı olarak ağır borç içinde olan insanlar sarf edilmelidir. Durumu iyi iken aniden borç içinde kalmış, iflasa sürüklenenlerin bu grupta değerlendirilmesi mümkündür.

- Yedinci sarf yeri Allah yolunda yardımdır. Bütün dini faaliyetler, cami yapımı, hayratlar bu sınıfa girebilir.

- Son olarak yolculara sarf edilmelidir. Bundan seyahat yollarının geliştirilmesi, yol emniyetinin alınması, trafik düzeninin sağlanması, otel, lokanta gibi yolcuların faydalanabileceği tesislerin yapılması anlaşılabilir.

Son olarak ifade etmek gerekir ki Zaim'e göre zekât, sosyal hayatı düzenleyen bir mekanizma, fertler arasındaki sevgi bağlarını güçlendirici bir müessese, fakirin zengindeki hakkı, devletin fakir ve düşkünlere karşı sosyal vecibeleri yerine getirmek için kullandığı bir gelir, yani dengesizlikleri izale eden önemli İslami prensiplerden birisidir (Zaim, 1981: 53-55). Gelir piramidinin ortasını büyüterek kutuplaşmayı önler, gelirin yeniden dağıtımını sağlayarak toplumda sosyal adaletin tesis edilmesini sağlar (Zaim, 2007b: 136).

Sonuç ve Öneriler

Kapitalizmin yeni iş sahaları ve dolayısıyla yeni istihdam alanları açarak sürekliliğini devam ettirmesi onun mucizesi olarak gösterilebilir. Ancak aynı zamanda kapitalizmin bizatihi kendisi gelir dağılımını bozucu etkisi sebebiyle de sürdürülebilirliğini tehdit altına sokmaktadır. Bu nedenle sosyal siyaset tedbirleri sistemin sürdürülebilirliğini sağlayacak çıkış noktası olarak görülmektedir. Sosyal siyaset dar anlamıyla emek sermaye çatışmasını, geniş anlamıyla bütün sosyal sınıf ve grupların birbiriyle mücadelesini çözümlenmeye çalışan bir disiplindir. Bu özellikleri sayesinde sosyal bilimlerin her zaman merak uyandıran konularından biri olmaya devam edeceği açıktır.

Bir disiplinin gelişmesinde ona katkıda bulunan araştırmacıların eserlerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Makal (2014), lisansüstü öğrencilerinin, özellikle genç meslektaşlarının, hatta bu bölümlerdeki öğretim üyelerinin bölümlerinin geçmişini, bu geçmişi oluşturan hocaların varlığını bilmediklerini, onların akademik çalışmaları hususunda son derecede yetersiz bilgiye sahip olduklarını üzümler ifade etmektedir. Yine Makal (2014) değişik üniversitelerde jüri üyesi olarak girdiği doktora yeterlilik sınavlarında bile birçok

araştırma görevlisinin Kessler'i, Talas'ı, Zaim'i tanımadığına kendisi ve jürilerde yer alan diğerk meslektaşlarının bizzat şahit olduğunu söylemektedir.

Koray (2007) durum tespiti yapmanın sosyal politikayı kurtarmayacağını, bu alanda yapılabilecekleri konuşmadan önce, Şuan hâkim durumda bulunan hegemonik sistemin temellerinin sarsılması ve alternatiflerinin üretilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Taşçı (2017) Türkiye'de sosyal politika zihniyeti kurgulanırken tarihsel tecrübelerin ve değerlerin merkeze alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktada Zaim'in sosyal siyaset eksenli fikirlerinin incelemesi, tecrübe ve değerler ışığında, hâkim sosyal politikalara karşı farklı bakış açıları geliştirebilmek için büyük önem arz etmektedir.

Polanyi (2020) sanayi devrimi gibi büyük bir devrimin teknik değil, sosyal buluşlar tarafından tetiklendiğini belirtmekte, bir anlamda sosyal olayların toplum üzerinde ne denli etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Zaim de (1979) manevi ve ahlaki, kültürel ve sosyal cephesi gelişmemiş toplumların sadece iktisadi cephesini geliştirerek kalkındırmanın mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca kalkınma için bir sistem bütünlüğü gerektiğini, o sistem içinde inanç, ideoloji, mefkre ve ahlakın yer alması gerektiğini ortaya koymaktadır (Zaim, 1981: 8). Zaim'e göre bir insanın ailede kazandığı manevi değerler onun iktisadi yaşamına da tesir etmektedir. Bireyin üretim, tüketim, gelir ve servet ile olan ilişkilerini manevi ve ahlaki değerleri belirlemektedir. O halde denebilir ki bireylerin manevi ve ahlaki değerleri cemiyetin iktisadi yapısını oluşturmada önemli bir etkidir.

Zaim sosyal siyaset disiplini bulunduğumuz yerden, kendi dilimizle konuşabilmek için bazı kavramlar türetmiştir. Ayrıca sosyal siyaset ile ilgili tedbirler önerirken bir taraftan da bu tedbirleri çevreleyen dini ve kültürel çizgileri belirtmiştir. Beşeri ilimler ile kâinat ilimleri arasındaki irtibat, bilim insanının bütncl bir bakış açısına sahip olması gerektiği, din ile bilimin çatışmadığı, Yaratıcı ile irtibatı muhafaza etmenin önemi, insanın yalnızca menfaatini arayan bir varlık olmadığı, adaletin hayatın her alanını kapsayan bir mefhum olduğu üzerinde durduğu noktalardan bazılarıdır.

Zaim (1979) İkinci Dünya Harbi'nden bu yana hem sosyalist hem de kapitalist lkelerde devlete, sosyal siyaset tedbirleri gereğince sosyal adaleti sağlamak amacıyla işsiz ve fakirlere yardım gibi mükellefiyetler yüklendiğini belirtmekte ve o zamana kadar klasik iktisat doktrininde olmayan bu tedbirlerin İslam'ın asırlardır gündeminde olduğunu vurgulamaktadır. Yine o, bugün dünya ülkelerinin hedefinin iktisadi gelişmeyi sosyal adalete uygun şekilde gerçekleştirmek olduğu söylemekte ve dünya iktisadını bilerek, İslami prensipleri inceleyerek dünyanın muhtaç olduğu yeni bir senteze varmamızın mümkün olduğunu ifade etmektedir (Zaim, 2007b: 500).

Günümüzde ulus devletin sermayenin hareketliliği karşısında manevra alanı daralmakta, emeği ve toplumun yoksul kesimlerini koruma gücü pek kalmamakta, sosyal politika anlayışı da "hak" temelinden "yardımseverlik veya merhamet" temeline kaymaktadır (Koray, 2020: 40). Belirtmek gerekir ki bu tespit düşündürücüdür. Oysa Zaim'in sosyal siyasetin temeli olarak nitelendirdiği zekât müessesesi İslam'da "fakirin zenginindeki hakkı" olarak ifade edilmiştir. Zekât bir tür yardım severlik değildir. Bir kimseye gösterilen merhametin sonucu olarak da verilmez. Her ne kadar vakıf müessesesi ihtiyari olsa da (Kozak, 1985: 115), Zaim özellikle vurgulamaktadır ki, zekât ihtiyari sadakadan farklı olup mecburi bir özellik taşımaktadır (Zaim, 2007b: 131). İktisadi açıdan İslam'ın hem vakıf hem de zekât müessesesi sadece bir gelir transferi değil aynı zamanda bir servet dağılımı politikasıdır. Bu müesseseler vasıtasıyla gelir ve servetin yeniden dağıtımı söz konusu olmaktadır.

Bir disiplinde gelenek oluşturabilmek için o geleneğin öncüsünün ahlaki olması yani teorikte söyledikleri ile pratikte yaptıklarının uyuşması; otorite olması yani disiplinle ilgili yeni alanlar açması; temsil edilmesi yani fikirlerini takip edecek öğrencilerin, hocaların yetiştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Taşçı, 2013:1110-1111). Sosyal siyaset disiplini açısından Zaim'in bu üç şartı mükemmelen yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Bu sebeple bundan sonra yapılacak çalışmalarda Zaim'in görüşleri ile sosyal siyaset disiplini ekol sayılan diğerk aktörlerin gelir, refah, ücret ve sendikalar gibi mevzulardaki görüşlerinin sistematik bir şekilde karşılaştırılması faydalı olacaktır. Yine Zaim'in sosyal siyaset eksenli görüşlerinin dar ve geniş sosyal siyaset tanımlamalarına uygun olarak, emek-sermaye ilişkileri; işsizlik, nüfus çalışmaları, yoksulluk, kadınlar, dezavantajlı gruplar gibi başlıklar altında daha ayrıntılı bir şekilde taranması yarar sağlayacaktır. Ayrıca mümkün olduğunca konu ile ilgili deneysel çalışmaların yapılması, hem teorilerin doğrulanması hem de uygulayıcılar açısından yararlı veriler elde edilmesi açısından sosyal siyaset disiplinine katkıda bulunacaktır.

Etik Beyan

“Sabahattin Zaim'de Sosyal Siyaset” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu makale Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalında Üzeyir Ölmez tarafından hazırlanan “Prof. Dr. Sabahaddin Zaim ve Sosyal Siyaset Eksenli İktisadi Görüşleri” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Teşekkür

Sedat Murat, Mehveş Tarım, Selim Zaim, Halil Zaim, Abdulhalim Zaim, Adem Esen ve Fehim Bakırcı'ya teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Arslan, H. (2019). Epistemik Cemaat (6. Baskı). Paradigma Yayınları.
- Arslan, P. (2019). 1933-1950 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Alman İktisatçılar: Gerhard Kessler'in Türkiye'de Sosyal Politikaların Gelişimine Katkıları. Maltepe Üniversitesi.
- Attar, F. (2018). Mantukut Tayr (A. Badeci (ed.); 3. Baskı). İnsan Yayınları.
- Aysan, M. F., ve Kaya, A. (2008). Türkiye'de Sosyal Politika Disiplininin ve Uygulamalarının Gelişimi. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 6(11), 223–250.
- Barber, W. J. (1991). İktisadi Düşünce Tarihi. Çıdam Yayınları.
- Beytur, M. B. (2005). Mesnevi Gözüyle Mevlana. Kırkambar Kitaplığı.
- Buğra, A. (2009). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika (A. Günel (ed.); 3. Baskı). İletişim Yayınları.
- Charles, B. (1901). The Industrial Revolution. Swan Sonnenschein & Co. Lim.
- Çoban, O. (2010). İktisada Giriş (2. Baskı). Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Dabla-Norris, E., Kochhar, K., Suphaphiphat, N., Ricka, F., ve Tsounta, E. (2015). Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective.
- Deane, P. (1988). İlk Sanayi İnkılabı. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Demir, F. (2012). İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı Servet Dağılımı (5. Baskı).
- Ekin, N. (1982). Sosyal Siyaset Konferansları. In Türkiye'de 1980 Öncesi Endüstri İlişkilerinin Genel Görünümü (p. 125). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, A. (1986). İktisadi Düşünceler Tarihi. Ak Yol Neşriyat ve Matbaacılık.
- Ersöz, H. Y. (2021). Sosyal Politika. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Esen, A. (1993). Sosyal Siyaset Açısından İslam'da Ücret (1. Baskı). Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1963). Türk Sosyolojisinde iki Alman Sosyologu: Prof. Kessler ve Pro. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 23(3–4), 33–50.
- Güven, H. (2019). Türkiye'de Sosyal Siyasetin Öncülerinden Prof. Dr. Orhan Tuna. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Guy, S. (2009). Küresel Dönüşümde Emegın Yeniden Metalaşması. In A. Buğra ve A. Kaan (Eds.), 21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak (1. Baskı). İletişim Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1952). The Machine Breakers. Past & Present, No. 1 (Feb, 57–70).
- Kessler, G. (1945). İctimai Siyaset. Gençlik Kitabevi Neşriyatı.
- Kızılçelik, S. (2014). Sosyolojinin Neliği (2. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Koray, M. (2002). Avrupa Toplum Modeli (1. Baskı). Tüses Yayınları.
- Koray, M. (2007). Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak. Çalışma ve Toplum, 4, 19–56.
- Koray, M. (2020). Sosyal Politika (6. Baskı). İmge Kitabevi.
- Kozak, İ. E. (1985). Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıflar (1. Baskı). Akabe Yayınları.
- Kucur, F. (2011). Türkiye'de Sosyal Politika Bilim'inin Gelişimi ve Sabahattin Zaim Örneği. İstanbul Üniversitesi.
- Kuyucuklu, N. (1985). İktisadi Olaylar Tarihi. Gür - Ay Matbaası.
- Makal, A. (2014). Türkiye 'de Akademide Sosyal Politika Geleneğinin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine Tarihsel Bir Yeniden Değerlendirme. Çalışma ve Toplum, 2, 17–30.
- Marshall, T. H., ve Bottomore, T. (2000). Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar (1. Baskı). Gündoğan Yayınları.
- Mehmet, Ö., ve Kılıç, C. (2009). Çalışma Ekonomisi Teorisi. Gazi Kitabevi.
- Mevduği, M. S. E. A. (2003). Tefhimu'l Kur'an Meali. Yediveren.
- Ölmez, Ü. (2010). Prof. Dr. Sabahaddin Zaim ve Sosyal Siyaset Eksenli Görüşleri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Orman, S. (2008). İnsan Yetiştirmede Bir Model Olarak Sabahattin Zaim. Sabahaddin Zaim Sempozyumu Tebliğler Kitabı I, 49–62.

- Özdemir, Ö. F. (2011). Türkiye’de Sosyal Politikanın Gelişiminde Cahit Talas’ın Etkisi. Uludağ Üniversitesi.
- Polanyi, K. (2020). Büyük Dönüşüm (15. Baskı). İletişim Yayınları.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). Attar, Feridüddin. In Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi.
- Şen, M. (2008). Kur’an’da Zenginlik ve Fakirlik. T.C. Selçuk Üniversitesi.
- Şentop, M., Karabacak, M., ve Çelik, H. (2006). Prof. Dr. Sabahaddin Zaim ile Portre. Sosyal Politikalar Dergisi, 1(Güz).
- Seymen, R. (2021). Sosyal Sorunlar Ekonomisi.
- Smith, A. (1985). Ulusların Zenginliği (1. Baskı). Alan Yayıncılık.
- Talas, C. (1976). Sosyal Ekonomi (4. Baskı). Sevinç Matbaası.
- Taşçı, F. (2013). Türkiye’de Sosyal Politika Bilimi Geleneği. 14. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi.
- Taşçı, F. (2017). Türkiye’de Sosyal Politika ve Dönüşüm Zihniyet, Aktörler, Uygulamalar.
- Tokol, A. (1995). Uluslararası Sosyal Politika (1. Baskı).
- TÜİK. (2021). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820>.
- Tuna, O., ve Yalçıntaş, N. (1991). Sosyal Siyaset. Filiz Kitabevi.
- Ulutan, B. (1978). İktisadi Doktrinler Tarihi. Ötüken Neşriyat.
- Zaim, S. (1956). İstanbul Mensucat Sanayiinin Bünyesi ve Ücretler. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Neşriyatı.
- Zaim, S. (1962). Günümüz Sosyal Siyaset Meseleleri. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Zaim, S. (1972). Çalışma Ekonomisi (2. Baskı). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Zaim, S. (1979). İslam ve İktisadi Nizam. Zafer Matbaası.
- Zaim, S. (1981). İslamın İktisadi Görüşü. Güryay Matbaası.
- Zaim, S. (1993). Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması. Yeni Asya Yayınları.
- Zaim, S. (1995). İslam-İnsan Ekonomisi. Yeni Asya Yayınları.
- Zaim, S. (1997). Çalışma Ekonomisi (10. Baskı). Filiz Kitabevi.
- Zaim, S. (2007a). Genç İlim Adamına Nasihatler. İLEM Yıllık, 2, 7–22.
- Zaim, S. (2007b). Türkiye’nin Yirminci Yüzyılı Cilt: 1 (3. Baskı). İşaret Yayınları.
- Zaim, S. (2007c). Türkiye’nin Yirminci Yüzyılı Cilt: 2 (3. Baskı). İşaret Yayınları.
- Zaim, S. (2007d). Türkiye’nin Yirminci Yüzyılı Cilt: 3 (3. Baskı). İşaret Yayınları.
- Zaim, S. (2007e). İ.Ü. İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünün Tarihçesi ve Gelişimi. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 52. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/889/9883>
- Zaim, S. (2008). Bir Ömrün Hikayesi (M. Sedat ve U. İsmet (eds.); 2. Baskı). İşaret Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

On the one hand, capitalism continues its continuity by opening new business areas and new employment areas, while on the other hand, it also puts its own sustainability under threat due to its disruptive effect on income distribution. For this reason, social policy measures are seen as the starting point to ensure the sustainability of the system. Social politics is a discipline that tries to resolve the labor-capital conflict in the narrow sense and the struggle of all social classes and groups with each other in the broad sense. Thanks to these features, it is clear that it will always remain one of the intriguing topics of the social sciences. It is a very important aspect to evaluate the work of scholars who have contributed to this discipline in order to understand social politics, whether it is taken in a narrow or broad sense. Despite this, it has been determined that the studies of academics who have made vital contributions to the discipline of social politics have not been adequately covered in the field summer. For this reason, this study was conducted in order to evaluate the social policy-oriented views of Sabahattin Zaim, one of the most influential actors of the chair of labor economics in Turkey, from a holistic point of view. In order to evaluate Zaim's views on social politics from a holistic point of view, his dissertations, articles and books have been studied. In the study, Zaim's ideas, conceptualizations, definitions and suggestions were emphasized on the basis of issues such as income distribution and welfare increase, wage policy, trade unions, zekat and foundation establishment. It is seen that Zaim developed a point of view by referencing his own culture and faith in his studies related to the discipline of social politics. At this point, the examination of Zaim's social policy-oriented ideas is of great importance in order to develop different perspectives on prevailing social policies in the light of his experience and values. Zaim stated that it would be unlikely for that country to develop economically without developing the spiritual and moral, cultural and social aspect of a country. Development is a holistic issue and faith, ideology, mefkure and morality fall within this circle. According to him, the spiritual values that a person acquires in the family also affect his economic life. Spiritual and moral values determine the relationships of the individual with production, consumption, income and wealth. Therefore, it can be said that the spiritual and moral values of individuals are an important factor in forming the economic structure of the society. Zaim recently states that the social policy measures undertaken by their states to ensure social justice have been on the agenda of Islam for centuries. For this reason, he proposes a new way. According to him, a new synthesis

based on Islamic principles is a synthesis that can make possible the goal of the countries of the world today to achieve economic development in accordance with social justice. Nowadays, in Koray's words, the understanding of social politics is shifting from the basis of "right" to the basis of "benevolence and compassion". However, the institution of zakat, which Zaim describes as the basis of social politics, is expressed in Islam as the "right of the poor to the rich". Zakat is not a kind of charity. It is also not given as a result of the mercy shown to a person. Zaim also emphasizes in his studies that zakat in Islam is not an optional type of charity, but an obligatory worship. Being an ecol in a discipline is bound to three conditions such as being moral, being an authority and being represented. It can be said that Zaim and Talas perfectly fulfill these three requirements for the discipline of social politics. For this reason, it will be useful to systematically compare the views of Zaim and the views of other actors who are considered ecol in the discipline of social politics on issues such as income, welfare, wages and trade unions in the future studies. It will be useful to examine Zaim's views on social policy in more details under topics such as labor-capital relations; unemployment, population studies, poverty, women, disadvantaged or vulnerable groups, in accordance with narrow and broad definitions of social politics. In addition, conducting experimental studies on the subject as much as possible will contribute to the discipline of social politics, both in terms of verifying theories and obtaining useful data from the point of view of practitioners.

Et ve Et Ürünleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma

Gülçin ÖZBAY¹, Serkan SEMİNT² ve Vildan TÜYSÜZ³

Öz

İnsanoğlu gemişte beslenme ihtiyacını karşılamak için çeşitli besinler tükettiymiştir. Bu besinler içerisinde et ve et ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Et ve et ürünleri protein kaynağı olması sebebiyle günümüzde de vazgeçilmez bir gastronomik ürün olarak tercih edilmektedir. Bu bakımdan yürütölen bu araştırmanın temel amacı, et ve et ürünlerinin tarihi süreçleri hakkında bilgi edinmektir. Amaç doğrultusunda çalışmada nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Ulusal ve uluslararası çalışmalar taranarak et ve et ürünleri tarihi hakkında detaylı bilgiye ulaşılmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda ilk olarak tarih boyunca tüketilen etler hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Daha sonra et ve et ürünleri kategorize edilerek literatür desteklenmiştir. Kategorisi yapılmış et ve et ürünleri, kasap hayvanları eti, kümes hayvanları eti, deniz ürünleri, av hayvanları eti ve diğer etler ve işlenmiş et ürünleri olarak isimlendirilmiştir. Bu başlıklar altında hangi hayvanların yer aldığı, bu hayvanların evcilleştirilmeye başlandığı yerler, nasıl yayıldığı, hangi toplumda nasıl yer tuttuklarına dair bilgilere yer verilmiştir. Araştırma sonucuna göre; kanatlı hayvanlardan ilk evcilleştirilen türün kaz, küçükbaş hayvanlardan ilk evcilleştirilen türün keçi, büyükbaş hayvanlardan ilk evcilleştirilen türün deve ve tarihsel süreçte ilk tüketilen et ürünleri arasında sakatatın yer aldığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Et, Et Ürünleri, Et ve Et Ürünleri Tarihi

A Research on The History of Meat and Meat Products

Abstract

In the past, human beings have consumed various foods to meet their nutritional needs. Meat and meat products have a significant place in these foods. Meat and meat products are preferred as indispensable gastronomic products today, as they are a source of protein. In this respect, the prime purpose of this research is to obtain information about the historical processes of meat and meat products. In line with the purpose, the document analysis method, one of the qualitative research methods, was used in the study. We scanned national and international studies to obtain detailed information about the history of meat and meat products. In line with the information obtained, we gave general information about meat and meat products. We divided them into the following categories: butcher's meat, poultry meat, seafood, game meat, and other meats and processed meat products. According to the results of the research, it was determined that the first domesticated species among poultry was the goose, the first domesticated species among ovine animals was the goat, the first domesticated species among bovine animals was the camel, and offal was among the first meat products consumed in the historical process.

Keywords: Meat, Meat Products, History of Meat and Meat Products

Atıf İçin / Please Cite As:

Özbay, G., Semint, S. ve Tüysüz, V. (2024). Et ve et ürünleri tarihi üzerine bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 765-779. doi:10.33206/mjss.1288892

Geliş Tarihi / Received Date: 27.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.11.2023

¹ Doç. Dr. - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Faköltesi, gozbay@subu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-5647-7137

² Arş. Gör – Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yösekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, semintserkann@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-6305-1898

³ Doktorant - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, vildansarica.75@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-4674-5628

Giriş

Hayvansal besinler tarih boyunca insanların temel besin kaynağı olmuştur. Et ve et ürünleri her dönemde ilk sıralarda yerini almıştır. Evcilleştirilmiş olan hayvan etlerinin tüketimi yaygınken av hayvanları etleri Türk mutfağı çalışmalarında arka planda kalmıştır. Buna karşın Türklerde tüketimi az olsa da önemi büyük olan av etlerinin incelenmesi Türk mutfağının zenginliğini vurgulayacaktır (Süren, 2021: 150). Besin maddeleri içerisinde yer alan et ve et ürünleri gastronomik değer olarak her toplumda önem arz etmektedir. İslamiyet öncesi dönemde et ve et ürünleri tüketimi oldukça fazladır. Av hayvanları, besi hayvanları ve kümes hayvanları tüketilen bu ürünlere örnek gösterilmektedir.

Gastro turistler, tükettiği her besinin nereden geldiği ve yemekler içerisinde nasıl kullanıldığı hakkında bilgi edinmek istemektedir. Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde et ve et ürünleri hakkında bazı çalışmalara rastlanmıştır. *Et tüketimine ilişkin araştırmalar* (Koizumi vd., 2001; Fidan & Klasra, 2005; Liu vd., 2005; Reddy vd., 2010; Daniel vd., 2011; Uzundumlu vd., 2011; Durmuş vd., 2012; Alimi, 2013; Kızılaslan vd., 2013; Phuong, 2014; Salawu vd., 2014; Can vd., 2015; Denli vd., 2016; Zhang, 2017; İkikat Tümer vd., 2016), *et ürünlerini satın alma üzerine araştırmalar* (Sichilima vd., 2015; Aral vd., 2013; Mutlu ve Yurdakul (2008), *et ve et ürünleri talebi üzerine araştırmalar* (Alboghady vd., 2010), *et tüketiminde demografik faktörler üzerine araştırmaların* (Uzundumlu vd., 2011; Phuong, 2014) olduğu saptanmıştır. Araştırma kapsamında ilgili literatür incelendiğinde et ve et ürünleri tarihinin doğrudan incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda yapılan bu çalışma özgün olması ve literatürdeki boşluğu doldurması bakımından önem arz etmektedir. Aynı zamanda çalışma, araştırmacılara diğer gastronomik ürünlerin tarihsel süreçteki yerlerini değerlendirebilmeleri konusuna farklı bir açıdan bakmalarını sağlayacaktır. Et ürünlerinin tarihinin değerlendirildiği çalışmaların sınırlı olması sebebiyle bazı et ve et ürünlerinin tarihsel sürecine araştırmada yer verilememiştir. Bu durum araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Et ve et ürünleri hakkında tarihsel bilgiler derlenmiştir. Bu çalışmada et ve et ürünlerinin tarihleri hakkında bilgi edinmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularının yanıtları aranmıştır:

- ✓ Tarih boyunca tüketilen etler nelerdir?
- ✓ Et ürünlerinin, kümes, kasap, deniz ve av hayvanlarının tarihsel süreçteki yerleri nedir?
- ✓ Hangi toplumlarda hangi hayvanlar evcilleştirilmiştir?
- ✓ Evcilleştirilen hayvanların yayılma sahası nasıldır?
- ✓ Evcilleştirilen hayvanların kronolojik olarak sıralanması nasıldır?

Literatür Taraması

Tarih Boyunca Tüketilen Etler

İslamiyet öncesi dönemde bozkır yaşamı hâkim olmuş ve Türklerin o dönemde temel besin maddesini et oluşturmuştur. Ekonomide hayvancılığın önemli bir yer tutması sebebiyle Türk beslenme kültüründe de et vazgeçilmez bir ürün olarak kabul edilmektedir. Hunlardan itibaren tarihi kayıtlarda görüldüğü üzere Türklerin bol miktarda et tükettiğine değinilmiştir. At, koyun ve keçi (Baysal, 1990: 26; Göde, vd., 2021: 219) yetiştiriciliğine dayalı olarak hayvancılık yapımları Türklerin bolca et tüketmelerine olanak sağlamıştır (Özgüdenli ve Uzunağaç, 2014: 44). İslamiyet öncesi dönemde olduğu gibi Orta Asya döneminde de Türklerin geçim kaynağı hayvancılığa dayanmıştır. Bu duruma bağlı olarak Orta Asya mutfak kültüründe de et yemekleri hâkim olmuştur. Yemeklerin çoğunluğunu hayvansal ürünler oluşturmuştur. Özellikle kırmızı etin yaygın bir şekilde kullanımı yemeklerin lezzeti açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Türklerin ilk olarak geyik eti akabinde at eti yediği tahmin edilmektedir. Sonrasında ise küçükbaş hayvanlardan olan koyun ve keçi etlerinin tüketildiği bilinmektedir. Uygurlar döneminde fakirler koyun eti tüketirken zenginler ise at eti tüketmiştir (Kaynak, 2021: 9). Tarih boyunca tüketilen etlere ilişkin bilgiler Tablo 1.'de verilmiştir. Tablo verileri incelendiğinde kanatlı hayvanlardan ilk evcilleştirilen türün kaz, küçükbaş hayvanlardan ilk evcilleştirilen türün keçi, büyükbaş hayvanlardan ilk evcilleştirilen türün ise deve olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Tarih Boyunca Tüketilen Hayvanlara İlişkin Bilgiler

Hayvan	Evcilleştirildiği Dönem/ Yıl	Yayıma Sahası	Kaynak
Domuz	M.Ö. 8000-9000	Hazar Denizi, İran Yaylaları ve Moğol Çölü	şahin, 2020: 109
Koyun	M.Ö. 9000	Kuzeyde Avrupa, Güneyde Afrika ve Hindistan	Heiser, 1990
Keçi	M.Ö. 8000	Kafkasya, İran, Kuzeydoğu Irak, doğuda ise Sind ve Belucistan	Boyazoğlu vd., 2005: 14; Yiğen, 2020: 6
Sığır	M.Ö. 7000	-	Darby vd., 1977; evrimagaci.org
Kaz	M.Ö. 5200-4000	-	www.yatirimadestek.gov.tr
Deve	M.Ö. 3000-2500	İran, Horasan ve Türkmenistan	Kılıç ve Mutlu, 2018: 690
Ördek	M.Ö. 3000	Güneydoğu Asya	Zeuner 1963; Wood-Gush 1964; Weishu, 1989; Yeh, 1980
Tavuk	M.Ö. 2000	Doğu ve Batı	Zeuner 1963; Crawford 1984; Kaya ve Yıldız, 2014: 21
Hindi	M.S. 500	Doğunun çoğu, Güneybatı ABD'nin bazı kısımları, Kuzey Meksika ve Güneydoğu Kanada	Klasing, 2005: 427
Tavşan	Orta Çağ (395-1453)	-	acikders.ankara.edu.tr
Bıldırcın	11 ve 12. Yüzyıl	Kore, Hong Kong ve Tayvan	Elabbas, 2022: 1
Sülün	-	Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya	Ashrafzadeh vd., 2021

Türklerde koyun, at gibi hayvanların etleri yenmekle beraber kurban olarak da sunulan geyik, koç ve dağ keçisi de dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra sığır ve devenin de kurbanlık olarak tüketildiği bilinmektedir. Türk toplumunda doğum ve düğün törenlerinde verilen ziyafetlerde et yemekleri önemli bir yer tutmaktadır. İbn Fazlan, Oğuzların ölü aşı için 100 ila 200 arasında at kesip tükettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca eski Türk toplumu, ölümden sonraki hayat anlayışları kapsamında ölülerin orada yemek yiyip ve içeceklerine inanmaları sebebiyle çeşitli sayıda yiyecekleri mezarlarına koymuşlardır. Genel olarak ölüleri gömme törenlerinde et dolu bir kap ve kısrak sütü dolu bir küpün mezar önüne bırakıldığı aktarılmaktadır (Kılıç ve Albayrak, 2012: 710).

Domuz (*Sus L.*), Suidae (Domuzgiller) familyasından geviş getirmeyen Avrasya menşeli bir hayvandır. Günümüze bakıldığında domuzun hem yabani hem de kültür ırkları hemen hemen dünyanın her bölgesinde bulunmaktadır. (Çalışkaner, 1984: 2). Domuzun ilk olarak Orta Asya'da evcilleştirildiği daha sonra Hazar Denizi, İran Yaylaları ve Moğol Çölü ile çevrelenmiş bölgede yetiştirilmeye devam edildiği belirtilmiştir. Diğer bir taraftan yapılan son arkeolojik çalışmalar, özellikle Göbeklitepe kazıları, domuzun ilk olarak Anadolu'nun güneydoğusu ve Mezopotamya'nın kuzeyinde evcilleştirildiğini göstermiştir. Domuz yetiştiriciliğine dair başlıca bilgiler aşağdaki gibidir (şahin, 2020: 109):

- ✓ *Batman- Hollan Çemi Höyüğü*: Sason Çayı'nın batı kıyısında antik bir site olan Hollan Çemi Höyüğü, günümüzden 11.700 ila 11.270 yıl öncesine dayanmaktadır. Bu bölgede yaklaşık iki ton hayvan kemiği tespit edilmiş olup bunlardan %12'si domuz kemiği olduğu bilinmektedir.
- ✓ *Diğarbakır-Çayönü Höyüğü*: Ergani'nin 7 km güneybatısında, M.Ö. 8200-6000 yıl öncesine ait kalıntıların tespit edildiği höyük olarak bilinmektedir. Yaban domuzu kalıntıları yani diğer adıyla sıra domuz kültürü olduğuna dair kalıntılar ortaya çıkmıştır.
- ✓ *şanlıurfa- Nevali Çori*: Hilvan'daki bu tarihi saha günümüzde Atatürk barajı suları altında kalmıştır. M.Ö. 8400-7540 yılları arasında kalıntılar arasında yaban domuzunun kemikleri ve domuzun evcilleştirildiğine dair kalıntıların bulunduğu tespit edilmiştir.

Etler çoğunlukla renklerine göre sınıflandırılmaktadır. Kırmızı et (dana, sığır, kuzu, koyun gibi büyükbaş veya küçükbaş hayvan etleri), beyaz et (tavuk, ördek, kaz, hindi), balık (deniz canlıları vb.) olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmaktadır. Et türlerinin geniş başlık altında sınıflandırılması ise şu şekildedir (Varnam & Sutherland, 1995; Türkan, 2012):

- ✓ Kasap hayvanları: Koyun, keçi, sığır, deve.
- ✓ Kümes hayvanları: Ördek, kaz, hindi, tavuk.

- ✓ Av hayvanları: Karaca, geyik, tavşan, yaban kazı, yaban ördeği, sülün, keklik vb.
- ✓ Tatlı su balıkları: tatlı su somonu, tatlı su levreği, tatlı su kefali, alabalık, yayın, sazan vb.
- ✓ Deniz balıkları: Deniz somonu, barbunya, mercan, çupra, karagöz, mezgit, pisi, dil, kalkan, kırlangıç, levrek, kefal, zargana, tırsi, hamsi, sardalye, istavrit, yılanbalığı, uskumru, palamut, torik, çinekop, lüfer vb.
- ✓ Kabuklu deniz hayvanları: Yengeç, kerevit, karides, ıstakoz.

Kasap Hayvanları Eti

Kasap hayvanları; avlanma, gütmeye ve kesim gibi teması gerektirmektedir. Tüm toplumlar, hayvanlarla belirli bir dereceye kadar bir arada var olmuştur. Avlanma eylemi sosyal olarak önemlidir ve kutlama ayinlerine ve hikâye anlatımına yol açmıştır (Lerot & Praet, 2017). Ekroth (2007: 250) Antik Yunan'da et tüketimini araştırdığı çalışmada kesilen hayvanların kurban edilmesinin Yunan dininde önemli bir yer tuttuğuna değinmiştir. Genellikle sığır, koyun, keçi gibi evcil hayvanların kesilmesi "thysia" olarak adlandırılmaktadır. Kurban kesme ritüeliyle insanların tanrı ile iletişim kurduğunu, yardım istediklerini veya gerçekleşmiş dilekleri için tanrıya teşekkür ettiklerini ifade etmiştir. Kurban edilen hayvanların genellikle tören sonunda yendiğine ve toplu et yemeklerinin Antik Yunan'da hem siyasal hem de ekonomik açıdan önemli işlevi olduğunu aktarmıştır. Aşağıda bazı kasap hayvanlarının tarihsel sürecine yer verilmiştir.

Deve: İslamiyet öncesinde Arabistan'ın beslenmesinde en önemli rolü süt ve süt ürünleri oynamıştır. Eski şürlere ve Kuran'a göre, Arabistan diyetin ana maddeleri süt, süt ürünleri ve hurmadır. En çok deve sütü kullanılmıştır. Develerin en az 3.800 yıl önce Arap yarımadasında evcilleştirildiği bilinmektedir (Zeder, 2006: 143; Rosen ve Saidel, 2010: 63). Ancak devenin daha sonra Mısır ve Sahra'ya yayıldığı ve Roma dönemine kadar önem kazanmadığı bilinmektedir. Çoğu uzman develerin Afrika'ya ilk olarak Kızıldeniz'i geçerek ulaşmış olabileceğini düşünülmektedir. Fakat yine de develerin Afrika'ya ilk ne zaman geldikleri konusu belirsizliğini korumaktadır. Daha sonra develer, Cibuti'den Kenya'daki Tana Nehri'ne kadar uzanan çorak toprakları işgal eden Afar ve Somali'nin yayılmasını körüklemiştir. Öte yandan M.Ö. 1000'li yılın başlarında Orta Asya coğrafyasına ait çift hörgüçlü devenin Yakındoğu'ya gelişi gerçekleşmiştir. Hatta Asur kralı III. Salmanassar Döneminde (M.Ö. 859-824) Yakındoğu'da Asya devesi ile alakalı en eski betimlemelerin olduğu görülmüştür (Sever, 1987: 426). Bu betimlemelerin Mısırlılar ve Sümerliler tarafından bilindiği çivi yazılı belgelerde de yer almaktadır. Fakat özellikle Mezopotamya'da ve Yakındoğu'da devenin tanınmasına katkı sağlayan Asurlular olmuştur (Baskıcı, 1998: 86-88). Ahamenişler zamanında, kral ve genellikle onunla yemek yiyen 1.500 kişi, develer ve devekuşları da dâhil olmak üzere aralarından seçim yapabilecekleri çok çeşitli hayvan etlerini tercih ettikleri bilinmektedir. 15. yüzyıl Mısır pazarında buğday, arpa, pirinç, fasulye, bezelye, nohut, havuç, salatalık, limon, karpuz, dana eti, koyun eti, tavuk, kaz, şeker, zeytinyağı, susam yağı, sadeyağ ve beyaz peynir gibi her türlü gıda maddesi satın alınmıştır. Bu gıda maddeleri arasında deve eti önemli bir yer tutmaktadır (Zeuner, 1963).

Sığır: Sığırın Anadolu'da M.Ö. 7000 yıllarında evcilleştirildiği bilinmektedir. Sığırlar ister avlansın ister güdülsün, çobanların ilk olarak tercih ettikleri gıdanın et olduğu ifade edilmiştir. Sığır, Eski Mısır'da en değerli hayvan olarak kabul edilmiştir. Yük hayvanı ve kurbanlık hayvan olmanın yanı sıra bir besin kaynağı olarak da hizmet etmiştir. Sığır, sığır tanrısı olan Hathor (bir ana tanrıça) ile ilişkilendirilerek kutsal kabul edilmiştir. Yetiştirilmesi maliyetli olan sığırlar, tapınaklarda ve mezarlarda kurban edilmek için ilk tercihler arasında yer almıştır. Sayısız mezar resmi ve kabartması, sığır yetiştiriciliği, kurban alayı ve genç, iyi beslenmiş öküzlerin kurban edilmesi sahnelerini göstermektedir. Eski Mısır'da sığır eti en fazla seçkinler ve sığırları kesen rahipler tarafından tüketilmiştir. Sığırlar, sarayda kesilmiş ve bir bütün olarak kızartılmıştır. Bunun yanı sıra parçalar halinde de ızgara yapılmıştır. (Darby vd., 1977).

Koyun: Koyun, geniş getiren sütü, eti ve derisi için yetiştirilen evcil bir hayvandır. Dışisine "marya", erkeğine "koç" yavrusuna ise "kuzu" adı verilmektedir. Koyunun yeryüzünde ilk olarak Orta Asya'nın dağlarında ve yaylalarında yabani olarak yaşadığı bilinmektedir. 10-20 bin yıl öncesine yani Neanderthal çağına ait İsviçre göl evleri kalıntılarında yünlü kumaş parçalarına rastlanması koyunun ilk evcilleştirilen hayvanlar arasında yer aldığını göstermektedir. M.Ö. 4000 yılında Babililerin dokumacılıkta koyunyünü kullandığı bilinmektedir. Anan'da (Türkistan'ın güneyi) yapılan kazılarda M.Ö. 800 yılına ait koyun iskeletlerine rastlanılmıştır (Hastaoglu ve Şeker, 2020: 661). Heiser (1990) ise evcilleştirilmiş koyunların arkeolojik kalıntılarının M.Ö. 9000 yılına kadar uzadığını dile getirmiştir. İran dağlarında koyun sürülerini takip eden göçebe toplayıcılar, yaklaşık 12.000 yıl önce yabani sürüleri yönetmeye başlamıştır. Büyük koyun sürüleri öncelikle yünü, kılı ve sütü için tutulmuştur. Koyunlar nadiren kurbanlık hayvan olarak tasvir

edilmiş veya adak olarak mezarlara konulmuştur (Emery, 1962). Hunların av hayvanları içerisinde en fazla koyun eti ile beslendikleri nadiren de olsa at eti tükettikleri çeşitli kaynaklar arasında yer almaktadır. M.Ö. 2000 sonlarında, “şair bir Çinli Prenses” Hun ileri gelenlerinden biri evlendirilmiş hasretini ve derdini anlatırken koyun etinin de beslenme kültüründeki yerinden bahsetmiştir (Talas, 2005: 277).

Keçi: Keçi, M.Ö. 8000 yılında bugün İnan olarak bilinen bölgede evcilleştirilen ilk çiftlik hayvanı olmuştur. Bilinen ilk uygarlıkların beşiği Mezopotamya ile İnan’ın yakın çevresinde keçinin evcilleştirilmesi insanların yaşamına doğrudan katkıda bulunmuştur. Keinin varlığı ve antik toplumların her alanında (din, ekonomi, beslenme, örf ve adetler, günlük alışkanlıklar vs.) yer alması özel bir öneme sahiptir. Keçi, Sümer ve Babil tanrıları Marduk ve Ningirsu için kutsal olmuştur. Firavun tanrısı Osiris’inin ise bazen keçi şeklinde görüldüğüne inanılmıştır. Zeus, doğurganlığın ve bolluğun sembolü olarak kabul edilen Amalthea keçisinin sütüyle beslenmiştir. Doğu kültürlerinde “Yang Ching”, beyaz yüzlü, boynuzlu, uzun sakallı ve özel başlıklı keçi olan Fan-Yin’in tanrısıdır. Keçi, aynı zamanda bir Moğol tanrısı olarak da bilinmektedir. İncil’deki Yaratılış Kitabında bahsedildiği gibi, keçilerin sütü ve etin kalitesi İbraniler için önemli olmuştur. Mısır’da Firavun Tutankamon, en sevdiği keçi peynirinin mezarına koyulmasını emretmiştir. (Boyazoğlu vd., 2005: 14-15).

Kümes Hayvanları Eti

Kanatlı hayvan grubuna ördek, kaz, tavuk, hindi gibi çeşitli hayvan türleri girmektedir (Akın, 2016). Bu hayvan türlerinin etleri, beyaz et olarak da adlandırılmaktadır (şengöl vd., 2020). Aşağıda bazı kümes hayvanlarının tarihsel süreçlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Kaz: Kazlar, ilk evcilleştirilen kanatlı hayvandır. Çin’de yapılmış olan güncel bir araştırmada kazların evcilleştirilmesinin 7.000 yıl öncesine dayandığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra kazların en eski evcilleştirilmiş kanatlı türü olduğu da ortaya konulmuştur. Diğer kümes hayvanlarına göre hastalık ve soğuk iklim şartları altında dayanıklılığı en yüksek kanatlı türü olarak bilinmekte olan kazlar, farklı amaçlarla kullanılmıştır. Özellikle yüksek yağ oranına sahip olması, kaz etinin daha lezzetli olmasında önemli olan baş faktördür. (Güner, 2022: 1482). Kaz ciğerinin ve yumurtasının besleyici değerinin yüksek düzeyde olması diğer kümes hayvanlarından birkaç adım önde olmasını sağlamaktadır (Xiangpin, 1998; Xue vd., 2019). Çin dünyada en fazla kaz yetiştiren ülke konumundadır. Macaristan ise Çin’den sonra en fazla kaz yetiştiren ülkedir (Arslan, 2017: 56-58). Dünya genelinde 204 farklı kaz çeşidinin olduğu bilinmektedir. Türkiye’de ise genellikle Muş, Kars, Ardahan, Erzurum ve Ağrı illerinde yoğun olarak bulunmaktadır. Bu illerin dışında Yozgat’ta da kaz yetiştiriciliği yapılmaktadır. Yozgat’ta kaz eti daha çok salamura ve çorbalarda kullanılmaktayken Ardahan ilinde et yemeklerinde, pilavların yanında ve fırında farklı yemekler yapılarak tüketilmektedir (Boz, 2017: 88). M.Ö. 2 bin yıllarına ait olduğu bilinen kurgan ve höyük türündeki mezarlarda bulunan çömlek ve çanaklar üzerine resmi yapılan hayvanların arasında su kuşları, kaz ve ördeklere rastlanmıştır. Bu hayvanların insanlarla i ie olduğu ve bir arada yaşandığı bilinmektedir (Bayat, 2020: 2646).

Tavuk: Tavukların genellikle Doğu Hindistan ile Java arasındaki bölgede yaşayan orman tavuğundan evrimleştiği bilinmektedir (Zeuner 1963; Crawford 1984). Ancak, 1988 yılında B. West ve B.-X. Zhou, tavuğun evcil kullanımını gösteren arkeolojik veriler sunarak ve tavukların daha erken dönemlerde başka yerlerde evrimleştiğini söylemişlerdir. Hindistan, Güneydoğu Asya bu yerlere örnek gösterilmektedir (West and Zhou 1988: 1). Tavuklar genellikle Güneydoğu Asya’daki en önemli evcil kümes hayvanıdır ve orada evcilleştirilmiş olabilecekleri düşünölmektedir. Arkeolojik kazıların net olmaması sebebiyle uzmanlar tavuğun Hindistan’da mı yoksa Güneydoğu Asya’da mı evcilleştirildiği konusunda farklı görüşlere sahiptir. Japon beslenme tarihinde ise ülkenin et yeme konusunda çeşitli tabuları bulunmaktadır. Sığır, at, köpek, maymun ve tavuk yemeyi yasaklayan ilk kararname M.S. 675’te Japon İmparatoru Temmu tarafından yayınlanmıştır (Heiser, 1990).

Hindi: Yerli hindiler yabancı hindilerden evcilleştirilmiştir. Yabancı hindi, Kuzey Amerika’ya özgüdür ve doğunun çoğu, güneybatı ABD’nin bazı kısımlarını, kuzey Meksika’yı ve güneydoğu Kanada’yı kapsayan tarihsel bir yayılışa sahiptir. Evcilleştirilmenin Avrupalılar Amerika’ya gelmeden önce, M.S. 500 civarında gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Klasing, 2005: 427). Daha sonra hindi, Amerikan kökenli başka bir yerli kuş olan Muscovy ördeği gibi birçok ülkede önemli bir evcil kümes hayvanı kaynağı haline gelmek için dünyaya yayılmıştır. Hindi, Amerika’nın Avrupalılar tarafından keşfedilmesinden kısa bir süre sonra Avrupa’ya getirilmiştir. İlk olarak İspanya’da tanıtıldığı ve daha sonra Avrupa’nın diğer kraliyet evlerine yayıldığı sanılmıştır. Hindiye ilişkin ilk güvenilir yazılı kaynak, 1511 yılında İspanya ve 1541 yılında İngiltere’ye 1541’e aittir. 16. yüzyılın ortalarında hindi, Avrupa’nın batı bölgelerine hızla yayılmıştır.

1530'dan önce hindinin Almanya'da pratik olarak bilinmediği söylenmektedir. Ancak 1571'de Aşağı Ren'de sürülerin yetiştirildiği söylenmektedir. Hindinin 16. yüzyılda batı, orta ve kuzey Avrupa'ya gelişi, Britanya'dan gelen arkeolojik osteolojik buluntularla da doğrulanmaktadır. Hindiyeye ilişkin daha sonraki buluntular, Avusturya (17. yüzyıl) ve Slovakya (18. yüzyıl) gibi diğer Orta Avrupa ülkelerinde belgelenmiştir. Almanya'dan gelen en eski osteo-arkeolojik kayıt, 16. yüzyılın ilk yarısını işaret etmektedir (Kysely & Meduna, 2019).

Ördek: Arkeolojik kanıtlara göre ördeklerin evcilleştirilmesi yaklaşık 1000-2500 yıl önce gerçekleşmiştir. Ördeklerin evcilleştirilmesinde Güneydoğu Asya'nın önemli bir merkez olduğu iddia edilmektedir (Zeuner 1963; Wood-Gush 1964; Weishu, 1989). Fakat bir teoride Çinlilerin ördekleri evcilleştirdiği bilinmektedir. Eski dönemlerden kalma binaların duvarları ve mağaralardaki keşfedilen resimlere göre ördeklerin evcilleştirilmesi M.Ö. 3000 yılına kadar uzamaktadır. Ayrıca 8. yüzyıldan itibaren İngiltere'ye yerleşmeye başlayan Keltler, İngiltere'nin evcilleştirilmiş hayvanları listesine ördekleri de eklemiştir (Yeh, 1980).

Deniz Ürünleri

Balık avcılığı ve balıkçılık insanlığın ilk uğraşlarından biri olmuştur. Balıkçılık, karasal avcılık ve besin toplama kadar eski bir geçmişe sahiptir. M.Ö. 5000'li yıllarda ilk insanların göl üzerinde yaptığı kamış evlerde hazırlanmış oldukları ağların kurşun yakasına pişirilmiş topraktan elde ettikleri özel taşlar, mantar yakasına ise suda yüzen hafif tahtalar bağladıkları bildirilmiştir. M.Ö. 4500 yılına ait zıpkın, olta, söğüt kökleriyle örülmüş balık sepetlerine rastlanılmıştır. Eski mısırdaki kemikten yapılmış ilkel zıpkınlar kullanılmıştır. Mezopotamya'da yaklaşık 4000 yıl önce oyulmuş kütüklerin sığ sularda ve sahillerde sal şeklinde kullanılarak balık avlandığı bilinmektedir. Balıkçılığa dair ilk yazılı kaynaklar Mısır'a (M.Ö. 3000) aittir. Bu kaynaklarda ağ kullanıldığı ve ağ yardımıyla basit ırgıpların yapıldığı belirtilmiştir. Daha sonraki yıllarda Romalılar ve Finikeliler tarafından yelkenli tekneler avcılık amacıyla kullanılmış ve algarna geliştirilmiştir (Atar ve Ateş, 2009: 271). Eski Yunan topraklarında balık türleri pek tercih edilmemektedir. Klasik (MÖ 5. ve 4. yüzyıl) ve Helenistik Dönem'de (MÖ 323-30) balık yemeklerinin çok sevildiği söylenmektedir. Bu dönemlerde balıklar, taze olarak tüketilmesinin yanı sıra kurutma, işleme veya salamura gibi yöntemlerle de saklanmaktaydı. Balık konserveciliği, özellikle Pontus (Karadeniz) ve Propontis (Marmara Denizi) kıyılarında endüstrileşmeye başlamıştır. Roma, deniz ürünleri ve balık elde etmek için M.Ö. 1. yüzyıldan başlayarak balıklara havuzlar inşa etmeye başlamıştır. Deniz ürünleri içerisinde de istiridyenin yerinin ayrı olduğu da bilinen bir gerçeklik olarak ifade edilmektedir (<https://kavrakoglu.com>).

Diğer birçok modern teknoloji gibi su tarımı da erken dönem Çin toplumuna dayanmaktadır. M.Ö. 1000 Çin'de bazı sistematik ekim ve balık hasatları çıkarılmıştır. Fakat balık yetiştiriciliğine dair daha ayrıntılı bilgiler Çin'de mevcut değildir. Diğer büyük kültürler de basit bir şekilde balık yetiştiriciliği yapmıştır. Örneğin Mısırlılar ünlü bir balıkçı olmasa da canlı balık saklama havuzları inşa etmişlerdir. Sümerlerin ve Babillilerin de balıkçılığa büyük ölçüde bağımlı oldukları, balık tutmada yetenekli ve başarılı oldukları söylenmektedir (Nash, 2000: 450). Milattan sonraki yıllardan günümüze kadar su ürünlerinin beslenmede önem kazanmasıyla birlikte çeşitli av araçları geliştirilmiştir. M.Ö. 1700'lü yıllarda Aral Gölü kuzeyinde balıkçı ve avcı bir halk kültürü bulunduğu bilinmektedir. Haream'de en eski medeniyet izlerine sahip, balıkçı ve avcı bir halk olan Keltenihar neolitik kültüründe, henüz koyun ve sığır sürüleri yokken yabani geyik ve domuz kemiklerine rastlanılmıştır. M.Ö. 2000'de Baykal Gölü kıyıları ve Angara bölgesinde insanlar balık avı ile geçinmiştir (Atar ve Ateş, 2009: 271).

Av Hayvanları Eti

Av etleri; tırnaklılar, yaban kuşları ve karasal memeliler gibi av hayvanlarının yenilebilir dokularını içermektedir. Av hayvanlarını yabani hayatta avlamak mümkün olduğu gibi özel olarak hazırlanan çiftliklerde de yetiştirmek mümkündür. Av etleri, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar Türk mutfağında önemli bir yere sahiptir. Keklik, bıldırcın, sülün, kaz ve ördek gibi kuşların etleri geyik eti, tavşan eti tarihsel süreçte Türk mutfağında en çok tüketilen av etleri olarak bilinmektedir (Süren, 2021: 148). Türkler, Anadolu'da yaşadıkları dönemlerde av hayvanlarının etlerini tüketmişlerdir. Türk kavimleri özellikle av hayvanlarının fazla olduğu yerlere konaklama yerleri yapmışlardır. Selçukluların av eğlenceleri ve av merasimlerinde av eti tükettiği bilinmektedir. Selçuklu sultanları, zamanlarının bir kısmını avlanmakla geçirmişlerdir. Sultanların av dönüşünde ise av etleriyle ziyafet verdiği yazılı kaynaklarda yer almaktadır (Oğuz, 1977). Selçuklular döneminde av hayvanlarından tavşan, kuş, geyik ve ördek etleri sıklıkla kullanılmıştır (Karakuş vd., 2015). Aşağıda bazı av hayvanlarının tarihsel süreçteki yerlerine değinilmiştir.

Geyik: İslam öncesi dönemlerde Orta Asya'da yapılan törenler içerisinde kurban olarak sunulan hayvanlar arasındaki en önemli hayvan geyiktir. Türk toplumunun koç, at, koyun ve geyik gibi hayvanları kurban ettikleri; bu hayvanların kemiklerini de yakarak ışık meydana getirdikleri; Çular gibi Türklerin de ayin hazırlığı için ava çıkıp yabani geyik ve at vurdukları; Çin yazılı metinlerinde kayıt altındadır (Esin, 2001: 99). Orta Asya'daki gibi geyiğin av hayvanı rolü saray ve av eğlencelerinin konu edinildiği Anadolu Selçuk figür sanatlarında da devamını sürdürmüştür. Selçukluların, ataları Oğuzlardan kalan bir gelenek olarak sürdürdükleri bu av merasimlerinde avlanan başlıca hayvanlardan biri de geyiktir. Merasimler içerisinde önemli bir rol oynayan geyik, Anadolu Selçuk figür sanatının da başlıca motiflerinden biri haline gelmiştir. Ancak geyik her ne kadar Türklerin av kültüründe önemli bir yere sahip olsa da koruyucu, kutsal ve yardımsever sayılmasından dolayı tarihte kimi zaman Türk hükümdarları dışında hiç kimse tarafından avlanamayan ve avlanması yasak olan bir hayvan olarak kabul edilmiştir (Sayın Alsan ve Akın, 2020: 220-221).

Tavşan: Eski Türk yazıtlarında ve İrk Bitig'de tabışgan; Kaşgarlı, Ebu'l Gazi'de tawışgan'dır. Günümüz Türkçesinde tavşan kelimesinin bu köklerden geldiği bilinmektedir. Türk dilinde tavşan için kullanılan bir sözcük daha vardır: Bu kelime kozan'dır. Çağatay Türkçesinde goyan, Altay ve Teleütlerde govon olarak kullanılan kelime, anlamını yitirmekle birlikte Anadolu Türklüğünde de yaşamıştır (Roux, 1997: 69- 70). Tavşanların avlandığına dair çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Bu hayvanların Aleviler hariç Müslümanlar tarafından yenildiği de 1844 tarihli bir yemek kitabında tavşan kebabı ve tavşan yahnisi için tarifler bulunmasından bilinmektedir. Tavernier'e göre Ermeniler tavşan etini yememekteydiler. Aynı kitapta karaca ve geyik etlerinin de tavşan kebabına benzer bir şekilde pişirildiği yazılmıştır. 1840 yılında İstanbul ilinde 3 yıl yaşayan Charles White, Pera ve Galata'nın pazarlarında çok sayıda karaca, sülün, tavşan, keklik, çulluk ve bildircin gibi çok çeşitli küçük kuşların bulunduğunu ve bunların Bulgar ve tezkireli avcılar tarafından getirildiği yazılmıştır (Mary Işın, 2009: 454).

Sülün: Sülüngiller içinde yer alan kuşların hemen hemen tamamının anavatanı Asya'dır. Sülünler ve insanlar arasında uzun yıllardır süre gelen bir ilişki vardır. Büyük yapılı ve çoğunlukla yer kuşu olduklarından dolayı avcılar için kolay hedef olmuştur. Avrupa'ya 1000 yıldan daha uzun zaman önce Çin, Japonya ve Anadolu üzerinden gitmiştir (Uçar, 2014: 1). Daha sonra sülün Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya'ya tanıtılmıştır. Güney Kafkas sülünlerinden oluşan türün Avrupa'ya bilinen ilk girişi M.S. 500-800 yıllarına dayanmaktadır. Çok daha sonra, 18. yüzyılda, Moğol (P. c. mongolicus) ve Çin halka boyunlu sülünleri (P. c. torquatus) da Avrupa'ya getirilmiştir. Bu nedenle Avrupa'da sülün popülasyonlarının birkaç alt türden ve bunlar arasındaki melezleşmeden türemiş olduğu tahmin edilmektedir. Avrupa'da sülün, tarihsel olarak eğlence amaçlı avcılık için en önemli oyun türlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Avcılar tarafından eti ve köpeklerle toplu avlanmaya uygun olması nedeniyle değerlidir (Ashrafzadeh vd., 2021).

Bıldircin: Bıldircin, 11. yüzyılda Çin'de, 12. yüzyılda ise Japonya'da evcilleştirilmiştir. Bıldircinler yüzlerce yıldır Japonya'da öncelikli olarak sesleri için yetiştirilmiş ve daha sonra Kore, Çin, Hong Kong ve Tayvan'a tanıtılmıştır (Elabbas, 2022: 1). Bıldircinlerin evcilleştirilmesine yönelik ilk kayıtlar 12. yüzyıl Japonya'sından elde edilmiştir. Kayıtlarda bıldircinlerin Japonya'da evcilleştirilerek Kore köprüsü ile getirildiği yazılmıştır. Geleneksel bıldircinler, birincil olarak ritmik bağrımları sebebiyle şarkı söyleyen kuşlar olarak zevk için yetiştirilmiştir. Derebeylik döneminde bilhassa Samurai savaşçıları arasında bıldircinlerin yetiştirilmesi popüler hale gelmiştir. 1910'dan itibaren yumurta ve et üretimi için yetiştirilmeye başlanmış olan bıldircinlerin Coturnix cinsinin 1910-1941 yılları arasında Japonya'da hızla arttığı gözlemlenmiştir. M.Ö. 2000 yılında bıldircinlerin "W" ile temsil edildiği Mısır hiyerogliflerinde yer almaktadır (Demirci, 2009: 7). Aynı zamanda bıldircinler yüksek gelirli Afrikalı insanların düğün, vaftiz vb. törenler için tercih ettiği bir yiyecek olmuştur (Gülüm, 2017: 7).

Diğer Etler ve İşlenmiş Et Ürünleri

Değerli bir besin olarak kabul edilen et hem taze olarak hem de bozulmalara karşı güçlendirilerek farklı aroma ve tat nitelikleri elde etmek için teknolojik işlemler uygulanarak yeni ürünler şeklinde tüketilmektedir. Bu şekilde üretilen yeni ürünlere ise işlenmiş et adı verilmektedir. İşlenmiş et ürünleri, üretim yöntemleri sebebiyle taze ete nazaran daha az nem/rutubet ve daha fazla proteine sahiptir. Çeşitli katkı maddeleri ve baharatlar eklenerek kendilerine has özel bir tat kazandırılan ve daha uzun raf ömrüne sahip olan et ürünleri, taze ete kıyasla daha fazla tercih edilmektedir (Keskin, 2022: 1-2). Aşağıda bazı işlenmiş et ürünlerinin tarihsel süreçlerine ilişkin bilgilere yer verilmiş ve Tablo 2'de toplu halde sunulmuştur. Tablo incelendiğinde en eski et ürününün sakatat olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Bazı Et Ürünlerine Ait Bilgiler

Et Ürünleri	Bulunduğu Düşünülen Dönem	İlk Tüketen Toplum	Adının İlk Geçtiği Eser	Kaynak
Sakatat	İlk avcılıktan bu yana tüketilmektedir.	Eski Mısır	-	Edwards, 2013: 1-12
Sosis	M.Ö. 589-420	-	Odyssea	wikipedia.org
Köfte	M.Ö. 221-207	Çin	Tercüme-i Kenzü'l-İştihâ	Yılmaz ve Yılmaz, 2022: 175; Şimşek ve Kızıldemir, 2020: 762; wikipedia.org
Pastırma	Orta Çağ (395-1453)	Hun Türkleri	Dânişmendnâme	www.kaysertib.org.tr
Sucuk	Orta Çağ (395-1453)	-	Dîvânu Lugâti't Türk	Genç, 1982
Kokoreç	İlk olarak Orhun Abidelerinde yer aldığı bilinmektedir.	-	Lokanta Esrarı	İnanöz vd., 20-21
Kebap	1206-1526	-	Kitab al-Tabikh	Nasrallah, 2007
Döner	18. Yüzyıl	Orta Asya Türkleri	Eski İstanbul Yaşayışı	Saçlı ve Özer, 2018: 62; ankara.edu.tr

Pastırma: Kendine has olan üretim teknolojileri ile asırlardan bu yana üretilen Türk kültürüne özgü kurutulmuş bir et çeşididir. Eski Türkler kuru olan her şeyi “kak” diye ifade etmiştir. Bu sebeple pastırma da “kak et” olarak adlandırılmıştır. Pastırma kelimesi ‘bastırma-bastırmak’ sözcüklerinden türemiş ve öz Türkçe bir kelimedir. Dîvânu Lugâti't Türk'te pastırma “yazın ye” anlamına gelen “yazok et” olarak kullanılmıştır. Pastırma, bir süre bastırma olarak anılmış daha sonraları ise şu anki ismini almıştır. Günümüzde Yunanistan, Ermenistan ve Mısır gibi birçok ülkede sevilerek tüketilmektedir. Orta Asya pastırmanın anavatanıdır (Birer, 1987: 1). Orta Asya'da yaşayan Oğuzlar ve Hunların aylarca süren savaş yolculuklarına çıkarken yanlarına tuzlanmış et aldıkları ve bu eti yol boyunca tükettikleri bilinmektedir. Fakat atların eyeri içerisinde bulunan torbada saklanan et, yol boyunca eyer ve diğer düzenekler arasında sıkışıp ezilerek pastırma haline geldiği söylenmektedir. Bu sebeple ilk söyleyiş şekli “bastırma” olan pastırma, Selçuklular zamanında Anadolu'ya gelmiş ve yapımı genellikle Kayseri ilinde adeta bir zanaat haline gelmiştir. Türkiye'de pastırma, Osmanlı padişahlarından olan II. Ahmet'e (1691- 1694) ait bir fermanla yer almış ve pastırma ile ilgili bazı konular sıralanmıştır. 17. yüzyılda pastırmanın ticari olarak üretimi başlamıştır (Kök, 2003: 109). 16. yüzyıl kaynaklarında Osmanlı İmparatorluğu kayıtları içerisinde pastırma isimli bir yiyeceğe rastlanmıştır. Dönemin toplumsal hayatını anlatan Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâidü'l-Mecâlis'te içki meclisi hakkında bilgi verilirken pastırmanın da bir meze olarak tüketilmesinden bahsedilmiştir. Aynı şekilde pastırma, Topkapı Sarayı arşivinde yer alan ve 16. yüzyıla ait olduğu düşünülen bir belgede kış mevsiminde yenen yemekler arasında yer almaktadır (Türker vd., 2019: 266).

Köfte: Anlam bakımından kıyılmış, ezilmiş ve dövülmüş gibi anlamlarda kullanılan ve dilimize Farsçadan geçen “küfte” sözcüğü ilk olarak 1400'lerde Ahmet Cavid tarafından yazılan bir sözlükte kullanılmıştır (Yılmaz ve Yılmaz, 2022: 175; Şimşek ve Kızıldemir, 2020: 762). Anavatanı Orta Asya ve Mezopotamya olarak bilinmekte olan köftenin ilk adı et topudur. İstanbul'da ilk köfte 1726 yılında ekmek arası olarak satışa sunulmuştur. Mutfaklara kıyma makinası girmeden önce köfteler, tahtalarda etlerin önemsiz bölümlerinin ince ince kıyılmasıyla hazırlanmıştır. Fakat bu durum yemeklerin değerini azaltan bir olay olarak algılanmıştır (Şavkay, 2000: 109). İçerisine soğan, ekmek, maydanoz ve baharatlar eklenerek hazırlanmış olan köfteler, Osmanlıda sadeyağda ve genellikle kuzu gömleğine sarılarak yapılırken, günümüzde tereyağı veya sıvı yağ kızartılarak, sulu ve soslu bir şekilde pişirilerek, ızgara yapılarak hazırlanabilen yöreden yöreye hazırlıkta ve pişirmede değişiklikler gösteren zengin bir içeriğe sahiptir. Yine günümüzde sofralarda oldukça öneme sahip köfteler, bulunulan coğrafi sınırlamalar ve çok çeşitli unsurlar bünyesinde, kullanılan iç malzemeleri, hazırlanışı ve bekleme süresi gibi işlevleriyle yöresel boyutlarını ortaya koymaktadır (Yılmaz ve Yılmaz, 2022: 175).

Kokoreç: Kokorece Yunancada “kokoretsi” adı verilmektedir. Filolog ve Yunan dilbilimci Georgios Babiniotis'e göre, Yunanca kokoretsi adı Arnavutça “kukurec” kelimesinden gelmektedir. Türk-Ermeni dilbilimci Sevan Nişanyan'a göre ise Arnavutça “kukurec”, bu dillerde mısır koçanı anlamına gelen Sırp-Hırvatça ve Bulgarca kukuza kelimesinden türetilmiş bir alıntıdır. Nişanyan bunun yanı sıra Yunanca kelimenin Arnavutça kokerröz kelimesinden türetilmediğini, fakat her iki ismin de soydaş olduğunu ve Slav dillerinden ödünç verildiğini iddia etmektedir. Türkçe kokoreç kelimesinin de Modern Yunancanın Arnavut lehçelerindeki yiyecekleri tanımlamak için kullanılan “kokorótsi” (κοκορότσι) kelimesinden

geldiğini ve ilk olarak 1920 yılında Türk yazar Ömer Seyfettin tarafından yazılan "Lokanta Esrarı" adlı öykünün de bu durumu doğruladığını belirtmektedir. İlk ne zaman ve kim tarafından yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, Ömer Seyfettin'in "Lokanta Esrarı" isimli hikâyesinde, Atinalı bir Rum'un lokantasında ilk kez "kokoreç" ile tanışmasından söz edilmektedir. Ayrıca kokorecin 1960'lı yıllarda Yunanistan'da Yunan halkı tarafından sevilerek tüketildiği ve ilk kez 1970'lerde Türkiye'de İzmir ilinde yapılmaya başlandığı ve buradan bütün Türkiye'ye yayıldığı ifade edilmektedir (İnanöz vd., 20-21).

Döner ve Kebap: Toprak fırınların, yanmış hayvan kemiklerinin ve tarih öncesi ocakların Orta Doğu ve Avrupa'daki geçmişı 250.000 yıl öncesine Homininilerin ateşle et pişirme tarihi ise 790.000 yıl öncesine (Goren-Inbar vd., 2004) dayanmaktadır (Pennisi, 1999). Girit uygarlığında yer alan Akrotiri şehrinde bulunan demir altıklar (fırın için) ise M.Ö. 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Homeros'un İlyada isimli eserinde şişe geçirilmiş olan kavrulmuş et parçalarından söz edilmektedir. Antik Hindistan'da yazılmış olan Mahabharatada adlı eserinde ise şişe geçirilmiş ve kavrulmuş büyük et parçalarından bahsedilmektedir. İbn Sayyar al-Warraq tarafından 10. yüzyılda yazılmış, Kitab al-Tabikh isimli yemek kitabında Fars, Mezopotamya ve Arap mutfağındaki birçok yemekten ve tavada kızartılmış veya ateş üstünde ızgara yapılmış kebab tariflerine rastlanmıştır. Bunun yanı sıra Orta Doğu'da şişe geçirilmiş küçük et parçalarının köklü bir tarihe sahip olduğu ifade edilmektedir (Wright, 1999; Achaya, 1994). Döner ve kebabın 4000 yıllık geçmişe sahip kuzu çevirmeden yapıldığı düşünölmekte ve döner teriminin 150 yıl önce ilk kez Bursa'da yaşamını sürdüren İskender Bey tarafından kullanıldığına dair söylentiler mevcuttur. Bir diğer söylentinin ise dönerin Kastamonu'da ortaya çıktığı ve zamanla diğer illere de yayıldığı şeklindedir. Döner yapımı zaman içerisinde Türkiye'deki diğer bölgelerine ve daha sonra farklı ölkelere (Almanya, Yunanistan, Suudi Arabistan, Ürdün, Meksika ve ABD) yayılarak fast-food yiyecekleri içerisinde önemli yer tutmuştur. Günümüzde döner ve kebab Yunanistan'da "gyros", Avustralya'da "yeros", İran'da "törki kebab", Hollanda'da "shaverma", Suudi Arabistan ve Ürdün'de "shawarma" adlarıyla bilinmektedir. Döner ve kebab günümüzde endüstriyel olarak dünyanın birçok bölgesinde üretilmektedir. Başlangıçta lop et diye ifade edilen hayvan etlerinden üretilen döner, zamanla yaprak, kıyma ve kanatlı etlerinden yapılan hindi ve tavuk dönerleri halinde çeşitlendirilmiştir (El-Shdefat ve Gürbüz, 2016: 37).

Sucuk: Yurt dışında "soudjouk" adıyla da bilinen sucuk ile ilgili ilk kayıtlara Kaşgarlı Mahmud'a ait Dîvânu Lugâti't Türk'te rastlanmıştır. Aynı zaman içerisinde Evliya Çelebi Seyahatname'sinin Kayseri bölümünde Türk sucuğundan "misli et sucuğu bir tarafta yoktur" şeklinde bahsederek o dönemlerde sucuğun Kayseri ilinde üretildiği bilinmektedir. Sucuğun tarihi; birkaç yüzyıl önce tarladan çalışan işçilerin et ve yemekleri saklamakta zorlanması, sıcaktan ötürü etin kısa bir süre içinde bozulması sebebiyle bozulmayı önlemek amacıyla kıymayı bol miktarda baharatla (Genç, 1982) harmanlayarak ömrünün uzatılmak istenmesine dayanmaktadır. Bu sebeple sucuk hava almasını önlemek amacıyla doğal hayvan bağırsaklarına doldurulmuştur. Temizlenen ve havada kurutulan bağırsaklara baharatlarla karıştırılmış kıymayı basınçla doldurma işlemi yaparak uzun süre bozulmaması sağlanmıştır. Genellikle göçebelik nedeniyle evlerinden uzak bir şekilde yaşamını sürdüren insanlar, yanlarındaki etlerin bozulmasını önlemek için kurutarak saklama koşuluna ihtiyaç duymuşlardır (Cihan, vd. 2017: 226).

Sosis: Sosis etin tütsülenmesi, kurutulması veya tuzlanması yöntemlerinden biriyle yapılmaktadır. Sosis, kan ve yağla doldurulmuş ve ocakta cızırdayan bir tür siyah muhallebi olarak tanımlanmıştır. Paşşömenlerde, ev kayıtlarında ve malikâne görevlilerinin kayıt defterlerinde sosisten bahsedilmiştir. Örneğin, 9. yüzyıldan kalma bir Bavyera Manastırı envanterinde sosisli yirmi tütsülenmiş domuz eti listelenmiştir. Klasik Yunan yemekleri vazo resimlerinde ve diğer sanat eserlerinde tasvir edilmiştir. Atinalı Charides'in baharat uzmanı olduğunu ve Aphthonetus'un sosis uzmanı olduğunu belirtilmektedir. Bu durum, o zamanlar Yunanlıların, sosis ve diğer et ürünlerini içeren yemek hazırlama yöntemlerinde çok çeşitli olduklarını göstermektedir. Yunanlılar geleneksel olarak, sosis malzemeleri, onları korumaya yardımcı olan artıklar, organ etleri, kan ve yağ gibi çeşitli doku ve organları tuzlamıştır. Daha sonra onları hayvanın temizlenmiş bağırsaklarından yapılmış boru şeklindeki muhafazalara doldurarak karakteristik silindirik şekli vermişlerdir. Sosisin tarihsel süreçteki yeri incelendiğinde Yunan Şair Homeros'un, Odyssea'de bir tür kan sosisinden bahsettiği, Epicharmus'un "The Sausage" adlı bir komedi yazdığı, Aristofanes'in "The Knights" adlı oyununun bir sosis satıcısı hakkında olduğu görölmektedir. Kanıtlar hem Romalılar hem de Yunanlılar arasında popüler olduğunu göstermektedir. Roma imparatoru Neron sırasında, sosisler Lupercalia festivaliyle ilişkilendirilmiştir. 10. yüzyılın başlarında Bizans İmparatoru VI. Leon ise gıda zehirlenmesi vakalarının ardından kan sosisi üretimini yasaklamıştır (Allen, 2015). Ancak sosisler zamanla geliştikçe, dünyadaki en gurme gıda ürünlerinden biri haline gelmiştir. İnsanlar zamanla sosise alışıkça, ana yemek haline gelmiş ve artıkları saklamanın bir yolu olmaktan çıkmıştır. En eski sosis türleri yalnızca

domuz etinden yapılmıştır. Zamanla daha fazla et eklenerek günümüzde tüm etlerin sosisleri bulunabilmektedir. Sosis daha popüler hale geldikçe daha fazla insan onu sevmeye ve onu düşük maliyetli bir yiyecek olarak değil lezzetli, hatta gurme bir şey olarak takdir etmeye başlamıştır (<https://poultryeu.eu>)

Sakatatlar: Sakatatlar insanların ilk avını avladığından bu yana tüketilmiştir. Ateşin icadından önce iç organları tüketmek yumuşak olması sebebiyle daha kolay olmuştur. Bugüne kadar hayatta kalan yerli yemek kültürleri, insanın erken dönemde neyi ve nasıl yediğine dair bir miktar fikir sunmakta ve sakatatın çiğ yenen, açık ateşte tutulan veya çamurda pişirilen değerli bir yiyecek olduğu fikrini destekleyen kanıtlar sağlamaktadır. Mezar resimlerinden eski Mısır'da hangi sakatatın yenildiği ve nasıl kolayca hazırlandığı hakkında fikir edinmek mümkündür. Mumyalanmış ölümler için bırakılan yiyecekler arasında, ölenler için bir güç kaynağı olduğuna inanılan kalp yer aldığına dair kanıtlar da bulunmuştur. Kanıtlar sakatat yetiştiriciliğinin incelikli bir beceri olduğu ve karaciğerin önemli bir toprak sahibine yakışır olduğu, öbür dünya için rızık olmaya değer bir yiyecek olduğu gösterilmiştir. Klasik antik çağlardan kalma sakatat tüketimine dair yazılı kanıtlar da bulunmaktadır. Hipokrat (M.Ö. 460-270) ve Galen öküz karaciğerine atıfta bulunmaktadır. Örneğin; Aristophanes'in komedilerinde ziyafet sahnesi resimlerinde çok çeşitli hayvan, balık iç organlarının kullanıldığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Eski Yunanlılarda ise sakatat tüketiminin zenginlik anlamına geldiği ifade edilmektedir (Edwards, 2013: 1-12).

Sonuç ve Öneriler

İnsanlığın yaşam belirtilerini vermeye başladığı zamandan bu yana zorunlu ihtiyaçlar içerisinde yer alan yemek ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılamaya ilişkin gelişme eğilimi gösteren mutfak kavramı, farklı ve çeşitli dönemler içerisinde evrimleşme yaşamıştır. İlk çağlar, insanların yaşamını sürdürmeleri için yediği ve yediği bu besinlerin ne işe yaradığını bilmeden yediği, yegâne amaçlarının hayatta kalmak istediği dönem olarak bilinmektedir. Ateşin bulunmadığı ve pişirme tekniklerinin de keşfedilmediği bu dönemde etlerin yumuşatılması için belli bir süre bekletilmesi gerektiği bilinmektedir. Bu nedenle ilk çağların ilkel bir zaman dilimi olduğunu söylemek mümkündür (Dilsiz, 2010: 9). İnsanların yalnızca et ve otlarla beslenme alışkanlığını kazanmış olması o dönemde başka bir tercihinin olmamasından kaynaklı olduğu ile açıklanabilir (Gilles & Olivier, 2007: 10). Orta Asya döneminden bu yana yüzyıllar süren gelişim süreci içerisinde oluşmuş Türk mutfacı dünyanın sayılı mutfakları arasında olmayı kabul görmüştür. Türk mutfacı, meyve, sebze, tahıl ve et yemekleri açısından oldukça zengin bir kültüre sahip mutfaktır. Genellikle Türk mutfacında koyun etinin tüketildiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra kaz, av hayvanları ve tavuk etleri tüketimi de gerçekleştirilmiştir. Pastırma yapımında en fazla sığır eti kullanılmıştır. Yahni, köfte ve kebab et yemekleri içerisinde yerini almıştır. Günümüz koşullarında sığır eti yerine dana eti kullanımı yaygınlaşmıştır (Şeren Karakuş, vd., 2015: 66).

Araştırma kapsamında et ve et ürünlerinin tarihini incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilgili literatür taranarak araştırma amacına ulaşmak için 5 soru hazırlanmıştır. Öncelikle tarih boyunca tüketilen etlerin neler olduğu incelenmiştir. Domuz, koyun, keçi, sığır, kaz, deve, ördek, tavuk, hindi, tavşan, bildircin, sülün gibi canlıların etlerinin tarih boyunca tüketildiği görülmüştür. Araştırmanın ikinci sorusu ise et ürünlerinin, kümes, kasap, deniz ve av hayvanlarının tarihsel süreçteki yerlerinin ne olduğudur. Yapılan literatür taraması sonucunda insanlığın temel besin kaynaklarının av hayvanları, kümes hayvanları, deniz ürünleri ve işlenmiş etlerin olduğu saptanmıştır. Kanatlı hayvanlardan ilk evcilleştirilen türün kaz, küçükbaş hayvanlardan ilk evcilleştirilen türün keçi, büyükbaş hayvanlardan ilk evcilleştirilen türün deve ve tarihsel süreçte ilk tüketilen et ürünleri arasında sakatatın yer aldığı ortaya çıkarılmıştır. Araştırma kapsamında ele alınan üçüncü soru hangi toplumlarda hangi hayvanlar evcilleştirildiğidir. İlgili literatür incelendiğinde devenin Arap yarımadasında, keçinin İran'da, kazın Çin'de, tavuğun Doğu Hindistan ile Java arasındaki bölgede, ördeğin Güneydoğu Asya'da evcilleştirildiği görülmüştür. Bazı hayvanların ise evcilleştirildiği toplumlara ait bilgilere ulaşılmamıştır. Diğer bir soru ise evcilleştirilen hayvanların yayılma sahası nasıl olduğudur. Domuzun Hazar Denizi, İran Yaylaları, Moğol Çölü, koyunun Kuzeyde Avrupa, Güneyde Afrika, Hindistan keçinin Kafkasya, İran, Kuzeydoğu Irak, doğuda ise Sind, Belucistan devenin İran, Horasan, Türkmenistan ördeğin Güneydoğu Asya, hindinin Güneybatı ABD'nin bazı kısımları, Kuzey Meksika, Güneydoğu Kanada bildircinin Kore, Hong Kong, Tayvan sülünün ise Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya'da yayıldığı görülmüştür. Araştırma kapsamındaki son soru ise evcilleştirilen hayvanların kronolojik olarak sıralanması nasıl olduğudur. Kronolojik olarak sıralandığında domuz, koyun, keçi, sığır, kaz, deve, ördek, tavuk, hindi, tavşan, bildircin şeklinde bir sıralama olduğu ortaya çıkarılmıştır. Sülünün evcilleştirildiği tarihe ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Tarihi bir geçmişe sahip olan et ve et ürünleri hakkında yapılan bu araştırma etler üzerine gerçekleştirilecek olan

araştırmalara kaynak olması bakımından katkı sunacaktır. Literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

- ✓ Spesifik bir gastronomik değer olan et ve et ürünleri üzerine akademik çalışmaların gerçekleştirilmesi literatürün gelişmesine katkı sunacaktır.
- ✓ Et ve et ürünlerinin hangi yemeklerde ve ne şekilde kullanıldığına dair çalışmalar gerçekleştirilebilir.
- ✓ Et ve et ürünlerinin sağlık açısından faydalarına ilişkin bilgiler de araştırılabilir.
- ✓ Et yemeklerine ilişkin tarifler araştırılabilir. Bu sayede tariflerin geçmişten günümüze değişkenlik gösterip göstermediğine ilişkin farklılıklar saptanabilir.
- ✓ Nicel bir çalışma ile en fazla tüketimi gerçekleştirilen et ve et ürünleri tespit edilebilir. Demografik değişkenlere göre farklılıkları araştırılabilir ve bu sayede nesilden nesile et tüketimine ilişkin farklılıklar tespit edilebilir.
- ✓ Gastronomik ürünlerin tarihi süreçlerine ilişkin çalışma sayılarının arttırılması gerekmektedir.

Etik Beyan

“Et ve Et Ürünleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Tüm yazarların makaleye katkısı eşit orandadır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar atışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Achaya, K. T. (1994). *Indian food: a historical companion*. Oxford University Press. ss. 54, 90.
- Akın, Y. (2016). Kanatlı hayvan besiciliğinin ülkemizdeki durumu (Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Uşak.
- Alboghady, M.A. & Alashry, M.K. (2010). The Demand For Meat In Egypt: An Almost Ideal Estimation. *Journal of Cooperatives. African Association of Agricultural Economists*, 4(1). 70-81.
- Alimi, R. S. (2013). An Analysis Of Meat Demand In Akungba-Akoko, Nigeria. Adekunle Ajasin University. *Nigerian Journal of Applied Behavioral Sciences*, 1: 96-104.
- Allen, G. (2015). Sausage: A global history. Reaktion Books.
- Alsan, ř. S. ve Akın, S. (2020). Türk kültür ve sanatında geyik sembolizmi. *Ulakbilge*, 45, 215-226.
- Aral, Y., Aydın, E., Demir, P., Akın, A.C., Cevger, Y., Kuyululu, .Y.K. ve Arıkan, M.S. (2013). Consumer preferences and consumption situation of chicken meat in Ankara Province, Turkey. *Turk J Vet Anim Sci.*, 37: 582-587.
- Arslan, C. (2017). Kaz Yetiştiriciliği Beyşehir İçin Alternatif Bir Kanatlı Sektörü Olabilir Mi? *2nd International Congress of Beyşehir and It's Vicinity* “Lake, City and Civilization.
- Ashrafzadeh, M. R., Khosravi, R., Fernandes, C., Aguayo, C., Bagi, Z., Lavadinović, V. M. & Kusza, S. (2021). Assessing the origin, genetic structure and demographic history of the common pheasant (*Phasianus colchicus*) in the introduced European range. *Scientific Reports*, 11(1), 21721.
- Atar, H. H. ve Ateş, C. (2009). Türklerde tarih boyunca su ürünleri avcılığı. *Acta Turcica evrimii Tematik Türkoloji Dergisi*, 1, 269-281.
- Baskıcı, M. (1998). Evcilleştirme tarihine kısa bir bakış. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 53 (1), 73-94.
- Bassam, E. S., ve Gürbüz, Ü. (2016). An investigation of the salmonella spp. of the doner kebab during the consumption time. *Manas Journal of Agriculture Veterinary and Life Sciences*, 6(2), 36-44.
- Bayat, G. (2020). Kars'ın yerel yemekleri ve yerel ürünlerin Kars'taki yiyecek içecek işletmelerinde kullanımının sürdürülebilir gıda kapsamında değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3). 2640-2654.
- Baysal, A. (1990). Beslenme kültürümüz. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Birer, S. (1987). Pastırmanın yapılışı ve besin değerleri. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Boyazoglu, J., Hatziminaoglou, I. & Morand-Fehr, P. (2005). The role of the goat in society: Past, present and perspectives for the future. *Small Ruminant Research*, 60(1-2), 13-23.

- Boz, M. A. (2017). Yozgat yöresinde kaz eti ara-aşı (arabaşı) çorbası ve yemekleri. *II. Uluslararası Bozok Sempozyumu Yozgat'ın Turizm Potansiyelleri ve Sorunları* 04 - 06 Mayıs, Bildiri Kitabı, III. Cilt.
- Can, M. F., Günlü, A., ve Can, H.Y. (2015). Fish Consumption Preferences and Factors Influencing It. *Food Sci. Technol., Campinas*, 35(2): 339-346.
- Crawford, R. D. (1984). Domestic fowl. In *Evolution of domesticated animals*, (ed. I. L. Mason), 298–311. London.
- Çalışkaner, Ş. (1984). Domuz besleme. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Daniel, C.R., Cross, A.J., Koebnick, C. & Sinha, R. (2011). Trends In Meat Consumption In The United States. *Public Health Nutr.* 14(4): 575-583.
- Darby, William J., Ghalioungui, P. & Grivetti, L. (1977). *Food: The gift of Osiris* (2 vols). London and New York
- Demirci, G. İ. (2009). Laboratuvar koşullarında yaratılan çevresel değişikliklerin bildircin (*Coturnix Coturnix*) üzerine etkileri (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Denli, E., Sehribanoğlu, S. ve Boran, G. (2016). Şırnak'ta Kırmızı Et Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma. *Gıda*, 41(3): 141-148.
- Dilsiz, B. (2010). Türkiye'de Gastronomi ve Turizm (İstanbul Örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Durmuş, İ., Mızrak, M., Kamanlı, S., Demirtaş, Ş E., Kalebaşı, S., Karademir, E. ve Doğu, M. (2012). Poultry meat consumption and consumer trends in Turkey. *Bitlis Eren University Journal of Science and Technology*, 2: 10-14.
- Edwards, N. (2013). *Offal: A Global History*. Reaktion Books.
- Ekroth, G. (2007). Meat In Ancient Greece: Sacrificial, Sacred or Secular?. *Food and history*, 5(1), 249-272.
- Elabbas, A. İ. (2022). Bildircında (*Coturnix Japonica*) ossa membri pelvini'nin makroanatomik ve subgros olarak incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Emery, W. B. A. (1962). *A funerary repast in an Egyptian tomb of the Archaic Period*. Leiden: the Netherlands
- Fidan, H. & Klasra, M. A., (2005). Seasonality in Household Demand for Meat and Fish: Evidence from an Urban Area. *Türk J Vet Anim Sci* (29): 1217-1224.
- Genç, R. (1982). XI. yüzyılda Türk mutfacı. Türk Mutfacı Sempozyumu Bildirileri: 57-68. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gilles F. & Olivier E. (2007). Dünya Mutfakları Atlası, Eylül 2007.
- Goren-Inbar, N., Alpers, N., Kislev, M. E., Simchoni, O., Melamed, Y., Ben-Nun, A. & Werker, E. (2004). "Evidence of Hominin Control of Fire at Gesher Benot Ya'aqov, Israel". *Science*. 304 (5671), 725-727. doi:10.1126/science.1095443.
- Göde, G., Kayaardı, S., Uyarcan, M. ve Söbeli, C. (2021) Tarihin gelişim sürecinde Türk yemek kültürü ve beslenme alışkanlıklarının değişimi. *Food and Health*, 7(3), 216-226.
- Gülüm, L. (2017). İleri işlenmiş kanatlı eti ürünlerinde bildircin etinin kullanımı (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Güner, D. (2022). Gastronomi turizmi perspektifinden kaz yetiştiriciliği. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(10), 1480-1494.
- Hastaoğlu, E. ve Şeker, İ. T. (2020). Kuzu etinin Türk mutfak kültüründeki yeri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(1), 660-669.
- Heiser, C. B. (1985). Some botanical considerations of the early domesticated plants north of Mexico. In *Prehistoric food production in North America*, ed. R. I. Ford, University of Michigan, Museum of Anthropology, Anthropological Papers No. 75, 57–72. Ann Arbor, Mich.
- <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=90663> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/28014/1959.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- <https://evrimagaci.org/buyuk-memelilerin-evcilleştirilmesi-insanin-diger-hayvanlar-uzerindeki-yapay-secilimi-4889> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- <https://kavrakoglu.com/yemek-kulturu-25-balik/> (Erişim Tarihi: 18.11.2022).
- <https://poultryeu.eu/history-of-sausages> (Erişim Tarihi: 01.02.2022).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6fte> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sosis> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- <https://www.kayseritb.org.tr/tr/3504/Pastirmanin-Tarihcesi.html> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- <https://www.yatirimadestek.gov.tr/pdf/assets/upload/fizibilite/ardahan-ili-kaz-urunleri-isleme-ve-paketleme-tesisi-on-fizibilite-raporu2021.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- Işın, P. M. (2009). Osmanlı mutfacında av etleri. *Acta Turvica*, 1(1), 450-454.
- İkikat Tümer, E., Akbay, C., Koşum, T. ve Afşin Ünal, S. (2016). Kahramanmaraş İli Kent Merkezinde Tavuk Eti Tüketim Alışkanlıkları ve Tüketimi Etkileyen Faktörler. *KSÜ Doğa Bil. Derg.*, 19(4): 433-437.
- İnanöz, K., Özdemir, M. E. ve Erdem, Z. (2022). Türk kültüründe kokorecin tarihsel serüveni. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 19-29.
- Karakuş, S., Sezgin, A. ve Şanlıer, N. (2015). Türk mutfacında kullanılan et ve etli yemek çeşitlerinin yapımı ve sağlık açısından değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(3), 62-68
- Kaya, M. ve Yıldız, M. A. (2014). Tavuğun evcilleştirilmesi ve Türkiye yerli tavuk ırkları. *Tavukçuluk Araştırma Dergisi*, 11(2), 21-28.

- Kaynak, M. E. (2021). Gaziantep mutfağında kırmızı et kültürü (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Keskin, T. (2022). Sucuk, salam, sosis ve pastırmalarda salmonella spp. ve listeria monocytogenes varlığı ile kimyasal kriterlerinin belirlenmesi (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Kılıç, S., ve Albayrak, A. (2012). İslamiyet'ten önce Türklerde yiyecek ve içecekler. *Turkish Studies*, 7(2), 707-716.
- Kılıç, Y. ve Mutlu, S. A. (2018). Eskiçağda uzak diyarların ulaşım aracı: deve. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 689-699.
- Kızılaslan, H. ve Nalinci, S. (2013). Amasya İli Merkez İlçedeki Hanehalkının Kırmızı Et Tüketim Aışkanlıkları ve Kırmızı Et Tüketimini Etkileyen Faktörler. *Gazi osman paşa Journal of Scientific Research*, (3): 76-99.
- Klasing, K. C. (2005). Poultry nutrition: a comparative approach. *Journal of Applied Poultry Research*, 14(2), 426-436.
- Koizumi, S., Jussaume, R.A., Koayashi, S., Pan, I.J., Takaku, S., Nishino, M., Saito, H., Baba, M & Nagano, M. (2001). Study on Consumer Behavior for Meat Consumption in the U.S., *Animal Science Journal*, 72(4): 329-343.
- Kök, F. (2003). Pastırma üretim teknolojisini geliştirme çabaları. *Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 22, 1-2.
- Kyselý, R. & Meduna, P. (2019). The early history of the turkey (Meleagris gallopavo) in the Czech Republic. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11(12), 6431-6449.
- Leroy, F. & Praet, I. (2017). Animal killing and postdomestic meat production. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 30, 67-86.
- Liu, H., Parton, K.A., Zhou, Z.Y. & Cox, R. (2005). At Home Meat Consumption In China: An Empiricalstudy. *The Australian Journal of Agriculturaland Resource Economics*, 53: 485-501.
- Mutlu, S. ve Yurdakul, O. (2008). Gıda Güvenirliği Açısından Tüketici Davranışları (Adana Kentsel Kesimde Kırmızı Et Tüketimi Örneği). *Ç.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 17(4): 49-59.
- Nash, C. E. (2000). The Cambridge world history of food. Aquatic Animals (Board of Editors: Kenneth F. Kiple Kriemhild Coneè Ornelas). Cambridge University Press, New York.
- Nasrallah, N. (2007). Annals of the caliphs' kitchens: Ibn Sayyār al-Warrāq's tenth-century Baghdad cookbook. Brill. s. 40. ISBN 9789047423058.
- Oğuz, B. (1977). Türkiye Halkının Kültür Kökenleri I. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Özgüdenli, O. G. ve Uzunağaç, Ö (2014), Selçuklu Anadolu'sunda Ekmek. *Marmara Üniversitesi Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 43-72.
- Pennisi, E. (1999). "Did Cooked Tubers Spur the Evolution of Big Brains?". *Science*. 283,(5410), 2004-2005
- Phuong, N. V., Cuong, T. H., & Mergenthaler, M. (2014). Effects of Socio-economic and Demographic Variables on Meat Consumption in Vietnam. *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*. 4(1): 972-987.
- Reddy, S. & Raju, T. (2010). Meat Consumption Pattern In Hyderabad City. *Indian J. Anim. Res.*, 44 (4): 248-253.
- Rosen, S. A. & Sidel, B. A. (2010). The camel and the tent: An exploration of technological change among early pastoralists. *Journal of Near Eastern Studies*, 69 (1), 63-77.
- Roux, J. P. (1997). Türk inancında tavşan. (Çeviri: İlhan Cem Erseven). İstanbul: Ant Yayınları.
- Saçlı, Ç. ve Özer, G. (2018). Fast food kültürüne yöresel bir dokunuş: İskenderun döneri tercihinine etki eden faktörler. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 60-77.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç. ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256.
- Salawu, M.B., Ibrahim, A.G., Lamidi, L.O. & Sodeeq, A.E. (2014). Consumptionand Consumer Preference for Poultry Meat Types in Ibadan Metropolis. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(28): 20-25.
- Sever, H. (1987). Asur tarihinin ana devreleri. A.Ü. DTCF Dergisi, (Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı), 421-428.
- Sichilima, T., Mapemba, L. & Tembo, G. (2015). What Determines Expenditure Allocation to Beef among Lusaka Residents in Zambia? Evidence from Household Survey. *Modern Economy*, 6: 411-422.
- Süren, T. (2021). Türk mutfağında av etleri. *Review of Tourism Administration (ROTA) Journal* 2(2), 148-156.
- Şahin, G. (2019). Türk dünyasında domuz (Sus Scrofa Domesticus) yetiştiriciliği ve Türk kültüründe domuz. *Uluslararası Afroavasya Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 104-122.
- Şavkay, T. (2000). Osmanlı mutfağı. Şekerbank.
- Şengül, S., Saruşık, M., Türkay, O. ve Ulema, Ş. (2020). Mutfak sanatı kavramlar, ilkeler ve uygulamalar. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Şimşek, E. ve Kızıldemir, Ö. (2020). Tekirdağ mutfak kültürü üzerine bir değerlendirme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 758- 775.
- Talas, M. (2005). Tarihi süreçte Türk beslenme kültürü ve Mehmet Eröz'e göre Türk yemekleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 273-283.
- Türkan, C. (2012). Turizmde beslenme ilkeleri ve mönü planlama, Ankara: Sistem Ofset.
- Türker, N., Türkmen, M. ve Caymaz, E. (2019). Geleneksel bir ürün olarak Kastamonu pastırması. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 3(2), 264-277.
- Uçar, A. (2014). Sülünlerde yumurta verimi, yaş ve kuluçka özellikleri arasındaki ilişkiler (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Uzundumlu, A. S., Işık, H. B. ve Kırılı, M. H. (2011). İstanbul İli Küçük Çekmece İlçesinde Kırmızı ve Beyaz Et Tüketiminde Etkili Faktörlerin Analizi. *Ahnteri*, 21(B): 20-31.

- Varnam A. H. & Sutherland, J.P. (1995). *Meat And Meat Products, Technology, Chemistry And Microbiology. Food Products Series*, Londra: Chapman and Hall.
- Weishu, X. U. (1989). *Birds in China*. Beijing.
- West, B. & Zhou. B. X. (1988). Did chickens go north? New evidence for domestication. *Journal of Archaeological Science* 15, 515–33.
- Wood-Gush, D. G. M. (1964). Domestication. In *A new dictionary of birds*, (ed. A. L. Thomson), 215–18. London.
- Wright, C. A. (1999). *A Mediterranean Feast*. New York: William Morrow. pp. 333.
- Xiangpin, Q. (1998). Production of ducks and geese for food. *Proceedings Symposium the 8th World Conference on Animal Production*, 28 June – 4 July, Seoul.
- Yeh, Hsiangkui. (1980). Fossil ducks and Peking ducks. China.
- Yılmaz, H. ve Denktas, S. (2017). Afyonkarahisar'ın gastronomi turizmi açısından tanıtılmasında geleneksel ve yenilikçi gıda ürünlerinin kullanılması ahmet cihan. *Aralık/December 2017*, 219.
- Yılmaz, S. ve Yılmaz, M. (2022). Türkiye'de coğrafi işaretli köfteler. *International Congress On Food Researches* October 14-16.
- Yiğen, S. M. (2020). Yaban keçisi (*capra aegagrus*)'nin Niğde, Demirkazık yaban hayatı geliştirme sahasındaki yayılışı ve popülasyon büyüklüğü (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Zeder, M. A. (2006). Archaeozoology in Southwest Asia: A status report based on the eighth meeting of the archaeozoology of Southwest Asia and Adjacent Areas working group 2006. *Paléorient*, 32(1), 137-147.
- Zeuner, F. E. (1963). *A history of domesticated animals*. London.
- Zhang, H., Wang, J. & Martin, W. (2017). Factors Affecting Households' Meat Purchase And Future Meat Consumption Changes In China: A Demand System Approach. *Journal Of Ethnic Foods*, 5: 24-32.

EXTENDED ABSTRACT

Gastro tourists want to know where the food they consume comes from and how it is prepared. We found some information about studies on meat and meat products while we were analyzing the national and international literature. Studies on meat consumption (Koizumi et al., 2001; Fidan & Klasra, 2005; Liu et al., 2005; Reddy et al., 2010; Daniel et al., 2011; Uzundumlu et al., 2011; Durmuş et al., 2012; Alimi, 2013); Kızılaslan et al., 2013; Phuong, 2014; Salawu et al., 2014; Can et al., 2015; Denli et al., 2016; Zhang, 2017; İkiat Tümer et al., 2016), research on purchasing meat products (Sichilima et al. ., 2015; Aral et al., 2013; Mutlu and Yurdakul (2008), research on the demand for meat and meat products (Alboghady et al., 2010), research on demographic factors in meat consumption (Uzundumlu et al., 2011; Phuong, 2014). While we were analyzing the literature within the scope of the research, we couldn't find any study about the history of meat and meat products. This study is essential in terms of being original to fill the gap in the literature. At the same time, the study provides researchers with a different perspective on the subject of evaluating the place of other gastronomic products in the historical process. Due to the limited number of studies evaluating the history of meat products, we did not include some studies in the research. This situation constitutes the limitation of the research. Historical information about meat and meat products has been compiled. In the pre-Islamic period, steppe life dominated and meat was the main food item of the Turks at that time. Meat is an indispensable product in the Turkish nutrition culture, as animal husbandry has an important place in the economy. It has been mentioned that the Turks consumed large amounts of meat as seen in the historical records from the Huns. The fact that they do animal husbandry based on the breeding of horses, sheep, and goats (Baysal, 1990: 26; Göde, et al., 2021: 219) has allowed the Turks to consume plenty of meat (Özgüdenli and Uzunağaç, 2014: 44). As in the pre-Islamic period, the livelihood of the Turks in the Central Asian period was based on animal husbandry. Depending on this situation, meat dishes have been dominant in Central Asia's culinary culture. Most of the meals consisted of animal products. Especially the widespread use of red meat has produced positive results in terms of the taste of the dishes. It is estimated that the Turks first ate deer meat and then horse meat. Afterward, everybody knows that sheep and goat meats, which are small ruminants, are consumed. During the Uyghur period, the poor consumed mutton, while the rich consumed horse meat (Source, 2021: 9). Butcher animals require contact with hunting, herding, and slaughtering. All societies coexisted with animals to a certain degree. Hunting is socially important and has led to celebratory rituals and storytelling (Lerot & Praet, 2017). Ekroth (2007: 250) investigated meat consumption in Ancient Greece and mentioned that sacrificing slaughtered animals has an important place in Greek religion in his study. Generally, slaughtering domestic animals such as cattle, sheep, and goats is called "thysia". He stated that with the ritual of sacrificing, people communicate with God, ask for help, or thank God to make their wishes come true. He also stated that the sacrificed animals were usually eaten at the end of the ceremony and that mass meat meals had an important function both politically and economically in Ancient Greece. The historical process of some butcher animals is given below. Fishing has been one of the first

occupations of humanity. Fishing has a history as old as terrestrial hunting and food gathering. We found out that the nets prepared by the first people in the reed houses built on the lake in 5000 BC tied special stones obtained from cooked soil to the lead collar and light wood floating in the water to the cork collar. We learned that fish baskets made of harpoons, fishing rods, and willow roots date back to 4500. Primitive harpoons were made of bone in ancient Egypt. It is known that in Mesopotamia, logs carved about 4000 years ago were used as rafts in shallow waters and beaches to fish. The first written sources about fishing belong to Egypt (3000 BC). According to these sources, nets are used to make simple grapples. In the following years, sailing boats were used by the Romans and Phoenicians for hunting, and algarna was developed (Atar and Ateş, 2009: 271). Fish species are not preferred much in ancient Greek lands. It is said that fish dishes were very popular in the Classical (5th and 4th centuries BC) and Hellenistic Periods (323-30 BC). In those days, besides consuming as it was fish were also stored by methods such as drying, processing, or brine. Fish canning has begun to industrialize, especially on the Pontus (Black Sea) and Propontis (Marmara Sea) coasts. Starting from the 1st century, he started to build ponds for fish. It is also stated as a known fact that oysters have a separate place in seafood (<https://kavrakoglu.com>). Meat and meat products are an important food source. In the historical process, it has been determined that the main food sources of humanity are game, poultry, seafood, and processed meats. According to the results of the research it has been revealed the goose is the first domesticated species from poultry, the goat is the first domesticated species from small cattle, the camel is the first domesticated species from cattle, and offal is among the first consumed meat products in the historical process.